

Universitat de Lleida

Falange i poder: Lleida durant la dictadura franquista

Josep Gelonch

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE LLEIDA
Facultat de Lletres
Departament d'Història

TESI DOCTORAL

FALANGE I PODER.
LLEIDA DURANT LA DICTADURA FRANQUISTA

JOSEP GELONCH i SOLÉ

Dirigida per:
Dra. Conxita Mir Curcó

Lleida, 2010

**FALANGE I PODER.
LLEIDA DURANT LA DICTADURA FRANQUISTA**

ÍNDIX

INDEX DE QUADRES	8
AGRAÏMENTS	10
SIGLES UTILITZADES	12
INTRODUCCIÓ	13
-De la realitat a la representació: memòria i història de la guerra civil i el franquisme.	24
-La naturalesa del règim franquista a debat, encara.	32
-Els orígens del franquisme: guerra civil i repressió.	40
CAPÍTOL 1. FALANGE I PARTIT ÚNIC FRANQUISTA EN L'EUROPA DELS TOTALITARISMES.	47
1.1. Feixisme a Espanya? (I)	47
1.2. Feixistes o feixistitzats?	57
1.3. La Guerra Civil, l'assalt al poder?	63
1.4. Inici o fi del somni totalitari?	74
1.5. Feixisme a Espanya? (i II)	79
CAPÍTOL 2. LA PRIMERA FALANGE A LLEIDA.	91
2.1. « <i>El feix s'organitza, treballa</i> ». Els primers falangistes lleidatans.	92
2.2. « <i>Derechas de Lérida, así no triunfaréis nunca</i> ». De les eleccions a la insurrecció.	110
2.3. « <i>Lérida, en apariencia, estaba ganada para la causa nacional</i> ». Els falangistes, armats, surten al carrer.	114
CAPÍTOL 3. FET Y DE LAS JONS EN L'ÈPOCA TOTALITÀRIA.	123
3.1. Els inicis de la prefectura provincial de FET y de las JONS a Lleida, 1938-1939.	123
3.1.1. « <i>La adjudicación a la Comución Tradicionalista de las Jefaturas de las cuatro provincias catalanas</i> ». FET y de las JONS, per a qui?	126
3.1.2. « <i>Leridanos: Espero daréis un ejemplo de españolismo, formando bajo nuestras banderas victoriosas...</i> ». El desplegament inicial de FET y de las JONS a la província.	133

3.1.3. « <i>Todavía se mira al Movimiento como cosa exótica</i> ». Obstacles i resistències a la tasca de FET y de las JONS.	138
3.1.4. « <i>No se olvide a ninguno que la Falange exige más que promete y a estas exigencias hay que posponer todos los intereses</i> ».	144
3.1.5. « <i>Fue una formación y desfile impecables. El entusiasmo de la muchedumbre se hizo latente</i> ». L'estil falangista i la conquesta de l'espai públic.	152
3.2. La Falange interina de Ramon Trepal i Ángel Abril, 1939-1941.	163
3.2.1. « <i>En estas condiciones no es posible velar por nuestra Organización y menos aún el llevar a cabo una fructífera obra</i> ». Un targari al capdavant de la prefectura.	164
3.2.2. Els «partes mensuales» de les prefectures provincials: una radiografia a la situació de FET y de las JONS.	170
3.2.3. La Falange als pobles i les prefectures comarcals de FET y de las JONS.	173
3.2.4. « <i>No es de extrañar la languidez que dice observar en el funcionamiento de la Secretaría Local</i> ». L'organització falangista de la capital.	181
3.2.5. « <i>No se puede hablar de su labor al frente de la Jefatura Provincial de Lérida</i> ». La interinitat continua...	184
3.2.6. « <i>Tenemos que vengar a España y tenemos que estar presentes en la tarea de salvar a Europa</i> ». L'organització de la División Azul i el record dels màrtirs.	187
3.3. « <i>Todo el poder para la Falange</i> ».	
El projecte nacionalsindicalista de Cándido Sáez de las Moras (1941-1943).	195
3.3.1. « <i>Nos aprestamos a la tarea diaria de hacer realidad nuestros principios y ello justifica la imperiosa necesidad de llevar a efecto rápidamente, con rigidez y justicia, la selección de los mejores</i> ». Unitat, compromís i depuració de la Falange.	196
3.3.2. « <i>Tenemos que atraer a todos aquéllos que pueden entregarse de corazón al servicio de España y de nuestra Revolución</i> ». La premsa, instrument de propaganda i socialització.	200
3.3.3. « <i>Franco, Franco, Franco</i> ». Precarietat d'infraestructures, dissidències i adhesió incondicional al Caudillo.	208
3.3.4. « <i>Hoy más que nunca necesitamos recuperar la tensión y el nervio de los días angustiosos y triunfales</i> ». Canvis en els fronts de la Segona Guerra Mundial.	214
3.4. Els enfrontaments de Falange amb les autoritats locals i provincials.	217
3.4.1. Les topades amb les autoritats locals...	217
3.4.2. ...i amb les autoritats provincials.	223
3.5. La unificació dels càrrecs: de Falange a Movimiento. 1943-1945.	232
3.5.1. « <i>Por fin gracias a Dios tenemos un Jefe Provincial y Gobernador que es un gran camarada y nos ayuda mucho</i> ». La unificació és un fet.	233
3.5.2. De la División Azul a la Guardia de Franco, les essències pures de la Falange.	240

3.5.3. Falangistes al poder.	244
3.5.4. « <i>El Movimiento español discurre por cauces propios [...] No importamos ni exportamos ideas políticas</i> ». L'allunyament dels feixismes i el curs de la guerra.	250
CAPÍTOL 4. EL MOVIMIENTO NACIONAL: DEL MAQUILLATGE A LA BUROCRATITZACIÓ.	253
4.1. « <i>Nosotros admiramos, sin limitaciones, a Franco, como estrategia maravilloso de la paz y de la guerra</i> ». El Movimiento Nacional de Franco.	253
4.2. « <i>Las elecciones van a ser valoradas políticamente, queramos o no, tanto en el exterior como en el interior</i> ». FET y de las JONS i els primers passos de la democràcia orgànica franquista.	263
4.3. « <i>La Jefatura Local no tiene vida alguna</i> ». Situació precària del Movimiento a tombants dels anys 50.	270
4.4. « <i>Todavía están por escribir las mejores páginas de nuestra revolución nacional-sindicalista</i> ». L'ofensiva falangista dels anys 50 i l'ocàs de 1957.	278
CAPÍTOL 5. EL CARLISME LLEIDATÀ DURANT EL PRIMER FRANQUISME. ENTRE LA UNIFICACIÓ, L'ABSORCIÓ I L'OPOSICIÓ A FET Y DE LAS JONS.	287
5.1. La tradició carlina a Lleida fins a la Segona República.	289
5.1.1. Del carlisme «nou» a la cruïlla de 1931.	291
5.1.2. El carlisme lleidatà durant la Segona República.	296
5.2. Els carlins lleidatans, de la unificació a l'oposició, 1938-1939.	308
5.3. El Círculo España: la impossibilitat de reconstruir un espai de sociabilitat política al marge del Partit Únic.	313
5.4. Els carlins oposats a FET y de las JONS, 1939-1945.	322
5.5. Entre el caciquisme local i la dissidència carlina. Solsona, 1939-1949.	342
5.5.1. Lluita oberta pel poder polític.	344
5.5.2. El poder retorna als excombatents...	352
5.5.3. Eleccions per terços i estabilització del poder.	356
CAPÍTOL 6. EL PROJECTE FALANGISTA DE SOCIALITZACIÓ DE LA JOVENTUT ESPANYOLA.	361
6.1. La Organización Juvenil de FET y de las JONS (1937-1940).	364
6.2. El Frente de Juventudes. Els primers anys (1940-1945).	377
6.2.1. El Sindicato Español Universitario (SEU).	378
6.2.2. Asociacionisme catòlic versus el Frente de Juventudes.	390

6.2.3. Els campaments d'estiu del Frente de Juventudes. L'accident del port d'Àger, 1942.	396
6.2.4. « <i>Es necesario formar hombres viriles, eficientes y disciplinados, hombres de frente alta, mirada franca y recta, sonrisa abierta y corazón decidido</i> ». L'escola, els mestres i el Frente de Juventudes.	405
6.3. El Frente de Juventudes durant l'etapa d'aïllament internacional (1945-1951).	411
6.3.1. Entre la revolució i la religió. El discurs i la realitat del Frente de Juventudes.	425
CAPÍTULO 7. ENQUADRAMENT, ADOCTRINAMENT I MOBILITZACIÓ DE LA DONA A LA LLEIDA FRANQUISTA.	431
7.1. Frentes y Hospitales. L'assistència femenina carlina durant la guerra.	433
7.2. « <i>Auxilio Social no es caridad: es justicia</i> ». Beneficència i adoctrinament en Auxilio Social.	436
7.3. « <i>Vamos a ser madres de los forjadores del Imperio Azul</i> ». Adoctrinament i mobilització de la dona a la Sección Femenina.	460
CAPÍTULO 8. EL SINDICATO VERTICAL FRANQUISTA: CONTROL, ENQUADRAMENT I ASSISTÈNCIA DELS PRODUCTORES	475
8.1. Els primers passos de la CNS lleidatana, 1938-1942.	480
8.2. Del populisme a la burocratització, 1942-1951.	488
8.3. La funció assistencial dels Sindicats: las Obras Sindicales.	496
8.3.1. La Obra Sindical del Hogar y Arquitectura.	499
8.3.2. La Obra Sindical Educación y Descanso.	503
8.3.3. Sanitat, formació i previsió en els Sindicats.	511
8.4. Cooperatives i Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos: el verticalisme falangista al camp.	515
CAPÍTULO 9. FALANGE I LA REPRESSIÓ, EL CONTROL SOCIAL I L'OPINIÓ PÚBLICA.	529
9.1. Una delegació comarcal d'informació: Balaguer, 1938-1943.	535
9.2. Falange i l'ordre públic en una societat intervinguda.	540
9.3. De la Segona Guerra Mundial i l'estraperlo: crítiques, rumors, corrupcions i falsedats.	544
CAPÍTULO 10. FALANGE I ELS PODERS LOCALS.	557
10.1. El <i>Nuevo Estado</i> i la configuració dels poders locals.	557

10.1.1. El personal polític local: a la recerca dels suports socials de la dictadura.	563
10.2. El Govern Civil, el poder provincial omnímode.	573
10.3. La Diputació Provincial: personal polític.	588
10.3.1. El retorn de les elits tradicionals a la Diputació provincial, 1938-1940.	590
10.3.2. Josep M. Porcioles, president de la Diputació, 1940-1943.	594
10.3.3. Les diputacions provincials més grises, 1943-1949.	598
10.3.4. La primera Diputació «orgànica», 1949-1952.	603
10.4. L' Ajuntament de Lleida: personal polític.	607
10.4.1. Un Ajuntament interí per una ciutat en línia de front, abril de 1938 – abril de 1939.	607
10.4.2. Les comissions gestores del Governador Cremades, abril de 1939 – novembre de 1943.	615
10.4.3. L' Alcaldia de Víctor Hellín i la presència de FET y de las JONS, novembre de 1943 - febrer de 1949.	626
10.4.4. La Corporació municipal «orgànica», 1949-1951.	631
10.5. Grups de pressió a la Lleida del primer franquisme.	636
10.5.1. El Casino Principal: espai recreatiu privilegiat.	636
10.5.2. El Caliu Ilerdenc: grup cultural amb influència política.	642
10.5.2.1. El Caliu i la influència política.	648
10.5.3. Los Grajos: cooptació política i interessos econòmics.	654
10.6. El nou poder franquista a Lleida: un balanç.	659
CONCLUSIÓ	673
ANNEXOS	689
FONTS I BIBLIOGRAFIA	719

ÍNDIX DE QUADRES

Quadre 2.1. Els falangistes de Lleida, 1936.	100
Quadre 2.2. Els falangistes de l'Espluga Calba, 1936.	105
Quadre 2.3. Altres falangistes lleidatans, 1936.	107
Quadre 3.1. Primeres autoritats franquistes en la Lleida ocupada, 1938.	128
Quadre 3.2. Prefectura provincial de FET y de las JONS. Delegacions. 1938-1939	129
Quadre 3.3. Relació d'afiliats a FET y de las JONS a Albesa, 1938-1939.	138
Quadre 3.4. Dates polítiques assenyalades del calendari festiu franquista.	152
Quadre 3.5. Autoritats provincials a Lleida, 1939-1943.	163
Quadre 3.6 Relació de prefectures locals i afiliació a la comarca de Balaguer, gener 1944.	177
Quadre 3.7. Organització de la Secretaria local de FET y de las JONS de Lleida, 1940.	183
Quadre 3.8. Autoritats provincials a Lleida, 1943-1945.	246
Quadre 4.1. Autoritats provincials a Lleida, 1945-1951.	259
Quadre 4.2. Resultats del referèndum de 1947.	266
Quadre 4.3. Afiliació a FET y de las JONS de Lleida, 1950.	272
Quadre 5.1. Junta Provincial carlista, abril 1930.	295
Quadre 5.2. Junta Directiva del Cercle Tradicionalista de Lleida, 1934-1936.	299
Quadre 5.3. Consell Comarcal tradicionalista de Lleida, 1933-1934	300
Quadre 5.4. Socis del Cercle Tradicionalista de Lleida víctimes de la repressió revolucionària (1936)	307
Quadre 5.5. Junta Directiva del Círculo España, juny 1939.	315
Quadre 6.1. Enquadrament a les OO. JJ., segons sexe i edat.	365
Quadre 6.2. Grups d'edat de les Falanges Juveniles de Franco.	389
Quadre 6.3. Junta Directiva de la Secció de Mestres d'Acción Católica, juny de 1941.	393
Quadre 6.4. Centúries de les Falanges Juveniles de Franco a la província de Lleida, 1945.	415
Quadre 6.5. Centúries de les Falanges Juveniles de Franco a la província de Lleida, gener 1946.	419
Quadre 6.6. Captació de les masses juvenils per part del Frente de Juventudes, 1947.	421
Quadre 6.7. Frente de Juventudes. Classificació dels enquadrats, 1947.	
Quadre 6.8. Les Falanges Juvenils de Franco. Classificació dels afiliats, 1947.	423
Quadre 8.1. Sindicats verticals a la província de Lleida, 1938, 1951 i 1966.	482
Quadre 8.2. Relació d'afiliats a la CNS de Lleida, 1938-1939.	485
Quadre 8.3. Afiliació a les delegacions locals de la CNS fins el 31-3-1939.	486
Quadre 8.4. Afiliació a la OSE, 1949.	495
Quadre 8.5. Habitatges construïts a Lleida per la OS del Hogar, 1940 -[...] 1960.	503

Quadre 10.1. Governadors Civils de Lleida, 1938-1951	574
Quadre 10.2. Renovació de comissions gestores. Lleida, 1939-1948.	583
Quadre 10.3. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 11-6-1938.	590
Quadre 10.4. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 21-9-1940.	594
Quadre 10.5. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 20-7-1943.	599
Quadre 10.6. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 12-7-1946.	601
Quadre 10.7. Eleccions a la Diputació provincial. Terç Corporatiu, 1949.	604
Quadre 10.8. Diputació de Lleida. Corporació provincial, 24-4-1949.	605
Quadre 10.9. Ajuntament de Lleida. Comissió tècnica, abril-juny 1938.	609
Quadre 10.10. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 3-6-1938.	611
Quadre 10.11. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 24-4-1939.	616
Quadre 10.12. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 4-1-1941.	621
Quadre 10.13. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 4-11-1943.	626
Quadre 10.14. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 15-6-1946.	630
Quadre 10.15. Ajuntament de Lleida. Corporació Municipal, 6-2-1949.	634
Quadre 10.16. Socis propietaris del Casino Principal, gener 1943.	638
Quadre 10.17. Composició de la Junta Directiva Casino Principal, gener 1944.	641
Quadre 10.18. Membres fundadors del Caliu Ilerdenc, 1941.	644
Quadre 10.19. Membres de Los Grajos, 1948-1953.	654
Quadre 10.20. Edat dels diputats, alcaldes i regidors franquistes (1938-1951).	659
Quadre 10.21. Antecedents polítics de regidors municipals i diputats provincials (1938-1951).	660
Quadre 10.22. Experiència del personal polític franquista lleidatà (1938-1951).	662
Quadre 10.23. Afiliació a FET y de las JONS de regidors municipals i diputats provincials (1938-1951).	664
Quadre 10.24. Afiliació de regidors i alcaldes a FET y de las JONS. Lleida, 1948.	665
Quadre 10.25. Professions dels gestors municipals i provincials (1938-1951).	668

AGRAÏMENTS

Al llarg dels anys que ha durat aquest treball d'investigació, no tinc cap dubte que he contret deutes intel·lectuals, personals i morals amb bon nombre de persones i institucions que, amb la seva ajuda i col·laboració, m'han permès dur-lo a terme.

He de començar per agrair als meus pares i germans, i família, per haver estat sempre al costat, sobretot en els moments més difícils; pel seu suport i comprensió pel treball que feia durant tantes hores i dies, entre llibres o davant l'ordinador, especialment durant l'any i mig últim. També als amics, que sempre han sabut excusar les meves absències. De ben segur que a partir d'ara podré estar més hores amb tots ells.

A la directora de tesi Conxita Mir he d'agrair-li moltes coses. Ella va ser la primera en confiar en l'interès d'aquest treball i, des del primer dia, m'ha sabut transmetre els estímuls intel·lectuals, les orientacions, els ànims i la seguretat necessaris perquè acabés bé. D'ella n'he obtingut una relació personal excepcional i una llista memorable de bons moments.

A tots els professors, investigadors i personal administratiu del Departament d'Història de la Universitat de Lleida, amb qui vaig compartir un temps de formació i un altre d'investigació. L'agraïment més especial als companys Carme Agustí i Joan Sagués, amb qui he mantingut una relació d'amistat que ha anat més enllà de l'àmbit acadèmic. Amb ells he après, he viatjat, he treballat, he compartit neguits i, per damunt de tot, sempre m'ho he passat molt bé.

Aquest treball no seria el mateix sense les meves estades a Alcalá d'Henares i Roma. Vull agrair l'amable acollida del professor Feliciano Montero i de tot el Departamento de Historia II de la Universidad de Alcalá. Amb ells vaig compartir descobertes i avanços del meu treball durant tres mesos de 2002. Igualment, el meu reconeixement més sincer per la professora Giuliana di Febo, que em guià durant la tardor de 2004 per la capital italiana. Allí vaig poder assistir a classes úniques i hi vaig llegir molt, però també vaig tenir temps d'admirar els encants de la ciutat. Tot això va ser possible gràcies a la beca de formació de personal investigador (FPI) de la Generalitat de Catalunya que vaig gaudir des del gener de 2001 fins el desembre de 2004.

Em seria impossible recordar el nom de totes aquelles persones que, sempre amb professionalitat i simpatia, m'han atès i facilitat la consulta de la bibliografia i la documentació a la Biblioteca de la Facultat de Lletres de la Universitat de Lleida, a la Biblioteca Pública de Lleida, a la Biblioteca i la Secció d'Arxius i Llegats de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, a la Biblioteca Nacional, a l'Arxiu Històric de Lleida, a l'Arxiu Municipal de Lleida, a l'Arxiu de la Diputació Provincial de Lleida, a l'Arxiu Nacional de Catalunya, a l'Archivo General de la Administración, a l'Archivo Histórico Nacional, als arxius comarcals de la Noguera, el Pallars Sobirà, la Segarra i l'Urgell. Vagi des d'aquí l'agraïment a totes elles.

Igualment he d'agrair la disponibilitat de totes les persones que han accedit a compartir una part dels seus records amb mi o que m'han facilitat documentació i fotografies d'una època passada en el nostre temps, però no necessàriament en la memòria.

Aquest treball va dedicat a la memòria del mestre Josep M. Solé Bonet. Quan anava a l'escola de Juneda, de la seva mà vaig entrar a formar part, per primera vegada, d'un «club d'amics de la geografia i la història».

SIGLES UTILITZADES

ACN: Arxiu Comarcal de la Noguera
ACPS: Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà
ACSG: Arxiu Comarcal de la Segarra
ACUR: Arxiu Comarcal de l'Urgell
ADPL: Arxiu de la Diputació Provincial de Lleida
AGA: Archivo General de la Administración
    DGAL: Dirección General de Administración Local
    DNP: Delegación Nacional de Provincias
    SGM: Secretaría General del Movimiento
AHL: Arxiu Històric de Lleida
    FGC: Fons Govern Civil
AHN: Archivo Histórico Nacional
AML: Arxiu Municipal de Lleida
ANC: Arxiu Nacional de Catalunya

BMFET: Boletín del Movimiento de FET y de las JONS
BOE: Boletín Oficial del Estado
BOP: Boletín Oficial de la Provincia

AC: Acció Catòlica
AS: Auxilio Social
CEDA: Confederación Española de Derechas Autónomas
CNS: Central Nacional Sindicalista
CT: Comunión Tradicionalista
ERC: Esquerra Republicana de Catalunya
FAI: Federació Anarquista Ibèrica
FE y de las JONS: Falange Española y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista
FE: Falange Española
FET y de las JONS: Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista
FJ: Frente de Juventudes
FJCC: Federació de Joves Cristians de Catalunya
HSLG: Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos
JAP: Juventudes de Acción Popular
JONS: Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista
OJ (o OO.JJ.): Organización Juvenil (o Organizaciones Juveniles)
OSE: Organización Sindical Española
POUM: Partit Obrer d'Unificació Marxista
SEM: Sindicato Español de Magisterio
SEU: Sindicato Español Universitario
SF: Sección Femenina
TPL: Tribunal Popular de Lleida

INTRODUCCIÓ

El volum que tenen a les mans i es disposen a llegir i avaluar és el resultat d'un llarg procés d'investigació, d'uns quants anys, amb alts i baixos, amb temps d'eufòria i èpoques d'esllanguiment, parèntesis i repeses. Quan vam començar la nostra recerca, el curs 1999-2000, en el darrer curs de llicenciatura, vam decidir dedicar els nostres primers passos a l'estudi de la dictadura franquista a la ciutat de Lleida, en concret a l'anàlisi del personal polític franquista de les principals institucions de la província. Ens atreia la perspectiva d'estudiar el règim des de dins, des de les seves entranyes, després de constatar la manca de treballs que analitzessin la construcció de la dictadura en les nostres terres, i també, potser en menor mesura, en el conjunt català. Pensàvem que era primordial cercar les bases socials del poder franquista per entendre els fonaments de la dictadura, la seva naturalesa, detectar i identificar les fractures i les continuïtats de 1939 en l'exercici del domini social i polític per situar-lo en la història del segle XX, descriure les relacions que s'establien entre el règim i la societat per conèixer millor els mecanismes de control i de reproducció social i cultural del franquisme. Aspectes tots ells que, al costat del recurs a la repressió i la variada gamma de violències polítiques, permeteren una llarga vida a la dictadura.

Aquests continuen sent els principals eixos del nostre treball d'investigació que, aquí, pren la forma d'una tesi doctoral. Enmig queden els treballs acadèmics presentats en diferents moments i llocs, que han servit per donar a conèixer alguns dels resultats parcials d'aquest procés.¹ Anys de fructífera formació investigadora i personal en el marc universitari, de beques, estades, congressos i seminaris. Després, uns anys de distanciament de la pràctica investigadora, i de dedicació a l'exigent docència secundària, una mica allunyat de bibliografies i arxius però de tant gratificant experiència. I, de nou, la represa d'aquell treball a mig fer, no acabat, que espera el seu torn en la llista de prioritats personals. Fins aquí.

El treball s'endinsa en la institucionalització i consolidació del règim franquista durant el primer franquisme. Prenent com a marc d'anàlisi la ciutat de Lleida i la província,

---

¹ *La dictadura franquista a Lleida: de la consolidació del règim al desenvolupament econòmic dels anys seixanta*, TAD, UdL, 2000; *Poder, sociabilitat i llocs de memòria a la Lleida del primer franquisme, 1938-1951*, Treball de recerca 12 CA de Doctorat, UdL, 2003.

concentra la seva mirada en el Partit Únic franquista, FET y de las JONS, i el seu paper central en la configuració institucional del sistema polític dictatorial. Definit com un instrument totalitari al servei de l'Estat, el Partit va monopolitzar la vida política del país durant quaranta anys. Les tasques que se li atribuïren eren realment importants. Havia de captar i mobilitzar els suports socials del règim, socialitzar la població espanyola en els valors del *Nuevo Estado*, així com enquadrar i integrar les masses en l'Estat. Amb altres institucions no menys importants, com l'Església, se li encomanà la construcció d'una nova legitimitat i la instauració d'un nou estil polític. Les seccions i serveis de FET y de las JONS havien de capil·laritzar, segons el model feixista i nazi coetanis, la societat espanyola i la seva activitat va deixar una empremta notable en diverses generacions que van créixer i viure sota la dictadura. El Partit ocupava, nogensmenys, una posició central en la corretja de distribució del poder franquista, de la cúspide de l'Estat a la base de la piràmide, sempre en sentit descendent, vers les institucions municipals i provincials, representants del *Nuevo Estado* a nivell local. A nivell institucional, el Partit Únic franquista era la mostra més evident del trencament polític que suposà el final de la guerra civil respecte la trajectòria de l'Estat liberal espanyol. Per això, l'estudi de FET y de las JONS es mostra com a fonamental per entendre la construcció de la dictadura, no només a nivell estatal sinó, i molt especialment, a nivell local o provincial.

El marc cronològic que hem adoptat per realitzar la present investigació es correspon al període comprès entre l'ocupació de la ciutat de Lleida i la part de la província situada al marge dret dels rius Noguera Pallaresa i Segre, l'abril de 1938, fins als canvis (interns, externs) de principis dels anys cinquanta, quan es pot considerar que el règim franquista està plenament consolidat i que ha superat la difícil prova de l'aïllament internacional. Són, per tant, els anys d'imposició i consolidació de la dictadura de Franco, que corresponen als anys del «*primer franquisme*», concepte que depenent dels historiadors i les temàtiques analitzades s'allargaria fins el 1951, el 1957 o el 1959. Considerem que, a nivell general, prendre el 1951 com a data límit de l'estudi permet prendre en consideració els canvis i transformacions que la fi de la Segona Guerra Mundial imposà al règim de Franco, especialment en el procés d'institucionalització i el reajustament de les funcions i la redefinició ideològica del Partit. La segona meitat dels anys quaranta resulten claus per la continuïtat de la dictadura en un context internacional hostil i, per altre costat, la posada en marxa de la «*democràcia orgànica*» el 1948 ofereix un mecanisme regular de provisió de càrrecs en les institucions de poder municipal i provincial. En el cas lleidatà, els primers

anys cinquanta porten una sèrie de canvis polítics que ens permeten considerar que és un moment de canvi en la percepció social de la dictadura. A finals de 1951, és nomenat Governador Civil de la província el lleidatà d'adopció José Pagés Costart, que havia desenvolupat una carrera política vinculada a FET y de las JONS i que va ser l'únic governador català que va tenir la província durant els quaranta anys franquistes. Uns mesos després, el febrer de 1952, Víctor Hellín deixava l'alcaldia de la ciutat per ser nomenat president de la Diputació Provincial. Al seu lloc, hi era situat un altre falangista destacat com l'excombatent Blas Mola Pintó. Tot plegat ens fa suposar que, a nivell lleidatà, la dictadura estava plenament implantada en aquells primers anys cinquanta, amb unes bases socials pròpies ben sòlides.

El present treball pretén omplir un buit en el coneixement històric del règim franquista a les comarques de Lleida. Des de fa un parell de dècades, i molt especialment des de la creació de la Universitat de Lleida el 1991, s'ha avançat quantitativament i qualitativa, amb la proliferació d'anàlisis monogràfiques i sectorials que aprofundiren en les línies traçades i que permeteren obrir-ne de noves, aportant valuosos matisos en l'anàlisi històric del període.² Gràcies als treballs de Jaume Barrull i Joan Sagués sobre els temps de la República i la Guerra Civil disposem d'un marc precís per entendre l'experiència política democràtica dels anys 30, el trencament de la legalitat, els projectes revolucionaris i les conseqüències bèl·liques de la guerra a la ciutat, així com una primera articulació dels poders locals franquistes en una ciutat front de guerra.³ Coneixem força bé els aspectes quantitius i qualitius de la repressió i altres formes de violència política franquista gràcies als treballs de Manel Gimeno, Mercè Barallat i Conxita Mir.⁴ Des de la

---

² Una bona aproximació a les aportacions realitzades, no només des del camp de la història, a l'anàlisi del franquisme a Lleida a BARRULL, Jaume: «El franquisme a Lleida: aproximació a un balanç» a DD.AA.: *El primer franquisme a les terres de Lleida (1938-1950)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, pp. 5-32.

³ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986; ÍD.: *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Lleida, Pagès Editors, 1995; SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra: Lleida en la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

⁴ GIMENO, Manel: *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989; BARALLAT, Mercè: *La repressió en la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991; MIR, C. / CORRETGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme: L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobreviure. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000.

història social, els treballs de Carme Agustí i Conxita Mir sobre delinqüència comuna i marginació social ens han apropat a les condicions de vida quotidiana de postguerra.⁵

En l'anàlisi de les principals institucions de poder franquista s'ha prestat atenció a l'Església lleidatana, i les seves institucions especialitzades, com a element legitimadora del règim, propagadora del nacionalcatolicisme i la seva empremta en les manifestacions de cultura popular de postguerra.⁶ De la cultura oficial, i des d'una perspectiva sociològica, se n'ha ocupat Paquita Sanvicén en la seva tesi doctoral.⁷ Els esforços de reconstrucció material de les comarques lleidatanes han estat analitzades a través de l'actuació de Regiones Devastadas per part de Frederic Vilà i Robert Duró.⁸ Del partit únic FET y de las JONS, només la Sección Femenina i Auxilio Social han estat estudiats per Antonieta Jarne i Montse Palau.⁹ Àdhuc Carme Agustí estudià l'organització i la mobilització dels lleidatans en la División Azul que va lluitar al front rus des de 1941 fins el 1944.¹⁰

El volum corresponent al franquisme de l'obra col·lectiva *Història de Lleida*, firmat per tres especialistes com Jaume Barrull, Antonieta Jarne i Conxita Mir el 2003, amb caràcter de síntesi i d'estat de la qüestió, posava de manifest la sòlida base de coneixement que disposem sobre el franquisme, a la vegada que deixava al descobert les llacunes i buits encara existents. En la pretensió d'omplir el buit que suposa l'anàlisi de FET y de las JONS i el personal polític de les principals institucions polítiques franquistes a Lleida que

---

⁵ AGUSTÍ, Carme: «La delincuencia de baja intensidad durante el primer franquismo. Una aproximación desde el mundo rural» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 2003, CD-Rom. MIR, C. / AGUSTÍ, C.: «Delincuencia patrimonial y justicia penal: una incursión en la marginación social de posguerra (1939-1945)» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 69-92.

⁶ BARALLAT BARÉS, Jaume: *L'Església sota el franquisme. Lleida (1938-1968)*, Lleida, Pagès Editors, 1994; ÍD.: *Devotes, croats i militants. L'apostolat seglar sota el franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1996; SOLÉ MAURI, Belén: *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Lleida, 1994; SANTIAGO MASCARAQUE, Mª Carmen: *La Iglesia de Lleida durante el franquismo (1938-1967)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Lleida, 1995; SOL I CLOT, R. / TORRES I GRAELL, C.: *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida (1928-1968)*, Lleida, Junta Diocesana d'Acció Catòlica, 1997.

⁷ SANVICÉN I TORNÉ, Paquita: *La cultura a la ciutat de Lleida sota el Franquisme: una anàlisi sociològica*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2002.

⁸ VILÀ, Frederic et al.: *Monografies d'Arquitectes Lleidatans*, Lleida, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1990-1993, 4 vols.; DURÓ FORT, Robert: *Isona: la reconstrucció d'un poble de la línia de front del prePirineu català*, Tremp, Garsineu, 2002.

⁹ JARNE MÒDOL, Antonieta: «L'Auxilio Social: beneficència i nacionalsindicalisme a la "nova" Lleida (1938-1940)», *Revista de Catalunya*, núm. 39, 1990, pp. 47-56; ÍD.: *La Secció Femenina a Lleida. Els anys «trionfals»*, Lleida, Pagès Editors, 1991; ÍD.: «Niños "vergonzantes" y "pequeños rojos". La población marginal infantil en la Cataluña interior del primer franquismo», *Hispania nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 4, 2004, <http://hispanianova.rediris.es>; PALAU CARRERA, Montse: *La Secció Femenina a Lleida, 1950-1977*, treball inèdit de 12 CA de Doctorat, Universitat de Lleida, 2008.

¹⁰ AGUSTÍ, Carme: *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Lleida, Pagès Editors, 2003.

abordem en aquest treball, hem optat per una metodologia que combina la perspectiva comparada amb les possibilitats d'estudi que ofereixen la història local o la microhistòria. Combinar el microscopi amb el macroscopi ens ha de permetre posar en relació el règim franquista amb les dictadures feixistes i autoritàries de l'Europa d'entreguerres, a la vegada que, a través d'unes fonts eminentment locals, accedir als mecanismes de distribució, reproducció i relació del poder, identificar amb noms i cognoms les bases socials sobre les quals se sustentà la dictadura. De manera que en el treball es trobaran capítols o apartats més analítics i bibliogràfics, d'emmarcament global (estatal, internacional) dels aspectes estudiats (partit únic, socialització i enquadrament, poders locals...), amb altres de descens al pla local, més descriptius, intentant captar les particularitats i els elements heterogenis que s'amaguen darrere una imatge suposadament homogènia del règim franquista.

Hem organitzat l'estructura del treball en la present introducció i deu capítols. En la presentació general de la investigació hi exposem els objectius, la metodologia i les fonts històriques utilitzades per dur a terme el treball, així com hi explorem alguns dels debats conceptuals al voltant de la guerra civil i el règim franquista, com són els seus orígens socials, la seva naturalesa política o la memòria en la societat actual.

La primera part del treball està dedicada a l'evolució històrica de la Falange des del seu naixement fins a la dècada dels anys 50. En el primer capítol, de caràcter assagístic i en perspectiva comparada, hi emmarquem la trajectòria política del partit feixista espanyol en el context de l'Europa dels totalitarismes. S'hi analitzen els trets ideològics, estratègics i organitzatius de la Falange Espanyola durant els anys trenta i quaranta, ja convertida, des d'abril de 1937, en el partit únic del règim franquista. Ens qüestionem en quina mesura la creació per decret de FET y de las JONS com a partit únic de caire totalitari és la conquesta del poder per part de la Falange, quins van ser els seus objectius totalitaris dels primers anys de postguerra i quines les seves consecucions, quin paper va jugar el partit en les cruïlles fonamentals del règim de Franco (1941, 1943, 1945, 1956), en quina mesura va impregnar el règim naixent de la teologia i la litúrgia feixista, tenint per models d'anàlisi les diverses dictadures, totalitàries o no, feixistes o no, de l'Europa del moment. Ens serveix per establir, a grans trets, les coordenades històriques i polítiques en què es desenvoluparà el treball.

En el segon capítol rastregem les petges dels primers falangistes a la ciutat i les comarques lleidatanes. És la reconstrucció de les diverses peces d'un retaule marcat per la clandestinitat, la marginalitat i la violència política a la Lleida dels anys trenta, a través necessàriament de fonts indirectes no sempre completes. S'intenta fer un retrat sociològic del reduït grup de joves que van abraçar les idees falangistes i quines eren les seves activitats. La majoria d'ells procedien de famílies benestants i conservadores de la ciutat, bona part estudiaven a fora, a Saragossa o Barcelona, es movien a cavall dels àmbits catòlics i una política conservadora desacreditada i disposaven de bons contactes amb l'estament militar de la ciutat. Enllà de la ciutat, poca cosa més, només alguna excepció d'especial interès. S'hi analitza la mobilització i implicació falangista en l'aixecament militar del 19 de juliol de 1936, el fracàs del qual portà al piquet d'execució molts d'ells i condemnà a l'absència de *camisas viejas* a la posterior Falange unificada.

Centrem els capítols tercer i quart en el desplegament, funcionament i evolució de FET y de las JONS a la província de Lleida, des de l'ocupació franquista fins a tombants dels anys cinquanta. Al tercer capítol s'hi analitza l'organització inicial del nou partit únic, amb la seva estructura interna, el desplegament dels seus serveis i la implantació en els àmbits locals; la distribució de poder entre els diversos sectors unificats, el seu projecte nacionalsindicalista de conquesta efectiva del poder polític dels primers anys quaranta, però també els obstacles i resistències a la seva tasca, les situacions d'interinatge en el comandament, els enfrontaments amb les autoritats locals i provincials, etc., fins a la unificació de càrrecs al capdavant de la província. L'any 1945 marca un punt d'inflexió definitiva en la trajectòria del règim franquista i de la Falange, esdevinguda ja Movimiento Nacional, en el context d'una hostilitat internacional creixent que situa el règim en un dels seus moments més crítics. L'adaptació obligatòria a la nova conjuntura política internacional suposa un reequilibri de les forces polítiques del règim i un allunyament dels signes externs més identificats amb els feixismes derrotats. Estudiem la transformació d'un partit de voluntat totalitària (mobilitzador, integrador i nacionalitzador de les masses) en un Movimiento Nacional autoritari i desmobilitzador, una màquina burocràtica al servei de l'Estat i el seu líder, identificada cada cop més amb el nacionalcatolicisme imperant i l'anticomunisme estratègic.

Al cinquè capítol hi estudiem les actituds polítiques del carlisme lleidatà durant el primer franquisme, que es mouen entre la integració, l'absorció i l'oposició a FET y de las JONS. Es busca a tombants de segle XX, en el període de la renovació del carlisme, el

ferm arrelament històric que el feren la força política dretana més organitzada i estesa en les comarques lleidatanes. Analitzem el discurs de la violència política carlina dels anys trenta a Lleida i la seva participació en el cop d'estat militar de 1936; ben aviat després de l'entrada de les tropes franquistes a Lleida, els carlins es comencen a considerar marginats en el repartiment del poder i, després de fracassar en l'intent de recuperar la seva autonomia al marge del partit únic, opten per, majoritàriament i especialment la seva direcció, girar l'esquena a la Falange.

Una segona part del treball la dediquem a l'anàlisi de les principals seccions de FET y de las JONS, les finalitats de les quals responen a la voluntat d'enquadrament, control, mobilització i socialització de la població espanyola, amb especial atenció als col·lectius de la joventut, les dones i els treballadors. La nova vida política del país s'articula al voltant exclusivament del partit únic i les seves organitzacions de caràcter totalitari al servei del projecte nacionalsindicalista, com el Frente de Juventudes, el Sindicato Español Universitario, el Sindicato Español de Magisterio, el Auxilio Social, la Sección Femenina o el Sindicato Vertical que són analitzats, en l'àmbit provincial lleidatà, en els capítols sisè, setè, vuitè i novè, respectivament. Al capítol sisè el lector hi trobarà l'estudi de les polítiques educatives i de joventut del règim franquista canalitzades a través del partit únic al llarg dels anys quaranta, evolucionant des dels paràmetres nacionalsindicalistes revolucionaris als de la tradició nacionalcatòlica. El control ideològic del magisteri, la politització dels continguts educatius, la formació física i patriòtica dels joves espanyols van ser prioritats del règim franquista que va concedir al Partit Únic la competència i els mitjans per dur-ho a terme. En aquest sentit, es presenta també la dura pugna que mantingué la Falange amb les associacions catòliques que ofería una oferta similar d'activitats, però de naturalesa diferent, als joves espanyols.

El capítol setè analitza les diverses rames de FET y de las JONS dedicades a l'enquadrament i la socialització de la població femenina. El *Nuevo Estado* atribuïa a la dona un paper subordinat a l'home i l'espai domèstic li era reservat. La Sección Femenina va esdevenir l'instrument fonamental en la política de gènere del règim, que li atribuï la comesa d'enquadrar la població femenina i de portar a terme la seva formació religiosa, física i patriòtica. Les dones de la SF assumiren també tasques assistencials, ja fos directament ja fos a través d'Auxilio Social, rama del partit amb la qual no sempre va mantenir bones relacions. L'àmplia tasca benèfica d'Auxilio Social, com no podia ser d'altra manera com a secció de FET y de las JONS, va anar indestruable de la seva

naturalesa d'instrument de socialització i propaganda dels valors falangistes. El discurs de la justícia social va impregnar les seves realitzacions, en contrast amb la caritat cristiana tradicional, encara que amb el temps s'assistí a una necessària fusió d'ambdues concepcions. La integració de les *margaritas*, les dones tradicionalistes que s'havien aferrat a l'organització *Frentes y Hospitales*, en les estructures del partit no sempre va ser fàcil i exitosa, sinó ben al contrari, ja que sovint hi hagueren conflictes i tensions paral·leles a les hagudes en la militància masculina.

L'ampli i complex aparell sindical franquista, els sindicats verticals, són estudiats al capítol vuitè del treball, prestant atenció a l'organització i desplegament de la delegació provincial i la seva particular aportació a la política social del règim a través de les diverses obres sindicals. La funció d'enquadrament i de control social dels treballadors va anar imposant-se a la primigènia voluntat sindical d'integrar (a través de l'afiliació voluntària) les masses obreres (i els patrons) en el projecte nacionalsindicalista. Al camp, la sindicació obligatòria a través d'unes *Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos* que tendiren a afavorir el propietari en detriment del jornalero o parcer va projectar la política econòmica i social agrària pròpia del règim. El discurs paternalista vers els treballadors es completava amb la instauració i l'oferiment d'una sèrie d'obres sindicals que es van revelar tan insuficients com, a la vegada, una eina amb bons rèdits propagandístics; una vessant assistencial dels sindicats que es va demostrar útil en la voluntat del règim d'aconseguir adhesions.

Sobretot fins el 1945 (per raons òbvies aquesta data, però no només fins aquí) la Falange va exercir importants tasques d'informació i control social de la població. En molts pobles, els falangistes van estar implicats fins al coll amb la repressió bàrbara que seguí el final de la guerra contra tots aquells que s'haguessin significat (realment o suposadament) amb les opcions polítiques republicanes i progressistes, anatemitzats sota l'etiqueta de la *antiEspana*. La situació política conferí als membres del partit elevades quotes de poder no només en l'ampli procés repressiu sinó en el de repartiment de cupos, poders no sempre subjectes a autoritat i que de vegades portà a abusos i corrupcions que, durant els anys quaranta van ser força generalitzats. D'això ens en ocupem al capítol nou.

Finalment, al capítol desè realitzem una aproximació a les principals institucions polítiques d'àmbit provincial i local, atenent al repartiment de poder i al personal polític que ocupà els càrrecs. Certament, ens qüestionem, per una banda, quin grau de trencament suposa el 1939 o si, per contra, poden trobar-se línies de continuïtat amb la situació

històrica precedent. Per l'altra, analitzem el repartiment i circulació del poder atenent no només a les instàncies formals que detenien aquest poder sinó que pretenem endinsar-nos en les solidaritats horitzontals de grup que, des de dins, basteixen els mecanismes de dominació social i política. Tenint en compte que FET y de las JONS, com a partit únic, ofereix el canemàs polític propi del règim franquista, l'únic espai d'activitat política limitada i la principal cantera de personal polític.

Per a portar a terme la nostra investigació hem acudit a diversos tipus de fonts: bibliogràfiques, arxivístiques, hemerogràfiques i, en molt menor grau, orals. La bibliografia disponible sobre la Falange, el partit únic i el franquisme, d'àmbit local, provincial, regional o estatal, així com en perspectiva comparada amb els règims autoritaris i feixistes de l'Europa d'entreguerres, ja considerable, ens ha servit per establir un marc teòric en el qual inserir el nostre treball. En aquest sentit, més enllà de les diverses biblioteques consultades, hem d'esmentar l'estada d'investigació que vam realitzar a la Universit  degli Studi Roma Tre, acollits per la professora Giuliana di Febo, que, tot i la curta durada de tres mesos, ens va posar en contacte amb la historiografia italiana i ens va permetre aprofundir en la bibliografia internacional sobre el fenomen del feixisme, tot incidint en el coneixement del règim feixista italià i, en menor mesura, el nacionalsocialisme alemany i el salazarisme portugu s.

Pel que fa a les fonts arxivístiques, l'estudi de la Falange presenta diverses dificultats, especialment a nivell local i provincial. D'entrada, la documentació falangista d'abans de la guerra  s escassa en tot el territori per la pròpia condició de marginalitat política i clandestinitat del partit als anys trenta. Hem hagut de reconstruir la petita Falange lleidatana dels anys republicans a través de fonts indirectes, ja fos la premsa de la ciutat, els testimonis o la consulta de la documentació de la Causa General referida a la província de Lleida, a l'Archivo Hist rico Nacional (AHN). En canvi, de la Falange franquista, tot i ser el partit únic i disposar d'una posició preeminent en l'organització de l'Estat, la principal dificultat amb què topem és l'escassetat i la fragmentació de la documentació disponible per dur-lo a terme en tota la seva amplitud. Per diverses raons, però fonamentalment pel fet que l'abril de 1977, quan va desaparèixer per decret la Secretaría General del Movimiento (quaranta anys després de la creació, també per decret, de FET y de las JONS), es van cursar ordres a totes les prefectures provincials del Movimiento perquè es destru s la documentació generada durant aquelles quatre dècades d'existència

incontestada. De les prefectures provincials (adjuntes als governs civils) es va transmetre l'ordre a les prefectures locals (adjuntes a l'alcaldia). Fent desaparèixer la documentació que havien generat les prefectures provincials, amb les seves respectives delegacions i serveis, a la vegada que les prefectures locals, s'intentava esborrar el rastre de la Falange. No hi ha dubte que les implicacions en la repressió de postguerra en forma d'informes i fitxes parapolicials, així com els llistats i fitxes de militants del partit, inquietava els falangistes davant possibles represàlies dels nous actors polítics d'uns temps incerts. Era temps d'oblits i de passar pàgina a la història. No tota la documentació es va destruir, però; una part devia romandre entremig dels papers propis dels ajuntaments, i només apareixerà en la mesura que s'ordenin i classifiquin els arxius municipals; una altra part devia ser apropiada pels propis protagonistes, i avui potser espera en silenci, en domicilis particulars, veure la llum.

Com en tantes altres províncies espanyoles, Lleida disposa de poca documentació sobre FET y de las JONS. Els fons de la prefectura provincial disponibles a l'Arxiu Històric de Lleida (AHL) són tan sols els del Frente de Juventudes, de la Sección Femenina, d'Auxilio Social i de Sindicatos; i encara, en tots aquests casos la documentació és parcial, restringida a uns anys concrets i no és ni sistemàtica ni completa. Val a dir que no s'ha fet un rastreig sistemàtic a nivell local a la recerca dels papers de la Falange. L'estat lamentable de conservació i classificació de la documentació en la majoria d'arxius municipals ens han fet desistir de seguir-hi la incerta petja falangista. Els arxius comarcals, als quals es troba dipositada una part d'aquests fons municipals, ens han permès comprovar que la documentació falangista que es conservà en els municipis va ser també ben poca. Tan sols alguns papers dels consells locals del Movimiento, relatius a la segona meitat dels anys 50 i anys 60, així com algun tipus de correspondència, s'han trobat enmig dels papers d'alcaldia. Per tant, poca documentació falangista local dels anys quaranta localitzada; podria ser que amb la incorporació de nous fons municipals o amb la classificació sistemàtica de la documentació apareguin nous filons d'investigació. A l'Arxiu Comarcal de la Noguera s'ha conservat una part (qualitativament important) de la documentació de la prefectura local de FET y de las JONS de Balaguer, de la prefectura comarcal i de la delegació comarcal de Información e Investigación, així com de les prefectures locals d'Albesa i Cubells. Ens ha permès de reconstruir la relació que mantenien les prefectures locals amb la provincial, radiografiar l'estat material i humà d'algunes Falanges locals,

localitzar informació important del funcionament d'alguna delegació (Frente de Juventudes), descriure la implicació d'aquestes en el control social de la població.

La inexistència, doncs, de la documentació de la prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida ha fet imprescindible la consulta del Archivo General de la Administración (AGA) d'Alcalá de Henares. Allí, gràcies a la bona acollida del professor Feliciano Montero i del Departament de Historia II de la Universidad de Alcalá, vam buidar sistemàticament la documentació disponible dels fons de la Delegación Nacional de Provincias, ubicats a la secció de Presidencia del Gobierno. Els informes mensuals, la correspondència entre la prefectura provincial i la Secretaría General del Movimiento, els nomenaments i informes personals dels comandaments, els informes sobre els resultats de les eleccions de 1948, etc., ens han aportat inèdita i valuosa informació sobre el funcionament de la prefectura falangista lleidatana i les seves relacions, no sempre amistoses, amb les institucions locals i provincials.

Per la vinculació de la Falange amb les institucions de poder local i provincial ens ha resultat de capital importància la consulta del fons del Govern Civil dipositat a l'Arxiu Històric de Lleida (AHL). Les seccions d'administració local, secretaria general i particular, associacions i els expedients personals de la delegació d'Ordre Públic ens han aportat informació sobre els nomenaments i renovacions de les comissions gestores estudiades, el perfil sociopolític dels seus membres, les relacions entre les diverses institucions i FET y de las JONS, les xarxes de relacions i circulació del poder, etc. El fons de la Dirección General de la Administración de la secció de Gobernación (Interior), a l'Archivo General de la Administración, ens ha completat aquesta informació. Per la seva part, a l'Arxiu Municipal de Lleida (AML) hi hem consultat les actes municipals, les actes de la comissió permanent, les memòries anuals, projectes diversos, etc. que ens han permès de reconstruir l'activitat quotidiana de la institució municipal. D'igual forma, a l'Arxiu de la Diputació Provincial de Lleida (ADPL) hi vam consultar les actes plenàries, on hi vam resseguir la llista dels membres de les comissions gestores, així com els orígens d'una institució clau del franquisme cultural lleidatà, com l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

Del promotor d'aquesta darrera institució, José M. Porcioles, hem consultat el fons personal dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) de Sant Cugat del Vallès. Porcioles, delegat provincial d'Auxilio Social (1938-1943) i president de la Diputació provincial (1940-1943), és una figura clau en el primer franquisme lleidatà. Documentació corresponent a la seva primera etapa política, desenvolupada entre Balaguer i Lleida, fins

el 1943, correspondència personal i política, ens serveix per detectar algunes de les relacions personals establertes per Porcioles des dels càrrecs ocupats. No tantes, però, les referències als seus enfrontaments amb la prefectura provincial de Falange.

Aquesta recerca arxivística ha anat complementada amb la consulta de fonts hemerogràfiques, realitzades a l'Arxiu Municipal de Lleida, a l'Arxiu Històric de Lleida, a la biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, al fons Romà Sol-Carme Torres de la Universitat de Lleida i a la Biblioteca Pública de Lleida. A més dels diversos butlletins oficials (*Boletín Oficial del Estado*, *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida* i *Boletín del Movimiento FET y de las JONS*), hem utilitzat els principals òrgans de premsa a la Lleida dels anys trenta (*El Correo*, *El País*, *La Jornada*, *La Tribuna*, *La Veu del Segre*, *L'Ideal*, *Terra Ferma*), els diaris de la ciutat durant el primer franquisme (*Ruta. Órgano de FET y de las JONS*, *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo del Ejército de Aragón* i, sobretot, *La Mañana*), publicacions vinculades a la Falange (*Inquietud*, *Orientaciones*) i les seves seccions, sindical (*Boletín Sindical. Central Nacional-Sindicalista*, *Tarea*) o juvenil (*Boletín de Organizaciones Juveniles*, *Frente de Juventudes*, *Servicio*, *Tarea*, *Cisne*). De les comarques, hem consultat el setmanari *Horitzó* (les Borges Blanques, 1932-1936), el quinzenal *Acción* (Balaguer, a partir de 1944) i *Nueva Tárrega* (a partir de 1944).

En últim lloc, i subsidiàriament, hem recorregut a les entrevistes personals. Ens han ofert algunes informacions rellevants per entendre el funcionament dels principals grups de relació i espais de sociabilitat, així com impressions personals sobre la Lleida d'aquells anys.

De la realitat a la representació: memòria i història de la guerra civil i el franquisme.

Rogelio Cerón és un jove falangista de vint-i-un anys, natural de Valladolid, que el juny de 1937 forma part d'una milícia voluntària a la ciutat de Getxo. Els dirigeix el fill d'una de les cases més riques de la ciutat, que ha passat els mesos de guerra amagat i que ha perdut el pare, assassinat pels rojos. Tot just unes setmanes abans, els batallons bascos s'han rendit a Santoña, i ara, després dels militars, és el torn de les milícies. Amb les seves intervencions, les ciutats queden més conquerides, encara. Venen realitzant la seva tasca des de l'inici de la guerra, a Valladolid, a Segòvia, a Navarra, a Guipúscoa. Ara a Biscaia. La missió de salvar Espanya de l'horda roja no admet vacil·lacions, no pot tremolar el pols.

De nit, guiats pels habitants disposats a delatar els seus veïns, surten a la caça dels rojos que, presos per la por i el pànic, no poden dormir, es giren en el llit, insomnes, i poca resistència ofereixen quan, després d'uns cops secs a la porta, són detinguts al portal de casa, davant mares, esposes i filles que ploren i criden, perquè tots saben quin és el tràgic destí que els espera.

La primera actuació a Getxo els porta a passar comptes amb un mestre, sobre qui pesa l'acusació d'haver difós el comunisme entre els seus alumnes. Aquella nit s'endugueren el mestre i el seu fill de setze anys, i els donaren el passaport, l'un al costat de l'altre, un quilòmetre enllà. Mentre els lligaven les mans a l'esquena, a casa, Rogelio havia fixat la mirada en els ulls del nen petit de la família, fill i germà dels desgraciats, que no devia tenir més de deu anys. Una mirada freda, interrogant, sense llàgrimes per vessar, carregada de terror i odi. Una mirada de la qual Rogelio no podrà deslliurar-se mentre visqui. N'és conscient en aquell precís moment. Segueixen altres nits de passejos i execucions, però aquells ulls del noi ja no el deixaran viure més en pau. Des de l'endemà, una tomba, una figuera i una regadora, mantindran lligats els dos protagonistes d'aquella escena, i la vida de Rogelio esdevindrà una pugna constant per fugir d'allò que creu inevitable: que el nen, quan creixi, el mati. El retorn del passat, la culpa, el perdó, la venjança seran a partir d'aleshores les úniques preocupacions de l'eremita Rogelio, conegut com *Txominbedarra* o *Chumbo*, enterrat en vida, en un món de silencis, records i oblit.

Aquest és el fil narratiu de *La higuera*, novel·la que el veterà escriptor basc Ramiro Pinilla, publicà el 2006. Probablement la de Pinilla ha passat més desapercibuda que d'altres novel·les que, com aquesta, en els darrers anys han pres com a marc referencial la guerra civil o la postguerra espanyoles. O que han tractat la memòria, o millor encara, la persistència de la memòria, de la guerra civil i la postguerra. Algunes d'aquestes novel·les, entre altres, que han participat de l'autèntic fenomen són *El lápiz del carpintero* (Manuel Rivas, 1998), *Soldados de Salamina* (Javier Cercas, 2001), *La voz dormida* (Dulce Chacón, 2002), *Los girasoles ciegos* (Alberto Méndez, 2004), *El vano ayer* (Isaac Rosa, 2004) o *El corazón helado* (Almudena Grandes, 2007). Per citar-ne les més aclamades, la majoria d'elles amb un èxit de crítica, premis, edicions i vendes inusitat en la literatura castellana recent. Fins i tot, algunes han estat adaptades per la pantalla, traspasant tots els límits del consum cultural de masses. A Catalunya ha succeït quelcom de ben similar amb *Pa negre* (Emili Teixidor, 2003), a punt d'arribar a la pantalla, i sobretot *Les veus del Pamano*

(Jaume Cabré, 2004), protagonista indiscutible de la Fira de Frankfurt 2007 i traduïda a més d'una dotzena d'idiomes, que ha estat adaptada en un telefilm coproduït per la televisió pública catalana. El novembre de 2009, la seva emissió en dos capítols a TV-3 va tenir una quota d'audiència superior al 21% i de seguit es posà a la venda en format DVD.

És obvi que no han estat les primeres novel·les que s'han escrit sobre el passat de confrontació civil, i que la llista d'obres literàries publicades, des dels mateixos anys quaranta, i tant des de l'interior com des de l'exili, és llarga. El fet significatiu, però, és que escriptors nascuts molts anys després i que, per tant, no van viure la guerra civil (excepte Ramiro Pinilla i Emili Teixidor, aquest de molt petit), continuen remetent-se a aquell passat que no passa, la qual cosa és reflex que les noves generacions d'escriptors i lectors mantenen ben viu l'interès per aquella època. Violència, repressió, culpa, oblit, memòria, venjança, humiliacions, secrets inconfessables i, sobretot, mirades d'odi com les del nen de deu anys de *La higuera* en podem trobar en totes elles.

A través de les ficcions literàries o cinematogràfiques, a través de les històries familiars, a través de l'acció ciutadana, bona part de la societat espanyola i catalana ha accedit al terreny inestable i movedís de la memòria històrica. L'èxit incontestable de novel·les, sèries de televisió, pel·lícules produïdes durant aquests anys, han posat de manifest la necessitat social de recuperar la història i la memòria col·lectiva. Han fet palès que el passat «està de moda», que hi ha una demanda d'història. Aquests èxits han coincidit en el temps, ben significativament, amb el profund debat sobre la memòria col·lectiva que, des de finals dels anys noranta del segle passat, ha tingut lloc en aquest país. Mai com els darrers anys ni els mitjans de comunicació i d'opinió ni tampoc els polítics havien parlat tant de la guerra, del franquisme i de la memòria històrica. Als anys de la restauració de la democràcia, a la mort del dictador, s'optà per un «borrón y cuenta nueva», per una «amnèsia històrica» o per «echar al olvido», com es vulgui dir segons expressions diverses i amb matisos que s'han encunyat per referir-se a un suposat –però no explícit– pacte d'oblit sobre aquell passat conflictiu en benefici del procés de transició i la consolidació de la democràcia.¹¹ El consens per la no utilització política del passat, i sobretot la memòria traumàtica de la guerra civil, havia germinat en la consciència de la

---

¹¹ REIG TAPIA, Alberto: «El recuerdo y el olvido. Los lugares de memoria del franquismo» a BÉDMAR, A. (coord.): *Memoria y olvido de la guerra civil y la represión franquista*, Lucena, Ayuntamiento de Lucena, 2003, pp. 59-100; JULIÀ, Santos: «Echar al olvido. Memoria y amnistía en la transición», *Claves de Razón Práctica*, núm. 129, 2003, pp. 14-24.

generació espanyola que protagonitzà la transició.¹² Per uns, era prioritari deixar enrere el record constant de la guerra civil dels seus pares i les referències omnipresents als *mártires* i *caídos*; pels altres, era necessari enterrar un passat de divisions i fer les lectures polítiques en clau de present i futur. La Ley de Amnistía Política d'octubre de 1977, anhelada per sectors polítics antifranquistes, va ser la concreció d'aquesta reconciliació nacional. Va significar, per una banda, negar la legitimitat de la legislació franquista per construir el sistema democràtic sobre unes bases consistents; per altra, va blindar judicialment les responsabilitats polítiques i penals que poguessin haver comès els funcionaris de l'Estat al llarg de tants anys. Contrapartides assumides pel gran gruix dels actors polítics del moment que suposava la primera de les polítiques de memòria de la democràcia restaurada, que, com a estratègia de supervivència i consolidació, establia la no revisió del passat amb finalitats polítiques.¹³

«*Pero amnistiar no fue silenciar*» argumenta Santos Julià, que no sense part de raó, considera el silenci sobre el passat o l'amnèsia col·lectiva que se suposa es va pactar durant la transició un tòpic repetit fins a convertir-lo en veritat indiscutible. Perquè el fet d'amnistiar el passat i no utilitzar-lo en el debat polític no el va retirar del debat públic, com demostra una consulta a les biblioteques, hemeroteques o filmoteques. Als anys vuitanta, la correlació de forces i l'aclaparadora supremacia política socialista no féu necessària l'adopció de cap política de memòria per part de les institucions de l'Estat, cedint als ajuntaments i comunitats autònomes la gestió de les restes del passat, presents encara arreu del territori.¹⁴ En una mena de suspensió de la memòria, més per omissió que per voluntat o compliment de cap pacte anterior, els anys socialistes van representar la pervivència de la memòria asimètrica heretada del franquisme. Durant molts anys han perviscut llocs de memòria franquistes en els carrers, places, esglésies i cementiris que han continuat recordant la fractura de la guerra civil entre vencedors i vençuts sobre la qual s'edificà una dictadura que aconseguí, a través d'una poderosa política de memòria única i una omnipresent i diversa violència política, esborrar tot record de la democràcia i la República.

---

¹² AGUILAR, Paloma: *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, Madrid, Alianza, 1996.

¹³ MOLINERO, Carme: «La política de reconciliación nacional. Su contenido durante el franquismo, su lectura en la Transición», *Ayer*, núm. 66, 2007, pp. 201-225; VINYES, Ricard: «La memoria del Estado» a VINYES, Ricard (ed.): *El Estado y la memoria. Gobierno y ciudadanos frente a los traumas de la historia*, Barcelona, RBA, 2009, pp. 23-66.

¹⁴ JULIÀ, Santos: «Memoria, historia y política de un pasado de guerra y dictadura» a JULIÀ, Santos (dir.): *Memoria de la guerra y del franquismo*, Madrid, Taurus/Fundación Pablo Iglesias, 2006, pp. 56-58.

El passat sempre torna i no resulta gens insensat preguntar-se què fer amb el passat. I encara més si és un passat conflictiu, una ferida que no acaba de cicatritzar. L'accés a l'esfera pública de la generació dels néts de la guerra, la majoria dels quals no havien viscut els anys de la dictadura, va portar un canvi substancial a finals dels anys noranta. Cada generació es qüestiona la seva identitat, i totes les identitats arrelen en el passat, d'aquí que la gestió d'aquest passat, de la memòria, que es presta tan fàcilment a ser instrumentalitzada des del poder, sigui objecte de contínua controvèrsia. El cas espanyol de lluita per la memòria no resulta ni molt menys extraordinari en el context europeu, en què el passat que retorna, de manera obsessiva, i que està a la base de la moderna memòria és el de les guerres mundials i civils, el de les ocupacions, el dels totalitarismes, el de les persecucions i els exterminis.¹⁵ Els casos sud-americans, com Xile i Argentina, amb un passat recent marcat per les ferides obertes per les dictadures militars, donen bona mostra de les dificultats per encarrilar satisfactòriament i consensuada les polítiques de memòria.¹⁶

¿Què fer per restituir la dignitat dels milers i milers de víctimes de la guerra i la repressió franquista que durant més de quatre dècades van ser silenciades per la política de memòria única de la dictadura? ¿Què fer amb tots aquells llocs de memòria físics que commemoraven la Victoria franquista i que, repartits pel territori en forma de làpides, creus, monuments o rètols de carrers han sobreviscut bastants anys a la mort del dictador? Aquestes eren i són algunes de les qüestions.¹⁷ No obstant les múltiples iniciatives (familiars, locals, militants) en record de les víctimes que des de la mateixa transició tingueren lloc amb més aviat escàs ressò social, no ha estat fins a tombant de segle, i de la mà d'entitats cíviqes com la Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica creada al Bierzo (León) l'any 2000, que s'ha començat a reclamar a les institucions una veritable política de memòria. L'exhumació dels primers cadàvers de les fosses comunes de la guerra i el ressò mediàtic que tingueren van fructificar en una societat espanyola democràticament adulta que reclamava construir una memòria basada en el record, la dignitat i la justícia moral de les víctimes de la guerra i la dictadura. La generació dels néts de la guerra ha estat la veritable protagonista d'aquesta onada de demandes socials. El

---

¹⁵ JUDT, Tony: *Postguerra. Una historia europea desde 1945*, Barcelona, Península, 2006, especialment «Epílogo: Desde la casa de los muertos. Un ensayo sobre memoria europea contemporánea».

¹⁶ BARAHONA, A. / AGUILAR, P. / GONZÁLEZ, C.: *Las políticas hacia el pasado. Juicios, depuraciones, perdón y olvido en las nuevas democracias*, Madrid, Istmo, 2002.

¹⁷ LEDESMA, José L. / RODRIGO, Javier: «Caídos por España, mártires de la libertad. Víctimas y conmemoración de la Guerra Civil en la España posbélica (1939-2006)», *Ayer*, núm. 63, 2006, pp. 233-255.

model de l'associació lleonesa va estendre's arreu del territori espanyol i ha estat la mobilització de la societat civil, amb la seva exigència i la dimensió mediàtica que ha aconseguit, el que ha portat la classe política i els poders públics a endegar una política pública de memòria.

Un primer pas va ser la declaració parlamentària del 20 de novembre de 2002, durant la segona legislatura del Partido Popular al govern, que va condemnar el cop d'estat del 18 de juliol de 1936 i el deure de reivindicar la memòria de les víctimes del franquisme. Després, durant els anys del govern socialista, han vingut els projectes, tramitacions, esmenes i votacions de la Ley de Memoria Histórica (2007) que s'ha tirat endavant no sense entrebancs, agres discussions i endarreriments, fruits de visions contraposades del passat que tenen els diferents grups socials i polítics del país i que ens remetent a l'existència d'una memòria dividida sobre la guerra civil i el franquisme. Entremig, la retirada d'algunes de les estàtues del dictador (a Madrid, per exemple, el març de 2005) que encara romanen en peu, han provocat airades reaccions polítiques i concentracions de lleialtat a la figura del dictador. A Catalunya, en paral·lel, des de finals de 2003, els governs tripartits presidits per Pasqual Maragall primer, i després José Montilla, han endegat la pròpia política pública de memòria a través de la creació del Memorial Democràtic, que ha insistit principalment en la localització, documentació i senyalització del territori i l'erecció de nous llocs de memòria democràtics.

Com ha explicat Tzvetan Todorov, la memòria és una interacció constant entre la conservació i la supressió (oblit), una selecció d'entre els fets, esdeveniments, noms, etc. del relat històric que cal conservar o que cal marginar i, a la llarga, doncs, oblidar. I com a selecció, òbviament, respon a uns criteris determinats, establerts des del present, que, molt probablement, serviran també per orientar la utilització de la memòria. Todorov assegura que la recuperació del passat és indispensable (individualment i col·lectiva), però en la utilització que se'n faci en el present hi distingeix un ús exemplar (memòria exemplar o *justícia*) d'un ús literal (memòria literal o *memòria* a seques). Mentre l'ús literal del passat converteix en insuperable el vell esdeveniment i comporta l'encadenament del present al passat, l'ús exemplar d'aquell permet aprofitar les lliçons de les injustícies patides per lluitar contra les que es pateixen avui.¹⁸

---

¹⁸ TODOROV, Tzvetan: *Los abusos de la memoria*, Barcelona, Paidós, 2000 (1995).

Ens trobem de ple en l'era de la memòria, del culte a la memòria –Régine Robin ha parlat de la memòria saturada¹⁹ i, en el cas espanyol, els usos i abusos de la memòria han centrat bona part del debat polític dels últims anys. Les denúncies d'un ús partidista de la memòria, d'un falsejament de la història, dels excessos en posar totes les víctimes del franquisme en el mateix sac dels defensors de la democràcia o de la tendència a oblidar els excessos repressius en zona republicana durant la guerra, són crítiques que, amb més o menys raó, evidencien les dificultats en la gestió del passat, en la construcció d'una memòria veritablement democràtica. A la vegada que fa palès com una construcció social com la memòria col·lectiva, més enllà de servir de base identitària per al present, resulta un potent instrument legitimador del poder, així com una poderosa arma per aconseguir-lo.

A l'ombra de la recuperació de la memòria històrica i de l'acció ciutadana dels darrers anys, i coincidint amb el període del Partido Popular al govern, van irrompre a la llibreria tot un seguit de llibres que espolsaven i revitalitzaven algunes de les interpretacions i mites sobre la guerra civil propis dels anys quaranta. Les obres de Pío Moa i César Vidal, marcades per una estretor metodològica i una inconsistència historiogràfica sense matisos i especialment maniquees, presentaven la revolta militar de 1936 com una croada contra el comunisme i els nacionalismes que havien portat a la revolució d'octubre de 1934, data considerada com l'inici de la guerra civil. Darrere una pretesa voluntat de revisar les tesis majoritàries d'una historiografia acadèmica acusada de tendenciosament esquerranosa, el que feien era actualitzar algunes de les explicacions legitimadores del règim franquista. El ressò mediàtic que van obtenir les obres i els escriptors esmentats en els mitjans de comunicació de masses els convertí en tot un fenomen social que aconseguí sacsejar el calmat món acadèmic.²⁰ El que no hauria passat de ser una anècdota purament marginal per als cercles acadèmics, de sobte, esdevenia un fenomen de vendes, cosa que posava de manifest l'existència d'amplis sectors socials disposats a consumir aquest tipus de pseudohistòria neofranquista que, sent molt generosos, s'ha convertit en el propi «revisionisme» històric espanyol.

El succés també posava al descobert una situació preocupant pel col·lectiu dels historiadors; a saber, la desconexió o divorci entre la historiografia acadèmica i els mitjans de comunicació. Perquè, sense cap mena de dubtes i com s'ha esmentat abans,

---

¹⁹ ROBIN, Régine: *La mémoire saturée*, París, Stock, 2003.

²⁰ Aconseguiren certament polemitzar amb la historiografia més solvent del país, com mostra l'article de TUSELL, Javier: «El revisionismo histórico español» publicat a *El País*, 8-7-2004. També la resposta de REIG TAPIA, Alberto: «Quosque tandem Pío Moa?», disponible a www.h-debate.com

l'absència de polítiques públiques de memòria durant els anys vuitanta i noranta no representà ni obstacle ni impediment insalvables perquè, des de principis dels anys vuitanta fins avui, la recerca històrica sobre la guerra civil i el franquisme hagi viscut un desenvolupament quantitatiu encomiasta, però també i sobretot, pel que fa a la diversitat d'objectes, temàtiques i perspectives d'estudi, així com el seu rigor i qualitat científica. Els historiadors, en aquest sentit, no han parat de fer la seva feina durant aquests darrers trenta-cinc anys. Carme Molinero constatava fa uns anys que els resultats de la investigació històrica, tanmateix, no arribaven al gran públic, ni «*al conjunto de los que podríamos calificar como “población ilustrada”*», en una relació sovint mediatitzada per les demandes del mercat i l'enorme influència dels mitjans de comunicació.²¹ No està clar que avui, però, es pugui dir el mateix, després d'uns anys en què el mercat editorial ha demostrat l'existència d'un públic àvid d'història i memòria i en què llibres procedents de l'àmbit acadèmic han aconseguit també un notable èxit.

El cas és que avui coneixem molt millor el nostre passat traumàtic que fa uns anys enrere. La guerra civil i la dictadura franquista han estat objecte de multitud de treballs d'investigació promoguts des de les universitats, els centres d'estudis locals, comarcals o regionals o les mateixes institucions públiques. Noves generacions d'historiadors, preparats en la teoria i la metodologia històrica, han afrontat el repte de l'estudi del règim franquista de forma rigorosa i lluny dels múltiples apriorismes que havien marcat algunes investigacions anteriors. La consulta de les revistes d'història de referència, així com les actes publicades dels congressos, seminaris i encontres, regionals, estatals o internacionals, ho posen de manifest. La creixent disponibilitat de fonts arxivístiques ha permès l'ampliació de les temàtiques analitzades. Malgrat encara predominin els estudis polítics del règim (l'organització de l'estat franquista, les institucions i el personal polític locals i provincials, el partit únic, etc.), cada cop més s'han desenvolupat les línies d'anàlisi que aborden els aspectes socials, culturals i econòmics de la dictadura. De l'antagonisme règim-oposició en termes polítics que marcà bona part dels treballs dels primers anys de la democràcia s'ha passat a un aprofundiment en el coneixement del règim franquista des de dins en contínua i variable interacció amb la societat, els mecanismes d'imposició del nou règim, l'establiment de les xarxes dels suports socials, les polítiques d'exclusió i consens d'una dictadura que va sobreviure durant quaranta anys. Encara predominen els estudis

---

²¹ MOLINERO, Carme: «“Crónica sentimental” y falsa memoria del franquismo», *Historia del Presente*, núm. 1, 2002, pp. 98-100.

sobre el que s'ha denominat el primer franquisme, o sigui, sobre els anys quaranta, de la immediata postguerra, si bé el progressiu accés a fonts d'informació afectades per les lleis de protecció de dades, fan pensar en una equiparació futura amb els treballs dedicats als anys cinquanta i seixanta.

Significativament, ha estat la història local o regional la que en els darrers anys ha diversificat i actualitzat la historiografia sobre la dictadura franquista. No només hi han tingut a veure les institucions autonòmiques i el seu impuls a la recerca en el territori, sinó també la disponibilitat creixent de fonts històriques d'accés pròxim i fàcil. Les interpretacions sobre el franquisme han vingut enriquides per les aportacions plurals d'una història local o regional que, conscient dels perills de la deriva localista, ha abordat temàtiques i debats i ha aplicat metodologies emparentades o importades de la historiografia estrangera i que han permès un millor coneixement de les relacions entre les institucions polítiques i la societat espanyola en totes les seves dimensions. De la comparació i contrast de les diverses perspectives d'anàlisi, en surten reforçades, matisades, contradites les interpretacions generals sobre el règim franquista, que es renoven gràcies a aquelles.²²

La naturalesa del règim franquista a debat, encara.

I tot aquest avanç en l'estudi a pesar de la manca d'acord dels historiadors a l'hora de conceptualitzar i caracteritzar la dictadura de Franco; aspecte que, a principis dels anys noranta, Julio Aróstegui considerava bàsic per emmarcar la varietat d'investigacions sectorials i monografies locals i regionals que apareixien.²³ El debat sobre la naturalesa del franquisme continua irresolt i obert des que el 1964 el polític espanyol Juan J. Linz llencés la formulació del franquisme com el tipus ideal de «*régimen autoritario de pluralismo limitado*». A mig camí entre la democràcia i el totalitarisme, l'autoritarisme era per Linz un sistema polític que es caracteritzava per un pluralisme polític limitat, no disposava d'una ideologia elaborada sinó d'una mentalitat, no pretenia la mobilització política –ni intensa, ni extensa– de la població (només en alguns casos excepcionals i

---

²² RODRÍGUEZ BARREIRA, Óscar J.: «La historia local y social del franquismo en la democracia, 1976-2003. Datos para una reflexión», *Historia Social*, núm. 56, 2006, pp. 153-175.

²³ Perquè, segons Aróstegui, la seva inexistència feia «*de la mayoría de las monografías existentes, sectoriales o territoriales sobre la España de la época, descripciones episódicas bastante pedestres*». ARÓSTEGUI, Julio: «La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades», *Historia Contemporánea*, núm. 7, 1992, pp. 77-99.

d'interès per al règim), la feblesa del partit únic autoritari contrastava amb la importància d'exèrcit i església, la coexistència de diverses fonts de legitimació (entre les quals, el caràcter carismàtic del líder), l'exercici d'un control social relativament lax respecte els totalitarismes, l'heterogeneïtat de la classe política, etc.²⁴

Sense obviar que a mitjans anys seixanta la definició de Linz li venia com l'anell al dit a la dictadura de Franco, val a dir que avui el debat ha superat certs prejudicis que veien condemnes, absolucions o rebaixes, on hi havia esforç d'anàlisi i millor coneixement del franquisme. Encara que no és voluntat de fer una anàlisi en detall de totes les aportacions realitzades des de la sociologia, la politologia i la història a un debat que, en alguns moments, ha virat cap a una deriva excessivament nominalista, cal subratllar que la qüestió fonamental ha estat dilucidar la caracterització del franquisme com una dictadura feixista o bé com un règim conservador autoritari i personal.²⁵ Després dels matisos i crítiques de sociòlegs i politòlegs dels anys setanta,²⁶ les aportacions dels historiadors al debat s'han mogut principalment entre dues grans interpretacions de referència: les tesis plantejades per Linz i la de la tradició marxista.

És a dir, per una banda, aquelles anàlisis que seguint el model proposat per Linz no han considerat el règim de Franco ni una dictadura feixista ni totalitària, i l'han situat a mig camí entre el salazarisme i el feixisme italià, tot ressaltant el paper fonamental de la guerra civil en la configuració del règim i de la seva mentalitat característica, la convivència de diverses ideologies en el sí de la coalició vencedora, que van adquirir protagonisme en diferents moments històrics i que van donar una gran adaptabilitat al règim. Segons aquestes anàlisis, el partit únic FET y de las JONS no va ocupar tot l'espai polític ni va monopolitzar mai del tot el poder polític, sempre compartit aquest amb els components militars i catòlics del règim. Potser, si de cas, en una primera etapa que coincideix amb la Segona Guerra Mundial i les victòries de l'Eix, el règim de Franco podria venir definit com a «semifeixista», dominada per una «feixisme clerical» o que va viure una «tentación

---

²⁴ LINZ, Juan J.: «An Authoritarian Regime: Spain» a ALLARDT, E. / LITTUNEN, Y. (eds.): *Cleavages, Ideology and Party Systems*, Helsinki, Westermack Society, 1964. [La traducció i publicació a Espanya no es produí fins el 1974. Cfr. FRAGA, M. / VELARDE, J. / CAMPO, S. del (dirs.): *La España de los años 70*, Madrid, Editorial Moneda y Crédito, 1974, vol. III, t. 1, pp. 1467-1531]

²⁵ Podem trobar dos complets estats de la qüestió sobre el debat de la naturalesa del franquisme a MORADIELLOS, Enrique: *La España de Franco (1939-1975). Política y sociedad*, Madrid, Síntesis, 2000, pp. 209-225; SANZ HOYA, Julián: *La construcción de la dictadura franquista en Cantabria. Instituciones, personal político y apoyos sociales (1937-1951)*, Santander, Universidad de Cantabria, 2009, p. 22-43.

²⁶ Per l'evolució del debat durant els anys setanta, protagonitzat principalment per sociòlegs i politòlegs, vegi's el monogràfic de *Papers*, núm. 8, 1978.

fascista e imperial». Uns anys, però, que no anirien més enllà de 1943 o, a tot estirar, el 1945. Stanley Payne i Javier Tusell han destacat en aquestes interpretacions, que defineixen el franquisme com una dictadura personal, autoritària i feixistitzada, una dictadura no totalitària que, al costat de les de Salazar a Portugal, la de Pilsudski a Polònia, la de Horthy a Hongria, la França de Vichy o la d'Antonescu a Romania, mai va ser plenament feixista. Per Tusell, totes aquestes dictadures de l'Europa dels anys trenta i quaranta serien el resultat de l'evolució de la dreta radical vers l'autoritarisme i la feixistització, encara que sempre mantingueren diferències explícites amb el feixisme.²⁷ Altres autors, com Manuel Pérez Ledesma, Antonio Elorza o Julio Aróstegui, malgrat rebutjar les tesis de Linz, han posat èmfasi en l'ampli component conservador i reaccionari, així com el protagonisme militar i el caràcter personal del règim franquista.²⁸

Per l'altra banda, trobem aquells historiadors que, més influïts per les interpretacions marxistes, han insistit en situar els orígens del franquisme en el context de la greu crisi econòmica i social, política i cultural de l'Europa d'entreguerres. La funció social de la dictadura i l'ús a gran escala de la violència repressiva són les claus de volta d'aquestes aportacions. Segons Julián Casanova, el franquisme va acomplir la mateixa missió històrica i social que el feixisme, va perseguir les mateixes finalitats i va aconseguir els mateixos beneficis que els règims feixista italià i nazi alemany: assegurar l'ordre capitalista establert i posar fi, violentament, a la democratització, la modernització social i política, l'enfortiment del moviment obrer i l'avanç del comunisme. Com a Itàlia i Alemanya, les velles elits socials espanyoles, després del fracàs polític de la CEDA en les eleccions de febrer de 1936, haurien optat per una solució violenta (guerra civil, repressió) per recuperar el domini social i polític que la República havia minvat. D'aquesta manera, el franquisme esdevindria la versió espanyola del feixisme, amb unes peculiaritats pròpies (com serien la important presència d'Exèrcit i Església en la configuració política) identificades amb l'origen del règim, o sigui, la guerra civil. Probablement, i com a contrapartida a la funció

---

²⁷ PAYNE, Stanley G.: *El fascismo*, Barcelona, Altaya, 1996, pp. 145-160. (ed. or. anglès 1980) i *El régimen de Franco, 1936-1975*, Madrid, Alianza Editorial, 1987, pp. 651-672. En obres posteriors Payne ha insistit en aquesta caracterització del règim de Franco. Per la interpretació de Javier Tusell, cfr. *La dictadura de Franco*, Madrid, Altaya, 1996, (ed. original de 1988) o, més recent i de forma sintètica, «Introducción al franquismo» en TUSELL, J. / GENTILE, E. / DI FEBBO, G. (eds.) / SUEIRO, S. (coord.): *Fascismo y franquismo cara a cara. Una perspectiva histórica*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2004, pp. 25-31.

²⁸ PÉREZ LEDESMA, Manuel: «Una dictadura “por la gracia de Dios”», *Historia Social*, núm. 20, 1994, pp. 173-193; ELORZA, Antonio: «Mitos y simbología de una dictadura», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 24, 1996, pp. 47-68; ARÓSTEGUI, Julio: «Opresión y pseudo-juricidad. De nuevo sobre la naturaleza del régimen franquista», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 24, 1996, pp. 31-46.

social i històrica, aquesta interpretació no posaria tant èmfasi en la formulació ideològica i la configuració institucional del règim. O en la seva evolució al llarg dels quaranta anys d'existència, perquè segons Josep Fontana, per comprendre la veritable naturalesa del règim, calia analitzar-lo el 1939, quan presentà els seus propòsits lliures de les interferències i les disfresses que, a partir de 1945, va adoptar ja fos per causes externes o per pressions internes.²⁹

L'anàlisi històric comparat ha servit per emmarcar l'origen del franquisme en la profunda crisi europea d'entreguerres, on el feixisme apareix com una de les diverses respostes polítiques donades a la crisi, en contraposició al liberalisme i la socialdemocràcia. Segons Gregory M. Luebbert, el règim de Franco, amb Itàlia i Alemanya, va representar una solució feixista a la crisi d'entreguerres. Amb unes especificitats pròpies, el franquisme apareixeria com una «versió diluïda de feixisme» respecte l'italià i l'alemany, però també com una dictadura diferent de les d'Europa oriental, qualificades d'autoritàries. La principal diferència entre les solucions feixistes i les autoritàries, segons Luebbert, rauria en una qüestió d'essència, per la contundència de la solució, que dependria, al seu torn, de la gravetat de la crisi i de la modernització social i política aconseguida.³⁰

Tenint en compte les peculiaritats pròpies del franquisme, com serien la important presència de l'Exèrcit i l'Església en la configuració del règim, vinculades al seu origen en la guerra civil, la dictadura de Franco ha estat inclosa en alguna definició i caracterització del *feixisme genèric*. És el cas de l'historiador italià Enzo Collotti que inclogué el franquisme entre els règims autoritaris que graviten al voltant del feixisme. Al costat dels règims de Salazar a Portugal i Dolfuss-Schuschnigg a Àustria, el de Franco seria inclòs en la categoria del «feixisme catòlic» d'entre les diverses «vies nacionals al feixisme», categoria que posaria de relleu el protagonisme que assoleixen les respectives esglésies nacionals i els sectors dominants tradicionals en detriment de la forma autònoma d'un

---

²⁹ CASANOVA, Julián: «La sombra del franquismo: ignorar la historia y huir del pasado» a CASANOVA, Julián et al.: *Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1992, pp. 1-28; MOLINERO, Carme / YSÀS, Pere: *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 1992; CENARRO, Ángela: *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón, 1936-1945*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997; FONTANA, Josep: «Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), pp. 9-38.

³⁰ LUEBBERT, Gregory M.: *Liberalismo, fascismo o socialdemocracia. Clases sociales y orígenes políticos de los regímenes de la Europa de entreguerras*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.

moviment de masses.³¹ De forma similar, Luciano Casali utilitzava el concepte de «fascismo di tipo spagnolo» per caracteritzar la dictadura, concepte amb el qual reconeixia la importància institucional de l'Església tant en la consecució del consens com en l'articulació del pensament polític de l'Espanya franquista, sense deixar de banda l'arrel profundament catòlica del feixisme espanyol, sensiblement divers en aquest aspecte als feixismes italià i alemany.³²

Per la seva part, el professor valencià Ismael Saz ja fa uns anys va proposar una interpretació del règim franquista que pretenia superar algunes de les limitacions més importants que presentaven les definicions anteriors. Saz ha presentat el franquisme com el règim feixistitzat per excel·lència de l'Europa dels anys trenta i quaranta. La seva essència restaria en la combinació d'elements del feixisme i de l'autoritarisme, cosa que explicaria la versatilitat i la capacitat d'adaptació a les circumstàncies canviants interiors i exteriors, especialment a partir de 1942, 1945 o 1957. Es tractaria d'un règim militar reaccionari que en els primers moments va experimentar un procés de feixistització notable però no conclòs, que va veure's truncat i rebaixat pel desenllaç de la Segona Guerra Mundial. El concepte de «feixistització», clau en la interpretació de Saz, es referiria a través del qual determinats sectors de la dreta política de l'Europa dels anys trenta, davant el desafiament de la democràcia, adoptaren elements propis del feixisme, encara que sempre mantenen una distància i unes diferències respecte aquell. A finals dels anys setanta el polític Javier Jiménez Campo va dedicar un llibre a la feixistització dels sectors polítics dretans espanyols.³³ El general Franco o, d'una forma encara més acusada, Ramon Serrano Súñer reflectirien aquest procés de feixistització de la dreta espanyola. Per Saz, doncs, no es pot reduir la definició del feixisme a la seva funció social i històrica, sinó que cal dimensionar el protagonisme dels elements ideològics i de materialització política, amb punts en contacte però també divergents amb la resta de formacions dretanes. Els trets principals del règim vencedor en la guerra civil vindrien explicats pel fracàs del feixisme autòcton però, per contra, l'èxit del procés de feixistització de la dreta espanyola.³⁴ Seguint les tesis

---

³¹ COLLOTTI, Enzo: «Cinc formes de feixisme europeu: Àustria, Alemanya, Itàlia, Espanya i Portugal», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 511-524 (ed. or. italià 1990); també *Fascismo, fascismi*, Firenze, Sansoni, 1989.

³² CASALI, Luciano: «Il fascismo di tipo spagnolo» a CASALI, Luciano (a cura di): *Per una definizione della dittatura franchista*, Milano, Franco Angeli, 1990, pp. 7-37.

³³ JIMÉNEZ CAMPO, Javier: *El fascismo en la crisis de la Segunda República española*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979.

³⁴ SAZ, Ismael: «El franquismo. ¿Régimen autoritario o dictadura fascista?» a SAZ, Ismael: *Fascismo y franquismo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004, pp. 79-90 (l'edició original del text

d'Ismael Saz, Joan M. Thomàs també s'ha decantat per la definició del franquisme com un règim que, si bé va gravitar entorn als principals de tipus feixista —en especial a l'italià—, ha de ser caracteritzat més com a feixistitzat que com a pròpiament feixista.³⁵

El concepte de règims feixistitzats coincidiria a grans trets amb el de «parafeixisme», concepte proposat per Roger Griffin per referir-se a aquells règims contrarevolucionaris en què les elits dominants tradicionals i els militars ostenten el poder, però que adopten una façana populista i una sèrie d'instruments d'organització i control propis dels feixistes. En els règims parafeixistes els moviments feixistes hi són sovint desnaturalitzats, cooptats i, fins i tot, en algun cas, neutralitzats per un aparell estatal sempre insuficientment populista, nacionalista i palingenèsic, elements bàsics que defineixen la ideologia política feixista segons Griffin.³⁶ Si el règim francès de Vichy és presentat per l'anglès com l'exemple paradigmàtic d'aquest tipus de règims parafeixistes, per Ismael Saz aquest paper correspon sens dubte al franquisme.³⁷

Hom ha vist en l'absència de voluntat de mobilització total de la població un element que diferencia el règim franquista dels seus coetanis feixistes. No és que a l'Espanya dels primers anys quaranta no hi hagués un partit únic amb voluntat totalitària, que hi era, FET y de las JONS; però segons Phillippe Burrin aquest sempre va estar domesticat i controlat pel poder, en mans de Franco. Ni tampoc que en els règims totalitaris, italià i alemany, el feixisme no hagués de pactar i arribar a un compromís amb les forces conservadores, que és evident que ho hagué de fer. En la realitat històrica, segons Burrin, els tipus autoritaris i totalitaris es van combinar, d'aquí que no sigui fàcil establir límits taxonòmics precisos. Allò que diferenciaria, doncs, el règim autoritari de Franco dels règims totalitaris no seria el fet que els feixistes aconseguiren una realització dels seus objectius totalitaris, sinó que

---

és de 1993). D'aquest volum recopil·latori vegi's també l'article «El primer franquisme», pp. 151-169. O també cfr. «Les peculiaritats del feixisme espanyol», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 623-637.

³⁵ THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco. Fascismo y fascistización en el régimen franquista (1937-1945)*, Barcelona, Plaza y Janés, 2001.

³⁶ GRIFFIN, Roger: *The nature of fascism*, Londres-Nova Cork, Routledge, 1993, pp. 120 i ss. Per Griffin allò que distingeix els règims i moviments feixistes dels autoritarismes conservadors, per modernitzadors, tecnocràtics i feixistitzats que semblin, és la seva genuïna aspiració a promoure una tercera via entre el socialisme i el liberalisme, de crear «homes nous» i de revolucionar la cultura política. Aquesta dinàmica revolucionària és la que distingeix el feixisme de Mussolini, de Falange o del Tercer Reich del neoconservadorisme modernitzador i feixistitzat de l'Espanya de Franco, del Portugal de Salazar, de l'Àustria de Schuschnigg, de la Polònia de Pilsudski o del Japó imperial. Cfr. GRIFFIN, Roger: «Cruces gamadas y caminos bifurcados: las dinámicas fascistas del Tercer Reich» dins ANTÓN MELLÓN, J. (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 103-157, referencia de la p. 112.

³⁷ SAZ, Ismael: «El primer franquisme», art. cit.

el component autoritari s'hi va veure sotmès a una incessant pressió totalitària del poder i la seva voluntat de mobilització total segons una ideologia exclusiva es va traduir en actes.³⁸ En una línia similar, Emilio Gentile ha situat la dictadura de Franco en la categoria dels règims autoritaris militars, al costat dels de Horthy a Hongria, Salazar de Portugal o el de Primo de Rivera. Tots aquests, per bé que assumiren algunes característiques feixistes, van ser «*règims sense moviment*» en el sentit que no van néixer de moviments de masses, no es basaven en el partit únic i no es proposaven com a objectius prioritaris la mobilització i l'organització totalitària de les masses.³⁹

Efectivament, no resulta fàcil de traçar les fronteres entre els règims feixistes i els autoritaris a l'Europa dels anys trenta. Bona part dels règims autoritaris adoptaren elements feixistes, ideologia política que es mostrà com un pol d'atracció per totes les dretes europees. El cabdillisme de Franco, el partit únic FET y de las JONS, l'estil falangista imprès a la litúrgia política del règim, etc., són elements que l'aproximen al feixisme; però, tanmateix, el règim de Franco no tenia l'ànima de reduir l'esfera privada al no-res, va utilitzar instruments de control social, com l'Església o els notables locals, i no sempre el partit únic, preferí la desmobilització de la població en lloc de mobilitzar-la, s'aferrà al statu quo social i econòmic en lloc de proposar un nou camí, etc. Per tot això, per Robert O. Paxton, la dictadura de Franco no es tractaria d'un règim feixista sinó d'una «dictadura tradicional», o règim autoritari, al costat del portuguès, l'austríac o la França de Vichy.⁴⁰ Igualment, en la construcció de la seva teoria sobre el feixisme, el sociòleg americà Michael Mann estudia el cas espanyol i conclou que Franco va utilitzar els feixistes i el feixisme en benefici propi segons les necessitats polítiques de cada moment i el seu règim

---

³⁸ BURRIN, Phillippe: «Política i societat. Les estructures de poder a l'Itàlia feixista i a l'Alemanya nazi», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 485-510. Burrin defineix l'essència dels feixismes en «*un projecte polític que pretén la formació d'una comunitat nacional unitària i conquistadora, cegament mobilitzada darrere un cap absolut. Un projecte que, per la seua natura i pels mitjans posats en marxa per realitzar-lo, ens autoritza a qualificar aquests règims de totalitaris més que no pas d'autoritaris [...]*».

³⁹ GENTILE, Emilio: *Fascismo. Storia e interpretazione*, Roma-Bari, Laterza, 2002, pp. 40-42. Gentile ha proposat una definició en deu ítems del tipus ideal de feixisme com a moviment-règim totalitari tenint en compte la correlació entre la dimensió *organitzativa* del moviment i del partit; la dimensió *cultural* de la ideologia, dels mites i dels símbols; i la dimensió *institucional* del règim i de l'Estat. Cfr. GENTILE, E.: «El fascismo italiano» dins ANTÓN MELLÓN, J. (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 77-102.

⁴⁰ PAXTON, Robert O.: *Anatomía del fascismo*, Barcelona, Península, 2005 (ed. or. en anglès, 2004), pp. 253-254.

no diferí substancialment del que havia instaurat Primo de Rivera, ambdós qualificats de règims autoritaris semireaccionaris i corporativistes.⁴¹

Les dificultats de trobar el lloc que ocupa la dictadura franquista entre les europees del segle XX rauen en bona mesura en les dificultats terminològiques al voltant de conceptes com autoritarisme, feixisme, totalitarisme, en l'ús dels quals encara no hi ha un consens ampli entre la comunitat historiogràfica. Per exemple, existeix un *feixisme genèric* que englobi les diverses experiències nacionals que, malgrat les seves múltiples, reals i significatives diferències, comparteixen uns factors i matrius comuns, el *minimum fascista*? Reduir el feixisme a la seva funció social històrica significa posar dins el mateix sac tots els règims contrarevolucionaris, antidemocràtics i violents de dreta de l'Europa d'entreguerres, sense distingir-ne les diferències reals que existiren entre el discurs feixista i les altres opcions polítiques dretanes. I, certament, les diferències entre tots aquests règims són ben notables. En el cas del franquisme, com ha assenyalat Ismael Saz, sembla erigir-se un mínim consens a l'entorn d'una definició que, per aproximació, ens presentaria la dictadura de Franco com la menys feixista o el més peculiar dels règims feixistes, o el més pròxim al feixisme entre els no feixistes; el més totalitari dels règims autoritaris, o el menys totalitari d'entre els d'aquesta categoria. O sigui, una dictadura paradigmàtica d'aquelles del segle XX que no foren totalitàries, però tampoc merament autoritàries, que no foren feixistes, però tampoc merament conservadores.⁴² És necessari, en definitiva, plantejar les relacions entre feixisme i franquisme a partir de l'estudi en cadascun dels contextos estatals concrets de la crisi que visqué Europa en el període d'entreguerres; dels processos polítics que portaren a la instauració de règims dictatorials i feixistes; del protagonisme específic dels partits feixistes en la presa del poder en cadascuna de les dinàmiques històriques definides; i tenir en compte tant els condicionaments socials com les formes polítiques i ideològiques que adoptaren els diversos règims dictatorials apareguts als anys trenta i primers dels quaranta. La perspectiva comparada és absolutament necessària per escometre l'anàlisi i només així podrem avançar en la caracterització del règim franquista.

---

⁴¹ MANN, Michael: *Fascistas*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006 (ed. or. en anglès, 2004), pp. 317-374.

⁴² SAZ, Ismael: «El franquismo...», art. cit., 2004 (1993).

Els orígens del franquisme: guerra civil i repressió.

La guerra civil i la instauració de la dictadura franquista cal analitzar-la en el marc de la profunda crisi de l'Estat liberal a l'Europa d'entreguerres. El cop militar de juliol de 1936, i la posterior guerra civil, van posar punt final al procés democratitzador de la Segona República espanyola. Aquest «fracàs» de la República no va ser la crònica d'una mort anunciada ni la guerra l'enfrontament inevitable de les dues Espanyes. Des de l'adveniment republicà la primavera de 1931, la coalició republicano-socialista va endegar un ampli projecte reformista que incloïa la reforma agrària, una legislació laica de separació d'Estat-Església, les reformes militars, una legislació social avançada, el debat sobre l'organització territorial de l'Estat, uns ambiciosos projectes educatius i culturals, etc.⁴³ Els obstacles i oposicions van procedir de fronts diversos, també des de l'esquerra revolucionària, però sobretot de la dreta que va capitalitzar la defensa dels interessos de patrons, militars, catòlics i propietaris agrícoles, amenaçats per les reformes republicanes. La *rectificació* de la República dels anys radical-cedistes no va tenir només un sentit antireformista sinó també un evident caràcter corporatiu i autoritari. La profunda inestabilitat política va traspasar els portals de les Corts i es va fer present al carrer. L'espai públic es va convertir en espai de lluita política. Són anys en què s'estén l'actitud i el llenguatge de la revolució i la contrarevolució i amplis sectors de la vida política apel·len a l'ús de la violència. Cada partit polític disposa de la seva milícia per enquadrar les joventuts, de caire paramilitar, la missió de les quals era l'eliminació física del rival ideològic. Els Legionaris del PNE albiñanista, la Primer Línea de Falange, la Movilización Civil de les JAP, els Comités de Defensa anarcosindicalistes, les Milicias socialistes, la Milicia Obrera y Campesina comunista, els Escamots d'Estat Català o els mendigoitzales del nacionalisme basc s'enfronten pels carrers als oponents polítics i s'imposen expressions com «la dialéctica de los puños y las pistolas», «el armamento del pueblo» o la «gimnasia revolucionaria».⁴⁴ A tot això s'hi afegí una presència cada cop més despòtica de l'Estat en la vida social i l'espai públic. Aquest és un fenomen més ampli de l'Europa d'entreguerres, que George L. Mosse definí com la «brutalització de la política».⁴⁵

---

⁴³ EGIDO LEÓN, Ángeles (ed.): *Memoria de la Segunda República. Mito y realidad*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2006.

⁴⁴ ARÓSTEGUI, Julio: «Introducción: La militarización de la política durante la II República», *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1994, pp. 13-27.

⁴⁵ MOSSE, George L.: *Le guerre mondiali. Dalla tragedia al mito dei caduti*, Roma-Bari, Laterza, 2002 (ed. or. en anglès de 1990), esp. capítol 8 «La brutalizzazione della politica tedesca», pp. 175-199.

La multiplicitat de conflictes i demandes socials a l'Espanya dels anys trenta fa que resulti reduccionista en excés parlar encara de les dues Espanyes polítiques, la dreta i l'esquerra, cada cop més polaritzades i radicalitzades, perquè durant la primavera de 1936 més aviat s'assisteix a una profunda fragmentació de les grans coalicions electorals i, especialment, dels dos grans partits d'esquerra i dreta, el PSOE i la CEDA, que els incapacità per conduir govern i oposició dins uns límits constitucionals.⁴⁶ Per Paul Preston, la principal causa del col·lapse de la Segona República va ser la lluita entre aquests dos partits de masses, d'interessos incompatibles, per imposar les seves respectives formes d'entendre l'organització social a Espanya per mitjà del control de l'aparell de l'Estat.⁴⁷ Dretes i esquerres tingueren temptacions de recórrer a la violència, l'agost de 1932, l'octubre de 1934 i, finalment, el juliol de 1936: l'aixecament venia legitimat per la seva espontaneïtat, per la necessitat, pel seu caràcter popular, i adquiria un caràcter «plebiscitari». Aquest recurs a la violència no va actuar d'aglutinant dels contendents sinó tot el contrari, com un enèrgic corrosiu de tota mena de consensos interns dels grups socials, les comunitats, les formacions polítiques i sindicals o les corporacions i institucions estatals o paraestatals.⁴⁸ Com a mínim, a l'Espanya de 1936 hi hauria tres projectes polítics en lluita, antagònics: el reformista democràtic (identificat amb la República), el revolucionari col·lectivitzador i el reaccionari autoritari.⁴⁹

Catalunya no se'n salvava. La tesi de l'oasi català avui resta del tot invalidada. Basta fer un cop d'ull a la premsa de l'època per reconèixer-hi les retòriques acusatòries i apocalíptiques d'uns i altres. La victòria del Front Popular va fer aflorar de nou les múltiples conflictivitats existents, només soterrades per la repressió d'octubre de 1934. La Catalunya de juliol de 1936 era un país esqueixat, fragmentat, dividit i travessat per múltiples conflictes socials i polítics, igual com la resta de l'estat.⁵⁰

---

⁴⁶ JULIÀ, Santos: «Introducción» a *Historia de España Menéndez Pidal*, tomo XL, *República y Guerra Civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004, p. XIX.

⁴⁷ PRESTON, Paul: *La destrucción de la democracia en España. Reforma, reacción y revolución en la Segunda República*, Barcelona, Grijalbo, 2001 (1978).

⁴⁸ UCELAY DA CAL, Enric: «Buscando el levantamiento plebiscitario: insurreccionalismo y elecciones», *Ayer*, núm. 20, 1995, pp. 49-80; GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo: «La dialéctica de las pistolas: la violencia y la fragmentación del poder político durante la Segunda República» a MUÑOZ, J. / LEDESMA, J. L. / RODRIGO, J. (coords.): *Culturas y políticas de la violencia en la España del siglo XX*, Madrid, Siete Mares, 2005, pp. 101-146.

⁴⁹ MORADIELLOS, Enrique: «Ni gesta heroica, ni locura trágica: nuevas perspectivas históricas sobre la guerra civil», *Ayer*, núm. 50, 2003, pp. 11-39.

⁵⁰ Ricard Vinyes comptabilitzà la convocatòria de 103 vagues a Catalunya entre març i el 18 de juliol de 1936, situació que s'assemblava ben poc a un oasi. VINYES, Ricard: *La Catalunya internacional. El*

La Guerra Civil, esdeveniment central en la història contemporània d'Espanya, va ser un conflicte entre feixistes i comunistes, una lluita de classes que enfrontà el proletariat contra el bloc de poder (burguesia industrial, oligarquia tradicional), un enfrontament entre el centralisme castellà i les nacionalitats perifèriques, la col·lisió entre un món rural endarrerit, agrícola, caciquista i sotmès a la influència eclesiàstica, amb un món urbà modernitzat, secular i industrial.⁵¹ Va ser tot això i més, la guerra civil. Darrerament, ha pres cos una interpretació de la guerra en clau cultural, que ha presentat la guerra com la lluita per una determinada identitat nacional. Així, treballs com els de Pamela Radcliff, José Álvarez Junco, Xosé M. Núñez Seixas o Rafael Cruz, analitzen la guerra com la culminació del conflicte irresolt sobre la identitat nacional espanyola, que tenia les arrels enfonsades al segle XIX i que enfrontà una concepció liberal de la identitat nacional amb una concepció nacionalcatòlica.⁵² Tradició i modernitat sintetitzaven en essència les dues versions enfrontades de la identitat nacional espanyola. Per una banda, les forces tradicionals de la societat havien construït una visió d'Espanya basada en la creença en el caràcter catòlic de la nació, la lleialtat monàrquica i la nostàlgia d'un passat imperial gloriós.⁵³ Mentre que, per altra banda, les forces modernitzadores imaginaren una Espanya que mirava cap a Europa, cap a un ràpid desenvolupament econòmic i la política democràtica liberal com a forma per avançar i superar l'estancament. L'Estat liberal espanyol, des del segle XIX, no havia estat capaç d'erigir un conjunt de símbols i de pràctiques rituals allunyats dels tradicionals de la religió, d'inventar una pròpia tradició, que donés contingut a la pròpia identitat nacional. El projecte reformista republicà, doncs, incorporà la voluntat de configurar una ciutadania i una nova cultura política que se sostenia sobre la consideració del poble com a única font de sobirania i es basava en una

---

frontpopulisme en l'exemple català, Barcelona, Curial, 1983, esp. cap. «L'oasi català: un miratge», pp. 303-336.

⁵¹ CASANOVA, Julián: «Guerra Civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el pasado», *Historia Social*, núm. 20, 1994, pp. 15-150.

⁵² RADCLIFF, Pamela: «La representación de la nación. El conflicto en torno a la identidad nacional y las prácticas simbólicas en la Segunda República» a CRUZ, R. / PÉREZ LEDESMA, M. (eds.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997, pp. 305-325; NÚÑEZ SEIXAS, X. M.: «Nations in arms against the invader: on nationalist discourses during the Spanish Civil War» a EALHAM, C. / RICHARDS, M. (eds.): *The Splintering of Spain. New Perspectives on the Spanish Civil War*, Cambridge, CUP, 2004; ÁLVAREZ JUNCO, José: «Mitos de la nación en guerra» a *Historia de España Menéndez Pidal*, tomo XL, *República y Guerra Civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004, pp. 635-682; CRUZ, Rafael: *En el nombre del pueblo. República, rebelión y guerra en la España de 1936*, Madrid, Siglo XXI, 2006.

⁵³ El 1931, els valors nacionalcatòlics es mostraven fermament arrelats en els fonaments de la nació espanyola, gràcies al seu reforçament durant els anys primorriveristes. Cfr. QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO, Alejandro: *Haciendo españoles. La nacionalización de las masas en la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.

identitat col·lectiva excloent de les altres possibles identitats, en especial la catòlica, amb la qual es va disputar l'hegemonia cultural durant tot el període republicà.⁵⁴

Tanmateix, durant la Segona República una i altra no foren ni prou potents per aglutinar la majoria de la població al voltant d'una concepció hegemònica de la nació, ni prou potents per suprimir les formulacions alternatives. El projecte republicà no fou capaç de «republicanitzar» el conjunt de la societat, malgrat els esforços polítics i culturals i els recursos econòmics dedicats, que es mostraren insuficients; ni de configurar imatges potents i coherents entorn a les quals es mostrés unida tota l'esquerra política, atès que les forces obreres atenien més als referents internacionalistes de classe. Els conflictes simbòlics es feren palès en l'espai públic, on, en termes de Pamela Radcliff, es va produir una «cacofonia simbólica».⁵⁵ El llenguatge del victimisme i el concepte de persecució política va ser utilitzat tant per les dretes com per les esquerres, des de 1931 i 1934 respectivament, per donar nom a l'exclusió política que patiren, alternativament, a mans dels grups que ostentaven el poder de l'Estat. Les lleis laïcitzants de la primera legislatura van ser interpretades com una persecució religiosa i es convertí en un potent element de mobilització de les forces dretanes a l'entorn de conceptes com «cruzada contra la Anti-Espanya», que es posen en circulació en aquells moments. Després d'octubre de 1934 i de la repressió de la revolta asturiana, les idees d'unitat, sacrifici, persecució o víctimes de la crueltat de les forces dominants van mobilitzar l'esquerra exclosa del sistema polític espanyol.⁵⁶

Ambdues identitats nacionals confrontades durant la Segona República eren excloents, pretenien gaudir en exclusiva de la condició de ciutadania. Això va ser la guerra civil, segons Rafael Cruz, «una lucha de identidades colectivas enfrontadas por obtener la condición de ciudadanía en exclusiva». L'aixecament militar de juliol de 1936 es féu en nom del poble; la defensa de la legalitat republicana també. Un i altre bàndol lluitava «en el nombre del Pueblo. Del pueblo de Dios y de la comunidad popular».⁵⁷ Des d'una perspectiva social i cultural deutora de l'antropologia, el magnífic estudi de Javier Ugarte s'endinsava en l'estudi del món rural basc i navarrès a la cerca dels fonaments simbòlics i

⁵⁴ HOLGUÍN, Sandie: *República de ciudadanos. Cultura e identidad nacional en la España republicana*, Barcelona, Crítica, 2003 (ed. or. en anglès, 2002).

⁵⁵ RADCLIFF, Pamela: «La representación de la nación... », art. cit., 1997, p. 312.

⁵⁶ CRUZ, Rafael: *En el nombre del pueblo*, op. cit., 2006, pp. 50-62 i 69-82.

⁵⁷ *Ibidem.*, p. 342.

culturals de la cosmovisió que els portà a secundar l'aixecament de juliol de 1936. Hi observava com les actituds socials i polítiques d'aquells homes i dones mobilitzats se suportaven sobre els conceptes i els valors de la comunitat, les xarxes socials, els bàndols o les identitats locals i no tant en grans formulacions ideològico-polítiques.⁵⁸

L'oponent no era considerat espanyol, sinó un invasor, un estranger que no mereixia, per tant, la condició d'espanyol. El mite nacional, per un i altre bàndol, va ser un factor mobilitzador i central en els discursos i relats d'uns i altres.⁵⁹ D'aquí que el fracàs del cop d'estat militar desencadenés una guerra civil que es va concebre per un i altre bàndol com una guerra d'extermini, d'aniquilament, d'eliminació física de l'adversari; si bé, com argumenta Javier Rodrigo en el seu darrer llibre, la forma d'execució, l'extensió territorial, temporal i quantitativa demostren la asimetria de les violències.⁶⁰ Mentre en la zona insurgent, la violència repressiva formava part de la construcció del nou poder, en la zona lleial a la República, aquella més aviat tenia a veure amb l'enfonsament institucional i l'atomització del poder. Els adversaris polítics, en una guerra civil, deixen de ser veïns amb idees diferents i passen a ser enemics. En l'espanyola, com en les altres guerres civils europees del segle XX, la violència en totes les seves diverses formes (política, religiosa, social, econòmica) va tenir un eminent caràcter de neteja a les rereguardes, resultat d'una selecció de les víctimes, mai d'unes matances generals. Que va afectar i implicar majoritàriament a la població civil.⁶¹ Una violència que s'exerceix en el marc local, en cada poble, en cada ciutat, on les víctimes i els botxins són coneguts, tenen nom i cognoms i una trajectòria individual i familiar a les espatlles, cosa que fa que la sensació de vulnerabilitat sigui extrema. I que provoca les ferides més duradores en la societat i en la memòria col·lectiva.

La llarga dictadura de Franco va gaudir de la legitimitat que li va atorgar la victòria en la guerra civil, amb l'ajuda material i bèl·lica de les potències feixistes i beneïda com una Santa Cruzada per l'Església catòlica. Cada primer dia d'abril se celebrava aquesta victòria dels exèrcits de Franco sobre la República. La violència va ser un element consubstancial a

---

⁵⁸ UGARTE TELLERÍA, Javier: *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998.

⁵⁹ ÁLVAREZ JUNCO, José: «Mitos de la nación en guerra», art. cit., 2004, pp. 635-682.

⁶⁰ RODRIGO, Javier: *Hasta la raíz. Violencia durante la guerra civil y la dictadura franquista*, Madrid, Alianza, 2008. Constitueix un dels més exhaustius anàlisis de les violències de guerra i postguerra espanyola. Hi estudia, en perspectiva comparada, les diverses violències en tres fases diferents: el cop d'estat, la guerra civil i la postguerra.

⁶¹ RANZATO, Gabriele: «Guerra civil y guerra total en el siglo XX», *Ayer*, núm. 55, 2004, pp. 127-148.

l'Estat franquista, que la va exercir sense pietat ni proporció sobre els vençuts més enllà de la fi de la guerra i fins als darreres dels seus dies. L'1 d'abril de 1939 va acabar oficialment la guerra, però no l'estat de guerra ni la violència repressiva. S'iniciava en aquells moments el desplegament de tot un conjunt legislatiu repressiu que pretenia arrancar d'arrel, fins i tot, la memòria dels vençuts. En paraules de Javier Rodrigo, la «*inversión en violencia*» del règim de Franco li va allargar els rèdits durant tota la llarga dictadura. L'oponent va ser executat, va patir represàlies, va ser intimidat, controlat i paralitzat al llarg de les quatre dècades de dictadura.⁶² De llarg, d'entre totes les dictadures europees del segle XX, la franquista va ser la que va executar més individus per motius polítics. Al voltant de 50.000 persones van ser executades entre 1939 i 1949, xifra descomunal que se sumava als aproximadament 100.000 republicans afusellats durant la guerra. No s'hi comptabilitzen els morts de fam o malaltia a les presons franquistes, que segons dades oficials a finals de 1939 i durant el 1940 allotjaven uns 270.000 reclusos.⁶³ Una mortaldat incomparablement superior a les exercides en temps de pau i per motius polítics per les dictadures feixista o nazi.

La guerra civil espanyola va ser una guerra de vencedors i vençuts i aquesta fractura va perviure durant les quatre dècades de dictadura. La Victoria es convertí en un mite fundacional i mobilitzador per la coalició franquista, punt d'unió en el qual s'esborrava tota diferència política. El record dels màrtirs i la participació en la repressió dels responsables van representar un element d'integració i de cohesió dels vencedors.⁶⁴ La repressió no va tenir en cap moment un caràcter transitori sinó definitiu, permanent, l'estat franquista sempre va estar en guàrdia davant qualsevol possible rebrot de l'enemic. Sense cap mena de dubtes, la repressió va ser un element capital per la consolidació del règim franquista. Això no vol dir, tanmateix, que la dictadura es mantingués única i exclusivament gràcies a la repressió. Com totes les altres dictadures, la franquista va

⁶² RODRIGO, Javier: *Hasta la raíz...*, op. cit., 2008, p. 28.

⁶³ CASANOVA, Julián: «Una dictadura de cuarenta años» a CASANOVA, J. (coord.) / ESPINOSA, F. / MIR, C. / MORENO GÓMEZ, F.: *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica, 2002, pp. 1-50. Són dades que ja apareixien a JULIÀ, Santos (coord.) / CASANOVA, J. / SOLÉ I SABATÉ, J. M. / VILLARROYA, J. / MORENO, F.: *Víctimas de la Guerra Civil*, Madrid, Temas de Hoy, 1999.

⁶⁴ CASANOVA NUEZ, Esther: *Violencia anticlerical y memoria de los mártires (1936-1945)*, tesis doctoral inédita, Universidad de Zaragoza, 2004, 4 vols. Unes reflexions d'interès sobre l'exercici de la violència com a element de consens en el moviment-règim feixista italià a AQUARONE, Alberto: "Violenza e consenso nel fascismo italiano", *Storia contemporanea*, vol. X, núm. 1, 1979, pp. 145-155. En el cas espanyol, cfr. MIR CURCÓ, Conxita: *Justícia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000 o d'Àngela CENARRO els articles «Muerte y subordinación en la España franquista: el imperio de la violencia como base del "Nuevo Estado"», *Historia Social*, núm. 30, 1998, pp. 5-22 i «Matar, vigilar y delatar: la quiebra de la sociedad civil durante la guerra y la posguerra en España (1936-1948)», *Historia Social*, núm. 44, 2002, pp. 65-86.

necessitar el suport d'amplis sectors de la població espanyola. Per això, i com veurem al llarg del treball, posà en funcionament diversos mecanismes d'integració i mobilització dels suports socials, així com va recórrer a diversos instruments de socialització dels valors polítics del *Nuevo Estado* entre la població espanyola. Malgrat això, no resulta del tot pertinent parlar de consens actiu al voltant del règim franquista, almenys en la mesura que els feixismes europeus aconseguiren mobilitzar grans masses de suport als seus projectes. A l'Espanya de Franco el consens actiu sempre va ser un consens limitat als vencedors, els suports socials de la dictadura.⁶⁵ La dictadura franquista no va disposar de cap projecte integrador dels vençuts, perquè a diferència dels feixismes no es va concebre el *Nuevo Estado* com la consecució d'una comunitat nacional harmònica. Les duríssimes condicions econòmiques de postguerra, i sobretot el terror, s'encarregaren de desmobilitzar, estendre la passivitat i generalitzar l'apoliticisme entre els vençuts.⁶⁶ De manera que les actituds polítiques de la societat espanyola davant el règim, òbviament variables al llarg dels anys, anaren des de l'adhesió incondicional i entusiasta fins a la resistència i l'oposició, passant per l'acceptació, el consentiment, la resignació, l'acomodament o la indiferència, en una àmplia gamma cromàtica dominada pels colors grisos.⁶⁷ En tot cas, en absència d'un consens actiu general, sembla massa agosarat poder utilitzar el concepte de consens passiu, atès que el propi concepte de consens implica una acceptació voluntària, i això és ben diferent de la resignació forçada majoritària amb el règim franquista.⁶⁸

---

⁶⁵ SEVILLANO CALERO, Francisco: «Consenso y violencia en el “Nuevo Estado” franquista: historia de las actitudes cotidianas», *Historia Social*, núm. 46, 2003, pp. 159-171.

⁶⁶ RICHARDS, Michael: *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 1999.

⁶⁷ RIQUER, Borja de: «Rebuig, passivitat i suport. Actituds polítiques catalanes davant el primer franquisme (1939-1951)» a DD.AA.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 179-193. Més endavant, mereixen ser destacats el treball col·lectiu valencià de SAZ, I. / GÓMEZ RODA, J. A. (eds.): *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, València, Episteme, 1999 i el de FONT AGULLÓ, Jordi: *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, 2001.

⁶⁸ CALVO VICENTE, Cándida: «El concepto de consenso y su aplicación al estudio del régimen franquista», *Espana contemporanea*, núm. 7, 1995, pp. 141-158.

CAPÍTOL 1

FALANGE I PARTIT ÚNIC FRANQUISTA EN L'EUROPA DELS TOTALITARISMES.

*«Que sigan los demás con sus festines.
Nosotros permaneceremos fuera, en vigilancia tensa,
fervorosa y segura, bajo la noche clara,
arma al brazo y en lo alto las estrellas»*

José Antonio Primo de Rivera, 1933.

Resulta peculiar, com ha dit Joan M. Thomàs, el fet que Falange Española passés, gràcies a la Guerra Civil i a Franco, de ser un moviment molt poc rellevant numèricament, escassament implantat i amb poquíssima capacitat per captar vots durant la Segona República, a créixer en els mesos anteriors al cop d'estat militar i en els primers nou mesos de la guerra fins a convertir-se poc després en el partit únic del *Nuevo Estado* franquista, amb notables quotes de poder, influència i expectatives. Una situació de monopoli que gaudí fins la seva dissolució, el 1977, més de quaranta anys del seu naixement la tardor de 1933. Una longevitat del feixisme espanyol que supera amb escreix tots els altres feixismes europeus i que està en inversa proporció a la força original del moviment, en contrast amb els partits feixista italià o nazi alemany, que esdevingueren veritables moviments de masses.¹

1.1. Feixisme a Espanya? (I)

Amb aquest títol, Ramiro Ledesma (amagat rere el pseudònim de Roberto Lanzas) va publicar a finals de 1935 un llibre on pretenia explicar el desenvolupament no reeixit del feixisme espanyol, situant-lo en relació al fenomen internacional.² Ledesma, que havia estat el fundador del setmanari *La Conquista del Estado* i de les Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalistas (1931), des del gener d'aquell any es trobava allunyat de FE de las JONS, partit que havia abandonat per les disputes i diferències amb José Antonio Primo de

---

¹ THOMÀS, Joan M.: «Los estudios sobre las Falanges (FE de las JONS y FET y de las JONS): revisión historiográfica y perspectivas», *Ayer*, núm. 71, 2008, pp. 293-318; PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español*, Planeta, Barcelona, 1997, p. 693.

² LEDESMA, Ramiro: *¿Fascismo en España?*, Barcelona, Ariel, 1968 (editat originalment el 1935, sota el pseudònim de Roberto Lanzas).

Rivera. Però, tanmateix, a les alçades de 1935, no era només Ramiro Ledesma qui s'ho qüestionava de si hi havia feixisme o no a Espanya.

El desembre de 1934, en una nota publicada al diari madrileny *ABC*, José Antonio Primo de Rivera afirmava que «*la Falange Española de las JONS no es un movimiento fascista*».³ Sortia al pas d'aquells que donaven per feta la seva presència al congrés internacional feixista que se celebrava a Montreaux (Suïssa) per aquelles dates. Primo de Rivera no hi assistí, ja que considerava que els moviments feixistes eren per definició nacionalistes, i, per tant, no podia existir una internacional feixista. El caràcter genuïnament nacional de la Falange no admetia cap direcció internacional, i qualsevol coincidència en la utilització de signes, emblemes i ritus era, per José Antonio, tan sols d'aparença externa, que no afectava la seva essència espanyola.

Sens dubte, les paraules de Primo de Rivera suposaven un viratge sorprenent en el seu discurs, probablement atiat pels atacs que la Falange patia d'aquells que l'acusaven d'utilitzar procediments i doctrines forasters, de ser uns imitadors del feixisme estranger. Fins aleshores, la Falange havia utilitzat l'etiqueta del feixisme com a identificatiu; ara, en rebutjava els elements externs, allò d'intercanviable, allò accidental. Es tractava, òbviament, d'un viratge estratègic en clau política del moment. No per això, però, José Antonio blasmava de l'essència feixista de la Falange.

Què tenia de feixista la Falange? Espanya no havia participat en la Gran Guerra i no havia viscut l'experiència bèl·lica, ni tampoc la generació dels joves espanyols havia entrat a l'edat adulta i s'havia socialitzat en els valors nacionals de la pàtria colze a colze dins una trinxera, sota el foc enemic, a un tret de la mort, experiència tant determinant pels feixistes italians i nazis alemanys.⁴ Al contrari d'aquells, molts dels falangistes de primera hora eren religiosos, fins i tot podríem dir beats. Tot això, però, no era obstacle perquè els falangistes admiressin els uniformes, les esquadres, la dialèctica dels punys i les pistoles pròpies de la militarització feixista, com tampoc perquè haguessin construït una retòrica pròpia sobre la restauració de l'Imperi de la Hispanitat. No es tractava tant d'un imperi

---

³ PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, Madrid, Ediciones de la Vicesecretaría de Educación Popular de FET y de las JONS, 1945, p. 989.

⁴ Hom parla del *combattentismo* o la *generazione della guerra* italiana, així com de la *Frontsgemeinschaft* (comunitat del front) alemanya, idees-conceptes que, esdevinguts mites, tenen una importància determinant en l'aparició del feixisme italià i del nazisme alemany. Cfr. GENTILE, Emilio: *Le origini dell'ideologia fascista, 1918-1925*, Bolonya, Il Mulino, 1996; GALLEGÓ, Ferran: *De Múnich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001.

territorial sinó cultural, moral.⁵ L'Imperi esdevenia la culminació ideal de la ideologia ultranacionalista, i a la vegada universalista, de la Falange, l'engrandiment i expansió de la nació espanyola, la projecció cap a l'exterior de la «*una unidad de destino en lo universal*», la pròpia aportació espanyola (la «*misión*») a Europa i al món.⁶ Davant el descrèdit de l'Estat liberal i la política democràtica dels partits, FE y de las JONS menyspreava el Parlament i es presentava com l'antipartit, com un *movimiento* que no era ni de dretes ni d'esquerres, sinó un instrument al servei de la unitat indiscutible, permanent i irrevocable de la Pàtria que superés les divisions de classes, partits i regions. La militància era viscuda com un esperit de servei i sacrifici, en una actitud ascètica i militar de la vida. El *movimiento* no era una manera de pensar, sinó una manera de ser, afirmava José Antonio Primo de Rivera en l'acte de fundació de FE al Teatro de la Comedia de Madrid, el 29 d'octubre de 1933. FE de las JONS apel·lava a la construcció d'un Estat totalitari al servei de la integritat de la Pàtria, on, suprimides les llibertats polítiques i tota oposició, el moviment feixista ocuparia el poder i mobilitzaria la població envers els objectius de l'anomenada «*revolución nacional*»: l'enfortiment de la nació espanyola sobre la seva essència catòlica i de l'Estat amb vistes a la recuperació de la plenitud de l'Imperi; la consecució d'un «*hombre nuevo*» que havia d'incorporar totes les qualitats de l'heroi catòlic tradicional; l'elevació del nivell de vida dels espanyols a través de la regulació de l'economia nacional o la supressió de la lluita de classes gràcies als sindicats verticals en un Estat nacionalsindicalista. Utilitzaven una retòrica anticapitalista, anticonservadora i antimarxista, apel·laven al protagonisme de la joventut, comptaven amb un líder carismàtic i desenvoluparen un estil de vida política militaritzada que incloïa la formació de les milícies i l'ús de la violència.⁷

---

⁵ Enric Ucelay Da Cal ha insistit en la introducció catalana del concepte «imperialisme cultural», de la mà d'intel·lectuals i polítics com Prat de la Riba, Cambó o D'Ors durant el primer quart de segle XX. Vegi's la influència d'alguns intel·lectuals catalans (J. V. Foix, Josep Carbonell o Joan Estelrich), atrets per determinats aspectes del feixisme italià, en Ernesto Giménez Caballero durant els últims anys vint a UCÉLAY DA CAL, Enric: «Vanguardia, fascismo y la interacción entre nacionalismo español y catalán: el proyecto catalán de Ernesto Giménez Caballero y algunas ideas corrientes en círculos intelectuales de Barcelona, 1927-1933» a BERAMENDI, J. G. / MÁIZ, R. (comps.): *Los nacionalismos en la España de la II República*, Madrid, Siglo XXI, 1991, pp. 39-95, així com al seu llibre *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003, esp. «Epílogo: Las implicaciones para el futuro del "imperialismo catalán"», pp. 800-879.

⁶ Resulta fonamental per l'anàlisi de l'ultranacionalisme falangista l'aportació de SAZ CAMPOS, Ismael: *España contra España. Los nacionalismos franquistas*, Madrid, Marcial Pons, 2003.

⁷ THOMAS, Joan M.: *Lo que fue la Falange*, Barcelona, Plaza y Janés, 1999. Pel que fa a José Antonio Primo de Rivera, Stanley Payne ha assenyalat que importants característiques personals (l'esteticisme, l'escrupolositat moral, la distància i la ironia intel·lectual, l'escàs sectarisme...) el feien una persona poc dotada per al veritable lideratge. PAYNE, Stanley G.: *Historia del fascismo*, Barcelona, Planeta, 1995, pp.

Pocs dubtes hi ha en afirmar que Falange Española de las JONS participava del «*minimum fascista*» com perquè sigui inclosa dins el feixisme com a fenomen internacional, al costat de moviments i règims que, malgrat els trets nacionals propis distintius, presentaven aspectes similars i afins al feixisme italià originari. On hi trobem el nacionalsocialisme alemany, el *Christus Rex* de Léon Degrelle a Bèlgica, la *Fascist Union* d'Oswald Mosley a Gran Bretanya, la Guàrdia de Ferro de Corneliu Codreanu a Romania, la Creu de Fletxa de Ferenc Szálasi d'Hongria, la *Falanga* polonesa, els *camisas azuis* nacionalsindicalistes de Rolaô Preto a Portugal, les *Croix de Feu* de François de La Rocque, els *Francistes* de Marcel Bucard i el Partit Popular de Jacques Doriot a França o els *ustaches* d'Ante Pavélic a Croàcia.⁸

La trajectòria del feixisme espanyol, fins a l'esclat de la guerra civil, és la història d'un clamorós fracàs. Tan el recorregut anterior a la fusió de la Falange Española de José Antonio Primo de Rivera amb les JONS de Ramiro Ledesma i Onésimo Redondo el febrer de 1934, com el posterior. La unificació dels dos grups feixistes espanyols, escenificada al Teatro Calderón de Valladolid el 4 de març de 1934 era la culminació del procés de convergència d'una nòmina de grups, grupets, grupuscles, periòdics i personalismes diversos, que, no obstant el seu voluntarisme i abnegació, no havien aconseguit cap impacte ni rellevància en la vida política del país. Quedava enrere el camí recorregut per les fracassades organitzacions protofeixistes barcelonines (Liga Patriótica Española, La Traza, la revista *La camisa negra*, la Peña Ibérica) dels últims anys 10 i primers anys 20; els passos del primer i precursor feixista Ernesto Giménez Caballero (Gecé) i els seus articles a *La Gaceta Literaria*; el primer grup feixista estable del setmanari *La Conquista del Estado* i les JONS de Ramiro Ledesma (1931); les Juntas Castellanas de Actuación Hispánica i el setmanari *Libertad* d'Onésimo Redondo (1931); *El Fascio* de Manuel Delgado Barreto (1933); el Movimiento Español Sindicalista (MES) de José Antonio Primo de Rivera, Julio Ruiz de Alda i Alfonso García Valdecasas (1933), embrió del que va ser la Falange Española del Teatro de la Comedia de Madrid.

330-331. El mateix José Antonio, en una carta a Julián Pemartín escrita a principis d'abril de 1933, explicava quins trets havia de tenir un bon líder: «*El ser caudillo tiene algo de profeta; necesita una dosis de fe, de salud, de entusiasmo y de cólera que no es compatible con el refinamiento. Yo, por mi parte, serviría para todo menos para caudillo fascista. La actitud de duda y el sentido irónico, que nunca nos dejan a los que hemos tenido más o menos una curiosidad intelectual, nos inhabilitan para lanzar las robustas afirmaciones sin titubeos que se exigen a los conductores de masas*». PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, op. cit., 1945, 471-473.

⁸ Una bona panoràmica comparada de tots aquests moviments feixistes l'ofereix PAYNE, Stanley G.: *Historia del fascismo*, op. cit., 1995.

El naixement de FE y de las JONS, tanmateix, no va aconseguir redreçar el camí del feixisme espanyol i escapar del fracàs polític. Ni va aconseguir esdevenir un moviment de masses, ni mobilitzà determinats sectors de les classes mitjanes, ni es va desfer de la tutela política i econòmica de la dreta autoritària, ni va guanyar la batalla política als carrers, ni va portar a terme cap moviment insurreccional, ni tampoc va superar uns resultats polítics pírrics.

Des del febrer de 1934, FE y de las JONS s'havia organitzat en milícies, havia creat la CONS (Central Obrera Nacional Sindicalista) i la CENS (Central de Empresarios Nacional Sindicalistas) i la Sección Femenina, que s'afegien al SEU (Sindicato Español Universitario) –format ja el novembre de 1933–, i constituïren la seva estructura bàsica. Havia patit la persecució, la suspensió del seu òrgan *F.E.* i el tancament dels locals pel govern Lerroux. Havia tingut les primeres baixes mortals en combats de carrer amb socialistes i comunistes. Havia aconseguit dues actes de diputat al Congrés, una de les quals per José Antonio Primo de Rivera. Havia aconseguit finançament italià gràcies al viatge de Primo de Rivera a Roma i l'entrevista amb Mussolini, el 9 d'octubre de 1933, abans de la fundació de FE.⁹ Havia llançat al carrer dos nous òrgans de premsa, el setmanari *Arriba* i *Haz*, aquest últim portaveu del SEU.

Fins i tot, havia tingut temps per experimentar les diferències internes i els enfrontaments entre els seus dos líders principals, Primo de Rivera i Ramiro Ledesma, que acabaren amb la previsible escissió-expulsió d'aquest darrer i alguns pocs dels seus seguidors, el gener de 1935, per ressuscitar les JONS. L'abandonament de Ledesma s'afegia a la del diputat i financer de FE el marquès de la Eliseda, Francisco Moreno Herrera, a finals de novembre de 1934, bàsicament per les profundes discrepàncies sobre la postura laïcitzant del partit respecte a la religió.¹⁰ En aquells moments, a la tardor de 1934,

---

⁹ SAZ CAMPOS, Ismael: *Mussolini contra la II República. Hostilidad, conspiraciones, intervención (1931-1936)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1986, p. 140. L'ambaixador italià a Madrid, Raffaele Guariglia era un ferm partidari perquè Roma contribuís materialment a l'establiment del partit feixista espanyol. Cfr. PRESTON, Paul: *Las tres Españas del 36*, Barcelona, Plaza y Janés, 1999, pp. 122-ss. La recepció i difusió de l'obra de José Antonio Primo de Rivera a Itàlia és analitzada per CASALI, Luciano: «José Antonio Primo de Rivera, teórico fascista. La fortuna di una costruzione mitica» a THOMÀS, Joan M. (ed.): *Franquisme / Feixisme*, Reus, Fundació d'Estudis Socials i Nacionals Josep Recasens i Mercadé, 2001, pp. 53-79.

¹⁰ Cfr. PAYNE, Stanley G.: *Falange. Historia del fascismo español*, Madrid, Sarpe, 1985 (edició original de Ruedo Ibérico, 1965), p. 88; ELLWOOD, Sheelagh: *Prietas las filas. Historia de Falange Española, 1933-1983*, Barcelona, Crítica, 1984, p. 41. Al diari *ABC* de Madrid, l'1 de desembre de 1934, apareixia una nota sobre la marxa del marquès de la Eliseda, atribuïda a José Antonio Primo de Rivera: «*El Marqués de la Eliseda buscaba hace tiempo pretexto para apartarse de Falange Española de las JONS, cuyos rigores compartió bien poco. No ha querido hacerlo sin dejar tras de sí como despedida una ruidosa declaración*».

o fins i tot abans, ja hi havia qui afirmava la voluntat de Ramiro Ledesma de deixar FE-JONS, com ho advertia l'encarregat de negocis italià a Madrid, Geisser Celesia.¹¹

Eren nombroses i diverses les causes dels desacords. Alguns exemples. En el I Consejo Nacional de FE y de las JONS (Madrid, 4-6 d'octubre de 1934) es van perfilar les diferències culturals i històriques dels principals líders de la Falange. Dos punts que van enfrontar les postures contraposades de José Antonio Primo de Rivera i Ramiro Ledesma van ser la definició del concepte de Pàtria i les característiques de la prefectura. Per una banda, José Antonio i Rafael Sánchez Mazas propugnaven la definició de la Patria com una «unidad de destino en lo universal»; per l'altra, Ledesma i Giménez Caballero mantenien una tesi voluntarista, que definia Espanya com un país constituït per diversos pobles que «*a lo largo de la Historia quisieron unirse para empresas comunes*». A més a més, la majoria de jonsistes defensaven un comandament plural, mentre que els falangistes més destacats creien en la necessitat d'un comandament únic. Com pot veure's van triomfar les tesis defensades per José Antonio Primo de Rivera, que va ser nomenat *jefe nacional*.¹²

També els va enfrontar el diferent anàlisi de la realitat política del país, especialment des dels fets d'octubre de 1934. Les discrepàncies tàctiques en referència a les possibles aliances amb les altres forces dretanes, a les quals era favorable Ledesma, però contrari Primo de Rivera, temerós que el seu lideratge fos eclipsat per altres polítics emergents com Calvo Sotelo.¹³ L'atracció pel model nacionalsocialista alemany de Ledesma i el nucli jonsista enfront l'admiració de la grandesa imperial de Roma i el feixisme mussolinià dels

---

que se pudiera suponer guiada por el propósito de sobresaltar la conciencia religiosa de innumerables católicos afiliados en la Falange [...]». Recollida a PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, op. cit., 1945, p. 927.

¹¹ Els informes de Geisser Celesia poden seguir-se a SAZ CAMPOS, Ismael: *Mussolini contra la II República...*, op. cit., 1986, p. 120-124. L'estiu de 1934, el seuista Alejandro Salazar anotava al seu diari que «*Desde hace tiempo, Ramiro Ledesma no es nuestro*», cfr. IBÁÑEZ HERNÁNDEZ, Rafael: *Estudio y acción: la Falange fundacional a la luz del Diario de Alejandro Salazar (1934-1936)*, Madrid, Ediciones Barbarroja, 1993, p. 34.

¹² Cfr. BRAVO MARTÍNEZ, Francisco: *Historia de la Falange Española de las JONS*, Madrid, Editora Nacional, 1943 (2a edició), pp. 60-67.

¹³ El 30 de novembre de 1934, pocs dies abans de donar-se a conèixer el Bloque Nacional, la coalició liderada per Calvo Sotelo, el diari ABC de Madrid publicava una nota de José Antonio Primo de Rivera en què feia explícit que «*Falange Española de las JONS no piensa fundirse con ningún otro partido de los existentes ni de los que se preparen, por entender que la tarea de infundir el sentido nacional en las masas más numerosas y enérgicas del país exige precisamente el ritmo y el estilo de la Falange Española de las JONS*». Recollida a PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, op. cit., 1945, p. 925.

ideòlegs més vinculats a Primo de Rivera.¹⁴ Les crítiques del Ledesma més populista i demagog al caràcter elitista i el llenguatge estètic de José Antonio.¹⁵ O el major decantament jonsista pels aspectes i reivindicacions sindicalistes.¹⁶ El fons de les diferències estava en que, tot i la fusió, a la pràctica FE per una banda i, per l'altra, les JONS, van continuar tenint la seva pròpia fisonomia. Com ha assenyalat Pedro C. González Cuevas, FE estava formada per membres de l'aristocràcia i l'alta burgesia, així com per intel·lectuals de signe conservador, mentre que els jonsistes procedien de les classes mitges o del proletariat. No obstant els llaços que els unien, aquesta diversa procedència socioeconòmica esdevenia un abisme insalvable.¹⁷

La situació de la Falange Española de las JONS la primavera de 1936 era tan paradoxal com concloent. Stanley Payne donava una xifra inicial no superior als 25.000 seguidors falangistes el febrer de 1936, posteriorment revisada als 20.000. Segons Ricardo Chueca, però, no devien ser més de 6.000 els falangistes durant els mesos de clandestinitat. A l'alça, utilitzant càlculs propis de la Falange, Julio Gil Pecharromán parla d'uns 70.000

¹⁴ En els orígens del feixisme espanyol cohabitaven dos models d'influències: el comunitarisme nacionalsocialista i el feixisme estatalista i corporatiu mussolinià. Ramiro Ledesma i Ernesto Giménez Caballero, ambdós deixebles d'Ortega y Gasset, representen aquestes dues línies. Si Ledesma ben aviat es decantà cap a Heidegger i el model germànic, Giménez Caballero se sentí atret cada cop més per la fascinació llatina. Ramiro Ledesma, Onésimo Redondo, Javier Martínez de Bedoya, jonsistes tots ells, van fer estades d'estudis a Alemanya; mentre que Ernesto Giménez Caballero o Rafael Sánchez Mazas, homes ben propers a José Antonio Primo de Rivera, van seguir de molt més a prop i des dels anys 20 el desenvolupament històric del feixisme italià. Vegi's SAZ CAMPOS, Ismael: «Tres acotaciones a propósito de los orígenes, desarrollo y crisis del fascismo español», a *Fascismo y franquismo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004, pp. 31-63; FOARD, Douglas W.: *Ernesto Giménez Caballero (o la revolución del poeta)*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1975; SELVA, Enrique: *Ernesto Giménez Caballero entre la vanguardia y el fascismo*, València, Pre-Textos, 2000; GALLEGO, Ferran: *Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español*, Madrid, Síntesis, 2005; PEÑA SÁNCHEZ, Victoriano: *Intelectuales y fascismo. La cultura italiana del Ventennio fascista y su repercusión en España*, Granada, Universidad de Granada, 1995; CARBAJOSA, Mónica / CARBAJOSA, Pedro: *La corte literaria de José Antonio. La primera generación cultural de Falange*, Barcelona, Crítica, 2003.

¹⁵ Per la concepció revolucionària del feixisme en una societat plenament de masses, així com l'ús de la violència i el protagonisme dels joves en aquella cruïlla històrica de Ramiro Ledesma és il·lustratiu el seu *Discurso a las juventudes de España*, Madrid, Ediciones FE, 1939 (edició original de 1935). El *Discurso* va ser escrit quan Ramiro Ledesma ja havia abandonat FE-JONS, el gener de 1935. Per un anàlisi d'aquests aspectes en l'obra escrita i l'actuació política de Ledesma, vegi's CASALI, Luciano: *Società di massa, giovani, rivoluzione. Il fascismo di Ramiro Ledesma Ramos*, Bolonya, CLUEB, 2002.

¹⁶ Poden seguir-se molt detalladament els passos que aprofundeixen la fractura entre Ledesma i Primo de Rivera, entre octubre de 1934 i gener de 1935, a GALLEGO, Ferran: *Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español*, op. cit., 2005, capítols 4 i 5, pp. 275-340. Hom s'ha referit a les diferències teòriques entre els dos que mai van provar de llimar, cosa que els mantenia separats per un abisme de desconfiança. Cfr. GIL PECHARROMÁN, Julio: *José Antonio Primo de Rivera. Retrato de un visionario*, Madrid, Temas de Hoy, 1996, pp. 345-346.

¹⁷ GONZÁLEZ CUEVAS, Pedro C.: «Política de lo sublime y teología de la violencia en la derecha española» a JULIÁ, Santos (dir.): *Violencia política en la España del siglo XX*, Madrid, Taurus, 2000, p. 129.

feixistes repartits per l'estat.¹⁸ Resulta difícil quantificar la militància de FE d'aquells mesos, donada la seva situació de clandestinitat. En tot cas, continuava sent una força insignificant, per la seva feblesa, en l'escenari polític espanyol.

Les províncies on es concentrava la major part de la militància falangista eren Castilla la Vieja, Castilla la Nueva, Andalusia, Extremadura, Astúries i Cantàbria, mentre que a Galícia, Aragó, La Rioja, País Valencià, Múrcia, Catalunya, País Basc, Balears i Canàries l'afiliació era molt menor. La proporció d'estudiants entre els falangistes era elevada (en algunes províncies arribava o podia superar el 50% de la seva totalitat) atrets pel seu nou discurs generacional davant la vella política de dretes, l'estil heroic que incloïa el recurs a la violència i l'enquadrament en milícies o la retòrica esteticista del partit i el seu líder. Al costat dels estudiants, individus de les classes mitges (empleats d'oficina, petits funcionaris, petits comercials, professionals liberals, alts funcionaris), obrers, pagesos, persones vinculades a la burgesia, a l'aristocràcia i algun intel·lectual formaven les migrades files del partit feixista espanyol.¹⁹

A les eleccions de febrer de 1936 FE de las JONS es va presentar en solitari tan sols en nou províncies espanyoles, aconseguint uns migrats 46.466 vots, això és el 0,4% del total dels sufragis emesos, sent la província de Cadis (d'on procedien els Primo de Rivera) on aconseguiren més vots, 7.466, el 4,6% provincial.²⁰ Era evident que el partit feixista havia estat incapaç fins aleshores de guanyar-se un espai propi en l'aparador polític espanyol.

Aquesta extrema debilitat política del feixisme espanyol ha estat explicada per Ismael Saz no pas per la manca d'unes classes mitges comparables a les italianes o alemanyes o el seu nivell de modernització social, sinó pel seu comportament polític. A l'Espanya de la Segona República, les classes mitjanes urbanes i rurals –base social

---

¹⁸ PAYNE, Stanley G.: *Falange. Historia del fascismo español...*, op. cit., 1985, p. 100; ID.: *Franco y José Antonio...*, op. cit., 1997, p. 268; CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET-JONS*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1983, p. 130; GIL PECHARROMÁN, Julio: *José Antonio Primo de Rivera...*, op. cit., 1996.

¹⁹ THOMÀS, Joan M.: *Lo que fue la Falange*, op. cit., 1999, p. 65-72.

²⁰ GIL PECHARROMÁN, Julio: *José Antonio Primo de Rivera...*, op. cit., 1996, pp. 429-430. A més de Cadis, Primo de Rivera es presentà a Madrid (4.995 vots, 1,2%), Valladolid (2.793 vots, 2,1%), Toledo (1.479, 0,6%), Sevilla (942, 0,7%), Astúries (818, 0,2%) i Osca (322, 0,3%). Per la seva part, Onésimo Redondo es presentà també per Valladolid (5.435 vots, 4,5%), Raimundo Fernández Cuesta per Jaén (6.136, 2,3%) i Julio Ruiz de Alda (2.930 vots, 1,9%).

fonamental dels feixismes italià i alemany, juntament amb el camperolat²¹ – havien romàs fragmentades políticament, dividides entre l'esquerra i la dreta, formant en opcions que anaven des de les republicanes fins a les nacionalistes o les catòlico-agràries. Així, si l'absència d'un gran partit de classes mitges va ser un requisit bàsic per l'ascens al poder del feixisme i del nazisme, a Espanya existien diversos partits importants que les representaven, de manera que l'espai d'expansió propi del feixisme espanyol quedava extraordinàriament limitat.²² Podrien assenyalar-se altres factors que ajuden a entendre les dificultats del feixisme a Espanya: a la força política de l'esquerra (encara que fragmentada) s'hi afegia l'absència d'un fort sentiment nacionalista espanyol, una limitada secularització de la societat rural, la vinculació del conservadorisme al catolicisme social i polític o, segons Stanley Payne, la manca d'una revolució intel·lectual a finals de segle XIX en clau vitalista i darwinista com a Europa, en el lloc de la qual hi trobem el regeneracionisme.²³

La derrota electoral del febrer de 1936 féu palès el fracàs general de les forces dretanes més possibilistes, moment a partir del qual es veieren immerses en un profund descrèdit. Falange, per la seva part, apareixia com una força política nova, que detestava la política partidista del parlamentarisme, que propugnava una veritable subversió de les regles del joc polític. A més, arran de l'atemptat contra el diputat socialista Luis Jiménez de Asúa, l'11 de març de 1936, Falange va patir la persecució policial i jurídica que li suposà la declaració d'il·legalitat, l'empresonament de la majoria dels seus dirigents nacionals i el tancament de les seves seus. Aquesta situació de clandestinitat i

²¹ Per una anàlisi comparada dels suports socials del nazisme i el franquisme, que es fa ressò del protagonisme de les classes mitges baixes i els sectors populars en els orígens del feixisme, cfr. COBO ROMERO, Francisco: «Represión y persecución de minorías y disidentes en las dictaduras fascistas europeas del periodo de entreguerras. Los apoyos sociales y la colaboración de ciudadanos comunes. La Alemania nazi y la España franquista» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 13-49.

²² SAZ, Ismael: «Les peculiaritats del feixisme espanyol», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 623-637. Pel cas italià, Jens Petersen ha analitzat l'èxit del feixisme derivat de la capacitat de convocar bona part dels components de les classes mitges i afirmava que les eleccions de 1924 portaren una nova generació d'*homines novi* al Parlament i amb el feixisme es produí el veritable ascens de les noves classes mitjanes al poder a Itàlia, que es diferenciava de l'anterior classe política per la seva joventut i la seva inexperiència. Cfr. PETERSEN, Jens: «Elettorato e base sociale del fascismo italiano negli anni venti», *Studi storici*, a. 16, n. 3, 1975, pp. 627-669.

²³ PAYNE, Stanley G.: *Historia del fascismo*, op. cit., 1995, p. 332. Ismael Saz, per contra, ha destacat l'aportació de la tradició espanyola en la configuració d'un substrat cultural del ultranacionalisme feixista, des dels regeneracionistes Unámuño, Baroja y Azorín fins a Ortega y Gasset, passant per D'Ors. Cfr. SAZ, Ismael: *España contra España...*, op. cit., 2003, cap. «En los orígenes culturales del nacionalismo fascista español (1898-1931)», pp. 59-99.

d'escapçament jeràrquic, tanmateix, va augmentar el seu atractiu entre els descoratjats elements dretans, sobretot joves, que veien poques vies alternatives. En aital situació, FE de las JONS experimentà un important increment d'afiliats entre febrer i juliol de 1936. Ricardo Chueca quantificà entre 10.000 i 15.000 els nous afiliats, cosa que suposava un increment del 170% (en relació als 6.000 que disposava, segons l'autor), una autèntica al·luvió a la qual no es pogué ni controlar ni molt menys adoctrinar convenientment. José Antonio Primo de Rivera, conscient dels perills que podia comportar l'afiliació massiva, ja havia avisat, tant aviat com el 21 de febrer de 1936, les prefectures territorials i provincials del partit:

«Una de las consecuencias más previsibles de la nueva situación política es la llegada en masa a nuestras filas de personas procedentes de otros partidos, señaladamente de los de derecha. Este incremento, por una parte apetecible, nos pone en peligro de deformación si permitimos que los nuevos núcleos, formados en doctrinas y estilos bien diferentes a los nuestros, aneguen nuestros cuadros. Todos los jefes territoriales, provinciales y de JONS cuidarán ahora más que nunca de mantener la línea ideológica y política del Movimiento, en forma de impedir a todo trance su confusión con los grupos de derecha».

I calia prendre mesures perquè cap dels nouvinguts accedís ràpidament a llocs de comandament:

«De ninguna manera se conferirán puestos de mando a los afiliados de nuevo ingreso, en tanto no lleven, por lo menos, cuatro meses en la Falange y hayan acreditado suficientemente completa compenetración con su estilo y doctrina.»²⁴

Procedents del tradicionalisme, de la CEDA o de les joventuts d'Acció Popular, els nous adherits optaven per la solució violenta als seus projectes polítics, que aleshores representava FE y de las JONS, que s'havia convertit en poca cosa més que un «*órgano encuadrador de un aparato paramilitar*» desproveït d'un missatge polític autònom, les activitats principals de la qual eren la lluita al carrer, la propaganda anticomunista i l'assassinat polític.²⁵ El líder catòlic José Mª Gil Robles, convençut que la Falange guanyava terreny de forma imparable en bona part a costa del possibilisme de la CEDA, afirmava que «*el fascismo, concretamente la Falange, aparecía entonces a los ojos de muchas gentes conservadoras como la única tabla efectiva de salvación*».²⁶

En aquells mesos de febrer a juliol de 1936, FE de las JONS va esdevenir el partit dels descontents, que recollia suports procedents de tots els sectors dretans. I pel que

---

²⁴ Cfr. BRAVO MARTÍNEZ, Francisco: *Historia de Falange Española de las JONS*, op. cit., pp. 155-156. Circular recollida a PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, op. cit., 1945, pp. 963-965.

²⁵ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, pp. 131-133.

²⁶ GIL ROBLES, José M^a: *No fue posible la paz*, Barcelona, Ariel, 1968, pp. 688-689, nota 25.

sembla també d'alguns sectors teòricament esquerrans, de ben segur frustrats amb la política econòmica i agrària del govern frontpopulista, com demostren els estudis d'Alfonso Lazo i José A. Parejo pel cas de la província de Sevilla. Allí, el creixement de la Falange des de febrer de 1936, i sobretot a partir de l'esclat de la guerra, es nodrí bàsicament del proletariat del camp, camperols i jornalers sense terra, que representaven en aquelles dates el 51,4% de la militància falangista. En certa mesura, i amb les precaucions degudes, la situació atorgà a FE de las JONS el caràcter de *catch all party*, com havia succeït a Alemanya amb el NSDAP a partir de 1928.²⁷

1.2. Feixistes o feixistitzats?

Altra cosa, tanmateix, va ser el procés de feixistització de la dreta espanyola durant els anys republicans. Un procés d'abast europeu que reflecteix el que Ernst Nolte anomenà l'època del feixisme, és a dir, que el període d'entreguerres vingué definit per la novetat del feixisme, punt de referència tant per les forces d'esquerra (que s'hi oposen, que el combaten, evidentment) com per les de dreta.²⁸ Molts sectors de la dreta conservadora i reaccionària europea buscaren la inspiració en el feixisme, en la seva retòrica i elements de legitimació, en la seva eficàcia contrarevolucionària, en algunes de les seves formes organitzatives o de control social. Les opcions dretanes utilitzaren en benefici propi, manllevaren, símbols externs, lemes o aspectes organitzatius que eren propis dels moviments feixistes coetanis.²⁹ Javier Jiménez Campo, a finals dels anys 70, va delimitar justament els límits d'aquest procés de feixistització, que perjudicà seriosament la pròpia

---

²⁷ Sobre els suports socials i electorals al NSDAP durant el període d'entreguerres, creixents fins a l'èxit de 1933, vegi's CHILDERS, Thomas: *The Nazi Voter. The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*, Londres, Chapel Hill, 1983; i més recent i actualitzat, MÜHLBERGER, Detlev: *The Social Bases of Nazism, 1919-1933*, Cambridge, CUP, 2003. En el cas andalús, cfr. LAZO, Alfonso: *Retrato de fascismo rural en Sevilla*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1998; PAREJO FERNÁNDEZ, José A.: *La Falange en la Sierra Norte de Sevilla (1934-1956)*, Sevilla, Universidad de Sevilla-Ateneo de Sevilla, 2004; ÍD.: *Señoritos, jornaleros y falangistas*, Sevilla, Bosque de palabras, 2008.

²⁸ NOLTE, Ernst: *El fascismo en su época. Action Française. Fascismo. Nacionalsocialismo*, Madrid, Península, 1967.

²⁹ Resulta interessant establir els paral·lelismes del procés de feixistització de la dreta europea analitzant, de forma comparada, el nacionalisme integral francès (maurrasianisme-Action Française), portuguès (integralisme lusità) i espanyol (Acción Española). WEBER, Eugen: *L'Action Française*, París, Fayard, 1985; BRAGA DA CRUZ, Manuel: *Monárquicos e republicanos no Estado novo*, Lisboa, Publicações Dom Quixote, 1986; MORODO, Raúl: *Acción Española. Orígenes ideológicos del franquismo*, Madrid, Túcar, 1980 i GONZÁLEZ CUEVAS, Pedro C.: *Acción Española. Teología política y nacionalismo autoritario en España (1913-1936)*, Madrid, Tecnos, 1998.

Falange, ja que se'n apropiava de part del seu atractiu.³⁰ Els esforços dels dirigents feixistes per desmarcar-se de les formacions dretanes tradicionals són reveladors de l'abast d'aquest procés i de les dificultats per marcar un terreny propi de la Falange, recent arribada a l'escenari polític.

El procés de feixistització de les dretes havia estat observat pels protagonistes coetanis. Ramiro Ledesma, el 1935, afirmava el fracàs del feixisme a Espanya tot encomanant la tasca principal per la revolució nacional que augurava propera als sectors feixistitzats:

«Si no el fascismo, ¿harán frente a la situación los fascistizados? La empresa es tan sencilla y oportuna que habrá que optar por suponer que sí. Los fascistizados son una realidad española fuerte, con posiciones ya conquistadas en el Estado y mucho que perder si el enemigo llega [...] Los fascistizados, ya se sabe, están hoy en lugares muy diversos; pero seguramente responderán con urgencia, el día que sea, al llamamiento del aldabonazo decisivo».

A qui es referia Ledesma, doncs, com a feixistitzats?:

«Empresa bien fácil y sencilla es señalarlos con el dedo, poner sus nombres en fila: Calvo Sotelo y su Bloque Nacional. Gil Robles y sus fuerzas; sobre todo las pertenecientes a la J.A.P. Primo de Rivera y sus grupos, hoy todavía a la órbita de los dos anteriores, aunque no, sin duda, mañana. Sin olvidar, naturalmente, a un sector del Ejército, de los militares españoles».

Com pot comprovar-se, Ledesma hi incloïa el seu rival Primo de Rivera i FE de las JONS, així com assenyalava la necessitat de la convergència d'una acció militar pel triomf d'aquestes forces feixistitzades, algunes de les quals ocupaven en aquells moments el poder.³¹

Renovación Española, Comúnión Tradicionalista, Partido Nacionalista Español o l'aliança Bloque Nacional formaven part d'una dreta radical que compartien pressupòsits monàrquics, confessionals, antiliberals, antidemocràtics, antiesquerrans i aspiraven a acabar violentament amb la República. En el manifest fundacional del Bloque Nacional, coalició presentada el desembre de 1934, s'afirmava la voluntat de conquerir l'Estat per aconseguir una Espanya unida i en ordre, la conformació d'un Estat integrador que acabés amb les lluites de classes, la representació política de caràcter orgànic, etc. Elements aquests que recorden el discurs feixista; ara bé: no hi apareix enlloc la necessitat de la

---

³⁰ JIMÉNEZ CAMPO, Javier: *El fascismo en la crisis de la Segunda República española*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979.

³¹ LEDESMA, Ramiro: *¿Fascismo en España?*, op. cit., 1968 (1935), pp. 70-73.

mobilització de les masses propugnada pels feixismes, com tampoc el recurs a la revolució.³²

Igualment, el partit majoritari de la dreta espanyola durant la Segona República, la catòlica CEDA, en el seu discurs i, especialment, en el de les seves joventuts, presentava punts en comú amb el feixisme. Només cal fer una ullada a la premsa, tan nacional com de províncies, per adonar-nos de la percepció de les concommitàncies que podia presentar la concentració de masses de les Joventuts d'Acció Popular al Escorial l'abril de 1934 amb les concentracions específicament feixistes o nazis. Sobre aquest aspecte era preguntat José Antonio Primo de Rivera el gener de 1934, quan les JAP havien donat a conèixer la programació dels actes de principis d'abril. Les declaracions del líder de Falange eren escuetes però certeres: *«Si la JAP pretende ser un partido de derechas disfrazado de fascismo, llevará en sí el motivo de su propia esterilidad, porque el fascismo es algo más que el traje de moda, y no puede ser la prima de seguro que pague una sociedad egoísta para que la dejen en paz»*. Preguntat sobre la naturalesa feixista de l'acte, José Antonio continuava: *«Por lo que deduzco [...] la ceremonia constituirá un espectáculo fascista. Claro está que no todos los espectáculos fascistas son actos fascistas, ni mucho menos»*.³³ Les paraules del líder falangista són reveladores de la percepció coetània del procés de feixistització de les forces de dreta, que sense ser feixistes, prenen una façana pseudofeixista. La forma externa i l'estil feixista, no feia l'essència. Important i decisiva distinció quan es parla de feixistes i feixistitzats.

La feixistització de la CEDA topava, però, amb aspectes dels feixismes com la divinització de l'Estat, el radicalisme nacionalista, el racisme i el neopaganisme germànic que li havia creat tensions amb l'Església, o en l'ús de la violència en la política.³⁴ Per tant, doncs, si bé les forces dretanes espanyoles, radicals o no, adoptaren alguns trets propis del discurs feixista, les diferències sempre foren ben clares. Com hem vist, els propis líders intentaven deixar-les clares, aquestes diferències. El desembre de 1933, recent nascuda la Falange Española, José Mª Gil Robles i José Antonio Primo de Rivera havien entaulat una

---

³² Per l'anàlisi de l'evolució de la dreta monàrquica alfonsina i la seva feixistització durant aquells anys, resulta molt interessant l'obra de GIL PECHARROMÁN, Julio: *Conservadores subversivos. La derecha autoritaria alfonsina (1913-1936)*, Madrid, Eudema, 1996.

³³ PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, op. cit., 1945, pp. 741-743.

³⁴ THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco. Fascismo y fascistización en el régimen franquista (1937-1945)*, Barcelona, Plaza y Janés, 2001, p. 25.

discussió a les Corts sobre la idoneïtat d'una dictadura de dreta, d'esquerra o integral, nacional, autoritària com defensava aquest darrer. Gil Robles:

«Yo sé por dónde S. S. va y he de decir, para que a todos nos sirva de advertencia, que por ese camino marchan muchos españoles, y esa idea va conquistando a las generaciones jóvenes; pero yo, con todos los respetos debidos a la idea y a quien la sostiene, tengo que decir con toda sinceridad que no puedo compartir ese ideario, porque para mí un régimen que se basa en un concepto panteísta de divinización del Estado y en la anulación de la personalidad individual, que es contrario incluso a principios religiosos en que se apoya mi política, nunca podrá estar en mi programa, y contra ella levantaré mi voz, aunque sean afines y amios míos los que lleven en alto esta bandera».

Primo de Rivera responia:

«El Sr. Gil Robles entiende que el aspirar a un Estado integral, totalitario y autoritario es divinizar al Estado y yo le diré al Sr. Gil Robles que la divinización del Estado es cabalmente lo contrario de lo que nosotros apetecemos. [...] Nosotros queremos que el Estado sea siempre instrumento al servicio de un destino histórico, al servicio de una misión histórica de unidad: encontramos que el Estado se porta bien si cree en ese total destino histórico, si considera al pueblo como una integridad de aspiraciones, y por eso nosotros no somos partidarios ni de la dictadura de izquierdas ni de la de derechas, ni siquiera de las derechas i las izquierdas, porque entendemos que un pueblo es eso: una integridad de destino, de esfuerzo, de sacrificio y de lucha, que ha de mirarse entera y que entera avanza en la Historia y entera ha de servirse».³⁵

Més endavant, el mes de maig de 1936, amb el Front Popular al poder i perseguida la Falange i els seus líders empresonats, en un discurs a les Corts Gil Robles encara necessitava traçar la frontera ideològica que els separava de les tendències feixistes en expansió:

«Los que constituímos el partido en cuyo nombre hablo no podemos sentir ni entusiasmos ni concomitancias con la ideología fascista... Si nos fijamos en un punto de vista exclusivamente nacional, a nosotros tiene que sernos poco simpático un movimiento que lleva sello extranjero y no se acomoda a la idiosincracia y a la tradición del pueblo español; si hemos de atenernos a su contenido ideológico, no podemos olvidar que esas doctrinas totalitarias del Estado se hallan empapadas de un panteísmo filosófico y político que pugna profundamente con nuestras convicciones doctrinales; si consideramos el resultado práctico en la gobernación del Estado, tenemos que rechazar en el fascismo todo lo que tiene de socialismo de Estado absorbente, por ir en contra las personalidades integrantes del propio Estado y tender incluso a la anulación de cuanto existe de noble y espiritual en la personalidad humana; si nos referimos a los procedimientos tácticos, por nuestra convicción de creyentes, en modo alguno podemos aceptar unos medios que sirven única y exclusivamente para la conquista del poder por el camino de la violencia.»³⁶

La feixistització de les forces polítiques de dreta i el manlleu de signes externs, que era real a la vegada que parcial, no ens ha de fer caure en el mateix error de les esquerres

---

³⁵ Les intervencions de Gil-Robles i Primo de Rivera són recollides a PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, op. cit., 1945, pp. 239-241.

³⁶ GIL ROBLES, José M^a: *No fue posible la paz*, op. cit., 1968, p. 688-689, nota 25.

espanyoles, que veien «feixistes» per tot arreu. Era aquesta una percepció bastant generalitzada, certament, que portava a les forces polítiques esquerranes a considerar «feixistes» totes les forces de dreta, excés que demostra la gran confusió terminològica existent en aquells moments i l'ús indiscriminat de l'etiqueta.

Un cas significatiu, en l'àmbit català, és el de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC) creades el 1931, que amb el nom d'Escamots esdevingueren la milícia del partit catalanista i republicà hegemònic. Dirigits per Josep Dencàs i Miquel Badia (conseller de Governació i Comissari d'Ordre Públic, respectivament), les seves desfilades paramilitars a Montjuïc el 1933, uniformats amb les camises verd oliva, l'acció directa contra els enemics polítics, els atacs a les vagues cenetistes, els féu guanyar l'apel·latiu de «feixisme català». Sens dubte es van veure influïts i van adoptar certes característiques pròpies del feixisme (l'estil, l'organització, la pràctica) –cosa comuna en altres grups radicals de dreta o d'esquerra com s'ha vist–, però la seva ideologia, la seva doctrina i el seu esperit no poden qualificar-se de feixistes.³⁷ Un pioner del feixisme a Espanya com Ernesto Giménez Caballero havia presenciat a Barcelona els banys de multituds i el culte al president Macià, *l'Avi*, i hi veia un autèntic líder de masses, un cap populista capaç de revolucionar Espanya, un *Duce*, un *Caudillo*. La nacionalització de les masses catalanes dels primers temps republicans era el propi feixisme català, segons Giménez Caballero.³⁸

Catalunya s'havia vist sempre com la porta d'entrada a Espanya de les principals revolucions intel·lectuals, ideològiques o artístiques, de manera que Barcelona era vista per la diplomàcia italiana com el lloc ideal per difondre el feixisme. Barcelona podia ser el Milà d'Espanya.³⁹ Recentment, Arnau González ha documentat l'interès del consolat feixista italià a Barcelona per l'evolució dels Escamots d'Estat Català com a possibles futurs feixistes els anys 1933-1934. La transcripció d'una entrevista entre Josep Dencàs amb el vicecònsol italià, el juny de 1934, posa de manifest l'atracció del conseller per

---

³⁷ PAYNE, Stanley G.: «¿Existió realmente un fascismo catalán?», *La Vanguardia*, 2-10-1998.

³⁸ UCELAY DA CAL, Enric: *El imperialismo catalán...*, op. cit., 2003, pp. 836-842. Un suggestiu assaig sobre el populisme català dels anys trenta, entès com la fusió de l'essència d'un poble (catalanitat) i la cultura com a vehicle d'expressió (catalanisme) a través de les masses, a UCELAY DA CAL, Enric: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Barcelona, La Magrana, 1982.

³⁹ Un anàlisi dels paral·lèlismes entre les dues ciutats, Barcelona i Milà, els anys de la primera postguerra mundial, amb els contrastats resultats polítics (feixisme i nacionalisme separatista) a UCELAY DA CAL, Enric: «Introducción histórica a una categoría imprecisa: unas reflexiones sobre el "fascismo antes del fascismo" en perspectiva hispana» a ANTÓN MELLÓN, Joan (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 17-76.

alguns aspectes del feixisme, així com la voluntat compartida d'una major relació i intercanvis entre la Catalunya autònoma i la Itàlia feixista. Els fets d'octubre de 1934 i les seves conseqüències polítiques, així com un decantament cap a la col·laboració amb el feixisme espanyol, van posar fi a les vel·leïtats del consolat italià de veure realitzat un feixisme català.⁴⁰

El 1936, un periodista sagaç com Gaziell, a les pàgines de *La Vanguardia*, explicava l'obsessió de les forces frontpopulistes amb el feixisme, que no hi havia dia que no fos tema d'actualitat política en l'opinió pública. Succeïa tan a Espanya com a França, on les urnes s'havien encarregat de demostrar que els partits feixistes respectius eren poc més que una ridiculesa. Per Gaziell, eren els mateixos fronts populars els creadors del feixisme, ja que amb el temor alimentaven el fantasma del feixisme.⁴¹ Si, des de l'endemà de la victòria electoral, haguessin governat pels interessos generals del país i haguessin sabut imposar-se, el grapat de feixistes hauria desaparegut, «*pulverizados por la realidad*». Per contra, tots els viatgers que tornaven de les terres d'Espanya, coincidien en afirmar que «*Allí todo el mundo se vuelve fascista*». A què es podia deure?, es preguntava el periodista català. Doncs no era pas una aproximació dels ciutadans (poc àvids de doctrinarisme) al feixisme exclusivament en clau ideològica, sinó per raons molt més palpables i materials:

«[...] Lo que ocurre es, sencillamente, que allí no se puede vivir, que no hay gobierno: las huelgas, y los conflictos, y el malestar, y las pérdidas, y las mil y una pejuergas diarias, aun descontando los crímenes y los atentados, tienen mareados y aburridos a muchos ciudadanos. Y en esta situación, buscan instintivamente una salida, un alivio, y no encontrándolos en lo actual, llegan poco a poco a suspirar por un régimen donde por lo menos parezcan posibles. ¿Cuál es la forma política que suprime radicalmente esos insoportables excesos? La dictadura, el fascismo. Y he aquí cómo sin querer, casi sin darse cuenta, la gente “se siente” fascista.»

Gaziell reflexionava que mai cap règim dictatorial havia aparegut en moments de sensatesa i equilibri, sinó que sempre havien prosperat en situacions de desordre social, anarquia política i descomposició de les democràcies. Aquests havien estat els casos de Mussolini i Hitler. Per Gaziell, en definitiva, darrere l'etiqueta del feixisme, no s'amagava res de nou, sinó un fenomen molt antic en la història política: la reacció.⁴²

---

⁴⁰ GONZÁLEZ VILALTA, Arnau: *Cataluña bajo vigilancia. El consulado italiano y el fascio de Barcelona (1930-1943)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.

⁴¹ Stanley Payne també explicava que els socialistes cometeren l'error als anys trenta de denunciar constantment un feixisme que encara no existia, cosa que ajudà a provocar-ne el seu naixement. PAYNE, Stanley G.: *La primera democracia española. La Segunda República, 1931-1936*, Barcelona, Paidós, 1995.

⁴² GAZIELL: «El miedo a la propia sombra», *La Vanguardia*, 12-6-1936.

Les paraules del català són prou il·lustratives del clima de por al feixisme que tenien les forces frontpopulistes poques setmanes abans de l'aixecament militar. La contrapartida, en paral·lel, era que les dretes brandaven des de feia temps el fantasma de la por del comunisme, de la revolució. Durant la primavera de 1936, els discursos apocalíptics i les pors s'autoalimentaven i anaren enverinant el debat polític, abocant al fracàs les forces centrals de cadascuna de les grans coalicions, els socialistes per l'esquerra i el catolicisme possibilista per la dreta.

1.3. La Guerra Civil, l'assalt al poder?

El fet que la destrucció del règim democràtic de la Segona República vingués de la mà d'un cop d'estat militar mostra prou clarament no només el fracàs de la Falange, sinó també de les diverses opcions dretanes espanyoles i llurs respectives estratègies polítiques. A la base del cop militar de juliol de 1936 hi trobem una coalició dretana, el compromís autoritari que integrava l'oligarquia industrial i terratinent, una part de l'Exèrcit i l'Església, al qual el partit feixista havia estat subordinat.

Es tracta dels mateixos sectors socials, polítics i institucionals que participaren en l'estructura de poder de totes les dictadures dretanes de l'època. En tot cas el que variava eren les relacions de força i poder establertes entre cadascuna d'aquelles faccions socials i polítiques. El feixisme italià i el nazisme alemany també van arribar al poder *gràcies a o comptant amb* el suport de les forces polítiques conservadores, de les elits socials i, fins i tot, de les Esglésies nacionals respectives.⁴³ Encara que a través de mecanismes i vies diferents. Certament, la perspectiva comparada ens ofereix la possibilitat d'individualitzar els aspectes i trets propis de cada cas d'aquells compartits per les dictadures coetànies de l'Europa d'entreguerres.⁴⁴

---

⁴³ BURRIN, Phillippe: «Política i societat. Les estructures del poder a l'Itàlia feixista i a l'Alemanya nazi», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 485-510.

⁴⁴ Darrerament han estat freqüents els encontres i seminaris realitzats en el marc de projectes de recerca d'història comparada de la dictadura franquista amb el règim feixista italià. En són una bona mostra els volums TUSELL, J. / GENTILE, E. / DI FEBBO, G. (eds.), SUEIRO, S. (coord.): *Fascismo y franquismo cara a cara. Una perspectiva històrica*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003; DI FEBBO, Giuliana / MORO, Renato (cur.): *Fascismo e franchismo. Relazioni, immagini, rappresentazioni*, Rubbetino Editore, 2005; i DI FEBBO, Giuliana / MOLINERO, Carme (eds.): *Nou Estat, nova política, nou ordre social. Feixisme i franquisme en una perspectiva comparada*, Barcelona, Fundacio Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals / CEFID-UAB, 2005.

La Marxa sobre Roma d'octubre de 1922 és una mostra de la tàctica de conquesta revolucionària del poder per part dels feixistes, en combinar l'acció terrorista amb l'acció política i parlamentària. El Partito Nazionale Fascista disposava de 35 escons des de les eleccions de maig de 1921 i la marxa a Roma fou utilitzada com a arma de pressió sobre el govern i el rei per induir-lo a cedir el poder al feixisme. Aleshores, el PNF era l'organització política més forta del país: més de 200.000 inscrits, una milícia armada, seccions femenines i juvenils, i sindicats que comptaven amb prop de mig milió d'adherits. Per altre costat, uns dies abans, Mussolini presentava el feixisme com una opció restauradora i conservadora, autoritària, per posar fi a un sistema democràtic en crisi. És així com aconseguiren el suport vital de les forces i institucions conservadores, entre les quals la pròpia monarquia que li encarrega formar govern. El 31 d'octubre de 1922, Mussolini formava el nou govern de coalició, integrat per feixistes, liberals, populars, demòcrates i nacionalistes. Començava una lenta però eficaç conquesta del monopoli del poder per part dels feixistes italians i de la transformació del sistema polític italià en un nou règim a partit únic a través d'una espècie de «*rivoluzione legale*» amb l'aprovació per part d'un Parlament dominat pels feixistes d'un conjunt de lleis autoritàries –elaborades per Alfredo Rocco (de perfil autoritari nacionalista), principal arquitecte de l'Estat feixista– a través de les quals acaba destruït el règim parlamentari, tot i romandre aparentment intacta la façana de la monarquia constitucional.⁴⁵ A principis dels anys 30, les estructures político-institucionals fonamentals del nou règim estaven consolidades. L'estabilitat del règim havia sorgit del compromís entre el feixisme i les institucions tradicionals, però es basava sobretot en un efectiu aparell policíac i sobre el creixent consens que el feixisme gaudia tant a Itàlia com a l'exterior. Mussolini s'havia erigit com a única guia efectiva de l'Estat, concentrant al màxim les decisions en la seva persona per assegurar-se el control respecte a tots els possibles centres de poder i exercint, al mateix temps, un rol indiscutible de mediador entre les forces velles i noves que conviuen en el règim, no sense tensions i contrastos certament. En l'exercici del poder feixista, Emilio Gentile distingeix una primera etapa de feixisme «autoritari» entre 1925 i 1929 i una segona de feixisme «totalitari» durant la dècada dels anys 30. Una diferenciació vinculada a les diverses concepcions del feixisme i de l'Estat, a les dues principals tendències

---

⁴⁵ El francès Didier Musiedlak ha estudiat la identitat i el comportament dels parlamentaris italians (Camera dei deputati / Senato) durant el règim feixista. Indica com el funcionament de la Camera va ser modificat gradualment en benefici del principi d'autoritat i la centralització del poder i l'alt grau de participació i compromís dels parlamentaris en les votacions crucials en l'evolució del règim. Cfr. MUSIEDLAK, Didier: *Lo stato fascista e la sua classe politica (1922-1943)*, Bolonya, Il Mulino, 2003.

presentes en el feixisme que Gentile ha personalitzat, respectivament, en Alfredo Rocco (*tendenza autoritaria*) i Giuseppe Bottai (*tendenza totalitaria*).⁴⁶

L'èxit del feixisme, segons l'anàlisi de Jens Petersen, era el resultat de la capacitat de convocar bona part dels components de les classes mitjanes. Les eleccions de 1924 portaren una nova generació d'*homines novi* al Parlament, cosa que suposava el veritable ascens de les noves classes mitjanes al poder a Itàlia, que es diferenciaven de l'anterior classe política liberal per la seva joventut i la seva inexperiència.⁴⁷ Caldria distingir, però, dues realitats ben diferents a Itàlia: la del centre-nord i la del sud i insular. Al centre-nord, territori en què va desenvolupar-se pròpiament el feixisme (transformació del moviment en partit, *squadrismo*, *rassismo*), la instauració del règim feixista va significar el recanvi de la classe dirigent i la instal·lació al poder (local i nacional) d'una nova generació de joves polítics procedents del variat univers de les classes mitjanes. Per contra, a la Itàlia meridional, tot sembla indicar que els grups dirigents tradicionals d'arrel liberal van considerar l'adhesió al feixisme com l'adhesió al partit de govern, l'instrument que en aquell moment millor podia garantir la perpetuació del seu predomini i preservar el monopoli del poder local. No va ser, doncs, el feixisme el que va penetrar la Itàlia meridional, sinó que va ser la societat meridional, amb les seves jerarquies i característiques, que va acomodar-se dins el feixisme, mantenint a bon resguard l'espai del seu poder: el control i la distribució dels recursos de les administracions locals.⁴⁸

Podríem dir coses ben similars pel cas alemany, si bé l'arribada fulgurant al poder de Hitler i del partit nazi el gener de 1933 va ser a través dels comicis electorals i el procés de monopolització del poder molt més ràpid que no pas el cas italià.⁴⁹ També allí es beneficià de la greu crisi política, de la incapacitat de la resta de forces polítiques conservadores, que li oferiren el suport en un govern de coalició, creient-lo la solució temporal. La idea del *càrtel de poder* formulada per Franz Neumann el 1942 vindria a donar contingut a l'esmentat compromís autoritari per l'Alemanya nazi, i a explicar l'estructura i la dinàmica

---

⁴⁶ GENTILE, Emilio: *Fascismo. Storia e interpretazione*, Roma-Bari, Laterza, 2002, pp. 16-22; Íd.: *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al fascismo*, Roma-Bari, Laterza, 1999 (1982).

⁴⁷ PETERSEN, Jens: «Elettorato e base sociale del fascismo italiano negli anni venti», *Studi storici*, a. 16, n. 3, 1975, pp. 627-669.

⁴⁸ Cfr. GIOVANNINI, Paolo: «*Tutto da abbattere, tutto da creare*». *Le origini del fascismo nella provincia pesarese (1919-1922)*, Bolonya, CLUEB, 1993; PONZIANI, Luigi: *Il fascismo dei prefetti. Amministrazione e politica nell'Italia meridionale, 1922-1926*, Catanzaro, Meridiana Libri, 1995.

⁴⁹ La millor síntesi sobre la trajectòria del nacionalsocialisme alemany des del seu naixement fins a la II Guerra Mundial d'un autor espanyol és, sens dubte, la de GALLEGÓ, Ferran: *De Múnic a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945*, Barcelona, Plaza y Janés, 2001.

política del règim.⁵⁰ Diversos estudis han posat de manifest el caràcter *policràtic* del règim nazi, un sistema de poder policèntric caracteritzat per una multiplicitat d'agències i de portadors de poder en contínua rivalitat entre ells (Göring, Himmler, Goebbels, Heydrich, Ley, Bormann), i sense cap més principi de funcionament que el darwinista. Un element dinàmic d'aquest caos administratiu era el moviment nazi en pugna amb els seus aliats conservadors. Era en aquest context que cobrava tot el significat la figura de Hitler, alhora que tot es resolía en una constant fragmentació dels centres de poder.⁵¹ Aquesta fragmentació dels nuclis de poder del nacionalsocialisme alemany contrastaria amb la tendència a la concentració de poders en mans de Mussolini, dues formes diverses de tècnica de govern.⁵²

Va ser la guerra civil la conjuntura que canvià la situació de debilitat del partit feixista, FE y de las JONS, dins mateix de la coalició reaccionària.⁵³ El fet que la guerra esdevingués una guerra de masses beneficià fonamentalment a falangistes i tradicionalistes, els dos partits que, per la seva voluntat i estructura de milícies, pogueren acollir i enquadrar un major nombre d'efectius. Els primers mesos de la guerra va ser extraordinària l'afiliació als dos partits, i en especial a Falange, i aviat es convertiren en els principals interlocutors polítics del bàndol sollevat contra la República.⁵⁴ Encara que, no cal oblidar-ho, el partit feixista continuava sent un partit escapçat, en què els principals líders havien mort o estaven empresonats (Onésimo Redondo, Ramiro Ledesma, Julio Ruiz

---

⁵⁰ NEUMANN, Franz: *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*, Londres, Gollancz, 1942.

⁵¹ BROSZAT, Martin: *The Hitler State. The foundation and development of the internal structure of the Third Reich*, Longman, Londres, 1981; HÜTTENBERGER, Peter: «Policràcia nacionalsocialista», *Ayer*, núm. 5, 1992, pp. 159-190; MOMMSEN, Hans: «Determinantes estructurales de la dictadura nazi» a PÉREZ LEDESMA, Manuel (comp.): *Los riesgos para la democracia. Fascismo y neofascismo*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 1997, pp. 65-72. Ian Kershaw emfasitza la centralitat del portador de poder, cada cop més potent, Adolf Hitler, cfr. KERSHAW, Ian: *El mito de Hitler. Imagen y realidad en el Tercer Reich*, Barcelona, Paidós, 2003 (ed. or. anglès 1987) o *The Nazi Dictatorship. Problems and perspectives of interpretation*, Edward Arnold, Londres, 1989. L'anàlisi del nazisme com una forma de religió política a BURLEIGH, Michael: *El Tercer Reich. Una nueva historia*, Madrid, Taurus, 2002 (ed. or. en anglès 2000).

⁵² Un estudi comparat dels dos partits, el PNF italià i el NSDAP alemany a POMBENI, Paolo: *Demagogia e tirannide. Uno studio sulla forma-partito del fascismo*, Bolonya, Il Mulino, 1984.

⁵³ SAZ, Ismael: «Política en zona nacionalista: la configuración de un régimen», *Ayer*, núm. 50, 2003, pp. 55-83.

⁵⁴ L'octubre de 1936, hi havia als fronts més de 36.000 falangistes, més de 22.000 carlins i més de 6.000 milicians procedents de les altres forces dretanes. Això representa que un 56% del personal militar que no pertanyia a l'Exèrcit regular era falangista, un 34% carlí i un 10% d'altres opcions dretanes. Aquesta proporció es mantenia similar l'abril de 1937, data de la Unificació. Veure CASAS DE LA VEGA, Rafael: *Las milicias nacionales*, vol. I, Madrid, Editora Nacional, 1977, p. 269. Citat per ELLWOOD, Sheelagh: *Prietas las filas. Historia de la Falange Española, 1933-1983*, Barcelona, Crítica, 1984, pp. 79-80.

de Alda, José Antonio Primo de Rivera), i dividit per lluites internes per la legitimitat successòria de la direcció.

El mateix caràcter de guerra llarga féu que s'imposés la necessitat no només de la unificació dels comandaments militars i de les milícies⁵⁵, sinó també de les forces polítiques que conformaven el bàndol sollevant. Era evident que qualsevol solució unificadora passava pel protagonisme de Falange, que a més disposava d'explícites voluntats totalitàries, malgrat les reticències òbvies que això provocava en la resta de formacions. Les converses entre els dirigents de Falange i la Comuni3n Tradicionalista per abordar la qüestió de la unió voluntària («*desde abajo*») de les dues forces polítiques s'iniciaren el febrer de 1937 a Lisboa i continuaren a Salamanca. Com era d'esperar resultaren un fracàs, atesa la voluntat d'absorció dels falangistes i les resistències dels tradicionalistes liderats per Fal Conde a ser incorporats i perdre la pròpia identitat. S'hi afegien les múltiples divisions internes existents en les dues forces. En el carlisme, el sector navarrès i possibilista del conde de Rodezno presentava divergències enfront el de Fal Conde, pel que feia tant a la unificació com a la qüestió dinàstica. Per la seva part, la Falange presentava en aquells moments una imatge profundament dividida. Per una banda, l'*absència* de José Antonio Primo de Rivera feia que el comandament de Manuel Hedilla fos absolutament provisional, incapaç de refermar el seu control sobre el partit, per no crear un lideratge alternatiu al del «Ausente».⁵⁶ També respecte a la unificació política, Manuel Hedilla representava els sectors més intransigents del partit, mentre que Sancho Dávila apareixia com la cara visible de legitimistes i possibilistes. Conseqüència d'aquestes tensions internes trobem la crisi de la Junta de Mando, palpable des de principis de 1937 i que definitivament va esclatar a mitjans abril amb els sagnants successos de Salamanca. Dos falangistes van morir a causa del foc creuat entre *hedillistas* i legitimistes, i Sancho Dávila i Rafael Garcerán (ambdós enfrontats a Hedilla) van ser detinguts i encarcerats, pocs dies abans de la celebració del IV i últim Congreso Nacional de FE y de las JONS, que va coincidir amb la publicació del Decreto de Unificaci3n.⁵⁷

---

⁵⁵ BOE, núm. 64, 22-XII-1936, Decreto número 112.

⁵⁶ Sens dubte, el *mito del Ausente*, o sigui la idea que el líder de la Falange continuava viu a la presó d'Alacant, era molt útil pels plans de Franco, perquè mantenia decapitada políticament la Falange. PRESTON, Paul: *Las tres Españas del 36*, Barcelona, Plaza y Janés, 1999, p. 150.

⁵⁷ Sobre les divergències internes de tradicionalistes i falangistes, així com els luctuosos fets de Salamanca, cfr. TUSELL, Javier: *Franco en la guerra civil*, Barcelona, Tusquets, 1992, pp. 89-95, 125-136; THOMÀS, Joan M.: *Lo que fue la Falange*, op. cit., 1999, pp. 140-199.

Les forces polítiques, dividides per fractures internes i separades per voluntats maximalistes, havien perdut la iniciativa de la unificació voluntària. La situació oferia a Franco la possibilitat d'un nou cop de timó, en aquest cas polític, que, evidentment, no deixà escapar. Prèviament s'havia iniciat un ràpid procés jurídic portat a terme per l'equip de col·laboradors més propers a Franco, encapçalat per Serrano Suñer, que acabà amb el Decreto de Unificación política de 19 d'abril de 1937.⁵⁸ Es tracta de l'acta de naixement de Falange Española Tradicionalista y de las JONS (FET y de las JONS), que resultà de la unió dels principals partits polítics que havien donat suport al cop militar del juliol anterior, o sigui, FE y de las JONS i Comuni3n Tradicionalista, els militants dels quals passaven a ser afiliats de dret a la nova organitzaci3n polítics, àdhuc els monàrquics de Renovaci3n Espa3nola.⁵⁹

Aquesta nova entitat política defugia la denominaci3n de partit per refermar la idea d'un Movimiento –encara que tampoc apareix aital denominaci3n en el Decreto⁶⁰– i va ser definida com un instrument totalitari al servei de l'estat. Prenent per model el partit nacionalsocialista alemany i, sobretot, el partit feixista italià, FET y de las JONS es proposava com a objectiu últim integrar les masses a l'Estat i resoldre així un dels problemes polítics principals de la primera meitat del segle XX europeu: la crisi de l'estat liberal en una societat de masses. N'esdevenien objectius, per tant, organitzar, enquadrar i educar les masses segons sexe, edat i professi3n, crear una nova elit política i exercir de lligam fonamental entre l'Estat i la societat: «*tiene la misi3n principal de comunicar al Estado el aliento del pueblo y de llevar a éste el pensamiento de aquél a través de las virtudes político-morales, de servicio, jerarquía y hermandad*».⁶¹ Dissoltes totes les altres organitzacions i partits polítics, FET y de las JONS esdevenia el partit únic de la naixent *Nueva Espa3nola*.

Ram3n Serrano Suñer, qui liderà el procés de la unificaci3n política i va ser un dels principals arquitectes de l'edifici institucional del *Nuevo Estado* franquista, es referia amb

---

⁵⁸ BOE, núm. 182, 20-IV-1937, Decreto número 255.

⁵⁹ El procés d'unificaci3n política a TUSELL, Javier: *Franco en la guerra civil*, op. cit., 1992; PRESTON, Paul: *Franco. «Caudillo de Espa3nola»*, Barcelona, Grijalbo, 1994; THOMÀS, Joan M.: *Lo que fue la Falange*, op. cit., 1999, i d'aquest mateix autor: *La Falange de Franco. Fascismo y fascistizaci3n en el r3gimen franquista (1937-1945)*, Barcelona, Plaza y Janés, 2001, pp. 35-48.

⁶⁰ Sí apareixia la denominaci3n Movimiento als «Estatutos de Falange Espa3nola Tradicionalista y de las JONS» d'agost de 1937 (BOE, núm. 291, 7-8-1937).

⁶¹ BOE, núm. 182, 20-IV-1937, Decreto número 255.

les següents paraules al paper de FET y de las JONS en un discurs pronunciat el 2 d'abril de 1938 al Teatro Coliseo España de Sevilla:

«[...] nosotros, no queremos un Estado sin pueblo; nosotros dirigimos al pueblo, pero queremos llevarle organizado jerárquicamente, a su Estado nacional; hacerle partícipe en su destino y en su responsabilidad, para que se sienta autor de esta gran tarea pública que tenemos encomendada, y así, identificados, él será la defensa más segura contra la codicia de sus enemigos.

Esta es la misión que corresponde de un modo principal al Partido; al Partido que ha de despertar en todos los españoles la vocación por los deberes para con la comunidad y la colaboración a una obra de Gobierno, puesto que el Poder Ejecutivo es el órgano que realiza las posibilidades más interesantes del Movimiento. Y el Partido Nacional, que tiene esta misión, no puede ser un partido de clase, es un partido de todas las clases o una síntesis de la selección de todas las clases; es, al menos, una selección de los mejores en la fe común de la Patria, que tiene incluso la tarea ambiciosa, pero necesaria, de absorber, de ganar a la gran masa de la zona roja que no se puede destruir. Y en este sentido abierto está el Partido a todos los españoles. [...] Abierto está el Partido a los españoles, pero con una sola condición, con una ineludible condición: la de la sinceridad, la lealtad, el fervor en el propósito. Con esta condición, sí; pero sin ella, no.»⁶²

FET y de las JONS s'afegia a la llista de partits únics que, en aquells moments, coexistien en diversos estats europeus, de signe ideològic divers. La URSS era regida per un partit únic comunista, Turquia per un partit únic republicà populista, Itàlia per un partit únic feixista, Alemanya per un partit únic nacionalsocialista, Portugal per un partit únic de naturalesa incerta creat pel dictador. Un dels teòrics més destacats del corporativisme a l'Europa dels anys 30, Mihail Manoilescu, assenyalava el partit únic com una de les aportacions polítiques i socials pròpies del segle XX, al costat de la corporació. El seu llibre *El Partido Único* (1937) de seguit va ser traduït al castellà i prologat pel Secretario General del Movimiento Raimundo Fernández Cuesta. Manoilescu distingia entre els sistemes de partit únic soviètic, feixista i nazi, argumentant que en el primer era un Estat governat per un partit, en el segon el partit era subordinat a l'Estat i en el cas alemany es trobava un sistema dual de poders entre l'Estat i el partit. En la traducció espanyola de 1938, Manoilescu incloïa un capítol dedicat a FET y de las JONS, en què –malgrat reconèixer que disposava de poca vida per analitzar-la a fons– s'observava que el monopoli polític de dret en favor seu era molt similar al cas italià i alemany. El *Nuevo Estado* espanyol s'organitzava d'una forma molt exacta que poc tenia a envejar dels Estats totalitaris, segons el romanès. El partit únic espanyol havia de complir la mateixa missió

---

⁶² SERRANO SUÑER, Ramón: *Siete discursos*, Bilbao, Editora Nacional, 1938, pp. 21-22.

transcendental que els partits feixista i nacionalsindicalista a Itàlia i Alemanya, i, com en aquells, esdevenir un veritable exèrcit polític.⁶³

Sobre el paper, doncs, el rol de FET y de las JONS en el sistema polític del nou règim era primordial: havia de marcar i delimitar les línies ideològiques del règim, havia de formar i facilitar un personal polític capacitat per les institucions polítiques i, en definitiva, a través dels instruments capil·lars que s'anaren creant a tal objectiu (Sección Femenina, Organizaciones Juveniles, Auxilio Social, Sindicatos...) havia de controlar, enquadrar i socialitzar la població espanyola i integrar-la al *Nuevo Estado*, que d'acord amb l'hegemonia falangista havia de ser totalitari, prenent per model fonamentalment l'estat feixista italià. La creació del partit únic confirmava la situació preeminent de la Falange, de qui en reproduïa, pràcticament punt per punt, el programa ideològic i l'estructura organitzativa. No en va, el partit únic continuà sent conegut com *la Falange*, de qui en prenia tan el to com l'estil i que conservà fins als seus darrers dies. Per bé que el Decreto de Unificación es desmarcava de la denominació de FET y de las JONS com a partit, per mímesi amb els altres feixismes europeus, els falangistes van generalitzar l'etiqueta de Partido Único, en contrast amb la voluntat dels altres components de FET y de las JONS que preferien la de Movimiento. El cas és que la denominació Partido Único serà majoritària durant el període d'hegemonia de la Falange, en què veritablement va funcionar com un partit, fins que a partir de 1943-44, i d'acord amb l'evolució de la contesa bèl·lica mundial, es va recuperar, potenciar i, progressivament, imposar el concepte de Movimiento, i més concretament, el de Movimiento Nacional, de significació molt més integradora que no pas l'anterior denominació.

Un any després de la creació de FET y de las JONS, el 1938, la promulgació del *Fuero del Trabajo*, que era una importació gairebé calcada de la *Carta del Lavoro* italiana (1927), suposava un nou pas ferm en la institucionalització d'una dictadura, inequívocament en procés avançat de *feixistització*. En la mateixa direcció cal considerar els passos donats en la institucionalització del partit amb la configuració del Consejo Nacional i la Junta Política. Malgrat les similituds amb els models feixistes i nazis, el poder de la Falange mai va ser equiparable al del PNF italià o el NSDAP alemany. L'acumulació de poders en mans de Franco era superior als de Mussolini o Hitler: la

---

⁶³ MANOILESCU, Mihail: *El Partido Único. Institución política de los nuevos regímenes*, traducció de Luis Jordana de Pozas, Saragossa, Biblioteca de Estudios Sociales, 1938.

Falange no havia conquerit el poder per si mateixa sinó gràcies a un aixecament militar.⁶⁴ A Espanya no hauria estat possible per exemple una destitució de Franco com va patir Mussolini el juliol de 1943.

El Decret d'Unificació d'abril de 1937, alhora que esdevenia la partida de naixement del partit únic FET y de las JONS que dominaria l'escenari polític fins l'abril de 1977, determinava la submissió del partit creat al poder de Franco, que n'esdevenia *jefe nacional*. D'aquesta forma, i no sense certa oposició dels principals sectors unificats, falangistes i carlins, el general Franco aconseguia sumar el màxim poder polític al comandament militar únic, que havia obtingut uns mesos abans. L'excepcionalitat de les circumstàncies bèl·liques afavorí la concentració del comandament –militar i polític– en les mans de Francisco Franco. Es tractava, com Dionisio Ridruejo digué, d'un «golpe de Estado a la inversa»,⁶⁵ perquè a diferència dels models italià i alemany on el partit feixista s'havia apoderat de l'Estat, FET y de las JONS naixia des del poder, des del propi Estat, com un instrument de govern.

Roger Griffin assenyala que, a diferència del cas portuguès on Salazar eliminà el partit nacionalsocialista de Rolaô Preto el juliol de 1934,⁶⁶ Franco va cooptar el feixisme espanyol per proveir el nou règim d'una façana revolucionària, que anà acompanyada els primers anys d'un extens procés de feixistització. Franco optà per l'absorció de la Falange, per aprofitar-ne el seu populisme pels seus propòsits, mentre, progressivament se la buidava de poder real. Salazar creà *ex novo* la União Nacional el 1930, el que va ser partit únic durant el període de govern autoritari, definit en els seus estatuts com una associació «cívica», que sempre va ser dominada per l'administració, generalment adormida i tan sols desvetllada segons la situació del moment. La União Nacional mai va desenvolupar tasques o funcions de control i monopoli de l'accés al poder o de mobilització de les masses, com feren en general els partits pròpiament feixistes. Per això, creiem que resulta

---

⁶⁴ PRESTON, Paul: *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en a España del siglo XX*, Barcelona, Península, 1997, p. 186.

⁶⁵ RIDRUEJO, Dionisio: *Casi unas memorias*, Barcelona, Planeta, 1976, p. 106.

⁶⁶ Pels precedents ideològics, la formació i la trajectòria del nacionalsindicalisme de Rolaô Preto, vegi's PINTO, António Costa: *Os Camisas Azuis. Ideologia, Elites e Movimentos Fascistas em Portugal (1914-1945)*, Lisboa, Estampa, 1994. Segons l'autor, el nacionalsindicalisme portuguès va representar en termes ideològics i de programa polític una feixistització de l'Integralisme Lusità. Rolão Preto va publicar a la revista *Acción Española* una sèrie de sis articles sobre «El Movimiento Nacional Sindicalista portugués» (entre el n. 34 i el n. 50, 1933-1934), en què establia les relacions entre l'integralisme i el nacionalsindicalisme portuguesos. Igualment interessants resulten les semblances i les diferències, així com les relacions mútues, amb el nacionalsindicalisme jonsista de Ledesma Ramos..

més eficaç establir els paral·lelismes amb la Unión Patriótica de Primo de Rivera, que no pas amb la FET y de las JONS de Franco.⁶⁷ També és divers el cas romanès, on davant la reclamació de tot el poder per part de la Guàrdia de Ferro, el gener de 1941 el mariscal Antonescu va eliminar-la, va fer-se amb tot el poder i va proclamar un règim «nacional legionari».⁶⁸

Cooptació o absorció, doncs, del partit feixista espanyol a la qual s'hauria d'afegir la pràctica que va començar a estendre's ja aleshores d'unificar en una mateixa persona els càrrecs de governador civil i cap provincial del partit. Pedro Gamero del Castillo, cap provincial de FET y de las JONS de Sevilla, el 1938 va ser nomenat Governador Civil de la província i, vist l'èxit de l'operació, a partir d'aleshores va ser una pràctica estesa i generalitzada els anys posteriors a tot el territori espanyol.⁶⁹ Aquesta solució, però, mai va ser legislada: en el I Consejo Nacional de Jefes Provinciales de desembre de 1943 s'aprovà com una de les conclusions «*la fusión de Jefe Provincial del Movimiento y Gobernador Civil*». Però aleshores la unificació de càrrecs, probablement decidida el 1940, ja s'havia generalitzat a l'ample del territori espanyol i ni va caldre que fos recollida a la *Ley de Bases de Régimen Local* de 1945.⁷⁰ La mesura, que certament responia a les freqüents dificultats i enfrontaments entre les dues autoritats a gairebé totes les províncies espanyoles, reproduïa a nivell provincial (i local, amb la unió d'alcalde i cap local del partit) una estructura de fusió entre Estat i partit a la cúspide de la qual hi havia el propi general Franco, que era al mateix temps cap d'Estat, de Govern i del partit únic. D'aquesta manera es controlava directament el partit a través de la burocràcia estatal, mentre aquell era desproveït pràcticament de tota vida autònoma.

---

⁶⁷ GRIFFIN, Roger: *The nature of fascism*, Londres-Nova Cork, Routledge, 1993, pp. 122-124. Pel cas portuguès, cfr. SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: «El *Estado Novo* salazarista: una dictadura autoritaria y corporativa» a ANTÓN MELLÓN, Joan (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 197-245. De forma més sintètica, les característiques del règim de Salazar, vegi's del mateix SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: «Características del régimen salazarista», *Studia historica. Historia Contemporánea*, núm. 21, 2005, pp. 115-136. Cfr. PINTO, António Costa: «Lo "stato nuovo" di Salazar e il fascismo europeo. Problemi e prospettive interpretative», *Storia contemporanea*, anno XXIII, núm. 3, giugno 1992, pp. 469-524;

⁶⁸ Pel cas romanès, és imprescindible VEIGA, Francisco: *La mística del ultranacionalismo. Historia de la Guardia de Hierro, Rumanía, 1919-1941*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.

⁶⁹ TUSELL, Javier: *Franco en la Guerra Civil. Una biografía política*, Barcelona, Tusquets, 1992, p. 240.

⁷⁰ Ana Rosa Frías afirma que la unió personal dels dos càrrecs es va decidir en un Consell de Ministres d'abril de 1940. Cfr. FRÍAS RUBIO, Ana R.: «Una aproximación al análisis del personal político y del Movimiento Nacional en la provincia de Soria» a TUSELL, J. / GIL PECHARROMÁN, J. / MONTERO, F. (eds.): *Estudios sobre la derecha española contemporánea*, Madrid, UNED, 1993, p. 648. Antonio Cazorla també assenyala que la unificació de càrrecs va ser decidida el 1940. Cfr. CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria. La consolidación del Nuevo Estado franquista (1938-1953)*, Madrid, Marcial Pons, 2000, p. 19.

Una solució que sancionava la submissió del partit a l'Estat i diferia del règim feixista italià, que va mantenir fins al seu darrer dia –i no sense enfrontaments– les dues autoritats provincials, el *prefetto* (representant de l'Estat a la província, el paral·lel al governador civil) i el *federale* (primera jerarquia del PNF a la província, com el *jefe provincial de FET y de las JONS*). La circular de Mussolini als *prefetti*, el gener de 1927, que establia i reforçava les seves funcions i competències, a la vegada que delimitava la relació amb els *federale*, era interpretada tan per Alberto Acquarone com per Renzo de Felice com la subordinació definitiva del PNF a l'Estat.⁷¹ Adrian Lyttelton, per la seva part, posava èmfasi en el rol exercit pels *prefetti*, procedent cada cop en major nombre del partit (la qual cosa no evitava els enfrontaments amb els *federale*, sinó sovint tot el contrari), com un dels elements centrals per entendre l'afirmació del feixisme a la zona meridional del país.⁷²

La fusió del partit i l'Estat, a Itàlia i Alemanya, va ser rebutjada en favor del manteniment del funcionament autònom i independent del partit. L'acumulació de càrrecs hi era teòricament limitada: a Itàlia, si bé afirmat pel Gran Consell el principi de separació entre càrrecs de partit i càrrecs estatals el 1924, aquest no era rigorosament respectat i era freqüent que el mateix individu ostentés els càrrecs de *podestà* (alcalde) i *segretario locale del fascio* (cap local del partit); a Alemanya, malgrat els anomenats *Gauleiter* (responsables regionals nazis) eren també representants de l'Estat, la llei municipal de Frick de 1935 prohibia l'acumulació de les funcions d'alcalde i cap local del partit i, poc després, es dictaren ordres per desfer tota acumulació de càrrecs en els estrats intermedis.⁷³

⁷¹ Per l'anàlisi de la institució dels prefectes italians al llarg de l'època contemporània, cfr. FRIED, Robert C.: *Il prefetto in Italia*, Milano, Giuffrè, 1967 (edició original en anglès de 1963). Per una comparació dels prefectes italians i els governadors civils espanyols, cfr. GONZÁLEZ MADRID, Damián: "Le relazioni tra il partito e lo stato: il prefetto e il governador civil (1922-1945)", a DI FEBBO, Giuliana / MORO, Renato (cur.): *Fascismo e franchismo. Relazioni, immagini, rappresentazioni*, op. cit., 2005, pp. 469-481.

⁷² Cfr. LYTTTELTON, Adrian: *La conquista del potere. Il fascismo dal 1919 al 1929*, Roma-Bari, Laterza, 1974, p. 484-485.

⁷³ BURRIN, Phillippe: «Política i societat...», art. cit., p. 494; GÓMEZ RODA, José A.: *Política i poder local. Catarroja: un municipi valencià durant el primer franquisme*, Catarroja-València, Afers, 1998, p. 31. En paral·lel a l'acaparament de càrrecs, Juan José Linz assenyalava que amb el terme *Gleichschaltung* els nazis es referien a la identificació, sincronia de totes les autoritats, organitzacions, associacions i grups d'interés aconseguida a través de la subordinació al control polític i el nomenament de càrrecs en mans del NSDAP, que s'assegurava la representació política i els proporcionava les orientacions ideològiques i el contingut polític. Cfr. LINZ, Juan J.: «From Falange to Movimiento-Organization. The Spanish single party and the Franco regime, 1936-1968» a HUNTINGTON, S. P. / MOORE, C. H.: *Authoritarian Politics in Modern Society. The dynamics of established one-party systems*, Nova York-Londres, Basic Books, 1970, p. 143, nota 46.

1.4. Inici o fi del somni totalitari?

Per la possible doble lectura del Decreto de Unificación es discuteix si la creació de FET y de las JONS va ser la definitiva conquesta del poder per part de la Falange, o si, per contra, en una data tan propera com 1937, va ser l'inici de la *desfeixistització* del règim franquista, el certificat de defunció de la Falange, que va desaparèixer com a força política autònoma, i de les seves aspiracions totalitàries, diluïdes en una coalició reaccionària poc homogènia que feia inviable la seva pretensió de monopolitzar el poder polític i que, a més, restava sota el control directe del general Franco. Glicerio Sánchez utilitza el concepte de «coalició reaccionària» per explicar la naturalesa de FET y de las JONS i de les relacions que es donaren entre els diferents grups amb afinitats ideològiques ultraconservadores que el van conformar i amb els que es van integrar en etapes successives. A més de falangistes i carlins i monàrquics de Renovación Española des del primer moment, s'integraren a la coalició reaccionària els militants catòlics (1945) i els tecnòcrates de l'Opus Dei (1957). Malgrat que FET y de las JONS es va dotar de l'ideari falangista, els diversos grups polítics que hi convisqueren van procurar mantenir les seves respectives identitats i pugnaren per establir la seva preeminència dins la coalició. L'Exèrcit i l'Església van ser les dues úniques institucions que es van lliurar del control del partit únic i van mantenir la seva autonomia i capacitat d'influència sobre el dictador sense necessitat d'intermediaris, encara que membres d'una i altra fossin simpatitzants amb la ideologia i la pràctica de FET y de las JONS.⁷⁴

Segurament, la constitució del partit únic FET y de las JONS l'abril de 1937 no va ser ni un extrem ni l'altre, ni la conquesta definitiva del poder per part de la Falange ni el seu certificat de defunció. És ben cert, això sí, que aquest origen artificial del partit únic – Javier Tusell el defineix com una hipertròfia – en marcaria la seva posterior evolució. Des d'aleshores i fins el 1942, a tot estirar 1943, Falange pretengué monopolitzar el poder polític i endegar la construcció de l'edifici del *Nuevo Estado* segons el seu projecte totalitari. La situació internacional, dominada per les victòries militars nazifeixistes, afavoria les aspiracions falangistes. Foren els anys de la temptació totalitària del règim franquista, que en política exterior es mogué entre la neutralitat, la no bel·ligerància i, de nou, la neutralitat. El moment més àlgid del predomini falangista va ser la primavera de

---

⁷⁴ Cfr. SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959. Diversidad de origen e identidad de intereses*, Alacant, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert», 1996, o més recentment, *Sobre todos Franco. Coalición reaccionaria y grupos políticos en el franquismo*, Barcelona, Flor del Viento, 2008.

1941, quan la feixistització del règim es troba en el punt màxim. El partit únic, sota la direcció de Serrano Suñer, controlava el Ministerio de Gobernación i el d'Exteriores. La Premsa i Propaganda, dirigida pels falangistes filonazis Antonio Tovar i Dionisio Ridruejo, portava a terme un projecte propagandístic totalitari seguint els models feixistes.⁷⁵ Els Sindicats, de la mà de Gerardo Salvador Merino, adoptaven les pautes i les actituds pròpies del radicalisme feixista. El partit es prodigava en cerimònies i concentracions de masses, s'organitza el Frente de Juventudes, etc.

El maig de 1941 l'ofensiva de Serrano Suñer al capdavant del sector més radical per aconseguir tot el poder per la Falange, dotar de contingut a la revolució nacionalsindicalista i forçar la intervenció en la guerra mundial va topar amb les antipaties creixents dels militars i desencadenà una important crisi, les conseqüències de la qual van comportar una profunda recomposició dels equilibris polítics. Darrere aquesta ofensiva falangista probablement s'hi trobi –com assenyala Ismael Saz– el temor que succeís a Espanya amb la Falange el que havia ocorregut a Romania amb la Guàrdia de Ferro, que uns mesos abans, el gener de 1941, havia estat eliminada. Pels falangistes, el cas romanès i el de la França de Vichy eren dos exemples de «feixisme falsificat».⁷⁶

Es creà aleshores la Vicesecretaria de Educación Popular dins la Secretaría General del Movimiento (a imatge del Ministero di Cultura Popolare, *Minculpop* feixista), però se'n aparta de la direcció els falangistes radicals Ridruejo i Tovar i es nomena a Gabriel Arias Salgado;⁷⁷ Serrano Suñer perdé el control del ministerio de la Gobernación a mans del militar antifalangista Valentín Galarza, si bé va seguir conservant el d'Exteriores; el declivi de Serrano Suñer anà acompanyat de la promoció de Carrero Blanco, catòlic integrista, a la Subsecretaría de la Presidencia del Gobierno i principal conseller polític de Franco, l'ascens del qual seria el resultat més important i perdurable de la crisi; s'acabà amb la interinitat al capdavant del Partit en què, des del cessament de Muñoz Grandes el març de 1940, exercia la direcció efectiva el vicesecretari general Gamero del Castillo: es

---

⁷⁵ SEVILLANO CALERO, Francisco: *Propaganda y medios de comunicación en el franquismo (1936-1951)*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1998.

⁷⁶ SAZ, Ismael: «Escila y Caribdis: el franquismo, un régimen paradigmático» dins ANTÓN MELLÓN, J. (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 159-196.

⁷⁷ Per l'evolució de la Vicesecretaría de Educación Popular i la seva política cultural i censora, vegeu's BERMEJO, Benito: «La Vicesecretaría de Educación Popular (1941-1945): un "ministerio" de la propaganda en manos de Falange», *Espacio, Tiempo y Forma. Historia Contemporánea*, 1991, n. 4, UNED, pp. 73-96; RUIZ BAUTISTA, Eduardo: *Los señores del libro: propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*, Gijón, Trea, 2005.

nomenà José L. de Arrese nou Ministro Secretario General del Movimiento, que, juntament amb altres ascendits, representaven el grup dels falangistes moderats, els francofalangistes que havien dipositat la seva lleialtat i el servei a Franco per damunt de la seva fidelitat a l'ideari falangista.⁷⁸ FET y de las JONS augmentava les carteres en el nou govern, és cert, però la crisi de maig de 1941 va representar el fracàs de l'ofensiva de la Falange per fer-se amb el poder.⁷⁹ Només un parell de mesos després, el juliol, Gerardo Salvador Merino va ser destituït i van ser purgats els seus elements més radicals dels Sindicats.

Paul Preston afirma que el resultat de la crisi va ser un dels primers fruits, indirectes, de la política britànica consistent en subornar elements importants de l'Alt Comandament de l'exèrcit espanyol. Reflex de la preocupació que provocava als governants espanyols, una ordre circular confidencial del Ministerio de la Gobernación tramesa als Governadors Civils, el gener de 1941, els informava sobre el tipus d'activitats que portaven a terme agents secrets estrangers i els ordenava perseguir-les i sancionar-les:

«Los servicios secretos de naciones extranjeras están dedicados, desde hace algún tiempo, a verter en la sociedad española especies insidiosas que tienden a fomentar la desunión entre los distintos sectores del Movimiento, procurando sembrar recelos de Falange Española Tradicionalista y de las JONS con respecto al Ejército, y de éste con respecto a aquella. A este efecto se inventan falsas noticias y se intentan difundir absurdas patrañas, carentes de todo fundamento, e informaciones sobre la existencia de diferencias de análogo carácter en otros países amigos, diferencias que asimismo son totalmente falsas.»⁸⁰

Si el període 1939-1941 marcava el punt més àlgid del poder de FET y de las JONS, hi ha certa unanimitat entre els historiadors a considerar que a partir d'aquell moment s'iniciava el lent però progressiu –i sempre limitat– procés de desfeixització de l'Estat espanyol que passà per una subordinació creixent del partit.⁸¹ Van ser freqüents a partir d'aquests moments les tensions internes entre els comandaments *arresistas* (la majoria) i els *serranistas* pel control del partit, que no amainaren fins a la tardor de 1942, després dels anomenats «successos de Begoña».

Al santuari biscaí de la Virgen de Begoña, el 16 d'agost de 1942, hi van confluïr tant les tensions internes del partit com les que l'enfrontaven de forma creixent a l'exèrcit, així

---

⁷⁸ SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Sobre todos Franco...*, op. cit., 2008, pp. 123-124.

⁷⁹ Cfr. THOMÁS, Joan M.: *La Falange de Franco*, op. cit., 2001, pp. 264-276; SAZ, Ismael: «Escila y Caribdis: el franquismo, un régimen paradigmático», art. cit., 2002.

⁸⁰ Cfr. PRESTON, Paul: *Franco. «Caudillo de España»*, Barcelona, Grijalbo Mondadori, 1994, p. 538. L'ordre circular a AHL, FGC, Lligall 55, Expedient 75.

⁸¹ PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio...*, op. cit., 1996, p. 536.

com les no menys significatives que venien enfrontant a carlins i falangistes des del mateix moment de la Unificació. Les setmanes anteriors hi havia una tensió latent en l'ambient, llargament covada, que esperava treure el nas a la superfície. El còctel estava servit i tot just faltava qui o què l'encengués. A Begoña, sota la presidència del ministre de l'Exèrcit, el general Varela, i la presència del ministre Jorge Vigón i el subsecretari de Gobernación, el carlí *unificat* Antonio Iturmendi, s'hi celebrava un acte religiós que reuní representacions de totes les unitats carlines que havien participat en la guerra civil. Als crits carlins de «¡Viva el Rey!», un grup de sis falangistes llançaren dues bombes de mà a la gernació, una de les quals esclatà i va ferir nombrosos assistents.

Les conseqüències, òbviament, anaren molt més lluny que les investigacions per esclarir els fets ocorreguts al santuari. Els interrogatoris senyalaren Juan Domínguez Muñoz, inspector nacional del SEU procedent de Sant Sebastià, com l'autor material de l'atemptat, que va ser condemnat a mort per un tribunal militar i passat per armes la matinada del 2 de setembre de 1942. La crisi política desencadenada, tanmateix, va tenir un gran impacte en la cúpula del règim. Per una banda, foren cessats els ministres militars Varela i Galarza, substituïts respectivament pel general Asensio i Blas Pérez, aquest darrer falangista proper a Franco i Arrese. Per la seva part, Serrano Suñer va ser desposseït de la cartera d'Exteriors (en mans de nou del general Jordana) i la presidència de la Junta Política de FET y de las JONS, mentre que el vicesecretari general del partit, el *serranista* José Luna Meléndez, va ser substituït per Manuel Mora Figueroa.

D'aquesta manera es consumava la fi de l'estrella política de Serrano Suñer, el *Cuñadisimo* havia caigut en desgràcia, i es completava la derrota dels falangistes radicals iniciada un any abans, el maig de 1941. Franco aprofità altre cop les circumstàncies per debilitar les posicions d'uns i altres, militars i falangistes radicals, i refermar el propi poder a través de l'ascens de persones de fidelitat contrastada amb ell i Arrese.⁸²

Atenent a les relacions entre les dinàmiques interior i exterior del règim de Franco, Ismael Saz ha distingit tres fases diferents en l'ascens i caiguda de la Falange feixista durant la II Guerra Mundial: 1939-1941 (acceleració del procés de feixistització afavorida per les victòries de l'Eix), 1941-1942 (tot i les victòries de l'Eix, la Falange feixista pateix

---

⁸² Pels Successors de Begoña i les seves conseqüències polítiques, vegi's THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco...*, op. cit., 2001, pp. 313-320.

la seva definitiva derrota) i 1942-1945 (les derrotes de l'Eix suposen l'acceleració definitiva del procés de desfeixistització).⁸³

Aquesta periodització, que, a grans trets és compartida per la majoria d'estudiosos, és posada en qüestió per Antonio Cazorla, que sosté que José L. de Arrese, al capdavant del Partit entre 1941 i 1945, més que domesticar la Falange va posar cert ordre en la caòtica organització creada precipitadament per Serrano Suñer i la va fer encaixar definitivament en una posició subalterna però clau dins l'equilibri polític del *Nuevo Estado*. L'historiador andalús assenyala la tendència a sobrevalorar la Falange de Serrano Suñer, no obstant els informes de les Falanges provincials que mostren una precària realitat de FET y de las JONS durant l'etapa inicial dels anys 40, quan suposadament més poder disposava el Partit i més feixistitzat estava el règim segons la imatge que la premsa projectava i el context internacional afavoria. Contràriament, doncs, segons Cazorla, amb la caiguda de Serrano la Falange es va revigoritzar: amb Arrese van augmentar els fons dels pressupostos de l'Estat destinats al Partit i va aconseguir un relleu institucional que fins aleshores no havia disposat.⁸⁴

Comptat i debatut, la nova Falange que sortí d'aquest procés de reformulació d'equilibris era una Falange del tot franquista (si és que n'hi havia cap dubte), que guanyà en presència pública i institucional el que perdé en subordinació absoluta i sense interferències a la figura de Franco. De fet, van sorgir de les files falangistes els ideòlegs que van formular la versió espanyola del *caudillaje* (Führeprinzip), amb Francisco J. Conde al capdavant.⁸⁵ Amb la seva habitual lucidesa conceptual, Ismael Saz ha assenyalat que, des dels successos a Begoña, la Falange de Franco era una Falange «*fascitzada del revés*», o sigui «*una Falange que había pasado de fascista a fascitzada*».⁸⁶ A partir d'aleshores, el declivi de les forces feixistes a la guerra mundial accelerà el procés de desfeixistització iniciat i encarrilat des de 1941. Procés aquest que mai sobrepassarà certs límits, encara que a partir de la fi de la guerra mundial se succeïren les mesures per oferir una façana pseudodemocràtica en el nou context internacional: l'entrada del catòlic Alberto Martín Artajo al govern com a ministre d'Exteriors i diverses lleis com el *Fuero de*

---

⁸³ SAZ CAMPOS, Ismael: «El primer franquismo», article recollit a *Fascismo y franquismo*, València, Universitat de València, 2004, pp. 151-169 (ed. or. revista *Ayer*, n. 36, 1999).

⁸⁴ CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria...*, op. cit., 2000, pp. 19-43.

⁸⁵ CONDE, Francisco J.: *Espejo del caudillaje* (1941) a *Escritos y fragmentos políticos*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1974, tom 1, pp. 365-394.

⁸⁶ SAZ CAMPOS, Ismael: *España contra España...*, op. cit., 2003, p. 367.

los Españoles (1945), la *Ley de Bases de Régimen Local* (1945), la *Ley de Referéndum* (1945) o la *Ley de Sucesión en la Jefatura del Estado* (1947).

1.5. Feixisme a Espanya? (i II)

L'any 1945, per tant, representa una cruïlla vital en la trajectòria no tan sols del règim franquista sinó, com no podia ser d'altra manera, del partit únic FET y de las JONS. El sector catòlic del Govern, amb el suport de la jerarquia eclesiàstica, propugnava la desaparició del partit únic i que els diferents organismes de FET y de las JONS passessin a dependre de les institucions estatals. Si bé Franco no estava disposat al desmantellament de FET, sí que hi hagueren mostres d'un cert retirament falangista que responia a una òbvia necessitat de readaptació internacional del règim. Cessat José L. de Arrese, desaparegué el ministeri de la Secretaría General del Movimiento en la reforma de 1945 i foren apartats dels ministeris alguns dels més destacats falangistes; el servei de Premsa i Propaganda de la Vicesecretaría de Educación Popular de FET y de las JONS passà a dependre del Ministerio de Educación Nacional en mans del catòlic autoritari José Ibáñez Martín; s'abolí definitivament la salutació feixista, etc.⁸⁷ Si la partida pressupostària dedicada a FET y de las JONS assoleix el seu nivell percentual màxim el 1945, amb un 1,92% del Pressupost de l'Estat⁸⁸, l'any següent, el 1946, aquesta partida es veurà severament reduïda al 0,38%, descens explicat bàsicament per la transferència de premsa i propaganda al Ministerio de Educación Nacional però que reflecteix prou clarament la reorganització i replantejament del paper del partit únic. Ja mai més els fons destinats al partit assoliran el 0,5% dels pressupostos estatals.⁸⁹

La desactivació de les pretensions falangistes no poden ser enteses sense atendre al context internacional, però tampoc sense tenir presents el difícil equilibri d'influències entre els diversos sectors del règim, l'origen particular del partit i la submissió absoluta als designis del general Franco. A partir d'aquells moments, el partit únic FET y de las JONS,

---

⁸⁷ RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José L.: *Historia de Falange Española de las JONS*, Madrid, Alianza Editorial, 2000, p. 469.

⁸⁸ Entre les dades de Ricardo Chueca (que nosaltres utilitzem) i les d'Antonio Cazorla hi ha algunes diferències. Cazorla compara els fons pressupostaris destinats a FET y de las JONS amb els Ministeris de Gobernación i Militars, i els percentatges dedicats a aquests multipliquen els que anaven al Partit Únic. Si el 1945, FET y de las JONS rebia un 1,45% del Pressupost de l'Estat, el Ministerio de la Gobernación en rebia un 11,2% i els Militars (Terra, Mar i Aire) un 40,3%. Cfr. CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria...*, op. cit., 2000, p. 38.

⁸⁹ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, 201-204.

convertit ja nominalment en Movimiento Nacional, esdevingué una vastíssima màquina burocràtica al servei de l'Estat franquista i en particular de Franco. Són significatives les paraules del general Franco (reproduïdes pel seu cosí i fidel servidor F. Franco Salgado-Araujo), segons el qual el Movimiento Nacional li servia de claca per procurar-li masses de sosteniment sempre necessàries per les litúrgies del règim. Igualment, resulten il·lustratives les paraules del general Jorge Vigón, que fou ministre, sobre l'origen de FET y de las JONS i la seva evolució:

«De la unificación surgió lo que se dio en llamar el “Partido”, organización política única, pero que tuvo el raro privilegio de no gobernar nunca sola, en exclusiva, ni nunca con mayoría en el Gobierno... El caso es que la organización política que se conoció por “el Partido” se ha ido transformando y adaptando a las situaciones nuevas que iban produciéndose y transformándose en un “Centro de servicios de carácter predominantemente social y económico, del más alto valor”.»⁹⁰

Certament, el projecte falangista de la revolució nacionalsindicalista havia fracassat. La Falange no va ser mai capaç de conquerir l'Estat, patint un procés a la inversa, que el convertí ben aviat en un cos auxiliar al servei de l'Estat, confirmat pel procés de desfeixistització relativa a què fou sotmesa des de 1943 i, definitivament, 1945; no va aconseguir ni monopolitzar del tot el partit únic ni imposar de forma absoluta la seva ideologia al règim franquista, que amb el pas dels anys vingué a identificar-se majoritàriament amb un substrat tradicional, conservador, antiliberal, catòlic i autoritari genèrics, el nacionalcatolicisme, encara que amb un eclecticisme i una capacitat d'adaptació sorprenents; fracassà el projecte sindicalista de la Falange, puntal de la política econòmica de postguerra; àdhuc fracassà en l'intent de feixistització de les masses, ja que mai aconseguí el monopoli absolut de la formació de la infància i la joventut, espai sempre disputat per l'Església.

El nacionalcatolicisme, que vindria a ser considerada la ideologia del franquisme, és definit per Alfonso Botti com una ideologia elàstica, complexa i amb una llarga durada, al voltant de la qual gravitaren valors, referències, símbols, interpretacions historiogràfiques, sentiments d'identitat i pertinença i, fins i tot, propòsits econòmics i polítics. A l'interior del nacionalcatolicisme conviurien dos components: per una banda, la consubstancialitat entre la nació i la religió (Espanya i el catolicisme) que se sustenta en una particular interpretació de la història nacional, i, per l'altra, la distinció entre liberalisme polític i

---

⁹⁰ Citat per MARTÍNEZ VAL, José M^a: *¿Por qué no fue posible la Falange?*, Barcelona, Dopesa, 1975, p. 142, que afegeix a les paraules de Vigón: «Creemos que valdría decir, en forma mucho más sintética: en una burocracia.»

econòmic, o sigui, l'aposta per la simbiosi del capitalisme i el catolicisme en un marc polític que es manifesta, al llarg del temps, en un govern conservador, una dictadura militar, un Estat feixista o autoritari.⁹¹ Darrerament, els estudis d'Alejandro Quiroga han cercat i trobat les arrels del nacionalcatolicisme franquista en la formulació ideològica nacionalista amb trets totalitaris que va resultar de la fusió doctrinal entre el tradicionalisme espanyol i el naixent feixisme europeu realitzada pels principals ideòlegs de la dictadura de Primo de Rivera.⁹² Entre ells, menció especial a José Pemartín, que anys després en l'obra *Qué es «lo Nuevo»...* (1937), mostrava el feixisme espanyol com el feixisme perfecte, fusió entre Nació i Estat, síntesi de la concepció racionalista de l'absolutisme estatal del feixisme amb la concepció nacionalista d'arrel romàntica herderiana del nacionalsocialisme. Aquesta era la veritable novetat espanyola, «lo Nuevo»:

«de todas estas consideraciones se desprende ineludiblemente que la Fórmula Española es la fusión de la Nación con el Estado; de lo Nacional –Substancialidad religiosa-política del Tradicionalismo– con lo Estatal –totalitarismo jurídico de la Falange. Esta es la *única* fórmula. El Nuevo Estado deberá fundarse en *todos* los principios del Tradicionalismo para ser genuinamente nacional, Español. Pero esta condición *necesaria* –para emplear lógica matemática– no es *suficiente*. Unos principios –aún encarnados en una substancialidad histórica, como son los Principios del Tradicionalismo español– por lo mismo que son Principios, Fundamentos, precisan de una adaptación *concreta* de tiempo y de lugar; esa adaptación es lo que industrialmente se llama Técnica. La Falange ha de ser, pues en España la Técnica del Tradicionalismo.»⁹³

Resulta interessant la formulació de Pemartín en el sentit que estableix ben clara la distinció entre substancialitat i contingència, principis i tècnica. Tradicionalisme i Falange. La tècnica totalitària falangista era la més adequada a l'Europa del moment (temps i lloc) per donar forma a l'essència (tradicionalista, catòlica) espanyola. Les paraules de Pemartín semblaven avançar, en plena guerra civil, el canvi de rumb de 1945: en una Europa en què els feixismes havien estat derrotats, en un temps que ja no era el temps dels feixismes, la

⁹¹ BOTTI, Alfonso: *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*, Madrid, Alianza, 1992, pp. 141-150. En la seva formulació de la dictadura franquista com un règim autoritari, Juan J. Linz considerava el nacionalcatolicisme no pas com una ideologia sinó com una mentalitat, cfr. LINZ, Juan J.: «An Authoritarian Regime: Spain» a ALLARDT, E. / LITTUNEN, Y. (eds.): *Cleavages, Ideology and Party Systems*, Helsinki, Westermack Society, 1964. [Traducció espanyola a FRAGA, M. / VELARDE, J. / CAMPO, S. del (dirs.): *La España de los años 70*, Madrid, Editorial Moneda y Crédito, 1974, vol. III, t. 1, pp. 1467-1531]

⁹² QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO, Alejandro: *Los orígenes del nacionalcatolicismo. José Pemartín y la Dictadura de Primo de Rivera*, Granada, Comares, 2006; ÍD.: *Haciendo españoles. La nacionalización de las masas en la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008. També hi dedica un capítol BOYD, Carolyn P.: *Historia Patria. Política, historia e identidad nacional en España: 1875-1975*, Barcelona, Ediciones Pomares-Corredor, 2000, pp. 150-174, si bé no centra el seu discurs en la figura de José Pemartín com ho fa Alejandro Quiroga.

⁹³ PEMARTÍN, José: *Qué es «lo Nuevo»...* *Consideraciones sobre el momento español presente*, Madrid, Espasa-Calpe, 1940, 3a edició, p. 51.

tècnica falangista deixava de ser la més adequada, la més concreta en el temps i l'espai. Heus ací l'ocàs de la Falange totalitària. Despresos de la forma falangista, quedava l'essència tradicional catòlica d'Espanya.

Igualment, en aquesta senda de conjuminar les arrels catòliques amb el totalitarisme falangista, cal llegir l'obra *Los valores morales del nacionalsindicalismo* (1941) de Pedro Laín Entralgo. Laín situava el nacionalsindicalisme al costat del feixisme i el nacionalsocialisme dins la categoria de la «revolució nacional-proletaria» i la seva originalitat respecte aquells rauria en la voluntat d'harmonitzar els valors de la «moral nacional» (temporals) i els de la «moral cristiana» (eterns). En les condicions històriques del moment, l'Estat totalitari era presentat com la única forma política vàlida per dur a terme la revolució nacional-proletaria, i complir-la *totalment*. En paraules de l'autor, «*Nuestro Movimiento incorpora el sentido católico... a la reconstrucción nacional*». La formulació es concretava amb una radical defensa del principi d'autonomia sobirana de l'Estat i l'Església, de la qual derivaven una sèrie d'obligacions de l'Estat vers l'Església –d'ordre històrica, tradicional, sociològica i antropològica– i d'aquesta vers l'Estat –el sincer reconeixement de l'obra política de l'Estat, decidida pel Caudillo. En aquest darrer punt, Laín introduïa algunes crítiques a l'actitud de l'Església espanyola respecte a la política exterior i l'educació dels espanyols:

«He dicho “reconocimiento sincero”, y no sin reflexión: no están muy lejanos determinados incidentes que no acreditarían, precisamente, la existencia de tal sinceridad en algunos eclesiásticos. Si la cordialidad de las relaciones entre lo histórico y lo eterno requiere una sincera lealtad del Estado Nacionalsindicalista en orden a su obra incorporar el sentido católico a la reconstrucción nacional, no es menos cierto que podría difícilmente conseguirse con actitudes intemperantes o extranacionales por parte de las jerarquías eclesiásticas.

Este reconocimiento de la dignidad temporal del Estado tiene consecuencias inmediatas. Quiero citar dos ejemplos evidentes: el de las empresas políticas exteriores y el de la educación. La grandeza de la Patria puede exigir ocasionalmente al Estado determinadas empresas exteriores; frente a ellas, el mínimo deber del católico español, sacerdote o seglar, consiste en secundarlas con disciplina; el ejemplo de los obispos italianos, con ocasión de su ejemplar mensaje al Duce, es todavía reciente. Más necesitada de expresión está todavía la consecuencia que toca a la educación. ¿Cuánto no mejorarían ciertas tiranteces si la Jerarquía eclesiástica española reconociese abiertamente el elemental derecho del Estado a dirigir la educación política de los españoles, en todas sus edades? Estimo que nuestro Estado faltaría a un deber grave si no cuidase en sus centros de la formación religiosa de los españoles; y creo, análogamente, que muchos eclesiásticos españoles faltan a un grave deber nacional –al cual también están obligados, porque lo

español es irrenunciable—, entorpeciendo la obra política educativa del Estado y del Movimiento.»⁹⁴

Les paraules de Laín apuntaven directament a les crítiques vessades per les jerarquies eclesiàstiques sobre les aliances exteriors del règim amb les potències de l'Eix, especialment amb el nacionalsocialisme alemany, sùmmum exemple d'Estat paganitzat. Així mateix, eren reflex de la lluita explícita entre falangistes i Església per aconseguir el monopoli de l'educació —element fonamental en l'èxit de la revolució—, en mans des dels primers moments dels catòlics. Respecte a la revolució social empresa pel *Nuevo Estado*, Laín es mostrava ferm partidari de la necessària col·laboració de l'Església amb l'Estat:

«En el mismo plano está el deber de la Iglesia española en orden a la urgentísima revolución social que España necesita. Las líneas de la ordenación económico-social las habrá de dar el Estado, como pertinentes que son a la vida temporal de los españoles. Pero ¿no hay aquí una amplísima zona de colaboración entre la Iglesia y el Estado? Es cierto que el Estado no emprende su revolución social *sólo* por conseguir el máximo bienestar en el máximo número de españoles, sino por otra razón específicamente suya: incorporar a todos los españoles a una conciencia nacional y alcanzar con ella poderío histórico; pero también lo es que la Iglesia encontraría ahí una fructífera vía de evangelización, tal vez la más prometedora de todas las actuales, si colocase su influencia espiritual en decidido y entusiasta servicio a la obra de la necesaria revolución social. No por predicación de la caridad privada, que esto no basta, sino emprendiendo una campaña clamorosa y enérgica (¡ay, aquellas voces de los Santos Padres!) en derechura hacia un orden social más cristiano. Confieso que los pasquines que suelen leerse en este respecto en los atrios de nuestras iglesias me parecen harto cándidos e inofensivos en relación con lo a mi entender necesario; y sé que muchos religiosos se hallan *toto corde* en posición muy parecida a la mía, si no idéntica con ella.»⁹⁵

De l'escrit de Laín Entralgo es desprenen les tensions existents en la delimitació dels àmbits competencials entre el *Nuevo Estado* nacionalsindicalista i l'Església catòlica, i posava de manifest les dificultats per posar en pràctica i fer harmòniques les voluntats nacionals amb les voluntats cristianes. Efectivament, els límits més importants al projecte totalitari de la revolució nacionalsindicalista propugnat per la Falange els va imposar l'Església. L'Església catòlica, sens dubte, va representar el principal obstacle i rival pel projecte totalitari de FET y de las JONS en l'organització de l'Estat i la societat. L'Església mai va considerar FET y de las JONS com una força política catòlica, si bé els seus punts programàtics, que reproduïen punt per punt els de la primigència Falange, el definien com eminentment catòlic, alguns dels nuclis fundadors eren manifestament catòlics (Onésimo Redondo, José Antonio Primo de Rivera) i eren freqüents les

⁹⁴ LAÍN ENTRALGO, Pedro: *Los valores morales del nacionalsindicalismo*, Madrid, Editora Nacional, 1941, pp. 92-93. En les pàgines inicials, l'autor afirmava que «he escrito cuanto sigue como falangista y como católico, y con el evidente propósito de servir a la vez una y otra causa».

⁹⁵ *Ibidem.*, pp. 94-95.

manifestacions del falangistes (no només de base, sinó fins i tot intel·lectuals orgànics, com hem vist) afirmant la seva base catòlica. El Partit Únic, dissenyat com a instrument polític totalitari, no propugnava pas un Estat confessional i era molt recelós al paper concedit en el *Nuevo Estado* a l'estament eclesiàstic i els privilegis que li eren atribuïts, molt especialment en l'àmbit de l'educació i la formació de nois i noies (a través del Ministerio de la Educación Nacional o a través de les diverses rames d'Acció Catòlica) i en el de la premsa a través del control de la censura. Per la seva banda, l'Església catòlica, principal legitimadora del *plebiscito armado*, la *Cruzada* de Franco,⁹⁶ ben prompte manifestà recels a la preeminència política que prenia Falange, que des del seu naixement havia estat acusada de laïcista, de pagana, d'estatista en excés, i, per contra, neutralitzadora de l'individu. Mentre que l'Església pretenia recuperar el seu poder social a través d'un Estat confessional, la Falange advocava per una separació efectiva entre l'Estat i l'Església i esdevenir, com a partit únic, l'únic intermediari entre l'Estat i la societat i únic centre d'extracció de l'elit política.⁹⁷

L'Església catòlica, a través d'organitzacions tan potents com l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNP) i Acción Católica (AC), va aconseguir, com assenyala José R. Montero, elaborar un projecte ideològic que, a més de complementar el falangista amb l'element catòlic, neutralitzés les tendències més radicals d'aquells i oferís una alternativa que permetés la continuïtat del règim franquista.⁹⁸ Després de la guerra, va anar ocupant importants àmbits de gestió del *Nuevo Estado* (economia, educació) i els aparells de la societat civil (espais de sociabilitat, beneficència), aprofitant les esquerdes que oferia FET y de las JONS, així com li va oferir al règim el referent ideològic (el nacionalcatolicisme) més útil i durador en el temps.⁹⁹ Les circumstàncies internacionals de 1945 van evidenciar la pèrdua d'influència de la Falange totalitària, mentre que es reforçà

---

⁹⁶ La identificació de l'Església catòlica espanyola amb el règim de Franco i la seva implicació en tots els ordres pot veure's a RAGUER, Hilari: *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*, Barcelona, Península, 2001 i CASANOVA, Julián: *La iglesia de Franco*, Madrid, Temas de Hoy, 2001.

⁹⁷ ANDRÉS-GALLEGO, José: *¿Fascismo o Estado católico? Ideología, religión y censura en la España de Franco, 1937-1941*, Madrid, Ediciones Encuentro, 1997, pp. 28-35.

⁹⁸ MONTERO, José Ramón: «Los católicos y el Nuevo Estado: los perfiles ideológicos de la ACNP durante la primera etapa del franquismo» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), p. 106.

⁹⁹ Enzo Collotti remarca el paper de l'Església en el si del règim franquista: «*La ideologia dominant no és servida per una ideologia autònoma de la Falange, sinó més aviat per l'Església catòlica: es l'Església qui fabrica el canemàs cultural i ideològic del règim, que legitima el seu caràcter autoritari i jeràrquic, és l'Església, així mateix, qui assumeix la funció d'organitzar el consens, al marge de les organitzacions de masses del règim*». Cfr. COLLOTTI, Enzo: «Cinc formes de feixisme europeu», art. cit., p. 520.

la presència dels catòlics, que foren el recanvi necessari per guiar les naus franquistes en un mar internacional hostil i assegurar-ne la pervivència en el moment de major perill pel règim de Franco.

Però el fet que FET y de las JONS no exercís cap rol decisiu ni exclusiu en cap de les cruïlles decisives del règim, com afirmava Javier Tusell¹⁰⁰, i que perdés pes en l'aparell governamental, no significa que perdés la seva condició d'instrument important de la vida política local, essencial pel funcionament d'una dictadura que a nivell perifèric, i d'acord amb les diverses situacions locals, semblava molt menys monolítica que a nivell central. El Partit mantenia una forta implantació provincial i local, amb instruments d'organització i enquadrament de la societat (dones, joventut, treballadors) i gran influència en els poders locals i provincials.¹⁰¹ FET y de las JONS, malgrat tot, sempre va tenir la seva importància en el si del règim franquista i trobà en les estructures de l'administració local i provincial un arrelament sòlid i inexpugnable.¹⁰²

Si ens fixem amb el cas d'Itàlia, Marco Palla insistia fa uns quants anys en la necessitat d'encarar-se a l'estudi de les complexes relacions entre el PNF i l'Estat sense esquematismes: no es tractava de plantejar qui vencia, qui prevalia, qui dels dos aconseguia la posició dominant. Perquè, si bé és cert que a finals dels anys vint i principis dels trenta no era el PNF qui prenia les decisions i marcava les directives polítiques fonamentals, a nivell perifèric, a províncies, era un instrument del tot important en la coordinació de la vida política local, essencial pel funcionament d'un Estat i una dictadura que en la diversitat de situacions locals apareixia molt menys monolítica i totalitària del que pugués semblar. El fet que el PNF hagués perdut pes polític entre els components del sistema de poder feixista no ha de fer pensar, mecànicament, que la subordinació del Partit a l'Estat es traduís en una posició del tot passiva pel Partit. Palla observà el procés des d'una realitat local, Florència, i expressava la impressió que el Partit va mantenir un rol

---

¹⁰⁰ TUSELL, Javier: «Franchismo e fascismo» a BOCA, A. del / LEGNANI, M. / ROSSI, M. G. (a cura di): *Il regime fascista. Storia e storiografia*, Roma-Bari, Laterza, 1995, pp. 57-92, cita extreta pp. 78-79.

¹⁰¹ Resulten interessants les anàlisis de Miguel Ángel Ruiz Carnicer sobre FET y de las JONS en el marc cronològic de 1943 i 1951. Cfr. RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Violencia, represión y adaptación. FET-JONS, 1943-45» a *II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alacant, 1995, pp. 193-203 i «Falange en la penumbra: FET y de las JONS entre la rebelión y la resignación. 1945-1951» a *IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Valencia, 1999, pp. 257-264.

¹⁰² SANZ HOYA, Julián: «FET-JONS en Cantabria y el papel del partido único en la dictadura franquista», *Ayer*, núm. 54, 2004, pp. 281-303.

d'instrument essencial de la dictadura feixista, on conservava funcions importants i no pas de mera coreografia o de màquina burocràtica de reproducció de la propagandística del règim.¹⁰³

Potser fou aquella, en definitiva, la paradoxal victòria d'un feixisme fracassat, en paraules de Ricardo Chueca. Efectivament, la Falange adquirí unes quotes de poder absolutament impensables abans de la guerra, va controlar una organització mastodòntica que va deixar una gran empremta en la societat espanyola, però mai va disposar de la iniciativa política autònoma indispensable per dur a terme el projecte de dominació totalitària i feixista. Hagué de renunciar al projecte feixista per poder sobreviure com a partit únic.¹⁰⁴

Estudis diversos han coincidit en assenyalar que és a partir de 1943 quan, mentre a nivell estatal perd influència i àmbits de poder, FET y de las JONS adquireix una major presència a nivell local. La seva presència a les institucions locals i provincials s'intensifica i disposar del carnet del partit serà pràcticament imprescindible per accedir als càrrecs polítics i tècnics. Per Ángela Cenarro, d'aquesta forma es pretenia compensar el seu progressiu allunyament dels llocs claus en la política nacional.¹⁰⁵ El partit únic, des del primer moment, es convertí en lloc d'encontre d'aquells individus que hi veien possibilitats d'ascens polític, d'individus que necessitaven una pública manifestació d'adhesió al nou règim, però també d'aquells que el consideraven condició indispensable per reprendre llur trajectòria política en el nou règim: l'àmplia estructura burocratitzada del Movimiento creà una nova classe política que, amb els anys, s'identificaria específicament com franquista.

En el cas de la Itàlia feixista les tesis clàssiques d'Alberto Acquarone, Renzo de Felice, o, amb algun matís interessant, Adrian Lyttelton, posaven èmfasi en el procés de liquidació política del Partito Nazionale Fascista (PNF), que hauria tingut lloc en el període 1926-1929. L'esmentat procés de domesticació, («*svuotamento politico del partito fascista*», «*sconfitta del partito*»), comptaria com a fites principals amb la dimissió de Farinacci al capdavant de la secretaria general del partit (1926), l'estatut del PNF (1926), la

---

¹⁰³ PALLA, Marco: *Firenze nel regime fascista (1929-1934)*, Florència, Leo S. Olschki Editore, 1978, pp. 26-28, 170-171. Els posteriors estudis regionals, provincials i locals sobre el feixisme, que són molts, han demostrat, a Itàlia, aquesta tesi de Marco Palla.

¹⁰⁴ CHUECA, Ricardo: «FET y de las JONS: la paradójica victoria de un fascismo fracasado», a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000, p. 77.

¹⁰⁵ CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón, 1936-1945*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997, p. 105.

circular als prefectes (1927), la llei sobre el Gran Consell Feixista i el nou estatut del PNF (1929) i hauria suposat una nova fase en la relació entre Mussolini i el PNF, marcada per la subordinació del partit a l'autoritat del líder i a l'Estat. El PNF, organisme privat de vitalitat i d'autonomia, esdevenia un mer instrument de la dictadura personal de Mussolini, segons l'opinió predominant entre els clàssics.¹⁰⁶ El sector radical encapçalat per Roberto Farinacci va ser relegat a un segon pla i el seu successor al càrrec, Augusto Turati, va endegar un primer procés de depuració que va treure del davant a molts *intransigenti* i *farinacciani*, procés continuat per Giovanni Giuriati –successor de Turati en la secretaria– que, definitivament, va domesticar el partit, ja del tot burocratitzat i sense l'aire revolucionari dels inicis.

Adrian Lyttelton escribia, tanmateix, que seria erroni pensar la cruïlla del feixisme de 1926 com un substitució dels *fanàtics* pels *arribistes*, ja que els dos trets eren propis dels caps feixistes dels primers moments, al fanatisme s'hi unia inextricablement l'ambició personal. Però, certament, després de 1926 l'ambició pura de carrera va prevaldre sobre un esperit més agressiu i aventurer, «*e il fascismo mise su la pancia della mezza età*» (quelcom així com: al feixisme li va créixer la panxa de la mitjana edat, de l'acomodament). Resulten interessants les consideracions de Lyttelton a l'entorn del conflicte que apareix en totes les revolucions modernes entre una «vella guàrdia» (els entusiastes, que demanen la realització integral dels seus objectius i el monopoli de les posicions de poder per assegurar-la) i aquells que defensen les raons dels «experts», les capacitats dels quals són essencials per fer funcionar el govern. La disputa entre revisionistes i intransigents podria ser interpretada, a Itàlia, com una disputa entre un feixisme *elitista* i un feixisme de *masses*. Per tant, segons Lyttelton, l'evolució traçada pel PNF era previsible i s'observaria també en aquells règims totalitaris en què el partit o moviment havia vist reconeguda la seva supremacia sobre els òrgans de l'Estat, com en el cas de l'Alemanya nazi.¹⁰⁷

Igualment, en el cas del NSDAP alemany, existiren tensions entre les orientacions *moderades* del partit, representades per la direcció, i l'ala radical del partit, abans fins i tot d'accedir al poder. Va ser, però, a finals de juny de 1934, ja al poder i després d'haver

---

¹⁰⁶ AQUARONE, Alberto: *L'organizzazione dello Stato totalitario*, Torino, Einaudi, 1965; DE FELICE, Renzo: *Mussolini il fascista. L'organizzazione dello Stato fascista, 1925-1929*, Torino, Einaudi, 1968; LYTTTELTON, Adrian: *La conquista del potere...*, op. cit., 1974; TANNENBAUM, Edward R.: *La esperienza fascista. Sociedad y cultura en Italia (1922-1945)*, Alianza Editorial, Madrid, 1975.

¹⁰⁷ LYTTTELTON, Adrian: *La conquista del potere...*, op. cit., 1974, pp. 246, 488-489.

declarat que la revolució havia acabat, quan Hitler va desfer-se de les incòmodes aspiracions dels partidaris d'una *segona revolució* en l'anomenada «nit dels ganivets llargs», la matança dels principals dirigents de les SA acusats de traïdors, entre els quals Ernst Röhm, el líder del sector radical del partit.¹⁰⁸ En poc més d'un any, les tropes d'assalt van ser purgades, se'n reduí dràsticament els efectius, es van convertir en «*poco más que un órgano de instrucción y de deportes militares*» i, sobretot, foren decapitades políticament i domesticades al poder total de Hitler.¹⁰⁹

Com anotava Edward Tannenbaum, però, la depuració italiana i alemanya es diferenciaven en la seva forma i contundència, no pas en la seva finalitat. A Itàlia, la defenestració dels dirigents *ex squadristi* (que pretenien que el Partit s'apoderés de l'Estat i no a la inversa), no va tenir res a veure amb l'alemanya, no va tenir cap «nit dels ganivets llargs». En tot cas, una i altra van ser tan efectives en l'objectiu de fer prevaldre el feixisme estatal sobre el feixisme revolucionari. L'exemple més evident seria que, mentre a Alemanya foren assassinats els principals líders de les SA, a Itàlia, Roberto Farinacci, *ras* de Cremona i exponent màxim de l'esquadrisme, després de ser llicenciat de la secretaria nacional del PNF el març de 1926, se'n va tornar al seu feu, on va continuar exercint amb més tranquil·litat que mai el seu poder durant tot el període feixista.¹¹⁰

Així, 1926 pel PNF, 1934 pel NSDAP i 1941 per FET y de las JONS podrien ser considerades tres cruïlles importants en la relació del partit únic feixista amb el dictador i l'Estat respectiu a Itàlia, Alemanya i Espanya. Farinacci i els Sindicats, Röhm i les SA, Serrano Súñer, Salvador Merino i els Sindicats, Ridruejo i Tovar i la Premsa i Propaganda, representarien els sectors radicals dels partits, que són purgats i sotmesos a la voluntat i poder total del líder.¹¹¹

---

¹⁰⁸ Per entendre la llarga relació personal entre Hitler i Röhm, que va des de la necessitat mútua i la lleialtat fins a la diferència i l'enfrontament, vegi's GALLEGO, Ferran: *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*, Barcelona, DeBolsillo, 2008, que li dedica un capítol «Ernst Röhm. De repente, el último verano», pp. 133-171.

¹⁰⁹ KERSHAW, Ian: *Hitler, 1889-1936*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1999, dedica un capítol a la purga de les SA nazis, vegi's cap. 12: «La consolidación del poder total», pp. 489-516.

¹¹⁰ TANNENBAUM, Edward R.: *La experiencia fascista...*, op. cit., 1975, pp. 65, 75-76.

¹¹¹ Francisco Morente estableix un interessant paral·lelisme de les divisions, pugnes i depuracions internes de la Falange amb els casos del PNF i el NSDAP a MORENTE VALERO, Francisco: «Hijos de un Dios menor: la Falange después de José Antonio» a GALLEGO, F. / MORENTE, F. (eds.): *Fascismo en España. Ensayos sobre los orígenes sociales y culturales del franquismo*, Barcelona, El Viejo Topo, 2005, pp. 211-250. Aquestes purgues internes no són pas privatives dels partits feixistes del període d'entreguerres sinó que (per citar només els casos més coneguts) també les trobem en la pràctica stalinista del comunisme: consideri's, entre altres, els coneguts processos de Moscou dels anys 30, la purga interna del Partido Comunista de España dels anys 60, les del Partit Comunista Xinès de Mao els anys 60, o la llarga experiència de purgues del règim

Ara bé, aquella tesi de la liquidació política del PNF ha estat successivament revisada pels treballs de Marco Palla, Niccolò Zapponi, Paolo Pombeni, Mariuccia Salvati, Pier G. Zunino o, sobretot i més recentment, per Emilio Gentile, que han redimensionat el paper del partit feixista en l'entramat institucional del règim italià.¹¹² Val a dir, que ja a finals dels anys 50, el politòleg nord-americà Dante L. Germino afirmava que la simbiosi entre el partit i l'Estat a Itàlia tenia molt més a veure amb les altres experiències totalitàries majors (l'Alemanya nazi i la Rússia soviètica) que no pas amb les dictadures menors no totalitàries (entre les quals Portugal, Espanya i França). Germino estudiava el rol i les funcions fonamentals del PNF en la dictadura feixista (1925-1939), d'un partit totalitari en acció, en constant evolució, que lluny d'exhaurir els seus objectius contínuament va anar expandint-se i aconseguint cada cop més amplis poders.¹¹³

El PNF, doncs, subordinat o no, mantingué i incrementà constantment la seva presència en la societat italiana, responent a la voluntat totalitària expressada pel partit-milícia feixista des dels orígens. De manera que el feixisme és considerat per Emilio Gentile la via italiana al totalitarisme, un procés en moviment i inevitablement inconclús, i el PNF l'instrument privilegiat en aquest procés gradual i paral·lel de feixistització de l'Estat i d'estatalització del partit feixista. No hi ha hagut cap experiència històrica de totalitarisme complet i, segons Phillippe Burrin, cal parlar més aviat de la traducció en actes d'una voluntat de mobilització total de la societat segons les línies d'una ideologia exclusiva.¹¹⁴

---

castrista cubà, que arriba fins als nostres dies, amb les destitucions a principis de març de 2009 de Carlos Lage i Felipe Pérez Roque sota l'acusació de traïdors i indignes i llur reconeixement públic dels errors comesos.

¹¹² PALLA, Marco: *Firenze nel regime fascista (1929-1934)*, op. cit., 1978, o «Caracteres y estructura del régimen fascista italiano» a MORENO FONSERET, R.: *Plebiscitos y elecciones en las dictaduras del sur de Europa (siglo XX)*, Alcoi, Marfil, 2003, pp. 79-98; ZAPPONI, Niccolò: "Il partito della gioventù. Le organizzazioni giovanili del fascismo, 1926-1943", *Storia contemporanea*, anno XIII, n. 4-5, 1982, pp. 569-633; POMBENI, Paolo: *Demagogia e tirannide...*, op. cit., 1984; SALVATTI, Mariuccia: *Il regime i gli impiegati. La nazionalizzazione piccolo-borghese nel ventennio fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1992; ZUNINO, Pier G.: *L'ideologia del fascismo. Miti, credenze e valori nella stabilizzazione del regime*, Bolonya, Il Mulino, 1995; GENTILE, Emilio: *La via italiana al totalitarismo. Il partito e lo Stato nel regime fascista*, Roma, La Nuova Italia Scientifica, 1995 o *Fascismo. Storia e interpretazione*, op. cit., 2002.

¹¹³ GERMINO, Dante L.: *Il partito fascista italiano al potere. Uno studio sul governo totalitario*, edició a cura de Marco Palla, Bolonya, Il Mulino, 2007 (edició original en anglès de 1959).

¹¹⁴ GENTILE, Emilio: *La via italiana al totalitarismo...*, op. cit., 1995; BURRIN, Phillippe: «Política i societat...», art. cit., 1996.

Efectivament, una cosa foren els objectius màxims, els programes, la ideologia, els valors i els principis dels partits feixistes i altra cosa ben diferent la realitat, en constant transformació, tant abans d'accedir al poder com la que es deriva de l'exercici d'aquest. Les particulars formes d'accés al poder condicionen la correlació de forces (mutable en el temps) entre els diversos components de la coalició de poder, en el si de la qual el partit feixista no sempre, ni necessàriament, hi ocupa el lloc hegemònic. L'exercici del poder, en el fons, ve condicionat per l'esmentada correlació de forces, a la vegada que aquesta (tan en l'interior de cadascun dels components, com en la seva relació amb els altres components) és condicionada per aquell en un procés dinàmic i canviant en el temps.

CAPÍTOL 2

LA PRIMERA FALANGE A LLEIDA.

Las ideas son cosas inmateriales, y sólo la materia se puede aniquilar y destrozar por la fuerza, pero la idea si es noble, si es sana, si se crea en un ambiente de orden y de legalidad, contra más queráis matarla por la violencia, más fuerte arraigará, ya que la sangre vertida le sirve de abono, y sus raíces ya de por sí hondas, se agarrarán con más fuerza a esta bendita tierra de España que quieren destrozar unos cuantos, en nombre de eso que nosotros queremos defender, de la Libertad.

P. V., «En nombre de la libertad», *El Correo*, 16-3-1934.

Unes poques setmanes després de la constitució de Falange Española al Teatro de la Comedia de Madrid el 29 d'octubre de 1933, José Antonio Primo de Rivera va venir a Barcelona a presentar-la. Des de la seva estada a la ciutat quan el seu pare havia estat capità general, José Antonio havia mantingut el contacte amb els joves alfonsins. Arran de la visita i els contactes establerts amb representants d'entitats i centres ultradretans espanyolistes, per aquelles dates s'organitzà Falange Española a Barcelona, el primer nucli constituït a Catalunya. Joan M. Thomàs ha descrit amb minuciositat aquells moments inicials de Falange a Catalunya. El primer cap barceloní va ser Juan Vidal Salvó, que havia assistit al míting fundacional de la Comèdia a Madrid. Roberto Bassas, advocat empordanès establert a Barcelona, va substituir-lo al capdavant de l'organització a principis de 1934, fins que ben aviat s'optà per una direcció col·lectiva. El març de 1934, seguint la fusió nacional, Falange Española es va unir amb el nucli jonsista barceloní (existent des del març de 1932) encapçalat per José Mª Poblador, constituint FE de las JONS. Poc després es creà el triumvirat dirigent de FE-JONS, integrat per Roberto Bassas, Luis Gutiérrez Santamarina i José Mª Poblador. Va funcionar fins l'octubre de 1934, quan arran de la proclamació de José Antonio *jefe nacional* van desaparèixer els triumvirats i Bassas va ser designat com a cap regional.¹

L'actuació del nucli barceloní basculà entre la voluntat d'autonomia i diferenciació respecte les altres opcions ultradretanes i la manca de cohesió interna, marcada per la polèmica entre l'aparell i aquells grups (sindicalistes i estudiants encapçalats per Gutiérrez Santamarina o els jonsistes dirigits per Poblador) que demanaven el reforçament de l'acció

¹ THOMÀS, Joan M.: *Feixistes! Viatge a l'interior del falangisme català*, Barcelona, L'Esfera dels llibres, 2008, pp. 69-77.

directa i l'ús de la violència. El barceloní va ser el nucli que concentrà la major part de la militància falangista catalana, encara que, com a organització política, Falange Española mai aconseguí traspasar els marges de la més estricta marginalitat política, ni a Barcelona ni a Catalunya. El nucli barceloní devia comptar el juliol de 1936 amb uns dos-cents militants, si bé afirmava un dels seus dirigents que havia arribat a tenir-ne un miler.²

A la resta de províncies catalanes, especialment a les capitals, s'anaren formant nuclis o cèl·lules falangistes més o menys actius, numèricament molt reduïts, que o bé mantenien una relació subordinada al cap territorial (és el cas de Tarragona, segons José Mª Fontana) o bé tenien un funcionament autònom (com es dedueix dels casos gironí i lleidatà).³

2.1. «El feix s'organitza, treballa». Els primers falangistes lleidatans.

No sabem amb exactitud quan començà a funcionar el nucli falangista de Lleida, si bé les primeres referències que disposem sobre l'existència i activitat falangistes ens remeten a les primeres setmanes de 1934, poc abans de la fusió de la Falange Española amb les Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista a mitjans de febrer. El problema de les fonts és la principal dificultat amb què topem per apropar-nos a la Falange lleidatana dels primers moments. Efectivament, si descomptem notables excepcions com les dels treballs d'Alfonso Lazo i José Antonio Parejo a Sevilla o el de Ricard C. Torres a València, pocs han aconseguit disposar de fonts documentals directes de la Falange per poder realitzar una anàlisi de la seva primera militància.⁴ El fet que en el cas de Lleida la Falange fos un grupuscle marginal, amb un funcionament purament informal, sense constància al registre

---

² La declaració és de José Ribas Seva, cfr. THOMÀS, Joan M.: *Feixistes!...*, op. cit., 2008, p. 98. El nord-americà Stanley Payne, en el seu pioner estudi sobre la Falange, calculava uns tres-cents militants falangistes a Catalunya el 1936. Cfr. PAYNE, Stanley G.: *Falange. Historia del fascismo español*, Madrid, Sarpe, 1985 (edició original de Ruedo Ibérico, 1965), p. 100.

³ FONTANA TARRATS, José M.: *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951, p. 35. José Mª Fontana Tarrats va ser per aquelles dates cap provincial de FE de las JONS a Tarragona. Per la seva trajectòria política, vegi's THOMÀS, Joan M.: *José María Fontana Tarrats. Biografía política d'un franquista català*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1997. Per seguir els inicis de la Falange a Girona, vegi's CLARA, Josep: *El Partit Únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1999.

⁴ LAZO, Alfonso: *Retrato de fascismo rural*, op. cit., 1998 o els resultats de la tesi doctoral de José A. Parejo, presentats en diverses obres: PAREJO FERNÁNDEZ, José A.: *La Falange en la Sierra Norte de Sevilla (1934-1956)*, op. cit., 2004; ÍD.: *Señoritos, jornaleros y falangistas*, op. cit., 2008 o ÍD.: *Las piezas perdidas de la Falange: el Sur de España*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2008. TORRES FABRA, Ricard C.: *Camp i política: la Falange en una comunitat rural (la Ribera Baixa)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2005, ha pogut consultar els fons de la Falange local de Sueca.

d'associacions polítiques governatiu i que es veiés abocat a un ambient del tot clandestí o gairebé, explica en bona mesura la inexistència de tot rastre documental que ens permeti conèixer, des de dins mateix, la seva organització, militància i activitat.

En aquesta situació, la premsa lleidatana ens ofereix una bona oportunitat per capbussar-nos en el procés de profunda agudització de la pugna política que caracteritzà l'any 1934, entre la victòria dretana de novembre de 1933 i els fets revolucionaris d'octubre d'aquell any.⁵ Durant els mesos de febrer, març i abril de 1934, la premsa dretana (com el diari catòlic *El Correo*) ens facilita referències de la inquietud i enfortiment del feixisme, mentre que la premsa vinculada a les opcions republicanes (com *La Jornada* o *El País*) es feien ressò de l'amenaça feixista i la percepció entre les seves files.

El 16 de febrer de 1934 –tres dies després que les direccions respectives de Falange Espanyola i de les JONS convinguessin la fusió–, apareixia un article del jonsista Tomás Borrás a les pàgines de *El Correo*. Sota el títol «El fascismo en España», Borrás exposava «a groso modo el sentimiento, las ideas y el propósito fascista»; o sigui, els orígens i evolució dels diversos grups apareguts des de 1931, i els seus principals fonaments ideològics: totalitarisme estatalista, separació església-estat (reconeixent però la jerarquia espiritual d'aquella com a element essencial de la Pàtria), antimarxisme, corporativisme, autoritarisme, etc. Es tractava d'un article fortament ideologitzat, malgrat que l'autor es declarava liberal i no pas feixista («por ello precisamente considero necesario que se propale el fondo filosófico, la táctica, la doctrina y las soluciones fascistas. Constituirán obligados puntos de debate»)⁶.

Unes setmanes després, el mateix *El Correo* publicava un article signat per un tal Luis de Valencia, que presentava el feixisme com una ideologia de caràcter universal, no pas estrictament italiana ni alemanya. Calia, tanmateix,

«distingir lo que es pura imitación de lo que ha sido efecto de una educación reformadora y consciente; lo que ha sido simplemente pintado de lo que es fruto vivo de una germinación vital. Alguna diferencia hay entre las flores de trapo y las flores naturales».

⁵ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986, p. 390-391.

⁶ Tomás Borrás: «El fascismo en España», *El Correo*, 16-2-1934.

La crida de l'autor atacava les dretes conservadores tradicionals i s'encaminava a refusar succedanis, a no confondre el veritable feixisme amb tots aquells partits que s'autoanomenaven feixistes, quan només eren feixistitzats:

«[...] demostrar claramente que la finalidad del fascismo sólo éste puede realizarla y no otras doctrinas que van siendo enterradas en todas partes y en España se quieren revocar para que sigan dominando, aun a trueque de provocar una gran caída nacional. Presiento que el verdadero fascismo, si llega a implantarse, ha de dar muchas sorpresas, que culminarán con la desbandada de algunos que hoy se llaman fascistas y en la incorporación de muchos de los que ahora se combate.»⁷

I encara el 28 de març apareixia un article signat per un tal X. sobre l'organització corporativa de l'Estat que prenien per model l'experiment feixista italià:

«Ara els ulls tornen a mirar tot allò que va menysprear la Revolució i el Liberalisme: la corporació, la unió de tots els ciutadans en gremis, la supressió del sufragi universal inorgànic, el més gran element de putrefacció de les nacions; el Parlamentarisme eixorc, la gran màquina inventada i construïda per prostituir la autoritat; Alemanya, Àustria, Itàlia, Portugal han entrat ja per aquest camí i les senyals del temps són, de que ben aviat seran altres pobles els que recobriran el seny, seran tots els que no vulguin morir en l'anarquia, fruit del Parlamentarisme i del sufragi universal.
[...] Tot l'Estat italià és avui un exèrcit amb unitat de direcció que camina a la conquesta del seu ideal, ço és fer d'una acció corrompuda pel Parlamentarisme, per les lluites dels partits polítics, per l'anarquia un Estat fort, respectat a tot el món.»⁸

Al costat d'aquests articles de caràcter més ideològic, a *El Correo* n'aparegueren d'actualitat política del país signats pel Marqués de la Eliseda, diputat de Falange Española a les Corts. Eren uns articles carregats d'anticomunisme i antiparlamentarisme.⁹ Resulta evident que aquests articles del Marqués de la Eliseda o aquell de Tomás Borràs citat no havien estat escrits en exclusiva pel diari lleidatà, la qual cosa implica que algú n'havia aconseguit els drets de publicació en un mitjà de premsa declaradament catòlic que es movia a cavall de l'integrisme tradicionalista i el catolicisme possibilista.

Els mitjans vinculats a les opcions republicanes moderades, per la seva part, mostren en aquells moments una preocupació creixent pel perill i amenaça feixista, cada cop més palpable. El setmanari *La Jornada*, lligat a Joventut Republicana de Lleida, a principis de novembre de 1933 havia publicat un article de Salvador Ambrós intítulat «Cap a la Guerra Civil?» referint-se a la constitució de Falange Española uns dies abans. La sensació que la vida política del país es polaritzava i que, d'un moment a l'altre, esclataria un enfrontament

---

⁷ Luis de Valencia: «Lo vivo y lo pintado en el fascismo», *El Correo*, 23-3-1934.

⁸ X.: «Un Estat corporatiu», *El Correo*, 28-3-1934.

⁹ Marqués de la Eliseda: «La sesión secreta», *El Correo*, 1-3-1934; i «Lo que cuestan ciento treinta y tres días de comunismo», *El Correo*, 20-3-1934. Francisco Moreno Herrera, Marqués de la Eliseda, va abandonar FE y de las JONS a finals de novembre de 1934.

civil és molt clar i primerenc durant la Segona República, i no només entre les files esquerranes sinó també entre les dretanes.¹⁰ També era un recurs utilitzat per atacar els oponents polítics, a qui es responsabilitzava d'aquest procés. Des d'aleshores hi són freqüents al setmanari republicà els articles que alerten de l'organització del feixisme, de la feixistització de les forces dretanes, del imminent perill contrarevolucionari que pretenia posar fi al règim republicà, camí aquest que, un cop endegat i per la deriva autoritària, menaria sense fre possible cap al feixisme, tal i com ja havia succeït en altres països europeus. El 27 de febrer de 1934 es referien a les activitats semiclandestines de la cèl·lula falangista lleidatana:

«[...] Hi ha una contra-revolució en marxa. Batre-la, és no consentir que s'armi, sota cap pretext. El feix s'organitza, treballa. La setmana passada, a Lleida, d'amagatotis, s'han repartit moltes fulles de "Falange Española". Es diu que per les fronteres hi ha pas lliure per a entrar tota mena d'armes amb destí a la gent del feix.»¹¹

El diari *El País*, de llarga trajectòria liberal, també havia parlat de l'organització de la Falange a Lleida i de les seves activitats en un interessant article-editorial publicat el 27 de gener de 1934, amb el títol «Movilització del feix a Catalunya» (sic):

«A Catalunya no estem pas mancats d'organitzacions que de fet són els salvaguardes del feix espanyol. A Catalunya, i entre persones que han fet tothora una exhibició gratuïta de fe patriòtica, de fe catalana, s'hi ha deixat sentir els primers efectes d'una movilització feixística que respon als dictats dels de fora de casa...

Lleida, que no podia també escapar-se de rebre les conseqüències de les preparacions del feix, ha vist com aquests darrers dies alguns subjectes de moral sospitosa feien passos i més passos a l'entorn de les manifestacions de falangistes que aparegueren dies enrera a Madrid.

Es una vergonya que entre els catalans, que entre els nostres lleidatans hi hagi qui empari aquests fets vergonyosos i els doni un suport ben bé desinteressat. Sabem d'algunes persones que hi intervenen directament en l'organització del feixisme, sabem que hi ha una certa movilització d'aquesta mena en el medi social de Lleida, de la nostra Lleida, tan democràtica i sempre assistida dels millors sentiments de justícia i llibertat. El liberalisme lleidatà caldrà que vigili bé aquestes maniobres dels seus enemics.

Se'ns diu que hi ha exercicis de tir, que uns quants joves assisteixen a tir del blanc en un indret dels afores de la nostra ciutat. Tots els feixistes organitzats a casa nostra, van prenent les seves mesures i de cada dia més van calculant i pensant de quina manera poder donar un cop d'audàcia. Clar que per ara i tant, si ho volguessin intentar, els aniria prou malament. Però pel que pugui esdevenir-se més endavant, és que parlem d'aquesta manera. Ens cal vigilar moltíssim si volem que el feix a Lleida no prengui un increment ni pugui tenir altres conseqüències que aquells fets esporàdics que no són mai assistits de l'ambient popular i a darrera hora acaben en el major dels [fracassos].

Hi ha per tot Catalunya una petita legió de feixistes que volen fer viure en la major intranquil·litat els pacífics ciutadans. Aquests feixistes, aquests legionaris de casa nostra,

¹⁰ Salvador Ambrós: «Cap a la Guerra Civil?», *La Jornada*, 7-11-1933.

¹¹ «Ciutadans, alerta! El perill de la reacció», *La Jornada*, 27-2-1934. Entre febrer i març de 1934, els articles alarmistes s'hi succeïen: «Feixistes inconscients» (14-3-1934), així com les contínues «Notes i comentaris» que hi dedicaven a la qüestió.

reben instruccions de l'organisme central. Sabem que les instruccions vénen de Madrid, i els nostres legionaris s'exerciten, s'organitzen i es van preparant dins la major de les impunitats.

[...] La movilització del feix a Catalunya és un fet; que actua quasi clandestinament i de faisó esporàdica, potser ho creurem de bones a primeres. Però és necessari que ni d'aquesta manera això pugui passar, puix no perquè si el nostre poble ha defensat uns drets civils i unes llibertats polítiques que cal servir ara i sempre del món, i per tant, no podem pas tolerar que uns quatre indesitjables ens ho vinguin a prendre.

Si bé és cert que el feixisme pugna per destruir la personalitat moral de Catalunya, també és més cert encara, que nosaltres els catalans fidels, els que ho som de cor, estem fent tots els possibles perquè l'enemic no pugui arribar a la factibilitat del seu objectiu, i la reacció quedi aixafada el dia que intenti d'atemptar contra la voluntat de la nostra terra. Per alguna cosa hem de dir que som defensors de la llibertat.»¹²

S'identificava el feixisme amb la reacció i se'ls descrivia com quatre replegats indesitjables, de moral sospitosa i a les ordres de Madrid, que pretenien destruir la democràcia, els drets civils, les llibertats polítiques i la personalitat de Catalunya. La sensació d'enfortiment i d'amenaça del feixisme, en un context internacional marcat per l'ascens del nazisme, havia estat a la base de la constitució de l'Aliança Obrera, el desembre de 1933 a Barcelona, amb un marcat caràcter de plataforma antifeixista. A Lleida, el seu primer manifest aparegué el 15 de febrer de 1934 signat per la Unió Local de Sindicats, la Unió Agrària i el Bloc Obrer i Camperol i girava entorn el perill feixista que s'aguditzava a Espanya i la necessitat d'unitat entre la classe treballadora. La vaga convocada per l'Aliança Obrera contra el feixisme pel dimarts 13 de març de 1934, a diferència del conjunt català on obtingué una resposta desigual, es convertí en una vaga general a Lleida i Balaguer, on es paralizaren serveis i comerç.¹³

Òbviament, la vaga va tenir un ampli seguiment en la premsa lleidatana, fortament polititzada i posicionada. El dijous 15 de març de 1934, el diari catòlic *El Correo* dedicava el seu editorial a la jornada de vaga i, a més de considerar absolutament injustificada l'aturada obrera (que comportava tràgiques conseqüències per l'economia del país) i d'atacar frontalment la insolvència dels «Bocs» (militància del Bloc Obrer i Camperol), assenyalava que d'aquella forma tan sols s'afavoria, precisament, el desenvolupament del feixisme. Així s'expressaven:

«Lògicament dels caps de suro dels dirigents obrers, no en pot sortir res més que el que en surt. Amb un parell més de vagues de protesta com la del dia 13, a Lleida seran feixistes fins les rates de les clavegueres i els canaris dels balcons. Més de tres-centes altes tingué la organització feixista de Lleida, segons hem sentit a dir, el dia de la vaga. Més que no n'hi havia d'inscrits en un any de propaganda clandestina.

¹² «Movilització del feix a Catalunya», *El País*, 27-1-1934.

¹³ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, 1986, pp. 290-291.

Si fóssim feixistes, no diríem res absolutament de la vaga dels Bocs, ja que res ens faria millor el joc [...]»¹⁴

Una referència als feixistes lleidatans que no passava de llarg als redactors de *El País*, que l'endemà mostraven de nou la preocupació per l'existència de l'organització feixista a la ciutat:

«La gosadia dels reaccionaris:

Amb vertader estupor és comentat per tot el poble lleidatà l'editorial d'ahir d'*El Correo*, el qual denúncia a l'opinió pública, l'existència a Lleida de les organitzacions feixistes.

Diu entre altres coses l'al·ludit periòdic: 'Més de trescentes altes tingué l'organització feixista de Lleida, segons hem sentit dir, el dia de la vaga, més que no n'hi havia d'inscrits en un any de propaganda clandestina'.

Sr. Comissari d'Ordre Públic, funciona legalment aquesta organització... No?... Doncs perquè s'admet la seva existència i la seva propaganda... No creu que caldria saber qui són, puix que ací a Lleida ens coneixem tots, per a senyalar-los amb el dit o amb el puny clos.

La democràcia deu fer-se respectar i a llurs enemics cal combatre'ls amb les mateixes armes que empleien.»¹⁵

Deixant de banda la referència a les afiliacions aconseguides aquell dia, que sens dubte són magnificades, tots aquests escrits posen de manifest l'existència per aquelles dates de Falange Española a la ciutat, així com l'activitat propagandística clandestina i les sessions d'entrenament que duïen a terme. No creiem, tanmateix, que existissin des de feia gairebé un any com deien els de *El Correo*; les referències aquí reunides ens fan suposar, doncs, que el nucli falangista lleidatà nasqué durant els mesos compresos entre les darreries de 1933 i el febrer de 1934, en paral·lel a l'organització de la Falange a Barcelona.

Al mateix temps, és durant el mes de març de 1934 que apareix per primer cop a les pàgines de la premsa dretana la signatura de Pablo Valledor Díaz, qui va ser l'organitzador i primer cap local de Falange Española a Lleida. Valledor, capità d'infanteria retirat per la llei Azaña, era d'origen madrileny¹⁶ i estava emparentat amb una de les famílies de major prestigi social a la ciutat, els Sol, ja que la seva esposa era Mercedes Sol Pagán, filla del que havia estat Alcalde de Lleida, Màrius Sol Mestre.¹⁷ Aquest fet li ofería una posició i

¹⁴ «Lleida sense autoritat. Un dia de vaga general», *El Correo*, 15-3-1934.

¹⁵ *El País*, 16-3-1934.

¹⁶ Víctor Hellín Sol, en una de les converses, ens comentava que les arrels de la família Valledor-Díaz es trobaven a Jerez de la Frontera, origen també dels Primo de Rivera. D'aquí que Valledor conegués personalment Primo de Rivera i fos el difusor de les idees falangistes a Lleida. Víctor Hellín coneixia bé a Pablo Valledor ja que l'esposa d'aquest, Mercedes Sol Pagán, era cosina germana seva.

¹⁷ Màrius Sol Mestre (Lleida, 1868-1936), corredor de comerç, havia estat Alcalde de Lleida pel Partit Liberal entre el novembre de 1909 i el gener de 1912. La seva trajectòria va discórrer paral·lela a la del seu

uns contactes privilegiats entre l'elit social i política lleidatana, així com la seva professió els hi oferia entre l'estament militar establert a la ciutat.

L'11 de març publicava l'article «En socorro de un humilde», lletres carregades de demanda de justícia social, ensems de demagògia:

«Quisiera poseer una pluma brillante, para poder expresar en unas líneas, toda la pena y toda la vergüenza, que invadió mi ánimo, al visitar el domicilio de un honrado padre de familia, de un modesto trabajador, que a la desgracia de llevar siete meses sin trabajo, una por lo visto la de no estar afiliado a ningún partido político, de derecha ni de izquierda.

En una habitación de cinco metros por cuatro duermen, guisan y hacen todos sus menesteres un matrimonio y un pequeño de seis meses, que desde que abrió los ojos a la luz del día solo contempló miseria y pobreza.

Y yo me pregunto: ¿puede admitirse en los tiempos actuales, que un hermano nuestro viva en condiciones tales que solo a la desesperación puedan arrastrarle?

¿Es que en Lérida no hay quien pueda acudir en socorro de tres seres que pasan hambre y frío y que no solicitan limosna, sino trabajo para uno de ellos?

¿Es que entre los obreros, que tanto alardean de unión, en vez de 'frentes únicos' no hay quien vele por que uno de los suyos no se muera de hambre?

Dejemos la política aparte. Nefasta la de derecha e izquierda, con sus odios, con su separación de clases, con sus luchas homicidas y acudamos todos unidos a remediar estos casos, que de vergüenza y rubor han de llenarnos.

Ceda el rico parte de lo suyo en beneficio de los que nada tienen. Acuda el obrero en ayuda de uno de los suyos y unos y otros hagamos esta obra sin pensar si es o no de los "nuestros", sino únicamente sabiendo que es un hermano que lo necesita y tiene derecho a nuestra ayuda.

Espero que mi grito de socorro no caiga en el vacío, y termino rogando a la Autoridad a la que corresponda la inspección de viviendas, vigile por que los alojamientos modestos reúnan las condiciones de higiene y salubridad necesarias, obligando a los propietarios a tenerlos en condiciones tales que el vivir en ellos, no sea descender a los tiempos en que el hombre y la bestia, tenían común e idéntico vivir.»¹⁸

L'impacte que havia tingut a Lleida la vaga general antifeixista del 13 de març de 1934 convocada per l'Aliança Obrera oferí una immillorable oportunitat a Pablo Valledor per donar a conèixer les idees feixistes. El 16 de març, sota les inicials P. V. publicava un nou article a les pàgines de *El Correo*:

«Una nueva huelga. Nuevas perturbaciones en la vida de las ciudades, y un nuevo quebranto a la economía nacional. Finalidad del movimiento. Protestar en Madrid de que a un obrero se le dé por una empresa trabajo no estando afiliado ni a la UGT ni a la CNT y en Lérida protestar contra el Fascismo.

Los dos móviles de este movimiento huelguístico, se basan según los dirigentes obreros, en que hay que mantener la libertad adquirida y oponerse a los avances de la reacción, y para ello, y en nombre de la libertad tantas veces nombrada por ellos niegan el derecho a

---

germà Romà: el 1916 devia formar part del sector autonomista del Partit Liberal que s'incorporà a la Lliga Regionalista, de la qual els germans Sol Mestre serien durant força anys els principals dirigents. El 14 d'abril de 1931, Màrius Sol va resultar elegit regidor a l'Ajuntament de Lleida per la Candidatura d'Ordre Social, en representació de la Lliga Regionalista, càrrec que ostentà fins el gener de 1934. El desembre de 1936 fou detingut al seu domicili i assassinat per elements de la FAI a la carretera d'Osca, a l'alçada de la Cerdera.

¹⁸ Pablo Valledor: «En socorro de un humilde», *El Correo*, 11-3-1934.

que un trabajador se gane la vida con su trabajo, y quieren impedir que una idea como la del fascismo, sea tenida por miles de españoles.

No reparan para ello el sembrar el hambre y la ruina, sino que al contrario este es su designio, ya que el hambre crea desesperación y esta convierte al hombre en fiera; no les importa que España se vaya desangrando por miles de heridas abiertas en su industria, en su comercio, en sus valores morales, pues esta es la meta que ellos persiguen, y van consiguiendo alcanzar, por la desidia de quienes deben impedir sus avances, y la cobardía de la gran masa de españoles, que protestando de estos alardes anárquicos de unos cuantos, no tienen el suficiente valor de salir a su paso. Y así pasan los días, y caen honrados ciudadanos vilmente asesinados en nombre de la libertad, se cierran industrias, quiebran comercios, la ruina se apodera de España, y todo en nombre de la libertad, de la democracia, de todas esas palabras que cuando España paseaba su bandera victoriosa por todo el mundo, cuando el sol no se ponía en sus dominios, eran desconocidas, porque entonces sí que era libre, entonces sí que había libertad, ya que el hombre es libre, no cuando se lo dicen en un mítin con palabras más o menos bonitas, sino cuando tiene sus necesidades y la de los suyos cubiertas, cuando en la Nación a la que pertenece hay orden, trabajo y cuando todo ciudadano se siente defendido por su autoridad consciente de su deber y se puede tener la seguridad que quien falle a la ley sea de arriba o de abajo, pobre o poderoso, a la falta va unido el castigo duro, inexorable.

Esta es la libertad que yo defiendo, y no la de poder paralizar impunemente la vida de trabajo de una ciudad, por que diez individuos que luego van por Lérida diciendo que ellos son los chulos de Lérida, [*paraula intel·ligible*] junto con 50 chiquillos de 15 años, quemar periódicos, volar camiones, y cometer todo género de desmanes, todo ello en nombre de la libertad, de la democracia y de su serie de cosas, que no saben ni lo que representan, ni saben que en sus labios son una burla a las mismas ideas que ellos dicen defender.

No, ciudadanos españoles, comerciantes, trabajadores honrados, ni es ese el camino, y os engañan los que os llevan por él. A las ideas nuevas, buenas para unos, malas para otros, cuando ellas se desenvuelven dentro de la ley, se las pueden oponer razones, argumentos, controversias, pero es de locos e insensatos, querer matar sus ideas con una pistola, con una huelga. Las ideas son cosas inmateriales, y solo la materia se puede aniquilar y destrozar por la fuerza, pero la idea si es noble, si es sana, si se crea en un ambiente de orden y de legalidad, contra más queráis matarla por la violencia, más fuerte arraigará, ya que la sangre vertida le sirve de abono, y sus raíces ya de por sí hondas, se agarrarán con más fuerza a esta bendita tierra de España que quieren destrozar unos cuantos, en nombre de eso que nosotros queremos defender, de la Libertad».¹⁹

Hem reproduït sencers aquests dos primers articles perquè creiem que il·lustren prou bé els eixos principals en què se sostenia el programa falangista: antiliberalisme, antiparlamentarisme, antipartidisme, ordre i autoritat, demanda de justícia social, unitat nacional, esplendor imperial... Són les primeres manifestacions públiques de Pablo Valledor, primer cap de la cèl·lula falangista constituïda a Lleida.

La Falange de preguerra a Lleida sempre va ser un grupuscle molt minoritari, amb una militància molt reduïda, que no comptà ni amb cap personalitat destacada ni amb cap òrgan d'expressió propi. Els dos principals organitzadors de Falange foren Pablo Valledor Díaz i José Martínez de San Miguel Falcó, lleidatà que exercia de catedràtic de ciències en

¹⁹ P. V.: «En nombre de la libertad», *El Correo*, 16-3-1934.

un institut de secundària a la província de Toledo. Segons Víctor Hellín, era Pepe Martínez de San Miguel, organitzador de les primeres milícies falangistes lleidatanes, qui havia portat de Madrid les idees falangistes a la ciutat. No sabem del cert si exercia cap mena d'enllaç amb la direcció nacional, però si que devia seguir de prop l'activitat falangista madrilenya i quan venia a Lleida posava al corrent els correligionaris.²⁰

Resulta complicat elaborar un retrat de la militància falangista lleidatana, donat que disposem d'informacions molt fragmentàries i sempre indirectes. Antonieta Jarne, fa uns anys, intentà de fer-lo a través de les esqueles mortuòries commemoratives que aparegueren publicades a la premsa local durant la immediata postguerra.²¹ La Causa General també ens ofereix dades dels falangistes lleidatans assassinats o executats durant la guerra civil; encara que, com l'anterior font utilitzada per Jarne, ens enfronta a dos problemes irresolubles: per una part, la declaració dels familiars pot ser inexacta pel que fa a la militància política de l'assassinat, de manera que o bé es confonen les etiquetes polítiques i els seus límits o bé, en aquells moments, hi ha tendència a creure'ls *camisas viejas* sense ser-ho; per altra, no hi apareixen aquells que ni foren assassinats ni executats, aquells que o bé foren empresonats o bé s'amagaren i es passaren al bàndol nacional. Malgrat totes aquestes dificultats, i utilitzant fonts diverses, hem assajat un quadre amb els militants falangista (en tot, cas mantenien vinculació amb el grupuscle) a la ciutat de Lleida, que cal considerar com una aproximació, amb un cert marge d'error.

Quadre 2.1. Els falangistes de Lleida, 1936.			
Nom	Edat	Professió	Observacions
Abadías Pedrol, José	16	Desc.	TPL, condemnat a mort, pena commutada per reformatori
Abizanda Puntas, Luis	34	Tinent d'artilleria	Executat el 25-8-1936
Acebrón Comes, Antonio	21	Mestre nacional	TPL, executat el 31-12-1936
Agelet de Dalmases, Hermenegildo	26	Advocat	TPL, absolt
Agelet Gatius, Arcadio	19	Estudiant Medicina	TPL, executat el 22-8-1936
Albitos Parreu, Jesús de los	23	Estudiant	TPL, executat el 31-8-1936
Albitos Parreu, Santiago de los	20	Estudiant	TPL, executat el 28-8-1936
Arqués Castelló, José	26	Empleat de banca	TPL, executat el 31-8-1936
Arqués Vallverdú, Ramón	24	Pilot aviador civil	Executat el 5-8-1936
Artigues Solanes, Antonio	22	Estudiant	Executat el 1-9-1936
Berrocoso Martret, Vicente	19	Estudiant Dret	Fill de militar extremeny. TPL,

²⁰ Cfr. VARELA SERRA, Josep: *Converses amb sis alcaldes de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1993, p. 18. Al diari *El Correo*, el 4 d'abril de 1934, hem localitzat una nota en què se saluda i s'informa que «*se encuentra pasando unos días entre nosotros el culto catedrático del Instituto de Segunda Enseñanza de Mora (Toledo) y paisano nuestro, el buen amigo señor don José Martínez de San Miguel Falcó*».

²¹ JARNE, Antonieta: «Dominio político y organización del poder en la Lleida del primer franquismo. Perspectivas de trabajo para su estudio», *IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pp. 216-218.

			executat l'1-9-1936
Boldú Niubó, Francisco	23	Mestre	TPL, executat el 27-8-1936
Calvet Miralles, Pedro	18	Cambrer	Executat el 22-7-1936
Castanera Llista, Francisco	21	Escrivent	Assassinat al portal de casa seva, el 25-7-1936
Castellón Vives de la Cortada, Antonio	21	Escrivent	TPL, condemnat a pena de mort, però commutada.
Castillo Pereña, Carlos	26	Oficial Cambra Agrària	Salmantí, resident a Lleida
Cava de Llano, Carlos		Estudiant	Afiliat al SEU de Barcelona.
Cava de Llano, Eduardo	17	Estudiant	TPL, executat el 26-8-1936
Cava de Llano, Francisco		Estudiant	TPL, executat el 26-8-1936
Chordi Bergua, José M ^a	25	Comerciant	TPL, executat el 27-8-1936
Franco de Gaminde, Alfonso	23	Estudiant Dret	Executat el 25-8-1936
Franco de Gaminde, Eugenio	25	Alfèrez de la Armada	Executat el 15-8-1936, a Cartagena
Franco de Gaminde, Luis C.	15	Estudiant	S'afilià a FE-JONS el 1936, a Saragossa.
González Boada, Paulino	36	Militar	Executat al Camp Escolar, 25-7-1936.
González Moreno, Manuel		Desc.	S'afilià a FE-JONS el 1934, a Madrid. TPL, absolt.
Gort Porta, José	26	Empleat banca	TPL, executat el 15-11-1936
Gort Porta, Paulino	23	Estudiant	TPL, executat el 29-9-1936
Hellín Sol, Víctor	23	Comerç	TPL, condemnat a 30 anys de presó
Herce Fernández, Antonio L.		Desc.	S'afilià a les JONS el 1932, a Saragossa. TPL, condemnat a reformatori.
Hernández Palmés, Antonio	21	Advocat	S'afilià a FE-JONS el novembre 1933, a Saragossa.
López Díaz, Segundo	28	Militar	TPL, executat el 29-9-1936
Martínez de San Miguel Falcó, José	29	Catedràtic secundària	TPL, executat el 6-12-1936
Molí Franquet, José	23	Estudiant	TPL, executat el 8-9-1936
Montseny Arqués, Francisco Javier	22	Advocat	TPL, executat el 6-9-1936
Ollé Costa, Pompeyo	32	Contractista d'obres	TPL, executat el 4-12-1936
Piñeiro Miarnau, Juan	27	Desc.	TPL, condemnat a 1 any de presó
Pons Castellà, Francisco	23	Farmacèutic	Passà al bàndol franquista
Porcheras Mayo, José M ^a	20	Estudiant medicina	Afiliat al SEU a Saragossa.
Pujol Escosa, Alfonso	30	Industrial / comerciant	TPL, executat el 27-8-1936
Roure Balius, Silvino	21	Comerciant	Executat el 5-8-1936
Ruiz Alles, Rafael	20	Estudiant	Executat el 25-7-1936
Sanz Martín, Rafael		Estudiant	Fill del coronel Rafael Sanz García. TPL, executat el 29-9-1936.
Valledor Díaz, Pablo	39	Militar retirat	Executat el 5-8-1936

Elaboració pròpia.

Fonts: AHN-Causa General; BARRULL, J.: *Violència popular i justícia revolucionària*, op. cit., 1995; JARNE, A.: «Dominio político y organización del poder en la Lleida del primer franquismo...», art. cit., 1999; web «Morts de la Guerra Civil i de la repressió franquista a les terres de Lleida», <http://webserveis5.udl.cat/gcivil>

Ens trobem, per tant, davant un primer nucli falangista lleidatà compost per una quarantena de persones, que es caracteritza per la seva joventut, amb una mitjana d'edat que no sobrepassa els 25 anys, incloent algun menor d'edat, que segurament estava afiliat

al SEU. Bon nombre d'ells són fills de famílies acomodades i dretanes de la ciutat (Abizanda, Agelet, Cava de Llano, Franco de Gaminde, Martínez de San Miguel, Pons, Sol, Roure), alguns amb llaços de parentiu entre ells, bàsicament germans i cosins, cosa ben normal de les activitats semiclandestines, com actuava la Falange aleshores. Era important, i molt, les amistats. De fet, la vinculació al grup venia donada tant o més pel parentiu i l'amistat que no pas pel compromís polític amb una ideologia traçada.

No resulta estrany, atesa l'esmentada composició social, que bon nombre de falangistes lleidatans es moguessin alhora en altres esferes de sociabilitat política, com van ser principalment les Joventuts Catòliques, autèntic viver polític dretà de la ciutat, del qual derivava militància tant cap a les files tradicionalistes, com cedistes, com falangistes.²² Joves que freqüentaven les activitats de parròquia a través d'Acció Catòlica (o, en menor mesura, les FEJOC amb un caire més catalanista) i altres associacions participaven també en les activitats paramilitars de la cèl·lula clandestina de Falange, del Requetè o de les Joventuts d'Acció Popular. Hi havia qui formava part d'Acció Ciutadana, o hi tenia algun familiar directe, cosa que els facilitava l'accés a unes armes que sovint restaven fora de control governatiu. Devia donar-se el fet de la doble militància política d'alguns d'aquests joves, que podien estar afiliats a un partit, particularment les Joventuts d'Acció Popular, i per altra banda, freqüentar les activitats falangistes. Enmig del profund procés de feixistització (sobretot en les formes exteriors) que va afectar les JAP, el pas que hi havia cap a Falange era molt curt. D'aquí que durant la primavera de 1936 nombrosos japistes es passessin (formalment o informal) a la Falange. Potser a algú la doble militància (una legal i pública, l'altra clandestina) li resultava una cuirassa de protecció vers la família o el cercle social d'amistats. Aquest fet ens dificulta la tasca d'identificar les persones que devien formar part dels primers nuclis falangistes, atès que en unes fonts apareix una filiació i en altres una de diversa. Algun d'ells, de ben segur, la va utilitzar, la doble militància, per escapar de la repressió republicana dels primers mesos de la revolució. Un dels falangistes, José Gort Porta, que havia participat en l'aixecament militar a la capital, va declarar davant del Tribunal Popular de Lleida que havia estat militant d'Esquerra Republicana fins el 1934; aquest fet però no l'eximí de la culpabilitat, sinó que va ser considerat un agreujant, *ja que «tenint una educació política d'esquerres, en lloc de*

---

²² Un exemple: el 1932, Antonio Hernández Palmés era escollit president de l'Associació d'Estudiants Catòlics de Lleida, segons informa *Juventus*, el seu òrgan d'expressió. José Mª Porqueras també col·laborava a *Juventus*.

mantenir-se al seu lloc quan les circumstàncies eren més greus, traí els seus ideals i es posà al servei del feixisme». Va ser condemnat a mort i executat aquella mateixa nit.²³

Entre els simpatitzants de la Falange, hi trobem majoritàriament estudiants (més d'un terç del total), la qual cosa ens fa suposar que mantenien contacte amb altres grups de falangistes universitaris, molt més bregats en organització i en accions directes violents, tant a Barcelona com a Saragossa, les dues ciutats universitàries on anaven a estudiar els joves lleidatans. A la capital aragonesa, entre els estudiants, hi havia molt d'ambient falangista. Hi trobem representants de les classes mitges (empleats de banca, escrivent, oficinista, comerciants, industrials), algun petit funcionari (mestres o professor de secundària), algun professional liberal (advocats, metge, farmacèutic), alguns treballadors (cambrer, mecànic) i uns quants militars. Igualment s'observa la presència d'algun fill de militar forà establert a Lleida, cosa que ens posa de manifest el bon enllaç que la Falange lleidatana, a través de Pablo Valledor, sempre mantení en l'entorn militar de la ciutat, sobretot amb els joves oficials.

El seu perfil sociopolític, doncs, correspondria a la interpretació clàssica de la militància falangista: joves de classe mitjana d'ascendència política dretana. Han estat els treballs d'Alfonso Lazo i José A. Parejo els que, de fa uns anys, han matisat aquest quadre, observant que la composició social de la militància falangista sevillana es caracteritza –a partir de les eleccions de febrer de 1936 i sobretot del 18 de juliol endavant– per l'alt percentatge de treballadors afiliats, tan jornalers camperols com obrers urbans.²⁴

No sabem del cert què els atreia de Falange Española, no disposem de testimonis directes per saber-ho. Diríem que no era res diferent del que atreia els joves de classe mitjana alta que s'aproximaren al discurs feixista espanyol. L'atracció per l'aurèola poètica de José Antonio Primo de Rivera, la radicalitat del discurs revolucionari enfront els discursos polítics dretans desgastats dels pares, o bé l'ascens del feixisme a Europa poden explicar les motivacions d'una jove militància falangista a la ciutat de Lleida. Però també l'ambient conspiratiu en què es movien, la clandestinitat en què actuaven, repartir

²³ *Combat*, 6-11-1936. El diari del POUM ha estat consultat a la secció de premsa digitalitzada de l'Arxiu Municipal de Lleida (AML), <http://premsadigital.paeria.es/cgi-bin/pandora.exe>

²⁴ LAZO, Alfonso: *Retrato de fascismo rural...*, op. cit., 1998; LAZO, A. / PAREJO, J. A.: «La militancia falangista en el suroeste español», art. cit., 2003. Vegi's també COBO ROMERO, Francisco: «Represión y persecución de minorías y disidentes en las dictaduras fascistas europeas del periodo de entreguerras. Los apoyos sociales y la colaboración de ciudadanos comunes. La Alemania "nazi" y la España Franquista» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 13-49.

propaganda d'amagat, a les nits, les refregues amb els joves d'esquerra, les proclames a l'acció directa, l'uniforme i la camaraderia, la supressió teòrica de les diferències socials entre els seus membres, les pràctiques de tir als afores de la ciutat...²⁵

No existia la branca femenina de l'organització de la Falange lleidatana abans de la guerra. Com a molt hi podia haver noies que, vinculades a algun dels seus components (ja fossin germanes, cosines o promeses), coneixien les seves activitats, hi simpatitzaven i, en alguna ocasió, hi col·laboraven en tasques propagandístiques o assistencials. Però no mantenien cap mena de contacte amb la delegació nacional de la Secció Femenina.²⁶ Els lligams familiars determinaven en molts casos les simpaties i militàncies polítiques femenines, en la dreta i en l'esquerra, en uns moments en què les dones encara no havien aconseguit l'emancipació social i política plena tot i gaudir del dret de vot. En bona mesura, la militància política femenina venia donada per via masculina, pel pare, el germà o el promès. Tan Isabel Piñeiro com Consuelo Franco de Gaminde, que comandaran les Secció Femenina lleidatana durant tot el període franquista, eren germanes de falangistes de primera hora de la ciutat.

Encara que el falangista reusenc José María Fontana afirmi que els primers caps de la Falange lleidatana «*encontraron buen ambiente en los pueblos*»,²⁷ la veritat és que poques referències ens ho confirmen. Més enllà de la capital ponentina, la presència organitzada de la Falange era nul·la, si exceptuem el cas de l'Esplugu Calba. En aquest poble garriguenc, de no més de 1300 habitants, s'hi constituí un grup d'uns 25 falangistes, que segons Fontana Tarrats va ser agregat a la provincial tarragonina. Tanmateix, l'espluguenc Joan Pons Garlandí, en les seves memòries, apunta la relació amb la Falange lleidatana a través d'un tal Balius –suposem que Silvino Roure Balius–, que es presentà al poble a captar afiliats. «*Un xicot, de cal Sabater, Ramon Sanfeliu Debat, sense consultar els afectats, li facilità una extensa llista de joves del poble com a possibles integrants de l'organització. I aquell retornà a Lleida, després d'haver nomenat Sanfeliu "jefe local"*», explica Pons.²⁸ Els espluguencs afiliats a Falange no sabien que ho estaven, d'afiliats? Se'n

---

²⁵ Posteriorment la premsa revolucionària es referia irònicament als orígens socials benestants del feixisme lleidatà, vinculats a «la juventud amiga ostentosa de la juerga y del vino», *Acràcia*, 11-12-1936. Citat per SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 49, nota 27.

²⁶ JARNE, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida. Els anys «trionfals»*, Lleida, Pagès Editors, 1991, p. 65.

²⁷ FONTANA TARRATS, José M^a: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 68.

²⁸ PONS GARLANDÍ, Joan: *Un republicà enmig de faistes*, edició a cura de Josep Poca Gaya, Barcelona, Edicions 62, 2008, p. 80.

van assabentar pocs dies abans de l'aixecament militar, quan foren detinguts al poble? No ens aporta gaire més informació el testimoni del republicà espluguenc, però dubtem de la ingenuïtat o desconeixement dels joves de l'Espluga Calba. Si bé probablement mantenien també contacte amb els falangistes de la capital ponentina, creiem més fidedigna la versió del que aleshores era cap provincial de FE-JONS a Tarragona, José Mª Fontana Tarrats, i per tant coneixedor de primera mà, que no pas la de Pons Garlandí, que feia anys que vivia a Barcelona i recollí la informació durant la guerra, quan s'interessà pel seu cunyat detingut amb el grup de falangistes de l'Espluga Calba.

A través del fons de la Causa General, bàsicament, hem pogut reconstruir bastant exactament el perfil de la militància falangista de l'Espluga Calba, pràcticament tots ells afusellats la primera de setembre al Cementiri de Lleida, on havien estat condemnats a mort pel Tribunal Popular de Lleida.

Quadre 2.2. Els falangistes de l'Espluga Calba, 1936.			
Nom	Edat	Professió	Observacions
Aixalà Cornadó, Benigno	27	Flequer	TPL, reformatori
Balsells Amorós, Antonio	29	Pagès	TPL, executat el 1-9-1936
Balsells Balsells, Juan	24	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Balsells Balsells, Ramón	20	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Balsells Fabregat, Ramón	19	Pagès	TPL, executat el 1-9-1936
Balsells Farré, Luís	19	Estudiant	TPL, executat el 1-9-1936
Balsells Trullols, José	33	Comerciant	TPL, executat el 25-9-1936
Balsells Vernet, Ismael	23	Pagès	TPL, executat el 1-9-1936
Camí Sayrach, Javier	24	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Farré Miret, José M ^a	23	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Gaya Camprubí, Amadeo	19	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Gaya Camprubí, Ramón	21	Pagès	Camp de Mart, 21-7-1936
Gaya Saltó, Jaime	24	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Gené Ribera, José	23	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Martorell Camí, Modesto	28	Comerciant	Camp de Mart, ?
Navés Balsells, Antonio			Voluntari de la División Azul, membre de la Vieja Guardia.
Navés Balsells, Jaime	19	Xofer	TPL, executat el 2-9-1936
Orteu Romeu, Jaime	25	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Pallàs Grau, Vicente	19	Flequer	TPL, executat el 2-9-1936
Poca Sesplugues, José M ^a	20	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Sanfeliu Debat, Ramón	23	Sabater	TPL, executat el 2-9-1936
Sans Roca, Miguel	23	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Sesplugues Farré, José	19	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936
Sesplugues Roig, Jesús	16	Pagès	Camp de Mart, 21-7-1936
Vallverdú Gené, Ramón	24	Pagès	TPL, executat el 2-9-1936

Elaboració pròpia

Fonts: AHN-Causa General; BARRULL, J.: *Violència popular i justícia revolucionària*, op. cit., 1995; web «Morts de la Guerra Civil i de la repressió franquista a les terres de Lleida», <http://webservis5.udl.cat/gcivil>

Seguim parlant d'un grup molt jove de simpatitzants falangistes, amb una mitjana d'edat que no supera els 25 anys. Estava format, en la seva majoria (dos terços), per pagesos, al costat dels quals petits comerciants (flequers, sabaters), un estudiant, un xofer i un industrial. Reflecteix, lògicament, la composició socioprofessional de l'Espluga Calba, petit poble rural de les Garrigues. Hi continuem trobant llaços familiars propers entre ells, que es poden resseguir pels cognoms. No sabem quines foren les motivacions d'aquests joves, ni tampoc quins eren els contactes falangistes que disposaven, ni des de quan començà a funcionar aquest grup, però creiem que es tractava d'un nucli més atret pel discurs agrarista de les JONS i Onésimo Redondo que no pas per la retòrica més elitista de José Antonio. De fet, Fontana Tarrats ens l'esmenta com a JONS de l'Espluga Calba, no sabem del cert si degut a defecte partidista (recordem que Fontana procedia del jonsisme) o perquè realment era anterior a la fusió amb Falange Española.²⁹ Suposem que, molt probablement, devia contenir una bona dosi de voluntat de trencament generacional d'aquests joves respecte la generació dels pares, en una zona agrícola de secà com les Garrigues on el sindicalisme agrari catòlic, cenetista i comunista del Bloc Obrer i Camperol es disputaven la influència sobre la majoria pagesa.³⁰

A més dels dos nuclis de Lleida i de l'Espluga Calba, a la documentació de la Causa General (o sigui, fruit de les declaracions posteriors de testimonis) ens apareixen altres noms d'individus de diverses localitats de la plana lleidatana que, o bé formaven part dels nuclis falangistes anteriors, o bé hi estaven d'una forma o altra vinculats. Pel que sembla, a Balaguer, el 1936 començà a reunir-se un nucli de falangistes encapçalats per Juan Messegué Taribó, que va atreure un nombre molt reduït de joves dretans de la ciutat, procedents de files catòliques (Acció Catòlica, CEDA o Acció Social Popular). Els balaguerins estaven en contacte amb el grup lleidatà de la Falange. Un dels suposats integrants afirmava, uns anys després, que el grupet va gaudir del suport econòmic i moral de gent de dreta, entre els quals el notari Josep M. Porcioles, que va cedir un local d'Acció Social Popular perquè hi poguessin celebrar les seves clandestines reunions.³¹

---

²⁹ FONTANA TARRATS, José María: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 68.

³⁰ Aquesta hipòtesi de la voluntat de trencament generacional neix de les converses mantingudes amb els historiadors garriguencs Antoni Roselló Aixalà i Josep Rubió Sobreper. Per veure una relació panoràmica del sindicalisme agrícola a les Garrigues durant la Segona República, vegi's BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República...*, op. cit., 1986, pp. 157-181.

³¹ Arxiu Comarcal de la Noguera (ACN), Fons Delegació Comarcal de Informació e Investigación de Balaguer, expedient personal de José Mª Porcioles Colomer.

Quadre 2.3. Altres falangistes lleidatans, 1936.				
Nom	Edat	Professió	Localitat	Observacions
Jou Olius, Jaime	24	Mestre	Aitona	Executat el 22-12-1936, a la carretera entre Aitona i Fraga
Palau Morell, Ramón	52	Desc.	Albesa	Alcalde d'Albesa el 1939
Palau Sales, José	27	Desc.	Albesa	Excombatent
Sanz Gaya, Luis	24	Mecànic/xofer	Alfés	TPL, executat el 29-8-1936
Palomàs Borràs, Pedro	25	Mestre	Algerri	Executat a Castellgalí, el 17-9-1936.
Jofre Roma, Saturnino	74	Militar retirat	Alguaire	Mort durant la guerra, en lloc i data desconeguts
Aguado Lizama, Fernando	37	Secretari jutjat	Almacelles	TPL, executat el 26-3-1937
Vidal Solanes, Antonio	36	Pagès/guàrdia municipal	Almenar	TPL, executat el 15-11-1936
Pujol Reñé, Francisco	50	Comerciant	Artesa de Lleida	TPL, executat el 31-12-1936
Pujol Reñé, Tomás	44	Propietari	Artesa de Lleida	TPL, executat el 31-12-1936
Baró Almacellas, Jaime			Balaguer	Procedent d'Acció Catòlica, excombatent
Fuentes Valcárcel, Alberto	29	Empleat	Balaguer	Executat al terme de Bellmunt d'Urgell el 5-8-1936
Gilbert Clua, Alfonso		Flequer	Balaguer	Excombatent. Cap local i comarcal de FET y de las JONS de Balaguer, 1941-1946.
Gomà Pi, Luis	44	Empleat	Balaguer	Executat al terme de Bellmunt d'Urgell el 5-8-1936
Messegué Taribó, Juan			Balaguer	Cap provincial de Milicias de FET y de las JONS, 1940-1942
Illa Salvia, Pablo	21	Comerciant	Bellvís	TPL, executat el 5-9-1936
Pelegrí Esquerda, Prudencio	19	Estudiant	El Soleràs	TPL, executat l'1-9-1936
Pelegrí Esquerda, Domingo	17	Estudiant	El Soleràs	Executat el 21-7-1936
Pastó Masana, José	27	Pagès	Els Omellons	TPL, executat el 5-9-1936
Torrens Carrera, Casimiro	28	Metge	Els Omells de Na Gaia	Executat el 28-4-1938, als Omells de Na Gaia
Masip González, Luis	19	Estudiant	Llardecans	TPL, executat el 15-11-1936
Segura Prats, Salvador	39	Pagès	Maials	TPL, executat el 27-8-1936
Ramos Salvany, Jaime	42	Comerciant	Térmens	Alcalde, 1943-44
Aldomà Vidal, Jaime	26	Pagès	Torregrossa	TPL, executat el 21-9-1936
Aldomà Vidal, Ramón	24	Estudiant	Torregrossa	TPL, executat el 21-9-1936

Elaboració pròpia.

Fons: AHN-Causa General; BARRULL, J.: *Violència popular i justícia revolucionària*, op. cit., 1995; <http://webserveis5.udl.es/gcivil>

La Falange de la ciutat de Lleida, donada la seva naturalesa informal, inicialment no disposava de local social i sembla ser que es reunien al propi pis de Pablo Valledor, situat al carrer del Comandant Baiget, núm. 1.³² Allí tenien lloc les reduïdes i clandestines

³² Declaració de Mercedes Sol Pagán a la Causa General, feta a Saragossa el 29-11-1938. AHN, Causa General, lligall 1468.

reunions dels primers falangistes de la ciutat. Més endavant, quan la rebel·lió militar de juliol de 1936, i segons documentació de postguerra, els falangistes disposaven d'un local llogat en el carrer Tallada, propietat de Simón Clavera Armenteros, que havia estat membre del Requetè i aleshores ho era d'Acció Popular-CEDA.³³

José María Fontana afirmava que el nucli lleidatà dirigit per Pablo Valledor tenia un funcionament autònom, la qual cosa significa que no devia estar subordinat a les directrius de la Territorial Catalana, dirigida des de Barcelona per Roberto Bassas, a diferència de la tarragonina, que sí ho estava. No obstant això, el mateix Fontana (cap provincial de Tarragona) anotava que la tardor de 1935 organitzà una visita de propaganda a Lleida, amb Roberto Bassas i el barceloní José Ribas, en un viatge que també passà per localitats tarragonines com Gandesa, Miravet, Reus i la Selva del Camp.³⁴

L'activitat falangista lleidatana no anava més enllà d'accions d'abast polític molt limitat –repartir fulles de propaganda, estampar algun cartell, fer pintades...–, de realitzar alguna sessió d'entrenament de tir (amb armes il·legals entrades per la frontera, o potser proporcionades pels contactes militars de Valledor o de l'armeria Balius, la propietària de la qual era la mare d'un jove falangista, Silvino Roure Balius)³⁵ i de protagonitzar comptats enfrontaments –per la seva magnitud, més aviat, escaramusses– amb joves de l'esquerra lleidatana. Trobem alguna referència a la premsa d'esquerra, que es fa ressò dels altercats universitaris protagonitzats per falangistes barcelonins:

«Els feixistes de “Falange” han armat batussa a la Universitat de Barcelona pegant cops de porra a tots els estudiants que no pensen com ells. Si per conquistar la Universitat apel·len a aitals procediments tan culturals és d'esperar empraran altres medis més contundents encara para la conquesta del poder.

Res, que es veu als feixistes de tot arreu enderiats en bombardejar hospitals, assaltar Universitats... si, si, i tot això per arribar a la creació d'un nuevo estado.

Visca la gent d'ordre! Visca l'ensenyança religiosa!»³⁶

En una campanya electoral tan polaritzada com la de les eleccions de febrer de 1936, el repartiment de propaganda va ser motiu d'algunes topades dialèctiques i enfrontaments a les mans entre joves d'esquerra i dretans, que la premsa de partit s'encarregava d'exagerar

³³ AHL, FGC, Expedients nominals, lligall 34, expedient 81. Recollit també per SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, p. 50.

³⁴ FONTANA TARRATS, José M.: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 37.

³⁵ Maria Balius Serret va ser jutjada i condemnada a mort pel Tribunal Popular de Lleida, el 21 de setembre de 1936. Se l'acusà de cedir el seu pis per les reunions dels falangistes; des d'aquest mateix pis, suposadament, es va disparar durant els dies de l'aixecament. Igualment, se l'acusà de proporcionar armes als reaccionaris i d'amagar a l'armeria bales de tots calibres i pòlvora pels sollevats. *Combat*, 22-9-1939.

³⁶ Secció Esbarzer, *L'Ideal* (setmanari afiliat a ERC, segona època), 21-1-1936.

o minimitzar segons els casos. A les pàgines del republicà *L'Ideal*, hi trobem diverses notes al respecte:

«S'han repartit fullets electorals pels elements cedo-falangistes d'aquesta ciutat. Fins ací res de nou, si no fos que ells mateixos ensenyen l'orella, anomenant els seus propis partidaris "señores CONSERVADUROS".»³⁷

I encara, sense abandonar la ironia i la mofa, es reien de les joventuts dretanes, a qui auguraven uns ridículs resultats electorals:

«El dia 16, amb el permís de qui sigui i si el temps no ho impideix, la jovenalla de Falange, els xicotassos del requeté i els pro nois de la Lliga, pensen obsequiar als lleidatans amb una desfilada digna de carnestoltes. La carota no la portaran fins al vespre».³⁸

També hi apareixien comentaris sobre els enfrontaments a la sortida de Correus, centre neuràlgic de la recepció de la propaganda electoral:

«Uns jovenots cedo-carlins, surten de Correus de recollir uns paquets de propaganda. Troben uns joves esquerrans. Unes paraules violentes per banda i banda i cames ajudeu-me dels joves dretans. Els paquets cauen a terra, els arreplega un drapaire i els porta a vendre. Això tan innocent ha estat prou per a que "El Correo" hi bastís tota una història de pistoles que fa posar la pell de gallina. Esperem que la justícia sabrà destriar bé, sense passió, com li correspon, la puerilitat d'aqueix incident i decretar aviat la llibertat dels detinguts».³⁹

Entre els expedients personals de la Delegación de Orden Público, Joan Sagués localitzà el testimoni d'un comerciant que afirmava que un ferroviari ugetista havia presumit públicament d'haver participat en una baralla amb joves propagandistes de la dreta: «[...] *con varios compañeros suyos habían encontrado en el río a unos jóvenes de los que hacían propaganda de F.E. y a los que les habían quitado en otra ocasión la propaganda que retiraban de Correos, y que les habían dado una gran paliza*». Un d'aquests joves falangistes que havia rebut era Antonio Acebrón Comes, condemnat a mort pel TPL i executat a finals de 1936.⁴⁰

En definitiva, pot assegurar-se que, amb la irrellevància orgànica i social que hem descrit, Falange a Lleida mai va aconseguir superar una posició absolutament marginal en

³⁷ Secció Esbarzer, *L'Ideal*, 28-1-1936.

³⁸ Secció Esbarzer, *L'Ideal*, 11-2-1936.

³⁹ *L'Ideal*, 28-1-1936.

⁴⁰ SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit, 2003, pp. 43-44.

l'escenari polític dretà de la ciutat, que com va assenyalar Jaume Barrull era dominat per tradicionalistes, lliguers i cedistes.⁴¹

2.2. «Derechas de Lérida, así no triunfaréis nunca». De les eleccions a la insurrecció.

Les eleccions de febrer de 1936 van suposar per FE y de las JONS un cop dur, ja que va perdre l'acta de diputat de José Antonio Primo de Rivera. L'atemptat fallit contra el diputat socialista i catedràtic Luis Jiménez de Asúa, l'11 de març, com s'ha, va significar la il·legalització del partit i la detenció i empresonament dels seus dirigents José Antonio Primo de Rivera, Raimundo Fernández Cuesta i Julio Ruiz de Alda. A partir d'aquests moments, el partit passava a la clandestinitat i la seva activitat clarament abocada a la conspiració.

A Lleida, les notícies del desmantellament de FE y de las JONS i la detenció dels seus dirigents arribaren a través de les pàgines de la premsa. És el conservador *El Correo* el que, l'endemà mateix, publicava en la secció d'informacions una nota telefònica des de Madrid:

«En la Dirección General de Seguridad han sido facilitadas esta tarde a los periodistas noticias relacionadas con los sucesos ocurridos anoche en Madrid.

La policía desde anoche ha practicado numerosas detenciones, figurando entre ellas las de los vocales del Consejo Nacional de Falange Española, incluso don José Antonio Primo de Rivera, Martínez Cuesta, Ruiz de Alda y Augusto Barado.

Esas detenciones no se relacionan con los sucesos, sino que se fundamentan en la falta de trámites legales para el funcionamiento del partido, ya que no han sido encontrados libros ni documentos de ninguna clase que controlen la marcha de dichas agrupaciones.[. ..]»⁴²

Els dies posteriors, la premsa lleidatana continuava oferint informació sobre l'empresonament i el procés judicial seguit contra José Antonio Primo de Rivera. L'atenció mediàtica al líder falangista era, sens dubte, molt més gran que no pas el seu relleu polític aconseguït en les eleccions d'un mes abans. Cronològicament, aquest seguiment informatiu coincideix amb la reaparició de Pablo Valledor a les pàgines de *El Correo*. El 26 de març, Valledor hi escrivia un article titulat «Lección de cosas», en el qual analitzava els resultats de les eleccions de febrer, carregant durament contra el cofoisme de les dretes lleidatanes, que a diferència de les esquerres havien mancat d'entusiasme i sacrifici:

---

⁴¹ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., 1986, pp. 185-196.

⁴² *El Correo*, el 15-3-1936.

«[...] Las derechas han creído que bastaba el nombre de un jefe, y una intensa propaganda cartelera, para poder esperar con tranquilidad, tomando café y fumando un buen puro, el resultado de la contienda electoral. Su egoísmo, ya característico, les ha impedido discurrir y pensar que no basta la mayor o menor voluntad de unos cuantos para conseguir el triunfo, y no han comprendido que para que un partido tenga fuerza, ha de contar con el trabajo diario, lleno de fe y abnegación de todos sus componentes, los cuales han de estar unidos, no por el miedo de perder lo que tienen, sino por el entusiasmo y el sacrificio de todos sus miembros.

[...] Pues bien, derechas de Lérida, así no triunfaréis nunca. Es preciso que de ello estéis convencidos. Hace falta una organización en todos los partidos. Sobran jefes, y falta orden y disciplina.

[...] la victoria exige sacrificios, y éstos han de ser mayores que el hablar en las tertulias y gastarse en socorrer a los necesitados y en ayuda de los suyos, una cantidad que para el bolsillo de muchos, no llega a la millonésima parte de lo que tienen.

Perdonar este atrevimiento que me tomo. Mi gran amor por España, ha movido a mi mano a escribir estas líneas que no tienen más valor que el haber sido dictadas por el corazón de quien todo lo ha sacrificado siempre al bien de la Patria.»⁴³

Tan sols uns dies després hi tornava a publicar un escrit, de nou contra el conformisme de les classes d'ordre. Hi apareixen força elements del discurs falangista, fins i tot referències subliminals a la situació de FE y de las JONS:

«Existe actualmente en la sociedad española un derrumbamiento tan grande de todos los valores morales, una carencia tan absoluta de espiritualidad, que forzosamente nos había de traer como consecuencia, y de una manera fatal, al estado de descomposición en que nos encontramos.

Hoy día el hablar de Patria y Bandera es una cursilería rayana en la idiotez. No hay más Patria, según dicen los intelectuales modernos, que aquel sitio en donde mejor comemos y donde más cubiertas están nuestras necesidades materiales. Gritar ¡Viva España! es crimen atroz, que hace caer al que lanza este grito dentro del Código; los hijos, rechazan la autoridad paterna; las muchachas modernas, hacen gala en sus conversaciones y en los bailes y playas, de un descoco y de una falta de pudor, que mal se avienen con el hecho de verlas después en las Iglesias haciendo acto de fe de catolicismo. En fin, hay una carencia tal de moralidad y de fe en los destinos de España, que no es de extrañar que merecidamente nos veamos todos, los que de ello tienen culpa, y los que hemos trabajado para impedirlo, arrastrados y sumidos en este ambiente de tristeza y de amargura que en el presente se respira en España.»

La visió que presenta Valledor és absolutament desmoralitzadora: Espanya es troba en una situació de descomposició absoluta, on els valors morals i l'espiritualitat han desaparegut per complet i és ben palpable el descrèdit de la idea nacional i la manca de respecte per qualsevol tipus d'autoritat. I el més sorprenent, per ell, resultava l'actitud de la gent d'ordre, de la dreta política davant les dramàtiques circumstàncies. Una actitud apàtica, de tranquil·litat i conformisme de saló, d'espera que la divina providència els tragués del fangar polític. Continuava:

⁴³ Pablo Valledor: «Lección de cosas», *El Correo*, 26-3-1936.

«Pero lo más triste, lo que indigna, es ver la apatía, la suicida cobardía, con que la gente que ella se llama de orden, y yo título de desorden, hace frente a las circunstancias actuales.

Yo estoy cansado de escuchar, en peñas de casinos y cafés, conversaciones de personas respetables, y que por su posición social deberían ser las primeras en dar ejemplo, palabras de condolencia por lo que ocurre, y casi siempre he oído como colofón a todas las lamentaciones de estos señores, la siguiente exclamación: “lo que hace falta en España es que aparezca un hombre”. Y lo dicen tan tranquilos, como si por el hecho de pronunciar esa frase, no pusiesen en duda ellos mismos su propia masculinidad. No amigos míos, lo que hace falta, no es un hombre. Lo que necesita España, son hombres. Hombres que no limiten todas sus energías a sentados en una buena butaca, tomando café y fumando un puro, arreglar la Patria y criticar de todo y de todos. Hombres que se decidan convencidos de la legalidad de sus pensamientos, a luchar cara a cara, aportando para ello, su dinero, su actividad, sus energías. Y si alguno de ellos no se siente con el valor necesario para esto, por lo menos que ayuden a los que sacrifican todo en aras de un ideal y de una fe, y que no se dé el triste caso de que quien expone todo por el bien de la comunidad no reciba como premio a sus afanes más que el siguiente comentario: “Pero hombre, por qué se mete usted en líos”, o el más confortador: “Con lo tranquilo que viviría usted ocupándose sólo de sus asuntos”. Esto es lo que se necesita en nuestro país. Que las derechas, practiquen sus ideas, que no hay mejor manera de convencer que con el ejemplo. Que constantemente, ejerzan una labor de atención, de cuidado, hacia los menesterosos. Que los pudientes, movilicen sus dineros en bien de los necesitados, con construcción de asilos, escuelas, y toda clase de obras de beneficencia. Que la caridad se ejerza constantemente y no en la proximidad de las elecciones, y así con un constante ejemplo de abnegación, de interés y de afecto a las clases menesterosas, quizás se logre para España, días de gloria y de tranquilidad, que en modo alguno se conseguirán, reduciendo todo nuestro esfuerzo a pronunciar después de una buena digestión y en el confortable ambiente familiar, esta frase que encierra todo el egoísmo de esa gente de orden: “Aquí hace falta un hombre”.»⁴⁴

Mà dura feia falta i no paraules buides, –afirmava el Valledor més demagògic–, homes d’acció i no providències, persones disposades a sacrificar les comoditats materials al servei d’una Pàtria en perill i no advocats de secà que arreglessin el món des del cafè, amb l’estómac ple i el cigar a la mà. Per Valledor, el benemèrit cos de la Guàrdia Civil era exemple d’abnegació i heroisme al servei d’Espanya, com escrivia unes setmanes després:

«Te he visto desfilar, Guardia Civil Heroica, erguida la cabeza, la mirada decidida, el tricornio que deja al descubierto tu honrada frente. En mi imaginación han revivido y han desfilado ante mis ojos, todas las gestas de heroísmo, abnegación y disciplina, que en las páginas de tu historial han escrito con su sangre muchos de los tuyos, poniendo de manifiesto ante propios y extraños, todo el espíritu y toda la valía de ese Cuerpo, motivo de orgullo para España y ejemplo viviente de hasta qué límites llega el valor y el temple de la raza española.

[...] rindo mi tributo voluntario con estas líneas a ese benemérito Instituto, y a vuestro paso inclino mi frente de soldado, y con toda la fuerza de mis pulmones, lanzo este grito que sale de lo más hondo de mi alma: “¡Honor a la Guardia Civil!”.»⁴⁵

⁴⁴ Pablo Valledor: «¡Aquí hacen falta... muchas cosas!», *El Correo*, 31-3-1936.

⁴⁵ Pablo Valledor: «Honor a la Guardia Civil», *El Correo*, 15-4-1936.

Les pàgines dels diaris mostraven que la persecució policial de la Falange clandestina era cada cop més dura. Detencions de líders falangistes, caps provincials engarjolats, grups de joves interceptats, intervenció d'armes... la premsa lleidatana se'n feia ressò. La Falange lleidatana no en va ser una excepció. El 2 de maig de 1936, el diari d'informació vesperí *La Tribuna* notificava la detenció i ingrés a la presó «*por cuestiones políticas*» de Pablo Valledor Díaz, que quedava a disposició del Director General de Seguretat. Cap altre diari de la ciutat es feu ressò de la detenció de Pablo Valledor. Fou una estada curta a la presó, una setmana després apareixia al mateix diari una nota referent a la seva posada en llibertat, «*por órdenes del Director General de Seguridad*», insistint que havia estat reclus per qüestions polítiques.⁴⁶

L'ambient polític cada dia era més tens, les pàgines de la premsa, en definitiva, no eren més que un reflex de la realitat. El maig de 1936, a Llardecans, hi hagué una batussa entre joves falangistes i tradicionalistes i elements comunistes del poble, en què van haver d'intervenir les forces d'ordre públic.⁴⁷ Els ànims estaven ben caldejats aquella primavera.

En aquest context, de ben segur que la detenció de Valledor responia més a un objectiu intimidatori que altra cosa, un toc d'atenció als falangistes lleidatans, que sabessin que eren controlats i les seves activitats vigilades. Pensem que fou aquest moment, davant la pressió policíaca, quan Pablo Valledor va ser rellevat al capdavant del grup lleidatà de Falange per Francisco Boldú Niubó, un jove mestre nacional de 23 anys, que va encarregar-se de la direcció, mentre que la secretaria era ocupada per Paulino Gort Porta, jove estudiant de la mateixa edat.⁴⁸

---

⁴⁶ *La Tribuna*, 2-5-1936 i 9-5-1936, respectivament. La vídua de Pablo Valledor, Mercedes Sol Pagán, en declaració a la Causa General, el novembre de 1938, es referia a que el seu espòs era «*destacado miembro de Falange Española y que ya con anterioridad a la fecha del Glorioso Alzamiento había sido detenido por los elementos marxistas*». AHN, Causa General, lligall 1468.

⁴⁷ La comandància de la Guàrdia Civil de Maials informava: «*(...) en el pueblo de Llardecans sobre el mes de Mayo de mil novecientos treinta y seis, debido a la tirantez política entre los Comunistas y los afiliados a Falange Española y de las JONS y Tradicionalistas, hubo una reyerta entre un grupo de Falangistas y otro de Comunistas, y a consecuencia de esta reyerta se excitaron los ánimos y hubo necesidad de solicitar el auxilio de la fuerza pública, a pesar de ello se organizó una concentración comunista, después de haberse celebrado un entierro laico que disolvió la fuerza pública*». AHN, Causa General, lligall 1464.

⁴⁸ Segons una esquella mortuòria publicada al diari *La Mañana*, 29-9-1939.

2.3. «Lérida, en apariencia, estaba ganada para la causa nacional». Els falangistes, armats, surten al carrer.

Malgrat la insignificança social i política de la Falange lleidatana, la seva jove militància participà activament en l'aixecament militar del juliol de 1936. Ja hem assenyalat els bons contactes de Valledor amb l'estament militar de la ciutat, una part del qual, comandada per Rafael Sanz García –coronel del regiment d'infanteria l'Albuera, núm. 16 i governador militar de la plaça, un fill del qual era falangista–, va ser l'element substancial de la conspiració. El pronunciament militar a Lleida, tanmateix, i tal com han explicat Jaume Barrull i Joan Sagués, es caracteritzà per la participació activa dels elements civils, tant en la preparació com en el mateix alçament.⁴⁹

Segons es desprèn del testimoni del dirigent carlí Joan Lavaquial en el procés de la Causa General, en una declaració de novembre de 1941, els elements de Falange i els tradicionalistes havien mantingut contactes abans de l'aixecament militar. El carlí afirmava que «a últimos de junio de 1936 el que habla se entrevistó con el más caracterizado de la Falange D. José Martínez de San Miguel, quien le informó de que tenían instrucciones de marchar de acuerdo con el Partido Tradicionalista». Lavaquial afegia, entre altre coses, que pocs dies abans del l'aixecament havien rebut instruccions del cap regional carlí, Tomàs Caylà, indicant-los que havien d'estar preparats però que no tinguessin armes (suposem que per no aixecar sospites), les quals els serien facilitades per la guarnició militar. Tanmateix, Lavaquial es refereix als moviments carlins per aconseguir armes a través de la frontera fins a principis de juliol, alguns d'ells infructuosos.⁵⁰ Un paper important en aquest assumpte el devia jugar el seu fill, Ramon Lavaquial Pujadas, agent consular alemany a Lleida, de simpaties filonazis i amb bons contactes a l'exterior.⁵¹

⁴⁹ Per resseguir en detall la planificació del cop, l'aixecament i el fracàs de la revolta de 18 de juliol de 1936 a Lleida, cfr. BARRULL, Jaume: «Epíleg: Tres dies de juliol» a *Les comarques de Lleida...*, op. cit., 1986, pp. 430-434; ÍDEM: *Violència política i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Lleida, Pagès Editors, 1995, pp. 19-26; SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, pp. 44-65. Una versió testimonial a ÁLVAREZ PALLÁS, José M^a: *Lérida bajo la horda, 1934-1936-1938*, Lleida, Imprenta Provincial, 1941.

⁵⁰ Declaració de Joan Lavaquial Llastarri (17-11-1941), AHN, Causa General, lligall 1468. Cfr. VALLVERDÚ MARTÍ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República Espanyola (1931-1936). Anàlisi d'una política estructural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 312-313.

⁵¹ Ramon Lavaquial Pujadas va ser jutjat pel TPL el 9 de desembre de 1936 i, condemnat a mort, va ser executat el 31-12-1936. El consolat alemany de Barcelona envià una delegació per interessar-se per la seva sort davant el comissari d'ordre públic Josep Rodés. Ho trobem a *Combat*, 6-11-1936.

Per part falangista, molt menys nombrosa que la carlina, els que s'encarregaren dels contactes amb les altres forces polítiques compromeses amb l'aixecament militar –CEDA i Comunió Tradicionalista– i la coordinació de les pròpies forces de xoc van ser José Martínez de San Miguel, cap de milícies, i Francisco Boldú Niubó, cap provincial de Falange;⁵² probablement des d'un segon pla, més discretament, Pablo Valledor devia mantenir els contactes amb l'estament militar i els seus joves oficials.⁵³

Els dies anteriors a la revolta militar l'agitació social i política era palpable. El 12 i 13 de juliol foren assassinats el tinent d'assalt Castillo i el líder de Renovación Española José Calvo Sotelo. A Lleida, el 14 explotà un petard a la impremta del diari catòlic *El Correo*, situada al carrer d'Anselm Clavé. L'endemà, a mig matí, ho feia un petard a la sala del cafè del casal de Joventut Republicana de Lleida, a l'avinguda de Blondel. Ni l'un ni l'altre causaren excessius danys materials ni tampoc humans, però eren mostra de l'ambient enrarit i tens que es respirava a la ciutat dies abans de la revolta militar.

El 13 de juliol, després d'un registre policial al domicili de Francisco Boldú en el qual es trobaren armes, foren detingudes una cinquantena de persones, principalment falangistes. Entre elles, a més del cap provincial Boldú, fou detingut Rafael Ruiz Alles.⁵⁴ Els falangistes lleidatans estaven preparant-se per la conspiració i ja s'havien proveït d'armes per actuar. Arran de la detenció i empresonament de Boldú, les funcions de la direcció falangista recaigueren sobre José Martínez de San Miguel, fins aleshores cap de milícies.

També va caure el grup falangista de l'Espluga Calba. Era una tarda calorosa d'estiu, llarga, i els agents d'ordre públic de Lleida es presentaren al poble garriguenc a buscar-los. El Govern els manà detenir «*per considerar-los elements feixistes*».⁵⁵ Un cop detinguts els menestrals que treballaven al nucli, esperaren que arribessin del tros els pagesos. Es posà vigilància a tots els camins del terme, i a la plaça del poble, un per un, tota la cèl·lula espluguena va ser apressada.⁵⁶

⁵² El carlí Miquel Niubó Casanellas confirma el paper de José Martínez de San Miguel: «*el 17 de julio recibió instrucciones del Delegado de Falange D. José San Miguel [sic]*». AHN, Causa General, lligall 1468, declaració de 12-12-1941.

⁵³ Joaquín Arrarás assenyala Francisco Boldú, els germans Josep i Paulí Gort Porta i Rafael Ruiz Alles com els enllaços de la Falange amb els directors de la revolta a la ciutat. Cfr. ARRARÁS, Joaquín: *Historia de la Cruzada Española*, Madrid, Ediciones Españolas, 1942, vol. 5, tom XXII, p. 276.

⁵⁴ *La Tribuna*, 13-7-1936. Desconeixem, però, el nom d'altres falangistes lleidatans detinguts.

⁵⁵ *Combat*, 3-9-1936. Es publica la nota de la vista i sentència del Tribunal Popular de Lleida.

⁵⁶ Versió transmesa oralment per la neboda d'un dels detinguts a l'Espluga Calba.

Igualment, tenim constància que abans de l'aixecament, el 16 de juliol, foren detinguts sis carlins de Juncosa de les Garrigues, potent nucli tradicionalista on vivia el president de la Junta Provincial, Alfons Piñol Salvat. Suposem que els carlins foren detinguts per tinença d'armes, o per moviments sospitosos, preparats com estaven per quan sonessin les cornetes de revolta. Aquestes detencions no van fer tirar enrere la joventut tradicionalista del poble, un grup de la qual, entre ells el president del cercle, va desplaçar-se a Lleida i es va sumar als efectius sollevats el diumenge 19 de juliol.⁵⁷

La tensió augmentà lògicament amb l'arribada de les primeres notícies de l'aixecament militar a l'Àfrica, el 17 de juliol. El dissabte 18, de matí, escamots civils de falangistes, requetès, japistes i d'altres simplement dretans sortiren armats al carrer i controlaren els punts estratègics de la ciutat, si bé sense prendre cap edifici ni servei públic. Ramon M. Bernat, cap provincial del Requetè lleidatà, havia rebut a través d'un enllaç l'ordre de Tomàs Caylà d'afegir-se al cop aquell mateix dissabte, després d'hores de dubtes sobre si sumar-s'hi o no.⁵⁸ Per la part falangista, segons José María Fontana, aquella nit del 17 al 18 de juliol, la Falange havia organitzat «tres retenes (*Ramblas de Aragón y Fernando, y calle de Caballeros*), que dominaban el centro de Lérida, y que eran mandados por Herce, Juan Arqués y el jefe de Milicias José San Miguel [sic]». ⁵⁹ Jaume Barrull apuntava que els escamots devien comptar amb el suport de les autoritats militars i l'abstenció o la passivitat de les forces d'ordre públic republicanes i, amb la seva presència, pretenien provocar una reacció de l'obrerisme que justificués la intervenció posterior de l'exèrcit. José Mª Álvarez Pallás es referia també als moviments estratègics d'aquella nit:

«Al amanecer, grupos disciplinados, se apostran en los lugares más estratégicos de la ciudad.

Todos con arma corta y disimuladamente, con zozobra e inquietud esperaban el nuevo día conociendo que iban a iniciarse jornadas decisivas para España.

⁵⁷ *La Mañana*, 31-8-1939. Els sis detinguts carlins abans de l'aixecament i els nou que es desplaçaren a la capital el 19 de juliol, van ser jutjats pel TPL i condemnats tots a mort. Els nou segons van ser executats al cementiri de Lleida l'1-9-1936, mentre que els sis primers hi van ser afusellats el 20-1-1937. *Combat*, 2-9-1936 i 16-1-1937. També a <http://webserveis5.udl.es/gcivil>

⁵⁸ VALLVERDÚ MARTÍ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República Espanyola (1931-1936)*..., op. cit., 2008, p. 312.

⁵⁹ FONTANA TARRATS, José M.: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 68. Fontana es refereix a Antonio L. Herce i confon el nom de Ramón Arqués. Coincideix amb la versió de Joaquín Arrarás, que també s'equivoca amb el nom del pilot civil: «A la madrugada, la Falange tenía organizados tres retenes de fuerzas: en la rambla de Aragón, al mando de Antonio Herce, en la calle de Caballeros, al mando de José San Miguel, y en la rambla de Fernando, al mando del piloto civil Juan Arqués Miarnau. El día 18 Lérida amanecía dominada por las fuerzas de Falange, JAP y Requeté». Cfr. ARRARÁS, Joaquín: *Historia de la Cruzada española*, op. cit., 1942, p. 277.

La calle quedó de aquel puñado de valientes cuya misión era la de garantizar la tranquilidad, dominar la situación [...]»⁶⁰

Tot el dia, segons Álvarez Pallás, va ser d'una frenètica activitat i moviments, notícies certes i falses que arribaven sobre el cop militar. Principalment hi havia cinc nuclis actius que aquell dissabte anaven congregant civils: el domicili del notari Josep Abizanda Puntas (cap de CEDA), el domicili de Manuel Larrosa Hospital (regidor municipal de CEDA) al carrer La Palma, el domicili del capità Puertas i les seus de Falange i la CEDA. Ultra el manifest protagonisme dels elements cedistes i la infravaloració del carlisme, Álvarez Pallás destacava el compromís i abnegació dels joves falangistes lleidatans, però ni esmentava el fet que alguns d'ells havien estat empresonats uns dies abans, ni tampoc el paper rellevant dels tradicionalistes, numèricament molt major als dels falangistes:

«[...] La Falange, juventud y esperanza, llena de entusiasmo no tenía un momento de reposo y convocaba a sus elementos que, decididos, se comprometían a cumplir hasta el fin la consigna recibida.

Pepe Martínez de San Miguel, Francisco Boldú, Paulino y José Gort Porta, Rafael Ruiz, Silvino Roure, Arcadio Agelet, Alfonso Franco, Alfonso Pujol, José María Chordi, Juan Balsells, Javier Montseny, Antonio Acebrón, Eduardo Caba y tantos otros que acudieron a su puesto y que pocos días después caían ante un paredón, asesinados por la horda...»⁶¹

El cap en funcions de Falange, José Martínez de San Miguel, va entrevistar-se en representació del comitè civil amb el coronel Rafael Sanz García, cap del Regiment i Governador Militar de la ciutat i n'aconseguí la promesa de proclamar l'estat de guerra l'endemà a primera hora.⁶² Així va ser. Diumenge a les nou del matí, l'exèrcit va proclamar l'estat de guerra, van ocupar l'ajuntament, la Generalitat, Ràdio Lleida, l'estació del ferrocarril, telèfons i telègrafs i altres llocs estratègics de la ciutat. Es clausuraren els centres polítics i sindicals sense practicar cap detenció, si bé amb un civil mort i dos guàrdies civils ferits com a conseqüència d'un tiroteig. Una de les primeres mesures va ser alliberar els presos dretans, entre els quals els falangistes lleidatans i de l'Espluga Calba i els tradicionalistes; tots ells, amb altres paisans mobilitzats, van ser armats i instruïts convenientment i se'ls destinà a les tasques de patrulla per la ciutat. Així ho explicava Valentín Martín Aguado, militar retirat que va ser nomenat primer alcalde de la ciutat a l'entrada de les tropes franquistes, l'abril de 1938:

⁶⁰ ÁLVAREZ PALLÁS, José M^a: «18 de julio en Lérida», *La Mañana*, 18-7-1942.

⁶¹ *Ibidem*. Francisco Boldú i Rafael Ruiz, almenys, havien estat empresonats uns dies abans i seran alliberats un cop proclamat l'estat de guerra, no abans.

⁶² FONTANA TARRATS, José M.: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 68. També a BARRULL, Jaume: «Epíleg: Tres dies de juliol» a *Les comarques de Lleida...*, op. cit., 1986, pp. 431.

«Que estando en el Castillo se presentaron varios jóvenes falangistas que acababan de poner en libertad por haber estado detenidos en la cárcel por su significación política, enseñándoles el dicente el manejo del fusil y como viera además que había más personas de confianza y aptas para el manejo de las armas interesó e invitó a los mismos para que cogieran cada uno un fusil para ayudar en aquellas circunstancias [...]»⁶³

A la tarda del diumenge, a la seu del Govern Militar el coronel Josa de Gomar va mantenir una reunió amb diversos representants polítics de la dreta lleidatana en què es tractà l'organització de la província en cas de triomfar el cop militar. Hi assistiren els tradicionalistes Casimir de Sangenís i Joan Recasens Ros i els membres d'Acció Popular-CEDA Josep Baró Bonet i Josep Abizanda Puntas. Sembla ser, per les fonts referides, que a la reunió no hi havia cap representant de la Falange. Per la presidència de la Diputació va ser designat el coronel Josa de Gomar, mentre que per l'Alcaldia de Lleida ho va ser el carlí Joan Recasens Ros.⁶⁴

Durant tot aquell diumenge, l'exèrcit es va limitar a mantenir la seva presència al carrer i a controlar els edificis ocupats. Els joves falangistes, tradicionalistes i catòlics van ser substituïts per les tropes militars en les tasques de vigilància dels carrers i s'anaren concentrant al Castell. «Lérida, en apariencia, estaba ganada para la causa nacional».⁶⁵ De ben segur, l'actitud poc decidida, temerària i excessivament optimista del coronel Sanz García, que va rebutjar emprendre una acció més enèrgica, que no creia necessari extremar les mesures, va resultar decisiva per explicar el fracàs de la revolta a la ciutat.

Els carlins, amb tots els efectius que tenien disponibles a les comarques lleidatanes, estaven desorientats, sense mitjans de transport per desplaçar-se a la capital i sense armes a les mans. Ignasi Morera, president de les Joventuts Tradicionalistes de Lleida, va fer diversos viatges amb el seu cotxe a pobles veïns, trametent ordres i portant cap a Lleida joves carlins. Però resultà del tot insuficient. Grups de requetès dels pobles, reunits i preparats per desplaçar-se a Lleida, se'n hagueren de tornar discretament cap als seus domicilis un cop passada l'hora acordada per ser recollits. Malgrat totes aquestes deficiències en el transport, alguns grups de localitats més o menys properes es desplaçaren

---

⁶³ AHN, Causa General, Lligall 1468. Ho recull també SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, pp. 51-52.

⁶⁴ Coincideixen en aquestes designacions els testimonis a la Causa General de Juan Lavaquial Llastarri, Ignacio Pierola Ciordia, Carlos Larrosa Hospital, Joaquín Puig Bayer, etc., si bé difereixen en el fet de si la reunió va tenir lloc el matí o la tarda del diumenge 19 de juliol. Joaquín Puig afirma que el càrrec d'Alcalde havia estat oferit a Enrique Alfambra Camps, alferes d'Infanteria de 40 anys, natural de Figueres, que no acceptà, proposant després a Joan Recasens Ros. AHN, Causa General, lligall 1468.

⁶⁵ ARRARÁS, Joaquín: *Historia de la Cruzada española*, op. cit., 1942, p. 278.

a la capital, gràcies als mitjans que es van procurar ells mateixos. És el cas dels joves tradicionalistes, elements d'Acció Ciutadana o falangistes, de pobles com Juncosa de les Garrigues, Llardecans, Montoliu de Lleida, Almenar, Maials, Torrefarrera o Torregrossa que, pels seus propis mitjans, armats o no, van anar a la capital per secundar la revolta.⁶⁶

Des d'aquella mateixa tarda del diumenge, a l'altre costat del riu, s'anaven concentrant grups d'obrers que van proclamar la vaga general per l'endemà, dilluns. Les notícies del fracàs del cop militar que arribaven de Barcelona, per la ràdio, aquella nit, van resultar decisives pel canvi de la situació. El dilluns 20 de juliol va ser radicalment diferent. Els grups d'obrers en vaga s'anaren fent cada cop més presents pels carrers de la ciutat, celebrant les notícies definitives del triomf popular a Barcelona; la guàrdia d'assalt sortia a lluitar contra els rebels mentre cada vegada més soldats abandonaven les seves posicions, el que féu que ràpidament desaparegués el poder militar sollevat dels carrers. Alguns joves falangistes i requetès resistiren encara des del terrat de la casa Cros a la rambla de Ferran, quan les forces lleials a la República ja havien recuperat el control de la capital ponentina.⁶⁷ Els civils concentrats al Castell i els militars sollevats van ser desarmats i detinguts. El cop militar havia estat derrotat.

La pràctica totalitat de l'element civil sumat a la sublevació militar foren detinguts aquell dilluns 20 de juliol, ja fos al Castell de la Seu Vella, ja fos als carrers lleidatans, o a la Casa Cros. La implicació directa i participació dels falangistes, tradicionalistes i *japistes* lleidatans i d'alguns pobles veïns a la sublevació militar fracassada explica el fet que molts dels seus noms apareguin a les llistes de víctimes de la repressió republicana, fonamentalment aquells primers mesos de juliol, agost i setembre, mesos que el terror revolucionari s'apoderà de Lleida.⁶⁸ Molts d'ells moriren, o bé assassinats en alguna de les *saques* de la presó de Lleida o bé executats en compliment de les sentències de mort dictades pel Tribunal Popular de Lleida. Alguns altres foren empresonats, hagueren d'amagar-se o, en el millor dels casos, es passaren a l'Espanya de Franco. Molts pocs van aconseguir sortir-se'n indemnes.

⁶⁶ S'hi refereixen tant Joan Lavaquial com Carlos Larrosa a la declaració a la Causa General (AHN, Causa General, lligall 1468), així com ÁLVAREZ PALLÁS, José M.: «18 de julio en Lérida», art. cit.

⁶⁷ Segons el testimoni escrit de Just Pons Berengué eren els falangistes José Molí i un dels germans Cava, amb un dels germans carlins Recasens Gassió. Cfr. VIOLA, Ramiro (ed.): *Memòries de planes viscudes (1936) o un juliol que ha fet història*, Lleida, edició d'autor, 1993, p. 168.

⁶⁸ Vegi's les observacions introduïdes als quadres de militància falangista de Lleida i l'Esplugu Calba.

Un dels falangistes que després de la guerra féu valdre la seva condició de *camisa vieja* i, entre altres càrrecs ocupà la lloctinència provincial de la Guardia de Franco, Hermenegildo Agelet de Dalmases, fill de l'exlíder del Partit Liberal a Lleida (Antoni Agelet Romeu), aconseguí sortir en llibertat del Tribunal Popular de Lleida en demostrar la seva defensa que, si bé era amic d'elements feixistes reconeguts de la ciutat pel fet d'haver compartit estudis, va rebutjar l'oferiment i no va participar al moviment facciós de 19 de juliol.⁶⁹ La severa repressió que castigà la militància falangista de preguerra i la supervivència d'un grup molt reduït de *camisas viejas* lleidatans, influirà decisivament en el desplegament posterior de FET y de las JONS a la província de Lleida, en caracteritzarà els quadres i la configuració i, àdhuc, l'actitud política de la població envers el Partit Únic.

Les trajectòries personals de dos destacats falangistes en la Lleida franquista, considerats *camisas viejas*, Víctor Hellín Sol (1913) i Francisco Pons Castellà (1913-2008) són il·lustratives.

Víctor Hellín era d'Acció Catòlica, un jove de dretes, d'ordre i de parròquia. Coneixia personalment Pablo Valledor (que estava casat amb una cosina seva, Mercedes Sol) i era amic de Pepe Martínez de San Miguel, un xicot més gran que ell però que despertava cert magnetisme. Fou a través d'ells dos que tingué coneixement de la Falange. Encara que Hellín no es defineix com a falangista en aquells moments, per l'amistat que l'unia amb els dos principals organitzadors de Falange a Lleida, podria ben ser que formés part de l'estol de joves lleidatans que, de manera informal, es movien en l'òrbita falangista, sobretot a partir de la primavera de 1936. El diumenge 19 de juliol, al matí, assistí a la benedicció de la bandera d'Acció Catòlica a la seva parròquia de Sant Pere, al carrer Major. Ell presidia el grup de Joves d'Acció Catòlica que recentment s'hi havia creat.⁷⁰ En sortir de l'acte, s'assabentà de la proclamació de l'estat de guerra i se sumà a la sublevació, posant-se al servei de les autoritats militars al Castell. Fracassat el cop militar a Lleida, fou detingut al Castell i empresonat. Va ser jutjat pel Tribunal Popular de Lleida, que li imposà una pena de reclusió perpètua. El seu advocat va al·legar que Hellín es trobava al Castell per la crida de la seva lleva, la de l'any 1934. Un cop allí, Hellín s'havia negat en rodó a

---

⁶⁹ *Combat*, 2-12-1936.

⁷⁰ SOL CLOT, R. / TORRES GRAELL, M. C.: *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida. Període 1928-1968*, Lleida, Junta Diocesana d'Acció Catòlica, 1997, p. 36. Apareix la nota de la benedicció de la bandera a *El Correo*, 18-7-1936.

prendre les armes. Hi havia testimonis. Aquest fet, probablement, el va salvar de la mort que en demanava el fiscal.⁷¹ El 15 de gener de 1937 va ser traslladat de la presó de Lleida a la presó Model de Barcelona, des d'on visqué els fets de maig d'aquell any; després va ser enviat al camp de concentració dels Omells de Na Gaia i altre cop a la presó Model, d'on pocs dies abans de l'arribada de les tropes franquistes a la ciutat comtal, el gener de 1939, els presos van ser evacuats i conduïts en tren cap a la frontera. Abans d'arribar a Mataró els feren baixar del tren i continuar la marxa a peu i aprofità el desgavell per escapar-se i esperar l'arribada de les tropes nacionals. Aviat va retornar a la ciutat de Lleida, on arribà amb la condició de *camisa vieja*, excombatent i *excautivo*, avales que ben aviat li serviren per iniciar una brillant carrera política, com veurem, primer dins el Partit Únic i després en l'administració local i provincial.⁷²

Francisco Pons Castellà havia nascut a Argentina el 1913, on els seus pares havien emigrat, i retornà quan tenia deu anys per viure amb els seus oncles de Lleida. Estudià al Liceu Escolar i després la carrera de Farmàcia a la Universitat Autònoma de Barcelona per continuar amb el laboratori farmacèutic del seu oncle. Afiliat inicialment a les JAP, entrà a la Falange per l'ambient que hi havia entre els estudiants a Lleida. Pons estava compromès amb el cop d'estat a la ciutat de Lleida i havia de sortir al carrer. Tan sols un fet casual el va impedir d'afegir-se als sollevats: estava de guàrdia aquella nit a la farmàcia. Aquesta casualitat el salvà del fracàs, detenció i repressió republicana. Va amagar-se a casa del seu oncle, sabent que un dia o altre l'anirien a buscar, perquè a Lleida tothom es coneixia. Pons afirma que ja estava fins i tot planejat el dia que l'anirien a buscar una parella de la Guàrdia Civil, perquè creien que la presó era un lloc prou segur. Però les *saques* d'aquell estiu els va fer canviar de pla. Tan aviat com pogué va fugir de la ciutat, buscant un lloc més segur. El seu oncle li aconseguí un bon pla: s'escaparia de Lleida a través de la Creu Roja, dirigida a Lleida per Josep Cava Comabella. Un cotxe de la Creu Roja el va portar, amb bata blanca, braçalet i cartera de medicaments, a l'estació del ferrocarril, des d'on es traslladà amb tren fins a Barcelona. Allí va estar-se un temps, fins que aprofitant la doble

---

⁷¹ *Combat*, 11-11-1936.

⁷² Trajectòria reconstruïda gràcies a l'entrevista realitzada per l'autor a Víctor Hellín Sol i al seu testimoni a VARELA SERRA, Josep: *Converses amb sis alcaldes de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1993. Les referències a la militància de Víctor Hellín tan aviat ens l'assenyalen com de dretes, com de la CEDA com falangista. Crec que Hellín representa l'evolució política de joves dretans catòlics que se senten atrets pel discurs modern, radical i violent de Falange, especialment a partir del fracàs electoral de febrer de 1936.

nacionalitat espanyola i argentina, aconseguí un bitllet de vaixell per fugir cap a Argentina. Però no va viatjar cap a Argentina, sinó cap a França, per poder passar immediatament a l'Espanya franquista. En arribar a Burgos s'allistà a la Segona Centúria Catalana de la Falange i va fer la guerra en diversos llocs del front de Madrid, on aconseguí el grau d'Alferes Provisional d'Infanteria. L'abril mateix de 1938, Francisco Pons arribà amb les tropes franquistes a Lleida. De seguit, va exercir de secretari personal de Javier Bañeres, el primer cap provincial de FET y de las JONS. Era el primer càrrec que ocupava a la Lleida franquista. El fet de ser un dels pocs *camisas viejas* falangistes de Lleida li valgué per desenvolupar una carrera política en les estructures del Partit Únic, del qual va ser delegat provincial de Deportes molts anys, i de l'administració local, ja que el 1957 va ser nomenat Alcalde, càrrec que ocupà durant deu anys.⁷³

---

⁷³ Trajectòria reconstruïda gràcies a l'entrevista a Francisco Pons; el seu testimoni a VARELA SERRA, Josep: *Converses amb sis alcaldes de Lleida*, op. cit., 1993. El propi Francisco Pons explicà les seves peripècies durant la guerra en una taula rodona a l'Institut d'Estudis Ilerdencs, el març de 2001. En l'informe socio-polític que el Governador Civil de Lleida envià el 1957 al Ministerio de la Gobernación aval·lant la seva proposta per nomenar-lo Alcalde de Lleida, se'l destacava com a membre compromès de la Federación de Estudiantes Católicos i de les Juventudes de Acción Popular (AHL, FGC, Secció Administració Local, c. 192). Un informe de la Falange de setembre de 1944 deia que abans del 18 de juliol de 1936 havia estat afiliat a les JAP i cotitzava a Falange Española (AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 147).

CAPÍTOL 3

FET Y DE LAS JONS EN L'ÈPOCA TOTALITÀRIA.

«Representas camarada, en esta localidad, nuestro Movimiento por ser el Jefe Local de FET y de las JONS y por ello no debes olvidar la gran responsabilidad que sobre tí pesa. Debes ostentar el cargo con dignidad y satisfacción, orgulloso del honor que se te ha dispensado y por ello todos tus actos han de estar saturados de un gran espíritu patriótico, siempre presto al sacrificio, puesto que Falange es y no olvides nunca, DISCIPLINA, OBEDIENCIA y SACRIFICIO.»

Francisco Mora, «Circular nº 1», agost 1939.

3.1. Els inicis de la prefectura provincial de FET y de las JONS a Lleida, 1938-1939.

A primera hora del dia 3 d'abril de 1938, les tropes dels exèrcits franquistes comandades pel general Yagüe entraven a Lleida. Ho feien en dues direccions: pel carrer Alcalde Costa-Acadèmia, on trobaren una dura resistència, i per la rambla d'Aragó i carrer Prat de la Riba, en direcció a l'estació del ferrocarril, on també trobaren resistència. A la tarda, conquerien el turó de la Seu Vella. Les tropes republicanes, dirigides pel tinent coronel Valentín González «el Campesino», per dificultar l'avanç franquista per la ciutat van calar foc a diversos edificis entre la plaça Sant Joan i la plaça de la Sal, i ja en retirada van fer volar els ponts del ferrocarril i de la Nacional II sobre el riu Segre. La ciutat, des d'aquest moment dividida en dues parts separades pel riu Segre, esdevenia front de guerra durant els propers nou mesos: al marge dret del riu, la major part de la ciutat en mans dels franquistes; al marge esquerre, el barri de Cappont sota control republicà. Al finalitzar l'operació militar dissenyada pel general Franco per arribar a la Mediterrània, el 20 d'abril de 1938, una extensa franja de la província de Lleida, que anava des de la Vall d'Aran fins a Seròs quedà en mans nacionals. Amb tres caps de pont: Balaguer, Lleida i Seròs, bases per l'ofensiva final sobre Catalunya encetada a finals de 1938. Durant nou mesos les operacions militars van desviar-se cap a altres fronts, responent a la voluntat de Franco per allargar la guerra i infligir un major desgast material i humà a Catalunya per facilitar-ne l'ocupació posterior, així com per consolidar encara més el poder personal entre els militars sollevats.

José Mª Álvarez Pallás recordava uns anys després com foren rebudes les tropes franquistes a la ciutat de Lleida: «*Los pocos vecinos que aguantaron aquellos días de*

*peligro, afrontando toda serie de penalidades y sufrimientos para encontrarse en la España nacional, salían de sus cobijos y enronquecían vitoreando a España y al Caudillo».*¹ La ciutat era pràcticament deserta de població civil. No devien quedar-hi més que uns pocs milers d'habitants.² La majoria havia fugit pocs dies abans, quan el 27 d'abril els franquistes havien conquerit Fraga i, el primer poble català, Massalcoreig. Aquell dia, l'aviació franquista bombardejà la ciutat de Lleida, amb l'objectiu de debilitar la defensa republicana. Les sirenes anunciant els bombardejos van sonar des de les primeres hores i, juntament amb les dramàtiques explicacions dels bombardejos que arribaven amb els refugiats aragonesos, crearen un veritable estat de pànic entre la població lleidatana. No era el primer bombardeig, i el trist record de l'anterior de 2 de novembre de 1937, era encara present. Moltes famílies, esfereïdes, s'apressaren per fugir de la ciutat; uns cap a les torres de l'horta, que els oferien una major seguretat davant el perill aeri, d'altres més lluny, cap a la rereguarda catalana. El tren de Tarragona d'aquella tarda del 27 de març anava ple de gom a gom. A les cinc de la tarda començà el bombardeig, que durà dues hores, afectà tot el tram urbà i deixà molt malmesa la ciutat. Segons la *Memoria de la Casa de Lérida* dels jesuïtes hi hagueren unes 400 víctimes mortals, xifra però que difícilment pot ser exacta.³ Aquella nit es donà l'ordre d'evacuar la ciutat, que quedà sense llum ni aigua. Els bombardejos continuaren els propers dies, almenys un cop al dia, mentre les tropes franquistes anaven avançant cap a la ciutat. El 2 d'abril es feien amb el control del turó de Gardeny. L'endemà va ser el dia de l'ocupació definitiva de la ciutat de Lleida.⁴ Les fotografies de José Demarí «Campúa» –que acompanyava les tropes franquistes i realitzava documentals de propaganda d'Auxilio Social– ens ofereixen un testimoni gràfic de primera

---

¹ ÁLVAREZ PALLÁS, José M^a: «Fechas evocadoras», *La Mañana*, 1-4-1944.

² Quantificar quants habitants van romandre a la ciutat a l'entrada de les tropes franquistes és francament difícil. Josep M. Solé Sabaté parla d'uns 2.000 habitants; per la seva part, Josep Lladonosa parla d'unes 6.000 persones. Val a dir que el 1930 Lleida comptava amb gairebé 39.000 habitants. Cfr. SOLÉ SABATÉ, Josep M.: «Lleida, ciutat màrtir», *Ressò de Ponent*, núm. 68, 1988; LLADONOSA, Josep: *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, 1980.

³ Memòria citada per SOLÉ SABATÉ, Josep M.: *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 33.

⁴ El procés d'ocupació de Lleida, durant aquells dies de bombardejos, pot seguir-se a MEZQUIDA GENÉ, Luís M^a: *La Batalla del Segre. Repercusiones del Ebro en el Oeste de Cataluña*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1972, pp. 11-64; BARALLAT BARÉS, Mercè: *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pp. 45-55. BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme*, vol. 8, *Història de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 2003, pp. 148-150.

mà de la ciutat durant els primers moments de l'ocupació: la destrucció, la desolació, en definitiva, el paisatge després de la batalla d'una ciutat fantasma, deshabitada.⁵

La primera conseqüència política de l'ocupació franquista de terres catalanes va ser la derogació de l'Estatut d'Autonomia. El 5 d'abril de 1938 Franco signava el decret de Ramón Serrano Suñer en què es posava sobre el paper allò que el Alzamiento Nacional havia deixat clar el mateix 17 de juliol de 1936:

«El Alzamiento Nacional significó en el orden político, la ruptura con todas las instituciones que implicasen negación de los valores que se intentaba restaurar. Y es claro que, cualquiera que sea la concepción de la vida local que inspire normas futuras, el Estatuto de Cataluña, en mala hora concedido por la República, dejó de tener validez, en el orden jurídico español, desde el día diecisiete de julio de mil novecientos treinta y seis. [...] Importa, por consiguiente, restablecer un régimen de derecho público que, de acuerdo con el principio de unidad de la Patria, devuelva a aquellas provincias el honor de ser gobernadas en pie de igualdad con sus hermanas del resto de España».⁶

Significava que a partir d'aquell moment les quatre províncies catalanes es regirien per les normes generals aplicables a totes les altres províncies espanyoles, i les competències legislatives i executives que per l'Estatut d'Autonomia estaven en mans del Parlament de Catalunya i la Generalitat retornaven a l'Estat espanyol.

Immediatament es nomenaren les noves autoritats municipals i provincials. A Lleida, es nomenà Governador Civil a Luis Ventalló Vergés;⁷ Governador Militar a José Voyer primer i després, ben aviat, Heraclio Hernández Malillos;⁸ Delegat d'Ordre Públic, el comandant Pedro Martínez García;⁹ President de la Diputació provincial, Conrado Cortada Barri;¹⁰ l'autoritat militar nomenà l'Alcalde de Lleida, Valentín Martín Aguado.¹¹

⁵ Vegi's el catàleg *Lleida 1938. Fotografies de José Demaría «Campúa»* de exposició organitzada per l'Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 5 agost – 7 setembre 2008.

⁶ BOE, núm. 534, 8-4-1938.

⁷ Antic tradicionalista tarrassenc, vinculat a Alfons Sala Argemí, comte d'Egara, va ser secretari de la Mancomunitat quan aquell la presidí. Havia propugnat l'entrada tradicionalista al Bloque Nacional de José Calvo Sotelo i, durant la guerra, va ser partidari de la Unificació amb els falangistes. Havia ocupat un càrrec a la secretaria dels Servicios de Catalunya falangistes de Sant Sebastià, dirigida per José Mª Fontana Tarrats. Segons José Mª Fontana, Ventalló havia treballat amb Eduardo Aunós, a Biarritz, a favor de la causa franquista. No sabem, tanmateix, si Aunós va intervenir en el seu nomenament. Cfr. FONTANA TARRATS, José M^a: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 333.

⁸ Hernández Malillos era Coronel de la Guàrdia Civil i havia estat cap superior de policia de Barcelona.

⁹ Com a delegat del Ministerio de Orden Público, dirigit pel general Severiano Martínez Anido, Pedro Martínez responia clarament a un tarannà autoritari i d'un anticatalanisme exacerbat. La seva actuació, en sintonia amb la del Governador Militar, en contra la llengua i la cultura catalanes va topar, en algun cas, amb el Governador Civil Ventalló. Cfr. THOMÀS, Joan M.: *Falange, Guerra civil, Franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys del règim franquista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 275.

¹⁰ Advocat de Tremp, havia iniciat la seva trajectòria política en temps de la Dictadura de Primo de Rivera, quan dirigí la Unión Patriótica a la localitat pallaresa. Proper a les posicions de la Lliga durant la Segona

3.1.1. «La adjudicación a la Comunidad Tradicionalista de las Jefaturas de las cuatro provincias catalanas». FET y de las JONS, per a qui?

En paral·lel, foren nomenats també els càrrecs de la prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida, tot encetant així l'organització del que seria el Partit Únic durant gairebé quaranta anys. La designació dels càrrecs a Lleida (en paral·lel als de Tarragona) va respondre a la desigual distribució de forces dels sectors addictes al règim en la Delegación Territorial de Cataluña de FET y de las JONS a Burgos en el moment de l'entrada de les tropes franquistes a Catalunya. Correlació de forces que havia canviat, i bastant, a la existent fins al moment del Decret d'Unificació, l'abril de 1937. Si fins aleshores, els carlins havien mantingut l'anterior superioritat numèrica i d'influència entre els catalans a la «zona nacional», en aquells moments, l'abril de 1938, un any després de la unificació política, la distribució de poder s'havia invertit i la preeminència corresponia als falangistes. Aquests controlaven la Delegación Territorial (amb José Ribas i Mariano Calviño al capdavant) i, a més, mantenien uns estrets vincles amb la Secretaria General de FET y de las JONS, controlada per Raimundo Fernández Cuesta i el sector legitimista de la Falange. Segons les informacions de Joan M. Thomàs, el Secretariado Político de FET y de las JONS, tot just després del Decreto de Unificación, probablement el maig de 1937, sembla ser que havia resolt la futura «*adjudicación a la Comunidad Tradicionalista de las Jefaturas de las cuatro provincias catalanas*». Es tractava de donar contingut a l'acord adoptat pels partits unificats de concedir el càrrec de màxima responsabilitat a un membre de l'organització política majoritària a la província, mentre que la secretaria recauria a un representant de l'altra. A partir d'aquell moment els moviments dels falangistes catalans al voltant de la Secretaria General de FET y de las JONS es concentraren en subvertir aquesta situació.¹²

En un document d'octubre de 1937, signat per José Mª Sentís, Avelino Trinxet i Julio de Rentería, que representaven les postures carlista, falangista i alfonsina respectivament i

---

República s'oposà a la política caciquil del republicà Josep Llari Areny i el liberal Daniel Riu Periquet, diputats «vitalicis» del districte. Durant la guerra va passar-se al costat rebel, on treballà al Cos Jurídic Militar, i demanà l'ingrés a la FET y de las JONS el juliol de 1937. Vegi's el capítol 6.

¹¹ Capità d'infanteria retirat per la llei Azaña, era natural d'Autilla del Pino (Palencia) i residia a Lleida, on estava casat des de feia uns quants anys. Havia estat jutjat pel TPL i absolt amb una multa de 1000 ptes.

¹² Per entendre l'evolució de la correlació de forces i desigual distribució de poder entre falangistes i carlins en la Delegación Territorial de Cataluña de FET y de las JONS a Burgos, són imprescindibles els treballs de Thomàs, Joan Ma.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992; i «Falangistes i carlins catalans a la "zona nacional" durant la Guerra Civil (1936-1939)», *Recerques*, núm. 31, 1995, pp. 7-18.

proclius tots tres a la veritable i ràpida integració de les forces polítiques, s'introduïen canvis a l'acord inicial del Secretariado Político de FET y de las JONS de maig de 1937. Contenia una proposta que, per Thomàs, es corresponia més a la situació política de l'extrema dreta catalana dels anys republicans que no pas d'aquell moment present. Segons aquesta, les prefectures provincials del partit a Barcelona i Tarragona eren conferides a dos carlins, mentre que la secretaria de les esmentades recaurien en dos falangistes. Per la seva part, a Lleida i Girona, les prefectures provincial correspondrien a dos falangistes, i la secretaria del partit a dos carlins. El mateix repartiment de càrrecs se seguiria per l'organització de la Secció Femenina.¹³

Pel que fa al cas lleidatà, es proposava per cap provincial de FET y de las JONS, el falangista José Maria Biel Casals, metge natural d'Alfarràs i que, des del 26 de setembre de 1936, estava enrolat a les milícies falangistes. Francisco Gené Queralt, tradicionalista, era proposat per la secretaria; i Carmen Gomà Roger, falangista, per la delegació femenina del partit.¹⁴

La proposta, tanmateix, no tingué efecte. La Comissió Carlista, a l'alçada del mes d'agost de 1937, es trobava pràcticament marginada de la direcció de FET y de las JONS de Catalunya. Dos mesos després, l'octubre, el nomenament de José Ribas Seva com a conseller en el I Consejo Nacional de FET y de las JONS en representació de la Territorial Catalana evidenciava la subversió definitiva de la situació inicial de preeminència carlina en benefici dels falangistes catalans. Quatre dies abans de l'entrada de les tropes franquistes a la Lleida, el 31 de març de 1938, el Secretari General de FET y de las JONS Raimundo Fernández Cuesta nomenava Javier Bañeres Piniés cap provincial de FET y de las JONS.¹⁵ Era natural d'Oscà, en aquells moments es trobava al front i, «*aunque contábamos bastantes leridanos entre nuestros camaradas*», se'l designà, segons el reusenc José Mª Fontana, perquè el cap de Falange Francisco Boldú i tots els militants falangistes lleidatans de relleu havien estat assassinats, a excepció de Víctor Hellín, que en aquells moments encara es trobava empresonat.¹⁶

¹³ *Ibidem.*, 1992, pp. 187-196 i Apèndix núm 7, pp. 465-470.

¹⁴ *Ibidem.*, 1992, Apèndix núm. 7, p. 468. La referència a la participació en les milícies falangistes de José M. Biel Casals a p. 453. Un germà seu, Ramon Biel Casals, va ser jutjat i condemnat a mort pel TPL. Cfr. BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària...*, op. cit., 1995, p. 132.

¹⁵ En el nomenament s'especificava que era amb caràcter interí. Boletín del Movimiento FET y de las JONS (BMFET), núm. 18, 15-4-1938.

¹⁶ FONTANA TARRATS, José M^a: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 353. Creiem, tanmateix, que el comentari de Fontana, en un llibre publicat el 1951, sobreestima el relleu d'Hellín en la

Joan M. Thomàs es refereix a l'afer que envoltà el nomenament de Bañeres a partir d'una carta que el carlí navarrès Jesús Elizalde envià per duplicat gairebé un any després, el 2 de març de 1939, al Secretari General de FET y de las JONS i al mateix general Franco. En la carta, Elizalde es queixava de l'oblit a què havien estat sotmesos els tradicionalistes a l'hora dels nomenaments dels càrrecs del Partit Únic a Catalunya. Sembla ser que pocs dies abans del nomenament de l'ocupació franquista, Raimundo Fernández Cuesta tenia preparada la designació d'un carlí pel càrrec de cap provincial del Partit a Lleida, però arran d'una denúncia presentada contra aquell proposat hagué de suspendre el nomenament, i tot seguit nomenà de forma interina Javier Bañeres. Tanmateix, en el moment de demostrar que la denúncia contra el carlí era falsa, no es revocà el nomenament de Bañeres i un any després aquest encara continuava en el càrrec. La trama falangista, probablement, es beneficià del nomenament per part de Serrano Súñer del carlí unionista Luis Ventalló Vergés com a Governador Civil, la qual cosa podia semblar un just i efectiu repartiment de poders a Lleida.¹⁷

Quadre 3.1. Primeres autoritats franquistes en la Lleida ocupada, 1938.	
Governador Civil	Luis Ventalló Vergés (abril-agost 1938) Fernando Vázquez Ramos (agost 1938-gener 1939)
Governador Militar	Heraclio Hernández Malillos
Delegat d'Ordre Públic	Pedro Martínez García
President de la Diputació	Conrado Cortada Barri
Alcalde de Lleida	Valentín Martín Aguado
Cap provincial de FET y de las JONS	Javier Bañeres Piniés

La prefectura provincial de FET y de las JONS a Lleida s'havia de crear *ex novo*, constituir i donar recursos a tota la sèrie de delegacions provincials i serveis a partir d'una inexistent organització anterior i amb la majoria de falangistes de preguerra executats,

---

Falange lleidatana d'abans de la guerra. Ens ho fa pensar, el fet que Hellín –segons les seves paraules– s'assabentés de la proclamació de l'estat de guerra i se sumés a la revolta el mateix diumenge 19 d'abril, al sortir de la benedicció de la bandera d'Acció Catòlica, així com el fet que fos condemnat pel TPL a 30 anys de presó i no a pena de mort, com la majoria de falangistes.

Segons un informe de José Mª de Areilza, en la primera part de la guerra Bañeres havia estat «*perseguido por los rojos en Bilbao*». Citat per THOMÀS, Joan Ma.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, p. 268, nota 20.

¹⁷ THOMÀS, Joan Ma.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, p. 268, nota 21 i pp. 494-496.

empresonats o, encara en aquells moments, desapareguts. Pel càrrec de Secretari provincial de FET y de las JONS va ser nomenat un exmilitant de la CEDA d'ascendència carlina, Julio Corderas Mestres, que havia estat empresonat durant dos mesos i el 1937 havia passat a la zona rebel, on treballà a l'Auditoria de Guerra de Sant Sebastià.¹⁸ Francisco Pons Castellà, al seu torn, exercí la secretaria política del cap provincial Javier Bañeres.¹⁹ El càrrec de Delegat local de Lleida va recaure en Francisco García Terán.²⁰

Els nomenaments dels diferents delegats dels serveis de Falange van recaure en persones de molt diversa procedència. Els delegats provincials depenien a la vegada del cap provincial de FET y de las JONS i del delegat nacional del servei, que eren els qui els nomenaven i destituïen a proposta d'aquells. Aquesta doble dependència, recollida a l'article 25 dels estatuts de FET y de las JONS, va ser origen de nombrosos problemes.

Quadre 3.2. Prefectura provincial de FET y de las JONS. Delegacions. 1938-1939	
Cap provincial	Javier Bañeres Piniés (abril 1938-juny 1939) Francisco Mora Sádaba (juny-novembre 1939) ²¹
Secretari provincial	Julio Corderas Mestre (abril 1938-abril 1939) Francisco Pons Castellà (abril-juliol 1939, accidental) Francisco García Terán (juliol-agost 1939) Luis Aige Corbella (agost 1939-maig 1940)
Cap local de Lleida	Francisco García Terán (abril 1938-octubre 1943)
Delegat provincial d'Administración y Tesorería	Miguel Torres García (gener-juliol 1939) ²² Eduardo Martínez Martínez (juliol 1939-març 1948) ²³

¹⁸ Informació de SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, p. 595. El seu pare, Josep Corderas Pàmols, anys enrere havia estat Alcalde liberal de la ciutat durant dos mesos, entre el novembre de 1905 i el gener de 1906. BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme...*, op. cit., 2003, pp. 109-110.

¹⁹ Hi ha qui assenyala Francisco Pons Castellà com el primer secretari provincial de FET y de las JONS. Tanmateix, aquest càrrec l'ocupà de forma provisional al cessament de Julio Corderas Mestres, aproximadament entre els mesos d'abril i juliol de 1939.

²⁰ Afiliat a la Falange l'octubre de 1936, procedia de Acción Popular. García Terán havia estat jutjat i absolt pel TPLI. García Terán va ser regidor a l'Ajuntament de Lleida (1938-1941). El seu pare, Francisco García Garrido, havia estat Alcalde de Juneda després dels fets revolucionaris d'octubre de 1934 i cap provincial d'Acció Ciutadana (1934-1936). Va ser afusellat a Lleida durant els mesos revolucionaris de 1936.

²¹ Nascut a Argentina de pares espanyols, Francisco Mora procedia de les JONS i va destacar per l'entusiasme pel sindicalisme i la doctrina nacionalsindicalista. Ocupà el càrrec de delegat provincial de Sindicatos des de l'ocupació franquista fins el febrer de 1940, quan va ser nomenat per ocupar el mateix càrrec a Barcelona. Posteriorment, va ser Inspector Regional de la CNS.

²² BMFET, núm. 44, 1-2-1939. Tradicionalista natural de Solsona.

Delegat provincial d'Agricultura	Francisco Mora Sádaba (octubre 1938-juliol 1939) José M ^a Mora Gaya (juliol 1939-?) ²⁴
Delegat provincial d'Auxilio Social	Ramón Vilalta Salvadó (abril-novembre 1938) ²⁵ José M ^a Porcioles Colomer (novembre 1938-maig 1943) ²⁶
Delegat provincial de Comunicación y Transportes	Martín Montagut Iglesias (juny-juliol 1938) Ramon Viladrich Capella (juliol 1938-març 1939) ²⁷ Miguel Niubó Casanellas (març-juliol 1939) ²⁸ Víctor Hellín Sol (juliol 1939-setembre 1944) ²⁹
Delegada provincial de Frentes y Hospitales	María Recasens Gassió (abril 1938-maig 1939) ³⁰
Delegat provincial de Información e Investigación	Manuel González Moreno (abril 1938-juliol 1940) ³¹

²³ BMFET, núm. 60, 10-7-1939. Eduardo Martínez, natural de Huelva, procedia de les files de la Comunió Tradicionalista. Era funcionari del Cos d'Estadística. Membre de la Vieja Guardia, ocupà també els càrrecs de secretari i delegat d'Educació Popular de FET y de las JONS. Va ser regidor a l'Ajuntament de Lleida (1944-1949), així com president de la secció masculina d'Acció Catòlica de Lleida.

²⁴ BMFET, núm. 61, 20-7-1939. Era germà de Joaquin Mora Gaya, capità d'infanteria que participà a l'aixecament militar de Lleida i va sobreviure a l'afusellament massiu al Camp Escolar, el 25-7-1936.

²⁵ No apareix ni nomenat ni cessat al BMFET. Ramon Vilalta Salvadó era comerciant, propietari d'una perfumeria i drogueria al carrer Major i de la peixateria Comba al mercat del Pla. Des dels primers moments de l'ocupació, havia estat nomenat director dels serveis municipals d'abastiments i director del mercat del Pla. Entre juny i octubre de 1938 va ser segon Tinent d'Alcalde de l'Ajuntament de Lleida. L'abril de 1940 li va ser imposada pel Governador Civil una multa de 10.000 ptes. per «desobedecer órdenes de la Jefatura de Abastecimientos y Transportes y abuso de precios». *La Mañana*, 7-4-1940.

²⁶ BMFET, núm. 39-10-12-1938. Nascut a Amer (Girona) estava establert de feia anys a Balaguer, on abans de la guerra s'havia significat políticament al capdavant del grup d'Acció Social Popular, vinculat a la Lliga Catalana. Durant la guerra, després d'haver estat detingut i empresonat a Balaguer i Barcelona, va passar al territori franquista, on va residir primer a Burgos i després a Valladolid, els mesos finals de 1937 i primers de 1938. Segons el propi Porcioles, allí va conèixer a Mercedes Sanz Bachiller, vídua d'Onésimo Redondo i Delegada Nacional de Auxilio Social, qui al final d'una reunió li va proposar de ser delegat provincial d'Auxilio Social a Lleida (Cfr. PORCIOLES COLOMER, José M^a: *Mis memorias*, Barcelona, Prensas Ibéricas, 1994, pp. 48-49). Va ser President de la Diputació provincial de Lleida (setembre 1940-abril 1943) i després Alcalde de Barcelona.

²⁷ BMFET, núm. 25, 20-7-1938. Solsoní, de procedència política tradicionalista. Va ser cap local de FET y de las JONS a Solsona, 1939-1940.

²⁸ BMFET, núm. 48, 10-3-1939. De família tradicionalista, que havia evolucionat cap a la CEDA, juntament amb els seus germans José i Jaime es posaren al servei de l'aixecament i foren detinguts i jutjats pel Tribunal Popular de Lleida. Els seus germans foren sentenciats a mort i executats, mentre que Miguel va ser condemnat a deu anys de presó. Cfr. BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària...*, op. cit., 1995, p. 135.

²⁹ BMFET, núm. 61, 1-8-1939. La seva trajectòria ha estat ressenyada al capítol dos.

³⁰ Procedia d'una família de profunda convicció carlina, havia estat presidenta de la secció de *margaritas* provincial abans de la guerra. El seu pare Joan Recasens Ros havia estat designat Alcalde pels sollevats, però al fracassar el cop militar, no pogué fer efectiva la designació. El pare, un oncle i dos germans de Maria Recasens havien estat condemnats a mort pel TPLI i executats. Cfr. BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària...*, op. cit., 1995, p. 128 i 140.

³¹ BMFET, núm. 23, 1-7-1938. Era natural de Málaga però residia a Lleida d'abans de la guerra, on havia estat destinat el seu pare, Agustín González Blanco, tinent de carrabiners afiliat a la UME i afusellat el 25 de

Delegat provincial de Justicia y Derecho	Carlos Hernández Palmés (maig-octubre 1938) ³² José Sol Ballespí (octubre 1938-desembre 1939) ³³
Cap provincial de Milicias	Enrique Monteys Carbó (abril 1938-gener 1939) ³⁴ Claudio Racionero Belmonte (gener-novembre 1939)
Assessor provincial de Milicias	Luis Nieto Calvo ³⁵ Raimundo Martínez Albaladejo
Delegat provincial de Organizaciones Juveniles	Álvaro Ardura Baragaña (abril 1938-?) Carlos Cava de Llano ³⁶
Delegat provincial de Prensa y Propaganda	Eduardo Martínez Martínez (?-desembre 1938) Primitivo García Rodríguez (desembre 1938-abril 1939) ³⁷ Manuel Portugués Hernando (abril-desembre 1939) ³⁸
Delegat provincial de Sanidad	José M ^a Calvet Rovira (abril-octubre 1938) ³⁹ Miguel Cava de Llano (març 1939-març 1946) ⁴⁰

juliol de 1936 al Camp Escolar de Lleida. Manuel González va ser empresonat en les jornades del cop militar de 1936, però va ser absolt sense judici del TPL (*Combat*, 12-11-1936). El juny de 1940, Manuel González Moreno serà nomenat delegat provincial de OO. JJ., càrrec que exercirà fins a principis d'agost de 1942.

³² BMFET, núm. 21, 1-6-1938. Carlos Hernández Palmés havia militat a les files tradicionalistes i després a la Lliga Catalana, s'evadí i va combatre als exèrcits de Franco, on va resultar ferit, motiu pel qual li va ser concedida la medalla de Caballero Mutilado. Durant la guerra s'afilià a la Territorial Catalana de FET y de las JONS. Tot i que no va poder prendre possessió d'aquest primer càrrec falangista, la seva carrera política només feia que començar. A la prefectura provincial de FET y de las JONS va exercir de delegat provincial de Información e Investigación (juliol 1940-setembre 1944) i subcap provincial de FET y de las JONS (octubre 1944-març 1946). Va ser regidor a l'Ajuntament de Lleida, entre novembre de 1943 i desembre de 1945. A més a més, va exercir el càrrec de secretari de la Causa General de la província de Lleida.

³³ BMFET, núm. 34, 20-10-1938. L'advocat José Sol Ballespí era fill del prohoms local Romà Sol Mestres, i com el seu pare havia militat a Lliga Catalana. Havia estat diputat provincial abans de la guerra i ho serà també després, entre juny 1938 i juliol 1943. Regidor de l'Ajuntament de Lleida entre novembre 1943 i febrer 1961, exercint durant tot aquest temps de primer Tinent d'Alcalde. Va ser promotor del Instituto de Estudios Ilerdenses i secretari en diverses institucions econòmiques i professionals de la ciutat: la Cambra de Comerç i Indústria, el Col·legi d'Advocats i a la Caja de Ahorros y de Monte Pío de Lleida.

³⁴ Destacat tradicionalista, havia estat nomenat cap inspector de Milícies de Catalunya l'agost de 1937 i l'abril de 1938 assumí el càrrec a Lleida. THOMÀS, Joan M.: *Falange, guerra civil, franquisme...*, op. cit., 1992, p. 168.

³⁵ BMFET, núm. 20, 15-5-1938. Amb anterioritat havia exercit el mateix càrrec a Bilbao. Cfr. THOMÀS, Joan M.: *Falange, guerra civil, franquisme...*, op. cit., 1992, p. 281.

³⁶ MEZQUIDA GENÉ, Luis M^a: *La Batalla del Segre...*, op. cit., 1972, p. 73. No hem trobat els nomenaments d'aquests càrrecs d'OO. JJ. al BMFET. Mezquida afirma que Carlos Cava de Llano va succeir a Ardura al capdavant de la delegació d'OO.JJ., si bé no n'hem trobat cap constància. El lleidatà Carlos Cava de Llano s'havia afiliat al SEU de Barcelona abans de la guerra. Dos germans seus, també falangistes, moriren els primers mesos de la guerra a Lleida.

³⁷ D'origen asturià i am certa experiència periodística, va ser el primer director del diari *La Mañana* a la seva aparició el desembre de 1938.

³⁸ Catedràtic de l'Institut d'Ensenyament Mitjà de Lleida. Va ser director de l'Escola del Treball. Abans de la guerra era membre de la Federació de Joves Cristians i estava afiliat a les JAP. Excaptiu. Posteriorment ocupà el càrrec de delegat provincial de Educación Popular. Actiu membre d'Acció Catòlica en els anys de postguerra. Dos germans seus, Àngel i José M^a, ocuparen també càrrecs a la Falange lleidatana.

Delegada provincial de Sección Femenina	Isabel Piñeiro Miarnau (abril 1938-abril 1977) ⁴¹
Delegat provincial del Servicio Español Universitario	José M ^a Porqueras Mayo (abril?-setembre 1938) ⁴² Jaime de la Peña Méndez (setembre 1938-desembre 1939) ⁴³
Delegat provincial de Sindicatos	Francisco Mora Sádaba (abril 1938-febrer 1940)

Com pot veure's, si exceptuem el cap provincial Bañeres i les delegacions de Sindicatos, Milicias i Organizaciones Juveniles, la majoria de les delegacions provincials van recaure en persones de Lleida, de la capital o de la província. Tanmateix, els seus orígens polítics eren diversos: la majoria procedien de les files falangistes (Bañeres, Mora, Pons Castellà, Hellín, Cava de Llano, Piñeiro, Porqueras), de les files regionalistes (Hernández Palmés, Sol, Aige, Porcioles), alguns de la JAP-CEDA (Corderas, Calvet, Portugués). Uns quants també provenien netament de les files tradicionalistes (Monteys, Recasens, Niubó, Torres, Viladrich, Martínez), dels quals però només María Recasens i Miguel Niubó procedien de famílies carlines ben arrelades de la ciutat de Lleida. Tots aquests tradicionalistes, i això de forma significativa, ocupaven delegacions subsidiàries i foren aviat rellevats dels càrrecs, tant aviat que, a finals de 1939, només el tradicionalista unificat Eduardo Martínez continuava en el seu càrrec.⁴⁴ Aquesta marginació pràctica dels tradicionalistes en el repartiment de poders en la FET y de las JONS provincial va

³⁹ BMFET, núm. 18, 15-4-1938. El seu pare i el seu germà, els dos afiliats a la CEDA i membres d'Acció Ciutadana a Bellvís, van ser detinguts, jutjats pel Tribunal Popular de Lleida i executats el novembre de 1936. AHN, Causa General, lligall 1460. La condemna del TPLI a BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària...*, op. cit., 1995, p. 139.

⁴⁰ BMFET, núm. 51, 10-4-1939. Procedia de família benestant de metges de la ciutat, políticament dretana. Havia estat excaptiu. Dos dels seus germans, Francisco i Eduardo Cava de Llano, *camisas viejas* de Falange, havien estat afusellats l'agost de 1936.

⁴¹ Les falangistes Laly Ridruejo i Mª Teresa Gomà organitzaren a l'entrada franquista a Lleida les diverses seccions d'enquadrament femení del Movimiento i per l'amistat de Gomà amb la família Piñeiro va oferir el càrrec a Isabel Piñeiro, germana d'un *camisa vieja* falangista. JARNE, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, p. 104. El seu nomenament, però, no apareix fins al BMFET, núm. 137, 20-10-1941.

⁴² No disposem del nomenament al BMFET. Afiliat al SEU de Saragossa abans de l'esclat de la guerra, on estudià Medicina. Fill de Joan Porqueras Alabart, metge, i nebot d'Alfonso Porqueras Alabart, alcalde de Lleida per la Lliga Catalana, entre gener i febrer de 1936. Els dos germans, Joan i Alfonso, van morir el gener de 1937 en mans dels revolucionaris.

⁴³ Fill del notari Luis de la Peña Gavilán, jutjat pel TPL i absolt; una germana seva, Dolores, era la promesa d'Alfonso Franco de Gaminde, falangista afusellat l'estiu de 1936. Cfr. JARNE, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida...*, op. cit., p. 123.

⁴⁴ Al costat d'Eduardo Martínez Martínez, exercí de secretari provincial de Administración y Tesorería el jove carlí, excombatent del Terç de Montserrat i mutilat de guerra, Agustín Roig Ros, fins que va morir el setembre de 1941. *La Mañana*, 20-9-1941.

condicionar directament l'actitud respecte el partit únic del carlisme lleidatà, la direcció del qual s'havia mostrat contrària a la Unificació política l'abril de 1937.

3.1.2. «Leridanos: Espero daréis un ejemplo de españolismo, formando bajo nuestras banderas victoriosas, que son los heraldos anunciadores del segundo Gran Imperio». El desplegament inicial de FET y de las JONS a la província.

Els primers moments de FET y de las JONS a Lleida, els de creació i desenvolupament dels diversos aparells del partit i l'inici de l'enquadrament de la població, sens dubte, van estar marcats per la situació de front de guerra en què es trobava la capital, àdhuc la província, partida físicament en dues meitats i sota control estricte dels comandaments militars. Durant els nou mesos que es mantingué el front del Segre, Lleida va ser una ciutat ocupada per unes forces militars vencedores. En tot aquest període, la ciutat continuava presentant una imatge desoladora: edificis derruïts, runes pels carrers, cadàvers soterrats encara per recollir, els serveis bàsics sense funcionar, soldats i tropes que controlaven els carrers d'una ciutat que es veia constantment batuda pel foc de l'exèrcit republicà, parapetat al marge esquerre del Segre. Amb totes aquestes circumstàncies, la ciutat continuava estant pràcticament deshabitada, i les poques persones que havien romàs a la ciutat o havien retornat amb l'ocupació vivien als barris i carrers allunyats del riu, no sempre però prou protegits de les canonades republicanes. Com ha documentat Joan Sagués a través dels expedients de la Delegació d'Ordre Públic, la presència de tropes pels carrers afectava els aspectes més quotidians de la vida a la ciutat i donà lloc a no pocs problemes de convivència i d'ordre públic: eren freqüents els casos de baralles, desordres, assalts, saquejos, robatoris, vexacions, agressions sexuals, etc.⁴⁵

En aquesta situació de control militar de la ciutat, les possibilitats de dur a terme els objectius propagandístics de captació d'afiliats, implantació i desenvolupament de les delegacions provincials i penetració de FET y de las JONS en la societat eren limitades. La primera concentració falangista va tenir lloc a Almacelles, un acte presidit pel coronel falangista Darío Gazapo el 2 de maig de 1938.⁴⁶ Crear i posar en funcionament els diversos serveis d'enquadrament de la població (Sindicats, Secció Femenina, Organitzacions Juvenils, Milícies), d'assistència i beneficiència (Auxilio Social, Frentes y Hospitales), de

⁴⁵ SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, pp. 507-579.

⁴⁶ BENET, Josep: *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pp. 222-223.

control social (Información e Investigación), tècnics (Sanitat, Justicia y Derecho, Transports, Agricultura, Administració) o de propaganda (Prensa y Propaganda) exigien una disposició de recursos humans i materials que aleshores precisament no abundaven. La tàctica purament feixista del Partit Únic de crear una estructura política paral·lela a l'Estat, una rèplica de les funcions estatals que pretenia desembocar en la conquesta de l'ideal falangista, des dels primers moments topà amb una realitat absolutament desfavorable a tal desplegament.⁴⁷

La primera seu de la prefectura provincial de FET y de las JONS es trobava a la Rambla d'Aragó, número 2, en una casa propietat de Joan Rovira Roure, que havia estat Alcalde de Lleida per la Lliga i afusellat durant els mesos revolucionaris de 1936.⁴⁸ Allí hi devia estar poc temps, perquè aviat va ocupar l'edifici del Casino Principal, al carrer Major 39, a primera línia de foc,⁴⁹ fins que definitivament passà a la plaça España (la plaça Sant Joan), número 24, pis principal, on va romandre fins als anys 70. No sabem amb certesa des de quan la prefectura provincial va ocupar aquest pis de la plaça España: per referències a la premsa sabem que l'agost de 1939 la seu de la prefectura encara es trobava al Casino Principal, però aleshores els socis de l'entitat ja reclamaven el retorn de l'edifici, després de tant temps incautat. Així, entre l'agost i el setembre de 1939 els falangistes lleidatans es veien obligats a demanar que l'Estat Major de la 20ª Divisió desallotjés aquell pis de la plaça España, tal com havia promès, per poder-hi traslladar la prefectura.⁵⁰ Aleshores, ja acabada la guerra i amb la urgència de fer funcionar els diversos serveis del Partit, la qüestió de l'edifici era important. Així ho donava a entendre un escrit del cap provincial de FET y de las JONS, Francisco Mora, en què apuntava la necessitat d'una disposició per la qual tots els béns dels partits del Front Popular passessin a FET y de las JONS, igual com s'havia fet amb els sindicats. D'aquesta manera, deia, se solventaria d'un cop el problema per la prefectura provincial a Lleida ja que l'edifici de la Joventut Republicana, degudament acondicionat, resoldria amb escreix l'allotjament de la

---

⁴⁷ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, p. 184.

⁴⁸ MEZQUIDA GENÉ, Luis M^a: *La Batalla del Segre...*, op. cit., 1972, p. 73. Allí també devia estar allotjada la Secció Femenina als seus inicis, cfr. JARNE, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, p. 103.

⁴⁹ Durant la guerra, l'edifici del Casino Principal havia estat incautat pel POUM, després ho va ser per la Falange, Francisco Pons recordava l'estada falangista al Casino i deia que durant els vuit mesos llargs de front havien de protegir del foc enemic la façana de l'edifici que donava al carrer Blondel amb sacs de terra, amb els republicans a l'altre costat del riu, a escassos dos-cents metres. Entrevista a Francisco Pons Castellà, 26-6-2003.

⁵⁰ «Inspección de la Jefatura Provincial de Lérida», Pablo Ruiz de Alda, 7-8-1939. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

prefectura i les delegacions. Els falangistes s'havien fixat en l'edifici de Joventut Republicana a l'avinguda de Blondel, gran, espaiós, tot un símbol de la Lleida d'abans de la guerra. Amb tota la seva càrrega política i simbòlica, hagués pogut beneficiar el desplegament de Falange, creien. Tanmateix, no l'aconseguien i s'haurien d'accontentar durant molts anys en ocupar un pis principal a la plaça España, també molt cèntric, però insuficient per totes les delegacions del partit, que s'haurien d'anar buscant allotjament en diversos edificis de la ciutat.⁵¹

Des del dia de l'entrada de les tropes franquistes a Lleida, FET y de las JONS inicià la propaganda per captar afiliats. De seguida la delegació de Premsa i Propaganda va crear el diari *Ruta. Órgano de FET y de las JONS*, que es redactava i distribuïa des de la prefectura provincial situada a la Rambla d'Aragó. El primer número aparegué tot just dues setmanes després de l'ocupació, el 19 d'abril de 1938, i s'hi inseria diverses notes en què, amb el to triomfalista del moment, s'animava als lleidatans a ingressar al Partit, a sol·licitar l'afiliació en les diverses seccions d'enquadrament. El cap local de FET y de las JONS de la ciutat, Francisco García Terán, es dirigia als conciutadans:

«Leridanos: Los que ansiábais una España grande y libre, los que soñábais con una Justicia que igualara a todos los ciudadanos, los que esperábais construir vuestro hogar dentro de la honradez y el trabajo, debéis engrosar las filas de nuestro Movimiento Nacionalsindicalista que acaudilla el Generalísimo Franco, siendo su voluntad, que todos los españoles se encuentren encuadrados en las distintas secciones y servicios.

Espero daréis un ejemplo de españolismo, formando bajo nuestras banderas victoriosas, que son los heraldos anunciadores del segundo Gran Imperio, al que darán sombra las cinco flechas y el yugo de Isabel y Fernando.

Por Dios, por España y su revolución Nacionalsindicalista.

El Jefe Local,

F.García Terán».⁵²

En virtut del decret d'Unificació del 19 d'abril de 1937, passaven a ser declarats militants de FET y de las JONS no només tots aquells que formessin part de les organitzacions unificades de Falange Española i Comunió Tradicionalista, sinó també una gran massa de militants d'Acción Española, Renovación Española i CEDA que s'havien mobilitzat al costat dels militars. Això volia dir que una allau de sol·licitants, d'origen polític dretà però divers, podien ingressar en massa a les files del nou partit únic. Havien de fer, però, les pertinents sol·licituds. La distinció en categories dels militants del Partit era senzilla, atès que només distingia els *militantes* dels *adheridos*. En una circular enviada pel

⁵¹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

⁵² «Cartel de Falange», *Ruta. Órgano de FET y de las JONS*, 19-4-1938.

Secretari General de FET y de las JONS Raimundo Fernández Cuesta als caps provincials del Partit a mitjans de 1938, s'especificava la política a seguir en l'admissió d'afiliats i la seva depuració. Es deia que les sol·licituds d'admissió o les propostes elevades pels caps provincials havien de ser aprovades pel Jefe Nacional de FET y de las JONS –o sigui Franco– o, en delegació d'aquest, pel Secretari General del Movimiento. Es deixava clar que *«no podrán ser admitidas en el Movimiento, ni siquiera como adheridas, las personas que hayan desempeñado cargos directivos en los partidos del frente popular, incluidos los partidos nacional-separatistas y las sindicales. Tampoco podrán serlo los que, sin haber desempeñado aquellos cargos directivos, hayan ocupado cargos políticos precisamente por su condición de afiliados a aquellos partidos o sindicales»*. La depuració de la militància, donada la diversitat de procedències polítiques i les possibilitats que oferia la plataforma del Partit per accedir a tot un seguit de prebendes polítiques, es presentava com a necessària i havia de ser permanent. Aquesta tasca de depuració corresponia a la Secretaria General, si bé des de les prefectures provincials calia preparar-ne les propostes i els informes corresponents.⁵³

Amb la voluntat d'enquadrar en el projecte totalitari de la Falange joves, dones, treballadors, apareixien cada dia lemes, consignes per despertar i transmetre als lleidatans els valors nacionalsindicalistes, així com crides a l'afiliació a les Organizaciones Juveniles, a la Sección Femenina, als Sindicatos, a les Milícies. No sembla que les sol·licituds d'afiliació a FET y de las JONS fossin massives en aquells primers mesos d'ocupació. La situació de front bèl·lic feia que la ciutat i la resta de pobles ocupats restessin encara amb pocs habitants i molts desplaçats. A més a més, segons escrivia el Governador Civil Ventalló a l'inspector territorial José Ribas en una data tan primerenca com el 23 d'abril de 1938, des de la prefectura provincial del Partit comandada per Javier Bañeres no es feia en absolut propaganda escrita als pobles de la província.⁵⁴ No obstant això, des de la prefectura provincial s'enviaven oficis als caps locals del Partit dels pobles *liberados* perquè el dia 25 de cada mes enviessin una relació exacta dels camarades inscrits, *«para tener en todo momento un perfecto control de los afiliados a FET y de las JONS a esta Provincial de Lérida»*.⁵⁵ Com és de suposar, la capacitat de la prefectura provincial per arribar als pobles *liberados* era molt escassa atesa la situació de guerra, amb

---

⁵³ Circular n. 35. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 11, 20-6-1938.

⁵⁴ Documentació privada de José Ribas Seva citada per THOMAS, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, p. 282, nota 60.

⁵⁵ Ofici de 27-5-1938. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

els militars que controlaven cada moviment dels habitants, així com la manca de tota mena de materials i de transports per desplaçar-se. Pot dir-se, doncs, que durant aquells mesos fins a finals de 1938 que avançà la línia de front l'activitat de la prefectura provincial de Falange es va reduir a la capital lleidatana i, així i tot, amb grans limitacions.

Les prefectures locals es trobaven amb grans dificultats, com testimonia l'alcalde de Balaguer en un informe al Governador Civil de finals d'agost de 1938. La ciutat patia una situació similar a la de Lleida, on l'exèrcit franquista havia aconseguit establir un cap de pont per facilitar l'avenç posterior de les tropes. Referint-se a l'actuació de FET y de las JONS, l'alcalde balaguerí assenyalava:

«Falange Española Tradicionalista y de las JONS, en el reducido periodo de existencia con que cuenta en esta Ciudad, y tal vez por la falta de población civil y por el ambiente intranquilo con que se vive, no ha podido desarrollar su acción con la eficacia que corresponde a los altos fines de su creación. Integran FET personalidades procedentes de todos los antiguos sectores [*de dreta, s'entén*]. Dirigentes de FET forman parte de la Corporación municipal y en su colaboración y gestión administrativa no se ha producido discordia alguna».⁵⁶

El diari *Hoja Informativa*, capçalera que va rellevar *Ruta* a finals de juliol de 1938, publicava un escrit de Raimundo Fernández Cuesta on s'informava l'obertura d'un nou termini per presentar la sol·licitud de canvi de carnet, ara improrrogable entre el 20 de juliol i el 30 d'agost. Aquells que no presentessin la sol·licitud a les prefectures locals s'entenia que hi renunciaven i se'ls donava de baixa al Movimiento. Pel que sembla, en aquells primers mesos d'ocupació pocs ho devien haver fet.⁵⁷ A partir de finals d'octubre de 1938, la *Hoja Informativa* començà a publicar llistats de persones que podien passar a recollir els carnets del Partit Únic per les oficines de la prefectura provincial. El seu successor, el diari *La Mañana* –que aparegué per primer cop el 20 de desembre de 1938– continuà publicant aquests llistats. De tant en tant també n'apareixia algun amb aquelles persones a qui se'ls denegava l'afiliació al FET y de las JONS. No tothom, esclar, responia als criteris i les condicions per ser acceptat a la Falange. Tanmateix, a través de les pàgines de la premsa difícilment podem saber amb exactitud el volum d'afiliació a la FET y de las JONS de Javier Bañeres.

⁵⁶ AHL, FGC, Administració Local, Balaguer, c. 1944.

⁵⁷ *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo del Ejército de Aragón*, 29-7-1938. D'aquest diari, que va aparèixer el 28 de juliol de 1938, se'n va publicar 123 números, fins el 18 de desembre de 1938, dos dies abans que aparegués el primer número de *La Mañana*.

En el quadre següent pot veure's el ritme d'afiliació a FET y de las JONS en la localitat d'Albesa durant uns mesos de 1938 i el primers de 1939.

Quadre 3.3. Relació d'afiliats a FET y de las JONS a Albesa, 1938-1939.									
Mes	Militantes	Adheridos	Organizaciones Juveniles			Sección Femenina			Total
			Pelayos	Flechas	Cadetes	Afiliadas	Adheridas	Juveniles	
Agost 1938	1	128	9	33	29	1	31	29	261
Novembre 1938	1	160	9	33	32	1	33	29	298
Febrer 1939	0	172	9	33	26	1	35	26	302
Abril 1939	0	174	0	36	28	0	33	24	304

Elaboració pròpia.

Font: ACN, Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

Les dades d'aquesta població de la Noguera, que no superava els 1.500 habitants, mostren una bona i ràpida capacitat de penetració de Falange. L'afiliació juvenil masculina i femenina, i sobretot l'adulta masculina en augment durant aquells mesos, són notables. Tanmateix, les referències disponibles pel 1939, procedents de sengles informes d'inspecció a la prefectura provincial, ens parlen del fracàs de Javier Bañeres en la captació d'afiliats i presentaran una Falange desorganitzada i feblement implantada en el territori.

3.1.3. «*Todavía se mira al Movimiento como cosa exótica*». Obstacles i resistències a la tasca de FET y de las JONS.

A mitjan 1939 hi hagué canvis en la direcció de la Falange lleidatana. Ja feia uns mesos que s'havia allunyat el front de la ciutat, s'havia ocupat tot el territori català i, finalment, s'havia acabat la guerra. La normalització de la vida quotidiana de la ciutat i dels pobles de la província era moment propici perquè la Falange dediqués tots els esforços en la posada en funcionament efectiva dels propis serveis i la seva implantació en el territori. Javier Bañeres havia donat proves de la seva incapacitat per realitzar aquesta tasca i, el juny de 1939, va ser cessat del càrrec al capdavant de la prefectura provincial. Va ser rellevat per Francisco Mora Sádaba, que ostentava a la vegada el càrrec de delegat provincial de Sindicats, que ofería un perfil netament nacionalsindicalista i que semblava més capacitat per la tasca encomanada.⁵⁸

⁵⁸ BMFET, núm. 58, 20-6-1939.

Amb anterioritat també havia estat cessat el secretari provincial del partit, Julio Corderas, ja separat del càrrec des d'abril de 1939 perquè es trobava immers en un procés judicial per haver violat les disposicions sobre abastaments i, finalment, sancionat.⁵⁹ Interinament exercia les funcions de secretari provincial Francisco Pons Castellá, fins que el 22 de juliol es nomenà Francisco García Terán (cap local de Falange) nou secretari provincial del Partit.⁶⁰ Càrrec que ocupà molt pocs dies, perquè tot just un mes després, el 30 d'agost, era cessat i nomenat Luis Aige Corbella com a secretari provincial.⁶¹ Aquesta inestabilitat posava de manifest una dificultat evident per trobar un grup de dirigents, no només disposats sinó també preparats, per consolidar el projecte nacionalsindicalista de la Falange.

Francisco Mora, tot just prendre possessió del seu càrrec al capdavant de la Falange lleidatana, publicava a *La Mañana* una nota dirigida als afiliats del partit. Hi assenyalava quins eren les màximes aspiracions de la Falange: «*la grandeza, unidad y libertad de la Patria*». S'adreçava als caps locals i, en general a tots els militants i adherits del partit, encomanant-los-hi obediència i abnegada col·laboració en el treball diari del Partit:

«Precisamente para conseguir lo que nos proponemos, espero de todos los camaradas que actualmente se encuentran al frente de las jefaturas locales, continúen en sus puestos con el mismo entusiasmo, dinamismo y disciplina que hasta ahora han mostrado.

Obediencia y colaboración necesita también esta Jefatura para llevar a cabo la gran obra que supone levantar a nuestra provincia del estado ruinoso en que nuestros enemigos la han dejado. En ello hemos de poner todos el más grande interés y quiero que sea la Falange Española Tradicionalista y de las JONS la primera en aportar todo lo necesario para que Lérida resurja y ocupe el lugar que lógicamente le corresponde por sus riquezas naturales.

[...] Aprovecho, también, esta ocasión para recomendar a todos los jefes locales se abstengan, en lo sucesivo, de realizar cualquier acto, desarrollar una iniciativa y tomar determinaciones sobre asunto cualquiera que no esté debidamente autorizado por esta Jefatura. La desobediencia, en cualquiera de sus manifestaciones, obligaría a esta Jefatura a tomar determinaciones que sería la primera en lamentar, pero por ser norma de la Falange acatar las órdenes emanadas de las jerarquías superiores sin detenerse a discernir sobre la conveniencia o no de las mismas, espera esta Jefatura no verse impulsada a aplicar medidas extremas.

⁵⁹ AHL, FGC, Administració Local, c. 191, 1-5-1939.

⁶⁰ BMFET, núm. 63, 10-8-1939.

⁶¹ BMFET, núm. 66, 10-9-1939. Luis Aige havia estat membre de la Federació de Joves Cristians de Lleida ocupant el càrrec de vice-president del Consell Diocesà de Lleida (1933). Formava part també d'Acció Catòlica de Lleida. El 23 d'abril de 1934 va assistir a la concentració de les Joventudes de Acció Popular a El Escorial, va ser qui va portar l'estandart del grup català. A l'abril de 1936 va ser nomenat vice-secretari de la Junta Directiva de la Lliga Catalana de Lleida. S'afilià a Falange durant la guerra i va combatre en els exèrcits franquistes. Entre abril de 1939 i gener de 1941 va exercir de segon tinent d'Alcalde de l'Ajuntament de Lleida. El seu pare, Ramon Aige Roselló, funcionari municipal, havia estat Alcalde conservador de Lleida entre desembre de 1902 i gener de 1904.

Las propias recomendaciones hago a todos los afiliados, militantes o adheridos. Hemos llegado al momento en que es necesaria una confirmación de fervor nacionalsindicalista. Muchos, bastantes aún, visten camisa azul. Pocos, muy pocos, tienen vocación falangista. Y hora es de que comprendan el sentido exacto de la responsabilidad que adquieren al firmar la solicitud de ingreso en la Falange. No se olvide a ninguno que la Falange exige más que promete y a estas exigencias hay que posponer todos los intereses».⁶²

Les paraules de Mora fan suposar, per una banda, que no totes les prefectures locals actuaven segons les ordres i normes de la prefectura provincial, sinó que de vegades ho feien al marge d'aquella, que hi havia un cert descontrol en l'organització. Per això era necessari recalcar el deure d'obediència a la jerarquia; en cas contrari, s'aplicarien les mesures disciplinàries corresponents. Per altra banda, s'intueix en les seves paraules la decepció per la manca de fervor falangista dels afiliats a FET y de las JONS. No hi ha dubte que en aquells moments, persones de totes les procedències de la dreta política acudiren a sol·licitar l'ingrés a les files de la Falange: uns per demostrar la seva adhesió al nou règim i l'abjuració del seu passat polític, uns altres perquè potser compartien amb entusiasme els ideals de la revolució nacionalsindicalista que propugnava i uns altres potser per pressió ambiental o quasi-obligació. Devia ser el cas dels funcionaris depurats de l'Ajuntament que, a proposta dels regidors falangistes Francisco García Terán i Luis Aige Corbella, foren comminats a sol·licitar l'ingrés a FET y de las JONS, «*como una prueba más de su afección al Glorioso Movimiento*». No cal dir que la moció presentada a la comissió gestora va ser aprovada «*con todo fervor y entusiasmo*». I uns altres, encara, s'afiliaven al Partit Únic perquè hi veien la possibilitat d'accedir a tota una sèrie de prebendes vinculades al repartiment de poder, que no eren poques, certament. Per exemple, el carnet de militant de FET y de las JONS (no pas el d'adherit) servia com a salconduït que permetia la mobilitat pel territori espanyol.⁶³ Segurament, donats el feble arrelament dels postulats ideològics falangistes a la província i la procedència política de preguerra d'alguns dels dirigents de FET y de las JONS, els convençuts entusiastes devien ser més aviat escassos.

La situació de la prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida, a mitjans 1939, era «*francamente mala*». Pablo Ruiz de Alda, en un informe signat el 7 d'agost d'aquell any com a resultat de la inspecció duta a terme, ens ofería un quadre ben magre.

---

⁶² «Importante nota que el Jefe Provincial dirige a todos los afiliados», *La Mañana*, 11-7-1939.

⁶³ El manifest dels regidors va ser llegit a la sessió plenària de 18 de gener de 1940. AML, Actes Plens Municipals, Llibre S-120. Aparegué la notícia publicada a *La Mañana*, 30-1-1940 i 31-1-1940; i «Orden de 26 de Agosto de 1939 determinando la validez del carnet reglamentario de militante de FET y de las JONS para circular por el territorio nacional», BMFET, nº 65, 1-9-1939.

Escrivia que la Secció Femenina «*tiene escasa vida*»; l'Organització Juvenil «*tiene un desarrollo rudimentario. La única muestra de vitalidad es el campamento de verano instalado en la montaña. En el papel tienen 100 Delegaciones locales de O.J. pero en realidad solo funcionan bien 12*»; la delegació de Sanidad «*no funciona*»; la delegació de Justícia y Derecho «*ha incoado desde su creación tres expedientes*»; la prefectura de Milícies «*no funciona en las Jefaturas locales*» i la Inspecció «*ha comenzado a desplegar actividad y se dedica ahora íntegramente a la tarea de nombrar Jefes Locales*». D'entre tots els serveis falangistes, només la delegació d'Información e Investigación «*es modelo, funciona muy bien*».⁶⁴ Segons deia l'informe, el nombre d'afiliats a FET y de las JONS lleidatana eren, entre militants, adherits i Sección Femenina, aproximadament uns 7.000 en tota la província, nombre que es considerava «*notoriamente bajo en relación con los habitantes de la provincia*». A la ciutat de Lleida, «*que cuenta con más de 40.000 habitantes*», comptava amb només 750 afiliats.⁶⁵

L'octubre de 1939, una nova inspecció de les prefectures catalanes realitzada per José Mª Areilza aportava dades que diferien un xic de les de l'anterior informe: «*200 militantes y 200 adheridos en la capital y 2.600 entre militantes y adheridos en la provincia. Las solicitudes pasan de 6.200. A estos hay que añadir buen número de ex-cautivos y ex-combatientes que, aunque de hecho dentro de la Falange, no tienen todavía sus carnets por retrasos administrativos no imputables a esta Jefatura. [...] Hay aproximadamente unos 300 flechas uniformados en toda la provincia*».⁶⁶ Aquestes observacions assenyalaven un funcionament administratiu molt lent a l'hora de resoldre les sol·licituds i expedir els carnets dels afiliats a la Falange. Altres notícies es referien a les resistències d'alguns sectors dels partits unificats (tradicionalistes, sobretot) a integrar-se al Partit Únic. El setembre de 1939, el cap provincial Francisco Mora encara demanava un nou termini perquè es pogués sol·licitar l'ingrés al Partit:

«Como quiera que mi predecesor en el cargo camarada Bañeres, no fijó un plazo dentro del cual los elementos de FE y de las JONS y de la Comunion Tradicionalista, así como los que militaban en Renovación Española, a quienes el Caudillo concedió el derecho de integrarse en FET y de las JONS, podrán solicitar el ingreso en la Organización y son desgraciadamente muchos los remolones, que a pesar de la campaña de proselitismo que

⁶⁴ «Inspección de la Jefatura Provincial de Lérida», Pablo Ruiz de Alda, 7-8-1939. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

⁶⁵ *Ibidem*. Segons el cens de població de 1940 (INE), la població de la ciutat de Lleida era de 41.227 habitants. La població de la província el 1940 era de 295.782 habitants.

⁶⁶ «Informe de la Inspección Regional», José Mª de Areilza, octubre 1939. Citat per THOMÀS, Joan M.: *Falange, guerra Civil, franquisme...*, op. cit., p. 389, nota 131.

se ha llevado a cabo y de haberles invitado no lo han solicitado, me permito rogar a esa Secretaría General me autorice para fijar un plazo durante el cual podrán esos elementos ingresar en el partido como militantes y de no hacerlo, no se les reconocerá ningún derecho».⁶⁷

Resulta evident que les sol·licituds d'ingrés no eren les esperades i molts dels que ho podien demanar per dret feien cas omís a la propaganda, el proselitisme i les crides de la prefectura. Hem de tenir en compte que, com s'explica més avall, en aquells moments es lliurava a Lleida la principal batalla entre falangistes i tradicionalistes, els quals lluitaven per la salvaguarda d'espais de sociabilitat propis i autònoms al marge del Partit Únic. Els tradicionalistes maldaven per recuperar el seu cercle a la capital. Sense èxit, però. En aquelles dates, ja estava clar qui l'havia guanyada la batalla pel control del partit, i encara més qui l'havia perdut, els tradicionalistes.

A pesar de la disparitat de les dades presentades pels dos informes esmentats, la redacció dels quals distava tan sols d'uns mesos, el nombre d'afiliats a la província de Lleida quedava lluny de les dades de les províncies de Tarragona (amb 24.759 afiliats, un 7% de la població total) o de Saragossa (amb 65.713 afiliats, un 11,9% de la població total).⁶⁸ En el cas lleidatà, si som optimistes i prenem de referència el primer informe, els percentatges d'afiliats respecte al total de població eren certament molt baixos: els afiliats a FET y de las JONS a la província no superaven el 2,5%, i no arribava al 2% en el cas de la ciutat de Lleida. Lògicament, aquestes dades d'afiliació, un any i mig després de constituir-se la prefectura i ja acabada la guerra, quedaven lluny dels objectius de FET y de las JONS d'integrar i enquadrar de manera totalitària el conjunt de la població espanyola.

Com a responsables de la desorganització que patia la prefectura provincial s'assenyalaven la mala gestió de l'anterior cap provincial, Javier Bañeres, i la poca o nul·la col·laboració del Governador Civil, que, des del gener de 1939, era Juan A. Cremades:

«Como consecuencia de la labor desacertada del anterior Jefe Provincial, camarada Javier Bañeres, la situación actual es francamente mala. No existen Jefes Locales en la mitad de los pueblos de la provincia; algunos de los Delegados Provinciales no son aptos; la situación económica es mala; y la Organización tiene poco prestigio ante las Autoridades y ante el pueblo.

[...] El escaso prestigio de la Organización en la provincia tiene dos causas. Una interna: la desacertada actuación del camarada Bañeres con todas sus consecuencias. Y otra externa: la falta de apoyo en las Autoridades. El Gobernador Civil, Sr. Cremades, es

---

⁶⁷ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368, 23-9-1939.

⁶⁸ Les dades d'afiliació i de població referides a les províncies de Tarragona i Saragossa procedeixen del mateix informe de Pablo Ruiz de Alda respecte aquelles prefectures provincials, signats respectivament el 8-8-1939 i el 9-8-1939. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

hombre de temperamento violento, es justo y es moral, pero aunque las relaciones con el actual Jefe Provincial son buenas y el contacto entre ellos permanente, no tiene afecto ni simpatía por la Falange.

[...] Si las Autoridades no cambian de orientación, claro está, que no habrá posibilidad de imponer el espíritu de la Falange en una provincia minada por todas las corrientes antinacionales y en la que todavía se mira el Movimiento como cosa exótica. Pero no obstante esto, mirando el problema desde un punto de vista interno, es seguro que el esfuerzo sostenido, que, sin duda, ha de realizar un Jefe Provincial apto, ha de hacer cambiar en pocos meses esta perspectiva».⁶⁹

Les paraules de Ruiz de Alda es referien a la ineptitud d'alguns dels delegats provincials dels serveis i la crònica mala situació econòmica de la prefectura. Igualment, José Mª Areilza en un informe d'octubre de 1939 apuntava l'escassa aptitud de Javier Bañeres per al comanament com a causa de la situació de la Falange a Lleida.⁷⁰ Per la seva part, el falangista reusenc José Mª Fontana Tarrats, primer cap provincial de FET y de las JONS a Tarragona, quan recordava anys després aquells primers temps i l'organització inicial de les prefectures a Catalunya, es referia a Javier Bañeres com *«un excelente muchacho, eufórico y bondadoso, pero “desconectado” y lo pasó mucho peor que yo. Entre otras cosas, organizó o proyectó una centuria de juventudes, montada en preciosos poneys. Desde entonces fué Lérida una provincia poco afortunada, políticamente hablando, lo que me atrevo a atribuir, en buena parte, a no haber tenido un solo jefe conocedor del país»*. També assenyalava la tasca poc falangista del Governador Civil Juan A. Cremades. Continuava el paràgraf anterior: *«Por si esto fuera poco, “disfrutó” luego de un virtuoso y probo señor, que era anti falangista y poco amigo de lo catalán, el cual obstaculizó cuanto pudo todo fermento político en cualquier campo útil o conveniente»*.⁷¹ Sens dubte apareixien les primeres desavinences entre les dues autoritats provincials, la governativa i la política. Es feia referència al poc suport donat al projecte falangista per part del Governador Civil, així com a la seva complicitat o suposada connivència amb grups antifalangistes de la ciutat que, per aquelles dates, intentaven reorganitzar-se.

El prestigi del Partit davant les institucions i la societat era molt poc i la Falange tenia escassa presència en el territori lleidatà, on la meitat de pobles encara no disposaven de prefectura local. Val a dir que, segons els Estatuts de FET y de las JONS modificats el 31 de juliol de 1939, per constituir-se una Falange local es necessitaven com a mínim vint

⁶⁹ «Inspección de la Jefatura Provincial de Lérida», Pablo Ruiz de Alda, 7-8-1939. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

⁷⁰ «Informe de la Inspección Regional», José Mª de Areilza, octubre 1939. Citat per THOMÀS, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., p. 389, nota 131.

⁷¹ FONTANA TARRATS, José M^a: *Los catalanes en la guerra de España...*, op. cit., 1951, pp. 353-354.

militants i l'acceptació per part del cap provincial. Probablement, doncs, en molts nuclis de població de la província, sobretot de la muntanya, era impossible constituir una prefectura local. En aquests casos, quan no s'arribava a vint militants, s'adscribien a la Falange de la localitat més propera.⁷² Francisco Mora, segons testimonien les pàgines de *La Mañana* dels mesos d'agost a novembre de 1939, va nomenar els caps locals de bon nombre de pobles per impulsar el funcionament d'aquelles prefectures, que fins aleshores devien ser inexistents o, en tot cas, amb ben poca activitat.⁷³ A ells es dirigia en la primera circular que enviava l'agost de 1939, tot apel·lant a la seva responsabilitat en l'exercici del càrrec:

«Representas camarada, en esta localidad, nuestro Movimiento por ser el Jefe Local de FET y de las JONS y por ello no debes olvidar la gran responsabilidad que sobre tí pesa. Debes ostentar el cargo con dignidad y satisfacción, orgulloso del honor que se te ha dispensado y por ello todos tus actos han de estar saturados de un gran espíritu patriótico, siempre presto al sacrificio, puesto que Falange es y no olvides nunca, DISCIPLINA, OBEDIENCIA y SACRIFICIO.»⁷⁴

Era el moment d'impulsar l'organització de les prefectures locals de la Falange, que fins aquells moments pràcticament no havien tingut vida. Aquesta era una tasca que s'encomanava als caps locals del Partit en cadascuna de les localitats. Eren aquests els que havien de proposar les persones preparades per exercir els càrrecs de les delegacions locals dels serveis falangistes. En aquesta tria, als caps locals se'ls exigia ser curosos a l'hora de nomenar les persones adequades, que havien de ser «*un gran patriota, de una moralidad a toda prueba, católico y desde luego si es posible, por haberlos en esta localidad, que sean excombatientes de las Milicias del Movimiento o del Ejército, ya que el Caudillo reiteradamente ha dicho, ellos son los indicados para ocupar puestos de honor y de mando*».⁷⁵ Poc a poc, doncs, i en mans de les persones més ben preparades, les Falanges locals havien de començar a funcionar.

3.1.4. «No se olvide a ninguno que la Falange exige más que promete y a estas exigencias hay que posponer todos los intereses».

Un cop cessat del càrrec de cap provincial de FET y de las JONS de Lleida el juny de 1939, Javier Bañeres va ser objecte d'una campanya acusatòria dirigida contra ell i alguns

⁷² «Decreto de 31 de Julio de 1939 aprobando los Estatutos, modificados, de FET y de las JONS», BMFET, nº 63, 10-8-1939.

⁷³ Veure Annex 2.

⁷⁴ «Circular nº 1», agost 1939. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

⁷⁵ «Circular nº 2», agost 1939. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

dels seus directes col·laboradors a la prefectura, segons es desprén d'un llarg escrit seu de quatre pàgines enviat a la Secretaría General de FET y de las JONS el 23 de setembre de 1939. Disposem de poques dades per reconstruir el cas. Es dedueix de l'escrit en defensa pròpia que se l'acusà de malgastar els diners de la prefectura provincial, potser fins i tot de desfalco:

«A raíz de mi cese en el cargo de Jefe Provincial de Lérida, fue emprendida una campaña de difamación, no solo contra el que suscribe, sino también, aunque en menor intensidad, contra los que fueron mis mejores camaradas y colaboradores en aquellos difíciles días en que la ciudad estaba completamente batida y en la parcial liberación de la provincia, nos veíamos obligados a afrontar los graves problemas planteados por la dominación marxista.

No quiero con lo expuesto anteriormente, terminar con la crítica del pueblo, pero sí la de aquellos que desde los puestos que luego ocuparon, fueron los inductores y algunos de ellos los promotores y responsables de tal campaña.

[...] Hace escasamente un mes tuve que hacer acto de presencia en aquella Ciudad, para demostrar a la gente que era incierto que estaba en la cárcel, según decían por desfalco.»⁷⁶

Ocupava un lloc principal en la campanya de desprestigi l'afer de la compra de camions per atendre les necessitats de transport agrícola i industrial de la província. Segons el seu testimoni, Bañeres havia iniciat la gestió de la compra de 40 camions alemanys, a la casa Magirus. Fets els tràmits pertinents, havia aconseguit els camions a un preu cadascun de 35.150 ptes. (amb els impostos duaners inclosos). Havia adjudicat ja els camions als compradors que ho havien sol·licitat, «*atendiendo a su conducta y adhesión al Glorioso Movimiento*». Des que va ser cessat del càrrec, la nova prefectura continuà la gestió, declarà nul·la la distribució efectuada per Bañeres i se'n féu una de nova. Al final resultà que els camions s'encariren cadascun 4.450 ptes., que multiplicades per 40 camions suposava un augment de la despesa de 178.000 ptes. Els impulsors de la campanya atribuïen la responsabilitat d'aquest encariment a la mala gestió de Bañeres, mentre que aquest es defensava argumentant que aquella havia estat mal resolta pel seu successor al càrrec, Francisco Mora.

Bañeres es referia a la seva estalviadora gestió administrativa al capdavant de la prefectura provincial de Lleida:

«De mi actuación, en lo que se refiere al asunto administrativo de la Organización durante mi mandato, está en franca contradicción con la campaña sostenida desde mi cese, pues ellos mismos eran los primeros en sostener su indignación por conducta ahorrativa. De todas formas, se efectuaron en alguna ocasión inspecciones por la Nacional, y jamás se me llamó la atención, muy al contrario, por mi parquedad en los gastos de representación.

⁷⁶ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368. 23-9-1939.

No obstante, quiero y pido se sometan los libros durante todo mi mandato a una nueva y minuciosa inspección.

Por otra parte, cuando la liberación de Lérida, por la extinguida Territorial de Cataluña para su entrada en aquella Ciudad me fueron entregadas 3.000 Pts.; y lo facilitado después en diversas ocasiones, entre metálico, banderas, camisas, dos coches (uno Renault - 30.000 Pts.- y otro Chevrolet -9.500 Pts.-), etc. etc., alcanzó la cifra de 70.000 Pts. Pues bien: después de adquirir material diverso y sufragar todos los gastos durante los diez y seis meses de mi mandato, dejé en caja la cantidad de 25.000 Pts., un donativo que solamente faltaba liquidarlo en material, valorado en unas 75.000 Pts. y otro del Gobernador Civil de 10.000 Pts., con destino a las Organizaciones Juveniles.

Por tanto, de la extinguida Territorial de Cataluña no fué interesada cantidad alguna sino la anteriormente expuesta y que al efectuar la liquidación no hace mucho tiempo, ha percibido la Jefatura Provincial de Lérida, según manifestación de sus Jerarquías, la cantidad de 250.000 Pts.»⁷⁷

Tot sembla indicar, per tant, que la gestió de Javier Bañeres va ser qüestionada durament durant i després de la seva estada al capdavant de la prefectura provincial de FET y de las JONS, imatge aquesta de la qual no li va ser fàcil desprendre's.

No sembla que va gaudir de millor consideració el seu successor al càrrec, Francisco Mora Sádaba, si fem cas d'un informe posterior, de desembre de 1941, redactat per l'aleshores cap provincial Cándido Sáez de las Moras, en què no sortia tampoc gaire ben parat, *«siendo el Camarada Mora Sádaba junto con varios de sus amigos que se encuentran en esta [capital], los que colaboraron en una época de mayor desprestigio para esta Provincial»*. L'informe assenyalava que Mora *«fue nombrado Delegado Provincial de la CNS al liberarse Lérida. Desde el primer momento hizo nombramiento a favor de personas faltas de prestigio y arraigo falangistas. Ambicioso, quiso apoyarse en personas a quienes manejar a su antojo [...]»*. Se l'acusava d'haver nomenat alguns amics seus per dirigir certs serveis de Falange, en concret s'esmentava el seu amic José Mª Mora Gaya, que el substituí en la delegació provincial d'Agricultura i que fou nomenat cap de la Cámara Agrícola. Sense embuts, l'informador atribuïa a Francisco Mora l'estat de desorganització que patia la Falange lleidatana: *«La actuación de este Camarada durante el tiempo que permaneció en Lérida fue tan funesta para la Falange que puede decirse sin temor que fue quien la precipitó al estado en que hoy se halla»*.⁷⁸

Durant la prefectura de Francisco Mora, l'agrupació *Caballeros y Damas de España. Hermandad de Cautivos por España* presentà els seus estatuts i el reglament de règim intern al Govern Civil i es donà d'alta l'agost de 1939. Es tractava d'una societat de *«hermandad y adhesión a la Causa de España»*, tenien el seu domicili a la mateixa

⁷⁷ *Ibíd.*

⁷⁸ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59, 17-12-1941.

prefectura provincial de FET y de las JONS i el seu primer president va ser Enrique Cotter Chacel, tinent coronel cap de la comandància de la Guardia Civil de la capital lleidatana, mentre que Ignacio Piérola Ciordia n'era el vicepresident.⁷⁹ Era formada per excaptius de les presons republicanes de la província de Lleida i va ser dissolta el gener de 1941, quan sobre la base d'aquella va iniciar les seves tasques la delegació nacional de Excautivos de FET y de las JONS, creada com a organització pels Estatuts del partit de 1939.⁸⁰ El primer delegat provincial de Excautivos va ser el mateix Ignacio Piérola, nomenat el setembre de 1940. Fins aquells moments, va ser l'esmentada associació la que va assumir les tasques assistencials als expresoners, a les vídues de guerra o als fills orfes i de col·locació laboral dels excaptius i es va convertir en un grup de pressió més per aconseguir tota mena de tractes de favor en l'administració pública del règim. A principis de març de 1940, quan feia sis mesos que funcionava la Hermandad de Cautivos por España, havien aprovat unes 500 sol·licituds d'ingrés, refusant-ne tan sols 12 per informes negatius de la comissió, havien nomenat un bon nombre de delegats locals en la província i havien organitzat diversos actes públics.

Els excaptius, amb els excombatents, ben aviat assumiren un rol principal en la litúrgia política franquista a través del seu ritu més important, el del culte als caiguts. Uns i altres es convertiren en els dipositaris del sacrifici per la Pàtria, i des de les delegacions locals i provincials promogueren bona part de les cerimònies per honorar els *caídos*, que havien ofert la seva vida al servei de la resurrecció nacional. El del Día de Tots Sants de 1939, catorze membres de la Hermandad de Cautivos van montar una guàrdia permanent des de les 8 del matí fins a les 6 de la tarda a la fossa dels màrtirs al Cementiri de Lleida, resant el rosari. La flama eterna, que simbolitzava la regeneració nacional, també hi era present. Per la gernació de ciutadans que, en una data tan assenyalada, visitaren el

⁷⁹ AHL, FGC, Associacions, c. 14-G i el reglament de la "Hermandad Caballeros y Damas de España" presentat el 4-8-1939 a AHL, FGC, Autoritzacions administratives, sign. 1845. Durant el mes d'agost, des de les pàgines del diari *La Mañana*, es fa crides als excaptius perquè ingressin a la Hermandad. Finalment, a *La Mañana* (10-9-1939) apareix la constitució de la seva junta directiva. A més dels esmentats tinent-coronel Enrique Cotter i Ignacio Piérola, formaven la junta directiva Pedro Segú Parés (secretari), Blanca Bahillo Rodrigo (vicesecretària), Juan Vilella Brunet (tresorer), Luis M. Gassol Mensa, pvre. (comptador), Emilio Llaser Gomis (secretari d'actes) i María Llobet de Suñé, Ana Hernando de Portugués, Laura Inglés de Bordialba, Miguel Domínguez Pérez, José Aragonés Pifarré, Isidro Melis Capdevila, Rosendo Camón Palacín, Francisco Cosculluela Sopena i Mamerto Ramírez Boussinet (vocals). Cal destacar la presència dels tradicionalistes Pedro Segú, Juan Vilella (implicats en la reconstrucció del Círculo España per aquelles mateixes dates) i la *margarida* Blanca Bahillo.

A Cantàbria també va funcionar la Hermandad de Cautivos por España fins que s'integrà a la delegació provincial d'Excautivos. Cfr. SANZ HOYA, Julián: *El primer franquismo en Cantabria. Falange, instituciones y personal político (1937-1951)*, tesi doctoral inèdita, Universidad de Cantabria, 2003, p. 389.

⁸⁰ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, pp. 254-255.

cementiri devia resultar impactant veure com es polititzava amb to marcial un espai sacre com aquell.⁸¹

Igualment, els Estatuts de FET y de las JONS de 1939 havien creat oficialment l'organització dels excombatents, amb la finalitat de vetllar per les condicions de vida i la reincorporació al treball d'aquells que havien lluitat al costat del bàndol rebel en la guerra civil. Dirigida per José Antonio Girón de Velasco fins el 1954, la delegació nacional de Excombatientes s'encarregà d'atendre les necessitats assistencials d'aquells que havien combatut en la guerra (òbviament, al bàndol vencedor) i, sobretot, la tasca de col·locació laboral dels excombatents. En aquesta darrera comesa es van beneficiar dels privilegis que les lleis els atorgaven. Des de l'agost de 1939, per llei, es reservava el 80% de les places vacants en «*las categorías inferiores de las plantillas de los diferentes servicios de los Ministerios, Diputaciones y Corporaciones o entidades que realicen o exploten o sean concesionarias de servicios públicos*» a mutilats, excombatents, excaptius «*y personas de la familia de las víctimas de la guerra*». D'aquell 80% es reservava un 20% als mutilats, un altre 20% als oficials provisionals o de complement condecorats amb la Medalla de la Campaña, un altre 20% als excombatents i un 10%, respectivament, pels excaptius i pels familiars de les víctimes de la guerra. Només el 20% restant de les places sortien a oposició o concurs no restringit.⁸²

El cap local de Falange d'Albesa, l'agost de 1938, responia una sol·licitud de la Compañía Arrendataria de Tabacos Representación de Lérida:

«[...] en esta villa no hay ninguna señora que reúna las condiciones que en su comunicado cita, esto es, que no hay ninguna señora que haya quedado viuda como consecuencia de los desmanes de la horda roja. En consecuencia no hay ninguna viuda con derecho preferente a desempeñar el cargo de expendedor de tabacos.»⁸³

Efectivament, aquestes disposicions responien a la idea de l'Estat com a *botí de guerra* per repartir entre els vencedors, a canvi de la quota corresponent de fidelitat.⁸⁴ Que sapiguem, no s'ha realitzat encara, per exemple a través del BOE, una exhaustiva

⁸¹ Un resum de l'activitat de la Hermandad de Cautivos por España, als sis mesos de la seva creació, a *La Mañana*, 9-3-1940. També pot seguir-se'n el funcionament a *La Mañana*, 3-4-1940.

⁸² *Ley de 25 de Agosto de 1939 sobre provisión de plazas de la Administración del Estado con mutilados, excombatientes y excautivos*, BMFET, núm. 66, 10-9-1939. El 5 d'octubre de 1939, *La Mañana* publicava l'ordre del Ministerio de la Gobernación convocant 7.000 places de Policia armada per a excombatents i excaptius.

⁸³ ACN, Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2, Correspondència.

⁸⁴ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, p. 256.

documentació de les variades prebendes que van gaudir excombatents, excaptius i mutilats de guerra. Un anunci de la capçalera *La Patria*, publicat a la premsa lleidatana, ens pot donar una idea aproximada de quina era l'amplitud d'aquestes prebendes:

«Destinos.

Para excombatientes activos y licenciados, viudas, mutilados. Estancos, Loterías, gasolineras, Ayuntamientos, Diputaciones, Juzgados, Policía, Correos, Guardia civil, Carabineros. Plazas todos los Ministerios. Puestos Administración civil, oficiales provisionales y complemento. "La Patria", órgano nacional, remite vacantes, adjudicaciones y la nueva Ley. Suscripción, seis pesetas trimestre, anticipado. Redacción: Santa Engracia, 24.- Madrid.»⁸⁵

Les delegacions d'excombatents s'encarregaren, a més a més, de mantenir viu el record i l'experiència de la guerra i l'esperit d'unitat i solidaritat de trinxera entre els partidaris franquistes (una mena de *Freikorps* de la primera postguerra mundial), defensant els drets adquirits per aquells que havien ofert la vida en sacrifici per Espanya.⁸⁶ Els excombatents es proclamaren representants i portadors de l'essència legitimadora del règim de Franco i esdevingueren un nucli de pressió, que es veié reflectit en el repartiment no només de càrrecs públics i funcionarials sinó també càrrecs de poder municipals. Molts gestors i alcaldes de la postguerra eren excombatents, que com a tals se'ls considerava les persones més aptes per a exercir el poder. El 1942 la condició d'excombatent i els privilegis associats es van estendre als que havien lluitat en la División Azul al front rus.

A Lleida, el primer delegat provincial d'Excombatents va ser Blas Mola Pintó, nomenat el novembre de 1939.⁸⁷ A l'igual que en el cas dels excaptius, no era necessari ser afiliat a FET y de las JONS per pertànyer a les organitzacions d'excombatents; per contra, el fet de formar part d'aquestes donava dret a la condició de militant en el Partit. De seguida es van superar els 500 membres i, malgrat la seva heterogènia procedència ideològica, van convertir-se progressivament en un dels reductes més identificats amb el règim de Franco. Va ser important la seva capacitat de mobilització en actes commemoratius que tenien com a voluntat reforçar els vincles dels vencedors i recordar els

⁸⁵ *La Mañana*, 1-12-1939.

⁸⁶ El jove investigador Ángel Alcalde Fernández ofereix un avançament de la investigació doctoral en curs sobre els excombatents franquistes a la comunicació «Los excombatientes franquistas: puntos de partida para una investigación sobre la cultura de guerra y los apoyos sociales al régimen de Franco» presentada al II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea, Granada, 22-25 de setembre de 2009, disponible a <http://jovenesinvestigadores.blogspot.com>

⁸⁷ BMFET, núm. 74, 1-12-1939. La significació política de Blas Mola abans de la guerra havia estat poca, a les rengleres tradicionalistes i de la Lliga Catalana. Posteriorment, serà regidor pel terç familiar (1949-1952), Alcalde de Lleida (1952-1957), procurador a les Corts (1952-1957) i Consejero Nacional del Movimiento (1961-1964).

orígens bèl·lics del règim i els seus màrtirs, encara que en el seu interior es van repetir les lluites intestines entre els diversos sectors, sobretot amb els tradicionalistes.⁸⁸ Pel que fa a la tasca de la reintegració al treball, la prefectura provincial de FET y de las JONS informava l'agost de 1940 que, des del final de la guerra, s'havia proporcionat ocupació a uns 3.000 excombatents i només en restaven 30 a l'atur. Són números elevats d'ocupació d'excombatents i dubtem, per la manca de capacitat i recursos, que les gestions s'haguessin realitzat des de la delegació provincial. En qualsevol cas, sembla que la delegació provincial aconseguí realitzar el seu objectiu: que tots els excombatents tinguessin feina. Així ho feien constar els informes mensuals successius.⁸⁹

DECÁLOGO DEL EX-COMBATIENTE

- 1.º- Mantén vivo el espíritu que nos condujo a la Victoria, y recuerda que fué el Caudillo nuestro guía.
  - 2.º- Tén en tu hogar y en sitio de honor una imagen del Generalísimo y de José Antonio, para recordar en todo momento lo que encarna de honor, de patriotismo y de austeridad.
  - 3.º- Educa a tus hijos en estos mismos principios, manteniendo en ellos el vivo recuerdo de las causas que nos condujeron a la guerra.
  - 4.º- Recuerda que en el frente se sacrificó la vida por el Camarada, sin saber su nombre; estás dispuesto siempre en la paz a ayudar al ex-combatiente a quien no conoces; quizá fue quien te salvó la vida, sin preguntarte quién eras.
  - 5.º- Perdona el mal que te hicieron nuestros enemigos, pero no olvides el que hicieron a la Patria e impide que puedan repetirlo.
  - 6.º- Recuerdo que la consigna durante la guerra era sagrada, y obedece a quién la dé. El único que puede darla es el Caudillo.
  - 7.º- Piensa que la tarea de la paz es superior a la de la guerra y más penosa, pero la Patria la exige con más afán.
  - 8.º- Mira adelante. Lo que queda atrás pertenece a la Historia que otros y nosotros hicimos; lo que hay delante es la Historia que sólo nosotros podemos hacer.
  - 9.º- Obra de manera que en cualquier momento y por los mismos ideales pudieras de nuevo empuñar las armas sin temor y sin remordimiento.
  - 10.º- Ama a Dios sobre todas las cosas, a tu hermano ex-combatiente como a ti mismo, y más que a ti mismo a España.
- Saludo a Franco: ¡Arriba España!

Font: ACSG, Fons municipal de Lloberola (Biosca), c. 1.

⁸⁸ BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme...*, op. cit., 2003, pp. Un bon resum de la naturalesa i activitats desenvolupades per la delegació provincial d'Excombatientes a *La Mañana*, 3-4-1940. Al parte mensual d'agost de 1940, es diu que són 568 els inscrits a la delegació provincial de Excombatientes. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

⁸⁹ «Parte mensual de agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

El maig de 1940, la comissió gestora de l'Ajuntament de Lleida presidida per Ramón Areny Batlle va crear la Medalla municipal «Lérida a sus ex Combatientes». I tot just dos dies després, per les festes de Sant Anastasi, patró de la ciutat, s'organitzà una solemne cerimònia a la plaça de España, davant de la prefectura provincial de FET y de las JONS, per imposar les primeres cent cinc medalles concedides, entre els quals hi eren presents destacats falangistes que ostentaven càrrecs tan al Partit com en altres institucions municipals o provincials. A més dels excombatents honorats, acompanyats per les respectives famílies, hi hagué representacions del regiment d'infanteria destacat a la ciutat, dels excaptius, dels mutilats de guerra i de les organitzacions juvenils de Falange. Tots els afiliats a la Falange (militants i adherits) de la ciutat havien estat obligats a assistir-hi, degudament uniformats, sota l'amenaça de sancions per aquell qui no fes acte de presència.⁹⁰ L'acte va estar amenitzat per la banda de música de la CNS lleidatana, que marcava el pas de les desfilades. L'alcalde Areny hi va pronunciar un breu discurs en què destacà el valor de la gesta dels allí presents:

«Es la gratitud del buen patriota hacia los que combatieron en la Santa Cruzada de los españoles contra ruines pasiones, contra el envilecimiento de las conductas sociales que cuidaron de cultivar poderes exóticos para hacerse dueños de todas las virtudes de nuestra nación.

Es el vivo reconocimiento perenne del pueblo leridano hacia sus hijos queridos que, en la brava gesta, unieron sus esfuerzos, aunaron voluntades, ofrendaron sus vidas generosas, arrojaron todos los sacrificios para llegar a la victoria definitiva de purísimos y levantados ideales que se vinculan con sentimientos arraigados y tan grandes como nuestras virtudes sacrosantas y raciales de las tradiciones patrias, de la unidad, de la grandeza y la libertad de España.»⁹¹

S'anà ampliant el llistat d'excombatents lleidatans per la concessió de la medalla municipal, en degoteig, a petició dels interessats, fins que a partir de 1943 van ser condecorats també els excombatents retornats de la División Azul. L'últim acte d'imposició de la medalla va tenir lloc el 12 d'octubre de 1945, com un dels actes programats per la celebració del Día de la Raza, essent Alcalde de la ciutat el falangista i, a la vegada, excombatent, Víctor Hellín Sol.⁹²

⁹⁰ «Orden de la Jefatura Provincial de FET y de las JONS», *La Mañana*, 10-5-1940.

⁹¹ *La Mañana*, 14-5-1940.

⁹² *La Mañana*, 13-10-1945. A l'Annex 4 pot veure's el nom de tots els lleidatans condecorats amb la medalla municipal als excombatents.

3.1.5. «Fue una formación y desfile impecables. El entusiasmo de la muchedumbre se hizo latente». L'estil falangista i la conquesta de l'espai públic.

La conquesta de l'espai públic va ser un dels eixos d'actuació principals de la Falange des dels primers moments. El nou estil nacionalsindicalista del Partit, que impregnava el *Nuevo Estado* que s'estava consolidant, calia fer-lo evident als ulls dels ciutadans. D'aquí que la presència falangista en l'espai públic a través d'actes de propaganda, celebracions o concentracions fos constant. Les dates assenyalades en el calendari del *Nuevo Estado*, que incloïen algunes festes de procedència falangista, eren bones ocasions per exhibir la força de FET y de las JONS davant els vençuts i tebis, però a la vegada per reafirmar l'autoconvenciment dels afiliats. La premsa adscrita al Movimiento, que era la majoria, recollia aquesta permanent mobilització i s'encarregava de preparar-ne el context i fer-ne ressò tot reclamant l'imminent posada en marxa de la revolució nacionalsindicalista. Val a dir, tanmateix, que en l'escenificació del règim l'estil feixista de la Falange sempre es va barrejar amb la litúrgia pròpia del nacionalcatolicisme, elements polítics que es barrejaven amb els signes religiosos, camisa blava, corretjams i sotanes, misses de campanya i banderes dins les esglésies, processons silencioses i beneïdes desfilades marcial. Els martirologis, el record dels *caídos*, ja fossin per Déu, per Espanya o per la Falange, escenificaven la mescla simbòlica entre parafernàlia feixista i litúrgia religiosa que es donà en el franquisme.⁹³

Quadre 3.4. Dates polítiques assenyalades del calendari festiu franquista.		
Data	Denominació	Motiu
10 de març	Fiesta de los Mártires de España	D'origen carlí, com a Fiesta de los Mártires de la Tradición, instaurada el 1896, aniversari del primer rei carlí, Carlos V
1 d'abril	Fiesta de la Victoria	Fi de la guerra, victòria franquista (1939)
3 d'abril	Día de la Liberación	Entrada de les tropes franquistes a Lleida (1938). Festa pròpia de Lleida
19 d'abril	Día de la Unificación	Creació de FET y de las JONS (1937)
18 de juliol	Día del Alzamiento Nacional / Fiesta del Trabajo Nacional	Aixecament militar (1936)
1 d'octubre	Día del Caudillo	Franco va ser proclamat Generalísimo de los Ejércitos de Tierra, Mar y Aire (1936)

⁹³ Cfr. DI FEBO, Giuliana: *Ritos de Guerra y de Victoria en la España franquista*, Bilbao, Desclée de Brouwer, 2002.

29 d'octubre	Día de los Caídos / Día de la Fe	Fundació de Falange Española (1933)
20 de novembre	Día de Luto Nacional	Mort de José A. Primo de Rivera (1936)

L'any 1938, per trobar-se la ciutat en primera línia de front, els actes organitzats eren bàsicament misses de record pels màrtirs morts dos anys abans. Totes les esglésies de la capital allunyades del riu, celebraven misses per commemorar la mort dels *caídos* lleidatans. La premsa de la ciutat tot sovint en donava testimoni, al costat d'esquelles i escrits de record. Un dels actes més destacats dels primers mesos va ser la commemoració de la mort de José Antonio Primo de Rivera, el 20 de novembre. Va ser en aquells moments, precisament, quan es va donar a conèixer l'afusellament de José Antonio dos anys abans, a la presó d'Alacant, fet que fins aleshores s'havia amagat amb intencions mai del tot ben confessades. Franco va signar el decret en què es declarava el 20 de novembre com «día de luto nacional».⁹⁴ Ja des d'uns quants dies abans la *Hoja Informativa* anava donant compte dels actes previstos per la data, tot exhortant a la participació dels ciutadans, recordant l'obligatorietat dels afiliats al Partit d'assistir als discursos, indicant-los normes en la vestimenta per lluir corbata o braçalet negres en els actes commemoratius que tingueren lloc a l'església de Sant Martí. A les poblacions *liberadas* d'Alpicat, Raimat, Sort i Tremp també se celebraren actes per honrar José Antonio.⁹⁵

A partir d'aquell any, cada 20 de novembre, FET y de las JONS organitzava actes per recordar la mort del seu líder. Probablement va ser el trasllat del fèretre amb les restes mortals de José Antonio, el novembre de 1939, des del cementiri d'Alacant fins al monestir del Escorial, l'escenificació més palpable del sentit de milícia de Falange, que tributava honors al seu caigut més important, el seu fundador. Pels habitants dels pobles per on passava, que sortien a rebre i honorar la comitiva fúnebre, l'espectacle devia ser d'allò més impressionant, el fèretre a espatlles dels falangistes voluntaris vinguts de tot el país que s'obrien pas amb les torxes enceses, nit i dia, els devia recordar el misticisme redemptor de temps passats.⁹⁶ De Lleida hi va anar un grupet de vuit falangistes, tots ells *camisas viejas* (Juan Piñero Miarnau, Luis C. Franco de Gaminde, Carlos Cava de Llano...) que van tenir

⁹⁴ BOE, 17-11-1938.

⁹⁵ *Hoja Informativa*, 22-11-1938.

⁹⁶ ROS, Samuel / BOUTHELIER, Antonio: *A hombros de la falange. De Alicante al Escorial*, Madrid, Ediciones Patria, 1940. Per la celebració del ritus polític a Alacant, vegi's MORENO SECO, Mónica: «La evolución de un rito político: el 20 de noviembre en Alicante durante el franquismo», a *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pp. 662-667.

l'honor de portar a espatlles les restes de José Antonio. El dia 24 de novembre, a dos quarts de tres de la tarda, la comitiva lleidatana havia de rebre el fèretre de la gironina al poble de La Roda (Albacete) i a les set i mitja lliurar-lo a la comissió alabesa, prop de la localitat de Minaya. Finalment, l'horari i relleus previstos es van endarrerir i els lleidatans encetaren la jornada del dia 25. A dos quarts de tres de la matinada empengueren la marxa des de La Roda i, com estava previst, lliuraren el fèretre als alabesos a quarts de set del matí.⁹⁷

Mentre els falangistes privilegiats traslladaven en terres manxegues el fèretre del fundador cap al panteó real de l'Escorial, a Lleida totes les afiliades de la Secció Femenina assistiren a les misses que cada matí, a primera hora, i durant aquells dies del trasllat, s'oficiaren a l'església de Sant Pau per l'etern descans de José Antonio Primo de Rivera. A la tarda, igualment, a la mateixa església i durant els mateixos dies, resaren el sant rosari. Matí i tarda hi havien d'assistir degudament uniformades. Era la particular aportació de les falangistes lleidatanes.⁹⁸

Els actes programats per commemorar el «día de luto nacional» van tenir lloc a l'església de la Puríssima Sang. Des de mitjanit es va muntar guàrdia al túmul instal·lat al centre del temple, cobert amb les banderes nacional i de la Falange, amb una corona de llorer i quatre torxes enceses al voltant. Nou falangistes per cada torn s'anaren rellevant tota la nit fins a les onze del matí, quan es va celebrar el solemne funeral en memòria de José Antonio, a la qual assistiren totes les autoritats provincials i multitud de gent. L'altar major havia estat cobert amb un llenç amb els colors de la Falange, mentre que els colors nacionals ornamentaven l'església. En perfecta disposició estaven formades dins l'església les esquadres de la Organización Juvenil, de la CNS i de la Sección Femenina. L'oració anà a càrrec del jesuïta P. Juan Serrat, que realçà la figura de José Antonio com una realitat i com un mite, destacant-ne «*su espíritu eminentemente católico*». Efectivament, el mite polític del *ausente* havia estat i continuaria sent d'una gran utilitat pel *Nuevo Estado* franquista; el seu llegat havia estat esquarterat i apropiat de feia dies per tothom. Al final de la missa, i des de l'escalinata de l'església, es presencià la desfilada de les diverses esquadres juvenils de la Falange.⁹⁹ S'havia portat la política a un espai sagrat, s'havia polititzat un recinte religiós; alhora, s'havia sacralitzat un mite polític, que aconseguia una

---

⁹⁷ BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme...*, op. cit., 2003, p. 244. *La Mañana*, 19-11-1939 i 26-11-1939.

⁹⁸ *La Mañana*, 15-11-1939.

⁹⁹ *La Mañana*, 21-11-1939.

naturalesa quasi sagrada. Aquest exemple no n'era pas l'únic, però sí probablement un dels més evidents. Política i religió anaven de bracet a la *Nueva España*, en perfecta comunió i camaraderia.

Tanmateix, aquell va ser l'últim any en què se celebrà l'acte polític i religiós en una església. L'any següent, el 1940, l'acte central de la commemoració del «día de luto nacional» va tenir lloc a la sala d'actes de la prefectura provincial de Falange, on s'havia instal·lat un «Altar de los Caídos» i una creu dels caiguts en metall blanc. A l'altar s'hi van dipositar dues bossetes, una amb terra procedent de la tomba de José Antonio, l'altra de la fossa dels caiguts lleidatans. Durant tot el dia hi montaren guàrdia armada representacions de les diverses organitzacions falangistes, i els visitants que hi van desfilars anaren deixant corones de flors, que l'endemà van ser portades a la fossa dels caiguts del cementiri de la ciutat.¹⁰⁰ A partir d'aleshores, any rere any, els actes polítics (discursos, formació, dipòsit de flors, etc.) en memòria del *fundador* van tenir lloc a la prefectura provincial de la Falange. En paral·lel, les esglésies continuaren acollint misses solemnes per l'ànima de José Antonio, a les quals assistien totes les autoritats militars, civils i eclesiàstiques de la ciutat, mentre la delegació provincial de Educación Popular prohibia que sonés qualsevol música que no fos sacra en els bars i centres d'esbarjo.

José Antonio Primo de Rivera era el primer dels màrtirs. Cert. Però n'hi havia molts més. La sang dels màrtirs havia regat les àrides terres espanyoles i havia sembrat la llavor de la *Nueva España*, redimida i purificada de tots els seus pecats. La sang dels màrtirs era font de vida i esperança. Era el moment de retre l'homenatge degut als milers i milers d'espanyols que havien ofert la seva vida, sacrifici màxim, per la salvació d'Espanya. El culte dels caiguts va esdevenir el principal ritus polític del nou règim.

El 20 de novembre de 1939 era diumenge. A Maials van aprofitar el «día de luto nacional» per inaugurar i beneir la creu dels caiguts erigida al mig de la plaça en record i homenatge dels màrtirs locals. Recordem que, el 19 de juliol de 1936, un grup de joves del poble s'havia desplaçat a la capital lleidatana per posar-se al servei dels militars revoltats. Maials comptava, doncs, amb un bon nombre d'herois que havien ofert la vida per Déu i per la Pàtria. Aquell diumenge el poble es va despertar amb domassos blancs i crespons negres en els balcons. De bon matí, els nens de la Organización Juvenil de Falange montaren guàrdia al costat de la creu, que estava literalment coberta per les corones i els

---

¹⁰⁰ *La Mañana*, 21-11-1940.

rams de flors que havien dipositat els familiars de les víctimes. A les deu del matí, el mossèn del poble va beneir la creu i després oficià una solemne missa de campanya en sufragi de les ànimes dels caiguts. Acabada la missa, el missioner P. Tura va dissertar a la multitud sobre les lluites que al llarg de la història la Santa Creu havia sostingut contra els enemics, sortint-ne sempre victoriosa. El mestre Macarulla va parlar en representació de les famílies dels màrtirs. Agraí a les autoritats presents i a la Falange l'organització de l'acte i la participació a tot el públic assistent (entre els quals hi havia nombrosos veïns de Llardecans, poble del costat), al qual va exhortar per transmetre de pares a fills, de generació en generació, les ensenyances, exemples, doctrines i virtuts dels caiguts. Els crits rituals els va donar el cap local de Falange, Francisco Llop Prats: «José Antonio Primo de Rivera». «Presente!», va contestar la multitud. Després els himnes nacionals acompanyats per la banda municipal. A la tarda, van acabar els actes amb la reposició del crucifix a les escoles nacionals i a l'Ajuntament. El nou triomf de la Santa Creu.¹⁰¹

De fet, però, els actes de record col·lectiu ja havien començat abans. El diumenge 12 de febrer de 1939 es va celebrar una missa pels *mártires de España* a Lleida. Era el primer acte polític-religiós que es feia en la ciutat un cop s'havia allunyat el front de guerra. Feia pocs dies que s'havia completat l'ocupació del territori català per part dels victoriosos exèrcits de Franco. Va ser organitzat per la delegació provincial de Premsa i Propaganda de FET y de las JONS amb la col·laboració dels familiars de les víctimes lleidatanes. La missa se celebrà al cementiri de la ciutat, lloc on havien estat afusellades moltes persones de dreta víctimes de la violència revolucionària durant els primers mesos de la guerra. Mentre la ciutat havia restat partida pel front, el cementiri havia quedat en mans republicanes, de manera que gairebé dos mesos després de trencar-se el front, era moment de realitzar un acte de «*reparación al Santo Lugar por la profanación de que fue objeto por las hordas salvajes, desagráviando a Dios de los sacrilegios cometidos en el mismo sitio donde se perpetraron. En lo espiritual, una oración por los que dieron su vida para darnos ejemplo admirable de lo que fue la suya. En lo humano el ¡Presente! con que contestamos sus nombres que son la legión heroica que nos guía por el camino emprendido hasta el fin trazado de antemano*». De seguit, l'Ajuntament de Lleida va recollir la voluntat general de les famílies de les víctimes, i va prendre la iniciativa per delimitar aquells espais del cementiri on havien estat afusellats i enterrats tants i tants lleidatans pels revolucionaris. Es va decidir conservar la paret de tàpia on havien estat

---

¹⁰¹ «Ferviente homenaje de Mayals a los Caídos», *La Mañana*, 25-11-1939.

afusellats els màrtirs i es va instal·lar una tanca a la fossa on reposaven les seves restes.¹⁰² Tanmateix, no devia ser suficient a parer dels familiars, que creien que l'ajuntament havia d'erigir un mausoleu com a «*recordación perpetuo del martirio que sufrieron en esta epopeya tan sangrienta de la revuelta anarquizante que hemos sufrido*». Els familiars estaven disposats a endegar-ho pel seu compte si l'ajuntament no actuava el més aviat possible. Així ho feia saber Julio Corderas als companys de comissió gestora, tot just uns dies abans de la missa programada. De moment, l'Ajuntament acordà enviar una corona de llorer i assistir en ple a l'acte; tan aviat com fos possible es posaria a treballar en els tràmits tècnics i burocràtics per poder construir un Altar de los Caídos i un Mausoleu.¹⁰³

Aquell diumenge de febrer, a l'Altar erigit davant mateix de la tàpia de les execucions, montaren guàrdia els Cadets de Falange i els familiars de les víctimes. Es deia que l'acte era estrictament íntim, i les invitacions per assistir-hi calia passar-les a recollir per la prefectura de FET y de las JONS, situada a l'edifici del Casino Principal. A l'acte hi participaren les jerarquies de la Falange, les autoritats militars, eclesiàstiques i civils de la ciutat. Un cop acabada la missa –com s'explica més avall, en el capítol sobre els carlins– el gestor i secretari provincial de FET y de las JONS, en funcions de cap provincial, Julio Corderas, va ser abordat per una vídua carlina, que l'increpà i l'insultà. Un incident absolutament intolerable, com feien constar els gestors municipals, però que revelava les tensions entre els diversos grups de vencedors, al voltant de la gestió de la memòria dels caiguts i, perquè no, pel repartiment de poder.¹⁰⁴

A la tarda del mateix dia, en aquest cas organitzat per Acció Catòlica de Lleida, va tenir lloc un solemne via crucis en record de les víctimes lleidatanes, amb un recorregut des de la plaça Cervantes (on era emplaçada la presó provincial) fins al cementiri de la ciutat:

«Tan patriótico homenaje a los que supieron morir con el nombre de Dios y de España en los labios, será el recuerdo que todos los leridanos dedicarán a los Mártires de la Santa Causa de España, a los que, en todo momento, hicieron gala de los puros ideales que embellecían sus almas.

¹⁰² AML, Actes Municipals, Llibre S-120, 11-1-1939. La proposta va ser presentada al ple municipal pels gestors Diego Abizanda Puntas i Julio Corderas Mestres, aquest, recordem-ho, en aquells moments secretari provincial de FET y de las JONS.

¹⁰³ *Ibidem.*, 8-2-1939.

¹⁰⁴ El programa d'actes d'homenatge a *La Mañana*, 11-2-1939. Malauradament, per haver-se conservat fragmentàriament, no es disposa del número següent on es devien relatar la crònica dels actes.

Toda Lérida sabrá honrar la memoria de esos héroes, cuya vida inmaculada habrá encontrado cabida dónde los Santos siguen, eternamente, alabando a Dios.»¹⁰⁵

El cementiri, per les raons tan òbvies ja explicades, es va convertir des del primer moment en l'espai sagrat de la memòria dels màrtirs. Allí, amb misses i discursos de record i dipòsit de flors als espais sagrats, acabaren moltes commemoracions del calendari franquista. Tanmateix, no era l'únic, d'espai de record dels caiguts. De fet, el record dels màrtirs inundà tots els racons de la ciutat i de la vida dels ciutadans, ocuparen l'ampli espai públic, física o simbòlicament. La fòrmula ritual de «*¡Caídos por Dios y por España! - ¡Presentes!*», amb les variacions corresponents, va emparar tots els àmbits de la vida ciutadana.

El 25 de juliol de 1939 s'organitzà un solemne funeral a l'Església de la Puríssima Sang per les ànimes dels militars afusellats tres anys abans al Camp Escolar, on es van desplaçar els assistents un cop acabat l'ofici religiós. Allí va ser col·locada i beneïda una majestuosa creu dels caiguts, mut testimoni de la sang vessada.¹⁰⁶ Un mes després es beneïa una nova creu dels caiguts al Camp de Mart, on havien estat afusellats una vintena de lleidatans tres anys abans, resultat de la *saca* de la presó provincial per part de la columna anarquista de García Oliver, de pas cap a l'Aragó.¹⁰⁷ Quedaven com a llocs de memòria, presents durant tants anys, on s'hi realitzaven de tant en tant algun acte commemoratiu, que servien per renovar periòdicament l'essència del ritu. Sense cap dubte, van ser les creus dels caiguts, amb els noms de les víctimes inscrits, erigides en la majoria de pobles ja en les seves places principals, davant de l'església, ja al defora, als costats dels camins o camps on havien estat assassinats els màrtirs els símbols que els espanyols van identificar durant molt anys amb els «*caídos por Dios y por España*». I també les làpides amb els noms dels caiguts col·locades a les façanes de les esglésies de cada poble i ciutat, o bé en la nomenclatura dels carrers, que ben aviat van rebre els noms dels màrtirs locals.

La Falange va ser qui va passar al capdavant en la confecció de la llista de màrtirs de cada ciutat i poble. L'agost de 1939, una nota de la prefectura provincial de FET y de las JONS feia saber als familiars de les víctimes que passessin per les dependències del Partit «*a fin de poder dar cumplimiento a este importante servicio de estadística*», o sigui per inscriure el nom i cognoms dels *caídos*. La prefectura lliurava els impressos per

---

¹⁰⁵ *La Mañana*, 11-2-1939.

¹⁰⁶ *La Mañana*, 25-7-1939.

¹⁰⁷ *La Mañana*, 26-8-1939.

confeccionar els fitxers corresponents. En els pobles eren els caps locals els que els facilitarien a les famílies.¹⁰⁸ Ni molt menys es tractava només d'un senzill servei d'estadística. El novembre de 1939, la delegació provincial de Prensa y Propaganda de Lleida publicava al diari *La Mañana* una crida als familiars de les víctimes de la violència revolucionària:

«De interés para los familiares de los Caídos por Dios y por España.
Con el fin de inscribir en las lápidas que han de colocarse en las Parroquias los nombres de los que cayeron por Dios y por España en los campos de batalla o asesinados por los rojos, se ruega a los familiares pasen por estas oficinas a la mayor brevedad, de 11 a 13 y de 16 a 18 horas.»¹⁰⁹

La confecció d'aquests llistats no es féu, però, sense algun que altre malentès. Era difícil establir diferències en el sacrifici de les vides, en el dol de les famílies, que volien que la mort dels seus parents no caigués al pou de l'oblit, sinó que fos recordada en el temps. De vegades podien arribar a extrems delirants. És el cas d'una junedenca que va morir com a conseqüència del bombardeig realitzat pels avions franquistes pocs dies abans de l'entrada a Lleida a principis d'abril de 1938. Era de família tradicionalista i dos germans seus havien estat assassinats pels revolucionaris armats en paratges diversos del terme. Un tercer germà, que va ser cap local de FET y de las JONS de Juneda el 1939, va fer mans i mànigues perquè el nom de la germana fos també inclòs en la llista de «*caídos por Dios y por España*» dipositada a l'interior de la creu, beneïda per la Festa Major de 1940, al bell mig de la plaça de l'església, aleshores dedicada a Sanjurjo.¹¹⁰

Per la seva part, la celebració del primer aniversari de l'entrada de les tropes franquistes a la capital lleidatana, «*la liberación de la ciudad*» el dia 3 d'abril de 1938, coincidí amb el final de la guerra. Era, per tant, doble motiu de satisfacció. Els actes centrals de la commemoració s'organitzaren pel diumenge 2 d'abril, per tractar-se de jornada festiva: començaven a les 8 del matí amb la banda de música dels Flechas, els nois de FET y de las JONS saragossans, a la qual s'hi afegiren els de Lleida. A les 11 del matí, missa d'acció de gràcies per l'alliberament i en sufragi dels *caídos* a la plaça de Sant Joan, antiga plaça de la Constitució, que aquell dia passaria a dir-se per acord municipal Plaza de

---

¹⁰⁸ *La Mañana*, 15-8-1939.

¹⁰⁹ *La Mañana*, 16-11-1939.

¹¹⁰ L'anècdota es recull de les converses tingudes amb l'historiador junedenc Antoni Roselló Aixalà. Els actes de benedicció i inauguració de la Creu a «Juneda. Programa de Fiesta Mayor», *La Mañana*, 28-8-1940.

España. Aquell primer any, l'acte de la ciutat *liberada* en record dels màrtirs encara no es realitzava al cementiri, a partir del següent any sempre s'hi faria. El cap provincial de FET y de las JONS lliurà els dos banderins amb els noms d'Eduardo Cava de Llano y Jaime Rubió, màrtirs falangista i tradicionalista respectivament, a les dues primeres Centúries de les Organizaciones Juveniles. A la tarda, concert a la Rambla d'Aragó per part de la banda de música de FET y de las JONS de Saragossa, que a les 10 de la nit feia la retreta amb les cornetes i els tambors cedits per la Falange lleidatana. Per a les 8 de la tarda del dilluns 3 d'abril es reservava la desfilada de les Organizaciones Juveniles de Falange, amb torxes, des de la Rambla Ferran fins a la Rambla d'Aragó.¹¹¹ La claror que projectaven les torxes enceses en la foscor de la nit d'unes centúries juvenils perfectament enquadrades, ordenades i que es movien amb un estil militar, una posada en escena pròpiament feixista, devia deixar impressionats els lleidatans que hi assistiren.

A la ciutat de Lleida, atesa la seva proximitat en el calendari, solia celebrar-se simultàniament el «*Día de la Victoria*» (1 d'abril) i el «*Día de la liberación*» (3 d'abril). Aquesta darrera era una festa pròpia, que acostumava a ser festa local en totes les localitats. Durant els primers anys de la postguerra, en què el record de la guerra no era només viu sinó que es feia present molt sovint, la festa de la *liberación* se celebrava en tots i cadascun dels pobles i ciutats. Al costat de les tropes militars que havien aconseguit retornar la llibertat a les localitats i de l'Església que pontificava i beneïa el nou règim, el protagonisme de FET y de las JONS era central, ja que apareixia com la realitat més palpable i el símbol més brillant de la *Nueva España*. Misses de campanya, recepcions oficials, lectura dels comunicats de guerra, discursos de les autoritats amb marcat sabor local, moments de record pels màrtirs de la població, música i actes populars, desfilades de les centúries de joventuts, milícies i sindicats de la Falange..., acostumaven a ser els actors i els decorats presents en la commemoració del «*Día de la liberación*».

El 4 de gener de 1940, la localitat garriguenca de Castellldans va despertar-se al so de l'Orquestra de la Violeta i el retruc militar dels tambors i cornetes de la Falange, que van tocar a diana. Era molt aviat, encara no les set del matí, i no s'hi veia gens encara. Els esperava un dia de festa. Se celebrava el primer aniversari de l'arribada de les tropes de Franco al poble. A les deu del matí, amb un fred que pelava, formaren davant de l'ajuntament, uniformats i les sabates ben lluentes, totes les joventuts i l'organització falangista, acompanyats per les autoritats municipals i, en lloc preferent, els excombatents

---

¹¹¹ *La Mañana*, 2-4-1939.

del poble. Amb l'orquestra al davant, es desplaçaren a l'església, on s'oficià una Santa Missa a càrrec del rector de la parròquia. Mossèn Tomás els va dirigir un sermó sobre el significat de la data. Acabada la missa la comitiva es va dirigir en perfecta formació cap a l'edifici de Falange, on, amb acompanyament de la música, es van cantar els himnes patriòtics de rigor. Tot seguit es féu un minut de silenci en memòria dels «*caídos por Dios y por España*». Realment va ser un minut llarg, d'un silenci sepulcral, de respecte. Només va ser interromput per algun crit desconsolat de parts dels assistents. Rostres seriosos i llàgrimes per marits, pares, fills, germans, parents i amics morts en servei per la Pàtria. La Falange, però, es mantingué impassible per exigència del guió. Els joves uniformats, alguns dels quals orfes, feien també el cor fort. Després, al punt del migdia, es va servir un magnífic vermut amb les autoritats i tots els veïns del poble. Es cridaren visques a Espanya, al Caudillo i, com no, a l'Exèrcit alliberador. A la tarda, lluït ball amb l'Orquestra de la Violeta.¹¹²

D'actes senzills com els de Castellans n'hi hagué en cada poble. No es podien permetre més fastuositat. A les ciutats o localitats més grans sí que feien celebracions més lluides, amb més estaments representats i autoritats participants, però no necessàriament més solemnes. Durant els mesos de gener i febrer de 1940, el diari *La Mañana* anà ressenyant els actes organitzats en els pobles, petits i grans, de la província amb motiu del primer aniversari de la *liberación*: Cervià, Belianes, Tàrraga, Cervera, Bellmunt d'Urgell, Pons, Guissona, Torà, Solsona, Coll de Nargó, la Seu d'Urgell, Bellver de Cerdanya... Fins a enllaçar amb les cròniques del segon aniversari de l'ocupació franquista d'Almacelles i Lleida a principis d'abril.

Una altra data assenyalada era, òbviament, l'aniversari de l'aixecament militar contra la República del 18 de Juliol, rebatejada des de 1939 com la Fiesta de Exaltación del Trabajo. Aquell primer any, a Lleida, els actes centrals de la celebració foren, al matí, una missa de campanya al passeig central dels Camps Elisis, que comptà amb la presència de totes les autoritats civils, militars i religioses de la ciutat i la formació i desfilada de diverses Centúries de les Organizaciones Juveniles, del SEU, de la Secció Femenina, de Auxilio Social i de la CNS. El diari *La Mañana* destacava que «*fue una formación y desfile impecables. El entusiasmo de la muchedumbre se hizo latente. Vibró el público ante la*

¹¹² *La Mañana*, 9-1-1940.

magnificencia del acto celebrado». A la tarda, partits de futbol al Camp Escolar. I a la nit, revetlla a la plaça d'España.

Aquell matí, després de la missa als Camps Elisis, el cap provincial de la Falange Francisco Mora, va reunir a les Organizaciones Juveniles i la Sección Femenina a la prefectura provincial, als quals exhortà l'ímpetu i l'abnegació per la tasca nacionalsindicalista:

«¡Camaradas! Sois la esperanza de nuestra Revolución Nacional Sindicalista. Hoy 18 de Julio se celebra el aniversario del levantamiento Nacional. Se conmemora el día en que la juventud española se lanzó a la conquista de España para redimirla de las garras del marxismo y del separatismo.

Vosotros sois la esperanza de nuestra Revolución y habéis de estar atentos para cumplir las órdenes que dicte nuestro Caudillo.

Hemos derrotado un enemigo, pero tenemos otro que lucha por resucitar la vieja política y está atento para tomar como instrumento de lucha cualquier acto insignificante con el que nos combate, no cara a cara, sino solapadamente, por debajo, en forma poco noble.

Confío en que vosotros seréis atentos y respetuosos con las Autoridades y cumpliréis con exactitud las ordenes que dicte nuestro Caudillo.

Se nos ha ordenado que llevemos la boina roja como prenda de nuestro uniforme. Espero que todos vosotros llevaréis la boina roja, pues el uniforme de Falange Española Tradicionalista y de las JONS es camisa azul y boina roja. Aquel que no cumpla lo ordenado será expulsado de la Organización. No quiero que haya nadie que dé lugar a que se le imponga una sanción.

Debemos demostrar en todos nuestros actos disciplina, respeto a lo dispuesto y la más grande corrección. ¡Arriba España!»¹¹³

El discurs de Mora Sádaba es presenta amarat de retòrica nacionalsindicalista. Els i les joves falangistes, que representaven el futur del nacionalsindicalisme, rebien consignes d'obediència i disciplina, valors fonamentals en l'educació falangista (en consonància amb els feixismes del moment). Les referències a l'obligació de vestir la boina vermella de l'uniforme, sens dubte, deixa palès que no tots els falangistes la utilitzaven, una mostra més de la marginació pràctica a la qual, fins i tot en l'espai simbòlic de la vestimenta, es veien relegats els carlins. Qüestió simbòlica important la de portar l'uniforme com tocava, que com veurem més avall va generar prou conflictes entre falangistes i carlins i que era motiu de freqüents ordres i circulars publicades a la premsa de la ciutat.¹¹⁴ A la vegada que es palpava el ressò de la pressió que, aquell estiu, va haver d'afrontar la prefectura falangista per part dels carlins lleidatans que, desnonats de la seva única quota de poder de la delegació provincial de Frentes y Hospitales, aleshores s'esforçaven a reorganitzar les seves estructures i xarxes socials al marge del partit únic. Com s'explica més avall quan es

¹¹³ *La Mañana*, 19-7-1939.

¹¹⁴ *Hoja Informativa*, 28-8-1938; *La Mañana*, 1-9-1939, 23-8-1941.

parla de la dissidència carlina, davant la creació del Círculo España, promogut i dirigit per destacats tradicionalistes de la ciutat, Mora Sádaba va pressionar el Governador Civil i la Secretaría General del Movimiento perquè fos clausurat immediatament ja que vulnerava les normes del Decret d'Unificació.

3.2. La Falange interina de Ramon Trepàt i Àngel Abril, 1939-1941.

La gestió de Mora Sádaba a la prefectura provincial de FET y de las JONS lleidatana va durar pocs mesos. El setembre Francisco Mora inicià els tràmits per a ser substituït al capdavant de la prefectura provincial de Falange. Entenia que havia estat nomenat perquè la prefectura lleidatana no hagués quedat desatesa al cessament de Javier Bañeres i, després d'uns mesos d'interinatge, considerava que havia arribat el moment de ser rellevat. En una carta enviada al Secretario General del Movimiento demanava ser substituït per poder-se dedicar únicament a la tasca de delegat de la CNS, càrrec que encara ocupava i per al qual se sentia especialment preparat:

«[...] No se tome esta proposición como una deserción de mi parte, ya que estoy dispuesto en todo momento a cumplir todo lo que se me ordene y donde sea. Ahora bien: tengo que advertir que fui nombrado para que me hiciese cargo de la Jefatura, cuando se le dio el cese al Camarada Bañeres, y para que no estuviese desatendida la misma, teniendo solo en cuenta esa Secretaría General al nombrarme mi labor como Delegado Sindical, actividad que he desarrollado siempre dentro del Movimiento, para la que estoy preparado y para la que siento gran afición y cariño, Delegación que continuaría desempeñando [...]».¹¹⁵

Proposava per ocupar la prefectura provincial de FET y de las JONS a Ramon Trepàt Andreu, targarí, excaptiu i excombatent, capità d'Artilleria, «*persona competentísima y de un alto prestigio en la Provincia*», que «*por sus dotes de mando y capacidad*» podria ocupar dignament el càrrec. Aclaria que el seu interès en realitzar aquesta proposta no era altre que «*el de la grandeza de España, a las órdenes del Caudillo y para mayor prestigio de la Falange*».¹¹⁶

Quadre 3.5. Autoritats provincials a Lleida, 1939-1943.	
Governador Civil	José Antonio Cremades Royo (gener 1939-abril 1943)
Governador Militar	Alberto Guerrero García (1939)

¹¹⁵ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368, 29-9-1939.

¹¹⁶ *Ibíd.*

	José Los Arcos Fernández (1939) Alberto del Caso Aguado (1939)
President de la Diputació	Conrado Cortada Barri (juny 1938-setembre 1940) José M ^a Porcioles Colomer (setembre 1940-abril 1943)
Alcalde de Lleida	Valentín Martín Aguado (abril 1938-abril 1939) Ramón Areny Batlle (abril 1939-gener 1941) Juan J. Arnaldo Targa (gener 1941-novembre 1943)
Cap provincial de FET y de las JONS	Francisco Mora Sádaba (juny-novembre 1939) Ramón Trepát Andreu (novembre 1939-octubre 1940) Ángel Abril Lefort (octubre 1940-octubre 1941) Cándido Sáez de las Moras (octubre 1941-abril 1943)

3.2.1. «En estas condiciones no es posible velar por nuestra Organización y menos aún el llevar a cabo una fructífera obra». Un targarí al capdavant de la prefectura.

En els actes organitzats per recordar José Antonio del tercer aniversari de la seva mort, Luis Aige, secretari provincial de FET y de las JONS va assistir-hi en funcions de cap provincial, atès que des de feia uns dies havia estat nomenat un nou cap provincial. Tot i que el nomenament es va fer públic a mitjans de novembre en el Boletín del Movimiento, el tinent d'artilleria Ramón Trepát no va prendre possessió fins el 4 de desembre. Aquella tarda, a la prefectura provincial de FET y de las JONS, Francisco Mora li féu el traspàs de poders i li va presentar els delegats provincials, als quals el nou cap provincial va animar «a que le ayudaran en la labor difícil que tenía encomendada, como lo habían hecho con su antecesor, por Dios, por España y por su Revolución Nacional Sindicalista». Immediatament, Trepát sortí cap a Barcelona, deixant les seves funcions al secretari provincial Luis Aige, de forma accidental. Una setmana després Trepát tornava de Barcelona i es reintegrava a les seves funcions.¹¹⁷

S'encetava així una nova etapa en el desplegament de la Falange a la província de Lleida. Aquest cop era una persona lleidatana, de família ben arrelada a Tàrrrega, a qui se li encarregava la tasca de dirigir la prefectura provincial del Partit, cercant una persona coneixedora del territori i del medi social dels pobles de la província.¹¹⁸

¹¹⁷ El nomenament a BMFET, núm. 72, 10-11-1939. La presa de possessió a *La Mañana*, 5-12-1939 i la tornada de Barcelona a *La Mañana*, 13-12-1939.

¹¹⁸ A Tàrrrega, el seu pare, Baldomer Trepát Galceran (industrial de pells i adobs i germà d'altres dos industrials destacats, Estanislau i Josep), havia estat Alcalde pel Centre Autonomista Republicà (Lliga

Un altre tret marcaria aquesta nova etapa: la interinitat del comandament falangista. Tant Ramón Trepas com el seu successor al càrrec van ocupar la prefectura provincial falangista des de la distància, per motius professionals. De manera que van haver de ser els secretaris provincials del Partit els que passessin al capdavant de la Falange lleidatana durant els següents dos anys, 1939-1941, amb la corresponent limitació de poders amb què es veieren lligats de mans i peus. La interinitat de la Falange lleidatana contrasta amb el moment de major protagonisme falangista en la vida política espanyola, l'anomenada «*etapa azul*», quan el règim franquista va viure el període en la màxima intensitat el procés de feixistització. Aquesta situació, entre el final de la guerra civil i la crisi de política de 1941, va coincidir amb l'ascens de Serrano Suñer a la presidència executiva de la Junta Política de FET y de las JONS, mentre conservava el ministerio de la Gobernación (que l'octubre de 1939 canviaria pel de Asuntos Exteriores), Rafael Sánchez Mazas era nomenat vicepresident de la Junta Política i ministre sense cartera, Pedro Gamero del Castillo únic vicesecretari general de FET y de las JONS i també ministre sense cartera, i el general Agustín Muñoz Grandes (de clares simpaties falangistes, tot i que no era militant del Partit) rellevava a Raimundo Fernández Cuesta com a Ministro-Secretario general de FET y de las JONS. Afavorida per la proximitat política i militar amb les triomfants potències nazifeixistes de l'Eix, va ser en aquests moments quan la Falange es trobà en el punt àlgid del seu poder visible, quan va tenir majors possibilitats de promocionar els seus homes i la seva ideologia dins el Movimiento.¹¹⁹

El febrer de 1940, tot just un parell de mesos després de prendre possessió de la prefectura provincial de Falange, Ramón Trepas informava a la Secretaría General del Movimiento que havia estat traslladat al Regiment d'Artilleria núm. 5 a Palma de Mallorca, de manera que difícilment podria dur a terme les funcions del seu càrrec. Trepas exposava el seu desig de romandre en el destí insular i poder gaudir d'una comissió de serveis per dirigir la prefectura.¹²⁰ Uns mesos després, el maig, cursava escrit sol·licitant el

---

Catalana) entre el gener de 1934 i el març de 1936 i va ser assassinat l'agost de 1936. Cfr. CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923): societat, política i imaginari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 626-632. El seu germà del cap provincial de Falange, Jaime Trepas Andreu, va ser Alcalde de Tàrraga entre 1939 i 1944, i cap local del partit un curt temps el 1939 (*La Mañana*, 5-12-1939). Un altre germà, Baldomero, va allistar-se voluntari a la División Azul. Cfr. AGUSTÍ ROCA, Carme: *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Lleida, Pagès Editors, 2003, p. 70.

¹¹⁹ ELLWOOD, Sheelagh: *Prietas las filas...*, op. cit., 1984, pp. 122-123. Pels canvis en el govern d'agost de 1939, la remodelació de la Junta Política de FET y de las JONS i els seus estatuts i el paper central del Partit Únic en el règim, cfr. PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio...*, op. cit., 1997, pp. 479-489.

¹²⁰ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368, 23-2-1940.

seu cessament, al·legant que no s'havia resolt encara la seva situació i això provocava greus perjudicis al Partit, a l'Exèrcit i a ell mateix:

«Estimado amigo: como a pesar de los esfuerzos que por mi parte he hecho, para que se normalizara la situación existente sobre mi persona, entre la Secretaría General de Falange y el Ministerio del Ejército, no os ha sido posible solucionar este asunto después de 4 meses, y creyendo que con esta interinidad se causa un grave perjuicio al Partido en primer lugar, por las razones que ya manifesté, al Ejército por otra y finalmente a mi en particular es por todo lo que pongo mi cargo a tu disposición, esperando comprendas he hecho por mi parte todo lo posible para evitar llegar a este extremo, pero desde este momento te pido encarecidamente me mandes el cese cuando antes.

[...] Espero pues que me digas enseguida el cese, porque se debe mirar este asunto como es en realidad sin hacerse ilusiones de conseguir en ocho días más lo que no se pudo en unos meses, ni estando un General en la Secretaría que siempre mantenía más relación con el Ejército [...].»¹²¹

En aquesta situació d'absència obligada del cap provincial, era el secretari provincial el que regularment n'assumia les funcions. A més del càrrec a FET y de las JONS, Luis Aige Corbella exercia al mateix temps de primer tinent d'alcalde a l'Ajuntament de Lleida i, si fem cas a les referències trobades a la premsa, sovint actuava en funcions i representació de l'Alcalde.¹²²

La Delegación Nacional de Información e Investigación, a instàncies de la delegació lleidatana, elevava a la Secretaria General de FET y de las JONS un informe detallat de la situació que patia la prefectura provincial lleidatana, en què no s'estalviava paraules sobre l'escàs esperit falangista d'Aige, ni tampoc a la pusil·lanimitat de la prefectura en les relacions amb les altres institucions polítiques:

«La ausencia del Jefe Provincial del Movimiento, ya larga, la interinidad que viene padeciendo la Jefatura desde hace un año aproximadamente, así como la falta de estilo y espíritu Nacional-Sindicalista del Secretario Provincial que le sustituye, han traído como consecuencia el abandono de la Organización, el decaimiento de la moral entre los afiliados que se ven desatendidos y las bajas de éstos son alarmantes ya, por la frecuencia en que se suceden.

En estas condiciones no es posible velar por nuestra Organización y menos aún el llevar a cabo una fructífera obra, por no seguirse una norma y una orientación rectora en la Organización.

Bien es verdad que tampoco se ve ésta asistida en la forma conveniente por las Autoridades Provinciales y Locales, pero tampoco es menos cierto que tenga algo de culpa sobre esto la Jefatura Provincial, por no haber sabido a su debido tiempo mantener sus derechos.

[...] De estos hechos tan en pugna con los principios más elementales de ética, tiene conocimiento la Jefatura Provincial, sin que hasta la fecha se haya ocupado en la forma

---

¹²¹ *Ibidem.*, 16-5-1940.

¹²² L'Alcalde de la ciutat, Ramon Areny Batlle, l'abril de 1940 va presentar al Governador Civil la renúncia al seu càrrec, al·legant motius de salut. Fins el gener de 1941 no va ser nomenada una nova comissió gestora, de manera que en aquells mesos Luis Aige actuà molts cops com a Alcalde en funcions.

conveniente de ello, originando la desilusión de buenos camaradas que en buena lógica estima esta Delegación no pueden tolerar ni consentirse en modo alguno, situaciones equívocas, posturas y cubileteos de viejo estilo.

Seguir así, ciegos a la realidad, contestando con frío encogimiento de hombros, es acabar con la Organización de Lérida; es anular esfuerzos realizados, con la agravante, que si no se pone inmediato remedio, será difícil, (por no decir imposible), renovar una labor que hoy decae y desfallece por falta de espíritu falangista de quienes ocupan los primeros cargos». ¹²³

Aquest informe reflectia la situació d'una prefectura provincial lleidatana sumida en una profunda manca d'organització, d'estil i empenta nacionalsindicalista, de lideratge efectiu i orientació, que provocava un decaïment de la moral dels afiliats que, poc a poc, s'anaven donant de baixa de l'Organització. Aquesta situació era deguda, per una banda, a l'apatia dels seus dirigents que es resignaven a la situació i, per altra banda, de nou apareixia el poc suport de la resta d'autoritats locals i provincials: alcaldes, Diputació i Governador Civil. La Falange lleidatana estava perdent estrepitosament la lluita pel poder amb la resta d'institucions.

Dos testimonis de dins de la Falange lleidatana, datats de maig de 1940, coincidien en aquests termes i ens poden donar una clara visió del precari funcionament del Partit. Manuel González Moreno, delegat provincial de Información e Investigación, en una carta enviada a la Jefatura Nacional del SEU, informava sobre el secretari provincial i la difícil situació per la qual passava la prefectura provincial del Partit a Lleida:

«[...] perdona te distraiga de tus ocupaciones un momento, pero el caso lo requiere. La situación de esta Jefatura Provincial del Movimiento no tan sólo no se ha solucionado hasta el momento sino que empeora de día en día. El Camarada que fue nombrado Secretario Provincial confiesa públicamente su incapacidad y ha mostrado sus deseos de abandonar el cargo. Otro tanto ocurre con el Delegado Provincial de la CNS. Comprenderás por tanto que es urgentísimo se resuelva esta situación de interinidad que sólo daño ocasiona a la Organización. Es de todo punto necesario sea nombrado Jefe Provincial el Camarada Antonio Vidal Gabás, único que por su falangismo y capacidad, puede hacer resurgir al Partido del caos en que se halla. Dilatar dicho nombramiento es cosa grave. Por ello te ruego hagas cuanto esté a tu alcance para lograrlo.

Excusa mi vehemencia y no veas en ella otro móvil que el de que la Organización ocupe en esta provincia el rango que merece. [...]» ¹²⁴

Igualment, un informe de la delegada provincial de la Sección Femenina, Isabel Piñeiro, es referia a la manca de suport rebut per la prefectura provincial i les autoritats a l'hora de sancionar la indisciplina algunes afiliades:

¹²³ «Información relacionada con nuestro escrito nº18.141 del pasado año, sobre Lérida», 10-4-1940. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

¹²⁴ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368, 25-5-1940.

«Te dije en mi última carta que estábamos sin Jefe Provincial. Tampoco tenemos Delegado de Justicia y Derecho.

He consultado estos casos con el Jefe Provincial Accidental, y me ha dicho que él no tiene autoridad ni puede resolver nada, puesto que también se encuentra falto de apoyo oficial.

Tendría que solucionar varias faltas graves de indisciplina, y no me atrevo, porque en Lérida se han dado muchos casos, de no haber castigado al culpable las autoridades superiores, y quedar por los suelos y en un ridículo espantoso, quines con su mayor voluntad formularon la denuncia.

El Jefe Provincial accidental ha visitado al Gobernador Civil para exponerle claramente lo que sucedía, y este ha dicho que no podía imponer ninguna sanción, puesto que no era obligatorio ni postular ni trabajar para Falange.

Como ves, al no tener autoridad el Jefe ¡qué haré yo! Estas cosillas que parece que nadie se fija, se extienden hasta el último rincón de los pueblos y como es natural desmoraliza [...]».¹²⁵

Situació caòtica, incapacitat dels comandaments, desatenció de les funcions i responsabilitats, faltes d'indisciplina, desmoralització, etc. El juliol de 1940 es va fer una visita d'inspecció a la prefectura local i comarcal de la Seu d'Urgell, i l'informe resultant en destacava el funcionament immillorable d'ambdues així com de les seves diverses delegacions. La capital pirinenca semblava escapar-se del quadre dramàtic general del funcionament de la Falange provincial. El to triomfalista, però, contrastava amb la situació del Partit als pobles d'aquella mateixa comarca pirinenca, condicionada per unes distants relacions amb les autoritats civils i religioses de la ciutat. Quedava per resoldre encara la qüestió de l'edifici en què s'hostatjava:

«La Jefatura Local está instalada en un local cuyo dueño está sujeto a Responsabilidades Políticas, no pagándose alquiler alguno. En reparaciones y en adaptación de dicho local para las necesidades de la Jefatura se han gastado unas cuatro mil pesetas (recogidas mediante donativos de camaradas y simpatizantes de la Organización) quedando el local en excelentes condiciones ya que en él se hallan instaladas las oficinas de la Jefatura y Delegaciones de Servicio todos con despachos independientes, contando además con un salón capaz para unas ochocientas personas donde se celebran las reuniones y actos del partido.

Sería conveniente hacer las gestiones necesarias para que dicho local quedase propiedad de la Organización ya que es el único edificio de Seo de Urgel que reúne condiciones para que la Jefatura esté instalada decentemente. En cuanto al funcionamiento y labor que desarrolla la Jefatura es inmejorable al igual que las demás Delegaciones de Servicios.

El apoyo que recibe la Falange de las Autoridades Civiles y Religiosas es bastante deficiente, siendo excelentes las relaciones entre la Falange y las Autoridades Militares.

[...] El desarrollo de la Organización en los pueblos de la Comarca es bastante deficiente, debido a la falta de comunicaciones ya que la mayoría de los pueblos solo cuentan con caminos de herradura, estando en proyecto la agrupación de Jefaturas Locales que no cuentan con el número suficiente de afiliados para desenvolverse independientemente.»¹²⁶

¹²⁵ *Ibidem.*, 24-5-1940.

¹²⁶ «Informe sobre el viaje de inspección a Seo de Urgel», 6-7-1940. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

La Falange de la Seu d'Urgell ocupava l'antic Hotel Rimbau, herència d'Enric Canturri Ramonet, capitost local d'ERC i diputat al Parlament de Catalunya des de 1932, exiliat primer a França i a partir de 1942 a Mèxic, que es trobava processat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Entre altres sancions, Enric Canturri i la seva mare, Agustina Ramonet, van perdre totes les seves propietats, entre les quals l'hotel, que canvià de nom i va passar a dir-se Hotel Nueva España, encara que popularment es coneixia com l'*hotel de Falange*, ja que la prefectura local de FET y de las JONS hi va instal·lar les seves dependències.¹²⁷ Si bé es reclamava en l'anterior informe que la propietat passés al Partit, no tenim constància que ho aconseguís.

Aquells mesos centrals de 1940 hi hagué una reestructuració en els càrrecs del Partit. El maig, el secretari provincial Luis Aige presentava la dimissió al cap provincial, que li acceptava i nomenava Víctor Hellín Sol per substituir-lo en un càrrec que, en aquells moments i atesa la situació de Ramon Trepas, es demostrava d'una importància màxima en la prefectura provincial.¹²⁸ Hellín ostentava, a més a més, des de feia un any el càrrec menor de delegat provincial de Transports. Presentava un perfil sensiblement diferent al del seu predecessor en el càrrec, mostrava ambició per forjar-se una carrera política i disposava d'una capacitat per saber-se moure amb comoditat entre les diverses esferes del poder polític, econòmic i social de Lleida.

També n'hi hagué en alguns serveis de la Falange. Per una part, Hermenegildo Agelet de Dalmasas¹²⁹, fins aleshores delegat provincial de Justicia y Derecho, era nomenat nou delegat provincial de la CNS, en substitució de José Palau Galitó que, sent secretari provincial, interinament n'exercia les funcions. Al costat d'Agelet exerciria de secretari provincial el també advocat Jaime Isaac Aresté.¹³⁰ Al seu torn, José M^a

¹²⁷ MIR, C. / CORRETEGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme: L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, 291-292.

¹²⁸ Apareix al BMFET, núm. 94, 15-7-1940, tot i que el nomenament és del 9-5-1940.

¹²⁹ Advocat, abans de la guerra havia militat en el camp tradicionalista i a la Falange. Va ser detingut, jutjat pel TPLI i absolt. Posteriorment, serà un dels primers lloctinents de la Guardia de Franco. Serà regidor pel terç familiar a l'Ajuntament de Lleida, entre 1949 i 1955. El seu pare, Antoni Agelet Romeu (1874-1943), també advocat, havia estat Alcalde de la ciutat pel partit Liberal en diverses etapes (1905, 1916-1917) i diputat provincial. Cfr. BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme...*, op. cit., 2003, pp. 109-110.

¹³⁰ Advocat i procurador als tribunals, Jaime Isaac Aresté va ostentar diversos càrrecs a la prefectura provincial de FET y de las JONS, sempre des d'un segon pla: secretari provincial de Sindicatos (maig-setembre 1940), secretari provincial de Deportes (1940-setembre 1944), secretari provincial de Excombatientes (setembre 1940-setembre 1944).

Hernández Palmés substituïa aquell al capdavant de la delegació de Justicia y Derecho. Igualment, al capdavant de la delegació provincial de Información e Investigación era col·locat Carlos Hernández Palmés, en substitució de Manuel González Moreno, que passava a ocupar el càrrec de delegat provincial de Organizaciones Juveniles.¹³¹ La renovació al capdavant de la prefectura, malgrat l'evident urgència, es deixà per més endavant, fins el mes de setembre de 1940.

3.2.2. Els «partes mensuales» de les prefectures provincials: una radiografia a la situació de FET y de las JONS.

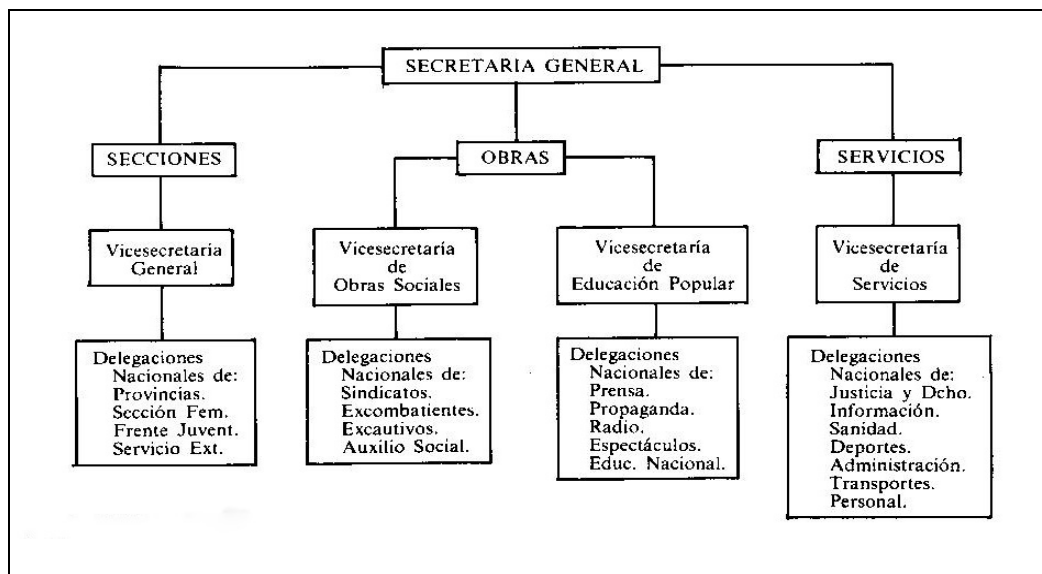
A partir de la segona meitat de juny de 1940 disposem dels informes quinzenals i mensuals que enviaven les prefectures provincials a la Delegación Nacional de Provincias, com a resposta a la circular enviada des de la Secretaría General en què s'especificava la periodicitat i els apartats que havien de disposar. La informació que ens proporcionen és molt valuosa sobre la situació política, social i econòmica de la província, el funcionament dels diversos serveis del Partit, del funcionament de la resta d'institucions polítiques, administratives, educatives, assistencials de la província i les relacions amb la Falange, etc. Representen una font de gran interès perquè són materials interns de FET y de las JONS i, per tant, expressen les opinions de les jerarquies del Partit sense censura i no necessàriament amarades del triomfalisme dels discursos; les visions de la realitat que ofereixen, però, són subjectives i de vegades tendencioses i esbiaixades, que tendeixen a mostrar els moments conjunturals de la marxa del partit i, sobretot, de les relacions amb altres institucions polítiques. Una altra qüestió és la fragmentació, la disponibilitat no seriada dels partes mensuals: en el cas de Lleida no s'han conservat els corresponents a tot l'any 1942 (així com altres mesos puntuals) a l'Archivo General de la Administración. Igualment, l'interès de la informació decau a partir de 1943, quan s'unifica i es burocratitza la realització dels partes mensuals.¹³²

---

¹³¹ Els nomenaments i cessaments a *La Mañana*, 10-5-1940. Van apareixent escalonats a BMFET, núm. 94, 96, 97 de 15-7-1940, 15-8-1940, 1-9-1940. José Palau Galitó exercia les funcions de delegat provincial de Sindicats des de que Francisco Mora Sádaba havia estat nomenat secretari provincial de la CNS a Barcelona, el febrer de 1940 (*La Mañana*, 2-2-1940)

¹³² Les potencialitats d'aquesta font i els 21 capítols informatius que havien de contenir els partes mensuales a MORENO FONSERET, R. / SÁNCHEZ RECIO, G.: «Los partes mensuales: la información interna de FET y de las JONS y el control político de la sociedad española» a *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 66-69.

ORGANIGRAMA SECRETARÍA GENERAL DEL MOVIMIENTO (SGM)

BMFET, 1-12-1941

Font: CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, p. 229.

Els primers informes que disposem, corresponents als mesos centrals de 1940, són molt rics en informació i ens mostren una situació de la prefectura que continua en la inanició organitzativa, delmada per la falta de quadres aptes, per la manca de recursos i pel poc suport de la resta d'institucions. La Secretaría Local de FET y de las JONS de Lleida, dirigida des de l'abril de 1938 per Francisco García Terán, era gairebé inexistent, estava abandonada, no disposava ni de fitxers ni de llibres de registre. Fins aleshores havia estat anul·lada per la prefectura provincial, que n'havia assumit les funcions a la capital i tot just en aquells moments es començava a organitzar en delegacions de districtes. Calia donar una empenta a la delegació de Prensa y Propaganda, que es trobava absolutament abandonada, sense delegat i únicament amb un diari, *La Mañana*, que degut a l'escassetat de paper no podia oferir una pàgina setmanal a les diverses delegacions de la Falange com havia fet durant un temps. Era necessària la instal·lació i obertura d'una emissora de ràdio que permetés arribar a tota la província, ja que per l'orografia del territori i l'escassetat de recursos la premsa escrita no hi podia arribar.

Era preocupant la situació econòmica de la prefectura provincial, ja que «*los recursos [...] son pocos y no son suficientes para cubrir las necesidades más perentorias, a pesar de la austeridad que existe en lo referente a gastos de personal administrativo*». Els ingressos per quotes d'afiliats venien a ser d'entre 1.600 i 1.700 ptes mensuals («*fiel*

reflejo de los poquisimos afiliados que hasta ahora existen en esta provincia»), a més dels donatius que s'havien quedat reduïts al voltant de les 1.000 ptes. i les subvencions de 2.000 ptes. de la Diputació i l'Ajuntament de Lleida, destinades a les despeses de les Organitzacions Juvenils. Ingressos que eren clarament insuficients per fer front a les despeses mensuals de 8.200 ptes. en concepte de personal i 1.775 ptes. de lloguer de locals, llum, telèfons, material d'oficina. Segons es feia constar, fins l'octubre de 1939 la prefectura s'havia mantingut gràcies als donatius, però a partir d'aquell moment la manca de recursos s'havia accentuat, fins al punt de no poder pagar diverses mensualitats al personal laboral. La informació econòmica conclouia, òbviament, amb la petició d'uns millors recursos: *«[...] Esta Jefatura cree si contara con medios suficientes la Organización se pondría en esta Provincia a la altura que le corresponde, ya que podrían organizarse intensamente todos los servicios y en especial el de Inspección, orientación y organización tan necesario actualmente»*.

Els falangistes assenyalaven que la col·laboració de Falange amb les altres institucions provincials, o sigui Govern Civil i Diputació, era ben escassa. Entre altres retrets de poc suport i d'obstrucció a la tasca de FET y de las JONS, o encara més, de fer costat als representants de la vella política (tradicionalistes i regionalistes) enfront del projecte falangista, s'acusava al Govern Civil de no fer cas a les propostes que emanaven del Partit per nomenar o renovar les comissions gestores de la província. En aquella situació d'interinitat de la prefectura provincial de Falange dels anys 1940-41 i del paper protagonista de Víctor Hellín com a cap provincial en funcions (una persona que sempre es distingí per una actitud contemporitzadora i l'habilitat per saber nedar en aigües revoltoses), segurament les tensions entre el Partit i el Governador Civil Cremades devien disminuir respecte les existents en temps de Francisco Mora i eren menors que les posteriors de Cándido Sáez de las Moras. Una Falange resignada de moment a ocupar el petit espai de poder que les altres institucions polítiques, en especial el Govern Civil, li deixaven.

El parte mensual de la segona quinzena de juny de 1940 era explícit respecte a l'ambient polític que es respirava en el Partit i també, en general, a la ciutat:

«El ambiente general es de apatía, no por eso se puede decir que la gente no reaccionara si se organizara y saliese del ambiente que hasta ahora ha vivido la Jefatura.

Son múltiples los resortes y actividades que en esta provincia faltan poner en marcha y que podrían dar un resultado inmejorable en todos los sentidos hacia nuestra Organización».¹³³

Una bona mostra d'aquesta deixadesa en la gestió diària del Partit resulta del fet que en la prefectura provincial i en la delegació de Información e Investigación s'havien trobat centenars de sol·licituds d'afiliació pendents per informar i aprovar, la qual cosa provocava un cert malestar entre els veïns de la ciutat que veïen que no s'expedien carnets ja que s'havien extraviat els uns i els altres no es resolien. La manca de fotografies era, tanmateix, una dificultat per poder expedir-los.¹³⁴ En aquells moments, *«la máxima preocupación nuestra es mirar de atraer y encuadrar a todos estos camaradas y hacer propaganda necesaria para el ingreso de todas aquellas personas que deben, por sus ideas y demás, pertenecer a FET y de las JONS»*, s'escrivia des de la prefectura provincial.¹³⁵

3.2.3. La Falange als pobles i les prefectures comarcals de FET y de las JONS.

Per facilitar les relacions amb les Falanges locals, des de la segona meitat de 1940 s'observa per part de la prefectura provincial del Partit la voluntat d'establir una divisió de la província en comarques, amb els respectius delegats comarcals de cadascun dels serveis, *«de forma que las relaciones entre la Jefatura y las comarcales sean más estrechas y continuas»*.¹³⁶ Calia aprofitar la capitalitat històrica de determinades localitats, com a nuclis econòmics i culturals de les seves respectives zones d'influència. És el cas de Tàrrega, que en un informe mensual s'explicava molt bé les raons de la seva centralitat tot i no ser ciutat judicial:

«En cuanto al funcionamiento de la Comarcal que se pondrá en práctica inmediatamente espero los mejores resultados ya que todas las Jefaturas, o mejor dicho, todos los afiliados y Jefes afluyen por razón natural a la citada ciudad, ya sea para sus negocios, comercio o industria. Siendo en las circunstancias actuales una gran ventaja esta, debido a la falta de comunicación que en los momentos actuales atravesamos y sumándose a todo esto la posibilidad que habrá de relacionarse directamente los Jefes Locales de los pueblos pequeños con el Comarcal, por la poca distancia que los separa unos de otros.»¹³⁷

¹³³ «Parte quincenal de 15-30 de Junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

¹³⁴ Al setembre de 1939, la prefectura lleidatana havia sol·licitat a la Secretaría General si es podien expedir carnets als adherits amb l'empremta dactilar, ja que no disposava de material fotogràfic. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

¹³⁵ «Parte quincenal de 15-31 de Julio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹³⁶ «Parte del mes de septiembre de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹³⁷ «Parte quincenal del 15 al 31 de Julio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

Igualment, l'agost 1940 es feia constar el nomenament d'un cap comarcal de la Vall d'Aran «*para que pueda más fácilmente estar en contacto las Jefaturas Locales con la Provincial a través de una sola persona*», especialment important per la relació amb les Falanges locals d'un territori que, quan encara no comptava amb el túnel, durant la major part de l'any quedava incomunicada de la resta de la província.¹³⁸

Raons territorials i de mobilitat, així com criteris d'unitat política, motivaven la divisió comarcal de la prefectura provincial. En la majoria de províncies es van anar creant les prefectures comarcals atesa «*la necesidad de establecer una mejor compenetración, así como una unidad de criterio en la interpretación de las órdenes emanadas del Jefe Provincial*».¹³⁹ Es tractava d'estructures intermitges entre la Falange provincial i les locals, la funció específica de les quals havia de ser inspeccionar les prefectures locals de la demarcació, d'assessorar el cap provincial i de descongestionar una administració saturada de les prefectures provincials. Val a dir que, des dels primers moments, la delegació provincial de Información e Investigación ja havia creat una estructura de delegacions comarcals del servei. Unes oficines comarcals d'investigació que s'encarregaven de confeccionar tota mena d'informes políticossocials i d'expedir certificats i avals de bona conducta. Amb la creació de les prefectures comarcals, els serveis d'informació falangista van continuar sent els que millor funcionaven al si d'una organització comarcal que, gairebé sempre, se solapava a la prefectura local de les capitals, compartint la seu, els delegats dels serveis i la infraestructura bàsica del treball quotidià.

Hi ha constància documental que la creació oficial de les prefectures comarcals a la província de Lleida data d'octubre de 1941. Sobre la base dels nou partits judicials de la província es van establir dotze prefectures comarcals: Balaguer, les Borges Blanques, Cervera, Lleida, la Pobla de Segur, Ponts, la Seu d'Urgell, Solsona, Sort, Tàrraga, Tremp i Viella (vegi's annex 4 amb els pobles que componien cadascuna de les prefectures comarcals). A partir d'aquells moments –ho deia el cap provincial al nou cap comarcal de Balaguer–, tots els caps locals de la comarca havien de cursar «*todos cuantos problemas se susciten en sus Jefaturas Locales a tu Jefatura Comarcal, dirigiéndose únicamente a la Provincial cuando la importancia o urgencia del asunto lo requieran, dándote no obstante*

---

¹³⁸ «Parte mensual de Agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹³⁹ CLARA, Josep: *El Partit Únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*, op. cit., 1999, p. 101.

cuenta de ello».¹⁴⁰ La prefectura comarcal de Balaguer, instal·lada al mateix domicili que la prefectura local a la plaça del Mercadal número 42, va recaure en mans d'Alfonso Gilabert Clua, que fins aleshores havia exercit el càrrec de delegat comarcal d'informació i investigació de Falange i ostentava també el de cap local a la capital de la Noguera.

Una de les primeres accions que va portar a terme la prefectura comarcal de Balaguer va consistir en radiografiar l'estat de les delegacions locals de Falange dels pobles que agrupava. El novembre de 1941 va sol·licitar a tots els caps locals que omplissin una fitxa amb les informacions que se'ls requeria. Malauradament, al fons de la prefectura comarcal del Movimiento, de les vint-i-dues localitats de la comarca només disposem de la fitxa de vuit d'elles. Tanmateix, la informació que ens aporten és interessantíssima per il·lustrar l'estat en què es trobaven moltes d'elles, en una data tan primerenca com aquella, quan el predomini de la Falange a nivell estatal era notori. N'intentarem fer un resum perquè creiem que la resta de les prefectures locals de la província devien trobar-se en una situació similar.

De les vuit localitats, a Algerri i Vallfogona de Balaguer disposaven d'un local llogat, pel qual pagaven respectivament 150 i 200 pessetes anuals. En els casos de Cubells, la Sentiu de Sió, Montgai i Tragó de Noguera estaven en locals cedits, sense pagar lloguer: en el primer cas, un local cedit per la Junta de Recuperación; en el segon, un despatxet en un pis d'un particular; en els altres dos casos era l'Ajuntament qui els havia cedit un espai. A la Sentiu es feia constar que, al ser un poble «*adoptado por el Caudillo*», Regiones Devastadas hi tenia projectada la construcció d'un nou local pel Partit. A Albesa, la prefectura local de Falange es trobava a l'edifici de l'Ajuntament, i havien de pagar un lloguer de 25 pessetes mensuals per fer-ne ús. A Bellvís no tenien local.

Les condicions d'aquests estatges eren poc més que regulars. Només en quatre localitats manifestaven disposar de mobiliari a les prefectures locals. A Albesa, on asseguraven que les condicions del local eren bones, tenien quatre cadires, una taula escriptori, un armari arxivador, una màquina d'escriure, un retrat de Franco i un de José Antonio. Tot aquest mobiliari, aclarien, havia estat requisat a l'entrada de les tropes franquistes al poble. Era la prefectura més ben dotada de mobiliari. Perquè a Algerri havien de passar amb un escriptori i unes quantes cadires, això sí en propietat. A Vallfogona de Balaguer també tenien en propietat una taula i tres cadires. A la Sentiu de Sió, en canvi,

¹⁴⁰ Carta del cap provincial accidental de FET y de las JONS al nou cap comarcal de Balaguer, 23-10-1941. ACN, Fons Prefectura Comarcal de Balaguer del Movimiento, c. 1.

disposaven únicament d'un escriptori i cadires cedides temporalment. En aquestes circumstàncies cap de les vuit prefectures disposava de biblioteca. Cap d'elles disposava de telèfon ni aparell de ràdio; totes tenien els retrats de Franco i José Antonio excepte les prefectures de Montgai i Tragó de Noguera. En canvi, només Algerri i Bellvís (en aquest cas, suposem que al domicili del cap de Falange, perquè com s'ha dit no tenien local) tenien penjat el crucifix de rigor. A Tragó de Noguera no tenien ni les banderes preceptives. Només a Algerri existia el rètol identificador al balcó de la prefectura.

L'existència de delegacions locals dels serveis era prou desigual. A Albesa manifestaven comptar amb la prefectura local de Milícies, la delegació local d'Auxilio Social i la central Sindical, a més d'estar integrades la prefectura local i els Sindicats de la Portella. Per la seva part, Algerri comptava amb la delegació Sindical i la Sección Femenina. La Sentiu de Sió amb la delegació d'Administració, d'Excombatents i les Organitzacions Juvenils. Cubells disposava de la prefectura de Milícies, la Sección Femenina i la delegació Sindical, instal·lats en el local de la prefectura local. A Montgai només hi havia constituïdes la delegació d'Administració i el Frente de Juventudes. A Tragó de Noguera, les del Frente de Juventudes, Excombatents i Sección Femenina. A Bellvís, curiosament on no comptaven amb cap local propi, hi havia constituïdes delegacions locals del Frente de Juventudes, Milícies, Excombatents, Información e Investigación, Sindicatos, Prensa y Propaganda, Tesoreria i Administración. Almenys això és el que deien. O sigui, hem de suposar que tant el cap local com els diversos delegats locals duïen a terme la seva activitat des dels seus domicilis particulars. Tenint en compte la fiabilitat d'aquestes declaracions, les vuit fitxes ens mostren un desplegament de FET y de las JONS i les seves organitzacions no només desigual sinó també molt limitat.

En general, els caps locals manifestaven que la Falange estava representada a l'Ajuntament en major o menor mesura, on diversos afiliats formaven part de les comissions gestores ocupant els càrrecs d'Alcalde, tinents d'Alcalde, gestors o fins i tot, en algun cas, el de secretari. Era important aquest càrrec tècnic perquè era el secretari qui en molts casos, especialment en els municipis petits, controlava el dia dia administratiu dels Ajuntaments. Només en el cas de l'ajuntament de Tragó de Noguera cap afiliat al Partit ocupava cap càrrec de poder.

Com pot veure's l'estat de les prefectures locals era del tot precari, res podia fer pensar que es tractava del Partit únic i totalitari de la *Nueva España*, que pretenia fer-se amb tot el poder i arribar a tots els racons de la societat. Aquesta situació contrasta molt

amb la posició predominant a nivell estatal de FET y de las JONS, que en aquells anys es trobava al punt més alt de la seva presència institucional i de la seva influència. El cap local de Tragó de Noguera era prou explícit en oferir-ne un retrat sintètic de la situació en què es trobava la prefectura local. Deia: «*De hecho la Jefatura Local se desenvuelve en la casa del Ayuntamiento por haber allí una máquina de escribir.- Para muchos de sus actos el Delegado Local del F. de J. se sirve de la Escuela. Realmente se carece de todo por no disponer de local propio por la circunstancia ya anotada*». ¹⁴¹ Què era, doncs, la Falange en aquests pobles?

Ateses aquestes circumstàncies de les prefectures locals de Falange dels pobles de la comarca, el gener de 1944 el cap provincial del FET y de las JONS i Governador Civil, José M. Pardo Suárez, informava el cap comarcal de la conveniència de suprimir algunes prefectures locals que no reunien les condicions mínimes necessàries per la seva constitució i funcionament. Es pretenia, doncs, que diversos municipis quedessin integrats en una mateixa prefectura local situada en el poble de major nombre d'afiliats i millors condicions, establint enllaços locals a la resta de poblacions dependents d'aquestes prefectures. En aquests moments, la comarca de Balaguer comptava amb l'afiliació que consta al quadre següent.

Quadre 3.6. Relació de prefectures locals i afiliació a la comarca de Balaguer, gener 1944.			
Localitat	Militants	Adherits	Total afiliats
Àger	8	25	33
Albesa	5	103	108
Algerri	0	38	38
Avellanes	0	0	0
Bellmunt d'Urgell	2	1	3
Belcaire d'Urgell	4	87	91
Castelló de Farfanya	2	92	94
Camarasa	1	0	1
Cubells	0	51	51
Fontllonga	1	0	1

¹⁴¹ Tota la informació sobre l'estat de les prefectures locals de la Noguera ha estat extreta de les fitxes enquesta elaborades el novembre de 1941, disponibles a ACN, Fons Prefectura Comarcal de Balaguer del Movimiento, c. 1.

Ivars de Noguera	1	0	1
Linyola	5	134	139
Menàrguens	9	46	55
Montgai	13	10	23
Os de Balaguer	10	15	25
Penelles	5	46	51
Santa Linya	1	17	18
Térmens	6	62	68
Tragó de Noguera	10	3	13
Torrelameu	8	44	52
Vallfogona de Balaguer	11	25	36
Totals	102	799	901

Font: ACN, Fons Prefectura Comarcal de Balaguer del Movimiento, c. 1.

Com es pot comprovar hi havia prefectures locals absolutament inexistents, cinc d'elles per sota dels vint afiliats, llindar que es considerava mínim per poder constituir una prefectura local. Sense comptar l'afiliació de la capital, Balaguer, la comarca comptava amb 901 afiliats, dels quals la gran majoria en condició d'afiliats. Hi destacaven els pobles de Linyola, Albesa, Castelló de Farfanya i Bellcaire d'Urgell. Les dades disponibles de Balaguer són de març de 1943 i hi consten 20 militants i 229 adherits.

En el cas d'Albesa, però, si comparem aquest volum d'afiliació masculina adulta de principis de 1944 amb el corresponent als primers mesos de 1939 (vegi's quadre 3.3), observarem una disminució considerable, de gairebé un 40% respecte el mes de març d'aquell any. Hem trobat comunicacions entre la prefectura local d'Albesa i la prefectura provincial de Falange que tracten la preocupant circumstància que molts dels afiliats es donen de baixa. Estan datades de 1941. Aleshores, el cap provincial en funcions Víctor Hellín notificava que el fet de causar baixa del Partit no era únicament una qüestió de tràmits, sinó que calia exposar i raonar les causes perquè la prefectura determinés, *«pues de lo contrario, nos encontraríamos como aquellos partidos caducos de antes, que caprichosamente se daba de alta y baja cualquier persona cuando lo creía conveniente, cosa que nuestra heroica Falange no es ni puede ser así»*. Uns mesos després, l'agost de 1941, Hellín determinava que no procedia acceptar més baixes dels afiliats d'Albesa. És interessant el seu escrit:

«En diversas ocasiones has comunicado a esta Jefatura Provincial, la baja de algunos afiliados nuestros, que me he resistido en aceptar hasta aclarar los motivos que podían inducires a ello.

Desde luego he de participarte con suma satisfacción que estos motivos no obedecen a la falta de entusiasmo por parte tuya, sino mejor a la carencia de espíritu y conocimiento de la Falange.

Es preciso que ese pueblo comprenda bien que el Movimiento salvador de nuestra Patria está en la Falange, y que por consiguiente no puede considerarse buen patriota el que creyéndose de derechas y buen español, no pertenece al heroico Partido, pero mucho menos debe merecer tal condición aquel Camarada que de manera voluntaria e injusta deserta de los senderos invocados por nuestro glorioso José Antonio, que son en forma precisa la salvación de España.

El Jefe Local puede hacer mucha labor en este sentido inculcando a los Camaradas nuestra doctrina y nuestro espíritu de sacrificio y en este sentido debes trabajar en ese pueblo que demuestra no poseer el aliento del Movimiento.

Así pues, no sólo no acepto las bajas que últimamente me notificabas, sino que en lo sucesivo no aceptaré ninguna más, ya que en vez de ello hemos de ir al estado floreciente que en esa de Albesa merece nuestra Falange, y si para ello estimaras necesaria la celebración de algún acto o conferencia, puedes comunicármelo que encontrarás en esta Provincial, el más entusiasta apoyo y ten la seguridad absoluta que serán estudiadas todas tus iniciativas.»¹⁴²

Es tractava, a parer de la prefectura provincial, de la manca d'esperit i coneixement de la Falange, de manera que els caps locals no havien de resignar-se sinó que havien de persistir en la tasca d'adoctrinament dels seus convilatans. El poble d'Albesa demostrava, segons Víctor Hellín, «*no poseer el aliento del Movimiento*». Suposem que la situació no era exclusiva d'Albesa, així com suposem que la situació devia preocupar i molt a les jerarquies del Partit a Lleida.

El gener de 1944, la prefectura provincial va aprovar l'estudi-proposta que la prefectura comarcal de Balaguer envià sobre la distribució de les noves prefectures locals que agrupessin totes les localitats. Les prefectures van quedar reduïdes a onze, les que segueixen amb els pobles que inclouen: Albesa, Àger (Fontllonga), Algerri (Ivars de Noguera), Balaguer (la Sentiu de Sió, Camarasa, Cubells, Vallfogona de Balaguer), Bellcaire d'Urgell, Castelló de Farfanya, Linyola, Menàrguens (Torrelameu), Os de Balaguer (Avellanés, Santa Linya, Tragó de Noguera), Penelles (Bellmunt d'Urgell, Montgai) i Tèrmens.¹⁴³

Aquell mes de març de 1944, tot just reorganitzades les prefectures locals, s'ordenà des de la comarcal que es respongués de nou la fitxa enquesta sobre el funcionament de la Falange als pobles tal i com havien fet el novembre de 1941. En aquest cas, disposem de

¹⁴² Comunicacions de 17-3-1941 i 26-8-1941, respectivament. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

¹⁴³ ACN, Fons Prefectura Comarcal de Balaguer del Movimiento, c. 1.

dotze fixes de localitats, però la radiografia que ens presenten no és gaire diferent de la situació que presentaven dos anys i mig abans. Tragó de Noguera continuava sense banderes, no tenien local ni Cubells ni Montgai. La qüestió de l'estatge continuava sent una preocupació per les Falanges d'aquests pobles. A Bellcaire d'Urgell, poble «*adoptado por el Caudillo*», no existia cap local adequat per instal·lar les oficines del Partit, que s'ostatjava a l'Ajuntament. L'Ajuntament continuava cedint petits espais per allotjar la Falange local, també de vegades la CNS. Totes les prefectures locals continuaven sense tenir biblioteca, amb l'excepció notable de Tèrmens, que disposava d'una vuitantena de llibres de temàtica religiosa, social i del Movimiento. La comissió gestora d'aquest poble, integrada totalment per afiliats a FET y de las JONS, havia acordat en sessió plenària instal·lar la prefectura a les dependències de l'Ajuntament. Li era necessari un major espai per acollir les set delegacions locals que hi havia constituïdes: el Frente de Juventudes, Auxilio Social, Sindicatos, Educación y Descanso, Excombatents, Milícies i Prensa y Propaganda.¹⁴⁴

La reorganització de les prefectures, suprimint aquelles que per les condicions i els efectius eren inviablès, tampoc no va servir per reactivar una esmorteïda Falange als pobles de la comarca. Aquests intents des de la prefectura provincial van coincidir en el temps amb ordres que contradeïen la voluntat i creaven més confusió al tema. El febrer de 1944, el Delegado Nacional de Provincias, Sancho Dávila, havia enviat un escrit a les prefectures provincials on especificava que la creació de les prefectures comarcals provocava la fragmentació de la unitat de comandament, de manera que havia de deixar-se sense efecte; això sí, deixant oberta la possibilitat de crear inspectors comarcals:

«Es indudable que al Jefe Provincial debe de concedérsele cierta libertad de acción, para que la labor que se le encomienda de organizar y estructurar su provincia sea eficaz, pero no es menos indudable que esa libertad ha de tener sus límites, impuestos unas veces por la estructuración dada al Movimiento y otras por la enseñanza que la práctica ha dado, al poner de manifiesto que con la existencia de los Jefes Comarcales, se resquebraja la unidad de mando y el contacto directo que necesariamente ha de existir entre los Jefes Locales y la Jefatura Provincial.»¹⁴⁵

Una de les raons que havien motivat la creació de les prefectures comarcals, la desconexió entre els caps locals i el cap provincial, ara resultava ser una conseqüència de l'existència d'aquelles. El cas és que, malgrat les ordres centrals, d'una manera efectiva va persistir el graó comarcal entre la prefectura provincial i les locals. La correspondència

---

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ Circular de la Delegación Nacional de Provincias, 15-2-1944. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 239.

conservada de la prefectura comarcal de Balaguer ens dóna testimoni que continuà funcionant. Si bé amb unes atribucions incertes i uns recursos inexistents.

3.2.4. «No es de extrañar la languidez que dice observar en el funcionamiento de la Secretaría Local». L'organització a la capital.

A mitjans de 1940, els informes mensuals eren prou explícits del pessimisme a l'hora de valorar les possibilitats reals de captació de les masses lleidatanes en un termini proper, si bé quedava l'esperança que la situació pogués revertir-se:

«De todas maneras, lógicamente, no se puede pensar en una captación en gran escala, mientras las masas desconozcan la verdadera naturaleza y espíritu de la Falange, ya que unos se aproximan a ella por confundirla con antiguas y variadas doctrinas políticas, y otros se le contraponen por idéntica razón.

Nos hallamos, pues, hundidos en un abismo de incomprensión bilateral que hace poco menos que estéril nuestra labor política y nos crea deficiencias sin cuento.

Estamos seguros de que si lográramos difundir honrada y sobriamente, tal como corresponde a nuestro estilo, la verdadera doctrina del Nuevo Estado, se provocarían alteraciones en uno y en otro campo, y es también indudable, que la provincia de Lérida se convertiría así, en un vivero de falangistas y de defensores de nuestra Causa.

Por tal razón, esta Jefatura Provincial dedica su mayor atención a la inmediata confección del plan de propaganda y difusión que ha de abrir nuevos cauces al Partido y le saque del medio inerte en que ahora vive, propio de todo aquello privado del aliento de la fe y del calor de legítimas reivindicaciones.

Tal labor se considera previa y fundamental». ¹⁴⁶

La prefectura provincial de FET y de las JONS considerava que la restricció d'ingrés al Partit, decretada uns mesos abans, limitava la tasca del Partit. A finals d'agost de 1940, segons documentació falangista barcelonina treballada per Joan M. Thomàs, la ciutat de Lleida comptava amb 809 afiliats a Falange. Per bé que, des les quatre capitals catalanes, la lleidatana era la que disposava d'una major ratio respecte els habitants –de 1 / 51,2–, aquesta era insuficient, i, per tant, amb totes les cauteles pertinents, havia d'augmentar. ¹⁴⁷ Als lleidatans els semblava necessari atreure totes aquelles persones que poguessin aportar el seu esforç en la consecució dels objectius del Partit, tasca a la qual havia de ser benvinguda la col·laboració de tots els elements «sans» de la societat:

«[...] reafirmo la necesidad de combatir la apatía existente, no restringiendo el ingreso al Partido de las personas que lo merecen y realizando una continuada labor fructífera para los intereses generales y muy especialmente de protección a las clases humildes y

¹⁴⁶ «Parte mensual de Agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹⁴⁷ THOMÀS, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, p. 388. Vegi's, de forma incompleta, no sencera, l'evolució de les altes i baixes al Partit entre 1940 i 1946 a l'Annex 5.

procurando interesar en nuestras actividades e inquietudes políticas y sociales al mayor número posible de personas.

Otro punto importante es el de utilizar todos aquellos valores que puedan incorporarse al seno de nuestra organización, sin hacer caso alguno a razones de nombre, de familia y posición social.

El Nuevo Estado, que ha de desarrollar una labor verdaderamente enorme, necesita el auxilio de poderosos elementos y donde estos se hallen, siempre que puedan ser utilizados, han de irse a buscar y ha de sumarse su esfuerzo al nuestro.»¹⁴⁸

Aquesta cerca de suports havia d'anar acompanyada, és clar, d'un gran control sobre els afiliats i d'una rigorosa tasca de depuració:

«Declara, asimismo, que deshecha el criterio del privilegio político, que cierra el paso a elementos netamente convencidos, honradamente dispuestos y que pueden prestar a la Organización servicios de un alto valor.

Muy conforme estamos en que se proceda con rigorismo absoluto en lo referente a la admisión en el seno del Partido, pero en modo alguno estimamos compatible con nuestra Doctrina el afán sistemático de exclusión en beneficio de particulares intereses.»¹⁴⁹

Era important el paper que s'atribuïa a la Secretarí Local de Falange en totes aquestes comeses. Una circular de febrer de 1939 havia suprimit les prefectures locals de les capitals de província –absorbides per les prefectures provincials– i, a partir d'aleshores, aquelles eren comandades per un Secretari Local. S'havia ordenat la divisió de la ciutat en districtes, seccions i carrers, al capdavant dels quals hi hauria uns delegats responsables. A través d'aquesta xarxa, la Secretarí Local s'encarregava de distribuir la propaganda i mantenir l'esperit del Partit, transmetre les ordres superiors, informar a les jerarquies de la conducta social i política dels afiliats i facilitar tota mena d'informes requerits, treballar per la captació de nous afiliats, recollir les necessitats i l'opinió general per transmetre-les a la superioritat, establir un local d'oficines on reunir els afiliats, etc.¹⁵⁰ Aquesta estructura reforçava àmpliament el paper del Partit en el control de l'ordre públic, així com en el control social i polític de la població espanyola, tot i que amb el temps seva funcionalitat es demostrà massa anquilosada i inoperant.

---

¹⁴⁸ «Parte mensual de agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ «Circular número 54», BMFET, n° 46, 20-2-1939. Les atribucions i competències serien definides de forma més concreta a la «Circular número 101», BMFET, n° 92, 15-6-1940.

Quadre 3.7. Organització de la Secretaria local de FET y de las JONS de Lleida, 1940.	
Districte	Delegat
Districte I	Antonio Baró Bonet
Districte II	Simón Clavera Armenteros
Districte III	Domingo Fort Bach
Districte IV	Julián Carbonell Giménez
Districte V	Ángel Portugués Hernando
Districte Ferroviari	Francisco Cervera Torres

Elaboració pròpia.

Font: «Parte mensual de agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

Fins l'agost de 1940 no quedaren definitivament nomenats els delegats dels sis districtes en què s'organitzava la ciutat, com pot veure's al quadre anterior.¹⁵¹ No obstant aquests avenços en l'organització i l'esperança d'aconseguir uns bons resultats, es continuava patint un dèficit importantíssim de recursos per a dur a terme les tasques encarregades a la secretaria local de Falange, com queda patent en les sol·licituds de crèdits especials per dotar-la de material d'oficina necessari per poder funcionar.¹⁵² El març de 1941 s'havia acabat la tasca de posar al dia els llistats d'afiliats de la ciutat, que fins uns mesos abans –es queixaven les jerarquies– estava absolutament descontrolada. El nombre d'afiliats a Falange a Lleida rondava els 800, amb molt poca variació respecte l'agost de

¹⁵¹ Antonio Baró, procurador als tribunals, en aquells moments era delegat provincial de Prensa y Propaganda de FET y de las JONS (desembre 1939-octubre 1940). De família tradicionalista, els seus germans Josep i Miquel havien evolucionat cap a les posicions d'Acció Popular Catalana-CEDA. El metge Josep Baró havia estat regidor per la CEDA a l'Ajuntament de Lleida des de l'octubre de 1934 fins el febrer de 1936. Miquel, capellà, estava vinculat com a redactor a *El Correo*, que aquells anys defensava a Lleida els postulats de la CEDA. Ambdós germans van ser executats l'agost de 1936.

Per la seva part, el farmacèutic Simón Clavera procedia també de les files de la CEDA, d'ascendència carlina, havia estat regidor del primer ajuntament franquista de Lleida (1938-1939) i era el president del Col·legi Oficial de Farmacèutics de Lleida (1939-1949). En un pis de la seva propietat, com s'ha dit en un altre lloc abans, sembla que va estar allotjada la Falange lleidatana el 1936.

Ángel Portugués era secretari provincial d'Auxilio Social en temps de delegat provincial José Mª Porcioles. Havia estat condemnat a cinc anys de presó pel Tribunal Popular de Lleida. Els seus germans (Manuel i José M^a) ocuparien diversos càrrecs de responsabilitat en la prefectura provincial de FET y de las JONS.

Francisco Cervera procedia de les files del tradicionalisme, havia estat vicesecretari de la Junta Directiva del Cercle Tradicionalista de Lleida i va ser el 1939 un dels impulsors del Círculo España, que no va reeixir. Havia estat jutjat i absolt pel Tribunal Popular de Lleida.

No disposem de dades sobre Domingo Fort i Julián Carbonell.

¹⁵² AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59, 9-11-1940.

1939, la qual cosa suposava un percentatge molt baix respecte a la població total masculina de la ciutat i feia palès el fracàs de la Falange en la captació de les masses.¹⁵³

La Secretaría General del Movimiento va posar un gran interès en el reforçament de les secretaries locals de les capitals i ciutats grans, per portar a terme l'expansió del Partit en els àmbits urbans. I el control del procés i resultats s'efectuava de prop. El 26 de febrer de 1941, el Secretari Local de Lleida, Francisco García Terán, va desplaçar-se a Madrid per reunir-se amb altres secretaris locals i un representant de la Delegación Nacional de Provincias amb l'objectiu de conèixer el funcionament i les necessitats de les secretaries. De l'informe resultant redactat pel representant de la DNP se'n desprenia que l'escàs funcionament i la situació subordinada d'aquelles potser no depenia tant de les mancances materials a la qual sempre al·ludien sinó de l'escassa aptitud dels seus dirigents. De García Terán se'n destacava la poca personalitat per portar les regnes de la Falange local lleidatana:

«Este camarada es hombre de espíritu endeble y apocado. Lleva la Secretaría en lo burocrático y administrativo con una meticulosidad femenina. Carece de autoridad personal y estilo falangista. Por ello, no es de extrañar, dada cuenta de sus condiciones, la languidez que dice observar en el funcionamiento de la Secretaría Local. La indiferencia con que es tratado por las autoridades de todo orden y la frialdad existente entre sus afiliados».¹⁵⁴

3.2.5. «No se puede hablar de su labor al frente de la Jefatura Provincial de Lérida...». La interinitat continua...

Poca cosa canvià amb el nomenament d'un nou cap provincial de FET y de las JONS, el setembre de 1940, en la persona del madrileny Ángel Abril Lefort. Advocat de 34 anys d'edat, de la seva trajectòria política només destacava el càrrec de cap comarcal i delegat governatiu ostentat a Sevilla, el 1938, a les ordres de Pedro Gamero del Castillo, el que aleshores era vicesecretari general de FET y de las JONS. De nou una persona vinguda de fora, absolutament deslligada del territori, era designada per dirigir el Partit a la província de Lleida.

El 17 d'octubre de 1940 Ángel Abril prenia possessió del càrrec, i el diari oficial afirmava que arribava a la prefectura «*con todo el brío y entusiasmo de su ideal falangista*». El nou cap provincial deixava clar des del primer dia el seu interès en conèixer

---

¹⁵³ «Parte mensual de Marzo de 1941», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹⁵⁴ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 80. 26-2-1941.

les necessitats de cadascun dels serveis i per això aniria entrevistant-se amb els delegats, per cercar millores a introduir, així com establia un horari per atendre les visites particulars. Semblava, doncs, que el nou cap provincial s'hi posava amb molta voluntat.¹⁵⁵

El primer acte solemne que va presidir el nou cap provincial va ser el Día de los Caídos, el 29 d'octubre de 1940, organitzat per la prefectura de FET y de las JONS. La data era d'una simbologia extraordinària: per una banda, commemorava la fundació de la Falange, el 1933; per altra, s'havia assenyalat com el dia per honrar els caiguts del Partit i, per extensió, els màrtirs per la nova Espanya; i, finalment, s'havia establert per escenificar el pas dels *Cadetes* de les OO.JJ. a militants de FET y de las JONS. Mort i resurrecció, màrtirs i nova sang per la Falange. El dia s'inicià amb una missa de rèquiem a l'església de Sant Llorenç i continuà amb l'acte central a l'esplanada de la Seu Vella, on s'erigí una creu dels caiguts a la qual es va retre homenatge i es va prendre jurament als catorze *Cadetes* que passaven a ser militants del Partit. Els *Cadetes* juraven els compromisos de la Falange i acte seguit, cadascun, rebia l'abraçada d'un *Flecha* i d'un militant, simbolitzant allò que deixaven enrere i la benvinguda a la militància adulta en el Partit. Per acabar els actes del dia, es desplaçaren les autoritats i el nombrós públic al cementiri a retre honors a la tàpia, fossa dels combatents i fossa dels caiguts. Allí, en els espais sacres on reposaven els caiguts, durant tot el dia hi havia hagut guàrdia d'honor per part dels Excombatents de la ciutat, que en torns de dos s'havien rellevat des de les deu del matí fins a les cinc de la tarda.¹⁵⁶

Tot i aquesta aparent normalització en el dia dia de la prefectura provincial de la Falange, aviat s'instal·là de nou el règim d'interinitat. Si des del novembre de 1940 seguim en la premsa les cròniques dels principals actes organitzats pel Partit els dies festius del calendari franquista, s'observa que Ángel Abril no assisteix en cap altre i la Falange és sempre representada pel secretari provincial Víctor Hellín, que assumeix les funcions del cap. És també Hellín qui signa tota la documentació falangista d'aquest període que hem

¹⁵⁵ *La Mañana*, 18-10-1940.

¹⁵⁶ La crònica de la jornada a *La Mañana*, 30-10-1940. Els excombatents que van muntar guàrdia van ser: De 10 a 10.30: Luis Aige Corbella, Blas Mola Pintó; de 10.30 a 11: José Gros Toro, Luis Gené Queralt; d'11 a 11.30: Sebastián Monsonís Ortiz, Salvador Montagut Cuadrat; d'11.30 a 12: José Mª Ortiz Vicens, Miguel Miquel Pons; de 12 a 12.30: Domingo Serra Xammar, Enrique Llavería Vidal; de 12.30 a 1: Humberto Aixalá Sol, Miguel Aixalá Sol; d'1 a 1.30: Francisco Clavera Armenteros, Pedro Sabaté Torres; d'1.30 a 2.30: Francisco José Bielsa Molins, José Mª Aresté Casals; de 2.30 a 3: Luis Guillén Rojo, Julio Rejas Cardo; de 3 a 3.30: Antonio Sanjuan Casas, Francisco Pons Castellá; de 3.30 a 4: José Mª Hernández Palmés, José Mª Porqueras Mayo; de 4 a 4.30: Antonio Hernández Palmés, Francisco Ferré Solanes; de 4.30 a 5: Juan Piñeiro Miarnau, Emilio Lladó Mir. (*La Mañana*, 29-10-1940)

consultat al fons de Provincias de la Secretaria General del Movimiento (AGA). Aquesta situació d'interinitat, òbviament, reforçava el poder polític d'Hellín que, a la pràctica, exercia de cap provincial. A més a més, el gener de 1941 Hellín prenia possessió del càrrec de gestor en la nova comissió de l'Ajuntament de Lleida, presidida per l'Alcalde Juan J. Arnaldo Targa.

A principis de gener de 1941, el cap provincial Ángel Abril va ser nomenat delegat provisional a Andorra per part de la Delegación Nacional del Servicio Exterior, d'acord amb la Dirección General de Seguridad. La seva missió, en principi, era la resolució de diversos serveis al Principat, així com l'estudi sobre la possibilitat de crear allí una prefectura local de FET y de las JONS.¹⁵⁷ Aquest nomenament provisional responia, lògicament, a la situació estratègica del Principat d'Andorra en el context de la Segona Guerra Mundial, centre neuràlgic on conflüen les xarxes d'evasió pirinenca, les rutes dels contrabandistes i els serveis d'espionatge internacionals.¹⁵⁸ Uns mesos abans, el juliol de 1940, durant la visita a la Seu d'Urgell, l'inspector provincial de FET y de las JONS havia rebut un grup de simpatitzants falangistes residents a Andorra, que li havien transmès les ganes que tenien de poder organitzar FET y de las JONS al Principat. Ho creien necessari atesa la inexistent tasca espanyolista de les escoles espanyoles allí presents, que no disposaven ni de banderes nacionals ni de fotografies de Franco i mai parlaven sobre la Falange i la seva revolució nacionalsindicalista. Sobretot, deien, també per contrarrestar la propaganda francesa i «*la actividad que los elementos rojo-separatistas, allí refugiados, desarrollan*».¹⁵⁹

Dubtem, tanmateix, de la tasca exercida per Abril al Principat andorrà, ja que un informe confidencial datat de maig de 1941 es referia a la seva escadussera presència al capdavant de l'organització falangista lleidatana, al seu poc convenciment i esperit falangista i a l'amistat amb Gamero del Castillo com a únic motiu del seu nomenament:

«Es persona de indudable simpatía personal, reconocida amabilidad y fácil en la adulación.

---

¹⁵⁷ Carta de Felipe Ximénez de Sandoval, Delegado Nacional acctal del Servicio Exterior de FET-JONS, a Pedro Gamero del Castillo, Vicesecretario General, i al Delegado Nacional de Provincias, 10-1-1941. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹⁵⁸ CALVET BELLERA, Josep: *Les muntanyes de la llibertat*, Barcelona, L'Avenç, 2008.

¹⁵⁹ «Informe sobre el viaje de inspección a Seo de Urgel», 6-7-1940. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368. Les relacions entre les forces antifranquistes de l'interior i l'exili republicà català, durant els anys de la Segona Guerra Mundial, a VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc: *Als dos costats de la frontera. Relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1948*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

No se puede hablar de su labor al frente de la Jefatura Provincial de Lérida sencillamente porque no llegarán a 15 los días que ha pasado en dicha población. El resto del tiempo (sin exageración podría decirse que todo) ha permanecido en Madrid resolviendo las cuestiones por teléfono en conferencia diaria.

Persona muy conocida en los círculos sociales y de vida amable de esta capital llegó a ocupar su cargo por amistad personal y particular con el anterior Vicesecretario General nuestro camarada Pedro Gamero del Castillo; y en la época en que dicho camarada desempeñó el Gobierno Civil de Sevilla el mencionado Ángel Abril, fue Delegado Gubernativo de dicho Gobierno.

En mi criterio carece de espíritu falangista y para él los tres yugos en oro en lugar de significar el origen de una alta responsabilidad suponen un ornamento adecuado para lucir en un instante oportuno».¹⁶⁰

Podem dir, sense por a exagerar, que la Falange lleidatana funcionà durant tot aquell any del mandat d'Abril Lefort en un règim d'accidentalitat, comandada per Víctor Hellín, que va esdevenir l'home fort de la Falange lleidatana. O sigui, que Hellín es va convertir en el cap provincial en funcions del Partit i que va actuar com a tal.

3.2.6. «Tenemos que vengar a España y tenemos que estar presentes en la tarea de salvar a Europa». L'organització de la División Azul i el record dels màrtirs.

No disposem de referències documentals, ni en els papers de la Falange ni en la premsa lleidatanes, de com es va viure o com afectà a la prefectura provincial la crisi política de maig de 1941, provocada per l'ofensiva falangista per fer-se amb el poder i que comportà una reestructuració dels equilibris en les diverses esferes de l'Estat. Darrere un aparent triomf quantitatiu de la Falange, que accedia a més carteres del Govern, s'amagava l'inici del procés de subordinació del Partit i la desfeixistització relativa de l'Estat. En la premsa del Movimiento aquella crisi i remodelació política va veure's solapada darrere els aconteixements informatius que arribaven de la Segona Guerra Mundial, dels invencibles exèrcits alemanys. La identificació amb les potències de l'Eix va créixer en paral·lel a les victòries nazis i al canvi d'orientació de la política exterior espanyola, que, amb l'entrada italiana a la guerra i la desfeta francesa, el juny de 1940, havia passat de la neutralitat a la no bel·ligerància. L'inici de l'Operació Barbarroja d'invasió de la URSS, el 21 de juny de

¹⁶⁰ «Informe confidencial que sobre los jefes provinciales de Cataluña, Aragón, Navarra, Logroño y Baleares se eleva al camarada Luna, Vicesecretario General del Movimiento y Delegado Nacional de Provincias», 29-5-1941. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 80.

1941, i la mobilització de la División Azul aquell estiu, mostra el punt culminant de la identificació del règim amb el front nazifeixista.¹⁶¹

Amb l'organització de la División Azul, la Falange lleidatana tingué ocasió de demostrar la seva capacitat de mobilització. El 25 de juny, a la tarda, s'organitzà «*la manifestación popular contra la Rusia soviética*», que van iniciar un grup de falangistes als quals se sumà ràpidament el públic. La manifestació, que va començar a la cruïlla del carrer Major amb Cavallers, va recórrer diversos carrers de la ciutat fins acabar a la plaça d'Espanya, davant l'edifici que allotjava la prefectura provincial de FET y de las JONS. Les pancartes i les proclames que es van cridar atacaven la URSS i manifestaven la identificació amb la Falange, Franco i Hitler i alguna de les reivindicacions territorials com Gibraltar. Els discursos des del balcó de la prefectura de FET anaren a càrrec de Víctor Hellín i del governador civil Juan A. Cremades. El cap provincial en funcions va fer seves les paraules condemnatòries que havia pronunciat Serrano Súñer uns dies abans: «*La Falange [...] no puede hallar otro eco en su corazón que el de la voz condenatoria dictada contra Rusia, culpable de la muerte de José Antonio y de tantos mártires como cayeron sobre el suelo de España. Lérida, una de las ciudades que con más intensidad ha sufrido el terror rojo, tiene el derecho y el deber de rubricar esta acusación*».¹⁶²

Les prefectures provincials van rebre del Secretario General del Movimiento José L. de Arrese una circular en què s'invitava tots els militants de FET y de las JONS a participar a la lluita contra Rússia. Les raons eren ben clares:

«Rusia quiso destruir a España y la destruyó en buena parte; quiso apropiarse de ella como palanca para hacer saltar al mundo occidental, y pasan de un millón los muertos que España tuvo que entregar en el rescate. Europa entera no tendrá paz ni sosiego mientras Rusia exista, y la verdadera revolución redentora del pueblo no triunfará del todo mientras persevere en las fronteras de Europa la sombra del comunismo. Tenemos que desagraviar a nuestros Caídos y tenemos que asegurar la existencia de nuestros herederos. Tenemos que vengar a España y tenemos que estar presentes en la tarea de salvar a Europa. No habrá en esto olvido alguno de nuestros caminos naturales, ni de nuestros legítimos intereses, pero España hoy se limita a libentar la pasión de su juventud para que entre en la batalla preferida, en la gran Cruzada europea.»¹⁶³

¹⁶¹ TUSELL, X. / GARCÍA QUEIPO DE LLANO, G.: *Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial*, Barcelona, Planeta, 1985. Sobre la División Azul és referència obligada MORENO JULIÀ, Xavier: *La División Azul. Sangre española en Rúsia, 1941-1945*, Barcelona, Crítica, 2005.

¹⁶² *La Mañana*, 26-6-1941. La mobilització de la División Azul a Lleida ha estat estudiada per AGUSTÍ ROCA, Carme: *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Lleida, Pagès Editors, 2003.

¹⁶³ «Circular núm. 124», BMFET, nº 117, 1-7-1941.

A la delegació provincial de Milicias de FET y de las JONS, així com a totes les prefectures locals de la Falange, s'obriren els allistaments voluntaris per anar a lluitar contra el comunisme soviètic. A Catalunya, l'afluència de voluntaris al reclutament més aviat va ser reduïda, poc entusiasta, tot i la campanya propagandística endegada i les condicions econòmiques i laborals amb què els privilegiaven. Els allistats mantenien el seu lloc de treball, com si estessin en actiu, pel qual les seves famílies continuaven cobrant el salari. De la província de Lleida, Carme Agustí ha identificat poc més d'un centenar de voluntaris (106), 63 dels quals s'havien allistat a través de la prefectura provincial de Milicias. La majoria eren naturals de la capital, encara que destacaren també el nutritiu grup de voluntaris de Tàrraga. Molts estaven afiliats a les organitzacions de FET y de las JONS, fins i tots alguns d'ells ostentaven càrrec dins el Partit. Hi predominaven els estudiants, afiliats al SEU, sens dubte el grup més permeable als excessos retòrics de la propaganda falangista, que parlaven de venjar els *caídos* i de salvar Europa de les urpes soviètiques, com abans s'havia aconseguit amb Espanya. Durant aquells anys, nogensmenys, els estudiants falangistes havien estat un dels grups més favorables a l'entrada espanyola a la guerra. Alguns d'ells eren *camisas viejas* de Falange, com és el cas dels lleidatans José Abadías Pedrol, Luis C. Franco de Gaminde, Antonio L. Herce Fernández, Antonio Hernández Palmés i Juanito Piñeiro Miarnau, o d'Antonio Navés Balsells, de l'Espluga Calba. La premsa féu una cobertura extraordinària de l'allistament, dels preparatius i dels actes solemnes organitzats per acomiadar els divisionaris i durant moltes setmanes apareixien informacions relacionades amb la División i la mobilització intensa de la Secció Femenina, que confeccionava peces de roba d'abric per als divisionaris o que recollia donatius per l'«aguinaldo» als voluntaris.¹⁶⁴

De fet, la mobilització anticomunista que generà la División Azul oferí a la Falange una eina propagandística de primera magnitud. El funcionament diari de la prefectura provincial del Partit, però, continuava marcat per una precària situació. Bàsicament, per als falangistes, es tractava d'una manca de recursos econòmics que impossibilitava poder disposar dels recursos humans per regular i atendre els nombrosíssims afiliats que acudien a la prefectura (que integrava la major part dels serveis). Un ordenança i dos enllaços eren del tot insuficients per fer-se'n càrrec durant les quinze o setze hores que les dependències

¹⁶⁴ AGUSTÍ ROCA, Carme: *Rússia és culpable!...*, op. cit., 2003, pp. 45-49, 69-76. La implicació de la Secció Femenina lleidatana era, a més a més, personal, ja que tan la cap provincial (Isabel Piñeiro) com la secretària provincial de la Secció Femenina (Consuelo Franco de Gaminde) tenien germans voluntaris allistat a la División Azul, Juanito Piñeiro i Luis C. Franco de Gaminde respectivament.

romanien obertes. El cap provincial sol·licitava al vicesecretari general del Partit un augment de la plantilla de personal complementari: creia que amb un ordenança i un telefonista més, que suposava un augment de la despesa de 425 ptes., quedaria resolt el deficient servei.¹⁶⁵

Els voluntaris lleidatans de la División Azul van marxar, finalment, el 15 de juliol de 1941. Tan sols una setmana abans havia tingut lloc un dels actes més emotius i carregats de simbolisme polític i religiós d'aquells primers anys franquistes a Lleida. El diumenge 6 de juliol, es va inaugurar el Monumento a los Caídos al cementiri de la ciutat, un altar que consagrava definitivament la tàpia «*dónde fueron inmolados por Dios y por la Patria la mayor parte de los Mártires de España en Lérida*». Avui, gairebé setanta anys després, sense la inscripció i sense els símbols polítics, encara pot visitar-se. Al peu hi acostuma a haver sempre encara un ram de flors.

Des de la fi de la guerra, l'ajuntament de Lleida havia adquirit el compromís de salvaguardar els espais del cementiri més lligats a la memòria dels màrtirs. El maig de 1939 es va constituir l'oficina tècnica encarregada del projecte i dels tràmits burocràtics per fer possible aquella voluntat.¹⁶⁶ Les despeses de tot plegat serien costejades per subscripció pública, s'oferia als ciutadans la possibilitat de participar directament en el sufragi dels monuments en record dels caiguts. S'inicià la subscripció «*pro Monumento a los Caídos*», amb una subvenció de 10.000 pessetes de l'Ajuntament, a mitjans juliol de 1939,¹⁶⁷ però no va ser fins el setembre de 1940 quan van començar a publicar-se a la premsa els llistats de subscriptors. Era un exercici de reconeixement al sacrifici de les víctimes i la seva memòria, cert, hi trobem molts familiars de caídos; però, a la vegada, era una manera pública de demostrar l'adhesió al *Nuevo Estado*, hi havia qui ho necessitava. No cal dir que la Falange, al costat de les institucions municipals i provincials, va implicar-se de ple en aquesta recol·lecta de diners. Poden veure's a la premsa les crides de la Falange a la subscripció dels afiliats i enquadrats a les seves organitzacions. A títol personal, molts falangistes aportaren quantitats de diners d'acord a la seva situació social i les seves possibilitats econòmiques. Les delegacions provincials d'excaptius i de sindicats recolliren donacions entre els seus afiliats. Els funcionaris de la prefectura provincial, així com alguns col·lectius d'empleats i jerarquies de les delegacions, donaren el sou d'un dia.

---

¹⁶⁵ «Informe sobre la casa de la Jefatura Provincial», 13-9-1941. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹⁶⁶ AML, Actes municipals, Llibre S-120, 27-5-1939.

¹⁶⁷ AML, Actes Comissió Permanent, Llibre S-131, 13-7-1939.

Les prefectures locals, algunes a través de la CNS, s'esforçaren en recollir subscripcions entre els afiliats. És significatiu, i reflex d'una situació de penúria econòmica notòria, que amb la subscripció pública no s'arribà ni a la meitat dels costos del Monumento a los Caídos, per bé que les autoritats municipals i les jerarquies de Falange no es cansaren de d'exigir les donacions amb un to cada cop més amenaçador.¹⁶⁸

Per commemorar el segon aniversari de l'entrada dels exèrcits de Franco a Lleida, l'abril de 1940, el diari *La Mañana* va editar un número especial on es mostraven i s'explicaven els projectes del *Altar* i el *Mausoleo* pel cementiri de Lleida, aprovats pel Ministerio uns mesos abans. Aquest segon, que consagrava la fossa on reposaven les restes dels màrtirs, hauria d'esperar uns quants anys per ser inaugurat. Respecte al primer, el diari assenyalava que

«en la tapia històrica del Campo Santo, donde fueron inmolados por Dios y por la Patria, la mayor parte de los Mártires de España en Lérida, se levantará, muy en breve, un altar dedicado a perpetuar su memoria
[...] El tema principal del proyecto lo constituye un altar central, rematado por esbeltísimo obelisco, sobre el que se eleva una Cruz. A ambos lados del Altar, un porche para dar paso al muro, regado con la sangre de nuestros mejores, que se dejará completamente intacto, sin revoque alguno. La altura del Altar es de quince metros y medio. Unos pebeteros y unas coronas de bronce completan el sobrio conjunto del Obelisco».¹⁶⁹

Una creu que s'elevava sobre un obelisc. Dos símbols de la mort, l'obelisc i la creu. Un, el primer, que ja es troba en l'antiguetat per honorar la mort dels guerrers, el record i la seva glòria. L'altre, la creu, símbol cristià del martiri. Els afusellats a la tàpia havien mort «*por Dios y por España*», en aquest ordre.

Dissenyat per l'arquitecte lleidatà Manuel Cases Lamolla, responia al peu de la lletra a l'estil oficial del règim. Per això era preceptiva l'aprovació ministerial abans d'erigir cap monument d'aquest tipus, perquè cap escapés de la voluntat d'unitat d'estil. Calia que seguissin una estètica determinada, que combinava elements religiosos i polítics i que destacava pel seu colossalisme, un estil d'imitació feixista que pretenia produir emocions irracionals a l'espectador.¹⁷⁰

¹⁶⁸ El llistat de subscriptors van començar a publicar-se a *La Mañana* el 8-9-1940. Després d'inaugurar-se el juliol de 1941, continuaren publicant-se les crides de les autoritats municipals i les jerarquies de Falange.

¹⁶⁹ *La Mañana*, 3-4-1940.

¹⁷⁰ Vegi's el clàssic estudi de CIRICI, Alexandre: *La estética del franquismo*, Barcelona, Gustavo Gili, 1977, i BARRAL ALTED, Xavier: *L'art de la victòria. Belles arts i franquisme a Catalunya*, Barcelona, Columna, 1996.

Així doncs, el diumenge 6 de juliol de 1941, a les deu del matí, s'inaugurava l'*Altar de los Caídos* al cementiri de Lleida. Hi assistiren les autoritats civils, militars i eclesiàstiques, les jerarquies de FET y de las JONS, representacions d'entitats i institucions, els familiars dels morts i una gran gernació de lleidatans anònims. Hi eren presents tots els *excautivos* de la capital, amb el delegat provincial Ignacio Piérola al capdavant. Per grat o a desgrat, hi havia molts falangistes, convidats a participar-hi pel secretari local de la Falange lleidatana.¹⁷¹ També hi havia nombrosos caps locals del Partit de la província, que havien estat convocats a presentar-se, una hora abans, a la prefectura provincial, degudament uniformats.¹⁷² Presidia l'acte el delegat nacional de Excautivos, Mariano Ossorio Arévalo, comte de la Valdavia. Després que el Bisbe Moll beneís el monument, el cap provincial accidental de FET y de las JONS, Víctor Hellín, i el delegat nacional de Excautivos es dirigiren a la multitud. Hellín afirmà que el monument «*es un símbolo que nos recuerda continuamente el grandioso sacrificio de nuestros mártires, sacrificio que hicieron para salvarnos y salvar la civilización española*». Per la seva part, Mariano Ossorio va referir-se a la culpa soviètica dels crims comesos a Espanya (de fervorosa actualitat en aquelles dates, recordem-ho) i tingué unes paraules de reconfortament per les famílies:

«Tengo que dedicar un saludo especial para los familiares de los Caídos por Dios y por España. Sepan que convivimos con sus dolores, pero al mismo tiempo, tienen que estar persuadidos de que poseen el legítimo orgullo de pertenecer a familias cuyos muertos son ejemplo edificante para nosotros y deben tener la tranquilidad de que los que mueren por Dios son acogidos por Él, gozarán de Dios y desde allí intercederán por todos nosotros.»¹⁷³

Es feren els crits rituals corresponents –els «*caídos por Dios y por España ¡Presentes!*» tres cops–, s'oficià una missa per l'etern descans dels màrtirs i, una mica més enllà en el cementiri, en l'espai on reposaven les restes mortals, es diposità flors i corones de llorer. Allí, hi havia d'anar el Mausoleu, ja projectat i aprovat, però que no va ser inaugurat fins el novembre de 1954.

---

¹⁷¹ «Nota de la Secretaría Local del Movimiento», *La Mañana*, 6-1941. Francisco García Terán hi parlava de la reconstrucció material i espiritual de la Pàtria i de l'obligació moral dels membres del Partit de participar en els actes.

¹⁷² Ofici-circular «A los jefes locales de FET y de las JONS», 26-6-1941. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

¹⁷³ Les referències als parlaments a la crònica dels actes de *La Mañana*, 8-7-1941.

El culte als caiguts, sens dubte, constitueix el ritu més solemne de la litúrgia política franquista i ens ofereix elements molt interessants en l'anàlisi de la dictadura, tant des d'una vessant ideològica i simbòlica com també social i política. L'anàlisi dels ritus, mites i símbols, les litúrgies i la seva funcionalitat, que suposa una ampliació de la història política en contacte amb altres disciplines com la sociologia, l'antropologia o l'estudi de les mentalitats, en les darreres dècades ha obtingut fecunds resultats en l'estudi dels feixismes.¹⁷⁴ En el cas espanyol, en el culte als caiguts conflüen les diverses litúrgies que configuraven l'essència del règim, com ja s'ha esmentat, la falangista i la catòlica. Mitjançant una escenografia que combinava creus i benediccions amb banderes, discursos polítics i desfilades militars, els elements més vinculats a la simbologia feixista eren integrats en el discurs teològic de l'Església espanyola, que havia justificat la guerra com a *Cruzada*, transferint caràcter sacre al general Franco («*Caudillo por la gracia de Dios*») i als màrtirs, la sang dels quals era font de vida per la *Nueva España*, redimida i purificada.¹⁷⁵ La noció de martiri representava una de les peces clau tan en el discurs de l'església com en el del règim, i va suposar la comunió perfecta entre política i religió.¹⁷⁶

El culte als caiguts no era només un conjunt de cerimònies en record dels morts del bàndol vencedor en la guerra. Simbòlicament, representava l'exaltació de nova vida: la sang dels màrtirs havia fecundat la terra per la resurrecció de la Pàtria. A la fi de la primera guerra mundial, en tots els estats europeus involucrats, hi havien proliferat els monuments, les tombes als soldats desconeguts o els altars de la pàtria. Constituïen l'eix central del culte als caiguts, base fonamental de les noves «religions de la pàtria» aparegudes en

¹⁷⁴ Un dels exemples més reeixits són els treballs d'Emilio Gentile, que ha analitzat el feixisme italià com una manifestació del fenomen de la sacralització de la política, amb una sèrie de mites, la fe, els ritus, la comunió que fan del feixisme una veritable religió civil. Cfr. GENTILE, Emilio: *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1993. Pel cas del nazisme alemany, cfr. BURLEIGH, Michael: «National Socialism as a Political Religion», *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol. 1, núm. 2, 2000, pp. 1-26. Resulta indispensable retornar al magnífic estudi de George L. MOSSE: *The Nazionalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York, Howard Fertig, 1974 (hi ha traducció al castellà, de Marcial Pons), que va obrir nous camins en l'estudi dels moviments feixistes. Per una perspectiva històrica del culte polític als morts, on la tomba com a lloc de memòria esdevé central, vegi's RADER, Olaf B.: *Tumba y poder. El culto político a los muertos desde Alejandro Magno hasta Lenin*, Madrid, Siruela, 2006.

¹⁷⁵ DI FEBBO, Giuliana: *Ritos de Guerra y de Victoria en la España franquista*, Bilbao, Desclée de Brouwer, 2002.

¹⁷⁶ CASANOVA NUEZ, Ester: *Violencia anticlerical y memoria de los mártires (1936-1945)*, tesi doctoral inèdita, Universidad de Zaragoza, 2004, 4 vols., p. 307.

aquells moments. La flama eterna, símbol de la regeneració nacional, era l'element central en aquest culte als caiguts.¹⁷⁷

Vida i mort s'entrellaçaven en aquests rituals que responien a un llenguatge políticoreligiós i que, a més a més, tenien unes clares funcions socials i polítiques. Periòdicament es recordava a través d'aquests ritus l'origen del *Nuevo Estado* espanyol, la seva vinculació amb la violència de la guerra, la *Cruzada*, que era realment la principal font de legitimitat. Seguint la definició clàssica del sociòleg francès Émile Durkheim, els ritus servien per reafirmar periòdicament els vincles socials i emotius que mantenien la unitat moral de la comunitat.¹⁷⁸ En el cas de la dictadura franquista, servien per reforçar la unitat dels que havien guanyat la guerra i per perpetuar la fractura entre vencedors i vençuts que n'havia resultat d'aquella. Als primers els era reconegut el sacrifici dels seus familiars i manifestaven públicament el dolor per la pèrdua, mentre els altres –vençuts i assenyalats com a culpables– havien de patir-lo en l'esfera més estrictament privada.¹⁷⁹

Els màrtirs venien a ser els nous pares de la Pàtria, i el seu record esdevenia el símbol de la unitat dels vencedors. Excaptius i excombatents, ferits i mutilats de guerra, hi tenien un protagonisme important car havien esdevingut els dipositaris del valor i el sacrifici per la Pàtria màxim, que havia portat a la mort els seus companys de presó o de trinxera. Bona part dels ritus i cerimònies del culte als caiguts en la postguerra franquista eren promoguts per les delegacions locals o provincials d'excombatents i d'excaptius, que s'erigien en els guardians del record d'aquells que havien ofert la vida al servei de la Pàtria.¹⁸⁰

La participació activa dels diversos grups de poder locals i provincials (autoritats civils i militars, jerarquies de FET-JONS i eclesiàstiques, representants dels interessos

---

¹⁷⁷ MOSSE, George L.: *Le guerre mondiale. Dalla tragedia al mito dei caduti*, Roma-Bari, Laterza, 2002 (ed. or. anglès, 1990).

¹⁷⁸ DURKHÉIM, Émile: *Les formes elementals de la vida religiosa*, Barcelona, Edicions 62, 1986 (1912), p. 394.

¹⁷⁹ Segons Paul Ricoeur, no existeix cap comunitat històrica que no hagi nascut d'una relació d'origen amb la guerra. L'herència d'aquesta violència fundadora és la principal fragilitat de la identitat. Els aconeteixements fundadors que se celebren són actes violents legitimats després per un Estat de dret precari, de manera que els aconeteixements signifiquen la glòria per uns i la humiliació pels altres. A la celebració per un costat, correspon l'execració per l'altre. RICOEUR, Paul: *La memoria, la historia, el olvido*, Madrid, Trotta, 2003, pp. 110-112.

¹⁸⁰ També a Itàlia, immediatament a la fi de la Primera Guerra Mundial, van ser els ferits i mutilats de guerra –Il comitato d'azione tra mutilati invalidi e feriti di guerra– els promotors i organitzadors dels ritus i manifestacions commemoratives del culte als caiguts i els mites de la nació en guerra. Cfr. GENTILE, Emilio: *Il culto del littorio...*, op. cit., 1993, p. 29, nota 68.

econòmics...) mostrava a la societat la comunió bàsica i la unitat del poder franquista, així com la jerarquitzaació política del nou règim. El fet que el sufragi dels monuments construïts, en general, provingués de subscripcions populars li conferia el caràcter d'adhesió pública al nou règim. Igualment, a partir del dia de Tots Sants de 1942, aparegueren publicades a la premsa les successives llistes de donacions econòmiques per la missa diària a perpetuïtat per tots els caiguts de la província, una iniciativa de la prefectura provincial del Movimiento.¹⁸¹ S'establia ben clarament la línia divisòria entre aquells que participaven del ritu/commemoració del dol públic pels *caídos* i aquells que no ho feien.¹⁸²

La presència dels caiguts serà omnipresent en la societat de postguerra. Les creus dels caiguts als cementiris, a les places de l'ajuntament o de l'església, al defora, les llistes a les façanes de l'església, els monòlits al terme o la nomenclatura dels carrers, feien reviuire constantment el record dels màrtirs. Per la festa major, per les commemoracions religioses més assenyalades, pels dies en vermell del nou calendari franquista, els caiguts esdevenien protagonistes als quals se'ls portava un ram de flors o se'ls oficiava una solemne missa. Al voltant d'aquests monuments físics o simbòlics, veritables llocs de memòria, es va conformar la nova memòria col·lectiva, que era la base principal de la identitat dels vencedors.¹⁸³

3.3. «Todo el poder para la Falange». El projecte nacionalsindicalista de Cándido Sáez de las Moras (1941-1943).

El 14 de novembre de 1941 arribava a Lleida el nou cap provincial de FET y de las JONS de Lleida, Cándido Sáez de las Moras. Tenia 30 anys, havia nascut a Torrelobatón (Valladolid) i era llicenciat en Farmàcia. Procedia del grup vallisoletà de les JONS, havia estat cap comarcal de la Mota del Marqués el 1934 i durant la guerra havia participat en la

¹⁸¹ *La Mañana*, 1-11-1942. La nota publicada a la premsa deia: «Esta Jefatura Provincial, interpretando el sentir de gran número de familiares de Caídos por Dios y por la Patria, y haciéndose eco de la aspiración loable de aquellos que de verdad quieren rendir un tributo efectivo y constante a la memoria de nuestros Caídos y de nuestros Mártires, cree que para ello, no hay forma mejor, dentro del patriotismo y de la religiosidad que nos caracteriza, que la fundación de una misa diaria y a perpetuidad en sufragio de las almas de aquellos que en un acto magnífico de Fe y de amor, supieron entregar la suya a Dios en la seguridad y en la esperanza de su eterno Reinado». En paral·lel s'envià una circular a les prefectures locals de Falange perquè canalitzés les aportacions dels veïns i afiliats de les respectives localitats.

¹⁸² Interessants reflexions al voltant de la construcció del subjecte col·lectiu «nosaltres» enfront l'«ells» i de la «substitució genealògica» a MICHONNEAU, Stéphane: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic, Eumo Editorial, 2002, pp. 352-353.

¹⁸³ PAYÁ LÓPEZ, Pedro: «Violencia, legitimidad y poder local. La construcción simbólica de la dictadura franquista en una comarca alicantina. El Vinalopó medio, 1939-1948», *Pasado y memoria. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 1, Universitat d'Alacant, 2002, pp. 197-222.

defensa del Alto de los Leones, a Castella. Amic de Girón de Velasco, havia exercit de cap provincial de Milicias, cap local i secretari provincial de FET y de las JONS a Valladolid. Era un ferm representant de l'ortodòxia ideològica del nacionalsindicalisme i era destinat a Lleida amb l'encàrrec d'insuflar vitalitat a l'esmoreïda organització falangista.¹⁸⁴

La presa de possessió tingué lloc a la sala de sessions de la prefectura provincial del Partit, on s'havia instal·lat el 20 de novembre de 1940 un altar als caiguts. Davant de tots els delegats provincials dels serveis, Cándido Sáez va renovar els juraments fets a la Falange de constant servei a Espanya, lleial subordinació a les jerarquies i de viure els postulats amb obediència i alegria, ímpetu i paciència, gallardia i silenci.¹⁸⁵ Pocs dies després de fer-se càrrec de la direcció provincial del Partit, Cándido Sáez va sol·licitar també ser nomenat delegat provisional del Servicio Exterior a Andorra. Ho creia necessari per la Falange «*ya que urge el hacer labor falangista en dicho sitio por el bien de España y de la Falange*» i a més tenia notícies que l'anterior cap provincial, Ángel Abril, continuava actuant com a tal i, segons informacions que manifestava disposar, «*me hablan de reuniones contrarias al régimen que creo exigen una actuación rápida y continua*». Certament, el Principat d'Andorra resultava estratègic i era evident als ulls de les jerarquies falangistes que calia disposar-hi d'una delegació activa per realitzar propaganda nacional i contrarrestar aquella d'aliats i exiliats espanyols. Pocs dies després Cándido Sáez afegia aquest càrrec al de cap provincial de FET y de las JONS.¹⁸⁶

3.3.1. «Nos aprestamos a la tarea diaria de hacer realidad nuestros principios y ello justifica la imperiosa necesidad de llevar a efecto rápidamente, con rigidez y justicia, la selección de los mejores». Unitat, compromís i depuració de la Falange.

En una nota publicada a *La Mañana*, Sáez de las Moras assenyalava els eixos principals del que seria la seva actuació al capdavant de la prefectura provincial: encarrilar els funcionament dels diversos serveis en un sentit nacionalsindicalista de conquesta de les masses i depurar les files del Partit per aconseguir una militància més compacta i compromesa:

¹⁸⁴ *La Mañana*, 15-11-1941. Juan Aparicio esmenta Cándido Sáez entre els militants jonsistes de la Universitat Central de Madrid que el 1933 s'esforçaren en vendre la revista *JONS* i que presentaven batalla a la F.U.E. socialista. Cfr. *JONS. Órgano teórico de las Juntas de Ofensiva Nacionalsindicalista*, Madrid, Ediciones FE, 1939, antologia i pròleg de Juan Aparicio, p. XIII.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

«Hoy, la principal preocupación de esta Jefatura, es el reajuste de todos los Servicios, y el encauzamiento definitivo y controlado de todas las aspiraciones constructivas y revolucionarias del nacionalsindicalismo.

[...] No nos sirve para nuestra labor, ni pueden figurar ya en nuestros cuadros, quienes escudados en un carnet conseguido con propósitos de cálculo, en momentos de control difícil y con carencia absoluta de espíritu, siembran el desánimo en los nuestros y en los ajenos, al ostentar indignamente nuestra gloriosa camisa azul.

Tenemos que atraer a todos aquéllos que, equivocadamente pero de buena fe, militaron en campos políticos distintos y que sin llegar a contaminarse irreparablemente, al reconocer su error pueden entregarse de corazón al servicio de España y de nuestra Revolución.

Nos aprestamos a la tarea diaria de hacer realidad nuestros principios y ello justifican la imperiosa necesidad de llevar a efecto rápidamente, con rigidez y justicia, la selección de los mejores [...].¹⁸⁷

Per Sáez de las Moras, l'obra social de la revolució nacionalsindicalista tendia a la unitat dels homes i classes d'Espanya i aquesta –afirmava– encara no s'havia aconseguit. A Lleida, de fet, poc s'havia avançat en aquest camí. Era necessari captar i integrar les masses sanes de la població i per això calia, per una banda, explicar les noves idees de la Falange perquè fossin conegudes en la seva plenitud; per l'altra, per vetllar pel prestigi de l'organització calia extirpar definitivament de les files del Partit tots aquells que immerescudament disposaven de carnet i lluien la camisa blava de forma indigna, dedicant-se a sembrar discòrdies i derrotisme entre els afiliats. Cándido Sáez informava que, immediatament, l'1 de desembre de 1941, s'obria el període d'informació per examinar els antecedents polític-socials i morals de tots els afiliats.

Aquest pas responia a les ordres rebudes des de la Secretaría General del Movimiento, que el 20 de novembre de 1941 –quan es complien cinc anys de la mort de José Antonio– tancaven les portes d'accés a nous afiliats al Partit (a partir d'ara restringit a la promoció de joves del Frente de Juventudes) i obrien el procés de depuració de les seves files.¹⁸⁸ FET y de las JONS, que no oblidem havia estat creat de la fusió de la Falange i la Comunion Tradicionalista els militants dels quals havien passat al nou Partit Únic, havia disposat d'una afiliació massiva d'individus de ben segur atrets pels privilegis que suposava disposar del carnet i per la voluntat de comptar entre els vencedors i figurar entre els disposats a l'obtenció de beneficis.¹⁸⁹ En paral·lel a aquesta política d'afiliació massiva,

¹⁸⁷ «Una nota circular de la Jefatura Provincial del Movimiento», *La Mañana*, 18-11-1941. Circular núm. 29, 17-11-1941, AHCN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, caixa 2.

¹⁸⁸ «Orden Circular nº 137 de depuración del Partido», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 108. Publicada com «Ordenanza de depuración del Partido», BMFET, nº 128, 20-11-1941.

¹⁸⁹ Entenem la militància a FET y de las JONS com un acte voluntari individual de voler formar part del partit únic franquista, en contrast amb el que diu Ricardo Chueca. Chueca assenyala que, si s'atèn a l'article cinquè del Decreto de Unificación –pel qual passaven a formar part tots els militants dels dos partits integrants del Movimiento abans de la data i els generals, caps i oficials de l'exèrcit–, va ser en la data de

s'havia endegat ja des de mitjans de 1938 una depuració de les files, en el sentit més clàssic de les purgues polítiques, però que, a l'alçada de la tardor de 1941, havia tingut una desigual implantació entre les prefectures provincials i uns resultats generals escassos. Els informes enviats per la prefectura lleidatana es lamentaven, mes rere mes fins aleshores, que no s'havia iniciat la depuració de les files de l'organització per manca de mitjans i, alhora, de control sobre tots els afiliats. Era, per tant, evident la necessitat d'un macroprocés de depuració de les estructures del Partit Únic. D'aquí l'Orden-circular que José L. de Arrese envià als caps provincials el 20 de novembre de 1941.¹⁹⁰

Un editorial de *La Mañana* resumia perfectament la percepció que tenien les jerarquies de la depuració endegada:

«La Falange permaneció –al ser España Una– alerta y vigilante a la selección de las nuevas adhesiones. [...] La Falange tuvo que mantenerse en guardia. Sus puertas no podía permitir el menor resquicio por donde pudiera filtrarse, el espíritu falangista tenía que mantenerse más que nunca puro e incontaminado, los que en nuestras filas formasen habrían de ser los que por sus virtudes morales, políticas y religiosas fuesen dignos de servir a España desde el seno de nuestra organización.

Mas pese a todo, la Falange ha de revisar los elementos con que cuenta, para, si preciso es, separar de nuestra comunidad a quienes, escudados en cualquier circunstancia, militan en las filas del falangismo sin ser merecedores de convivir con nuestros camaradas. Los que sirvieron en cuerpo y alma las doctrinas antiespañolas, los que no respetaron los sagrados principios de Dios y España, los que quieren exhibir títulos de falangismo para laborar contra el falangismo mismo, no pueden, bajo ningún concepto, invadir nuestro campo, atrincherados en nuestras propias posiciones, desvirtuar nuestro estilo y nuestro espíritu.

La Falange ha tomado una determinación que se hacía precisa, y la expurgación de sus miembros apartará a los que no sean dignos y dejará los que ante el Caudillo Franco extenderán su brazo en promesa de fidelidad perenne y de sacrificio permanente por la grandeza de España.»¹⁹¹

Per dur a terme aquesta tasca d'informació sobre tots els afiliats al Partit calia disposar dels millors recursos humans i materials, dels quals la prefectura lleidatana més aviat escassejava. El desembre de 1941, Cándido Sáez sol·licitava l'ampliació de la plantilla de la delegació provincial d'Información e Investigación, que comptava en aquells moments, a més del delegat i el secretari provincials, d'un agent, dues mecanògrafes, dos auxiliars i un enllaç. En paral·lel, se sol·licitaven 7.250 ptes. per material d'oficina per

---

publicació del Decreto quan FET y de las JONS va tenir major nombre de militants, moment a partir del qual va ser un constant descens del volum de militància. No oblidem, tanmateix, que malgrat formar part del Partit Únic per dret calia sol·licitar-ne l'ingrés per fer-lo efectiu. Cfr. CHUECA, Ricardo: «FET y de las JONS: la paradójica victoria de un fascismo fracasado» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 1986, pp. 60-77.

¹⁹⁰ El comentari al text de la Orden-Circular de depuración del Partido, amb els seus objectius i resultats a CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, pp. 190-199.

¹⁹¹ «La Falange purifica sus líneas», *La Mañana*, 27-11-1941.

poder realitzar la tasca de depuració.¹⁹² Val a dir, que a més a més de la depuració interna del Partit, les delegacions provincials de Información e Investigación tenien àmplies prerogatives en el control de l'ordre públic. Per altra banda, havien de fer front a l'ingent volum de treball que suposava el fet de ser agents informants preceptius de la justícia franquista en els processos repressius (civils i militars) i depuratius (de funcionaris i treballadors de les institucions públiques). Resulta evident que els efectius lleidatans eren del tot insuficients per assumir les feines que li eren encomanades.

Per reforçar la unitat i el compromís ideològic dels falangistes, Cándido Sáez de las Moras feia pública una crida a tots els afiliats que es consideressin amb dret per formar part de la Vieja Guardia de Falange perquè passessin per la Secretaria Provincial on se'ls facilitaria les instruccions i la sol·licitud corresponents.¹⁹³ Iniciava així el seu funcionament la delegació provincial de la Vieja Guardia. Sáez de las Moras, el maig de 1942, en va ser nomenat delegat provincial.¹⁹⁴ Aquell mes de juny la delegació provincial de la Vieja Guardia organitzà els actes de rebuda dels combatents llicenciats de la División Azul que retornaven a Lleida, oferint-los un dinar al restaurant de l'estació de ferrocarril.¹⁹⁵

Dos mesos abans, coincidint amb la Fiesta de los Mártires de la Tradición carlista, el 10 de març, s'havia creat la Medalla de la Vieja Guardia, «*emblema muestra de recuerdo, estímulo y recompensa de su conducta y guía y fuente de obligación para perseverar sin desaliento en la norma fijada por el primer Jefe Nacional*». Com assenyalava el primer article del decret de creació, havia de reconèixer tots aquells militants que abans del 16 de febrer de 1936 –data de les eleccions en què resultà vencedor el Front Popular– haguessin pertanyut a algun dels partits unificats pel Decret de 19 d'abril de 1937.¹⁹⁶ A partir del 18 de juliol de 1942 es començaren a imposar les Medalles de la Vieja Guardia a nivell nacional; el primer acte es va celebrar a Madrid, on simbòlicament la primera fou imposada al màrtir José Antonio Primo de Rivera, el *primus inter pares* de la Falange.¹⁹⁷ A

¹⁹² AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹⁹³ *La Mañana*, 22-11-1941.

¹⁹⁴ BMFET, núm. 147, 1-6-1942.

¹⁹⁵ *La Mañana*, 20-6-1942.

¹⁹⁶ «Decreto de 10 de marzo de 1942 creando la Medalla de la Vieja Guardia para los militantes con anterioridad al 16 de febrero de 1936 en los partidos unificados de FET y de las JONS», BMFET, núm. 139, 10-3-1942. El 4 d'abril de 1942 s'enviava a totes les prefectures provincials de FET y de las JONS les instruccions per la tramitació i concessió de l'esmentada Medalla. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 108.

¹⁹⁷ *La Mañana*, 19-7-1942.

Lleida, fins el novembre no apareixen a la premsa la llista dels primers individus proposats o que sol·liciten la Medalla, en què consten majoritàriament falangistes i molt pocs tradicionalistes: Pío Peroy Montalvo, Juan Piñeiro Miarnau, Antonio Navés Balsells, Emilio Romero Gómez, Eduardo Martínez Martínez (tradicionalista), Manuel González Moreno, Antonio Revés Bondía, Miguel Domínguez Pérez, Antonio Herce Fernández, Valentín González Moreno, Jaime Farré Albiñana (tradicionalista), Carlos Larrosa Hospital, Ricardo León Estruga, Salvador León Estruga, Antonio Castellón Vives de la Cortada, José Porqueras Mayo, Miguel Gómez Benet, Antonio Sanjuan Cases, Hermenegildo Agelet de Dalmases i Carlos Castillo Pereña.¹⁹⁸

Indubtablement, l'absència de tradicionalistes entre les sol·licituds de la Medalla posa de manifest l'allunyament d'aquests de les iniciatives i activitats del partit únic. Per contra, l'existència de falangistes de primeríssima hora era exagerada, la qual cosa reflectia la necessitat evident de trobar i crear *camisas viejas* allà on fos. La Vieja Guardia havia de preservar la puresa dels postulats del Movimiento i dins la pròpia estructura del Movimiento concedia un pedigrí especial. Alguns dels quadres dirigents de la Falange provincial procedien de la Vieja Guàrdia, que, amb el temps, es convertí en un reducte dels sectors més radicals del Partit, vinculats a les essències de la «*revolución pendiente*». Havien de servir de model a les noves generacions de falangistes, que els havien de veure com a testimonis de l'època heroica del Movimiento.

3.3.2. «Tenemos que atraer a todos aquéllos que pueden entregarse de corazón al servicio de España y de nuestra Revolución». La premsa, instrument de propaganda i socialització.

Per captar les masses calia arribar-hi, calia disposar d'uns mitjans de comunicació eficaços posats al servei de la propaganda política de Falange, de l'adoctrinament de la població. La prefectura provincial de Lleida havia disposat d'un diari sota el seu control des de la mateixa entrada de les tropes franquistes a la ciutat. Hem vist citades ja les

---

¹⁹⁸ Els dies 5-11-1942 i 11-12-1942, apareixen a *La Mañana*, dues llistes de sol·licitants de la Medalla de la Vieja Guardia. No n'hem trobat cap més. El 12-10-1945 el cap provincial del Movimiento, José Carrera Cejudo, va imposar al saló d'actes de l'Ajuntament la Medalla de la Vieja Guardia a Guillermo Puertas Fernández, Fernando Puertas Fernández, Carlos Larrosa Hospital, Antonio Sanjuan Casas, Eduardo Moreno Langa, Jaime Bernaus Miró, Jaime Ramos Salvany, Ramón Sanz Ballesté, Francisco Potrony Reig (cap local de Falange Tiurana), Juan Gaya Camprubí (cap local de Falange de l'Espluga Calba), Francisco Orteu Romeu, José Carré Teixidó, Ángel Portugués Hernando, Hermenegildo Agelet de Dalmases, José Zazurca Carmen, Francisco Cervera Torres i Antonio Hernández Palmés. (*La Mañana*, 13-10-1945)

capçaleres *Ruta. Órgano de FET y de las JONS* i *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo del Ejército de Aragón*, els dos primers mitjans de premsa escrita de periodicitat diària a la Lleida franquista. Va succeir-los *La Mañana* –capçalera encara existent avui–, que, amb el subtítol *Diario de Falange Española Tradicionalista y de las JONS de Lérida*, estava sota control directe de la prefectura provincial del Partit. Des del seu primer número, a finals de 1938, va oferir les seves pàgines a les notes i comunicacions de la Falange, així com als seus diversos serveis, però progressivament per l'escassetat de paper i per la inanitat general dels serveis falangistes la propaganda política s'havia anat reduint al llarg d'aquells tres anys, en benefici d'un major contingut informatiu. L'arribada de Cándido Sáez de las Moras va suposar una remodelació del diari de FET y de las JONS lleidatà, un canvi en la seva naturalesa, especialment en l'espai de l'editorial. Si fins aleshores els editorials feien referència a qüestions merament locals i rara vegada tractaven aspectes doctrinals del Partit, a partir d'aquest moment adquiriren un marcat to ideològic, en aprofundiment del discurs i projecte nacionalsindicalista propulsat pel nou cap provincial. Per dirigir el diari Sáez de las Moras es va portar una persona de confiança, Emilio Romero, designat uns dies després pel delegat nacional de Premsa i amic personal d'aquell, el també jonsista Juan Aparicio.¹⁹⁹

S'ha vist amb anterioritat que els informes mensuals insistien en la necessitat d'una emissora radiofònica per poder emprendre tasques de propaganda i difusió falangista. Les gestions per recuperar l'emissora lleidatana havien estat ja iniciades pel cap provincial Francisco Mora, el setembre de 1939, però fins un any i escaig després no es començaren a recollir els fruits. El febrer de 1941 s'instal·là l'emissora de Radio Lérida al turó de la Seu Vella, mentre que els estudis eren acollits al Palau de la Diputació. Fou inaugurada el diumenge 6 de juliol, i a partir d'aquell moment començà a emitir.²⁰⁰ En una circular de finals de juny de 1941 en què s'informava de la propera inauguració de l'emissora, Víctor Hellín, en funcions de cap provincial de FET y de las JONS, es referia a la importància del mitjà radiofònic per difondre les ordres i consignes i perquè la doctrina falangista arribés a tots els pobles de la província:

«En todos los tiempos y especialmente en las épocas heroicas de la Historia, ha quedado probado el espíritu de empresa, la acción, la lucha, en fin, tienen que ser movidos, y así lo

¹⁹⁹ Les circumstàncies del nomenament poden veure's a ROMERO, Emilio: *Tragicomedia de España. Unas memorias sin contemplaciones*, Barcelona, Planeta, 1985, p. 61. La notícia del nomenament i el perfil de Emilio Romero a *La Mañana*, 21-11-1941 i 4-12-1941.

²⁰⁰ *La Mañana*, 19-2-1941 i 8-7-1941.

han sido a través de la Historia, por la palabra. Buena prueba de ello es la guerra presente y la lucha en la esfera internacional. La fuerza militar, cañones, tanques y aviación, no son elementos suficientes, sin el firme apoyo de una verdad sabiamente pensada y puesta de manifiesto.

Es, pues, la palabra el arma más poderosa para lograr la victoria en todas las órdenes, si la palabra se entiende en un verdadero significado de diálogo. En efecto: No basta hablar para exponer la idea. Es necesario exponer este pensamiento pensando siempre que semejante exposición va a ser recogida por la persona que escucha.

Esta Jefatura Provincial se propone, pues, que la mayoría de las órdenes, consignas y actos lleguen a las Jefaturas Locales en muchísimas ocasiones, por el procedimiento rápido de la radiodifusión, valiéndose de la nueva Emisora E.A.J. 42 Radio Lérida, cuyo valioso medio nos ha de facilitar que la palabra pase de los del cerebro rector a la fuerza motriz para indicarle un camino, una marcha y un objetivo victorioso que ya llevamos trazado por nuestro invicto Caudillo.»²⁰¹

Els mitjans de comunicació, en especial la premsa escrita, el cine i la ràdio, van ser importants instruments en mans dels feixismes europeus, al servei de la socialització, la nacionalització i l'adoctrinament de masses, la creació d'una consciència nacional, en definitiva, la búsqueda d'un consens general ampli.²⁰² La censura i l'orientació política n'eren els principals trets característics. En aquells moments, juny de 1941, tot just s'havia creat la Vicesecretaría de Educación Popular que, entre 1941 i 1945, va estar integrada dins la Secretaría General del Movimiento, o sigui en mans falangistes, dirigida per Gabriel Arias Salgado.²⁰³ A la província de Lleida, durant aquesta etapa, en concret el 1944, hi hagué un notable esforç per treure al carrer capçaleres de premsa a les comarques, sobretot en les ciutats més actives com Balaguer, Tàrrrega i Cervera, on existia una tradició de premsa local i comarcal important. A Balaguer es recuperava *Acción* (existent els anys republicans), mentre que a Tàrrrega i Cervera es creaven *Nueva Tárrega* i *Segarra*, respectivament.²⁰⁴ Apareixeren totes tres els mesos de maig-juny de 1944. Aquestes publicacions periòdiques eren adscrites, posades sota el control i el mantell ideològic del Movimiento. Totes tres descriuen en els primers anys una evolució similar, des d'una presència destacada d'escrits i consignes ideològiques falangistes dels primers números a un contingut bàsicament d'informació local a partir. El 1945 resulta ser un any clau en aquesta evolució, reflex dels esdeveniments internacionals i el traspàs del control dels

²⁰¹ Ofici-circular als caps locals: «Emisora E.A.J. 42 Radio Lérida al servicio de Falange Española Tradicionalista y de las JONS», 20-6-1941. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

²⁰² Pel cas italià vegi's CANNISTRARO, Philip V.: *La fabbrica del consenso. Fascismo e mass media*, Roma-Bari, Laterza, 1975.

²⁰³ Vegi's els treballs de SEVILLANO CALERO, Francisco: *Propaganda y medios de comunicación en el franquismo (1936-1951)*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1998 i, del mateix autor, *Ecos de papel. La opinión de los españoles en la época de Franco*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2000.

²⁰⁴ ESPINAGOSA MARSÀ, Jaume: «*Nueva Tárrega*, el setmanari de Tàrrrega durant el franquisme: anys 1944-1949», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, n. 4, 1992, pp. 199-220.

mitjans de comunicació al Ministerio de Educación Nacional, en mans catòliques. Els subtítols inicials referits al Movimiento desapareixien de les portades, així com alguns dels símbols falangistes fins aleshores presents.

En referència a l'emissora radiofònica lleidatana, l'arribada de Cándido Sáez a Lleida li va suposar un reforçament del seu caràcter propagandístic, el seu contingut ideològic, al servei de FET y de las JONS. El 20 de novembre de 1941, Dia de Dol nacional, es va dedicar la programació a José Antonio Primo de Rivera, entre les quals hi hagué l'emissió d'una conferència que el presentava sota el títol de «*Fundador y Profeta*».²⁰⁵ Aquell desembre, Radio Lérida inicià un cicle de conferències radiofòniques sobre els principis de reconstrucció i estructuració en què es basava el *Nuevo Estado* espanyol, dins la doctrina nacionalsindicalista. El cicle era organitzat per la delegació provincial de Propaganda de FET y de las JONS i hi participaren Jorge Sirera Gené (vice-director de l'Institut de Secundària de la ciutat), Carlos Hernández Palmés (delegat provincial de Información e Investigación), Luís Domenech (arquitecte de Regiones Devastadas), José de las Peñas (delegat provincial del Instituto Nacional de Previsión), Juan J. Arnaldo (Alcalde de Lleida), José Mª Porcioles (President de la Diputació), Eduardo Martínez (delegado provincial de Propaganda de FET y de las JONS), Juan A. Cremades (Governador Civil) i Cándido Sáez (cap provincial de FET y de las JONS).²⁰⁶

La conferència de Sáez de las Moras, el 13 de gener de 1942, tancava el cicle i portava per títol «Tarea revolucionaria en la hora presente». L'endemà apareixia publicada íntegrament a les pàgines de *La Mañana*, per augmentar el ressò de les paraules del cap provincial.²⁰⁷ Resulta un text sumament interessant perquè Sáez hi fa una interpretació de la revolució nacionalsindicalista a Espanya com una vida en moviment, amb un passat, un present i un futur. Sáez presenta la revolució nacionalsindicalista espanyola no com un fenomen nacional sinó com a part integrant d'un procés revolucionari mundial, una baula més en la cadena revolucionària encetada pel feixisme italià i el nacionalsocialisme alemany.²⁰⁸

En tota revolució, perquè sigui perfecta, Sáez hi distingeix tres etapes consecutives. La primera etapa, preparatòria, era definida com la de «*l'evangelització o*

²⁰⁵ *La Mañana*, 21-11-1941.

²⁰⁶ El programa del cicle de conferències apareixia a *La Mañana*, 10-12-1941.

²⁰⁷ «Tarea revolucionaria en la hora presente», *La Mañana*, 14-1-1942.

²⁰⁸ Apareix aquesta idea també a l'article editorial «Polémicas tortuosas», *La Mañana*, 13-12-1941.

prerevolucionària». Si en la Revolució Feixista italiana aquesta etapa va durar des de la creació dels Fasci de Combattimento sansepolcristes (1919) fins a la Marxa sobre Roma (1922) i en la Revolució Nacionalsocialista alemanya des de les primeres activitats de Hitler fins que conquereix tot el poder (1933), en la Revolució Nacionalsindicalista espanyola comprendria el període entre els primers passos de 1931 (*La Conquista del Estado*, fundació de les JONS) fins el 18 de juliol de 1936, l'inici del *Movimiento Nacional*. És l'etapa de «*la verdad y la fuerza*». Sorgeixen en aquests moments els homes que encarnen la Revolució, els profetes, els purs, els intransigents que amb poques veritats (els 26 punts de Falange) s'enfronten a la farsa liberal i parlamentària. Per donar a conèixer i realitzar aquesta veritat és necessari l'ús de la força, de manera que la violència és fonamental, no pas com a finalitat sinó com a mitjà per acabar amb tot l'ordre polític existent, per posar punt i final a la vella política. Aquesta, doncs, seria l'època històrica del sacrifici, de lluita, de persecució, de les catacumbes.

La segona etapa revolucionària era definida per Cándido Sáez com la «*d'experimentació i tempteig*». En aquest cas, l'etapa sol començar quan es passa de la fase d'oposició anterior a la de participació en les tasques de govern. Mentre en l'àmbit polític s'acostuma a posar en marxa ràpidament els mecanismes del nou ordre revolucionari, en el terreny social aquesta és molt més lenta perquè la transformació social i moral de les masses resulta una tasca complexa i difícil. A Espanya, la Revolució Nacionalsindicalista va iniciar la seva segona etapa el 18 de juliol de 1936.

Finalment, la tercera etapa, aquella de «*realització i consolidació*», en la qual la revolució aconseguiria els fruits de l'exercici dels mecanismes de dominació política. En el cas dels models italià i alemany, els resultats eren evidents des dels primers moments en què la força revolucionària havia accedit al poder. En aquell punt, principis de 1942, transcorreguts gairebé tres anys des del final de la guerra, Sáez de las Moras es qüestiona si «*¿ha pasado ya la segunda etapa de nuestra revolución? ¿estamos ya dentro de la tercera, de los realismos, de la consolidación?*». La seva resposta no deixa lloc a dubte:

«Yo creo que no, tenemos que reconocerlo con valentía y pensar que nuestra revolución al compararla con otras partidas, ha sido menos afortunada y tiene que ir más lenta, porque en su marcha ha tropezado con mayores obstáculos. Esta idea, este pensamiento debemos tenerlo muy bien grabado todo aquel que se precie de nacionalsindicalista, para no desalentarse ni desorientarse».

Diverses anomalies o diferències respecte els models italià i alemany, segons Cándido Sáez de las Moras imposaven a la revolució nacionalsindicalista espanyola un ritme més lent que en els models:

- La curta durada de l'etapa prerevolucionària, que no donà prou temps per crear quadres complets.
- A diferència de Hitler i Mussolini, que es van fer amb tot el poder des del primer moment, a Espanya, la Falange només recollia en les seves mans una part del poder polític, havent-lo de compartir amb altres sectors, afins i units en una mateixa idea nacional, però que aspiraven a realitzar-la per camins diferents. La Falange havia adquirit tota la responsabilitat però no tots els mitjans, sobre ella requeien tots els fracassos, que, per Sáez de las Moras, podien ser personals, sí, efectivament, però no d'idees o doctrinals.
- A diferència de les revolucions italiana i alemanya, els creadors del nacionalsindicalisme (José Antonio, Onésimo Redondo, Ramiro Ledesma) havien mort, així com bona part dels millors homes. Aquest fet tenia repercussions en les dificultats per mantenir la puresa doctrinal, ideològica.
- A Itàlia i Alemanya, en 24 hores, es va passar a la tasca constructiva en l'àmbit polític, social i econòmic, mentre que a Espanya durant els tres anys de guerra la lluita havia absorbit tot l'esforç, i els objectius polítics, socials i econòmics havien romàs en segon pla.

Resultat d'aquestes anomalies, la societat espanyola havia sortit fatigada de la guerra, profundament dividida, els homes i les terres separats per un abisme, l'economia absolutament desfeta. A més a més, l'entusiasme dels primers moments prerevolucionaris s'havien esgotat amb la guerra, en la tasca primordial de salvar la Pàtria. S'hi afegien encara les circumstàncies mundials gens favorables. Malgrat tot, Sáez de las Moras admetria que *«en España, gracias al Caudillo, se han realizado progresos positivos en todos los órdenes»*.

Per tant, un cop analitzat el passat de la revolució nacionalsindicalista i diagnosticat el seu moment present, calia mirar al futur immediat:

«[...] reconocemos nuestra responsabilidad, actuamos en la reconstrucción y encauzamiento de la vida nacional y trabajamos con fe en medio de la impresión y de las dificultades, pero sin olvidarnos ni un momento que nuestra revolución aún no está hecha

del todo y, por lo tanto, aún no está fracasada; que estamos en una etapa mixta, es decir, de construcción de lo bueno y destrucción de lo malo, que aún es lícito recurrir a la violencia para apartar en nuestra marcha nacional las cosas imperfectas y caducas, para entrar de lleno en la vida de la Patria con sentido de milicia y de responsabilidad.

Por lo tanto, en estos momentos nuestra tarea tiene que ser doble, de ideas y de hechos».

Per l'autor, les formes polítiques totalitàries apareixien com un signe dels nous temps, i davant això no quedava altra opció que acceptar-les o imposar-les com les més útils i aptes pel món de l'època. La Falange es trobava, doncs, en la necessitat de combinar idees i fets, per una banda, estendre les seves consignes, el seu credo polític a les masses que encara les ignoraven per poder-les així integrar al projecte del nacionalsindicalisme; i, per l'altra, superar els temptejos inicials i començar les realitzacions en matèria política, econòmica i social. Per això, per portar-ho a terme, era necessari que tots els mitjans (el poder) recaiguessin en mans de la Falange, els organismes de la qual havien de tenir «*más de sociales que de políticos y más de políticos que de intelectuales*». La reclamació de «todo el poder a la Falange» era tan el reflex de l'ofensiva llançada per Serrano Suñer el maig de 1941 –fracassada, com ja s'ha dit–, com la conseqüència d'una situació compromesa pel Partit Únic, que no controlava els ressorts de poder provincial i local, i que no havia aconseguit encara l'hegemonia predicada. La insatisfacció de Sáez de las Moras i la seva pretensió era una actitud comuna a altres caps provincials que començaven a desesperar-se. És el cas de València, on Adolfo Rincón de Arellano per aquelles dates també s'esforçava en reclamar el poder total pel Partit.²⁰⁹

Un paper primordial el tenia la pedagogia social, la socialització dels nous valors i virtuts espirituals i materials de la revolució nacionalsindicalista a les joventuts espanyoles, vers l'horitzó de crear un nou home. Aconseguir aquest tipus d'home major havia de significar donar llarga vida al nacionalsindicalisme, el veritable objectiu final de la revolució empresa:

«Hay que conseguir con la juventud un tipo de hombre mayor, crear un tipo de hombre español que encierre y que encarne el saber de salvación, el saber de cultura y el saber de dominio; es decir, hombre espiritual, hombre sabio y hombre técnico [...]

La revolución española, el nacionalsindicalismo, aspira a formar el español integral compuesto de estos tres saberes: de salvación, de cultura y de dominio».

---

²⁰⁹ «En esta provincia existen gran cantidad de Organismos, empezando por las Corporaciones, cuyos dirigentes ni sienten ni podrán sentir jamás el Movimiento, siendo ya tiempo, en estos momentos en que el partido está formando una minoría preparada y capaz de dirigir total y totalitariamente la Provincia, de que se le dé la necesaria intervención para que pueda movilizar este estado de cosas», 3-10-1941. GÓMEZ RODA, José Alberto: «La primera jefatura provincial de FET-JONS de Valencia, 1939-1943» a *II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alicante, 11/13-5-1995, pp. 127-134.

En la conferència de Cándido Sáez de las Moras, per tant, apareixen dibuixats els trets més destacats de la doctrina nacionalsindicalista de la Falange, perfectament alineats i identificats amb els dels discursos nazi-feixistes coetanis. La novetat del nacionalsindicalisme respecte la vella política que cal extirpar; l'ús de la violència per escometre els objectius i la pròpia veritat; el partit entès com una milícia, a la qual el compromís del militant és total; la demagògia revolucionària de la justícia social; el paper central de la joventut; la voluntat d'aconseguir formar un home nou, integral, major; l'obediència cega als líders messiànics, profètics, que assenyalen el camí; la voluntat de perdurar en el temps... En les paraules de Cándido Sáez, doncs, es presentava el nacionalsindicalisme i la Falange com la ideologia i l'instrument de la revolució espanyola, aportació pròpia a la gran revolució mundial feixista.

Una sèrie d'articles editorials publicats al diari *La Mañana*, des de principis de desembre de 1941 i fins ben avançat el gener de 1942, desgranaven i donaven a conèixer al públic lleidatà alguns dels valors nacionalsindicalistes exposats en la conferència radiofònica del cap provincial de FET y de las JONS. En aquests articles, a més a més, s'atacava frontalment tots els individus que s'oposaven, des de dins i des de fora, a la marxa triomfal del Partit. S'acusava als «hombres cultos», pseudointel·lectuals de tertúlia, arqueologia de cafè, de posar obstacles a la tasca constructiva i integradora de les masses de Falange.²¹⁰ S'apuntava als impacients, «*estos hongos insípidos sin una razón vegetal o animal de existencia, que se aclimatan a todas las estaciones [...] sobre este paisaje que hemos arado con las mejores energías de nuestro pueblo*», que exigeixen les resolucions quan mai han trepitjat un camp de batalla, ni aquí ni a la División Azul.²¹¹ La Falange, amb el seu hiperdinamisme, deixava enrere els inconstants, estàtics i peresosos, «*que vuelven sus miradas a lo pretérito con ojos melancólicos de buey y estudiada congoja femenina de efebos malogrados*», que, probablement amb el carnet de militant immerescut a la butxaca, en els moments crucials es quedaven a la vorera, arimats i dissimulats entre la gent, davant l'avanç imparable de la Revolució de la Falange.²¹² La Revolució falangista continuaria avançant malgrat els obstacles de tots aquests que s'hi oposaven:

«la auténtica Revolución falangista seguirá ensanchando su acción, arrollando implacable a quienes entorpezcan su libre expansión, aunando aún más aquella magnífica unidad que

²¹⁰ «Fauna antifalangista: los "hombres cultos"», *La Mañana*, 12-12-1941.

²¹¹ «Los impacientes», *La Mañana*, 17-12-1941.

²¹² «El peligro de los inconstantés», *La Mañana*, 18-12-1941 i «Los falangistas de acera», *La Mañana*, 10-1-1942.

nació de las trincheras y cumpliendo la sagrada misión por la que tantos héroes dieron su sangre [...] alcanzará ese esplendente amanecer con que todos los falangistas soñamos, seguros de su realización porque así lo ha dicho nuestro Caudillo Franco».²¹³

De ben segur que a Lleida, ciutat i província, tanta contundència verbal devia si més no sobtar. Fins aleshores, la retòrica falangista no havia assolit aquells nivells de radicalitat, cap altre cap provincial havia mostrat una ortodòxia tan netament nacionalsindicalista. Els eixos d'actuació de Cándido Sáez de las Moras al capdavant de la Falange lleidatana passaven per dotar el Partit de tots aquells instruments de poder necessaris per a dur a terme el projecte totalitari. Que la Falange adquirís tots els ressorts de poder que li concedia la seva naturalesa de Partit Únic totalitari en el *Nuevo Estado* espanyol. Entre les autoritats governatives de la ciutat (Govern Civil, Diputació, Ajuntament de Lleida) el to de Cándido Sáez de las Moras devia ser vist amb una bona dosi de recel i reticències, perquè venia a qüestionar el paper subaltern del Partit en la província, a reclamar els poders que es mereixia. Igualment, com s'explica més avall, entre sectors marginats del Partit Únic, com els tradicionalistes contraris o remisos a la unificació, es van despertar les rancors, es van reobrir les ferides dels primers moments i afloraren les manifestacions i activitats de clar signe antifalangista. Per contra, els falangistes devien agrair una injecció de moral i d'activisme com aquella de Sáez de las Moras, raons per creure que havia arribat l'hora de fer-se amb tot el poder. Un informe de la delegació provincial de Información e Investigación, el gener de 1942, assenyalava que «*la orientación política comienza a iniciarse debido a la actuación del Jefe Provincial. La opinión general es de que por fin Lérida tiene un Jefe que se preocupa del Partido y trabaja activamente y como es natural la Falange inicia su existencia hasta la fecha desconocida*».²¹⁴

3.3.3. «Franco, Franco, Franco». Precarietat d'infraestructures, dissidències i adhesió incondicional al Caudillo.

Una de les primeres necessitats detectades per Sáez de las Moras era dotar d'un edifici propi a FET y de las JONS, que acollís tots els serveis del Partit. Aquesta era una manifesta necessitat que s'havia prorrogat des de principis de 1940, des de quan la prefectura provincial ocupava un pis a la plaza de España num. 24, que no podia acollir

---

²¹³ «Revolución falangista», *La Mañana*, 14-1-1942.

²¹⁴ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17. «Informe de la Delegación Provincial de Lérida», 8-1-1942.

tots els serveis, alguns dels quals (Auxilio Social, Frente de Juventudes, etc.) es trobaven ja instal·lats en altres ubicacions de la ciutat. Les despeses que ocasionaven els lloguers d'aquests espais ascendien a les 75.000 ptes. anuals. Disposar d'un edifici amb l'espai i les condicions adequades per als serveis semblava indispensable per activar un partit que a Lleida, fins aleshores, com hem vist, estava molt endormiscat. A finals de gener de 1942, el cap provincial presentava a la Secretarà General del Movimiento un informe sobre la possibilitat que, pel fet de ser Lleida una ciutat adoptada pel Caudillo, Regiones Devastadas es fes càrrec de la construcció d'un edifici pel Partit. L'Ajuntament de Lleida havia de cedir els solars per l'edifici, que continuarien sent propietat de l'Ajuntament. Aquesta semblava estar-hi disposada, si bé per raons de manca de diners no podia assumir-ho fins al cap d'un o dos anys i demanava que els diners per adquirir-los (unes 400.000 ptes.) fossin avançades en concepte de préstec per FET y de las JONS. La qüestió semblava molt clara per Sáez de las Moras («*tan necesaria y justa*») però es trobà amb un escàs suport del Ministerio de la Gobernación (Galarza) i la negativa del Director General de Regiones Devastadas, que indicà que l'esperit dels decrets només contemplava les poblacions inferiors a 10.000 habitants. Així, doncs, no prosperà el projecte del cap provincial lleidatà, ni tampoc quan el novembre d'aquell mateix any insistí a la Vicesecretaria General del Movimiento per reprendre les gestions amb el nou ministre de la Gobernación, Blas Pérez.²¹⁵ El cas és que la prefectura provincial de Felange continuà ocupant el pis a la plaza España fins a la seva desaparició el 1977.

Tampoc no prosperà l'octubre de 1942 la sol·licitud econòmica per la instal·lació d'una casa «Imperio», per fer front a les necessitats d'allotjament, hospedatge i manutenció dels funcionaris de la prefectura provincial del Partit, («*de gran necesidad en esta Capital*»). Des de la Vicesecretarà General s'aconsellava millor una «Casa de la Falange», per donar alberg i acollida tots aquells afiliats que ho necessitin, aspecte no compartit pel cap provincial ateses les veritables necessitats de la província (el nombre d'afiliats que necessitaven l'allotjament no sobrepassava els vuit). El pressupost presentat ascendia a unes 22.000 ptes. La resposta del Delegado Nacional de Provincias, Sancho Dávila, va ser negativa ja que «*estima no procede por el momento su creación, dado el elevado coste de la instalación y las actuales órdenes de restricción económica en FET y de las JONS.*»²¹⁶

²¹⁵ Els diversos escrits i informes a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 95

²¹⁶ *Ibíd.*

Sense tenir les necessitats materials cobertes, de ben segur que els intents de mobilització de la població lleidatana devien resultar del tot dificultosos i, sovint, infructuosos. La primera visita oficial de Franco a Lleida, el 30 de gener de 1942, oferia una magnífica oportunitat per dur a terme una autèntica mobilització de masses. La visita era la darrera escala d'una gira triomfal del Caudillo per les terres catalanes, la primera després de la fi de la guerra civil, coincidint amb el tercer aniversari de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona. Durant quatre dies, Franco visità les quatre capitals catalanes i d'altres ciutats barcelonines, entre multituds enfervorides que l'aclamaven.²¹⁷

A Lleida feia dies que es preparada la rebuda. S'havien organitzat trens i autobusos especials des de Balaguer, Cervera i Vinaixa per facilitar el desplaçament des dels pobles a la capital, i s'insistia en la necessitat d'engalanar els balcons amb banderes per oferir un ambient festiu al Caudillo, que –es deia– no s'havia oblidat pas de la ciutat en els difícils moments de la reconstrucció –la ciutat, a l'igual que altres localitats lleidatanes, havia estat *adoptada por el Caudillo*.

Els editorials del diari *La Mañana* publicats els dies anteriors preparaven l'ambient i l'opinió pública per tal esdeveniment. S'afirmava que la ciutat de Lleida tenia l'oportunitat de tributar un massiu homenatge a Franco:

«Que nosotros sepamos recibirle con cara de fiesta. Con tantas banderas como huecos tengan nuestras casas y vistiendo alegremente nuestros uniformes falangistas. Que sobre el azul del cielo y del río, ante una primavera que presentimos cercana, el mahón de nuestras camisas y el rojo de nuestras flechas, sean el lenguaje más elocuente de nuestras ambiciones».²¹⁸

Les crides a la mobilització de la població lleidatana, però, trasllüen entre línies cert malestar que es vivia entre les diverses famílies polítiques del règim:

«Cuando el malediciente escupe en nuestros oídos la escasez actual como algo de política mal dirigida, nos escuece como una pincelada de yodo en una herida abierta y no comprendemos cómo no llega ya el momento de echarlos a puntapiés de nuestro lado sin más contemplaciones a la amistad o al parentesco».²¹⁹

---

²¹⁷ El diari *La Mañana* de Lleida recollí les informacions de totes les visites i rebudes que s'oferien a Franco durant aquesta gira. Són interessants els detalls que n'ofereix l'alcalde de Sabadell de l'època José María Marcet Coll en l'obra *Mi ciudad y yo. Veinte ños en una alcaldía, 1940-1960*, Barcelona, edició de l'autor, 1963, p. 95-108. També GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto: «Ante la tumba del catalanismo. Notas de un viaje con Franco por Cataluña», *Vértice*, suplement, 1942.

²¹⁸ *La Mañana*, «El día 30 S.E. el Jefe del Estado visitará Lérida», 27-1-1942.

²¹⁹ *Ibidem*.

Franco fou rebut per les autoritats provincials i locals als límits de la província, passà per pobles com les Borges Blanques o Juneda, on se li havia erigit arcades triomfals amb inscripcions de benvinguda. A Lleida, la recepció tingué lloc a l'Avenida del Caudillo i es calculà en unes 50.000 persones les assistents a la gran cerimònia. Arribà a la ciutat a les 7 i mitja del vespre i es trobà amb un passeig ple de gom a gom, amb els braços aixecats saludant a l'estil feixista, sota una eixordadora ovació de '*Franco, Franco, Franco*' i '*Arriba España*'. L'acompanyaven en comitiva el general Varela, ministre de l'Exèrcit, el ministre secretari del Movimiento José L. de Arrese, el cap de la Casa Militar de S. E. Jefe de Estado general Moscardó, el Capità General de la Regió tinent general Kindelán i el Governador Civil de Barcelona Antonio F. Correa Véglison. Posteriorment, s'inicià la desfilada en què participaren els mutilats de guerra, el regiment d'Infanteria, la banda de música militar de la CNS, els excombatents, les centúries provincials de Falange, el Frente de Juventudes, el SEU, els *flechas*, els *productores*, etc. Acabat l'acte, el Caudillo es dirigí a l'Ajuntament de Lleida on l'Alcalde Arnaldo el va rebre i, després, a la Diputació Provincial on féu el mateix el President Porcioles.²²⁰

El que havia de ser una mostra d'adhesió massiva de la província a Franco i al règim, i malgrat congregar una important generació, va deixar un amarg regust a la Falange, ja que es produïren greus incidents d'indisciplina i atacs a la unitat política de FET y de las JONS, protagonitzats per un reduït grup de carlins que desfilaren formant part de les centúries d'excombatents. Si bé minoritari, era ben significatiu que en una ocasió tan especial com la visita de Franco s'exterioritzés una protesta com aquella i posava de manifest les tensions existents entre sectors polítics diversos dins el bloc de poder franquista. Com veurem més avall quan parlem dels carlins oposats al Partit, la qüestió preocupà enormement les jerarquies provincials de FET y de las JONS que s'esforçaren en aconseguir una sanció exemplar dels implicats i la seva expulsió del Partit.

Davant d'aquestes dissidències internes, la depuració de les files esdevenia urgent. Resultava prioritari expulsar del Partit tots aquells aprofitats que disposaven de forma immerescuda del carnet de la Falange que no pas el fet d'aconseguir un augment de la filiació. Els informes falangistes mostraven una població reàcia al Partit, la poca capacitat d'atracció de la doctrina nacionalsindicalista entre els lleidatans, les dificultats de captació

²²⁰ La informació referent a la visita de Franco a Lleida, amb tota mena de detalls, pot veure's a *La Mañana*, «Lérida tributa a S.E. el Jefe del Estado un grandioso e impresionante recibimiento», 31-1-1942. També la recull prou detallada GRAUS FORCÉN, Julià: *Crònica de la Lleida franquista, 1938-1975*, Lleida, Virgili&Pagès, 1989, pp. 32-33.

de masses. Per què no s'afiliaven els lleidatans a la Falange? –es preguntaven les jerarquies falangistes:

«El número de afiliados al Partido no aumenta. La razón de ello es sencillísima, no se afilian al Partido porque no sienten la Doctrina Nacional Sindicalista y no tienen la vocación necesaria para someterse a nuestra disciplina. Es evidente que el que a estas fechas solicita su ingreso a la Falange, a excepción de los procedentes del Frente de Juventudes, lo hace con el exclusivo fin de lograr algún beneficio personal. Creemos que por el momento en esta Provincia es más conveniente una disminución en el número de afiliados, es decir, ir separando a todos los que por sus antecedentes o su conducta sean merecedores de dicha sanción, para así fortalecer el prestigio del Partido y emprender luego la tarea de reconstrucción».²²¹

Poca afiliació i poca vocació nacionalsindicalista, la dels lleidatans. A més a més, la militància apareixia completament apàtica per les activitats del Partit («*incluso los afiliados no prestan ninguna colaboración*»), que perdia el seu prestigi dia rere dia. El compromís i sacrifici pels deures adquirits amb l'ingrés a Falange quedaven en paper mullat a l'hora de la veritat:

«La situación del Partido sigue siendo estacionaria, más bien puede decirse que cada día va disminuyendo su actuación y prestigio. Los afiliados y los no afiliados sólo ven en la Falange deberes y sacrificios que no son capaces de realizar. En cambio manteniéndose apartados del Partido y ofreciéndose constantemente al Gobernador Civil, logran ocupar cargos en los Municipios y en otras Corporaciones que les permite desarrollar su política caciquil».²²²

Aconseguir una puresa d'esperit i conducta entre els afiliats, a través de la depuració de les files, era capital per enfortir el prestigi del Partit enmig d'un ambient hostil a les pretensions falangistes. La depuració serà una preocupació latent durant tot el mandat de Sáez de las Moras i la Falange percebrà enemics arreu, oposicions i obstacles a la seva tasca procedents de tots els costats, així com de les institucions locals i provincials que posaven traves i ignoraven per complet el Partit:

«[...] resulta muy difícil la actuación del Jefe Provincial del Movimiento que ha de obrar con mucha cautela por estar rodeado de enemigos, para mantener en alto el prestigio de la Falange, que en ésta Provincia como sucede en toda España, carga con la culpa de todo sin haber tenido intervención alguna en aquellos hechos que son objeto de crítica. No obstante el camarada Jefe Provincial orienta bien la política provincial, aunque su labor no puede de momento dar los frutos deseados, por las razones anteriormente expuestas».²²³

²²¹ «Boletín nº 557 de información y ambiente de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lérida», 15-3-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²²² «Boletín nº 675 de información y ambiente de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lérida», 15-5-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²²³ «Boletín nº 714 de información y ambiente de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lérida», 30-5-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

El ressò dels successos de Begoña d'agost de 1942 –en què afloraren els enfrontaments covats entre falangistes, tradicionalistes i militars– i les seves conseqüències polítiques se deixaren sentir també a Lleida. Com veurem més avall, els mesos d'agost i setembre de 1942 foren d'una gran activitat antifalangista per part dels elements tradicionalistes, reflex del que succeïa a nivell espanyol. Aquesta activitat motivà una mobilització falangista en defensa de les posicions adquirides, en front de tots aquells que les discutissin. La premsa del Movimiento, si bé aplicà un silenci absolut sobre els fets ocorreguts al santuari biscaí, sí que deixà lloc a comentaris i editorials que, de vegades no obertament però sí entre línies, mostraven el malestar del Partit, que intentava oferir una imatge d'unitat amb l'Exèrcit al costat del Caudillo Franco. Uns actes celebrats a La Coruña amb motiu de la visita del Caudillo servien, segons l'editorialista de *La Mañana*, per «*poner de manifiesto una vez más la identificación entre el Ejército y la Falange, la unidad de criterio y de anhelos en este gran momento por que atraviesa Europa, y la aprobación unánime del pueblo español de aquella conducta que es norma y guía de nuestro Movimiento [...] Y esa disciplina y esa obediencia, que como un solo criterio acatara el Ejército y la Falange unidos en apretado haz a las órdenes de su Jefe, es el mejor puntal de nuestro triunfo, de nuestra victoria, que nada ni nadie puede discutirnos.*»²²⁴ Els canvis produïts en el Govern i en el Partit Únic eren presentats dins de la més estricta normalitat, «*cambios de guardia*» que atenien a les necessitats del moment:

«Es necesario ya repetir al interior y exterior que las sustituciones de algunas personas en cargos de Gobierno o Partido ni producen ni pueden producir la menor variación en la política interior o internacional. Otra cosa sería desconocer el significado accidental de las mutaciones de nombres frente a la esencia permanente y el servicio del Estado totalitario. La experiencia se ha repetido siempre en países de similar estructura con la misma naturalidad. En realidad, todo ello obedece a leyes vitales comunes a todo organismo de salud equilibrado, sujeto a sus desgastes y fatigas, pero apto para el pronto restablecimiento de las fuerzas normales. [...] Nada parecería tan absurdo como imaginar por un momento que Ejército y Falange –nuestros fundamentales pilares de política sustentación– muden ni hayan mudado jamás por aquello que se ha llamado siempre “cambio de guardia”.»²²⁵

Aquests textos, òbviament, amagaven les tensions i enfrontaments oberts entre el Partit i altres sectors del règim, en especial els militars. Amagaven, o encara no n'eren del tot conscients, que en aquesta relació conflictiva la Falange era la baula més feble i la seva situació de poder se'n ressentia, que a partir d'aquest moment les seves pretensions

²²⁴ «Ejército y Falange», *La Mañana*, 25-8-1942.

²²⁵ «“Cambio de guardia”», *La Mañana*, 5-9-1942. Es tracta d'un article reproduït del diari *Arriba* de Madrid.

totalitàries (malgrat en la retòrica hi continuessin apareixent durant un bon temps) quedaven arraconades a l'armari d'allò que hauria pogut ser però que no havia estat.

3.3.4. «Hoy más que nunca necesitamos recuperar la tensión y el nervio de los días angustiosos y triunfales». Canvis en els fronts de la Segona Guerra Mundial.

Els aconteixements de la guerra mundial no deixaven indiferents els falangistes. El 8 de novembre de 1942 les tropes angloamericanes iniciaven l'operació *Torch* al nord d'Àfrica i la guerra s'aproximava perillosament a territori espanyol. Foren moments crucials per la posició del règim franquista en el curs de la guerra: d'una banda les pressions alemanyes per entrar a la guerra, per l'altra les amenaces americanes d'una intervenció aliada a la península en el cas que es deixés passar tropes alemanyes per territori espanyol. El govern es va dividir entre els partidaris d'entrar a la guerra del costat alemany (els ministres falangistes, Girón, Arrese i Asensio) i els partidaris d'una necessària neutralitat (Gómez Jordana, Vigón, Moreno i bona part dels alts comandaments militars de tendència monàrquica). Franco, com tants altres cops, va jugar el paper d'àrbitre en la situació. Mentre el govern s'afanyava a fer saber als ciutadans espanyols que tant Churchill com Roosevelt havien donat garanties de respecte als interessos i territoris espanyols, es mobilitzaren contingents per reforçar les unitats militars.²²⁶ Els alemanys havien ocupat la «zona lliure» de França i calia defensar les fronteres espanyoles de les amenaces dels dos bàndols bel·ligerants. La situació va proporcionar una primera oportunitat per rebaixar el discurs favorable a les potències de l'Eix i reforçar els contactes amb els aliats, com era voluntat del nou Ministre d'Exteriors Gómez Jordana, si bé el retorn a la neutralitat no es va materialitzar fins un any després.²²⁷

El 12 de novembre de 1942, tot just uns dies després del desembarcament aliats, el Ministro Secretario General del Movimiento José L. de Arrese enviava als caps provincials

---

²²⁶ *La Vanguardia Española*, 10-11-1942. Es publica la nota del Ministerio de Asuntos Exteriores «EE.UU. e Inglaterra ofrecen garantía escrita a España» al costat de la informació «Las tropas norteamericanas desembarcan en diversos puntos de Argelia y Marruecos». La mateixa matinada del 8 de novembre, quan es va produir el desembarcament, l'ambaixador nord-americà Carlton J. Hayes va demanar al comte de Jordana, ministre d'Afers Exteriors, una reunió amb Franco per lliurar-li una carta personal de Roosevelt. L'ambaixador britànic, Samuel Hoare, havia transmès les seguretats a Franco unes setmanes abans, el 19 d'octubre.

²²⁷ Cfr. PRESTON, Paul: *Franco. «Caudillo de España»*, op. cit., 1994, pp. 588-597. També TUSELL, X. / GARCÍA QUEIPO DE LLANO, G.: *Franco y Mussolini...*, op. cit., 1985, pp. 171-186. De consulta obligada per l'evolució de les relacions hispano-nord-americanes des de la guerra civil fins l'Operació *Torch* és THOMAS, Joan M.: *Roosevelt y Franco. De la Guerra Civil española a Pearl Harbor*, Barcelona, Edhasa, 2008.

del Partit una circular extraordinària en què, davant les circumstàncies del moment, s'assenyalaven els principis permanents i indeclinables de la Falange: una posició antidemocràtica, una ambició imperial, unes reivindicacions territorials i, finalment, la unitat entorn el Caudillo i l'Exèrcit. Arrese entenia el conflicte mundial com la lluita entre «dos ideologías: las ideas democráticas con desembocadura cierta en el comunismo y las ideas totalitarias». Es requeria «serenidad», que no significava pas «indiferencia ni frialdad», sinó «manera de situarse en el lugar preciso: en ese lugar preciso para el que hoy más que nunca necesitamos recuperar la tensión y el nervio de los días angustiosos y triunfales». Les paraules d'Arrese no deixaven cap dubte en la identificació de la Falange amb les potències de l'Eix: de fet, tot just uns mesos abans la Falange havia estat el nucli més actiu en la mobilització de la División Azul, a la qual havia aportat molts efectius.²²⁸

La política internacional i les diferències amb altres sectors del règim (sobretot els militars) creaven un cert nerviosisme a les files falangistes, que creien arribat el moment de materialitzar la bel·ligerància espanyola i la identificació amb l'Eix. A les pàgines de *La Mañana* se succeeixen aquelles jornades les informacions relatives a la marxa de la campanya de les tropes anglo-nordamericanes, dirigides pel general Eisenhower, al nord d'Àfrica. Darrere uns titulars ambigus que parlaven de resistència, de danys, de càstig a les forces aliades s'hi projectava la identificació tendenciosa de la premsa del Movimiento amb les potències de l'Eix.²²⁹

Aquelles properes setmanes un grup d'excombatents féu sentir la seva veu, mostrant una radical postura d'independència espanyola respecte els interessos contrincants en la guerra mundial a través d'un full clandestí titulat «Por la bandera del 18 de julio...»:

«La presencia de las tropas anglonorteamericanas en el África septentrional ha provocado en algunos sectores una reacción anglófila que no podemos tolerar de ningún modo como españoles.

Tampoco podemos transigir con la posición imbécil y cobarde de los que señalan que una victoria anglosajona supondrá automáticamente el triunfo del comunismo en España y la renovación de los crímenes que caracterizaron la etapa republicana.

La causa española no debe depender en manera alguna del triunfo de Alemania o de Inglaterra, en cuya contienda se disputan problemas materiales que nos son absolutamente ajenos.

²²⁸ La circular extraordinària, de 12-11-1942, a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 20.

²²⁹ «El Ejército francés opone tenaz resistencia a las fuerzas de desembarco anglo-yanquis» (*La Mañana*, 10-11-1942), «La escuadra francesa pone en fuga a la aliada frente a Casablanca», «El avance británico en Egipto, detenido» (*La Mañana*, 11-12-1942), «Catastróficas pérdidas navales anglosajonas» (*La Mañana*, 14-11-1942).

[...] Nosotros nos lanzamos cara a las ametralladoras en los campos de España por la Fe de nuestros padres; para rescatar la independencia de nuestra Patria entregada precisamente a políticos dependientes del extranjero; para devolver a la nación española una vida que el Frente Popular amenazaba; para restaurar, en fin, el sentido tradicional de nuestra historia. Nada de esto, digámoslo una vez más, se ventila en la guerra mundial y, precisamente porque no existe quehacer español en esta contienda, es por lo que los combatientes del Movimiento Nacional asistimos como espectadores a cuanto ocurre.

[...] Por ello, nosotros, combatientes de la Cruzada Nacional, hacemos constar que no estamos dispuestos a dejar la defensa de España y de los principios por los que murieron nuestros hermanos al beneplácito extranjero, ni tampoco jugarnos el destino de España a una de las posturas del tapete verde internacional.

Para que no se pierda lo que conquistamos a tan duro precio, estamos absolutamente decididos a unir nuestra sangre a la ya gloriosamente derramada, luchando hasta morir, si preciso fuera, por la unidad y la independencia de España.

Espanyoles: Ni con Alemania ni con Inglaterra, entera y totalmente con España». ²³⁰

Era moment de grans sacrificis per la Falange i el llenguatge bel·ligerant instaurat per Sáez de las Moras a les pàgines de la premsa tornava a atacar de nou a aquells representants de les classes acomodades de la ciutat que, amb la seva indiferència i la única preocupació pels seus interessos particulars, no havien entès que la victòria en la guerra civil i el *Nuevo Estado* instaurat per la Falange eren mostra d'uns nous temps, d'un nou estil polític. No havien entès que en la *Nueva España* falanista no hi tenien cabuda:

«En nosotros despiertan dos sentimientos acusados: asco e indignación y sólo hay una manera de defendernos contra ellos: de la misma manera que nos defenderíamos de una rata hambrienta que tratase de morder la suela de nuestro calzado. Aplastándole.» ²³¹

El delegat provincial del Frente de Juventudes, Jesús Frago del Toro, escribia a *La Mañana* una exhortació també contra les classes acomodades, desmobilitzades i que es desfeien de qualsevol compromís amb el nou ordre falangista:

«[...] después de una guerra dura y terrible que vino a salvar una civilización y a hacer que perdurase el espíritu y la Cruz, es palpable y notorio que son las clases acomodadas las que, con una actitud suicida y egoísta, se apartan de nosotros, porque a la hora de la justicia se aferran desesperadamente a unos bienes que les cupo en suerte tener, sin cuidarse ni poco ni mucho de que muchos españoles viven miserablemente, aunque pretenden disimular su glotonería y ansia con unos actos piadosos y de caridad falsa. No es caridad ni limosna lo que se pide, sino justicia por la que, quizá, algún hijo suyo supo morir gallardamente en un parapeto de España.» ²³²

²³⁰ AHL, Fons GC, Lligall 209, Expedient 53. Aquest manifest apareix reproduït també a LÓPEZ VILLATORO, Francisco: *Los inicios del franquismo en Córdoba. FET y de las JONS*, Còrdova, Universidad de Córdoba / Ayuntamiento de Córdoba, 2003, p. 239.

²³¹ «Indiferentes», *La Mañana*, 3-9-1942.

²³² Jesús Frago del Toro: «Exhortación apremiante ante una actitud suicida», *La Mañana*, 8-9-1942.

3.4. Els enfrontaments de Falange amb les autoritats locals i provincials.

La duplicitat de càrrecs a nivell municipal i provincial va ser font constant de tensions, menors o majors, que portaren algunes vegades a conflictes que deixaven de ser personals per convertir-se en polítics. Des del primer moment de l'establiment del règim franquista es constaten tensions d'aquesta naturalesa en la majoria de províncies espanyoles. Va ser, per tant, un fet freqüent que, si bé no qüestionava el règim, sí que posava en entredit la pretesa unitat entre els vencedors de la guerra i, sobretot, generava preocupacions, prenia esforços i llimava la credibilitat de les diferents institucions del règim. Amb el benentès que, per la seva situació teòrica i pràctica de submissió a l'Estat, el Partit Únic FET y de las JONS acostumava a sortir-ne més malparat.

3.4.1. Les topades amb les autoritats locals...

En una data tan primerenca com abril de 1939, el cap local de FET y de las JONS de la Sentiu de Sió (Noguera) i altres veïns del poble, propietaris i vocals de la comissió gestora, enviaven escrit al Governador Civil de la província denunciant l'Alcalde de la localitat. Se l'acusava d'una actuació desastrosa al capdavant de l'Ajuntament, d'un tebi entusiasme per la Causa Nacional, com ho demostrava el fet de no haver volgut adquirir una bandera nacional per la Casa de la Vila, i haver nomenat pel càrrec de carter a un «elemento rojo». És clar que els seus antecedents no eren molt indicats: abans de la guerra havia presentat una sol·licitud per derribar una Creu de terme, no havia assistit mai a cap acte religiós i la seva moralitat era considerada com a mínim dubtosa. Els denunciants ja estaven tips de manifestar la seva disconformitat, però l'Alcalde no rectificava els seus errors. D'aquí que demanessin al Governador la destitució immediata de l'Alcalde, «*para el bien del Pueblo de Asentiu y de la Gloriosa Causa que todos defendemos*».²³³

No sabem, tanmateix, com va acabar l'assumpte, no hem trobat referència a cap destitució i recanvi, però deduïm que darrere aquesta denúncia –i tantes altres que es cursaren a tot Espanya– hi devia haver lluites d'interessos entre diferents sectors adictes

²³³ AHL, FGC, Lligall 17, Expedient 36. També el nomenament de funcionaris municipals va ser la causa de la denúncia contra l'Alcalde que el cap local de FET y de las JONS de Figuerola d'Orcau va dirigir al Governador Civil, a principis de 1943. S'acusava l'Alcalde d'haver destituït l'empleat elèctric d'haver-lo substituït per un «hombre destructor de las Iglesias e Imágenes», el pare del qual, a més a més, havia posat la bandera de la FAI al balcó de l'Ajuntament. Les acusacions, tanmateix, eren desmentides per la comandància de la Guàrdia Civil d'Isona. AHL, FGC, Lligall 7, Expedient 81.

del règim per accedir a quotes reals de poder. Accedir al control del Partit era accedir al poder, als càrrecs, als beneficis personals, a les prebendes; perquè el Partit era poder real, limitat això sí i encara més als graons baixos, però al capdavant era poder. A la vegada que, durant tot el període franquista, el Partit va ser utilitzat per individus àvids de poder com a palanca d'accés a les institucions municipals o provincials. En aquells primers moments de repartiment de càrrecs, els arribistes i pretensiosos de totes les procedències polítiques identificades amb el règim intentaven fer-se (o refer-se) amb un lloc de poder propi, i les estructures del Partit, creades de nou, del no-res, oferien bones possibilitats. Sovint s'utilitzava el Partit –suposat màxim representant del nou règim– per desbancar del poder elements representants de la vella política, freqüentment acusats de pràctiques polítiques caciquils, que calia extirpar. De vegades, altrament, es tractava d'una extralimitació de les funcions dels caps locals de Falange, que indègudament passaven per sobre de l'autoritat de l'Alcalde. La situació devia ser encara més freqüent de les notícies i informacions que se'n disposa, atès que a finals d'agost de 1939 el Ministro Secretario General del Movimiento, Agustín Muñoz Grandes, havia d'enviar a totes les prefectures provincials una circular tractant d'aquesta problemàtica realitat:

«Es necesario llevar al ánimo de los Jefes Locales que bajo ningún concepto es admisible estén en pugna con los Alcaldes, que tienen que ser colaboradores de ellos mientras aquéllos tengan la representación del Estado; puede y debe un Jefe Local, si es concejal, emitir con toda firmeza su opinión dentro de los principios de corrección como cualquier otro concejal y como Jefe Local pedir los apoyos justos para la Falange Española Tradicionalista y de las JONS y sus fines, pero no puede pretender sojuzgarlo, debiendo ser relevado aquel que falle al respeto y corrección debidos a la Autoridad. En el Partido es donde deben brillar más los principios de Jerarquía y disciplina, y el Alcalde es un jerarca a quien le debe consideración y respeto.

Cuando un Jefe Local considere que la conducta del Alcalde no es correcta o la juzgue pernicioso, debe ponerlo en conocimiento del Jefe Provincial para que éste, si estima atendible el juicio, lo eleve al Gobernador, el que, suficientemente que es el inmediato superior del informado, providenciará.»²³⁴

La Falange, amb la deguda correcció i el corresponent respecte a l'Autoritat, calia que es presentés com una força col·laboradora que vetllés pel compliment dels valors del nou règim. I denunciar els casos d'incompliments. Això els portà, alguns cops, a enfrontar-se també a les autoritats eclesiàstiques locals. Existeixen denúncies de Falanges locals contra els rectors de poble. El cap local de FET y de las JONS de Llardecans denunciava el setembre de 1939 la discutible actuació continuada del sacerdot de la localitat. El dia de la Fiesta Nacional (18 de juliol) el capellà s'havia negat a endarrerir mitja hora la celebració

---

²³⁴ BMFET, núm. 66, 10-9-1939.

de la Missa per poder fer més lluïda la festa, tal com li havien demanat les autoritats locals. Aquell dia, quan entraren a l'església les autoritats amb els joves de les Organizaciones Juveniles i la Sección Femenina, correctament formats, amb la banda de tambors i cornetes i les seves respectives banderes, el sacerdot ja donà per acabada la missa. Igualment, el dia de Festa Major (per la Mare de Déu d'agost, el 15), quan les Organizaciones Juveniles estaven dins l'església esperant que comencés la missa, *«sale el sacerdote y con su modo de proceder, se dirige a los individuos que componen dichas milicias y no con muy buena forma les dice: que se bajen las mangas de la camisa inmediatamente o se vayan a la calle, originándose el correspondiente barullo y escándalo, que terminó con echar a la calle a dichas fuerzas junto con la bandera Nacional y las del Movimiento, viéndose así una vez más ultrajadas»*.²³⁵ El Bisbe va rellevar el sacerdot de la localitat, però uns mesos després (el juny de 1940) va dirigir-se al cap provincial de FET y de las JONS demanant-li que prohibís als membres de las OO. JJ. i de la Sección Femenina d'entrar als temples amb les mànigues de la camisa arromangades.²³⁶

A Balaguer, la Falange local denunciava el novembre de 1939 l'existència de dos grups en lluita, dues faccions entre les dretes locals que pretenien hegemonitzar el poder polític. El delegat comarcal d'informació i investigació de FET y de las JONS de Balaguer, Alfonso Gilabert Clua, home fort del Partit a la comarca, enviava un informe a la prefectura provincial sobre la situació política de la ciutat. Hi descrivia l'existència de dos grups: el que podria denominar-se *«grupo capitalista»* i el *«grupo sin capital»*. El primer estaria integrat per *«todos o casi todos los mangoneadores de la política retrógrada»*, mentre que el segon *«por los que sin poseer bienes de fortuna grande están considerados económicamente por la parte media»*. Els primers, autèntics *«vividores de la política»* segons el falangista, havien monopolitzat des de temps enrere la política local i comarcal, ja fos directament ja fos a través dels seus homes de palla, als quals movien segons els seus interessos, sempre utilitzant mitjans de la vella política. Després de la guerra, continuava, aquestes persones *«han vuelto hoy no sé por qué causas y medios a asomar sus calvas de gabilanes, por doquier, y se valen de todos los medios para hacerse con el mismo monopolio de la política que tenían en los tiempos de antaño y no es que sean desafectos al régimen, pero tienen una clase de afeción que no admite el sacrificio, y como Falange es sacrificio, de una forma muy disimulada boicotean sus postulados, no dejando de*

²³⁵ AHL, FGC, Lligall 7, Expedient 81.

²³⁶ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

aprovechar cualquiera ocasión que se les presente y haciendo el vacío a cuantos asuntos emanan de nuestra Falange». Aquest fet havia postergat dels llocs de poder els excombatents i excaptius de la ciutat, «hombres de derecha por convicción y temperamento y sin buscar intereses bastardos». En canvi, eren aquests excombatents i excaptius els que «representan un espíritu nuevo, que ellos no pueden comprender, y que forzosamente hay que imponer, captándose las masas, con una fe de apostolado, viviendo los momentos más difíciles de los pueblos y recogiendo sus latidos de cerca, no de los sitiales magestuosos en que quieren permanecer estos antiguos politicastos de las viejas banderías». Els falangistes, afirmava, se sentien desamparats perquè per aconseguir el poder era necessari tot el suport: «necesitamos que se nos escuche, que no nos guíe otra ambición que la del bienestar futuro de la Patria, que los cargos de responsabilidades no vayan a parar en manos ajenas a nuestros más caros sentimientos patrios, que en las esferas oficiales se nos oiga, ya que si no es así, imposible es introducir en la vida política de los pueblos aquel espíritu mayor, por el cual han dado su sangre tantos mártires y héroes en las checas de las cárceles y en los campos de batalla, y a quienes nosotros quedamos obligados con un juramento concedido ante el tribunal de Dios».

Gilabert criticava el fet que, en el moment de nomenar les comissions gestores, el Governador Civil fes més cas a les propostes de la Guardia Civil que a les de la Falange, com havia ocorregut amb la de Balaguer. La comissió gestora, en aquells moments, era formada per quatre persones procedents de la Lliga Catalana, dos tradicionalistes, un del Partit Radical i dos falangistes. Aquests darrers, entre els quals el propi signant de l'informe, presentaren la dimissió al trobar-se en absoluta minoria. Aquesta situació era desesperant per la Falange local perquè la població començava a posar en dubte el seu poder: «en los pueblos empiezan a considerar la Falange como un partido más, y ya sabes que no podemos ser nosotros los esparcidos de semejante semilla; y claro, ven que efectivamente a los hombres de la Falange se nos aparta de los mandos y con su sencillez quedan convencidos que no pesa en las esferas oficiales la FET, ya que empiezan a ver los mismos hombres de siempre en los puestos de mando, quedándose los otros, los de la vieja política a trascortina, igualmente que antaño».²³⁷

Hem reproduït paràgrafs de l'informe del delegat d'informació a Balaguer perquè, certament, reflecteix molt bé l'opinió i el sentir general de molts falangistes que veien, no

---

²³⁷ «Informe del Delegado Comarcal de Información e Investigación», 28-11-1939. ACN, Fons Delegació Comarcal de Información e Investigación de Balaguer, c. 8.

sense enuig, com representants de les elits locals recuperaven els ressorts del poder. Unes persones que no formaven part dels grups hegemònics tradicionals i que esperaven disposar d'un major protagonisme en el *Nuevo Estado*, però que veien que les velles elits recuperaven el poder i les seves formes de fer política. Mentre uns aspiraven a recuperar la posició social i política dominant d'abans de la guerra, altres esperaven que la *Nueva España* significués un nou sistema i unes noves persones.

Els càrrecs de les Falanges locals eren també objecte de disputa. El setembre de 1940, un capità de l'exèrcit enviava a l'inspector provincial Sebastián Monsonís un escrit en què s'informava de la moralitat discutible del cap local de FET y de las JONS de les Pallargues, localitat pertanyent al partit judicial de Cervera. El capità afirmava que les informacions les havia recollit durant les breus vacances que havia passat al poble, de gent sensata, entre elles la família de ca l'Altés. Havia enviat ja un document al cap comarcal del Partit a Cervera, Luis Hernández Palmés, amb la informació concreta al respecte, on s'acusava el cap local de Pallargues de conducta immoral, de tenir deutes que no volia pagar, de ser contrari a les dretes abans de la guerra, d'haver estat empresonat durant la guerra per estraperlista, d'imposar temor a les persones que s'oposaven als seus designis valent-se del càrrec, d'estar molt mal vist per la majoria del poble, i altres càrrecs menors. Tot plegat, pel bé del prestigi de la Falange, aconsellava que fos destituït i substituït per una persona ben vista per tothom, significativament de ca l'Altés. Davant la manca de resposta activa per part del cap comarcal i de l'inspector provincial, el capità envià escrit al Vicesecretari General de FET y de las JONS, Pedro Gamero del Castillo, que ordenà que s'iniciés una investigació. El cap provincial accidental de FET y de las JONS, Víctor Hellín, demanà informes al Governador Civil, al delegat provincial de Información e Investigación, a la comandància de la Guàrdia Civil d'Agramunt, a l'Alcalde i al capellà del poble. Tots els informes, tanmateix, van desmentir les acusacions i coincidiren en assenyalar la moralitat inqüestionable del cap local del Partit i la seva idoneïtat per continuar en el càrrec. Davant la coincidència dels informants, lògicament, el cap local de Pallargues continuà al seu lloc de poder; no sabem, però, si l'acusador va rebre cap tipus de sanció.²³⁸

Una altre cas ens l'ofereix la localitat d'Agramunt. El juliol de 1940, un veí camisa vieja del poble urgellenc enviava a Luys Santa Marina, Consejero Nacional del

²³⁸ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59. A principis de 1943 continuava al càrrec el mateix cap local de FET y de las JONS (AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 133).

Movimiento, una carta de protesta per les maquinacions en la recent destitució del cap local de FET y de las JONS. Explicava que quan arribaren al poble els combatents llicenciats de l'exèrcit hi havia al càrrec un metge cunyat de l'inspector provincial de FET y de las JONS, l'actuació del qual no era del gust dels excombatents i excaptius, respecte els quals suposadament mostrava cert menyspreu, tenia el suport d'exmembres de la Lliga i dels «falangistas de ayer», desatenent greument els assumptes de la Falange. Aquells proposaren a la prefectura provincial el relleu del cap local, proposta que va ser atesa, i el nou cap local del Partit havia actuat amb la màxima eficiència. Aquell dia, però, havia estat destituït i nomenat de nou l'anterior ocupant del càrrec. Assabentats de la destitució, els excombatents es dirigiren a la prefectura provincial, on no saberen donar-los explicacions convinents, la qual cosa els féu sospitar que es tractava del parentiu amb l'inspector provincial. Per això, els denunciants havien presentat *«la dimisión de la mayoría de Delegaciones, pero no como acto de rebeldía o de indisciplina a Falange, sino como protesta a la arbitrariedad tan manifiesta a todas luces»*. Afirmava que estaven disposats a dirigir-se a la Secretaría General del Movimiento si feia falta, o a donar-se tots de baixa del Partit. Acabava el seu escrit de denúncia amb unes reflexions ben representatives de l'esperit de la Falange d'acabar amb la vella política:

«Ante estos hechos denigrantes motivados por las intrigas políticas que tienen de fondo cuestiones familiares, yo me pregunto, ¿de qué servirá tanto sacrificio en los frentes de combate? ¿no será estéril la sangre generosamente derramada por esta legión de mártires que cayeron soñando una España mejor, exenta de las luchas y viciosas costumbres de antaño?

Ante todo lo expuesto nos rebelamos nosotros por reconocer que deben desaparecer del ambiente de la Nueva España estas zancadillas al viejo estilo y en defensa de la dignidad ofendida de un camarada, sin otro motivo que el de satisfacer ambiciones y egoísmos personales, dispuestos a laborar cada día con más ahinco y fe en el resurgir de la España inmortal.»²³⁹

Luys Santa Marina elevà l'escrit del que havia estat company de captiveri al Delegado Nacional de Administración de FET y de las JONS, fent-li una observació prou interessant:

«Como quiera que los informes que me dá coinciden con los que yo tengo por diversos conductos y que te puedo ampliar cuando gustes respecto a la situación de la Falange en la provincia de Lérida, te la remito para que tú tomes las medidas que creas necesarias.»²⁴⁰

Malauradament, tampoc tenim constància de com acabà l'afer agramuntí.

---

²³⁹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

²⁴⁰ Ibídem.

Un veí de Linyola, excaptiu i militant de FET y de las JONS, l'agost de 1944, enviava un escrit al Director General de Administración Local en què posava en coneixement que la persona que recentment havia estat nomenada Alcalde –a la vegada que cap local de la Falange²⁴¹– no era la més adequada. El fet denunciat era que, dos anys abans, l'esmentat Alcalde i altres veïns de la localitat havien estat expedientats pel Governador Civil Cremades ja que «*por sus manifestaciones, antecedentes y labor estaban destrozando el Régimen de Franco, por centros, calles y lugares de pública concurrencia*». Després de la investigació, i declarats «*desafectos al Régimen algunos y saboteadores a la Causa Nacional*», van ser condemnats a multes d'elevada quantitat. El denunciant demanava que es fes justícia «*honrando a Dios y a la Patria*», i l'autoritat competent actués en conseqüència en benefici de la població. Interessat per la superioritat, el Governador Civil de Lleida confirmava la sanció precedent de la persona nomenada per Alcalde, si bé les seves crítiques no es dirigien al règim de Franco sinó al «*desgobierno de quienes integraban la Comisión Gestora del Ayuntamiento de Liñola*», fets denunciats en aquells moments que després, amb el temps, es veieren confirmats. L'escrit es feia ressò del malestar que regnava en la població, que havia estat la causa de la destitució de l'anterior comissió gestora, i es refermava en la proposta encapçalada pel nou Alcalde. Es passava per alt la reclamació del falangista i l'octubre prenia possessió la nova comissió gestora.²⁴²

3.4.2. ...i amb les autoritats provincials.

Efectivament, tots aquests casos anteriors es tracten d'escrits particulars, interessats i amb un fort component localista, a la vegada que disposem de poca informació per contrastar les situacions que en elles s'hi denunciaven. Però el fet és que reflecteixen un cert malestar i unes tensions entre els vencedors produïdes pel nomenament tant de les jerarquies del Partit com pels càrrecs municipals.

En els escrits de la prefectura provincial proliferen les acusacions de l'actitud antifalangista de les autoritats provincials, amb el Governador Civil Juan A. Cremades al capdavant. El mandat de Cremades, entre el gener de 1939 i l'abril de 1943, coincidí amb una prefectura provincial de FET y de las JONS de pocs recursos i poc poder per oposar-

²⁴¹ «Parte mensual de agosto de 1944», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 147.

²⁴² Els dos escrits a AGA, Ministerio de la Gobernación, DGAL, c. 44/2762.

s'hi, especialment els seus primers tres anys (amb Bañeres, Mora Sádaba, Trepai i Abril). En aquest sentit, va ser durant el període de Cándido Sáez de las Moras al capdavant de la prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida quan es produïren les majors tensions amb l'Ajuntament de Lleida, la Diputació i el Govern Civil, institucions on segons els falangistes s'agrupaven els sectors antifalangistes de la ciutat, aquell esperit acomodaticí que calia extirpar de la *Nueva España*.

De l'Alcalde de la ciutat, Juan J. Arnaldo Targa, es deia que només tenia de falangista el carnet de militant que indegudament posseïa, i la seva actuació al capdavant de l'Ajuntament «*cada día se aparta más de las directrices del Nuevo Estado y se caracteriza por su constante oposición a la Falange*».²⁴³ La Falange ja havia criticat la composició de l'anterior comissió gestora, presidida per Ramón Areny, que no pertanyia a FET y de las JONS i se l'acusava d'estar encausat per la Ley de Responsabilidades Políticas, i la majoria dels gestors tampoc pertanyien al Partit.²⁴⁴

Una primera tensió entre el president de la Diputació José Mª Porcioles i la prefectura provincial de FET y de las JONS va tenir lloc la nit de Reis de 1942. L'editorial de *La Mañana* de l'endemà acusava els organismes de beneficència de la poca recaptació de donatius i la poca implicació en la Festa de Reis, en l'atenció dels nens més desamparats. El to de l'escrit era bel·ligerant contra aquells sectors de la societat lleidatana que no atenien a la caritat més elemental:

«Pero si la Falange hubiera transigido con una situación de menosprecio dedicada a los niños desamparados, hubiéramos contemplado un año más, no ya de beneficencias ramplonas, sino de abandono total de esta ofrenda sencilla i obligada, tan conmovedora y estimable.

Tenemos que decir, sin dolernos prendas, que los donativos para esta fiesta han sido tan asombrosamente escasos, que en un rasgo de pudor público nos resignamos a no hacer constar. Allá con sus conciencias.

La Falange ha vestido su cabalgata sin ellos, como ayer trepó por el Alto de los Leones sin ellos, y como mañana clavará su victoria final sin ellos.

---

²⁴³ «Boletín de información y ambiente de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lérida», n° 624 (15-4-1942), n° 651 (30-4-1942). AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17. Malgrat aquesta suposada actuació antifalangista, val a dir que FET y de las JONS tenia a l'Ajuntament de Lleida Víctor Hellín (secretari provincial i delegat provincial de Transportes), Juan Montseny (delegat provincial de Sindicats) i Joaquín Arranz Monasterio (secretari provincial de Transportes).

²⁴⁴ «Información relacionada con nuestro escrito n° 18.141 del pasado año, sobre Lérida», 10-4-1940. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368. No tenim constància de l'expedient de responsabilitats polítiques de l'alcalde Areny, si bé és cert que actuà de testimoni favorable a diversos inculpats. Cfr. MIR, C. / CORRETGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme...*, op. cit., 1997.

Queden ahí, al lado de sus lumbres excesivas, de sus despensas atiborradas de géneros clandestinos y de su paz conseguida con tanto esfuerzo ajeno y grande».²⁴⁵

Uns dies dies després, José Mª Porcioles enviava sengles cartes al cap provincial del Movimiento i al delegat provincial del Frente de Juventudes, en què feia constar «*el doloroso efecto*» que havia produït el fet que molts infants assistits per Auxilio Social s'haguessin quedat sense juguets, tot i el compromís adquirit per aquells dos. La situació es veia agreujada pel fet que Porcioles era a la vegada president de la Diputació i delegat provincial d'Auxilio Social, i per tant es trobava al capdavant de tota la beneficència de la província. En les cartes que es creuaren Porcioles i González Moreno (delegat provincial de Frente de Juventudes), pot constatar-se com les acusacions de responsabilitat eren mútues.²⁴⁶ El fet és que, si des del nomenament de Porcioles a la presidència de la Diputació (setembre 1940) fins aleshores, les relacions en el camp de la beneficència entre la Falange i la Diputació havien estat assenyalades com a òptimes, a partir d'aquest moment els informes falangistes tendiran a desacreditar la tasca de Porcioles tant al capdavant d'Auxilio Social com de la Diputació.

A Porcioles se l'acusava des de la Falange de descuidar la delegació d'Auxilio Social en benefici del càrrec de president de la Diputació i de la seva notaria a Balaguer, de no preocupar-se'n en absolut, de la independència i el funcionament de la delegació la al marge del Partit.²⁴⁷ Es discutia el seu passat polític regionalista. L'agost de 1939, un grup de veïns de Balaguer havien presentat una denúncia contra el notari en què se'l responsabilitzava de la crispació política d'aquella ciutat i se l'acusava de republicà i catalanista i de ser el responsable màxim del fracàs de l'alçament a Balaguer. En aquell cas, Porcioles havia desmuntat una per una les acusacions en un llarg plec de descàrrecs i havia pogut mobilitzar a favor seu l'Ajuntament, la Falange local, la Hermandad de Cautivos por España, l'Acció Catòlica de Balaguer, així com l'Alcalde de Lleida Ramón Areny i el president de la Diputació Conrado Cortada, amb la qual cosa pogué demostrar la seva adhesió al Movimiento.²⁴⁸ L'abril de 1942 es recuperava aquella denúncia i

²⁴⁵ «Nuestro 'no importa', frente a todo», *La Mañana*, 6-1-1942.

²⁴⁶ ANC, Fons Porcioles, Correspondència, c. 50, gener 1942.

²⁴⁷ «Boletín de información y ambiente de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lérida», núm. 557 (15-3-1942), núm. 675 (16-5-1942), núm. 714 (30-5-1942). AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²⁴⁸ Un anàlisi detallat d'aquesta denúncia i el següent plec de descàrrecs de Porcioles a SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: «La societat de la tensió i de la sospita. Disputes i enfrontaments entre els vencedors a les comarques

l'expedient instruït. S'afirmava que no només l'interessat havia silenciats aquell passat a l'hora de sol·licitar l'ingrés al Partit, sinó que els informants «*quisieron silenciar la verdad por temor a la influencia que hoy en día goza el camarada Porcioles, especialmente cerca del Gobernador Civil de la Provincia*». ²⁴⁹ A efectes de depuració, i amb la proposta d'expulsió, s'elevaven a la Secretaria General del Movimiento juntament amb una declaració davant el Tribunal Popular de Lleida i una carta del propi Porcioles en què suposadament quedaven demostrades totes aquelles acusacions. Es feia constar la necessitat de resoldre l'expedient de depuració el més aviat possible:

«Convendría en gran manera, en bien del Partido y de su prestigio, el activar la resolución del expediente de depuración referido, pues a pesar de ser pública la actuación del camarada Porcioles el día del Alzamiento Nacional, sigue siendo Presidente de la Diputación y Delegado Provincial de Auxilio Social, aprovechando dichos cargos precisamente para laborar en contra de la Falange y para hacer constante obstrucción a todo lo que representa un avance hacia la implantación de nuestro Estado Nacional-Sindicalista.

Se mantiene apartado por completo del Partido. En Balaguer, donde tiene su residencia y de donde es Notario, actúa como un verdadero cacique dando impulso a actividades ajenas a la Falange y puede decirse que contrarias a la misma». ²⁵⁰

L'acusació d'actuar de forma caciquista era ben pròpia dels falangistes d'aquells moments, com s'ha demostrat en molts estudis locals o provincials, i la utilitzaven a tort i a dret contra els seus oponents polítics. Tot i la urgència, però, no trobem constància de la resolució de l'expedient de depuració de José Mª Porcioles, ans al contrari, les referències disponibles indiquen que el març de 1943 encara no s'havia resolt. ²⁵¹ Quan el març de 1943 va ser nomenat el lleidatà Eduardo Aunós nou ministre de Justícia, Porcioles va ser ascendit a Director General de Registros y Notariado, efectuant així el salt cap a Madrid. Tot sembla indicar, a tenor de la carrera política posterior de Porcioles, que aquell expedient de depuració mai va resoldre's i es va perdre misteriosament en els arxius del Partit. No cal dir que el paraigua protector de tot un Ministre com Aunós bé el devia ajudar. ²⁵²

---

de Lleida, 1938-1939» a ARNABAT, R. / MARÍN, M.: *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*, Valls, Cossetània, 2001, pp. 741-753.

²⁴⁹ «Boletín nº 651 de información y ambiente...», 30-4-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²⁵⁰ «Boletín nº 787 de información y ambiente...», 30-6-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²⁵¹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 191.

²⁵² Segons el mateix Porcioles, com a solució pactada amb el ministre d'Agricultura Miguel Primo de Rivera per suavitzar les tensions amb els falangistes provocades pel seu nomenament, prengué possessió del càrrec a Madrid vestit amb l'uniforme de delegat local d'Auxilio Social de Balaguer. Cfr. PORCIOLES, José M^a: *Mis memorias*, Barcelona, Prensa Ibérica, 1994, pp. 57-58. Per un anàlisi de la trajectòria política de Porcioles

Ara bé, si les tensions amb el president de la Diputació van arribar a un expedient de depuració mai resolt, les tensions entre Cándido Sáez de las Moras i el Governador Civil José A. Cremades van adquirir un nivell d'enfrontament obert i declarat. Han anat apareixent al llarg del nostre relat nombroses referències a les acusacions de la Falange lleidatana al Governador Civil Cremades (1939-1943) des dels primers mesos del seu mandat el 1939, de la seva actuació sempre al marge del Partit, al qual ignorava, dels obstacles que sempre havia posat al desenvolupament i a l'exercici de les funcions del Partit, al suport i connivència que donava als grups i sectors antifalangistes de la ciutat, etc. Aquesta havia estat la tònica habitual de les relacions entre la prefectura provincial de FET y de las JONS i el Governador Civil i, segons els informes periòdics enviats a la Secretaría General del Movimiento, continuà amb Sáez de las Moras. Amb ell, però, el to de l'enfrontament pujà i adquirí caràcter institucional: anaven força més enllà de detestar-se personalment i de protagonitzar «*pintorescos incidentes*», com recordava anys després Emilio Romero, aleshores director de *La Mañana*.²⁵³

Els papers de la Falange ens documenten diversos enfrontaments entre el cap provincial del Partit i el Governador Civil. Ens serveixen per interpretar els fets des de l'òptica dels falangistes, però al no poder-los contrastar amb altres fonts, ens ofereixen de ben segur una visió parcial d'aquells.

L'abril de 1942 les informacions de la Falange assenyalaven que l'oposició de les autoritats locals i provincials, entre elles el Governador Civil, arribaven fins i tot al terreny esportiu. Es donava la circumstància que a Lleida existien dos clubs de futbol: un, el Lérida Balompié, l'altre el Club Deportivo Leridano. El primer disposava del suport de «*todos los elementos rojos de la localidad*»; el segon era l'equip del Partit i jugava al Camp d'Esports de la Falange. Es queixaven del tracte diferent que rebien un i altre equip, tant de la població lleidatana com de les autoritats:

«Cuando juega el 'Lérida Balompié' el campo está lleno a rebosar y es grande el entusiasmo a favor de dicho equipo.-Cuando el 'Club Deportivo Leridano' los elementos rojos aprovechan esa ocasión para la exteriorización de su odio a la Falange, yendo siempre a favor del equipo forastero e insultando a nuestros jugadores, constituyendo un espectáculo lamentable que ha sido censurado, incluso por los equipos visitantes. En el último partido se llegó a una batalla campal, con puñetazos entre falangistas y destacados rojos. El Jefe Provincial del Movimiento tuvo que intervenir porque la Policía Armada y

---

com Alcalde de Barcelona (1957-1973), vegi's MARÍN CORBERA, Martí: *Josep Maria de Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*, Barcelona, Editorial Base, 2005 (1a ed. 2000).

²⁵³ ROMERO, Emilio: *Tragicomedia de España...*, op. cit., 1985, p. 61

la Guardia Civil se llevaban detenido al Delegado Provincial de Justicia y Derecho [José Mª Hernández Palmés].

Es indiscutible que el asunto no es deportivo, sino político, pero lo censurable es que cuando juega el 'Lérida Balompié' a todos sus partidos asiste el Gobernador Civil, Alcalde y otras autoridades ajenas a la Falange, y cuando el 'Deportivo' no asiste ninguno de ellos».²⁵⁴

La rivalitat i les tensions, que pel que sembla anaven més enllà del terreny esportiu, van durar fins que el gener de 1947 es van fusionar els dos equips. Els escrits falangistes assenyalaven el tinent-coronel José del Valles Marijuan, cap de la Comandància Rural de la Guàrdia Civil de Lleida, com «uno de los mayores enemigos que tenemos en esta provincia» ja que «realiza continuamente una labor de propaganda y censura contra la Falange, y desde luego no presta en absoluto ninguna colaboración a la misma».²⁵⁵ Evidentment, les forces d'ordre públic estaven sota control del Governador Civil, no pas de FET y de las JONS, i en aquell context d'enfrontaments entre les dues institucions, l'actuació de la Guàrdia Civil no era del gust de la Falange.

El 6 de novembre de 1942 el cap provincial de FET y de las JONS de Lleida enviava un escrit al Ministro Secretario General del Movimiento deixant constància d'una greu topada telefònica tinguda amb el Governador Civil. Es tractava de la investigació sobre un incident protagonitzat per José Pané Miró, que, segons Sáez de las Moras, havia estat utilitzada pel Governador Civil per fer vexacions a la Falange. Un agent policial s'havia presentat a la Secretaria Local de Falange preguntant per un Inspector de districte que, suposadament, havia presenciat els fets. No sabem a què es refereixen aquests incidents, però podrien ben ser activitats clandestines de sectors carlins antifalangistes. Hi ha constància que l'encausat Pané, fill d'un dels carlins compromesos amb els fets de la visita de Franco, va ser expulsat del Partit el 1943.²⁵⁶

Quan el cap provincial s'assabentà de la intromissió de l'agent policial va telefonar al Governador Civil oferint-li des de la prefectura les explicacions necessàries, i fent-li notar que «creía sinceramente que no decía mucho en pro de las relaciones que deben existir entre el gobierno y la Jefatura, el que a una Jerarquía se la quisiese interrogar como a un particular cualquiera, sobre un hecho de régimen interno». Inicialment, el Governador

---

²⁵⁴ «Boletín nº 651 de información y ambiente...», 30-4-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²⁵⁵ *Ibidem*. En els seus informes interns, a més a més, la Falange acusava la comandància de la Guàrdia Civil de connivència amb l'estraperlo.

²⁵⁶ BMFET, núm. 187, 10-7-1943.

Civil sembla que va respondre traient-se la responsabilitat de sobre, que no sabia allò que feia la Policia, que havia estat encarregat pel Ministro de la Gobernación i que pensava trucar-lo. Bruscament canvià d'actitud i:

«dice que hará lo que quiera, y que pondrá en conocimiento del Sr. Ministro los obstáculos que esta Jefatura le pone en desempeño de su misión. Procuré calmar su estado de excitación, rogándole que no se enfade, que lo único que pretendo es informarle de toda la verdad, conversaciones, comentarios, reuniones clandestinas y sobre todo decirle quienes son los dirigentes; no quiere ya ni escucharme y de una forma grosera deja entrever la falta de crédito que le merecen los Organismos del Partido. Esto es natural, pues aunque dichas reuniones no las preside él, es cierto, que quien las dirige son sus más íntimos amigos y colaboradores, hasta el extremo que la Delegación de Abastecimientos, (regida por su antiguo Secretario particular) es un nido de antifalangismo y donde peor se habla del Movimiento y de donde manan todas las consignas que en esta provincia mueven agentes indeseables y estómagos agradecidos».

Certament, les acusacions eren dures vers el Governador Civil... El cap provincial donava per trencades les relacions entre el Govern Civil i la prefectura provincial del Movimiento, i atacava la persona del Governador Civil furgant en el seu passat i present antifalangista:

«Y como quiera que esta aptitud [sic] del Sr. Gobernador ya forma parte de su ser puesto que antes de la guerra intentó interrumpir a José Antonio en un acto de Zaragoza, cosa que se le prohibió en una forma no muy 'legal', que siendo excombatiente (fue ordenanza de su padre) no se ha afiliado todavía a la Falange, y porque son ya cuatro o cinco los Jefes que pasan por esta Provincial sin posibilidad de hacer obrar por la obstrucción que en él encuentran, te ruego hoy, porque lo creo necesario para la Falange, no que se me destituya, sería un tanto más que él esgrimiese o presentase a Gil Robles, pero sí que se me permita ir a la División Azul ya que según la última circular de la Vicesecretaría es necesario el relevo».²⁵⁷

A la Lleida de l'època eren ben conegudes les antipaties del Governador Cremades vers la Falange. El Governador, profundament catòlic, era persona íntegra, però de tracte distant, impulsiu, tallant, massa directe, i no podia veure la Falange. Així ens ho ha dit algun dels entrevistats, que hi tenia fil directe.²⁵⁸ A Sáez de las Moras no li va ser acceptada la petició d'anar a Rússia a combatre el comunisme i va continuar al capdavant de la prefectura encara cinc mesos més. No per això, tanmateix, van acabar-se els enfrontaments.

²⁵⁷ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118. Sáez de las Moras no va ser l'únic cap provincial que ho va sol·licitar. Com diu Xavier Moreno, l'adhesió dels caps provincial i locals a la División Azul van originar més d'un problema a FET y de las JONS. Cfr. MORENO JULIÀ, Xavier: *La División Azul...*, op. cit., 2005, pp. 95-96.

²⁵⁸ Entrevista a José Bureu Baqué, Lleida.

Un mes després, el desembre de 1942, Sáez de las Moras dirigia un altre escrit a la Delegación Nacional de Provincias en què informava de la persecució a què es veien sotmesos els falangistes lleidatans per part dels agents de l'ordre públic. Es queixava del tracte diferent que rebien els elements contraris a la Unitat política, als quals ni se'ls vigilava ni se'ls molestava el mínim malgrat tenir notícia del repartiment de follets clandestins, mentre que s'aprofitava la més mínima ocasió per practicar registres i interrogar els falangistes. El cap provincial relatava què havia succeït el dia anterior amb motiu de la postulació d'Auxilio Social. Pel fet de portar l'emblema a la mà o al barret i no a la solapa, alguns falangistes havien estat sancionats pel Govern Civil, que fins i tot volia publicar a la premsa les sancions.

Però el cas de la detenció efectuada al cap provincial del SEU, Julio Mejón Sudor, ja resultava intolerable per la Falange lleidatana.²⁵⁹ Segons la versió del cap provincial l'assumpte va anar de la següent manera. En un cafè de la ciutat, on Mejón estava amb altres falangistes, la Policia li va requerir la documentació. El jove falangista va mostrar la seva cèdula personal tot identificant-se com a cap del SEU, però com que no portava a sobre la documentació per acreditar tal càrrec, va ser conduït a la comissaria amb altres detinguts. Mitjançant una comprovació telefònica, els altres detinguts foren deixats en llibertat, al tractar-se de reclusos d'una Colònia Penitenciària de la ciutat. Per contra, no hi va haver cap comprovació telefònica en el cas de Mejón. Quan el cap provincial tingué notícia dels fets telefonà al Governador Civil sense aconseguir parlar-hi i tot seguit es va personar a la comissaria. Allí va haver d'esperar una bona estona en una estança amb diversos detinguts per ser rebut pel Comissari en cap. Evidentment, l'espera al costat dels detinguts, tota una falta de consideració i de respecte a la seva persona i càrrec, encrespà encara més el cap provincial que, mentre parlava amb el Comissari, va ser interromput per l'agent que havia practicat la detenció. Sense més paraules, i amb o sense el permís del Comissari, Cándido Sáez s'emportà Julio Mejón de la comissaria. L'escrit del cap provincial acabava amb una petició de justícia allà on correspongués, «*ya que el pedir esto al Gobierno Civil de Lérida será perder el tiempo*».²⁶⁰

---

²⁵⁹ Excombatent de la División Azul, Julio Mejón va ser nomenat cap provincial del SEU l'agost de 1942, tot just retornat de Rússia. Regidor pel terç corporatiu a l'Ajuntament de Lleida, 1955-1961. Casat amb María Josefa Artigues Solanes, germana de *camisa vieja* afusellat i destacada militant falangista, que va ser la darrera delegada provincial de Sección Femenina. El seu pare, el capità d'infanteria Julio Mejón Carrasco, implicat en la revolta militar a Lleida, havia estat executat prop del Camp Escolar la nit del 25-7-1936.

²⁶⁰ La versió de Cándido Sáez de las Moras, de 7-12-1942, a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 95. Aquest cas apareix citat en les memòries d'Emilio ROMERO: *Tragicomedia de España...*, op. cit., 1985, p. 61.

La qüestió del nomenament de càrrecs polítics locals era motiu de freqüents topades entre el cap provincial i el Governador, tal com es notificava el febrer de 1943. Segons Cándido Sáez de las Moras, el Governador només demanava a la prefectura provincial informes o propostes per cobrir les vacants de les gestores municipals en els casos de pobles d'escassa importància, mentre que en les localitats més grans no sol·licitava informes o només en demanava de determinades persones. Normalment, continuava la queixa, els escassos informes sol·licitats no eren tinguts en compte i es nomenaven persones no adherides al Movimiento. Comentava el cas de Viella, cas important donada la seva situació fronterera: tot i els informes negatius de Falange, havia estat nomenada Alcalde una persona no adicta al Movimiento. Això, lògicament, provocava un greu desprestigi al Partit, a parer de Sáez de las Moras.²⁶¹

La destitució de l'Alcalde de Sant Llorenç de Morunys i la imposició d'una multa de 5.000 ptes i un arrest de 30 dies per haver infringit les disposicions vigents sobre balls públics, havia donat també lloc el novembre de 1942 a un enfrontament entre el Governador Civil i el cap provincial del Movimiento. Es veu que per la festa major del poble, la nit del 17 d'agost se celebrà un ball a l'aire obert però la pluja obligà a traslladar-se al cafè denominat «El Jardín». El cafè ja estava tancat i davant la negativa del propietari a obrir les portes de nou perquè s'hi realitzés el ball –segons l'informe de la Guàrdia Civil– l'Alcalde l'amenaçà dient-li que *«esta noche tiene que continuar el baile por cojones, pues de lo contrario serán tiradas a tierra las puertas del establecimiento»*, li donà 15 minuts per obrir l'establiment, excità els ànims dels congregats i va proferir paraules grosseres contra els agents de la Guàrdia Civil allí presents. Un cop obertes les portes, el ball va durar fins més enllà de les 4 de la matinada. El 25 d'agost, el Governador Civil havia cursat la destitució de l'Alcalde al Ministerio de la Gobernación i el 12 de setembre presentava la proposta de renovació parcial de la comissió gestora del poble.²⁶² Resultava, però, que com que l'Alcalde era a la vegada cap local de FET y de las JONS es beneficiava de la Ley de Fuero de les jerarquies de FET y de las JONS de 5 de març de 1941 i, per tant, havia de ser destituït d'aquest càrrec per poder ser detingut i empresonat.²⁶³

La versió dels fets de l'Alcalde destituït resulta en aquest cas prou interessant per contrastar l'anterior informe. Afirmava que, convençut ell i tots els presents que el cafè

---

²⁶¹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

²⁶² AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de la Administración Local, c. 44/2597.

²⁶³ BOE, núm. 64, 5-3-1941.

estava tancat per deslluir la festa, sense violència ni coacció va invitar al propietari del cafè «El Jardín» a obrir la sala per continuar allí el ball. Un agent de la Guàrdia Civil li va fer saber que no creia procedent la seva actuació i l'Alcalde li va contestar, sense faltar-li en cap moment el respecte, que ell era l'únic responsable dels seus actes. L'Alcalde creia que l'agent s'havia de posar sota les ordres seves i no pas a l'inversa. Segons la seva versió, l'arrel dels fets anava més enllà, tenia antecedents, ja que de feia un temps la comandància de la Guàrdia Civil s'havia distanciat de l'Alcaldia i prestava el seu suport a rojos (com el propietari del cafè) i altres estraperlistes. L'Alcalde destituït, excombatent i ferit de guerra, aconseguí mobilitzar al seu favor totes les forces vives del poble (capellà, jutge municipal, delegats dels serveis de Falange, president d'Acció Catòlica), que destacaven la tasca honrada i altament patriòtica duta a terme al capdavant de l'Ajuntament, sempre inqüestionada i que consideraven absolutament injusta i desmesurada la sanció.

Certament, el cap provincial Sáez de las Moras considerava que es tractava d'una persecució més dels membres de la Falange per part del Governador Civil, ja que segons deia a Lleida s'havien celebrat revetlles oficials que havien durat fins més enllà de les quatre i no havien estat sancionades, tot i el coneixement per part de l'autoritat. Finalment, el cap local de FET y de las JONS de Sant Llorenç de Morunys sembla ser que no va ser destituït del càrrec i, suposem, no devia complir la sanció d'arrestament.²⁶⁴

3.5. La unificació dels càrrecs provincials: de Falange a Movimiento Nacional. 1943-1945.

Tots els estudis d'àmbit provincial o regional sobre la Falange i les institucions polítiques mostren enfrontaments entre les dues autoritats, que van ser generals arreu del país.²⁶⁵ Des de 1938 a Sevilla, i progressivament en la resta de províncies, la unificació dels dos càrrecs va ser la solució adoptada en tots els casos, i va significar a curt i mitjà termini la desaparició de les tensions, la institucionalització real de la Falange (discutida

²⁶⁴ Tota la documentació del cas de Sant Llorenç de Morunys a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 95. En la relació de les prefectures i caps locals de FET y de las JONS de l'Annex 3, apareix la mateixa persona ocupant el càrrec de Sant Llorenç de Morunys. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 130.

²⁶⁵ A nivell general, cfr. CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria...*, op. cit., 2000, pp. 25-43. A nivell provincial o regional, per citar-ne alguns, THOMÀS, Joan M.: *Falange, Guerra civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, pp. 337-426; CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997, pp. 106-117; RIVERO NOVAL, Mª Cristina: *Política y sociedad en la Rioja durante el primer franquismo (1936-1945)*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, pp. 204-213 i 245-247; GONZÁLEZ MADRID, Damián-Alberto: *La Falange manchega (1939-1945). Política y sociedad en Ciudad Real durante la etapa «azul» del primer franquismo*, Ciudad Real, Diputación Provincial, 2004, pp. 78-102.

fins aleshores) i l'estabilització de la situació política a les províncies. La Falange creia que amb la unificació dels càrrecs aconseguia fer-se definitivament amb el poder.

La dualitat de poders provincials existent (Govern Civil i FET y de las JONS) es percebia com una situació de sotmetiment del Partit a les ordres del delegat governamental. La Falange no participava en les decisions governamentals, en molts casos el Governador no tenia en compte les propostes de renovació de gestores locals i provincials, l'autoritat dels caps locals estava sempre supeditada a l'autoritat de l'Alcalde, qui en el fons tenia capacitat (limitada, però capacitat) de decisió i recursos, els freqüents enfrontaments entre ambdós debilitaven la posició i prestigi de la Falange i n'obstaculitzaven l'activitat, moltes de les crítiques sobre la situació requeien sobre el Partit, etc. La coexistència dels dos càrrecs perjudicava i marginava FET y de las JONS a una posició absolutament accessòria en l'exercici del poder real. En paral·lel, com que en moltes localitats encara no estaven unificats els càrrecs d'Alcalde i cap local de la Falange, aquelles tensions sovint es transmetien a l'àmbit local i sempre era la Falange, per la seva debilitat orgànica, qui en sortia malparada. En els casos que s'havia produït la unificació, els Alcaldes-caps locals mostraven absoluta subordinació al Governador Civil i no pas al cap provincial del Partit (si encara no s'havia produït la unificació d'aquests dos càrrecs), ja que era el primer i no pas el segon qui, en definitiva, els havia nomenat i els podia cessar en qualsevol moment.

3.5.1. «Por fin gracias a Dios tenemos un Jefe Provincial y Gobernador que es un gran camarada y nos ayuda mucho». La unificació de càrrecs és un fet.

Els falangistes lleidatans entenien que només amb la unificació dels dos càrrecs el partit únic aconseguiria el prestigi, la influència i el poder que es mereixia. Així ho manifestaven sovint en els informes mensuals. La unificació era considerada la materialització de l'accés de la Falange al poder. Per aquesta via creien que aconseguirien reforçar l'Organització, podrien portar a la pràctica els seus postulats ideològics i que, d'una vegada per totes, els organismes i corporacions oficials s'inspirarien en els seus punts programàtics. Cosa que fins aleshores no havien aconseguit ja que aquells *«sólo reconocen como único Jefe superior al Gobernador Civil, y se convencen que el Jefe Provincial del Movimiento, sin ser al mismo tiempo Gobernador Civil, no tiene en*

*realidad ninguna autoridad sobre ellos, por lo que no se preocupan de si su actuación es o no del agrado del Jefe Provincial que no pueda separarles de sus cargos».*²⁶⁶

La unificació dels dos càrrecs a la província de Lleida va venir amb el nomenament de José M. Pardo Suárez com a nou Governador Civil i cap provincial de FET y de las JONS. Va arribar a la ciutat el 27 d'abril de 1943.²⁶⁷ Era nascut a Santander, tenia 30 anys, enginyer agrònom, s'havia format políticament a la Falange madrilenya i tot just acabà la guerra havia estat designat conseller nacional del SEU. El 1940 havia estat cap provincial de Política agrària i delegat provincial de Sindicatos de Badajoz.²⁶⁸ Arribava a Lleida per acabar amb els enfrontaments entre les dues institucions, que havien caracteritzat la relació de José A. Cremades i la Falange lleidatana, especialment en el període de Cándido Sáez de las Moras. El seu tarannà, segons els testimonis orals recollits, era ben diferent del seu antecessor en el càrrec, més brusc i tallant. A la seva joventut, Pardo Suárez afegia la capacitat d'entesa i molta més mà esquerra.

La seva arribada va ser ben rebuda per la Falange lleidatana, que veia en Pardo Suárez l'oportunitat per aconseguir posar fi als obstacles al Partit i la unificació de criteris falangistes en l'actuació de les diverses institucions locals i provincials. La delegada provincial de Sección Femenina, Isabel Piñeiro, l'agost de 1943, enviava un informe a la Secretaria Nacional de SF detallant la situació de la delegació i la seva extensió efectiva pels pobles de la província. Ens interessien, tanmateix, els seus comentaris referents a la nova situació política lleidatana, arran del nomenament de José M. Pardo:

«Hasta ahora no había hecho inspecciones, dedicándome a otros trabajos de Sección Femenina (que siempre hay en gran cantidad) por que vé lo inútil de ellas en el sentido de que el Gobernador que había no era falangista por lo tanto su trabajo (sin que por eso se pusiera abiertamente en contra de Falange) era de deshacer el Partido por completo. De tal forma, que toda la Falange en la provincia está desprestigiada e incluso despreciada. Esto lo sabían los Jefes Provinciales que iban pasando, pero les era imposible hacer nada. Sería largo de contar, pero la realidad es ésta. Por fin gracias a Dios tenemos un Jefe Provincial y Gobernador que es un gran camarada y nos ayuda mucho. Está decidido a levantar la provincia. Para ello empieza con paso seguro a destituir Ayuntamientos y ponerlos nuevos. A la mayoría de los Alcaldes los hace Jefes Locales, cosa que pone a los Jefes en el lugar que les corresponde y hace que los respeten [...]».²⁶⁹

²⁶⁶ «Boletín núm. 714 de información y ambiente...», 30-5-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²⁶⁷ El nomenament a BMFET, núm. 178, 10-4-1943 i la presa de possessió a *La Mañana*, 28-4-1943.

²⁶⁸ *La Mañana*, 16-4-1943. Cfr. també CLARA, Josep: «Els governadors civils del franquisme a Catalunya. Notes sociològiques», a DD. AA.: *L'època franquista. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1989, pp. 33-54.

²⁶⁹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118, 11-8-1943.

El fet és que la unificació de càrrecs provincials oferiria una nova dimensió, un nou marc d'actuació, esperat durant anys pels falangistes lleidatans. Tanmateix, el període de José M. Pardo va coincidir amb un procés de redefinició definitiu del Partit Únic, i àdhuc del règim franquista, a nivell general. L'any 1943 va ser, en aquest sentit, un any clau, tant a nivell polític provincial com estatal.

La sort de la Segona Guerra Mundial havia canviat: el novembre de 1942, el desembarcament aliat al nord d'Àfrica havia encetat un nou signe que es confirmà el 1943 amb la derrota alemanya a Stalingrad (febrer), el desembarcament angloamericà a Sicília i la destitució de Mussolini (juliol). L'optimisme i l'entusiasme mostrats durant els tres anys anteriors ara començaren a fer figa a marxes forçades i el futur del règim es percebia amb inseguretat davant la cada cop més que probable derrota dels feixismes. La caiguda del feixisme italià, model en la construcció del *Nuevo Estado* espanyol, va ser entesa com un punt de no retorn. La situació preocupava a les jerarquies de base del Partit, ja que observaven en alguns casos que l'actitud de la població vers la Falange era, encara, més desconfiada i hostil. Així ho manifestava Isabel Piñeiro, la delegada lleidatana de Sección Femenina, en l'informe citat d'agost de 1943:

«No puedes imaginarte lo que influye la marcha de la guerra mundial en el modo de proceder de las gentes. Estos días (con la invasión de Sicilia) al preguntar en el pueblo donde estaba la Jefatura de Falange, nos contestaban que no sabían, que no querían meterse en nada, y muchas casas al vernos de uniforme se escondían, conste que no es una ilusión; me conozco al dedillo el carácter de por aquí. [...]»²⁷⁰

El mes d'agost de 1943, segons Stanley Payne, Franco i els principals líders de FET y de las JONS arribaren a la conclusió que calia iniciar una redefinició bàsica per diferenciar el règim i el partit del feixisme en general, que passava per la «desfeixistització» del Partit, lenta i limitada però irreversible, i per un nou viratge en la política exterior espanyola, comandada aleshores pel veterà general Gómez Jordana.²⁷¹ El novembre d'aquell any, el règim va tornar a la seva postura de «neutralitat», deixant enrere la «no bel·ligèrncia», i la División Azul va ser dissolta i retornada cap a Espanya, romanent a Rússia tan sols una petita Legión Azul, llicenciada finalment el març de 1944.

El 1943 va ser l'any de les ofensives monàrquica *joanista* i militar. El mes de març don Joan de Borbó escrivia a Franco demanant-li la restauració de la monarquia. El juny, vint-i-set procuradors monàrquics de les Cortes Españolas constituïdes el març (entre els

²⁷⁰ *Ibíd.*

²⁷¹ PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio...*, op. cit., 1997, p. 583.

quals hi havia també alguns falangistes) presentaven a Franco un escrit on també demanaven la restauració monàrquica. Al setembre, finalment, s'afegien a les reivindicacions un substantiu nucli de set tinentes-generals, que signaven un document dirigit a Franco en què li demanaven la restauració monàrquica.²⁷² A finals d'estiu i tardor de 1943, en un moment de derrota dels feixismes, probablement va ser un dels de major perill polític intern per a Franco, amb l'ofensiva monàrquica dempeus, el desafiament dels militars i els sectors radicals de la Falange desesperats.

En aquelles dates, el realisme polític s'imposava, les circumstàncies internes i externes marcaven de nou l'evolució del règim de Franco. Per una banda, Franco trobava en una FET y de las JONS cada vegada més domesticada i desfeixistitzada, la crossa necessària per resistir els diversos embits; i, per l'altra, FET y de las JONS comandada per José L. de Arrese tancava files al voltant de Franco, ja que entenia que la supervivència com a Partit Únic anava lligada a la sort del dictador i sabia que una restauració monàrquica o una futura intervenció aliada sobre el règim significaria la seva desaparició. Amb tot, segons Miguel Á. Ruiz Carnicer, aquesta retirada més o menys ordenada fins arribar a l'apagament de 1945 és una imatge de l'àmbit governamental que no coincidiria amb la realitat de províncies i municipis, on Falange disposava d'una impressionant xarxa de suports. Per ell, entre 1943 i 1945, més que un descens de la presència i influència de Falange hi ha una afirmació creixent, sovint a través d'accions violentes i repressives, per causa de la por de molts falangistes a ser separats del poder i una venjança de la població, com havia succeït a Itàlia.²⁷³

El diari lleidatà reproduïa a principis de juliol, enmig de l'ofensiva monàrquica, un editorial del setmanari *El Español*, en què s'exhortava la lleialtat al dictador:

«[...] la unidad entre los españoles, la postura de nuestra Patria hacia el exterior en estos años de peligro y de lucha, la Revolución Nacional, incluso, es decir, la obra de la Falange, el destino de las generaciones actuales y las posibilidades de resurgimiento histórico de España amasada con sacrificios y sangre de juventudes heroicas tienen para la concretísima realidad viva presenta un nombre preciso del que son inseparables: el nombre de Francisco Franco. La lealtad a Franco es, pues, la denominación singular para nuestra coyuntura histórica de obligaciones eternas relativas a la Patria y a la fidelidad.»²⁷⁴

²⁷² THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco...*, op. cit., 2001, pp. 322-329.

²⁷³ Cfr. RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Violencia, represión y adaptación. FET-JONS, 1943-45» a *II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alacant, 1995, pp. 193-203.

²⁷⁴ «Lealtad a Franco», *La Mañana*, 9-7-1943.

Altres editorials de *La Mañana* reflectien aquell *prietas las filas* de la Falange entorn a Franco i en defensa del règim. El setembre es feia ressò d'un discurs de José L. de Arrese en què afirmava que «*Los tres pilares sobre los que ha de asentarse España son precisamente estos tres: Caudillo, Ejército y Falange [...] y tan unidos entre sí, que nada ni nadie será capaz de cuartearlos mientras aliente en los pechos españoles un hálito de vida*».²⁷⁵

Es va començar a presentar el Partit i el règim com un producte específicament espanyol i no pas una importació de l'estranger, amb un marcat caràcter catòlic i anticomunista; es començà a deixar enrere la retòrica purament feixista i es va renunciar a l'objectiu de construir un Estat totalitari. Un dels majors intents d'argumentació del caràcter no totalitari del falangisme i de redefinició de FET y de las JONS en clau postfeixista va venir de la mà del mateix Secretario General del Movimiento, José L. de Arrese, que el 1945 publicà l'obra *El Estado totalitario en el pensamiento de José Antonio*. Hi presentava les bases històriques i tradicionals espanyoles d'arrel catòlica de la doctrina falangista i les peculiaritats de l'obra de José Antonio Primo de Rivera, en la qual poc hi apareixia la terminologia totalitària, tan sols al principi i en un sentit divers de l'ús del terme a l'estranger. Segons Arrese, el totalitarisme en José Antonio no significava l'absorció de l'individu per part de l'Estat, sinó un Estat integrador de tots els espanyols, sense partits que divideixin, sense grups ni classes. Arrese, en una cruïlla vital per la Falange i el règim franquista, recollia i aprofundia algun d'aquells arguments –citats més amunt– de José Pemartín o Pedro Laín, que havien maldat per una fusió entre els valors feixistes del nacionalsindicalisme falangista amb les fonts cristianes i la tradició catòlica tant del pensament *joseantoniano* com del *Nuevo Estado* espanyol.²⁷⁶

Un editorial de *La Mañana* es referia a les diferències entre el règim espanyol i els totalitaris:

«Se ha supuesto que nuestra política tiene carácter totalitario, cuando, porque somete el Estado al fin supremo del hombre, ninguna clase de semejanza nos liga al totalitarismo. Para José Antonio, el hombre, portador de valores eternos, de virtudes que revelan y afirman su origen divino, es la razón primera, vital y trascendente, de toda empresa política. Por esto, es incontrovertible nuestro alejamiento absoluto así de los sistemas

²⁷⁵ «Voz de la Falange», *La Mañana*, 9-9-1943. Altres editorials interessants són «Unidad» (23-7-1943), «Significación de la Falange» (14-9-1943) o «Día del Caudillo» (1-10-1943).

²⁷⁶ ARRESE MAGRA, José L. de: *El Estado totalitario en el pensamiento de José Antonio*, Madrid, Ediciones de la Vicesecretaría de Educación Popular, 1945.

liberales como de aquellos otros que anteponen el Estado al individuo y sujetan éstos a los destinos y tareas estatales.

[...] No hay empresa y consiguientemente no existe destino, allí donde la visión, por ser partidista, es unilateral. Y no es visión de bandería la de nuestro Movimiento, por cuanto preside su gestión e informa sus postulados la verdad eterna, irrefragable y magnífica, de una catolicidad irrenunciable y militante.

Por encima de toda otra preocupación, nuestro afán se orienta, en comunión de fuerzas morales y físicas, a infundir y vigorizar la idea de que el hombre es, en si mismo, capaz de salvarse o condenarse. Ahí nace y enraiza, como principio y razón vital del Movimiento español, la concepción falangista de un Estado sustancialmente católico. En resumen, no queda en nuestro régimen anulado el individuo y convertido en pieza estatal como en las demás organizaciones, sino que el Estado jerarquizado que preconiza la Falange impone una justa adecuación entre las finalidades espirituales y politicosociales del hombre, factor inicial para el alcance de un destino sentido con máxima pureza y dimensiones ecuménicas.»²⁷⁷

Dimensionar, per una banda, la substància catòlica de l'Estat espanyol i, per l'altra, sotmetre l'Estat a la voluntat dels individus, contra el totalitarisme estatista nazifeixista, eren les preocupacions del moment d'un règim que començava a entendre la necessitat d'allunyar-se d'uns models en derrota i treballar-se una nova imatge de cara al món.

El desembre de 1943, José M. Pardo va assistir al I Congreso Nacional de Jefes Provinciales celebrat a Madrid. Organitzats en set ponències diferents, els caps provincials van discutir durant dies sobre el present i futur del Partit, el seu funcionament o les relacions Estat-Partit, entre altres temes. El congrés tenia la voluntat de prendre el pols a l'estructura territorial del Partit, a la vegada que demostrar el control que exercia Arrese i la confiança que Franco atorgava al Partit i al Secretari General. Reflex d'això, la major part de les conclusions del I Consejo Nacional de Jefes Provinciales van veure's complimentades els mesos posteriors. La primera d'aquelles va ser l'arraconament definitiu de la designació «Partido» per referir-se a FET y de las JONS, substituïda per la de «Movimiento», i concretament «Movimiento Nacional».²⁷⁸ També es va concloure la necessitat de suprimir les Milícies de FET y de las JONS, que causaven recels a l'exterior (es van dissoldre el juliol de 1944); la fusió dels càrrecs de Jefe Provincial del Movimiento i de Gobernador Civil i, a nivell local, la fusió del cap local i Alcalde²⁷⁹; el desdoblament de les

²⁷⁷ «Razón vital de nuestro Movimiento», *La Mañana*, 15-9-1943.

²⁷⁸ Un extracte de les conclusions del I Consejo Nacional de Jefes Provinciales de FET y de las JONS es troba a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 130. El març de 1944, el Delegado Nacional de Provincias Sancho Dávila enviava una ordre als caps provincials fent efectiva aquesta conclusió referida a la denominació «Movimiento». AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 239. Tanmateix, segons Stanley G. Payne les primeres instruccions en aquest sentit ja s'havien donat el setembre de 1943 (*Franco y José Antonio...*, op. cit., p. 583).

²⁷⁹ Malgrat aquí fos recollida aquesta conclusió, la practica d'unificar els càrrecs provincial i locals ja venia donant-se en moltes províncies i municipis des dels primers moments de la postguerra. Es van mantenir

funcions que exercia el secretari provincial del Partit en els càrrecs de «Sub-Jefe Provincial» i el de «Secretario Técnico del Movimiento»; la redefinició dels serveis i delegacions a nivell estatal i provincial; la necessitat que tots els funcionaris de l'Estat, Província o Municipi pertanyessin al Movimiento. En la clausura del I Consejo Nacional, José L. de Arrese apuntava les noves orientacions que havia de seguir el Movimiento: «*Falange no aspira a la dictadura ni es un partido político*». Era necessària la seva transformació: «*transmutar una organización creada para la lucha y el sostenimiento de una moral de guerra en nuevas fórmulas, eficaces, adaptadas a la realidad de la hora presente*».²⁸⁰

La premsa lleidatana, aquells dies, va fer una àmplia cobertura informativa, de l'encontre. *La Mañana* va dedicar diverses pàgines i editorials a les informacions provinents del congrés i a les consignes que emanaven de les diverses ponències i dels discursos d'Arrese i Franco. Apareixien així escrits amb títols tan explícits com «*La Falange no es un partido político*», «*Importancia de los gobiernos provinciales*», «*Revalorización de las Diputaciones provinciales*», en què podia llegir-s'hi algunes de les directrius que regirien les províncies a partir d'aquells moments.

El període de Pardo Suárez al capdavant de la Falange lleidatana mostrà en gran mesura les línies generals de l'evolució i la readaptació de FET y de las JONS en aquell context, que va respondre a les necessitats internes i externes del règim. Era moment de reforçar el caràcter i posició preeminent de FET y de las JONS, però no ja com un partit (excloient) sinó transmutat en un Movimiento Nacional (incloient). Aquell 29 d'octubre de 1943 es va commemorar amb tots els honors el Día de los Caídos (o Día de la Fe), que coincidia amb la històrica data de la fundació de la Falange deu anys abans, al Teatro de la Comedia de Madrid. Se celebrà una solemne missa en record dels caiguts a l'església catedral de Sant Llorenç, on assistiren totes les autoritats civils, militars i religioses i les jerarquies del Movimiento. A la plaça de l'església, tot just davant, s'hi va instal·lar una Creu dels caiguts, on els Cadets de les Falanges Juvenils de Franco van fer guàrdia i on formaren i desfilaren centúries d'Excombatents, del Frente de Juventudes i de les Falanges Juvenils de Franco, passat, present i futur del Movimiento Nacional. Els crits i proclames de rigor anaren a càrrec dels jerarques de FET y de las JONS.²⁸¹ Uns dies abans, la

---

separats els càrrecs en les capitals de província i ciutats grans, en què el Partit era dirigit per un Secretario local.

²⁸⁰ Citat per RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José L.: *Historia de Falange Española de las JONS*, op. cit., 2000, p. 442.

²⁸¹ *La Mañana*, 30-10-1943.

Secretaria Local de FET y de las JONS de Lleida ordenava a tots els afiliats «*sin excepción*» l'assistència al funeral pels caiguts, fent constar el caràcter coercitiu de l'ordre: «*Se advierte al mismo tiempo la obligación que tienen de hacer su presentación después del acto al Delegado de Distrito respectivo para el debido control, ya que serán objeto de sanción los que no se atengan a estas órdenes*». La coacció de l'ordre indicaria que bon nombre d'afiliats a la Falange realment estaven apartats de les seves activitats, tal i com en diverses ocasions els informes interns del Partit havien posat de manifest.²⁸² No cal dir que l'acte va resultar tot un èxit pel que fa a l'assistència dels falangistes lleidatans.

3.5.2. De la División Azul a la Guardia de Franco, les essències de la Falange.

Pardo Suárez va continuar la política iniciada pel seu antecessor de situar en càrrecs de la Falange provincial a excombatents de la División Azul. L'allistament de voluntaris per anar a lluitar al front rus havia significat una renovació de l'esperit falangista forjat en la lluita, els divisionaris havien portat un aire renovador en una atmòsfera de pau perillosa, d'ociositat i comoditat excessives, de manca de preocupacions. Així, l'exemple dels exdivisionaris havia de servir per actualitzar el compromís falangista.²⁸³ L'agost de 1942, Sáez de las Moras havia nomenat els exdivisionaris Julio Mejón Sudor cap provincial del SEU i, el novembre, Antonio L. Herce Fernández passava a ocupar la delegació provincial del Frente de Juventudes. Per la seva part, Pardo Suárez va nomenar Luis C. Franco de Gaminde, nou secretari polític de la prefectura provincial de Lleida.²⁸⁴ Va haver-hi canvis a la Secretaría Local del Movimiento de Lleida, en benefici d'exdivisionaris. Francisco García Terán, cap local des dels temps de l'ocupació l'abril de 1938 i la gestió del qual més aviat havia estat grisa, havia estat ascendit a Inspector Provincial de FET y de las JONS i el càrrec de *jefe local* de Lleida va ser ocupat a partir de novembre de 1943 per

²⁸² *La Mañana*, 28-10-1943. Referit a la commemoració del Día de la Independencia, el 2 de maig de 1942, es feia constar que havia estat organitzat exclusivament pel Partit, però «*no asistió público alguno y muy pocos afiliados. Incluso las Autoridades se limitaron a enviar representaciones. Consecuencia de ello es que el expresado acto no originó ningún comentario*». «Boletín nº 675 de información y ambiente de la provincia de Lérida», 16-5-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

²⁸³ «La División Azul nos trae un aire renovador», *La Mañana*, 28-5-1942.

²⁸⁴ *Camisa vieja* de Falange, havia estat cap provincial del SEU. Recent arribat de Rússia, el juny de 1942, ja havia estat nomenat cap nacional del Servicio Exterior del SEU. Luis Carlos formava part d'una de les famílies lleidatanes més identificades i implicades amb la Falange, abans i després de la guerra civil. Dos germans seus, també falangistes de primera hora, Alfonso i Eugenio, havien estat executats el mes d'agost de 1936, víctimes de la repressió revolucionària. Eren fills del reputat metge Alfonso Franco.

l'exdivisionari Antonio Hernández Palmés.²⁸⁵ Per la seva part, els exdivisionaris Agapito Baquero Sánchez i el mateix Julio Mejón Sudor foren nomenats delegats de FET y de las JONS dels districtes II i III de la ciutat, respectivament.²⁸⁶ La tasca d'Hernández Palmés a la direcció va marcar una revitalització orgànica de la prefectura local de Lleida segons es desprèn d'una freqüent presència de notes, informacions, convocatòries i mobilitzacions dels afiliats a través de les pàgines de la premsa.²⁸⁷

A la vegada que era una retribució als serveis prestats en la lluita contra el comunisme soviètic i que seguia a grans trets les directrius generals, el nomenament d'exdivisionaris (alguns d'ells eren *camisas viejas* de Falange) per càrrecs rellevants en la prefectura provincial i local del Movimiento donava un barnís de puresa falangista, d'individus convençuts que s'havien prestat al servei de la causa anticomunista. S'atorgava als exdivisionaris lleidatans una important quota de poder que ostentarien durant els dos anys següents, coincidint amb el mandat de José M. Pardo Suárez.

Exdivisionaris, al costat de membres de la Vieja Guardia i excombatents, van ser el nucli fonamental sobre el qual es va organitzar la Guardia de Franco, creada per l'ordre circular núm. 156 de 25 de juliol de 1944. La creació d'aquest cos d'èlit del Partit, una mena de «*milicia activa de la Falange*» a imitació de les SA nazis, venia a contrarestar el malestar produït entre els falangistes per la supressió de les Milícies, aquell mateix mes de juliol. La direcció nacional de la Guardia de Franco era competència d'un lloctinent general a les ordres del ministre secretari general. El càrrec va ser ocupat durant els primers anys per Luis González Vicén, que, significativament, també ocupava la delegació nacional de Información e Investigación. Els caps provincials i locals del Movimiento passaven a ser caps de la Guardia de Franco en les respectives esferes.²⁸⁸ A Lleida, dos

²⁸⁵ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118. Presa de possessió d'Hernández Palmés a *La Mañana*, 5-11-1943. Antonio Hernández Palmés, *camisa vieja* i excombatent, havia exercit de cap provincial del SEU uns mesos entre 1940 i 1941, havia estat el primer voluntari de la División Azul allistat a Lleida i havia combatut quinze mesos a Rússia.

²⁸⁶ A principis de desembre de 1942, Juan Turull Duch, Agapito Baquero Sánchez i José Torres Montes eren nomenats delegats de FET y de las JONS dels districtes I, II i V de la ciutat, en substitució d'Antonio Baró, Simón Clavera i Ángel Portugués, respectivament. (*La Mañana*, 4-12-1942) Per la seva part, Julio Mejón havia substituït a Domingo Fort al capdavant del Districte III.

²⁸⁷ La premsa del Movimiento de Lleida es feia ressò periòdicament, des de mitjans 1942, de l'arribada i recepció dels exdivisionaris lleidatans, així com dels seus nomenaments per als càrrecs. Ho recull AGUSTÍ ROCA, Carme: *Rússia és culpable!...*, op. cit., 2003, pp. 174-178.

²⁸⁸ RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José L.: *Historia de la Falange Española de las JONS*, op. cit., 2000, pp. 446-456 dedica unes pàgines a la creació i la naturalesa de la Guardia de Franco. Del mateix autor, resulten interessants els comentaris sobre la Guardia de Franco i la Falange Auténtica a *La extrema derecha española en el siglo XX*, Madrid, Alianza Editorial, pp. 278-287.

dels primers lloctinents de la Guardia de Franco van ser Hermenegildo Agelet de Dalmases i Antonio L. Herce Fernández, ambdós de la Vieja Guardia i el segon, a més, exdivisionari.

La afiliació hi era voluntària i s'organitzava en esquadres, falanges i centúries, si bé en moltes províncies es van trobar dificultats per formar les mínimes centúries en uns moments de desfalangistització de la vida pública i del règim franquista. La Guardia de Franco va nàixer com un reducte de militants disposats a lliurar-se al servei d'Espanya, de la Revolució Nacionalsindicalista i del Caudillo. Va assumir unes funcions repressives parapolicials (de fet, les Milícies de Falange ja les havien tingut) i una de les principals va ser la col·laboració, com s'explica en un altre lloc, amb les forces d'ordre públic en la vigilància i lluita contra el maquis i la militància antifranquista.

No disposem de dades d'afiliació lleidatana a la Guardia de Franco, si bé pel perfil baix de penetració social del Partit a les nostres comarques considerem que més aviat degué ser limitada. Sí que tenim notícies d'una de les centúries més actives de la província, a tenor de la munió d'activitats polítiques (xerrades, reunions, homenatges, visites, concentracions, etc.) en les quals participaren els falangistes de Cubells i representacions de les altres falanges de la centúria. Era la centúria «Antonio Camps Sabanés» de la Ribera del Sió, amb el seu centre neuràlgic a Cubells, on comptaven amb un Hogar de la Guardia de Franco, al costat de l'edifici de la prefectura local de FET y de las JONS i del Hogar Rural del Frente de Juventudes, al peu de la carretera, que van ser inaugurats els anys cinquanta pel Governador Civil i cap provincial del Movimiento Alberto Fernández Galar. Se n'ha conservat documentació d'interès a l'Arxiu Comarcal de la Noguera, que ens parla de la composició de les seves esquadres i falanges, la distribució per la comarca, les activitats organitzades. El juny de 1959 aquesta centúria de la Guardia de Franco de la Ribera del Sió era formada per un total de 8 falanges en les quals s'integraven 28 esquadres, en principi amb 6 militants cadascuna d'elles. Hi havia formades dues falanges a Cubells (6 esquadres), una a la Torre de Fluvià (4 esquadres), una a Alòs de Balaguer (4 esquadres), una a les Ventoses (5 esquadres), una a Foradada (4 esquadres), una a Vilanova de Meià (3 esquadres) i una a Doncell (2 esquadres). Hem comptabilitzat 183 afiliats a la centúria «Antonio Camps Sabanés» i el lloctinent comarcal era Miguel Gómez Benet, secretari municipal a Cubells, posseïdor de la Medalla de la Vieja Guardia i que posteriorment en va ser lloctinent provincial durant una bona colla d'anys.

El desembre de 1956 la Guardia de Franco de Cubells organitzà un viatge a Madrid al qual assistiren 34 afiliats i el fotògraf que va deixar constància gràfica de les visites

realitzades, entre altres llocs al Valle de los Caídos. La col·lecció fotogràfica disponible a l'arxiu comarcal ens mostra totes aquestes activitats, així com la publicació periòdica *Atalaya. Órgano de la Guardia de Franco de la Ribera del Sió*, de la qual hem pogut consultar dos números de 1958; no sabem, però, quina durada va tenir aquesta publicació. No resulta estranya la bona sintonia dels dirigents comarcals de la Guardia de Franco amb Fernández Galar, home de la Falange que va estar al capdavant de la província entre 1956 i 1960. L'organització falangista de la Ribera del Sió devia resultar modèlica en una província en què la falangistització de la vida social i política havia estat ben limitada.²⁸⁹

La Guardia de Franco va perviure legalment, vinculada al Movimiento, fins a la seva desaparició legal el 1977. Des de mitjans anys 50, de quan la reordenació de la Falange i la preparació de la Leyes Fundamentales, a la Guardia de Franco, «*avanzada de nuestros ideales*», li havia estat conferida una funció d'exemplaritat entre els falangistes, «*para procurar que su acción y su entusiasmo sirvan de pauta al resto de los camaradas*».²⁹⁰ Amb el temps, la Guardia de Franco, juntament amb la Vieja Guardia i Excombatents, joventuts radicalitzades del Frente de Juventudes i del SEU i, a partir de 1959, els Círculos Doctrinales José Antonio, van esdevenir grups de pressió falangista on es reunien representants de la línia dura que defensaven la «*revolución pendiente*», disconformes amb l'evolució del règim franquista i que a partir de mitjans anys seixanta propugnaren una mobilització de l'extrema dreta franquista i la refalangistització del Movimiento i de l'Estat. Alguns dels seus membres tenien llicència d'ús d'armes i durant els anys seixanta i setanta atemoriren la militància antifranquista amb amenaces, violència física i atacs terroristes de diversa magnitud. La seva actuació res tenia d'envejar dels grups de pinxos, de les esquadres armades. A Lleida, hom recorda encara les accions de l'extrema dreta franquista d'aquells anys mobilitzada al voltant del lloctinent provincial de la Guardia de Franco, Miguel Gómez Benet.²⁹¹ A la mort de Franco, el 20 de novembre de 1975, el Lugarteniente General de la Guardia de Franco, Luis Soriano Rodríguez, envià una circular

²⁸⁹ Tota la documentació referent a la Guardia de Franco de la Ribera del Sió ha estat consultada a l'ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Cubells, c. 1.

²⁹⁰ «Notas para la máximo difusión entre los afiliados», 24-7-1957. ACSG, Fons municipal de Sant Guim de la Plana, c. 10.

²⁹¹ Al Fons del Govern Civil de l'Arxiu Històric de Lleida es conserva un llistat de membres de FET y de las JONS amb llicència d'armes de la província de Lleida, l'any 1958. Hi apareixen membres de la Guardia de Franco, de la Vieja Guardia i caps locals del Partit. AHL, FGC, Ordre Públic, c. 1794. Testimonis dels atacs de la Guardia de Franco als anys setanta a BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme*, op. cit., 2003, p. 324.

a tots els lloctinents provincials de l'organització per transmetre serenitat i l'orientació necessària en data tan important:

«Esta mañana ya es cierto, dramáticamente cierto, lo que nuestro corazón nos hacía presentir: España está sin Franco, el Movimiento está sin Franco, nosotros estamos sin Franco. El dolor, la emoción, la ansiedad, es nuestro estado de ánimo.

[...] Nosotros no somos revanchistas, porque ni este es nuestro estilo ni creemos que esa pueda ser una salida para el momento de la Patria. Pero si debemos estar unidos en nuestras ideas esenciales para que quienes lo son, para que quienes hacen de la revancha su objetivo, no consigan presentar al pueblo español un falso paraíso enmascarador de su resentimiento. Este es nuestro compromiso en este momento histórico. Unidos, apiñados en nuestras lealtades, seguimos siendo la Guardia de las esencias que siempre nos hemos propuesto. Este es el mensaje que Franco nos ha encomendado, y ahora es la gran oportunidad de ejecutarlo.

[...] Los próximos tiempos políticos es posible que estén marcados por la reforma necesaria. Nuestra actitud ante ella es apoyarla, precisamente por ser necesaria. Esto no significará claudicar de nuestra actitud, sino apoyar la acomodación de nuestra obra a la nueva realidad de la sociedad española.

[...] mi mensaje de estos momentos es éste: que permanezcamos con la mirada atenta a cuanto nos rodea; que nos fortifiquemos en defender lo que es la base de nuestra convivencia; que nos unamos fuertemente, tal como nos pidió Franco; que no renunciemos a ninguno de nuestros objetivos políticos. Y, por último, que nos sintamos apiñados en torno a la figura del heredero a título de Rey, porque solo él personifica la herencia de Franco.

[...] De los ejemplos que nosotros demos, dependerá del desarrollo de los acontecimientos. Alerta, pero serenos, ésta podría ser la consigna en el día más importante de nuestra historia contemporánea.»²⁹²

Havien passat molts anys però la Guardia de Franco continuava presentant-se com la salvaguarda de les essències de la Falange i del missatge del dictador. Per bona part de la societat espanyola, inclosos amplis sectors franquistes, eren poca cosa més que una banda de matons, un anacronisme de temps passats.

3.5.3. Falangistes al poder.

Des de l'arribada de José M. Pardo al Govern Civil de Lleida s'inicià la renovació de moltes comissions gestores municipals de la província, inclosa la Diputació provincial. Durant el seu mandat, entre abril de 1943 i juny de 1945, es produïren més de 110 renovacions, la gran majoria de les quals renovacions totals. Observant les dades que ens ofereix el fons del Ministerio de la Gobernación, entenem que es van renovar seguint dues principals tendències: unificar els càrrecs d'Alcalde i cap local del Partit i nomenar pels càrrecs a persones afiliades a FET y de las JONS.²⁹³ Òbviament, aquesta observació no es

---

²⁹² ACN, Fons Fons Prefectura Local del Movimiento de Cubells, c. 1. La circular va dirigida a Miguel Gómez Benet, lloctinent provincial de la Guardia de Franco.

²⁹³ AGA, Ministerio de la Gobernación, DGAL, c. 44/2543, 44/2762, 44/2776.

compleix en el cent per cent dels casos, hi ha localitats on els dos càrrecs continuen separats i entren en les comissions gestores renovades individus que encara no compten amb el carnet del Partit. Però aquests casos són els menys.

Tots els nous components de la Diputació Provincial constituïda el juliol de 1943 eren afiliats a FET y de las JONS, majoritàriament militants. Ara bé, el perfil del nou president, Adolfo Serra Castells, no responia pas al d'un falangista ortodox en la seva ideologia nacionalsindicalista. Ni molt menys. Advocat, havia estat cap provincial de la Unión Patriótica, president de la Diputació provincial en temps de la Dictadura de Primo de Rivera i president del Tribunal Tutelar de Menors de la província. Tampoc el del vice-president José Martínez de San Miguel Torres, catedràtic jubilat de secundària, que havia ostentat el mateix càrrec durant la Dictadura de Primo de Rivera i el continuava exercint des del juny de 1938. D'entre els components, només José Pagés Costart presentava un perfil neofalangista més clar, ja que havia exercit de cap local del Partit a Bellpuig, inspector comarcal de FET y de las JONS a Tàrraga, regidor a l'Ajuntament de Tàrraga i Procurador en Cortes. Per aquest darrer significava el salt a la política provincial, on, com s'explica en el capítol 10, va ostentar diversos càrrecs significatius.

També eren tots militants els membres de la nova comissió gestora de l'Ajuntament de Lleida, que prengué possessió el novembre de 1943. I en aquest cas alguns sí que responien millor al perfil de falangistes. A la dimissió de Juan J. Arnaldo Targa, assumí les seves funcions el primer tinent d'Alcalde, Víctor Hellín Sol. Hellín era un dels homes forts de la Falange lleidatana, *camisa vieja*, delegat provincial de Transports des de 1939 i secretari provincial des de mitjans 1940 (ambdós càrrecs fins 1944). Havia exercit les funcions de cap provincial de FET y de las JONS llargs períodes de temps durant la interinitat dels caps Trepal i Abril. Al seu costat, destacaven els falangistes Manuel Portugués Hernando, que havia estat delegat provincial de Propaganda (1939) i des d'abril d'aquell mateix any delegat d'Educación Nacional, i Carlos Hernández Palmés, antic delegat provincial de Justicia y Derecho (1938) i delegat provincial de Información e Investigación des de 1940. El maig de 1944, per cobrir la baixa d'un gestor dimitit, s'hi incorporà Eduardo Martínez Martínez, delegat provincial de Administración y Tesorería des de 1939.

De ben segur, aquestes renovacions de les principals institucions de la província, així com tants altres ajuntaments en una direcció similar, van causar una bona impressió al Partit. A partir d'aquest moment les propostes de nomenaments de les comissions gestores que efectuava la Falange serien tingudes en compte i, òbviament, portades a terme. Les

comissions gestores estarien ocupades principalment per afiliats a FET y de las JONS i molts Alcaldes serien nomenats a la vegada caps locals del partit. En els informes mensuals de la prefectura provincial de Falange, lògicament, desaparegueren per complet els comentaris crítics i acusadors contra les institucions que obstaculitzaven la tasca del Partit. Les crítiques al Governador Civil desapareixien pel fet que aquest era també cap provincial del Partit i, per tant, per estrictes criteris d'obediència a la jerarquia, les seves actuacions, tant si seguien els postulats falangistes com si no ho feien del tot, resultaven inqüestionables.

El 1944 va crear-se la figura del Sub-Jefe Provincial del Movimiento, a qui, sota dependència immediata i directa del cap provincial, li eren encomanades les funcions polítiques del Movimiento, especialment les de dirigir els serveis provincials. L'octubre de 1944, Carlos Hernández Palmés, persona de dilatada trajectòria en les jerarquies de la Falange lleidatana, era nomenat sub-cap provincial del Movimiento.²⁹⁴ L'ascens a un càrrec polític de tant relleu, convertí Carlos Hernández Palmés en una de les persones amb més poders a la Lleida del moment. Com a sub-cap provincial de FET y de las JONS gestionaria el dia dia dels diversos serveis del Partit. A més, era regidor de l'Ajuntament de Lleida, encapçalada per Víctor Hellín.

Quadre 3.8. Autoritats provincials a Lleida, 1943-1945.	
Governador Civil i cap provincial de FET y de las JONS	José M. Pardo Suárez (abril 1943-juny 1945)
Sub-cap provincial de FET y de las JONS	Carlos Hernández Palmés (octubre 1944-març 1946)
President de la Diputació	Adolfo Serra Castells (juliol 1943-juliol 1946)
Alcalde de Lleida	Víctor Hellín Sol (novembre 1943-febrer 1952)

En aquests moments, els comentaris sobre la col·laboració institucional sempre són positius en els informes de Falange. El novembre de 1943 es feia constar la bona sintonia amb la Diputació provincial, *«habiéndose aprobado un incremento en la subvención del Frente de Juventudes para el próximo ejercicio económico. Así mismo cabe destacar la cesión hecha a la Sección Femenina del edificio 'Torre Vicens' propiedad de la Diputación»*.²⁹⁵ La col·laboració amb l'Ajuntament no podia ser menys bona, ocupada per Víctor Hellín i altres jerarquies de FET y de las JONS. L'informe mensual de desembre de

²⁹⁴ BMFET, núm. 236, 20-10-1944.

²⁹⁵ «Parte mensual de noviembre de 1943». AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

1943 feia explícit l'alt nivell de col·laboració de totes les institucions en un àmbit sensible com era la beneficència, cosa que contrastava amb els temps de Porcioles:

«Cabe mencionar la labor realizada por el Gobierno Civil, Ayuntamiento y otros Organismos, que han contribuido espléndidamente a la distribución de aguinaldo en prendas y un racionamiento especial, entre todos los pobres de la Capital, ayudando a las demás instituciones benéficas particulares como las Conferencias de S. Vicente de Paul, Centro de Pignatelli, etc. Así mismo se han repartido numerosas mantas entre los mismos necesitados, lográndose, de este modo, que ninguna familia humilde de la capital se encontrara privada de calor y alimentación en los días tradicionales de Navidad y Año Nuevo.

Para conmemorar la festividad de los Santos Reyes se está organizando una Cabalgata, patrocinada por el Gobierno Civil en colaboración con el Ayuntamiento, Gobierno Militar, Diputación, Acción Católica, Centro Pignatelli y demás organizaciones particulares, con el fin de que todos los niños pobres de la Capital tengan su regalo de Reyes; para lo que el Excmo. Sr. Gobernador Civil recabó la colaboración económica de todos los ciudadanos.

Siguiendo el espíritu de nuestro Movimiento, los huérfanos de nuestros gloriosos Caídos han sido objeto de una especial atención».²⁹⁶

Ara bé, la majoritària pertinença al Partit de molts alcaldes, regidors, diputats i governadors civils, la suposada col·laboració institucional i la impregnació del segell falangista en totes les decisions, projectes i activitats, aquesta mena de bassa d'oli a la qual el Partit no estava acostumada fins aleshores, en realitat no significava necessàriament que la Falange hagués pres el control del poder, com en teoria aquests creien que havia succeït. Malgrat que molts falangistes foren nomenats per ocupar els càrrecs de poder polític en les diverses esferes, la realitat distava molt de l'objectiu de *«todo el poder para la Falange»*. Més aviat podria dir-se que les institucions de poder tradicionals (o sigui, alcaldes i governadors civils) s'havien fet amb el control del Partit, que continuava sent un accessori del poder, que adornava el poder, però que no tenia unes atribucions concretes ni havia estat capaç de superar la indefinició política. El nomenament de *camisas viejas* o neofalangistes per ocupar els Govern Civils responia tant a la voluntat de satisfer les demandes de FET y de las JONS com a l'objectiu de mostrar la seva disponibilitat (i subordinació) a acatar les ordres del Govern central. Era una forma d'integrar en una carrera política de l'Estat molts falangistes que fins aleshores havien desenvolupat la seva trajectòria política dins FET y de las JONS. Com s'ha assenyalat, d'aquesta manera els suposats dipositaris de les essències falangistes quedaven immersos en les vies tradicionals d'ascens polític per mèrits i configuraren una nova èlit política sorgida amb el règim

²⁹⁶ «Parte mensual de diciembre de 1943». AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

franquista.²⁹⁷ Molt significativament, els governadors civils eren nomenats pel Ministerio de la Gobernación i no pas per la Secretaria General del Movimiento, i eren a aquell Ministerio al qual devien submissió i acatament d'ordres. Igualment succeïa amb els Alcaldes i regidors, que eren nomenats pel Governador Civil i ratificats pel Ministerio de la Gobernación, i no pas per la Secretaría General del Movimiento. En definitiva, s'acostuma a assenyalar la unificació dels càrrecs provincials com la definitiva domesticació de FET y de las JONS a l'aparell de l'Estat, la fi de qualsevol projecte polític propi de la Falange.

Anys a venir, el falangista José Mª Martínez Val, que va ser Governador Civil de Lleida (1968-1970), reconeixia la unificació de càrrecs a nivell provincial (governador civil-cap provincial del partit) i local (Alcalde-cap local del partit) com una de les raons del fracàs de la Falange. La mesura va respondre a la necessitat d'acabar amb els enfrontaments competencials i personals entre ambdues autoritats –governativa i política–, que falsament aconseguí. De fet, ho aconseguí a costa de l'erosió i desactivació dels propòsits falangistes, ja que va suposar, a la llarga, la incorporació als llocs de responsabilitat de persones sense esperit ni estil falangista; fomentà un immobilisme de la classe dirigent, i la renovació de personal esdevingué difícilíssima; instal·là el Movimiento en una progressiva burocratització dels comandaments i una desmobilització dels afiliats; i, finalment, se l'abocà a una crisi del proselitisme com a resultat de la manca de tensió falangista, donada la burocratització de les seves files.²⁹⁸

La presència multiplicada de personal falangista a les institucions polítiques contrasta, tanmateix, amb la desaparició de la radicalitat revolucionària en el discurs del Movimiento. Si bé no disminuirà la presència de FET y de las JONS en l'espai públic ciutadà, sí que es mitigarà la parafernàlia i els components més purament feixistes de les celebracions del calendari franquista, en benefici d'una imatge més identificada amb la unitat de tots els sectors del règim, sobretot en la lleialtat i l'exaltació de la figura unificadora de Franco. Aquestes transmutacions es reflectiran en les pàgines de la premsa local en una pèrdua de contingut doctrinal, en benefici de notes burocràtiques i puntuals activitats bàsicament de les delegacions de Sindicatos, Frente de Juventudes i Sección Femenina. Igualment succeix amb els «partes mensuals» que la prefectura provincial remet

---

²⁹⁷ CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997, p. 116.

²⁹⁸ MARTÍNEZ VAL, José M^a: *¿Por qué no fue posible la Falange?*, Barcelona, Dopesa, 1976, 2a edició, pp. 145-148.

a la Secretaría General del Movimiento, que perden en minuciositat allò que guanyen en rutinària informació d'uns serveis cada cop més burocratitzats.

El funcionament de FET y de las JONS a nivell provincial deixava bastant que desitjar. La comunicació de la prefectura provincial amb les Falanges locals, com s'havia assenyalat des de força temps enrere, era complicada per la manca d'infraestructures comunicatives i tècniques disponibles en uns moments de gran escassetat. L'existència de Radio Lérida (com s'ha vist una aspiració de la Falange provincial) en principi permetia difondre les ordres que emanaven de la prefectura, certament, però la no disponibilitat d'aparells de ràdio en moltes prefectures locals, així com la llunyania de molts pobles respecte a la capital i la manca de mitjans de transports, dificultaven en gran mesura el contacte directe. Les visites dels caps locals a la prefectura provincial i les inspeccions locals i comarcals, massa espaciades en el temps, resultaven del tot insuficients. De manera que moltes Falanges locals tenien un funcionament pràcticament autònom respecte a la prefectura provincial, amb un descontrol absolut en l'aspecte administratiu. Els estatuts de FET y de las JONS estableixen el mínim de vint militants per poder formar una prefectura local. Les prefectures locals eren formades pels òrgans següents: el cap local (nomenat i destituït pel cap provincial de FET y de las JONS), el secretari, el tesorero (aquests dos càrrecs nomenats pel cap local), un cap local de milícies i els delegats locals dels diversos serveis (nomenats aquests per les delegacions provincials respectives). Cada prefectura local havia de reunir un cop cada mes els delegats locals dels serveis per tractar els comptes i els afers de tràmit.²⁹⁹

Però una cosa eren els estatuts del Partit i l'altra la seva situació real. Moltes prefectures locals funcionaven sense tenir els vint afiliats ni comptant els adherits, no es reunien gairebé mai, no es cobraven les quotes d'afiliació, només es convocaven els afiliats als actes més destacats i tenien els locals gairebé sempre tancats. En l'informe de la inspecció realitzada a la Tresoreria Provincial de FET y de las JONS de Lleida l'abril de 1944 es feia constar que de les prop de 300 prefectures locals existents a la província (dels 320 pobles inclosos en la demarcació) es podien comptar amb els dits de les mans les que complien les ordres d'administració. La majoria d'elles no enviaven els resums de cobraments i pagaments; altres ho feien amb considerables retards; molt poques satisfien

---

²⁹⁹ «Estatutos de FET y de las JONS de 31 de julio de 1939». Aquest punt referit a l'organització de les delegacions locals era pràcticament igual que en els anteriors de 1934 i 1937. Cfr. CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, pp. 418-423.

a la provincial el 20% del Fons de Compensació, ingressant la provincial per aquest concepte només unes ridícules 300 ptes. Moltes prefectures locals ni contestaven els oficis que se'ls enviava des de Lleida.³⁰⁰

3.5.4. «El Movimiento español discurre por cauces propios [...] No importamos ni exportamos ideas políticas». L'allunyament dels feixismes i el curs de la guerra.

La preocupació pel curs de la Segona Guerra Mundial es constata en les pàgines de la premsa del Movimiento. Per una banda, els titulars acostumen a magnificar la capacitat de resistència i de contraatac de les forces alemanyes, mentre que, per altra, molt lentament i forçada són reconeguts els avenços dels aliats. En paral·lel, i com a resultat del retorn a la neutralitat del règim el novembre de 1943, s'obre camí l'argument de la neutralitat espanyola, sovintegen els articles propis o reproduïts que insisteixen en la voluntat espanyola de romandre al marge d'un conflicte aliè i es rebutja qualsevol veleïtat bel·ligerant al costat dels feixismes. El febrer de 1944 les pàgines de *La Mañana* reproduïxen un article del setmanari *El Español*, on es fa una lectura històrica d'aquesta neutralitat, coherent i fidel a la tradició del país:

«España no ha entrado en la guerra. He aquí la primera de las afirmaciones españolas sobre su neutralidad histórica. En algunos momentos de la contienda la actitud de España hubiera podido influir, de un lado o de otro, la balanza estratégica en la guerra del Continente. El no haber entrado en la guerra, a pesar de su difícil situación geográfica, le concede una calificación excepcional de propia voluntad política. [...] En esta situación, en cierta manera solitaria, España, junto a su vecina Portugal, hizo respetar su neutralidad y conservó la paz en la Península Ibérica. El hecho de no haber tomado parte en la contienda significa, pues, una neutralidad histórica efectiva y práctica de más evidencia que el simple acuerdo diplomático.

[...] España no modificó la clave fundamental de su diplomacia cuando se rompió el equilibrio de fuerzas en Europa. Los triunfos del Eje no fueron ocasión para desquiciar nuestra actitud histórica de nación neutral, ni para quebrantar nuestras relaciones diplomáticas y comerciales. Nuestra política responsable no se ha dejado influir por ningún espíritu de represalia o de desquite.»³⁰¹

Neutral i equidistant entre els contrincants, Espanya no havia cedit a les circumstàncies ni als desitjos dels dos bàndols enfrontats, sabedora que la seva situació geogràfica estratègica i l'entrada a la guerra hauria decantat la balança inevitablement. Aquesta voluntat política era el reflex de la sobirania espanyola i de la independència ideològica i política respecte forces polítiques estrangeres:

³⁰⁰ «Informe que presenta el interventor Mariano Pérez Ribón de la inspección realizada en la Tesorería Provincial de Lérida. Abril de 1944», AGA, Presidencia, SGM-Tesorería General, c. 52-19/20.

³⁰¹ «Neutralidad. Razones históricas», *La Mañana*, 9-2-1944. Article reproduït del setmanari *El Español*.

«En el campo internacional la posición española se ha caracterizado esencialmente por la cortesía y la corrección con los beligerantes; por la creación del Bloque Ibérico; por la ausencia en el Pacto Tripartito, no obstante nuestro anticomunismo, y por un profundo sentido cristiano –de raigambre tradicional– en la comprensión de la mundial tragedia.

[...] La neutralidad en el campo político e ideológico ha sido claramente manifestada con suficiente energía. El Movimiento español discurre por cauces propios, con soluciones genuinas a sus problemas internos. No importamos ni exportamos ideas políticas. Estamos alejados de todo principio internacionalista. No tenemos compromisos ni vinculaciones exteriores en cuanto a nuestro sentido y a nuestra forma de gobierno. Nuestra política es simple y llanamente de unidad entre los españoles y de universalidad abierta a todos los horizontes de la civilización dentro del marco del Derecho Internacional y de las normas morales. Se ha dicho reiteradas veces nuestra repulsa a los doctrinarismos exóticos, la autenticidad de nuestra voluntad política sin comunismo y sin fascismo.

[...] No hemos entrado en guerra, y en esto reside nuestra neutralidad y nuestra constante histórica a través de contingencias variables y del sentido mudable de la conflagración. Nuestra neutralidad histórica es la cuestión fundamental, como raíz de la conducta que en etapas sucesivas se han desenvuelto en el curso del tiempo, ajustándose oportunamente – en cada momento– a las necesidades de nuestro singular destino y de nuestra voluntad de paz, al margen de la contienda, como un servicio a nuestra propia misión espiritual.

Esta es, objetiva y auténtica, la idea entera de la política española. Sus argumentos son irrefutables en su evidencia conjunta, porque responden a la conciencia histórica española y a una forme conducta, superior al juicio menudo de cualquier cuestión circunstancial o contingencia casuística, que una polémica pueda desorbitar. Nuestra neutralidad, fiel al plano fundamental y coherente en sus detalles, es, en suma, una sólida neutralidad histórica.»³⁰²

Es remarcava, doncs, ben clarament la singularitat política pròpia del règim, el camí del qual discorria lluny dels doctrinarismes exòtics, com el feixisme i el comunisme. En una data tan primerenca com a principis de 1944, apareixen perfectament delimitats l'anticomunisme i el sentit cristià, arguments que havien de ser, a partir d'aquells moments, els bastions de la resistència numantina espanyola enfront una situació internacional cada cop més hostil. Per això, precisament, s'havia enviat la División Azul a lluitar contra la tirania comunista soviètica, un totalitarisme que negava l'existència de Déu –es justificava el règim de Franco. Un i altre element jugaren un paper clau en els anys d'aïllament internacional en el context de la guerra freda de la segona meitat dels anys 40.

Que lluny quedaven aquests arguments d'aquelles paraules pronunciades pel cap provincial de Falange, Cándido Sáez, tot just un parell d'anys abans a Radio Lérida. Tan sols havien passat dos anys, efectivament poc temps cronològic, però entre una i altra data la situació de FET y de las JONS i del règim franquista, internament i externa, havia canviat ostensiblement. Si aleshores ens trobàvem en el punt culminant (a nivell

³⁰² *Ibíd.* Aquest article no va ser pas l'únic de to similar que publicà el diari lleidatà; per exemple resulta també ben interessant l'article «Conceptualización, justificación y dignidad de la neutralidad española», signat per un tal Framis a *La Mañana*, 1-4-1944.

provincial) de la voluntat de poder per la Falange, ara ja estem endinsats en el procés de desfeixistització del Movimiento (no sense resistències de determinats sectors falangistes, certament), de maquillatge del règim que caracteritzarà els anys centrals de la dècada, a cavall de la fi de la Segona Guerra Mundial.

Aquests canvis en el discurs oficial de FET y de las JONS no exclouïen el fet que les bases falangistes continuessin clarament identificades amb les potències nazifeixistes. Hi ha constància que el març de 1944 la comissaria lleidatana de la Dirección General de Seguridad havia portat a cap una investigació sobre propaganda antibritànica realitzada per elements de la Falange. L'informe redactat, que va ser remés al Governador Civil José M. Pardo, es referia a un folletó editat a Tarragona que s'havia fet arribar a diverses autoritats. Exculpava els elements del SEU de Lleida d'haver-los repartit, sobre els quals inicialment havien recaigut les sospites. No s'aclarí, però, qui havia estat el responsable de la propaganda.³⁰³

---

³⁰³ AHL, FGC, Lligall 7, Expedient 81.

CAPÍTOL 4

EL MOVIMIENTO NACIONAL: DEL MAQUILLATGE A LA BUROCRATITZACIÓ.

*«La Falange es un movimiento español.
En lo sustancial, que son las afirmaciones fundamentales del
Nacionalsindicalismo, la Falange es un movimiento español.
[...] Afirmer esta originalidad del movimiento español frente a
quienes quieren identificarnos con doctrinas extranjeras tan solo
porque coinciden alguno de nuestros signos,
es la consigna de esta semana.
¡¡ARRIBA ESPAÑA!!!»*

Consigna falangista de la setmana del 21 al 27 d'octubre de 1945.

«Franco está con nosotros, por la gracia de Dios, y esto nos basta»

La Mañana, 30-5-1947.

4.1. «Nosotros admiramos, sin limitaciones, a Franco, como estrategia maravilloso de la paz y de la guerra.» El Movimiento Nacional de Franco.

La fi de la Segona Guerra Mundial i els mesos posteriors va ser sens dubte l'època més delicada per un règim que s'havia arrencat amb les potències feixistes derrotades. La Secretaria General del Movimiento s'havia avançat als esdeveniments i l'abril de 1945 havia enviat una circular a les prefectures provincials en què ordenava presentar la pau com una victòria del Règim i del Movimiento. Calia preparar l'ànim de la població i l'opinió pública perquè les reaccions a la immediata fi ratifiquessin la postura de neutralitat espanyola al llarg de la guerra. Calia també avançar-se a les interpretacions de la victòria aliada per part dels sectors contraris al règim. Per això, s'ordenava als caps provincials que activessin la campanya:

«Es, por consiguiente, oportuno que vayas preparando inteligentemente el ambiente de tu provincia. Mediante insinuaciones e instrucciones discretas y hábiles, harás que los camaradas de la Falange aprovechen las diarias oportunidades que se les presentan en el trabajo, en el paseo y en sus habituales relaciones para subrayar, como reflexión que surja al comentar la noticia de éste o del otro bombardeo, del hambre en gran parte de Europa, de las destrucciones y de la muerte de millones de combatientes y de población civil, el contraste con la paz y la tranquilidad de España. De ahí, es inevitable pasar a la consecuencia: “Franco nos ha librado de la ruina y del caos. Ha ganado la más difícil y tremenda victoria de neutralidad y paz. Todos, cualquiera que sea nuestra política de otros tiempos, debemos reconocerlo y agradecerlo, ahora que acaba la guerra”.
[...] El día de la paz es el día del triunfo de una doctrina y un régimen, que han servido para evitar a España lo que casi ningún país ha evitado: la destrucción.

Celebrar la paz es celebrar el triunfo de la Falange y del Caudillo.»¹

La condemna de la dictadura per part de les potències aliades vencedores, l'oposició des de l'exili i des de l'interior en forma de guerrilles o el Manifest de Lausana de Joan de Borbó del març de 1945, posaven en entredit la supervivència del règim de Franco. L'estratègia del règim es va basar en la continuació de la política d'adaptació al nou escenari internacional, ja endegada alguns mesos abans (podríem considerar que des de finals de 1943), que passava per l'elaboració d'unes lleis institucionals, la intensificació de la imatge catòlica del règim i el maquillatge de l'element més representativament feixista del règim, o sigui, la Falange.

D'aquesta manera, el juliol de 1945, s'aprovà el *Fuero de los Españoles*, que enuncitava tota una sèrie de drets fonamentals dels espanyols, però que remetia a posteriors lleis la regulació concreta del seu exercici. També el juliol, s'aprovà la *Ley de Bases de Régimen Local*, que anunciava la celebració d'eleccions municipals per escollir els representants per terços als consistoris, però que no entraria en funcionament fins el 1948. Finalment, l'octubre s'aprovà la *Ley de Referéndum* que contemplava la possibilitat de sotmetre a consulta popular un projecte de llei elaborat per les Corts quan el cap d'Estat ho cregués oportú.

Per altra banda, aquell mateix juliol de 1945 Franco va reorganitzar el seu govern en un sentit clarament catòlic, si bé continuaren alguns ministres falangistes de relleu. Alberto Martín Artajo, president nacional d'Acció Catòlica, va ser nomenat ministre d'Exteriors i esdevingué un dels principals protagonistes polítics en els propers anys 1945-51; José L. de Arrese va perdre el seu càrrec ministerial, quedà desocupada la Secretaria General del Movimiento i pràcticament desaparegueren els principals òrgans del Movimiento, la Junta Política i el Consejo Nacional; la Vicesecretaria de Educación Popular, que controlava la censura, passà de les mans falangistes al Ministerio de Educación, en mans catòliques.

Els canvis en el govern i la vacant Secretaria General del Movimiento van ser motiu de preocupació i de temor pel futur per part dels sectors falangistes més compromesos. Així ho constatava l'informe mensual de la prefectura provincial lleidatana corresponent al mes de juliol de 1946.² L'organització del partit passava a estar dirigida pel Vicesecretari general del Movimiento, Rodrigo Vivar Téllez, que en privat, segons Stanley Payne,

---

¹ Circular n° 173, 18-4-1945. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 239. Subratllat de l'original.

² AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 174.

expressava els dubtes de l'encert o la necessitat de mantenir el Movimiento com a organització.³ Els sectors catòlics cada cop més influents a l'entorn de Franco, que eren els més convençuts de la necessària transformació i adaptació del règim a les necessitats internacionals, eren partidaris de fer desaparèixer tots els signes externs que l'identificaven amb els feixismes derrotats.⁴ El setembre de 1945 va ser abolida oficialment la salutació feixista del braç aixecat, malgrat les reticències dels sectors radicals de la Falange, que la continuaren utilitzant en els actes del Partit. Alguns sectors catòlics eren partidaris d'acabar amb FET y de las JONS. Fins i tot, Ramón Serrano Suñer, en altres temps ministre del règim i omnipotent valedor del projecte totalitari de Falange, ja allunyat dels cercles de poder, demanava a Franco «*un licenciamiento honroso*»:

«La Falange debe ser hoy honrosamente licenciada con la conciencia de haber servido a España en su momento. [...] La Falange en sus mejores días tiene una historia de honor que ha de ser respetada. No se puede ahora inventar una Falange democrática y aliadófila sin faltar a aquel respeto. Pero lo que es mucho más importante es que España como pueblo, como comunidad, ha de salvarse de la revolución o la invasión a cualquier precio. Ayer fuimos nosotros los posibles salvadores. Dejemos que hoy lo sean quienes pueden serlo. Adopte el Estado una nueva fisonomía, pero de verdad y sin pueriles malabarismos. Disuélvase o apártese del Poder a la Falange, pero esta disolución con dos cláusulas. La Falange debe ser relevada con honra y con libertad para justificarse y seguir sirviendo a España. Permítasele, disuelta oficialmente, reponer su primitivo ambiente. Lo que nos quede de autenticidad permanecerá.»⁵

El text de Serrano Suñer, tot just als tres anys d'haver estat apartat del poder, resulta molt clarivident sobre les expectatives de supervivència del Partit i el règim en un context internacional realment hostil. Malgrat tot, Franco no estava disposat a prescindir del partit únic perquè tenia molt clar quin era el valor del Movimiento: era important per mantenir l'esperit i els ideals de 1936, per educar l'opinió pública, perquè agrupava el personal polític fidel, perquè organitzava el suport popular al règim, perquè era una peça més de l'equilibri de sectors sobre el qual se sostenia el règim i el poder de Franco. Per tot plegat, era un instrument de poder del qual no es podia prescindir. El Movimiento, doncs, no va ser eliminat, sinó relegat a una posició secundària.⁶

³ Cfr. PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio...*, op. cit., 1997, p. 603.

⁴ TUSELL, Javier: *Franco y los católicos. La política interior española entre 1945 y 1957*, Madrid, Alianza, 1984, p. 52-79.

⁵ Carta de Serrano Suñer enviada a Franco el 3-9-1945, reproduïda gairebé íntegrament a PALACIOS, Jesús: *La España totalitaria. Las raíces franquistas, 1934-1946*, Barcelona, Planeta, 1999, pp. 523-530.

⁶ Entrevista de Franco amb Alberto Martín Artajo. Cfr. TUSELL, Javier: *Franco y los católicos...*, op. cit., 1984, p. 58.

El Movimiento Nacional, sota el comandament de Rodrigo Vivar Téllez, va ajustar-se a tots els canvis cosmètics del règim durant el període crucial de l'ostracisme internacional de 1946-1951.⁷ En una circular confidencial que Vivar Téllez envià l'agost de 1945 a tots els caps provincials del Movimiento, de gran interès, s'analitzava la situació política interna i externa del moment i es delimitava quines serien les directrius que guiarien la posició i actuació de FET y de las JONS durant els propers anys:

«La terminación de la guerra en el mundo, los nuevos factores que hacen su aparición en el campo internacional, los agudos problemas que resurgen o se plantean con el silencio de las armas, y la obligada repercusión que todos estos hechos y tendencias proyectan sobre España [...] exigen que esta Secretaría General del Movimiento haga llegar a todos los Jefes Provinciales la información objetiva y exacta del momento político de España y las directrices de actuación inmediata en una etapa de enorme interés y delicadeza suma, ni tan fácil como algunos afectados de optimismo enfermizo suponen, ni tan difícil como muchos pusilánimes temen; pero, en todo caso, trascendental para nuestro destino y nuestro futuro de españoles.»

L'anàlisi de la situació del moment posava el punt de mira en el comunisme i la maçoneria internacional com a impulsors de la campanya de desacreditació exterior (amb possibles repercussions a l'interior) del règim de Franco. Davant d'aquesta nova ofensiva dels enemics d'Espanya, la conducta de la Falange havia de ser

«la de los días de la grandes batallas: de la disciplina más absoluta, de la lealtad y la confianza más ciega, de la prudencia más extremada, de la comprensión más grande para adaptarse al momento político de cada hora, buscando por todos los medios, la permanencia y la ampliación del área del Movimiento Nacional, atrayendo a la doctrina y a la colaboración a todos los españoles de buena fe [...] La verdad intangible es que los falangistas hemos de servir, como siempre, a España y no servirnos de ella. El régimen es para todos los españoles y estos han de intervenir en la vida del Estado a través de la familia, del municipio y del sindicato y no de un partido o de unos partidos políticos. La Falange para la nación y no la nación para la Falange. Esta es hora de máxima lealtad y generosidad, de esfuerzo y de auténtico sacrificio.»

La convocatòria d'eleccions municipals d'acord amb la *Ley de Bases del Régimen Local* (no es van portar a terme fins el 1948) també atorgava un nou paper a FET y de las JONS en cada província. Calia estudiar a fons les necessitats dels municipis, començar una tasca de propaganda activa i positiva presentant les realitzacions del règim, prenent integrar les posicions properes en la lleialtat a Franco. Era necessari fer entendre als espanyols que les properes eleccions no representaven un factor de desintegració (tret propi de la política de partits liberal i democràtica), sinó d'unitat, com la possibilitat d'integrar la diversitat de sectors del règim:

---

⁷ PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio...*, op. cit., 1997, p. 604.

«La reconquista efectiva del 18 de Julio ha de ser objetivo de la obra inmediata y urgente. Que todos los que entonces acudieron al llamamiento de la Patria, se alineen hoy de nuevo en el trabajo por España y rubriquen su lealtad al Caudillo. A ellos se unirán los que después han ido entendiendo la verdad española. Ningún sacrificio deberá parecer excesivo en la obra de apretar esta hermandad nacional, unánime en lo esencial y compacta frente al enemigo de dentro o de fuera.

Nadie tema que la presencia en nuestras tareas públicas, en los municipios y diputaciones que se constituyen con arreglo a la nueva Ley de Administración Local, de personas no identificadas en aspectos secundarios en nuestra Falange, pero coincidentes en lo substantivo y permanente, pueda traer ninguna clase de peligros ni de perturbaciones a la vida pública, ni a las directrices políticas que iniciamos con nuestra Cruzada gloriosa. ¡Menguado sería nuestro Movimiento y pobre nuestra doctrina si no encerrase verdad sobrada y poder de captación suficiente para persistir y avanzar más allá del círculo de los adelantados de la primera hora!»⁸

La premsa s'encarregà de presentar la convocatòria d'eleccions municipals i de referèndum com un nou pas cap a la consolidació del Nou Estat, com a part consubstancial del Movimiento. Diversos articles apareguts a *La Mañana* afirmaven que des dels seus inicis havia estat un postulat indeclinable del Movimiento Nacional la participació dels espanyols en les tasques estatals a través de la Família, el Sindicat i el Municipi, els tres pilars bàsics de l'Estat. Les properes eleccions municipals eren presentades com a veritablement democràtiques perquè serien expressió real de la voluntat dels espanyols, manifestada lliurement a través dels caps de família, a diferència dels comicis de temps anteriors (Segona República) que responien únicament a la voluntat dels partits, a través dels quals s'organitzaven les servituds i clientelismes als cacics rurals o patrons urbans. Tots els ressorts disponibles en mans de l'Estat i del Partit Únic es varen posar al servei de presentar el règim de Franco com un sistema polític homologable a les veritables democràcies. Un article a *La Mañana*, referint-se a les primeres eleccions sindicals d'octubre de 1944, definia clarament quin era l'autèntic significat de la democràcia a l'Espanya de Franco:

«Las recientes elecciones de representantes sindicales en las Cortes Españolas ponen de relieve nuevamente los deseos del Régimen de regirse por una auténtica y verdadera democracia. [...] Porque el sistema democrático adopta diversas formas para llegar a una misma finalidad. Y lo esencial es el objeto y lo accidental es la forma o el medio elegido. Devuelve el Régimen a los españoles su auténtica libertad, aquella que la segunda República tuvo en constante secuestro; la libertad por la que se luchó en la Cruzada de Liberación, que hemos conquistado, ganado y merecido; la libertad cristiana, que no puede ser confundida jamás con otras llamadas libertades y que no son más que

⁸ Circular nº 174. Confidencial, 22-8-1945. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 239. Subratllats de l'original. Per un anàlisi de la circular cfr. RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «El aparato falangista ante la caída de los fascismos. FET y de las JONS en 1945» a *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 58-61. També THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco...*, op. cit., 2001, pp. 349-350.

exponentes del libertinaje y del despotismo de un partido político, que irresponsabiliza la anarquía, con la máscara de la libertad. [...]».⁹

A Lleida, el 30 de juny de 1945 prengué possessió el nou Governador Civil i cap provincial del Movimiento, José Carrera Cejudo. Madrileny de 52 anys, era enginyer forestal i llicenciat en dret, políticament procedia de la CEDA i havia estat alcalde de Soria i president de la Diputació provincial de Soria.¹⁰ L'estada de Carrera Cejudo a la província lleidatana va durar fins el setembre de 1951. La seva activitat al capdavant dels càrrecs provincials es va centrar sobretot en el Govern Civil: Carrera Cejudo va exercir més de Governador que no pas de cap provincial del Movimiento. De fet, la creació de la figura de Sub-jefe provincial del Movimiento, el 1944, pretenia alleugerir les competències del Governador cedint-li al nou càrrec la direcció política efectiva del Partit.

El primer Subcap provincial del Movimiento a Lleida, com hem vist anteriorment, va ser Carlos Hernández Palmés, que havia estat nomenat l'octubre de 1944. Malgrat que el mateix Pardo Suàrez presentava proposta de cessament el març de 1945, el cas és que Hernández Palmés va guanyar-se la confiança de Carrera Cejudo, que el va mantenir al càrrec. En aquells moments, tres germans Hernández Palmés (Carlos, Antonio i José M^a) acumulaven una bona quota de poder en la Falange lleidatana. A més de Carlos, trobem Antonio com a Secretari Local del Partit a Lleida i José M^a com a delegat provincial de Justicia y Derecho. Aquesta acumulació de poder no passava desapercibuda de l'opinió i rumorologia popular. En un informe del sumari judicial incoat el 1945 a un agent policial per injúries al Governador Civil, apareixien referències al tracte de favor dels germans Hernández Palmés. De Carrera Cejudo s'afirmava que

«actualmente es íntimo amigo del camarada Carlos Hernández Palmés, sub-jefe provincial del partido en esta provincia, y de sus dos otros hermanos, a los que piensa colocar en la CNS y en Sindicatos. Estos hermanos Hernández son los que virtualmente llevan todos los asuntos de Falange en esta provincia, hasta el extremo de que se moteja al partido con Falange Española Tradicionalista y de los Hernández.»¹¹

Aquesta imatge de la Falange *familiar* i els rumors estesos contra el poder dels germans Hernández Palmés va motivar la destitució simultània d'Antonio i José M^a el

⁹ «Auténtica democracia», *La Mañana*, 21-3-1946. Ara bé, no és l'únic article editorial que il·lustra aquesta tasca de propaganda de les eleccions municipals i sindicals a través de la premsa. És també d'interès: «Las elecciones municipales» (*La Mañana*, 11-12-1945).

¹⁰ Nomenament a BMFET, núm. 264, 17-6-1945, la presa de possessió a *La Mañana*, 1-7-1945, per la caracterització CLARA, Josep: «Els governadors civils del franquisme a Catalunya. Notes sociològiques», art. cit, 1989.

¹¹ Citat per MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Editorial Milenio, 2000, p. 116.

desembre de 1945, substituïts respectivament per Carlos Castilla Pereña i José Agelet Saracibar; el tercer, Carlos, seria cessat el març de 1946. El cap provincial i Governador Civil José Carrera Cejudo ho deixava clar en les cartes a la Delegación Nacional de Provincias quan notificava el cessament dels dos primers: «[...] de acuerdo con los motivos expuestos en nuestra última entrevista sobre el desempeño simultáneo de cargos jerárquicos por varios hermanos, vengo en proponer el cese de [...]».¹²

Carlos Hernández va ser substituït del càrrec de Subcap provincial del Movimiento per Fernando Barriga Rubín de Celis, que des de setembre de 1944 ja ocupava el càrrec de delegat provincial d'Excombatents.¹³ Serà ell qui, en la pràctica, dirigirà la Falange lleidatana en la segona meitat dels anys quaranta. Aquests anys certificaran la transformació de FET y de las JONS en un aparell burocratitzat de l'Estat, que sobreviu malgrat totes les pressions i les reduccions pressupostàries a què és sotmès, que redueix la seva activitat però que posa totes les seves energies en la tasca d'assegurar la continuïtat del règim, al qual li proporcionava estabilitat, com a viver de personal polític de l'administració local i provincial, com a element d'enquadrament, com a instrument fidel en la mobilització popular, com a agent d'informació i preparació del referèndum de la Llei de Successió de 1947 o les eleccions municipals de 1948. Els falangistes no es resignaven a renunciar a la Victòria de 1939, ni a tots els beneficis i avantatges de la seva militància, de manera que en aquells moments de dificultats internes i externes, es mostraren ben disposats als canvis i adaptacions que fessin falta per assegurar la supervivència del règim i del Movimiento.¹⁴

Quadre 4.1. Autoritats provincials a Lleida, 1945-1951.	
Governador Civil i cap provincial de FET y de las JONS	José Carrera Cejudo (juny 1945-setembre 1951)
President de la Diputació	José Pagés Costart (juliol 1946-octubre 1950)
Alcalde de Lleida	Víctor Hellín Sol (novembre 1943-febrer 1952)
Sub-cap provincial de FET y de las JONS	Fernando Barriga Rubín de Celis (març 1946-1951)

¹² AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 174. BMFET, núm. 286 (10-1-1946) i núm. 294 (1-4-1946). Carlos Hernández, a més, el desembre de 1945 havia presentat la dimissió al càrrec de gestor de l'Ajuntament de Lleida.

¹³ Nomenament a BMFET, núm. 294, 1-4-1946.

¹⁴ Resulta interessant l'anàlisi de la Falange d'aquests anys que realitza RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Falange en la penumbra: FET y de las JONS entre la rebelión y la resignación. 1945-1951» a *IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Valencia, 1999, pp. 257-264.

Durant bona part d'aquests anys el Movimiento va posar la seva capacitat de mobilització al servei de les manifestacions a favor del règim i de Franco. L'any 1946 va ser un any d'enduriment de l'ofensiva antifranquista internacional. A finals de febrer, el govern francès va tancar la frontera i la suspensió de relacions diplomàtiques va generalitzar-se. Les pàgines de la premsa d'informació general i del Movimiento anaven plenes d'editorials a favor del règim i de solemnes proclames de la «*inquebrantable adhesión al Caudillo*». *La Mañana* no n'era cap excepció. Es feien constar tots i cadascun dels missatges de suport que Franco rebia a la seva residència del Pardo, els individuals i els col·lectiu. I les commemoracions de les principals dates del calendari litúrgic franquista es convertien en manifestacions populars de suport a Franco. L'exemple més clar va ser el Día de la Victoria, l'1 d'abril de 1946, que en la majoria de ciutats espanyoles va servir per renovar «*la devoción de los españoles hacia su salvador*». A Lleida, com era habitual, se celebrà conjuntament amb la festa de l'alliberament de la ciutat, que era el 3 d'abril. A mig matí, a l'Avinguda del Caudillo s'oficià una missa de campanya, i tot seguit una desfilada de les tropes de l'exèrcit. Altres actes, entre els quals una audició de sardanes, completaren la programació d'aquella jornada festiva.¹⁵

Els informes mensuals de la prefectura provincial del Movimiento dels mesos de febrer i març de 1946 destacaven l'adhesió unànime de la població lleidatana a Franco i el seu govern davant els esdeveniments internacionals contra el règim, mentre es magnificava la detenció de cèl·lules clandestines de la CNT.¹⁶ El juny d'aquell any, el subcap provincial de FET y de las JONS, Fernando Barriga, informava els diferents caps comarcals del Partit que s'havia iniciat en tot Catalunya una campanya de recollida de signatures endegada pels ajuntaments sota el control directe dels Alcaldes. Segons Barriga, la iniciativa no es tractava d'una manifestació política plebiscitària, sinó que era «*un reconocimiento unánime del pueblo leridano a la acertada política de realidades y defensa de nuestra soberanía que viene realizando el Jefe de Estado*». Els pobles de Lleida mostraven així «*su sincero agradecimiento por la difícil labor realizada en provecho de nuestra Nación preservándola de las desgracias y calamidades inherentes a toda guerra y defendiendo virilmente el prestigio y la dignidad de nuestro pueblo frente a las pretendidas ingerencias*

---

¹⁵ «Toda España con el Caudillo Franco», «Lérida conmemoró brillantemente la Victoria», *La Mañana*, 2-4-1946.

¹⁶ «Parte mensual de febrero de 1946» i «Parte mensual de marzo de 1946», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 174. Cfr. JARNE, Antonieta: *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1998, pp. 70-71.

extrañas perturbadoras de nuestra normal reconstrucción y progreso» –continuava el subcap provincial del Movimiento.¹⁷

El desembre de 1946 suposà una fita més en l'aïllament internacional espanyol, quan l'Assemblea General de l'ONU va votar el no reconeixement diplomàtic del règim de Franco mentre no hi hagués un govern democràtic. La imponent manifestació del dia 9 d desembre a Madrid va reproduir-se els dies successius a la resta de ciutats espanyoles. L'endemà va tenir lloc a Lleida, organitzada pels *Excombatientes i Excautivos de la Cruzada Nacional*, una gran manifestació sota el lema «*Franco, sí; comunismo, no*» en contra d'allò que –s'afirmava– es tractava d'una greu ingerència exterior en els assumptes interns espanyols i a favor de la sobirania espanyola. A més a més del Governador Civil i cap provincial del Movimiento, va pronunciar unes paraules el delegat provincial d'Excautivos, Ignacio Piérola Ciordia, qui va exhortar els manifestants a la perseverança de l'actitud contra la intervenció estrangera que «*intenta convertir nuestro país en un nuevo teatro de sangre y de desolación*». ¹⁸ El record de la guerra continuava sent útil per tancar files al voltant del Caudillo i del règim.

Una nova bona ocasió per demostrar l'adhesió de Lleida i els lleidatans a Franco vindria donada per la visita del Caudillo a la ciutat el 31 de maig de 1947. De fet, va ser una visita molt breu, de pas cap al Pirineu, a les valls d'Àneu i d'Aran, etapa última de la seva visita a Catalunya. Aquesta gira per terres catalanes s'havia fet enmig del clima d'hostilitat internacional i, per tant, tenia una clara voluntat propagandística i d'unitat interior al costat de Franco. La premsa s'encarregà de preparar l'ambient perquè la rebuda fos canalitzada vers la direcció desitjada:

«Jamás acontecimiento alguno ha levantado tan impetuosamente los espíritus. No hace falta recalcar la significación exterior que estas manifestaciones de adhesión y cariño van a tener. En definitiva es esa una cuenta que corresponde sacar a quienes han visto nuestra realidad con inconcebible miopía. Y estamos seguros de que a estas horas habrán tomado buena nota.

[...] Porque nosotros admiramos, sin limitaciones, a Franco, como estrategia maravilloso de la paz y de la guerra. Nosotros nos identificamos con Franco, porque es el primero y el más español de los españoles, aquel donde las virtudes viriles y nobles de la Patria se manifiestan en excelsos caracteres. Nosotros queremos con todas las fuerzas de nuestro corazón a Franco porque ha sido nuestro cordial camarada en momentos difíciles. Y nosotros participamos, en absoluto, sin reservas, de sus doctrinas políticas y sociales porque están extraídas del fondo más castizo y auténtico de nuestro acervo espiritual y de nuestros medulares sentimientos cristianos. No cabe una adhesión más estrecha y más honda. Y la vamos a demostrar con clamores que queremos rebasen el altivo Pirineo y

¹⁷ ACN, Fons Prefectura Comarcal de Balaguer del Movimiento, c. 1.

¹⁸ *La Mañana*, 11-12-1946.

vayan a martillar las cabezas torpes de la turba de majaderos que se dejan arrastrar por las falsedades de los enemigos, porque en el fondo esta popularidad de Franco les disgusta. Y quisiéramos esto, exclusivamente por un deber de caridad, ya que, desde el punto de vista particular lo que piensen, lo que maquinen, lo que digan y lo que hagan nos importa un bledo. Franco está con nosotros, por la gracia de Dios, y esto nos basta.»¹⁹

La premsa del Movimiento va posar la ciutat als peus del Caudillo. En un article editorial, *La Mañana* es referia al Señor, talment messies en una pàtria ressuscitada: «*El agricultor, el obrero, pondrán a vuestra presencia los frutos de sus campos con toda la sincera devoción con que se os ofrecen a sus familias. Con una reserva, si embargo, Caudillo de España. Si V.E. encuentra deficiente su labor y su buena voluntad exija. Exija en el nombre de España, y en gracia a vuestra suprema autoridad. Lérida está a vuestras órdenes, Caudillo de España. Lérida entera está a vuestras órdenes, como está toda España, esta Patria recobrada por el vigor de vuestro brazo y de la que dichosamente formamos parte.*»²⁰ La ciutat es va engalanar de dalt a baix, des de primera hora del matí els carrers principals per on estava previst que passés el seguici de Franco estaven abarrotats de gent de la ciutat i procedent de les comarques que s'havien desplaçat amb els trens especials des de Tàrraga, Cervera, les Borges Blanques i Balaguer. La comitiva de Franco arribà al pont del Segre passades les dotze del migdia, i va ser rebut pels clams de «*¡Franco, Franco, Franco!*» i «*Franco, sí; comunismo, no*» de la multitud que l'esperava. Després de passar revista a les forces que li havien rendit honors es dirigiren a la Paeria, on van tenir lloc els acte centrals. El president de la Diputació, José Pagés, li va imposar la Medalla de Oro de la província. La premsa calculà en més de cinquanta mil les persones aplegades en les immediacions de l'Ajuntament i l'Arc de Pont.²¹

FET y de las JONS gaudia d'una posició preeminent en l'enquadrament i la mobilització de persones a l'Espanya franquista i en aquests moments tota l'àmplia xarxa organitzativa es posava al servei dels banys de multitud que Franco es dispensava per tot el territori espanyol. Els actes representaven, en essència, la comunió nacional amb el Caudillo, la unitat interior davant el perill exterior. Aquesta mobilització falangista en motiu d'una visita de Franco a les terres lleidatanes es va repetir a finals de setembre de 1955, de la comarca de Balaguer es mobilitzaren un miler d'afiliats, entre els quals hi havia

---

¹⁹ «¡Franco con nosotros!», *La Mañana*, 30-5-1947. El dia de la visita apareixia un article al mateix diari que portava per títol «La historia da la razón a Franco».

²⁰ «Esta es Lérida, Señor», *La Mañana*, 31-5-1947.

²¹ La crònica de la visita de Franco a *La Mañana*, 1-6-1947.

una cinquantena de membres de la centúria «Antonio Camps Sabanés» de la Guardia de Franco de la Ribera del Sió.²²

4.2. «Las elecciones van a ser valoradas políticamente, queramos o no, tanto en el exterior como en el interior». FET y de las JONS i els primers passos de la democràcia orgànica franquista.

El Movimiento nacional, en aquests anys, no només aportà masses als actes oficials, sinó que també li foren encarregades tasques més delicades. FET y de las JONS va tenir un paper molt destacat en la preparació del referèndum de la Ley de Sucesión, que va tenir lloc el juliol de 1947 i, després, en la posada en pràctica de les eleccions municipals per terços, el 1948. La recuperació de les convocatòries a urnes, per limitades i dirigides que fossin, no era una qüestió menor en les preocupacions del règim. Era la conseqüència directa dels esforços legislatius per presentar fronteres enfora una façana pseudodemocràtica, necessària en aquells anys d'ostracisme polític; però, a la vegada, era un element que podia provocar recances i temors entre els sectors afins. Per tant, calia que tots aquests processos fossin controlats, que no es pogués pensar en cap salt al buit. Per això, des de força temps abans, es va anar preparant el camí. Cal recordar que l'octubre de 1944 ja hi havia hagut les eleccions sindicals, que havien significat una oportunitat de posar a prova la capacitat del Movimiento, en aquest cas els Sindicats, de mobilització controlada dels espanyols.

El 1946 va encarregar-se a FET y de las JONS un macroprocés d'*auscultació* política, un titànic anàlisi de la població espanyola. Es tractava de qualificar tots els espanyols en tres categories d'actituds respecte el règim. Cadascuna de les tres s'identificaria amb una lletra: la F, per falangistes i membres del partit; A, els considerats afectes al règim; i E, els considerats enemics. Lògicament, aquest procés realitzat província per província, poble a poble, suposà una enorme mobilització del Partit, que era l'encarregat de dur-lo a terme i al qual posà a prova en la seva real funció de control social i ideològic de la població i l'operativitat dels seus serveis d'informació i investigació. La primera circular ordenant la recollida de dades s'envià el maig de 1946 i la Delegación Nacional de Provincias donava per conclòs el procés a finals de juliol, moment en què es començaren a elaborar els resultats. Malgrat la importància que el règim atorgà a aquesta

---

²² ACN, Fons de la Prefectura Comarcal de Balaguer del Movimiento, c. 1.

auscultació política de la població espanyola, pocs historiadors s'hi han referit, bàsicament pel fet que deixà poques pègtes documentals. Els resultats malauradament no es conserven en la seva totalitat i Javier Tusell només pogué localitzar un mapa resum en què es presentava un panorama àmpliament favorable al govern. Tan sols les províncies basques de Guipúscoa i Biscaia apareixien com a *enemigas*, o sigui, amb uns percentatges de militants i afectes que no superava el de desafectes i enemics. Sis altres províncies –Àlaba, Màlaga, Navarra, Sevilla, Terol i Lleida– apareixien com a *dudosas*, és a dir, els percentatges de partidaris del règim se situava perillosament a l'entorn del 50% de la població. I la resta de províncies, o sigui la gran majoria, eren concebudes com a províncies afectes al règim franquista.²³

En el cas lleidatà, de ben segur que aquesta conceptualització de dubtosa cal explicar-la per la feble implantació del partit únic, que no havia aconseguit esdevenir veritablement un partit de masses, que sempre va disposar d'uns escassos percentatges d'afiliació, en una província on el regionalisme i, sobretot, el tradicionalisme –ambdues opcions significadament lligades a les posicions catòliques– havien estat ben arrelats i, malgrat haver desaparegut nominalment, continuaven gaudint d'una articulació social que es bastia al voltant de l'Església i Acció Catòlica.

El referèndum de la Ley de Sucesión en la Jefatura del Estado es va portar a terme el 6 de juliol de 1947. La llei definia Espanya en tant que regne («*España, como unidad política, es un Estado católico, social y representativo que, de acuerdo con su tradición, se declara constituido en reino*»), s'atribuïa la prefectura de l'Estat a Franco, es creaven els consells del Reino i de Regencia i es regulava el mecanisme de successió al capdavant de l'Estat, que corresponia a la designació del mateix Franco o bé, en cas de no haver tal designació, al govern i els consells consultius creats.²⁴ Els mesos anteriors a la celebració del referèndum, especialment les últimes setmanes, van ser d'una forta pressió de l'opinió pública sobre la població, mitjançant les campanyes de propaganda a través de qualsevol mitjà. Tota la premsa espanyola va rebre una circular de la Subsecretaría de Educación Popular en què s'ordenava quines havien de ser les idees que calia transmetre al poble.

---

²³ TUSELL, Javier: *Franco y los católicos*, op. cit., 1984, pp. 163-164; BARRUSO BARÉS, Pedro: «Poder político y representación social en Andoain...», article citat, 2000, pp. 307-308; PONT SASTRE, Amparo: «El referèndum de 1947: orientación, coacción y fraude», *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pp. 244-250. La documentació està disponible a l'Arxiu de la Presidència del Govern, al palau de la Moncloa, Madrid.

²⁴ THOMÀS, J. M.: «La configuración del franquismo...», article citat, 1999, pp. 54-55.

Durant les properes setmanes la premsa, en absoluta fidelitat, aniria desgranant una per una les instruccions rebudes.²⁵

Si observem les pàgines del diari falangista lleidatà *La Mañana*, la campanya de propaganda endegada pel vot afirmatiu en el proper referèndum es basà en presentar la Ley de Sucesión com absolutament necessària per al moment present i futur del règim; que l'elaboració de la llei responia únicament a necessitats i criteris nacionals i no a pressions internacionals; que el trànsit del règim a la monarquia no havia de ser pas immediat; que el restabliment formal de la monarquia no rectificava tot allò aconseguit pel Movimiento Nacional, sinó que en representava la continuació; que els espanyols tenien l'obligació moral de votar afirmativament; que el SI no era només un vot afirmatiu a Franco sinó a Espanya; o que representava una immillorable oportunitat per demostrar la unitat interna davant el món.

Al costat de Governador Civil i alcaldes, la participació de FET y de las JONS en la preparació de l'ambient propici per la realització del referèndum va ser notable i els seus efectius es van mobilitzar i van utilitzar qualsevol mitjà per portar a terme la seva tasca propagandística. Les pàgines de la premsa donaren espai a les informacions sobre les consecucions del règim de Franco i sobre l'entusiasme de la població espanyola davant la major consulta a les urnes de la història del país. S'oferí espai a les consignes polítiques a favor del sí, que ratllaven la intimidació; es presentava el vot no pas com un dret sinó com un deure: «*Votar es un deber para todos los españoles mayores de 21 años. Los enemigos de España preferirían que no votases. [...] Los españoles votaran SI, porque la Ley de Sucesión es la garantía de las conquistas sociales conseguidas y los principios fundamentales del Movimiento Nacional.*»²⁶ L'omissió d'aquest deure era donar el vot als enemics d'Espanya: «*Ni por negligencia, ni por frivolidad, ni por error, puedes evadirte el 6 de julio de votar por España, tu SI equivale a un triunfo sobre los enemigos de la Religión, de la Patria y de la Revolución Nacional, no abandones al adversario el campo de la victoria.*»²⁷ La premsa recordava els lleidatans algunes raons materials tangibles per votar pel SÍ: «*Leridano: El problema de nuestras aguas era tan viejo como Lérida misma. Innumerables veces nos fue ofrecida su solución en vísperas de elecciones y siempre*

²⁵ AGA, Gobernación, c. 3519. Recollit per PONT SASTRE, Amparo: «El referèndum de 1947: orientación, coacción y fraude», comunicació citada, 1999, p. 248-249.

²⁶ «Votar es un deber», *La Mañana*, 4-7-1947.

²⁷ *La Mañana*, 5-7-1947.

*fuiamos burdamente engañados. Franco, a pesar de todas las dificultades económicas del momento actual, ha colmado nuestra vieja y perentoria aspiración. No lo olvides y vota mañana SÍ.»*²⁸ Com a deure dels espanyols que era considerat l'exercici del vot, es feia saber a la població que l'abstenció seria sancionada, econòmicament i política.²⁹

Diversos agents polítics i socials es van sumar a la campanya. L'Església feia pública la seva postura favorable al referèndum, apel·lant als catòlics que exercissin la seva responsabilitat votant afirmativament en la consulta.³⁰ Igualment, els Sindicats es pronunciaven a favor no de qualsevol monarquia sinó d'una monarquia catòlica i social: «*¡Contra una monarquía liberal y parlamentaria para uso del capitalismo! ¡Contra una república acéfala y marxista feudo de Moscú! ¡Votaremos por el Reino español, católico y social!*»³¹ La tasca de FET y de las JONS no es va dirigir només a la orientació, conscienciació i persuasió de la població espanyola sinó que també, en alguns casos, es va recórrer a la coacció. Es féu córrer, per exemple, que les quartilles de racionament no serien vàlides sense el segell del centre de votació o que aquells treballadors que no anessin a votar serien acomiadats.³²

Atesa la delicada situació internacional per la qual passava el règim franquista, era molt important que el resultat del referèndum ratllés la unanimitat. Cap detall podia deixar-se a la improvisació. I així fou, com pot veure's al quadre de resultats següent.

Quadre 4.2. Resultats del referèndum de 1947.				
Àmbit	Participació (%)	Vots SÍ (%)	Vots NO (%)	Blancs/Nuls (%)
Espanya	88,6	92,9	4,7	2,3
Lleida (província)	88,67	94,00	2,96	3,04
Lleida (ciutat)	91,8	81,4	4,9	13,7

Font: Anuario 1948, Instituto Nacional de Estadística, www.ine.es³³

²⁸ *Ibídem.*

²⁹ «La abstención en el referéndum está sancionada», *La Mañana*, 1-7-1947.

³⁰ «La Iglesia española ante el Referendum», «De vuestro voto habéis de responder ante Dios» (Circular del Ilmo. Vicario General de Lérida), *La Mañana*, 2-7-1947 i 5-7-1947.

³¹ «Los Sindicatos ante el referéndum», *La Mañana*, 4-7-1947.

³² PRESTON, Paul: *Franco. «Caudillo de España»*, op. cit., 1994, p. 712.

³³ Els resultats del Referèndum de 1947, per totes les províncies i les capitals, a AGA, Gobernación, DGAL, c. 3519. El diari lleidatà *La Mañana* els publicava el 8-7-1947. Ateses les petites variacions de cadascuna de les fonts, hem utilitzat les dades del *Anuario 1948*, Instituto Nacional de Estadística, www.ine.es

Si bé a nivell provincial es van donar uns resultats molt similars als del conjunt espanyol, en la capital resulta significatiu el baix percentatge relatiu de vots afirmatius. El nombre de vots en blanc o nuls és francament elevat, cosa que a la pràctica, en un referèndum com aquell, molt probablement signifiqués més vots negatius. Així, gairebé un de cada cinc vots (exactament un 18,6%, resultat de sumar els NO i els blancs o nuls) que es va emetre a la ciutat de Lleida no va ser favorable a la Ley de Sucesión. I el vot negatiu no era només el rebuig de l'esmentada llei sinó un vot en contra del règim de Franco. Resulta difícil escatir les motivacions reals dels electors, però estem convençuts que la tèbia –o, potser millor, no unànime– resposta dels lleidatans era la plasmació d'aquella conceptualització de *dudosa* que s'atribuí a la província de Lleida en l'auscultació política de 1946.

Malgrat les pressions i les intimidacions assenyalades, i tot i que el fantasma del frau i manipulació dels resultats va planejar sobre moltes províncies,³⁴ el referèndum demostrà que en aquells moments el règim de Franco disposava d'un suport popular considerable. No hi ha dubte que la manipulació de la informació i la utilització de la situació política internacional *antiespanyola* va atiar una reacció nacionalista que va beneficiar el règim. Els ciutadans, entre moltes altres motivacions, també va votar afirmativament com a mostra de rebuig a l'actitud internacional respecte a Franco i a la sobirania espanyola. Mentre que, per una banda, s'enduria la repressió contra la resistència antifranquista –tant la renovada activitat guerrillera des d'octubre de 1944, com les vagues obreres que esclataren el maig de 1947 com a resultat de les males condicions de vida de la classe treballadora–, per l'altra, el referèndum ofería al règim una pàtina democràtica de cara a les potències internacionals, a la vegada que la Ley de Sucesión arraconava per sempre la «revolució» dels falangistes i les tendències feixistes predominants fins el 1945 eren substituïdes per una façana monàrquica. El missatge que es transmetia a l'exterior i als sectors monàrquics era que el poble espanyol estava amb Franco i el règim evolucionava cap a una restauració, que convertia Franco en regent vitalici i deixava en les seves mans la capacitat de decidir el quan, el com i en qui.

Les potències occidentals, especialment Gran Bretanya i els Estats Units, de seguida començaren a mostrar una creixent acceptació del règim franquista. Sens dubte, el nou

---

³⁴ De fet, s'havia enviat unes instruccions confidencials pels Presidents de taula electoral en què s'explicava com s'havia de procedir en cas que els resultats resultessin adversos, com efectuar els fraus. AGA, Gobernación, c. 3519.

escenari de la guerra freda afavorí llur convenciment en la no-intervenció a Espanya i deixar-la que seguís la seva pròpia evolució política. Els anys 1947-1948, en aquest sentit, van ser decisius. La pressió sobre l'Espanya de Franco va reduir-se força i el novembre de 1948 es va recuperar el càrrec de Secretario General del Movimiento en la persona de Raimundo Fernández Cuesta, que a la vegada era ministre de Justícia.

El novembre de 1948 es van celebrar les eleccions municipals per terços i el paper atribuït a FET y de las JONS tornava a ser cabdal. Els comicis electorals, anunciats des de la *Ley de Bases de Régimen Local* de 1945, es presentaven com una nova ocasió per demostrar la capacitat de control social i polític del Movimiento sobre la població espanyola. Aquestes eleccions no havien de ser enteses com una alteració dels principis doctrinals de la Falange sinó que venia a afirmar-los sobre els tres pilars bàsics en els quals el Partit havia exercit la seva tasca: família, municipi i sindicat. Des de la Secretaria General del Movimiento es féu arribar diverses instruccions a les prefectures provincials de FET y de las JONS, on se les exhortava a que «*presten la máxima atención a la preparación y al desarrollo de las elecciones Municipales que se anuncian*». La provisió de regidors als consistoris municipals era molt important per FET y de las JONS:

«Es a ella [...] a quien más interesa que los miles de Ayuntamientos, que componen nuestro primer estamento gubernativo, estén regidos por hombres competentes, honestos, entusiastas y prestigiosos, capaces de plegar sus intereses particulares al interés de los pueblos cuyo servicio se les encomienda, y, a través de ellos, al alto interés de España. Pero a estas elementales dotes, la Falange une otra exigencia: la de que los hombres que resulten elegidos estén impregnados de su fé política, para que proyecten en su labor municipal la inspiración de nuestra doctrina, preparando organismos capaces de coadyuvar con el Estado en el difícil y necesario engrandecimiento de nuestra Patria, tarada por varios siglos de postración y desfallecimiento.»³⁵

Els caps provincials de FET y de las JONS jugaven un important paper en el nomenament de candidatures pròpies, especialment en el terç familiar, on presentaren les oficials, en les quals havia d'estar assegurat el predomini absolut dels candidats netament falangistes. L'objectiu era que els ajuntaments fossin formats per una majoria autènticament falangista. Això significava també que, mentre aquestes candidatures oficials disposaven d'una gran propaganda, els caps provincials havien d'impedir per tots els mitjans la propaganda de les possibles altres candidatures alternatives formades per clars adversaris. Calia vigilar, igualment, la infiltració de representants aliens al Movimiento en el terç sindical. Les eleccions municipals no tenien un caràcter merament administratiu, sinó també

---

³⁵ «Instrucciones reservadas para las elecciones municipales», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 197. Subratllat de l'original.

polític, per tractar-se l'àmbit municipal del més proper al ciutadà i a través del qual es viu i coneix l'Estat. Importància política en el sentit entès per FET y de las JONS:

«Pero al hablar de política se sobreentiende que nos referimos a la Política, como la entiende la Falange, no a las politiquillas de compromiso de quítate tú para ponerme yo. Por esto es muy grande la responsabilidad de los Jefes Provinciales y de los Alcaldes en estos momentos. El Jefe Provincial va a ser el responsable de la buena o mala administración de los Municipios de su Provincia durante seis años. Esto solo basta para hacerles meditar la enorme responsabilidad que se echan encima en estos momentos. Por eso han de tener especial cuidado con la proclamación de candidatos para que al mismo tiempo que se da la sensación de amplio criterio de tolerancia no se vaya a desvirtuar por irreflexión o inexperiencia política el espíritu del Movimiento en la política de los Municipios.»³⁶

Les instruccions acabaven amb una valoració final de les eleccions municipals i del paper de FET y de las JONS:

«Una cosa es que no aireemos con exceso el sentido político de la elección porque no somos demócratas, y otra, muy distinta es que, no siendo demócratas como no lo somos, esperemos cruzados de brazos el resultado de la elección sin obtener de la misma todas las consecuencias políticas que en servicio de España, de Franco y del Movimiento podamos lograr. Por otra parte, las elecciones van a ser valoradas políticamente, queramos o no, tanto en el exterior como en el interior y la Falange está obligada, sobre todo en este momento internacional en que tan calificada es su significación a mostrar su arraigo en la vida nacional.»³⁷

De fet, aquestes eleccions poc tenien a veure amb la democràcia, ja que d'entrada el dret de vot es reduïa als caps de família i els compromissaris sindicals i de les entitats. A més, la burocràcia del partit únic, juntament amb la de l'Estat, controlava totalment el procés electoral: elaboraven el cens, limitaven la presentació de candidats, la formació de les taules, establien els mecanismes d'escrutini i proclamaven els elegits.³⁸

Els resultats de les eleccions municipals per terços celebrades en tres diumenges consecutius de finals de novembre i principi de desembre de 1948 confirmen l'atenció i esmera que les prefectures provincials de FET y de las JONS van posar en la selecció dels candidats i en el seu desenvolupament. La victòria de les candidatures oficials va ser tan aclaparadora com esperada.

Segons les dades de Martí Marín, gairebé la totalitat de regidors i alcaldes dels ajuntaments de la província de Lleida eren considerats addictes al règim (en uns percentatges

³⁶ «Elecciones municipales», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 197. Subratllat de l'original.

³⁷ «Instrucciones reservadas para las elecciones municipales», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 197. Subratllat de l'original.

³⁸ SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959*, Alacant, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert», 1996, pp. 57-58.

molt superiors al de les províncies de Girona i Tarragona), cosa que evidencia el ferri control dels mecanismes d'accés a les institucions municipals en mans d'alcaldes i governadors civils. Per contra, gairebé dues terceres parts dels regidors (63,7%) i pràcticament la meitat dels alcaldes (49,04%) no eren afiliats a FET y de las JONS –vegi's el quadre 10.24–, la qual cosa provocava les queixes del Partit. Eren uns percentatges de no afiliació, els lleidatans, lleugerament majors als gironins, i molt superiors als tarragonins. Si partim del fet que FET y de las JONS havia de ser el veritable viver polític del règim, la realitat semblava estar lluny de la voluntat. Òbviament, hi hauria diverses raons que explicarien aquests – creiem– baixos percentatges d'afiliació de regidors i alcaldes al partit. Per una banda, sembla evident que no era obligatori formar part del Movimiento per accedir al poder i que hi havia moltes persones identificades amb el règim que no creien necessari estar afiliat a FET y de las JONS per demostrar-ho, ja que prioritzaven els criteris d'adhesió, fidelitat i subordinació. Per altra banda, les dades il·lustren l'escassa penetració social en el territori, fins i tot entre els sectors afins de la població. Certament, el funcionament de les delegacions locals del partit deixava molt que desitjar i en moltes localitats o bé la prefectura a la pràctica no existia, ni física ni funcionalment, convertida en un fitxer d'afiliats que ni pagaven les mensualitats, o bé havia quedat reduïda a un mer apèndix de l'ajuntament, en les dependències de la qual s'allotjava i era controlada o tutelada per l'alcalde.³⁹

4.3. «La Jefatura Local no tiene vida alguna». Situació precària del Movimiento a tombants dels anys 50.

Tot i l'èxit a nivell nacional d'aquesta nova prova pel Movimiento, l'ànim dels falangistes estava molt deteriorat. La seva percepció era que FET y de las JONS perdia constantment pes polític en l'evolució del règim i, a més a més, que se la feia responsable dels efectes de les polítiques governamentals, catastròfics en matèria econòmica, que comportaven un augment imparable del cost de vida i l'escassetat d'abastiments. El nomenament de Raimundo Fernández Cuesta no pal·lià el desànim. El juliol de 1949 es va posar de manifest en el II Congreso Nacional de Jefes Provinciales, que va tenir lloc a Madrid. Els caps provincials es mostraren obertament pessimistes i crítics amb les

---

³⁹ MARÍN CORBERA, Martí: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya...*, op. cit., 2000, pp. 227-228; DUCH PLANA, Monserrat: «Partit Únic i poder local. El personal polític dels primers Ajuntaments franquistes» a DD.AA.: *La província de Tarragona durant el franquisme (1939-1976). Política, Societat i Cultura*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 1996, pp. 85-111.

polítiques governamentals. S'assenyalava que el partit no funcionava, que estava immers en una profunda crisi, que havia retrocedit política i socialment, que no havia arribat a les masses espanyoles, que patia d'una certa impopularitat. Les solucions que es proposen són de caràcter administratiu i polític, es demana una reconstrucció orgànica i política de la Falange, que ha de trobar nous mètodes i estratègies si no vol desaparèixer per inadaptació a les circumstàncies polítiques del moment, cal estendre la influència a les masses obreres i allunyar-se de la imatge repressiva associada a la Guàrdia de Franco (se'n proposa l'eliminació), una lleugera flexibilització de la censura de la premsa que permetés discutir els temes importants, etc.⁴⁰

Però una cosa era el desànim dels falangistes (i especialment els autèntics o radicals, defensors de la «revolución pendiente») davant una situació política que distava del que ells haurien volgut i una altra, ben diferent, seria afirmar que el Movimiento es precipitava a l'abisme. La seva influència política i ideològica en els governs i l'Estat havia francament disminuït. Havia estat el preu que havia hagut de pagar per sobreviure a la incerta situació interna i externa de 1945-1947. Les quotes de poder adquirides en els anys anteriors, en bona mesura es mantenien a nivell d'administració perifèrica i continuaven disposant dels principals instruments d'enquadrament i mobilització de la població. Franco continuava convençut de la necessitat de mantenir dempeus l'edifici del Movimiento Nacional. La desfalangització del règim, l'«eclipsi parcial» de Falange de la segona meitat dels anys 40, portà al Partit Únic a una hibernació, una letargia d'inacció, a l'espera de temps millors, fent-se seva també la coneguda frase de Carrero Blanco de «unidad, orden y aguantar». Va ser durant aquests anys, el 1949, quan el servei d'informació i investigació de Falange, instrument de control social de primer ordre en mans del Partit però massa identificat a les forces parapolicials dels partits feixistes, s'integrava a la Direcció General de Seguretat. El nomenament de Fernández Cuesta, el novembre de 1948, per la Secretaría General del Movimiento semblà per molts militants l'inici del ressorgiment de la Falange, que es reforçà el juliol de 1951 quan recuperà l'estatut ministerial.

Durant aquests anys la Falange lleidatana presenta una inactivitat latent que en els partes mensuals enviats a la Delegación Nacional de Provincias es manifesta amb un mínim «*actividad ordinaria de los servicios de FET y de las JONS*». Els informes

---

⁴⁰ Sobre el II Congreso Nacional de Jefes Provinciales cfr. PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio...*, op. cit., 1997, pp. 613-614 i, sobretot, RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Falange en la penumbra...», comunicació citada, 1999, pp. 261-262.

mensuals, cada vegada més curts i insubstancials, traduïen una estranya normalitat d'activitat, una rutina burocràtica que s'accentuava amb el pas dels mesos. Es reduïren molt les activitats de caràcter polític ressenyades a la premsa i tan sols la Sección Femenina i el Frente de Juventudes semblava que tinguessin una activitat més o menys ressenyable. No només el desànim entre els falangistes explicaria aquesta situació d'inacció, sinó també hi tindria molt a veure la crònica manca de recursos econòmics i l'escassa penetració social que havia aconseguit en els anys d'hegemonia. A Lleida, Falange mai havia aconseguit gaudir d'una àmplia base de suport de masses, els caps provincials sempre s'havien queixat de l'absència d'una militància activa i compromesa, la capacitat de mobilització sempre havia estat limitada i ara, en aquests moments, en paral·lel al decaïment nacional, la inacció deixava pas a la burocratització absoluta de les seves files. L'activitat diària es concentrava en els aspectes més administratius del Partit, que continuava tenint una estructura i una plantilla a sou gens menyspreable. Són aquests buròcrates funcionaris del Movimiento els que feien rutllar el dia dia del Movimiento. Cada cop li costava més al Movimiento mobilitzar a la població, era un Movimiento amb poc moviment, valgui la redundància.

El novembre de 1950, el subcap provincial del Movimiento, Fernando Barriga, enviava a la Delegación Nacional de Provincias un resum de l'afiliació a FET y de las JONS en la prefectura provincial lleidatana, que mostrem al quadre següent. Com es pot observar –al marge de l'enquadrament a les organitzacions del Movimiento (Sindicatos, Frente de Juventudes, Secció Femenina)–, el percentatge d'afiliats respecte a la població de la província lleidatana no arribava al 3%, ben lluny dels objectius inicials de la Falange. Després de més d'una dècada de funcionament, la capacitat de creixement de FET y de las JONS i de penetració social s'havia mostrat molt limitada, si tenim en compte que a mitjans de 1939 la prefectura provincial ja comptava amb aproximadament 7.000 afiliats.

Quadre 4.3. Afiliació a FET y de las JONS de Lleida, 1950.					
Any	Afiliats	Militants (% afiliats)	Adherits (% afiliats)	% d'afiliats / població província	% d'afiliats / FET y de las JONS Espanya (1949)
1950	9476	2441 (25,75)	7035 (74,24)	2,92	0,96

Font: AGA, SGM-DNP, c. 273; cens de població, www.ine.es; SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios...*, op. cit., 1996, pp. 102-104.

Què se n'havia fet de les campanyes de proselitisme per captar afiliats des del final de la guerra? I de l'aportació de nous militants procedents de les juventuts del partit? Aquestes dades, que res tenen a veure amb els exemples italià o alemany, posen de manifest el fracàs de FET y de las JONS en la voluntat de captació de les masses. L'afiliació al Partit va efectuar-se, principalment, en forma d'al·luvió, immediatament al final de la guerra, més per conveniència social i política del moment que no pas per convicció ideològica i programàtica. En bona mesura, aquest baix nivell de compromís ideològic amb el Partit es veu reflectit en la relació entre militants i adherits, on tres de cada quatre afiliats lleidatans ho eren des d'una segona línia. Només tres províncies espanyoles (Almeria, Tarragona i Ciudad Real) tenien un percentatge de militants menor entre els seus afiliats que el de Lleida.⁴¹

Cal afegir a tot això que molts d'aquests afiliats ho eren tan sols nominalment, constaven en una fitxa i poca cosa més. L'activitat de moltes delegacions locals era mínima, si és que en tenien i no havien deixat d'existir a la pràctica. La unificació de càrrecs d'alcalde i cap local de Falange en molts casos havia acabat d'adormir les delegacions locals, convertint-les en mers accessoris del poder de l'Alcalde. En d'altres localitats, poques, on encara no s'havia procedit a la unificació de càrrecs hi havia un gran distanciament de les autoritats municipals respecte el Partit, com denunciaven dos militants de FET y de las JONS de Juneda al Governador Civil i cap provincial del Movimiento, davant la proximitat de les eleccions municipals per terços de 1948. La comentem perquè creiem que reflecteix una realitat comuna a moltes altres localitats de la província de Lleida, referida a la vida i funcionament del Movimiento Nacional d'aquells anys:

«Debido a la separación de los cargos de Jefe Local del Movimiento y de Alcalde por una parte, y por otra a la apatía que el actual Jefe Local del Movimiento viene demostrando desde hace mucho tiempo hacia las organizaciones de la Falange, se ha establecido una situación en este pueblo que los militantes del Partido no podemos seguir aceptando, pues de ser así equivaldría a hacernos también solidarios de esta suicida despreocupación que existe por el funcionamiento de las distintas Delegaciones de Servicios, lo cual repercute en la actuación del Alcalde completamente al margen de los servicios que informan nuestro Movimiento para lograr la Patria que soñaba José Antonio y nuestros Caídos y por la cual lucha tan denodadamente nuestro Caudillo, y con él la mejor Juventud de España.

Ha sido precisamente esta última consideración la que nos a [sic] dado el último impulso que nos faltaba para dar cuenta de la situación de este pueblo al Mando Provincial. Desde hace un año el Frente de Juventudes vuelve a tener vida en esta localidad. Recientemente la Delegación Provincial aseguró el porvenir de las Centurias Juveniles, mediante el nombramiento de un nuevo Delegado Local.

---

⁴¹ SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959...*, op. cit., 1996, pp. 102-104.

Muchos han sido los Flechas que han asistido a Campamentos e incluso a cursos de Mandos, pero de nada servirá la formación patriótica y religiosa que han recibido, mientras en la vida de cada día tengan que soportar la dura realidad de unas primeras Jerarquías y Autoridades apáticas, escépticas y agotadas por su propia falta de fé y entusiasmo.»

L'entusiasme que suposava una recent renovació del Frente de Juventudes local, contrastava amb l'apatia i el conformisme de les jerarquies –es denunciava. Més enllà dels abnegats *flechas*, l'activitat diària de la prefectura local de Juneda era mínima, poc més que inexistent, amb una desorganització interna escandalosa i una nul·la participació en els afers importants de la localitat.

«Nuestra intención no es dar el clásico “pucherazo” para lograr unos cargos que puedan resultar beneficiosos a intereses particulares; nos limitamos a informar al Mando de los siguientes hechos y a proponerle soluciones, pues no sería tampoco de nuestro estilo presentar dificultades por placer de hacerlo.

La Jefatura Local de FET y de las JONS no tiene vida alguna. Su titular no muestra más interés que para sus asuntos de índole particular, no cuenta con prestigio alguno y esta falta de prestigio revierte, naturalmente, en las organizaciones que representa.

La Jefatura Local no interviene para nada en los asuntos de importancia de la localidad, ni siquiera en los actos conmemorativos de nuestro Movimiento que son celebrados únicamente por los “Flechas”.

No se celebra ninguna de las reuniones prescritas por los estatutos, no se cobran cuotas, ni se tramitan solicitudes de ingreso ni se propone cambios de categoría de ninguna clase. Las comunicaciones de la Jefatura Provincial no se contestan ni se tiene en cuenta para nada.

Pero lo que a los ojos del pueblo en general y de los afiliados en particular nos parece más grave es este espíritu de apatía y de conformidad que se demuestra con la situación presente y que da a conocer la falta total de estilo y de manera de ser falangista, pues nadie que viste la camisa azul con dignidad puede creer que está ya todo hecho. Mucho falta por hacer todavía para que hayamos cumplido el compromiso que contraímos el 18 de Julio.

A la Falange, que es esencialmente dinámica, activa y generosa, se la camufla aquí bajo una capa de conformismo y renunciamento con las que incluso se quiere demostrar que ya no existe.»

La manca de compromís dels principals homes del Partit deixava el camí lliure perquè els que ostentaven els càrrecs de poder municipal actuessin en benefici propi, acusats d'estraperlistes, aprofitant-se d'una situació que distava de les promeses de l'Espanya nacional. Era, per tant, necessària la renovació dels comandaments de la Falange local i de les autoritats municipals, així com la unificació de la prefectura amb l'Alcaldia, per retornar el prestigi al Partit i la confiança als veïns.

«Naturalmente y como hemos dicho ante la falta de vitalidad del Movimiento repercute en la manera de actuar de las personas que desempeñan los cargos de la Corporación Municipal.

Para estas [sic] la situación establecida en el pueblo es excelente y no aspiran a superación de ninguna clase. Debido a todo lo expuesto han creado una serie de pagos e impuestos, de los que más perjudicados salen, son los pobres y obreros como son:

Guardería rural, Vigilancia y mejoras, Alcanterillado, perros, mulas, carros, bicicletas, tomas de agua, etc. etc. toda esta carga el que tiene que vivir de un jornal que ya no le llega para comprar pan a 11 y 12 pts Kg. no puede acudir y entonces cae una serie de impuestos, embargos y amenazas de ventas de sus pedazos de tierra. Con esta situación parece que no estamos en una España Nacional sino en un mundo de robo y atropello menos los estraperlistas que en este pueblo tienen el campo libre.

Aparte de ello el actual Alcalde viene diciendo públicamente que él a [sic] presentado la dimisión varias veces y como no se la quieren aceptar no tiene más remedio que actuar.

La situación expuesta hace que en muchas personas exista un clima de hostilidad hacia el régimen actual, puesto que el natural sencillez de la gente de campo, confunde las personas con las instituciones y juzga a éstas por aquellas.

Se requiere, por tanto, el relevo de los Mandos y Autoridades y la unificación de los cargos de Jefe Local con el de Alcalde y que éste decaiga en un Militante del Movimiento con capacidad y espíritu suficiente para soportar la carga que el Mando supone siempre con la Falange.

Y por último a la proximidad de las elecciones, como saben que si se presentan los mismos, el pueblo se obtendrá [sic, abstendrá] de votar, buscan arreglos y tienen ciertas reuniones para poder continuar con sus cargos, por lo tanto sería de gran interés para el pueblo, nombrar aunque fuera una comisión y dejar al Sr. Alcalde y sus súbditos fuera de sus cargos, para que se llevara acabo tal como nuestro Caudillo manda.»⁴²

Val a dir que el cap local de FET y de las JONS de la localitat garriguena, fill d'una de les cases econòmicament més benestants del poble, ocupava el càrrec des de 1940, a la vegada que exercia de gestor a l'Ajuntament des de l'entrada de les tropes franquistes. El conflicte entre FET y de las JONS i l'Ajuntament i les famílies distingides del poble ja venia de més lluny i caldria entendre'l com una lluita pel poder: la unió de càrrecs locals el 1952 posaria punt final a les disputes, si bé no donaria a Falange la rellevància que els militants reclamaven el 1948.

Apatia, escepticisme, poca fe i entusiasme, despreocupació, conformisme, renúncia... Aquests serien, doncs, alguns dels trets de l'actuació falangista local denunciada, però que segurament s'estenia a la major part dels pobles de Lleida i, probablement, del territori espanyol. Per totes les circumstàncies generals descrites, per la precarietat de recursos i d'infraestructures disponibles, per situacions particulars de cada municipi, el Movimiento havia esdevingut una estructura nominalment central en l'aparell de l'Estat però que a la pràctica havia anat perdent, ja aquelles alçades, la capacitat d'enquadrament, mobilització i formació de la societat espanyola.

Contrastaven amb aquesta realitat, tanmateix, els discursos públics de les jerarquies del Movimiento, normalment eufòrics i optimistes amb la marxa del Partit. En el discurs de clausura del XIV Consejo Nacional de la Sección Femenina, que va tenir lloc a Lleida el 23 de gener de 1950, i davant jerarquies del Partit com Pilar Primo de Rivera, Sira

⁴² AHL, FGC, Administració Local, c. 63.

Manteola, Manuel Valdés, Sancho Dávila i els governadors civils de Barcelona, Girona, Tarragona, Osca i Biscaia, el Secretario General del Movimiento Raimundo Fernández Cuesta prenia la insatisfacció de la militància i la convertia en un element positiu per l'aprofundiment de la revolució falangista:

«[...] la insatisfacción de la Falange, insatisfacción que es, precisamente, la mejor demostración de nuestra pureza de conducta y de nuestra limpieza de propósito. Porque la Falange, en lugar de abandonarse a la vida cómoda y fácil, en lugar de someterse resignadamente a todas las situaciones, en lugar de tomar una actitud de conformismo, y de resignación y de impotencia ante los obstáculos y las dificultades, la Falange mantiene su inquietud y su decisión de que a España se realice totalmente la política que propugna [...]. A esa insatisfacción a que antes aludía de la Falange, a esas preguntas que los falangistas, unos a gritos, con alboroto, incluso con reproches hacia el que manda, y otros de una manera silenciosa, pero que sube de lo más hondo, de lo más íntimo de nosotros mismos, nos formulamos abrumados por el temor de que la respuesta no sea satisfactoria, debemos contestar no con el pesimismo del “Aquí no hay nada que hacer”; no con el optimismo de “Aquí ya está todo hecho”, sino con la equilibrada conciencia de que se han hecho muchas cosas, pero que aún nos quedan muchas otras que llevar a cabo. Porque una revolución no es la obra de un día, de un minuto y de un año; una revolución es un proceso que recorre una serie de etapas y pasada la primera, que se podría considerar de quirúrgica, al tener que derribar violentamente el orden existente, vienen esas dos etapas de fe, constancia y preparación de los nuevos equipos que nos hayan de relevar en el futuro. La insatisfacción, pues, es saludable cuando sirve de acicate a nuestros actos. La crítica es beneficiosa cuando la crítica nos sirve para descubrir defectos y para señalar el remedio de estos defectos. Pero cuando la insatisfacción y la crítica se presentan tan solo en su vertiente negativa, demoledora y agria, entonces la insatisfacción se hace nociva y la crítica queda desvalorizada.»⁴³

La retòrica grandiloqüent que utilitzaven les jerarquies en tots i cadascun dels actes de la Falange distava moltíssim de la realitat interna i externa del Partit Únic. La inactivitat i desorientació dels falangistes i de moltes prefectures locals els preocupava en gran mesura, i, de portes endins, no se n'estaven de reconèixer-ho, com demostren les reflexions del I Congreso Provincial de la Falange Leridana, que va tenir lloc el setembre de 1953, com a preliminars provincials del I Congreso Nacional de FET y de las JONS, que havia de tenir lloc a Madrid el mes d'octubre. En la ponència VI sobre l'estructura provincial, local i comarcal de la Falange, el funcionari de Sindicatos Ramón Fernández Paredes feia una anàlisi d'allò aconseguit fins al moment, i no era molt positiu:

«Lastimosamente, y culpablemente también en muchos casos, hemos ido dejando morir las mejores esperanzas de nuestros cuadros locales –levadura de la Falange– por una negligente despreocupación y desinterés de amplios sectores de la rectoría subalterna de la Falange. Las JONS de los pueblos han ido perdiéndose lenta e irremisiblemente, sin que nadie se preocupase por ello. Magníficas organizaciones locales han dejado de serlo por esta emancipación jerárquica. ¿Cuál ha sido la causa? Todos lo sabemos, la Falange, en un amplio sector, se convirtió

⁴³ *La Mañana*, 24-1-1950.

en un repartó de prebendas y cargos, sin tener en cuenta su propio servicio e interés. El ideal falangista, manteniendo en su consigna “el hombre para el cargo”, tornóse en “el cargo para el hombre”. Donde surgía un compromiso personal se plegaba el interés de la Organización. Así han pasado muchos años, invadiendo la desilusión y la decepción el alma del falangista.

Consecuencia inmediata fue un serio retroceso en el proselitismo político y la pérdida del calor y el sentimiento de nuestras masas sanas. [...] El afiliado ha ido perdiendo estímulo, la falta e implicación constante al quehacer del Movimiento.»⁴⁴

Fernández Paredes certificava la manca d'activitat de moltes Falanges locals, preses de la despreocupació i desinterès de les seves jerarquies, que es contagiava als afiliats que havien perdut l'entusiasme i compromís amb el Movimiento. El funcionament de moltes delegacions locals era absolutament anàrquic *«por hallarse desconectados los diferentes Servicios que actúan independientemente, y en algunos casos en abierta enemistad por diferencias personales. Hay que evitar a todo trance este estado de cosas que tanto perjudica a la Unidad Falangista y a la uniformidad de criterios»*. Molts afiliats ja només veien el Movimiento com una palanca d'accés al poder i a privilegis i prebendes. Era necessari, per tant, corregir els errors i aconseguir una nova implicació dels afiliats en les tasques del Movimiento.

Es considerava fracassada la forma de provisió per nomenament jeràrquic dels càrrecs falangistes i es feia explícit que *«consideramos de absoluta necesidad adoptar el sistema electoral orgánico con que viene rigiéndose toda la vida política de la Nación como esquema estructural de nuestra Organización»*. Com a procediment selectiu general per elegir els càrrecs polítics provincials, comarcals i locals de la Falange, es proposava l'elaboració d'una terna per part de la secció corresponent que seria sotmesa a la deliberació del Consell Provincial de la Falange, que l'elevà al Jefe Provincial. D'aquesta manera, només el Jefe Provincial quedaria a elecció lliure per part del Mando nacional. També s'aconsellava que els titulars de les delegacions dels serveis, a excepció del Frente de Juventudes, havien de ser militants del Movimiento amb un mínim de 5 anys, per evitar que afiliats recents poguessin accedir a les jerarquies, com fins aleshores havia succeït.⁴⁵

Resulten interessants els comentaris de la VII Ponència sobre la situació econòmica de les prefectures provincial, comarcal i local. Alfonso Serrano Biosca, secretari provincial del Frente de Juventudes, es referia a la precarietat de recursos de les prefectures, anotant l'àmplia morositat dels afiliats, molts dels quals no pagaven les quotes sistemàticament.

⁴⁴ FET Y DE LAS JONS: *Reglamento y ponencias del I Congreso Provincial de la Falange Leridana*, Lleida, setembre 1953.

⁴⁵ *Ibíd.*

Això feia que els recursos econòmics fossin endèmicament insuficients per atendre les necessitats administratives i polítiques. Es calculava que a Lleida ciutat es deixaven de pagar quotes per valor d'unes 12.000 ptes., quantitat bastant més elevada en la resta de la província. Les prefectures locals només abonaven a la provincial 250 ptes. en concepte del 20% pel Fons de Compensació, la qual cosa posava de manifest que la gran majoria no hi ingressava ni un duro. Aquest problema no era pas del moment, sinó que venia ja de lluny, i suposava un fre extraordinari per l'activitat de les prefectures locals i provincials. Pel que fa a les prefectures comarcals, aquestes no disposaven ni de pressupostos per atendre les necessitats administratives, ni tampoc d'espais adequats per acollir totes les delegacions comarcals de servei. Per tot això, a més d'exigir el pagament de les quotes a tots aquells afiliats que estiguessin en situació de fer-ho, es demanava als afiliats que ocupaven càrrecs en l'Administració local i provincial que *«utilicen todos y cada uno de los preceptos legales que existen y a través de los cuales puede lograrse el fomento de obras y servicios del Movimiento, aligerando así la carga económica que dichas obras y servicios representaría para la Jefatura Provincial»*.⁴⁶ Aquest fet, en certa manera, posava de manifest que, en el fons, la dependència de la Falange en l'àmbit provincial i sobretot local respecte a l'administració local era molt més de la que haurien volgut els falangistes, començant per l'aspecte de subordinació política i acabant per la seva precarietat econòmica.

4.4. «Todavía están por escribir las mejores páginas de nuestra revolución nacional-sindicalista.» L'ofensiva falangista dels anys 50 i l'ocàs de 1957.

Totes aquestes consideracions realitzades en el marc del I Congreso Provincial ens ofereixen una imatge marcada pel desànim de la vitalitat real que disposava el Partit Únic a la província els primers anys 50. La celebració del I Congreso Nacional de FET y de las JONS l'octubre de 1953, que va coincidir amb la commemoració dels vint anys de la creació de la Falange, semblava reforçar altre cop el Partit a nivell nacional i restablir de nou, amb el beneplàcit de Franco, l'equilibri de poders amb els sectors catòlics conservadors i les pretensions monàrquiques. El rearmament polític i ideològic de FET y de las JONS de la mà de Raimundo Fernández Cuesta, que recuperà la condició ministerial del Movimiento el 1952, va ser més aparent i epidèrmic i vinculat al personatge (que representava el legitimisme falangista, però com Pilar Primo de Rivera a les ordres i

---

⁴⁶ *Ibídem.*

submissió a Franco) que no pas profund, amb conseqüències reals pel funcionament del Partit en les seves estructures provincials i locals.

El Congrés Nacional va acabar amb una magna concentració falangista a l'estadi de Chamartín de Madrid, el 29 d'octubre, dia de l'aniversari del míting fundacional del Partit, vint anys enrere. Es tractava d'escenificar la vitalitat del Movimiento i oferir al Caudillo l'adhesió inqüestionable de la Falange, amb representacions de totes les províncies espanyoles. La prefectura provincial de Lleida va organitzar el viatge, oferint la possibilitat a tres afiliats de cada localitat a assistir-hi. Es tractava que les prefectures locals sufraguessin les despeses del viatge, i que als assistents no els costés un duro. Cada prefectura comarcal havia d'elaborar, doncs, un llistat amb els voluntaris, assenyalant quants d'ells necessitaven adquirir la camisa blava de rigor. De la comarcal de Sort (d'on hem pogut consultar la informació) se'n apuntaren quaranta-cinc; d'alguns municipis no n'hi hagué cap ni un. Curiosament tots quaranta-cinc demanaren comprar una camisa blava: o és que se'ls havia quedat petita, o se'ls havia gastat de tant portar-la, o volien estrenar-la per l'important esdeveniment, o, senzillament, encara no la tenien. El 28 d'octubre, a les onze del matí sortí l'autocar de Sort amb quaranta falangistes cap a Lleida, d'on partí la representació provincial cap a Madrid. Feren el trajecte durant la nit. El dia 29 assistiren a la concentració i a la desfilada posterior. L'endemà intentaren visitar el Valle de los Caídos, en plena construcció, i tot i que no pogueren entrar perquè no disposaven d'autorització si que es pogueren fer una idea de la grandiositat del monument. El dia 31 d'octubre tornaren cap a Lleida. L'opinió que es recollí entre els assistents va ser que *«todos por unanimidad manifestaron con entusiasmo la grandeza y magnificencia de los mismos quedando altamente impresionados de los discursos escuchados»*. El cap comarcal de Sort també s'emportà una molt bona impressió: *«todos los camaradas cumplieron perfectamente comportándose con verdadero espíritu falangista y subordinación y que el viaje se realizó perfectamente organizado»*.⁴⁷

A Lleida, l'aparició del Departamento Provincial de Seminarios el 1950 caldria entendre'l dins de l'esforç de formació i relançament ideològics dels quadres i dirigents falangistes. Estava dirigit per Francisco de A. Díaz Arbizu, que era a la vegada delegat del Instituto Nacional de Previsión. El Departament es repartia en tres Seminarios: el de

---

⁴⁷ ACPS, Fons Consejo Local del Movimiento de Sort, c. 1.

Estudios Políticos, dirigit per Domingo Medrano Balda; el de Estudios Económicos, dirigit per Blas Mola Pintó; i el de Estudios Sociales, dirigit per Ramón Fernández Paredes.⁴⁸

El Departamento Provincial de Seminarios convocà el primer any un Concurso de Trabajos Periodísticos en el qual es van presentar 57 treballs repartits entre els temes de Política, Societat i Economia; els premiats eren recollits en un volum-opuscle el gener de 1951. Un veritable èxit, rotund i inesperat segons l'organització. L'objectiu havia estat acomplert:

«hemos descubierto, en el ambiente aletargado por las peripecias de la vida, camaradas con preparación suficiente y con la suficiente temperatura espiritual, que aman a su Patria hasta el extremo de poder expresar este amor bellamente –la hipocresía aflora pronto y la puede cazar cualquier hábil explorador de ditirambos– y que, en definitiva, sienten y presienten con ardor el ansia insatisfecha de la Falange: la España Una, Grande y Libre. Con avidez vamos a aprovechar esta primera recluta para nutrir los cuadros, todavía desiertos, de nuestros Seminarios, y formar aquí la Minoría inasequible a los desmayos y a las desilusiones, que dirija el quéhacer sagrado de la Falange leridana.»⁴⁹

El mateix Departamento Provincial de Seminarios donà vida el gener de 1954 a un nou òrgan de la prefectura de la Falange lleidatana, *Inquietud*. El periòdic mensual, dirigit pel jove José L. Villafranca⁵⁰, tenia la voluntat de crear nexes d'unió entre els falangistes de la província, i encara que s'afirmava al primer número que no pretenia ser ni una càtedra doctrinal ni un òrgan publicitari de combat, sí que responia al clima de revitalització ideològica i institucional del Movimiento. *Inquietud* es declarava oberta a totes aquelles altres persones no afiliades al Movimiento que en compartissin idees o maneres de ser. La seva trajectòria s'estroncà el 1957, data clau en el recorregut del Movimiento. Tanmateix, a l'entorn del Departamento de Seminarios i del mensual *Inquietud* prengueren el testimoni de la Falange la nova fornada de falangistes dels anys 50 i 60, com és el cas de Ramón Fraguas Masip, Martín Rodríguez Esteban o Joaquín Gías Jové, que s'havien format a les organitzacions juvenils del Movimiento.⁵¹

⁴⁸ *Tarea*, núm. 4, II època, octubre 1950.

⁴⁹ «Cosecha de ideas», *Cuaderno 2*, Departamento Provincial de Seminarios de Estudios Económicos, Políticos y Sociales de la Jefatura Provincial de FET y de las JONS, Lleida, 1951.

⁵⁰ José L. Villafranca y de Jover (Tàrrrega, 1928) havia publicat l'assaig *La hora de España* (Lleida, Artis, 1953), en què analitzava l'estratègica situació i la important missió d'Espanya en el marc internacional del moment, dominat per la lluita entre els models del capitalisme i del comunisme. Advocat de professió, el març de 1955, Villafranca va rellevar Joaquín Campillo Carrillo al capdavant del Departamento Provincial de Seminarios. El 1964 Villafranca va guanyar el Premio Urriza de novel·la de Lleida amb *Meditación en viernes* (Barcelona, Planeta, 1965).

⁵¹ Ramón Fraguas era un jove notari destinat a Tremp (ja hi ocupava la plaça el 1946) que va ostentar el càrrec de Subcap provincial del Movimiento (agost de 1954-gener de 1956), diputat provincial en representació del partit judicial de Tremp (abril 1955-gener 1956), escollit Procurador en Cortes en representació de la Diputació (abril 1955-maig 1956). Amb el seu trasllat a Ribadesella (Astúries), el gener

A les pàgines d'*Inquietud* podem llegir algunes de les més interessants aportacions lleidatanes al debat que en aquells anys removia les files falangistes: tenien validesa els postulats de la Falange? Quina era la missió reservada a la Falange en aquell context nacional i internacional, ben diferent del de 1939 i del de 1945? Havia acomplert ja la seva missió i, per tant, calia rellevar-la? Certament aquestes qüestions preocupaven els falangistes i van centrar bona part de les seves discussions fins la *Ley de Principios Fundamentales del Estado* (1957). Ramón Fraguas escrivia un article en què manifestava la necessitat de la Falange de deixar enrere tot el pes mort de tants i tants oportunistes, *arribistas de la victoria* que havien engrandit les files del Partit a la recerca de beneficis personals o de protecció. Calia recuperar la tensió, l'essència selecta de la primera línia falangista:

«Ya va siendo hora de que podemos nuestros sarmientos secos, para que surjan potentes y fecundos nuevos retoños. Que nada perderemos por volver a nuestra verdadera dimensión si con ello reencontramos nuestro sentido. Que lo que se pierde en extensión se gana en intensidad, y profundidad es lo que necesitamos, y calor de camaradería, y sabernos unidos todos los que sentimos la Falange como una segunda naturaleza. [...] Yo creo camaradas que es la Falange, la inmortal Falange, la que ha sobrevivido a pesar de albergarlos en su seno durante muchos años, lo que no los necesita, más aún la que debe desprenderse de ellos en buena hora, para que sigan viviendo su existencia mezquina, desasida de toda empresa de eternidad, ciega para toda luz y toda verdad que brilla en las alturas.»⁵²

En la mateix línia, el director de *Inquietud*, José L. Villafranca, analitzava el I Congreso Nacional de FET y de las JONS (al qual es referia, ben significativament, com el Segundo Acto Fundacional) com un obligatori examen de consciència i feia menció a la necessitat de purgar les files en benefici de l'exemplaritat:

«Con esta ejemplaridad que el Congreso Nacional quiere y exige de todos los falangistas se ha de conseguir sin duda una labor de proselitismo, que justo es reconocer que hasta ahora no ha alcanzado la intensidad que hubiera debido, sin duda al aluvión que la

---

de 1956, cessà de tots els càrrecs anteriors. Fou Consejero Nacional de FET y de las JONS (1958-1961) i, com a tal, de nou, Procurador en Cortes.

Martín Rodríguez era nascut a Chiva (València) el 1925. Va pertànyer a la OJ i al SEU. El 1949 va treballar a la Delegación Provincial de Sindicatos a Lleida. Havia exercit de delegat provincial de Justicia y Derecho a Palma de Mallorca. Tinent Fiscal de l'Audiència Provincial de Lleida, va ser cap local del Movimiento i el gener de 1963 va ser nomenat subcap provincial del Movimiento.

Joaquín Gías, nascut a Lleida el 1925, era fill de caído. Va formar-se com a falangista a la Organización Juvenil de Lleida, on va ser cap de centúria de les FJ de Franco. Delegat de districte del SEU, es va llicenciar en Dret a la Universitat de València. Secretari del Departamento Provincial de Seminarios del Movimiento de Lleida el 1955 i Inspector provincial del Movimiento els anys 1956-1957. Va ser regidor pel terç corporatiu a l'Ajuntament de Lleida (1961-1967), on exercí de primer tinent d'alcalde amb Francisco Pons. El gener de 1963 va ser designat Secretari local de FET y de las JONS de Lleida. Consejero Nacional de FET y de las JONS en representació de la província en dues etapes (1964-1967 i 1971-1977); entre el febrer de 1967 i el juliol de 1971 va ostentar el càrrec de Subcap provincial del Movimiento a Lleida. El 1972 completà la seva carrera política amb el nomenament de Governador Civil d'Almeria.

⁵² «De la Primera Línea a los afiliados, pasando por la avalancha», *Inquietud*, núm. 4, abril 1954, p. 9.

Falange recibió con la Victoria, que mistificó su primitiva pureza y rectitud de intención, al buscar más el medro personal y el provecho propio que no el bien de la Falange que en definitiva es el bien de España. Éstos, y los que corrieron directamente a los sillones pasando factura de los servicios prestados, olvidando que la Falange es ejemplaridad y desinterés, no pueden tener cabida en nuestras filas.»⁵³

«La Falange debe ser ante todo ejemplaridad. [...] Por ello el primer paso de la Falange en este examen severo que debe imponerse, debe consistir en extirpar.

Extirpación de cuanto putrefacto o arribista se escudó en la camisa azul para escudar su conciencia turbia o para lograr su medro personal. [...]

Cierto que algunos, que de falangistas sólo tienen el nombre, llevaron a las filas de la Falange el desdoro que sólo a ellos personalmente pertenece, pero ni siquiera ésto ha sido capaz de desmerecer en un ápice el concepto de la Falange, como Movimiento merece.

La Falange ha soportado mucha calumnia y mucho vituperio sobre sus anchos hombros. En cierta manera ha sufrido lapidación por España, porque la Falange es la espina dorsal de la Patria. Pero no podemos contentarnos con exhibir este nimbo de gloria, si antes no se purifican nuestras filas, apartando y sancionando a quienes sólo buscaron en la Falange un escudo para sus bajos apetitos o para su provecho personal.»⁵⁴

Es recuperava la retòrica més abrandada dels bons moments, es cridava a un retorn a la puresa dels orígens, a l'exemple i compromís dels màrtirs dels primers temps... Per aquells que afirmaven que la Falange havia estat la solució contingent a una circumstància històrica, que ja havia passat, Ramón Fraguas els recordava que la Falange no era ni una solució ni un programa polític transitoris, sinó, com deia José Antonio, «*una forma de ser, un sentido de vida*» que els feia entendre d'una nova manera la política, el dret, la moral, l'economia, la filosofia:

«Afirmamos que nuestro contenido está aún casi sin estrenar. Que por razones que escapan a nuestra voluntad, la Falange no ha influido aún perceptiblemente en la elaboración de un nuevo sistema jurídico, filosófico, sociológico, económico; continuamos aún en las universidades y en las profesiones utilizando conceptos caducados, inservibles en los momentos actuales. Urge que las generaciones falangistas, ya con madurez intelectual, con espíritu de servicio, se lancen a la tarea perentoria de recrear la ciencia, a la luz de nuestro ideario, con suficiente densidad, con profundidad bastante, para permitirnos acometer una tarea que demanda la esterilidad de una ciencia, que fundamentada en la razón, está llegando a sus últimas piruetas.»⁵⁵

Heus ací la «revolució pendiente», la revolució nacionalsindicalista no s'aconseguí amb la victòria de les armes, la pau era condició per endegar la revolució... i, tant anys

⁵³ «El Congreso Nacional de la Falange. Algunas anotaciones a las Conclusiones de la Comisión I», *Inquietud*, núm. 8, agost 1954, p. 2.

⁵⁴ «El Congreso Nacional de la Falange. Necesidad de un severo examen de conciencia», *Inquietud*, núm. 9, octubre 1954, p. 6.

⁵⁵ «Sobre la eternidad de la Falange. II», *Inquietud*, núm. 8, agost de 1954, pp. 5-6. Algunes de les idees expressades per Ramón Fraguas, ja les havia avançat el setembre de 1953, en la seva ponència sobre «La Falange y la Revolución Nacional» al I Congreso Provincial de la Falange Leridana.

després, encara restava per fer. És el que clamava també Joaquín Gías, uns mesos després, el desembre de 1954:

«La Patria hemos de hacerla día a día, con nuestro entusiasmo, con nuestro trabajo, nuestro modo falangista de ser. No podemos echarnos a dormir sobre los laureles de una victoria que pronto se nos iría de las manos, que pronto se nos negaría, por nuestra apatía e indiferencia.

Menos culto a las gloriosas efemérides de nuestra Historia, en lo que ese culto tenga de estático y pueda coartar nuestra labor de cada día, nuestra marcha adelante en el destino universal de España. Que el heroísmo de nuestros mártires nos sirva de ejemplo que mantenga nuestro entusiasmo y arrastre nuestra voluntad. Pero cara al futuro, camaradas. Que todavía están por escribir las mejores páginas de nuestra revolución nacional-sindicalista. Esta etapa hacia la revolución, hacia el Estado falangista, apenas está iniciada. Y España la demanda. No dudéis, camaradas, que nuestra historia futura recogerá como se merece, el enorme sacrificio del compás de espera de estos últimos años, en que circunstancias extraordinarias que están en el ánimo de todos, han frenado, como un mal menor necesario e imprescindible, que debemos aceptar, nuestra marcha, que siempre quisiera ser acelerada, ambiciosa, intransigente. Pero que no crea nadie que están enervados nuestros entusiasmos y enturbiada nuestra fe. [...]

No queremos que se nos responsabilice con determinadas situaciones fraguadas a nuestras espaldas y sin contar con nosotros. Y no es que queramos eludir responsabilidades. Al contrario, reclamamos para la Falange, y en especial para los que formáis las máximas categorías de honor dentro del Movimiento, Vieja Guardia, Ex-Combatientes y Ex-cautivos, los puestos de mando y responsabilidad, de honor y de servicio.»⁵⁶

Un mes i escaig abans, el 29 d'octubre, Día de los Caídos, s'havia inaugurat el Mausoleo a los Caídos al cementiri de Lleida, amb presència de l'Alcalde Blas Mola, el Bisbe Aurelio del Pino i el cap provincial del Movimiento i Governador Civil José Pagés. Els discursos pertinents anaren dirigits al record dels màrtirs allí enterrats. Ni present ni futur en les seves paraules, només passat. Ben diferents del to emprat pels joves falangistes que s'expressaven a *Inquietud*.

Efectivament, en aquells moments els falangistes més radicals del SEU, del Frente de Juventudes o de la Guardia de Franco, preocupats per mantenir el contingut polític i ideològic del règim, havien fet seus els impulsos de revitalitzar de la Falange i recuperaren la retòrica de la «revolución pendiente», cosa que xocava amb la voluntat de la majoria de la generació de *camisas viejas*, ben instal·lats en les estructures del Movimiento i de l'Estat. Es tractava també d'un conflicte generacional al si del Movimiento, les noves generacions ja formades en les organitzacions del Movimiento reclamaven el pas, el relleu. En el marc d'un profund debat de reforma universitària i amb un protagonisme central del

⁵⁶ «Apretad las filas, camaradas», *Inquietud*, núm. 11/12, desembre 1954, p. 5. En aquest mateix número es reproduïen les paraules de Franco al diari *Arriba*, en què afirmava –per tranquil·litat dels falangistes– que «la Sucesión del Movimiento es el propio Movimiento Nacional, sin mixtificaciones», paraules que sortien al pas a especulacions que havien corregut a l'interior i exterior del país arran d'una trobada amb el comte de Barcelona.

SEU, l'enfrontament entre falangistes el 9 de febrer de 1956 i les represàlia que se'n van derivar desencadenaren una crisi les conseqüències de la qual anaren molt més enllà de l'àmbit estrictament universitari. Foren substituïts els possibles reformadors de la universitat franquista, entre ells el ministre de Educación Nacional Joaquín Ruiz-Giménez, Manuel Fraga i Pedro Laín. La cúpula falangista també va ser substituïda: Raimundo Fernández Cuesta i Tomás Romojaro, respectivament Secretari i Vicesecretari generals del Movimiento, deixaren el seu lloc a José L. Arrese i Diego Salas Pombo. A Arrese se li encomanà una tasca molt similar a la de 1942, que restaurés la disciplina sense semblar que s'aixafava la Falange. A ell se li encarregà la direcció del procés de revisió dels estatuts del partit i la *Ley de Principios Fundamentales del Estado*. Un any després, el febrer de 1957 es produïren nous canvis en el govern, aquests sí ben significatius i pràcticament definitius: els ministres falangistes Arrese, Girón i Pérez foren substituïts i al nou govern entraren els tres primers ministres «desarrollistas», Alberto Ullastres, Mariano Navarro Rubio i Pedro Gual Villalbí. El fracàs d'Arrese per impregnar de falangisme els nous Principios Fundamentales va suposar un dur revés per la Falange, que, liderada a partir d'aquell moment per José Solís Ruiz, hagué d'acceptar els que es van aprovar finalment el maig de 1958 i que no feien cap revisió del paper del Partit dins l'entramat polític del règim. El projecte falangista quedava arraconat com un anacronisme polític per una societat que començava a canviar.⁵⁷

L'any 1957 marcà la reculada general i definitiva de la Falange. A Lleida, aquell any, el governador civil Alberto Fernández Galar, convençut falangista madrileny que havia ostentat càrrecs al SEU, al FJ i a la Guardia de Franco, va nomenar Alcalde el destacat *camisa vieja* Francisco Pons Castellà. Al seu costat, hi hauria com a regidors Manuel Coll Estivill (secretari local de FET y de las JONS), César Tuñón Suárez (delegat provincial de Información e Investigación) i José Mª Trepas Padró (delegat de districte de FET y de las JONS), tots ells homes de la Falange.⁵⁸ La presidència de la Diputació, per la seva banda, durant els anys cinquanta (1952-1960), estava en mans de Víctor Hellín, destacat falangista com s'ha vist, comptant amb el suport de Luis Hernández Palmés –un dels germans Hernández Palmés amb tant influència en la Falange lleidatana dels anys 40– com a

---

⁵⁷ Sobre la situació de la Falange en els anys centrals de la dècada dels 50, des del I Congreso Nacional fins a l'aprovació dels nous Principios Fundamentales, vegi's ELLWOOD, Sheelagh: *Prietas las filas...*, op. cit., 1984, pp. 165-183. Per entendre el paper de Franco en tot el procés, cfr. PRESTON, Paul: *Franco. «Caudillo de España»*, op. cit., 1994, pp. 780-835.

⁵⁸ Les referències als càrrecs falangistes a *Inquietud*, núm. 27, juliol 1956.

vicepresident durant tot el seu mandat, que era notari a Cervera, on havia exercit el càrrec de cap local i comarcal de FET y de las JONS durant bastants anys, regidor a l'Ajuntament de la capital segarrena i també va ser Procurador en Cortes (1952-1958).

Podria dir-se que en aquells moments, FET y de las JONS copava tots els càrrecs de màxima responsabilitat de la província, la qual cosa, nominalment, no seria pas cap incorrecció. Tanmateix, si bé continuava com a Partit Únic sent una institució central en el règim de Franco, el Movimiento ja feia dies que havia iniciat el declivi cap al seu ocàs, situació molt més palpable a nivell local i provincial que no pas a les instàncies centrals del règim. La situació descoratjadora de la Falange que s'ha fotografiat a principis dels anys 50 no féu més que seguir un camí sense redreç possible cap a la seva extinció, no nominal (que ja sabem que no va desaparèixer com a tal fins l'abril de 1977), però sí pràctica en moltes localitats. Les prefectures locals de Falange, des de la unificació amb l'Alcaldia generalitzada a mitjan anys 40, havien esdevingut mers apèndixs de poder dels Alcaldes i anaren perdent bona part de les seves funcions. Els Consejos Locales del Movimiento, constituïts a principis dels anys 50 estaven pensats, en principi, com una baula necessària de la col·laboració entre la Falange i els ajuntaments. Es tractava d'òrgans assessors del cap local de Falange (i Alcalde) i de coordinació i estímulo d'activitats de les institucions locals. Era un òrgan de consulta format per diversos delegats locals del Movimiento, representants de la Corporació municipal i de les entitats locals, les decisions i orientacions del qual no eren pas vinculants per l'Alcalde. No tenia, per tant, capacitat executiva. A la llarga, els consells locals del Movimiento es convertiren en una instància burocràtica més sense cap tipus de contingut i competències reals, que anaren dissolent-se o bé per poc funcionals o bé perquè, directament, no es reunien.

Des de l'any 1960, el Departament de Acción Política Local del Movimiento de Lleida va editar *Orientaciones*, un butlletí que pretenia esdevenir un mitjà de transmissió a través del qual «llegue directamente el latido de nuestra Jefatura Provincial a los Jefes y Consejos Locales». ⁵⁹ Era necessari insuflar alè a l'organització falangista des de la base local. Això era evident. Altra qüestió va ser si s'aconseguien els resultats previstos o no.

---

⁵⁹ *Orientaciones. Boletín interno de la Jefatura Provincial del Movimiento de Lérida – Destinado a los Consejos Locales*, núm. 1, 1-9-1960. N'hem pogut consultar números solts, no seguits, a l'Arxiu Comarcal de la Noguera i l'Arxiu Comarcal de la Segarra. La prefectura provincial del Movimiento de Lleida va publicar un opuscle *Orden sobre constitución de los Consejos Locales del Movimiento*, 1963, on s'unificava criteris de qui devia formar els esmentats consells locals.

En aquest sentit, resulta interessant el testimoni del que va ser Governador Civil i cap provincial del Movimiento a Lleida entre 1968 i 1970, José Mª Martínez Val:

«En las provincias, las Jefaturas locales –como domicilio donde puedan funcionar los servicios– han llegado a desaparecer por completo. En 1965, en la provincia de Ciudad Real [*on havia estat subcap provincial del Movimiento*] sólo tenían domicilio social las de Daimiel, Puertollano, Valdepeñas, Alcázar de San Juan y Tomelloso. Sólo en aquella donde además funcionaba Juventudes o Sección Femenina seguía teniendo alguna vida. En la provincia de Lérida (1968) en ninguno de sus pueblos había domicilio local. Hubo alguno, como el vecino pueblo de Albatarrach, muy cerca de la capital, donde se había construído de planta un buen edificio, luego entregado a Juventudes, que se había cerrado, abandonado y estaba ya casi en ruina, después de pocos años. El pequeño fichero (cuando existía) y el libro de actas del Consejo Local (cuando se llevaba) solían guardarse en una dependencia del Ayuntamiento. En algunos casos, que pueden considerarse ejemplares, lo máximo era que el Ayuntamiento cediera una habitación o dependencia para la Jefatura Local, separada de sus servicios administrativos propios.

La inactividad de las Jefaturas locales llegó a ser casi total en vísperas de la Ley Orgánica del Estado, cuya propaganda (cara al referéndum) sirvió de galvanizador, durante algún tiempo.»⁶⁰

La imatge de l'edifici de nova planta de la prefectura local d'Albatàrrec, tancat, abandonat i gairebé en ruïnes, després de tants pocs anys, és una magnífica metàfora de l'estat real de l'edifici institucional del Movimiento, al qual ni tan sols la mobilització pel nou referèndum de 1969 va ser capaç d'insuflar nova vida. Les constants vitals del Movimiento eren mínimes, el reg sanguini tot just li corria per les artèries, es trobava en un estat de mort cerebral, endollat a les màquines del poder que el mantenien en vida. La seva mort estava anunciada.

---

⁶⁰ MARTÍNEZ VAL, José M^a: *¿Por qué no fue posible la Falange?*, op. cit., 1976, p. 147.

CAPÍTOL 5

EL CARLISME LLEIDATÀ DURANT EL PRIMER FRANQUISME. ENTRE LA UNIFICACIÓ, L'ABSORCIÓ I L'OPOSICIÓ A FET Y DE LAS JONS, 1937-1948.

*Por Dios, por la Patria y el Rey
lucharon nuestros padres.
Por Dios, por la Patria y el Rey
lucharemos nosotros también.*

Oriamendi

Fem un salt endarrere en el temps. Situem-nos de nou en plena Guerra Civil, any 1937. Abril. Lloc, Salamanca. Els falangistes es preparen per la celebració del seu IV Congreso Nacional enmig de profundes tensions internes, que provoquen greus enfrontaments entre *hedillistas* i legitimistes. Acaben amb morts, dos, i detinguts, uns quants. Enmig d'una greu crisi de lideratge, es veuen desbordats per una afiliació massiva que els ha caigut a sobre des del juliol de 1936, que no controlen ni jeràrquicament ni ideològicament. No ho saben, alguns potser ho intueixen, però aquest serà el seu darrer congrés com a FE de las JONS.

D'uns mesos ençà els líders falangistes havien iniciat converses amb els caps tradicionalistes per aconseguir una fusió pactada en un únic partit, es deia que per necessitats de la guerra. L'estament militar, comandant pel Generalísimo Franco, hi havia mostrat molt d'interès, en la unificació. La lògica militar ho tenia clar: com més units i menys interlocutors (militars o polítics), més forts per guanyar la guerra. Ja ho havien dut a terme amb les milícies a finals de l'any anterior, unificades sota el control dels militars, i els resultats havien estat satisfactoris. Darrere l'interès unificador hi havia, també, una voluntat de Franco de debilitar (fins a la dissolució) els dos partits polítics, la força dels quals no havia parat de créixer des de l'esclat de la guerra, en paral·lel a llur capacitat de mobilització. A finals de 1936 la Comunió Tradicionalista havia impulsat la creació de la Real Academia Militar Carlista, punta d'iceberg del que Javier Tusell anomena el «*protoEstado carlista*», existent durant la segona meitat de 1936: un Estat embrionari dins un Estat campamental. L'acadèmia militar pròpia venia a reforçar la independència del Requetè respecte a l'exèrcit i enfortia el carlisme com a opció política. Franco havia de

tallar d'arrel les vel·leïtats tradicionalistes. El primer pas va ser el desterrament a Lisboa de Manuel Fal Conde, secretari general de la Comunió.¹

A la capital portuguesa primer i després a Salamanca s'havien reunit des de principis de 1937 les cúpules falangista i tradicionalista per pactar la fusió. Ni uns ni altres, però, volien renunciar a la seva fisonomia política, la seva ideologia, els seus projectes polítics. Cadascun d'ells defensava el seu dret de primogenitura en el partit resultant, la preeminència i superioritat numèrica, la pròpia genealogia, llurs morts. Impossible posar-se d'acord i el temps corria, les expectatives cremaven a l'interior de carlins i falangistes.

Els polítics continuaven sense entendre's, «per això Espanya havia arribat on havia arribat». Lògica dels militars. Els falangistes discuteixen entre ells a Salamanca i el general Franco ja en té prou. Pren la iniciativa. El 19 d'abril de 1937 signa el Decreto de Unificación, que surt publicat al BOE de l'endemà. No apareix del no-res, aquest decret. Li han preparat un equip de col·laboradors molt propers a ell, encapçalats pel seu cunyat, l'eminent jurista Ramón Serrano Suñer. Cop de puny sobre la taula de joc: l'autoritat militar posa ordre. *Manu militari*. És clar, estem en guerra civil. El decret acaba amb la trajectòria política autònoma de carlins (més d'un segle) i falangistes (quatre anys). A partir d'ara se'n dirà Falange Española Tradicionalista y de las JONS, prendrà els punts programàtics de la Falange i el *jefe nacional* en serà el Generalísimo, ara també Caudillo polític. Uns i altres acaten la decisió, quin remei. Però n'hi ha que s'enfaden, i força. Més del costat carlí que del falangista. Franco els ha ben fotut.

Totes aquestes circumstàncies que envoltaren la redacció i publicació del ja esmentat decret d'Unificació d'abril de 1937, la recepció que tingué en les files falangistes i carlistes, així com les diferents actituds que generà vers els *nous* companys de viatge són ben conegudes.² Les diverses famílies polítiques eren obligades a conviure en els estrets marges de FET y de las JONS, en una cohabitació gens fàcil ja que cadascuna d'elles havia concorregut al Alzamiento amb uns projectes d'Estat propis i sensiblement diferents:

---

¹ TUSELL, Javier: *Franco en la Guerra Civil. Una biografía política*, Barcelona, Tusquets, 1992, pp. 46-49, 71-76.

² Cfr. GARCÍA VENERO, Maximiano: *Historia de la Unificación (Falange y Requeté en 1937)*, Madrid, AGESA, 1970; CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983; ELLWOOD, Shelagh: *Prietas las filas...*, op. cit., 1984; TUSELL, Javier: *Franco en la guerra civil...*, op. cit., 1992; PRESTON, Paul: *Franco. «Caudillo de España»*, op. cit., 1994; THOMÀS, Joan M.: *Lo que fue la Falange...*, op. cit., 1999, RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José L.: *Historia de la Falange Española de las JONS*, op. cit., 2000.

respectivament, l'edificació d'un Estat totalitari (seguint el model italià i alemany) i la restauració de la Monarquia tradicional orgànica (amb don Javier al tron).

Amb el decret d'Unificació d'abril de 1937 es reproduïren en el carlisme les dues tendències que s'havien donat en el transcurs dels anys republicans, sobretot a partir de 1934, quan Manuel Fal Conde havia succeït al conde de Rodezno al capdavant de la Comuni3n Tradicionalista.³ En aquells moments el conde de Rodezno s'havia mostrat partidari de la col·laboraci3n amb els alfonsins; ara, amb el carlisme basco-navarrès, també es mostrà disposat a la Unificaci3n de les forces polítiques en el context de la guerra, pensant en una futura restauraci3n monàrquica de caire tradicionalista (per bé que amb don Juan).⁴ L'abril de 1937 mateix, el conde de Rodezno era nomenat membre de la Junta Política de FET y de las JONS, amb tres carlins més; l'octubre de 1937, membre del I Consejo Nacional de FET y de las JONS i, finalment, el gener de 1938, ministre de Justícia del primer govern de Franco. Per la seva banda, Manuel Fal Conde havia defensat l'autonomia i la personalitat pròpia del carlisme enfront l'alfonsisme; ara, Fal Conde i el regent don Javier es mostraren contraris a la Unificaci3n. Hi veien la desaparici3n del tradicionalisme i un pas definitiu cap a la imposici3n d'una dictadura feixista, contrària, per tant, al model tradicionalista d'Estat.⁵ Fal Conde rebutjà el nomenament de *consejero* del I Consejo Nacional de FET y de las JONS, es negà a assistir al jurament del càrrec davant de Franco al monestir de Las Huelgas (Burgos) el 2 de desembre de 1937 i aconseguí, finalment, ser cessat del càrrec el març de 1938.⁶

5.1. La tradici3n carlina a Lleida fins a la Segona Repùblica.

En el conjunt dels legitimisme europeus contemporanis, la longevitat en el temps és el tret que singularitza el carlisme, moviment sociopolític de caràcter antiliberal i antirevolucionari que va sorgir a les acaballes de l'Antic Règim amb el lema «Déu, Pàtria i Rei» i que perviu, tot i la seva marginalitat, fins als nostres dies. Resultaria llarg intentar

³ Per la trajectòria del carlisme d'aquells anys, cfr. BLINKHORN, Martin: *Carlismo y contrarevoluci3n en Espa3na, 1931-1939*, Barcelona, Crítica, 1979 (edici3n original en anglès de 1975); CANAL, Jordi: *El carlismo. Dos siglos de contrarrevoluci3n en Espa3na*, Madrid, Alianza, 2000.

⁴ VILLANUEVA, Aurora: *El carlismo navarro durante el primer franquismo: 1937-1951*, Madrid, Actas, 1998.

⁵ Cfr. THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco...*, op. cit., 2001, pp. 87-92.

⁶ La correspondència de Manuel Fal Conde amb Francisco Franco i Raimundo Fernández Cuesta, secretari general de FET y de las JONS, entre novembre de 1937 i març de 1938, conservades a l'Archivo Fal Conde de Sevilla, és analitzada per CANAL, Jordi: *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo, 1876-1939*, Madrid, Marcial Pons, 2006, pp. 343-344.

escatir –com reclamava Manel Lladonosa– les causes, la naturalesa i el terreny on arrelen les sòlides tradicions familiars i els llaços de cohesió social i ideològica que van mantenir actius nuclis carlins lleidatans al llarg del tot el segle XIX i fins a la Segona República.⁷ El cas és que a Lleida, Balaguer, les Borges Blanques, Cervera, la Seu d'Urgell o Solsona, així com altres localitats menors, hi van perdurar focus importants de carlisme durant llarg temps, per sobre de les desfetes militars, derrotes electorals, dissensions i l'evolució socioeconòmica pròpia dels temps canviants. Hi tindrien a veure, més que menys, unes determinades estructures socioeconòmiques i unes pautes culturals concretes. És evident el paper important exercit per l'Església i la seva forta capacitat de penetració social. Jaume Barrull assenyalava que les bases socials del carlisme calia buscar-les més en amplis sectors catòlics que no pas en uns determinats models socioeconòmics.⁸ Certament, en paral·lel a la configuració de l'Estat liberal al segle XIX s'anà formant un ampli front carlo-catòlic antiliberal;⁹ una identificació, aquesta, entre el carlisme i el catolicisme més ultramuntà, que perdurà sota formes diverses en el temps i no sense fractures i escissions importants (la dels integristes, el 1888, va ser la més important). En nuclis i zones de baixa activitat i mobilització política, la parròquia exercia una clara funció de relació social, aglutinadora i d'enquadrament a l'entorn de manifestacions de religiositat tradicional.

A la demarcació lleidatana el carlisme es mostrà com la força de dretes més arrelada socialment i amb una presència més estesa en el conjunt del territori; amb una estructura organitzativa consolidada i un esperit combatiu com cap altra. Malgrat això, el carlisme no havia sabut o pogut traduir aquesta àmplia presència amb uns resultats electorals destacables. Només a l'ajuntament de Lleida i a la Diputació provincial havien mantingut una estable representació política: regidors municipals a la capital i sengles diputats pels districtes de Cervera-Solsona i la Seu d'Urgell-Sort. A les Corts, en canvi, el seu èxit es va

---

⁷ LLADONOSA, Manel: «Carlisme i liberalisme a Lleida. Aproximació a un conflicte en una societat en transició» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993, pp. 51-80.

⁸ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936). Caciquisme polític i lluita electoral*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1985; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, op. cit., 1986, p. 187.

⁹ Interessant, en aquest sentit, l'article de TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís F.: «Entre el sermó i el trabuc: la mobilització política del carlisme lleidatà davant la revolució democràtica (1868-1875)» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes...*, op. cit., 1993, pp. 99-126.

limitar a l'escó aconseguit pel carlí Llorenç M. Alier pel districte de Cervera, el 1907, gràcies a la Solidaritat Catalana.¹⁰

5.1.1. Del carlisme «nou» a la cruïlla de 1931.

Cal cercar les bases del protagonisme social i polític carlí en els darrers anys del segle XIX, en el context de la modernització política del carlisme català i espanyol. L'escissió integrista de 1888, encapçalada per Ramón Nocedal i, a Catalunya, pel clergue Sardà i Salvany, va mostrar la profunditat de la crisi del carlisme postbèl·lic. Els sectors més intransigents es van separar del tronc carlí. A Lleida, la Joventut Catòlica o l'Acadèmia Mariana es van inclinar cap a l'integrisme. El *Diario de Lérida* va ser-ne expulsat.¹¹

A partir d'aquell moment, els carlins van endegar un procés de reorganització i reorientació per tal d'esdevenir una opció políticament competitiva, en el marc de la Restauració. Calia superar l'estadi de moviment per esdevenir un veritable partit polític, una maquinària electoral per aprofitar les noves regles del joc polític, que poc a poc esdevenia de masses (sufragi universal masculí, 1890). Això passava per una sèrie de canvis en les estratègies (parcial renúncia a la via armada i abandonament del retraïment electoral, entre altres) i en l'organització. Més enllà de l'establiment d'una xarxa jerarquizada a través de les juntes, van ser els cercles la veritable peça clau en la modernització del carlisme. Es tractava d'un espai de sociabilitat amb diverses funcions polítiques, formatives i de cohesió. Als cercles s'hi feia vida de cafè, s'hi organitzaven representacions teatrals, s'hi celebraven les festes i els banquetes carlins; als cercles s'hi donaven classes nocturnes, conferències, vetllades literàries, però també s'oferien socors i caritat; als cercles s'hi reunien les juntes i la direcció del partit i s'hi organitzaven les campanyes electorals. En definitiva, els cercles esdevingueren el cor de la vida carlina, l'eix central de la seva cohesió com a comunitat.¹²

El 1890 s'inauguraven els cercles carlins de Lleida i Balaguer; dos anys després, n'hi havia set a la província: a més dels esmentats, les Borges Blanques, Cervera, Juneda,

¹⁰ Per un seguiment de la presència electoral carlina a la província de Lleida a llarg termini, cfr. MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936). Caciquisme polític i lluita electoral*, op. cit., 1985.

¹¹ BARRULL, Jaume: «Carlites i integristes: presència institucional i debat ideològic durant el primer terç del segle XX» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes...*, op. cit., 1993, pp. 209-229.

¹² CANAL, Jordi: *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888-1900)*, Vic, Eumo Editorial, 1998.

Mollerussa i Tàrrrega en disposaven. Tan sols quatre anys després, el 1896, el nombre de cercles havia augmentat a disset: Alguaire, Anglesola, Arbeca, Balaguer, Borges Blanques, Cervera, Ciutadilla, Cubells, Guimerà, Juneda, Llardecans, Lleida, Mollerussa, Oliana, Ponts, Tàrrrega i Verdú. Els de Lleida i Balaguer, respectivament, comptaven amb 317 i 140 socis. Gens malament. Inicialment el cercle tradicionalista *La Margarita* de Lleida estava situat al carrer de Cavallers; l'augment de socis obligà a mudar-se a un nou local, a la plaça de la Paeria, el 1895, que ja comptava amb quatre grans salons: el café, el teatre (amb capacitat per a 300 persones), la sala de billars i els estatges de la Secretaria. Aquells mateixos anys es començaren a crear les seccions de les joventuts carlistes, que tindrien un destacat protagonisme en la renovació del carlisme: el 1896 es fundaren les Joventuts Carlistes de Lleida i la Seu d'Urgell, poc després la de Sort. Era reflex del relleu generacional que experimentava el carlisme. Fruit de l'impuls a la premsa com a mitjà de propaganda, els carlins lleidatans editaren dos periòdics, *El Almogávar Leridano* (1892-94) i *El Loredan* (1896-98). Aquest darrer era dirigit pel jove advocat lleidatà Manuel M. Roger de Llúria, president del cercle carlí de Lleida i de la Junta Provincial.¹³

Des d'aleshores, i en pugna amb el republicanisme catalanista de Joventut Republicana, el conglomerat catòlico-carlista lleidatà va participar activament en el procés de modernització de la vida política de la ciutat, que passava bàsicament per la incorporació d'amplis sectors socials urbans a l'espai polític.¹⁴ Al llarg del primer terç de segle, una i altra opció van oferir als ciutadans de Lleida una àmplia proposta política modernitzadora, que no passava únicament per l'exercici del vot sinó per altres diverses «vies informals de participació», complementàries o alternatives a la via electoral. Un cop aconseguida la reorganització interna del carlisme, amb el cercle com a pal de paller, calia recórrer el camí que conduïa de l'espai tancat a l'espai obert, del cercle a la plaça, la conquesta física i simbòlica de l'espai públic.¹⁵ El carlisme incorporà al seu catàleg

---

¹³ CANAL, Jordi: «Els èxits i els fracassos del “carlisme nou” (1889-1900): una aproximació des de la Catalunya occidental» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes...*, op. cit., 1993, pp. 127-145. Pels òrgans de premsa carlins, cfr. CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació a la premsa carlina a Lleida. Ideologia i poder a El Almogávar leridano, El Loredan i l'Almogáver (1890-1910)*, Lleida, Pagès Editors, 2002.

¹⁴ Per l'aportació i trajectòria de Joventut Republicana de Lleida en aquest procés, cfr. GELONCH SOLÉ, J. / SAGUÉS SAN JOSÉ, J.: «Joventut Republicana de Lleida i la modernització política de la ciutat, 1901-1938» a DD.AA.: *La memòria d'una ciutat llunyana. Lleida, 1900-1979*, Lleida, Ateneu Popular de Ponent / Pagès Editors, 2004, pp. 37-66.

¹⁵ Borja de Riquer aplicava a la Barcelona de principis de segle XX el concepte d' “espai públic” de l'argentina Hilda Sábato. Considerava que el vot no era l'única forma de participació i relació entre els cossos socials i el sistema de poder: a cavall dels segles XIX i XX apareixen diverses vies informals de participació en la vida política. Cfr. RIQUER, Borja de: «Los límites de la modernización política. El caso de

d'activitats els mítings, les concentracions i manifestacions a l'aire lliure, els aplecs, al defora de la ciutat, on hi confluïen masses de carlins amb les banderes blanques, els estendards i les boines vermelles, on petits i grans, joves i vells carlins cantaven els himnes del moviment. Als aplecs a les ermites lleidatanes de Butsènit o Grenyana i les peregrinacions al santuari del Sant Crist de Balaguer o de la Verge del Miracle al Solsonès, s'hi afegia un calendari festiu propi que convocava tots els carlins: els Sants Reis, els Màrtirs de la Tradició o la Immaculada Concepció eren les més assenyalades. El carlisme era més que un partit polític, era una veritable gran família, una comunitat, una xarxa social, amb uns mecanismes propis d'autorepresentació i transmissió dels valors. S'hi reunien padrins, pares i fills i es representava la genealogia carlista, la tradició passava de generació en generació i la comunitat en sortia amb força renovada.¹⁶

Es refermava la pròpia identitat, s'autoafirmava el «nosaltres» vers tots els altres, amb els quals es pugnava per aconseguir dominar l'espai públic: republicans, socialistes o anarquistes. L'exercici de la violència no hi era del tot aliena, en aquest procés. El 1907, l'activista carlí català Joan M. Roma va crear oficialment el *Requetè*, que integrava els escolars carlins entre els 12 i els 16 o 17 anys, quan entraven a formar part ja de les Joventuts. Aquest Requetè juvenil, inicialment d'aparença pacífica, es convertí en una organització paramilitar, que, després de diverses etapes de paràlisi, tindria un protagonisme central en l'organització tradicionalista dels anys 30.

Com en totes les famílies, en el carlisme també hi havia conflictes interns. A Lleida, des de principis dels anys 10 es consolidaren dues línies d'actuació enfrontades. D'una banda, la junta provincial i els carlins de l'Agrupació La Margarita, filoregionalistes, tendien a l'enteniment amb les forces republicanes i regionalistes. El suport a la Concentració Popular, el 1917, que donà l'alcaldia de la ciutat per primer cop al republicà catalanista Humbert Torres, n'és el màxim exponent. De l'altra, la Joventut Carlina i el Círcol Tradicionalista (c. Sant Antoni, núm. 3) s'identificava amb la postura legitimista i antiregionalista del marquès de Cerralbo, cap regional del carlisme a Catalunya. El 1910 la Joventut Carlina ja s'havia oposat a la polèmica candidatura del diputat cerverí Antoni de Nuix, alhora cap provincial del carlisme.¹⁷ El 1913, igualment, els joves s'oposaren als

---

Barcelona, 1890-1923» a GARCÍA DELGADO, José L. (ed.): *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, Madrid, Siglo XXI, 1992, pp. 21-60.

¹⁶ CANAL, Jordi: *Banderas blancas, boinas rojas...*, op. cit., 2006, cap. VIII «La gran familia».

¹⁷ LLOBET PORTELLA, Josep M.: «La conflictiva candidatura carlina pel districte de Cervera a les eleccions de diputats a Corts de l'any 1910» a DD.AA.: *El carlisme com a conflicte*, Vic, Eumo Editorial, 1993, pp. 247-268.

regidors carlins que abandonaren l'Ajuntament. Aquell any foren expulsats del partit. En un context de crisi general interna del carlisme, durant els anys de la primera guerra mundial els joves carlins s'identificaven amb Juan Vázquez de Mella, el fogós orador gallec, germanòfil, que el 1919 va ser expulsat del tronc carlí i va fundar el Partido Católico Tradicionalista.¹⁸

L'integrisme catòlic, ara, amb l'aportació important de l'escissió mellista, va revifar i adquirir una notòria presència a Lleida. El 1919 la Joventut Catòlica inaugurava un nou local al carrer Blondel, just davant per davant de l'edifici de Joventut Republicana, amb la qual competia per guanyar-se els lleidatans. El 1924 inaugurava el complex lúdico-esportiu del Camp Escolar, a la carretera de Saragossa. Ara ja en tenien la Joventut Republicana (el Camp d'Esports), els radicals (a la carretera de Corbins) i els catòlics. El 1920, en solitari, la Joventut Catòlica havia aconseguit dos regidors a l'Ajuntament de Lleida.¹⁹

El cop d'estat del general Primo de Rivera va ser benvingut oficialment pel carlisme. Com altres forces polítiques i socials, els carlins van veure inicialment en la Dictadura l'enderrocament de l'antic règim liberal-parlamentari, el restabliment de l'autoritat i l'ordre (tan necessaris després d'uns anys de gran agitació i conflictivitat sociopolítica), el reconeixement del paper i la missió tradicional de l'Església. Amb la Dictadura semblava apropar-se el moment per al destronament d'Alfons XIII i la instauració d'una monarquia tradicional. Tanmateix, l'abril de 1925, el pretendent don Jaime publicava un manifest en què retirava el suport al règim militar i situava el carlisme en l'oposició. Es van clausurar cercles, es va perseguir, multar, detenir i empresonar militants, es van censurar i prohibir diaris i setmanaris tradicionalistes. Ni tots els jaumins van celebrar la Dictadura ni després van oposar-se al règim; alguns, amb integristes i mellistes, van col·laborar ocupant càrrecs destacats i integrant-se al partit oficial, la Unión Patriótica. La repressió de la Dictadura es va abatre sobre un carlisme afeblit i desorientat, fins al punt que el gener de 1930 es trobava en el punt més baix des de la derrota de 1876.²⁰

Amb l'abandonament del poder per part de Primo de Rivera, a principis de 1930, els carlins catalans van emprendre la reorganització política i ideològica del moviment.

---

¹⁸ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936). Caciquisme polític i lluita electoral*, op. cit., 1985, pp. 308-312. Per la trajectòria del carlisme i integrisme targarí durant els anys deu, cfr. CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrrega (1898-1923): societat, política i imaginari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 447-463.

¹⁹ *Ibidem.*, pp. 237-239. BARRULL, Jaume: «Carlins i integristes...», art. cit., 1993, p. 219.

²⁰ No es disposa d'un treball específic sobre el carlisme durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera. Hi ha dedicat unes pàgines CANAL, Jordi: *El carlisme...*, op. cit., 2000, pp. 283-286; VALLVERDÚ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República...*, op. cit., 2008, pp. 11-21.

Encapçalats per Miquel Junyent i Tomàs Caylà, van reafirmar el reconeixement de la personalitat pròpia de Catalunya, amb unes tradicions, una llengua i una història pròpies que calia que l'Estat –que havia de ser federal– reconegués. Sense restar espanyolitat a Catalunya, els carlins van fer seves moltes de les pretensions regionalistes, que les integraren en el seu discurs de defensa de les tradicions i de la religió.²¹

No n'hi havia prou, però, amb les proclames. Calia recuperar l'esperit del carlisme nou, crear i reconstituir cercles, activar les bases i potenciar altre cop la premsa i la propaganda. El març de 1930 es van nomenar delegats provincials per organitzar les forces carlines. Per Lleida va ser designat Joan M. Roma. Poques setmanes després, els dies 9 i 10 d'abril, es reunien a la ciutat dirigents tradicionalistes de totes les comarques per procedir al nomenament d'una junta provincial, que quedà configurada com s'indica al quadre 5.1.

Quadre 5.1. Junta Provincial carlista, abril 1930.	
President	Alfons Pinyol Salvat
Vicepresidents	Francesc Ferrer Llobet Domènec Valls Tomàs Joan Lavaquial Llastarri
Secretari	Lluís Qui Cortecans
Sotssecretari	Francesc Ferrer Palau
Vocals	Joan B. Alabart Ripoll Dionís Arrugaeta Garay Lluís Samaranch Fina Anastasi Esteve Saura
Comissió d'acció política:	
President	Francesc Ferrer Palau
Vicepresident	Manel Jané Artigues
Secretari	Josep Aguilà Gallart
Vocals	Josep Solvella Capdevila Josep Giró Cabiscol Enric Esteve Pach Josep Serra Vallverdú Enric Sanfeliu Guallart

Font: VALLVERDÚ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República espanyola*, op. cit., 2008, p. 34.

Una de les primeres en reconstituir-se va ser la Junta de districte de les Borges Blanques, a principi de setembre de 1930, presidida pel borgenc Josep Falcó Domènech. Es van nomenar vocals delegats a l'Albi, Arbeca, l'Espluga Calba, la Floresta, Llardecans i la Pobla de Cérvoles. De juntes locals se'n formaren a Belianes, Castellldans, Cervià, el Cogul, Fullella, Juneda, Maials, els Omellons, Puiggròs, Sarroca de les Garrigues, els

²¹ Els jaumins catalans elaboraren el 1930 un projecte d'Estatut de Catalunya. VALLVERDÚ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República...*, op. cit., 2008, pp. 28-32.

Torms, Torregrossa i el Vilosell.²² Una vintena de pobles del districte electoral borgenc disposaven d'organització carlista, fet que demostrava que el carlisme tenia unes bases socials sòlides, que en aquells moments rebrostaven. Era tot just l'inici d'una nova etapa pel carlisme.

5.1.2. El carlisme lleidatà durant la Segona República.

La proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931, confirmà l'arrelada creença carlista que Espanya es trobava a l'avantsala de l'abisme revolucionari: en una evolució lògica des de la constitució de la monarquia liberal, l'adveniment de la república era el pas previ per la revolució social. El carlisme, amb un segle de lluita contra el liberalisme, adoptà una postura radicalment contrària al nou règim republicà. El seu paper històric, el seu antirepublicanisme ideològic i la política reformista i laïcitzant del nou règim republicà, ho feien del tot inevitable. Els primers passos del govern republicà semblaven confirmar els pitjors temors carlistes d'una imminent revolució, en tres fronts: la persecució religiosa, el desmembrament nacional i el caos social.²³ Però el carlisme des de feia mesos havia donat mostres de recuperació. La República li va renovar les forces, l'activitat i el discurs contrarevolucionari. Des de feia dècades, el carlisme no tenia tan clar com aleshores quina era la seva posició en l'escenari polític del país.

Des del primer moment, l'actuació política dels carlins es va guiar per la necessitat de configurar un ampli front únic monàrquic i reaccionari, contrarevolucionari, amb l'objectiu de derrotar les forces republicanes i esquerranes a les eleccions. La successió del pretendent Don Jaume (mort l'octubre de 1931) pel seu oncle Don Alfonso-Carlos, facilità la reintegració de les dues branques escindides del tronc carlista: integristes i mellistes. Es tractava d'una convergència que era fruit de la més pura necessitat política. El carlisme recuperava l'apel·latiu de Comuni3n, acompanyat de l'etiqueta Tradicionalista. Amb la mateixa idea s'iniciaren apropaments entre les dues famílies monàrquiques, carlins i alfonsins, totes dues a l'exili. La República era l'enemic comú, i es mostraven disposades a unir les forces per abatre el sistema. Després, amb bona voluntat de les dues parts ja es

---

²² *Ibíd.*, p. 35. En la nota 44, Robert Vallverdú anota els noms dels presidents de les juntes locals de cadascun dels pobles esmentats.

²³ BLINKHORN, Martin: *Carlismo y contrarrevoluci3n en Espa3a, 1931-1939*, op. cit., 1979, pp. 72-73.

dirimiria la qüestió dinàstica, que en el fons era el que els separava més profundament. Així que carlins i alfonsins establiren contactes.

Entre els carlins, el principal vaedor d'aquesta estratègia transaccionista i de col·laboració amb l'alfonsisme va ser el navarrès Tomás Domínguez Arévalo, conde de Rodezno, cap delegat carlista entre 1932 i 1934. Sempre va topar amb els recels dels vells carlins, reticents a la renúncia dels seus principis. L'aparició i ràpida consolidació de la CEDA a principis de 1933 i la formació del partit alfonsí Renovación Española, el mateix 1933, van afegir obstacles a la creació d'una coalició contrarevolucionària. Ara cadascun havia de marcar la seva personalitat, cap d'ells volia participar en amalgames polítiques en què hagués de renunciar a la seva autonomia. El maig de 1934, Domínguez Arévalo era rellevat al capdavant del tradicionalisme espanyol per Manuel Fal Conde, un jove advocat sevillà procedent de l'integrisme. Sota la seva direcció, el carlisme va intensificar la seva reorganització, establint una sèrie de delegacions nacionals de propaganda, premsa, joventut i Requetè. Va representar un nou procés de modernització del carlisme, comparable a aquell dels anys noranta del segle anterior, si bé ara s'havia primat l'aspecte militar. Es deixaren de banda experiències aglutinadores de la dreta espanyola, com va ser la creació del potent Bloque Nacional de José Calvo Sotelo a principis de 1935, en benefici de refermar la pròpia idiosincràsia, de reforçar internament l'organització, de treballar per la conspiració.²⁴ Es va impulsar una línia d'actuació més contundent i menys política, amb una rellevància cada cop major del Requetè, la milícia armada dels carlins. Perquè el carlisme mai va renunciar a la via conspiradora per destruir la República, actitud bel·ligerant que s'intensificà arran dels fets revolucionaris d'octubre de 1934. Carlins a nivell individual ja havien participat en l'aixecament fallit del general Sanjurjo l'agost de 1932. El març de 1934, a Roma, representants carlins, alfonsins i militars, aconseguiren el compromís de Mussolini de lliurar diners i armes, a més de formació paramilitar, per un futur aixecament armat monàrquic contra la República.²⁵ Estava clar que tots els projectes insurreccionals, a Espanya, havien de comptar amb el concurs dels militars.

---

²⁴ Val a dir que el rebuig no va ser ni unànim ni indubtable des del primer moment. El gener de 1935 destacats tradicionalistes, entre els quals el diputat a Corts lleidatà Cassimir de Sangenís, aportaren la signatura en mostra d'adhesió al «Manifiesto del Bloque Nacional». *Terra Ferma*, núm. 117, 11-1-1935.

²⁵ SAZ CAMPOS, Ismael: *Mussolini contra la II República. Hostilidad, conspiraciones, intervención (1931-1936)*, València, Alfons el Magnànim, 1986, pp. 66-85.

L'augment de l'activitat carlina va anar acompanyada de l'increment de militants i la inauguració de nous cercles. El País Basc i Navarra continuaven sent els centres neuràlgics; amb menor mesura, Catalunya i el País Valencià. Es van incorporar altres zones peninsulars com Castella, Galícia i, molt significativament, Andalusia. Els cercles tradicionalistes recuperaven les seves àmplies funcions i van esdevenir altre cop el cor de l'activitat dels carlins. La novetat més important que van presentar els cercles durant els anys republicans va ser la promoció i generalització de dues seccions que enquadraven joves i dones, el Requetè i les Margarides.²⁶

Els cercles tradicionalistes des de principis de segle havien anat obrint molt lentament les seves portes a les dones, convertint-se en un espai de sociabilitat més familiar. L'ampli accés de les dones als cercles tradicionalistes, però, no es féu fins a la Segona República. Amb el reconeixement del dret de vot de la dona, tots els partits incorporen l'element femení. Surten a captar les masses femenines. No es queden enrere els carlins, que en aquells anys potencien les seccions femenines, les anomenades *margarides*, que adquireixen ràpidament un bon protagonisme en les activitats de la comunió. No obstant això, la posició de la dona dins la Comunió –com en la resta de partits polítics de l'època– no deixà de ser subsidiària de la masculina, atès el model patriarcal de societat del carlisme. El cas de M. Rosa Urraca Pastor, líder nacional de les *margarides*, que es va revelar com una gran oradora i propagandista carlina i va recórrer el territori espanyol participant en tota mena d'actes electorals, no deixa de ser una excepció.²⁷

A Lleida, el cercle tradicionalista sobrepassava els 400 socis i comptava amb les organitzacions de la Joventut Tradicionalista (encapçalada per Ignasi Morera), el Requetè (dirigit per Ramon M. Bernat), les Margarides (liderades per Maria Recasens), la secció infantil de Pelayos, els Socors Blancs i l'Agrupació Escolar Tradicionalista. Controlaven, a banda, el Sindicat Agrícola Catòlic, important en una ciutat d'economia eminentment agrícola, que realitzava alguns dels seus actes al mateix cercle. Els carlins disposaven de diferents òrgans de premsa: els més destacats eren el diari *El Correo* (aparegut el juny de

---

²⁶ CANAL, Jordi: *El carlismo*, op. cit., 2000, p. 296.

²⁷ CANAL, Jordi: *Banderas blancas, boinas rojas...*, op. cit., 2006, pp. 253-261. En el cas lleidatà, les germanes Bahillo Rodrigo destacaren com unes activíssimes militants d'entre les *margarides*. Cfr. JARNE, Antonieta: «La branca femenina del carlisme lleidatà. República, Guerra Civil i Primer Franquisme» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes...*, op. cit., 1993, pp. 177-207.

1931, es declarava continuador de la capçalera històrica *Diario de Lérida*) i el setmanari *Terra Ferma*, aparegut l'octubre de 1932.

Quadre 5.2. Junta Directiva del Cercle Tradicionalista de Lleida, 1934-1936.		
Càrrec	1934	1935
President	Lluís Samaranch Fina	Lluís Ortiz Estrada
Vicepresident	Josep Artigas Fargas	Joan Usurbil Garbisu
Secretari	Manuel Jané Artigues	Josep Guiu Abelló
Vicesecretari	Josep Corbella	Francesc Cervera Torres
Tresorer	Lluís Condal Fontova	Enric Bosqué Miranda
Comptador	Enric Bosqué Miranda	Lluís Trilla Nubials
Bibliotecari	Lluís Trilla Nubials	--
Vocals	Joan Llavaneras Borràs Joan Montañola Prenafeta Carles Traver Carceller Manuel Camón Mascaró	Joan Montañola Prenafeta Manuel Camón Mascaró Carles Traver Carceller Pere Llaurador

Font: *Terra Ferma*, núm. 68 (26-1-1934) i 118 (18-1-1935).

La presència del carlisme s'estenia a la resta de la província, on comptava amb 10 cercles, vuit delegats comarcals, sis juntes de districte, vint-i-vuit juntes locals i quaranta-cinc delegacions locals. Els nuclis més actius eren aquells que comptaven amb un cercle tradicionalista: a més del de la capital, n'hi havia a les Borges Blanques, Cervera, Juncosa, Llardecans, Mollerussa, la Seu d'Urgell, Solsona, Vilanova de la Barca i Vilanova de Bellpuig. En aquest darrer cas, per exemple, l'integrisme-carlisme s'havia mostrat molt actiu des de principis de segle, animat per les associacions i sindicats agraris de signe integrista promogudes pel farmacèutic Josep Gassol i Massot, dirigent del Cercle Tradicionalista del poble i delegat comarcal carlí els anys 30.²⁸ Per la seva part, la capital de les Garrigues, les Borges Blanques, va ser una de les poblacions lleidatanes on el carlisme hi va exercir una major influència. Hi disposaven d'un magnífic local, on els associats es reunien i hi feien les activitats. Un nodrit i activíssim grup de *margarides* es dedicaven a la formació d'infants i a la caritat vers els més desvalguts. Controlaven el Sindicat Agrícola, la qual cosa significava estendre una marcada influència entre l'element pagès, entrant en competència amb els altres sindicats agraris de la localitat. Des de

²⁸ CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrrega (1898-1923): societat, política i imaginari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 469-471, nota 609.

l'octubre de 1932, hi publicaven el setmanari *Horitzó*.²⁹ A Borges, els carlins s'erigiren com els únics competidors de l'esquerra republicana catalanista. Com diu Jaume Barrull, la seva influència era tan notable que no hi existia cap delegació de la Lliga Catalana.³⁰ Ni tampoc la de cap altre partit dretà que els fes la menor ombra.

Quadre 5.3. Consell Comarcal tradicionalista de Lleida, 1933-1934		
Càrrec	1933	1934
President	Alfons Pinyol Salvat	Alfons Pinyol Salvat
Vicepresidents	1 Joan Lavaquial Llastarri 2 Francesc Ferrer Llovet 3 Domènec Valls Tomàs	Joan Lavaquial Llastarri Casimir de Sangenís Bertrand Domènec Valls Tomàs
Secretari	Ramon M. Bernat Guixà	Ramón M. Bernat Guixà
Vicesecretari	Lluís Qui Cortecans	Lluís Qui Cortecans
Vocals	Casimir de Sangenís Bertrand Xavier Bernat Guixà Dionís Arrugaeta Garay Joan B. Alabart Ripoll Lluís Samaranch Fina Lluís Besa Cantarell Josep Condal Fontova	Francisco Ferrer Palau Xavier Bernat Guixà Dionís Arrugaeta Garay Joan B. Alabart Ripoll Lluís Samaranch Fina Lluís Besa Cantarell Josep Condal Fontova Lluís Ortiz Estrada
Delegats Comarcals:		
Borges Blanques	Emili Cambrodí	Emili Cambrodí
Cervera	Magí Centellas Pont	Magí Centellas Pont
Balaguer	Josep Betbesé Gatnau	Josep Betbesé Gatnau
Solsona	Marcel·lí Corominas Feliu	Marcel·lí Corominas Feliu
Sort-Vall d'Aran	Modest Viza	Modest Viza
Vilanova de Bellpuig - Tàrraga	Josep Gassol Massot	Josep Gassol Massot
Ponts	Lluís Civit Castellà	Lluís Civit Castellà
Seu d'Urgell	(pendent de nomenament)	Joan Morros Carrió

Font: *Terra Ferma*, núms. 23 (24-2-1933) i 114 (21-12-1934).

Més enllà de la important xarxa territorial que reflecteix el quadre anterior, la influència carlista venia donada per la capacitat de mobilització que disposava entre afiliats i simpatitzants, així com pels seus forts lligams interns. La Comunió Tradicionalista s'autorepresentava com una gran família on tothom hi tenia cabuda:

«[...] en les files tradicionalistes hi viuen familiarment el príncep i el pagès, l'aristòcrata i l'obrer, l'industrial, el metge, l'advocat, l'enginyer, el clergue i fins i tot el menesterós.

²⁹ Portava el subtítol «*Defensor dels interessos morals de Borges Blanques i sa comarca*» i es va publicar fins el 1936. A través de les seves pàgines es poden conèixer moltes de les activitats de les margarides, de la parròquia o del sindicat borgencs i d'altres pobles de la comarca.

³⁰ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, 1986, p. 188.

Tots els elements, totes les classes socials, cosa que mai ha pogut aplegar cap partit del món. En ell hi viuen sense odis, amb plena harmonia i santa pau.»³¹

Una mobilització que es manifestava en la solemnització de les festes pròpies: el 6 de gener, la dels Reis i de la Monarquia tradicional; el 10 de març, dia dels Màrtirs de la Tradició; o el 8 de desembre, la Immaculada Concepció. Des de 1896, els carlins celebraven amb tots els honors el 10 de març en commemoració de la mort del primer rei carlí Carlos V. La festivitat honorava la memòria de tots aquells màrtirs carlins que havien ofert la vida pels ideals de «Dios, Patria y Rey». En paral·lel a la memòria, la festa tenia una clara funció de transmissió d'uns models i uns valors, que es passaven de generació en generació. Ben aviat, la festa havia esdevingut una més destacades del calendari carlista.³²

La Puríssima era la patrona del Requetè i de les joventuts, i durant els anys republicans va adquirir una important notorietat en el calendari carlí. El desembre de 1935 el setmanari *Terra Ferma* informava de la missa de requetès celebrada a l'església de Sant Llorenç de Lleida el dia de la seva patrona. Hi assistí una gran multitud de carlistes lleidatans. Els requetès, uniformats i en formació assistiren a la missa, quatre d'ells custodiaren la imatge de la Puríssima i els estendards disposats a l'Altar. Devia fer goig als ulls dels carlins veure la força combativa dels joves requetès als peus de la patrona. Després, al cercle tradicionalista, el cap provincial en funcions Joan Lavaquial passà revista als requetès, sota el comandament de Ramon M. Bernat. «*Vivas, muchos vivas y gran entusiasmo*».³³

Els aplecs continuaven sent punt de trobada i exhibició pública de la força carlista. De vegades ocasionaren topades o enfrontaments amb altres forces polítiques esquerranes. És el cas de la peregrinació al Sant Crist de Balaguer, el setembre de 1933. Aquell diumenge dia 10, requetès i margarides de Lleida, les Borges Blanques, Cervera, Sant Ramon, Bellpuig, Vilanova de Bellpuig i Miralcamp van desplaçar-se a la capital de la Noguera per celebrar diversos oficis religiosos i una excursió a Camarasa. Al matí assistiren a una missa al santuari del Sant Crist; després es van traslladar a Camarasa, on van visitar la central elèctrica i la presa de Sant Llorenç de Montgai. Allí van dinar de picnic. Havent dinat, van tornar a Balaguer per celebrar una missa a l'església de Santa

³¹ «Sempre perseguits, mai vençuts», *Terra Ferma*, núm. 1, 22-10-1932.

³² Pels orígens i l'evolució de la festivitat dels Màrtirs de la Tradición, cfr. CANAL, Jordi: *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo, 1876-1939*, Madrid, Marcial Pons, 2006, cap. IX «Festejando el martirio», pp. 275-292.

³³ *Terra Ferma*, núm. 165, 13-12-1935.

Maria. N'hi va haver, de requetès, que es van quedar a les terrasses de la plaça del Mercadal, on, segons les pròpies versions carlines, sense més ni més van ser insultats i increpats per un centenar de joves d'esquerra balaguerins perquè es traguessin les boines vermelles. La versió esquerrana, però, deia que els carlins van encendre els ànims dels balaguerins amb crits de mori la República i «no contents amb les paraules, passaren a vies de fet. Venien de missa, però portaven les pistoles a la butxaca.». Es va montar una batalla campal a cops de puny i de bastons. Hi va haver ferits d'un i altre costat. Un mort, per arma de foc. Un jove comunista balaguerí, Josep Pujol Pàmies. Va actuar la Guardia Civil, que va detenir 39 requetès i 13 margarides. Entre ells hi havia destacats carlins de Lleida, com el cap provincial del Requetè Ramon M. Bernat Guixà, Josep Amorós Garrofé, el dirigent de les joventuts Ignasi Morera Pérez, Josep Condal Fontova i Miquel Condal Gibert i les margarides Pepita Condal Gibert i Julia Bahílllo.³⁴ De les Borges Blanques van detenir 22 requetès i 11 margarides. Les margarides detingudes van ser posades en llibertat aquella mateixa matinada, mentre que la resta hagué d'esperar uns quants dies més. Els tres últims, el borgenc Francisco Giné Arrufat, el balaguerí Josep Betbesé Guillaumet i el lleidatà Ignasi Morera, defensats pels advocats lleidatans Antonio Hernández Gras i Marià Jacques Piñol, van ser alliberats una setmana després. Als cercles tradicionalistes de Lleida, les Borges Blanques i Balaguer els va ser imposada una multa de mil pessetes per no disposar de permís governatiu per organitzar l'excursió.

Els fets de Balaguer van tenir ressò a tota la premsa lleidatana i nacional, especialment a la d'adscripció tradicionalista, però també en la d'esquerra. El diari *El Correo* de Lleida va obrir una subscripció popular per socórrer els carlins ferits a Balaguer. Els fets de Balaguer van mobilitzar el conjunt del carlisme lleidatà en defensa dels seus correligionaris. Com deia *Terra Ferma*, «es que el Tradicionalismo constituye una gran familia en la cual siempre y en todo momento todos nos queremos como hermanos».³⁵

Altres aplecs que van adquirir una gran importància aquells anys van ser els de Poblet i els de Montserrat. Ambdós van acollir una multitud extraordinària de carlins

³⁴ La memòria dels fets de Balaguer va durar dies i, en alguns casos, la venjança se serví les setmanes posteriors al cop militar de juliol de 1936. Josep Condal Fontova va ser condemnat a mort pel Tribunal Popular de Lleida, que li va recordar la participació en l'enfrontament de Balaguer (*Combat*, 6-11-1936). Per la seva part, Julia Bahílllo va ser reclosa a la presó provincial la tardor de 1936, i el fiscal li va mostrar una fotografia sobre els successos de Balaguer on apareixia Julia i el seu promès, ja afusellat, Ramon M. Bernat. Ho testimonia Paquita Rovira Nebot a VIOLA, Ramiro (ed.): *Memòries de planes viscudes (1936) o un juliol que ha fet història*, op. cit., 1993, pp 42-43.

³⁵ Els successos es poden seguir a *Terra Ferma*, núms. 48 (15-9-1933) i 49 (22-9-1933), o *El Correo* d'aquells dies següents. La versió esquerrana pot seguir-se al setmanari lleidatà *La Jornada*, afiliat a ERC.

vinguts de tot el país. El de Poblet, el 2 de juny de 1935, posava punt final a la quinzena tradicionalista del mes de maig, que havia recorregut moltes localitats catalanes (de les lleidatanes: Solsona, Ponts, Tàrraga, les Borges Blanques i Lleida) amb actes de propaganda i mítings en què havien participat gairebé tots els diputats a Corts. S'hi van reunir uns 40.000 carlins, entre els quals uns 2.000 requetès uniformats i hi van discursar destacats dirigents del carlisme català i espanyol, destacant la intervenció del secretari general Manuel Fal Conde. De Lleida hi assistiren un bon nombre de socis. El viatge en autocar, organitzat pel Cercle Tradicionalista de Lleida, valia 5 pessetes. Tenim notícia de l'assistència de més de trenta carlins de Vilanova de la Barca, una cinquantena de militants i simpatitzants de Puigverd de Lleida o els de Cervera, que passaven del centenar.³⁶

De ben segur que, atesa la proximitat, hi assistiren representacions de la majoria dels nuclis carlins de les comarques lleidatanes, com succeí a l'aplec de Montserrat, el 3 de novembre de 1935. Cosa que ens dóna idea de la gran capacitat de mobilització de la *família* carlista, a més de la seva extensió per les nostres comarques. Al santuari, aquell dia, hi hagué representacions de Lleida, Vilanova de la Barca, Mollerussa, Balaguer, les Borges Blanques, Arbeca, Cervera, Tàrraga, Guissona, la Seu d'Urgell, Solsona, Sant Llorenç de Morunys, Sort, Oliana, Tremp, Juneda, Juncosa, la Pobla de Cérvoles, Tarròs, Puigverd de Lleida, Santa Fe d'Oluges, Llardecans, el Soleràs, Artesa de Lleida, Sanahuja, Anglesola, Sant Guim, Torà, el Palau d'Anglesola, Sidamon, Vilanova de Bellpuig, Miralcamp, Bellmunt d'Urgell, Bell-lloc, Torregrossa, Vilanova de Segrià i Aitona.³⁷

Políticament, des del seu antirepublicanisme, els tradicionalistes lleidatans van tendir a les coalicions amb altres forces dretanes cercant formar un front contrarevolucionari. De fet, l'aliada tradicional en el camp de les dretes havia estat la Lliga Regionalista. La desfeta abans d'hora de la Lliga Ciutadana de Dretes –coalició que carlins i lliguers havien pactat per afrontar les eleccions al Parlament català de novembre de 1932– va portar, per una banda, a la desconfiança dels carlins per les coalicions i, per l'altra, a les dissidències internes.³⁸ En l'assemblea provincial del darrer diumenge d'octubre de 1932, es posaren de

³⁶ *Terra Ferma*, núms. 138 (7-6-1935), 139 (14-6-1935) i 140 (21-6-1935). VALLVERDÚ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República...*, op. cit., 2008, pp. 264-269.

³⁷ *Terra Ferma*, núm. 160, 8-11-1935.

³⁸ El fracàs anterior va fer créixer la desconfiança dels tradicionalistes, encara que sempre es mostraren disposats a la formació de fronts dretans. Al setmanari *Terra Ferma*, el març de 1933, acabaven un article amb la frase: «*Les barreges sempre porten males conseqüències*», escrit amb majúscules.

manifest dues posicions: el sector majoritari intransigent es mostrà contrari a formar part d'una coalició que havia donat entrada a republicans i socialistes (Partit Radical, Acció Catalana, Unió Socialista de Catalunya) i una minoria, encapçalada pel doctor Josep Baró Bonet, partidària de la col·laboració, una postura més possibilista i accidentalista en els temps que corrien. Aquests últims es van anar distanciant de la Comunió; disposaven de gran influència sobre el diari *El Correo*, que si fem cas als carlins es va anar separant progressivament de l'ideari tradicionalista que inicialment havia defensat. Aquesta havia estat una de les raons per les quals s'havien decidit a publicar el setmanari *Terra Ferma*:

«[...] desde aquellas desdichadas elecciones de diputados del primer Parlamento catalán 'El Correo' ha bajado de una manera muy notable el tono en que defendía antes el programa máximo tradicionalista. El que defiende y propaga ahora en sus editoriales más bien parece un programa mínimo al que pueden acogerse y aceptarían, complacidos, cualesquiera católico-liberales o liberales-católicos; monárquicos o republicanos, es igual. [...] Aquellas vacilaciones en la defensa de nuestros ideales y este poco fervor por no decir desvío, en dar cuenta de lo nuestro, nos obligaron, nos forzaron a lanzar a la calle Terra Ferma.
[...] Hemos también de decir, por doloroso que sea, que los que actualmente escriben 'El Correo', no son carlistas.»³⁹

Efectivament, el doctor Baró i Manuel La Rosa havien presentat la dimissió dels seus càrrecs de secretari i vocal de la Junta Provincial Tradicionalista el març de 1933.⁴⁰ Es poden llegir atacs personals creuats en les pàgines de *El Correo* i *Terra Ferma*, uns criticant la intransigència i la poca visió política dels carlins, aquests acusant aquells de traïdors, amfibis i de «malfactors del bé». El cas és que des d'inicis de 1934 a *El Correo* hi sovintejava la propaganda de les Joventuts d'Acció Popular i la CEDA i quan, a l'octubre d'aquell any es va crear Acció Popular Catalana (vinculada a la CEDA), bona part dels allunyats del carlisme hi van confluïr. No van ser els únics efectius que s'apartaren del carlisme durant aquells anys: altres partits, com la Lliga Catalana o Unió Democràtica de Catalunya, bevien de les formacions catòliques més dinàmiques i adaptades als temps.⁴¹

Malgrat les temptatives fallides de 1931 i 1932, com diu Conxita Mir, l'entesa entre lliguers i carlins lleidatans restà consolidada a partir de novembre de 1933, com a nucli bàsic de les dretes.⁴² En aquests comicis, formant part de la coalició vencedora de la Unió

³⁹ «En justa defensa», *Terra Ferma*, núm. 40, 21-7-1936. Val a dir que *Terra Ferma* inicialment sortí amb el subtítol «Setmanari Tradicionalista. Portaveu de la Joventut, Requeté i Margarides de les Comarques Lleidatanes» per passar després al de «Portaveu oficial de la Comunió Tradicionalista a les comarques lleidatanes».

⁴⁰ *Terra Ferma*, núm. 23, 24-3-1933.

⁴¹ BARRULL, Jaume: «Carlins i integristes...», art. cit., p. 227.

⁴² MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936). Caciquisme polític i lluita electoral*, op. cit., 1985, p. 455.

de Dretes, al costat dels tres candidats de la Lliga, un home fort del carlisme lleidatà com Casimir de Sangenís va sortir elegit diputat a Corts, càrrec que va perdre en les eleccions de febrer de 1936, en què es presentà pel Front Català d'Ordre. Els carlins van mantenir la seva presència a l'ajuntament de Lleida, on Lluís Besa i Joan Lllaneras van sortir elegits regidors el gener de 1934, per la candidatura de Concentració Ciutadana, constituint-se en minoria. El juliol de 1935, un i altre i Josep Artigues, van abandonar la comissió gestora governativa en protesta per la marginació a la qual havien estat sotmesos des dels fets revolucionaris d'octubre de 1934.⁴³

El fracàs electoral de la candidatura del Front Català d'Ordre el febrer de 1936 va confirmar la creença dels carlins que només es podia acabar amb la República amb un cop violent. El Requetè havia d'estar, doncs, a punt. Durant els anys republicans s'havia procedit a la militarització total del Requetè, que, sota la direcció del general Enrique Varela, es convertí en el veritable exèrcit carlista. El 1936 era la milícia armada més nombrosa i millor preparada d'entre totes les de la dreta espanyola. A Navarra disposaven de 8.000 boines vermelles, mentre que a la resta d'Espanya uns altres 22.000 de preparats. Segons Eduardo González Calleja i Julio Aróstegui, cap com ella a Espanya va incorporar amb tanta eficàcia a la vella tradició de la violència política les novetats de l'època de la paramilitarització dels anys vint i trenta a Europa.⁴⁴

En les pàgines del setmanari lleidatà *Terra Ferma* pot seguir-se la insistència en el paper del Requetè, amb freqüents crides a l'allistament voluntari de carlins i catòlics, a continuar la lluita dels avantpassats, al sacrifici de la sang. Un discurs de la violència àmpliament estès entre el carlisme d'aquells anys, que preparava el camí cap a un proper desenllaç armat.⁴⁵ El secretari general de la Comunió, Manuel Fal Conde, havia clausurat els discursos a l'aplec de Poblet del juny de 1935, deixant ben clara la posició dels carlins:

«La Patria agoniza y se ve con impasibilidad el reto que lanzan las izquierdas. España no puede salvarse sino con la Monarquía Tradicional. Sólo esto puede salvar a la Patria. [...] El momento no permite ni siquiera la propaganda, sino estar prontos para llevar a España al triunfo decisivo contra todos sus enemigos. Primero prepararnos; después un paso; reclamar el Poder, decir que ha llegado nuestra hora, es decir, la hora de la terminación del Parlamento y la hora de que se nos dé el

⁴³ *Terra Ferma*, núm. 145, 21-6-1935.

⁴⁴ GONZÁLEZ CALLEJA, E. / ARÓSTEGUI, J.: «La tradición recuperada: el Requeté carlista y la insurrección», *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1994, pp. 29-54.

⁴⁵ A tall d'exemple, a *Terra Ferma*, poden llegir-se els articles «Un llamamiento a los Requetés» (núm. 37, 30-6-1933), «¡Alerta Requetés!» (núm. 39, 14-7-1933), «¡Carlites! Siguem soldats» (núm. 44, 18-8-1933) o «Requetés, ¡Adelante!» (núm. 48, 15-9-1933).

Poder, y si no se nos da, entonces habrá que ir al Poder. Y eso será, ¿cuándo? Cuando se mande. La orden de ¡A las armas! no vendrá del mando Jerárquico de la Comunión, sino que la dará el enemigo; cuando oigáis: ‘Jóvenes esquerranos, a las armas! tened por recibida la orden del...».⁴⁶

La qüestió religiosa continuava sent l'element mobilitzador fonamental de les dretes espanyoles, especialment pels carlins, que disposaven d'una pròpia i longeva tradició de lluita. L'exemple dels màrtirs de la tradició constituïa el model per seguir lluitant pels ideals del carlisme. Un article d'un tradicionalista borgenc, el març de 1936, cridava a la lleialtat de la tradició:

«Joventuts del Tradicionalisme! L'història es repeteix. Sota el monument de la Lleialtat, bastit als nostres Màrtirs, pensem que ells ens marcaren un camí, començant una croada que nosaltres l'hem d'acabar.

I en el 10 de Març, dedicat als nostres Màrtirs, el millor tribut d'homenatge que podíem tributar-los-hi era un jurament de lleialtat i fidelitat als principis que ells defensaren.»⁴⁷

Del compromís dels carlins lleidatans en la preparació i execució del cop militar contra la República de juliol de 1936 ja n'hem parlat en el segon capítol. No hi insistirem gaire. Els efectius carlins preparats per participar en el cop militar del 18 de juliol de 1936 eren, de llarg, els més nombrosos a les terres lleidatanes, en paral·lel al que succeïa en el conjunt català. Segons les dades aportades per Robert Vallverdú, a les vigílies de l'aixecament hi havia un terç actiu a la província de Lleida, dividit en quatre requetès comandats per Ramon M. Bernat Guixà, cadascun d'ells amb 210 efectius organitzats en tres piquets, formant un total de 12 piquets. Un total de 870 homes preparats per entrar en combat. El primer requetè es componia de joves procedents de la capital, d'Almenar i d'Almacelles. El segon era integrat per joves de les Borges Blanques, Juneda i Arbeca, sota el comandament del borgenc Antonio Josa Falcó. El tercer era format per voluntaris de les comarques de Mollerussa, Cervera, Tàrrrega i d'altres pobles del sud de les terres lleidatanes. Finalment, comandat per un tal Civit, el quart requetè lleidatà es componia de voluntaris de Solsona, Ponts, la Seu d'Urgell i Balaguer i encara estava en formació.⁴⁸ Si a aquestes dades hi afegim un alt nombre d'efectius controlats del Requetè auxiliar –joves carlins que, sense estar afiliats al requetè, formaven part d'altres organitzacions (Agrupació

---

⁴⁶ *Terra Ferma*, núm. 138, 7-6-1935.

⁴⁷ «10 de març...», *Terra Ferma*, núm. 180, 27-3-1936.

⁴⁸ VALLVERDÚ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República...*, op. cit., 2008, pp. 319-320. Antonio Josa Falcó, comandant del requetè garriguenc, posteriorment va ser Alcalde de les Borges Blanques entre el gener de 1944 i el febrer de 1945. Per la seva part, creiem que el comandant del quart requetè esmentat era l'advocat de Ponts Luis Civit Castellà, delegat al Consell de les Comarques lleidatanes de la Comunió Tradicionalista (1932), i que va ser gestor de la Diputació provincial a l'entrada de les tropes franquistes (1938-1940).

Escolar Tradicionalista, Joventut Tradicionalista, Requetè Escolar o Pelais), i que s'haurien afegit als terços en cas que la rebel·lió hagués triomfat a Barcelona–, podria arribar-se als 4.000 individus preparats per afegir-se al cop que, com afirmava Joan Lavaquial, disposava el tradicionalisme lleidatà.⁴⁹

Una raó del fracàs del cop militar a Lleida va ser, sens dubte, la indecisió i la manca de mitjans per mobilitzar a la capital tots aquells efectius, armats i preparats als pobles veïns. Alguns d'aquests, pel seu compte, s'aventuraren a desplaçar-se; altres, hagueren de dissoldre's i tornar-se'n cap a casa. En tot cas, arran de la sufocació de l'aixecament i la detenció d'aquells que hi havien participat, la repressió revolucionària es va abatre sobre les files carlines. En el quadre següent, reproduïm un llistat dels socis del cercle tradicionalista de Lleida que van resultar víctimes de la revolució.

Quadre 5.4. Socis del Cercle Tradicionalista de Lleida víctimes de la repressió revolucionària (1936)

Nom	Observacions	Nom	Observacions
Cassimir de Sengenís Bertrand	TPL, 22-8-1936	Josep Borràs Torruella	Desaparegut
Lluís Besa Cantarell	TPL, 27-11-1936	Lluís Casas Bofarull	25-7-1936
Ramon M. Bernat Guixà	25-8-1936	Miquel Condal Gibert	TPL, 3-9-1936
Pbre. Joan B. Altisent Jové	20-8-1936	Daniel Farreres Guardiola	TPL, 31-12-1936
Pbre. Josep Escolá Quinquillà	20-8-1936	Josep Gassol Massot	TPL, 15-11-1936
Pbre. Nicolás Giménez Castarlenas	20-8-1936	Daniel Grau Badia	TPL 26-9-1936
Josep Condal Fontova	TPL, 15-11-1936	Jaume Garsaball Puigarnau	5-8-1936
Benito Prieto Rodríguez	25-8-1936	Pere Jové Roig	TPL, 31-12-1936
Lluís Samaranch Fina	-	Ramon Lavaquial Pujadas	TPL, 31-12-1936
Ignasi Morera Pérez	5-8-1936	Manuel Larrosa Hospital	5-8-1936
Joan Montañola Prenafeta	TPL, 5-9-1936	Rafael Larrosa Hospital	TPL, 6-12-1936
Antoni Esteve Camps	TPL, 7-2-1937	Josep Miret Balcells	TPL, 26-9-1936
Pbre. Josep Cortecans Vendrell	26-7-1936	Josep M. Morante Chic	25-8-1936
Pbre. Celestí Mauri Capella	17-8-1936	Jaume Niubó Casanellas	TPL, 27-11-1936
Pbre. Crescencio Esforzado Olivera	TPL, 22-11-1936	Josep M. Niubó Casanellas	TPL, 27-11-1936
Pbre. Ramon Esteve Carulla	25-7-1936	Pau Oró Alentà	TPL, 31-12-1936
Pbre. Domènec Escolà Badia	20-8-1936	Pere Pané Miró	TPL, 27-8-1936
Pbre. Eusebi Farreri Segarra	24-7-1936	Lisard Portal Farré	8-9-1936
Pbre. Manuel Gaudens Sabaté	27-7-1936	Ramon Prenafeta Agusil	25-8-1936
Pbre. Josep Illa Gras	22-8-1936	Julio Prieto Vidal	25-8-1936
Pbre. Josep Lamolla Esteve	20-8-1936	Jesús Recasens Gassió	TPL, 5-9-1936
Pbre. Ramon Lamolla Hospital	26-7-1936	Lluís Recasens Gassió	TPL, 5-9-1936
Pbre. Ramon Llavaneras Borràs	20-8-1936	Joan Recasens Ros	TPL, 15-11-1936
Pbre. Joan Montané Rosell	15-1-1937	Jaume Rubió Benasch	2-2-1937
Pbre. Pius Mor Sas	25-8-1936	Josep Serret Julià	TPL, 22-11-1936
Pbre. Francesc Piñol Codina	-	Josep Sisó Ribes	25-8-1936
Pbre. Ramon Roca Camps	30-7-1936	Daniel Tarragona Muray	26-7-1936
Pbre. Laureà Solé Montardit	25-7-1936	Elies Teixidó Ribes	5-8-1936
Pbre. Cirilo Serra Gotarda	15-8-1936	Josep M. Aragonés Suné	TPL, llibertat

⁴⁹ Declaració de Joan Lavaquial Llastarri (17-11-1941), AHN, Causa General, lligall 1468.

Pbre. Ramon Torres Sahón	12-9-1936	Manuel Janer Artigues	TPL, 10 anys
Pbre. Josep Viladegut Grau	20-8-1936	Ramon Nadal Vall	-
Ramir Álvarez Gaudens	TPL, 30-8-1936	Lluís Qui Cortecans	TPL, 5 anys
Humberto Bahillo Rojo	5-8-1936	Anton Remacha Casado	TPL, llibertat
Josep Borràs García	5-8-1936	Joan B. Alabart Ripoll	TPL, 1 any

Font: *La Mañana*, 11-3-1945; BARRULL, J.: *Violència popular i justícia revolucionària*, op. cit., 1995; web «Morts de la Guerra Civil i de la repressió franquista a les terres de Lleida», <http://webserveis5.udl.es/gcivil>

5.2. Els carlins lleidatans, de la unificació a l'oposició, 1938-1939.

El gruix del carlisme català, delerós de preservar la independència orgànica de la Comunió –tot i que resultava evident la necessitat de trobar aliances dretanes–, s'havien mostrat més identificats amb Manuel Fal Conde que no pas amb el seu predecessor en el lideratge tradicionalista, el conde de Rodezno. Igualment, els carlins lleidatans. Per tant, si bé no disposem de testimonis o referències directes, hem de pensar que l'actitud dels tradicionalistes lleidatans, com la de Fal Conde i el regent don Javier, va ser d'oposició al decret d'Unificació. I més si tenim en compte la preeminència política del carlisme entre les dretes lleidatanes fins aquell moment, la seva contribució com cap altra a l'aixecament militar fracassat i la posició subordinada que ara se li reservava en el Partit Únic, en benefici d'una prepotent Falange.

Ja ens hem referit al tercer capítol als moviments falangistes a l'entorn de la Secretària General de FET y de las JONS durant els mesos posteriors a la Unificació, que obtingueren com a resultat la subversió de la situació d'inferioritat respecte als carlins entre els catalans a la «zona nacional». A l'alçada d'agost i, definitivament, d'octubre de 1937 els carlins es podien considerar marginats de la Territorial Catalana de FET y de las JONS, comandada per dos falangistes, José Ribas (consejero nacional) i Mariano Calviño. Tots els acords i compromisos adquirits fins aleshores per dur a terme la distribució de poders entre les principals forces unificades, des d'aquell moment, quedaren en paper mullat. A l'entrada de les tropes franquistes a Catalunya, l'abril de 1938, i el desplegament de les primeres prefectures de FET y de las JONS (Lleida i Tarragona) es féu palesa la preeminència falangista i, per contra, la marginació dels tradicionalistes catalans.

L'oposició inicial a ser unificats, doncs, ara es veia ratificada per la submissió que se'ls havia reservat al nou Partit Únic. El desplegament de la prefectura provincial de FET y de las JONS es féu a partir del migradíssim nucli de *camisas viejas* locals, dels falangistes arribats amb els caps provincials forans i dels nouvinguts a la Falange procedents de la Lliga Catalana o la CEDA. Els carlins, que durant dècades havien

encapçalat les opcions de la dreta lleidatana, eren exclosos de la direcció del Partit Únic, en paral·lel a allò que succeïa a nivell estatal. Tan sols se'ls assignà, en un principi, el control de la delegació de Frentes y Hospitales, per la qual fou nomenada la farmacèutica i expresidenta de les *margarides* lleidatanes Maria Recasens Gassió, i la delegació de Transportes, amb Miguel Niubó. Eduardo Martínez va ser l'únic de procedència tradicionalista (amb poc protagonisme abans de la guerra) que exercí diversos càrrecs al Partit durant tots els anys quaranta: delegat provincial d'Administració i delegat provincial d'Educación Popular. Pel que fa als càrrecs principals, el de cap provincial o secretari provincial, mai van estar en mans dels tradicionalistes lleidatans.

La monopolització del poder dins del partit únic FET y de las JONS per part dels falangistes –poques camises velles i moltes de noves– va ser, sens dubte, la base de les disputes que trobem entre els diversos sectors franquistes lleidatans entre 1938 i 1945. Unes disputes i enfrontaments que posarien de manifest que els carlins lleidatans ni es resignaren a acceptar l'arraconament en la distribució de les quotes de poder ni tampoc a perdre la seva estructura organitzativa autònoma dins el Partit Únic.

L'agost de 1938 el carlisme català adreçà una denúncia davant la Secretaria General de FET y de las JONS, acusant els caps provincials de Lleida i Tarragona, Javier Bañeres i José Mª Fontana respectivament, d'haver afavorit el nomenament de persones amb significació esquerrana en les prefectures locals i en les comissions gestores. Un dels responsables de l'escrit era Ramon Gassió Bosch, carlí de Badalona que des d'abril de 1938 estava establert a Lleida. L'objectiu de la denúncia, a més de desacreditar la política falangista a Catalunya, era prendre el control del Partit Únic a Catalunya, reclamar l'aplicació d'aquell acord llunyà del Secretariado Político de FET y de las JONS de maig de 1937. Encara que els carlins no reeixiren en el seu intent, l'escrit portà algun problema als dos caps provincials, les gestions dels quals foren investigades i alguns caps locals foren destituïts. Tanmateix, ni Fontana ni Bañeres foren apartats dels seus càrrecs (almenys immediatament), fet que demostra, segons Joan M. Thomàs, els forts lligams existents entre aquestes jerarquies i les autoritats del Partit i del Ministerio del Interior. Es demostrava, un cop més, la voluntat de mantenir els tradicionalistes al marge de la direcció de FET y de las JONS catalana.⁵⁰

⁵⁰ L'escrit denúncia dels carlins l'agost de 1938 i els seus resultats a THOMÀS, Joan M.: *Falange, guerra civil, franquisme...*, op. cit., 1992, pp. 289-292.

Joan Sagués recull l'altercat que tingué lloc amb motiu d'un homenatge als *màrtirs* celebrat al cementiri lleidatà el 12 de febrer de 1939. Acabada la missa, una administradora de loteries, la *margarita* Claudina Gibert Font, s'apropà al secretari provincial de FET y de las JONS, Julio Corderas Mestres, dirigint-li paraules injurioses: “*canalla*”, “*miserable*”, “*eres indigno de pisar este Santo suelo*” o “*tu presencia escarnece la sangre de los caídos*”. Claudina Gibert era esposa i mare dels carlins afusellats durant la revolució de 1936, Josep Condal Fontova (tresorer de la Junta Provincial de la Comunió Tradicionalista el 1934, afusellat el 15 de novembre de 1936) i Miquel Condal Gibert (afusellat el 3 de setembre de 1936) respectivament. Les injúries a l'autoritat i l'alteració de l'ordre públic foren objecte d'una multa de 500 ptes. que li imposà el Delegado de Orden Público; una multa que, després d'una carta autojustificativa de la interessada, era condonada.⁵¹ Lògicament, a la base de l'actitud de la vídua carlista estava l'apoderament del poder de FET y de las JONS pels falangistes i l'argument acusatori contra aquells que havien romàs a la rereguarda durant la guerra –alguns fins i tot sense patir massa per la seva integritat mentre d'altres morien als fronts o assassinats als cementiris i cunetes– i ara es feien amb el poder del Partit Únic. Julio Corderas havia estat empresonat durant uns mesos al principi de la guerra, fins que el 1937 es passà a la *zona nacional* i va treballar a Sant Sebastià, a l'auditoria de guerra.⁵² El cas no era exclusiu de Lleida, òbviament. Al tractar-se Catalunya d'una zona de rereguarda republicana, en molts pobles les jerarquies locals de la Falange havien prestat ben pocs serveis a la causa nacional o poc havien patit els excessos dels revolucionaris. Hi havia qui durant els anys de guerra havia intentat passar absolutament desapercebut i ara, tot just entrar les tropes franquistes al seu poble, es presentava a les noves autoritats a la cerca d'algun càrrec, principalment a la Falange, de nova creació. N'hi va haver que els van aconseguir.

Un any després de l'ocupació de Lleida i l'inici del desplegament de la prefectura provincial de FET y de las JONS, es tenia ja la suficient perspectiva per avaluar els resultats de la Unificació, i, en concret, del total control falangista del Partit. Així, l'1 de març de 1939, els carlins catalans enviaven a Franco un document en el qual reclamaven la

---

⁵¹ L'incident esdevingut durant l'homenatge es recull a SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: «La societat de la tensió i de la sospita...», art. cit., 2001, pp. 751-752.

⁵² Aquest argument era recollit també per Antonieta Jarne en un treball sobre les *margarides* lleidatanes durant la guerra i la postguerra. Noeli Bahillo, destacada militant carlina, explicava el succés protagonitzat per la seva germana Julia i el falangista Juan Piñero, germà de la delegada provincial de la Secció Femenina. El falangista, en observar que Julia Bahillo sols portava la boina roja la hi tirà a terra tot dient: «-¡Tomates fuera!». Ella, amb una sonora bufetada, li replicà: «-¡Chulo de retaguardia!». JARNE, Antonieta: «La branca femenina del carlisme lleidatà. República, Guerra Civil i Primer Franquisme», art. cit., 1993, p. 193.

direcció de FET y de las JONS de tot Catalunya, en compliment de l'acord del Secretariado Político de FET del 1937 –de forma coordinada amb una carta que li adreçà el carlí navarrès Jesús Elizalde que coincidia en la queixa sobre la marginació dels tradicionalistes catalans del Partit Únic. L'escrit dels carlins catalans era signat per quinze antics dirigents de la Comunió Tradicionalista, entre els quals hi trobem els lleidatans Juan Lavaquial, Javier Bernat i Luis Ortiz Estrada. Aquest darrer, fill d'una família de llarga vinculació tradicionalista de la Figuerosa (Tàrraga) i que durant la República havia estat vocal de la Junta de la Comunió Tradicionalista de la província de Lleida, a més de president del Cercle Tradicionalista de la capital i director del setmanari *Terra Ferma*, era en aquells moments el representant de Fal Conde i del regent don Javier a Barcelona. Per tant, dels sectors carlins oposats a la Unificació.⁵³ Aquest fet ens posa de manifest que el gruix la direcció del carlisme lleidatà s'oposava frontalment al repartiment de poder fruit de la Unificació, una oposició que devia néixer amb el Decret d'abril de 1937.

Uns dies després, el 10 de març de 1939 –data assenyalada pels carlins, el «*dia dels Màrtirs de la Tradició*»–, era el cap-delegat de la Comunió Tradicionalista, Manuel Fal Conde, qui enviava al mateix Franco un llarg document (la *Exposición*) on, davant l'imminent final de la guerra, presentava el model de monarquia tradicional com alternativa al règim, així com la necessitat de dissoldre el partit únic FET y de las JONS. Si bé no aconseguí que Franco activés un pla de transició cap a la monarquia proposada pels carlins, el document va circular pels ambients carlins catalans els mesos següents i portà a un canvi d'actitud respecte el Partit Únic, tal com Joan M. Thomàs ha descrit pel cas barceloní. Des de l'entrada de les tropes franquistes el 26 de gener fins la carta de Manuel Fal Conde a Franco, els carlins de la ciutat comtal s'havien esforçat en, per una part, reclamar el poder dins FET y de las JONS i el control de la prefectura segons els termes establerts en la Unificació, i, per l'altra, la reconstrucció de la pròpia xarxa política i social a través de la reobertura dels dotze cercles de la capital i el repartiment de propaganda pròpia. No van aconseguir ni una cosa ni l'altra. El general Álvarez Arenas, cap dels Serveis d'Ocupació, els féu clausurar i va desterrar de Catalunya el delegat regi, Mauricio Sivatte. Era un atemptat a la Unificació i calia tallar-lo de soca-rel. La carta de Fal Conde va produir un efecte immediat en els carlins barcelonins, que des d'aquell moment «*deixaren de reclamar les prefectures de FET y de las JONS*», i passaren majoritàriament a una actitud

⁵³ L'ascendència urgellenca, de la Figuerosa, d'Ortiz Estrada a CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923): societat, política i imaginari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 60, 62 i 460 nota 596. Cfr. THOMÀS, Joan M.: *Falange, guerra civil, franquisme...*, op. cit., 1992, pp. 359-380.

clarament contrària i de rebuig al Partit Únic. Al llarg de l'any 1939 els incidents entre carlins i falangistes van ser constants, algun cop van acabar, fins i tot, amb morts.⁵⁴

Molts carlins, en aquells moments, tot just al final de la guerra, ja entreveïen quina era la posició tan marginal i clarament subalterna que els reservava el *Nuevo Estado* dins el partit únic FET y de las JONS, que es contradeïa amb la posició dominant en efectius i estructura que la Comunió Tradicionalista havia disposat durant els anys republicans entre les forces dretanes. No només els carlins catalans –contrària la seva plana major a la Unificació– van començar a considerar-se que havien estat els vençuts d'entre els vencedors; sinó que també altres carlins més proclius a la unificació, com els bascos i navarresos, des de ben aviat van mostrar-se desenganyats i indignats. Sobretot, per la impossibilitat de mantenir la pròpia estructura organitzativa i a l'hora del repartiment de poder, que no va respondre de cap manera al seu predomini anterior.⁵⁵

Fins i tot, Tomás Domínguez Arévalo, el conde de Rodezno, qui havia encapçalat els sectors col·laboracionistes del carlisme i ostentava el càrrec de ministre de Justícia des del gener de 1938, el mes de març de 1939, reconeixia des de la seva voluntària reclusió a Navarra el fracàs absolut del Partit Únic, al qual considerava que «no tiene arreglo», i anotava al seu diari personal comentaris absolutament despectius, com la seva actitud de «cagarme en la Unificación». Els seus diaris personals, com va analitzar Javier Tusell, reflecteixen el primerenc desencís –des de mitjan any 1938, sinó abans– de Rodezno amb la direcció que havia pres FET y de las JONS, en què l'absoluta preponderància dels falangistes contrastava amb un carlisme anul·lat, del qual res s'havia incorporat al nou partit unificat.⁵⁶

El canvi d'actitud dels barcelonins de la primavera de 1939 és el mateix que trobem entre els carlins lleidatans a finals d'estiu d'aquell mateix any. Com els de Barcelona, fins aleshores els carlins lleidatans, a més de reclamar les seves quotes de poder, actuaren per mantenir la seva autonomia com a organització dins (o al marge) del Partit Únic. Com ha explicat la professora Antonieta Jarne, la delegació de Frentes y Hospitales es va convertir en el nucli d'aglutinament i reconstrucció de la militància carlina femenina, la qual, fins que en va ser decretada la desaparició el maig de 1939, desenvolupà les seves atribucions d'una forma prou autònoma, seguint amb la tasca que havia dut a terme durant la guerra el

---

⁵⁴ THOMÀS, Joan M.: *Falange, guerra civil, franquisme...*, op. cit., 1992, pp. 359-380.

⁵⁵ Cfr. VILLANUEVA, Aurora: *El carlismo navarro durante el primer franquismo...*, op. cit, 1998, pp. 63-93.

⁵⁶ TUSELL, Javier: *Franco en la Guerra Civil*, op. cit., 1992, pp. 297-300.

Socorro Blanco carlí. Sovint aquesta activitat de Frentes y Hospitales portà pugnes i competències amb l'Auxilio Social i la Secció Femenina.⁵⁷ La delegació de Frentes y Hospitales estava situada al número 41 de la Rambla d'Aragó, on al segon pis s'hi trobava també una oficina d'allistament al Terç Requetè de Nostra Senyora de Montserrat.⁵⁸ Un i altre nucli, en aquells primers moments i en unes circumstàncies del tot desfavorables, exerciren un paper important entre els carlins lleidatans per la reconstrucció de la seves xarxes socials.

Arran del decret de desaparició i l'absorció de Frentes y Hospitales per part de la Secció Femenina, es posà de manifest les múltiples tensions internes, afloraren els enfrontaments i la delegada falangista fracassà un cop rere l'altre en l'intent d'integrar les *margarides* a les activitats del Movimiento femení. La culminació d'aquesta dissidència carlista femenina, la tenim amb la definitiva expulsió de les cinc germanes Bahíllro Rodrigo (Carmen, Julia, Noeli, Blanca i Teresa) –de ben segur el nucli més combatent entre les *margarides*– de la Secció Femenina, el 1941, després d'un enfrontament personal entre la delegada provincial Isabel Piñeiro i Julia Bahíllro.⁵⁹ Nogensmenys, la Secció Femenina va ser una de les delegacions que va presentar unes majors dificultats amb la Unificació, especialment quan existia grups de carlines prou compromeses com per no acceptar la submissió a les falangistes.⁶⁰

5.3. El Círculo España: la impossibilitat de reconstruir un espai de sociabilitat política al marge del Partit Únic.

La desaparició de la delegació de Frentes y Hospitales, el maig de 1939, va suposar un cop dur pel carlisme lleidatà, ja que havia estat el nucli a partir del qual s'havia

⁵⁷ JARNE, Antonieta: «La branca femenina del carlisme lleidatà. República, Guerra Civil i Primer Franquisme», art. cit., 1993, pp. 177-207.

⁵⁸ MEZQUIDA GENÉ, Luis: *La batalla del Segre...*, op. cit., 1972, p. 78.

⁵⁹ Un cop extingida la delegació de Frentes y Hospitales, les germanes Bahíllro Rodríguez s'integraren a la Delegación de Abastos, de la mà del secretari del Governador Cremades, Julio Gómez Mur, que posteriorment es casà amb Blanca Bahíllro. Quan Cremades i Gómez Mur tornaren a Saragossa, el 1943, les germanes Bahíllro (excepte Noeli, casada amb el carlí José Mas Armengol) també s'hi traslladaren i s'incorporen a partir d'aleshores a Acció Catòlica. Cfr. JARNE, Antonieta: «La branca femenina del carlisme lleidatà...», art. cit., 1993, pp. 201-203.

⁶⁰ Les dificultats d'integració de les *margarides* carlistes dins l'estructura de la Secció Femenina també ens el descriu pel cas riojà RIVERO NOVAL, Mª Cristina: *Política y sociedad en la Rioja durante el primer franquismo (1936-1945)*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, p. 228-239. També SANZ HOYA, Julián: *El primer franquismo en Cantabria. Falange, instituciones y personal político (1937-1951)*, tesi doctoral inèdita, Universidad de Cantabria, 2003, pp. 312-315.

reorganitzat i, amb el seu control, s'havia mostrat públicament. De ben segur que aquesta supressió, va estar a la base dels esforços i gestions per recuperar els seus antics centres locals, tant a la capital com a les localitats on el tradicionalisme tenia una major presència.⁶¹ Resultat d'això va ser la creació del *Círculo España*, una societat cultural recreativa domiciliada al carrer Major núm. 53 de Lleida, al local de l'antic Café Suízo (al xamfrà entre carrer Major i Cavallers) amb l'objectiu de «*fomentar el espíritu católico y verdaderos patriotas españoles*». El 6 de juny de 1939, els carlins Juan Lavaquial, Javier Bernat i José Pané Miralles presentaven els estatuts de la nova associació al Governador Civil que, atenent a la vigent Llei d'Associacions, la donava d'alta al registre d'associacions.⁶² A finals de juny imprimien un fulletó informant de la constitució oficial del *Círculo España*, amb una interessant declaració de voluntats:

«Tenemos el honor de poner en conocimiento de Vd., haber quedado constituido oficialmente el *Círculo España*, entidad cultural y recreativa nacida para agrupar bajo el nombre glorioso de nuestra amada Patria, a cuantas personas sientan el orgullo de ser españoles y el anhelo de su grandeza, además de los postulados indeclinables de nuestra Santa Religión, colaborando abnegadamente desde nuestra esfera de acción y con todo entusiasmo, a la obra de nuestro Caudillo Franco, en esta hora solemne del resurgimiento del Imperio Español».⁶³

Estava presidida per José Martínez de San Miguel Torres, antic dirigent de la Unió Patriòtica, president de la Diputació durant la Dictadura i en aquells moments Vicepresident de la mateixa institució. En la Junta Directiva del *Círculo España* hi trobem destacats membres tradicionalistes com el tresorer Enrique Bosqué Miranda o els vocals Juan Llavaneras Borrás, Juan Vilella Brunet o Juan Usurbil Garbisu. Bosqué, Vilella i Usurbil havien estat regidors carlins de l'Ajuntament de Lleida durant la Dictadura de Primo de Rivera, mentre que Llavaneras ho havia estat durant la Segona República i els primers anys del règim de Franco (1938-1943). A més, tant el vicepresident Emilio Reimat Mola com el secretari Pedro Segú Parés havien militat en el tradicionalisme abans de la

---

⁶¹ En un informe de la delegació provincial de Información e Investigación així s'afirmava: «*A raíz de la supresión por la Jefatura Nacional del Movimiento, de la Delegación Provincial de Frentes y Hospitales, los elementos de la extinguida Delegación, comenzaron a realizar gestiones por la provincia y a establecer contacto con sus locales, al objeto de proveer a la apertura de un Centro que les permitiera reunirse de un modo oficial ya que cualquier otra medida había de ser considerada clandestina y como tal sancionada. Tales gestiones plasmaron en la creación del 'Círculo España'*». «Información relacionada con nuestro escrito nº 18141 sobre Lérida» tramesa per la Delegación Nacional de Información e Investigación a la Secretaría General de FET y de las JONS, 5-10-1939. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

⁶² AHPL, FGC, Secció Associacions, c. 14-G.

⁶³ *Ibidem*. Tenim també un retall de premsa de la notícia de la constitució del *Círculo España* aparegut el 5-7-1939 al diari saragossà *Heraldo de Aragón*; en canvi, significativament, no aparegué al diari local *La Mañana*, òrgan de FET y de las JONS de Lleida. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

guerra, així com el vicesecretari Francisco Cervera Torres.⁶⁴ Per la seva banda, Eduardo Albertí Siscar (comptador) havia estat de la Lliga Catalana, i Miguel F. Mor Castany (vocal), destacat membre d'Acció Catòlica.⁶⁵ Era president d'honor del Círculo España el Governador Civil de la província, Juan A. Cremades Royo, tal i com estipulava el quart punt dels estatuts de la nova entitat.

Quadre 5.5. Junta Directiva del Círculo España, juny 1939.	
Càrrec	Nom
President	José Martínez de San Miguel Torres
Vicepresident	Emilio Reimat Mola
Secretari	Pedro Segú Parés
Vicesecretari	Francisco Cervera Torres
Tresorer	Enrique Bosqué Miranda
Comptador	Eduardo Albertí Siscar
Vocals	Juan Llavaneras Borrás
	Juan Vilella Brunet
	Juan Usurbil Garbisu
	Miguel F. Mor Castany

Font: AHL, FGC, Secció Associacions, c. 14-G.

Atesa l'afluència de tradicionalistes a la Junta Directiva i recordant qui eren els que havien presentat els estatuts al Governador, es pot deduir sense massa esforços que, darrere la constitució del Círculo España, s'hi trobava el velat objectiu de recuperar el potent cercle tradicionalista de Lleida, que des de finals del segle XIX havia estat la peça fonamental de la renovació del carlisme lleidatà, amb funcions recreatives, socials, assistencials, a la vegada que polítiques. El nom, el record pels cercles, no deixava lloc a gaires dubtes.

És evident que aquesta voluntat de reconstruir el cercle tradicionalista a Lleida no passà per alt als falangistes. Des de FET y de las JONS es posà en coneixement de l'autoritat governativa que el Círculo España seria un centre «*donde se siguiera burlando el Decreto de Unificación y donde se incumplirían las disposiciones del Movimiento*».⁶⁶ El

⁶⁴ Afiliat a la Comunió Tradicionalista abans de la guerra, Francisco Cervera va ostentar el càrrec de delegat del districte ferroviari de la Falange local lleidatana. Vegi's quadre 3.7.

⁶⁵ Eduardo Albertí treballava a l'administració de la delegació provincial d'Auxilio Social, sota les ordres d José Mª Porcioles, que el setembre de 1941 el va cessar per mala gestió dels recursos. ANC, Fons Porcioles, c. 50, Correspondència.

⁶⁶ AGA, SGM-DNP, c. 368, «Información relacionada con nuestro escrito n° 18141 sobre Lérida» tramesa per la Delegación Nacional de Información e Investigación a la Secretaría General de FET y de las JONS, 5-10-1939.

Governador Civil, tanmateix, no féu cas de les indicacions ni prengué cap resolució al respecte i el Círculo España es va inaugurar malgrat l'oposició dels falangistes.

L'informe resultant de la inspecció realitzada per Pablo Ruiz de Alda a la prefectura provincial falangista de Lleida, l'agost de 1939, assenyalava la complicitat del Governador Cremades amb els impulsors del Círculo España:

«Recientemente ha nombrado el nuevo Alcalde de Lérida [*Ramón Areny*] y lo ha hecho en una persona no afiliada al Movimiento. Y acaba de acceder a ser Presidente de Honor de una entidad, de indudable matiz político, llamada 'Círculo España', en la que se agrupa el sector derechista reaccionario catalán, integrado por tradicionalistas y elementos de la Lliga, que no ya en forma encubierta, sino descaradamente, intentan iniciar una labor opuesta a la Falange. El crédito de 70.000 ptas empleado en la creación de este Círculo ha sido avalado por el mentado Alcalde y dos Diputados provinciales».⁶⁷

Aquesta informació posa en evidència les bones relacions que mantenien els tradicionalistes lleidatans amb les diverses institucions locals i provincials, i en especial amb el Governador Cremades, que en aquest cas no havia actuat, segons els falangistes, perquè «*se encontraba coaccionada por la habilidad de esos señores que le habían nombrado Presidente de Honor de dicho Círculo*».⁶⁸ Val a dir que en la majoria dels papers falangistes referents a l'actitud d'oposició dels tradicionalistes vers FET y de las JONS hi apareix la complicitat de l'autoritat governativa.

Un nou motiu d'enfrontament vingué donat per la commemoració del tercer aniversari de l'assassinat al Camp de Mart de Lleida d'una vintena de persones el 25 d'agost de 1936, tretes de la presó provincial per part de la columna de Garcia Oliver, de pas cap al front d'Aragó. Tres anys després, tenia lloc la benedicció de la creu erigida en el lloc de la massacre en record dels *mártires de España*. Com recollia la premsa l'endemà de l'acte, assistiren totes les autoritats locals i provincials, i gran quantitat de públic entre els quals els familiars dels morts, que silenciosament, besaren la Creu i hi dipositaren rams de flors, corones i banderes nacionals.⁶⁹

Pocs dies després, el 29 d'agost de 1939, apareixia al diari *La Mañana* una esquela mortuòria en commemoració de l'aniversari de la mort de Ramon M. Bernat Guixà, cap provincial del requetè lleidatà el 18 de juliol de 1936, un de la vintena de persones afusellades al Camp de Mart, tres anys enrere. L'esquela, ressaltant el càrrec que ostentava

---

⁶⁷ AGA, SGM-DNP, c. 118, "Inspección de la Jefatura Provincial de Lérida", 7-8-1939.

⁶⁸ AGA, SGM-DNP, c. 368, «Información relacionada con nuestro escrito nº 18141 sobre Lérida».

⁶⁹ *La Mañana*, "El tercer aniversario del vil asalto a la Cárcel", 26-8-1939.

Bernat i que havia «*muerto gloriosamente en el Campo de Marte por Dios, por la Patria y por su Rey*», convocava els ciutadans al funeral commemoratiu de l'endemà, 30 d'agost a l'església de la Puríssima Sang de Lleida.⁷⁰ De ben segur, la raó que el funeral tingués lloc uns dies després de l'aniversari, caldria cercar-la en el descontentament dels carlins arran del tractament que se'ls havia dispensat en la commemoració col·lectiva d'uns dies abans al Camp de Mart; també en la voluntat dels carlins lleidatans de commemorar la mort del seu cap de requetè amb el protagonisme que creien que es mereixia.

Segons la documentació falangista, els membres de la Junta Directiva del Círculo España i altres tradicionalistes assistiren al funeral, vestits amb la camisa caqui i la boina roja amb borla. Un cop s'acabà l'acte van recórrer els carrers de la capital «*cantando el Himno del Movimiento [suposem que l'Oriamendi] y más tarde se dirigieron a la Jefatura Provincial donde promovieron un altercado que fue rapidamente sofocado por el Jefe Provincial*». Aquest altercat s'afegia al que havia tingut lloc al mateix local del Círculo España quan, el 9 de juliol de 1939, s'hi presentaren dues camarades postulants d'Auxilio Social venent insígnies i, a més de no comprar-ne cap els presents, foren insultades de «*rojas*» i expulsades del local de mala manera –segons els falangistes.⁷¹

Pels falangistes aquests incidents havien estat els motius que havien obligat al Governador Civil a clausurar el Círculo España. Estava clar que la vida del Círculo, enmig d'aquest clima de tensions, no podia ser més que efímera. Tanmateix, i això no ho sabien els falangistes, l'ordre de tancament havia estat tramitada a la Junta Directiva uns dies abans, arran de l'ordre del Ministerio de la Gobernación de 28 de juliol que disposava l'automàtica dissolució dels centres o associacions constituïts després del 17 de juliol de 1936, la finalitat dels quals fos el manteniment de centres d'oci i esbarjo.⁷² Per tant, no sembla que la causa directa del tancament fossin els incidents protagonitzats pels carlins i la pressió exercida pels falangistes, sinó la nova legislació sobre associacions recreatives.

El 29 d'agost, el vicepresident de l'associació Emilio Reimat Mola adreçava un escrit al Governador Civil tot explicant que el Círculo España quedava fora dels efectes de la disposició del Ministerio de la Gobernación. Pel vicepresident, el Círculo España no es tractava d'un centre d'esbarjo, sinó d'un centre cultural: «*El Círculo España no les ofrece a sus socios, ni los recreos del juego, ni los recreos siquiera de bailes y fiestas mundanas. Su*

⁷⁰ *La Mañana*, 29-8-1939.

⁷¹ AGA, SGM-DNP, c. 368, «Información relacionada...», 5-10-1939.

⁷² BOE, 15-8-1939. Publicada també al BOP, 19-8-1939 i al diari *La Mañana*, 20-8-1939.

fin principal, a base del lema “Dios y Patria” es pura y esencialmente cultural». S’apel·lava, igualment, a l’esforç econòmic que havien fet els seus fundadors: «A los fines de alta espiritualidad y patriotismo de su obra, los fundadores y organizadores del Círculo España, han comprometido sumas cuantiosas a través de su crédito personal. La adaptación del local, muebles y ornamentación llevan consumidas ya más de cincuenta mil pesetas y hay presupuestas otras tantas de las cuales están ya comprometidas la mayoría».⁷³

No resulta descabellat pensar que els carlins haguessin interpretat la clausura del seu centre com el fruit de les pressions falangistes al Governador Civil. És per això que pensem que els incidents que tingueren lloc el dia del funeral en memòria de Ramón Mª Bernat no van ser la causa del tancament del seu centre –com afirmaven els falangistes– sinó la seva immediata conseqüència. I més, si observem a través de la premsa que aquells darrers dies d’agost es produí una «ofensiva» dels carlins lleidatans, que es resistien a ser absorbits a un Partit Únic on no tenien cap presència ni tampoc cap possibilitat de refer les seves organitzacions de preguerra.⁷⁴

Com a instigadors de la campanya carlina contra la Falange, la documentació falangista assenyalava Juan Lavaquial Llastari, Ramón Sorribas Masana, José Mas Armengol i Javier Bernat Guixà, els tres primers dels quals encara no havien demanat l’ingrés a FET y de las JONS. També assenyalen un grup de *margarides*, entre les quals destaquen les germanes Bahíllo Rodríguez, «*las cuales en varios actos y manifestaciones han provocado escándalos e incidentes*».⁷⁵

A Llardecans, els carlins també havien intentat recuperar el seu espai de sociabilitat sota la forma d’un Círculo España. El 26 de juliol havien enviat al Govern Civil l’acta de constitució i els estatuts de l’associació. La junta directiva era presidida per Ramiro Mateu

---

⁷³ AHPL, FGC, Secció Associacions, c. 14-G.

⁷⁴ Al diari *La Mañana* observem, durant aquestes setmanes, esquel·les i escrits en record de carlins morts, com el jove José Amorós Garrofé (havia estat president local de les Joventuts Tradicionalistes de Lleida) o els germans José i Jaime Niubó Casanellas (cedocarlins); un escrit commemorant el centenari del “Abrazo de Vergara” que tingué lloc el 31 d’agost de 1839; l’esquel·la a mitja pàgina de record de l’exdiputat provincial i a Corts Casimir Sangenís Bertrand.

⁷⁵ AGA, SGM-DNP, c. 368, «Información relacionada...», 5-10-1939. Una de les germanes Bahillo, Noeli era la promesa de Josep Mas Armengol, i una altra, Julia, n’havia estat de Ramon Maria Bernat Guixà, cap del Requetè provincial afusellat durant l’estiu de 1936. Cfr. JARNE, Antonieta: «La branca femenina del carlisme lleidatà...», art. cit., 1993.

Sentís. Com el de Lleida, a efectes de la restrictiva legislació sobre centres d'oci i esbarjo, el Círculo España de Llardecans no va prosperar i va ser clausurat.⁷⁶

Tot el contrari del que va succeir amb el de Juncosa de les Garrigues que, tot i la clausura dels dos anteriors i la pressió dels falangistes, va aconseguir sobreviure. N'eren socis la majoria dels tradicionalistes de la localitat.⁷⁷ A Juncosa el tradicionalisme hi era fortament arrelat des de feia molts anys. N'era natural i hi vivia Alfonso Piñol Salvat, l'octogenari president de la Junta Provincial de la Comunió Tradicionalista durant la República.⁷⁸ L'1 de setembre de 1939, el poble de Juncosa va retre homenatge als quinze requetès i dos sacerdots de la localitat que van perdre la vida els primers mesos de la revolució. Dels quinze carlins, sis havien estat detinguts uns dies abans de la revolta militar, suposem que acusats de tinença d'armes o de moviments sospitosos. Van ser alliberats als primers moments del cop militar i s'incorporaren a les forces rebels, a l'igual que els nou requetès de Juncosa desplaçats a la ciutat de Lleida el 19 de juliol. Els de Juncosa de les Garrigues van ser dels pocs carlins preparats i armats que es van poder desplaçar a la capital. Uns i altres van ser jutjats i condemnats a mort pel Tribunal Popular de Lleida. Els sis primers van ser executats al cementiri el 20 de gener de 1937, mentre que els nou restants ja ho havien estat, l'1 de setembre de 1936. Entre aquests darrers hi havia el president del cercle tradicionalista del poble, Pablo Farrús. D'aquí que aquesta fos la data triada per dedicar el merescut homenatge a aquells convilatans que havien sacrificat llurs vides en defensa del «*restablecimiento en España de la Tradición Histórica, de su grandeza de antaño y de su Imperialidad Hispánica*». Aquell primer dia de setembre s'inaugurà el monument als caiguts per perpetuar la seva memòria. Una comissió amb representants de les famílies i de les autoritats locals es va desplaçar al cementiri de Lleida per dipositar corones de flors a la fossa on descansaven les restes dels seus màrtirs locals.⁷⁹

A més a més dels casos esmentats (uns reeixits, altres no) d'efervescència carlina per mantenir la seva pròpia idiosincràsia, els falangistes reconeixien en els seus informes que a

⁷⁶ La constitució i els estatuts del Círculo España de Llardecans a AHL, FGC, Autoritzacions administratives, sign. 2412.

⁷⁷ AHL, FGC, Secció Associacions, Llibre de registre d'associacions, 1-v. A finals de 1941, tenim constància de l'existència del Círculo España de Juncosa.

⁷⁸ Hi va morir l'onze de desembre de 1942, l'esquel·la mortuòria apareixia a *La Mañana*, 12-12-1942.

⁷⁹ «Fiesta de los Mártires», *La Mañana*, 31-8-1939. Els quinze requetès de Juncosa afusellats van ser: Pablo Farrús, Antonio Farran, José Motlló, Pablo Martí, Ramón Gomis Oró, José Mª Tost, Miguel Triquell, José Mª Estivill, Antonio Piñol, Ramón Gomis Bonet, José Mor Manero, Francisco Mor, Francisco Mateu, Ramón Triquell i José Mª Mor Martí. Els dos sacerdots: Francisco Pujalt i Santiago Turmo. Cfr. <http://webserveis5.udl.es/gcivil>.

les Borges Blanques i Solsona, «*la disidencia de los antiguos componentes del Tradicionalismo se manifiestan en todos sus actos, festividades del Partido, uniformidad, etc.*». O també el cas del capellà de Cervera que «*no se recata de hacer manifestaciones en público en el sentido de fomentar la disidencia*». ⁸⁰ Com es pot comprovar, en aquelles localitats lleidatanes on històricament el tradicionalisme hi havia deixat una forta empremta hi continuava tenint una presència preocupant pels falangistes. Se'n pot deduir que la seva oposició a FET y de las JONS, en aquelles alçades, era ja prou palpable.

L'1 de setembre de 1939, la premsa lleidatana del Movimiento, el diari *La Mañana*, publicava una circular que el Ministro Secretario General del Partido, Agustín Muñoz Grandes, havia adreçat a tots els caps provincials. La circular es referia a l'esperit de la Unificació política i a la necessitat de les jerarquies del Partit de fer-la efectiva en totes les instàncies, provincials i locals, així com de combatre qualsevol dissidència en aquesta direcció:

«Unificación.-El espíritu de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS es de unidad y aspira a la hermandad entre todos los españoles. No admite en su organización otros grupos o divisiones que los orgánicos de sus Estatutos.

El jefe provincial debe buscar esta unidad en todos los afiliados, sin establecer preferencias en su origen o antigua filiación, ya desaparecida, ni permitirá otras jefaturas que las del Movimiento y corregirá cualquier desviación en este sentido, con los medios coercitivos de que dispone, no olvidando que las dotes de mando se demuestran preveyendo mejor que corrigiendo.

Si persona ajena a la Organización, con su proceder o actividad, fomentara en los afiliados deserciones o recelos que menoscabaran o intentaran menoscabar la unión sagrada de todos, deberá dar conocimiento a las autoridades con las pruebas o noticias de los hechos, para que por éstas se corrija el caso y si es necesario se proceda a la deportación, si no alcanzara otra responsabilidad.

Por Dios, por España y su Revolución Nacional-Sindicalista.

Burgos, 29 de agosto de 1939». ⁸¹

Al diari lleidatà, la circular del ministre al diari lleidatà anava acompanyada d'una ordre del cap provincial Francisco Mora en què es prohibia als afiliats l'ús diari de l'uniforme del Partit, amb algunes excepcions, i se'ls exhortava a vestir-lo correctament, o sigui, camisa blava i boina vermella, com prescrivien els estatuts de FET, indicant que serien perseguits i sancionats tots aquells que incomplissin la norma. ⁸² L'ordre de Francisco Mora posa de manifest que no tots els afiliats el vestien correctament, amb el menyspreu de falangistes i carlins vers els símbols del Partit. Un dia després, Agustín

⁸⁰ AGA, SGM-DNP, c. 368, «Información relacionada...», 5-10-1939.

⁸¹ *La Mañana*, 1-9-1939. La circular, núm. 66, era recollida també uns dies després al BMFET, n° 66, 10-9-1939.

⁸² *Ibidem*.

Muñoz Grandes, Secretario General del Movimiento, signava una nova circular en què, fent-se ressò d'actes de mofa o menyspreu d'alguna de les peces de l'uniforme, exonerava a la dura sanció dels autors i instigadors, ja que «*la boina roja y la camisa azul son prendas empapadas de la sangre de nuestros héroes y de nuestros mártires y que nadie, sin llevar su merecido, puede menospreciar. Estas prendas son símbolos sagrados del Movimiento y hemos de tratar como a enemigos a quienes, olvidando altísimas razones, no tengan para ellas el respeto que les es debido*». Òbviament aquestes desconsideracions cap als símbols reflectien una realitat poc favorable per la unificació efectiva, que calia acabar: «*La Unificación no es un mito; es una realidad y hay que imponerla a los que solapadamente intenten obrar contra ella*».⁸³ Circulars i ordres, doncs, responien al context general de tensions intestines entre falangistes i carlins al si de FET y de las JONS, situació de la qual les topades i enfrontaments a Lleida n'eren bona mostra.

Sembla, doncs, que malgrat les directrius emanades des de la Secretaría General del Movimiento, la prefectura provincial de Lleida poc va fer per integrar el sector carlí a les files i jerarquies del Partit Únic. La situació era prou clara, i aquells n'eren conscients. A finals de l'estiu de 1939, definitivament, podem considerar esgotada l'actitud carlina de fer-se un lloc dins el Partit Únic tot intentant recuperar les seves organitzacions prèvies, la seva personalitat pròpia i seu discurs. Es posava de manifest que la diferència carlina no tenia lloc al si de FET y de las JONS, controlat pels falangistes. L'existència d'una societat com el Círculo España, estretament vinculada a la militància i postulats tradicionalistes, o qualsevol plataforma que pogués socavar la unitat polític decretada entre els vencedors era impossible, no tenien cabuda en els estrets marges de la Unificació.

La frustració de la voluntat d'accedir al poder i de mantenir l'autonomia organitzativa al marge del Partit Únic, com s'ha vist pel cas barceloní, va portar els carlins lleidatans a un canvi d'actitud. Els carlins tenien suficients elements de judici per considerar-se els *vençuts* d'entre els vencedors de la guerra, malgrat la seva superioritat en efectius respecte qualsevol altra opció política i la seva preuada participació en la victòria franquista. A partir d'aquest moment, tardor de 1939, podem dir que els carlins lleidatans giraven l'esquena a la Falange; la primera fila dels carlins lleidatans passaren a l'automarginació i l'oposició (de vegades silenciosa, altres més sorollosa) a FET y de las JONS. Com en moltes províncies espanyoles, l'oposició *blanca* dels carlins hagué d'organitzar-se clandestinament donada la impossibilitat de refer la seva infraestructura, traient pit i presentant-se com quelcom diferent a FET y de

⁸³ «Circular número 71», BMFET, n° 66, 10-9-1939.

las JONS, organitzant les pròpies concentracions i aplecs o negant-se a participar en les festes i actes de masses dels falangistes.

La defecció carlina creiem que restà molts suports i adhesions al Partit Únic entre una població, la lleidatana, que per tradició política se sentia molt més identificada amb els postulats monàrquics i catòlics carlins que no pas al discurs de la *revolución nacionalsindicalista* de la Falange. De fet, i això cal deixar-ho clar, serà més una oposició en termes antifalangistes que no pas antifranquistes. Les tensions, topades i enfrontaments entre carlins i falangistes, si bé molestosos per un règim que predicava la unitat, va provocar més inestabilitat i maldecaps al Partit que no pas al règim, amb l'excepció dels successos de Begoña. La credibilitat de FET y de las JONS, ja de per si escassa entre els lleidatans, es veia afectada per aquests enfrontaments i dissensions internes.

5.4. Els carlins oposats a FET y de las JONS, 1939-1945.

Des de finals de l'estiu de 1939 fins a finals de 1941, les referències documentals als enfrontaments protagonitzats pels carlins que s'oposaven al Partit Únic, certament, són minses. Aquest fet no es deu a la seva domesticació dins FET y de las JONS sinó que l'oposició es mostrava d'una forma més subterrània, més discreta. De ben segur que els actes oficials i commemoracions del Partit eren aprofitats pels carlins per fer pública i notòria la seva automarginació política a FET y de las JONS. Així, els bel·ligerants tradicionalistes no assistien a les commemoracions del Decret d'Unificació del 19 d'abril ni a les més pròpiament falangistes, com el 18 de juliol; en canvi, es mostraven units i reclamaven un espai particular amb motiu de les festes pròpies: els solemnes funerals dels *Mártires de la Tradición* (10 de març) o la Immaculada Concepció (8 de desembre).

Amb la Unificació política d'abril de 1937, la festa carlina del 10 de març va ser integrada en el nou calendari franquista (vegi's quadre 3.4), rebatejant-la com a «fiesta de los *Mártires de España*». El nou règim va intentar apropiat-se de la simbologia i l'arrelament de la festa convertint-la en una celebració en record de tots els que havien lluitat i mort en el costat del bàndol vencedor de la guerra, fossin carlins o no. Les fractures internes dels carlins entre els que havien acceptat la unificació i els que no, van fer que es mantingués una dualitat de celebracions. Per una banda, a la festa oficial organitzada per les prefectures de FET y de las JONS hi assistien aquells que havien acceptat, de millor o pitjor grat, la integració al Partit Únic; mentre que, per l'altra, els carlins contraris a la unificació continuaren celebrant les seves pròpies festes dels *Mártires de la Tradición*, que

ara, d'una forma més o menys encoberta, esdevenien un espai simbòlic de resistència al Partit Únic. És significatiu el testimoni del propi Conde de Rodezno, qui, essent ministre de Justícia, el 10 de març de 1939 va assistir als actes de celebració organitzats per FET y de las JONS de Burgos, i va poder comprovar la nul·la assistència dels carlins de la ciutat. Després s'assabentà que els carlins s'havien reunit per commemorar la data en una altra església de la ciutat. Aquell mateix dia dels Màrtirs de la Tradició, a San Sebastián, es reproduïren els incidents entre carlins i falangistes que ja s'havien produït l'any anterior. Rodezno en aquella ocasió havia anotat al seu diari: «*Se empeñaron en lo imposible: en que reinara la efusión entre falangistas y tradicionalistas*». ⁸⁴

A Lleida, el diumenge 10 de març de 1940 va tenir lloc un solemne viacrucis, que venia anunciat a la premsa com a «*piadoso recuerdo y homenaje a los que dieron su vida por Dios y por la Patria*». Un anunci neutre, amb la fòrmula genèrica dels caiguts, sense cap tipus de referència ni a la Tradició, ni, òbviament, al Rei. El punt de concentració i inici del viacrucis era la plaça de Cervantes –punt emblemàtic de la ciutat, on hi havia la presó provincial– a dos quarts de quatre de la tarda. Els rams de llorer de seguit s'exhauriren en els dos punts de venda habilitats a la Rambla d'Aragó. El viacrucis va recórrer la Rambla d'Aragó, plaça Catalunya, carrers de Sant Antoni i Major, plaça de la Paeria, l'Arc del Pont, les avingudes de José Antonio i del Caudillo, carrers de Remolins i del Carme, plaça de la Sal, carrer de la Pilota i plaça España, punt final. La Guàrdia Urbana obria camí, i la comitiva era encapçalada per fileres de nens i homes, silenciosos, que entonaven els resos i càntics propis del Via Crucis. La Santa Creu amb una imatge del Redemptor era portada, alternativament, per un excaptiu, un familiar i un orfe dels màrtirs. Després venien totes les autoritats, eclesiàstiques, civils i militars, totes les representacions dels centres i dependències estatals i de diversos organismes i les jerarquies de FET y de las JONS. Darrere el grup d'autoritats, hi anaven les dones, que portaven una imatge de Nostre Senyor Jesucrist. Igual que els homes, s'alternaven una excaptiva, una familiar i una òrfena de màrtirs.

A la plaça España, adossat a la porta de l'església de Sant Joan, s'hi va instal·lar un altar, on els assistents hi anaven dipositant els rams de llorer, que portaven llaços amb els colors nacionals. El bisbe va oficiar les absoltes, amb cants de la capella lleidatana, i el Governador Civil Juan A. Cremades va oferir per tres vegades el «¡Mártires de Lérida!» respost, amb el braç aixecat, amb unànimes «¡Presentes!» dels assistents. Finalment, els

⁸⁴ TUSELL, Javier: *Franco en la Guerra Civil...*, op. cit., 1992, pp. 289-290, 297.

crits rituals del Governador de «¡Arriba España!», «¡Viva España!» i «¡Franco!, ¡Franco!, ¡Franco!» foren contestats «*con clamoroso entusiasmo y absoluta unanimidad*».

Un cop acabat l'acte a la plaça España una delegació d'excaptius, familiars i orfes dels màrtirs, encapçalada pel cap provincial de Falange (Luis Aige, en funcions) i el delegat i secretari de la Hermandad de Excautivos (Enrique Cotter i Pedro Segú) van recollir totes les ofrenes de llorer dipositades al peu de l'altar i, amb una camioneta, van dirigir-se al cementiri municipal. Allí els esperaven altres jerarquies del Movimiento, per dipositar-los a la fossa dels caiguts i a la tomba dels excombatents, que van quedar del tot cobertes de llorer, de tant que n'hi havia. S'hi van resar les absoltes i Luis Aige, cap provincial accidental de Falange, aquest cop mestre de cerimònies, va elevar els crits rituals, que van ser contestats de la forma habitual.⁸⁵

Fins aquí, com pot veure's, cap al·lusió als màrtirs de la Tradició, tan sols formes genèriques que englobaven tots els morts, indistintament, del bàndol victoriós a la guerra. Almenys, tal com es reportava a la premsa. L'endemà, 11 de març, es va celebrar un altre acte, aquest cop un solemne funeral a l'església de Sant Martí, a mig matí. Es deia que el funeral era en memòria, ara sí, «de los Mártires de la Tradición». Hi assistiren totes les autoritats de la ciutat, civils, militars i eclesiàstiques, les representacions d'organismes i totes les jerarquies del Movimiento. El temple va quedar-se petit de tanta aflluència de públic, molts lleidatans es van haver de quedar a fora.

Un cop acabada la missa, una comitiva s'encaminà cap a la creu dels caiguts erigida al Camp de Mart, en record dels que hi foren immolats el 25 d'agost de 1936. Hagueren de recórrer tot just uns centenars de metres. La creu hi era des de l'agost anterior, el tercer aniversari d'aquella massacre. Al peu de la creu es va dipositar una corona de llorer i es van resar les absoltes en sufragi per les ànimes dels màrtirs de la Tradició. Allí hi havien estat executats alguns destacats tradicionalistes lleidatans, entre els quals el cap provincial del Requetè, Ramón Mª Bernat Guixà. Per això, pels carlins aquella creu dels caiguts tenia una especial significació.

El discurs polític va anar a càrrec del cap provincial interí de Falange, Luis Aige, que va apel·lar a la unitat, a la unitat de tots els màrtirs que havien donat la vida per Espanya:

«[...] es nuestro deber y tenemos obligación en conciencia de rendir el merecido homenaje y honrar la memoria de los Mártires de la Tradición. Ellos formaron esas generaciones que nos precedieron y nos dieron normas con su conducta que hemos de imitar. Al honrar

---

⁸⁵ «Piadoso recuerdo dedicado a los Mártires de España, en Lérida», *La Mañana*, 12-3-1940.

a los Mártires de la Tradición honramos también a todos los que dieron sus vidas por unos mismos ideales.

Esos Mártires de la Tradición y los restantes Mártires de España, tenían unidad de ideales, unidad que hemos de cultivar en el espacio, en el tiempo, en todo momento y en toda hora y lugar, desechando todo germen disolvente. Esa unidad hay que conservarla y estar atentos contra toda acción que tienda a sembrar una idea de disolución. Con esta unidad de ideas hemos de aspirar a una unidad de realidades, que al fin y al cabo es defender, en todo momento, las ideas que ellos defendieron.»⁸⁶

Després es va donar lectura a la falangista Oración de los Caídos, i el crit ritual va ser, aquell cop, «¡Caídos todos por España!», respost pel corresponent «¡Presentes!». Després els visques a Franco i a Espanya van posar punt final a l'acte. Ni l'himne dels carlins, l'Oriamendi, ni cap fórmula ritual pròpia. Els carlins assistents a l'acte, no sabem si pocs o molts, devien marxar cap a les seves cases convençuts que una festa pròpia tan arrelada com la del 10 de març ja no els pertanyia. Que havien assistit a una nova comèdia d'allò que se'n deia Partido Único. Que de *mártires de la Tradición* res, tots eren ja *mártires de España*. Què en quedava de la seva festa? Poca cosa més que la data, certament. El règim de Franco, a través de FET y de las JONS, s'havia apropiat de la festa i durant els primers anys quaranta va voler-ne fer una gran celebració amb actes públics de masses. Però no va reeixir: els primers que s'hi giraren d'esquena van ser els carlins, que no acceptaven ni la unificació política ni aquella situació vergonyant per la seva història. Sembla ser que al tombant de 1945, progressivament, la festa va tornar a recloure's en l'àmbit més íntim carlí.⁸⁷

El malestar dels carlins era més que evident. Molts cops, sense tampoc precisar gaire, els informes periòdics de la prefectura provincial de FET y de las JONS el reflectien. El juliol de 1940, es feia constar que «*desde hace algún tiempo, viene notándose en la Provincia, un cierto malestar y tirantez provocado por un sector antiguo político sin poderse precisar cual es y que intención es la suya*».⁸⁸ Els butlletins de la Delegación Nacional de Información e Investigación, que pel cas lleidatà disposem tan sols –i de forma fragmentària– entre gener i agost de 1942, són molt rics en aquest tipus d'informació. Les delegacions provincials s'encarregaven, entre altres coses, de captar l'ambient polític de la societat, i es posava molt esforç en controlar l'opinió dels sectors oposats, ja fos al règim, o sigui el clandestí antifranquisme, ja fos a la Falange, des de dins mateix del règim, o sigui els tradicionalistes oposats a la unificació.

⁸⁶ «Solemnes actos celebrados en memoria de los Mártires de la Tradición», *La Mañana*, 12-3-1940.

⁸⁷ CANAL, Jordi: *Banderas blancas, boinas rojas...*, op. cit., 2006, p. 290.

⁸⁸ «Parte quincenal de 15-31 de julio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

S'observa un nou augment de les tensions entre carlins i falangistes lleidatans a finals de 1941. Sens dubte, un dels elements explicatius que trobem en la base d'aquesta reaparició de les friccions i els enfrontaments –a partir d'ara, de nou, notables i freqüents– és l'arribada d'un nou cap provincial de FET y de las JONS, Cándido Sáez de las Moras, que prenia possessió a mitjans novembre de 1941.⁸⁹ Com s'ha vist en l'anterior capítol, la seva missió principal encarregada al capdavant de la prefectura lleidatana era revitalitzar, sanejar i relançar FET y de las JONS que fins aleshores, com hem vist abans, no havia estat possible. Aquestes tasques, pel nou cap provincial, passaven per accentuar el discurs nacionalsindicalista, depurar la seva militància i expulsar-ne tots aquells que no s'identificaven plenament amb els valors nacionalsindicalistes i reclamar el poder –*todo!*– que li pertocava a la Falange. Està clar que l'actitud bel·ligerant del nou cap provincial devia generar una reacció imminent, tant del Governador Civil Cremades com d'aquells sectors que s'oposaven al monopoli falangista del poder, entre ells els carlins.

Els informes de la Delegación Provincial de Información e Investigación comentaven la celebració de la festa de la Immaculada Concepció per part dels tradicionalistes lleidatans, el 8 de desembre de 1941, i es deia que seguien perfeccionant la seva organització, «*dividiéndola en secciones, pelotones y escuadras con sus respectivos cuadros de mandos*». Assenyalaven com a llocs de reunió habituals el cafè Rialto, la pastisseria La Amistad, la rellotgeria de José Pané Miralles o el Casino Principal. Segons els falangistes, els carlins no s'estaven de fer pública la seva oposició a la situació espanyola: «*En todas sus conversaciones dirigen fuertes ataques al Partido, llegando incluso a afirmar que es necesaria otra guerra para arreglar la situación y lograr con ella el poder*». Aquells dies, a Lleida, es comentava la destitució de Gerardo Salvador Merino (apartat del càrrec de delegado nacional de Sindicatos i destituït i expulsat del partit l'octubre de 1941), i s'havia fet córrer que havia estat condemnat a dotze anys i un dia pel Tribunal especial contra la Maçoneria, fins i tot que havia estat condemnat a mort: «*La gente dice que casos como el referido tendrían que ser publicados en la prensa con todo detalle, alegando que solo se hace así cuando se trata de un desgraciado*». El descrèdit de la Falange anava de boca en boca i les omnipresents orelles falangistes ho captaven.⁹⁰

---

⁸⁹ *La Mañana*, 22-10-1941 i 15-11-1941.

⁹⁰ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17. «Informe de la Delegación Provincial de Lérida», 8-1-1942.

Sense cap mena de dubtes, l'incident protagonitzat pels carlins lleidatans que va tenir un major ressò en el context de friccions i tensions a l'interior del bloc franquista van ser les alteracions de l'ordre públic amb motiu de la visita de Franco a la ciutat, el 30 de gener de 1942. Foren protagonitzats per un grup de requetès que desfilà davant Franco formant part d'una centúria d'excombatents.⁹¹ Evidentment, malgrat l'abundant informació sobre la visita del cap d'Estat que aparegué l'endemà a *La Mañana*, no es feia cap referència als incidents. La reconstrucció que els oferim a continuació, per tant, ha estat realitzada a través de la documentació governativa i la investigació encetada arran dels fets que es produïren.

El 2 de febrer de 1942, el cap provincial de FET y de las JONS Cándido Sáez de las Moras remetia al Governador Civil una informació acusatòria dels individus que es consideraven responsables «*de los desagradables hechos ocurridos el día 30 del pasado con motivo de visita de S.E el Jefe del Estado, en esta Ciudad*». Els individus acusats eren els germans bessons Antonio i Jorge Sirera Jené, el rellotger José Pané Miralles, Jenaro Pelegrí Esquerda i Santiago Gené Egea, si bé es feia constar que «*se mueven manejados y a las órdenes de otros elementos, que se esconden hábilmente y a quienes esta Jefatura trata de descubrir*». Els fets que se citaven eren els següents, reproduïts en un full annex:

«Primero- Desfilan ante el S.E. el Generalísimo, la casi totalidad de los enumerados, con uniformes contrarios a las Leyes Decretadas por S.E.

Segundo- Algunos de los enumerados, y más concretamente Antonio Sirera Jené, hacerlo en completo estado de embriaguez.

Tercero- Proferir gritos subversivos y contrarios a la unidad de mando encarnada por S.E., precisamente en un Desfile que se organiza ante él.

Cuarto- Estar estos elementos organizados en plan militar fuera de la Ley, y celebrar en ese día reuniones clandestinas para cursar órdenes contrarias a la Organización de los actos, en el café Rialto y en la pastelería 'La Amistad', ambos sito en la calle Mayor.

Quinto- Concretamente: José Pané, Santiago Gené y Jenaro Pelegrí, hacer propaganda para que no se formasen las unidades del Partido, y si, en la de ExCombatientes, con uniformes de la extinguida Comución Tradicionalista, para hacer sentir o dejar ver su protesta contra el Nuevo Estado. Ser los inductores o tal vez los que pisotearon los emblemas de Falange Española Tradicionalista y de las JONS.

Finalmente me consta que en el Café Rialto de esta Capital y en el Casino de la misma, se jactan algunos de ellos de haber gritado ante el Caudillo viva el Rey y su impunidad».⁹²

⁹¹ El requetè barceloní havia protagonitzat un incident similar el març de 1939, en una manifestació de FET y de las JONS, al pas de les autoritats per la plaça Sant Jaume. Òbviament, no era el mateix i no tenia el mateix ressò fer-ho davant les autoritats locals que fer-ho davant el mateix Franco. Cfr. THOMAS, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, pp. 372-373.

⁹² AHL, FGC, Lligall 187, Expedient 81 (bis). Les informacions que ens hen servit per reconstruir el cas, si no s'especifica el contrari, procedeixen d'aquest expedient.

A partir d'aquí s'inicià una profunda investigació dels fets i de l'actuació dels individus assenyalats, tant pels serveis d'informació falangistes com pels agents policials. El 4 de febrer José Pané, Jenaro Pelegrí, Santiago Gené i Jorge Sirera eren interrogats per la Policia, en compliment de l'ordre del Governador. Antonio Sirera no ho va ser perquè es trobava absent de la ciutat per raons professionals. En les seves declaracions, els encausats negaven els fets i, fins i tot, Pané negava haver assistit a la desfilada, al igual que el seu fill José Pané Miró, que estava malalt. La resta reconeixien haver desfilat amb l'uniforme carlí de campanya, camisa caqui i boina roja, encara que barrejats amb la resta i seguint ordres del delegado de Excombatientes Blas Mola Pintó; els crits de *¡Viva Cristo Rey!* tan sols els havien sentit o bé abans de la desfilada o bé després, però no al passar per davant de Franco; que no havien trepitjat els emblemes de FET y de las JONS i que, malgrat es coneixien entre ells, no freqüentaven l'esmentat bar i, si ho feien, allí no es parlava de política.

Uns dies després, el 13 de febrer, Cándido Sáez remetia al Governador informació complementària a la primera. En aquest escrit s'hi detallaven els fets enumerats en el primer. Sembla ser que les ordres i les consignes carlines procedien de la pastisseria La Amistad i s'assenyala a José Pané i Santiago Gené com a principals responsables. Va ser Pané el que, un cop formats els que havien de desfilat, reuní aquells requetès i els donà les ordres. Antonio Sirera –segons el cap falangista en estat d'embriaguesa– dirigia una centúria d'excombatents i a una distància d'uns quaranta metres de la tribuna presidencial pronuncià els crits de *¡Viva el Rey!* i *¡Dios, Patria y Rey!*, crits que foren contestats per tots ells i quan els falangistes clamaren entusiàsticament *¡Franco, Franco, Franco!* aquests continuaren amb les seves consignes carlistes. A continuació, a la recepció que s'oferí a Franco a l'Ajuntament de Lleida, quan el *Generalísimo* aparegué al balcó per presenciar un ball de les noies de Secció Femenina, es repetiren les proclames carlines i, fins i tot, sembla que hi hagué algun tímid i amb la boca petita *¡Cabrón!* El cap provincial falangista acusava també els responsables carlins de presumir de les seves accions antifalangistes tant al Casino Principal com al Café Rialto de la ciutat. Finalment, s'acusava les autoritats de connivència: *«(...) pregonan el estar apoyados por V.E. y otras Autoridades, entre ellas el Teniente Coronel de la Guardia Civil, el cual ha dicho (según él) que es una pena que no se le castigue (al Sirera) ya que eso sería méritos personales que le valdrían para mucho y muy pronto».*

Finalment, el 19 de febrer de 1942, el Comissari en cap del Cos General de Policia de Lleida, enviava una còpia de les declaracions d'Hermenegildo García Hernández

(Inspector Nacional de Excombatientes) i Juan Azcona Posadas (secretari particular del cap provincial de FET y de las JONS), preses aquell mateix dia a la delegación provincial de Excombatientes on s'havien desplaçat els agents. Més enllà de confirmar tot allò assenyalat per Cándido Sáez, de les seves declaracions se'n desprèn que les tensions s'havien produït ja quan passaren revista a les centúries d'excombatents, moment que s'adonaren que els carlins duïen camisa caqui, boina roja i les creus de Borgonya i foren comminats a treure-se-les i posar-se *las Flechas y el Yugo*.

Després de tot això, el Governador Civil ordenà la detenció dels cinc carlins, imposant-los dos dies d'arrest i la multa de 500 ptes. a Genaro Pelegrí, Santiago Gené, Jorge Sirera i José Pané; mentre que a Antonio Sirera, que a més de provocar desordres havia desfilat suposadament en estat ebri, li foren imposats cinc dies d'arrest i una multa de 2.000 ptes.

Pel que fa a l'acció governativa corresponent, l'afer devia quedar tancat aquí, car no disposem de més documentació sobre l'assumpte. De totes formes, les jerarquies falangistes havien advertit que els incidents durant la visita de Franco tan sols es tractava de la punta d'iceberg de la dissidència carlina, una dissidència que, si fem cas de les referències en la premsa i la documentació de la delegació de Información e Investigación, devia preocupar-los força.

L'1 de febrer de 1942, l'editorial de *La Mañana* era prou explícit referint-se als incidents de dos dies abans:

«Que no nos vengan ahora vocalizando frases hechas, ni retorciéndonos la Historia. Si anteayer algún insensato cuando nos estrujábamos en la Pahería, nos hubiera discutido esta tremenda verdad de nuestro momento político, le habiéramos pisoteado con el mismo enardecimiento que vitoreábamos hasta enronquecer la presencia de Franco.

(...) Todavía presenciamos gentes absurdas discurrendo por nuestra rigidez dogmática. Nos asombra su insistencia. Son aquellos individuos inocuos que aman las fiestas, las suculencias y los espectáculos, en donde se grite y se permita al cuerpo desahogar su ordinariiez. Es una presencia zoológica que nos espantamos, como pudiéramos alejar una mosca de nuestras mejillas. Con una amenaza de papirotazo.

Pero hay otra clase de ciudadanos que ya no nos asombra; nos enloquece. Son aquellos que gritan a destiempo, clandestinamente, alentados por su estulticia conceptos que repudiamos por lo que tienen de atentado vil y repugnante contra esta unidad sagrada de Franco, que es, precisamente, lo que el pueblo ha clamado con un fervor inigualado en muchos siglos de existencia política, y por lo que está dispuesto a todos los sacrificios que se le demandaren».⁹³

---

⁹³ «España es Franco», *La Mañana*, 1-2-1942.

Dies després, la qüestió encara omplia algun editorial de *La Mañana*, que mentre destacava el contingut tradicionalista de la Falange continuava atacant obertament els tradicionalistes que s'oposaven a la Unificació:

«Queremos puntualizar, exigiendo para que se nos escuche un silencio riguroso y una meditación profunda, que Tradición y Revolución no significa dos tendencias, o 'dos partidos', o dos ideas que fueron unidas, unificadas, un 19 de Abril, en un abrazo riguroso de armas.

La Falange 'construyó' un afán estricto de Revolución, porque 'reconstruía' sobre los cimientos de una magnífica generación, todo un tradicionalismo [?]. Si el Nacionalindustrialismo no hubiera arrancado a nuestra mejor Historia sus esencias, sus ejemplos y sus enseñanzas, ni se hubiera podido titularse 'nacional', ni honradamente hubiera podido titularse 'sindicalista'. Creemos, pues, que 'tradicionalista' no es un remiendo cosido precipitadamente sobre la vieja Falange Española, para una obligada unidad combativa. Si ayer prescindimos del vocablo, no fue ni mucho menos porque estuviéramos ausentes del contenido tradicional, ni tampoco porque le repeliéramos, sino porque considerábamos que ser tradicionalista –auténticamente tradicionalista y no especulador del tradicionalismo– es una razón tan tremendamente hispánica que sin ella no admitiríamos el pregón de una España. Una, Grande y Libre.

[...] A nosotros no nos ha faltado nunca la Tradición. Partimos, igualmente, de San Fernando, y nos rompimos también en Isabel II. Creemos, así, que nuestra generación tiene una unidad histórica.

Ahora bien; si alguien se dibuja un tradicionalismo para él solo.

Si alguien se monta un tinglado en cuyas maderas desvencijadas clava retratos de carlistas para asegurar su ortodoxia.

Si alguien, abandonado en el suelo de España por traidor, lleva los emblemas a los resentidos, a los necios, a los presidios, para formar una discordia, para preparar el atentado y para perpetrar el crimen. En fin, si alguien, con cara de pascua, se nos presenta rodeado de demonios, obligatoriamente hemos de templar un hierro en nuestras punteras para clavársele con la misma indignación que hizo posible nuestro Alzamiento.

Y todo esto, porque nos sentimos auténticamente falangistas tradicionalistas, sobre la recta política de España, amanecidos con una misma aurora y puestos en pie sobre una misma ruta histórica».⁹⁴

En els informes quinzenals que remetien a la Vicesecretaría General de Servicios el tema hi era constantment present. La primera quinzena de maig de 1942 es feia especial referència al fet que els tradicionalistes lleidatans continuaven reunint-se, organitzant-se i exterioritzant la confiança amb el triomf del seu programa antifalangista. La qüestió dels tradicionalistes que desfilaren davant de Franco cridant proclames carlines sembla que minava interiorment la credibilitat de FET y de las JONS, a tenor de les seves pròpies paraules:

«[...] han perdido ya por completo el temor a la actuación decidida del Jefe Provincial del Movimiento, al comprobar que en Madrid no se resuelven los expedientes con propuesta de expulsión que por la Delegación Provincial de Justicia y Derecho fueron elevadas, contra los afiliados del Partido que con motivo de la visita a esta Ciudad del Caudillo,

⁹⁴ «Nuestro falangismo tradicionalista», *La Mañana*, 13-2-1942. Resulten interessants també altres editorials del diari falangista: «Este sector social que no quiere saber nada» (5-2-1942), «La cuestión monárquica abordada por Franco» (7-2-1942).

desfilaron ante nuestro Jefe Nacional dando gritos de ¡Viva el Rey!, con el uniforme del Requeté, como ya se informó oportunamente. Ellos afirman que tienen bastante influencia para que la Falange de Madrid no les sancione. Si no son sancionados, puede afirmarse categóricamente que la Falange en esta Provincial habrá perdido todo su prestigio y autoridad, incluso entre sus afiliados».⁹⁵

I, pel que hem pogut resseguir, sembla ser que el Partit no els va sancionar, allargant-se el tema fins a oblidar-se, tot i la insistència de la prefectura provincial lleidatana. Només hem trobat al Boletín del Movimiento, tot i que bastant més tard, la publicació de l'expulsió de FET y de las JONS de Juan Recasens Gassió (de notable família carlina i germà de qui havia estat delegada de Frentes y Hospitales, la margarida Maria Recasens Gassió) i José M. Pané Miró (fill del rellotger José Pané Miralles, implicat en els incidents de la visita de Franco). No hem pogut esbrinar, tanmateix, les causes d'aquestes expulsions ni si tenien res a veure amb aquells fets.⁹⁶

El 1942, els carlins ja no assistiren als funerals que amb motiu de la festa dels *Mártires de la Tradición*, el 10 de març, havia organitzat la prefectura provincial de FET y de las JONS. La seva defecció en massa, segons els informes falangistes, constituïa «*una manifestación de sus propósitos de mantenerse apartados por completo de los actos organizados por la Falange*».⁹⁷

Unes setmanes després, el 19 d'abril, tampoc assistiren en grux a la festa de la Unificació. L'edició d'aquell dia del diari *La Mañana* publicava un editorial dedicat a la unificació política, on es presentava el decret signat per Franco cinc anys abans a Salamanca com una necessitat ineludible des del mateix 18 de juliol de 1936, no només per les circumstàncies bèl·liques del moment, sinó també en les tasques de reconstrucció de la Pàtria en temps de pau. No s'estava de referir-se, sense dir noms, a les oposicions que s'havien manifestat contra la unificació política. Ho feia amb els següents termes:

«De entonces acá, tenemos que reconocer una frecuencia criminal de conspiraciones, de confabulaciones, de complots, urdidos en esas tinieblas del personalismo y del resentimiento, para separarnos, para romper esta Unificación sagrada e inexpugnable, que calificamos como uno de los aciertos más trascendentales del Caudillo.

Unas nuevas juventudes, aparecidas ya en los cuarteles, en las aulas, han nacido políticamente en la Unificación de la Falange Española de las JONS con la Comunión Tradicionalista. Nadie puede hablar tendenciosamente de un ayer agitado y disperso. La generación que hemos sido protagonistas de una época precursora y fundadora tenemos

---

⁹⁵ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17. «Boletín nº 675 de información y ambiente de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lérida», 16-5-1942.

⁹⁶ BMFET, núm. 151, 10-7-1942; BMFET, núm. 187, 10-7-1943.

⁹⁷ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17., «Boletín nº 557 de información y ambiente... », 15-3-1942.

obligatoriamente que clavar un hito político como punto de partida el 19 de Julio de 1937 [sic, d'abril], formando allí las nuevas centurias que han de defender, como sea, el afán más elevado de España, la Unidad.»⁹⁸

Els actes organitzats per la prefectura provincial de FET y de las JONS tingueren lloc a la plaça de la Paeria de la ciutat. En un lateral de la plaça s'instal·là una estrada decorada amb plantes, sobre la qual s'elevava una gran creu negra. Al mig de la plaça estaven formades les organitzacions juvenils masculina i femenina, on destacava una centúria de cadets. Amb l'assistència de totes les autoritats de la ciutat, l'acte començà amb la interpretació de l'Oriamendi (himne carlí) per part de la banda musical del regiment militar de la ciutat. A continuació, al costat de tres militants del partit que portaven les banderes nacional, falangista i carlina respectivament, el cap provincial de Falange, Cándido Sáez de las Moras, va llegir el decret d'Unificació del 19 d'abril de 1937. A continuació el delegat provincial del Frente de Juventudes, Manuel González Moreno, va dirigir unes paraules als joves en què apel·lava a la necessària unitat «*para la consecución de un Imperio y la salvaguarda de una raza imperecedera*». La centúria de cadets va desfilar davant de les autoritats, la banda militar va interpretar el Cara el Sol i després l'himne nacional. Finalment, els crits d'Arriba Espanya van ser respostos per una multitud que, segons *La Mañana*, omplia els carrers que donen a la plaça. Les fotografies dels actes, però, no mostren una plaça de la Paeria plena de gom a gom, com tampoc grans multituds als carrers adjacents.⁹⁹

En canvi, el 26 d'abril de 1942, festivitats de la Verge de Montserrat el carlins lleidatans sí que participaren a la concentració de tots els tradicionalistes catalans, una celebració que ja havia tingut lloc els darrers anys al monestir de Montserrat. Dos anys abans s'hi havien concentrat uns 10.000 requetès uniformats, i al final hi hagueren crits «*notablemente hostiles a la Falange*».¹⁰⁰ De la província hi assistiren un gran nombre, els quals, segons la informació falangista disponible, quan retornaren a Lleida comentaven públicament la seva llibertat d'acció en la concentració, on molts hi participaren amb

---

⁹⁸ «Unificación», *La Mañana*, 19-4-1942.

⁹⁹ «La Fiesta de la Unificación se celebró en Lérida con extraordinaria brillantez», *La Mañana*, 21-4-1942. Es poden veure una fotografia de l'acte a BARRULL, Jaume / MIR, Conxita: *Història Gràfica de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida-Pagès Editors, 2002, p. 203, fotografia 615.

¹⁰⁰ RIQUER, Borja de / CULLA, Joan B.: *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)*, vol. 7 de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Edicions 62, 2000 (1989), p. 68.

l'uniforme del requetè, pogueren cridar tants visques i moris com havien volgut i, fins i tot, una *margarita* arribà a insultar i bufetejar un agent policial.¹⁰¹

Al marge del Partit, «*obrando como si no existiese FET y de las JONS*», els tradicionalistes arreglaven la documentació perquè els veterans de les guerres carlistes poguessin cobrar la pensió anual de 6.000 pessetes que se'ls havia concedit. El 14 d'abril de 1942, els carlins lleidatans comentaven pels cafès i llocs de tertúlia que «*la Falange tendría que celebrar dicho día por ser el conmemorativo de la proclamación de la República ya que son rojos todos sus afiliados*».¹⁰² La identificació de la retòrica revolucionària i nacionalsindicalista dels falangistes amb els «rojos» tornava a resultar recurrent pels comentaris carlins. Els tradicionalistes lleidatans aprofitaven qualsevol motiu per criticar l'actuació de la Falange. El 18 de maig de 1942, amb motiu de la celebració dels Jocs Florals dins els actes de la Festa Major de Lleida, el Director de Belles Arts, el marquès de Lozoya, no es va referir en cap moment ni a Franco ni a la Falange i, en canvi, va fer elogis de la llengua catalana i va parlar dels que moriren defensant els ideals de «Dios, Patria y Rey». En aquell moment, els aplaudiments iniciats pels tradicionalistes dissidents presents a l'acte i seguits per la major part del públic van interrompre l'orador. El fet, òbviament, va ser comentat a la ciutat els dies següents i els informes falangistes ho recolliren.¹⁰³

Hi ha notícia de circulars dirigides als tradicionalistes, on se'ls ordenava la màxima discreció, se'ls animava a continuar formant part del Movimiento per cobrir les aparences.¹⁰⁴ També es repartien fulletons clandestinament i en grans quantitats per la província, s'enganxaven pasquins a les parets de la ciutat, es cobraven quotes, es repartien carnets, es reunien diàriament, etc.¹⁰⁵

Tot plegat venia a confirmar el judici dels falangistes:

¹⁰¹ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17., «Boletín nº 651 de información y ambiente... », 30-4-1942.

¹⁰² AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17., «Boletín nº 624 de información y ambiente... », 15-4-1942.

¹⁰³ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17., «Boletín nº 714 de información y ambiente... », 30-5-1942.

¹⁰⁴ «Circular nº 1» dirigida pel cap tradicionalista als seus afiliats interceptada a Tàrraga. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, «Boletín de información y ambiente... », 30-5-1942.

¹⁰⁵ Folletó «A la conciencia de los buenos españoles». AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, «Boletín nº 754 de información y ambiente... », 15-6-1942.

«Cada día que pasa los tradicionalistas disidentes tienen más descaro en sus manifestaciones. Hablan constantemente en contra de la Falange y anuncian, para fecha próxima, acontecimientos extraordinarios y la restauración de la monarquía tradicionalista».¹⁰⁶

I assenyalaven que:

«[...] desprestigian en voz pública al Partido y nos perjudican más que los rojos, puesto que estos obran con más cautela en sus manifestaciones, mientras que ellos actúan con la impunidad de sus antecedentes políticos y de que no han de ser sancionados».¹⁰⁷

Els falangistes afirmaven que la imatge del Partit se'n ressentia notablement:

«La opinión pública en general se muestra extrañada de que se consienta esta actuación de los tradicionalistas, y lo atribuyen a la debilidad y desprestigio del Partido».¹⁰⁸

Com a mostra de la debilitat del Partit, reapareixia la qüestió de la sanció als carlins que havien desfilat davant de Franco:

«En esta Capital, los Tradicionalistas se burlan ya de la autoridad de la Falange y del Jefe Provincial y afirman que ellos pueden más como lo comprueba el hecho de que los expedientes con propuesta de expulsión del Partido, que la Delegación Provincial de Justicia y Derecho siguió contra los camaradas Santiago Jené Egea, Genaro Pelegrí Esquerda, José Pané Miralles, Antonio Sirera Gené y Jorge Sirera Gené».¹⁰⁹

Per les informacions falangistes sembla ser que els tradicionalistes lleidatans provaven de reorganitzar de nou el cercle tradicionalista de la ciutat. Amb el nom «Colonia Navarra» pretenien aconseguir l'autorització per obrir el centre tradicionalista, on poder-se reunir. Els mateixos carlins –sempre en paraules de la Falange– afirmaven que «*en dicho Centro figurarán muy pocos Navarros, pues la mayoría serán naturales de esta provincia, pero verdaderos tradicionalistas, que es lo que interesa*». S'assenyalava un militar, el tinent-coronel d'infanteria Fermín Cabestre Cardona, com un dels promotors del nou centre i com un dels més actius dirigents de la dissidència carlina de la província que afirmava que «*no estaba lejano el día que gobernarían y que entonces lo harían con*

---

¹⁰⁶ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, «Boletín nº 714 de información y ambiente... », 30-5-1942 i «Boletín nº 787 de información y ambiente... », 30-6-1942.

¹⁰⁷ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, «Boletín nº 787 de información y ambiente... », 30-6-1942.

¹⁰⁸ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17., «Boletín nº 754 de información y ambiente... », 15-6-1942.

¹⁰⁹ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, «Boletín nº 714 de información y ambiente... », 30-5-1942.

verdadera intransigencia». No tenim notícia de l'obertura immediata de la Colònia Navarra, si bé en el fons documental del Govern Civil consta que el 1965 existia.¹¹⁰

L'element militar era assenyalat com un nucli antifalangista a la ciutat, que es feia ressò dels enfrontaments que a nivell nacional mantenien uns i altres. A mitjans de maig de 1942, la informació falangista es referia al fet que el Coronel Jefe del Regimiento de Infantería nº 16, guarnició de Lleida, havia reunit caps i oficials i d'una forma més o menys encoberta *«les manifestó que las relaciones entre la Falange y el Ejército no eran muy cordiales y que si algún suceso tuviese lugar, confiaba en que los allí reunidos se portarían como tales Jefes y Oficiales»*.¹¹¹ Els successos no tardarien en arribar.

El mes d'agost de 1942, en paral·lel al que succeïa a nivell estatal, els tradicionalistes lleidatans portaren a terme una important tasca de propaganda antifalangista. El 5 d'agost, Lleida s'aixecava amb moltes façanes empaperades de pasquins amb el lema «Dios, Patria, Rey». Segons la informació falangista, havien estat vistos els lleidatans Santiago Gené Egea, Domingo Serra Xammar, un dels germans Sirera Gené i un policia de trànsit enganxant els pasquins durant la matinada. Aquells dies, per la província i la capital, es repartien impresos amb el títol «Declaración de la Comunidad Tradicionalista», augmentaven les reunions dels tradicionalistes dissidents i corrien els rumors d'enfrontaments a Madrid entre requetés i falangistes, amb morts i ferits, alguns d'ells voluntaris a la División Azul.¹¹² Evidentment, aquest era el reflex a Lleida de les tensions generals entre uns i altres al si del Partit. Unes tensions que van explotar el 16 d'agost de 1942 amb els anomenats «successos de Begoña», on es reuniren les unitats carlines que havien participat a la guerra, amb l'assistència del general Varela, ministre de l'Exèrcit. Un grup de falangistes llançà un parell de bombes de mà i van ferir diversos assistents. L'atemptat va originar una de les crisis polítiques més importants del règim de Franco en aquells primers anys, que enfrontà substancialment la Falange amb l'Exèrcit i que significà la fi del control falangista del règim i les seves pretensions totalitàries.

---

¹¹⁰ AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, «Boletín nº 787 de información y ambiente... », 30-6-1942. La Colònia Navarra consta en el registre d'associacions de l'AHL, FGC, Secció Associacions, c. 5/2-G.

¹¹¹ «Boletín nº 675 de información y ambiente... », 16-5-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

¹¹² AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, «Boletín nº 876 de información y ambiente... », 15-8-1942. Recordi's que els germans Sirera Gené i Santiago Gené Egea havien participat en l'altercat en motiu de la visita de Franco a Lleida, a finals de gener d'aquell mateix any i que havien estat sancionats mínimament.

La notícia dels enfrontaments entre falangistes i carlins (amb els militars entremig) al santuari de Begoña, el 16 d'agost de 1942, no la trobem recollida a la premsa lleidatana. Lògicament, les ordres de la Secretaría General del Movimiento devien ser prou explícites perquè no es fes ressò d'uns successos que dinamitaven definitivament la pretesa unitat de les famílies polítiques addictes al voltant del projecte de FET y de las JONS. Corrien rumors i comentaris en veu baixa sobre canvis al Govern i la restauració monàrquica. Clandestinament, circulava per la ciutat de Lleida el fulletó tradicionalista «*El crimen de la Falange en Begoña. Un Régimen al descubierto*», signat el 17 d'agost de 1942, que pretenia contrarestar les inexistent (o, en tot cas, parcials) informacions aparegudes a la premsa falangista. En el fulletó (que dubtem que fos elaborat a Lleida) es feien referències als antecedents, es relatava què havia succeït al santuari biscaí, s'acusava d'instigadors alguns dirigents nacionals de FET y de las JONS i es prometia la defensa dels postulats carlins, si era necessari a sang i ferro:

«Los carlistas no piden amparo ni protección alguna; se saben defender y lo harán en toda la medida necesaria; cosa que jamás nadie ha puesto en duda en su más que centenaria historia. Pero estamos ante un problema que afecta a la Nación entera; y en estos críticos momentos nos dirigimos al Ejército para decirles:

Juntos fuimos en 1936 a salvar a España y juntos derramamos nuestra sangre. En el atentado criminal de Begoña, se da la coincidencia verdaderamente simbólica, de haber estado a punto de correr nuevamente unida la sangre de los requetés con la de las representaciones militares que presidían el acto.

En nombre de estas nuevas víctimas, tenemos derecho a preguntar ¿hasta cuando va a durar esta farsa sangrienta que está hundiendo a España en la vergüenza y la ruina?». ¹¹³

Els esdeveniments de Begoña alimentaren la dissidència tradicionalista, que era prou palpable per tota la geografia espanyola. Les jerarquies provincials de FET y de las JONS ja feia temps que estaven nervioses davant els moviments dels sectors oposats a la unificació, de les seves actuacions antifalangistes. Els serveis d'investigació i informació del Partit dedicaven part de les seves hores de feina a espiar no només les activitats subversives contra el règim sinó també la manca de fervor falangista dels mateixos companys de viatge, entre els quals destacaven de forma manifesta bon nombre de tradicionalistes que perjudicaven la imatge i la cohesió interna de FET y de las JONS. ¹¹⁴

A Lleida s'observa una creixent preocupació governativa sobre els moviments dels elements carlins. Aquell mes de setembre, atesa la profusió de fulles clandestines que

¹¹³ AHL, Fons GC, Lligall 209, Expedient 53.

¹¹⁴ Joan Mas descriu els maldecaps que la dissidència carlista provocà en els falangistes balears, on va estar confinat uns anys l'antic cap tradicionalista Manuel Fal Conde. MAS QUETGLAS, Joan: *Els mallorquins de Franco. La Falange i el Moviment Nacional*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2003, pp. 83-93.

circulaven i preocupats per les repercussions sobre l'opinió pública que podien tenir, el Governador Civil cursava a la Guàrdia Civil l'ordre de perseguir els responsables:

«Recrudecida en la actualidad la circulación de hojas clandestinas de toda índole, en alguna de las cuales se ataca a la misma persona de S.E. el Caudillo, se servirá ordenar a las fuerzas a sus órdenes que extremen la vigilancia al objeto de sorprender y detener a los que se dediquen a su difusión y reparto».¹¹⁵

Així, la nit del 4 al 5 de setembre de 1942 tenim constància que foren seguits per la policia els lleidatans Domingo Serra Xammar amb dos individus forasters que s'allotjaren a l'Hotel Nacional, i també Antonio Sirera Gené que circulava més tard de mitjanit pel carrer Major fins a l'Avenida del Caudillo. Comprovaren que Serra acomiadava els dos individus a la porta de l'hotel, on pernoctaren i a les sis del matí marxaren en direcció cap a Barcelona, moment quan «*se retiró el Comisario que suscribe mandando igualmente retirar al personal encargado de esta vigilancia, sin que a la referida hora se hubiera observado movimiento indicador de propósito de fijar pasquines ni algun otro sospechoso*».¹¹⁶

Igualment, Cervera, localitat que històricament s'havia distingit pel seu tradicionalisme, el 27 de setembre de 1942 es despertava amb unes quantes creus de Borgonya pintades a les parets i pasquins amb el lema «*Fórmula española: Dios, Patria y Rey*» o «*El Requeté jura ser fiel a la memoria de los Mártires*». Els falangistes cerverins respongueren estampant segells de «*José Antonio*» al damunt dels pasquins, que altre cop foren arrancats pels carlins. Segons el sergent de la Guardia Civil que informava el Governador Civil, els incidents «*nacen de resentimientos localistas, sin que haya habido disputas entre los protagonistas*». Una forma de localitzar els enfrontaments i potser minimitzar-los, però que atès el context s'entenen que eren fruit de les serioses tensions que es vivien entre tradicionalistes i falangistes a les nostres comarques. El mateix sergent, el 13-10-1942, després d'haver fet les investigacions pertinents requerides pel Governador, li escrivia: «*(...) según referencias, los individuos que fijaron los pasquines y emblemas del 'Requeté' son los vecinos de esta Ciudad José Cardona Mallol, Antonio Puig Llanes, Juan Miguel Moll, Jose Ribera Oliva y Pedro Minguell Anglarill, y los que fijaron los sellos de 'José Antonio' fueron el vecino de la misma Vicente Aveño Stern y otros cuyos nombres no he podido averiguar*».¹¹⁷

¹¹⁵ AHL, Fons GC, Lligall 209, Expedient 53.

¹¹⁶ *Ibídem*.

¹¹⁷ AHL, Fons GC, Lligall 7, Expedient 81.

Des de la Vicesecretaría General de FET y de las JONS, Manuel de Mora Figueroa, enviava una Circular a tots els caps provincials amb ordres per fer front a la situació que travessava el Partit:

«Debido sin duda a las vicisitudes porque ha atravesado el Partido, se encuentra éste en un estado de desunión e indisciplina que es preciso atajar con toda urgencia.

La unión, disciplina y jerarquización dentro de la Falange son los principios fundamentales de ella y hay que implantarlos a toda costa y sin la menor pérdida de tiempo.

[...] Es muy fácil y cómodo el hacer una crítica negativa de cualquier obra colocándose en la oposición, pero bien está que dejemos esta labor a nuestros enemigos y por lo tanto consideremos como tales a los que pretenden hacerlo desde dentro del Partido. Con estas actitudes es preciso terminar inmediatamente, por los procedimientos que hagan falta y de sobra tiene a su alcance medios la Organización sin necesidad de recurrir al Estado más que en último extremo y para evitar mayores daños»¹¹⁸

Els informes de la delegació provincial de Información e Investigación de Falange es feien ressò d'aquesta activitat antifalangista i, no obstant aquelles accions policials, es continuava assenyalant el Governador Cremades com un dels principals responsables:

«Está aumentando la actividad de los elementos de la extrema derecha, en actitud tan desvergonzada, que casi puede asegurarse manifiestan públicamente su descontento y enemistad con la Falange; llegando al extremo, de censurar sin recato alguno al Generalísimo y que aunque el General Varela está fuera del Gobierno, cuenta con el apoyo de muchos generales que ocupan importantes cargos.

Con motivo de estas actuaciones, que en ningún momento son sancionadas por las Autoridades, existe un estado de desorientación general en la opinión sana; que esperaba, con motivo del discurso del nuevo Ministro de la Gobernación [*Blas Pérez González*], se acabaría de una vez con la actuación de los elementos disidentes.

Como consecuencia del estado general de la Política que queda reseñado, la política de nuestra Organización lleva una vida precaria y no cuenta en ningún momento con el favor, adhesión y simpatía de las Autoridades; antes bien, son estas las primeras, que tratan de boicotear por todos los medios a su alcance el éxito de nuestros postulados falangistas».¹¹⁹

Sovint s'apuntaven millor les acusacions cap a la Delegació provincial d'Abastecimientos y Transportes, el secretari de la qual era Julio Gómez Mur (casat posteriorment amb la *margarita* Blanca Bahillo Rodrigo) i el carlí Javier Bernat Guixà exercia el càrrec d'Inspector Provincial de Abastos, que suposadament repartien il·legalment cupos d'aliments entre els seus familiars. Probablement, era un espai de poder

¹¹⁸ «Circular extraordinaria n° 4», 23-9-1942. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 239.

¹¹⁹ «Boletín núm. 1001 de información y ambiente político general de España», Delegación Nacional de Información e Investigación de FET y de las JONS, 30-9-1942, AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 240.

i influència al qual els carlins lleidatans s'hi sentien vinculats i protegits i no estaven disposats a desaprofitar.¹²⁰

El canvi de rumb en la iniciativa militar de la guerra mundial a partir del desembarcament aliat al nord d'Àfrica el novembre de 1942, i la possibilitat cada cop més sostinguda d'una derrota de l'Eix, feia que el futur del règim fos percebut amb una gran inseguretat. En aquest context, va començar a organitzar-se una alternativa monàrquica, joanista, iniciada pel propi Joan de Borbó, que el març de 1943 va escriure a Franco demanant-li una restauració monàrquica. Aquell estiu, 26 procuradors a Corts i set tinent-generals signaren sengles documents reclamant a Franco la restauració de la Monarquia. Altres opcions monàrquiques, com la tradicionalista de don Javier i la carlina de Carlos de Habsburgo y Borbón, també començaren a moure fitxa, promovent els seus propis projectes. Sembla que foren els falangistes, directament el secretari general José L. de Arrese, els quals impulsaren les pretensions de Carlos VIII per enfrontar i debilitar les altres dues opcions monàrquiques, la *juanista* i la *javierista*. Arrese, en les seves memòries, explica com va establir a Andorra una «pequeña corte tradicionalista», sota la protecció del Governador Civil de Lleida nomenat per ell, José Manuel Pardo Suárez, i que va arribar a inquietar el conde de Rodezno.¹²¹

En aquelles circumstàncies i reflex de la mobilització de diversos sectors polítics del règim, van aparèixer fulls volants per la ciutat, dels quals donaven compte degudament les autoritats governatives. Així, una fulla clandestina, de caire monàrquic, amb el títol «Españoles», apel·lava a la responsabilitat de l'Exèrcit als quals exigia un retorn a la Monarquia:

«En estos momentos, ya no cabe más autoridad efectiva que la del Ejército, erigido en centinelo y en diligente custodio de la Patria. Y a su frente, el Generalísimo debe abandonar toda labor de gobierno, y de acción política parcial, para consagrarse únicamente al puesto que le fué designado en nuestra Cruzada. Tal es la misión que le corresponde y que las actuales circunstancias exigen, si en su ánimo prevalece, por encima de todo, el supremo interés nacional.

Ha llegado, pues, el momento en que se forme un Gobierno militar de Regencia que garantice –ya que el actual en modo alguno puede hacerlo– la neutralidad que es anhelo unánime y el retorno a la Monarquía tradicional, que en su sustancia y en su forma, representa la paz, el equilibrio y la armonía de todos los españoles, y la más alta prenda

¹²⁰ Referències als càrrecs a *La Mañana*, 25-11-1941. Com dèiem en una nota més amunt, un cop extingida la delegació de Frentes y Hospitales, les germanes carlines Bahílló Rodríguez s'integraren a la Delegación de Abastos, de la mà del secretari del Governador Cremades, Julio Gómez Mur.

¹²¹ THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco...*, op. cit., 2001, pp. 322-329 i nota 150.

de independència política e històrica de nostra Patria. No se trata de que el Ejército, al socaire de acontecimientos exteriores, proclame por sorpresa al Rey. La urgencia de la Monarquía es tan patente y tan obligado su restablecimiento, que ahora importa más que nunca, cuando los peligros acechan nuestro territorio y nuestra dignidad, que se imponga el instrumento **uno y único**, capaz de agrupar todas las voluntades en un solo anhelo y en una sola dirección de defensa del patrimonio espiritual, geográfico y moral que nos legaron los mejores siglos.

[...] Es España quien exige la modificación total de un sistema político incapaz de llenar las necesidades de la hora presente. No queremos ni la democracia al viejo estilo ni la autocracia al nuevo. Queremos la Monarquía representativa y tradicional que labró la grandeza de nuestra Historia. La coyuntura es difícil pero magnífica para que los que deben sepan cumplir con su deber. Que no se desaproveche porque es la vida de la Patria la que se juega en esta hora de angustias.

¡Viva España! ¡Viva el Rey! ¡Viva el Ejército!».¹²²

Els elements monàrquics de la província, el 1943, es mobilitzaven i intentaven organitzar-se. L'informe mensual de juliol de la prefectura provincial de Lleida assenyalava que «*gracias a las medidas adoptadas se evitó la concentración monárquica en Vinaixa*». ¹²³ El desembre d'aquell any, per la Immaculada Concepció, a les Borges Blanques, els carlins organitzaren una missa a l'església parroquial amb motiu de la «*consagración de la Comunió Tradicionalista al Inmaculado Corazón de María*». Els requetès repartiren unes fulles impreses que invitaven a participar a l'acte i la policia de Lleida es desplaçà a la localitat per investigar quina finalitat es proposaven. S'obrí una causa judicial perquè els pamflets no portaven el dipòsit legal, que al final va ser sobreseguda. ¹²⁴

Tot just una setmana abans de la publicació del Manifiesto de Lausana de don Juan, els carlins lleidatans havien commemorat la festa dels Màrtirs de la Tradició com feia anys que no ho feien. El diari *La Mañana* així ho posava de relleu. El 10 de març, tingué lloc a l'església de Sant Joan Baptista l'acte oficial commemoratiu organitzat per la prefectura provincial del Movimiento, al qual assistiren totes les autoritats de la província. Pel seu compte, dos dies després, les famílies dels tradicionalistes lleidatans morts durant la guerra organitzaren una missa en record dels seus familiars a l'església de Sant Pere. En una gran esquila a mitja pàgina apareixien tots els carlins morts, especificant en els casos pertinents els càrrecs que ostentaven en l'organització provincial. En l'anunci-convocatòria de l'acte (tot just davall de la crònica de l'anterior commemoració oficial) es referien a l'antic Cercle Tradicionalista de Lleida i s'apel·lava als valors pels quals foren sacrificats: «*Los nombres de los tradicionalistas leridanos caídos constituyen legítima y eterna razón de*

¹²² AHL, FGC, Lligall 209, Expedient 53. La negreta és de l'original.

¹²³ «Parte mensual julio 1943». AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

¹²⁴ Aquest cas borgenc apareix a MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op.cit., 2000, p. 122.

*orgullo para cuantos nos honramos con su amistad y nos sentimos identificados en sus amores Dios y Patria.»*¹²⁵ Havia desaparegut l'al·lusió al Rei de la proclama carlina, no creiem pas per una renúncia a la Monarquia sinó més aviat per una voluntària discreció en uns moments en què l'ofensiva monàrquica tornava a mobilitzar-se i hi havia una especial sensibilitat persecutòria per part del règim i del Partit Únic.

Unes setmanes després, al mes d'abril, la Guàrdia Civil de les Borges Blanques denunciava al Governador que havien trobat uns pasquins del Requetè que anaven contra el Règim, enganxats en les parets d'alguns bars de la carretera Lleida-Tarragona i també en altres carrers de la localitat:

«¡Español!

No mires el porvenir con temor. Tú sabes que el sistema actual está fracasado y no ves asomar la luz que quisieras en el futuro de España...

[...] Ya sabes que somos monárquicos. Por eso gritamos por las calles a todo pulmón ¡Viva el Rey! cuando nos hierve en la sangre el entusiasmo o el asco.

Vamos –va España entera- hacia la Monarquía. No puede darse de una vez el salto gigantesco entre el totalitarismo actual y las situaciones tradicionales, de buen equilibrio y sana libertad para todos.

Por eso, a este régimen sustituirá una Regencia, que prepare el camino al Príncipe más digno que nombrará todo España –pues por todos los españoles ha de ser– por medio de las Cortes de la Regencia.

¡Levanta tu espíritu que tienes motivos para ello!

Te lo dicen los requetés. Los que todo dieron, noblemente, por la Patria. Los que tienen su vida en ofrenda permanente por Dios, la Patria y el Rey...»¹²⁶

El juliol de 1945, acabada la guerra mundial en el seu front europeu amb la derrota dels feixismes, a l'informe mensual de la prefectura provincial de FET y de las JONS es feia notar el malestar i els dubtes originats pels canvis en la reorganització del govern espanyol i, en especial, de la supressió del Ministerio de la Secretaría General del Movimiento, que animava l'oposició (en aquest cas, carlins octavistes i l'esquerra) a mostrar el seu optimisme:

«Aprovechándose de estas circunstancias, elementos monárquicos, de una parte, han difundido manifiestos clandestinos optando por la subida al trono de Carlos VIII, y de otra, los extremistas de izquierda se han dedicado, también, a la repartición clandestina de hojas volantes y carteles de propaganda de la CNT.

Se han tomado las medidas pertinentes al caso, para la vigilancia e investigación de los hechos.»¹²⁷

¹²⁵ «Funeral por los Caídos del Círculo Tradicionalista de Lleida», *La Mañana*, 11-3-45.

¹²⁶ AHL, FGC, Lligall 209, Expedient 53.

¹²⁷ «Parte mensual julio 1945». AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 174.

Tres anys després, el 1948, com explica Conxita Mir, a Bellpuig encara van ser detinguts 28 carlins que anaven exhibint insígnies de la Comunió Tradicionalista i repartien fulles dirigides a recaptar fons per erigir al santuari de Montserrat un monument als caiguts del Terç del Requetè de Nostra Senyora de Montserrat i invitant a la inauguració d'aquell monòlit el dia 2 de maig. Se'ls detingué perquè a les fulles, escrites en català i castellà, no hi havia imprès el peu d'impremta. Segons l'atestat, els 28 carlins anaven uniformats, eren excombatents del Terç de Montserrat i repartien propaganda «*antigubernamental*». L'expedició procedia de Barcelona, havia passat per Igualada (on s'havien passejat pels carrers cridant visques al Rei i a Fal Conde, repartint i enganxant a les parets octavetes i pasquins) i l'autobús en què viatjaven mostrava una gran pancarta que deia: «*Viva el Príncipe Rgt. D. Javier de Borbón Parma. Jefe actual de los tradicionalistas españoles*». Se'ls va intervenir una pistola, carnets del Requetè, diverses publicacions carlistes i algun escrit crític amb la Ley de Sucesión de la Jefatura del Estado. Després de quatre anys de tramitació del sumari, es decretà el sobreseïment provisional del cas, al·legant que en realitat aquella propaganda decomissada no s'havia arribat a repartir.¹²⁸

Malgrat els esforços de la propaganda i la premsa oficials del règim franquista en presentar-se a sí mateix com un bloc monolític, un anàlisi que traspassi la dermis exterior i penetri al cos de l'estructura sovint treu a la llum l'existència de múltiples actituds, tensions, esquerdes i fractures entre les diverses famílies polítiques de la coalició vencedora. La majoria d'estudis d'àmbit local, regional o estatal, així ho han fet palès. Altra cosa és si aquestes disfuncions internes eren tan profundes com per posar en entredit el Movimiento o, encara més, el règim de Franco. Creiem que en cap moment amenaçaren la seva continuïtat, ja que malgrat les diferents procedències i projectes polítics hi havia unes coincidències bàsiques: la inqüestionable legitimitat del règim de Franco i la compartida victòria social d'uns grups o classes sobre uns altres.

5.5. Entre el caciquisme local i la dissidència carlina. Solsona, 1939-1949.

L'anàlisi del comportament d'un feu carlí per excel·lència com Solsona ens ha de permetre d'observar, a grans trets, com molt sovint les dinàmiques locals es movien no tant per factors externs d'evolució política general sinó per elements propis, interns, que en condicionaven o determinaven la seva realitat.

---

¹²⁸ MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op. cit., 2000, p. 122-124.

Durant els anys de la Segona República, Solsona i la seva comarca es va manifestar políticament com un reducte homogeni de la dreta i amb un alt grau d'abstenció en totes les convocatòries electorals. A cavall del pla i la muntanya lleidatana, la comarca del Solsonès comprenia setze pobles, tots ells petits, on només la capital sobrepassava els 1.000 habitants (en concret 3233, segons el cens de 1930) i el conjunt comarcal tot just arribava als 12.000.¹²⁹ El poblament es caracteritzava per la dispersió, l'existència de masies i nuclis agregats. Una estructura socioeconòmica fonamentalment agrària (explotacions agrícoles, ramaderes i forestals) en què predominaven un tipus de propietaris mitjans bastant més potents que en les altres zones de la plana i l'existència d'un bon nombre de terres treballades en règim de parceria; uns nivells d'analfabetisme molt més elevats que la resta de comarques lleidatanes i relativament alts encara en aquells anys: del 71% de 1900 es passà al 36% el 1940, percentatges prou superiors a la mitjana provincial, respectivament del 64% i 23%.

Són factors, aquests, que, al costat del mínim desenvolupament de l'activitat de les forces polítiques, una desinformació política elevada i la influència omnímode d'una l'Església (seu episcopal amb seminari conciliar, extensa xarxa parroquial de confraries, i una important tasca propagandística) bel·ligerant contra la República i qualsevol forma de progrés social, explicarien el comportament electoral marcadament conservador d'aquesta comarca i la seva capital.¹³⁰ Un component clerical i conservador que entroncava amb els temps del caciquisme de la Restauració i que havia tingut en la tradició i continuïtat carlina la seva principal expressió política. Les idees liberals i republicanes arrelaren molt feblement tan sols entre alguns menestrals i industrials fonamentalment de la capital. A les eleccions municipals de gener 1934 les candidatures dretanes s'imposaven a tots els municipis de la comarca, només a Guixers ho feia una d'esquerres. La lluita política es lliurava entre les opcions de la dreta antirepublicana (carlisme), la dreta regionalista (Lliga) i l'esquerra. A Solsona, la Unió de Dretes i la Unió Ciutadana (dretanes ambdues opcions) van assolir el 83% dels vots i es repartiren els dotze regidors, 8 i 4 respectivament, deixant fora del consistori l'Esquerra Republicana de Catalunya.¹³¹

---

¹²⁹ Dades del cens de població de 1930. www.ine.es

¹³⁰ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936): caciquisme polític i lluita electoral*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, pp. 655-657.

¹³¹ *Ibidem.*, pp. 537-539.

Josep Serra Forn, que no tenia encara 25 anys, va ser nomenat Alcalde de Solsona el febrer de 1934, càrrec que va exercir fins el 1936. Durant la dictadura de Franco, l'ocupà en dues etapes i circumstàncies diverses: el període 1939-1941 i entre 1949 i 1969. Serra esdevingué l'home fort del franquisme a la ciutat i la comarca i la seva trajectòria és il·lustrativa de les línies de continuïtat en els poders locals, a cavall de la Segona República, el franquisme i encara més ençà, arribant pràcticament fins als nostres dies. Lògicament, la base del seu poder no era tan sols política, sinó que s'ancorava fortament en una posició econòmica i social dominant i amb una xarxa de fidelitats de caire clientelar. I no només circumscrita a Solsona, sinó que els interessos econòmics de Serra s'estenien per bona part de la comarca, atès que tenia propietats i explotacions agrícoles, a més de la capital, a Pinell, Castellar de la Ribera i Clariana de Cardener, a la vegada que participava i administrava diverses empreses de la comarca.

5.5.1. Lluita oberta pel poder polític.

Durant la guerra, molts solsonins de significació dretana hagueren d'amagar-se, emboscar-se i fugir cap a la frontera per salvar-se de la persecució revolucionària. Molts d'aquests passaren a l'Espanya de Franco, on van prestar servei militar. És el cas de Josep Serra i altres vuitanta combatents. D'altres, més grans, menys compromesos o senzillament amb millors contactes trampejaren els dos anys llargs de guerra i van sobreviure en una absoluta discreció.

El caràcter tradicionalment conservador i dretà de la ciutat i la presència d'una Església que amb la victòria de 1939 amplià encara més el seu radi d'acció i influència social, no va ser garantia perquè durant el franquisme l'exercici del poder local a Solsona fos una bassa d'oli. El control de les institucions de poder com l'Ajuntament i la prefectura local de FET y de las JONS va ser objecte de disputa entre dos grups de pressió que es configuraren sobre les restes de la dreta d'ascendència carlina existent fins el 1936, ara teòricament integrada en FET y de las JONS.

Tan Pere Solà com Jordi Guixé han estudiat el conflicte de l'Ateneu de Solsona. El primer ho ha fet com un espai de sociabilitat, el segon des del punt de vista polític.¹³² Crec,

---

¹³² SOLÀ GUSSINYER, Pere: «La repressió de la sociabilitat organitzada al primer franquisme: política, moral pública i esbarjo a les associacions i exassociacions. Estudi d'un cas: l'Ateneu de Solsona» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés *Recerques*, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 1228-1246; i GUIXÉ COROMINES, Jordi: «El conflicte de l'Ateneu. El pal de paller de la

tanmateix, que ambdós concedeixen excessiva importància al conflicte de l'Ateneu, que era un espai més, un cavall més en el tauler d'escacs en què es dirimia la lluita pel control del poder polític a Solsona aquells primers anys de postguerra. Al seu torn, la lluita pel poder polític, era la punta d'iceberg d'una més ampla i oberta lluita entre grups, faccions i famílies per refermar llurs posicions de domini social, econòmic i polític. Aquest enfrontament no s'acabà amb la fi del litigi de l'Ateneu, sinó que va perdurar uns quants anys més i només el gradual reforçament i estabilitat del poder de Josep Serra al capdavant de l'Ajuntament va anar desactivant-lo, sense aconseguir-ho mai del tot.

A finals de juliol de 1939, un grup d'excombatents solsonins presentava al Governador Civil una denúncia del mal funcionament de l'ajuntament, a la qual s'acusava de donar cobertura a antics republicans i revolucionaris. Es criticava durament l'actuació egoista i antipatriòtica de Jaime Pujol Rovira, alcalde de Solsona des de l'ocupació nacional, el 24 de gener de 1939.¹³³ Segons els excombatents, l'Alcalde ni mostrava identificació amb la *Nueva España* ni respecte pel record dels caiguts ni pels excombatents, alguns d'ells abocats a l'absoluta misèria. Entre aquells es notava un cert rancor contra els solsonins que havien romàs a la ciutat els anys de guerra, en paral·lel al malestar perquè no s'hagués ofert els càrrecs als que havien prestat servei a la causa nacional. Enviaven una proposta de persones per ocupar la comissió gestora de l'Ajuntament, encapçalada per José Serra Forn.¹³⁴ Entre els noms d'aquesta proposta i la que es demanà a la prefectura provincial de FET y de las JONS, el Governador Cremades formà una nova comissió gestora de Solsona, que va prendre possessió a principis d'octubre de 1939. José Serra recuperava, ara per nomenament governatiu, l'Alcaldia que havia guanyat en les eleccions de gener de 1934. Al seu costat, José Bonany Prats ocuparia la primera tinència d'alcalde. Es reproduïa el duet de 1934, ja que, segons Francisco Mora, cap provincial de FET y de las JONS, era «interpretar el criterio unánime de la mayoría de la ciudad».¹³⁵ Se satisfesia així, almenys, la voluntat dels excombatents.

---

reconquesta del poder municipal a Solsona durant el primer franquisme (1939-1945)», *Oppidum. Revista cultural del Solsonès*, núm. 3, desembre 2004, pp. 7-20.

¹³³ Sembla que dies abans de l'ocupació franquista de la ciutat, José Serra va ser nomenat Alcalde pel tinent coronel Milans del Bosch. A l'entrada efectiva de les tropes, els militars, però, van nomenar Jaime Pujol. Cfr. GUIXÉ COROMINES, Jordi: «El conflicte de l'Ateneu...», art. cit., 2004, p. 17.

¹³⁴ AHL, FGC, Administració Local, c. 2030. Entre els signants de l'escrit apareix Pablo Serra Forn, germà de l'Alcalde, així com Ramón Rovira Pujol, un dels futurs enemics polítics de Serra.

¹³⁵ Escrit de Francisco Mora Sádaba al Governador Civil, 22-7-1939. AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

Al capdavant de la Falange local de Solsona, el novembre de 1939, va ser nomenat Pablo Serra Forn, excombatent i germà de l'alcalde.¹³⁶ Els Serra controlaven les dues institucions de poder local. Va durar-li poc el càrrec a Pablo Serra, perquè el desembre va ser cessat i substituït per Ramón Viladrich Capella (delegat provincial de Transports fins el mes de març).¹³⁷ No obstant el cessament, Serra va continuar a la secretaria local de FET y de las JONS, amb un poder elevat, fins i tot per damunt del cap local.

Una de les primeres accions de l'alcalde Serra va ser reobrir l'Ateneu de Solsona. Hi va fer reformes, el va arrendar a títol personal i en va cedir l'explotació. Abans de la guerra Serra n'era el president i l'Ateneu havia estat el local social de la dreta solsonina. Acabada la guerra, el local va ser ocupat per la prefectura local de FET y de las JONS, que hi instal·là els menjadors d'Auxilio Social. La reobertura de l'Ateneu, ara com a Café Ateneo, responia a la voluntat dels excombatents i excaptius de la ciutat de no barrejar-se amb els esquerrans, com succeïa als altres cafès. De la mà de José Serra, l'Ateneu recuperava la seva activitat i el seu paper d'espai de sociabilitat al servei del sector afí a l'alcalde. Fins i tot participava dels actes oficials de la ciutat. Per exemple, en el primer aniversari de la «liberación» de Solsona, el 24 de gener de 1940, es van celebrar diversos balls a la sala de l'Ateneu dins els actes oficials programats.¹³⁸

Però les coses a Solsona no funcionaven com era d'esperar. El juny 1940, el Governador Civil de Lleida Juan A. Cremades enviava al cap provincial de FET y de las JONS un escrit sobre el deficient funcionament de l'Ajuntament i del Partit a Solsona:

«En el día de ayer estuve visitando el pueblo de Solsona cuya situación política ya debe V. conocer. Allí encontré algunas deficiencias de fundamento en organismos dependientes de la Autoridad y he dado la orden oportuna al objeto de corregirlas. Por otro lado me encontré con lo que se refiere a Falange que el actual Jefe Local se ha entregado en manos del Secretario Local el cual es hermano del Alcalde. Ese Secretario tiene una actuación que ha sembrado el disgusto en el pueblo: llegando incluso, según se afirma, a exigir cantidades para la realización de obras de interés público. Esto no he podido comprobarlo de manera positiva y por ello no puedo proceder contra él. Creo que sería conveniente dar un toque al Jefe para que fuera él el que mandara y acaso proceder al cambio de Secretario. De todas formas Vd. verá lo que cree procede hacer.»¹³⁹

---

¹³⁶ Nomenament a *La Mañana*, 16-11-1939 i cessament a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 133.

¹³⁷ Ramon Viladrich Capella va ser jutjat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques el 1940. Cfr. MIR, C. / CORRETEGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida...*, op. cit., 1997, p. 444.

¹³⁸ *La Mañana*, 30-1-1940.

¹³⁹ AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

De les paraules del Governador s'intueix l'existència de malestar a la ciutat, soterrat, provocat per l'actuació dels germans Serra Forn, des dels respectius càrrecs polítics. Cremades ja havia fet arribar el mateix mes un toc d'atenció a l'Alcalde «*con el fin de proceder a apaciguar en lo posible las perturbaciones de ánimo que existen en esa localidad*». Sembla ser que el tinent d'alcalde de Solsona havia denunciat un suposat xantatge de Pablo Serra, que demanava diners als denunciats al Tribunal de Responsabilitats Polítiques per construir un «*refugio-casino*» en unes pistes d'esquí properes a Solsona, que havia de ser destinat a les Organizaciones Juveniles. Donava la coincidència que el complex del Port del Compte, on suposadament s'havia de construir l'alberg, era de la propietat de Pablo Serra.¹⁴⁰

Es desprèn de tot plegat que els germans Serra utilitzaven els mitjans repressius que disposaven des dels càrrecs que ocupaven per denunciar rics industrials o comerciants de la localitat, suposats integrants d'una facció local que s'oposava a la gestió dels germans Serra. Efectivament, hi ha constància que entre els mesos de març i agost de 1940 s'incoaren expedients de responsabilitats polítiques a diversos solsonins com a resultat de les denúncies personals presentades des d'Alcaldia i la prefectura local de Falange. Es tractava de persones amb una posició econòmica sòlida, industrials i tractants de bestiar, a uns se'ls acusava d'haver militat en les esquerres separatistes i d'haver-les finançat durant la República, a d'altres d'haver col·laborat i haver-se enriquit amb el Comitè durant la revolució, o de tenir relació amb els antics cacics locals. Alguns d'aquests expedients per responsabilitats polítiques incoats a Solsona presenten irregularitats que remetent a afers de política local, rivalitats i enemistats personals, corrupcions i revenges, enfrontaments d'interessos econòmics.¹⁴¹

L'agost de 1940, el cap provincial accidental de FET y de las JONS Víctor Hellín va nomenar un nou cap local de Solsona, l'excaptiu Jose Mª Abrás Roca i Ramón Rovira Pujol, nou secretari local.¹⁴² Els dos nous dirigents de la Falange s'identificaven amb el grup dels que s'oposaven a Serra i, òbviament, des d'aquell moment, les relacions entre el Partit i l'Alcaldia empitjoraren sensiblement. Segons una denúncia d'un grup d'oficials

¹⁴⁰ Informe del Governador Civil de Lleida, Juan A. Cremades, a la Subsecretaría de Gobernación (17-8-1942) i escrit de Pablo Serra i dos excombatents a Luis Carrero Blanco (29-5-1942). AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de Política Interior, Asociaciones, c. 44/4187.

¹⁴¹ Així s'explica a MIR, C. / CORRETEGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida...*, op. cit., 1997, pp. 109-110, 194-197.

¹⁴² «Parte mensual de Agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

excombatents, encapçalats pel cap local de Falange Abrás, el Día de los Caídos d'aquell any, el 29 d'octubre, els membres de la comissió gestora –amb l'Alcalde Serra al seu davant– van abandonar la resta d'autoritats i jerarquies locals de Falange quan es disposaven a celebrar el ritual preceptiu al peu de la creu dels caiguts. Era tota una actitud de «*desprecio incalificable*» vers els morts de la ciutat.¹⁴³

Com no podia ser d'altra manera en una localitat com Solsona, el Bisbe també hi havia de dir la seva. Al principi de 1941, el bisbe Valentí Comellas s'implicà en l'ofensiva contra l'Alcalde Serra. En un escrit al Governador Civil apuntava a les activitats immorals que es realitzaven a l'Ateneu: era un centre de corrupció i vicis, de jocs prohibits, balls públics que atemptaven a la moralitat i en els quals es deixava entrar a menors, on s'hi originaven freqüents escàndols, etc. El Bisbe demanava la clausura i dissolució de l'Ateneu, «*a fin de destinar el local a las organizaciones de la Acción Católica*».¹⁴⁴

A finals de març de 1941, davant les reiterades peticions del Bisbe i dels dirigents falangistes locals, el Governador Civil enviava la proposta de renovació de la comissió gestora. Només el primer tinent d'alcalde José Bonany romandria en el càrrec. El nou Alcalde de Solsona era Ramón Rovira Pujol, jove advocat, secretari local de FET y de las JONS, que havia estat president diocesà de la Federació de Joves Cristians de Solsona i també era excombatent. Al seu costat, Bonany i el segon tinent d'alcalde Miguel Carreras eren destacats membres de la Asociación de Padres de Familia, molt vinculada al bisbat.¹⁴⁵ La composició de la nova comissió gestora devia ser del gust del Bisbe de la diòcesi, que el juny expressava al Governador Civil:

«[...] la satisfacción con que la inmensa mayoría de ciudadanos han recibido el cambio de personal en la dirección del pueblo. Vivimos mejor, más tranquilos, con más confianza, y hasta poco a poco va reinando más paz social y más moralidad.»¹⁴⁶

---

¹⁴³ Escrit dirigit el 2-11-1940 al Governador Civil, segons referència d'aquest a l'informe dirigit a la Subsecretaría de Gobernación, 17-8-1942, abans esmentat.. AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de Política Interior, Asociaciones, c. 44/4187.

¹⁴⁴ Escrit del Bisbe de Solsona al Govern Civil, de 14-1-1941 i de 24-2-1941. Al primer s'hi refereix un informe del Governador Cremades a la Subsecretaría de Gobernación, disponible a AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de Política Interior, Asociaciones, c. 44/4187 i el segons a AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

¹⁴⁵ AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

¹⁴⁶ Escrit del Bisbe de Solsona al Govern Civil, 16-6-1941, segons l'informe del Governador Civil dirigit a la Subsecretaría de Gobernación, 17-8-1942, abans esmentat. AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de Política Interior, Asociaciones, c. 44/4187.

Desnonats del poder dels dos germans Serra, quedava l'Ateneu. Ja estava sentenciat, però. A les queixes d'immoralitat presentades pel Bisbe uns mesos enrere, ara s'hi afegien els tràmits administratius. Com que l'Ateneu, considerada una associació, no havia regularitzat la seva situació legal dins els terminis establerts per fer-ho, a finals de juliol de 1941 el Governador Civil en va ordenar la clausura.¹⁴⁷ Dos dies després, acompanyat per agutzils i guàrdies civils, l'Alcalde procedí a la clausura de l'Ateneu i la intervenció de tots els seus béns, que quedaren en dipòsit a l'Ajuntament.

José Serra va ser capaç de mobilitzar el seu grup de pressió i, una setmana després, trenta-sis excombatents signaven un escrit en defensa del Café Ateneo, segons deien un negoci particular que res tenia a veure amb la societat Ateneu de Solsona anterior. No es tractava d'una associació sinó d'un simple cafè, argumentaven. No van aconseguir, però, la revocació de la clausura i, després de recórrer a la justícia civil, el jutjat de primera instància de Solsona ratificava l'abril de 1942 la sentència contrària a l'excalcalde.¹⁴⁸

Pablo Serra no es cansà de moure's en defensa dels propis interessos i del germà. El juny de 1941, abans fins i tot de la clausura de l'Ateneu, envià en representació de cinquanta excombatents més un escrit a la Secretaría General del Movimiento exposant quina era la situació política de la ciutat. Òbviament, es tractava d'un escrit parcial que responia a uns interessos concrets, però que ens serveix per entendre alguns dels fets exposats fins aquí. Hi denunciava l'actuació del Governador Civil, que havia destituït la comissió gestora presidida pel seu germà i formada per excombatents per posar al seu lloc persones «*de grave actuación derrotista y contraria al Régimen*», la qual cosa era considerada una «*fuerte burla política*» per Solsona, que va ser «*la ciudad de mayor significación derechista de toda Cataluña e inigualable su heroísmo en pro de la Causa Nacional durante todo el dominio rojo*», referint-se als vuitanta excombatents evadits, més de cent excaptius i tant altres emboscats. Amb similars termes Pablo Serra es referia a la substitució al capdavant de la prefectura local de Falange uns mesos abans, que era considerada el resultat de les pressions exercides pel Governador Civil sobre el cap provincial accidental de FET y de las JONS. L'indicat grup de «*derrotistas*» s'havia fet aleshores amb el control de la Falange local. Els escrits i visites d'excombatents al Governador Civil no havien servit de res, ni tampoc el recurs a la justícia militar. El

¹⁴⁷ Informe del Governador Civil dirigit a la Subsecretaría de Gobernación, 17-8-1942. AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de Política Interior, Asociaciones, c. 44/4187.

¹⁴⁸ SOLÀ GUSSINYER, Pere: «La repressió de la sociabilitat organitzada al primer franquisme...», art. cit., 2002, pp. 1241-1242.

Governador Civil es mantenia en l'error, segons Pablo Serra, induït «*por sus dos principales colaboradores, cuales son, su Secretario Particular D. Julio y el Jefe Inspector de Abastos D. Bernat, ambos significadísimos Tradicionalistas e irreconciliables disidentes de la Unificación Política*». ¹⁴⁹ Es referia a Julio Gómez Mur i Javier Bernat Guixà, fidels col·laboradors de Juan A. Cremades i que els falangistes lleidatans ja els havien assenyalat com a responsables d'esteses corrupcions en matèries d'abastiments i al voltant dels quals s'havia organitzat un nucli de tradicionalistes contraris a la unificació política. Fins i tot, Serra manifestava que Miguel Torres Garriga (delegat provincial de Administración de FET y de las JONS el 1939) havia aconseguit el càrrec de secretari municipal de l'Ajuntament de Solsona gràcies a contactes amb els tradicionalistes de poder i havia manifestat davant seu i d'una altra persona que «*en una entrevista celebrada con el actual Excmo. Sr. Ministro de Justicia, antes de serlo, les dio la consigna clara y terminante de que negaran toda colaboración con la Unificación Política e hicieran cuanto precisara para provocar el mayor fracaso de la misma*». ¹⁵⁰

En un nou escrit de Pablo Serra i dos excombatents més enviat el maig de 1942 al subsecretari de la Presidencia, Luis Carrero Blanco, reapareixia la desconfiança i els retrets dels excombatents vers aquells que havien romàs a la ciutat durant la guerra. En contrast amb l'heroisme de tants solsonins que treballaren per la causa nacional, els autors de l'escrit afirmaven que «*no faltaron los judas, los traidores y los cobardes. Así, los Tradicionalistas, únicos a dar ejemplo, fueron expresión de total cobardía, todos continuaron en sus casas, no fueron perseguidos, registrados, multados ni detenidos, se incorporaron al ejército rojo al ser movilizados, y algunos lograron enriquecerse fuertemente*». Tot i aquest comportament indigne, amb l'entrada de les tropes franquistes el gener de 1939, els tradicionalistes havien ocupat tots els càrrecs de Falange i de l'Ajuntament, des d'on mostraren el menyspreu als excombatents i feren costat a significats esquerrans i revolucionaris, diverses persones ja processades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques (arran de les denúncies dels germans Serra) amb qui els tradicionalistes mantenien llaços familiars. Fins que els excombatents de Solsona aconseguiren, l'agost de 1939, pressionar el Govern Civil i la prefectura provincial de FET y de las JONS perquè aquells fossin destituïts i revertida la situació. Els díscols

---

¹⁴⁹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹⁵⁰ *Ibidem*. La investigació que va dur a terme el Ministerio de la Gobernación va concloure la inexactitud dels càrrecs imputats i a Pablo Serra li va ser imposada una multa de 1.000 ptes.

tradicionalistes no cessaren en la seva actitud provocadora contra els excombatents. El Día de los Caídos de 1939 es van traslladar al cementiri de Solsona les restes de l'únic combatent mort en el front de batalla; aquell dia, els tradicionalistes «*no sólo no asistieron al entierro, sino que Marcelino Corominas, Ramón Closa [...] y José Pensí se fueron momentos antes por la mitad [sic] de la calle con cestas en la mano, yéndose a comer y a merendar al bosque, el primero con todos sus familiares*». Es tractava, pels denunciants, d'una actitud clarament provocadora i mancada de respecte vers els excombatents.¹⁵¹

I a fe que, segons aquests, els tradicionalistes «derrotistas» de Solsona les van complir, aquelles suposades ordres d'Esteban Bilbao. Tot just prendre possessió, l'agost de 1940, de la Falange local els tradicionalistes van aval·lar favorablement els processats per responsabilitats polítiques, al mateix temps que conduïren al fracàs la prefectura local de FET y de las JONS: «*Ya el día siguiente deshicieron el Frente de Juventudes, ya no existe la Organización Femenina, cuyo local acaban de entregarlo a un comerciante sancionado por la Fiscalía provincial de Tasas; en los cerca de dos años, ni por una sola vez han sido llamados los excombatientes, no han celebrado acto ni Fiesta Nacional y desde entonces la Jefatura Local se convirtió y viene siendo el refugio y asilo de izquierdistas y revolucionarios*». Se'ls acusava d'haver organitzat, a més a més, amb l'objectiu d'enfonsar la Falange, el Centro de Cultura Popular, «*dónde con la vestidura de centro católico, utilizan para sus fines políticos y en donde se han esforzado a atraer a los jóvenes que pertenecieron al Frente de Juventudes, celebrando únicamente funciones teatrales, todas en idioma catalán, sin pagar contribución por café ni espectáculos*».¹⁵² Pot entendre's de les paraules de Serra que, darrere l'aparença d'un centre catòlic i a l'empara del bisbat, els tradicionalistes solsonins pretenien reorganitzar el cercle, un espai de sociabilitat pròpia per contrarestar els instruments de captació de la Falange.

L'escrit, sucós com pocs, concloïa amb una síntesi prou clara de la denúncia col·lectiva que presentava: «*Odian a la Unificación Política y persiguen el fracaso de la Falange y del Nacional Sindicalismo; forman grupo político con izquierdistas,*

¹⁵¹ Marcelino Corominas Feliu era el cap del tradicionalisme solsoní d'abans de la guerra: era el president del cercle de Solsona, delegat al Consell Comarcal Tradicionalista de Lleida i president de la Junta de Districte (Vegi's quadre 5.3). Corominas Feliu havia format part de la primera comissió gestora de Solsona, entre març i abril de 1939, de la qual també en formava part Ramon Closa Reig. Ambdós havien estat regidors de l'ajuntament dretà entre 1934 i 1936, sent Alcalde Josep Serra Forn.

¹⁵² Amb el nom de Centre de Cultura Popular es coneixia des dels anys 10 l'antiga Associació de Sant Lluís Gonçaga, que des de 1869 havia donat suport a la dreta confessional de Solsona. Cfr. SOLÀ GUSSINYER, Pere: «La repressió de la sociabilitat organitzada al primer franquisme...», art. cit., 2002, p. 1230.

*revolucionarios, voluntarios rojos y derechistas contrarios al nuevo Régimen; avalan y encubren la actuación de significados izquierdistas y, para lograrlo, se enfrentan, calumnian y persiguen a los ex-combatientes».*¹⁵³

Ara, doncs, des d'abril de 1941, el grup dels tradicionalistes gaudien del control de les dues institucions de poder local i comptaven amb el suport tant de Govern Civil com del Bisbe de Solsona, aquest darrer de «*muy conocidos antecedentes separatistas*» segons Pablo Serra. La ciutat estava profundament dividida, ho havia pogut comprovar l'inspector nacional d'excombatents que els dies 23 i 24 de gener de 1942 va visitar la prefectura local de Falange i es va entrevistar amb els excombatents de la localitat. Cap d'ells, dels excombatents, va assistir als actes programats pel tercer aniversari de la «Liberación».¹⁵⁴

Si bé es tracta d'una part implicada, els escrits de Pablo Serra ens ofereixen una clau de lectura del conflicte pel poder a Solsona. Pel que sembla un grup de tradicionalistes, amb el suport de potents industrials i comercials acusats d'esquerranosos i separatistes i del Bisbe Valentí Comellas, disputaven el control del poder a José Serra, al voltant del qual s'arregleraren bona part dels excombatents de la ciutat. Aquests darrers s'autoerigien com els veritables dipositaris de les essències de la *Nueva España*, al triomf de la qual havien contribuït en els camps de batalla. Per contra, els arreglerats al voltant de les restes del cercle tradicionalista de Solsona, encapçalats per Marcelino Corominas –ben probablement oposat a la Unificació com bona part de la direcció provincial carlina– comptaven amb el favor polític del Governador Civil, Juan A. Cremades, de qui tenim freqüents acusacions d'antifalangisme i simpaties catòliques i tradicionalistes, assistit de prop per Julio Gómez Mur i Javier Bernat Guixá. Es tractava, però, de dos bàndols de naturalesa únicament política?

5.5.2. El poder retorna als excombatents...

El 1943 hi hagué canvis significatius en aquesta correlació de forces. Cremades va ser rellevat en el Govern Civil de Lleida per José M. Pardo Suárez, qui va unificar els càrrecs de Governador i de cap provincial de FET y de las JONS. Per l'altra, moria el

---

¹⁵³ Aquest llarg escrit de Pablo Serra i altres dos excombatents, de 29-5-1942 a AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de Política Interior, Asociaciones, c. 44/4187.

¹⁵⁴ El 21 de gener de 1942, el cap provincial de FET y de las JONS, Cándido Sáez de las Moras, demanava al Govern Civil informació sobre l'Ajuntament i la prefectura local de Falange de Solsona. AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

Bisbe Valentí Comellas, que havia estat a la ciutat des de 1919.¹⁵⁵ El seu substitut va ser Vicent Enrique Tarancón, que va ocupar la diòcesi, de manera efectiva, des del 1945 fins el 1964.

La qüestió de l'Ateneu no havia acabat amb la clausura del local i la ratificació judicial. Continuaren els recursos i les querelles personals, fet que aprofundia la divisió i allargava el malestar que es vivia a Solsona. Fins al punt que el setembre de 1943 la comissió gestora encapçalada per Ramon Rovira va presentar la dimissió al Governador Civil Pardo Suárez.¹⁵⁶ El febrer de 1944 es va procedir al nomenament d'una nova comissió gestora, aquest cop presidida per Agustín Solé Xarpell, que a la vegada havia estat designat cap local i comarcal de FET y de las JONS de Solsona.¹⁵⁷ Una unificació dels càrrecs locals que devia pretendre acabar amb els enfrontaments. La presa de possessió de la nova comissió va ser del tot accidentada, amb incidents entre els regidors entrants i els sortints, segons els informes de la Guàrdia Civil.¹⁵⁸

Els ànims continuaven ben escalfats a Solsona. Uns dies abans de la incidentada presa de possessió, un grup de veïns influents de la ciutat –entre ells l'Alcalde sortint Ramón Rovira, Marcelino Corominas i José Mª Abrás¹⁵⁹– havien enviat un escrit a Franco, expressant l'oposició de bona part de la ciutat als nomenaments. S'acusava el nou alcalde i altres regidors de tenir uns orígens polítics «separatistes», com pot veure's acusació força habitual a Solsona on el catalanisme carlí havia estat destacat. Al metge forense Solé Xarpell se l'acusava d'haver prestat col·laboració econòmica als separatistes, d'haver militat a Nosaltres Sols, de ser fundador d'ERC, passant-se després al lerrouxisme, del qual va ser president a Solsona, d'haver fet el joc al comitè revolucionari, de ser anticlerical abans de la guerra.¹⁶⁰

¹⁵⁵ El 1919, Valentí Comellas havia substituït a Francesc Vidal i Barraquer com a administrador apostòlic de Solsona. A partir de 1933 va ser Bisbe de la diòcesi restaurada.

¹⁵⁶ Segons es desprén de l'escrit dirigit a Franco, el març de 1944, signat per diversos veïns entre els quals Ramón Rovira. AGA, Ministerio de la Gobernación, DGAL, c. 44/2762.

¹⁵⁷ AGA, Ministerio de la Gobernación, DGAL, c. 44/2762.

¹⁵⁸ AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

¹⁵⁹ Josep M. Abrás Roca va ser diputat provincial entre 1946 i 1949.

¹⁶⁰ Els signants eren: Ramón Rovira Pujol (encara Alcalde, excap local i comarcal de Falange, excombatent), Marcelino Corominas Feliu (president de l'extingida Comunió Tradicionalista i excap local de Falange), José Mª Abrás Roca (tinent provisional, excap local i comarcal de Falange), José Barrera Burés (excombatent, exdelegat sindical comarcal i exsecretari local i comarcal de Falange), Enrique Rovira Pujol (excombatent, Fiscal municipal lletrat), Jaime Parramón Botet (exdelegat comarcal de Informació e Investigación de Falange, exfiscal municipal), Juan Rovira Serra (president de la Cooperativa del Camp i

La investigació endegada pel Governador Civil, que no negava els orígens polítics dels denunciats, assenyalava Marcelino Corominas com a instigador de l'escrit i explicava que alguns d'ells es movien per raons personals, enveges i ambicions mercantils, ja que feia poques setmanes havien estat sancionats per la Fiscalía Provincial de Tasas.¹⁶¹ En l'informe redactat per la Dirección General de Seguridad s'era força explícit en relació a Corominas:

«Ninguno puede hablar de corazón de ideales falangistas, tradicionalistas y menos españoles, por ser una comarca eminentemente rica es por tanto cacique y más aún separatista, dedicándose todos denunciantes y denunciados al llamado "straperlo" en gran escala, y enviando sus mercancías a la provincia de Barcelona con la que tiene mejores comunicaciones y relaciones, obteniéndose cuantiosas cantidades en este negocio.

El pueblo está dividido en dos bandos, no políticos, sino mercantiles, uno es el denunciante con su cabecilla Corominas ya citado y el otro el denunciado, capitaneado por un Viladrich.

Este segundo es el que actualmente rige la comarca, tiene al médico Solé como Alcalde, su hijo Luis rige a la Comarcal de FET sin tener ningún cargo oficial en la misma, intenta cambiar a los Alcaldes de los pueblos vecinos para regir sus Secretarías y de esta forma teniendo controlada la comarca dedicarse a sus negocios tranquilamente.»¹⁶²

Són anys d'estraperlo i el territori despoblat i mig muntanyós de la comarca ofereix bones possibilitats. Interessos i beneficis econòmics es barregen amb els polítics. La denúncia, però, va ser desestimada. Tanmateix, la permanència d'Agustín Solé al capdavant de l'Ajuntament de Solsona va ser curta. El novembre de 1944, el Governador Civil de Lleida donava ordre de detenció contra l'alcalde de Solsona ja que, amb l'alcalde d'Esterri d'Àneu, Sebastián Ramonich Pallarés, «*noticiosos de la proximidad a sus poblaciones de grupos de rebeldes*», van abandonar la localitat i van fugir a Barcelona, «*actitud que repercutió de modo indudable, dando la sensación de inseguridad en los habitantes de las localidades afectadas*». Eren moments difícils, es va produir l'intent d'invasió guerrillera de la Vall d'Aran i es detectaven moviments rebels per tot el sector muntanyenc. Tothom calia que estés al seu lloc de responsabilitat. Els dos Alcaldes detinguts van ser desposseïts del càrrec, posats a la presó i se'ls va obrir un procés

---

excombatent) i Fernando Abrás Roca (alferes provisional, *caballero mutilado*). AGA, Ministerio de la Gobernación, DGAL, c. 44/2762.

¹⁶¹ Informe del Governador Civil al Director General de Administración Local, 20-5-1944. AGA, Ministerio de la Gobernación, DGAL, c. 44/2762. També disponible a AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

¹⁶² Nota informativa de la Dirección General de Seguridad, sector de Solsona, 19-5-1944. AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

judicial.¹⁶³ Ramón Sangrà Vendrell era nomenat nou cap local de FET y de las JONS de Solsona.¹⁶⁴

Els tinents d'alcalde es van succeir en les funcions d'alcaldia fins que el juny de 1945 es renovà la comissió gestora. Un d'ells, Pedro Mosella Isanta, va ser nomenat nou alcalde de Solsona, i Luis Viladrich, tinent d'alcalde. Els dos eren homes, amb el regidor Canal, del grup de Serra. Va ser el moment de reobrir el cas de l'Ateneu. Ja l'abril, un grup de veïns encapçalats per l'Alcalde en funcions, sol·licitaven al Governador Civil el retorn als seus propietaris dels béns intervinguts de l'Ateneu. L'assumpte es desencallà definitivament amb l'arribada de José Carrera Cejudo al Govern Civil lleidatà a finals de juny de 1945. La qüestió, per Carrera, era que l'Ateneu no disposava d'estatuts ni estava inscrit en el registre d'Associacions perquè, realment, no era una associació sinó d'una empresa particular. Aleshores, la resolució va ser cosa de poques setmanes. El 31 d'octubre de 1945, des de la Dirección General de Política Interior, s'emetia la resolució per la qual es deixava sense efecte la clausura del Café Ateneo de Solsona i s'aixecava la intervenció dels seus béns, que retornaven als seus legítims propietaris.¹⁶⁵ D'aquesta forma, el Café Ateneo tornava a obrir les portes i la dreta solsonina més vinculada al seu propietari, José Serra, recuperava el seu espai de relació.

Certament, com diu Jordi Guixé, el Café Ateneo de Solsona no va generar cap més conflicte d'interessos en l'àmbit polític i municipal.¹⁶⁶ Com tampoc tenim constància de cap altra intervenció del nou bisbe de Solsona, Vicente E. Tarancón, sobre la moralitat o no del cafè. Sembla que el bisbe s'allunyà de les lluites polítiques entre els dos sectors franquistes de la ciutat. Però no va ser la fi dels enfrontaments, que van persistir.

Hi ha constància, això sí, que el novembre de 1946 el Governador Civil José Carrera sol·licitava a la comandància local de la Guardia Civil informes sobre diverses persones proposades per renovar la comissió gestora. Hi havia, entre d'altres, Ramón Rovira Pujol, Marcelino Corominas Feliu, José Barrera Burés i Jaime Parramon Botet, tots quatre integrants del grup dels tradicionalistes. Mesos abans, un informe de la Dirección General

¹⁶³ L'ordre de detenció, la destitució i l'expedient incoat està disponible a AHL, FGC, Administració Local, c. 2030. També disponible a AGA, Ministerio de la Gobernación, DGAL, c. 44/2762.

¹⁶⁴ «Informe mensual del mes de noviembre de 1944», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 147.

¹⁶⁵ AGA, Ministerio de la Gobernación, Dirección General de Política Interior, Asociaciones, c. 44/4187.

¹⁶⁶ Cfr. GUIXÉ COROMINAS, Jordi: «El conflicte de l'Ateneu...», art. cit., 2004, p. 18.

de Seguridad assenyalava el funcionament irregular de la corporació solsonina, que actuava de forma partidista i en benefici propi.¹⁶⁷

Solsona continuava sent una localitat petita on tothom es coneixia, on tothom sabia dels moviments dels altres. Devia arribar a les orelles de l'alcalde (i cap local i comarcal de FET y de las JONS) rumors que s'estaven preparant relleus. Pedro Mosella envià al Governador Civil un informe sobre l'actuació de Rovira al capdavant de l'Ajuntament (1941-1944), en què se'l considerava responsable de la clausura de l'Ateneu a través de calúmnies i mentides, d'haver dividit en dos grups les dretes de la ciutat, d'actuar en molts casos de forma autoritària, i sempre en benefici de la seva clientela i en perjudici de la part contrària, identificada amb José Serra Forn. Un nou nomenament de Rovira era presentat com una amenaça per la pau social de la ciutat.¹⁶⁸

5.5.3. Eleccions per terços i estabilització del poder.

Suposem que per evitar maldecaps majors el Governador Civil va desistir de portar a terme els canvis. Cap moviment fins que la celebració d'eleccions municipals per terços reordeni la situació política de Solsona –devia pensar Carrera Cejudo. Tanmateix, la situació era tan complexa que poca cosa podien arreglar unes eleccions com les dels terços, atesa la correlació de forces d'uns i altres.

Aquella tardor de 1948 s'elegien nou regidors, tres per cadascun dels terços representatius. En el terç familiar van ser elegits Miguel Mª Flores Flaquer, Jesús Montaner Garriga i Domingo Pujol Planas, tots tres partidaris de José Serra. Per contra, en representació sindical sortiren elegits Marcelino Corominas Feliu (president del gremi tèxtil i de la pell de la comarca), José Barrera Burés (cap comarcal de Educación y Descanso) i Luis Jané Serra (secretari del gremi del metall), tots tres dels tradicionalistes, que pel que sembla tenien bon contacte amb el delegat sindical comarcal, Martín Seubrasembada Rosell, també «un dels seus». Finalment, de la llista corporativa resultaren elegits José Pujol Morist, Enrique Call Rovira i Ramón Pera Codina. El primer d'ells va ser votat pels dos grups, mentre que per desempatar els altres dos s'hagué de recórrer al recurs d'edat, decantant la balança del costat tradicionalista.

---

¹⁶⁷ Nota informativa de la DGS, 27-3-1946. AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

¹⁶⁸ AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

Era reflex de la profunda fractura política que dividia la ciutat de Solsona. El Governador Civil s'havia compromès a nomenar un Alcalde que gaudís del suport de la majoria dels regidors escollits, però en aquella situació resultava complicat prendre cap decisió. Carrera Cejudo va creure que l'elecció del representant del partit judicial de Solsona a la Diputació provincial acabaria de resoldre la qüestió. Els dos candidats eren Miguel Mª Flores i Marcelino Corominas, un de cada facció enfrontada. Va ser Flores l'elegit entre els compromissaris locals, però, segons denunciava Corominas, amb males arts i compra de vots.¹⁶⁹

El nomenament del nou Alcalde s'entenia decisiu, i cadascuna de les parts en litigi van jugar les seves cartes perquè no estaven disposades a perdre la partida. Els dos contrincants que s'havien perfilat per ocupar l'alcaldia eren José Serra i Ramón Rovira. Serra comptava amb el suport de la prefectura local i comarcal de FET y de las JONS, en mans de Mosella i Viladrich, així com el del representant del partit judicial a la Diputació provincial, Miguel Mª Flores. Per la seva part, Rovira era patrocinat pels tradicionalistes, al capdavant dels quals Marcelino Corominas movia les influències perquè intervinguessin a favor del seu candidat. Va enviar una carta a Juan Lavaquial (cap provincial del carlisme lleidatà abans de la guerra, significadament contrari a la Unificació) perquè demanés la intervenció del ministre tradicionalista Esteban Bilbao. No sabem si Bilbao intervingué, però si que ho va fer l'exministre lleidatà Eduardo Aunós, que envià una carta al Governador Civil interessant-se perquè fos nomenat Ramón Rovira. Deia que era «*amigo nuestro muy antiguo, es persona de toda confianza y providad que estoy seguro habría de desempeñar con eficiencia dicho cargo*». Els tres regidors del terç sindical, fins i tot, es dirigiren Franco, exposant la situació i intentant que avalés les seves demandes.¹⁷⁰

I els veïns de Solsona què hi deien en tot això? Assistien impàvids a la lluita de les persones de sempre pel poder, alienes als interessos reals de la localitat? Doncs no s'ho creguin. En una carta al Governador Civil, el gener de 1949, un grup de veïns demanaven «*encarecidamente*» que no fossin nomenats per l'alcaldia ni José ni Pablo Serra, ni Agustín Solé, ni Ramón Rovira, tots ells qualificats de veritables cacics, ja que «*de recaer en cualquiera de ellos implicaría una lamentable calamidad pública*». Aquests veïns no proposaven cap nom sinó senzillament que el Governador s'informés conscientment i

---

¹⁶⁹ Escrit de Marcelino Corominas al Governador Civil, 23-3-1949, AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

¹⁷⁰ AHL, FGC, Administració Local, c. 2030.

nomenés «*persona capacitada y ecuaníme que se preocupe por la buena administración de la ciudad y, sobre todo, por la paz de su vecindario*». Semblava una posició prou sensata i devia reflectir el sentiment general de la població, que veia que les lluites caciquils pel poder anava en detriment de la ciutat i els seus habitants. Ho expressaven de forma ben diàfana:

«[...] constituye una verdadera preocupación para el vecindario de Solsona el temor de que para Alcalde de su Ayuntamiento se nombre a alguna de esas personas de ánimo belicoso que constantemente están en inexplicable pugna con los que no piensan como ellos o no se hallan dispuestos a apoyar incondicionalmente sus afanes de encumbramiento político o sus propios intereses personales; lo cual además de perjudicar notablemente la buena administración de la ciudad, perturba la buena convivencia y la tranquilidad y la paz de los vecinos que no quieren prestarse a bajas maniobras o por el simple hecho de figurar en el bando político contrario.»¹⁷¹

La qüestió era que, segons deia una nota interna del Govern Civil, com que aquesta proposta «*no está avalada por ninguna persona competente para ello*», no podia ser tinguda en compte. Així, textualment. Finalment, davant l'oposició de bona part del consistori i –entenem– dels veïns de la localitat, a finals de juny de 1949 Carrera Cejudo nomenava José Serra i Forn nou alcalde de Solsona.

Després de vuit anys, José Serra tornava a l'Alcaldia de Solsona. Com es pot suposar, el retorn de Serra no va tancar el conflicte existent. Els cinc regidors contraris a Serra van continuar enviant cartes a Franco, acusant l'alcalde de tantes i tantes coses passades, apel·lant a la voluntat dels solsonins que s'havien manifestat a través de les urnes, presentant-se com els defensors dels interessos generals de la localitat. De poc van servir, perquè les autoritats governatives van tancar files al voltant de la decisió presa pel Governador Civil de Lleida. Els cinc regidors deixaren d'assistir als plens de l'Ajuntament, fins que van ser cessats del seu càrrec el febrer de 1950 per permanent absència injustificada. Mentrestant, el funcionament del consistori, amb problemes importants per resoldre com l'abastiment d'aigua potable, el pla d'eixample i reforma de la ciutat o les escoles nacionals, estava totalment paralitzat.¹⁷²

José Serra i Forn va ser Alcalde de Solsona fins el 1969, ininterrompudament. Durant el llarg període, ocupà diversos càrrecs provincials i estatals: va ser Diputat provincial en representació dels municipis del partit judicial (1955-1961), President de la Junta Provincial de Fomento Pecuario (1956-1961) i Procurador a Corts (1961-1964). Tot plegat

---

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² Escrit de José Serra al Governador Civil. AHL, FGC, Administración Local, c. 2030.

li serví per consolidar i reforçar el seu poder, no només polític sinó també social i econòmic, i poc a poc desactivar parcialment l'oposició dels seus oponents. No ho devia aconseguir del tot, però, perquè Serra mai aconseguí un consens general entre els diversos sectors de la ciutat. Resultaria interessant analitzar quin paper tingué el bisbe Tarancón en l'estabilització del poder de Serra, atesa l'àmplia influència del bisbat en tots els afers de la vida de la ciutat i el necessari beneplàcit episcopal per governar-la. Creiem que significativament amb el relleu de Tarancón de la diòcesi, el 1964, per José Bascuñana, es reavivà una certa oposició a l'Alcalde, que anà creixent en els següents anys fins que Serra va ser substituït. Qui el rellevà a l'alcaldia solsonina va ser Jaime Serra Jounou, tinent d'alcalde i president del Centro de Iniciativas y Turismo de Solsona. A més de delfí polític, parent directe de l'anterior alcalde.

L'interessant cas de Solsona, analitzat des de la microhistòria, ens ha mostrat com els diversos grups de poder social i econòmic d'una localitat lluiten pel control del poder polític. No és tan sols un conflicte polític entre dos grups de la dreta local solsonenca. Excombatents i tradicionalistes no s'enfronten únicament per dilucidar quin grup encarna els valors de la *Nueva España*, quin és el legítim dipositari del nou poder polític. El conflicte no és entre idees i formes d'entendre el *Nuevo Estado*, sinó entre persones i grups, amb uns interessos contraposats. S'utilitzen les etiquetes i banderes polítiques en benefici propi. Els tradicionalistes solsonins, contraris a la Unificació, gaudeixen del suport del bisbe Comellas i del Governador Civil Cremades i aconsegueixen parcialment afeblir l'estructura falangista en benefici d'entitats d'arrel catòlica. Els excombatents s'aferren a la contribució de sang, al sacrifici realitzat en pro de la Victòria per cobrar les recompenses de poder. Ajuntament i prefectura local de Falange es converteixen bastions que s'utilitzen en la lluita pel poder dels primers anys de la dictadura franquista. Progressivament les etiquetes polítiques s'aparten, en perviu un record cada cop més llunyà, i només són recuperades en moments puntuals per brandar-les contra l'oponent. Entre els excombatents hi ha tradicionalistes i entre els tradicionalistes hi ha excombatents. Darrere les denominacions interessades hi roman la xarxa personal que els dona vida, la fractura és entre «nosaltres» i «ells», cada individu és o «un dels nostres» o «un dels seus».

El poder polític és el reflex més vistós d'una determinada posició de domini socioeconòmic en la comunitat, a la vegada que és font de poder econòmic i social. El seu control ofereix mecanismes d'autorepresentació i de reproducció del poder, que es

distribueix no només per les vies formals i institucionals sinó també per altres canals (menys vistosos, més subtils) de solidaritats, xarxes i clienteleles. I més encara quan aquest poder polític no és ni s'exerceix de forma democràtica.

Hi hem pogut observar les línies de continuïtat en els poders locals que es manifesten per damunt dels trencaments i canvis històrics. Com el poder local, de base social, econòmica i política, s'adapta a unes circumstàncies històriques canviants. Com perviuen formes de domini que es remunten als temps de la Restauració i que, amb una sòlida base social, econòmica i política, s'expressen en fidels xarxes d'amistats, solidaritats i dependències. Malgrat el discurs regenerador del *Nuevo Estado* i de la Falange, «els de sempre» demostren una extraordinària capacitat amfíbia d'adaptació a les circumstàncies polítiques. Els interessos econòmics i polítics es barregen, s'entrelliguen, s'identifiquen.

CAPÍTOL 6

EL PROJECTE FALANGISTA DE SOCIALITZACIÓ DE LA JOVENTUT ESPANYOLA.

«¡Dénos usted su hijo! Haremos de él un cristiano que desafía a la muerte. Un falangista que desafía al cansancio. Un camarada que desafía las injusticias del mundo. Su risa será alegre, porque reirá pensando en el resurgir de la Patria. Su mirada será noble, porque la habrá aprendido de nuestro Caudillo. Sus acciones serán flechas rectas hacia la verdad, porque las moverán un sentimiento forjado en José Antonio»

La Mañana, 28-9-1939.

El Decret d'Unificació de 19 d'abril de 1937 va constituir FET y de las JONS com un instrument totalitari al servei del *Nuevo Estado* franquista. FET y de las JONS, deia el decret, fusionava la força tradicional representada pel Requetè i la nova força de la Falange en una sola entitat política nacional, partit únic, «enlace entre el Estado y la Sociedad, garantía de continuidad política y de adhesión viva del pueblo al Estado».¹ Amb l'horitzó d'integrar les masses a l'Estat, el Partit Únic pretenia organitzar i enquadrar tota la població espanyola segons sexe, edat i professió i exercir de corretja fonamental de les ordres de l'Estat a la societat i recollir-ne d'aquesta els impulsos vitals per projectar-los a aquell. FET y de las JONS havia de marcar les línies ideològiques del règim, havia de formar i oferir el personal polític per les institucions polítiques i a través dels diversos instruments de penetració social (Sección Femenina, Organizaciones Juveniles-Frente de Juventudes, Sindicatos, Auxilio Social) havia de controlar, enquadrar, socialitzar la població espanyola, nacionalitzar les masses per integrar-les al *Nuevo Estado*, que, d'acord amb el paper principal de Falange, havia de ser nacionalsindicalista, totalitari, prenent com a model de funcionament l'estat feixista italià.

L'èxit o fracàs parcial de FET y de las JONS, com a partit de masses de caràcter totalitari, rau tant en la seva capacitat d'influència i control de l'Estat com en la seva capacitat de capil·larització social, de penetració en la societat espanyola. Un retrat de la incidència real del Partit Únic franquista en la societat lleidatana ens porta a centrar-nos fonamentalment en tres aspectes: la socialització de les joventuts, la seva capacitat d'enquadrament de la societat (dones i treballadors), i el seu paper com a agent de control social de la població durant la postguerra.

---

¹ Decreto núm. 255, BOE, núm. 182, 20-4-1937.

****

El règim franquista va compartir amb la resta de règims autoritaris i feixistes del moment la preocupació o interès per l'enquadrament i l'adoctrinament de la joventut.² Entenem el concepte de socialització com el procés a través del qual els joves adquireixen actituds, valors i creences al voltant del seu sistema polític, o la manera que assimilen una determinada orientació política de l'entorn. La historiadora nord-americana Tracy H. Koon, en un estudi pioner sobre el feixisme italià, assenyala que l'objectiu de la socialització política és convertir el comportament dels joves en formes polítiques i socials acceptables, fer-los membres funcionals de la societat en què viuen. Tots els règims feixistes, des dels inicis, realitzaren esforços conscients i deliberats per transmetre als joves els valors, actituds i creences fonamentals pel manteniment del sistema en el futur. Analitzar aquest procés de transmissió cultural és atendre els mecanismes de reproducció cultural i social de tot sistema polític.³

La tasca d'adoctrinament i socialització política dels joves espanyols durant el règim franquista va recaure principalment en FET y de las JONS, el partit únic, i el Frente de Juventudes va ser l'agent principal per portar a terme la particular «política per mitjà de la joventut».⁴ Per a garantir la realització de la «revolució nacionalsindicalista» i continuïtat del Movimiento era necessari formar les masses juvenils en un sentit falangista, adoctrinar-los en els ideals i valors de la Falange. Calia formar quadres dirigents del Partit, calia aprofundir la feixistització de la societat espanyola, calia acabar amb el poder real dels sectors més conservadors d'aquesta, calia edificar el projecte del *Nuevo Estado* falangista. Totes aquestes tasques eren encomanades a la joventut, i, per tant, calia formar-la.

---

² Per una visió comparativa de les relacions entre les dictadures autoritàries i feixistes d'entreguerres amb la joventut, vegi's MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras. Propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007.

³ KOON, Tracy H.: *Believe, Obey, Fight. Political socialization of youth in fascist Italy, 1922-1943*, Chapel Hill / London, University of North Carolina Press, 1985, p. XV. Continua resultant ben interessant l'article de GERMANI, Gino: «Political Socialization of Youth in Fascist Regimes: Italy and Spain» a HUNTINGTON, S. P. / MOORE, C. H.: *Authoritarian Politics in Modern Society. The dynamics of established one-party systems*, Nova York-Londres, Basic Books, 1970, pp. 339-379.

⁴ Alguns dels trets que defineixen la «política por la joventut» pròpia dels règims totalitaris serien la imposició de dalt a baix, que enquadra i se serveix dels joves, que els mobilitza, domestica i adoctrina, que els capta i instrumentalitza el seu idealisme en benefici del sistema, que els incita a una tensió heroica. En definitiva, que l'Estat és «*amo absoluto de las juventudes*». La tipificació de diversos models de polítiques de joventut a SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes. Política de juventud en la España de postguerra (1937-1960)*, Madrid, Siglo XXI, 1988, pp. 8-11.

El monopoli estatal de la socialització de la joventut espanyola per la Falange va topar amb l'atribució de la política educativa del nou règim als sectors tradicionals vinculats a la dreta catòlica. El ministeri de Educación Nacional, amb Pedro Sáinz Rodríguez primer i després José Ibáñez Martín, va endegar una legislació educativa favorable a l'ensenyament privat religiós i als valors defensats per l'Església catòlica, que va concretar-se amb la Ley de Educación Nacional (1943).⁵ La principal preocupació de l'Església espanyola, com ha observat Cámara Villar, no es dirigia tant en els plantejaments pedagògics de la Falange, sinó en que l'opció estatalista d'aquesta li suposés la pèrdua d'un instrument de control ideològic sobre el qual havia exercit una tutela de segles i havia estat la base del seu poder social i polític.⁶ El cas és que Falange no tenia un model educatiu propi dibuixat i les seves línies generals anaven cap a un control estatal (a través del Partit) d'una formació que havia d'incloure la vessant política, el paper molt important que concedia a l'educació física i el radical rebuig del model laic i progressista de la República. Del model tradicional també en rebutjava alguns aspectes, com per exemple la perpetuació d'un model social desigual i injust; en compartia tanmateix el caràcter catòlic, la separació de sexes, els valors fonamentals de l'autoritat i la disciplina en l'educació. En qualsevol cas, i especialment durant els anys de bonança internacional per l'horitzó falangista (1939-42), el Partit Únic va aconseguir ocupar algunes parcel·les en l'entramat educatiu: se li va encomanar l'enquadrament i el control ideològic del professorat, dels estudiants universitaris i, en general, el de la joventut; se li va donar representació en les juntes provincials i municipals d'ensenyament primari; es va encarregar als instructors del Frente de Juventudes l'obligatòria educació política, física i esportiva a les escoles.⁷ En paral·lel, i no sempre d'acord amb la Falange, l'Església catòlica també va conservar i utilitzar el seu llarg bagatge doctrinal associatiu per captar i socialitzar la joventut. L'enfrontament soterrat entre les posicions falangistes i catòliques pel control de l'educació, que en el fons traslluïa la pugna pel control de les futures elits dirigents del país, va tenir el màxim vigor en els primers anys de la guerra mundial, encara

---

⁵ Segons Alicia Alted, el control de l'educació i l'ensenyament per part de l'Església (que tradicionalment havien estat en les seves mans) era, per una part, la contrapartida exigida per aquesta per la legitimació i suport prestat en la sublevació i, per una altra, un reflex de la composició sociològica dels elements civils que donaren suport a la sublevació. Cfr. ALTED, Alicia: «Notas para la configuración y análisis de la política cultural del franquismo en sus comienzos: la labor del Ministerio de Educación Nacional durante la guerra» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), p. 217-218.

⁶ CÁMARA VILLAR, Gregorio: *Nacional-catolicismo y escuela. La socialización política del franquismo (1936-1951)*, Jaén, Hesperia, 1984, p. 127.

⁷ MORENTE VALERO, Francisco: *La escuela y el Nuevo Estado. La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943)*, Valladolid, Ámbito, 1997, pp. 112-119 i, en concret, p. 156, nota 85.

que els principals intel·lectuals del règim més aviat propugnaren una síntesi entre el pensament falangista i el pensament catòlic que no pas la defensa del model escolar feixista en què l'Església ocupava un lloc secundari en l'educació respecte a l'Estat. Cosa que, segons Francisco Morente, ha de ser considerada una claudicació dels principis feixistes en benefici dels plantejaments educatius de l'Església.⁸

Els règims feixistes, en plena hegemonia i expansió, serviren de model a la Falange per la institució dels organismes d'enquadrament i socialització de la joventut espanyola. A Itàlia, l'Opera Nazionale Balilla (ONB) i després la Gioventù Italiana del Littorio (GIL), i a Alemanya la Hitlerjugend (HJ), com a organitzacions exclusives, havien aconseguit la mobilització totalitària de les joventuts, amb uns resultats envejables respecte els seus objectius.⁹ Seguint aquests models, la *Ley de 6 de Diciembre de 1940* va instituir el Frente de Juventudes, en el qual estaven enquadrats amb caràcter obligatori tots els joves espanyols entre 7 i 21 anys.

6.1. La Organización Juvenil de FET y de las JONS (1937-1940).

Com a pròleg o antecedent del Frente de Juventudes, la Falange havia disposat de la Organización Juvenil, creada amb els Estatuts de FET y de las JONS que havien resultat de la Unificació política, aprovats l'agost de 1937. El naixement de les OO. JJ. (denominades tan en singular com en plural) va significar la unificació dels *Pelayos* tradicionalistes i els *Flechas* falangistes, els principals grups infantils i juvenils que s'havien mobilitzat durant la guerra civil en el bàndol franquista. Mentre els *pelayos* tradicionalistes ja existien des de feia uns quants anys, els *flechas* (inicialment *balilla*, per mimesis de la denominació italiana) van començar a organitzar-se el setembre de 1936 a Mallorca i Eivissa i principis de 1937 a Valladolid i Sevilla, des d'aleshores com a Organización Juvenil, amb uns estatuts aprovats. En ambdós casos, les seves activitats es reduïen a prestar diversos serveis d'ajut als combatents i a participar en manifestacions públiques i desfilades. A diferència

---

⁸ *Ibíd.*, pp. 115-116. Cfr. PEMARTÍN, José: *Qué es «lo Nuevo»... Consideraciones sobre el momento español presente*, Madrid, Espasa-Calpe, 1940 (3a ed.); LAÍN ENTRALGO, Pedro: *Los valores morales del nacionalsindicalismo*, Madrid, Editora Nacional, 1941.

⁹ Per contrastar els diversos models europeus i els seus resultats, vegi's el nostre article GELONCH SOLÉ, Josep: «Jóvenes y fascismo en Italia. La socialización de la juventud durante el ventenio fascista (1922-1943)» a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras...*, op. cit., 2007, pp. 19-54. En una similar línia comparativa, CAÑABATE, José A.: *Las organizaciones juveniles del régimen franquista (1937-1960)*, Palma de Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2004, pp. 43-53, ens ofereix una molt bona panoràmica dels models internacionals pel règim franquista, com foren la ONB-GIL italiana, la HJ alemanya i la Mocidade Portuguesa (MP).

dels responsables del SEU, que mai van estar d'acord amb la unificació, els dirigents de la nova OJ varen exaltar la creació del Partit Únic.¹⁰

La OJ unificada va ser dirigida inicialment pel mallorquí Mateo Torres Bestard, delegat nacional; un subdelegat nacional, Manuel Mergelina Laraña, i un Consejo Nacional format per 5 vocals: Manuel Lastón, Julián Pemartín, Pedro Gamero del Castillo, José Mª Zabala i Ramón Marcos Daza. La direcció va recaure exclusivament als falangistes, i hi destacava la presència del grup sevillà (Mergelina, Pemartín i Gamero). S'organitzaren els afiliats segons el sexe i l'edat. La rama masculina va dividir els nois en tres categories: *pelayos* (de 7 a 10 anys), *flechas* (de 10 a 17 anys) i *cadetes* (de 17 a 19 anys). Les unitats d'enquadrament van ser: *l'esquadra* (amb sis afiliats), el *pelotón* (dues esquadres), la *falange* (tres pelotones), la *centúria* (tres falanges), la *bandera* (tres centúries) i la *legió* (tres banderes). Per la seva part, la rama femenina va dividir les noies en tres categories: les *margaritas* (de 7 a 10 anys), les *flechas femeninas* (de 10 a 14 anys) i les *flechas azules* (de 14 a 17 anys).¹¹

Quadre 6.1. Enquadrament a les OO. JJ., segons sexe i edat.			
Edats	Rama Masculina	Rama Femenina	Edats
7-10 anys	Pelayos	Margaritas	7-10 anys
10-17 anys	Flechas	Flechas femeninas	10-14 anys
17-19 anys	Cadetes	Flechas azules	14-17 anys

A Catalunya, per la seva condició de rereguarda republicana, no s'organitzà la Organización Juvenil fins l'entrada de les tropes franquistes, l'abril de 1938. Els primers dies de l'ocupació, el diari falangista lleidatà *Ruta* cridava a l'afiliació a la Organización Juvenil, tot recordant l'assistència obligatòria a la instrucció i als deures militars quan se'ls demanés.¹² Com s'ha anotat amb anterioritat, el primer delegat de l'Organización Juvenil a Lleida va ser Álvaro Ardura Baragaña, mentre que el voluntari alemany Horst Frische era instructor de les milícies juvenils.¹³ Ben aviat el delegat provincial d'OJ enviava circulars i

¹⁰ Pels orígens de la OJ, vegi's CAÑABATE VECINA, José A.: «Por el Imperio hacia Dios: la trayectoria de l'Organización Juvenil (1937-1940) a Espanya» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés Recerques, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 669-685.

¹¹ SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, pp. 36-38.

¹² *Ruta. Órgano de FET y de las JONS*, 22-4-1938.

¹³ MEZQUIDA GENÉ, Luis M^a: *La Batalla del Segre...*, op. cit., 1972, p. 73. No hem trobat els nomenaments d'aquests càrrecs d'OO. JJ. al BMFET. Mezquida afirma que Carlos Cava de Llano va succeir a Ardura al

ordres a les prefectures locals de Falange dels pobles ocupats perquè nomenessin delegats locals del servei i posessin en marxa l'obra de les joventuts. Era una obra prioritària, l'enquadrament de les joventuts. S'indicaven molt clarament quines normes havien de seguir els delegats locals d'OJ. Calia procedir immediatament a l'allistament de tots els nois que volguessin participar a l'organització, dels quals s'havia de portar un estricte control; a més d'un local per centralitzar els serveis de la delegació, calia obrir un quarter de joventuts on, almenys en els primers temps, els afiliats hi fessin vida casernària. El lema del rètol dels locals havia de ser el de l'organització: «Por el Imperio hacia Dios». Calia iniciar-los en la formació premilitar a través d'un instructor preparat, formant així mateix una banda de cornetes i tambors per interpretar es marxes militars. Igualment calia cuidar llur formació patriòtica a través d'una biblioteca on disposessin de les principals obres de Falange i l'organització de conferències per part de bons militants nacionalsindicalistes de la localitat i la comarca. Sobretot, calia cuidar molt la seva disciplina, era molt important. S'havia de procurar d'organitzar marxes cada diumenge, després d'haver assistits en formació a la missa major. Aquesta mena d'activitats els agradava als nois i noies, i podien animar a tots aquells que encara no s'havien afiliat a l'organització per fer-ho.¹⁴

La voluntat hi era, però la situació bèl·lica tant present aquell primer any i la poca o nul·la disponibilitat de mitjans en feia una veritable quimera. Uns mesos més tard, l'octubre de 1938, el cap local de Falange d'Albesa declarava en un informe que ja s'havia engegat l'organització juvenil al poble, a la qual estaven inscrits 72 nois, repartits en els diversos grups d'edat. Però podien ser més, el cap local creia que almenys una cinquantena més es podien aconseguir. Era necessari invertir més esforços en propaganda i en inculcar els valors falangistes als joves inscrits, ja que «*el orgullo y entusiasmo de ser Pelayos, Flechas y Cadetes es solamente regular*» –declarava. La instrucció i disciplina dels joves també deixava bastant que desitjar, feia falta un instructor per formar els afiliats en el maneig dels fusells i de les cornetes. Eren els primers mesos de l'ocupació franquista i l'organització juvenil començava a prendre forma, amb moltes dificultats materials i certa passivitat de les famílies per afiliar els seus fills.¹⁵

---

capdavant de la delegació d'OO.JJ., si bé no n'hem trobat cap constància. La primera notícia de nomenament és el de Manuel González Moreno, el juny de 1940, que apareix a *La Mañana*.

¹⁴ «Normas previas para el delegado de Organizaciones Juveniles», s/d (1938), ACN, Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

¹⁵ Informe i comunicació del cap local de FET y de las JONS d'Albesa a la delegació provincial de OO. JJ., 14-10-1938 i 17-10-1938. ACN, Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

Les activitats de les Organitzacions Juvenils eren bàsicament, durant aquells primers mesos de l'organització del *Nuevo Estado* a Lleida, l'assistència als actes commemoratius del calendari ritual (veure Quadre 3.4), les celebracions i les desfilades periòdiques, totes elles a l'aire lliure, amb un alt component d'enquadrament dirigit al més pur estil militar, sense un pla de formació mínimament estructurat.¹⁶ Les centúries de joves uniformats, marcialment enquadrats i formats en el maneig de les armes, escenificava la força present i futura de la *Nueva España*, en camí decidit i triomfal cap a la conquesta del Imperio. «Por el Imperio hacia Dios» era el lema de la OJ, com després ho serà del Frente de Juventudes. La idea de la grandesa de l'Espanya imperial era molt present en el discurs que es transmetia als joves, peça fonamental en l'engranatge d'un poble que havia de recuperar el veritable camí perdut, tenyit de blau com la camisa de Falange:

«Es azul y de recia tela, porque azul simboliza Imperio. Azul es el mar que surcaron por vez primera hombres españoles en busca de nuevos destinos gloriosos.

Azul es el cielo, bajo cuyo manto España escribió páginas gloriosas en el libro de oro de la historia.

Cuando queremos contemplar algo inmenso sublime no fijamos la vista en obras humanas, sino que miramos al Cielo, al mar.

Y recia tela significa trabajo, sacrificio, auteridad. De recia tela viste el hombre que da un fin provechoso a su vida.

José Antonio quería que las armas de la guerra, junto con las de la paz, cuyo fundamento es el trabajo, formasen un arco tenso, muralla inexpugnable sobre la cual España, la inmortal España, volverá a ocupar el trono de Imperio floreciente, y será la Nación temida, respetada y admirada en todo el mundo.

En tanto, miles de flechas aprenden el manejo de fusil para cooperar ardientemente y defender la Victoria que tanta sangre joven ha costado.»¹⁷

El 2 d'abril de 1939, entre les celebracions del primer aniversari de la «*liberación*» de la capital lleidatana, el cap provincial de FET y de las JONS Javier Bañeres va oferir els banderins a les dues primeres centúries de OJ, que portaren els noms d'Eduardo Cava de Llano i Jaime Rubió, dos màrtirs locals, el primer falangista i el segon tradicionalista catòlic, dos models per als joves *flechas*. L'endemà, el 3 d'abril, les Organizaciones Juveniles de Falange protagonitzaren una desfilada amb torxes enceses, des de rambla de Ferran fins a la rambla d'Aragó.¹⁸

¹⁶ Cfr. CAÑABATE VECINA, José A.: «Juventud y franquismo en España: el Frente de Juventudes (1940-1960)» a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras...*, op. cit., 2007, p. 143. Les consignes reflectien els aspectes més jeràrquics, uniformitat, disciplina i marcialitat de la OJ: «Jamás toleraremos todas las opiniones, porque ello supone que no tenemos ninguna convicción», «La lucha es un descanso para el espíritu fuerte», etc. *La Mañana*, 29-9-1939.

¹⁷ «Nuestra camisa azul», *La Mañana*, 22-2-1940.

¹⁸ *La Mañana*, 2-4-1939. Ja hem vist anteriorment Eduardo Cava de Llano entre els estudiants falangistes de Lleida. Per la seva banda, Jaime Rubió havia estat destacat militant de l'Associació d'Estudiants

Les Organizaciones Juveniles no només desfilaven en els actes de celebració de la capital, sinó que també ho feien als pobles. El 26 de juny de 1939, a Alcanó (Segrià), les formacions juvenils del poble i una representació de les d'Aspa, tingueren un especial protagonisme en l'entronització del Sagrat Cor de Jesús a l'església parroquial. Enmig de l'aclamació del veïnat –diu la crònica–, entraren les dues formacions entonant l'Himne Nacional. Després desfilaren davant les autoritats i, a l'hora dels parlaments, va prendre la paraula el subdelegat comarcal de OJ, el qual «*requirió a todos los niños a afiliarse a la Organización, ensalzando la labor que en ella se realiza*».¹⁹

La tasca proselitista de captació de les joventuts espanyoles no cessava. A la premsa continuaven apareixent crides a l'afiliació dels joves a la OJ. A partir del juliol de 1939, la OJ disposava periòdicament d'una pàgina a *La Mañana*, on aprofitava per oferir als infants i adolescents lleidatans totes les avantatges de l'organització:

«¡Leedme!

O traigo la voz de la Falange, que es unidad de doctrina, grandeza de espíritu y libertad de acción, siempre que esta sea por las causas de Dios y de España.

[...] Organizaciones Juveniles es la escuela en la que aprenderás la unidad de doctrina, grandeza de espíritu y libertad de acción que acabo de glosaros. Iremos forjando en vosotros el cristiano y el español de mañana, encuadrado en un marco netamente nacional-sindicalista.

En Organizaciones Juveniles encontraréis camaradas que sentirán con vosotros las alegrías del vivir una vida en servicio de España; encontraréis también apoyo en vuestros desfallecimientos y aliento en vuestras empresas. Esto es lo que se propone Organizaciones Juveniles, formad en ellas, si sentís en vuestro corazón el orgullo de españoles y de cristianos.

Os esperamos...»²⁰

L'estiu de 1939 s'organitzaren els primers campaments al Pirineu lleidatà, un per nois i un altre per noies i a les pàgines de la premsa s'explicaven els seus objectius, els valors militars del sacrifici i la disciplina, l'interclassisme de la Falange, la forja de les noves generacions espanyoles i el camí de l'*Imperio*:

«La finalidad de nuestros Campamentos es crear hombres sanos y disciplinados para la Patria. Y mujeres con la formación y el espíritu de sacrificio para colaborar con el Estado en la educación de la Juventud. De este modo, no desvalorizaremos la familia, sino muy al contrario, la prestaremos cohesión y un sabor más español y cristiano. De nuestros Campamentos han de salir los nuevos padres y la nuevas madres con un más elevado vigor físico y un acendrado sentido espiritual.

Tradicionalistes, gran orador i propagandista, se'l considerava «*el Mella de los jóvenes, el lírico que arrebatava*». Havia presidit el 1936 els Joves d'Acció Catòlica.

¹⁹ «Concentración sub-comarcal de OO. JJ. en Alcanó», *La Mañana*, 8-7-1939.

²⁰ «A vosotros, a los que no llegó nuestra voz...», *La Mañana*, 12-7-1939.

[...] No admitimos, por tanto, la coeducación, porque comprendemos que la mujer ha de reunir cualidades más exquisitas que las del hombre, cuidando de la finura de sus sentimientos.

Impulsaremos también –y los Campamentos serán un medio– la unión entre ricos y pobres, entre estudiantes y obreros, pues todos trabajamos para lo mismo: para conseguir la Unidad, Grandeza y Libertad de España. Nadie será privilegiado ni preferido; todos serán admitidos como trabajadores al servicio de nuestro Ideal.

La enseñanza de nuestros Campamentos será doctrinal y religiosa. Para ello, se darán conferencias destinadas a explicar nuestro puntos políticos y nuestra idea católica.

No se crea, pues, que nuestros Campamentos de verano son unos centros burgueses de veraneo. Son, únicamente, las primeras forjas de nuestra España Imperial, la primera tienda de campaña en la áspera marcha hacia nuestro incombustible Destino.»²¹

En un altre article de la mateixa pàgina de les Organizaciones Juveniles s'exhortava a la joventut a inscriure's, oferint com a reclam el Campament «San Marcial», instal·lat a la localitat de Cabdella:

«Ya se oyen las voces de alegría.

Los camaradas tienen por tema del día los Campamentos de Organizaciones Juveniles.

Nunca en Lérida se vió lo que con tanto celo se viene preparando hace ya algunos días: los Campamentos.

Los Campamentos e O.J. serán una muestra más de que la Falange es la iniciadora del cometido que señaló Franco para nuestra España. ¿Quién lo nega?

[...] Y hoy que todavía se contemplan los horrores de esa tragedia inmensa, FET y de las JONS inicia su labor de reconstrucción de este pueblo español que ha de forjar el Imperio azul de nuestros soldados.

Bajo aquellos montes de inaccesibles cumbres, embriagados por el aire cálido de una Naturaleza salvaje, nuestros camaradas sentirán la doctrina de lucha y sacrificio que con anhelo infinito nos brindó en vida José Antonio. Allí, los que viviendo entre cojines, se acostumbraron a la holganza, se convencerán que Falange es sacrificio y que un pueblo que aspira a triunfar tan solo en la ruta que se tiene señalada, necesita como elemento imprescindible, base de la más honda disciplina y del más puro ideal, ese mismo SACRIFICIO.

[...] España os necesita para su guarda y si es preciso para agredir cuando y a quien sea en defensa de nuestro honor y nuestra historia.

[...] Recuerda, pues, camarada, en cada momento y más ahora que se va a formar el primer Campamento de la O.J., que PARA SERVIR A ESPAÑA TU CUERPO HA DE SER FUERTE Y TU ALMA, SANA.»²²

Les noies també eren cridades a afiliar-se a la O.J. com a pas previ per entrar a formar part de la Sección Femenina, apel·lant al seu futur de mares:

«[...] Vosotras que sois las futuras madres de la Nueva España, sois las que habéis de tener mayor entusiasmo en saber formar un hoy auténticamente español y cristiano. Y para serlo, tenéis que principiar viniendo a O.J.F. a por vuestra solicitud de ingreso. Ya sabéis que la O.J.F. comprende las secciones:

Margaritas, de siete a diez años.

Flechas, de once a catorce años.

Flechas azules, de quince a diez y siete.

---

²¹ «Campamento», *La Mañana*, 12-7-1939.

²² «Camarada escucha...», *La Mañana*, 12-7-1939.

Después de esta edad pasarás a ser camarada de la Sección Femenina, pero antes tenéis que hacer el juramento de FET y de las JONS.»²³

Deu noies de la OJ femenina, seleccionades per la Sección Femenina, van tenir el privilegi de passar uns dies amb les noies gironines al campament d'estiu «Cádiz», situat a Aiguafreda (Girona). La premsa informava el bé que s'ho passaven les lleidatanes i del ben organitzat que estava el campament, format per «unos espléndidos chalets y una organización esmeradísima [...] Todo él situado en medio de un bosque y de cara al mar. Es un paraje delicioso donde está emplazado, con abundantes pinos, ricas aguas y una playa admirable para todas las camaradas alojadas en el campamento y para ellas solas. Allí toman sus baños de sol, saltan, corren y disfrutan de las bellezas de la naturaleza. No escatima las excursiones en barca y cuanto contribuye al desarrollo físico de las camaradas». L'activitat física combinada amb la pràctica religiosa, amb una missa diària al matí oficiada pel capellà del campament.²⁴

No disposem de dades d'afiliació juvenil durant aquells primers temps de la OJ lleidatana. Segons José Antonio Cañabate, el final de la guerra va provocar una afiliació massiva a totes les seccions de FET y de las JONS, inclosa la OJ. Sáez Marín parla de diversos centenars de milers d'afiliats a finals de l'estiu de 1939.²⁵ Tanmateix, l'informe de la inspecció realitzada per Pablo Ruiz de Alda a la prefectura provincial de FET y de las JONS, l'agost de 1939, assenyalava que la OJ tenia «un desarrollo rudimentario. La única muestra de vitalidad es el campamento de verano instalado en la montaña. En el papel tienen 100 Delegaciones locales de O.J. pero en realidad sólo funcionan bien 12».²⁶ El deficient desplegament inicial de la OJ va anar paral·lel al de la mateixa prefectura provincial, que encara per aquelles dates no disposava ni de delegacions ni de caps locals en bastants pobles de la província. La situació de la OJ als pobles contrastava amb la de la capital i era motiu de preocupació. Segons alguns escrits dels propis falangistes, l'OJ de molts pobles no responia a allò que se'n esperava i es desitjava. Els preocupava l'educació dels nens i nenes en aquelles llargues hores que no estaven a l'escola i campaven a les seves. L'organització juvenil havia d'oferir un espai d'activitat, relació i formació durant aquelles hores i, en coordinació amb l'escola, fomentar la responsabilitat dels joves. Per

²³ «Organizaciones Juveniles Femeninas», *La Mañana*, 26-7-1939.

²⁴ «Diez camaradas leridanas de la Sección femenina en el campamento "Cádiz"», *La Mañana*, 1-9-1939.

²⁵ CAÑABATE VECINA, José A.: «Juventud y franquismo en España: el Frente de Juventudes (1940-1960)», art. cit., 2007, p. 143. SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, p. 89.

²⁶ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

això, insistien en què si la direcció i organització de la OJ local podia recaure en un mestre, millor que millor.²⁷

La Organización Juvenil, en la seva pàgina periòdica al diari *La Mañana*, el 28 de setembre de 1939 publicava una carta que il·lustrava prou bé la reticència de molts afiliats al partit a l'enquadrament dels seus fills a l'organització falangista:

«Pero a la Falange, tan distinta de los partidos que V. acostumbraba, no se le gana con la materia sino con el espíritu. En una palabra: Más que monedas queremos y exigimos su hijo. [...]

Usted no comprende nuestros modos. Sé incluso que sin sonrojarse demasiado las innúmeras banderas de su solapa, ha llegado usted a censurar esa reunión sin clases ni diferencia de los Campamentos. Ese estilo seco y luminoso como la verdad, que imponemos a nuestros muchachos. Esa vida sana y oreada, abierta a los cuatro vientos de la pureza y de la virtud, tan distinta, ¿verdad, señor!, a la que usted vivió. Y, claro, teme por su hijo... Y aquí sí que coincidimos: ¡También tememos nosotros por él!

Tememos que siga su camino y crezca enfermo de cuerpo y de espíritu, incapaz de ofrendar a esa España que usted tiene siempre en los labios, los servicios que ya prometen [...]

¡Denos usted su hijo! Haremos de él un cristiano que desafía a la muerte. Un falangista que desafía al cansancio. Un camarada que desafía las injusticias del mundo. Su risa será alegre, porque reirá pensando en el resurgir de la Patria. Su mirada será noble, porque la habrá aprendido de nuestro Caudillo. Sus acciones serán flechas rectas hacia la verdad, porque las moverán un sentimiento forjado en José Antonio.

Entonces, sólo entonces, cuando lleve cerca de sus solapas rendidas de insígnias, la alegría juvenil de un flecha español, cuando su hijo sea falangista, podrá con verdad hacer ostentación de su patriotismo.

Mientras, no. Que no aceptamos la mísera contribución de sus monedas, mientras nos esconde y sustrae su mejor tesoro: ¡El alma de ese hijo que ya debía ser flecha!»²⁸

El to d'exigència de la carta reflectia una realitat que es devia percebre en totes les províncies espanyoles, no només en la de Lleida. Si bé algunes famílies políticament sospitoses podien entendre l'afiliació voluntària dels seus fills a la OJ com la possibilitat de ser reintegrats en la societat, es començava a intuir la retracció i distanciament de l'organització dels mateixos fills dels falangistes adults, malgrat la pressió ambiental existent que incitava a l'afiliació a les centúries juvenils. Tant devia ser així que des de la Secretaría General del Movimiento, l'abril de 1940, es dictà l'ordre perquè figuressin inscrits a la OJ els fills dels afiliats a FET y de las JONS.²⁹ Certament, des de l'estiu de 1939 fins a finals de 1940, l'afiliació estatal a la OJ va reduir-se considerablement.³⁰

²⁷ «Las Organizaciones Juveniles rurales», *La Mañana*, 9-2-1940 i 22-2-1940.

²⁸ «Carta a un señor cuyo hijo todavía no es flecha», *La Mañana*, 28-9-1939. Citada a BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauración al franquismo...*, op. cit., 2003, p. 242.

²⁹ «Circular nº 24», maig 1940. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

³⁰ SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, p. 67 i 89. Segons les seves dades, el Frente de Juventudes, a mitjans 1941, no superava els 50.000 afiliats en tot el territori espanyol. No obstant això,

La implicació de l'escola en la formació i socialització de les joventuts espanyoles havia de ser determinant per aconseguir els objectius marcats per la OJ. La legislació inspirada per homes propers a Acción Española o a l'ACNP atorgava a l'Església catòlica una posició molt més sòlida que no pas la Falange per marcar les polítiques educatives del *Nuevo Estado* franquista. FET y de las JONS va tenir poca capacitat d'intervenció o gestió a les escoles. No obstant això, no s'estava de demanar a través del Servicio Español de Magisterio la complicitat dels mestres en l'educació dels valors nacionalsindicalistes del partit:

«[Referint-se a la OJ] En ella se forjan los hombres que el día de mañana defenderán por cielo, tierra y mar la España naciente; de ella saldrán los futuros Jefes que llevarán la Patria por los caminos que José Antonio marcó; de ella saldrán las madres que inculcarán a sus hijos el orgullo de España. En fin, es la esperanza de la Patria.

Pero la juventud no se educa por sí sola, es necesario que la formen, y si queremos que continúe nuestra obra hemos de inculcarles el espíritu necesario; hemos de hacerles comprender el camino que van a seguir en la vida. Para ello nada mejor que todos los niños españoles estén encuadrados en Organizaciones Juveniles. Y para realizar esta labor nadie más apropiado que los Maestros.

[...] Los niños serán como el Maestro quiera.

Entonces, ¿por qué no hacer que toda la actividad del Maestro esté encaminada hacia Dios y el Imperio?

¿O es que aún hay alguien que cree en las "excelencias" de la escuela laica inicua y anarquizante?

[...] Hacer sentir a los niños el espíritu de milicia que se vive en la Organización Juvenil. Colaborar en todo con las Jerarquías de la Organización Juvenil y no precisamente porque hay disposiciones oficiales que tienden a ello sino porque con ello ayudamos a España y con ella enaltecemos a Dios, fin primordial de esta vida.»³¹

Les centúries de les OJ continuaven desfilant en correcta formació donant els crits reglamentaris davant les autoritats civils, militars i eclesiàstiques en totes les dates assenyalades del calendari polític franquista. El Día del Alzamiento, el Día del Caudillo, el Día de los Caídos, el Día de Luto Nacional, el Día de la Victoria i tota mena de commemoracions del nou règim, els afiliats a la OJ eren cridats a files, tocava enllustar les botes, treure de l'armari l'uniforme, les trompetes i els tambors i, apa, a desfilat. Es cursaven ordres perquè tots els alumnes de la província (escoles nacionals, municipals o privades), acompanyats dels mestres, assistissin als actes organitzats per les OJ,

---

segons José A. Cañabate la pròpia OJ afirmava disposar de 811.017 afiliats a finals de 1940. Cfr. CAÑABATE VECINA, José A.: «*Por el Imperio hacia Dios...*», art. cit., 2002, p. 683.

³¹ «La Organización Juvenil y la Escuela», *La Mañana*, 25-1-1940. En la pàgina setmanal del SEM al diari lleidatà s'inserien molt sovint notes, consignes i informacions relatives a la OJ.

«incorporándose de manera fervorosa al recio espíritu patriótico del Movimiento Nacional».³²

El 29 d'octubre de 1939 tingué lloc al Estadio Metropolitano de la Ciudad Universitaria de Madrid, la segona gran concentració de les joventuts espanyoles. La primera, un any abans, s'havia celebrat a Sevilla. A Madrid, hi assistiren representacions de les OJ de totes les províncies, amb totes les seves seccions masculines i femenines, en un total de 20.000 participants, que oferiren arquetes amb terra recollida dels llocs heroics de la guerra. Es va representar una dia de campaments, des de l'hissada de bandera fins a l'arriada, amb la xerrada nacionalsindicalista, la deposició d'una corona de flors a la creu dels caiguts, l'oració per José Antonio. Els *flechas* navals i de l'aire desfilaren i realitzaren moviments; els *pelayos* interpretaren un conte amb «*graciosos movimientos*»; les *flechas* femenines realitzaren exercicis de ball i danses regionals; més de 1.500 *cadetes* van rebre el fusell dels seus companys i van pronunciar el jurament solemne de FET y de las JONS. Milers de *flechas* van dibuixar amb el seu moviment l'escut de la Pàtria en el terreny de joc. Per acabar, Franco els va dirigir una al·locució exhortant-los en la seva tasca al servei d'Espanya.³³

Ara bé, al dellà d'aquest aspecte més aviat escenogràfic, de clara vinculació feixista, no hi havia una pla de formació definit. Només, de tant en tant, alguna conferència formativa sobre nacionalsindicalisme, amor a la pàtria, religió, història del partit, i poca cosa més.

El maig de 1940 va ser nomenat Manuel González Moreno nou delegat provincial de OJ i, segons les informacions falangistes que disposem, donà un impuls a l'organització juvenil del Partit. Era absolutament necessari. S'assenyalava el canvi freqüent de delegat provincial, la poquíssima aptitud dels comandaments i assessors i el poc suport que havia tingut en tot moment com a causes de la situació precària de la OJ a Lleida, de la qual s'afirmava que «*es quizá la Delegación, teniendo en cuenta su gran importancia, que peor funciona*».³⁴

---

³² *La Mañana*, 29-10-1940.

³³ Un ampli reportatge gràfic dels actes de la II Demostración Nacional de OJ, amb el resum de les activitats, fotos des de tots els angles (fins i tot aèries) i la reproducció del discurs del Caudillo, va ser publicat a *Fotos. Semanario gráfico nacionalsindicalista*, núm. 140, 4-11-1939. En el número anterior del setmanari gràfic apareixia el reportatge dels preparatius de la concentració, els assajos de les coreografies de petits i adolescents.

³⁴ «Parte quincenal de 15-30 de junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

Per aquelles mateixes dates es publicà el primer número del *Boletín de Organizaciones Juveniles*, de periodicitat mensual, editat per la Delegación de Cultura y Formación Nacional-Sindicalista de OJ de Lleida. Es tractava d'un butlletí eminentment doctrinal, hi apareixien publicats els 12 punts de la O.J. i contenia escrits que assenyalaven el paper de la joventut en la revolució nacionalsindicalista i el seu lloc en el *Nuevo Estado* espanyol: «*La O.J. es la continuidad de la Falange*», «*Juventudes Femeninas: Nuestro destino es ser las madres de las nuevas generaciones que forjen el Imperio hacia Dios*», «*Los Flechas, en hileras compactas de combate, realizan el ensayo de nuestro poderío*».

Els 12 punts de la O.J. eren els següents:³⁵

- 1.º-*La fe cristiana es el fundamento de mis actos.*
- 2.º-*Sabemos que España es la Patria más hermosa que se puede tener.*
- 3.º-*La Falange que fundó JOSÉ ANTONIO es la Guardia de España y formar en ella es mi afán supremo.*
- 4.º-*El Caudillo es mi Jefe, lo querré y obedeceré siempre.*
- 5.º-*Amamos las genuinas tradiciones de España. Sustancia de nuestro porvenir Imperial.*
- 6.º-*Nadie es pequeño en el deber de la Patria.*
- 7.º-*Vivimos en el conocimiento y afición de lo campesino, de lo que huele y sabe a tierra madre.*
- 8.º-*La vida es milicia. Mi fe, tesón y disciplina, harán a España Una, Grande y Libre.*
- 9.º-*Ser Nacionalsindicalista significa no tener contemplación con privilegios injustos. Luchamos por la Patria, el Pan y la Justicia.*
- 10.º-*Para servir a España, tu cuerpo ha de ser fuerte y tu alma sana.*
- 11.º-*Cada día he de alcanzar una nota más alta. El que no se supere en el Servicio de España descende.*
- 12.º-*Por tierra, mar y aire, nosotros haremos el Imperio.*

El campament «8 de Abril» de l'estiu de 1940 es va situar a la Torre de Cabdella, al partit judicial de Sort, i va funcionar en dos torns entre 21 de juliol i 31 d'agost.³⁶ Es tractava d'un campament interprovincial. El primer torn, del 21 de juliol al 10 d'agost va

³⁵ *Boletín de Organizaciones Juveniles*, núm. 1, (abril-maig) 1940.

³⁶ Segons es deia en el llibret-opuscle resum de les activitats i despeses del campament, el seu nom rememorava la data en què havia estat assassinat el militant de Falange Ángel Montesinos, a Madrid, el 1934. Curiosament, Montesinos no va ser assassinat el 8 d'abril, sinó el 8 de març de 1934. DELEGACIÓN PROVINCIAL DEL FRENTE DE JUVENTUDES: «Campamento de Verano "8 de Abril"», opuscle, Lleida, novembre 1940.

acollir 64 *cadetes*, 32 lleidatans i 32 barcelonins. En el segon torn, de dia 10 al 31 d'agost hi participaren 92 *flechas* lleidatans. Un total de 156 nois. El 6 d'agost la manca de terreny pla per efectuar els exercicis físics i premilitars, obligà a traslladar el campament a la Seu d'Urgell, on va romandre fins a finals d'agost.

La jornada dels joves del campament començava amb el toc a diana a les 7 del matí. D'aquella hora fins a les 8 del vespre que es tocava a silenci, les activitats físiques, esportives i paramilitars es combinaven amb les d'oci i temps lliure, amb el bany. Al matí s'hissava la bandera i a la tarda s'arriava, mentre els nois cantaven els himnes de la Falange i del *Nuevo Estado*. Una gran creu dels caiguts de deu metres d'alçada pintada de blanc presidia el campament. Era instal·lada en un cim proper de poca altura i il·luminada durant tota la nit per un reflector de dos mil vats.³⁷

La prefectura provincial de FET y de las JONS informava de l'impuls donat a l'OJ per part del nou delegat provincial, si bé assenyalava grans mancances que en dificultaven el funcionament. Faltaven recursos econòmics, la prefectura estava mancada de transports propis suficients, havia d'utilitzar els cotxes de línia per atendre el campament, i, a més a més, hi havia una gran mancança de gasolina que afectava fins i tot les línies de transport. La CNS aportava 3000 ptes., una solució circumstancial, que no resolía però definitivament els recursos de la delegació. Anualment s'organitzava una col·lecta anual en benefici del Frente de Juventudes, a la qual estaven cridades a participar-hi totes les jerarquies del partit de cada poble. En una circular de desembre de 1940, el cap provincial accidental de FET y de las JONS, Víctor Hellín, exhortava a l'esforç dels afiliats per fer possible l'obra de joventuts. No tenia cap problema en recórrer a l'amenaça de sancions:

«El Caudillo creó el Frente de Juventudes para garantizar la Revolución Nacional-Sindicalista, inyectando savia renovadora en la caduca maquina estatal y es deber de los españoles, más aún, de los falangistas, ayudarlo en la medida de nuestras fuerzas en la difícil tarea de reconstrucción emprendida.

Por eso no debe parecernos nunca pequeña nuestra aportación, si esta representa el máximo esfuerzo y es fruo de un entusiasmo bien orientado.

Esta Jefatura comprende las dificultades de la empresa que nos ocupa, pero no dispensará en absoluto abulias ni claudicaciones.»³⁸

Hi havia molts afiliats que no disposaven encara de l'uniforme. Una altra preocupació era la falta d'una *Casa de flechas* en condicions per albergar les seves diverses activitats, però durant els darrers mesos de 1940 va ser condicionada per donar cabuda als

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ «Circular n° 27», 14-12-1940. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

diferents serveis i va quedar definitivament instal·lada a l'antic Cercle Mercantil, al carrer Major, núm. 94.³⁹

El 29 d'octubre, el Día de los Caídos (rebatejat com el Día de la Fe), havia estat escollit com la data anual en què s'escenificava el pas dels joves cadets a la militància adulta en el partit. Aquest ritu de pas, que se celebrava a totes les capitals de província, estava ple de simbologia atès que es fusionava el record dels caiguts del partit amb l'esperança de la nova generació falangista i significava la continuïtat de la revolució nacionalsindicalista. El model era el de la *leva fascista*, que havia introduït l'Opera Nazionale Balilla a Itàlia el 1927.⁴⁰ El 29 d'octubre de 1940, després de l'oració pels caiguts que havia tingut lloc a l'església de Sant Llorenç, les autoritats civils, militars i eclesiàstiques es dirigiren a l'esplanada de l'església de la Seu Vella, on s'havia instal·lat una provisional creu als caiguts i estaven formades la Falange d'honor, dos Falanges de *cadetes* i *flechas* i altres representacions de la OJ, així com els 14 *cadetes* que havien d'ingressar al partit com a militants. Tractant-se d'un acte a nivell provincial, és nombre molt reduït. El delegat provincial, Manuel González, després de llegir-ne els noms, va dirigir-los un discurs que reflectia la significació de l'acte:

«[...] En el abrazo que recibiréis de un Flecha está simbolizada la despedida de toda la Organización Juvenil, que no os dice con ello adiós, sino hasta luego. Y en el que os dará un militante del Partido nuestra cordial bienvenida de camaradas. En el SÍ JURO con que habréis de responder a cada uno de los párrafos que constituyen el juramento de nuestra Falange y que a continuación os leerá el Jefe Provincial del Movimiento, habéis de poner todo vuestro corazón. No sea este juramento en vano, sino que pongáis en él resuelta voluntad de cumplir con espíritu de servicio y sacrificio cuanto en él se condensa.»

A continuació va ser el cap provincial de FET y de las JONS, Ángel Abril, que els dirigí unes solemnes paraules:

«¡Camaradas!: Vais a dar uno de los pasos más trascendentales de la historia de nuestra vida. Abandonáis las filas de las Organizaciones Juveniles, donde habéis sido educados y preparados, para entrar de lleno en los trabajos de la Falange. Desde hoy podéis proclamar, con orgullo, a todos los ámbitos vuestra condición, porque “ser militante de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS es el mayor honor que puede recaer en los actuales momentos sobre un español”. Y aún os digo más. Os añado, con la seguridad que da el tener de ello la convicción más absoluta, que el que nos mire con indiferencia y no colabore en nuestros trabajos es

³⁹ Segons informacions dels «*partes quincenales i mensuales*» des de juliol a desembre de 1940, AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

⁴⁰ LA ROVERE, LUCA: *Giovinezza in marcia. Le organizzazioni giovanili fasciste*, Novara, Editoriale Nuova, 2004, p. 132-133. Fins i tot, per mimesi amb l'exemple italià, els primers anys el pas de cadetes a militants del Partit era anomenada *leva nacionalsindicalista*. Cfr. CAÑABATE VECINA, José A.: «*Por el Imperio hacia Dios...*», art. cit., 2002, p. 682.

indigno de llamarse español y no merece que sea tenido para nada en cuenta en los trabajos de la Patria y de la vida.

[...] Por tanto, observad desde hoy la conducta ejemplar que nos impone nuestra condición y no olvidéis, en ningún momento de vuestra vida, el sagrado juramento que váis a prestar y que yo os tomaré en nombre de nuestro Caudillo y Jefe Nacional.»

Tot seguit els *cadetes* proclamaren el seu compromís amb els juraments de la Falange i rebien les abraçades d'un *flecha* i d'un militant, tot segellant el pas a la militància adulta del Partit. Una nova generació de falangistes s'incorporava al treball pels ideals de la revolució nacionalsindicalista. La continuïtat d'aquesta estava assegurada.⁴¹ En els anys posteriors s'inclourà en aquesta data la cerimònia del pas de *pelayos a flechas* i de *flechas a cadetes*.

6.2. El Frente de Juventudes. Els primers anys (1940-1945).

Des de 1938, joves dirigents del Sindicato Español Universitario (SEU) liderats per Enrique Sotomayor Gippini, propugnaren la creació d'un ampli *frente de juventudes*. El SEU, ja des d'abans de la guerra, havia adquirit un ferm compromís amb la construcció d'un Estat feixista. Aquell front partia d'un concepte de *generació* inspirat en la doctrina feixista i considerava la joventut com una nova classe social, que servia per acabar amb la lluita de classes, per unir sectors socials diversos sota una mateixa categoria juvenil. El feixisme entenia que si l'adscripció de classe dividia, la referència generacional unificava.⁴² Aquest plantejament provocà recels tan en l'Església com en l'Exèrcit, de manera que la redacció del projecte de llei d'institució del Frente de Juventudes va haver de fer-se amb tota la cautela possible.⁴³

Finalment, el 6 de desembre de 1940 es va publicar la llei fundacional del Frente de Juventudes, que havia de ser, amb lleus retocs, «*verdadera piedra angular de la política de juventud española durante casi cuatro décadas*», en paraules de Juan Sáez Marín.⁴⁴ Era designat per Franco «*verdadera obra predilecta del régimen*», i li era assignat l'objectiu de la socialització política de la joventut espanyola d'acord amb els valors i principis del *Nuevo Estado* franquista, com es deia al preàmbul de la llei, havia de ser «*el cauce que*

---

⁴¹ La crònica de l'acte, amb els parlaments reproduïts i els juraments dels *cadetes*, a *La Mañana*, 30-10-1940.

⁴² Cfr. ZUNINO, Pier G.: *L'ideologia del fascismo. Miti, credenze e valori nella stabilizzazione del regime*, Bologna, Il Mulino, 1995, p. 242.

⁴³ CAÑABATE VECINA, José A.: «Juventud y franquismo en España...», art.cit., 2007, pp. 143-144.

⁴⁴ SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, p. 78.

pueda asegurar la formación y disciplina de las generaciones de la Patria en el espíritu católico, español y de milicia propios de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS». ⁴⁵ Es tractava d'un instrument adoctrinador, que heretava la concepció paternalista de la OJ precedent. Significava la consecució d'un objectiu totalitari de FET y de las JONS: l'enquadrament de tota la població juvenil, perquè a diferència de la OJ (en què l'afiliació era voluntària), l'enquadrament al Frente de Juventudes era obligatori per tots els nens (de 7 a 21 anys) i totes les nenes (de 7 a 17 anys). ⁴⁶ La llei distingia entre afiliats (voluntaris) i no afiliats (o sigui, només enquadrats). Els primers havien d'aprofundir en l'educació física, política i premilitar, en el cas de les nenes en la formació de la llar; mentre que els no afiliats només rebien una mena d'iniciació política i d'educació física. Els marcs d'actuació de l'enquadrament juvenil eren els Centros de Enseñanza, els Centros de Trabajo i la Sección de Rurales, a més dels Campamentos d'estiu i hivern que organitzaven.

La secció femenina del Frente de Juventudes es trobava en una certa indefinició organitzativa, atès que mentre que formava part de l'organització juvenil, la formació de les afiliades corresponia a la Sección Femenina. Aviat, però, van anar distanciant-se les dues rames de l'organització juvenil i existiren dues línies de treball ben diferenciades entre sexes. L'afiliació a les joventuts femenines es va mantenir molt baixa i a la llarga va ser una font de conflictes, fins que el gener de 1945 la secció femenina del FJ es desvinculava i passava a dependre directament de la Sección Femenina.

6.2.1. El Sindicato Español Universitario (SEU).

De la mateixa manera, la llei fundacional del FJ integrava el Sindicato Español Universitario, el sindicat falangista que enquadrava els estudiants universitaris i d'escoles superiors; a desgrat, això sí, de molts seuistes que consideraven l'organització juvenil un producte seu, la configuració definitiva del qual no complia les aspiracions de ser una organització d'acció política, amb un escàs grau de mobilització política, sinó merament

---

⁴⁵ *Ley del Frente de Juventudes de 6 de Diciembre de 1940*, publicada a FRENTE DE JUVENTUDES (Delegación Provincial de Lérida): *Programa de servicios para el mes de mayo de 1941. Únicamente para mandos*, Lleida, 1941.

⁴⁶ Significativament, va ser publicada el mateix dia que la *Ley de Bases de la Organización Sindical*, al mateix Boletín del Movimiento de 7-12-1940. Aquesta llei establia l'afiliació obligatòria de tots els productors espanyols en la rama sindical corresponent.

formativa, pedagògica.⁴⁷ En la primigènia Falange els universitaris havien tingut un protagonisme numèric i ideològic importantíssim i la seva organització i actuació de caire miliciana havien convertit el SEU en promotor de les accions més radicals i violentes. Havia estat l'anomenada «*quinta del SEU*». No diferia, en aquest aspecte, dels models italià i alemany, on el feixisme i el nazisme s'havien nodrit en bona part d'estudiants, i els GUF i el NSDStB, respectivament, s'havien convertit en els braços armats del partit a les universitats i al carrer, on protagonitzaren gran nombre d'atacs violents contra els rivals socialistes i comunistes.⁴⁸

Després de la guerra, el SEU esdevingué un grup de pressió dins del Partit i el règim que, atesa la seva idea d'avantguarda de la generació revolucionària, presentava uns elevats nivells d'exigència. Pel decret de 24 de setembre de 1939, el SEU integrava l'Associació d'Estudiants Tradicionalistes i la Confederació d'Estudiants Catòlics d'Espanya, integració que no es féu efectiva fins el congrés que el SEU celebrà gener de 1940. El congrés va resultar ben polèmic per les resistències d'uns i altres a la integració. El febrer de 1941 s'organitzà la Milícia universitària, que, a més a més de ser l'encarregada de la formació premilitar dels joves de 18 a 21 del FJ, a partir d'octubre de 1942 s'ocupà del manteniment de l'ordre públic a les universitats. La Ley de Ordenación Universitaria de 1943 va establir la sindicació única i obligatòria de tots els estudiants universitaris, objectiu llargament pretès per una part dels seuistes.⁴⁹ Contràriament, s'acostuma a considerar la sindicació obligatòria com la fi de l'autonomia del SEU, a partir d'aquells moments convertit en un apèndix burocràtic més de l'aparell educatiu del *Nuevo Estado*, i tot i les resistències de

⁴⁷ RUIZ CARNICER, Miguel Á.: *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965*, Madrid, Siglo XXI, 1996, pp. 121-122 i 142-143. Segons Ruiz Carnicer, el nomenament de José A. Elola com a delegat nacional del Frente de Juventudes, el maig de 1941, en substitució de Sancho Dávila, representava aquest concepte diferent del FJ, com un instrument de formació i no pas d'acció política.

⁴⁸ Per Adrian Lyttelton el mite del *squadrismo* va exercir sempre una gran influència sobre el feixisme, ja que els esquadrists se sentien com els veritables feixistes, *gli uomini del manganello* (els homes d'acció) que contrastaven amb els polítics, *i chiacchieroni* (els xarlatants). Cfr. LYTTTELTON, Adrian: *La conquista del potere. Il fascismo dal 1919 al 1929*, Roma-Bari, Laterza, 1974, p. 86. Per l'aportació juvenil al feixisme, vegi's també NELLO, Paolo: *L'avanguardismo studentesco alle origini del fascismo*, Roma-Bari, Laterza, 1978; GENTILE, Emilio: *Storia del partito fascista, 1919-1922. Movimento e milizia*, Laterza, Roma-Bari, 1989; LA ROVERE, Luca: *Storia dei GUF. Organizzazione, politica e miti della gioventù universitaria fascista, 1919-1943*, Torino, Bollati Boringhieri, 2003. Una molt bona visió comparada dels GUF, la National Socialistischer Deutscher StudentenBund (NSDStB) i el SEU l'ofereix RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Juventud universitaria y fascismo. GUF, NSDStB y SEU. Un análisis comparativo» a CARRERAS ARES, J. J. / RUIZ CARNICER, M. A. (eds.): *La Universidad española bajo el régimen de Franco (1939-1975)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1991, pp. 63-92.

⁴⁹ Després de la profunda depuració dels claustres universitaris, la definició d'una política educativa nacionalcatòlica d'ensenyament superior, durant el ministeri de José Ibáñez Martín, tingué la disputa dels falangistes, que ni van saber ni van poder imposar-se. Cfr. CLARET MIRANDA, Jaume: *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 2006, pp. 33-60.

molts seuistes el decret de 9 d'abril de 1944 reduïa definitivament el sindicat a una secció del Frente de Juventudes.⁵⁰

A Lleida, pel fet de no ser una ciutat universitària, el Sindicato Español Universitario no va tenir una destacada presència numèrica. Si bé no disposem de dades d'afiliació al sindicat, es dedueix de les paraules escrites en els informes mensuals de la prefectura provincial de FET y de las JONS. A la província només s'oferia fins a l'ensenyament secundari (hi havia un institut a la capital i un altre a la Seu d'Urgell) i els estudiants, menors de 18 anys, eren enquadrats a la OJ. Per tant, les files del SEU es nodrien d'estudiants de les escoles professionals (indústria, magisteri, comerç) o acadèmies, a més dels universitaris que estudiaven a Barcelona, Saragossa o Madrid, que s'hi sumaven a l'estiu.

Les joventuts universitàries del SEU havien fet seva la concepció elitista de la direcció política de José Antonio Primo de Rivera (minories selectes a qui havia de correspondre la direcció del país), que els concedia a ells, joves preparats intel·lectualment, la responsabilitat i la reivindicació de ser l'avantguarda de la revolució nacionalsindicalista. Es presentaven com a exponents d'un falangisme pur, ardent, combatiu i inconformista:

«[...] El SEU tiene una misión muy alta a realizar, y la realiza. Y la llevará a cabo totalmente. Ha de formar hombres sanos de cuerpo y espíritu, para el servicio de España. Hay que reemplazar a los que cayeron cara al sol por esos campos y sierras y que al ser sepultados perdieron el carácter de cadáveres para convertirse en semillas... Y esos hombres seran reemplazados por estudiantes, juventud de hoy.»⁵¹

La secció «Falanges Universitarias» de *La Mañana* posava de manifest, gairebé setmanalment, la radicalitat del seu discurs antibolxevic i anticapitalista, la seva actitud contra els enemics amb què s'enfrontava la revolució nacionalsindicalista:

«Sabido es, por lo menos por nosotros los estudiantes, que los dos grandes enemigos de nuestra Revolución son el bolchevismo y el capitalismo.
[...] Su extirpación radical de nuestra Patria está ya en vías de finalizar.[...]
Pero si bien en la parte principal, que es la de los hechos, está resuelto, falta aún explicarlo, informar rápidamente a toda España lo que representa nuestro Movimiento.
[...] El vulgo está poco informado de los veintiséis puntos iniciales, del Fuero del Trabajo, la Ley de los Subsidios Familiares y demás grandes obras de legislación del Nuevo Estado, así como los nombres de nuestros insignes genios, son frases huecas para él.

⁵⁰ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, pp. 326-339. Tanmateix, el funcionament del SEU nacional sempre va tenir una gran autonomia dins del Frente de Juventudes, que es va afiançar fins al punt que, el 1956, es va sancionar la nova i definitiva separació entre el SEU i el FJ. Cfr. RUIZ CARNICER, Miguel Á.: *El Sindicato Español Universitario...*, op. cit., 1996, p. 275.

⁵¹ «Renacer de España», *La Mañana*, 13-7-1939.

[...] Todos los estudiantes que más o menos directamente estamos en contacto con el pueblo tenemos la obligación de difundir nuestras ideas; ¡que ni un solo conocido nuestro ignore lo que es la Revolución Nacional Sindicalista!

Todo estudiante tiene el deber de consagrarse con todos sus esfuerzos a la lucha contra los dos grandes enemigos y no debe olvidar que su más íntimo aliado es la ignorancia.

Nuestro puesto de combate está en la lucha contra el desconocimiento de las bases falangistas. Tenemos una potente arma: la propaganda.

Que no quede ni un español ignorante de nuestro gran programa.

Luchando por ello nos haremos dignos del SEU, que así es, fue, seguirá siendo el orgullo de la Falange, que es decir de España.»⁵²

S'entenia el SEU com una organització alhora formativa i d'acció política, que quedava reflectit en el seu lema «Estudio y Acción». Des de la primavera de 1939, el sindicat estudiantil lleidatà havia posat en funcionament la pròpia acadèmia del SEU («*genuina representación del sentir docente de nuestro Sindicato*», «*exponente máximo de la creación espiritual del Nacional sindicalismo de mañana*»), situada al carrer Blondel, núm. 86, on s'oferien classes d'idiomes, de comerç, o lliçons preparatòries d'accés a Batxillerat. Algun dels seus estudiants gaudia de beques segons les qualificacions acadèmiques, la situació econòmica i els antecedents familiars i personals. El SEU lleidatà estava ben orgullós de la consecució de l'Acadèmia i dels seus resultats, que exposava amb el to demagògic propi:

«Daremos al obrero una enseñanza gratuita, no para inculcarle principios disparatados y erróneos que sólo conducen al fracaso, sino al contrario, enseñarle la verdadera camaradería, el sentir de disciplina y sacrificio de la vida, y el amor a una España Grande y Libre que es después de Dios, el único fin de nuestra existencia que se debe abandonar a las dulces, pero firmes, manos de nuestro Caudillo.»⁵³

El SEU propugnava acabar amb l'autonomia universitària de temps anteriors, pretenia refundar la institució universitària sobre uns nous valors, uns nous ideals:

«El SEU ha de acabar con toda política parcial, con todo cuanto quiera ser disgregación de la unidad Universitaria. Hay que ir a hacer nuevamente la Universidad. Para ello, lo esencial, lo que ha de influir para conseguirlo de una manera terminante, es el respeto a los mandos y a los preceptos estatutarios. Quien no lo haga así será traidor y pesará sobre él el delito de lesa Patria. El lema del SEU ha de ser España y Universidad.»⁵⁴

Jerarquia, disciplina, control estatal i falangista dels continguts... Pels joves estudiants falangistes, la Universitat havia de deixar de ser una «*oficina expendedora de títulos*» com havia estat fins aleshores:

⁵² «Consigna: Propagar», *La Mañana*, 21-7-1939.

⁵³ «Labor docente», *La Mañana*, 13-7-1939. L'existència de beques també a *La Mañana*, 4-7-1939.

⁵⁴ *La Mañana*, 2-8-1939.

«[...] Y como nuestra misión es hacer una España nueva pero basándola en sus viejos principios de grandeza e imperio, queremos hacer también una Universidad nueva como corresponde a nuestros tiempos modernos pero basándola en los principios de aquella gran Universidad de los tiempos del Cardenal Cisneros, y de este modo lograremos en nuestras Universidades no se vaya únicamente a buscar un título como en aquellos nefastos tiempos [es refereix a la Universitat espanyola dels segles XIX-XX], sino que por el contrario sirvan para formar verdaderos hombres moral e intelectualmente.»⁵⁵

La Universitat que propugnava la Falange es declarava hereva de les de Salamanca i de Alcalá de Henares de l'època imperial, que apareixia com l'horitzó de les aspiracions nacionalsindicalistes:

«La Falange aspira a una gran empresa histórica: la de enlazar esta era Nacionalsindicalista, en cuyos umbrales estamos, con nuestro mejor pasado, el imperial, el de los siglos XV y XVI. [...] La Falange aspira pues a un renacer Imperial de España. [...] Y la Universidad con todos sus elementos tiene una misión concreta e importante: llevar a la cima la cultura española para la gloria de España y del Imperio. No concebimos una Universidad fría, burocratizada, indiferente... [...] Queremos una Universidad que sea el reducto más fervoroso y entusiasta del Nacionalsindicalismo; una Universidad verdaderamente formativa, juvenil, nuestra; una Universidad que además de proporcionar a los estudiantes una competencia auténtica y verdadera sea laboratorio, centro de investigación, trinchera en las avanzadas, en el frente del resurgir Imperial. [...] Para todo esto se necesita un “clima” propicio. Tenemos que crearlo. ¿Cómo? En primer lugar, los estudiantes que de verdad quieren ostentar los calificativos de jóvenes, de españoles y universitarios, deben formar en las filas juveniles, imperiales y revolucionarias del SEU. [...] En segundo lugar necesitamos que el Profesorado se asocie de verdad sin reservas mentales a esta tarea y que la obra cultural sea de colaboración entre profesores y alumnos no limitándose a la tarea de la clase sino extendiéndose a otras actividades, seminarios, círculos de estudios e investigación, revistas, etc.»⁵⁶

Les activitats del Sindicato Español Universitario eren diverses i englobaven les de tipus formatiu-cultural, les esportives i les assistencials. A més de l'Acadèmia que hem esmentat, on es feien estudis i preparacions, el SEU lleidatà organitzava cicles de conferències de contingut polític o cultural, mostres i exposicions artístiques, activitats teatrals, participava en cursos realitzats al districte universitari de Barcelona, oferia formació física als seus afiliats, competicions esportives, es lliuraven llibres de text gratuïts als afiliats que no podien comprar-los («Bolsa del Libro»), es concedien beques per poder estudiar, etc. Al costat d'això, les celebracions: el SEU organitzava la celebració dels actes del Día del Estudiante Caído, el 9 de febrer, del dia del seu patró, Sant Tomàs d'Aquino, el 7 de març, el Día de la Independencia, el 2 de maig, etc. Els albergs eren una de les activitats més destacades del SEU. Els seuistes lleidatans participaren cada any en els

⁵⁵ «La Universidad no es una oficina expendedora de títulos», *La Mañana*, 29-11-1939.

⁵⁶ «Glosa al Punto 2 inicial del SEU», *La Mañana*, 26-1-1940.

albergs nacionals, des de 1940, i en els albergs de districte universitari (Barcelona), que tenien un caràcter formatiu, combinant l'aspecte físic i premilitar amb l'intel·lectual.⁵⁷

Una preocupació comuna de la jerarquia del SEU era la manca de compromís de molts dels seus joves afiliats, aspecte aquest que ja hem constatat de forma continuada en les queixes de les jerarquies del Partit respecte la afiliació general. Es recordava l'obligació d'assistir a les classes de Cultura Física que diàriament, de 7 a 8 del matí, tenien lloc al Camp Escolar. Tres afiliades al SEU eren multades amb cinc pessetes per no assistir a un acte de servei on havien estat requerides pel cap provincial del sindicat. S'avisava aquells afiliats que no paguessin immediatament la quota que se'ls cobraria un recàrrec del 50%. Tot plegat indicava un baix compromís amb el Sindicat. En un escrit a la secció de *La Mañana*, de títol «¿Eres del SEU?» es denunciava la manca de compromís de molts afiliats:

«Estoy seguro que si se hiciera esta pregunta a todos los estudiantes la inmensa mayoría responderían: sí. Sin embargo, ¡cuán pocos lo son! Están apuntados en el fichero, ostentan el emblema del cisne, poseen el carnet y quizás pagan algunas cuotas mensuales, pero de aquí a serlo va un abismo.

No basta esta apuntado al SEU, falta cumplir. Se da una orden y sólo acuden los que son seuístas verdaderos, los otros se están tranquilos en la cama o paseando, mientras los primeros trabajan. Y llega la hora de los goces, de los viajes, del campamento; entonces no hace falta ninguna orden, pues espontáneamente, se presentan muchos más que los previstos, llevando ufanos sus carnets y escudos y alardeando su adhesión al SEU (y que guardan para estas ocasiones)

[...] Creo que habréis comprendido la diferencia que existe entre estar en el SEU y ser del SEU. No basta estar en las listas y pagar, hace falta cumplir, en otro caso no es obvio pertenecer a él.»⁵⁸

Una clara distinció del que significava ser del SEU o estar al SEU, en definitiva ser de la Falange o estar a la Falange. Ser un falangista convençut, compromès en la propagació dels postulats de la revolució nacionalsindicalista, de les veritats de la Falange, no era pas el mateix que estar a la Falange; una persona podia afiliar-se al Partit per motius i interessos ben diversos i diferents del convenciment ideològic. Aquesta situació era una constant des que el partit havia rebut l'al·luvió d'afiliats, ja la primavera de 1936 però sobretot a partir de la guerra civil. D'aquí que s'imposés la necessitat de mantenir la vigilància sempre en guàrdia, de depurar constantment les files del partit.

⁵⁷ Les cròniques a *La Mañana* i els informes mensuals de Falange, a partir de 1940, ens donen notícia de les activitats del SEU.

⁵⁸ «¿Eres del SEU?», *La Mañana*, 13-7-1939. L'ordre d'assistir a les classes d'educació física i les sancions imposades també a *La Mañana*, 21-7-1939 i 2-8-1939.

En les pàgines del SEU es troba alguna referència a les ambicions de monopoli sindical, abans de la unificació dels sindicats estudiantils. L'agost de 1939 apareixia a la premsa una crida als afiliats del SEU:

«No somos otra asociación más de las muchas que han existido. Somos los únicos, los que por nuestros actos venimos demostrando que persistiremos hasta el final y que lograremos el triunfo.

Es cierto que a nuestro paso se oponen buen número de inconvenientes. Los peores son la desidia y la negligencia. Contra ellos tenemos que luchar con fe inquebrantable.

Quien se deja vencer no merece llamarse camarada de los que en el cumplimiento de su deber dieron la vida.

Nosotros tenemos que demostrar que somos una juventud nueva, con características y actuaciones distintas a todas.

En los momentos de lucha se ve al verdadero militante, y la lucha no está sólo en la calle, está en el Centro mismo, en la casa, entre nuestra familia. No olvides nunca que eres un militante del SEU y compórtate como tal. Saldrás victorioso.

¡¡Estudio y Acción!! ¡Arriba España!»⁵⁹

Malgrat la important presència de preguerra dels estudiants catòlics (Associació d'Estudiants Catòlics de Lleida) i dels estudiants tradicionalistes (Agrupació d'Estudiants Tradicionalistes) a la ciutat, amb òrgans de premsa propis,⁶⁰ no disposem d'indicis per pensar en unes dificultats d'unificació, que no va ser decretada fins el setembre de 1939. No tenim constància documental de resistències, ni enfrontaments per la supremacia falangista en el SEU, com si es donaren en altres províncies, i que s'havien manifestat públicament a la concentració estudiantil a Burgos el 12 d'octubre de 1937. A la ciutat castellana s'hi van reunir entre dotze i quinze mil estudiants del SEU i vuit o nou mil tradicionalistes, que es negaren a desfilar davant les autoritats (entre les quals Franco amb camisa blava) per la monopolització de l'acte per part dels falangistes.⁶¹

La major part dels militants seuistes eren favorables a la sindicació única i obligatòria de tots els estudiants majors de 18 anys, universitaris i tècnics. La sindicació única i obligatòria havia de representar «*la unión armónica espiritual y material del estudiante sin distinción de clases*», instrument totalitari del Partit Únic. Precisament, aquest va ser un punt de discussió i resistència d'una part dels assistents al IV Congreso Extraordinario del SEU celebrat a El Escorial el gener de 1940. El Sindicat universitari es

⁵⁹ *La Mañana*, 2-8-1939.

⁶⁰ Mentre que *Juventus* era l'òrgan de l'Associació d'Estudiants Catòlics de Lleida començat a publicar el maig de 1932, la veu de l'Agrupació d'Estudiants Tradicionalistes es deixava sentir a través del setmanari carlí *Terra Ferma*, publicat des d'octubre de 1932 fins a l'esclat de la guerra civil.

⁶¹ El propi conde de Rodezno anotava als seus diaris que allò succeït a Burgos entre els estudiants acreditava ja «el fracaso de la Unificación». Cfr. TUSELL, Javier: *Franco en la guerra civil...*, op. cit., 1992, pp. 150-151. Les resistències a la unificació estudiantil a Cantàbria a SANZ HOYA, Julián: *El primer franquismo en Cantabria...*, tesi doctoral citada, 2003, pp. 449-452.

debatia entre la voluntat d'esdevenir una organització d'enquadrament total de l'estudiantat superior i el perill d'esdevenir un instrument més en mans de l'Estat.⁶² En el congrés del Escorial es va oficialitzar –no sense resistències expressades en veu alta– la definitiva unificació del estudiants catòlics i tradicionalistes al SEU. El secretari general de FET y de las JONS, Agustín Muñoz Grandes, hi va dibuixar els dos eixos fonamentals de la tasca futura del Sindicat: el *Frente de Juventudes*, propugnat per Sotomayor com a garantia de continuïtat de la revolució nacionalsindicalista, i la *Milicia Universitaria*, que havia de recuperar l'actitud espiritual profunda dels primers temps de la Falange. Ambdós projectes es concretaren a finals de 1940 i principis de 1941.

Les pretensions radicals dels seuistes fracassaren en la postguerra i l'objectiu d'aconseguir un protagonisme destacat en el projecte nacionalsindicalista, tot mantenint l'autonomia pròpia dins del Partit i l'Estat, no van reeixir. La seva activitat cada cop es va tornar més burocràtica i merament assistencial dels estudiants universitaris. Els canvis freqüents al seu capdavant, lligats en molts casos a la mobilitat dels joves (estudis, treball, servei militar, matrimoni...), juntament amb alguns períodes d'interinitat, van restar-li sempre operativitat. Cal destacar, tanmateix, el nomenament de Conchita Pérez com a cap provincial del SEU lleidatà, càrrec que va ocupar des de febrer de 1941 fins el gener de 1942. Amb anterioritat, des de 1938, Pérez ja havia estat la primera delegada local de Sección Femenina a Lleida. El de Conchita Pérez, futura arxivera municipal, és un cas poc freqüent en un partit polític tan marcadament patriarcal com la Falange, on més enllà de la Sección Femenina, molt poques dones arribaven a ostentar cap càrrec de responsabilitat.⁶³

Un bon nombre de seuistes van allistar-se a la divisió voluntària que anà a lluitar al front rus l'estiu de 1941, entre ells els dos caps anteriors, Luis C. Franco de Gaminde i Antonio Hernández Palmés, que al tornar tindrien un paper important en la Falange local i provincial, així com Julio Mejón Sudor. L'àmplia mobilització de voluntaris del SEU

---

⁶² De fet, les fortes tensions que s'originaren des de 1940 a l'interior del SEU entre els que es mantenien fidels al projecte nacionalsindicalista i els que s'havien adaptat ràpidament a la situació era comuna a d'altres organitzacions de la Falange. Als Sindicats també s'enfrontaren les posicions puristes que defensaven una afiliació voluntària i els sectors adaptats que pretenien l'afiliació obligatòria, com, finalment i igual que el SEU, s'acabà imposant amb la Ley de 26 de enero de 1940. Cfr. MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «El fracàs de l'obra predilecta del règim», art. cit., 1987, p. 378.

⁶³ La referència com a primera delegada local de SF a JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, p. 105. A Lleida, a més de Conchita Pérez, només Ángeles Abizanda ocupà un càrrec de màxima responsabilitat a FET y de las JONS que no fos la Sección Femenina. Va ser delegada provincial d'Auxilio Social.

probablement reflectia una frustració generacional⁶⁴, la d'una joventut universitària preparada que havia dipositat les seves ànsies revolucionàries de canvi en un règim que, poc a poc, anava guardant la retòrica nacionalsindicalista a l'armari en paral·lel al canvis internacionals de la guerra mundial.⁶⁵ El decret de 29 d'abril de 1944 va reduir efectivament el SEU a una mera secció del Frente de Juventudes, organització a la qual havia estat integrat sobre el paper des de la seva fundació. La pèrdua evident de pes del SEU dins la Falange lleidatana, ja des dels anys 1942-1943, queda patent en la desaparició d'apartats propis en els informes mensuals de la prefectura provincial i de la premsa local, on passen a ser un mer apèndix de l'organització juvenil. En la segona meitat dels anys 40 sembla pràcticament haver desaparegut de la vida lleidatana, si bé de les seves files procediran alguns dels falangistes més destacats de la generació dels anys 50.

*****

La publicació de la llei fundacional del FJ el desembre de 1940 va anar seguida d'un llarg silenci en els butlletins oficials respecte a la reglamentació per la seva aplicació. Hauran de passar uns quants mesos perquè comenci una veritable posada en pràctica de la llei, almenys fins a finals de maig de 1941 quan és nomenat José A. Elola-Olaso nou delegat nacional del Frente de Juventudes. Els informes mensuals de la prefectura provincial posaven de manifest aquesta indecisió i manca de normatives definitives de reorganització, i «*como quiera que esta situación se prolonga*» es començaven a realitzar les gestions pertinents per reorganitzar les delegacions locals del FJ, algunes de les quals es trobaven pràcticament abandonades. La inspecció de les delegacions locals tenien per objectiu la revisió de «*las actuaciones de los Delegados destituyendo los que no den el rendimiento apetecido y nombrando con carácter provisional los sustitutos*».⁶⁶ Sembla ser que alguns delegats locals no només no complien amb les ordres superiors sinó que, amb altres persones, posaven resistències al desenvolupament satisfactori del Frente de

---

⁶⁴ Entenent el feixisme primigeni com l'expressió d'una revolta generacional, Bruno Wanrooij considerava que les resistències de la primera generació a cedir el relleu a la nova classe de joves dirigents van provocar una lluita generacional que va ser causa i símptoma de la crisi final del règim feixista italià. Cfr. WANROOIJ, Bruno: «The rise and fall of Italian Fascism as a generational revolt», *Journal of Contemporary History*, vol. 22, 1987.

⁶⁵ La mobilització de la División Azul va tenir importants conseqüències pel SEU. Algunes estimacions parlaven que un 10% dels afiliats al Sindicat es va enrolar a la División Azul; altres fonts parlen de 2.000 estudiants. Cfr. RUIZ CARNICER, Miguel Á.: *El Sindicato Español Universitario...*, op. cit., 1996, pp. 143-147.

⁶⁶ «Parte mensual del mes de marzo de 1941», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

Juventudes. Així denunciava la situació el delegat provincial, Manuel González Moreno, en el segon número del *Programa de servicios* que editava la delegació provincial del FJ, corresponent al mes de juny de 1941:

«De cierto tiempo a esta parte y como obedeciendo a una consigna, estoy observando en la provincia, cierta obstrucción a la obra encomendada al Frente de Juventudes. Conocemos muy bien a los instigadores y no estará de más el advertirles que nuestra pasividad para con ellos no tiene otro nombre que el de disciplina. No se figuren otra cosa. El día en que recibamos consignas para la aplicación de la Ley del 6 de Diciembre, se cumplirá a rajatabla y entonces se darán cuenta esos ‘buenos señores’ que su testarudez no ha servido para nada y que han corrido el mayor de los ridículos unido a su falta de patriotismo.

Claro está, que esos manejos han sido y son posibles, en algunos casos, por la falta de estilo y espíritu Falangista de los mandos locales.

Con esos camaradas la Delegación Provincial ha tomado su providencia y está dispuesto a seguir el camino emprendido allí donde quiera que resurja aquel brote y falte el debido calor Nationalsindicalista.

Sé que vuestra empresa es difícil. Porque difícil es el clima mezquino que os desenvolvéis; precisamente en eso estriba el mérito del quehacer falangista.

Que ningún Delegado ni Regidoría se dirija a esta Delegación Provincial con frases de desaliento, ahora más que nunca por que las circunstancias así lo exigen: Por José Antonio, por Franco nuestro Caudillo, por nuestra Revolución Nationalsindicalista ¡Arriba España!».⁶⁷

Les limitacions a la tasca del FJ no només venien imposades per la manca de directrius o per la incompetència i/o resistència dels comandaments locals, sinó també per la falta de mitjans. Fins el 1945, el FJ va dependre principalment de les col·lectes a través de les postulacions, els emblemes i els donatius, de particulars i institucionals, i en molts casos procedents d'altres serveis del mateix Partit Únic. Tot just publicada la llei fundacional del Frente de Juventudes, que les autoritzava, s'organitzà una col·lecta anual per recaptar fons per l'organització juvenil. El cap provincial accidental Víctor Hellín enviava una circular a tots els delegats locals de FET y de las JONS encomanant-los el màxim esforç en una tasca tan important pel Partit:

«[...] prestarás toda clase de facilidades para que dicha colecta sea lo más fructífera posible poniendo todos los medios a tu alcance.[...] En caso que no hubiere en tu demarcación Delegado Local del Frente de Juventudes, asumirás por este día su cargo, no dudando que harás todos los esfuerzos posibles para la mayor eficacia de la cuestación.

El Caudillo creó el Frente de Juventudes para garantizar la Revolución Nacional-Sindicalista, inyectando savia renovadora en la caduca máquina estatal y es deber de los españoles, más aún, de los Falangistas, ayudarlo en la medida de nuestras fuerzas en la difícil tarea de reconstrucción emprendida.

Por eso no debe parecernos nunca pequeña nuestra aportación, si ésta representa el máximo esfuerzo y es fruto de un entusiasmo bien orientado.

⁶⁷ FRENTE DE JUVENTUDES (Delegación Provincial de Lérida): *Programa de servicios para el mes de junio de 1941. Únicamente para mandos*, Lleida, 1941.

Esta Jefatura comprende las dificultades de la empresa que nos ocupa, pero no dispensará en absoluto abulias ni claudicaciones.»⁶⁸

Per altra banda, la normativa establia que els ajuntaments havien de pagar l'1% dels seus pressupostos a la Delegació Provincial del FJ. Tanmateix, el març de 1944 el governador civil de Lleida (a instàncies del secretari provincial de FET y de las JONS) encara demanava a alguns ajuntaments de la província el pagament d'aquella quantitat corresponent a l'exercici de 1942.⁶⁹ El fet palesa que, en uns moments de grans necessitats i d'una limitada capacitat econòmica municipal, molts ajuntaments es resistien a pagar el funcionament del FJ. I que les delegacions locals del FJ depenien econòmicament de les institucions municipals, així com la dotació d'infraestructures bàsiques per poder funcionar. A partir de 1946, la Delegació Nacional del FJ va començar a rebre una partida pressupostària de l'Estat, de cada any però més petita degut a la inflació i a la reducció del percentatge destinat a FET y de las JONS.

La manca de recursos posà en evidència la impossibilitat de dur a terme les tasques d'enquadrament i formació de tota la població juvenil d'una forma efectiva. De manera que es va començar a distingir dues línies de treball diferents, una pels afiliats voluntaris i una altra per l'enquadrament general. Així, el gener de 1942, es van crear les Falanges Voluntarias, les «*guardadoras del más puro estilo falangista*», que havien de formar els comandaments de l'organització, havien d'esdevenir una cantera de noves generacions de militants falangistes i, per tant, representaven una garantia de continuïtat de la «revolució nacionalsindicalista» del Movimiento.⁷⁰ A partir de setembre d'aquell any les Falanges Voluntàries serien anomenades Falanges Juveniles de Franco (FJF). Eren afiliats els que pertanyien o havien pertanyut al SEU i a la OJ, i aquells que hi volien ingressar a partir d'aquell moment havien de passar un període de prova de tres mesos. Els afiliats es dividien en *flechas* (d'11 a 15 anys), *cadetes* (de 15 a 18 anys) i *cadetes mayores* –després *guias*– (de 18 a 21 anys) i s'organitzaven també en esquadres, falanges i centúries.

---

⁶⁸ «Parte mensual del mes de diciembre de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

⁶⁹ AHL, FGC, Secretaria particular, c. 1898.

⁷⁰ Citat per CAÑABATE VECINA, José A.: «Juventud y franquismo en España...», art.cit., 2007, pp. 148. La notícia era publicada a *La Mañana*, el 14-1-1942.

Quadre 6.2. Grups d'edat de les Falanges Juveniles de Franco.	
Anys	Grups
11-15 anys	Flechas
15-18 anys	Cadetes
18-21 anys	Cadetes mayores / Guías

Les activitats del Frente de Juventudes eren variades. Educació física, excursions, pràctiques i campionats esportius (provincials, regionals i nacionals), formació doctrinal, competicions diverses, activitats de tipus solidari, formació paramilitar, assistència al cinema i al teatre, aeromodelisme, cors, etc. Participaven en les commemoracions de tot un calendari de dates dedicades al FJ, algunes d'elles amb un ressò important: amb el Día de la Fe (29 d'octubre), destacaven el Día de la Canción que coincidia amb el Día de la Victoria (1 d'abril) i el Día de la Juventud (30 de maig, San Fernando). A més, oferien els Campaments, que sens dubte era l'activitat emblemàtica del FJ. Igualment, oferien alguns serveis assistencials com la sanitat o les beques d'estudis. Totes aquestes activitats i serveis assistencials i d'oci eren els reclams més importants del FJ. Durant els anys de postguerra, en una situació desolada de fam i misèria, molts pares enviaven els seus fills als campaments del FJ o a les estacions preventoris del FJ perquè poguessin ser alimentats correctament durant unes setmanes. El diferent nivell d'exigència i la prioritat en l'accés a determinats serveis diferenciava els afiliats a les FJF dels que només estaven enquadrats al FJ. Moltes famílies també sabien que si els fills s'afiliaven a les FJF gaudirien d'un tracte preferent a l'hora d'aconseguir beneficis materials: beques, serveis d'ajuda, oficina de col·locació, campaments, etc.⁷¹

El 2 de gener de 1942 s'inaugurà el primer curs de la Escuela Provincial de Formación de Instructores del Frente de Juventudes, instal·lada a la Bordeta, dirigit als mestres nacionals de la província. Segons ordenacions d'octubre de 1940, els mestres necessitaven acreditar la condició d'instructors de l'Organización Juvenil per prendre

⁷¹ El desembre de 1943, el governador civil i cap provincial de FET y de las JONS de Lleida enviava una circular als ajuntaments de la província indicant la prioritat que havien de tenir els afiliats del FJ en la concessió de beques i altres beneficis: «[...] Encontrándose los afiliados a las Falanges Juveniles de Franco en servicio constante de la Organización, es justo que disfruten con preferencia a los que no figuran en las filas del Frente de Juventudes, de los beneficios de toda índole, concedidos por el Estado o el Municipio a la juventud española en general. Por lo expuesto ordeno a las Corporaciones locales de esta provincia que en los concursos oposiciones u otros medios que convoquen los Ayuntamientos para conceder las becas que figuren en sus presupuestos, en beneficio de estudiantes, sean concedidas únicamente a los aspirantes que pertenezcan al Frente de Juventudes». AHL, FGC, Secretaria particular, c. 1898.

possessió de les places que havien guanyat en les oposicions.⁷² De les paraules que els va dirigir el cap provincial de Falange, Cándido Sáez de las Moras, durant una visita realitzada el 12 de gener, es desprèn que no hi assistiren gaires mestres voluntaris:

«[...] Añadió que el escaso número de internados no le entristecía; antes al contrario, le parecía como una obligada ruta falangista, que siendo absolutamente terrenal tanto tenía de semejanza con el cristianismo fundacional en seguidores, de mártires y de en cuanto a ese número escaso de escogidos.

Recordó también ese refrán castellano, a este respecto, de “cuanto menos bulto, más claridad”, y adelante siempre, a por la conquista nacionalsindicalista por esa nueva generación a quien ellos iban a educar.»⁷³

El 3 de febrer es clausurava el curs a la sala d'actes de la prefectura provincial de FET y de las JONS, amb l'assistència de les jerarquies del partit i del Governador Civil. El discursos, en particular el del delegat provincial del FJ Manuel González, destacaven la importància dels nous instructors en la formació de la joventut espanyola:

«[...] Pensad, camaradas, que España y la Falange tienen puestas sus mejores esperanzas en esa juventud que os entrega y a la que habréis de formar, según el designio de nuestro Caudillo, en el espíritu católico y de milicia propios de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS. Pensad también que en esa actuación inmediata vuestra va envuelto el honor y el prestigio de nuestra obra, y que para que ésta no sufra quebranto es necesario que seáis sobrios y austeros, los primeros en el servicio y los últimos en el descanso. Ya sabéis que no hay nada más que eduque mejor a la juventud que el ejemplo.»⁷⁴

6.2.2. Associacionisme catòlic versus el Frente de Juventudes.

Sens dubte, va ser l'Església catòlica la principal competidora de la Falange en la tasca d'enquadrar, formar i socialitzar les joventuts espanyoles. La competència entre l'Església catòlica i el Partit Únic també s'havia donat amb el règim feixista italià, tot i que amb unes bases de poder diverses de l'Espanya franquista i amb uns resultats diferents, atès que a Itàlia es resolgué de forma totalitària en benefici de l'Estat i el PNF.

A Lleida, immediatament després de l'ocupació per les tropes de Franco es van reconstituir les rames juvenils d'Acció Catòlica, associació avantguarda de l'apostolat seglar catòlic i braç executor del programa nacionalcatòlic. Atesa la incapacitat legal per recuperar partits i sindicats catòlics, les diòcesis concentraren la major part dels seus esforços en Acció Catòlica, l'única associació permesa pel règim, que es convertí en

⁷² BOE, núm. 304, 30-10-1940.

⁷³ Crònica de la visita i dels discursos a *La Mañana*, 13-1-1942.

⁷⁴ *La Mañana*, 4-2-1942.

l'instrument seglar més actiu, subordinat a la jerarquia eclesiàstica. El 26 de juny de 1938 es va constituir la junta interina de la Joventut Femenina d'Acció Catòlica, amb el propòsit d'«*aportar al abrigo de nuestra Santa Madre la Iglesia todas las juventudes, no tan solo las ya creyentes sino las indiferentes y aun las contrarias*». Tot just una setmana després ho feia la Joventut Masculina d'Acció Catòlica. S'iniciava així una trajectòria d'intensa activitat de proselitisme, que es consolidà a partir del final de la guerra, basada en la pietat, la formació i l'acció. Encara que calia tenir 17 anys per ingressar a Acció Catòlica, l'atenció als adolescents sempre va tenir una especial importància en la tasca de l'organització i, des del primer moment, es disposava de seccions de menors, tan la rama femenina (*aspiranta, benjamina*) com la masculina. El 1941 es va crear la categoria del *Aspirante*, que agrupava els adolescents menors de 17 anys que es preparaven per accedir a Acció Catòlica.⁷⁵

Paral·lelament, el 8 de desembre de 1941 a Lleida es van fundar les Congregacions Marianes, sobre la base inicial de Los Amigos de Cristo Rey. Les Congregacions, restaurades pel pare Llorens i vinculades a l'orde jesuïta de la ciutat, tenien un caràcter més elitista que l'Acció Catòlica (de naturalesa més popular), i els congregants pertanyien a les famílies acomodades de la ciutat. Més enllà de la formació religiosa i la pietat, la seva activitat apostòlica es dirigia cap a la caritat i la beneficència social. De les Congregacions naixerà el Centre Cultural dels Pignatelli, el maig de 1942, on s'oferia classes als nens pobres, a més d'assistència espiritual i obligacions religioses. A diferència de l'Acció Catòlica, la relació dels Pignatelli amb els bisbes no sempre serà la desitjada, donada la seva obediència jesuïta.⁷⁶

La implantació territorial de les joventuts d'Acció Catòlica de la diòcesi lleidatana va ser ràpida. Ja el 1939, totes les parròquies de la capital disposaven d'un centre juvenil masculí d'AC, així com dos centres interns, el Montserrat (al col·legi dels Maristes) i

---

⁷⁵ El primer nucli d'Acció Catòlica a Lleida s'havia format el novembre de 1929, de la mà del Bisbe Manuel Irurita. Per la reconstrucció de l'Acció Catòlica lleidatana a partir de 1938, cfr. SOL CLOT, R. / TORRES GRAELL, C.: *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida, període 1928-1968*, Lleida, Junta Diocesana d'Acció Catòlica, 1997. De forma molt sintètica i centrada en els primers anys, vegi's SOL, Romà / TORRES, Carme: «El primer franquisme i l'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida (1938-1947)» a DD.AA.: *El primer franquisme a les terres de Lleida (1938-1950)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, pp. 149-155.

⁷⁶ Sobre les Congregacions Marianes d'aquests anys 40, els seus orígens i les seves activitats, cfr. BARALLAT BARÉS, Jaume: *Devotes, croats i militants. L'apostolat seglar sota el franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1996, pp. 60-82. Les Congregacions Marianes lleidatanes editaren la revista mensual *Sígueme*, des del gener de 1943.

l'altre el Sant Josep (a la Casa de la Misericòrdia).⁷⁷ El 1942, quan se celebrà la III Assemblea diocesana, eren 33 els centres locals masculins constituïts en la diòcesi. Pel que fa a la rama juvenil femenina, quan se celebrà la III Assemblea diocesana el 1941, l'AC comptava amb 41 centres locals constituïts. A Lleida capital, les noies d'AC disposaven d'un sol centre interparroquial a l'Acadèmia Mariana, i dos centres interns, un al Col·legi de la Sagrada Família i l'altre al de les Dominiques. A mitjans dels anys 40, hi havia centres juvenils d'Acció Catòlica constituïts en pràcticament tota la diòcesi. Pel que fa a l'Aspirantat, el 1946 eren 41 els centres parroquials constituïts en la diòcesi, 156 aspirants havien participat en exercicis espirituals i 106 havien passat a la Joventut.⁷⁸

Més enllà dels tres pilars bàsics que hem assenyalat (pietat, formació i acció), i de la tasca d'assistència social de les joventuts femenines, l'Acció Catòlica dedicà especial atenció al temps de lleure, amb la voluntat d'oferir una resposta adequada i moralment immaculada a la voluntat juvenil. Així s'oferiren activitats com la pràctica de l'excursionisme, l'esport, el teatre o els balls regionals. Aquestes dues darreres amb un èxit considerable. Val a dir, tanmateix, com afirma Jaume Barallat que aquest impuls que es dona des d'AC a la sardana i altres balls regionals no era un acte d'afirmació catalanista, sinó més aviat com una alternativa davant els balls populars de l'època, que podien considerar-se pecaminosos segons la moral catòlica estricta.⁷⁹ Més endavant, a finals de 1951, de la mà d'AC nasqué el cine Mariana, amb la voluntat d'oferir als joves i adolescents un cinema formatiu dins dels cànons catòlics. Tots els diumenges i festius el cine Mariana oferia sessions de tarda de cinema, que aplegava un nombre generós de públic, bàsicament juvenil.⁸⁰

L'Acció Catòlica també oferia possibilitats en l'aspecte formatiu general als joves lleidatans. Dues iniciatives importants van ser l'Acadèmia nocturna i l'Escola dominical, dirigides a les joves treballadores, que iniciaren la seva activitat el 1944. Es proposaven la

---

⁷⁷ El 25 de juliol de 1939, festivitat de Sant Jaume, les joventuts masculines i femenines d'Acció Catòlica de Lleida van celebrar a Alguaire la Festa de Joventuts Catòliques d'Espanya, amb un programa d'actes que incloïa les misses, les benediccions, les conferències i un partit de futbol. *La Mañana*, 23-7-1939.

⁷⁸ SOL CLOT, R. / TORRES GRAELL, C.: *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida...*, op. cit., 1997, pp. 55-56, 81, 92.

⁷⁹ BARALLAT BARÉS, Jaume: *Devotes, croats i militants...*, op. cit., 1996, p. 56. Una versió reduïda de les tesis de Barallat sobre l'Acció Catòlica durant els primers anys de postguerra a BARALLAT BARÉS, Jaume: «L'Acció Catòlica de Lleida sota els bisbes Moll i Villar (1938-1946)» a DD.AA.: *El primer franquisme a les terres de Lleida (1938-1950)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, pp. 123-148.

⁸⁰ SOL CLOT, R. / TORRES GRAELL, C.: *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida...*, op. cit., 1997, pp. 70-71, 151-152.

formació no només en el sentit religiós sinó també en el cultural i educatiu de les joves oficinistes i empleades del servei domèstic. L'Escola dominical comptà ben aviat amb més de 40 alumnes de confecció, cultura general i brodat, mentre que la nocturna n'aplegava gairebé un centenar en cultura general, mecanografia, labors, taquigrafia i francès.⁸¹

La Secció de Mestres d'Acció Catòlica, constituïda l'abril de 1940 a la diòcesi de Lleida, era un moviment especialitzat que es proposava contribuir a la tasca d'apostolat d'AC des de l'àmbit escolar, sabedors de la gran influència que exercien en la formació moral dels pobles. Aviat comptaren amb uns 250 membres, nombre força elevat si es té en compte que el total de mestres superava per poc el miler.⁸²

Quadre 6.3. Junta Directiva de la Secció de Mestres d'Acción Católica, juny de 1941.	
JUNTA DIOCESANA	
President	Francisco Jansá Olivart
Secretari	Francisco de Luca Melé
Vicesecretari	José Lladonosa Pujol
Tresorer	Ramón Sala Camps
Consiliari	Dr. Don Prudencio Ramos Martínez
RAMA MASCULINA	
President	Ramón Farrando Solé
Secretari	José Lladonosa Pujol
Tresorer	Ramón Sala Camps
RAMA FEMENINA	
Presidenta	Mercedes Tohá Escolà
Secretària	Concepción Masip Claramunt
Tresorera	Carmen Cirera Vilanova

⁸¹ *Ibíd.*, pp. 95-96. La revista mensual *Forja*, el primer número de la qual va aparèixer l'abril de 1944, va ser l'òrgan de l'Acció Catòlica diocesana i a través de les seves pàgines es pot resseguir moltes de les activitats organitzades per aquesta.

⁸² *Memòria anual de la Sección de Maestros de Acción Católica, junio de 1941*. Josep Lladonosa Pujol, antic militant de la FJCC, recorda en les seves memòries com es va inscriure a la secció de mestres d'AC, fundada per Francesc Jansá Olivart i Ramon Farrando Solé. Cfr. LLADONOSA PUJOL, Josep: *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, Lleida, Virgili & Pagés / Ajuntament d'Alguaire, 1989, p. 290. Ramon Farrando serà delegat provincial del Servicio Español de Magisterio de Falange entre l'abril de 1942 i l'abril de 1944.

RAMA DE LA JOVENTUT MASCULINA	
President	José Cañelles Ribes
Secretari	José M ^a Portugués Hernando
Tresorer	Pedro Dejuán Solé
RAMA DE LA JOVENTUT FEMENINA	
Presidenta	Consuelo Zazo Aguado
Secretària	Mercedes Cunillera Llovera
Tresorera	María Luísa Pérez Ribón
Representant de l'Ensenyament Privat	Eduardo Martínez Martínez
Representant de l'Ensenyament Municipal	Miguel F. Mor Castany

Elaboració pròpia.

Font: *Memòria anual de la Sección de Maestros de Acción Católica, junio de 1941.*

La tasca d'Acció Catòlica es beneficiava, doncs, de la posició privilegiada que l'Església catòlica gaudia en el camp de l'educació. El gener de 1943, més de trenta mestres assistiren a la reunió general d'estudis que cada mes celebrava la Secció de Mestres d'AC i, entre altres conferències, el president Francisco Jansá els va dictar una interessant xerrada pedagògica sobre «La Acción Católica en las escuelas», en la qual s'exhortava a tots els mestres (afiliats o no a l'AC) a treballar pel lema «Todo por Dios y por la Patria», a treballar conjuntament amb els capellans parroquials per iniciar els nens i nenes en l'apostolat seglar, a fomentar l'aspirantat d'AC a les escoles i a organitzar exercicis espirituals amb la finalitat de seleccionar els més ben preparats per l'aspirantat. El curs 1943-1944 van continuar les reunions generals d'estudis amb caràcter mensual, a l'Escola Normal de Magisteri, que eren obertes a tots els associats i tots els mestres nacionals, municipals, interins o estudiants de magisteri, atesa la necessitat de «no descuidar nuestra formación religiosa y de apostolado para bien de España y de los hombres de mañana que la Patria nos confía».⁸³

L'Acció Catòlica pretenia, per tant, enquadrar i formar tots els adolescents i joves espanyols en els valors espirituals del catolicisme. Els mitjans associatius i socialitzadors de l'Església catòlica disposaven d'un arrelament més profund i d'una molt més llarga tradició en la societat lleidatana que no pas els de la Falange, que tot just es creaven de

⁸³ *La Mañana*, 31-1-1943 i 7-11-1943.

nou. És coneguda la prevenció de molts pares a portar els seus fills a l'OJ i després al FJ, així com de sectors importants del clergat local. Molts pares preferien portar els seus fills a les activitats parroquials (secularment conegudes) que no pas oferir-los a la Falange, excessivament polititzada i amb una retòrica marcial que no agradava del tot. En part, també, els centres catòlics en general i especialment l'Acció Catòlica van convertir-se en refugi per la sociabilitat i l'associacionisme de sectors *incòmodes* amb l'hegemonia falangista, com el tradicionalisme o el catalanisme conservador de preguerra, principals representants de la dreta política de les terres lleidatanes, donada la impossibilitat de reconstruir els seus propis espais. Així, per molts pares portar els seus fills a l'Acció Catòlica en lloc de portar-los al Frente de Juventudes podia resultar una actitud resistent a la voluntat totalitzadora de la Falange. A les Falanges Juveniles de Franco, bàsicament, s'hi afiliaren voluntàriament els fills dels càrrecs del partit, dels funcionaris estatals i del partit, així com els fills de tots aquells que n'esperaven beneficis materials propis (lloc de treball) o pels fills (beques, estudis, viatges...).⁸⁴

Aquestes reticències eren paral·leles a les que bona part de la societat tenien vers el Partit Únic i eren font de conflictes, sovint soterrats però que, de tant en tant, esclataven. La percepció de FET y de las JONS era clara al respecte. En un informe falangista de gener de 1942 s'assenyalava que «*Acción Católica en esta Provincia se manifiesta por su actuación completamente apartada de la Falange; es más, puede ser considerada como el enemigo que tiene la Delegación Provincial del Frente de Juventudes*». ⁸⁵

Val a dir, tanmateix, que les organitzacions seglars de l'Església catòlica (Acció Catòlica i Congregacions Marianes, principalment) i l'estructura de FET y de las JONS no es van mantenir del tot impermeables l'una respecte l'altra, com dos compartiments estancs. El component catòlic sempre va estar present en la Falange, i encara més amb el pas dels anys, i això feia que molts afiliats al Partit Únic ho estiguessin també a les organitzacions de l'Església, en especial Acció Catòlica, en la qual jerarquies provincials del Partit en prenen part destacada (Eduardo Martínez, Ramon Farrando, Ginés Ginés, Manuel Portugués); que el Frente de Juventudes organitzés exercicis espirituals conjuntament amb les joventuts d'Acció Catòlica; o que el delegat provincial del FJ Jesús

---

⁸⁴ Cfr. MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «El fracàs de l'obra predilecta del règim» a *La joventut a Catalunya al segle XX*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 373.

⁸⁵ «Informe de la delegación provincial de Información e Investigación de Lérida», 8-1-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

Fragoso fos nomenat «congregant honorari»,⁸⁶ etc. En són bons exemples, que es troben amb més profusió si descendim a nivell local, on, encara que nominalment fossin dues estructures diferents i separades, en molts casos hi havia una coincidència significativa de persones. Els falangistes de missa diària seria una categoria prou freqüent a nivell local, als pobles, on predominava la coincidència d'interessos entre els diversos sectors implicats amb el règim franquista.

La competència per fer-se amb el favor de les joventuts espanyoles, però, generava conflictes institucionals, d'esferes de poder en el règim, entre FET y de las JONS i l'Església catòlica, no només entre jerarquies i altes instàncies sinó també entre representants a nivell provincial i local. La qual cosa reflectia que ambdues institucions tenien uns objectius gairebé idèntics, però uns instruments diferents per portar-los a la pràctica i uns interessos diferents: pels falangistes es tractava de formar en els valors nacionalsindicalistes unes generacions joves que garantissin la perpetuació del règim, mentre que l'Església pretenia recuperar unes parcel·les i uns ressorts fonamentals pel seu control social tradicional, recristianitzar la societat espanyola com a tasca complementària a la victòria per les armes i reconduir el país pel camí de la confessionalitat nacionalcatòlica.⁸⁷

6.2.3. Els campaments d'estiu del Frente de Juventudes. L'accident del port d'Àger, 1942.

Sens dubte eren els campaments d'estiu l'activitat més llaminera del Frente de Juventudes. Per molts nois i noies era l'única possibilitat de realitzar una estada en plena natura, en règim de colònies, de gaudir de les activitats diverses que s'hi feien al costat de les lliçons d'amor a la Pàtria i a la Falange que s'hi impartien. Per aquesta raó, la delegació provincial del FJ posava molt interès i cuidava cada detall en l'organització dels campaments d'estiu. Eren entesos com a «*premio a la labor callada de los largos días de invierno en el mejor escenario que hizo Dios*», com a part fonamental en l'educació nacionalsindicalista de la joventut per la qual «*como en todas las actividades del nuevo*

---

⁸⁶ BARALLAT BARÉS, Jaume: *Devotes, croats i militants...*, op. cit., 1996, p. 48, 75.

⁸⁷ Per veure en detall les múltiples tensions entre FET y de las JONS i l'Església al voltant de l'ensenyament a l'Aragó, cfr. CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997, pp. 234-261.

Estado, son dirigidos al fortalecimiento espiritual y físico de nuestros jóvenes con vistas a un mañana Imperial», d'aquí que fossin comparats amb els campaments militars romans.⁸⁸

L'estiu de 1942 el Frente de Juventudes havia organitzat el campament «Simancas», instal·lat a Espot, al costat del llac de Sant Maurici, en un paratge natural esplèndid. El 21 de juliol sortiren de Lleida tres camions amb 106 joves *flechas*, els monitors i altres comandaments i responsables del campament en direcció al campament. A la carretera de Balaguer-Tremp, en el kilòmetre 29, baixant el port d'Àger es va produir un malaurat accident. Un dels camions no va poder frenar correctament en un revolt pronunciat i es va precipitar per un terraplè. Els nois i les mercaderies que transportava van sortir despedits. Malgrat la ràpida mobilització dels habitants d'Àger i el personal sanitari d'aquell poble i el trasllat d'efectius mèdics des de la capital, el resultat de l'accident va ser la mort instantània i durant el trasllat a l'Hospital Provincial de quatre *flechas* i un *cadete*, i un cinquè *flecha* que va morir uns vint dies després a l'Hospital. Els dos camions no sinistrats van haver de ser buidats per traslladar els vint-i-set ferits als punts d'atenció d'Àger, Balaguer i Lleida.⁸⁹

L'accident lògicament va commocionar la ciutat de Lleida. El diari falangista calculava en uns 30.000 els lleidatans que, el 22 de juliol, van assistir a la conducció dels fèretres de «*los cinco camaradas caídos en actos de servicio*» des de la seu del Frente de Juventudes al carrer Major fins a l'Arc de Pont, on es va despedir el dol. La crònica de l'endemà narrava les escenes del dol: «*El pueblo unánimemente pasaba brazo en alto ante los féretros, en correcto orden y con la pesadumbre reflejada en sus rostros*». La ciutat havia mostrat la seva cara més solidària amb el dolor de les famílies i de la Falange:

«Lérida es ésta. Piedad, corazón y magnífico sentimiento. Los cinco camaradas azules, alegres, magníficos, habrán volcado desde el cielo torrentes de bendiciones para la tierra que les vio nacer, y que ante su bello morir se ha movilizado, como tal vez ninguno hubiéramos intentado sospechar.»⁹⁰

⁸⁸ «“Nuestro puesto está al aire libre”. Campamentos de verano 1942», *La Mañana*, 18-6-1942 i 20-6-1942.

⁸⁹ Les sis víctimes van ser: Saturnino Cenaarro Bielsa, Antonio Ballester Castelló, José Sacristán González i Jaime Carolà Vila (*flechas*) i Enrique Planas López i Juan Martínez Palazón (monitors, el primer *flecha* i el segon *cadete*). La informació relativa a l'accident del port d'Àger va sortir publicada a *La Mañana*, 22-7-1942. La mort de la darrera víctima, Jaime Carola Vila, a *La Mañana*, 9-8-1942. Seixanta anys després, el mateix diari va reconstruir l'accident amb el testimoni de diversos supervivents, en el reportatge «La tragedia del Port d'Àger. 60 aniversario de un accidente que conmocionó Lleida» realitzat per Raúl Ramírez i Carme Quintana (*La Mañana*, 8-9-2002).

⁹⁰ *La Mañana*, 23-7-1942.

A Lleida va desplaçar-se el delegat nacional del FJ, José A. Elola-Olaso, que va participar en una missa en sufragi de les víctimes a la l'església de Sant Llorenç, el 24 de juliol. Després, al cementiri, on va dipositar corones a cadascun de les sepultures, Elola va pronunciar un discurs carregat de significació política, de renovació del compromís falangista sobre la sang dels caiguts:

«[...] Les damos este título, el más honroso, el de Caídos, asociándoles a nuestros Muertos en ardor de servicio y de heroísmo. Y no es por gracia sino por propio merecimiento. Cayeron vestidos con su camisa azul cuando iban camino del Campamento: es decir, cuando iban camino del servicio que mejor cuadraba a sus pocos años y a sus cuerpos e inteligencias juveniles [...]

Camaradas Caídos, porque nos habéis dado ejemplo de recibir la muerte en acto de Servicio, venimos aquí a renovar sobre vuestros cuerpos todavía calientes el juramento de seguir fieles a la Falange hasta la muerte; de seguir hasta la muerte fieles, leales y obedientes al Caudillo y recordando aquellas maravillosas palabras de José Antonio que están esculpidas en el marmol del Monumento a vuestros Caídos, pedimos a Dios para vuestras almas el descanso que a nosotros nos debe ser negado, hasta que con nuestro esfuerzo y sacrificio sepamos lograr la España que vuestra imaginación juvenil y anhelante, saturada de pureza y amor, ambicionaba conquistar.»⁹¹

Es tractava d'una apropiació de les víctimes per part de la Falange, que capitalitzava el dolor de les famílies vers el partit. No havien mort uns nens tot just adolescents, sinó que havien mort cinc *flechas* i un *cadete*, en acte de servei, que passaven a engrossir la llista de caiguts de la Falange. El cap provincial de FET y de las JONS agraià públicament a les autoritats, els organismes, les entitats i el poble en general el magnífic acte, exemplar, noble i orgullós, de condol per la mort de «unos camaradas de Falange».⁹²

Ni la premsa ni els parlaments evidentment es referien a les responsabilitats de l'accident. Tanmateix, i de forma immediata, la delegació nacional del Frente de Juventudes va instruir un expedient informatiu sobre els fets ocorreguts al port d'Àger. El cap provincial de FET y de las JONS Sáez de las Moras, el delegat provincial del FJ González Moreno, l'assessor provincial de Sanitat del FJ José Porqueras Mayo, el delegat provincial de Serveis Tècnics Juan Reguart i un conductor de la prefectura provincial van haver de comparèixer a declarar davant l'instructor de l'expedient. Més enllà que la responsabilitat es va fer recaure a una imprudència del conductor del camió (no pas a la prefectura provincial ni cap de les jerarquies del partit) la informació continguda és interessant per entendre en quines condicions es realitzaven les activitats del Frente de Juventudes. Segons Cándido Sáez de las Moras, els tres camions descoberts amb què van

⁹¹ *La Mañana*, 25-7-1942.

⁹² «Al pueblo de Lérida», *La Mañana*, 23-7-1942.

ser transportats els joves, els materials i les vitualles avien estat proporcionats un pel Frente de Juventudes, un altre per la Diputació provincial i un tercer per Auxilio Social. Aquest darrer va ser el camió sinistrat. No s'havia efectuat el trasllat dels joves en autocar perquè era massa car i per la manca total de gasoil. Feia constar que abans de marxar, a les 8 del matí, molts familiars *«me dijeron personalmente que estaban contentísimos de ver la alegría con que los muchachos marchaban y el desvelo que el Delegado Provincial del Frente de Juventudes y los mandos que componían la expedición demostraron en todo momento»*. La resta dels declarants afirmaren que els camions utilitzats estaven en perfectes condicions, fins i tot els seus frens (que inicialment s'havia apuntat com a causa del tràgic accident), i assenyalaven una imprudència del conductor del camió com la causa més segura del succés. L'informe final de l'instructor exculpava de tota responsabilitat els comandaments del Movimiento que havien tingut relació més o menys directa amb l'organització i la marxa de l'expedició i aquella requeia de forma plena sobre el conductor del camió *«que obró imprudentemente al descender con el coche por la pendiente donde ocurrió la desgracia a una velocidad excesiva»*.⁹³

Tanmateix, la depuració de responsabilitats no es féu esperar. L'endemà de l'accident, el diari *La Mañana* ja notificava el cessament de l'assessor provincial de campaments, el metge, el tinent instructor, el cap de campaments i el cap de centúria que viatjaven amb l'expedició accidentada.⁹⁴ Tot just una setmana després, el 30 de juliol, era cessat el delegat provincial del FJ, Manuel González Moreno, i substituït per Jesús Fragoso del Toro. Val a dir que la responsabilitat última de l'accident d'Àger se sumava a una denúncia presentada contra González Moreno poques setmanes abans, que havia motivat la visita a Lleida d'un Inspector de la Delegació Nacional del FJ.⁹⁵ Malgrat tot, González Moreno era ascendit a Inspector Nacional del Frente de Juventudes.⁹⁶

La clausura del campament «Simancas», el 27 d'agost, va ser significativa. I no només per l'accident dramàtic que havia tenyit de dol els campaments d'aquell estiu. Sinó que, per una banda, va escenificar el relleu al capdavant de la delegació provincial del FJ.

---

⁹³ L'expedient instruït el 24-7-1942 és disponible a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 95.

⁹⁴ QUINTANA, C. / RAMÍREZ, R.: «El Estado sólo pagó los nichos a las familias. 60 aniversario de un accidente que conmocionó Lleida», *La Mañana*, 8-9-2002.

⁹⁵ «Boletín nº 754 de información y ambiente de la provincia de Lérida», 15-6-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17. En la informació es feia constar que *«no hay que decir que la referida denuncia es obra de enemigos de la Falange y que contenía, a juzgar por los datos que iba preguntando a los particulares el mencionado Inspector, extremos completamente falsos»*.

⁹⁶ BMFET, núm. 154, 10-8-1942; *La Mañana*, 28-8-1942.

Per l'altra, la presència de gairebé totes les jerarquies de la prefectura i les delegacions provincials va posar de manifest la unitat falangista davant les adversitats i la importància que s'atribuïa a les joventuts. El nou delegat provincial Jesús Frago del Toro, en el seu discurs, va referir-se a les enormes dificultats per les quals passava el Frente de Juventudes, objecte de crítiques i rumors:

«[...] Pasamos por días difíciles, los más difíciles de nuestra existencia falangista, porque el morir alegremente en una esquina o en un parapeto se ha tornado por una amarga lucha sorda y taimada, en la que el enemigo nos combate con las armas de la insidia, la murmuración, el chisme o la traición, y ocupa muchas posiciones, a veces en nuestros hogares, en los colegios, y hasta en nuestras propias filas. Está en todas partes porque es la estela turbia de siglo y medio de democracia, y en esta lucha contra este enemigo bajo y ruín, si no estamos unidos, podemos morir sin tener siquiera la alegría de nuestras banderas desplegadas al viento.

Él sabe que el futuro será de quien posea la juventud, y por eso ha puesto en ella sus miras y ha preparado sus garras de rapiña para arrebatarla, para formarla falsamente, a su manera, "patrioteramente" si queréis, y para estos fines mezquinos buscan, a veces, el prestigio de cosas de significación más alta que les sirva de profano disfraz.

Pero la juventud será nuestra porque ella sabe que "ésta no es la España que soñábamos" como ha dicho el Caudillo, y que el destino la ha señalado a ella para rescatarla de farsantes e impostores y hacerla tal como la quiso José Antonio y para esta empresa es necesario poner arrojo, ímpetu, vehemencia y corazón, bagaje que sobra en la indumentaria de toda juventud y más en el de la española que en ninguna.

Sólo resta el saber buscar las fibras heroicas que hoy ocultan muchos en falsas formaciones o en un ambiente hostil. A esta tarea nos lanzamos y en su vanguardia las Falanges de Voluntarios tienen una misión de apostolado y ejemplaridad.

Mirad, camaradas, que nos jugamos el futuro de España y es muy sagrado para que nos lo dejemos arrebatar sin lucha. Y si luchamos la victoria es nuestra, porque tenemos la mejor doctrina y somos más valientes en la acción que todos estos que hoy, en estertores de muerte, babean su afán de defender banderas derribadas y bolchevismos de privilegiados.»⁹⁷

L'actitud de molts pares vers el FJ, i la preferència de portar els seus fills a d'altres espais de socialització, principalment l'Acció Catòlica, provocava un evident recel i contrarietat en les jerarquies falangistes. El delegat provincial del FJ, Jesús Frago del Toro, pocs dies després, qualificava de suïcida i egoista l'actitud de les classes acomodades que, després d'haver-se guanyat la guerra, s'apartaven de la Falange i es recloïen en les seves comoditats materials. A sobre, els negaven els fills:

«[...] Y su fobia no se acaba aquí, sino que nos hurtan a sus hijos de las escuadras del Frente de Juventudes y les dan una falsa y cursi formación afeminada, les alejan de la España exacta y difícil, creándoles en un escepticismo e indiferencia a todo lo que tenga ribetes de amor macho a la Patria.

La hora es de responsabilidad tremenda. No hay más solución que nacionalsindicalismo o comunismo. La elección no es dudosa y menos para las clases acomodadas. Hay que abrir los ojos a la realidad del momento. Que se incorporen con ahínco y fe a la tarea común de

⁹⁷ *La Mañana*, 28-8-1942.

nuestro pueblo, si de verdad son cristianos y españoles. Y que no olviden que en nuestra empresa sus hijos tienen una misión, al lado del resto de la juventud española: “Llevar a cabo por sí misma la edificación de la España entera, armoniosa; por sí misma, por la juventud misma que la siente y la entiende, sin intermediarios ni administradores”, y para formarse para esta misión sólo hay un puesto: militar en las Falanges de Voluntarios del Frente de Juventudes, en cuyas escuadras se identifican servicio y honor y sobre las que España ha puesto su esperanza. ¡Arriba España!»⁹⁸

Jesús Fragoso del Toro, vallisoletà com el cap provincial Sáez de las Moras, de poc més de vint anys, era el primer delegat provincial sorgit de les files de la pròpia organització juvenil. La seva estada al capdavant del FJ lleidatà va ser molt efímera, de tan sols uns mesos, fins el novembre del mateix 1942, ja que aviat va ser reclutat per l'esfera dels «ideòlegs» al costat del delegat nacional José A. Elola i el seu braç dret Alfonso Pérez Viñeta. Fragoso del Toro passà als serveis centrals de premsa i propaganda del Frente de Juventudes, on va dirigir el setmanari *Juventud* des de 1946 fins 1957.⁹⁹ Fragoso va ser substituït al càrrec de delegat provincial del FJ per Antonio L. Herce Fernández¹⁰⁰, membre de la Vieja Guardia falangista de Lleida. Feia tot just un parell de mesos que havia tornat del front rus, amb la condició d'exdivisionari i diverses condecoracions.

*****

Malauradament no disposem de dades directes de l'enquadrament obligatori ni sobre l'afiliació a les Falanges Voluntàries a Lleida en aquelles dates. Segons les dades deduïdes per Juan Sáez a partir dels caps de falanges participants a la concentració nacional de El Escorial (octubre 1942), eren uns 57.000 i escaig els afiliats a les Falanges Juveniles de Franco en tot España, mentre que a Lleida n'hi havia aproximadament uns 750, organitzats en 7 centúries, un nombre similar al de províncies com Girona, Àlaba, Burgos, Salamanca, Toledo, entre altres. El Día de la Juventud de 1942, el 30 de maig, festivitat del patró San Fernando, havien estat mobilitzats a Lleida uns 800 joves, entre nois i noies. I aquell estiu, els campaments organitzats oferien 450 places masculines (entre flechas i cadetes) i 300 de femenines.¹⁰¹

---

⁹⁸ «Exhortación apremiante ante una actitud suicida», *La Mañana*, 8-9-1942.

⁹⁹ Les referències a Jesús Fragoso del Toro a SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, pp. 195, 244.

¹⁰⁰ BMFET, núm. 166, 10-12-1942. El seu retrat polític a *La Mañana*, 29-11-1942.

¹⁰¹ SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, p. 431, 433 i 437.

Si fem cas de la premsa lleidatana, el 1943 va ser un any de creixement en l'activitat del Frente de Juventudes lleidatà. En una memòria publicada en la premsa local s'afirmava que no només havia ampliat la seva activitat i la participació de joves sinó també que havien adquirit una major importància. La secció d'esports havia organitzat campionats de bàsquet, curses atlètiques i ciclistes, gimnàstica; delegacions lleidatanes havien participat en la campionats físics de Toledo i en la demostració nacional de jocs celebrada a Barcelona. La secció d'escolars havia estrenyat la relació amb els centres d'ensenyament de la capital, on els instructors del FJ portaven a terme la seva missió política. La secció de campaments i albergs havien adquirit un major relleu. Una representació de les Falanges Juveniles de Franco havia participat al campament nacional «Sancho el Fuerte».¹⁰² Els campaments d'estiu havien aconseguit un «éxito sin precedentes». El campament masculí «Héroes de Possedok», instal·lat a l'Alt Urgell, havien acollit des del 15 de juny uns 600 joves, repartits en tres torns. El femení «Espluga Calva», també a l'Alt Urgell, va albergar tres torns de 125 noies cadascun, amb l'assistència de 40 falangistes saragossanes.¹⁰³ Una centúria lleidatana va assistir en representació a la magna concentració de les FJF a Madrid l'1 d'octubre, així com en tots els altres actes i concentracions de caràcter nacional.¹⁰⁴

Tanmateix, els informes mensuals de la prefectura provincial que disposem d'aquell any mostren un Frente de Juventudes en procés de reorganització, amb relleu de comandaments i que es reconeix una mica paralitzat. En part, aquestes dificultats són degudes a les deficiències econòmiques que travessa, que afecten a la bona marxa dels

---

¹⁰² Al I Campamento Nacional para Jefes de Centuria «Sancho el Fuerte», instal·lat a Burlada (Navarra) durant l'estiu de 1943, hi van acudir prop de 1.200 aspirants a obtenir el títol de Jefe de Centuria o de Grupo. Cfr. SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, pp. 139-144.

¹⁰³ El campament masculí commemorava els caiguts de la División Azul en la batalla de Possel(d)ok, al sud del llac Ladoga, entre els quals hi havia el capità Salvador Masip Biendicho, lleidatà. Cfr. AGUSTÍ ROCA, Carme: *Rússia és culpable!...*, op. cit., 2003. Per la seva banda, el femení agafava el nom de la localitat garriguenca on hi havia un bon grup de falangistes abans de la guerra, la majoria dels quals van morir durant els primers mesos de la guerra, víctimes de la violència revolucionària.

¹⁰⁴ «Parte mensual de agosto de 1943», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118 i «Espíritu y tarea de la Falange Leridana», *La Mañana*, 2-1-1944. En la concentració nacional del Día del Caudillo de 1944, hi van assistir una falange formada per tots els comandaments de les FJF de la província, al capdavant de la qual hi anava José Mª Doñate Panadés, cap de la centúria de *flechas* «Don Juan de Austria», a qui Franco va concedir la Medalla de la Orden Imperial de Yugo y las Flechas en recompensa dels seus serveis. Hi participà també una esquadra ciclista a les ordres del subcap de la unitat ciclista «Garra Hispánica», que s'afegí a les esquadres ciclistes de les altres províncies catalanes. «Parte mensual de septiembre de 1944», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 147.

campaments (la aportació econòmica de la delegació nacional és inferior al 40% de les despeses totals) i que no es puguin atendre les necessitats de la província.¹⁰⁵

La concessió a la prefectura provincial de FET y de las JONS del Camp d'Esports (incautat a Joventut Republicana el 1941 segons l'expedient de responsabilitats polítiques) el gener de 1944 va afavorir el desenvolupament de la pràctica esportiva a la capital, especialment de les joventuts falangistes del FJ i l'Obra Sindical de Educación y Descanso, que a partir d'aquest moment disposaven d'unes instal·lacions per practicar el futbol, el tenis, el bàsquet o el ciclisme. La premsa falangista destacava la importància de la concessió: «*Las puertas del Campo de Deportes, completamente remozado, se abrirán de nuevo a una juventud fuerte y sana de espíritu, diametralmente opuesta a la turba politiqueril de jugadores de dominó que incluía a sus deportistas en las listas electorales, al mismo tiempo de ser anotados en las de socios de un club deportivo*». Uns anys després l'Ajuntament de Lleida l'adquirí i el cedí en usdefruit a FET y de las JONS.¹⁰⁶

Tot i la visió triomfalista de la marxa del Frente de Juventudes de Lleida durant el 1943, hi ha certs indicis que ho posen en dubte. El creixement d'activitats d'aquell any s'identificaven amb l'empenta que havia donat el cap provincial (i governador civil) Pardo Suárez, no pas amb el lideratge del delegat provincial del FJ. Creiem que a la debilitat de comandament del delegat provincial s'hi afegia la inestabilitat en el càrrec. Si Fragoso del Toro havia durat uns mesos el 1942, el seu successor Antonio L. Herce tot just superà l'any de gestió i el gener de 1944, després de sol·licitar el relleu per «*las obligaciones de sus actividades particulares*», va ser substituït per Pedro Allende Martínez, jove metge lleonès de l'Hospital Provincial.¹⁰⁷

L'etapa de Pedro Allende al capdavant de la delegació provincial del FJ va començar amb una nova empenta. D'entrada, substituï al secretari provincial de la delegació Alfonso Serrano Biosca, que havia estat vinculat des dels primers moments a l'organització juvenil lleidatana, per Manuel Gutiérrez Abelló.¹⁰⁸ El març de 1944 aparegué el butlletí *Tarea*, de

---

¹⁰⁵ «Parte mensual de junio de 1943», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118. En els informes de febrer i abril de 1943 hi ha referències a la lenta marxa del Frente de Juventudes lleidatà.

¹⁰⁶ «El Campo de Deportes, a la Falange leridana», *La Mañana*, 6-1-1944. Una còpia de l'escriptura de cessió gratuïta del Camp d'Esports a FET y de las JONS, el 1951, està disponible a l'AGL, FGC, Secretaria General, c. 3961.

¹⁰⁷ Cessament i nomenament a BMFET, núm. 207, 1-2-1944. Les obligacions d'Herce a *Tarea*. *Boletín de órdenes para mandos*, núm. 1, març 1944.

¹⁰⁸ Nascut el 1916, havia ostentat el mateix càrrec a la delegació provincial del Frente de Juventudes de Saragossa. AHL, Fons Frente de Juventudes, c. 18.

caràcter mensual, dirigit als comandaments del Frente de Juventudes. Dos mesos després, ho feia *Servicio*, òrgan de les Falanges Juveniles de Franco, també de periodicitat mensual. Un article del primer número de *Tarea* reflectia una situació de deixadesa força generalitzada de les delegacions locals del Frente de Juventudes:

«Hasta la fecha se ha observado en la mayoría de nuestras Delegaciones de la Provincia, cierta apatía en el cumplimiento de órdenes emanadas de la Delegación Provincial.

Confiamos del espíritu que anima todos los actos de los camaradas que se hallan en sus puestos de trabajo y sacrificio en el Frente de Juventudes, que esta nota sea lo suficiente para reavivar en ellos, el afán de recuperar el tiempo perdido anteriormente y el cumplir en especial aquellas disposiciones que manifiestamente ayudan y protegen a nuestros camaradas y a la juventud española.

Pero si ello no fuera suficiente, advertimos por una sola vez a los que en punible situación y abandono se hallan, que la responsabilidad absoluta y las consecuencias que ésta traiga, recaerá personalmente sobre ellos.

Es de esperar que con la ayuda de la publicación del presente boletín, todas las Delegaciones Comarcales y Locales den muestras de más interesada preocupación por nuestro Movimiento Juvenil.»¹⁰⁹

En un article titulat «En marcha sin descanso», el secretari provincial del FJ, Manuel Gutiérrez Abelló, afirmava que «*estos muchachos que, juntos en las Falanges Juveniles de Franco, han de vestir el mismo hábito, han de ritmar el mismo paso y de sus labios ha de salir la misma canción, son la única, la sola garantía de una justicia social para todos los españoles y de una grandeza patria ante el mundo*». De manera que era necessària la col·laboració de tothom en aquesta magna obra: «*Hagamos que la juventud forme la vanguardia y apoyemos esta línea de combate por una paz cristiana y “a la española” todos los españoles que tras ella debemos a la Patria la vida al menos y al Caudillo el pan tranquilo de nuestro hogar. [...] En esta nueva etapa de la organización juvenil de España en este instante del fruto en sazón de tanto desvelo y callado heroismo de sus hombres no puede ningún español entornar los ojos para verla entre sombras o torcer la esquina de la desatención ante su tarea. Se está con ella o contra ella.*»¹¹⁰

Efectivament, l'organització de les Falanges locals i les respectives delegacions de serveis deixava bastant que desitjar. La realitat era molt diferent de la capital o les localitats caps de comarca i pobles importants respecte a la major part dels pobles petits de la província. D'aquí que, com ja s'havia fet amb anterioritat, es continués insistint en el paper dels mestres en el foment de l'afiliació al FJ, així com de les parròquies. El

¹⁰⁹ «Cumpliendo órdenes», *Tarea*, núm. 1, març 1944.

¹¹⁰ J. M. Gutiérrez-Abelló: «En marcha sin descanso», *La Mañana*, 20-5-1944.

governador civil-cap provincial publicava a principis de 1944 una nota interessant al respecte:

«[...] Cuarto.-Al Magisterio tanto nacional como privado, encarezco una entrañable solidaridad de acción y de espíritu con el Frente de Juventudes, institución político-pedagógica, la más querida del Movimiento y en la que nuestro Caudillo [tiene] fundadas sus esperanzas de un renacer imperial de España. La formación juvenil depende de la concordancia y unidad de actividades entre la Parroquia, la Escuela y el Frente de Juventudes, puesto que la nueva personalidad del español, radica en su formación religiosa, cultural y política. Todo maestro está en el deber de estimar como suya la institución de nuestro Frente de Juventudes que en definitiva es institución complementaria de la escuela. Y sepan los señores maestros que si mi Autoridad se halla dispuesta a prestarles todo el apoyo y asistencia en defensa de sus derechos y por el prestigio de sus santas funciones, también lo estoy a exigir el cumplimiento de sus deberes, en lo que no andaré remiso, cuando la justicia y el interés de la Patria exijan la imposición de sanciones.»¹¹¹

Per una banda les paraules del governador civil posaven en evidència que no tots els mestres complien amb les seves obligacions respecte al Frente de Juventudes, mentre que per l'altra reflectia quin era el projecte pedagògic socialitzador del *Nuevo Estado* (religiós, cultural i polític) i la col·laboració que la Falange demanava a les altres institucions, com la parròquia i l'escola. Per reforçar aquesta col·laboració i beneficiar-se de les xarxes del magisteri, el més potent agent de socialització política de la infància espanyola, en alguna província es tendí a nomenar els mestres delegats locals del Frente de Juventudes.¹¹²

6.2.4. «Es necesario formar hombres viriles, eficientes y disciplinados, hombres de frente alta, mirada franca y recta, sonrisa abierta y corazón decidido». L'escola, els mestres i el Frente de Juventudes.

Des de ben aviat, com s'ha assenyalat, la Falange havia perdut el control de l'educació en benefici del predomini i les demandes tradicionals de la dreta catòlica, que pretenia recuperar el monopoli educatiu perdut. Encara que hagueren d'acceptar el model educatiu catòlic restablert, no per això, tanmateix, van renunciar a la pretensió de controlar el col·lectiu de mestres de l'ensenyança pública bàsica. Si bé és cert que disposaven del monopoli de les organitzacions juvenils (OJ, després FJ) i dels estudiants universitaris (SEU), els mancava articular un tercer ressort: els mestres i professors. El 1940 es va organitzar una primera estructura del sindicat falangista de mestres i professors: el Servicio

¹¹¹ «Nota del Excmo. Sr. Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento», *La Mañana*, 10-2-1944.

¹¹² Un informe mensual de la prefectura provincial de FET y de las JONS d'Osca, el novembre de 1942, informava que s'estava intentant generalitzar aquesta pràctica en totes les localitats. Cfr. CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997, p. 255, nota 92.

Español del Magisterio (SEM) havia d'enquadrar els mestres d'ensenyament primari; per la seva part, el Servicio Español del Profesorado (SEP) es dividí en Profesores de Enseñanza Media (SEPEM) i d'Enseñanza Universitaria (SEPU). A més d'esperar-se que l'enquadrament de mestres i professors fos un primer pas cap a la militància de FET y de las JONS, tenia com a finalitat principal assegurar que els postulats nacionalsindicalistes del partit poguessin ser transmesos als alumnes.¹¹³ La delegació nacional d'Educació, a la qual estaven adscrits aquests serveis-sindicats, estava en mans de José Ibáñez Martín, allora ministre d'Educació del règim franquista. Cosa que indica la subordinació a la pràctica de la delegació al ministeri.¹¹⁴

A la província de Lleida, per la inexistència d'una universitat i tan sols un institut i algunes escoles tècniques a la capital, només funcionà el Servicio Español del Magisterio, el sindicat que enquadrava tots els professors d'ensenyament primari i que, en els primers anys, va tenir una intervenció activa en els processos de depuració del magisteri de la postguerra. Encara que la Falange es queixés que els seus informes no fossin preceptius en la depuració del personal docent, el cert és que molt sovint els tribunals depuradors els hi demanaven, ja fos al servei d'informació com a les delegacions del SEM.¹¹⁵ A més, el 1940, en les comissions depuradores provincials es va donar entrada a representants de FET y de las JONS, a les quals eren inicialment absents. La comissió depuradora a la província de Lleida va estar formada per: B. Tremposo / José Martínez de San Miguel (president), José Mª Plana Sala (secretari) i els vocals José Jané, Ramón Sugrañes, José Aragonés, Luis Gené Queralt (a partir de 1940), Blas Mola Pintó (a partir de 1940) i un altre vocal no identificat. José Martínez, president de la comissió a partir de novembre de 1939, era director de l'Instituto Nacional de Enseñanza Media de Lleida, ostentava el càrrec de vicepresident de la Diputació. José Mª Plana, d'adscripció tradicionalista, exercia d'inspector d'ensenyament primari; Ramón Sugrañes era, el 1939, l'inspector en cap de Lleida; per la seva part, Luis Gené i Blas Mola procedien de les rengles falangistes, on el

---

¹¹³ En la pàgina setmanal del SEM, una consigna deia: «Es necesario formar hombres viriles, eficientes y disciplinados, hombres de frente alta, mirada franca y recta, sonrisa abierta y corazón decidido. Lo que necesitan los hombres no es sólo estudiar los libros e intruirse a tal o cual cosa, sino dar a sus vértebras la rigidez necesaria para cumplir fielmente sus deberes.», *La Mañana*, 15-2-1940.

¹¹⁴ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., p. 322.

¹¹⁵ Un *parte* mensual de la Falange lleidatana es queixava que els informes de FET y de las JONS no eren preceptius per la depuració del personal docent, per la qual s'exigien quatre informes: el de l'Alcalde, el capellà, la Guàrdia Civil i un veí de la localitat que havia de ser d'absoluta confiança (però no era necessari que fos del Partit). «Parte quincenal 15-30 junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

primer havia estat secretari provincial de Premsa i Propaganda i el segon era el delegat provincial d'Excombatents.¹¹⁶

Segons dades de Francisco Morente, a Lleida es van depurar 1.010 mestres, dels quals 775 (76,73 %) van ser confirmats en els seus càrrecs. Del 23,27 % sancionat, un 10,67 % va ser apartats de l'ensenyament provisional o definitivament; mentre que un 10,30 % van ser traslladats de localitat.¹¹⁷

El control ideològic de tots els mestres que volien accedir al Magisteri Nacional Primari era molt rígid: calia mostrar adhesió absoluta al *Nuevo Estado* i pertànyer al SEM. La primera de les tres proves de les oposicions consistia en un examen escrit sobre Religió (catecisme, història sagrada, litúrgia, evangeli), *Movimiento Nacional* i *Nuevo Estado* (el *Caudillo*, principals figures del *Movimiento*, FET y de las JONS, les *Organizaciones Juveniles*). Si no s'aconseguia una puntuació mitjana de cinc punts en aquesta primera prova i en la segona (també escrita, sobre continguts de llengua i literatura, geografia i història espanyola i aritmètica, àlgebra i física), ja no es passava a la tercera, la prova oral. I en cas d'empat en puntuació, les activitats prestades en pro del *Nuevo Estado* decantaven la balança. Per prendre possessió de la plaça aconseguida, els mestres calia que acreditessin el certificat d'Instructor elemental de les *Organizaciones Juveniles* i les mestres el d'Instructores elementals i el certificat expedit per las *Escuelas del Hogar de FET y de las JONS*.¹¹⁸

L'afiliació de tot el professorat i magisteri a un dels esmentats serveis del Partit era obligatòria, i com que estar-hi afiliat no suposava la militància a FET y de las JONS, molts docents no presentaren cap reserva a ingressar-hi, admetent els beneficis materials que podien obtenir. Tanmateix, sempre hi hagué un percentatge menor o major de no afiliació entre els col·lectius. El col·lectiu de mestres va ser el més eficaçment controlat pel Partit, a través del SEM, i tot i així, segons Ricardo Chueca, un 20% dels mestres nacionals mai

---

¹¹⁶ MORENTE VALERO, Francisco: *La escuela y el Nuevo Estado...*, op. cit., 1997, p. 227 i nota 23 p. 250, 263.

¹¹⁷ *Ibidem.*, pp. 407-408, en un capítol en què es poden comparar els resultats de la depuració del magisteri nacional en les quatre províncies catalanes.

¹¹⁸ «Decreto de 17 de octubre de 1940 por el que se establecen normas para el ingreso en el Magisterio Nacional Primario», BOE, núm. 304, 30-10-1940. Un anònim comentarista del decret escribia que l'Estat Totalitari, nacionalsindicalista, la *Nueva España* requeria que el personal docent estés enquadrat «dentro de lo posible» a FET y de las JONS. I no només que estés enquadrat, sinó que conegués la naturalesa i l'estructura del *Movimiento* i del *Nuevo Estado* i es convertís en eficaç col·laborador del Partit a través de la seva activitat en *Organizaciones Juveniles*, més enllà de la classe, formant els futurs militants. *La Mañana*, 5-11-1940, secció «Azotea».

s'hi afiliaren (segurament només se'n pogueren escapar aquells amb plaça aconseguida abans de la guerra i que havien superat el procés de depuració).¹¹⁹ Els primers informes de la prefectura denunciaven la gran resistència d'alguns mestres poc disposats a ingressar a les files del Partit, sense motius justificadors. No obstant l'obligatòria afiliació al SEM, el compromís de bona part dels mestres amb el sindicat era més aviat limitat al compliment estrictament necessari. Contrastava així amb la secció de mestres d'Acció Catòlica que havia gaudit des del principi, el mateix 1940, de molt bona acollida en un col·lectiu que se sentia més identificat amb la idea tradicional catòlica de l'educació.¹²⁰ Val a dir, tanmateix, que un dels fundadors de la secció de mestres d'Acció Catòlica, Ramon Farrando Solé (professor a l'Escola Annexa) va ser secretari-delegat provincial del SEM durant dos anys, 1942-1944. Aquest cas ens il·lustra prou bé la primerenca renúncia falangista a presentar una alternativa real al professorat d'ascendència catòlica.

Poc a poc, gràcies a la tasca de proselitisme realitzada pel Partit, els mestres de la província anaren afiliant-s'hi. Per exemple, el mes de febrer de 1941 ingressaren al SEM 64 mestres, comptant-ne en aquells moments amb 434, nombre que arribava a 505 mestres el mes d'abril.¹²¹ Volum d'afiliació, aquest, que, tanmateix, no arribava ni a la meitat dels mestres de primera ensenyança que exercien a la província, un total de 1084 el curs acadèmic 1940-1941.¹²² Cal assenyalar que la situació de les escoles nacionals de la província era encara d'una pobresa i misèria material i d'efectius humans angoixant: algunes escoles de la província no disposaven de mestres titulars assignats, d'altres eren els sacerdots del poble qui se'n havien fet càrrec. El juny de 1940 l'informe mensual falangista dedicava bon espai a radiografiar l'estat de l'ensenyament a la província. Calculaven que hi havia 150 escoles sense personal docent, ni mestres ni sacerdots, i alguna escola tancada degut a les pèssimes condicions dels edificis. L'institut

---

¹¹⁹ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., p. 323, nota 88.

¹²⁰ «Parte quincenal de 15-30 de junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368. L'escassa acceptació dels postulats falangistes entre els mestres i professors era present, en major o menor mesura, en tot el territori nacional. Ricardo Guerra Palmero, en un treball sobre FET y de las JONS a Canàries indica, igualment, que la influència de l'església entre mestres i professors de primària i secundària era bastant superior a la falangista i que el desembre de 1940 no hi havia cap professor de la Universidad de La Laguna a les files dels sindicats falangistes. Cfr. GUERRA PALMERO, Ricardo A.: «FET y de las JONS en Canarias en la década de 1940. Una primera aproximación», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 3, 2003, pp. 230-253, <http://hispanianova.rediris.es> o, més recentment, ÍD.: *La Falange en Canarias (1936-1950)*, Centro de Cultura Popular Canaria, 2007.

¹²¹ Malauradament no tenim la successió d'altres següents. «Parte mensual de febrero de 1941» i «Parte mensual de abril de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

¹²² *Anuario 1943*, Instituto Nacional de Estadística, www.ine.es

d'ensenyament secundari de la Seu d'Urgell només comptava amb un professor de religió i un de francès i, recentment, s'hi havien hagut de traslladar professors i catedràtics de Lleida per examinar els alumnes. En el cas de l'institut de Lleida, com que l'edifici amenaçava ruïna, s'havia hagut de traslladar a l'Escola Elemental del Treball, on es feien les classes amb no poques dificultats per les limitacions de les aules. El funcionament de l'Escola del Treball es veia minvat pel fet que no disposava del material de taller necessari, sostret pels republicans abans de l'entrada dels nacionals.¹²³

El SEM s'oferia en la recuperació de la normalitat, col·laborant en les tasques de recol·locació dels mestres depurats, així com en les oposicions de selecció de nous mestres. Igualment, a través del SEM, els mestres col·laboraven amb els campaments del Frente de Juventudes.¹²⁴ Però el marge i capacitat d'actuació de la Falange eren molt estrets, ja que el Partit no disposava de representació en les Juntes locals i provincials d'ensenyament primari; al màxim que podien aspirar era que afiliats que en formaven part en representació d'alguna altra institució «*procuraran llevar a esas Juntas el espíritu que informa nuestro Glorioso Movimiento*». Per aquesta raó –diu l'informe falangista– es pensava sol·licitar l'ampliació del Patronato de Formación Profesional, del qual depenia l'Escola del Treball de Lleida, per incorporar un representant del SEU, un de la CNS i un altre de la Falange.¹²⁵

Malgrat la finalitat de controlar i dirigir el col·lectiu de mestres en una orientació nacionalsindicalista, a la pràctica, tan a curt com a mitjà termini, el SEM es mostrà inoperant, atès el marc legal tendencialment catòlic en matèria educativa, i es va convertir en una estructura burocratitzada més del Partit, que oferia serveis (defensa dels seus interessos gremials, cursets de formació, estades i sortides, recaptació de donatius per motius diversos...) als seus obligats afiliats però que no aconseguí mai ni captar eficaçment el professorat en sentit ideològic ni mobilitzar-los en un sentit totalitari. Com anota Miguel Á. Ruiz Carnicer, «*su problema, como en el resto de las secciones, era que había un claro predominio de profesorado de procedencia católica; y en ese medio la capacidad de actuación de la Falange no podía ir más allá de una organización burocrática y mutual,*

---

¹²³ «Parte quincenal 15-30 junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

¹²⁴ LLADONOSA, Josep: *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, Lleida-Alguaire, Virgili&Pagés-Ajuntament d'Alguaire, 1989, p. 275. Resulten interessants els seus records docents lligats a l'Escola Annexada del Magisteri de la Lleida dels anys 40. Lladonosa, que va col·laborar amb diversos campaments del Frente de Juventudes, afirma que aquests eren «*l'organisme més reeixit, quant a educació juvenil del nou règim [...] El més positiu fóra el foment de la companyia*».

¹²⁵ «Parte quincenal 15-30 junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

*pero en absoluto conseguir una movilización política del profesorado en el sentido deseado».*¹²⁶

*****

En paral·lel al procés de desfeixistització relativa de FET y de las JONS, a partir de 1943, observem que s'imposa una actitud de major exaltació dels valors catòlics del Frente de Juventudes, que no eren pas nous sinó que integraven la base del seu ideari, com reflectien els punts de l'organització. Això no vol dir que el FJ deixés enrere els seus objectius totalitaris ni la retòrica nacionalsindicalista, sinó que el portà a una major col·laboració amb les organitzacions juvenils catòliques. A finals de març de 1944 tenien lloc els exercicis espirituals organitzats pel FJ i l'Acció Catòlica de Lleida.¹²⁷ L'assessoria de religió del FJ, tot just uns dies després, exhortava els joves a participar en els actes de la Setmana Santa:

«El Frente de Juventudes, que acaba de remozar sus almas con los Ejercicios Espirituales, [...] quiere participar como el que más, de ese sentir con Cristo que sufre por nosotros. Será su consigna participar en las funciones litúrgicas, visita los Monumentos, dar ejemplos fehacientes de vida cristiana, manifestandose digno de la obra de completa formación que la Patria y nuestro invicto Caudillo le han encomendado».¹²⁸

El 18 d'abril, festivitat de l'Ascensió del Senyor, es va celebrar a la sala Catalunya la primera *Mañana del Camarada*, en què van assistir totes les Falanges Juveniles de Franco de la capital i els comandaments provincials del FJ. Es van projectar unes pel·lícules còmiques i de dibuixos animats, el NO-DO de la setmana i les pel·lícules «Campamentos Femeninos» i «Campamentos Masculinos» produïdes per la Delegación Nacional del Frente de Juventudes. Paral·lelament, el mes d'abril va tenir lloc el primer *Curso de Delegados Locales* a la Escuela de Mandos «San Fernando» de la capital.¹²⁹ El 8 de maig, quatre centúries del FJ van retre honors al ministre d'Obres Públiques amb motiu de la inauguració del nou pont sobre el riu Segre. Els dies següents, el Frente de Juventudes participà activament a les festes de Sant Anastasi de la ciutat, amb una missa de campanya, la benedicció de guions de les FJF i una desfilada que va comptar amb uns 500 joves voluntaris, pels quals s'hagué de muntar un campament als Camps Elisis.¹³⁰

¹²⁶ RUIZ CARNICER, Miguel Á.: *El Sindicato Español Universitario...*, op. cit., 1996, pp. 44-45.

¹²⁷ Cfr. BARALLAT BARÉS, Jaume: *Devotes, croats i militants...*, op. cit., 1996, p. 48.

¹²⁸ «La Semana Santa», *La Mañana*, 4-4-1944.

¹²⁹ La «*Mañana del Camarada*» i el primer «*Curso de Delegados Locales*» a *Servicio*, núm. 1, maig 1944.

¹³⁰ «Parte mensual de mayo de 1944», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 147.

El 29 de gener de 1945 el Frente de Juventudes va inaugurar el nou local de la delegació provincial, situat a l'avinguda de Blondel, núm. 1. Amb l'assistència de les jerarquies del Movimiento i representacions polítiques de la ciutat, el bisbe de la diòcesi i l'assessor religiós del FJ van beneir-lo. Tot seguit, el delegat provincial Allende, de genolls a terra, va llegir una oració en què s'encomanava a les imatges del Sagrat Cor i de Sant Fernando (patró del FJ), que quedaren entronitzats, respectivament, al vestíbul d'entrada i al despatx del propi delegat provincial. La sala de juntes, per la seva part, acollia la reglamentària creu als caiguts. L'anterior local del FJ al carrer Major romandria com a «Hogar de las Flechas de Falange».¹³¹ El nou local oferia uns espais més amplis i més adequats als usos que no pas els disposats anteriorment, i s'entenia com una nova empenta per l'activitat del FJ. Igualment, des de finals de l'any anterior funcionava l'Academia Cultural del FJ (creada per interès personal del cap provincial-governador civil i subvencionada en part per aquell), a la qual assistien els nois de les FJF i aprenents que al sortir del treball anaven a formar-se en diverses matèries (cultura general, comptabilitat, etc.). L'Acadèmia era dirigida pel professor i catedràtic de l'institut, sr. Ribelles i les lliçons a càrrec de professorat competent en la matèria.¹³²

El febrer de 1945, Pedro Allende va ser cessat del càrrec de delegat provincial del FJ i durant un mes i mig el mateix cap provincial del Movimiento, José M. Pardo Suárez va assumir amb caràcter extraordinari la direcció del servei.¹³³ Altre cop l'actuació d'un delegat provincial no disposava de la continuïtat suficient com per consolidar la seva obra. El març va ser nomenat nou delegat provincial el jove tècnic industrial de Cervera José Mª Sarrate Corbinos, que havia lluitat al front rus amb la División Azul i que havia ostentat diversos càrrecs locals, comarcals i provincials vinculats a Sindicatos.¹³⁴

6.3. El Frente de Juventudes durant l'etapa d'aïllament internacional (1945-1951).

¹³¹ *La Mañana*, 30-1-1945.

¹³² *La Mañana*, 15-4-1945.

¹³³ BMFET, núm. 248, 25-2-1945. El novembre de 1945 una representació del Frente de Juventudes de Lleida, acompanyada per l'Alcalde de la ciutat Víctor Hellín, es va traslladar a Palma de Mallorca per fer lliurament a José M. Pardo Suárez (cap provincial del Movimiento i Governador Civil de Balears, aleshores) d'una medalla en agraïment dels mèrits contrets i la tasca realitzada en benefici del FJ lleidatà durant la seva estada a la ciutat. *La Mañana*, 13-11-1945 i 21-11-1945.

¹³⁴ BMFET, núm. 256, 22-4-1945. Entre altres càrrecs menors, Sarrate Corbinos havia estat delegat comarcal de Sindicatos a Cervera, cap provincial de política agrària de la CNS i vicesecretari provincial de Ordenación Económica de Sindicatos. AHL, Fons Frente de Juventudes, c. 18.

Com s'ha explicat, l'any 1945 va suposar un gir definitiu en la política interna i externa del règim de Franco. La necessitat d'adaptació a una situació internacional de derrota dels feixismes va obligar el règim a aprofundir definitivament en el camí de la desfeixistització, procés que havia iniciat la cruïlla de 1942-1943 amb la reordenació de forces internes i el paper atorgat a FET y de las JONS. La plena identificació de la Falange amb els partits feixistes dominants a l'escena política europea els anys 1939-1945, i el rol i caracterització tan pròpiament feixistes atribuïts a l'organització socialitzadora de la joventut espanyola, podria fer pensar que van ser els anys de la segona guerra mundial quan el Frente de Juventudes va tenir una major incidència pública.¹³⁵ No obstant això, el FJ va ser una de les seccions falangistes que va resistir o, millor dit, va resultar més immune al «camuflatge» del partit feixista durant els anys de la postguerra mundial. Consolidada tècnicament com a organització a partir de 1943-1944, el FJ va mantenir una important activitat i una projecció pública al carrer i a la premsa diària, a canvi d'eliminar els aspectes i les manifestacions més lligats a la posada en escena feixista.¹³⁶ La retòrica nacionalsindicalista va ser matisada i parcialment enretirada en benefici d'una major identificació amb els postulats nacionalcatòlics del règim; els aspectes paramilitars es van reduir deixant pas a un major contingut d'educació física, contacte amb la natura i l'adoctrinament religiós; el paper dels sacerdots i de la religió catòlica en les activitats juvenils va prendre part del protagonisme als oficials instructors polítics. Durant aquest període, el Frente de Juventudes també hagué de demostrar la seva utilitat al règim. Progressivament, el FJ, que va guanyar en catolicitat el que va perdre de nacionalsindicalista (si bé com a discurs retòric mai va ser eliminat), va esdevenir una organització al servei de Franco, cosa que va quedar ben palesa amb el protagonisme del FJ i del SEU (al costat dels excombatents i la Guàrdia de Franco), en l'organització i conducció del suport popular al dictador durant els difícils anys d'aïllament internacional.¹³⁷

Pel Frente de Juventudes lleidatà, el 1945 va ser un any d'impuls i reforçament. El cap provincial José M. Pardo Suárez, que va assumir personalment la delegació provincial

---

¹³⁵ De fet, així ho afirmen MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «El fracàs de l'obra predilecta del règim», art. cit., 1988, p. 372.

¹³⁶ Segons una opinió interna, el Frente de Juventudes gironí va viure la seva màxima esplendor els anys 1944-1948. Cfr. CLARA, Josep: *El Partit Únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1999, p. 155-156.

¹³⁷ Per les transformacions de contingut i forma del FJ a cavall de la fi de la segona guerra mundial, vegi's CAÑABATE VECINA, José A.: «Juventud y franquismo en España...», art. cit., 2007, pp. 162-174.

durant dos mesos, es mostrava conscient de la reducció del camp d'actuació bàsica de l'organització a la ciutat i nuclis grans de la província i, dels tres marcs d'enquadrament, tan sols en l'escolar. S'havia desatès l'afiliació de voluntaris a les Falanges Juveniles de Franco, sobretot en les seccions d'aprenents i rurals. I eren aquestes, les Falanges Juveniles de Franco, sobre les quals requeia la responsabilitat de formar les noves generacions de falangistes. Era necessari potenciar les seccions d'aprenents i rurals i, per tant, urgent iniciar una campanya de proselitisme per la captació d'afiliats. En un ofici reservat enviat als caps de les centúries existents a la província, Pardo Suárez establia les instruccions de com portar a terme la captació de voluntaris per les FJF:

«Escogerás de tu centuria a los dos mejores camaradas que posees, les harás partícipes de nuestras inquietudes y les harás colaboradores de nuestra empresa. Uno lo dedicarás a los Aprendices y el otro a Rurales. Vuestra labor es ir seleccionando de entre los encuadrados a las Secciones de Aprendices y Rurales a aquéllos que pueden ser una vez trabajados camaradas modélicos y fieles a nuestro Movimiento.»¹³⁸

A les delegacions comarcals de Cervera, Tàrrega, Balaguer, Tremp i la Seu d'Urgell els era encarregat que se centressin amb els aprenents que hi existien, mentre que a la resta de la província es dedicarien a la captació dels rurals. Calia obrir els Hogares del Frente de Juventudes a tots aquells, perquè veiessin quines activitats s'hi desenvolupaven. Se'ls havia d'organitzar pràctiques i competicions esportives, marxas i lliçons polítiques per formar-los i preparar-los per poder assistir als campaments d'estiu, on «*podamos lanzarnos de lleno a su completa formación falangista y escuadrista en activo*». Després dels campaments ja estarien en disposició d'ingressar a les centúries de les FJF.¹³⁹ Es tractava d'estendre l'organització al màxim territori i que acollís el màxim nombre de joves, no només enquadrats en les tres seccions (escolars, aprenents i rurals) sinó també, i sobretot, voluntaris.

A Lleida, el Frente de Juventudes celebrà el dia del seu patró San Fernando amb un lluït acte al Camp d'Esports. Començà amb una solemne missa a càrrec de l'assessor religiós del FJ, a la qual assistiren les autoritats polítiques de la ciutat, les jerarquies del Movimiento, tots els nens de les escoles amb els seus mestres, els dels centres de treball i, perfectament formades, quatre centúries del FJ. Després es va beneir l'estendard lliurat a la nova centúria «Ángel Montesinos», creada recentment; s'imposà el braçolet als afiliats de

¹³⁸ Ofici reservat de la Delegación Provincial del FJ, 2-3-1945. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 12. Frente de Juventudes. Centuria Jaime I.

¹³⁹ Ofici de la Delegación Provincial del FJ, 14-3-1945. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 12. Frente de Juventudes. Centuria Jaime I.

les centúries «Garra Hispánica», «Montserrat» i «Gibraltar» que passaven a formar part de les FJF i es lliurà els premis a sis mestres instructors elementals del FJ en reconeixement de la seva tasca «*al servicio de España y de la Falange*». No hi faltà el discurs polític, en aquest cas del subcap provincial del Movimiento, i la desfilada de les quatre centúries del FJF. S'organitzaren proves esportives de gimnàstica i d'atletisme, cóssos i cucanyes, enlairament de globus, es cantaren cançons religioses i patriòtiques i, per finalitzar la jornada commemorativa, van tenir lloc els focs del campament.¹⁴⁰

Un reportatge sobre el Frente de Juventudes publicat a *La Mañana* el juliol de 1945, informava de l'activitat desenvolupada per la delegació lleidatana. En l'àmbit esportiu, el Frente de Juventudes disposava de 8 equips de bàsquet, 3 de ciclisme, 2 de natació, 5 d'handbol, 4 d'atletisme, 15 de futbol, 2 de tennis taula, 5 de frontó, 4 d'escacs i 5 de gimnàstica educativa.¹⁴¹ Havien organitzat 62 marxos durant l'any, en les quals havien participat més de 2.000 afiliats. En la província existien aleshores tan sols 8 edificis que feien les funcions de Hogares, si bé estaven en projecte de construcció uns altres 25 de nova planta i en estudi (en un excés d'optimisme) un total que podria arribar a 130 noves construccions. S'incloïa la disponibilitat de Hogares rurales i d'estacions preventoris, en les quals podien ser acollits els nens desnodrits durant un mes. La delegació provincial del FJ sostenia també una Academia de Cultura, que oferia classes i materials escolars a 120 alumnes. El campament «Roselló» instal·lat a la localitat d'Àger havia acollit el 1944 uns 400 afiliats. El 1945, després de bastants anys d'organitzar campaments de muntanya, el FJ lleidatà instal·là per primera vegada el seu campament «Ilerda» a Torredembarra, que acollí 426 joves de Lleida i comarques, distribuïts en tres tornos: Falanges Juveniles de Franco, centres d'ensenyament i aprenents i joventuts rurals.¹⁴²

Segons dades estadístiques oficials, durant l'any 1945, el FJ lleidatà havia donat formació a 8.466 nois enquadrats, repartits de la següent manera: 5.757 alumnes d'ensenyament primari i 912 d'ensenyament secundari, 923 aprenents i oficials als centres

---

¹⁴⁰ «Festividad de San Fernando. El Frente de Juventudes celebró la solemnidad de su celestial patrón», *La Mañana*, 31-5-1945.

¹⁴¹ Aquestes dades contrasten amb les que ens ofereix el resum de participants en els campionats provincials de 1949, any en què Lleida va comptar amb 43 joves d'escacs, 66 de bàsquet, 55 de camp a través, 40 d'esquí i 50 a tennis aula. *Anuario 1950*, Instituto Nacional de Estadística, www.ine.es

¹⁴² «El Frente de Juventudes atiende a la formación de los jóvenes hasta los 21 años de edad», *La Mañana*, 18-7-1945. El diumenge 15 de juliol se celebrà al campament de Torredembarra el «Día del Valor», amb l'assistència del delegat provincial del FJ.

de treball i 874 rurals.¹⁴³ Aquestes dades diferien sensiblement de les que oferia la premsa lleidatana a mitjans de juliol, segons la qual el FJ lleidatà enquadrava més de 4.000 alumnes als centres d'ensenyament, mentre que la secció dels centres de treball enquadrava més de 2.000 aprenents i oficials. Les Falanges Juvenils de Franco comptaven amb 17 centúries organitzades a la província, cinc de les quals a la capital.¹⁴⁴

Quadre 6.4. Centúries de les Falanges Juveniles de Franco a la província de Lleida, 1945.	
Localitat	Nom
Lleida	Ángel Montesinos Garra Hispánica Vasco Núñez de Balboa Montserrat Gibraltar
Balaguer	Jaime I
Seu d'Urgell	Seo de Urgel
Alcarràs	Juan Sebastián Elcano
Puigvert de Lleida	San Jorge
La Fuliola	Cardenal Cisneros
Guissona	Roger de Flor
Àger	Crucero Baleares
Torregrossa	San Roque
Anglesola	Roger de Lauria
Mollerussa	San Isidro
Almacelles	En formació
Vilanova de la Barca	En formació

Font: *La Mañana*, 18-7-1945.

La primera setmana de setembre de 1945, en el campament d'estiu de Torredembarra, va tenir lloc el Primer Consejo General del Frente de Juventudes de Lleida, sota l'ambiciós lema «*Ni un pueblo en la provincia sin Falanges Juveniles de Franco*». En la convocatòria del Consejo s'especificava que l'objectiu era l'estudi de la situació present per iniciar una campanya perquè a les principals ciutats i localitats de la província s'hi

¹⁴³ *Anuario 1946-1947*, Instituto Nacional de Estadística, www.ine.es

¹⁴⁴ «El Frente de Juventudes atiende a la formación de los jóvenes hasta los 21 años de edad», *La Mañana*, 18-7-1945.

organitzessin centúries de les FJF, ja fossin de *flechas*, ja fossin de *cadetes*. En aquest sentit, era clara la circular enviada a tots els consellers que hi havia de participar:

«Las Falanges Juveniles de Franco es la selección de la juventud española, y ante el triste panorama que tenemos en nuestra provincia donde apenas contamos con flechas y cadetes, es necesario reunirnos para estudiar los motivos de esta causa, y buscar los remedios a fin de que en el próximo año, las brías canciones de nuestra juventud militante se eleven por el azul en todos los pueblos de nuestra provincia»

A més de les jerarquies provincials i el personal tècnic de la delegació provincial del F.de J., hi eren convocats tots els caps i subcaps de les centúries constituïdes que apareixen al quadre 6.4 (inclosa la centúria San Pedro Claver de Tàrraga, recentment constituïda), els delegats comarcals del F. de J. i tots els delegats locals de la província que, a més, fossin mestres nacionals. Es feia constar a la convocatòria la importància que es concedia als mestres, «*por ser ellos los que están en contacto permanente con los muchachos y los que moldean el barro de nuestra juventud*». El Consejo va durar tres dies i es van discutir tres ponències: «Las delegaciones comarcales del Frente de Juventudes y Falanges Juveniles de Franco», «Las actuales F. J. de Lérida» i «La Juventud rural y las Falanges Juveniles de Franco».

En el discurs d'inauguració, el delegat provincial José Mª Sarrate Corbinos destacà la responsabilitat de la formació de la joventut espanyola, futur de la Pàtria, que requeia en les mans del Frente de Juventudes enfront a la crisi i atonia espiritual que patien les joventuts de l'època. Sarrate identificava les tres bases del Movimiento sobre les quals descansava tota l'obra falangista: Déu, Espanya i la Revolució Nacionalsindicalista. La Falange era presentada com la defensora i l'hereva de la veritat catòlica i la tradició espanyola, i era aquesta catolicitat el que separava la Falange del marxisme. L'educació dels joves, doncs, havia de seguir aquestes tres direccions ineludibles per tot espanyol. Els voluntaris de les FJF havien de ser els més perfectes creients, els més sincers cristians, els més virilment catòlics. Si Déu era principi i fi de totes les coses, la segona veritat que calia inculcar a les joves generacions espanyoles era l'amor a la Pàtria, el fet de sentir-se cadascun d'ells portador de la tradició espanyola, des dels numantins i el rei Pelai fins als màrtirs i herois del Alcázar, passant per Fernando III, els Reis Catòlics, els conqueridors del Nou Món, les batalles de la Navas de Tolosa, Lepanto i Bailén. Els joves havien de sentir dins els seus cors la glòria hispana, l'orgull de la Raça. I, finalment, l'aportació de José Antonio i la Falange: la Revolució Nacionalsindicalista, constructiva, amb contingut social, contra la Revolució internacional i destructiva del marxisme, que va esclatar el 18 de juliol de 1936. Aquesta era la missió formativa del Frente de Juventudes, que havia

d'arribar a tota la joventut, *«rescatándola de la insulsería y vanalidad a que está sometida para ofrecerla a Dios, España y su Caudillo»*.

Les paraules de Sarrate, que hem volgut resumir en els seus punts principals, ofereixen una bona mostra de l'evolució del discurs falangista d'aquells anys centrals de la dècada. Sense renunciar a la revolució nacionalsindicalista pròpiament falangista, aquesta era sotmesa al servei de Déu i la Pàtria. Semblava entendre's la revolució (el Movimiento) com un mitjà, no tant com una finalitat en sí mateixa, que havia permès en un moment determinat (la guerra) redreçar el camí de la Pàtria espanyola, marcat per la seva gloriosa història i el camí de Déu. El discurs del delegat provincial del Frente de Juventudes ja estava impregnat més pel nacionalcatolicisme imperants en aquells anys que no pas per la retòrica estrictament falangista.

En les conclusions generals del Consejo es reiterava la necessitat imperiosa d'organitzar les FJF en tots els pobles de la província, que oferissin al jove voluntari una completa formació religiosa, patriòtica i nacionalsindicalista (en aquest ordre ja ho hem vist), que li inculquessin una completa lleialtat a Franco, model de virtuts a seguir. Es conclouia la necessitat de formar comandaments de centúries, de potenciar les FJF als pobles a través de la secció de rurals, atraure tots els joves de bona voluntat *«olvidando el pesado lastre que arrastramos de nuestra gloriosa Cruzada de liberación»* (volia dir obrir-se als joves de família de vençuts?), intensificar la propaganda de les activitats realitzades, educar els joves en la cultura de l'esforç i l'estalvi, etc.¹⁴⁵

Sembla ser que la voluntat de les jerarquies del Frente de Juventudes d'aconseguir una major extensió de l'organització en la província va tenir els seus resultats. El mes de gener de 1946 es va reunir el Consejo Provincial de Jefes de Centuria per analitzar el nombre de centúries que s'havien donat d'alta, segons es deia *«estamos optimistas porque nuestro paso es arrollador y la consigna del Primer Consejo General es ya una realidad palpitante y sincera»*.¹⁴⁶ Va tenir lloc a l'alberg-residència «Luis J. Abardías» que el Frente de Juventudes disposava des de l'octubre d'aquell any a la Bordeta. Podia acollir cursos de formació per a cent joves i donar residència a una dotzena dels que s'havien traslladat a la ciutat ja fos per estudiar ja fos per treballar.

---

¹⁴⁵ Tota la documentació consultada sobre el Primer Consejo General del Frente de Juventudes de Lleida està disponible a ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 12 Frente de Juventudes – Centuria Jaime I. També la crònica de les jornades a *La Mañana*, 4-9-1945 i 5-9-1945.

¹⁴⁶ Convocatòria al Consejo Provincial de Jefes de Centuria, 28-12-1945. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 12 Frente de Juventudes – Centuria Jaime I.

Malgrat els bons resultats, les jerarquies no volien llençar les campanes al vol, encara. Es podia aconseguir molt més: «*por doquier se van formando núcleos de Falanges Juveniles de Franco, nunca como hoy el Frente de Juventudes logró en nuestra provincia tan magníficos resultados. Per no estamos satisfechos, no podemos estarlo, porque siempre hemos de ser mejores.*»¹⁴⁷ Des del setembre anterior a principis de gener de 1946 s'informava que estaven en funcionament una vintena de nuclis juvenils a la província i que havia experimentat un augment de 400 afiliats, arribant als 1200 militants de les Falanges Juveniles de Franco provincials. Pot establir-se el creixement de les FJF en aquests darrers mesos comparant el quadre 6.5 (de gener 1946) amb el quadre 6.4 (de juliol 1945). Els resultats, però, eren relatius segons el delegat provincial del F. de J., José Mª Sarrate, perquè l'objectiu havia de ser arribar als 320 pobles de la província. I encara quedava camí per recórrer, calia doblar el sacrifici. I, sense descuidar els *cadetes*, calia dedicar preferentment els esforços a la creació de centúries de *flechas* per assegurar el demà de l'organització. Calia lliurar la batalla per captar els nois d'onze a quinze anys, entre els escolars. Només set centúries de *flechas* de les FJF a la província era insuficient per assegurar un substanciós pas a *cadetes*. Val a dir, tanmateix, que bona part de la resta de centúries eren mixtes, o sigui, que integraven tant *flechas* com *cadetes*. Ara, doncs, calia separar-los, constituint unitats pròpies per als primers, amb nom i comandaments propis.

Encara es va constituir una nova centúria de les FJF. Aquest cop era la «Condes de Urgel» d'Ivars d'Urgell, on es van concentrar el 28 d'abril de 1936 centenars de voluntaris vinguts de Lleida, Guissona, Alcarràs i representacions de Balaguer, la Seu d'Urgell, Solsona, Bellpuig, Juneda, Puigverd i la Fuliola. Presidida pel delegat provincial, va ser una demostració de la fraternitat i camaraderia entre els joves del Frente de Juventudes – emfasitzava la premsa oficial. Es va celebrar una missa, es van ballar sardanes, hi va haver un partit de bàsquet i diverses representacions teatrals.¹⁴⁸

El nomenament del nou delegat provincial del Frente de Juventudes, José Mª Portugués Hernando, l'abril de 1947, encetà l'etapa de major estabilitat institucional i continuïtat en la tasca de l'organització.¹⁴⁹ Portugués, jove professor de Literatura, poeta i dibuixant, exercia des de feia quatre anys de director de l'Escola Annexa de Magisteri, i

¹⁴⁷ *Ibíd.*

¹⁴⁸ «Magna demostración de las Falanges Juveniles de Franco en Ibars de Urgel» (sic), *La Mañana*, 30-4-1946.

¹⁴⁹ BMFET, núm. 335, 20-5-1947.

ostentà el càrrec de delegat provincial de l'organització juvenil fins el 1955. Podríem dir que durant la direcció de Portugués (altre cop amb Alfonso Serrano Biosca de secretari provincial), donada la seva ascendència social i situació en l'àmbit de l'educació a la ciutat, el Frente de Juventudes va aconseguir una major connexió amb la població lleidatana, una consolidació d'aquella relativa expansió de l'any 1945-46. Si bé, fet i fet, els objectius generals de l'organització d'arribar a tots els pobles de la província no s'aconseguien ni quantitativament ni qualitativa.

Quadre 6.5. Centúries de les Falanges Juveniles de Franco a la província de Lleida, gener 1946.		
Localitat	Nom	Grup edat
Lleida	Gran Capitán Garra Hispánica Gibraltar Montserrat Ángel Montesinos Juan de Austria Vasco Núñez de Balboa Llano Amarillo	Flechas Flechas Flechas
Albatàrrec	San Salvador	Flechas
Alcarràs	Juan Sebastián Elcano	
Almacelles	1º de Abril	
Balaguer	Jaime I	
Bellpuig	Santa Cruz	
Cervià	San Miguel Arcángel	Flechas
Coll de Nargó	San Clemente Papa	Flechas
Fuliola	Cardenal Cisneros	
Guissona	Roger de Lauria	
Mollerussa	San Isidro	
Puigverd de Lleida	San Jorge	
Seu d'Urgell	Santa María de Urgel	
Sudanell	Onésimo Redondo	Flechas
Tàrrega	San Pedro Claver	
Torregrossa	San Roque	
Vilanova de la Barca	Río Segre	
Bellvís	En formació	
Juneda	En formació	
Sidamon	En formació	
Tragó de Noguera	En formació	
Vilanova d'Alpicat	En formació	

Elaboració pròpia.

Font: ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 12
Frente de Juventudes – Centuria Jaime I.

Les dades més fiables sobre la implantació del Frente de Juventudes en el conjunt del territori espanyol ens les ofereix l'estudi pioner i ja clàssic de Juan Sáez Marín. Són dades de gener de 1947 i, degudament reelaborades, ens permetran fer una anàlisi comparativa del cas lleidatà amb les províncies catalanes i el conjunt espanyol.

Si ens fixem en el primer dels quadres següents, les dades ens revelen una implantació del Frente de Juventudes a la província de Lleida paral·lela a la de l'organització en el conjunt espanyol. La província comptava el 1947 amb una població masculina entre 7 i 21 anys de 41.711 nois, dels quals 8.752 estaven enquadrats al Frente de Juventudes, o sigui, estava enquadrat al FJ un de cada cinc nois lleidatans (20,98%) en edat d'estar-hi, una proporció molt similar al conjunt espanyol (21,3%). Si comparem la dada amb les altres províncies catalanes, Lleida se situa per sobre del percentatge d'enquadrament de Barcelona (15,8%) i per sota de Girona (26,6%) i de Tarragona (54,2%). En aquesta darrera província, més de la meitat dels nois en edat reglamentària estaven enquadrats al FJ, que comptava amb uns efectius de gairebé 23.000 nois, sent la província espanyola amb un major percentatge d'enquadrament.

Certament, les dades lleidatanes, catalanes i espanyoles d'enquadrament juvenil al Frente de Juventudes no són precisament brillants, si tenim en compte que la llei de creació de l'organització establia l'enquadrament obligatori per tots els joves espanyols de 7 a 21 anys. Pel que fa a l'afiliació voluntària a les Falanges Juvenils de Franco, les dades encara són més descoratjadores: encara no quatre de cada cent nois d'entre 7 i 21 anys ingressaven voluntàriament al grup més «polititzat» de les joventuts del règim, el que es beneficiava dels majors recursos i beneficis, el que havia de crear la classe dirigent del Movimiento. Que després de 6 anys de la creació (en realitat 3 o 4 anys, des d'un funcionament més o menys efectiu de la institució) només hagués pogut enquadrar un 21,74% dels joves i hagués captat un 3,68% dels nois per afiliar-s'hi voluntàriament, deixava entreveure el fracàs d'un dels instruments més importants per la capil·larització de la societat espanyola. Cap a finals dels anys 50 la xifra de nois enquadrats al FJ es duplicarà i el percentatge augmentarà fins a situar-se a l'entorn del 50%, segons Juan Sáez, no tant per un sobre esforç de la institució sinó gràcies al desenvolupament del sistema educatiu, que arribarà a un major nombre de joves espanyols. Per la seva part, durant els

anys 50 el nombre d'afiliats a les Falanges Juvenils de Franco experimentarà lleugeres disminucions i augments, no superant però els 150.000 afiliats en el conjunt estatal.¹⁵⁰

A tall de comparació, a la Itàlia feixista la Gioventù Italiana del Littorio (GIL) comptava, a finals de 1937, amb 7.541.983 afiliats, distribuïts en totes les seves categories, el que suposava gairebé la meitat de la població italiana d'entre 6 i 21 anys. Cal tenir en compte que aleshores l'afiliació a la GIL encara era voluntària, fins que la *Carta della Scuola* de 1939 en va establir l'obligatorietat. En el cas alemany, el desembre de 1936, Hitler signà la Llei sobre la Hitlerjugend, que estipulava la exclusivitat de la HJ i l'enquadrament obligatori de tots els joves d'entre 10 i 18 anys. El 1933, el 30% dels joves d'aquestes edats pertanyien a les organitzacions del NSDAP; el 1936 eren el 62% i el 1939 s'arribava al 82%, en total 7.287.740 joves afiliats.¹⁵¹

	Població 7-21 anys (P)	Enquadrats FJ (E)	% E/P	Afiliats FJF (A)	% A/P	% A/E
Lleida	41.711	8.752	20,98	1.574	3,77	17,98
Espanya	3.798.558	825.913	21,74	139.803	3,68	16,93

Font: Reelaboració pròpia a partir de les dades de SÁEZ MARÍN, J.: *El Frente de Juventudes*, pp. 458, 461.

Si ens centrem ara amb la classificació dels enquadrats al FJ de 1947, s'observa una claríssima preponderància dels centres d'ensenyament, que aporten un 77,4% dels nois enquadrats a l'organització. Els centres de treball (indústria i comerç) i la secció rural es reparteixen el percentatge restant a parts iguals. Més destacable seria, encara, el pes específic de l'escola primària, o sigui nens d'entre 7 i 11 anys, que comptabilitza més de dos terços del total d'enquadrament. L'altre terç dels afiliats comprenia els joves d'entre 12 i 21 anys. Com es pot comprovar, el pes dels centres d'ensenyament a Lleida és superior al del conjunt espanyol, que arriba al 65,1% i, en el cas de la primària, supera la meitat dels enquadrats. La situació reflecteix el caràcter eminentment *infantil* del Frente de Juventudes, que és als centres d'ensenyament (i, concretament, a les escoles) on mostra la seva major capacitat de control, mentre que desatén en gran mesura –o no aconsegueix els objectius desitjats– els centres de treball i la secció rural. D'aquí la importància que, al costat dels

¹⁵⁰ SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, pp. 455-466.

¹⁵¹ Cfr. KOON, Tracey H.: *Believe, Obey, Fight...*, op. cit., 1985, pp. 173-183; CAÑABATE, José A.: *Les organitzacions juvenils del règim franquista (1937-1960)*, Palma de Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2004, p. 50.

oficials instructors del FJ, es concedeix al paper dels mestres de les escoles nacionals, tal i com hem vist amb anterioritat. Els esforços bàsics del FJ aniran encaminats als escolars-estudiants, especialment a aquests darrers, *flechas* y *cadetes*, que es beneficiaran fonamentalment de les activitats formatives extraescolars, com eren les pràctiques esportives, les marxes o quelcom tan substanciós com era la participació als campaments d'estiu.

Secció	Lleida	% prov.	Espanya	% nac.
Primària	5.848	66,8	422.685	51,1
Mitjana	927	10,5	115.621	13,9
<i>Centres d'ensenyament</i>	6.775	77,4	538.306	65,1
Mar	-	-	2.857	0,3
Indústria i comerç	980	11,1	163.817	19,8
<i>Centres de treball</i>	980	11,1	166.674	20,1
Agricultura	963	11,0	105.594	12,7
Ramaderia	34	0,3	15.339	1,8
<i>Rurals</i>	997	11,3	120.933	14,6
TOTAL	8.752	100,0	825.913	100,0

Font: Reelaboració pròpia a partir de les dades de SÁEZ MARÍN, J.: *El Frente de Juventudes*, pp. 446-447.

Pel que fa a les Falanges Juvenils de Franco, l'afiliació a la província de Lleida, és d'un 3,77% respecte la població de 7 a 21 anys, tenint en compte que l'edat mínima d'ingrés voluntari era d'11 anys. Aquest percentatge se situa lleugerament per sobre de la mitja estatal (3,68%) i en comparació amb les altres províncies catalanes, l'afiliació lleidatana a les FJF està bastant per damunt de Girona (1,3%) i Barcelona (2,8%), mentre que queda lluny del cas excepcional de Tarragona (9,3%, la tercera província amb major percentatge d'Espanya, rere Valladolid i Terol). La província de Lleida presenta un percentatge d'afiliats respecte als enquadrats del 17,98%, lleugerament per sobre de l'estatal (16,93%) i al mateix nivell de Barcelona (18,1%) i Tarragona (17,2%, tot i que en números absoluts és molt alta l'afiliació), molt per sobre de Girona, que presentava un pírric 5,1%.

Si ens fixem amb la seva distribució, aquesta presenta alguna variació respecte a la de l'enquadrament. Són els centres de treball (31,5%) i la secció rural (27,8%) que aporten més de la meitat dels afiliats voluntaris, mentre que els centres d'ensenyament n'aporten el 40,2%, percentatge sensiblement inferior al nacional (49,7%). La distribució per graus d'edat continua reflectint una composició infantil-adolescent de les FJF, més que no pas juvenil pròpiament dita. Gairebé la meitat dels afiliats a les FJF són *flechas* (o sigui que

tenen entre 11 i 15 anys), mentre que els de 18 a 21 anys (els *guías*), a punt d'ingressar al Partit com a militants representen tan sols el 13,3%.

Quadre 6.8. Les Falanges Juvenils de Franco. Classificació dels afiliats, 1947.				
Grau	Lleida	% prov.	Espanya	% nac.
Flechas	746	47,3	60.459	46,2
Cadetes	618	39,2	48.092	36,8
Guías	210	13,3	22.093	16,9
TOTAL	1574	100	139.803	100
Secció	Lleida	% prov.	Espanya	% nac.
Primària	416	26,4	39.208	30,0
Mitjana	224	14,2	25.132	19,2
SEU	-	-	623	0,4
<i>Centres d'ensenyament</i>	640	40,2	64.963	49,7
Mar	-	-	334	0,2
Indústria i comerç	496	31,5	34.401	26,3
<i>Centres de treball</i>	496	31,5	34.735	26,5
Agricultura	417	26,4	27.810	21,2
Ramaderia	21	1,3	3.136	2,4
<i>Rurals</i>	438	27,8	30.946	23,6
TOTAL	1574	100	130.644	100

Font: Reelaboració pròpia a partir de les dades de SÁEZ MARÍN, J.: *El Frente de Juventudes*, pp. 454, 456-457.

L'evolució nacional demostra que la *infantilització* de les FJF s'acusa amb els anys següents, quan els *flechas* arriben a representar el 50%, i disminueixen els afiliats que passen als sectors de major edat. L'acabament dels estudis de batxillerat es presenta com un punt de ruptura o abandonament de l'organització. Si fem cas a l'anàlisi de Juan Sáez, s'hi afegeix el procés que, des dels anys 1943-1945, es va produir una progressiva retirada del Frente de Juventudes de gran part de les adhesions procedents del seu grup social preferent: els fills de funcionaris, professionals liberals o empresaris mitjans i petits, fills d'excombatents i, en general, de la burgesia urbana baixa. A partir de les defeccions a redós de la derrota de l'Eix d'alguns d'aquests i de l'afiliació oportunista de la conjuntura inicial, al FJ quedaran sobretot els més convençuts i tots aquells «*que no tenien cap altra opció*», o sigui, aquells nois procedents de la classe mitja-baixa o de famílies obreres que no disposaven d'altres possibilitats, esdevenint a partir d'aquests moments la «*clientela típica*» del FJ. És el que s'anomenà, des de les pròpies files del FJ, com la «*proletarització*».¹⁵²

¹⁵² SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, pp. 201-205 i 213-216.

En canvi, les classes mitjanes-altes que tenien possibilitats econòmiques per cercar àmbits d'oci i diversió més elitistes i menys *ideologitzats* (polititzats) pels seus fills s'apartaren progressivament d'un FJ que declarava l'igualitarisme entre tots els joves per acudir principalment a l'entramat d'organitzacions catòliques, després de tot molt més classistes. Si hi afegim que l'ideari polític i el món simbòlic de bona part de la dreta clàssica lleidatana s'havia mogut tradicionalment en els eixos d'inclinació monàrquica i regionalista i, aleshores, de relativa hostilitat a la Falange, entendrem les queixes continuades dels caps provincials de FET y de las JONS i delegats provincials del FJ de Lleida en els informes mensuals. Malgrat que no tenim dades quantitatives i comparatives per contrastar aquest fenomen en el nostre cas, la bona acollida que tingueren les diverses associacions catòliques que pretenien formar les joventuts, des de principi dels anys 40, el seu grau d'identificació i compromís amb l'obra, àdhuc el record general de l'època, semblen donar-ne fe. Segons dades de Jaume Barallat, les Joventuts Masculines d'Acció Catòlica del bisbat de Lleida comptaven amb 307 socis i 289 aspirants el 1940; el 1950, amb 453 i 454, respectivament; 542 socis i 597 aspirants el 1955.¹⁵³ La competència de les associacions juvenils catòliques respecte al Frente de Juventudes no era ni molt menys quantitativa, perquè l'enquadrament a aquest darrer hi era obligatori, sinó qualitativa: qui eren els que participaven o s'afiliaven al FJ o a les joventuts d'Acció Catòlica o a les Congregacions Marianes i quin era el seu grau de compromís respectiu.

Segons observa Juan Sáez, no hi ha una relació directa entre enquadrats i afiliats, és a dir, es mostren com dues estructures diferenciades en què la primera no garanteix la seva finalitat de generar afiliats. L'enquadrament quedarà reduït a una funció bàsicament de control dels diversos col·lectius juvenils. El compromís polític, per la seva banda, serà molt baix, per raons d'edat (una preeminència de la infància, poc disposada encara al compromís) i per raons de necessitat (al FJ s'hi buscava oci, activitat i un escapament a la realitat, no pas compromís polític). Les Falanges Juvenils de Franco, amb la disminució important d'afiliats en els seus grups de major edat, no acomplí la seva funció de cantera de militància adulta pel partit. Les dades d'ingrés al Partit són prou reveladores: el 1945 només l'1,76% dels joves d'entre 7 i 21 anys accedia a la militància adulta; vint-i-quatre anys després, aquesta dada es reduïa a l'1%.¹⁵⁴

---

¹⁵³ BARALLAT BARÉS, Jaume: *Devotes, croats i militants...*, op. cit., 1996, p. 125.

¹⁵⁴ SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, pp. 469-473.

Un bon indicador de la superficialitat de la socialització dels joves lleidatans, a la província de Lleida, crec que ens l'ofereix el testimonial únic alumne (no sabem el nom) que la delegació provincial del FJ envià a l'Academia Nacional de Mandos e Instructores José Antonio, dels 976 alumnes que hi passaren en les primeres 19 promocions anuals, de 1942 a 1958. Aquesta mínima dada, la més baixa d'entre totes les províncies espanyoles, sembla posar en evidència les poques *vocacions* que el FJ va despertar en els joves lleidatans per dedicar-se a la instrucció i formació de les joves generacions. Igualment, sembla que la província de Lleida no era un destí preferit entre els Oficials Instructores que sortien de l'Academia José Antonio. L'any 1945 hi havia 3 places creades a la delegació provincial; les tres, però, estaven vacants. Això significa que no hi havia personal estable. El mateix succeïa a Girona, i a Tarragona i Barcelona restaven vacants un terç de les places disponibles.¹⁵⁵

6.3.1. Entre la revolució i la religió. El discurs i la realitat del Frente de Juventudes.

Elements falangistes i nacionalcatòlics formaven l'esquelet bàsic del sistema de valors i la ideologia que transmetia el Frente de Juventudes als joves espanyols. Conceptes com Pàtria, Caudillo, Falange i Religió hi ocupaven un espai central, de vegades d'una forma indestruïble. La retòrica de la revolució nacionalsindicalista i la justícia social es mesclava amb la *Cruzada Nacional* i el salvament de la Pàtria, baluard de la civilització cristiana; l'ègida providencial de Franco amb les veritats de la Falange; el Movimiento com a artífex de la victòria d'Espanya i la base catòlica de l'home espanyol. Camaraderia, religiositat, disciplina, alegria, sacrifici, fermesa, igualtat, patriotisme, responsabilitat, servei, unitat, eren les virtuts que havien de tenir els joves espanyols del Frente de Juventudes. El 1945, en una crida a l'afiliació de tots aquells joves que encara no s'havien deixat seduir per l'esperit del FJ es ressaltava la unitat de la joventut espanyola i s'apel·lava a la voluntat de formar part d'una organització en què regnava la igualtat, la camaraderia i l'alegria:

«Con recio pisar y lejos la mirada ¡venid con nosotros!... Es nuestra alegre manera de ser, forma de marchar cantando con el morral en las espaldas cara al cielo y arriba los corazones, lo que obliga a vuestra perturbada juventud a estremecerse cuando nos véis... siempre juntos, muy compactos marcharemos con nuestra centuria por el único camino invariable. ¡Venid con nosotros! Os gustará. Vuestra recta conciencia os ordena no engañaros con vosotros mismos. Nuestro camino es el vuestro, el de toda la juventud. Nuestro uniforme, nuestras canciones, nuestros deportes, nuestros Campamentos, todo es

---

¹⁵⁵ *Ibidem.*, pp. 308-309, 312-317.

vuestro. ¡Todo! ¿No te atreves? ¿Te da vergüenza?... Es tan fácil seguir con nosotros juntos, siempre juntos.

Te esperamos porque sabemos que algún día vendrás, temeroso, cohibido, evitando de primero nuestro roce, mas comprenderás enseguida la verdad de nuestras canciones y de nuestras consignas y entonces...

Nuestros brazos están abiertos, preparados para recibir el abrazo del hermano, de camarada, al que nos comprende, al que rehusa la personalidad de espantapájaros en el campo de los destinos de Dios y de su Patria.

Las Centurias Juveniles os esperan.»¹⁵⁶

El 29 d'octubre de 1950 (Día de la Fe), en la commemoració del pas dels joves de 21 anys de les FJF al Movimiento, el Governador Civil i cap provincial del Movimiento José Carrera Cejudo dirigí una al·locució als nous militants del Movimiento en què es valorava l'exemple espanyol al món occidental i s'assenyalava FET y de las JONS com la veritable responsable de la renovada grandesa espanyola:

«Estoy seguro de que ha de llegar la hora de que todo el mundo comprenda que la justa valoración actual de España frente al comunismo descansa sobre la dura, incommovible e invencible cimentación de nuestra doctrina, la que desde 1933 viene siendo el espíritu y la única razón de ser de nuestra Patria. Que la fortaleza y la grandeza de España es obra exclusiva de la Falange Tradicionalista y de las JONS.

[...] Sin embargo, podrán llegar o no a creer que el Movimiento es el artífice de todas las garantías que ofrece España contra el comunismo; pero lo que sí es seguro y está claro es que la Falange no está ni estará nunca dispuesta a dejarse arrebatar las actuales metas conseguidas. Debe estar presta siempre a defender, contra quien sea, esta conquista espiritual, con toda la fuerza de sus razones y la eficacia de nuestro constante obrar. Por eso, camaradas, la presencia de vuestra juventud, limpia de fe, de entusiasmo y de leal coraje, en los cuadros de la Falange veterana, justifica su júbilo de hoy, ya que con vosotros se le abre, año tras año, una segura esperanza de hacer más, mucho más, de seguir andando y no pararse.

[...] La genuína insatisfacción e la Falange tiene que empujarnos siempre a mayores empresas. Bien está que sintáis la alegría de pertenecer ya al Movimiento, pero nunca vengáis a él creyendo que vuestra misión ha terminado, porque es todo lo contrario. Vuestra misión empieza realmente ahora y puede tener ahora mayor trascendencia; puede tener ahora la eficacia necesaria a nuestra Revolución todavía inacabada. España necesita mandos y la Falange ha de ser su mejor cantera.»¹⁵⁷

Per la seva banda, el delegat provincial del Frente de Juventudes, José Mª Portugués Hernando parlava als joves falangistes de la fe en Déu, Espanya i la Falange, de la transcendència dels valors espirituals i de la Veritat falangista:

«Aquí está pues la juventud, la juventud para acrecentar nuestra fe en la Falange y en España. Nos hemos reunido para lanzar nuestra alerta anual en medio de las tinieblas de quienes, al menor contacto con la vida, se entregaron de lleno a la claudicación, a la cobardía o a la desilusión. Quépanos el orgullo, a nosotros los camaradas del Frente de Juventudes, de sabernos otra vez centinelas en el camino de la Historia.

¹⁵⁶ «Marchemos juntos...», *La Mañana*, 4-5-1945.

¹⁵⁷ «Alocución a las Falanges Juveniles de Franco en el 29 de octubre» a *Cuaderno 1*, Departamento Provincial de Seminarios de Estudios Económicos, Políticos y Sociales de la Jefatura Provincial de FET y de las JONS, Lleida, 1950.

[...] Como falangistas, que quiere decir como españoles y católicos en una sola pieza, hablemos hoy bien alto de Dios, con el encendido entusiasmo de los que, sintiéndose apóstoles de su Verdad, saben que todos los pasos revolucionarios que se den sobre el cimiento inquebrantable de la fe en Dios, son avances seguros en el orden espiritual, social y político de nuestra Patria. Los falangistas reconocemos públicamente a Dios como fundamento de todo cuanto somos y seremos.

[...] Aquí estáis vosotros, la juventud falangista que sigue amando a España porque no le gusta todavía, que sueña y pide, con la valentía de su ejemplo, la conquista de todas nuestras metas nacional-sindicalistas.

[...] Llevaos de aquí este sencillo consejo: Por encima de los que vayan a caer en la deserción, mantened vuestra fe. Por encima de los contrastes pequeños o grandes de la vida, mantened vuestra fe en la Falange. Por encima de los que caigan en la traición, mantened encendida vuestra fe. Por encima de los que se duerman en la más suicida inoperancia, estén donde estén, mantened más que nunca robusta vuestra fe en la Falange. Porque la Verdad está con nosotros y la Verdad triunfa necesariamente. ¡ARRIBA ESPAÑA!»¹⁵⁸

El missatge que es transmetia als joves que ingressaven a la militància adulta era que la del falangista era una vida de servei i de lluita per l'engrandiment d'Espanya, gens fàcil, plena d'obstacles interns i externs, i al falangista se li demanava una insubornable fe en les veritats de la Falange. Una vida, en definitiva, com la d'un croat que, portador de la Veritat, lluitava pels valors catòlics eterns d'Espanya contra tots els enemics.

No obstant aquestes paraules retòriques de les jerarquies provincials, carregades d'optimisme amb el compromís i paper de les joventuts en el futur de la Falange, la realitat distava prou dels objectius totalitaris d'enquadrament i formació del Frente de Juventudes. I aquestes mateixes jerarquies n'eren prou conscients. Diverses ponències presentades al I Congreso Provincial de la Falange lleidatana (1953) es referien a la tasca no realitzada en el camp de la socialització de la joventut espanyola. Francisco de A. Díaz de Arbizu i Ricardo Carbajosa Vergara, en una ponència dedicada al proselitisme i captació de les masses, eren força crítics amb els resultats obtinguts en la formació política dels joves:

«Es cierto que a nuestras juventudes –alma de la continuidad histórico-política–, se les dio, desde el mismo comienzo de la doctrina falangista, toda la importancia y sentido que en sí tiene y merece, y que se ganó con su presencia activa y aportación al Nuevo Estado, pero no es menos cierto, que transcurrido este periodo hemos llegado al convencimiento, que apoya la propia realidad, de que no supimos darle aquella debida orientación en el sentido de lo político –norma y estilo–, que fuera la conformidad futura a sus deseos insatisfechos en los años mozos, y la clara orientación para desenvolverse en sus particulares actividades bajo el mismo signo falangista en el campo profesional al llegar a la edad madura [...]

[...] Hay que dar un mayor contenido “político-social” (formación política) a todas las actividades del Frente de Juventudes, en cada una de sus secciones de encuadramiento: Centros de enseñanza, Centros de trabajo y Rurales, y a mayor abundamiento a las

¹⁵⁸ «Lección del Día de la Fe» a *Cuaderno 1*, Departamento Provincial de Seminarios de Estudios Económicos, Políticos y Sociales de la Jefatura Provincial de FET y de las JONS, Lleida, 1950.

selectivas de las Falanges Juveniles de Franco. “Incorporados por Ley todos los muchachos” comprendidos entre los siete y veintiún años, es razón suficiente para pensar confiadamente –si la Ley no se malogra o adultera, y eso está en nuestras manos–, que el campo de labor de toda la juventud española y un período de tiempo de catorce años, en la más hermosa, fuerte y generosa de todas las edades, es garantía suficiente para que consigamos los frutos deseados en el afán de preparar “una minoría selecta”, rectora futura de los destinos patrios, y “una totalidad restante” suficientemente pertrechada para lograr con seguridad de éxito la aspiración soñada por todos los pueblos.»¹⁵⁹

En una altra ponència, Salvador Servat Montagut assenyalava la Falange, l'escola i l'Església com els tres pilars bàsics de la formació política dels joves:

«La Escuela ha de poner los sillares de la formación de nuestras juventudes. El joven no se salva ni se pierde como ente intelectual en las Universidades, sino en la Escuela primaria.
[...] Las juventudes deben formarse políticamente; no con el criterio liberal de lo político, sino en sentido integral y ello debe empezar en la Escuela y es patrimonio de la Falange. Hay que hacer sentir a las juventudes que el servicio a la Patria requiere una previa formación, que esta formación no se recibe únicamente en aras al bien individual, sino colectivo; que la Patria no puede tolerar que las mentalidades se pierdan en yermos por falta de cultivo y que el patrimonio espiritual del joven de España ha de recibirlo con el concurso de las dos grandes potestades: la espiritual o sea la Iglesia, y la temporal o Estado.»¹⁶⁰

Finalment, el delegat provincial del FJ José Mª Portugués posava de manifest les conseqüències i els importants obstacles a la tasca de l'organització juvenil. Recordava que les dues funcions primordials del FJ, segons la seva llei fundacional eren «*dotar a la juventud española de un espíritu nacional fuerte y unido y dotar a la sociedad del futuro de un cuadro de hombres perfectamente capacitados para el desempeño de cualquier misión directora*». Mentre que la primera no era competència exclusiva de l'organització, sinó compartida amb altres agents, sí que li competia exclusivament la formació dels futurs dirigents de la Pàtria. Així, si d'acord amb la primera d'elles, enquadrava tota la joventut espanyola sense distincions, els esforços per acomplir la segona funció es dirigien a la minoria de les Falanges Juveniles de Franco.

Portugués enumerava les conseqüències realitzades fins aquell moment: l'increment de la unitat entre les joventuts espanyoles; la fusió de les classes socials en el grup educat en l'organització; la desintoxicació política de les generacions respecte a les formades en temps de la República; el foment de les vocacions religioses i militars; l'ajuda a estudiants necessitats; la tasca de vigilància mèdica i la formació física a través de campaments i

¹⁵⁹ FET Y DE LAS JONS: *Reglamento y ponencias del I Congreso Provincial de la Falange Leridana*, Lleida, setembre 1953.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

serveis d'educació física de les FJF; la contribució de l'expansió de la pràctica de totes les modalitats esportives. Com pot veure's l'èxit del FJ era molt relatiu, o mínim, segons els objectius originals.

Els importants obstacles a la tasca de l'organització juvenil eren la manca de consciència nacional de les famílies, el menyspreu pels valors espirituals, les penúries econòmiques de moltes famílies, la manca de comandaments pedagògicament capacitats, la manca de col·laboració en la primera i segona ensenyança (especialment la privada: entre la qual tota aquella vinculada a l'Església, que no era poca), la manca de remuneració econòmica del personal, o, significativament, *«la animadversión hacia la Falange, a quien el Frente de Juventudes representa, por haberla considerado el público culpable de los defectos que existen en la administración del Estado»*. Tots aquests aspectes, molt importants i de calat profund, havien entorpit la marxa normal del servei de formació i socialització juvenil.¹⁶¹

En les conclusions al seu estudi sobre el Frente de Juventudes, Juan Sáez emfasitza les nombroses contradiccions que va presentar el projecte falangista de socialització de les joventuts espanyoles, les notables diferències entre les pretensions totalitàries (que encara es poden sentir en les al·locucions de ben avançats els anys) i les realitzacions objectives, entre allò que volia ser i allò que realment va poder ser i va ser. Per ell, el Frente de Juventudes ja des dels seus orígens es va desenvolupar amb la manca de suports socials amplis i qualificats, cosa que explicaria que, finalment, només fos *«un suceso episódico y superficial, desde el punto de vista formativo, con respecto a la gran mayoría de los encuadrados»*.¹⁶² Igualment, per Miguel Ángel Ruiz Carnicer, és evident el fracàs del Frente de Juventudes i del Sindicato Español Universitario com a instruments de reproducció feixista, ja que no va ser capaç d'assegurar la fidelitat en les noves generacions al projecte feixista, ni tampoc de dotar de futures classes dirigents el règim. Més discutible resulta, per Ruiz Carnicer, la influència que tingueren en la vida de tants nois i joves.¹⁶³ No hem d'oblidar, tanmateix, que durant molts anys el Frente de Juventudes va representar l'única possibilitat per accedir a activitats de temps lliure per molts joves

---

¹⁶¹ *Ibíd.*

¹⁶² SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, pp. 421 i 483-484.

¹⁶³ RUIZ CARNICER, Miguel Á.: *El Sindicato Español Universitario...*, op. cit., 1996, p. 30. El fracàs com a instrument socialitzador i de reproducció del sistema falangista és prou explícit amb la dada d'accés a la militància adulta a FET y de las JONS, als 21 anys, que era segons Juan Sáez, de l'1% anual i decreixent amb el pas dels anys.

espanyols, que no disposaven d'altres oportunitats per compartir l'oci amb altres nois. Entre 1937 i 1962 més d'un milió de nois assistiren als campaments del FJ.¹⁶⁴ Igualment, les lliçons de l'assignatura obligatòria de Formación del Espíritu Nacional, a partir dels anys cinquanta, van perviure en la memòria individual i popular de diverses generacions senceres de joves. Certament, si bé per la gran majoria dels enquadrats el nivell de penetració va ser escàs i tan sols epidèrmic, en el cas dels afiliats voluntaris a les FJF, als quals anaven dirigides principalment els campaments, les marxades, els curssets, les conferències, etc., devia ser ben diferent. Val a dir que, efectivament, i tal com demostren la majoria d'estudis nacionals o provincials, els voluntaris del Frente de Juventudes van tractar de mantenir els ideals primigenis de la Falange i es van convertir, amb el SEU, la Guardia de Franco i algunes associacions d'excombatents, en un dels focus que més persistentment van reclamar la consecució de la «revolución pendiente».

---

¹⁶⁴ SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes...*, op. cit., 1988, p. 487.

CAPÍTOL 7

ENQUADRAMENT, ADOCTRINAMENT I MOBILITZACIÓ DE LA DONA A LA LLEIDA FRANQUISTA.

«La Sección Femenina tiene, por su Ley de fundación, la misión de formar íntegramente a la mujer española, abarcando fundamentalmente el aspecto religioso, el patriótico y el físico, todos ellos enmarcados de forma imprescindible por las Enseñanzas del Hogar. De este modo, la Sección Femenina no aspira a crear con las enseñanzas políticas una sufragista, sino que su meta es alcanzar este tipo de mujer española que tanta gloria ha dado a nuestra Patria en el curso de la Historia. Mujer profundamente religiosa, profundamente patriótica y profundamente hogareña, que lejos de inmiscuirse en las tareas políticas del hombre sepan comprenderle y secundarle con su calor y su asistencia.»

I Congreso Provincial de la Falange Leridana, Lleida, 1953.

Va ser durant la guerra civil quan la Sección Femenina va experimentar un canvi fonamental en la seva estructura i funcions. Poc tenia a veure la Sección Femenina d'abril de 1939 amb aquella que havien creat un grupat de dones inscrites al SEU a mitjans 1934, com a grup de suport i d'ajuda a les campanyes dels falangistes, amb molts dels quals els unia relacions de parentiu. El desembre de 1934 havia iniciat la seva estructuració: foren nomenades jefa nacional Pilar Primo de Rivera i secretària nacional Dora Maqueda i les jerarquies provincials de Madrid. Les seves tasques eren la visita als presos falangistes i l'auxili a les famílies, la confecció de brodats a les camises blaves, banderes, braçalets i altres emblemes de l'organització, la difusió de propaganda (pamflets, cartells, proselitisme...) i, fins i tot, si era necessari, l'ocultació d'armes. La seva funció era complementària i subordinada, doncs, a la tasca masculina, tal com enuncitava el seu primer manifest: *«Nuestra misión no está en la lucha dura, pero sí en la predicación, en la divulgación y en el ejemplo. Y además en alentar al hombre con la seguridad de que lo entendemos y compartimos sus inquietudes»* i recollien els seus primers estatuts: *«secundar a los militantes nacionalsindicalistas en la lucha contra la Antiespaña»*.¹ El 28 d'abril de 1935, a Don Benito (Badajoz), José Antonio Primo de Rivera dirigia un discurs a les falangistes congregades en un dinar del partit:

«Y acaso no sabéis toda la profunda afinidad que hay entre la mujer y la Falange. Ningún otro partido podréis entender mejor, precisamente porque en la Falange no acostumbramos a usar ni la galantería ni el feminismo.»

¹ «Primer manifiesto de la S.F. de Falange (1934)» i «Primeros Estatutos de la Sección Femenina de FE de las JONS» a GALLEGO MÉNDEZ, Mª Teresa: *Mujer, Falange y franquismo*, Madrid, Taurus, 1983, pp. 212-214.

[...] Nosotros sabemos hasta donde cala la misión entrañable de la mujer y nos guardaremos muy bien de tratarla nunca como tonta destinataria de piropos.

Tampoco somos feministas. No entendemos que la manera de respetar a la mujer consista en sustraerla a su magnífico destino y entregarla a funciones varoniles. A mí siempre me ha dado tristeza ver a la mujer en ejercicios de hombre, toda afanada y desquiciada en una rivalidad donde lleva –entre la morbosa complacencia de los competidores masculinos– todas las de perder. El verdadero feminismo no debiera consistir en querer para las mujeres las funciones que hoy se estiman superiores, sino en rodear cada vez de mayor dignidad humana y social a las funciones femeninas.

Pero por lo mismo que no somos ni galantes ni feministas he aquí que es sin duda nuestro movimiento aquel que en cierto aspecto esencial asume mejor un sentido femenino de la existencia. [...] El hombre es torrencialmente egoísta; en cambio, la mujer, casi siempre, acepta una vida de sumisión, de servicio, de ofrenda abnegada a una tarea.

La Falange también es así. Los que militamos en ella tenemos que renunciar a las comodidades, al descanso, incluso a amistades antiguas y a efectos muy hondos. [...] Tenemos que contar con la muerte como un acto de servicio. [...]

Ved, mujeres, cómo hemos hecho virtud capital de una virtud, la abnegación, que es sobre todo vuestra. Ojalá lleguemos en ella a tanta altura, ojalá lleguemos a ser en esto tan femeninos, que algún día podáis de veras considerarnos ¡hombres!»²

Abnegació, servei, submissió... Aquest era, pels falangistes, el sentit femení de l'existència. No comptaven aleshores amb més de 100 afiliades a tot Espanya, radicades principalment a Madrid, i a partir d'aquell moment s'inicià la tasca d'estendre l'organització a la resta de províncies espanyoles. Malgrat que existien dones que col·laboraven amb Falange des del seu naixement, no va ser fins el 1935 quan es començaren a constituir les primeres delegacions provincials de l'organització femenina.³

El juliol de 1936 la SF disposava de 18 delegacions provincials, encara que només comptava amb 2.500 afiliades.⁴ A Lleida no existí cap nucli organitzat de la Secció Femenina abans de la guerra, si bé hi hagué joves simpatitzants que en alguna ocasió havien col·laborat discretament amb els falangistes de la ciutat, amb qui moltes d'elles mantenien relacions de parentiu, sobretot el de germans.⁵ Amb l'esclat de la guerra, les

² «Lo femenino y la Falange», *Arriba*, núm. 7, 2-5-1935.

³ PRIMO DE RIVERA, Pilar: *Recuerdos de una vida*, Madrid, Dyrsa, 1983, p. 66. GALLEGO MÉNDEZ, Mª Teresa: *Mujer, Falange y franquismo*, op. cit., p. 40 afirma que no va ser fins a mitjan gener de 1936 quan, arran d'un viatge d'inspecció de Pilar Primo de Rivera i Dora Maqueda, es van constituir oficialment diverses delegacions provincials de SF. Eren Biscaia, Astúries, Saragossa, La Corunya, Orense, Santander, Palència, Navarra, Salamanca, Valladolid, Pontevedra, Segòvia, Toledo i Zamora. Segons Inmaculada Blasco, abans d'aquesta data ja existien nuclis falangistes femenins tan a la província de Saragossa com a la de Terol. BLASCO HERRANZ, Inmaculada: *Armas femeninas para la contrarrevolución: la Sección Femenina en Aragón (1936-1950)*, Málaga, Universidad de Málaga, 1999, pp. 25-29. Igualment, Julián Sanz assenyala que la Secció Femenina va ser creada a Cantàbria a mitjans de 1935. Cfr. SANZ HOYA, Julián: *El primer franquismo en Cantabria...*, tesi doctoral citada, 2003, pp. 499-500.

⁴ RICHMOND, Kathleen: *Las mujeres en el fascismo español. La Sección Femenina de la Falange, 1934-1939*, Madrid, Alianza, 2003, p. 29.

⁵ JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Sección Femenina a Lleida. Els anys «triomfals»*, Lleida, Pagès Editors, 1991, pp. 65-66.

dones van ampliar les seves activitats i de seguida la SF es va convertir en una organització que responia a les necessitats assistencials que requeria la situació bèl·lica. A diferència del bàndol republicà, que va permetre a les milicianes anar a lluitar al front, centenars de dones de l'Espanya de Franco rentaven i plegaven els uniformes de guerra, feien d'infermeres als hospitals de sang, cosien i confeccionaven roba en tallers improvisats, organitzaven recol·lectes i actes de comiat, aparegueren les «madrinas de guerra», etc.⁶ La SF va mobilitzar moltes dones no necessàriament falangistes sinó afectes a la causa *nacional*. El gener de 1937, quan es va celebrar el I Consejo Nacional de la Sección Femenina, les fonts oficials declaraven disposar de 60.000 afiliades; un any i mig després, l'octubre de 1938, eren ja 580.000.⁷

Des del principi de la guerra, la SF es va convertir en una organització de masses feixista i arran del Decreto de Unificación de 19 d'abril de 1937 (si bé aquest no contenia cap referència al respecte) es va fixar la jerarquia de Pilar Primo de Rivera sobre el conjunt d'organitzacions que mobilitzaven les dones en la *zona nacional*. La germana de José Antonio, fidel guardiana de la legitimitat del fundador, a finals d'abril de 1937 va rebre l'encàrrec d'integrar al Movimiento les antigues organitzacions femenines de FE y de las JONS, la Comunió Tradicionalista i Auxilio de Invierno.⁸ La Sección Femenina veia davant seu el camí lliure per esdevenir l'instrument totalitari que enquadrés totes les dones espanyoles.

7.1. Frentes y Hospitales, l'assistència femenina carlina durant la guerra.

Tanmateix, la realitat no va ser tan fàcil. La voluntat de Pilar Primo de Rivera d'unificar-les i d'imposar la seva autoritat va topar amb greus friccions, tant amb les tradicionalistes del Frentes y Hospitales com amb Auxilio de Invierno, que malgrat haver

⁶ SÁNCHEZ LÓPEZ, Rosario: *Mujer española, una sombra de destino en lo universal. Trayectoria histórica de Sección Femenina de Falange (1934-1977)*, Murcia, Universidad de Murcia, 1990, pp. 20-21. En el context de la guerra, va nàixer el cos d'enfermeres de Falange, amb una destacada importància en l'organització durant els anys bèl·lics i la postguerra. Cfr. MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda: «Enfermeras de Falange. Un modelo de sacrificio, abnegación, religiosidad y trabajo en la mujer falangista» a *Enfrentaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés Recerques, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 1050-1067. Per les «madrinas de guerra», cfr. ORTIZ, Carmen / RAMÓN, Manuel de: *Madrina de guerra. Cartas desde el frente*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2003.

⁷ SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis: *Crónica de la Sección Femenina y su tiempo*, Madrid, Asociación Nueva Andadura, 1993, p. 84. Citat per THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco...*, op. cit., 2001, p. 139. Aquesta afiliació de 580.000 dones correspon al final de la guerra, segons RICHMOND, Kathleen: *Las mujeres en el fascismo español...*, op. cit., 2003, p. 29.

⁸ GÁLLEGO MÉNDEZ, Mª Teresa: *Mujer, Falange y franquismo*, op. cit., 1983, p. 54.

nascut en el sí de la Secció Femenina, els seus líders i el seu programa s'identificaven amb les JONS i Hedilla. Friccions que anaven més enllà de les qüestions de competències i jerarquia i niaven en els enfrontaments personals de les seves líders, respectivament Pilar Primo de Rivera, Mª Rosa Urraca Pastor i Mercedes Sanz-Bachiller, que havien desenvolupat la seva activitat en el marc de diverses famílies polítiques integrades a FET y de las JONS arran del Decreto del 19 d'abril de 1937.

La delegación nacional de Frentes y Hospitales era dirigida per la tradicionalista Mª Rosa Urraca Pastor, líder de les *margarides* i activa propagandista al costat de Fal Conde durant els anys republicans, que va ser substituïda el 1938 per Casilda Ampuero de Gandarias. La seva funció era el servei als fronts, la prestació d'ajuda als combatents, l'assistència als ferits; agrupava les militants carlines, moltes d'elles ja mobilitzades amb anterioritat en el Socorro Blanco, l'organització benèfica carlina que havia tingut per finalitat l'assistència material i espiritual dels presos i familiars perseguits del tradicionalisme. A Catalunya, per la seva situació de rereguarda republicana i fins l'ocupació de les tropes franquistes, continuà funcionant, clandestinament, el Socorro Blanco carlí que realitzava tasques assistencials als presos i les seves famílies per mitigar el dolor, confeccionava roba, feien d'enllaços, etc. A Lleida, el Socorro Blanco havia estat organitzat a principis de 1936 i va continuar funcionant, per bé que clandestinament durant els anys de la guerra, que no només va integrar *margarides* sinó també simpatitzants falangistes o dretanes en general, atès que era el grup més ben organitzat.⁹ Amb l'entrada dels exèrcits de Franco a la ciutat, l'abril de 1938, s'organitzaren les tres delegacions que mobilitzaven les dones, Frentes y Hospitales, Auxilio Social i Sección Femenina, totes tres esforçades en les tasques assistencials de primera necessitat durant els vuit mesos llargs que Lleida va estar en situació de front.

La rivalitat de Frentes y Hospitales amb Auxilio Social venia donada pels conflictes d'atribucions de cada delegació i el repartiment d'aliments i mitjans de transport per part de Beneficencia de Guerra. Si bé Auxilio Social s'encarregava de l'alimentació a la població civil i Frentes y Hospitales a l'ajuda al combatent, en el marc de la guerra i, especialment, en les zones que els exèrcits de Franco anaven ocupant, es generaven situacions de disputa per la desigual disponibilitat de mitjans. Frentes y Hospitales

---

⁹ JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 68-73. Sembla ser que al voltant del Socorro Blanco es van organitzar algunes activitats clandestines de caire quintacolumnista de la ciutat vinculat al grup Concepción de Barcelona. Cfr. ÁLVAREZ PALLÁS, José M^a: *Lérida bajo la horda*, op. cit., 1942, p. 112 i SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, pp. 311-312.

assistien els ferits dels hospitals, confeccionaven roba d'abric, recollien donatius, etc. A través de la premsa cridaven a la col·laboració dels ciutadans en les campanyes del *Aguinaldo del Combatiente* i del *Abrigo del Combatiente*.¹⁰ Tots els afiliats a Falange, incloses les dones de SF i els adolescents d'Organizaciones Juveniles, es veien forçats a contribuir-hi, amb una quota extraordinària d'igual import a la que pagaven de forma ordinària.¹¹ Un cop acabada la guerra, el novembre de 1939, s'animava a les falangistes a preparar els paquets *aguinaldo* de Nadal pels soldats ferits hospitalitzats, així com a confeccionar una peça de roba per les paneres de recent nascut per repartir entre les afiliades necessitades i les afiliades a la CNS, «*como principio de su campaña contra la mortalidad infantil*».¹²

Aquesta coincidència d'activitats provocava friccions entre les falangistes i les carlines. En algunes localitats, davant la impossibilitat que cada organització disposés del seu local, compartien el mateix espai i aquesta proximitat creava més friccions. És el cas d'Albesa, on la delegació local de Frentes y Hospitales tenien les seves oficines instal·lades al local de la Sección Femenina i, per això, deia el cap local del Partit, «*predomina en dicho local la propaganda religiosa y de Frentes y Hospitales*». Malgrat el llenguatge contingut del falangista albesenc, intuïm que es tractava de propaganda carlina. Per aquesta raó, l'octubre de 1938, la prefectura local considerava improcedent que les dues institucions compartissin local, de manera que s'invitava a les dones de Frentes y Hospitales a buscar-se un altre lloc, «*al que trasladarán toda su propaganda*».¹³

Més enllà, les topades amb la Sección Femenina eren producte de les dificultats de la Unificació, de l'arraconament progressiu dels tradicionalistes dels llocs de comandament de FET y de las JONS. Com s'ha vist en el capítol anterior, la delegació de Frentes y Hospitales, dirigida a Lleida per la *margarida* Maria Recasens Gassió, esdevingué el nucli d'aglutinament de la militància carlina femenina des de l'entrada de les tropes nacionals, amb una actuació bastant autònoma respecte la Sección Femenina i d'Auxilio Social. La mobilització de dones al marge de la SF topava amb les ànsies d'aquesta d'enquadrar i

¹⁰ A les pàgines de la *Hoja Informativa*, des de mitjans de novembre apareixen publicades les llistes dels donatius en metàl·lic a les dues campanyes.

¹¹ Ofici del cap provincial de FET y de las JONS, Javier Bañeres, als caps locals del partit, 5-12-1938. ACN, Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

¹² *La Mañana*, 16-11-1939, 5-12-1939.

¹³ Ofici del cap local de FET y de las JONS d'Albesa al cap provincial, 20-10-1938. ACN, Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

controlar la mobilització femenina, cosa que també succeïa amb Auxilio Social. L'abril de 1938 la premsa oficial publicava una crida a l'afiliació a SF per tal de col·laborar amb Auxilio Social i Frentes y Hospitales.¹⁴

Un cop acabada la guerra, el maig de 1939, es decretà la desaparició de la delegació de Frentes y Hospitales, motivada segons el text per dos aspectes: perquè amb la finalització de la guerra, Frentes y Hospitales «*carece de cometido el organismo indicado, y es llegado el momento de decretar su extinción por carencia de objeto*» i perquè, el retorn a la normalitat «*aconseja que la mujer, salvo en los casos indispensables, abandone quehaceres que por su imperativo patriótico la alejaron transitoriamente del lugar que les corresponde en la familia y en el hogar, y vuelva a desempeñar en él las auténticas misiones de la feminidad*».¹⁵ Les circumstàncies bèl·liques havien imposat a la dona unes funcions extradomèstiques que les havia allunyat de la seva «autèntica» feminitat i ara, recuperada la normalitat, calia retornar a l'àmbit de la llar. Unes comissions provincials s'encarregaren de liquidar Frentes y Hospitales, les seves virtuals foren traspassades a Auxilio Social i alguns dels seus béns posats a la venda.¹⁶ La desaparició el maig de 1939 va abocar les carlines lleidatanes a la difícil reubicació dins l'organigrama de la Secció Femenina, resolta en no pocs casos amb continuats enfrontaments entre destacades carlines dissidents i la delegada provincial falangista, Isabel Piñeiro, com s'ha vist en el capítol anterior.

7.2. «Auxilio Social no es caridad: es justicia». Beneficència i adoctrinament en Auxilio Social.

Per la seva part, l'Auxilio Social havia estat creat l'octubre de 1936 per Mercedes Sanz Bachiller i Javier Martínez de Bedoya amb el nom de Auxilio de Invierno, a imatge del *Winterhilfe* nazi. Tenia caràcter assistencial i la finalitat de repartir menjar i roba d'abric i satisfer les necessitats creades per la guerra en la població civil. Inicialment va ser integrat a la Secció Femenina, de la qual Sanz Bachiller era delegada provincial de

---

¹⁴ Ruta. *Órgano de FET y de las JONS*, 22-4-1938.

¹⁵ «Decreto de 24 de Mayo de 1939, de la Jefatura del Movimiento, declarando extinguida la Delegación Nacional de Frentes y Hospitales». BOE, núm. 145, 25-5-1939.

¹⁶ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368. El secretari provincial de FET y de las JONS, Luis Aige, el novembre de 1939, sol·licitava permís per posar a la venda alguns dels objectes que havien pertanyut a Frentes y Hospitales.

Valladolid. El maig de 1937, avançant-se als esforços de refermar el control de Sección Femenina, Sanz Bachiller i Martínez de Bedoya s'entrevistaren amb Ladislao López Bassa i Ramón Serrano Suñer i n'aconseguien que Auxilio de Invierno es convertís en Auxilio Social i deixés d'estar integrat a Sección Femenina per esdevenir una Delegación Nacional. Sanz Bachiller era nomenada delegada nacional del nou servei i Martínez de Bedoya, secretari nacional. S'escapava així del control de Pilar Primo de Rivera i s'equiparava Auxilio Social i Sección Femenina. A més, es convertia Auxilio Social en l'instrument d'assistència privilegiat en la *Nueva España*, que reproduïa les característiques essencials del Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV), l'únic organisme assistencial del Reich alemany, i que partia del concepte feixista de la justícia social i la *hermandad* en contraposició a la caritat cristiana.¹⁷ El febrer de 1938 Martínez de Bedoya passà a ocupar el càrrec de director del Servicio Nacional de Beneficencia, dependent del Ministerio del Interior. Des d'aquells moments, es garantia el ple finançament d'Auxilio Social amb càrrec al Fons de Protección Benéfico Social i l'assignació de l'ajuda material a les zones ocupades per l'exèrcit a través del Auxilio a Poblaciones Liberadas (creat l'agost de 1938 de la fusió de Auxilio de Poblaciones Liberadas i Beneficencia de Guerra).¹⁸

Auxilio Social va ser concebut com un extraordinari instrument bèl·lic i propagandístic, una eina al servei de la política social del nou règim, que havia assumit, almenys teòricament, la doctrina falangista. La política social del règim va recaure sobre el Partit Únic (OSE i Sección Femenina-Auxilio Social) i el Ministerio del Trabajo, la gestió dels quals sempre va estar en mans falangistes. L'assistència i beneficència era presentada com una peça bàsica en l'engranatge del projecte totalitari del *Nuevo Estado*, i el discurs social com un mecanisme de generació de consens. Auxilio Social, per tant, era considerat un instrument de justícia, d'inclusió dels desfavorits, imprescindible per la nacionalització

¹⁷ A les pàgines de la premsa apareixien consignes ben il·lustratives, com «Auxilio Social no es caridad: es justicia» (*La Mañana*, 28-1-1940), «Auxilio Social viene a dar al pueblo lo que es del pueblo sin que nadie tenga que verse obligado a dar las gracias» (*La Mañana*, 12-3-1940).

¹⁸ Pels inicis d'Auxilio Social són interessants les referències personals dels seus dos fundadors. Vegi's el retrat de Mercedes Sanz-Bachiller a PRESTON, Paul: *Palomas de guerra. Cinco mujeres marcadas por el enfrentamiento bélico*, Barcelona, DeBolsillo, 2002, pp. 21-95 i les memòries de MARTÍNEZ DE BEDOYA, Javier: *Memorias desde mi aldea*, Valladolid, Ámbito, 1996. Per la trajectòria institucional del Auxilio Social durant els anys de la guerra i la immediata postguerra, així com per la influència del model assistencial nazi, cfr. CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange. Auxilio Social en la guerra civil y en la posguerra*, op. cit., 2006; ORDUÑA PRADA, Mónica: *El Auxilio Social (1936-1940). La etapa fundacional y los primeros años*, Madrid, Escuela Libre Editorial, 1996; CARASA SOTO, Pedro: «La revolución nacional-asistencial durante el primer franquismo», *Historia Contemporánea*, núm. 16, 1997, pp. 98-140.

de les masses. Auxilio Social apareixia com un dels emblemes de la voluntat integradora del *Nuevo Estado* de construir una comunitat nacional sobre el principi de la *hermandad*.¹⁹ Amb motiu del tercer aniversari d'Auxilio Social, Carmen de Icaza, l'encarregada de la propaganda, publicava un article propagandístic sobre la tasca realitzada per l'Obra, on afirmava:

«Nuestra guerra ha sido una depuración, sangrienta y honda, de todo aquello que estaba mal establecido; por guión llevaba los puntos de la Falange, que eran a modo de cimientos sobre los que había de descansar todo el edificio de la nueva España.

Hermandad. No es una palabra huera, vacía de todo significado. Es el concepto más alto de una vida, la realización de un mandato: “Amaos los unos a los otros como yo os he amado”.»

I després de repassar en xifres les fites que havia aconseguit l'Auxilio Social amb les seves respectives institucions continuava amb el discurs anterior:

«Las cifras son muy poco, nada, si no se sabe leer a través de ellas, pero ¡cuánta elocuencia tienen éstas de Auxilio Social! De lágrimas que se secaron, de sonrisas que nacieron, de esos sacrificios de trabajadores abnegados, de esa cooperación de todos los españoles, que han visto que no debe haber vencidos ni humillados, sino seres que pueden o no pueden, y que entre los unos y los otros hacen de trazo de unión Auxilio Social.»²⁰

Un projecte integrador que, malgrat les paraules d'Icaza, tenia molt de submissió, és clar, de dependència dels vençuts vers els vencedors, i que era la continuació d'un projecte d'exclusió i de neteja d'aquells elements irrecuperables per la *Nueva España* que s'havia dut a terme des de 1936 sota variades formes repressives. I que no acabava el 1939.

Més enllà de l'origen divers de Sección Femenina (nascuda el 1934, seguint el model feixista italià, que abanderà el legitimisme joseantonià) i Auxilio Social (creada el 1936 per la vídua d'un dels fundadors de les JONS vallisoletanes, seguint el model alemany), els enfrontaments entre les dues organitzacions arrelaven en diferents terrenys. Pilar Primo de Rivera i Mercedes Sanz tenien una diferent concepció dels seus departaments: mentre Primo de Rivera defensava una SF exclusivament dirigida per dones, Sanz Bachiller advocava per un Auxilio Social amb dirigents masculins. No era menor tampoc la qüestió

¹⁹ MOLINERO, Carme: «La política social del régimen franquista. Una asignatura pendiente de la historiografía», *Ayer*, núm. 50, 2003, pp. 319-331. No van desaparèixer altres institucions assistencials que ja existien, com les de les diputacions provincials o també les tasques de caritat de l'Església, per exemple la que realitzava Acció Catòlica (a través del secretariat de caritat i després Càritas). Carme Molinero ha aprofundit en el caràcter propagandístic de presentació i de generador de consens del discurs social del *Nuevo Estado* franquista a *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Madrid, Cátedra, 2005.

²⁰ Carmen de Icaza: «Obra nacionalsindicalista. En el tercer aniversario de Auxilio Social», *Fotos. Semanario gráfico nacionalsindicalista*, núm. 139, 28-10-1939.

del protagonisme d'una i altra i la seva projecció dins el Movimiento: Pilar Primo veia amb recel l'ascens fulgurant de Mercedes Sanz a l'ombra de la SF.

En la situació d'extrema necessitat com la de Lleida durant els mesos de front (abril-desembre 1938), l'esforç assistencial d'Auxilio Social va ser imprescindible per pal·liar els efectes més imminents sobre els pocs milers d'habitants que van romandre a la ciutat. Des del dia 5 d'abril de 1938 s'instal·là a l'asil Borràs (edifici que havia estat donat a l'Ajuntament, situat al carrer Balmes, on avui hi ha la plaça Pau Casals) el servei Auxilio Social de Vanguardia, des d'on es portà a terme el repartiment de pa i llet condensada que arribaven en combois de camions procedents d'Aragó. L'entrada dels camions d'Auxilio Social a les poblacions «liberadas» era una font de propaganda important i la institució disposava de fotògrafs per deixar constància gràfica de l'arribada i repartiment de vitualles a la població necessitada. Un d'aquests fotògrafs, José Demarí «Campúa», va estar els primers dies de l'ocupació realitzant un documental gràfic sobre la ciutat.²¹ Al diari *La Mañana*, amb motiu del primer aniversari de la «liberación» es recordaven aquelles primeres hores i dies i el paper d'Auxilio Social:

«[...] El amanecer del día siguiente, de un día primaveral, glorioso e inolvidable, fue saludado con los camiones de auxilio a poblaciones liberadas, establecimiento en Lérida de los comedores de Auxilio Social y otros de asistencia a la población civil.»²²

A mitjans d'abril començaren a funcionar els serveis de Cocina de Hermandad, Comedor Infantil i subministraments en fred d'Auxilio Social a l'asil Borràs. Luis Mezquida ens aporta dades del volum de l'activitat assistencial prestada, que no es reduïa a la capital, sinó que també se subministraren aliments a altres ciutats ocupades, com Balaguer, Tremp, Sort, Viella, la Pobla de Segur, Almacelles, Pont de Suert o Esterri d'Àneu entre altres. Des del 9 d'abril la Cocina de Hermandad repartia unes 320 racions diàries de dinars i sopars; el Comedor Infantil, des del 20 d'abril, repartia 144 racions diàries. I 314 famílies s'acolliren a l'Auxilio en frío, on es repartien aliments bàsics com pa, llet condensada, oli, llegums, bacallà i altres aliments. Segons dades del mateix Auxilio

²¹ El delegat provincial d'Auxilio Social de Saragossa es desplaçà a Lleida per coordinar l'entrada d'ajuda a la ciutat, però un incident va fer que Beneficencia de Guerra actués pel seu compte a la ciutat. Citat per CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange...*, op. cit., 2006, p. 15 nota 29, p. 20. Les fotografies del reportatge gràfic s'han pout veure a l'exposició *Lleida 1938. Fotografies de José Demarí «Campúa»*, organitzada per l'Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 5 agost – 7 setembre 2008.

²² *La Mañana*, 2-4-1939.

Social, durant els primers dies de l'ocupació franquista de la ciutat la institució va repartir unes 50 tones de queviures a les poblacions lleidatanes.²³

L'activitat d'Auxilio Social no parà d'augmentar aquells mesos de front. El 5 d'octubre de 1938, la *Hoja Informativa* informava que durant el mes de setembre s'havien servit en la Cocina de Hermandad de Lleida 13.687 racions calentes i s'havien assistit diàriament 115 nens en els Comedores Infantiles (destinats a menors de 12 anys), amb un total de 6.774 racions. Pel que feia a la part ocupada de la província durant el mes d'agost s'havien atès 352 adults i 221 nens, cosa que suposava 32.702 racions.²⁴

Paral·lelament, s'anà organitzant la delegació provincial d'Auxilio Social. El primer delegat provincial d'Auxilio Social va ser Ramon Vilalta Salvadó, regidor a l'Ajuntament de Lleida, a la vegada que exercia el càrrec de director dels serveis municipals d'abastiments i director del mercat del Pla, l'únic en funcionament aquells mesos. A finals de novembre de 1938 José Mª de Porcioles Colomer, que fins aleshores havia estat secretari provincial, era nomenat nou delegat provincial d'Auxilio Social.²⁵ El desplegament, tanmateix, no va ser uniforme a tota la província segons es desprèn d'una ordre-circular que Porcioles hagué d'enviar el maig de 1939 a diverses prefectures locals perquè era hora que comencessin a organitzar les respectives delegacions d'Auxilio Social:

«Auxilio Social, expresión de este sentido de justicia social, va paulatinamente, pero con paso firme, convirtiéndose en realidad la promesa de nuestro Generalísimo, y uno de los principios sociales de nuestra Falange. Pero su acción sería, por parcial, estéril, de no llegar a todos los hogares, tanto en la ciudad, como de la aldea más lejana.

²³ MEZQUIDA GENÉ, Luis M^a: *La Batalla del Segre...*, op. cit., 1972, pp. 74-78 i THOMÀS, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, p. 288, segons documentació privada de José Ribas Seva referent als viatges d'inspecció a les províncies de Lleida i Tarragona els mesos d'agost i setembre de 1938.

²⁴ «Nota informativa de la Delegación Provincial Auxilio Social Lérida», *Hoja Informativa*, 5-10-1938. La professora Antonieta Jarne ha analitzat a bastament l'evolució d'aquestes dades en els anys 1939-1940, tan a la capital com al conjunt de la província. Cfr. JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Sección Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 88-89 i, més recentment, «Vencidos y pobres en la Cataluña rural: la subsistencia intervenida en la posguerra franquista», *Historia del Presente*, núm. 5, 2005, pp. 167-183. Els diversos treballs d'Antonieta Jarne sobre Auxilio Social i Sección Femenina a Lleida, que s'aniran citant al llarg d'aquest capítol, constitueixen les úniques anàlisis realitzades sobre les seccions de FET y de las JONS a la província de Lleida.

²⁵ BMFET, núm. 39, 10-12-1938. Ocuparia el càrrec fins el 1943. Va conèixer Mercedes Sanz Bachiller a Valladolid, on li va proposar de ser el delegat provincial de la institució a Lleida. Segons Porcioles, la delegada nacional li féu la següent proposició: «*Necesitamos patriotas catalanes como usted. Cuando se libere Lérida, el primer nombramiento que firmará será el suyo, como delegado de Auxilio Social. Por favor, no me replique usted diciéndome que no es falangista; lo único que me interesa es que los alimentos se distribuyan con honradez entre los más necesitados*». Cfr. PORCIOLES COLOMER, José M^a: *Mis memorias*, Barcelona, Prensa Ibérica, 1994, pp. 48-49.

Auxilio Social de esta Provincia, superándose a si misma, ha extendido rápidamente su acción a la mayor parte de los pueblos de la misma, pero quedan aún algunos que, por circunstancias diversas, no han sido asistidos por nuestra Institución.

Hora es, ya, de que nuestra benefactora obra llegue a todos los hogares sin distinción alguna y singularmente a aquellos que, hasta ahora, por estar alejados de centros importantes de la vida ciudadana, habían estado poco menos que desatendidos.

Y como que en ese pueblo, aún no actua nuestro Auxilio, con menoscabo evidente de la justicia social, yo te ruego que, a la mayor brevedad posible, me propongas a un o a una camarada de la Organización para Delegado de Auxilio Social en ese pueblo, procurando que, el por ti designado, reuna las máximas condiciones de prestigio y moralidad ya que así lo aconseja lo delicado del cargo.»²⁶

A les activitats esmentades s'hi afegien les diverses seccions de l'Obra Nacional-Sindicalista de Protección a la Madre y el Niño. Obra estrella d'Auxilio Social, va ser creada a mitjan 1937, i combinava les propostes demogràfiques pronatalistes i la política social encaminada a l'atenció directa de mares i nens, per enfortir-los física i moralment.²⁷

A la província de Lleida es crearen des de 1938 dos Hogares Infantiles (un masculí a Tremp i l'altre femení a Tàrrega, destinats a acollir orfes i nens abandonats a causa de la guerra, o que no podien ser assumits per les famílies, que van funcionar fins el 1961), una Guardería Infantil (destinada a nens que els seus pares treballaven, funcionava de les 9 fins a les a 18) i un Centro de Alimentación Infantil (la seva funció era repartir aliments bàsics, medicaments i assistència mèdica als nens més petits de dos anys i mig i les seves mares) a Lleida.²⁸ Auxilio Social, a través de l'Obra Madre y Niño, també organitzava cursos de formació: l'1 de febrer de 1940 començava a la Guarderia Infantil el primer curset de puericultura, en el qual van participar 32 noies després de superar un examen d'ingrés. La prova demanava que, com a exercici de redacció, cada noia exposés l'opinió que els mereixia la Obra Nacional-Sindicalista de Protección a la Madre y el Niño. El cronista s'esplaiava:

«Huelga describir el entusiasmo reflejado en los rostros de dichas cursillistas al tener que versar sobre tema de tan capital trascendencia. Hay que destacar que todas ellas tienen formado un justo sentido de la Obra, y que encaminadas por las prescripciones que emanan de la misma, llegarán a ser, D.M. para orgullo de todos, las portadoras de los

²⁶ ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

²⁷ Cfr. CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange...*, op. cit., 2006, pp. 117-143. Pel model italià de la Opera Nazionale per la protezione della Maternità e dell'Infanzia (ONMI), vegi's SARACENO, Chiara: «Políticas de género del estado fascista» a PÉREZ LEDESMA, Manuel (comp.): *Los riesgos para la democracia. Fascismo y neofascismo*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 1997, pp. 37-64.

²⁸ Vegi's JARNE, Antonieta: «Niños “vergonzantes” y “pequeños rojos”. La población marginal infantil en la Cataluña interior del primer franquismo», *Hispania nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 4, 2004, <http://hispanianova.rediris.es>.

primordiales conocimientos que la Puericultura enseña, y que no deberían pasar inadvertidos a ninguna futura madre».²⁹

Auxilio Social acostumava a participar en les cavalcades dels Reis Mags per garantir que, en una nit màgica com aquella, no es quedés cap infant sense un regal. Després d'uns quants anys sense realitzar-la, el 1940 els Reis Mags van tornar a visitar les Borges Blanques. Va ser organitzada per Auxilio Social, les Organizaciones Juveniles i les joventuts d'Acció Catòlica, que amb un esforç notable aconseguiren una vetllada d'alegria pels infants de la localitat. La tasca de la delegació borgenca d'Auxilio Social venia, en paraules de la delegada local, resumida de la següent manera:

«[...] sin descuidar tampoco a los humildes, ya que Auxilio Social, con alto grado de altruismo y desinterés hacia los pobres y necesitados, no desaprovechó esta oportunidad que se le brindaba para demostrar una vez más a los ojos de todos los ciudadanos el fin por que ha sido creado, y por ello no descuidó que ningún hogar de humilde condición dejara de recibir la visita de tal o cual Mago con el abultado paquete de ropa y juguetes que deslumbraban de regocijo a los pequeños y hacían brotar lágrimas de gratitud y emoción a sus mayores.»³⁰

La cavalcada dels Reis Mags de 1945 va repartir, a la ciutat de Lleida, ni més ni menys que 5.196 juguets entre els nens del Convent dels PP. Franciscans (60), de les parròquies del Carme (150), Sant Joan (200), Sant Pere (50), Sant Martí (200), Sant Llorenç (250), Sant Pau (150), a la guarderia i els menjadors d'Auxilio Social (un calaixó de joguets a cada un), a la Presó (300 nens), al centre Pignatelli (200), a l'Hospital Provincial, als nens pobres de la Congregació Mariana, a la Catequesi Rural de Granyena, a les Falanges Juveniles de Franco i entre els treballadors de la Diputació i l'Ajuntament.³¹

El 13 de maig de 1940, en presència de totes les autoritats de la ciutat, foren inaugurats un Comedor Infantil d'Auxilio Social a l'Avinguda de Blondel i, després, a l'edifici d'Auxilio Social del carrer Balmes (al anomenat asil Borràs) el Jardín Maternal, el Centro de Alimentación Infantil i la Guarderia Infantil. La crònica de l'acte destacava la modernitat de les instal·lacions, modèliques, «no faltando ningún detalle que contribuya al bienestar de los niños», exemple del sacrifici i abnegació falangista i dels seus procediments pedagògics d'acord amb l'esperit nacionalsindicalista d'Auxilio Social, que havia de fer front a grans dificultats econòmiques. El nou Comedor Infantil de Blondel acollia diàriament 120 nens; la Guardería Infantil i Jardín Maternal, 80 nens; i el Centro de

²⁹ «Actividades de Auxilio Social. Apertura de los cursillos de Puericultura», *La Mañana*, 3-2-1940.

³⁰ «La fiesta de Reyes en Borjas Blancas», *La Mañana*, 28-1-1940.

³¹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 147.

Alimentación Infantil visitava cada dia uns 200 nens. Per això es demanava l'ajuda econòmica dels lleidatans pel sosteniment d'aquesta obra, que no disposava de suficients mitjans econòmics per assistir tots els necessitats de la província. La funció de l'Obra era tan assistencial com formativa:

«[...] La utilidad de las instalaciones inauguradas es enorme. Cerca de quinientos niños son salvados de la miseria gracias a ellas, recibiendo, por otra parte las madres, además de alimentos adecuados para sus hijos, enseñanzas respecto al modo de cuidarlos. Sabido es de todos que una de las causas de la elevada mortalidad infantil en España es la falta de instrucción en las madres. Miles de veces se ven casos en que la ignorancia de una madre, no obstante obrar con la natural buena fé de una madre celosa de la salud de sus hijos, ha truncado la vida de un niño, que a nosotros los españoles nos debe de doler casi como si fuéramos autores de ella.

Existe también un sector de mujeres, más abundantes entre las clases necesitadas, en que toda innovación en materia sanitaria infantil es acogida como algo no solamente inútil, sino perjudicial. Un ejemplo de ello es la resistencia a emplear cualquier clase de vacunas a sus retoños.

Afortunadamente, Auxilio Social a costa de esfuerzos impone poco a poco el buen sentido entre estas madres reacias a separarse del camino rutinario que les trazaron sus abuelos.»³²

El desembre del mateix any 1940, a la ciutat de Lleida constaven dos Comedores Infantiles (Puerto Rico: 114 nens; la Panera: 231 nens diaris), dues Cocinas de Hermandad (Balmes i Bordeta: 823 persones), una Guarderia Infantil i Jardín Maternal (80 nens assistits diaris) i un Centro de Alimentación Infantil (172 nens assistits diaris); i els dos Hogares Infantiles de la província: un masculí a Tremp (amb 28 nens acollits) i l'altre femení a Tàrrega (amb 33 nenes acollides).³³

L'esforç d'Auxilio Social, encara que devia resultar insuficient per atendre les grans necessitats assistencials d'aquells moments, no era gens menyspreable. Bona part de l'activitat es finançava amb els diners que es recaptaven gràcies a les donacions particulars en diners o espècies, les contribucions de la *Ficha Azul* (una mena de contribució mensual que les famílies acomodades o benestants estaven obligades a pagar, amb la quantitat mínima d'una pesseta), el *Día sin Postre* o el *Plato Único*, així com les postulacions o recol·lectes fetes periòdicament al carrer de forma gratuïta per les dones de la Secció

³² *La Mañana*, 14-5-1940.

³³ «Parte mensual de diciembre de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59. En el «Parte quincenal 15-31 julio de 1940» les dades eren lleugerament més altes: 375 nens assistits diàriament als dos Comedores Infantiles, 890 adults assistits cada dia a les dues Cocinas de Hermandad, 66 nens atesos a la Guarderia Infantil i 184 assistits pel Centro de Alimentación Infantil.

En una entrevista amb els reporters de *La Mañana*, l'octubre de 1940, l'administrador provincial d'Auxilio Social facilitava unes dades arrodonides lleugerament a l'alça. «Las grandes realizaciones de Falange: Auxilio Social», *La Mañana*, 5-10-1940. Segons aquesta font, a la província, els Comedores Infantiles d'Auxilio Social atenien 688 nens, a les Cocinas de Hermandad hi concorrien 1464 persones i el servei de Auxilio en frío repartia 1716 racions diàries.

Femenina (i altres no necessàriament afiliades)³⁴ i per les complidores del Servicio Social. Aquells dies no era estrany veure pels carrers encara enrunats de Lleida les abnegades falangistes amb les guardioles i els emblemes d'Auxilio Social, oferint-los als transeünts o als parroquians de cafès i altres llocs d'esbarjo. En alguns casos, les falangistes eren objecte de faltes de respecte i menyspreu. S'ha vist algun cas en el capítol anterior, però la situació devia donar-se més sovint del que es pugui pensar. D'aquí la necessitat d'una circular que el febrer de 1940, el cap provincial de FET y de las JONS Ramon Trepapat enviava a les prefectures locals, per posar fi a tal situació:

«En algún pueblo de esta Provincia se ha producido el hecho vergonzante de que las afiliadas a la Sección Femenina que verificaban las postulaciones para Auxilio Social fueron objeto no sólo de desatención sino incluso de falta de respeto y menosprecio por parte de ciertos elementos indignos del nombre de españoles y de seres civilizados.

[...] Llamo la atención de todos los Jefes Locales del Movimiento para que extremen el celo sobre este punto, dando la máxima protección y ayuda a las afiliadas a la Sección Femenina que realizan la tarea muchas veces, y de por sí ingrata y penosa, de recoger los donativos de los ciudadanos destinados a contribuir a las múltiples y beneficiosas instituciones de Auxilio Social en tantos aspectos modélicos y providenciales, eviten toda falta de respeto y de desconsideración y, si es preciso, denuncien a aquellos que no sepan guardar el mínimo de decoro y dignidad exigible a los ciudadanos de la nueva España.

Tendrán en cuenta los Jefes Locales, a los fines de educación colectiva, política, moral y ciudadana que las incumben, que los donativos para Auxilio Social, son, desde luego, de carácter voluntario, pero constituyen así mismo un deber moral y patriótico de todos los españoles, en proporción a sus posibilidades, por cuanto se aplican a una Obra de beneficencia y caridad y por cuanto se contribuye a realizar un empeño, no sólo de justicia, sino incluso de generosidad en prestigio de la Nueva España.»³⁵

Les autoritats locals i provincials exhortaven gairebé en to imperatiu els lleidatans a contribuir amb Auxilio Social. Molts d'ells ho devien fer a desgrat, obligats per les circumstàncies i temorosos de les possibles represàlies. L'octubre de 1938, el Governador Civil Fernando Vázquez publicava una circular sobre la *Ficha Azul*, que no s'estalviava el to amenaçant per aquells insolidaris de posició econòmica privilegiada que cometien una infracció dels deures de tot espanyol en la situació d'aquells moments.³⁶ Es tractava d'una forma de sufragar les despeses de l'activitat benèfica-assistencial d'Auxilio Social i d'una invasió de l'espai públic per part de Falange; a la vegada que un mecanisme coactiu i de control social de la població. A canvi de la col·laboració realitzada, els individus rebien un emblema o insígnia que exhibien a la solapa, a mode d'afecció al règim, i els llistats de

³⁴ La reiterada utilització de dones de la Secció Femenina per part d'Auxilio Social va ser un motiu més de rivalitat entre les dues líders, Mercedes Sanz Bachiller i Pilar Primo de Rivera. Cfr. CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange...*, op. cit., 2006, p. 95.

³⁵ ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

³⁶ *Hoja Informativa*, 9-10-1938. També era publicada al BOP, núm. 53, 10-10-1938.

col·laboradors de la *Ficha Azul* apareixien publicats a la premsa. Fins i tot, els dies de postulació es prohibia l'entrada als establiments públics d'aquelles persones que no portessin la insígnia corresponent en un lloc ben visible.³⁷ Malgrat ser de subscripció voluntària, tenia la força d'un impost. Així venia indicat a les pàgines de la premsa oficial:

«[...] la simple clasificación de las fichas por su cuantía permitirá comparar y contrastar cuotas con cuotas e imponentes con imponentes; dará a conocer a egoístas y los cucos; y su publicación los someterá al fallo de la crítica pública, cien veces más eficaz e irresistible que las órdenes e investigaciones autoritarias. Son muchos los que se atreven e incluso tienen placer en burlar la ley, pero son escasos los que se sienten audaces ante la repulsa general de la opinión pública. Esgrimamos el arma de la publicidad para satisfacción de los generosos y oprobio de los avaros y egoístas y la recaudación fluirá continua y abundantemente de las Fichas Azules con caudal más que suficiente para aliviar la suerte de los desvalidos, de un modo digno de su condición humana y de nuestros sentimientos patrióticos y religiosos.»³⁸

En una situació econòmica difícil com la dels anys de postguerra, la contribució de la població no era fàcil. El juliol de 1939, només 43 pobles lleidatans cotitzaven a la *Ficha Azul*, recollint-se un total de 19.669,75 pessetes.³⁹ En l'informe de la prefectura corresponent a la segona quinzena de juny de 1940 es considerava que, si bé Auxilio Social funcionava amb normalitat malgrat les dificultats d'abastaments, la part més deficient del servei era l'organització provincial de la *Ficha Azul*. El gener s'havien recaptat 28.881 ptes., que eren poques segons els càlculs de la prefectura. S'inicià aleshores una activa campanya de pressió sobre els caps i les jerarquies locals de les Falanges, a qui es responsabilitzava de l'èxit o fracàs en la recaptació de donacions per l'Auxilio Social. A finals de març de 1940, el cap provincial de FET y de las JONS enviava una circular a les prefectures locals en què s'ordenava l'enviament abans del 10 de maig d'una memòria detallada sobre l'organització de la *Ficha Azul* a la localitat, així com una relació nominal dels afiliats al Partit que s'haguessin negat a subscriure-la o ho haguessin fet en una quantitat inferior a les seves possibilitats econòmiques. La circular, que vessava la demagògia populista del nacionalsindicalisme i la justícia social, posava de manifest els mecanismes de control sobre la població i, en especial, els afiliats al Partit, en aquest cas al servei de la recaptació de contribucions per l'Obra d'Auxilio Social.

³⁷ AHL, FGC, Secretaria General, c. 1907. Telegrama de 1941, sense datar.

³⁸ Pedro Carasa, que ha centrat bona part del seus treballs sobre beneficència a l'Espanya contemporània en el seu component de control social, insisteix en aquest aspecte d'Auxilio Social. Vegi's CARASA SOTO, Pedro: «La revolución nacional-asistencial durante el primer franquismo», *Historia Contemporánea*, núm. 16, 1997, pp. 98-140. La cita de la premsa a *La Mañana*, 31-8-1939.

³⁹ JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 91-92.

«[...] debes considerar como una de las de primordial importancia la de Auxilio Social, ya que ella cumple una alta misión social con aquellos desgraciados que faltos de todo, hasta del cariño de los suyos, merecen por su propia miseria nuestra máxima atención. Para esto los que más tienen deben dar lo que en justicia se les pida, sin encastillarse en el privilegio mal entendido de clase social adinerada.

Nuestro Estado Nacional-Sindicalista que tiene como postulado el de Justicia Social no puede, en modo alguno, permitir que haya seres en el seno de la gran familia española faltos de la más elemental asistencia a la que son merecedores por la condición de hombres, y en cambio otros, avaros de riquezas, viven como a espaldas de sus miserias. Falange dentro del marco del Nuevo Estado se halla, precisamente, para no tolerar ni un minuto más tamaña injusticia, teniendo todos sus componentes, en especial sus Jerarquías, el deber sagrado de evitarla volviendo a la pureza de los postulados básicos de nuestro Glorioso Alzamiento Nacional. Tú, pues, como Jefe Local de FET y de la JONS pondrás tu máximo celo en lograr, en unión de tu Delegado Local de Auxilio Social, no quede un sólo habitante de esta localidad sin aportar su óbolo para el sostenimiento de la Obra mediante la suscripción a *Ficha Azul* aún cuando no hubiera necesitados locales, dejando, con ello, de lado la mezquina “política de campanario” y de este modo uniéndonos al esfuerzo común de todos los españoles, logremos el rápido resurgimiento de la Patria.

Cualquier resistencia que observes entre el vecindario o negativa a suscribir Ficha Azul deberás comunicármela inmediatamente a fin de obrar en consecuencia.»⁴⁰

La data del 10 de maig no devia ser respectada. Es dedueix de les circulars que conjuntament la prefectura provincial de Falange i el Govern Civil s’enviaren el juny a Alcaldes i caps locals del Partit perquè implantessin, definitivament i sense excusa, la contribució en les seves respectives localitats. El text de la circular falangista continuava insistint amb el deure inexcusable dels falangistes, atesa la gran responsabilitat recaiguda sobre les espatlles d’Auxilio Social:

«[...] Por vez primera en la historia de un pueblo la Beneficencia se pone en manos de un Partido oficial, y es debido principalmente a la gran confianza que inspira a nuestros gobernantes la austeridad y rectitud que son normas en todos los actos de la Falange. Somos depositarios, pues, de la Beneficencia española y tenemos que cumplir estrictamente la delicada misión que con ello nos ha sido encomendada. La Falange para cumplirla tiene su Servicio y este es Auxilio Social. Tú como Jefe Local del Partido y como simple falangista tienes un deber ineludible de demostrar que la Falange cumplirá con todo celo y entusiasmo la labor encomendada, llevando hasta el último villorrio de España la alegría de un pan caliente y la sonrisa de un hogar.»⁴¹

A l’Arxiu Comarcal de l’Urgell s’han conservat diverses memòries i resums econòmics de les recaptacions de la *Ficha Azul* en la localitat de Guimerà. Es disposa de la memòria que elaborà l’Alcalde el juliol de 1940 explicant les tasques portades a terme conjuntament amb la delegació local d’Auxilio Social. Inicialment, la delegació local d’AS

⁴⁰ «Circular nº 22», 29-3-1940. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

⁴¹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368. També disponible a ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2. La circular del Govern Civil, de 29 de maig de 1940, era publicada al BOPL, núm. 66, 1-6-1940.

havia acudit a les persones que considerava que podien subscriure la contribució. Atesa que la contribució voluntària va ser molt escassa, conjuntament amb l'Alcalde van elaborar una relació de persones que podien satisfer la quota mínima d'una pesseta mensual. A més a més, van elaborar cartells anunciadors que van ser penjats en cafès, barberies, botigues i a la via pública. Alguns deien:

«Si te precias de patriota y cristiano, tu deber es suscribir una FICHA AZUL de Auxilio Social»

«El Nacional-Sindicalismo ambiciona hacer de España una gran Hermandad en la ue quede desterrado para siempre el fantasma del hambre y la miseria. Prestémonos todos conseguir esta finalidad, suscribiendo una FICHA AZUL de Auxilio Social»

Els resultats de la campanya a Guimerà no va donar els resultats esperats. 111 veïns pagaren 129 ptes., i altres 65 es van negar a contribuir-hi. Quedava lluny de les 513,20 ptes., quantitat mínima que havia establert recentment el Governador Civil per la localitat urgellenca. De manera, que Alcalde i delegat local d'AS s'aplicaren i trobaren que la millor manera era establir unes quotes segons la riquesa de cada contribuent, segons el que cadascú pagava d'impost municipal de consums, establint una escala d'1 a 15 ptes. segons es pagués entre 50 i 900 ptes. de consums. Tot i el sistema de recaptació ideat, es recaptaren 241 ptes. de 91 contribuents; la llista de persones que «*una y otra vez han desoído el llamamiento humanitario y patriótico*» continuava sent força llarga.⁴²

Les circulars i amenaces semblaren tenir l'efecte desitjat i l'agost d'aquell mateix any ja es recollien a nivell provincial 44.634 pessetes. L'administrador provincial d'Auxilio Social afirmava que la recaptació «*prograsa visiblemente, lo que acusa una mayor conciencia colectiva de los deberes sociales*». El seu optimisme no s'aturava aquí. El camarada Canals creia que pròximament la recaptació arribaria a 80.000 ptes. mensuals.⁴³

El problema de l'escassetat de subsistències per atendre les necessitats de la capital i la província apareixia constantment en els informes de la prefectura provincial. Les duríssimes condicions de vida i de treball i l'escassetat de tota mena d'aliments que imposava l'autarquia econòmica del règim abocà molta gent a la misèria, moltes famílies es veien incapaces de garantir la seva subsistència i obligades a acudir als menjadors

⁴² La documentació de la recaptació de la Ficha Azul de Guimerà a ACUR, Fons Municipal de Guimerà, 04 Beneficència i assistència social.

⁴³ «Las grandes realizaciones de Falange: Auxilio Social», *La Mañana*, 5-10-1940.

d'Auxilio Social.⁴⁴ En l'informe corresponent al mes d'agost de 1940, el secretari tècnic provincial de l'Obra manifestava la gravetat de la situació per una institució que cada dia havia d'atendre una major concurrència de persones necessitades:

«El problema de la falta de subsistencias se agudizó enormemente durante el corriente mes, llegándose a una situación verdaderamente angustiosa por la falta casi completa de género. Hasta hace relativamente poco tiempo la Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes nos prestaba una ayuda valiosísima que en la actualidad ha disminuido considerablemente.

Excuso decirte la importancia que el feliz cumplimiento de la misión propia de Auxilio Social tiene en esta Capital y en diversas localidades de la Provincia, por ser de consideración el número de necesitados que se valen de dicho servicio, dado el estado de miseria en que las referidas localidades se hallan por causas ya conocidas de estacionamiento del frente e intensa acción bélica en sus demarcaciones.

No es de reafirmar la conveniencia de que se procure resolver por todos los medios la grave situación creada a Auxilio Social por esta escasez de subsistencias, materia prima de su labor, a que es opinión mía, que mientras no se resuelva el problema del paro forzoso y no se reduzca el crecido coste de la vida, la Obra, no solo deberá mantener la actual tónica, sino aún incrementar, tanto como sea preciso, su labor, en la que por otra parte, se halla contenido la esencia sentimental de nuestra futura y próxima campaña de propaganda.»⁴⁵

L'activitat benèfica-assistencial d'Auxilio Social no anava gens deslligada del seu caràcter d'instrument eminentment propagandístic al servei del *Nuevo Estado*, que transmetia els valors del nou règim alhora que contribuïa a la seva legitimació. Ja hem assenyalat els documentals que acostumaven a difondre imatges de l'entrada dels camions i les noies d'Auxilio Social a les ciutats *liberadas*.⁴⁶ A la premsa del Movimiento articles

⁴⁴ RICHARDS, Michael: *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco (1936-1945)*, Barcelona, Crítica, 1999 defensa la tesi que l'autarquia va ser una opció voluntària del règim que pretenia consolidar la derrota republicana, la dependència i la sumissió dels vençuts. Tanmateix, Carme Molinero i Pere Ysàs creuen que era el resultat de les polítiques econòmiques del règim, que, per una banda, afavorien els interessos dels propietaris dels mitjans de producció i reforçaven el control i la subordinació dels treballadors i, per l'altra, havien d'assegurar la independència econòmica espanyola en el nou ordre internacional. La misèria i la fam de molts espanyols van ser conseqüències no desitjades d'aquestes polítiques i font important de contradiccions i malestar popular que preocupaven sectors amplis del personal polític. MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «El malestar popular por las condiciones de vida. ¿Un problema político para el régimen franquista?», *Ayer*, núm. 52, 2003, pp. 255-280. Roque Moreno comparteix aquesta explicació de Molinero i Ysàs. Cfr. MORENO FONSERET, Roque: «Pobreza y supervivencia en un país en reconstrucción» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 139-164.

⁴⁵ «Parte mensual de agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

⁴⁶ *Fotos. Semanario Gráfico nacionalsindicalista*, que es publicava a San Sebastià, en el número 108 de 25-3-1939 incloïa un reportatge sobre l'actuació d'Auxilio Social a Barcelona, des de l'entrada de les tropes nacionals, tot just dos mesos abans. Destacava la immediatesa de l'ajuda oferta per l'Obra: «*Auxilio Social es la gloriosa impaciencia de la Falange que a dos pasos de la muerte y de la guerra tiene prisa por mostraros todo lo que trae de vida y de paz*»; així com la fraternitat que guiava l'actuació de l'Obra: «*Auxilio Social recoge a todos. No importa su color, ni su vestimenta, ni su hambre. No importa tampoco que estos hombres se eleven a diez mil o a veinte mil. Sólo importa que hay que atender a todos y que ninguno, absolutamente ninguno de estos hombres, puede pasar una noche más en los bancos de los parques o en las cunetas de las*

propagandístics presentaven l'Auxilio Social com una garantia de justícia social, un dels valors bàsics del nacionalsindicalisme:

«Auxilio Social trabaja, lucha y vence a favor siempre del menesteroso y desvalido contra la dureza de los elementos, contra la injusticia y abandono de los hombres; contra la flaqueza e imperfección de la misma naturaleza, contra todo egoísmo individual y colectivo. [...]

Auxilio Social predica con palabras y obras el amor al humilde por Dios y por España. Su misión es de amor. Y con su abnegación y desvelos de amor se va imponiendo por doquier, y así contribuye con firmeza y eficacia al bien y armonía de los estamentos sociales y a la grandeza de la Patria. [...]

El amor de Auxilio Social al humilde no es amor que humilla y rebaja a quien se presta. Es amor de hermano y solidaridad social, amor cimentado en el deber y en la comunidad de naturaleza, origen y destino hermanos, amor de verdad y de corazón, amor luminoso y ardiente, amor franco, alegre y convencido.»⁴⁷

O es feien ressò d'algunes acusacions i intentaven explicar la diferència entre la justícia social que propugnava Auxilio Social, i era deure pel *Nuevo Estado*, del concepte tradicional de la caritat:

«Una de las acusaciones que se oyen por ahí contra Auxilio Social, y aun contra toda la ideología del nuevo Estado, es el que se pondere mucho la Justicia Social y no tanto la caridad cristiana.

[...] Si no se habla en los discursos de los Congresos de Auxilio Social de la Caridad y se habla de la Justicia Social es sencillamente con el fin de que nadie se llame a engaño y sepan que acabó, Dios quiera que sea para siempre, el concepto vergonzoso que tenían muchos de la Caridad. [...] para muchos la caridad significaba arrojar unas piltrafas de su mesa bien surtida al mendigo que llamaba a la puerta. El pobre, por serlo, no tenía otro derecho, no podía EXIGIR y el Estado debía dejar en paz a los bienaventurados poseedores de la riqueza para usar y abusar según la palabra clásica.

El Estado, sobre todos los deberes individuales de la Caridad, ha de exigir el cumplimiento de la Justicia [...]»⁴⁸

Encara que, en principi, els ideals de justícia social que omplien els seus discursos eren diferents de la beneficència tradicional d'arrel catòlica, basada en els conceptes de la caritat i la misericòrdia, des d'un primer moment Auxilio Social va incorporar els símbols i les pràctiques religioses (crucifixos, oracions) i la formació religiosa dels acollits en els seus centres i ja el juny de 1937 va comptar amb un assessor de Cuestiones Morales y Religiosas. Pedro Cantero Cuadrado, que va ser assessor nacional religiós de l'Obra a partir de 1940, afirmava:

---

barriadas, sin más ajuar que una manta cien veces apolillada y un bote de conservas mugriento y vacío. [...] El acierto de la gran obra de la Falange culmina en la organización ejemplar de Auxilio Social que establece la hermandad entre todos los españoles. Esa fraternidad que en las horas en que Barcelona necesitó de ella, acudió con presteza de todos los lugares de la España».

⁴⁷ «Auxilio Social, efusión luminosa», *La Mañana*, 1-9-1939. També «Amor y superación de Auxilio Social», *La Mañana*, 10-8-1939.

⁴⁸ «Justicia Social», *La Mañana*, 28-1-1940.

«Nació Auxilio Social para ser uno de los instrumentos más eficaces de la justicia social en el Nuevo Estado, no con el afán insensato de abatir las cumbres para rellenar los barrancos, sino con el anhelo entrañable de trasvasar las aguas sobrantes de los españoles a los desiertos inhóspitos de las familias españolas sin lumbre y sin pan. Quizá sea Auxilio Social la obra del Nuevo Estado en la que aparezca más relevante el sentido cristiano y cristianizador del Movimiento Nacional. ¡Menguado concepto tendría de Auxilio Social quien le juzgase ateniéndose exclusivamente a la función que realiza en sus Comedores Infantiles y Cocinas de Hermandad! No se fundó esta obra benéficosocial para dar la sopa boba, y mucho menos para dejar incumplido el derecho y el deber del trabajo, impuesto por el Fuero a todos los españoles. Auxilio Social vino a cumplir esta consigna del Caudillo: “Ni un hogar sin lumbre, ni un español sin pan”; y al ponerse en contacto con las masas, les da el pan de cada día y les enseña también a rezar el Padrenuestro que estás en los cielos.»⁴⁹

Tanmateix, continuava Cantero, el concepte de *justícia social* que alçaven com a bandera els falangistes no estava allunyat de les pastorals catòliques. Ans al contrari, era un concepte que naixia en el camp catòlic, l'Església catòlica l'havia començat a introduir en el seu llenguatge durant la segona meitat del segle XIX i havia estat desenvolupat pel Papa Pius XI en la seva encíclica *Quadragesimo Anno* (1931)⁵⁰ d'on l'havien agafat i adaptat José Antonio Primo de Rivera o Hitler. De manera que «*en la tarea de la realización de la justicia social han de marchar juntas todas las fuerzas españolas. Tarea catòlica y tarea española*».⁵¹

A la pràctica uns valors i altres, falangistes i catòlics, eren difícilment destriables i formaven part d'un tot, que en el fons era l'essència del *Nuevo Estado* espanyol. N'és un bon exemple, el primer acte oficial que celebrà Auxilio Social a la Lleida de front. Va ser la celebració de la primera comunió de nens i nenes acollits a Auxilio Social que tingué lloc a l'església de Sant Martí de Lleida el diumenge 28 d'agost de 1938. Dotze nenes i nou nens, vestides de rosa i blau elles i ells amb l'uniforme de Falange que havien estat tots confeccionats per col·laboradores d'Auxilio Social, van prendre la comunió per primer cop. Assistiren a l'acte les autoritats militars i civils, les jerarquies de FET y de las JONS,

⁴⁹ CANTERO, Pedro: *La hora catòlica en España*, Madrid, Ediciones Ruta, 1942, pp. 44-45. Per l'assessor religiós, Auxilio Social (amb el Frente de Juventudes i la Organización Sindical) eren plasmació del sentit catòlic del *Nuevo Estado* espanyol (pp. 21-51). El 1940, Pedro Cantero havia publicat (sense signar) el llibre *Auxilio Social desde el punto de vista religioso y moral*, on dibuixava la naturalesa d'Auxilio Social, el terreny que oferia a la tasca de l'apostolat catòlic i els resultats aconseguits en el projecte de recristianització de la societat espanyola. Les masses econòmicament dèbils, allunyades de l'Església (*apostasía de las masas*, qualificada pel Papa Pius XI com «el escándalo del siglo XX»), acudien a les institucions benèfiques i socials de l'Estat, a Auxilio Social, que, per tant, es convertia en espai i instrument essencial de l'apostolat i el proselitisme per la recuperació catòlica d'aquelles masses. (pp. 82-83).

⁵⁰ L'encíclica de Pius XI, sobre la restauració de l'ordre social en perfecta conformitat amb la llei evangèlica, apareixia en el 40è aniversari de l'encíclica *Rerum Novarum* (1891) de Lleó XIII, que va encetar el discurs social de l'Església.

⁵¹ CANTERO, Pedro: *La hora catòlica en España*, op. cit., 1942, pp. 91-112, cita de p. 112.

d'Auxilio Social, de la Secció Femenina, de la Organización Juvenil, familiars dels nens i nombroses persones de la ciutat.⁵² Uns dies després, el delegat provincial d'Auxilio Social Ramon Vilalta enviava a Mercedes Sanz Bachiller una nota per publicar-la al butlletí de la Delegació Nacional. Vilalta li explicava la situació en què havia de treballar l'organització: *«intensificamos nuestra labor, pero hasta que el frente no se aleje, con las dificultades propias de la intranquilidad en que tenemos que vivir, no obstante, sin perder un momento el espíritu de sacrificio y con más entusiasmo cada día por nuestra obra»*. Algunes d'aquestes dificultats es feien paleses quan li deia que de l'acte *«se sacaron dos fotografías por no disponer de más papel fotográfico»*. En la nota de l'acte es recalcava el compromís dels col·laboradors i la reconducció dels nens cap al camí de la *Nueva España*:

«Ayer fue día feliz para esta Delegación, al ver como el vecindario sufrido de Lérida, esperaba una primera manifestación de la Nueva España, para volcarse entusiasmado y acudir al llamamiento de Auxilio Social, y acompañar en el acto solemne de su primera Comunión a varios niños y niñas acogidos en nuestro hogar de Auxilio Social, en este Santo hogar donde desde el primer día que se liberó nuestra ciudad, da de comer al necesitado, consuela al desgraciado, ayuda al desvalido y cumple en lo que puede los guiones trazados desde la iniciación de esta obra por nuestra Delegación Nacional. Todo preparado por veinte camaradas que desde el primer día trabajan y colaboran en nuestra gran obra con espíritu de sacrificio inigualables, compenetrados con nuestra organización y amantes de la misma, dispuestas a mayores sacrificios, si cabe, pues todo se hace a cien metros del enemigo y oyendo el tronar del cañón y el mortero diariamente. [...] el cariño Maternal que han puesto en ellos formándoles en esta nueva vida que desconocían, en esta España de Franco que todo debe ser amor y sacrificio hacia nuestros semejantes, amor hacia Dios, amor a nuestra Patria, ambas cosas olvidadas por unos y desconocidas por otros, y así fueron cambiándoles y preparándoles cristianamente hasta que nuestro Asesor Religioso dirigió personalmente la preparación final para que recibiesen por vez primera el Alimento Divino».⁵³

Entre 1938 i 1940, segons dades de Mónica Orduña, l'Auxilio Social de Lleida va celebrar 552 batejos i 185 primeres comunions de nens assistits per l'Obra.⁵⁴ Els nens acollits als diversos centres d'Auxilio Social, que bàsicament eren fills de famílies derrotades, desestructurades per la guerra, que havien perdut algun dels seus pares, o de

⁵² *Hoja Informativa*, 30-8-1938. Recollit també per SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: *Una ciudad en guerra...*, op. cit., 2003, pp. 646-647.

⁵³ AGA, Cultura, DN Auxilio Social, c. 2038. És curiós que al final del document, i precedint les proclames oficials, hi apareixia «Primer acto oficial de Auxilio Social en Lérida», en què la primera paraula havia estat ratllada i substituïda per «Otro acto oficial de Auxilio Social en Lérida».

⁵⁴ A més, es van legalitzar sis matrimonis. I en les seves institucions es van entronitzar 166 sagrats Cor de Jesús (era obligatori que hi fos en totes les institucions de l'Obra). Cfr. ORDUÑA PRADA, Mónica: *El Auxilio Social (1936-1940)...*, op. cit., 1996, p. 263 i 279. A la capital, entre abril de 1939 i novembre de 1940 foren batejats 109 nens. S'han conservat testimoni gràfic de la Primera Comunió de 60 nens i nenes assistits a l'Auxilio Social a l'església del Carme, el juny de 1939. Cfr. JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 98-99. A partir del juliol de 1940, els informes mensuals de FET y de las JONS van detallant puntualment la celebració d'aquests sagraments a l'Auxilio Social.

famílies que patien directament la pobresa material i espiritual de la postguerra més immediata, hi rebien no només una formació religiosa, sinó també patriòtica en un sentit falangista. Un informe de FET y de las JONS, de juny de 1940, deia que «*en nuestras instituciones Provinciales donde especialmente los niños permanecen algunas horas entre nosotros se les dan charlas patrióticas y de formación falangista, así como de tipo religioso. En Comedores, Hogares y Guardería después de cada comida cantan nuestros pequeños asistidos el “Cara al Sol”*».⁵⁵ Efectivament, l'assistència infantil era el camp privilegiat per l'actuació d'Auxilio Social, instrument legitimador del *Nuevo Estado* que tenia una clara funció política, socialitzadora dels valors nacionalsindicalistes i nacionalcatòlics del règim franquista.⁵⁶

L'àmplia tasca assistencial d'Auxilio Social era duta a terme, en la seva major part, per les complidores del Servicio Social de la Mujer. Aquest servei havia estat creat l'octubre de 1937 a instàncies d'Auxilio Social, al qual va quedar integrat, com un projecte de «militarització» femenina per satisfer les necessitats de la rereguarda durant la guerra. Com a acte de servei a la Pàtria, el Servicio Social era concebut com un equivalent al servei militar masculí, i havia de servir «*para aplicar las aptitudes femeninas en alivio de los dolores producidos en la presente lucha y de las angustias sociales de la post-guerra, a la vez que valerse de la capacidad de la mujer para afirmar el nuevo clima de hermandad que propugnan los veintiséis puntos programáticos*».⁵⁷ Les dones solteres d'entre 17 i 35 anys d'edat havien de treballar gratuïtament durant un període de sis mesos en les dependències assistencials d'Auxilio Social, que expedia un certificat d'agraïment als serveis prestats. Si bé formalment no era obligatori el servei social, sí que era imprescindible el certificat per obtenir títols oficials, per ingressar a l'Administració pública, per exercir professions liberals o, fins i tot, per aconseguir el carnet de conduir. El naixement del Servicio Social, per la seva capacitat de mobilització, control i formació d'un bon nombre de dones, va crear recels en Pilar Primo de Rivera, que considerava que era competència exclusiva de la Sección Femenina.⁵⁸ La pugna pel control del servei

---

⁵⁵ «Parte quincenal 15-30 de junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368. L'apartat referent a Beneficència Provincial està reproduït a l'apartat Annexos.

⁵⁶ CENARRO, Ángela: *Los niños de Auxilio Social*, Madrid, Espasa Calpe, 2009.

⁵⁷ BOE, núm 356, 11-10-1937.

⁵⁸ A les seves memòries, Pilar Primo de Rivera es referia a Auxilio Social i el Servicio Social de la Mujer: «[...] Estas dos organizaciones estaban, naturalmente nutridas por mujeres, de manera que si no dependían

perdurà fins que, ja finalitzada la guerra, i donada la necessitat de reorganitzar els serveis a la nova situació de pau, el desembre de 1939 el Servicio Social passà al control de la Sección Femenina. Auxilio Social es veia privat d'un dels seus grans trets d'identitat, si bé les joves complidores del Servicio Social continuaren realitzant el període de pràctiques (3 mesos) a les dependències de l'organització assistencial.

El traspàs del control del Servicio Social va representar un cop dur per Auxilio Social dins el procés d'arraconament del sector jonsista de Falange, en benefici del sector legitimista encapçalat per Pilar Primo de Rivera. En paral·lel s'avançava en la submissió de l'obra de beneficència a l'Estat, que es concretà amb el decret de 17 de maig de 1940. El gener de 1940 Mercedes Sanz-Bachiller havia presentat la dimissió del seu càrrec de delegada nacional d'Auxilio Social, que s'afegia a la destitució de Javier Martínez de Bedoya, l'agost de 1939, de la Dirección General de Beneficencia y Obras Sociales. Ambdós foren substituïts a principis de maig per Manuel Martínez de Tena i Carmen de Icaza, el tàndem que dirigiria la DN de Auxilio Social fins a finals dels anys 50. Durant la primera meitat de la dècada dels quaranta s'anà desnaturalitzant el caràcter totalitari original d'Auxilio Social, es consolidà l'aliança amb l'Església i se'n reforçà la identitat com a obra essencialment catòlica.⁵⁹ A la inauguració de les diverses instal·lacions d'Auxilio Social ja esmentades Lleida, el maig de 1940, el bisbe Moll Salord, ho havia ressaltat als assistents: «no bastaba la justicia social para cubrir por completo las necesidades del hombre si no iban acompañadas de la Caridad».⁶⁰

A Lleida, el setembre de 1940, el nomenament del delegat provincial d'Auxilio Social José Mª de Porcioles Colomer com a nou president de la Diputació semblava culminar les pretensions de Falange d'establir una estreta relació amb la Diputació per tal d'aconseguir la unificació de tota la beneficència provincial, i que en aquesta tasca regnés l'esperit i doctrina falangista.⁶¹ En efecte, l'arribada a la Diputació d'una persona de la jerarquia del Partit (encara que discutit, cal recordar-ho) va encetar una etapa d'excel·lent

---

de la Sección Femenina ésta tenía, en cambio, y controlaba las mujeres de que se nutría, y, por lo tanto, gran parte de la Sección Femenina se convertía por el momento en sólo un fichero con el que proporcionar camaradas a Auxilio Social y al Servicio Social. [...] Todo esto suponía dificultades para la Sección Femenina, y había que usar de mucha diplomacia, pero, al mismo tiempo, de una tenacidad insobornable para poner las cosas a su sitio y devolver a cada cual su contenido». PRIMO DE RIVERA, Pilar: *Recuerdos de una vida*, Madrid, Dyrsa, 1983, p. 103.

⁵⁹ CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange...*, op. cit., 2006, pp. 62-71; RICHMOND, Kathleen: *Las mujeres en el fascismo español...*, op. cit., 2003, pp. 136-141.

⁶⁰ *La Mañana*, 14-5-1940.

⁶¹ «Parte mensual de septiembre de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

col·laboració entre les dues instàncies de poder, com es ressegueix dels informes mensuals falangistes. Òbviament, aquesta col·laboració tenia especial interès en el camp de la beneficència, una de les principals competències de la institució provincial. El mateix Porcioles afirmava a la premsa la seva intenció d'unificar les institucions benèfiques «*para aumentar su rendimiento, al tiempo de perfeccionar su sistema económico*». Feia saber que tenia molts projectes d'infraestructura: a través de subvencions dels ajuntaments de la província es recaptarien uns tres milions de pessetes (!?) per la pròxima construcció de dos grans edificis destinats a Colonias Infantiles i Casas de Convalecencia, un gran «Edificio Central de Auxilio Social» a Lleida, que acolliria diferents institucions de l'Obra (Guarderia Infantil, Jardín Maternal, Centro de Alimentación Infantil, Instituto de Puericultura prenatal, Comedor de Dietéticos, Hogar de Día) i s'estudiaven els plans per posar en pràctica els Hogares Cuna, Infantiles, Escolares y de Aprendices, així com el Hogar de la Madre i les Colonias de Reposo per les mares gestants i lactants.⁶² Aquestes eren les pretensions falangistes (vegi's informe de l'Annex 5), però per fer efectius tots aquests projectes només hi havia un problema, un gran problema, la disponibilitat de recursos econòmics.

El juny de 1941, tanmateix, Auxilio Social lleidatà continuava comptant amb les mateixes institucions: 13 Comedores Infantiles (658 nens assistits), 20 Cocinas de Hermandad (1.617 assistits) i 26 delegacions d'Auxilio en Frío (2.042 assistits, es repartien aliments que eren consumits als domicilis particulars) distribuïts per la província. En total, Auxilio Social assistia 4.317 persones. Pel que feia a l'Obra NS de Protección a la Madre y el Niño comptava encara amb els dos Hogares Infantiles (amb 64 nens i nenes acollits), una Guarderia Infantil (amb 102 nens assistits) i un Centro de Alimentación Infantil (que atenia a 191 nens), amb un total de 352 infants atesos. Segons càlculs de la mateixa delegació, s'assistia un 1,3% de la població de la província, percentatge inferior al registrat a moltes altres províncies espanyoles. Els ingressos que disposava Auxilio Social eren 56.990,50 ptes. en concepte de *Ficha Azul* (subscrita eren 64.220,50 ptes., per tant no es cobrava tota) i 7.486,20 ptes. en concepte de postulacions, suma que ascendia a 64.476,70 ptes. José Mª de Porcioles assegurava que, «*de poder volver a adquirir Auxilio Social el prestigio de que antes gozaba*», podrien arribar a ingressar unes 110.000 ptes. mensuals. Hi havia una manca de recursos palpable, tenint en compte sobretot que gairebé el 30% dels ingressos marxaven en concepte de nòmines de personal. En aquells moments, el

---

⁶² «Las grandes realizaciones de la Falange: Auxilio Social», *La Mañana*, 5-10-1940.

delegat provincial cobrava una nòmina mensual de 6.160 ptes., quantitat molt superior a la del personal de les institucions d'Auxilio Social (que ascendien en total a 3.630 ptes.) i a la del personal de les institucions de l'Obra NS de Protección a la Madre y el Niño (que pujaven en conjunt a 4.150 ptes.); els delegats comarcals i locals d'Auxilio Social cobraven en total 4.754,40 ptes. Porcioles no era partidari de reduir despeses eliminant la institució de Auxilio en frío, perquè –argumentava– «sería esto un cambio total de orientación de nuestra Obra, que precisamente ha querido siempre descentralizar la antigua obra de beneficencia llevando directamente a todas las aldeas la misión benefactora de nuestra gran Obra». Per contra, sol·licitava que la Delegació Nacional d'AS assignés a cada província una part del que rebia de l'Estat, la qual cosa, amb la recaptació de *Ficha Azul* i postulacions, resoldria els problemes de finançament de l'obra a les províncies.⁶³

L'arribada d'un nou cap provincial de FET y de las JONS, Cándido Sáez de las Moras, l'octubre de 1942, va revertir la situació d'enteniment i col·laboració entre la Falange i la Diputació. El projecte i la retòrica nacionalsindicalista de Sáez de las Moras va topar amb les forces vives de la ciutat, que tenien en el Govern Civil i la Diputació els seus màxims exponents. Els comentaris sobre la marxa de la delegació d'Auxilio Social també van canviar: s'acusava Porcioles (a la vegada president de la Diputació) de descuidar la direcció de la delegació, en benefici de la seva notaria de Balaguer i de la Diputació amb l'agreujant que AS no comptava amb secretari provincial; se l'acusava d'actuar al marge del Partit, amb absoluta independència, sense assistir als actes i de treballar en contra de la Falange, d'obstruir l'obra de l'estat nacionalsindicalista, etc.⁶⁴

Si hem de fer cas, doncs, a les informacions falangistes, l'actuació d'Auxilio Social deixava bastant que desitjar, tenallada per una crònica manca de recursos i per una falta de direcció que posava l'Obra en una situació francament penosa. L'ascens de José Mª Porcioles a la Dirección General de Registros y Notariado, l'abril de 1943, encetava la qüestió de la seva successió al capdavant de la delegació provincial d'Auxilio Social. Per la doble dependència dels delegats provincials –del cap provincial (el seu superior

⁶³ «Informe de la Delegación Provincial de Auxilio Social», 25-11-1941. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59. No sabem amb exactitud a quin projecte d'eliminar Auxilio en frío es refereix. Tan sols hem constatat que a nivell nacional Auxilio Social es va plantejar suprimir les Cocinas de Hermandad a canvi d'oferir un sistema de cupons bescanviabls en determinats establiments. Cfr. CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange...*, op. cit., 2006, p. 148.

⁶⁴ «Boletín de información y ambiente...», 15-3-1942, 30-4-1942, 30-6-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17. Vegi's l'enfrontament entre Porcioles i Cándido Sáez de las Moras més detallat en l'anterior capítol.

immediat) i del delegat nacional del servei (el superior en el servei)–, el nomenament del nou delegat provincial d'AS va provocar un enfrontament entre José M. Pardo Suárez i el delegat nacional Manuel Martínez de Tena. El 17 de juny, Pardo Suárez envià al delegat nacional d'Auxilio Social la proposta de nomenament a favor de José Agelet de Saracibar, perquè aquell hi donés la confirmació. Però Martínez de Tena tenia la seva candidata per ocupar la delegació. Era Ángeles Abizanda Puntas, persona esforçada i abnegada en la seva tasca, *«que lleva mucho tiempo desempeñando diversos cargos en aquella Delegación y conocedora en todos los aspectos de la marcha de la Obra, por estimar que su nombramiento aseguraría la continuidad de Auxilio Social con más acierto que cualquier otro camarada que no tenga el conocimiento alguno del funcionamiento de Auxilio Social»*. Precisament per això no estava disposat el cap provincial a donar l'aprovació al nomenament de la candidata del delegat provincial, perquè era intenció seva acabar amb la situació d'Auxilio Social a la província, que no tenia un desenvolupament adequat i manifestava una preocupant absència de l'esperit falangista que havia de presidir tota l'obra. Pardo considerava que l'Escola (sic) i altres centres que Auxilio Social tenia a la capital eren considerats per Abizanda meres dependències de l'Estat, com Escoles Nacionals, cosa que demostrava la seva falta d'esperit i estil falangista.⁶⁵

El cas és que va quedar pendent de nomenament per manca d'acord entre el cap provincial i el delegat nacional. El mes d'agost el cap provincial va nomenar Tomás Infante Arias per ocupar interinament la secretaria provincial d'Auxilio Social, càrrec del qual la delegació també estava desproveïda, *«por exigirlo así la buena marcha del Servicio»*.⁶⁶ Lògicament, aquesta interinitat posava la delegació provincial en una situació delicada per poder actuar i portar endavant les tasques encomanades, tal i com advertien des de la prefectura provincial el novembre de 1943:

«Esta Jefatura Provincial lamenta informar que este Servicio sufre una creciente paralización en los últimos días, que de continuar del mismo modo, terminaría por hacer nula la labor que le está encomendada y que es, a mi entender, una de las más trascendentales, importantes y cristianas de nuestra Falange. Todo ello es debido, sin ninguna clase de duda, a la interrupción que se observa con respecto a los nombramientos

---

⁶⁵ Aquesta documentació referent al nomenament de delegado provincial d'Auxilio Social és troba a AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118. José Agelet de Saracibar era advocat, 59 anys d'edat, procedent de la dreta monàrquica de Renovación Española i havia estat condemnat a 5 anys de presó pel Tribuna Popular de Lleida. Ángeles Abizanda Puntas procedia d'una família dretana catòlica de la ciutat, el seu germà Josep havia estat cap de la CEDA a Lleida i Luis, falangista de primera hora, havien estat afusellats l'agost de 1936.

⁶⁶ *Ibidem*. Més endavant, en el mateix període d'interinitat, va ser nomenat secretari provincial d'Auxilio Social Ignacio Pierola Ciordia.

de Delegado Provincial de este Servicio que oportunamente fue puesto en conocimiento de esta Delegación Nacional de Provincias.»⁶⁷

Aquells mesos els centres d'Auxilio Social a la província s'havien reduït respecte als que anotàvem de 1941. L'octubre de 1943, l'Obra disposava de 10 Comedores Infantiles a la província (dos a la capital) i 11 Cocinas de Hermandad (dues a la capital), si bé el Socorro en frío arribava a 257 localitats de la província. Pel que fa a les institucions de la Obra NS de Protección de la Madre y el Niño continuava comptant amb els dos Hogares Infantiles, una Guardería Infantil i Jardín Maternal i un Centro de Alimentación Infantil.⁶⁸ La disminució de centres d'Auxilio Social no era resultat d'una millora de les condicions de vida material de la societat espanyola, no, sinó més aviat la conseqüència de la deixadesa organitzativa dels darrers temps de Porcioles i la falta de direcció efectiva des de la seva marxa a Madrid.

La situació es va allargar. El gener de 1944, el cap provincial de FET y de las JONS, José M. Pardo, s'oferia per fer-se càrrec de la delegació provincial d'Auxilio Social; reiterà la proposta el mes de setembre, essent denegades en ambdós casos pel delegat nacional.⁶⁹ El fet ja havia esdevingut una pugna de competències, amb un fort component personal. Per desfer l'embolic monumental, el cap provincial, el març de 1945, envià una proposta en terna (Carlos Castillo Pereña, Luis Gené Queralt i Jaime Castells Santesmases), que pel que sembla també va ser ignorada per la delegació nacional.⁷⁰

Finalment, la solució va haver d'esperar el relleu al capdavant de la prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida. El juny de 1945, Pardo Suárez va ser substituït per José Carrera Cejudo, persona d'un perfil eminentment menys falangista i molt més conservador que el seu predecessor en el càrrec. El desembre de 1945, dos anys i mig després, es posava punt final a la comèdia. Carrera Cejudo feia seva la proposta de nomenament de Ángeles Abizanda al capdavant de la delegació provincial d'Auxilio

---

⁶⁷ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 108.

⁶⁸ «Auxilio Social conmemora el VII aniversario de su fundación», *La Mañana*, 29-10-1943. Aquestes 257 localitats que rebien el Socorro en frío no significa, òbviament, que disposessin de delegacions d'Auxilio en frío. Recordem que el juny de 1941 Auxilio Social lleidatà comptava amb 13 Comedores Infantiles i 20 Cocinas de Hermandad i 26 delegacions d'Auxilio en Frío repartits per la província.

⁶⁹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

⁷⁰ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 174.

Social, ja que «*venía desempeñándolo provisionalmente a entera satisfacción de esta Jefatura*». Abans d'acabar l'any, Ángeles Abizanda prenia possessió del càrrec.⁷¹

L'any 1945 va marcar, definitivament, l'allunyament del règim de la retòrica falangista més totalitària. El recanvi va venir de la mà del component catòlic, que va prendre el relleu a la façana del règim, que es veié abocat a un ferm aïllament internacional i que maldava per recuperar poc a poc l'espai perdut en l'escenari geopolític mundial. La retòrica nacionalsindicalista va ser substituïda per la nacionalcatòlica, mentre la voluntat revolucionària dels falangistes quedà relegada a l'armari, sempre pendent. Auxilio Social, ja hem vist, des de principis dels anys 40 havia reforçat la seva identitat catòlica. La retòrica tendí a la síntesi de la justícia social predicada per la Falange amb la caritat cristiana, com podem observar en un article propagandístic amb motiu del setè aniversari de la fundació d'Auxilio Social:

«Auxilio Social, en sus siete años de funcionamiento, puede exhibir crecidas sumas en su haber como Institución social cristiana y falangista. [...] Practica la caridad cristiana, porque obra por amor a Dios y realiza la justicia humana en cuanto remedia necesidades de sus semejantes. Es la Justicia Social de nuestra Falange, saturada de Cristianismo y de protección al humilde. “Que no haya un hogar sin lumbre ni un español sin pan”. Las obras misericordiosas puestas en completo dinamismo. Amar a Dios sobre todas las cosas y al prójimo como a nosotros mismos. Justicia Social, para que el que no quiera tributar por caridad, como Dios manda, lo verifique porque la Ley, con su poder humano, le obliga. Justicia Social, por amor a Dios y por cariño al necesitado. Justicia Social, llena de recta espiritualidad, inspirada en pura ortodoxia cristiana y en acendrado patriotismo. Así es la Falange. Así es su Gran Obra Auxilio Social. ¡Arriba España! ¡Viva Franco!»⁷²

El llarg període d'interinatge de la delegació provincial d'Auxilio Social va marcar-ne un lent declinar en la seva activitat. L'estancament de la seva activitat en els anys de postguerra és reflex del fracàs de la política social i econòmica del règim franquista i del Partit Únic, el projecte revolucionari del qual va quedar en poc més que paper mullat. En el marc de la misèria i la fam d'aquells anys, les desigualtats socials i econòmiques de la societat espanyola es feien més amples i se superposaven a la fractura entre vencedors i vençuts que, en lloc de tancar-se, s'eixamplava degut a la política repressiva del règim. La voluntat falangista de fer-se amb el monopoli de l'assistència social quedava ja molt enrere, la seva aspiració totalitària de controlar tot l'aparell de la beneficència de l'Estat es va demostrar una quimera en un règim que es desfeixistitzava a marxes forçades i que no

---

⁷¹ *Ibídem*.

⁷² R. Gimeno Egea: «Hace siete años», *La Mañana*, 29-10-1943. El mateix autor, en un altre article, proclamava la justícia social de la política laboral

disposava de suficients recursos com per fer-hi front. Auxilio Social va conviure amb altres institucions municipals, provincials i de l'Església catòlica ja existents i aviat la seva actitud va ser la de col·laboració amb aquestes, integrades totes elles a les Juntes Provincials de Beneficència.⁷³ Ben poques competències o rivalitats hi hagueren entre Auxilio Social i, per exemple, les dones d'Acció Catòlica, dipositàries de l'acció benèfica a través del secretariat social i, després, de Càritas, els objectius, criteris i mètodes de la qual responien al projecte recristianitzador de l'Església espanyola.⁷⁴

El model social conservador que es va imposar amb el règim no deixava suficient espai al projecte assistencial revolucionari propi de la Falange. Les famílies benestants del país escatimaven els ajuts i de mal grat contribuïen a la *Ficha Azul* i les postulacions periòdiques d'Auxilio Social. Preferien encara la tradicional caritat individual, amb noms i cognoms, que no pas una justícia social anònima. A tombants dels anys cinquanta, definitivament, el discurs de la justícia social falangista quedà obsolet a l'Espanya nacionalcatòlica i l'Auxilio Social va evolucionar cap a formes tradicionals de beneficència i va recuperar la idea de caritat com a única acceptable.⁷⁵

⁷³ A finals de juliol de 1945 es va reunir la Junta Provincial de Beneficencia de Lleida per distribuir els fondos econòmics del Govern Civil destinats a finalitats benèfiques, amb la participació de representants de la Diputació Provincial, d'Auxilio Social, Sección Femenina, la Conferencia San Vicente Paül i del Bisbat de la diòcesi. Es van atorgar 2000 ptes. a la Conferencia San Vicente Paül, 500 a les Hermanitas de los Pobres, 500 a les Josefinas, 500 ptes. a cadascun dels rectors de les parròquies de Nuestra Señora del Carmen, San Juan, San Pedro, San Lorenzo, San Martín i la Bordeta, 1000 ptes. al Grupo Pignatelli, 500 ptes. a la Hermandad de Excautivos i, finalment, s'acordà comprar 25 paneres de recent nascut a la Sección Femenina. *La Mañana*, 2-8-1945.

⁷⁴ Vegi's CENARRO, Ángela: «Beneficencia y asistencia social en la España franquista: el Auxilio Social y las políticas del régimen» i MONTERO, Feliciano: «Asistencia social, catolicismo y franquismo: la actuación de Acción Católica en la posguerra» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, op. cit., 2005, pp. 93-111 i 113-137, respectivament. Per Ángela Cenarro, encara que Auxilio Social va ser presentat com un projecte assistencial diferent de les formes benèfiques tradicionals en favor d'un ideal de justícia social, en la pràctica va assumir tots els ingredients de la vella beneficència i els va posar al servei de la *Nueva España*. Auxilio Social va participar en el projecte d'exclusió (per després sotmetre) creat pel *Nuevo Estado* des de la guerra civil, va contribuir a estendre la cultura de la dependència dels vençuts vers els vencedors.

⁷⁵ CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange...*, op. cit., 2006, pp. 175-176. Inmaculada Blasco afirma que, malgrat l'afany modernitzador que pretenien instaurar, amb una professionalització, una racionalització i un horitzó que superava la beneficència catòlica tradicional, tan l'Auxilio Social com el cos de divulgadores de la Sección Femenina van continuar girant entorn al concepte de la caritat cristiana. Cfr. BLASCO HERRANZ, Inmaculada: *Armas femeninas para la contrarrevolución...*, op. cit., 1999, p. 106.

7.3. «*Vamos a ser madres de los forjadores del Imperio Azul*». Adoctrinament i mobilització de la dona a la Sección Femenina.

La missió de la Sección Femenina ocupava un lloc central en la política de gènere del règim franquista. Els fonaments ideològics de la SF es basaven en una concepció de la dona subordinada a l'home i reclosa en l'àmbit domèstic, centrada en el seu paper de mare i esposa.⁷⁶ En el seu discurs al I Consejo Provincial de la Sección Femenina l'abril de 1939, l'enllaç sindical de la Sección Femenina, Mª Nuria Vilaplana, afirmava que el *Nuevo Estado* era «*enemigo de que la mujer trabaje*», «*la tendencia es que la mujer dedique su atención al hogar y se separe de los puestos de trabajo*» si bé es tenia en compte el fet que moltes dones havien quedat al capdavant de la família com a conseqüència de la guerra i, en aquests casos, era una necessitat imperiosa el seu treball. En tot cas, a partir d'un determinat nivell d'ingressos del marit, es considerava prohibit el treball a les dones casades.⁷⁷ Aquest model de dona submissa, abnegada en el sacrifici per la llar, l'espòs i els fills, contrastava amb el que oferien les dirigents de la Sección Femenina, que havien de ser solteres per ocupar els càrrecs, atès que es considerava que una dona casada i amb fills no podia acomplir ni amb les obligacions ni amb l'àmbit públic del càrrec. En definitiva, les dones que volien iniciar una carrera pública en les estructures de la SF havien de renunciar a l'essència femenina que intentaven inculcar: ser mare i esposa, reina de la llar. En aquests casos, l'estat de solteria venia justificat per la capacitat per subordinar les circumstàncies personals al servei de la Pàtria i a la difusió dels ideals nacionalsindicalistes.

El règim franquista tenia com un dels seus objectius acabar amb les influències modernitzadores sobre la dona engegades durant la II República, que havia suposat la introducció de les idees d'emancipació femenina social i política (participació política, incorporació al món laboral, legislació progressista) que posaven en qüestió la idea

⁷⁶ Rosario Sánchez utilitza la metàfora de la *sombra de destino en lo universal* per referir-se al model de dona difós per la Sección Femenina, ombra de sí mateixes, ombra de la projecció dels altres, ombra dels varons, ombra dels fills, etc. SÁNCHEZ LÓPEZ, Rosario: *Mujer española, una sombra de destino en lo universal...*, op. cit., 1990, p. 16. A través de diversos mitjans de premsa es difonien les consignes nacionalsindicalistes per la dona i el model ideal de la femeneïtat i la masculinitat, com és el cas de les revistes *Y* (apareguda ja el 1938) i *Medina* (apareguda el 1941). En el cas de Lleida, el diari *La Mañana* també disposava d'espais periòdics on eren tractats els temes de la dona, on a més de les consignes, es parlava de cuina, de moda, d'aspectes íntims, etc. Vegi's JARNE MÓDOL, Antonieta: «Modelos formales i sentimentales al servei de la femeneïtat: La postguerra a Lleida (1939-1945)», *Ilerda. Humanitats*, núm. XLIX, Lleida, 1991, pp. 189-207.

⁷⁷ «Conferencia pronunciada por la camarada M.ª Nuria Vilaplana Miarnau, en el primer Consejo Provincial de la Sección Femenina de FET y de las JONS», *Boletín Sindical de la Central Nacional Sindicalista de Lérida*, núm. 5, 15-4-1939.

tradicional de la família patriarcal; modernització social i cultural espanyola a la qual ja s'havien oposat virulentament tant la dreta política com l'Església catòlica, íntimament vinculades. D'aquí que no hi hagués substancials diferències entre els diversos sectors de la coalició reaccionària franquista: des dels seus inicis, el discurs falangista dirigit a les dones va estar marcat per un profund component catòlic. Com assenyala Inmaculada Blasco, la solució plantejada a Espanya per frenar l'esmentat procés de transformació de les relacions entre els sexes no diferia gaire de les plantejades a Itàlia o Alemanya: polítiques pronatalistes, legislació prohibitiva (o restrictiva) del treball femení, arquetip femení com a mare, esposa i mestressa de casa, promoció de la llar i la maternitat. La Secció Femenina havia de mobilitzar les dones de classe mitjana per aconseguir els objectius de gènere del règim.⁷⁸ En aquest sentit, poc s'apartava la SF dels models italià i alemany, els *Fasci femminile* i les *Frauenwerk*. Maria Fraddosio, tanmateix, ha qüestionat alguns aspectes de les tesis clàssiques pel cas del feixisme. Segons la italiana, en paral·lel al mite del *italiano nuovo*, el feixisme va produir el mite d'una *donna nuova* amb l'ideal de la *cittadina militante*, especialment per les dones joves feixistes, compromeses activament a la vida del partit: la *donna fascista* sortia del reclòs món domèstic per participar a les activitats del partit, cosa que suposava una emancipació dels esquemes tradicionals de comportament femení; encara que aquest model feixista de ciutadana militant no va ser mai alternatiu a aquell d'esposa i mare exemplar.⁷⁹

«*Vamos a ser madres de los forjadores del Imperio Azul*», deia un lema publicat a les pàgines de la premsa oficial lleidatana.⁸⁰ Anys després, una jerarquia falangista lleidatana resumia quina havia de ser la tasca de la Sección Femenina amb paraules clares:

«La Sección Femenina tiene, por su Ley de fundación, la misión de formar íntegramente a la mujer española, abarcando fundamentalmente el aspecto religioso, el patriótico y el físico, todos ellos enmarcados de forma imprescindible por las Enseñanzas del Hogar. De este modo, la Sección Femenina no aspira a crear con las enseñanzas políticas una

⁷⁸ BLASCO HERRANZ, Inmaculada: *Armas femeninas para la contrarrevolución...*, op. cit., 1999, p. 11-12. Per ella, des d'una perspectiva comparada, el feixisme no només va ser una resposta a la profunda crisi econòmica, social, i política de l'Europa d'entreguerres, sinó també una solució plantejada davant l'amenaça i el desafiament al model familiar i social tradicional plantejat per les transformacions en les relacions de gènere: canvis en els comportaments reproductius, increment de la presència pública de la dona, incipient incorporació al món laboral, accés femení a l'ensenyament secundari i universitari, etc.

⁷⁹ Per una visió comparada, MOLINERO, Carme: «Mujer, franquismo, fascismo: la clausura forzada en un "mundo pequeño"», *Historia Social*, núm. 30, 1998, pp. 97-118; pel cas italià, DE GRAZIA, Victoria: *La donna nel regime fascista*, Venècia, Marsilio, 1993 (ed. or. en anglès de 1992); pel cas alemany, KOONZ, Clàudia: *Mothers in the Fatherland. Women, the Family and Nazi politics*, Nova York, St. Martin's Press, 1987; FRADDOSIO, Maria: «La militanza femminile nella Repubblica sociale italiana. Miti e organizzazione», *Storia e problemi contemporanei*, núm. 24, 1999, pp. 75-88.

⁸⁰ *La Mañana*, 27-10-1939.

sufragista, sino que su meta es alcanzar este tipo de mujer española que tanta gloria ha dado a nuestra Patria en el curso de la Historia. Mujer profundamente religiosa, profundamente patriótica y profundamente hogareña, que lejos de inmiscuirse en las tareas políticas del hombre sepan comprenderle y secundarle con su calor y su asistencia. La Sección Femenina se opone, por consiguiente, a la intromisión de la mujer en Política.»⁸¹

La trajectòria històrica de la Sección Femenina a Lleida compta ja amb els treballs d'Antonieta Jarne i Montse Palau que comprenen tot el període franquista, de manera que ens proposem fixar-nos més en la seva naturalesa d'instrument totalitari falangista al servei de la integració de les masses femenines a la comunitat nacional.⁸² Va ser el decret de 28 de desembre de 1939 el que confià a la Sección Femenina en exclusiva «*la formación política y social de las mujeres españolas en orden a los fines propios de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS*».⁸³ A l'organització femenina li eren atorgades les responsabilitats d'enquadrament, adoctrinament i mobilització de la dona espanyola en el sentit totalitari de l'hegemonia falangista del moment. I no només a les dones afiliades a la SF i les enquadrades en altres seccions del Movimiento, sinó també a la resta de la població femenina espanyola atès que el Servicio Social de la Mujer, a partir d'aquest moment, quedava adscrit a la SF. Si durant la guerra el Servicio havia suposat un esforç de mobilització de les dones vers les necessitats (assistencials, directament a través de les Enfermeras de Falange o a través d'Auxilio Social) del context bèl·lic, ara, en temps de pau, se'n reforçà el caràcter formatiu, d'adoctrinament.⁸⁴ En efecte, en paraules de Kathleen Richmond, el Servicio Social va ser l'instrument privilegiat del qual se serví la SF per posar en pràctica la seva tasca de l'«educació total de la dona».⁸⁵ En els propers anys, milers de dones van ser formades en els valors i models femenins del nacionalsindicalisme a través del Servicio Social (tres mesos de formació a la Escuela del

⁸¹ FET Y DE LAS JONS: *Reglamento y ponencias del I Congreso Provincial de la Falange Leridana*, Lleida, setembre 1953.

⁸² JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Sección Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, i el de PALAU CARRERA, Montse: *La Sección Femenina a Lleida, 1950-1977*, treball inèdit de 12 CA de Doctorat, Universitat de Lleida, 2008. Val a dir que moltes de les dades i referències procedents de la premsa són també citades en el treball d'Antonieta Jarne.

⁸³ BOE, núm. 363, 29-12-1939.

⁸⁴ El caràcter educatiu i assistencial de la Sección Femenina eren dos vessants de la tasca adoctrinadora de l'organització sobre les dones espanyoles. Cfr. DUEÑAS CEPEDA, Mª Jesús: «Cultura y adoctrinamiento de las mujeres: la Sección Femenina en Castilla y León durante el primer franquismo, una revisión crítica (1940-1960)» i GÓMEZ CUESTA, Cristina: «Mujeres teñidas de azul: trayectoria y alcance de la Sección Femenina en Valladolid (1939-1959)», ambdós a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés *Recerques*, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 769-785 i 848-867 respectivament.

⁸⁵ RICHMOND, Kathleen: *Las mujeres en el fascismo español...*, op. cit., 2004, p. 48.

Hogar i tres mesos de pràctiques als serveis assistencials d'Auxilio Social, sis hores diàries),⁸⁶ considerat un bon mitjà per aconseguir augmentar les afiliades a la Sección Femenina. A la dona li era concedit un paper rellevant en l'àmbit de la família i en la transmissió dels valors identificats amb la Falange i el règim franquista.

Els resultats, segons dades pròpies de la SF, van ser escassos tant en la tasca de mobilitzar dones no afiliades com en la de proporcionar noves afiliades a l'organització. Percentatges baixos de dones que van realitzar el Servicio Social, i encara menys que van seguir vinculades a la Sección Femenina. Certament, el compliment de la prestació no era vist amb bons ulls per la majoria de les dones i tan sols aquelles que necessitaven expressament el certificat s'avenien a realitzar-lo. El maig de 1940, la delegada provincial de la SF, Isabel Piñeiro, informava la delegació nacional de la deficient marxa del compliment del Servicio Social:

«[...] El Servicio Social, como no es obligatorio, son pocas las que lo cumplen, para las muchas necesidades que hay del trabajo de camaradas en Auxilio Social, etc., las poquísimas que quedamos no damos al abasto para llevar el trabajo al corriente. Otro trabajo se presenta y crece por momentos. Son muchos los días que la correspondencia solo se reduce a quejas de Jefes y Delegadas Locales, Delegados de A.S., etc. diciendo que las camaradas de SF no obedecen ni quieren postular [...]»⁸⁷

En un medi rural com el lleidatà, on la gran part de les dones romanien recloses a la llar i a la col·laboració en les tasques agrícoles, i on la seva incorporació a l'àmbit laboral extradomèstic no va ser fins bastant després, el nombre de complidores del Servicio Social restaven molt allunyats de les pretensions falangistes. Richmond informa que el 1950 només el 2,4% de la població femenina soltera treballadora realitzà el servei social. A l'Aragó, Inmaculada Blasco assenyala uns índex de realització del Servicio Social molt baixos: el 1940, entre la població femenina de 17 a 35 anys, només el complien un 1,14% a la província d'Osca, un 1,01% a la de Saragossa i un 0,80% a la de Terol. A la ciutat de Valladolid, el 1951 era un 2% de la població femenina d'entre 17 i 35 anys que sol·licitaven complir el Servicio Social.⁸⁸

⁸⁶ Aquesta modalitat era l'ordinària, però n'hi havia d'altres: internat, universitari, obreres, lliures, estranger i províncies africanes. GALLEGO MÉNDEZ, Mª Teresa: *Mujer, Falange y franquismo...*, op. cit., 1983, p. 95. En cas de no existir institucions on prestar el servei, podia ser substituït per la confecció de les populars canastres.

⁸⁷ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

⁸⁸ RICHMOND, Kathleen: *Las mujeres en el fascismo español...*, op. cit., 2004, pp. 48, 187-188; BLASCO HERRANZ, Inmaculada: *Armas femeninas para la contrarrevolución...*, op. cit., 1999, pp. 124-125. GÓMEZ CUESTA, Cristina: «Mujeres teñidas de azul...», art. cit., 2002. Per les xifres corresponents a la província lleidatana, cfr. JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Sección Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 198-203.

L'edat d'ingrés a la Sección Femenina era els disset anys. Des dels set fins als disset anys, les noies rebien les ensenyances de la SF a través de l'escola, els centres de treball, o, les voluntàriament afiliades, en les seccions femenines de la Organización Juvenil i, des de la seva creació a finals de 1940, al Frente de Juventudes. Així, instructores de la Sección Femenina es desplaçaven a les escoles i els centres de treball a impartir el magisteri en matèries de religió, nacionalsindicalisme, música, educació física, ciències domèstiques, etc. L'assignatura d'*Hogar* va esdevenir obligatòria per totes les noies del batxillerat; les mestres, igualment, necessitaven estar capacitades per la SF a través del títol d'*Instructoras elementales*, per prendre possessió de les places aconseguides. I la revista *Consigna* de la Sección Femenina va convertir-se en el manual bàsic que havien d'utilitzar les mestres en l'educació de les joves espanyoles.

Les noies afiliades a la Organización Juvenil / Frente de Juventudes eren dividides en tres categories: les *margaritas* (de 7 a 10 anys), les *flechas* (d'11 a 14 anys) i les *flechas azules* (de 15 a 17 anys). Ja hem comentat en un altre lloc que corresponia a Sección Femenina la formació d'aquestes noies. Des de ben aviat es va establir una clara distinció de sexes: les joventuts femenines disposaven de locals propis separats dels masculins, una regidora central, unes instructores pròpies, etc. A través de les *tardes de enseñanza* (dues hores setmanals, que complementaven la formació rebuda o les escoles i els centres de treball), els campaments, les marxes o les excursions, es transmetien els valors de la subordinació de les dones, la seva reclosió a l'àmbit domèstic i les tasques d'esposa i mare, l'obediència política i la moralitat catòlica, els valors sensiblement diferents dels que es transmetien als nois i que s'adequava al model femení proposat per la Falange i el règim franquista.⁸⁹

Orgànicament les joventuts femenines formaven part del FJ. Aquesta situació va ser una constant font de conflictes entre organitzacions i Pilar Primo de Rivera s'esforçà en reclamar la separació de les joventuts femenines del FJ per ser integrades a la SF. Cosa que no s'aconseguí fins que un decret de 24 de gener de 1945 les va convertir en *Juventud de la Sección Femenina del Movimiento*. Segons dades de Mª Teresa Gallego, l'afiliació a les joventuts femenines havia estat reduïda, molt baixa en comparació amb la rama masculina

---

⁸⁹ Per una comparació de les organitzacions juvenils femenines amb altres dictadures europees coetànies cfr. RODRÍGUEZ LÓPEZ, Sofía: «Niñas y jóvenes en el franquismo», MORANT ARIÑO, Toni: «“Por amor y fidelidad a nuestro Führer”: El Bund Deutscher Madel (BDM) en la Juventud Hitleriana, 1930-1945» i MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda: «Jóvenes y fascismo en Portugal», tots tres articles a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras...*, op. cit., 2007, pp. 197-242, 19-54 i 113-133, respectivament.

i amb els altres partits feixistes del moment, i quan s'integraren a la Sección Femenina el 1945 tan sols comptaven amb 40.000 afiliades.⁹⁰

El 15 d'octubre de cada any, festivitat de Santa Teresa patrona de l'organització femenina, era la data escollida per escenificar el pas de les *flechas azules* a la militància adulta.⁹¹ Les joves pronunciaven el seu jurament a la Falange i rebien les consignes per una vida falangista de les jerarquies de la SF i del Partit. Aquest acte de naturalesa feixista, a l'igual que el paral·lel masculí del Día de la Fe (29 d'octubre), va perdre part de la seva solemnitat a partir de 1945 per raons òbvies ja esmentades. El nombre de noies que passaven a la militància adulta mai va respondre a les expectatives de l'organització, i se'n qüestionava la formació amb què arribaven. A Lleida, el 15 d'octubre de 1939 ingressaren 26 *flechas azules* a la Sección Femenina, una xifra pírrica si és té en compte la voluntat totalitària de FET y de las JONS.⁹² A nivell estatal, les dades tampoc eren gaire més favorables: el 1948, 4.025 noies ingressaren a la SF, tres anys després ho feien 3.450.⁹³

Val a dir, tanmateix que, si bé la Sección Femenina no aconseguí mai una organització juvenil extensa, ni tampoc una militància adulta de masses, els ressorts de socialització dels valors femenins del *Nuevo Estado* no només implicaven les afiliades, sinó que la SF pretenia arribar a la totalitat de la dona espanyola. Hem parlat adès del Servicio Social de la Mujer com a eina d'adoctrinament en mans de l'organització femenina, però, a més, la SF esdevingué un actor principal en la posada en pràctica de la política social del règim, assumint tasques assistencials ja fos a través d'Auxilio Social (com hem vist), ja fos a través del propi *Cuerpo de Divulgadoras sanitario-rurales*.

Creat el 1940, el cos de divulgadores sanitàries va ser un dels instruments d'assistència i propaganda més importants amb què comptava el règim. En la immediata postguerra, anys marcats per les mancances materials i unes elevades taxes de mortalitat, les seves campanyes sanitàries contra la mortalitat infantil (vacunació antidiftèrica, classes de puericultura per les mares, distribució d'aliments infantils...)⁹⁴ o les campanyes

⁹⁰ GALLEGO MÉNDEZ, Mª Teresa: *Mujer, Falange, franquismo*, op. cit., 1983, pp. 101-102.

⁹¹ Per la veneració de Santa Teresa de Jesús durant el franquisme, vegi's DI FEBO, Giuliana: *La Santa de la Raza. Un culto barroco en la España franquista (1937-1962)*, Barcelona, Icària, 1988.

⁹² *La Mañana*, 18-10-1939.

⁹³ RICHMOND, Kathleen: *Las mujeres en el fascismo español...*, op. cit., 2004, p. 187, nota 51.

⁹⁴ La Sección Femenina publicava a la premsa escrits informatius per les mares, donant-los consells de com cuidar els seus nadons. «¡Madre, no olvides que la ignorancia puede ser la causa de la enfermedad y la muerte de tu hijo! Por eso la Sección Femenina cuida de ti y vela por la salud de tu pequeño. ¿Sabes como debes cuidar a tu hijo durante los cinco primeros meses? [...]», *La Mañana*, 3-9-1943.

higièniques (repartiment de sabó, higiene bucal, neteja dels infants...) tingueren una bona incidència. Eren dutes a terme en general per dones de la mateixa localitat, cosa que en facilitava la tasca i l'acceptació de la comunitat. A les ciutats, les mateixes funcions eren realitzades per les visitadores socials, que assistien les famílies necessitades dels barris marginals. El 1945, la Sección Femenina lleidatana afirmava comptar amb 1.345 divulgadores en el conjunt de la província, formades entre 1941 i 1946, xifra que ens sembla exagerada, probablement per una voluntat autocomplaent i d'autobombo davant la premsa.⁹⁵ Moltes d'aquestes divulgadores voluntàries començaven amb molt d'entusiasme per com que, inicialment (després rebran petites gratificacions de part dels ajuntaments), no rebien cap remuneració econòmica de seguit es buscaven altres ocupacions.

Totes aquestes campanyes presentaven elements racionalitzadors i modernitzadors (referents a la puericultura) combinats amb trets reaccionaris (reintegració de la dona a la llar) i responien a les polítiques demogràfiques del règim; combinaven perfectament la vessant assistencial amb la propagandística, ja que li permetia a la Falange i el règim estendre a través dels mitjans de comunicació, la majoria d'ells controlats pel Movimiento la imatge d'una profunda preocupació social. Oferia, a més, un mitjà de control social de la població atès el registre i la constància escrita de totes les tasques realitzades i les famílies destinatàries d'aquelles (cosa que, de vegades, creava resistències entre la població a la qual anaven dirigides). A la vegada que aquestes tasques sanitàries eren fonamentals per la presència social de la SF sobretot en l'àmbit rural i entre les classes més necessitades, dos dels sectors que es manifestaren més reticents a la penetració de l'organització femenina.⁹⁶

Els informes periòdics de la prefectura lleidatana assenyalaven el fet que la Sección Femenina no havia aconseguit incorporar un gran nombre de noies a les seves files, especialment al món rural i les de classe obrera i les dependents urbanes.⁹⁷ La filiació femenina a FET y de las JONS, com assenyalàvem per les joventuts, sempre va ser molt més reduïda que no pas la masculina, i sempre amb uns alts índex d'adherides en front a les militants. Antonieta Jarne, en el seu estudi de la ciutat de Lleida, contrastà amb les testimonis entrevistades que la majoria de l'afiliació femenina procedia dels estrats mitjans, mitjans-alts de la societat lleidatana, amb una minsa presència de dones d'origen més modest i popular. La imatge de les falangistes mai aconseguí traspasar aquestes

---

⁹⁵ *La Mañana*, 18-7-1945.

⁹⁶ MOLINERO, Carme: *La captación de las masas...*, op. cit., 2005, pp. 169-179.

⁹⁷ «Parte quincenal de 15-30 de Junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

barreres socials, la qual cosa era una dificultat afegida per arribar i transmetre el missatge del Partit a la majoria de la població femenina.⁹⁸ Probablement, com afirma Esmeralda Muñoz pel cas castellano-manxec, davant la forta atracció que va exercir Acció Catòlica en aquells sectors benestants de la població, sobretot a partir de 1945, la Sección Femenina va anar cercant dones d'extracció més humil i popular del món rural, si bé al capdavant de cada local, atès que els canals de mobilització en el franquisme sempre van ser jeràrquics, es procurava situar la dona idònia, millor preparada i de condició social *més distingida*, amb una major ascendència social.⁹⁹

I no era perquè les dirigents provincials no s'esmeressin en l'activitat de l'organització; ans al contrari, aquesta ens apareix en els propis informes falangistes com la delegació més activa de totes, «*dotada de exacto estilo y espíritu falangista*»¹⁰⁰, malgrat les dificultats materials i econòmiques i la manca de compromís de sectors de població femenina amb la SF. El maig de 1940, la delegada provincial Isabel Piñeiro reclamava a la DN de Sección Femenina reclamant un cotxe per poder portar el control de les delegacions locals i mantenir l'entusiasme i ànim de les afiliades dels pobles, així com la retribució del personal subaltern de la delegació provincial. El fet de no cobrar feia que les afiliades deixessin de col·laborar, ja que es donava «*la casualidad que la mayoría de las camaradas de más espíritu son las más necesitadas de un empleo que resuelva su situación económica*», de manera que tan sols «*algunas vienen un ratito por las tardes, y aunque tienen mucha voluntad, no es posible que las cosas vayan con el orden que quisiéramos*».¹⁰¹

El març de 1941 funcionaven 42 escoles de formació en tota la província, on des d'octubre fins a finals de maig s'oferia un ensenyament elemental a dones treballadores, moltes d'elles analfabetes, malgrat que els mitjans materials eren minsos degut a les úniques col·laboracions econòmiques d'ajuntaments i prefectures locals de Falange.¹⁰² Diverses escoles d'*Hogar* s'estenien per la província, es feien cursets anuals per mestres, per comandaments i delegades locals, per divulgadores sanitàries rurals, etc. A través de la

⁹⁸ JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Sección Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 126-127.

⁹⁹ MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda: «Orígen y configuración de la Sección Femenina en Castilla-La Mancha, 1936-1945: mujeres que construyeron el régimen franquista» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 13/15-11-2003, CD-Rom.

¹⁰⁰ «Parte mensual de abril de 1943», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

¹⁰¹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

¹⁰² «Parte mensual de marzo de 1941», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

Regidoria de la Hermandad de la Ciudad y el Campo es canalitzava l'atenció al món rural, i el seu objectiu principal era la formació de les dones pageses i obreres. La Sección Femenina era també la responsable de tot l'esport femení, i s'organitzaren equips de bàsquet, handbol, tennis, natació, hoquei o gimnàstica, que competien en els campionats provincials, regionals i nacionals, amb un bon ressò a la premsa. Probablement, però, una de les activitats més conegudes i característiques de la Sección Femenina, tant entre les afiliades com al defora del Partit, van ser els *Coros y Danzas*, que participaven en totes i cadascuna de les celebracions del règim, en demostracions i festivals o que competien en els campionats regionals i nacionals. Els anys 1942-1943 el grup lleidatà aconseguí els seus majors èxits al proclamar-se campiones nacionals. Les músiques i balls regionals tradicionals, el folklore degudament desnaturalitzat, oferia un nou mitjà propagandístic del nou règim, que incloïa gires internacionals, tan a Europa com a sud Amèrica.¹⁰³

La Sección Femenina va ser una de les organitzacions de Falange que es va veure menys afectada pel procés de desfeixistització emprès en paral·lel a la derrota de les potències de l'Eix en la II Guerra Mundial, el 1945. Va mantenir moltes de les seves activitats i la seva presència pública i mobilitzadora en actes i commemoracions va continuar sent important. La premsa és un bon testimoni de la variada activitat desplegada durant aquells anys. La identificació de l'organització femenina amb Franco i el *Nuevo Estado* espanyol era absoluta. La participació activa de la Sección Femenina en la campanya de la División Azul de 1941-43 en tasques assistencials i d'ajuda als combatents i les seves famílies li havia permès reprendre les activitats complementàries a la lluita masculina de la guerra civil. Ara aquesta fidelitat als postulats falangistes i l'absoluta obediència als dictats de Franco es manifestava en els discursos de Pilar Primo de Rivera. Com a germana de José Antonio, Pilar continuava representant la legitimitat falangista i la Sección Femenina la puresa del discurs nacionalsindicalista.

El 23 de gener de 1950 se celebrà a Lleida la clausura del XIV Congreso Nacional de la Sección Femenina que havia tingut lloc a Tarragona. Probablement es tracti de l'acte de FET y de las JONS més important que va tenir lloc a la ciutat. Va congregar un bon nombre de jerarquies del Partit: el Ministro de Justicia i Secretario General del Movimiento, Raimundo Fernández Cuesta, la delegada nacional i la secretaria nacional de SF, Pilar Primo de Rivera i Sira Manteola, el Vicesecretario de Servicios, Manuel Valdés,

---

¹⁰³ L'organització en regidories i les activitats de cadascuna d'elles a JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Sección Femenina a Lleida...*, op. cit. 1991.

el delegado de Recompensas, Sancho Dávila i els governadors civils i caps provincials de FET y de las JONS de les províncies de Barcelona, Girona, Tarragona, Osca i Biscaia. El discurs de Fernández Cuesta reflectia la insatisfacció que regnava en les files falangistes, enmig de la qual la Sección Femenina era presentada com la dipositària de les essències doctrinals i model d'abnegació pel conjunt de la massa falangista:

«[...] Porque la Sección Femenina de la Falange es el reflejo y es la expresión de la autenticidad falangista en su prístina pureza, sin influencias ajenas ni extrañas, ni concesiones obligadas para mantener la propia conducta y la propia fe. En la Sección Femenina la ilusión se mantiene viva; el ímpetu no ha decaído, su labor y su tarea cada año alcanza líneas más perfectas y más depuradas. Parece como si por ella el tiempo no transcurriese y que su inevitable cortejo de desengaños y amarguras no hubiese abierto la huella de su paso, indiferente a todo lo que no fuese el cumplimiento de su misión, ojos abiertos para mirar solemnemente hacia adelante y oídos atentos solamente a la llamada de la pureza doctrinal.»¹⁰⁴

Les falangistes eren animades a continuar en les seves pròpies funcions, tant importants en les noves fases de la revolució, amb el mateix sacrifici que havien demostrat fins aleshores:

«Y en esta defensa de los valores espirituales de la vida, la Sección Femenina tiene una tarea de extraordinaria importancia, porque vosotras habéis venido a la vida política española no para reclamar ni reivindicar una igualdad de derechos políticos con el hombre a lo sufragista sajón, ni para envenenar tampoco a las masas proletarias a lo comunista de todas partes, sino que habéis venido para traer a la vida política española la abnegación, la elevación cultural y moral de la mujer; la austeridad en las costumbres; la defensa del hogar; la íntima convicción en la autenticidad religiosa, en definitiva, todas estas virtudes que en el curso de los siglos han venido formando la personalidad de la mujer española y que constituye el mejor antídoto contra ese envenenamiento de las masas proletarias de que antes hacía alusión. [...]

Vosotras debéis contribuir, no solamente a esa obra de unidad, sino dar continuidad a nuestra doctrina, infiltrándola en las juventudes de la Patria. Pero no solo en la proletaria, sino además en la intelectual y universitaria, ya que si de estas juventudes, en el día de mañana, han de salir la mayor parte de los hombres que gobernarán a España, y si esos hombres están formados en ideales contrarios a los nuestros, serán esos ideales los que definitivamente triunfen. Es decir, que si la eficacia de nuestra misión recae sobre una parte sólo de la juventud española dejando fuera otras muchas zonas, la duración de nuestra doctrina quedará limitada en el tiempo y en el espacio, y nosotros terminaremos por ser veteranos de una Cruzada, viejos recuerdos de un pasado, hasta que llegue el día de la desaparición física, y con nuestra desaparición física también la de todo lo que tanto queremos y tanto hemos defendido.»¹⁰⁵

Els anys 50 foren anys de desorientació per la Sección Femenina, que s'esforçaven a mantenir fermes els ideals nacionalcatòlics en un país en què la situació política i el rol del Partit Únic havia canviat considerablement respecte als primer anys del règim, i la situació

¹⁰⁴ *La Mañana*, 24-1-1950.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

econòmic-social poc a poc anava superant les misèries de la postguerra. Els discursos de Pilar Primo de Rivera als Consejos Nacionales de la SF anuals reflectien el pessimisme, el desànim, el desgast, la incomprensió, la insatisfacció, en el fons la necessitat de replantejar els procediments de l'organització. Al XX Congreso Nacional de Màlaga, el 1956, arribà al seu punt més dramàtic.¹⁰⁶ Si aquests eren els ànims que transmetien les paraules de la delegada nacional, imaginem-nos quins devien ser els de les milers de delegades locals i provincials d'una organització que s'havia proposat des de l'inici la formació integral i l'enquadrament total de la dona espanyola i que en aquells moments resultava evident a ulls de totes que la Sección Femenina no havia reeixit en els seus objectius. Era decebedora la ponència que presentà en aquell mateix XX Consejo Nacional la delegada provincial de Lleida, Isabel Piñeiro, on assenyalava l'escàs interès de les dones pageses a rebre la formació falangista, els obstacles que posaven molts empresaris perquè les seves treballadores assistissin a les classes de formació de la SF i la poca predisposició de la majoria de dones a complir el Servei Social com els principals problemes que havia hagut d'afrontar l'organització en la província. A finals dels anys cinquanta, el 1959, la SF lleidatana comptava amb 2.167 afiliades en tota la província; cinc anys després, s'havia reduït a 1.978, la gran majoria de les quals eren adherides i una molt petita part militants.¹⁰⁷

Tot plegat posa en evidència que tant les realitzacions com l'acceptació que havien aspirat les jerarquies de la SF estaven lluny d'aconseguir-se. Certament, la manca de suficients recursos econòmics i materials i de quadres escassament preparats doctrinalment havia afectat a la SF a l'igual que en el desplegament general del Partit a la província; la incapacitat de traspasar certes barreres socials i la no sempre positiva projecció pública de les falangistes sempre va topar amb una població femenina amb poca disponibilitat per la mobilització; en paral·lel a allò que havia succeït en l'afiliació masculina, l'oportunisme i la poca vocació en la sol·licitud d'ingrés havia desfigurat la SF, amb un escàs compromís de les afiliades que, de vegades, portava aviat a la deserció. Ja l'estiu de 1943, en el context de la guerra mundial cada cop més desfavorable a les potències de l'Eix, la delegada provincial de SF lleidatana feia constar algunes desercions: «*Los padres obligan a las chicas a darse de baja y no hay modo de convencerlos a pesar de emplear toda mi*

---

¹⁰⁶ PIÉROLA NARVARTE, Gemma: «El ideal de mujer en el discurso de Pilar Primo de Rivera: continuidad y cambio en el culto a la feminidad» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 13/15-11-2003, CD-Rom.

¹⁰⁷ JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Sección Femenina a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 119, 249-250.

diplomacia». Les dificultats de penetració falangista entre la població femenina lleidatana queden paleses en els treballs d'Antonieta Jarne.¹⁰⁸

El Partit Únic va haver de competir amb l'Església per aconseguir els seus objectius de socialitzar la dona (com abans hem vist amb els joves) en els valors de la *Nueva España*. L'Església gaudia d'una superioritat d'infraestructura aclaparant, disposava d'una xarxa de centres repartits per tota la província i ja havia esdevingut abans de la guerra l'eix vertebrador de la cosmovisió i de la mobilització dels sectors polítics conservadors de la societat espanyola. Secularment, les dependències de l'Església havien estat concebudes com un espai de sociabilitat i de relació, el concepte de parròquia com la gran família catòlica local facilitava l'acceptació i la predisposició a participar-hi. Mentre, els edificis i *hogares* de Falange, nous, creats tots després de la guerra, desconeguts, eren considerats excessivament polititzats, especialment al món rural, i mai van gaudir d'aquell entusiasme de la població, cosa que suposava un obstacle més en la captació de les masses.

Acció Catòlica s'havia constituït a Lleida el 1929 i ja durant tots els anys republicans havia demostrat la seva capacitat de mobilització i la profunda tasca de formació que realitzava, amb un especial protagonisme de les branques femenines que, des del primer moment, apareixen com les més dinàmiques, actives i amb una gran capacitat d'atracció, sobretot en els estrats socials mitjans-alts i en el món rural.¹⁰⁹ I durant els anys quaranta la xarxa de centres parroquials no feia més que créixer i el nombre de sòcies i d'activitats s'incrementava. L'abril de 1941, tot just tres anys després de reconstituir-se, les Joventuts femenines d'Acció Catòlica comptaven amb 1167 associades en 38 pobles de la diòcesi de Lleida, mentre estaven formant-se centres en altres set. Però, a més a més, disposaven de 562 aspirants en 17 centres (i 26 en formació), 400 benjamines en 10 centres i 75 nenes en tres centres.¹¹⁰ I aquestes xifres anaven en ascens.

En aquest sentit, doncs, la Sección Femenina va tenir en Acció Catòlica la seva principal competidora en la tasca de captar, adoctrinar i mobilitzar les dones espanyoles. I

¹⁰⁸ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118, 11-8-1943. Cfr. JARNE, Antonieta: «Vencidos y pobres en la Cataluña rural», art. cit., 2005, on s'esmenta un desalentador informe d'inspecció a les comarques pirinenques d'agost de 1944.

¹⁰⁹ La millor anàlisi de la trajectòria d'Acció Catòlica femenina, des de la història de gènere, és BLASCO HERRANZ, Inmaculada: *Paradojas de la ortodoxia. Política de masas y militancia católica femenina en España (1919-1939)*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2003.

¹¹⁰ ASOCIACIÓN DE LAS JÓVENES DE ACCIÓN CATÓLICA DE LA DIÓCESIS DE LÉRIDA: *Memoria, 15 Abril 1938-15 Abril 1941*. Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI), Llegat Ramón Areny. Per l'evolució de les Joventuts d'Acció Catòlica a Lleida, vegi's BARALLAT BARÉS, Jaume: *Devotes, croats i militants...*, op. cit., 1996.

no pas perquè es proposessin objectius contraposats i models incompatibles, sinó precisament perquè es dirigien a les mateixes dones i amb uns instruments similars. Encara que hi hagués diferències entre una i altra organització (més orientada la SF a la formació integral de la dona en els valors falangistes i més preocupada AC per la dignificació moral de la dona), el discurs entorn al model femení era gairebé el mateix i a la pràctica ambdues realitzaven activitats molt similars basades en la llar, la família i l'assistència sanitària i social. Si la SF disposava de l'escola de formació i l'escola de la llar, AC tenia l'Acadèmia nocturna i l'escola dominical; si la SF ofería una fórmula d'oci com *Coros y Danzas*, AC també disposava del seu cinema *Mariana* i d'activitats múltiples per les seves afiliades; si SF portava a terme la seva tasca d'assistència sanitària i social a través de les divulgadores i les visitadores socials, AC disposava dels actius secretariats de caritat (més endavant *Caritas*) i de les visitadores de la caritat o dels pobres.¹¹¹ Moltes dones estaven afiliades tant a la Sección Femenina com a Acció Catòlica. De fet, per les falangistes era l'únic grup al qual els era permès participar al marge del Partit. Aquest fet posa de manifest la compatibilitat dels dos projectes, per bé que, normalment, en aquests casos, el nivell de compromís i participació era molt més profund amb l'organització catòlica que no pas amb la falangista, molt més superficial i condicionat per les necessitats del moment.¹¹²

Donada aquesta coincidència en les activitats que oferien, com diu Cristina Gómez Cuesta, el seu major o menor èxit en la captació de dones depenia de l'atracció del seu missatge, dels sectors socials als quals anava dirigit i de la influència que el pes de la tradició i l'herència familiar determinaven.¹¹³ Cal tenir en compte, com hem vist, que l'actuació de SF estava molt més dirigida a la dona jove i soltera que no pas a les adultes i casades, a les quals sí que es dirigia AC. Per altra banda, el caràcter eminentment polític i retòric i la dinàmica interna de FET y de las JONS condicionà negativament la capacitat de captació de la seva organització femenina, és a dir, certs sectors de la població se'n

---

¹¹¹ Mª Teresa Gallego assenyala la proximitat teòrica i pràctica de la Sección Femenina i l'Acció Catòlica espanyola, ben diferent del que succeí a Itàlia, on a partir de 1930, l'organització catòlica va potenciar les seves rames juvenils per contrarrestar les organitzacions feixistes femenines, especialment en el camp de la moral. Cfr. GALLEGO MÉNDEZ, Mª Teresa: *Mujer, Falange, franquismo*, op. cit., 1983, p. 74.

¹¹² En paraules de José R. Montero: «un católico podía ser subsidiariamente falangista, pero no al revés; y evidenciaba además su convencimiento, sólidamente apoyado en la legitimación que la iglesia aportaba al régimen, de que el elemento ideológico católico suponía algo fundamental y permanente, mientras que el falangista no era sino accesorio y, como se demostró al poco tiempo, provisional». Cfr. MONTERO, José Ramón: «Los católicos y el Nuevo Estado...», art. cit., 2000 (1986), p. 108.

¹¹³ GÓMEZ CUESTA, Cristina: «El adoctrinamiento en paralelo: la rama femenina de Acción Católica en Valladolid (1939-1959)» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 13/15-11-2003, CD-Rom.

mantingueren al marge com a rebuig a la formació tant polititzada que s'hi oferia (en temps de voluntària despolitització de la societat, el «no et posis en política»); d'altres, com a rebuig de la preeminència ideològica de la Falange. Aquest darrer seria el cas de moltes *margarides* procedents del tradicionalisme, que es mostraren reticents a la integració o que, si bé inicialment s'afiliaren a la SF, poc a poc però aviat se n'anaren desentenent. La integració del carlisme femení dins el Partit Únic no va ser fàcil gairebé enlloc, ja hem vist que a Lleida provocà constants conflictes i l'expulsió d'algunes afiliades notables, de manera que moltes d'elles trobaren en Acció Catòlica l'espai propici per continuar exercint el seu compromís social.

Com diu Ángela Cenarro, l'organització femenina de Falange va sobreposar-se a una societat modelada en altres hàbits, amb altres necessitats i amb un punt de referència molt més proper, conegut i familiar, que era el catolicisme, posat al servei dels mateixos interessos i d'una forma molt més arrelada i menys aparatosa.¹¹⁴ A Lleida pensem que es donà una situació d'aquest tipus. L'Església disposava d'una forta ascendència i del favor dels sectors benestants de la societat lleidatana (bona part d'ells formats en escoles religioses) que, després del sotrac dels anys republicans i el temor revolucionari per la seva cosmovisió catòlica i d'ordre, recuperaven el poder polític, econòmic i social. Favor que, a excepció dels primers moments i d'una forma circumstancial, havia mancat a FET y de las JONS.

---

¹¹⁴ CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997, p. 289.

CAPÍTOL 8

EL SINDICATO VERTICAL FRANQUISTA: CONTROL, ENQUADRAMENT I ASSISTÈNCIA DELS PRODUCTORES.

«Renovando la tradición católica, de justicia social y alto sentido humano que informó nuestra legislación del Imperio, el Estado, nacional en cuanto es instrumento totalitario al servicio de la integridad de la Patria, y sindicalista en cuanto representa una reacción contra el capitalismo liberal y el materialismo marxista, emprende la tarea de realizar –con aire militar, constructivo y gravemente religioso– la revolución que España tiene pendiente y que ha de devolver a los españoles, de una vez para siempre, la Patria, el Pan y la Justicia»

Fuero del Trabajo, preàmbul, 1938.

En paral·lel a la socialització i mobilització de joves i dones, el *Nuevo Estado* franquista es va proposar també d'enquadrar i controlar els treballadors. Acabar amb l'organitzat moviment obrer i desarticlar la densa xarxa d'entitats de caràcter obrerista, com els sindicats, els partits o els ateneus de classe, així com constrènyer els drets dels treballadors, havien estat entre els objectius manifestos dels militars i els seus suports políticosocials que es van sollevar contra la República el juliol de 1936. La defensa dels interessos de classe i la por a l'esclat d'una lluita social al camp i a la ciutat havien estat dos dels motius que havia portat a la coalició dretana a aixecar-se contra el govern de la República.

El *Fuero del Trabajo*, la primera llei fonamental del règim franquista i entesa com una carta magna del treball, promulgada el març de 1938 i de clara inspiració en la *Carta del Lavoro* feixista (1927), definia el *Nuevo Estado* espanyol com a nacional i sindicalista. L'Estat havia de ser l'encarregat de portar a terme la revolució en direcció a la consecució dels valors de «*la Patria, el Pan y la Justicia*», al servei de la integritat pàtria i com a reacció contra el capitalisme liberal i el materialisme marxista. Establia que tots els factors econòmics serien enquadrats per rames de producció en sindicats verticals que esdevenien instruments al servei de l'Estat, a través dels quals havia de realitzar principalment la seva política econòmica.¹ En aquest sentit, el *Fuero del Trabajo* reproduïa els punts del

¹ *Fuero del Trabajo*, 9-3-1938. Sobre els inicis del sindicalisme vertical franquista continua sent de consulta ineludible el treball de APARICIO, Miguel Á.: *El Sindicalismo vertical y la formación del Estado franquista*, Barcelona, Eunibar, 1980. D'aquest mateix autor també resulta interessant: «Sobre los comienzos del sindicalismo franquista, 1939-1945» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), pp. 78-99. LUDEVID, Manuel: *Cuarenta años de sindicalismo vertical*, Barcelona, Laia, 1976;

programa falangista en què s'afirmava que es concebia l'estat espanyol, en l'àmbit econòmic, com un gegant sindicat de productors, organitzat de forma corporativa en sindicats verticals. Se seguia el model corporatiu italià: sota un mateix sindicat vertical de professió s'unien obrers, empleats, quadres tècnics i empresaris. Les classes socials eren reunides i no enfrontades, guiades per una voluntat de solidaritat nacional i d'harmonia social. Un dels objectius de la Organización Sindical era acabar amb la conflictivitat laboral i la mobilització obrera, que van ser durament reprimides. La seva missió primordial era l'eliminació de la lluita de classes, anatematitzada i negada per llei, considerada el resultat del capitalisme i del marxisme que el nacionalsindicalisme pretenia superar.²

El *Fuero del Trabajo* era bàsicament una declaració general d'intencions i objectius sobre la política econòmica i social del *Nuevo Estado*, amb un alt valor propagandístic en el context bèl·lic en què fou publicat. Era el reflex del grau de feixistització real del *Nuevo Estado* en construcció. Els estatuts del Partit Únic FET y de las JONS, creat per decret l'abril de 1937, posaven èmfasi en la dependència i subordinació d'aquests sindicats verticals respecte al Partit. Abans de la guerra, Falange havia creat dues organitzacions sindicals: una d'empresaris (CENS) i una de treballadors (CONS), que van estar a la base de les Centrals Nacional Sindicalistes (CNS) franquistes. Però la constitució del primer govern de Franco el gener de 1938 va posar en mans del Ministerio de Organización y Acción Sindical les funcions d'organitzar els sindicats i de reglamentar les relacions laborals. Les Centrals Nacional Sindicalistes van ser configurades en estructures provincials, reservant-se la delegació provincial per a una jerarquia del Partit, designada pel ministeri, al qual al mateix temps representava.

Acabada la guerra, i davant les pretensions de falangistes de recuperar el control dels sindicats, l'agost de 1939 es va suprimir el Ministerio de Organización y Acción Sindical i es van repartir les seves funcions entre el Ministerio del Trabajo (matèria laboral i política

---

MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «*Patria, Justicia y Pan*». *Nivell de vida i condicions de treballa Catalunya, 1939-1951*, Barcelona, La Magrana, 1985.

² FERNÁNDEZ, Pedro V.: *El franquismo en la provincia de León: sus sindicatos verticales (1938-1977)*, Lleó, Instituto Leonés de Cultura, 2003, pp. 15-18. Altres treballs d'interès sobre la OSE des d'un àmbit provincial/regional es troben a CENARRO, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997; SÁNCHEZ LÓPEZ, Rosario: *El sindicato vertical: dimensión teórica y ámbito programático de una institución del franquismo. El ejemplo de Murcia*, tesi doctoral, Universidad de Murcia, 2000, edició electrònica; RIVERO NOVAL, Mª Cristina: *Política y sociedad en la Rioja durante el primer franquismo...*, op. cit., 2001; SANZ HOYA, Julián: *El primer franquismo en Cantabria...*, tesi doctoral citada, 2003; LÓPEZ GALLEGOS, Mª Silvia: *Trabajadores vallisoletanos. La creación de la organización sindical española (1939-1951)*, Valladolid, Diputación Provincial de Valladolid, 2008.

social) del falangista José A. Girón de Velasco i la Delegación Nacional de Sindicatos (matèria sindical). D'aquesta manera, l'Organización Sindical Española (OSE) era reintegrada a l'estructura del Partit Únic. El primer Delegado Nacional de Sindicatos va ser Gerardo Salvador Merino, qui en els gairebé dos anys que va ocupar el càrrec (setembre 1939-juliol 1941) es va proposar portar a terme el projecte nacionalsindicalista que propugnava la Falange i que el *Nuevo Estado* havia assumit. Al seu mandat al capdavant dels sindicats se li ha atribuït un caràcter obrerista i populista. Les lleis de Unidad Sindical (gener 1940) i de Bases de Organización Sindical (desembre 1940) van reforçar el caràcter únic dels sindicats falangistes –la resta van ser desmantellats i prohibits–, la subordinació a FET y de las JONS i la seva vertebració institucional. L'estructura de la OSE es basava en tres pilars fonamentals: les delegacions provincials, comarcals i locals de la CNS (després anomenades delegacions de Sindicatos) constituïen la seva estructura territorial, els òrgans de masses; els Sindicats Nacionals (se'n crearen 28, agrupats en les federacions del camp, la indústria, el comerç i els serveis) de les rames productives eren l'element més important de la política econòmica vertical i s'estructuraven a nivell nacional i provincial; finalment, a partir de 1941, les Obras Sindicales, que oferien als afiliats tota una gamma de serveis, bàsicament de caràcter assistencial. A les delegacions provincials i nacional de Sindicatos els corresponia la coordinació d'aquestes tres estructures. Funcions polítiques, econòmiques, socials i assistencials s'entrelligaven, per tant, entre els objectius dels sindicats de FET y de las JONS. Sindicats que deixaven de ser una organització de classe per esdevenir un enorme aparell burocràtic al servei dels interessos de l'Estat.

El projecte nacionalsindicalista de Gerardo Salvador Merino, tanmateix, anava més enllà d'enquadrar i mobilitzar la massa obrera i passava per convertir l'organització sindical en l'eix vertebrador del conjunt de l'economia i la societat. De manera que els Sindicats no eren tan sols un instrument privilegiat per aconseguir enquadrar les masses obreres al servei del Partit i de l'Estat, sinó que era necessari també exercir el control sobre la patronal. Bona part de la burgesia empresarial, després d'un primer moment d'atordiment davant la retòrica revolucionària de Salvador Merino, va respondre amb el consentiment i participació –sempre interessada– en els sindicats de producció, que sovint els reservava una ampla capacitat d'intervenció i la majoria de càrrecs directius. A més a més, en paral·lel als sindicats verticals, els patrons continuaren disposant i utilitzant les pròpies organitzacions, algunes d'elles amb un fort arrelament i presència institucional, com les Cambres de Comerç, d'Indústria o de la Propietat Urbana, que no resultaren

afectades per la llei d'unificació sindical.³ La correlació de forces entre obrers i patrons al si dels sindicats era absolutament asimètrica. A partir de les eleccions sindicals d'octubre de 1944 els treballadors pogueren designar els seus enllaços, però degut al fet que eren controlades políticament la seva capacitat de representació continuava sent ben limitada.

Salvador Merino no aconseguí el seu objectiu que els Sindicatos, amb un alt grau d'autonomia fins i tot dins del Partit, es fessin amb la direcció de la política econòmica espanyola. Com tampoc ho havien aconseguit a Itàlia ni Alemanya.⁴ L'Estat franquista no va portar a terme la política econòmica a través de la OSE; la reglamentació laboral, per la seva banda, va quedar sota el control del Ministerio del Trabajo, en mans, això sí, del falangista Girón de Velasco. De manera que el projecte radical dels Sindicats de controlar la vida econòmica del país no es va materialitzar, tot i mobilitzar grans masses de treballadors i esdevenir la punta de llança d'un partit totalitari que, des de març de 1940, restava sense una direcció visible. Els plans de Salvador Merino de col·locar el Partit al capdamunt dels organismes de la *Nueva España*, va topar amb importants oponents, dins (legitimistes, serranistes) i fora (militars) del Partit. Circumstàncies que van precipitar la seva destitució el juliol de 1941.⁵ Després d'uns mesos d'interinatges successius, el nomenament de Fermín Sanz Orrio al capdavant d'una reformada delegació nacional de Sindicatos (inclosa en la Vicesecretaría de Obras Sociales) el desembre de 1941, marca un canvi de rumb i enceta una segona fase de la OSE en què aquesta, segons Miguel Á. Aparicio, «adquirirá sus funciones, su estructura y su papel políticos de forma por completo coherente con la proyección del Estado franquista, cumpliendo de manera estricta con el cometido asignado por el poder político superior estable y establecido».⁶

I quin era el paper assignat als Sindicats? Amb Sanz Orrio, els Sindicats van perdre la seva autonomia política, el seu projecte propi, en benefici d'una absoluta dependència respecte a l'aparell del Partit, va desaparèixer qualsevol vel·leïtat populista, la retòrica revolucionària fou substituïda per un paternalisme autoritari. Els Sindicats es

---

³ MOLINERO, Carme / YSÀS, Pere: *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic, Eumo, 1991.

⁴ A Itàlia, la potent confederació sindical feixista creada el 1922 i dirigida per Edmondo Rossoni va ser dinamitada i dividida (*sbloccamento*) el 1928, amb el conseqüent debilitament de les aspiracions sindicalistes d'esdevenir l'organisme que controlés, de forma totalitària, la política econòmica del règim. Cfr. DE FELICE, Renzo: *Mussolini il fascista. L'organizzazione dello Stato fascista, 1925-1929*, Torino, Einaudi, 1995 (1968), pp. 222-296.

⁵ THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco...*, op. cit., 2001, pp. 258-260.

⁶ APARICIO, Miguel Á.: *El sindicalismo vertical y la formación del Estado franquista...*, op. cit., 1980, pp. 181-182.

despolititzaren, prengueren un caràcter i unes tasques suposadament tècniques, les funcions polítiques i socials es fusionaren, es renuncià a dirigir la vida econòmica del país i se'n reforçà el caràcter assistencial a través de les Obras Sindicales, que, a partir d'aquests moments, seran l'àmbit de major activitat. Les CNS provincials s'estructuraren en tres vicesecretaries provincials, que reproduïen l'estructura nacional. La Vicesecretaría de Ordenación Social (encarregada d'organitzar la xarxa local sindical i de la representació sindical en les empreses), la Vicesecretaría de Ordenación Económica (reunia els representants provincials dels sindicats nacionals) i la Vicesecretaría de Obras Sindicales (assumia la funció assistencial a través del funcionament de les Obras Sindicales). L'estructura de la delegació creix, es desmesura, es converteix en una màquina burocràtica que transmet les ordres del poder polític, i que, com a organisme especialitzat de l'Estat, exerceix les funcions que se li encarreguen. Es recuperen els arguments del catolicisme tradicional, es tendeix a ablanir els ànims, a la negació de qualsevol conflicte (que, en tot cas, serà individual però mai col·lectiu), al recurs de la justícia social cristiana.⁷

El fet que a partir de 1942 fos obligatòria la afiliació dels treballadors i empresaris a la OSE, sens dubte reforçava el caràcter enquadrador i de control obrer atribuït als Sindicatos.⁸ Es posava fi a l'actitud proselitista de captació de les masses (la lliure afiliació) que havia tingut la primera fase de Salvador Merino; ara, assegurada la seva afiliació, calia enquadrar-la i controlar-la, «establecer la disciplina social de los productores», dissuadir-ne qualsevol temptació reivindicativa. Tots els treballadors havien de disposar d'unes cartilles professionals –on constava la seva situació laboral (ocupació, especialitat) però també altres dades personals, polítiques i militars–, i la col·locació obrera passava per les Oficinas de Colocación de la Organización Sindical, de manera que aquesta s'assegurava el control del treballador.⁹ Hi ha qui, però, ha qüestionat aquesta capacitat de control, disciplinament i repressió de la mà d'obra per part dels sindicats verticals, adduint la gran debilitat d'implantació de la OSE durant tots els anys 40, tan en les petites ciutats i

---

⁷ *Ibidem*. pp. 182-203.

⁸ Segons Gemma Ramos el sindicat vertical va ser creat amb la missió específica d'enquadrar i controlar disciplinàriament els treballadors per tal d'eradicar qualsevol protesta o reivindicació davant les noves condicions polítiques, socials i econòmiques imposades. Cfr. RAMOS RAMOS, Gemma: «El Sindicat Vertical: mecanisme de control social i instrument de poder» a DD. AA.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 142-150.

⁹ MOLINERO, Carme / YSÀS, Pere: *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI, 1998, pp. 9-11.

pobles com en les grans ciutats, incapaç de superar el 50% d'enquadrament obrer a nivell estatal, malgrat ser d'afiliació obligatòria.¹⁰

Amb tot, els sindicats no només van ser potents instruments d'enquadrament i control dels obrers sinó que també van conservar una gran capacitat de mobilització d'importantes masses de treballadors en els moments que el règim necessitava una demostració d'adhesió de la població. Centúries de la CNS acostumaven a desfilar, magníficament formades, a cavall de llustroses bicicletes o amb els pics i les pales a les mans, davant les autoritats polítiques, militars i eclesiàstiques els dies de festa grossa, sobretot el Día de la Exaltación del Trabajo, el 18 de juliol. Sovint, però, la participació hi era forçada, amb tota mena de coaccions. També és ben cert que els sindicats van esdevenir una pedrera de quadres polítics; bona part de les elits del Partit, així com de l'administració perifèrica de l'Estat (governadors, alcaldes...), havien curtit la seva carrera política en els sindicats, palanca d'ascens cap a quotes més altes de poder.

8.1. Els primers passos de la CNS lleidatana, 1938-1942.

De seguit de l'entrada i l'establiment de les tropes franquistes a la ciutat de Lleida i el territori comprès al marge dret dels rius Noguera Pallaresa i Segre, l'abril de 1938, s'organitzà la Central Nacional Sindicalista provincial. El primer delegat provincial va ser Francisco Mora Sádaba, entusiasta sindicalista procedent de les JONS madrilenyes, que va portar a terme una intensa campanya propagandista del nacionalsindicalisme. Per a dur a terme la implantació del sindicalisme vertical que es pretenia, com a pilar fonamental de la vida econòmica i social de la *Nueva España*, no era suficient organitzar una estructura sindical que arribés a tot el territori i l'absorció de totes les entitats sindicals i corporatives existents fins aleshores, sinó que era absolutament necessari atraure amplis sectors dels treballadors i empresaris a la CNS. En aquells moments, l'afiliació als Sindicatos era voluntària, de manera que per aconseguir un autèntic organisme de masses, potent, com a Itàlia i Alemanya, calia dur a terme una ampla tasca proselitista, difonent la ideologia i les consignes que, al costat de les actuacions concretes, presentessin la CNS i els avantatges del nacionalsindicalisme falangista. De manera que, des dels primers dies, s'inicià una campanya de propaganda oral i repartiment d'octavetes a la capital i els pobles ocupats. Al

---

¹⁰ BABIANO, José: «¿Un aparato fundamental para el control de la mano de obra? (Reconsideraciones sobre el sindicato vertical franquista)», *Historia Social*, núm. 30, 1998, pp. 23-38.

primer número de *Ruta. Órgano de FET y de las JONS*, aparegut el 19 d'abril de 1938, es dedicava un ampli espai a la CNS i a la propagació dels valors nacionalsindicalistes. «*Ni capitalismo ni comunismo. La Falange crea una nobleza: La del trabajo*», deia el lema que encapçalava la pàgina. Era freqüent la demagògia falangista anticapitalista i antimarxista, de presentar el nacionalsindicalisme com una tercera via. Francisco Mora explicava que el nacionalsindicalisme, la ideologia en què es basava el *Nuevo Estado* espanyol, superava les doctrines socials modernes (capitalisme liberal i materialisme marxista) i cercava les seves arrels en l'època medieval. Els sindicats verticals, cèl·lules econòmiques fonamentals d'aquest Estat nacionalsindicalista, res tenien a veure amb els sindicats fins aleshores existents. Aquests es basaven en la lluita de classes, aquells en la unitat de les classes en la Pàtria. Prenent per model els gremis medievals, i d'una forma totalitària i jeràrquica, els sindicats verticals agrupaven tots els factors (capital, tècnica i treball, és a dir, empresaris, tècnics, empleats i obrers) que intervenen en cada rama de producció, sota els valors de la unitat i la solidaritat de la justícia social. Tots els productors sacrificaven els seus interessos particulars i eren integrats al servei dels interessos de la col·lectivitat i l'Estat. A tots ells s'adreçava perquè s'afiliessin a la rama corresponent del Sindicat Vertical:

«Empresarios:

Que ninguno de vosotros quede fuera del Sindicato de su actividad productora.

Obreros y empleados:

Ingresad todos como un solo hombre en los Sindicatos Verticales de Producción a las órdenes del Generalísimo y al servicio de la Economía Nacional.

Profesiones Libres:

Se acabaron ya los Colegios y demás organizaciones sindicales de clase, todos unidos en las milicias del Trabajo a las órdenes del Caudillo y Jefe Nacional de Falange».¹¹

En paral·lel a la tasca propagandística s'endegaren les tasques organitzatives i, malgrat les dificultats personals i de mitjans, s'anaren creant les primeres delegacions locals. A finals d'abril de 1938, el delegat provincial Francisco Mora enviava als caps locals del Partit la primera circular sindical, on se'ls encarregava de crear les CNS locals i de proposar les persones per ocupar el càrrec. Era una tasca urgent, ja que «*en un futuro próximo la vida económica y social del Estado ha de estar dirigida y orientada a través de los organismos Sindicales*». Les indicacions es dirigien a proposar homes joves, d'entre 25 i 35 anys, actius i preparats, que sabessin llegir i escriure correctament i que no fossin

¹¹ Francisco Mora: «Origen economico-social del nacionalsindicalismo», *Ruta. Órgano de FET y de las JONS*, 19-4-1938.

marcadament ni patrons ni obrers.¹² Les circulars enviades animaven els delegats locals a realitzar una intensa campanya de captació entre els elements patronals, tècnics i obrers, per tal d'aconseguir la major sindicació possible. Els afiliats a FET y de las JONS automàticament ingressaven als Sindicats de la CNS. L'enquadrament era presentat com un deure patriòtic, al servei de l'esforç bèl·lic:

«Mientras nuestra heroica juventud muere en las trincheras por restaurar en España un sentido espiritual y justo de la vida, no es posible que tú, productor, empresario, obrero o técnico, te limites a cumplir tus funciones ciudadanas con el mismo ritmo que en las épocas de paz. [...]

En estos críticos instantes de nuestra Historia, urge encuadrar todos los factores que integran la producción con una férrea disciplina e infundirla un nuevo espíritu “ardiente y combativo”. [...]

¡TRABAJADORES! ¡PRODUCTORES ESPAÑOLES! La Nueva España no admite perezosos ni cobardes en la retaguardia. Retaguardia y Vanguardia, bajo el signo de Franco, están fundidas en un solo ideal. En adelante las dos son puestos de “servicio y sacrificio”, como decía José Antonio.

¡Inscribíos pronto en la CNS que os necesita y os llama!»¹³

Igualment, calia constituir els sindicats verticals de les diverses rames de producció. Dels 28 sindicats de rama en què s'organitzava a nivell nacional, i atenent a la pròpia configuració econòmica de la província de Lleida, aquí inicialment se'n van formalitzar vint (quadre 8.1). Amb els anys, el nombre i la denominació dels sindicats van anar variant, adaptant-se a les necessitats d'una economia que s'anà diversificant. Als pobles, d'economia eminentment agrària, no se seguia aquesta distribució dels sindicats verticals, ja que per raons pràctiques administratives degudes als migrats efectius de cadascuna, solien organitzar-se en sindicats locals mixtos, en què s'agrupaven les diverses professions, gairebé totes elles vinculades al camp. En aquest sentit, a partir de 1942 van anar constituint-se les *Hermanades Sindicales de Labradores y Ganaderos*, que agrupaven tots els productors agropecuaris dels pobles.

Quadre 8.1. Sindicats verticals a la província de Lleida, 1938, 1951 i 1966.		
1938	1951	1966
Cereales	Cereales	Cereales
Frutas y Huerta	Frutos y Productos Hortícolas	Frutos y Productos Hortícolas
Alcoholes y Bebidas	Vid, Cerveza y Bebidas	Vid, Cervezas y Bebidas
Aceite	Olivo	Olivo
Plantas industriales	Alimentación	Alimentación y Productos Coloniales

¹² S'ha localitzat aquesta primera circular sindical, del 29-4-1938, a l'ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

¹³ «La Central Nacional Sindicalista os recuerda vuestro deber», *Boletín Sindical – Central Nacional-Sindicalista*, núm. 1, 20-10-1938.

Madera	Madera y Corcho	Madera y Corcho
Zootecnia	Ganadería	Ganadería
Pesca	Piel	Piel
Téxtil y del Vestido	Téxtil	Téxtil
Construcción	Construcción	Construcción, Vidrio y Cerámica
Metales y Construcciones Metálicas	Metal	Metal
Minas	Combustible	Combustible
Industria Química	Industrias Químicas	Industrias Químicas
Papel y Artes Gráficas	Papel, Prensa y Artes Gráficas	Papel y Artes Gráficas
Agua, Gas y Electricidad	Agua, Gas y Electricidad	Agua, Gas y Electricidad
Transportes y Comunicaciones	Transportes y Comunicaciones	Transportes y Comunicaciones
Vivienda y Hospedaje	Hostelería y Similares	Hostelería y Actividades Turísticas
Banca y Seguros	Banca y Bolsa	Banca, Bolsa y Ahorro
Profesiones Liberales	Seguro	Seguro
Actividades Diversas	Actividades Diversas	Actividades Diversas
	Espectáculo	Espectáculo
		Actividades Sanitarias
		Enseñanza
		Prensa, Radio, TV y Publicidad

Fonts: *Boletín Sindical – Central Nacional-Sindicalista*, núm.1, 20-10-1938.

Tarea, núm. 7, II època, febrer 1951.

Tarea, núm. 193, II època, desembre 1966.

Sembla ser que els esforços esmerçats donaren els seus fruits. El delegat sindical Francisco Mora es mostrava molt satisfet de la feina realitzada durant els primers mesos en una entrevista publicada al primer número de *La Mañana*, el 20 de desembre de 1938. En aquells vuit mesos de front s'havien constituït 86 delegacions sindicals locals en els 118 pobles ocupats i comptava amb uns 7.500 afiliats, majoritàriament agricultors. No tenia cap dubte que el nombre d'afiliats es veuria considerablement multiplicat quan s'ocupés tota la província, moment per al qual ja tenien tot el material preparat per endegar una nova campanya de captació. En un excés d'eufòria, Mora afirmava que el funcionament de les delegacions era perfecte. En destacava, per la seva excel·lent organització i marxa, les delegacions locals de la Pobla de Segur, Balaguer i Lleida. Aquesta darrera, el primer delegat de la qual va ser Enrique Lahoz, es veia beneficiada pel contacte constant i el treball colze a colze amb la provincial. Francisco Mora, d'entre la tasca realitzada per la CNS durant aquells mesos, destacava el repartiment de tota classe d'eines i de fertilitzants als agricultors afiliats per tal de recuperar la normalitat, tot i la situació de front.¹⁴

¹⁴ «Brillante e intensa labor realizada por la Delegación Sindical Provincial de Lérida en ocho meses de liberación», *La Mañana*, 20-12-1938.

Aquells mateixos dies de desembre de 1938, el delegat provincial de la CNS publicava un editorial al *Boletín Sindical* en què presentava els sindicats verticals nacionals com quelcom radicalment diferent dels sindicats existents fins aleshores. Expressava la reticència d'algunes persones a sindicar-se, pel mal record que els portava la paraula: «*La mayoría de las personas, al oír o leer esta palabra [Sindicación], se estremecen y recuerdan las luchas anteriores entre patronos y obreros, o entre obreros como era la mayor parte de las veces, en las que la inmensa mayoría se encontraban unos frente a otros*». Els sindicats verticals eren absolutament diferents:

«En la nueva Organización Sindical, nacida y orientada por la doctrina Nacional Sindicalista, conviven, empresarios, técnicos y obreros, es decir, nuestros Sindicatos no sirven, ni servirán jamás, los intereses aislados de una determinada categoría o casta [...] Nuestros Sindicatos de producción sirven los intereses económicos de la Nación, en beneficio de todos los españoles que producen, mediante una justicia distributiva la que evita que en todo momento surjan diferencias que dificulten la buena relación y armonía entre las categorías productoras».¹⁵

Francisco Mora insistia uns mesos després en aquesta mateixa línia de negació de la lluita de classes:

«Nuestros Sindicatos discrepan de los hasta ahora existentes tanto de los que basan su actuación en la lucha de clases, como de los mixtos [...] El concepto corporativo nosotros lo llevamos más allá: añadiéndole el criterio sindical, que radicalmente afirma la solidaridad y la unidad en la acción de los factores que integran la producción (Capital, Técnica y Trabajo), [...] haciendo que la Hermandad Nacional-Sindicalista sustituya a la lucha de clases, e inculcando a los productores la obligación de sacrificar sus intereses personales, en bien del Estado y la Colectividad».¹⁶

Els nous sindicats nacionals, que agrupaven patrons, tècnics i obrers per rames de producció, no deixaven lloc a la lluita de classes, l'eliminació de la qual era presentada com l'objectiu fonamental del nacionalsindicalisme, substituïda per la fraternitat de patrons i productors, del camp i la ciutat, i una justícia social distributiva: «*La lucha de clases [...] era un producto puramente artificial. La lucha de clases no es otra que la que ocasiona un egoismo sin freno [...] Hoy ya no existe este concepto de patrono o burgués, y obrero, en nuestros Sindicatos Verticales todos son iguales, clasificados únicamente por la naturaleza de su función en Empresarios, Técnicos y Productores*».¹⁷ Les causes fonamentals d'aquella lluita de classes no eren altres que la revolució industrial, el

---

¹⁵ F. Mora: «Sindicación», *Boletín Sindical – Central Nacional Sindicalista*, núm. 3, 15-12-1938.

¹⁶ F. Mora: «Sindicato Vertical», *Boletín Sindical – Central Nacional Sindicalista*, núm. 4, 15-2-1939.

¹⁷ «Habla la CNS. Las cosas cambian», *La Mañana*, 1-7-1939.

marxisme i l'Estat burgès, segons la retòrica oficial del moment.¹⁸ La CNS era presentada com un gran exèrcit del treball,¹⁹ el carnet d'afiliat era el símbol de la laboriositat tradicional, cristiana, espanyola, i posseir-lo significava entendre el sentit espiritual i heroic de la Revolució, autèntica i veritable, col·laborar amb la reorganització econòmica i real de l'Estat Nacional Sindicalista, contribuir a la magna obra del Caudillo en la tasca de la Justícia Social.²⁰

El *Boletín Sindical* de la CNS lleidatana, a més d'articles doctrinals del nacionalsindicalisme, circulars internes, nomenaments i cessaments, ens ofereix xifres d'afiliació als Sindicats, que ens permeten copsar en quina mesura les campanyes de captació i proselitisme reeixien o no en els seus objectius. Malauradament només disposem les dades del primer any de funcionament de la delegació provincial. En el quadre següent, observem com els primers mesos de 1939, un cop l'ofensiva final sobre Catalunya ha allunyat el front dels pobles lleidatans, el ritme d'afiliació a la CNS lleidatana augmenta, suposem que com a resultat del retorn de molta població als seus pobles, la paulatina i relativa recuperació de l'activitat econòmica i la campanya de captació endegada per la delegació provincial.

Mes	Altes	Total afiliats
Abril 1938	240	240
Maig	816	1.056
Juny	1.632	2.688
Juliol	1.450	4.138
Agost	1.295	5.433
Setembre	576	6.009
Octubre	617	6.626
Novembre	529	7.155
Desembre	297	7.452
Gener 1939	1.125	8.577
Febrer	2.423	10.000
Març	2.814	12.814

Elaboració pròpia.

Font: *Boletín Sindical de la Central Nacional-Sindicalista de Lérida*, núm. 5, Lleida, 15-4-1939.

¹⁸ «La lucha de clases. Sus causas fundamentales», *La Mañana*, 14-7-1939.

¹⁹ En clara vinculació amb el *Arbeitsfront* alemany, hom s'ha referit al concepte de *soldat-proletari* de l'escriptor alemany Ernst Jünger. Cfr. CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria...*, op. cit., 2000, p. 116.

²⁰ León Palmar: «El Carnet de la CNS», *Boletín Sindical – Central Nacional Sindicalista*, núm. 3, 15-12-1938.

Amb tot, no s'observa un creixement en la constitució de les delegacions locals de la CNS, perquè a finals de març de 1939 se'n disposa de 84, igual que el desembre anterior. De ben segur, el ritme de constitució de delegacions en tots els pobles de la província (320) va ser més lent i calgué esperar una mica més de temps. El mateix butlletí de la CNS ens mostra com es distribuïen aquells 12.814 afiliats del mes de març de 1939. Noti's en el quadre següent que, més enllà de la capital que acumula més d'un terç del total dels afiliats, hi ha localitats que presenten un important nombre d'afiliats si tenim en compte la seva població. És el cas d'Almenar, Algerri, Albesa, Alfarràs, Bellpuig, Benavent de Segrià, Esterri d'Àneu, Juneda, Menàrguens, Palau d'Anglesola, Roselló, Sant Cerni, Salàs de Pallars, Torrefarrera, Tremp, Torrelameu, Vilanova d'Alpicat. Per contra, altres localitats presentaven afiliacions menys nombroses: Alcarràs, les Borges Blanques, la Seu d'Urgell, Torregrossa. O, fins i tot, en altres poblacions encara no s'havia constituït la delegació local: és el cas de Mollerussa, Solsona o Tàrraga, ocupades durant el mes de gener de 1939. Aquest fet posa de manifest la desigual implantació i desenvolupament de la delegació sindical a les terres lleidatanes en aquell primer any de funcionament.

Quadre 8.3. Afiliació a les delegacions locals de la CNS fins el 31-3-1939.			
Localitat	Afiliats	Localitat	Afiliats
Almacelles	235	Llimiana	44
Almenar	404	Llesp	7
Alguaire	115	Llavorsí	34
Àger	22	Mur	5
Algerri	182	Menàrguens	119
Aramunt	25	Monrós	76
Alcarràs	72	Malpàs	7
Albesa	176	Moncortés	18
Avellanès	29	Orcau	24
Arròs i Vila	56	Os de Balaguer	21
Alfarràs	538	Pobla de Segur	179
Artesa de Lleida	44	Portella, la	48
Albatàrrec	70	Pont de Suert	23
Aitona	36	Pobleta de Bellveí	49
Barruera-Durro	69	Palau d'Anglesola	207
Bossost	38	Roselló	238
Borges Blanques	103	Seròs	97
Bellpuig	411	Sant Esteve de la Sarga	52
Benavent de Lleida	194	Serradell	60
Bellví	47	Soses	33
Balaguer	327	Sarroca de Bellera	30
Benés	42	San Cerni	108
Corbins	89	Salàs de Pallars	139
Castelló de Farfanya	96	Senterada	65
Conques	31	Sort	43
Claverol	97	Salardú	15

Cervera	315	Son del Pi	27
Cubells	16	Surp	21
Castellserà	76	Sant Llorenç de Morunys	48
Eroles	4	Seu d'Urgell	129
Esterrí d'Àneu	107	Talarn	59
Espluga Calba	23	Torrefarrera	151
Guàrdia de Tremp	55	Torreserona	62
Gerri de la Sal	33	Tremp	466
Gerp	51	Torrelameu	111
Gurp	13	Torre de Capdella	64
Ibars de Noguera	65	Tragó de Noguera	39
Jou	7	Torregrossa	65
Juneda	565	Térmens	59
Juncosa	41	Vilanova d'Alpicat	190
Lleida	4.475	Vilamitjana	79
Les	18	Viella	36
TOTAL pobles	84	afiliats	12.814

Elaboració pròpia.

Font: *Boletín Sindical de la Central Nacional-Sindicalista de Lérida*, núm. 5, Lleida, 15-4-1939.

Francisco Mora Sádaba va romandre al capdavant de la delegació provincial de Sindicatos fins el febrer de 1940, quan va ser ascendit al càrrec de secretari provincial de la CNS de Barcelona, continuant així la seva carrera sindicalista. Entremig, Mora havia ocupat interinament durant uns mesos la prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida. A Barcelona, Mora Sádaba, destacà pel seu discurs radical i pel seu enfrontament amb la classe propietària, especialment l'agrícola, beneficiada per la Llei d'arrendaments rústics de juny de 1940.²¹ El maig de 1940, després d'uns mesos de fer-se'n càrrec interinament el secretari provincial José Palau Galitó, Hermenegildo Agelet Dalmases va ser nomenat nou delegat provincial de Sindicatos. Fins aleshores, Agelet Dalmases, falangista *camisa vieja* de Lleida, havia exercit de delegat sindical local de Lleida, d'assessor jurídic de la delegació sindical i ocupava el càrrec de delegat provincial de Justicia y Derecho, càrrec del qual cessà un mes després. Advocat lleidatà, fill d'una família ben influent de la ciutat (el seu pare havia estat Alcalde en diverses etapes), el d'Agelet era un perfil sensiblement diferent al del seu predecessor en el càrrec, Mora Sádaba, d'extracció i discurs molt més obrerista i radical que no pas el d'aquest. Agelet, al seu torn, va nomenar un nou secretari, el també advocat i procurador als tribunals Jaime

²¹ El baró d'Esponellà, Epifani de Fortuny, president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre entre 1940 i 1946, en el seu dietari describia Francisco Mora com «*el hombre que por una corta temporada hizo temblar los más firmes pilares barceloneses*». Cfr. TÉBAR HURTADO, Javier: *Contrarrevolución y poder agrario en el franquismo. Rupturas y continuidades. La provincia de Barcelona (1939-1945)*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005, pp. 217, 235-236.

Isaac Aresté, que tot just l'ocupà uns mesos perquè el setembre passà a la secretaria provincial d'Excombatents i va ser substituït de nou per José Palau Galitó.

Malauradament, no disposem ni de dades d'afiliació a la CNS provincial lleidatana ni tampoc d'informacions sobre els esforços de captació de les masses obreres en els propers anys. Alguns treballs sobre el sindicalisme vertical, tanmateix, han posat de manifest les dificultats d'implantació i vertebració de l'aparell («*un despegue institucional lentísimo*»), així com unes grans carències d'operativitat de les diverses funcions sindicals, a excepció de l'assistencial.²² En el cas lleidatà es troben referències tant a les reticències d'alguns treballadors a ingressar a la CNS provincial com les afiliacions interessades: «*La que rechazamos con la mayor violencia, es la de tipo fundamental, que se basa en creer que afiliarse a la CNS no es otra cosa que alcanzar un carnet con el que se puede ir a buscar patatas, aceite o adquirir nitrato. Hay gente que tienen un concepto simplista en extremo de las cosas y todo lo que sea ir más allá de este corto horizonte de sus miras, es algo que no cabe en su cabeza. La CNS es algo más que todo esto.*»²³ Com veurem més avall, les úniques dades d'enquadrament que disposem són de 1949, uns quants anys després; en aquests primers anys quaranta, els informes interns de la Falange lleidatana donen a entendre que els Sindicatos no feien tot el que podien o devien perquè els mancava gent capacitada al capdavant de les seccions:

«La Delegación de la C.N.S., creo, podría dar mayor rendimiento y su labor ser más completa y fecunda de poder tener al frente en algunas de sus diferentes secciones personas más capacitadas y en algunos casos técnicos. Este punto se está buscando solución con el Delegado de dicho Servicio.»²⁴

8.2. Del populisme a la burocratització, 1942-1951.

L'abril de 1943 (el mes en què foren unificats els càrrecs de governador civil i cap provincial de FET y de las JONS amb José M. Pardo Suárez), l'informe mensual de la Falange feia constar l'esperança que, amb l'ajuda des del Govern Civil, la delegació adquiriria un major impuls. Fins aleshores, doncs, la situació d'enfrontament latent entre les dues instàncies de poder provincial havia limitat l'expansió de totes les delegacions del

²² Cfr. SÁNCHEZ, Rosario / NICOLÁS, Mª Encarna: «Sindicalismo vertical franquista: la institucionalización de una antinomia (1939-1977)» a RUIZ, David (ed.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI, 1993, pp. 1-46, especialment pp. 1 i 2; BABIANO, José: «¿Un aparato fundamental para el control de la mano de obra? (Reconsideraciones sobre el sindicato vertical franquista)», art. cit., 1998, pp. 27-28.

²³ «Habla la CNS. Confusionismo», *La Mañana*, 13-9-1939.

²⁴ «Parte quincenal 16-31 de julio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

Partit, inclosa també la de Sindicats, que havien hagut de fer front, segons aquests informes, a «*las múltiples dificultades que se hallan en esta provincia, ya que es una de las que con anterioridad al Glorioso Movimiento tenía Sindicatos de perfecta organización y gran potencia*».²⁵ L'afirmació es referia a l'existència de potents sindicats agraris a les comarques lleidatanes abans de 1936, que, segons l'informe, devia obstaculitzar la penetració dels sindicats falangistes; no tant referit al sindicalisme obrer no pagès, industrial, perquè, com deia Jaume Barrull, el 1936 aquest apareixia dividit i enfrontat, amb una manca d'arrelament i tradició atesa l'escassa indústria en el territori, reduïda gairebé al nucli urbà de Lleida, on destacava, això sí, un potent sector ferroviari, de clara tendència ugetista.²⁶

Val a dir que, en aquells moments, ja havia estat instaurada la sindicació obligatòria de tots els productors, transformació important en la perspectiva dels Sindicats. Decretada el 1942, formava part del conjunt de canvis que acompanyaren el nomenament de Fermín Sanz Orrio al capdavant de la delegació nacional de Sindicatos el desembre de 1941. A Lleida, el gener de 1942 va ser nomenat un nou delegat provincial de Sindicats, Juan Montseny Arqués. De professió mecànic, en aquells moments Montseny exercia de gestor a l'Ajuntament de Lleida. Era germà d'un falangista *camisa vieja* executat a principis de setembre de 1936 en compliment de sentència del Tribunal Popular de Lleida. Al seu costat va ser nomenat secretari provincial Carlos Castillo Pereña, falangista de primera hora d'origen salmantí però resident d'abans de la guerra a la ciutat, on treballava d'oficial a la Cambra Agrària.

Progressivament els Sindicats anaven prenent la forma d'una imponent maquinària burocràtica, al servei del qual hi havia unes plantilles de personal funcionari cada cop més nombroses. S'anà desplegant la seva organització amb les vicesecretaries provincials d'ordenació social, econòmica i d'obres socials, que canalitzaven les diverses funcions sindicals. Començaven a funcionar les obres sindicals, amb els corresponents caps i delegats responsables. En paral·lel, es bastia la xarxa sindical comarcal que havia de funcionar com a corretja de transmissió entre les delegacions locals i la delegació provincial. Es van establir delegacions comarcals sindicals a Balaguer, Bellpuig, les Borges Blanques, Cervera, Lleida, Mollerussa, Ponts, la Seu d'Urgell, Solsona, Sort, Tàrrrega, Tremp i Viella. En aquestes ciutats capçaleres, l'estructura sindical comarcal se solapava amb la local i el seu delegat sindical local acostumava a exercir també el càrrec

²⁵ «Parte mensual de Abril de 1943», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

²⁶ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., 1986, pp. 445-447.

d'àmbit comarcal. En alguns casos es crearen les Cases Sindicals Comarcals. Algunes de les seves funcions bàsiques eren la d'irradiar i difondre les consignes sindicals i de les tasques assistencials de les diverses obres, així com, amb col·laboració amb la vicesecretaria d'ordenació social, la de promoure la constitució de les entitats sindicals locals, que, donada la realitat agrària de les comarques lleidatanes, volia dir fonamentalment les *Hermandades Locales de Labradores y Ganaderos* i les cooperatives. Com es pot comprovar a l'Annex 8, l'any 1945 s'havien constituït 166 Hermandades i 90 cooperatives en els 320 pobles, amb una especial concentració en les comarques de la plana, mentre que a les de muntanya i mitja muntanya la presència sindical agrària era bastant més escassa. De fet, aquest model de distribució reproduïa la major presència del sindicalisme agrari d'abans de la guerra en les comarques baixes. Pel que fa als gremis, locals o comarcals, que agrupaven els productors del sector industrials i comercial, les dades de 1945 ens mostren la seva existència en onze municipis: Balaguer, Bellpuig, Borges Blanques, Cervera, Lleida, Mollerussa, Ponts, la Seu d'Urgell, Tàrraga, la Pobla de Segur i Tremp, tots ells delegacions sindicals comarcals excepte la Pobla de Segur. Aquest fet és ben revelador de la naturalesa agrícola de la província de Lleida.²⁷

Durant el comandament sindical de Juan Montseny es van dur a terme les primeres eleccions sindicals, el 22 d'octubre de 1944. Havien estat aprovades l'abril d'aquell any per la Junta Política de FET y de las JONS i eren presentades com necessàries perquè els sindicats esdevinguessin veritablement representatius dels productors espanyols. Hom hi va veure un senyal de feblesa del règim davant les pressions exteriors i era considerat pels sectors que s'hi oposaven com el primer pas cap al restabliment del sistema polític democràtic. Res més lluny de la realitat. Les paraules de Fermín Sanz Orrio deixaven clar que les eleccions sindicals obeïen només als principis fonamentals del Movimiento, i no pas a factors exteriors; que no es tractava de cap salt al buit del règim.²⁸ S'inicià una intensa campanya propagandística de conscienciació del valor d'aquelles votacions dels productors, enquadrats en sindicats verticals. Es ressaltava la participació dels espanyols en les tasques de l'Estat a través de la Família, el Sindicat i el Municipi, pilars fonamentals de l'anomenada *democracia orgánica*, en contrast amb la participació a través dels partits

---

²⁷ CNS. *Comarcas sindicales. Pueblos y agregados-Habitantes-Entidades Sindicales. 1945*. Opuscle. Consultat a Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI), Secció Arxius i Llegats, Llegat Areny.

²⁸ «En octubre próximo habrá elecciones sindicales en toda España», *La Mañana*, 19-4-1944. Es tracta d'una informació reproduïda del diari madrileny *Pueblo*.

polítics de la desacreditada democràcia liberal. Un articulista de *La Mañana*, F. de la Torre, a la fulla sindical setmanal concloïa que «estas elecciones, pues, no llevan otra finalidad que hacer realidad los fines de la organización sindical, cuyas Hermandades y Sindicatos Verticales sean regidos por aquellos que, juzgados por sus encuadrados como los más aptos, ocupen los puestos directivos en bien de la eficacia, la armonía y del importante papel que juegan en la vida nacional».²⁹

Pocs dies abans de les eleccions, el delegat provincial Montseny era entrevistat i explicava el significat del pas i els mecanismes d'elecció. Ressaltava que les eleccions havien de dotar els productors d'uns drets i uns deures, i que pel fet de poder elegir els seus propis representants els productors esdevenien responsables de la marxa dels Sindicats. Les seves paraules reconeixien un cert descontentament dels treballadors vers els Sindicats:

«Sabemos que nuestros productores no están satisfechos de los resultados obtenidos hasta la fecha por nuestra Organización Sindical. Quiero que sepan que nosotros tampoco lo estamos en pensar en el camino recorrido ni en los resultados obtenidos hasta la fecha. Pensamos y sabemos que tenemos gran número de problemas planteados, a los cuales por circunstancias ajenas a nosotros no se ha podido dar solución. Sabemos, asimismo, que estos problemas serán engrosados de día en día por otros nuevos, la existencia de los cuales justifica por si solos la vida de nuestra Organización Sindical».³⁰

La setmana de les eleccions sindicals va ser d'intensa campanya propagandística. En un recorregut per les comarques de muntanya, el delegat provincial tingué reunions amb les jerarquies sindicals comarcals de Balaguer, Tremp, la Pobla de Segur, Sort, la Seu d'Urgell i Ponts. Altres dirigents sindicals provincials visitaven els pobles de la plana. El cap provincial de la OS de Cooperación, Jaime Ros Estany, participà en diversos actes sindicals a Albatàrrec, Alfés, Alcanó, Llardecans, Maials, Sarroca de Lleida, Sudanell, Granyena de les Garrigues, el Soleràs, els Torms, Juncosa, la Pobla de Cérvoles i la Granadella. A Bell-lloc, a la fàbrica de Fibras Tèxtils Nacionales, el 18 d'octubre al migdia tingué lloc un acte sindical amb la participació del vicesecretari provincial de Ordenación Económica (i cap de premsa i propaganda sindical) José Mª Sarrate, i el recentment nomenat secretari tècnic provincial, Ramón Fernández Paredes. A la tarda, els mateixos oradors intervingueren en un acte sindical a Alfarràs, i després a Alguaire, Almenar, Roselló i Torrefarrera. El mateix Sarrate, ja el vespre anterior, havia pronunciat una xerrada sobre les eleccions del proper dia 22 d'octubre a Radio Lèrida. El dijous 19 d'octubre, els dos oradors acompanyats del delegat comarcal, participaren en un acte

²⁹ F. de la Torre: «Las elecciones de cargos sindicales. Carta abierta a un productor», *La Mañana*, 22-8-1944.

³⁰ Entrevista a Juan Montseny a *La Mañana*, 18-10-1944.

sindical a Juneda dirigit als afiliats de la Hermandad Local de Labradores y Ganaderos. El divendres culminava la campanya de propaganda sindical amb un gran acte al Teatre Victoria de Lleida, en el qual participaren el Governador Civil i cap provincial del Movimiento, José M. Pardo, i totes les jerarquies sindicals provincials i comarcals i una representació de totes les empreses de la ciutat.³¹ La celebració de les eleccions sindicals va ser tot un èxit segons les anàlisis dels propis falangistes que destacaren la maduresa demostrada pels Sindicats espanyols que havia fet possible els postulats del *Fuero del Trabajo* i de la doctrina nacionalsindicalista de garantir la participació directa dels productors en les tasques de responsabilitat.

S'iniciava així el procés que havia de portar a l'elecció, sota un sistema absolutament controlat que feia impossible qualsevol intromissió, dels comandaments sindicals (vocals, enllaços, jurats) d'empresa, locals, provincials i nacionals. Procés d'elecció que es repetiria cada tres anys i que, en general, posaria al capdavant dels sindicats a representants dels empresaris, més que no pas dels treballadors, i que deixaria paleses les grans limitacions, almenys fins els anys 50, perquè es presentessin candidatures alternatives a les oficials.

Al costat de la funció d'enquadrament (i d'una limitadíssima funció representativa a partir de 1944) de tots els productors espanyols, la OSE s'encarregà de la mobilització de grans masses de treballadors, en moments de necessitat per l'aparell polític. El 18 de juliol, Fiesta Nacional de Exaltación del Trabajo, n'era la màxima expressió, era la manifestació de la força de les organitzacions sindicals: «*las centurias de Camisas Azules enroladas en la CNS forman las verdaderas fuerzas de choque de la lucha por el establecimiento del nuevo Estado Nacionalsindicalista*», clamava el delegat provincial de Prensa y Propaganda el juliol de 1940.³² La de 1943, a Lleida, va ser de les més lluïdes. Assistiren més de 3.000 productors a l'acte central celebrat als Camps Elisis. Havien estat convocats, de feia uns dies, a través de les pàgines de la premsa oficial. «*Todas las empresas con sus productores se concentrarán a las nueve horas de la mañana en los Campos Elíseos. [...] Ninguna empresa ni productor leridanos pueden faltar a la Concentración, dando muestras con su asistencia de su espíritu nacionalsindicalista, y adhesión a nuestra Revolución*».³³ Al peu d'una gran creu dels caiguts es va muntar un altar i al seus costats dues tribunes

---

³¹ Les informacions sobre els actes i celebració d'eleccions en els números del diari lleidatà corresponents als dies 18, 19 i 20 d'octubre de 1944.

³² «18 de Julio. Glorioso Alzamiento Nacional. Exaltación del Trabajo», *La Mañana*, 18-7-1940.

³³ *La Mañana*, 15-7-1943.

d'autoritats i públic. A més a més de les centúries del Frente de Juventudes i de la Sección Femenina, hi participaren la banda musical de la CNS, una secció ciclista de Educación y Descanso i una centúria de la CNS que, després de la missa de campanya, dels discursos radiats del Caudillo i del delegat nacional de Sindicatos, del lliurament de títols d'infermeres i de la «Y» roja a diverses camarades de la SF, van desfilar davant de les autoritats civils, militars i eclesiàstiques presents a l'acte. A la tarda, tot un seguit d'activitats esportives (futbol, natació, bàsquet i ciclisme) al Camp d'Esports, organitzada per Educación y Descanso, tancaren els actes programats per la data assenyalada.³⁴

Les cròniques de la premsa reflecteixen un canvi en la celebració de la Fiesta Nacional de Exaltación del Trabajo a partir de 1945, quan tingué lloc per última vegada la concentració de masses als Camps Elisis, substituïda des d'aleshores per una recepció oficial al Palau Provincial, seu del Govern Civil. Les concentracions i les desfilades de masses, actes vinculats a les grans demostracions de caire feixista, deixaven pas als actes més institucionals i solemnes, a un major protagonisme de les obres assistencials i esportives sindicals, carregades de paternalisme. La cruïlla històrica de 1945 confirmava el canvi de rumb imprès als Sindicats pel delegat nacional Fermín Sanz Orrio. En els discursos oficials, la pau, el treball, el sentit cristià de la justícia social i de la Falange anaven deixant enrere la retòrica revolucionària, que es mantenia com això, retòrica buida de contingut. El 18 de juliol de 1944, l'excombatent i secretari de l'escola sindical «Ángel Montesinos» de Lleida, Ramón Gimeno Egea publicava un article en què fusionava la justícia social falangista i cristiana en una sola, veritable objectiu dels sindicats verticals franquistes:

«La Falange –como ha proclamado el Jefe Nacional– es la paz social que disfrutamos; es el imperio de la ley de Dios, el engrandecimiento de la Patria, la multiplicación de las fuentes de riqueza y de trabajo, la solidaridad económica social entre los españoles, la dignificación del trabajador.

La Justicia Social es uno de los puntos programáticos de la Falange. Una justicia fundamentada en las leyes de Nuestro Señor Jesucristo, que si tienen fuerza obligatoria para los creyentes, por propia voluntad, la Falange, eminentemente católica y creación genuinamente española, quiere que esos preceptos divinos figuren en lugar preminente, con todos los medios coercitivos, dentro del Derecho positivo, y los lleva al contenido de las Leyes del Estado. Evidente prueba de su cristiandad.

[...] Jamás el productor español tuvo a su alcance elementos tan poderosos como los que actualmente posee, que suponen avances sociales no registrados todavía en países que se caracterizan por adelantados. Es nuestra Justicia Social, que se implanta, por medio de la Revolución constructiva.»³⁵

³⁴ «Fiesta Nacional de la Exaltación del Trabajo. La magna concentración de los Campos Elíseos», *La Mañana*, 19-7-1943.

³⁵ R. Gimeno Egea: «Una fiesta cumbre», *La Mañana*, 18-7-1944.

La visita de Franco a la ciutat el dissabte 31 de maig de 1947 va ser un nou motiu de mobilització dels treballadors de la província. Uns dies abans, la delegació provincial de Sindicatos publicava notes a la premsa disposant que les empreses donessin festa (retribuïda i sense recuperació) als seus treballadors. La premsa també informava dels horaris de trens especials que s'havien organitzat des de Binéfar, Tàrrega, Cervera, Vinaixa i Balaguer per traslladar tots els treballadors i familiars que volguessin assistir a l'acte. El delegat provincial, Claudio E. Sánchez, dirigia una al·locució als treballadors de la província, el mateix dia de la visita: «*La presencia de todos los productores leridanos será una de las notas más agradables a los ojos del Caudillo, pues este sabe que constituís la verdadera aristocracia, la aristocracia del trabajo y sois el verdadero pueblo*». L'acte de masses sembla que va ser tot un èxit, segons la premsa oficial, que parlava de més de 50.000 assistents a la rebuda del Caudillo, dels quals, s'afirmava, uns 30.000 eren productors procedents dels pobles de la província. Franco va estar tan sols un parell d'hores a la ciutat, de camí cap al Pirineu, però abans de continuar el seu trajecte, el delegat provincial de Sindicatos va fer-li entrega d'una mostra de fruites de les comarques lleidatanes.³⁶

Era el primer acte de masses que organitzava el delegat provincial de Sindicatos, Claudio E. Sánchez, que havia pres possessió del seu càrrec el mes de desembre de 1946, que ocupà fins l'agost de 1950, quan va ser nomenat Carlos Castillo Pereña per substituir-lo. Falangista *camisa vieja*, Castillo Pereña havia realitzat bona part de la seva carrera política en els Sindicats: primer com a secretari provincial amb Juan Montseny (1942-1944), havia estat cap local del Movimiento a Lleida (1945) i cap provincial de la OS Previsión Social, així com delegat provincial dels Servicios Sindicales del Seguro de Enfermedad. Va exercir el càrrec al capdavant de la delegació provincial de Sindicatos durant tres anys. El seu cas és il·lustratiu d'una realitat: l'estructura burocràtica dels Sindicatos va resultar ser una bona cantera de personal falangista, que desenvoluparen una carrera política en el Partit. Per exemple, Hermenegildo Agelet presentava una targeta de serveis al Partit que incloïen els càrrecs de delegat provincial de Justicia y Derecho, delegat local i provincial de Sindicatos, lloctinent de la Guardia de Franco. A d'altres els va servir per ascendir a llocs de major transcendència política, com José Mª Sarrate que, d'ocupar càrrecs sindicals a Cervera i servir voluntari a la División Azul, passà a vicesecretari provincial d'Ordenación Económica (1944) i d'aquí a ser nomenat delegat

---

³⁶ «Ante la inminente visita del Caudillo a Lérida», *La Mañana*, 29-5-1947; «Franco llega hoy a Lérida», *La Mañana*, 31-5-1947.

provincial del Frente de Juventudes (1945-1947). El també cerverí Carlos Cepero Salat, vicesecretari provincial de Ordenación Social i de Ordenación Económica al llarg dels anys cinquanta i seixanta, el juliol de 1970 va ser nomenat delegat provincial de Sindicatos a Tarragona, càrrec que ocupà durant quatre anys.³⁷ Altres romangueren un llarg període de temps en posicions privilegiades de l'estructura sindical. Per exemple, Vicente Jauset Elrío (qui va ser el primer cap provincial de la OS Alegría y Descanso, a principis de 1940, per esdevenir la OS Educación y Descanso) va ostentar el càrrec de vicesecretari provincial de Obras Sindicales durant gairebé vint anys, des de mitjan anys 40 fins els seixanta, en una mena de patrimonialització del càrrec.³⁸ O el secretari tècnic de Sindicatos, Ramón Fernández Paredes, que després d'aprovar les oposicions va prendre possessió de la secretaria provincial el setembre de 1944. Fundador de les JONS al Ferrol el 1933, Fernández Paredes va exercir el càrrec una bona colla d'anys, esdevenint un pilar fonamental en el funcionament i la continuïtat de la delegació provincial de Sindicats. Va ser nomenat delegat provincial de la Vieja Guardia el maig de 1947 i va dirigir la publicació mensual de la delegació, *Tarea*, durant força anys, ja a la dècada dels cinquanta i seixanta.³⁹

Les úniques dades d'afiliació que disposem de la CNS lleidatana corresponen a 1949 i procedeixen d'una publicació oficial de la mateixa OSE. En el quadre següent pot veure's el número d'afiliats lleidatans i la proporció que representaven respecte al cens laboral. Hem posat les dades lleidatanes al costat de les altres demarcacions catalanes, per obtenir una millor perspectiva comparada.

Quadre 8.4. Afiliació a la OSE, 1949.			
	Afiliats	Cens laboral	% afiliació
Lleida	71.714	138.093	51,93
Barcelona	685.382	934.058	73,38
Girona	91.131	147.492	61,79
Tarragona	83.329	162.735	51,21
Espanya	5.012.485	10.353.392	48,41

Font: Delegación Nacional de Sindicatos, *Los sindicatos en España. Líneas generales de su actuación*, Madrid, Alpe, 1949. Citat per BABIANO, José (1998).

³⁷ GAVALDÀ TORRENTS, Antoni: *El naixement del nou sindicalisme d'orden y mando. Anys quaranta a Valls i comarca*, Tarragona, El Mèdol, 2006, p. 29 i nota 30.

³⁸ El 1944 li va ser concedida la primera medalla de plata de la Obra Sindical Educación y Descanso a Espanya. «Informe del camarada Vicente Jauset Elrío». AHL, Fons AISS, c. 1205.

³⁹ La presa de possessió de Ramón Fernández Paredes i el seu currículum polític a *La Mañana*, 12-9-1944.

Tenint en compte que són dades oficials de la OSE (i, potser, números inflats), i que, des de 1942, la sindicació a l'organització era obligatòria per a tots els productors, empresaris, tècnics i treballadors, els nivells d'afiliació semblen relativament baixos. El percentatge d'enquadrament sindical a la província de Lleida, a finals dels anys 40, tot just sobrepassava la meitat del cens laboral, amb un percentatge gairebé idèntic al tarragoní i lleugerament superior a la mitjana estatal, que no arribava al llindar simbòlic. Lluny quedaven els percentatges de Barcelona i de Girona, amb una realitat econòmica diferent a la lleidatana, molt més industrial allà, molt més agrària aquí. No és estrany que, deixant al marge la retòrica autocomplaent dels discursos, la sensació dels dirigents sindicals nacionals no fos la d'èxit, la d'haver aconseguit allò que, en principi, es proposava l'organització, o sigui, enquadrar tots els productors espanyols.

Ens trobem davant una nova mostra de la distància entre la realitat i les consecucions del règim franquista i els objectius proclamats per la seva retòrica propagandística, tan grandiloqüent. Certament, amb aquests percentatges d'enquadrament hom s'ha qüestionat la capacitat real de la OSE com a instrument fonamental de l'Estat franquista per exercir el control i la disciplina dels treballadors, de la mà d'obra. Per José Babiano, aquestes dades demostrarien que la penetració de la OSE a l'interior de les empreses va ser mínima, i van ser els patrons (que, en realitat, es van apropiat del control dels aparells sindicals provincials) els que van continuar imposant el control dels treballadors dins de les empreses.⁴⁰ No obstant això, és preceptiu indicar que l'enquadrament de més de cinc milions d'espanyols era un volum gens menyspreable, amb una potencial capacitat mobilitzadora de masses inimaginable pels migrants sindicats falangistes d'abans o durant la guerra. En cap cas s'ha d'obviar aquesta capacitat de mobilització dels treballadors, que en moments determinats de necessitat política va ser activada (amb pressions i coaccions, efectivament) per articular un consens (del tot fictici) al servei del règim i del Caudillo.

8.3. La funció assistencial dels Sindicats: las Obras Sindicales.

El 18 de juliol de 1940, amb motiu del dia de la Fiesta de Exaltación del Trabajo, el governador civil de Lleida Juan A. Cremades, i la Central Nacional Sindicalista provincial acordaren repartir llits als productors necessitats. La informació apareixia al diari local *La*

---

⁴⁰ BABIANO, José: «¿Un aparato fundamental para el control de la mano de obra? (Reconsideraciones sobre el sindicato vertical franquista)», art. cit., 1998.

Mañana, degudament ressaltada al costat de la crònica dels actes celebrats a la ciutat en commemoració d'una data tan assenyalada. No es deia ni quants llits ni per a qui anirien destinats. No importava tant aquest aspecte com el fet en sí, tan útil a la propaganda del règim i els Sindicats. «*Esta obra genuinamente nacionalsindicalista corresponde a la labor que nuestros Sindicatos verticales vienen realizando en bien del productor. Los Sindicatos de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS terminaron con las luchas de clase, agrupando en una sola y única organización sindical a todos los productores. En ellos viven fraternalmente, en ambiente de hermandad.*», deia el cronista.⁴¹ El paternalisme que el règim franquista va aplicar a les qüestions laborals va trobar en la festa commemorativa de l'aixecament militar reconvertida en festa d'exaltació del treball una data especial per escenificar l'harmonia social de la *Nueva España* i del compliment de les preocupacions per la justícia social de l'Estat. Les informacions dels Sindicats falangistes parlaven del repartiment de cent llits entre els treballadors més necessitats, així com uns 1.800 lots d'aliments en la campanya del Aguinaldo del Obrero Parado, el mes de desembre de l'any 1940, en perfecta col·laboració amb el Governador Civil.⁴² Es convertí en tradició, per Nadal, el repartiment de l'«Aguinaldo del Obrero Parado y del Hogar Humilde» als necessitats, que, sota el patrocini del Governador Civil i cap provincial del Movimiento, es lliuraven en grans actes amb assistència de les autoritats polítiques i religioses de la província. Membres dels Sindicats, les noies de la Sección Femenina i joves del Frente de Juventudes, col·laboraven en la recaptació (a base de donacions particulars i institucionals), organització i distribució dels lots. «*El gran signo de caridad cristiana y del celo falangista y sindical por los productores presidió esta gran obra social que, renovada cada año, lleva a los hogares necesitados la asistencia y la seguridad de que no son descuidados.*», deia la premsa sindical falangista el desembre de 1950, quan es van repartir unes 30 tones d'aliments, per valor de 300.000 ptes., en un magnífic acte a la Escuela «Ángel Montesinos», que tenia més de caritat pública que no pas de veritable justícia social.⁴³

Al costat de les funcions polítiques d'enquadrament dels obrers i de control de la mà d'obra, el Sindicat Vertical falangista va assumir una funció assistencial, d'amplis objectius i de límits inicialment bastant imprecisos. Encara que les consecucions en

---

⁴¹ *La Mañana*, 19-7-1940.

⁴² «Parte mensual de Diciembre de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

⁴³ «La gran obra social del aguinaldo», *Tarea*, num. 6, II época, desembre 1950.

matèria assistencial de la OSE van estar lluny de les necessitats reals de la població espanyola de la postguerra i de les declaracions propagandístiques dels seus dirigents, van oferir al règim franquista una eina propagandística de primer ordre, que va posar al servei de la captació de les masses i de generació d'adhesions. A la vegada que li permetia penetrar en diferents àmbits de la vida dels treballadors oferint-li habitatges econòmics, assegurances laborals, assistència mèdica, formació professional, etc., aspectes que eren servits als treballadors empapats sempre d'adoctrinament polític.

Una ordre de 29 de novembre de 1941 va crear la Vicesecretaría Nacional de Obras Sindicales i en ella s'integraren les diverses Obras Sindicales que s'havien anat posant en funcionament entre 1939 i 1940. Va ser a través seu que els Sindicatos van canalitzar la funció assistencial. Per ordre en què van crear-se, aquestes eren la Obra Sindical de *Artesanía* (abril 1939), *Hogar y Arquitectura* (desembre 1939), *Educación y Descanso* (desembre 1939, amb el nom *Alegría y Descanso*), *18 de Julio* (1940), *Colonización* (març 1941), *Formación Profesional* (juny 1941), *Previsión* (agost 1941) i *Cooperación* (setembre 1942).⁴⁴ Cadascuna d'elles tenia una comesa diferent i segons aquesta adquiriren una major o menor importància i presència, destacant les encarregades d'organitzar l'oci dels treballadors, d'oferir-los vivendes protegides i serveis sanitaris.

Com assenyala Carme Molinero, sota el comandament del nou delegat nacional de Sindicatos, Fermín Sanz Orrio, la funció assistencial va rebre molta atenció com a contrapès a la pèrdua de capacitat de control de les relacions laborals, en mans del Ministerio del Trabajo. Sanz Orrio s'allunyava dels objectius prioritaris de l'etapa anterior de Salvador Merino, que havia pretès situar els Sindicats en el centre mateix de la vida econòmica nacional. Ara, es redimensionava la funció assistencial del sindicalisme vertical, curulla de component catòlic i paternalista en perjudici del caràcter nacional i socialitzant del seu predecessor, cada cop més evident i especialment a partir de 1945. Al costat dels objectius d'assegurar la disciplina i la jerarquia entre els obrers, era necessari que l'acció sindical es complementés amb la justícia social. El discurs de Fermín Sanz Orrio s'allunyava de les postures del sindicalisme falangista tot identificant-se de ple amb els objectius polítics del franquisme. Alguns dels canvis operats en el règim franquista en el tomb de 1945 foren recollits en el Estatuto de la Función Asistencial de la OSE, de març

---

⁴⁴ Cfr. SÁNCHEZ, Rosario / NICOLÁS, Mª Encarna: «Sindicalismo vertical franquista: la institucionalización de una antinomia (1939-1977)», art. cit., 1993, pp. 13-17.

de 1946, en què els valors de justícia social en la comunitat nacional eren modificats i es parlava de deure sagrat i de valors ètics de l'assistència social.⁴⁵

El sindicalisme vertical s'havia convertit en una gran maquinària burocràtica, amb un cos funcionari de grans proporcions però amb grans carències d'operativitat i una dèbil presència real en la vida social de moltes capitals de província i gairebé inexistent en els pobles. En aquest marc de lenta edificació institucional de la OSE dels anys 40, i malgrat les seves mancances, va ser la funció assistencial la més visible, la més reconeguda en la seva tasca de pal·liar les misèries de la societat de postguerra.⁴⁶ Efectivament, les jerarquies sindicals reconeixien obertament els rèdits polítics de la tasca assistencial duta a terme per les Obras Sindicales, que esdevingué el principal mecanisme per l'obtenció de consensos des de l'esfera sindical per al règim franquista.⁴⁷ Una vegada va remetre l'ofensiva populista i demagògica de la primera etapa sindicalista que reproduïa fins a la societat els missatges del nacionalsindicalisme, la premsa lleidatana reflectia aquesta priorització de la funció assistencial, que sempre anava de la mà d'una forta càrrega propagandística.

8.3.1. La Obra Sindical del Hogar y Arquitectura.

La Obra Sindical del Hogar y Arquitectura va ser creada el desembre de 1939 i es va constituir el 1940. La seva funció bàsica era proporcionar vivendes protegides barates a les classes socials més modestes. La OS del Hogar no construïa directament els habitatges, sinó que s'encarregava de construir les promocions de l'Instituto Nacional de la Vivienda, creat l'abril de 1939. La manca d'habitatges era molt gran a tot Espanya, un problema endèmic que perdurà fins a finals dels anys 50, mentre que la major part dels disponibles presentaven un estat lamentable. A Lleida els efectes dels bombardeigs de la guerra van afectar bona part de la ciutat i van ser visibles durant una bona colla d'anys. L'agost de 1938, quan la ciutat encara es trobava partida pel front bèl·lic, l'alcalde de la ciutat, Valentín Martín, constatava aquesta situació en un informe:

⁴⁵ MOLINERO, Carme: *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Madrid, Cáteda, 2005, pp. 131-135.

⁴⁶ BABIANO, José: «¿Un aparato fundamental para el control de la mano de obra?...», art. cit., 1998.

⁴⁷ «La actividad asistencial es la más “arrolladoramente simpática. Cala pronto en el ánimo de los productores y su rentabilidad político-social es a corto plazo”.» Citat per MOLINERO, Carme: *La captación de las masas...*, op. cit., pp. 127, 135.

«Los dos bombardeos llevados a cabo por la aviación nacional el 2 de Noviembre y 27 de Marzo, ocasionaron grandes destrozos a la población.

El cañoneo sufrido días antes de la liberación y el castigo por las baterías enemigas que durante tiempo y casi a diario sufre Lérida, han ocasionado serios destrozos, como la voladura de uno de los puentes originó a las casas vecinas desperfectos de importancia, todo lo cual y para en breve originarán un problema difícil, cual es el de la habitación o vivienda, pues tan pronto los vecinos hoy ausentes se incorporen a Lérida, será necesario proceder al arreglo y acondicionamiento de pisos, faltando sin duda alguna obreros del ramo de la construcción, y material para la cuantía de los que ha de procederse a su reparación.

Este sin duda será uno de los problemas de mayor envergadura a resolver tan pronto Lérida se vea totalmente liberada.»⁴⁸

Ben aviat es pogué veure quanta raó tenia l'informe anterior. Quan s'acabà la guerra i la població retornà lentament a la ciutat, el problema de les destruccions de guerra es féu patent, especialment pel que fa als habitatges. El fet que l'octubre de 1939 Lleida fos *adoptada por el Caudillo* reflectia el penós estat material en què quedà la ciutat després de la guerra. Suposava que l'Estat, a través de l'organisme de Regiones Devastadas, es feia càrrec de la reconstrucció de la ciutat. Però la seva actuació es va demostrar del tot insuficient. Encara que cada consecució fos propagada als quatre vents, amb tota la pompa possible, certament la capacitat d'un Estat autàrquic, que sortia d'una guerra, com era l'espanyol, era molt limitada. Un exemple revelador és el nou pont sobre el riu Segre, l'únic existent en aquells moments per comunicar els dos costats de riu. Havia estat volat pels republicans en retirada, l'abril de 1938, i la reconstrucció no va ser inaugurada fins el mes de maig de 1944, més de cinc anys després d'acabada la guerra. Pel que fa a la disponibilitat d'habitatges en bones condicions, les mancances continuaven. El gener de 1942, el cap provincial de FET y de las JONS, Cándido Sáez de las Moras, enviava un informe a la Secretaría General del Movimiento en què es referia a la realitat tan deplorable de la ciutat:

«Posiblemente es Lérida la Capital de España que a consecuencia de la guerra tiene planteado el problema de la vivienda de un modo más grave y angustioso.

Son muchísimas las viviendas afectadas por la guerra, que, a pesar de no reunir condiciones para ello, están habitadas; llegando, en algunos casos, a cobijarse más de una familia en viviendas antihigiénicas y medio derribadas.

En números redondos se calcula en 2.000 el número de viviendas que hace falta en Lérida para medio resolver el problema.»⁴⁹

La OS del Hogar y Arquitectura havia de construir habitatges pels productors d'acord amb les seves possibilitats econòmiques. El primer grup de vivendes protegides

⁴⁸ Informe de la comissió gestora municipal responent un qüestionari del Govern Civil adreçat a tots els ajuntaments de la part ocupada de la província, agost 1938. AHL, FGC, Secció Administració Local, c. 191.

⁴⁹ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 95, 30-1-1942.

que es va construir i acabar va ser el «Ramón y Cajal», situat a les immediacions del Seminari nou. Es tractava de quatre blocs de setze pisos cadascun, en total 64 habitatges. Costaven entre 34.000 i 37.000 pessetes, que els beneficiaris podien amortitzar en quaranta anys. El reglament de funcionament del grup de vivendes establí diverses jerarquies (Jefe de Grupo, Secretario y Administrador), el nomenament dels quals venien donats per la prefectura provincial de la OS Hogar y Arquitectura i, per ocupar-los, era condició indispensable ser militant de FET y de las JONS, «*sin nota desfavorable en su expediente personal*».⁵⁰ En un altre lloc s'especificava entre les atribucions del Jefe de Grupo les d'imposar les sancions previstes en el reglament, així com «*mantener e inculcar en todos los beneficiarios el estilo y el modo de ser nuestro Movimiento*».⁵¹ L'acte de lliurament de les vivendes «Ramón y Cajal» va tenir lloc el 18 de juliol de 1944, el dia de la Fiesta de Exaltación del Trabajo. Els actes programats per aquell dia tingueren lloc al pati central del grup de vivendes protegides. Era un motiu de desplegament de tots els ressorts propagandístics del règim i dels sindicats. El Vicesecretario de Ordenación Económica, José Mª Sarrate, dedicà les seves paraules a repassar els grups d'habitatges que en aquells moments estaven en procés de construcció i a presentar-ho com la solució ràpida i eficaç a un dels problemes més greus del moment. El delegat provincial de Sindicatos, Juan Montseny, va insistir en la tasca de l'Estat Nacionalsindicalista, a través dels sindicats i les seves obres socials, en la reconstrucció nacional d'Espanya.⁵²

Els grups de vivendes que la Obra Sindical del Hogar y Arquitectura estava aleshores construït o estaven ja projectats i aprovats, segons els discursos dels jerarques sindicals, eren el «Ruiz de Alda» i «José Antonio» a Lleida, el «Javier Montseny» i el grup d'empresa «Hermanos González» a Mollerussa, el «Cava de Llano» a Bell-lloch i el «José Sanmiguel» a la Seu d'Urgell. Record dels màrtirs falangistes nacionals i lleidatans per denominar les diverses realitzacions de la Obra. Tanmateix, el ritme de les construccions devia anar molt lent. Així ho reconeixia un informe mensual de la Falange lleidatana, que atribuïa aquest lent ritme de construcció al «*escaso material suministrado*».⁵³ El maig de 1946, en el primer número de la revista mensual *Tarea* editada per la delegació provincial

⁵⁰ *Reglamento del Grupo de Viviendas Protegidas "Ramon y Cajal" de Lérida*. Imprenta Coca, Lleida, 1944.

⁵¹ *Reglamento del Grupo de Viviendas Protegidas "Ruiz de Alda" de Lérida*. Imprenta Coca, Lleida, 1945.

⁵² «Lérida celebró solemnemente la histórica fecha del 18 de julio – Entrega de viviendas protegidas, por la Obra Sindical del Hogar», *La Mañana*, 19-7-1944; «Hacer a los obreros propietarios de su hogar, empeño de la Organización Sindical», *Tarea*, núm. 9, II època, maig 1951.

⁵³ «Informe mensual del mes de Julio de 1945», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 174.

de Sindicatos, s'informava que continuaven en construcció els grups «Ruiz de Alda» a Lleida amb 100 habitatges, el «Javier Montseny» a Mollerussa amb 52 vivendes, el «Cava de Llano» a Bell-lloch amb 26 vivendes, l'«Onésimo Redondo» a la Granadella amb 44 habitatges i el «José Sanmiguel» a la Seu d'Urgell amb 42 vivendes.⁵⁴ En els dos anys anteriors només s'havia construït el grup «General Mola», destinat a les famílies dels comandaments i oficials militars de la guarnició a la ciutat, set blocs pels oficials i deu vivendes tipus xalet pels comandaments, situats al costat de la Ciutat Militar.⁵⁵

El grup «Ruiz de Alda», de cent vivendes, al barri de la Mariola de Lleida, va ser inaugurat el 18 de juliol de 1947.⁵⁶ Per la seva part, els 42 habitatges del grup «José Sanmiguel» de la Seu d'Urgell no van ser inaugurats fins la Fiesta de la Exaltación del Trabajo de 1950. Amb aquests de la Seu d'Urgell eren 235 els habitatges que la OS Hogar y Arquitectura havia construït en tota la província i lliurat als beneficiaris fins aquell any; n'hi havia 297 més en construcció i 238 en projecte o avantprojecte.⁵⁷

Amb deu anys de funcionament, la OS del Hogar no havia lliurat ni tres-centes vivendes als treballadors. Val a dir, però, que durant els anys 50 la construcció d'habitatges de la Obra Sindical es multiplicà. El mes de març de 1959, amb motiu del número 100 de la revista *Tarea*, un reportatge repassava tota l'actuació de l'Obra Sindical a la província des dels seus inicis. Fins aquell moment s'havien construït i lliurat 1.554 vivendes, 427 estaven en construcció i 159 en fase de projecte per començar aquell any i acabar l'any vinent. De manera que s'esperava que a finals de 1960 fossin 2.290 els habitatges construïts per la OS del Hogar i entregats als productors. S'oferia un quadre estadístic de l'evolució de la construcció de vivendes per part de la Obra Sindical a la província de Lleida, que reproduïm al quadre 8.5. El reportatge es completava amb fotografies del grup «José Antonio» de Lleida, el grup «José Torregasa» de Solsona, els grups de Mollerussa i de Torres de Segre; també fotografies dels sortejos públics i de diversos actes d'entrega dels pisos. Calia fer sortejos públics perquè, òbviament, la demanda d'habitatges protegits superava amb escreix l'oferta. Això sí, es deia que «*de las numerosas actividades que desarrolla la Organización Sindical, ninguna de tan espectacular, visible y eficaz como la*

---

⁵⁴ «Vicesecretaría Provincial de Obras Sindicales. Noticiario», *Tarea*, núm. 1, maig 1946.

⁵⁵ «La Obra Sindical del Hogar y Arquitectura en nuestra provincia», *Tarea*, núm. 3, juliol 1946.

⁵⁶ «Conmemoración del 18 de Julio en Lérida – Fue inaugurado el grup de viviendas “Ruiz de Alda” de la Obra Sindical del Hogar», *La Mañana*, 19-7-1947.

⁵⁷ «Viviendas para Seo de Urgel», *Tarea*, núm. 1, II època, juliol 1950.

*edificación de viviendas. En nuestra Provincia, la Obra Sindical del Hogar ha construído más pisos para productores que todas las demás organizaciones similares juntas».*⁵⁸

Quadre 8.5. Habitatges construïts a Lleida per la OS del Hogar, 1940 -[...] 1960.									
Any	1941	1942	1943	1944	1945	1957	1958	1959	1960
Total viviendas construïdes (acumulat)	0	64	236	277	283	1.554	1.704	2.131	2.290

Font: *Tarea*, núm. 100, II època, març 1959.⁵⁹

Malgrat els esforços de la propaganda oficial per presentar cada 18 de juliol les realitzacions d'aquesta Obra Sindical com grans avenços en la solució dels problemes de vivenda, les dades mostren la insuficiència de la seva acció, així com una lentitud exasperant. Les xifres posen de manifest la inexistència d'una política d'habitatge decidida per part del règim franquista per solucionar el greu problema a Espanya. Anava poc més enllà de la retòrica i la demagògia nacionalsindicalista, per la poca disponibilitat de recursos tant de la OS del Hogar com del Intituto Nacional de la Vivienda durant tots els anys 40 i bona part dels 50. Només a partir de mitjans de la dècada dels 50, s'observa una acceleració en la construcció de cases per als obrers. Malgrat totes aquestes limitacions, i lluny de cobrir les necessitats de la societat espanyola de postguerra, l'OS del Hogar es va convertir amb els anys en una peça emblemàtica de la OSE i la seva activitat va oferir una indubtable rendibilitat política ja que va ser presentada i magnificada, amb molt populisme i demagògia, com una manifestació de la preocupació social del règim

8.3.2. La Obra Sindical Educación y Descanso.

Si la Obra Sindical del Hogar y Arquitectura va ser un important instrument de propaganda per la política social franquista en la voluntat de generar adhesions al voltant del règim, l'altra de les Obres Sindicals que va gaudir d'una major presència en la societat i acceptació per part de la població va ser la de Educación y Descanso. Ja el 1939 algunes delegacions sindicals, de forma espontània, organitzaren les «Horas libres del productor» i el desembre de 1939 es creà la Obra Nacional Alegría y Descanso, que després es passà a

⁵⁸ «En las viviendas construïdas en Lérida por la Organización Sindical podría instalarse una población mucho mayor que la de Tárrega», reportatge sobre la OS del Hogar, *Tarea*, núm. 100, II època, març 1959.

⁵⁹ El salt cronològic entre 1945 i 1957 és important i, malauradament, no tenim dades d'aquests anys. Segons Carme Molinero, que reproduïx dades d'Agustín Cotorruelo, a Lleida l'OS del Hogar havia construït fins el 1956 un total de 1.462 vivendes. Cfr. MOLINERO, Carme: *La captación de las masas...*, op. cit., 2005, p. 141.

denominar OS Educación y Descanso. Prenia per model la institució alemanya *Kraft durch Freude* («Força per l'Alegria») i el *Dopolavoro* italià, que tenien per finalitat l'organització d'activitats culturals i recreatives pels treballadors i les seves famílies, la nacionalització de les masses a través de l'organització del temps lliure, entre altres mecanismes capil·lars de penetració social.⁶⁰ El 1938 va circular per l'Espanya nacional el llibre propagandístic *La Obra Nacional «Dopolavoro» (Postrabajo) en Italia* editat a Roma per la Società Editrice di Novissima.⁶¹ L'objectiu de la OS Educación y Descanso era l'organització de l'oci dels productors tot procurant «*la formación espiritual, cultural y física y la elevación del nivel de vida de los sindicatos de la CNS como asimismo proporcionarles entretenimientos y descanso educativo*».⁶² El *Fuero del Trabajo*, en l'apartat II-6, especificava que els treballadors, a més de les merescudes vacances anuals retribuïdes, havien de tenir en les hores lliures i en els esbarjos accés al «*disfrute de todos los bienes de la cultura, la alegría, la milicia, la salud y el deporte*».

L'àmplia diversitat d'activitats que oferia la OS Educación y Descanso als treballadors era agrupada en quatre departaments: *Albergues y Residencias*, *Cultura y Arte*, *Deportes* i *Viajes y Excursiones*. La primera d'aquestes seccions oferia estades d'una o dues setmanes, principalment a l'estiu, en albergs de platja o muntanya a preus accessibles pels treballadors modestos. Existia una xarxa d'albergs i residències (masculines i femenines) que acollien els treballadors en vacances, disponibilitat que, segons informacions falangistes, era insuficient per la demanda que hi havia; la prova d'això era que molts interessats havien d'inscriure's amb un any d'antelació. No disposem de dades quantitatives però sembla més sensat pensar que en aquells anys de penúries de tota mena no era una qüestió de sobredemanda sinó de limitadíssima disponibilitat de places. El 1946, les residències assignades als treballadors lleidatans havien estat les de Roses, Sant Feliu de Guíxols, Vilanova i la Geltrú i Palma de Mallorca. Al treballador li costava cinc pessetes diàries la manutenció i l'estada, i en el desplaçament en tren o autocar gaudia d'un

---

⁶⁰ La profunda incidència de la Opera Nazionale Dopolavoro en la societat italiana va ser estudiada per GRAZIA, Victoria de: *Consenso e cultura di massa nell'Italia fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1981. És interessant l'article de RIDOLFI, Maurizio: «Asociacionismo, mundo del trabajo y culturas populares en la Italia fascista», *Alcores*, núm. 6, 2008, pp. 21-44, on planteja la rivalitat entre el Dopolavoro feixista i l'Acció Catòlica italiana.

⁶¹ En perspectiva comparada és interessant l'article de LÓPEZ GALLEGOS, Mª Silvia: «El control del ocio en Italia y España: de la Opera Nazionale Dopolavoro a la Obra Sindical de Educación y Descanso», *Investigaciones Históricas: Época moderna y contemporánea*, núm. 24, 2004, pp. 215-236.

⁶² Circular de creació, el 14-12-1939, citada per MOLINERO, Carme: *La captación de las masas...*, op. cit., 2005, p. 144.

descompte del 55% del preu del bitllet.⁶³ La manca d'oferta devia privilegiar els afiliats a la Falange i els seus familiars com els principals beneficiaris d'aquestes activitats.

La secció de *Cultura y Arte* pretenia oferir una sèrie d'activitats culturals perquè el treballador pogués revaloritzar la seva formació i gaudir de les arts. A Lleida, *Educación y Descanso* donava classes de cultura general i art, idiomes, solfeig i instruments, de cant, de «*corte y confección*», etc. També disposava de biblioteques estables i algunes d'itinerants, que anaven pels pobles de la província. El 1942 va ser inaugurat a Lleida el cine Capitolio que, setmanalment, oferia sessions populars a 0,60 ptes. als afiliats a l'Obra, amb gran concurrència de famílies senceres.⁶⁴ Des d'*Educación y Descanso* es fomentava l'organització de grups folklòrics de balls i danses tradicionals, *coros y danzas*, bandes musicals, orquestres, rondalles, masses corals, *cuadros* artístics, etc. Totes les activitats recreatives que subsistiren a la guerra van ser obligades a integrar-se a FET y de las JONS a través de l'Obra. Al marge de l'Església o del Movimiento va desaparèixer tota activitat associativa de caire recreatiu, tenallada per una legislació ben restrictiva.⁶⁵ Sota el patrocini de *Educación y Descanso* s'impulsaven activitats tradicionals, com la ballada de sardanes o la cantada de caramelles, per Pasqua, ara despullades de qualsevol to reivindicatiu, irònic o crític amb les autoritats i les circumstàncies polítiques que havien tingut fins aleshores.⁶⁶ A Cervera, un nombrós grup d'afiliats a *Educación y Descanso* representava el tradicional drama de la Passió, a la qual la mateixa Obra hi portava autocars amb treballadors de la comarca.⁶⁷

Moltes de les activitats lúdiques, artístiques i culturals que oferia la Obra es realitzaven als *Hogares del Productor*, centres de reunió i recreatius. Aquests espais, on els treballadors rebien una formació política, social i cultural en clau falangista, havien d'esdevenir veritables espais de sociabilitat, com abans ho havien estat els centres de

⁶³ «Vicesecretaría provincial de Obras Sindicales», *Tarea*, núm. 3, juliol 1946; «Educación y Descanso, una Obra Sindical al servicio del esparcimiento del productor», *Tarea*, núm. 7, novembre-desembre 1946.

⁶⁴ «Sindicatos. Obra Sindical Educación y Descanso», *La Mañana*, 13-1-1943.

⁶⁵ MAZA ZORILLA, Elena: «*Panem et circenses*. Cultura asociativa en el franquismo», *Alcores*, núm. 6, 2008, pp. 83-112.

⁶⁶ «Los productores de la Obra Sindical Educación y Descanso han cantado en todos los pueblos de la provincia las "caramellas"», *La Mañana*, 5-5-1943. La crònica deia: «*Las Caramellas han llenado las plazas y los pueblos de nuestra provincia, con sus notas alegres y optimistas que ensalzan el amor y la fe, la belleza y la Primavera*».

⁶⁷ «Sindicatos. Obra Sindical Educación y Descanso», *La Mañana*, 13-1-1943.

republicans, socialistes, comunistes o carlins, poderosos instruments de captació política i presència social.⁶⁸ El model italià de la *casa littoria* o *casa del dopolavoro* a cada poble era també ben present. A la província lleidatana, el 1943, encara en funcionaven pocs, d'*Hogares*, només quatre: un a Cervera, un a Guissona, un a Ponts (que es reformarà i s'ampliarà el 1948⁶⁹) i un a la capital. En el de la capital, situat al carrer Sant Anastasi núm. 14, hi havia un billar, un tenis taula, uns taulers d'escacs, diversos departaments per les reunions de les seccions i s'hi cursaven, en aules especials, classes de música instrumental.⁷⁰ Tanmateix, el 1946 en funcionaven ja 23. En no pocs casos, els edificis confiscats a les organitzacions obreres o antics partits polítics ara acollien els *Hogares de Educación y Descanso*, la qual cosa provocava reticències per part dels obrers a freqüentar-los o a participar de les seves activitats. A Tremp, l'edifici de l'antiga societat «La Lira» ara havia estat convertit en *Hogar del Productor*,⁷¹ com havia passat amb el Foment Junedenc de Juneda o L'Amistat de Mollerussa.⁷² En altres casos, els menys, eren construïts de nova planta. És el cas dels *Hogares* d'Albatàrrec, l'Albagés, Almatret, Puigverd de Lleida, Artesa de Lleida, Sarroca, etc. El d'Albatàrrec disposava de jardí, sala de jocs, sala de cafè i tertúlia, oficines, biblioteca, sala de representacions i festes amb un magnífic escenari, dotze llotges i 224 butaques i sala de jocs. Per la seva construcció el Plan Asistencial havia aportat 100.000 ptes. i els treballadors del poble havien aportat el valor dels terrenys i unes 70.000 ptes. en metàl·lic i jornals. Segons es desprèn de la documentació de la delegació provincial de Sindicatos, el grup d'empresa de la Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos d'Albatàrrec es comprometia a retornar el préstam de 100.000 ptes., sense interessos, en un termini màxim de 10 anys des que s'hagués acabat l'obra.⁷³ Assegurava el cronista de la inauguració que els obrers d'Albatàrrec «*tienen un hermoso edificio del que se enorgullecen más legítimamente porque lo levantaron con su propio esfuerzo, y que ha tenido la virtud de acabar con todos los recelos, tan frecuentes y*

---

⁶⁸ MOLINERO, Carme: *La captación de las masas...*, op. cit., 2005, pp. 147-148.

⁶⁹ L'expedient de la reforma i ampliació del *Hogar del Productor* de Ponts a AHL, Fons AISS, c. 1205.

⁷⁰ «Sindicatos. Obra Sindical Educación y Descanso», *La Mañana*, 13-1-1943.

⁷¹ El 1942, l'edifici de la societat trempolina La Lira havia estat demanat sense èxit per la prefectura local i provincial de FET y de las JONS per a destinar-lo als usos del Frente de Juventudes. (AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 95, 17-6-1942). Va ser el Grupo de Empresa de la Cooperativa del Campo de Tremp y su Comarca, que es va fer amb els actius i passius de la Sociedad Cultural y Recreativa La Lira el 14-12-1943 i hi va inaugurar el *Hogar* el següent 1-4-44. (*Tarea*, núm. 4, agost 1946)

⁷² «Numerosas realizaciones por las diversas Obras Sindicales», *La Mañana*, 18-7-1950.

⁷³ AHL, Fons AISS, c. 1205. Entre la documentació hi ha una còpia del projecte arquitectònic del *Hogar del Productor* d'Albatàrrec.

sensibles en los pueblos, y apretar a todos estos cordiales campesinos dentro de la Organización Sindical».⁷⁴ Igualment, l'*Hogar* d'Artesa de Lleida construït per la OS del Hogar y Arquitectura i inaugurat el 1951, era qualificat per la premsa falangista de magnífic i es deia que «*viene a cumplir un importante fin de asistencia al productor modesto en cumplimiento de aquella norma programática del Fuero del Trabajo de velar por el esparcimiento del productor en sus horas libres*». Molts d'aquests *Hogares* es convertien en els únics centres recreatius del poble, ja que reunien unes condicions que molts altres espais no podien, de manera que esdevenien una eina important de captació de masses entre una població que responia millor a aquest tipus d'estímuls, no sempre ni necessàriament ideologitzats, que a altres manifestament polititzats. A més a més, pel règim suposava una magnífica ocasió per recordar la seva demagògica preocupació per la justícia social i el desenvolupament del camp:

«He aquí un nuevo Hogar que viene a incorporarse a la lista de construcciones que la Organización Sindical con su Plan Asistencial lleva a todos los pueblos de nuestra provincia dando satisfacción a sus necesidades, aun aquellas que sin tener carácter de perentoriedad son esenciales para el desarrollo normal de un pueblo que trabaja y labora por el engrandecimiento de su economía en la más perfecta paz y unión.»⁷⁵

El règim franquista fomentava, a través de diverses organitzacions del Partit Únic, la pràctica esportiva entre els espanyols. El Frente de Juventudes i el SEU organitzava les activitats esportives entre els joves i estudiants. Les noies i dones eren animades a practicar algun esport a través de la Sección Femenina. A través dels Sindicats, i en concret de la secció de *Deportes* de la OS Educación y Descanso, s'incentivava la pràctica dels esports entre els obrers. Atletisme, ciclisme i futbol eren els esports més populars en la societat de postguerra i els que reunien un major volum de participants. Altres esports que també es practicaven sota la tutela de Educación y Descanso eren el bàsquet, la natació, el tennis taula, el frontó o els escacs. El Centro Atlético de Lérida, que recollia tots els grups atlètics que funcionaven en la ciutat, va ser creat el 1942 i depenia directament de la secció de *Deportes* de l'Obra Sindical. Promocionava la pràctica atlètica entre els joves obrers de la ciutat i la província, creant diversos premis a la constància.⁷⁶ L'Obra potencià el ciclisme, organitzà nombroses curses d'un dia en carretera (Lleida-Tarragona-Lleida, Lleida-

⁷⁴ «Pruebas de la fecundidad sindical en el 18 de Julio», *La Mañana*, 17-7-1949.

⁷⁵ «Se construye en Artesa de Lérida un magnífico Hogar del Productor», *Tarea*, núm. 1, II època, 18-7-1950.

⁷⁶ «Noticario de Educación y Descanso», *La Mañana*, 18-4-1943.

Massalcoreig-Lleida, etc.), trofeus ciclistes en velòdrom, així com la Vuelta Ciclista a la Provincia, en sis etapes, des de l'any 1942. Fins i tot, Educación y Descanso proporcionava bicicletes a preus reduïts i en pagament a terminis als treballadors que en necessitessin com a eina de treball. Amb tot, el futbol era l'esport amb major atracció. El 1943 funcionaven a la província 22 equips amateurs adscrits a Educación y Descanso, que competien en els diversos campionats existents, locals, comarcals o provincials.⁷⁷

Els festivals esportius eren grans demostracions de la vitalitat del règim. En la programació de les festes assenyalades, al costat dels actes oficials (recepcions, desfilades) i lúdics (balls, cine gratuït), hi figuraven les competicions esportives. En el marc de la Fiesta de Exaltación del Trabajo, el 18 de juliol, s'organitzaven cada any festivals esportius amb activitats diverses. El 1939, a la tarda i al Camp Escolar, s'organitzaren diversos partits de futbol que enfrontaren els equips de les Organitzacions Juvenils contra el de la CNS i el del SEU contra una selecció de joves soldats i militars destacats a la ciutat.⁷⁸ El 1943 la OS Educación y Descanso organitzà un programa complet amb motiu de la Fiesta de Exaltación del Trabajo. La vigília, a la nit i al Camp d'Esports, una revetlla amb dues orquestres. El 18 de juliol, sessions gratuïtes de cinema a les sales de cine i al Frontó lleidatà. A la tarda, al Camp d'Esports de FET y de las JONS, l'oferta era esportiva: desfilada d'atletes, partit de futbol entre el C.D. Juneda i el C.D. Imperial de Lleida, competició de natació entre el C.N. Cervera i el C.N. Lérida, torneig de bàsquet entre els equips dels Bólidis, Tritones y Cervantes i diverses curses ciclistes per equips i individuals. A la nit, espectacular castell de focs i revetlla popular a la Avenida del Caudillo, inclosa una audició de sardanes. La crònica del dia després reflectia un èxit absolut de participació de la població, en tots els actes, però especialment en els esportius, en què les grades del Camp d'Esports s'havien omplert fins la bandera.⁷⁹ Les activitats esportives del 18 de juliol de 1946, amb una gran assistència de públic, motivaren articles a la premsa lleidatana sobre l'esplendor de l'esport lleidatà. La publicació mensual dels Sindicatos, *Tarea*, el presentava com una demostració palpable del «*gran potencial deportivo alcanzado por la Obra en nuestra Provincia*». A *La Mañana* no s'estalviaven elogis de la tasca realitzada pel Frente de Juventudes i Educación y Descanso en la promoció de l'esport:

---

⁷⁷ «Sindicatos. Obra Sindical Educación y Descanso», *La Mañana*, 13-1-1943.

⁷⁸ «La histórica fecha de ayer», *La Mañana*, 19-7-1939.

⁷⁹ «La Fiesta Nacional de Exaltación del Trabajo», *La Mañana*, 17-7-1943.

«A nadie se le escapa que el deporte se va imponiendo en nuestra juventud. Cada día es mayor el número de practicantes en sus diversas modalidades. [...] La juventud se va dando cuenta que un cuerpo sano, producto de una educación física bien organizada, le reservará fuerzas para esperar con optimismo y resolver con más posibilidades de éxito, los problemas que su futuro le plantee».⁸⁰

Probablement l'èxit d'aquell any va animar Educación y Descanso a organitzar a Lleida la I Semana del Productor el juliol de 1947. Les competicions esportives de futbol, bàsquet, escacs, atletisme, ciclisme o tenis taula van començar el dissabte 12 de juliol i se celebraven en diferents espais esportius de la ciutat: el camp de la carretera de Corbins (futbol), el Frontó Cervantes, el cafè bar Rialto (escacs), però sobretot el complex del Camp d'Esports (ciclisme, futbol, tenis taula, bàsquet). L'horari, els dies laborals, era a partir de les 7 de la tarda, mentre que els festius incloïen activitats al llarg de la jornada. També s'oferien activitats complementàries com sardanes, festivals infantils pels fills dels treballadors o sessions de cinema gratuïtes. El dia de la Fiesta de Exaltación amb tot un seguit de propostes lúdiques posava el colofó a la setmana, es disputaven les finals esportives i les autoritats concedien els trofeus als guanyadors.⁸¹

Qüestió important eren les infraestructures esportives necessàries perquè els afiliats a Educación y Descanso poguessin practicar els esports. Hem dit que a Lleida el complex del Camp d'Esports concentrava bona part de les pràctica esportiva dels treballadors. Situat a la carretera d'Osca, es tractava del major complex esportiu de la ciutat, construït per Joventut Republicana de Lleida i inaugurat el 1919. Disposava de camp de futbol, piscina esportiva, velòdrom, sanatori, camp de tir, frontó, pistes de tennis i de patinatge i un espai reservat pels jocs d'infants. Després de la guerra, i desapareguda la Joventut Republicana de Lleida, el Camp d'Esports va ser afectat per la llei de Responsabilidades Polítiques i expropiat, fent-ne ús la Falange des del primer moment, a través de la delegació de Deportes, del Frente de Juventudes o de la OS Educación y Descanso. Hi jugava el Club Deportivo Leridano, l'equip de futbol vinculat a FET y de las JONS. Fins que el 1949 va ser adquirit per l'Ajuntament de Lleida, que el cedí en usdefruit a la Falange dos anys després.

En altres casos, calia construir les instal·lacions esportives. La OS Educación y Descanso, per mitjà de la OS Hogar y Arquitectura, va construir en la província alguns recintes esportius, dotats de camp de futbol, pistes d'atletisme, de bàsquet i piscines. El

---

⁸⁰ «Los deportes en Educación y Descanso», *Tarea*, núm. 3, juliol 1946; «Los deportes. Aspecto deportivo de la capital», *La Mañana*, 19-7-1946.

⁸¹ «Con brillantes actos va a celebrarse en Lérida la I Semana del Productor», *La Mañana*, 11-7-1947; «Brillante colofón de la Semana del Productor», *La Mañana*, 19-7-1947.

setembre de 1944 s'inaugurava el d'Agramunt, i en els anys successius els de Tàrraga (1946), Mollerussa (1949), Sant Martí de Maldà (1950), Cervera (1950), les Borges Blanques (1950) i Ivars d'Urgell (1951). Se solien inaugurar per la Fiesta de Exaltación del Trabajo, i a la premsa sindical eren presentats com magnífiques consecucions de la OSE. Referint-se als camps d'esports de Cervera i les Borges Blanques, es deia tot recordant les missions assistencials de la OSE:

«He aquí dos nuevas realidades que la Organización Sindical ofrece a los productores de nuestra provincia para su esparcimiento y educación física en cumplimiento de su misión asistencial y que a ritmo acelerado está llevando a la práctica bajo las consignas y el espíritu del Movimiento plasmado en la Revolución Nacional-Sindicalista».⁸²

Finalment, la secció de *Viajes y Excursiones* organitzava sortides, excursions i visites pels afiliats a Educación y Descanso. «*Uno de los lemas fundamentales de la Obra es el de enseñar a conocer España a los productores con viajes a las bellezas arquitectónicas y naturales de nuestra Patria*». Aquest era l'objectiu principal de la secció, al costat de facilitar als treballadors possibilitats d'oci. El juliol de 1940 s'organitzà el desplaçament a la concentració nacional d'obriers que tingué lloc al Pilar de Saragossa, i durant tot l'estiu les sortides dominicals a la platja, a Tarragona. Aquesta darrera va ser una activitat que s'anà programant tots els anys per l'èxit entre la població lleidatana, que a l'estiu desitjava passar un dia en família al mar. Es visitaven els monestirs de Poblet o de Montserrat, dues obres emblemàtiques del patrimoni històric religiós català. Aprofitant competicions esportives nacionals, o actes polítics de masses, se solia organitzar viatges a Madrid. S'organitzaven excursions a les Falles de València, a Santiago de Compostel·la, o a Alacant, on es visitava la casa-presó on va estar José Antonio Primo de Rivera.⁸³ Fins i tot, s'organitzaven viatges a l'estranger, a Anglaterra, Alemanya, França, Itàlia o Portugal. La premsa sindical publicava fotografies dels viatges i excursions que es realitzaven, aprofitant per publicitar l'Obra.⁸⁴ Moltes de les sortides programades de seguit quedaven plenes per la limitada disponibilitat de places. Aquest fet, entre la necessitat i la virtut, sempre era presentat com la mostra de l'èxit que tenien entre els treballadors les propostes de Educación y Descanso, i la causa d'aquest èxit, segons la premsa sindicalista, era «la

⁸² «Inauguración del Campo de Deportes de Educación y Descanso en Agramunt», *La Mañana*, 22-9-1944; «Pruebas de la fecundidad sindical en el 18 de Julio», *La Mañana*, 17-7-1949; «Dos nuevos Campos de Deportes serán inaugurados hoy 18 de Julio», *Tarea*, núm. 1, II època, 18-7-1950.

⁸³ *La Mañana*, 6-11-1943, 13-11-1943.

⁸⁴ «El mundo al alcance del trabajador», *Tarea*, núm. 100, II època, març 1959.

*rebaja del 55 por 100 sobre el billete normal a los excursionistas, además de encontrar también facilidades en el alojamiento y descuento en todos los hoteles y pensiones».*⁸⁵

No obstant això, les circumstàncies de postguerra feien que els recursos disponibles fossin molt limitats i que no es poguessin portar a terme totes les activitats i viatges desitjats, cosa que obligava sovint «a prescindir de un medio de captación que se había revelado como sumamente eficaz».⁸⁶ La OS Educación y Descanso, amb tota la seva variada gamma de serveis, va proporcionar a la Falange una eina d'atracció de les masses treballadores i va permetre materialitzar algunes de les preocupacions socials del règim vers els obrers. Les activitats esportives foren les que mobilitzaren un major volum de persones, per la difusió de l'esport com a forma d'oci de masses entre la població. Menys, probablement, mobilitzaren les activitats culturals; si bé seria injust no reconèixer que en alguns pobles els *Hogares del Productor* esdevingueren el centre recreatiu per excel·lència. Però, sobretot, Educación y Descanso li va oferir al règim un instrument propagandístic de primera magnitud, perquè la seva incidència real va ser relativa, en tot cas lluny del model *dopolavoristico* italià, que el 1937 superava els tres milions d'afiliats. A finals de 1946, a la província de Lleida hi havia 12.326 treballadors inscrits a la OS Educación y Descanso, un percentatge baix de la totalitat obrera de la província, si bé és cert que dels beneficis en gaudien tota la família.⁸⁷

8.3.3. Sanitat, formació i previsió en els Sindicatos.

Proporcionar assistència mèdica i farmacèutica a les classes modestes mitjançant el pagament d'una quota mensual era la missió fonamental de la Obra Sindical 18 de Julio. «*La Obra Sindical 18 de Julio es, ni más ni menos, que la garantía al productor en caso de enfermedad de una asistencia médico-quirúrgica completa y perfecta.*» Es presentava com un desig nacionalsindicalista oferir la sanitat com una funció social, per la implicació social que suposava la baixa laboral del treballador. «*Es criterio Nacionalsindicalista llegar a la prestación gratuita de todos los servicios sanitarios; para que esto no sea una utopía partiremos de la cuota única.*» Hi havia dos tipus de quota mensual, la individual de sis

⁸⁵ «Sindicatos. Obra Sindical Educación y Descanso», *La Mañana*, 13-1-1943.

⁸⁶ «Parte quincenal de 15-31 de Julio de 1940» i «Parte mensual de Agosto de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

⁸⁷ «Educación y Descanso. Una Obra Sindical al servicio del esparcimiento del productor», *Tarea*, núm. 7, novembre-desembre 1946.

pessetes i la familiar de dotze pessetes.⁸⁸ Progressivament s'anà substituïnt per una quota proporcional al sou que es cobrava, segons els convenis del Sindicat econòmic respectiu.

Es tractava d'una necessitat dels treballadors, que fins aleshores restaven força desprotegits davant la malaltia. Creada l'Obra el 1940, les seves funcions es van veure ampliades per la llei de 1942 que introduí el Seguro Obligatorio de Enfermedad, quan li va ser assignada la prestació dels serveis sanitaris de la Seguretat Social. A Lleida, va començar el seu funcionament l'1 de maig de 1943. El funcionament de l'Obra s'estructurava en l'assistència domiciliària, la consulta de medicina general i les especialitats. El treballador rebia gratuïtament la visita del metge, general o especialista, els productes farmacològics, i en cas necessari l'operació i la hospitalització.

«Todo esto, que podría parecer un reclamo publicitario no es más que la consecuencia de considerar al productor español como un soldado del trabajo, al que el Estado tiene el deber de proteger tanto cuando goza de la plenitud de sus facultades físicas como cuando sufre alguna dolencia».⁸⁹

A Lleida el quadre facultatiu de la OS 18 de Julio era format pel doctor José Bureu Baqué, a càrrec del qual estava la consulta de medicina general i les visites domiciliàries. Bureu Baqué, el març de 1946, va ser nomenat delegat provincial de Sanitat de FET y de las JONS, càrrec que ocupà fins ben entrats els anys 50. Les especialitats anaven a càrrec dels doctors següents: Vicente Ferrándiz Senate (cirurgia general), Pedro Allende Martínez (Urologia), Antonio R. Serentill Sans (ginecologia), Tomás Infante (pediatria), Pablo Pérez Fornari (oftalmologia), Ramón Martínez Lage (otorrinolaringologia), Lorenzo Díaz Prieto (pulmó i cor), José Mª Buitrón (aparell digestiu), José Mª Porqueras Mayo (dermatologia), Enrique Twose Fontanet (odontologia), Alfonso Franco López (radiologia), mentre que els anàlisis es realitzaven al Instituto Provincial de Sanidad. Alguns d'ells, els doctors Allende i Porqueras, ja havien ostentat càrrecs de delegats provincial de servei a FET y de las JONS; per la seva part, el doctor Franco, era el pare dels germans i influents falangistes Franco de Gaminde. Els internaments es realitzaven a la Clínica de Nuestra Señora del Perpetuo Socorro, contractada per la OS 18 de Julio.⁹⁰ No disposem de dades sobre

---

⁸⁸ Miguel M. Baamonde: «Obra Sindical 18 de Julio», *La Mañana*, 13-4-1943. El doctor Miguel M. Baamonde era el cap provincial de l'OS 18 de Julio.

⁸⁹ Antonio Torrebaddella: «La Obra Sindical 18 de Julio», *Tarea*, núm. 6, octubre 1946.

⁹⁰ *Ibidem*.

l'afiliació a la OS 18 de Julio fins el 1960, quan el desembre eren 2.646 els treballadors que pagaven les seves quotes.⁹¹

En paral·lel a l'assistència sanitària que oferia la OS 18 de Julio als treballadors afiliats, l'agost de 1941 va ser creada la Obra Sindical Previsión Social, que tenia per objectiu principal col·laborar amb l'Instituto Nacional de Previsión i altres organismes oficials per facilitar la implantació i el funcionament eficaç dels diversos règims d'assegurances socials, així com fomentar la creació i tutela de les mutualitats de previsió de sindicats i empreses. El paternalisme autoritari del règim vers els treballadors, amb contingut catòlic i retòrica falangista, quedava de manifest en les paraules que presentaven l'Obra als lectors de la revista sindical lleidatana, el maig de 1946: «*Nuestra Revolución, que hace suyos los principios cristianos que animan al pueblo español, y haciéndose eco de las Encíclicas Pontificias, vela por la seguridad, la salud y el porvenir de aquellos que con su trabajo, contribuyen a fomentar la producción de la Patria, y con ello a engrandecerla*».⁹² L'actuació de l'Obra se centrava principalment en el món rural i la funció dels nombrosos corresponsals locals i comarcals de l'Obra (intermediaris entre el Sindicat i els treballadors) consistia en fer arribar als pobles més petits els beneficis de la legislació social estatal. El 1945, de 320 pobles a la província de Lleida eren 159 els que disposaven d'un corresposal de Previsión (veure Annex 8). L'existència d'assegurances era àmplia: el subsidi familiar, a la vellesa, de viduïtat, de maternitat, de natalitat, d'accidents de treball, de famílies nombroses, etc. Probablement va ser el familiar el més important i del qual se'n van beneficiar més treballadors. A Lleida, la OS Previsión Social va començar a funcionar a principis de 1943, any que va ser implantat el subsidi familiar agrari, el nombre de beneficiaris del qual va anar creixent de forma paulatina. A finals d'aquell 1943 eren 471 els treballadors que es beneficiaven del subsidi familiar, amb un import global de 150.000 ptes.; a finals de 1944, eren 4.986 treballadors, amb 573.588,80 ptes.; a finals de 1945, s'havia doblat a 10.390 treballadors i 7.105.321,60 ptes.; i el juny de 1946 superaven els 11.150 treballadors que cobraven el subsidi familiar agrari a través de la OS Previsión Social.⁹³

⁹¹ «Vicesecretaría Provincial de Obras Sindicales. Memoria Actividades año 1960», AHL, Fons AISS, c. 1205.

⁹² «La Obra Sindical Previsión Social en nuestra provincia», *Tarea*, núm. 1, maig 1946.

⁹³ «La Obra Sindical Previsión Social en nuestra provincia. Pasan de 11.000 los subsidiarios con derecho reconocido», *Tarea*, núm. 2, juny 1946.

La participació de la Organización Sindical Española en el sistema de la Seguridad Social, a través de las OS Previsión Social i 18 de Julio, li oferia una parcel·la de presència social important, i sempre magnificada per la premsa oficial, en la materialització d'una part de les polítiques socials del règim. Unes polítiques socials que, degut a la gran dispersió d'organismes i institucions encarregats de gestionar-les i portar-les a terme, pecaven d'una elevada ineficàcia pràctica.⁹⁴ De totes maneres, resultaven ser importants instruments de propaganda política en mans del règim per apropar-se a les masses, val a dir que amb resultats discutibles; per altra banda, la multiplicació de la xarxa burocràtica sindical permetia col·locar bon nombre de falangistes i crear fidelitats amb el règim a través dels Sindicatos.

La funció principal de la Obra Sindical Formación Profesional era la de formar els futurs joves productors, la creació de centres d'ensenyament professional i la d'oferir preparació i sortides laborals als fills de famílies obreres modestes. A la ciutat de Lleida, des de finals de 1943, va funcionar la Escuela de Artes y Oficios Industriales «Ángel Montesinos». Situada a les aules de l'Escola del Treball, el seu objectiu era el de formar bons aprenents, «*germen de futuros técnicos*». El Director de la Escuela «Ángel Montesinos» era el falangista Manuel Portugués Hernando, que era a la vegada director de l'Escola del Treball. Les vuit hores de classe diàries es dividien en tres de capacitació de cultura general superior i cinc tecnològiques i de l'ofici que havien escollit (o se'ls havia assignat). Al matí, de 9 a 12, els alumnes cursaven les matèries de dibuix, aritmètica, geometria, física i química. L'ensenyança incloïa també la formació de l'esperit, religió i nacional. Un assessor eclesiàstic sindical oferia les classes de fe religiosa, mentre que un representant del Frente de Juventudes, cada dia, els ensenyava doctrina del Movimiento, gimnàstica i jocs esportius. A la tarda, de 3 a 8, els alumnes es dirigien al taller, on els mestres tècnics els ensenyaven la professió elegida. Podien triar entre reglatge de motor, forja i caldereria, electricitat, fusteria i ebenisteria. L'ensenyament era gratuït i, atès que procedien de famílies modestes econòmicament, els alumnes cobraven un subsidi diari de dos pessetes el primer any, dos cinquanta el segon i tres cinquanta el tercer. Quan acabaven els tres cursos els alumnes obtenien un certificat d'aptitud professional que els capacitava i obria les portes dels tallers i les indústries. Se solia organitzar l'acte de lliurament de les qualificacions finals de curs i els diplomes per la Fiesta de Exaltación del Trabajo, el 18 de juliol, amb la presència del Governador Civil i Jefe Provincial del Movimiento. Els llistats

---

⁹⁴ MOLINERO, Carme: *La captación de las masas...*, op. cit., 2005, p. 154.

d'aprovats, notables i excel·lents eren publicats a la premsa. Els resultats eren presentats com una magnífica consecució per la justícia social del règim, com el fruit d'una tasca conscient d'elevació de la preparació tècnica dels treballadors, per convèncer tots aquells que encara no s'havien afiliat als Sindicatos:

«La Escuela “Ángel Montesinos” es un pequeño núcleo, formador de esta legión de hombres, es una diminuta célula que lanza seres hacia esta gran tarea, pero una labor continua y permanente permitirá que sus frutos sean conocidos por todos aquéllos que ignorantes de las realidades Nacional-sindicalistas permanecen apartados de la Organización Sindical.»⁹⁵

Una institució presentada també com a modèlica, destinada a la formació dels joves, va ser la Granja Escuela de Capacitación Agropecuaria de Mollerussa. Presentat el projecte a la premsa el juliol de 1950, la seva construcció durà uns quants anys. Era un projecte endegat per la OSE lleidatana, amb la col·laboració de la Cámara Oficial Sindical Agraria i la Obra Sindical Colonización, construïda en terrenys cedits per l'Ajuntament de Mollerussa. La formació agropecuària era considerada d'una imperiosa necessitat en una província d'economia agrària. Acollià inicialment trenta alumnes en règim d'internat, i anaven a càrrec de la Granja Escola les despeses d'ensenyament, manutenció, allotjament, serveis mèdics. Els joves agricultors rebien formació pràctica i teòrica sobre explotacions agropecuàries (agrícoles i ramaderes), maquinària agrícola, fertilitzants i plaguicides, així com nocions sobre organització política de l'estat espanyol i el Movimiento, funcions del Ministerio de Agricultura, Organización Sindical o Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos. Hi havia quatre graus diversos de formació: obrers agrícoles, capatassos, explotacions familiars i empresaris agrícoles. La primera promoció de catorze capatassos agrícoles acabà els seus estudis el desembre de 1958.⁹⁶

8.4. Cooperatives i Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos: el verticalisme falangista al camp.

Sota el lema «¡Arriba el campo!», el *Nuevo Estado* nacionalsindicalista propugnava un retorn als valors del camp, considerats eterns i dipositaris de les veritables essències de l'Espanya immortal. El camp i els seus valors tradicionals eren un referent simbòlic polític,

⁹⁵ «Obra Sindical Formación Profesional. Origen y funcionamiento de la Escuela “Ángel Montesinos”», *Tarea*, núm. 4, agost 1946.

⁹⁶ «Un foco de cultura campesina en el centro del Urgel», *Tarea*, núm. 1, II època, 18-7-1950; «Una institució modèlica. La Granja Escuela Sindical de Capataces Agrícolas de Mollerusa», *Tarea*, núm. 100, II època, març 1959.

social i ideològic central en el discurs de les dretes espanyoles dels anys 30. Tant des de les posicions catòliques com des de la dreta més radical es veia en la societat rural un món ideal en què regnava la pau social i on no hi havia grans conflictes ni socials ni polítics. Persistia, després de la guerra, aquesta visió idíl·lica del camp, es mitificava el camperolat i s'idealitzava l'agricultura. Es tractava de la denominada per Eduardo Sevilla Guzmán «*ideología de la soberanía del campesinado*», que es trobava al bell mig de la política agrària franquista. De la ciutat procedia el desordre del marxisme, la decadència i l'ateisme. Davant la preeminència social de l'obrer industrial en temps de la República, el nou règim aixecava el model del camperol.⁹⁷ La delegació provincial de Sindicatos lleidatana exaltava, el 1946, «*los valores positivos del campo y su divorcio con la urbe. De este su antagonismo tácito, los sindicatos saben que la ciudad lleva toda o casi toda la culpa. Está encasillada en una soberbia inerte y no quiere ver del campo más que la nota pintoresca, el motivo menudo e intrascendente, sin apreciar la vigencia de esos miles de hombres que aman a España, ansiosamente, amorosamente*».⁹⁸

Caldria afegir que, almenys en el centre i la meitat nord peninsular, els petits i mitjans camperols catòlics i conservadors, al costat dels propietaris rendistes que havien vist perillar la seva hegemonia social en el món rural, havien estat un suport fidel a la causa rebel. Caldria preguntar-se, en aquest cas, i com fa Ángela Cenarro, si el suport del camperolat vingué donat per raons religioses o bé perquè va trobar en el catolicisme agrari i el nacionalsindicalisme aparents solucions (per bé que demagògiques) als problemes i tensions que havia generat la introducció del model capitalista al camp espanyol.⁹⁹ Tot plegat féu que el camp i les polítiques agràries recuperessin la centralitat en el discurs del *Nuevo Estado* i que fos en aquest bloc sociològic de petits, mitjans i grans propietaris agrícoles, eminentment conservadors, on el règim va reclutar bona part dels dirigents locals i els confiés la tasca de la reconstrucció social en el món rural.¹⁰⁰

---

⁹⁷ SEVILLA GUZMÁN, E. / GONZÁLEZ DE MOLINA, M.: «Política social agraria del primer franquismo» a GARCÍA DELGADO, José L. (ed.): *El primer franquismo. España durante la segunda guerra mundial*, Madrid, Siglo XXI, 1989, pp. 135-187, cita de les pp. 184-185. (El llibre de referència del qual parteix l'anterior article és SEVILLA GUZMÁN, Eduardo: *La evolución del campesinado en España. Elementos para una sociología política del campesinado*, Barcelona, Península, 1979).

⁹⁸ «Editorial», *Tarea*, núm. 2, juny 1946.

⁹⁹ CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997, p. 349, que reprén les conclusions de ARRIBAS, José M^a: «El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura», *Historia Social*, núm. 4, 1989, pp. 33-52.

¹⁰⁰ Per al cas de les comarques rurals gironines, vegi's FONT AGULLÓ, Jordi: *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, 2001, p. 125.

Les comarques de la plana lleidatana, bàsicament agrícoles, tenien una llarga i intensa activitat sindical agrària. Des de la llei de 1906 i molt especialment en els darrers anys de la segona dècada, coincidint amb la fi de la primera guerra mundial, s'anaren creant bon nombre de sindicats agrícoles. Fins al punt que, els anys 1933-1934, les comarques de les Garrigues, la Noguera, la Segarra, el Segrià i l'Urgell comptaven amb gairebé un centenar de sindicats, que enquadraven més d'un 18% dels contribuents de rústica dels pobles, destacant la Segarra amb més d'un 43%, les Garrigues (24%) i el Segrià (22%). Sindicats que responien a uns objectius cooperativistes de defensa de la producció i la seva comercialització, però que als anys trenta es van polititzar enormement i resultaren ser un instrument d'enquadrament dels pagesos amb objectius classistes i polítics. Sindicats catòlics, sindicats vinculats a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, o a la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya, o sindicats vinculats a la CNT (anarquistes) o al Bloc Obrer i Camperol (comunistes) van polaritzar la lluita política dels sindicats de les comarques lleidatanes durant els anys 30.¹⁰¹

El verticalisme sindical agrari franquista, doncs, es va crear sobre una realitat en què molts sindicats havien desaparegut i n'havien estat perseguits els seus socis, mentre que d'altres maldaven per recuperar les seves funcions sota formes, en principi, poc definides. Un decret del Ministerio de Organización y Acción Sindical de 21 d'abril de 1938 havia unificat els Sindicats agrícoles dins de les respectives Centrals Nacional Sindicalistes de cada província. Els agricultors, que constituïen la gran majoria de la població activa de la província lleidatana, foren cridats a afiliar-se a la CNS. «*Agricultores: todos con el brazo en alto a luchar por la Patria, el Pan y la Justicia*». Des del mateix 1938, però especialment a partir dels primers mesos de 1939, els sindicats agrícoles dels pobles lleidatans s'anaren integrant a les CNS locals, malgrat les possibles reticències d'alguns que, com s'ha dit abans, emparant-se amb la llei de cooperatives de 1938, intentaven eludir la integració.

A Cervera, el 19 de març de 1939, va tenir lloc la integració a la CNS local de l'antic Sindicat de Cervera i sa Comarca. Amb el Sindicat Agrícola de Guissona i sa Comarca (1906), eren dos exemples destacats del potent sindicalisme que s'havia desenvolupat a les comarques lleidatanes durant el primer terç de segle. L'historiador certerí Josep M. Ramon n'ha estudiat el naixement, l'expansió i l'impacte que tingueren aquests sindicats

---

¹⁰¹ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986, pp. 157-174.

interclassistes en la transformació de l'economia segarrena, bàsicament cerealista, durant aquest període. Entre els dos sindicats, als primers anys trenta aconseguiren comptar amb més de 3.500 socis (el de Guissona amb 1.957 socis el 1934; el de Cervera amb 1.530 el 1933), cosa que, segons Josep M. Ramon, suposava el 80% de les famílies segarrenques. El seu radi d'acció, però, no es limitava al territori estrictament segarrenc, sinó que va estendre's a algunes comarques veïnes com l'Urgell, la Noguera, la Conca de Barberà i l'Anoia.¹⁰² Un i altre, els sindicats de Cervera i el de Guissona, lideraven la secció cerealista de la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya els anys 30, en representació dels productors de la Segarra. A mitjan anys 40, com pot veure's a l'Annex 8, la de Cervera i la de Guissona continuaven sent les dues cooperatives existents a la Segarra, cosa que ratifica la seva potent presència a la comarca.

Segons la crònica, doncs, aquell dia de Sant Josep de 1939 el teatre estava ple de pagesos de la comarca, la majoria d'ells socis de l'antic Sindicat. Hi participaren, entre altres, el delegat provincial de la CNS, Francisco Mora, i el delegat sindicat comarcal, que era l'antic director del Sindicat. Ens referim a Ramon Vidal Trull (conegut com el Josep Vidal de Montpalau), que havia estat el principal dirigent en el comitè de cereals de la Unió Sindicats Agrícoles de Catalunya (USAC) dels anys trenta. Resulten del tot interessants les consideracions de Javier Tébar sobre les línies de continuïtat entre aquesta federació de sindicats agrícoles, la USAC, molt encarada a la comercialització i exportació dels productes agrícoles, i la secció agrícola de la CNS, que es va erigir com a continuadora de la seva obra. El maresmenc Pere Cabot Puig, president de la USAC el 1935, va ser nomenat per dirigir el Sindicat Provincial Agropecuari de Barcelona el 1939 i esdevingué la persona clau en l'organització sindical agrària barcelonina. En una similar situació trobem Ramon Vidal Trull, que el 1939 continuà dirigint el Sindicat de Cervera; o Ramon Pané Farré, propietari guissonenc, que continuà sent un dels principals dirigents del Sindicat de Guissona, amb càrrecs a la *Hermandad* local. És per això que, en referir-se al sindicalisme agrari falangista, Tébar parla de «continuïtat en la ruptura», en què els sindicats verticals s'edificaren sobre la potent realitat cooperativista agrària catalana, cosa que explicaria el potencial organitzatiu de la CNS agrària durant el primer franquisme. I

---

¹⁰² RAMON MUÑOZ, Josep M.: *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès Editors, 1999, pp. 136-ss.

que posaria en entredit les tesis de ruptura total amb la tradició organitzativa anterior del camp català defensades per Andreu Mayayo o Antoni Gavalrà.¹⁰³

Des de l'estrada, Ramon Vidal va explicar als pagesos que el Sindicat s'havia avançat als postulats nacionalsindicalistes, perquè abans de la guerra ja ho era de vertical tal com propugnava el *Nuevo Estado*. Suposem que ho deia pel seu caràcter interclassista. Per la seva part, Francisco Mora presentà les grans transformacions de la *Nueva España*, que de la disgregació i divisió en partits i sindicats passava a un Estat amb un partit únic, un sindicat únic i un sentit jeràrquic militar de la vida. Per això, els exhortava a incorporar-se a l'exèrcit del treball per col·laborar en la reconstrucció econòmica de la pàtria.¹⁰⁴

La integració a la CNS local de cada poble va ser el camí seguit per la majoria de sindicats o cooperatives locals dels pobles lleidatans, a partir de la primavera de 1939. Aviat, però, es deixaria enrere la fase de la política populista d'atracció dels treballadors (molt vinculada al projecte de Gerardo Salvador Merino), substituïda el 1942 per la sindicació obligatòria d'obriers i empresaris, la qual cosa conferia un específic caràcter d'aparell d'enquadrament i no d'afiliació lliure en un sindicat únic com havia estat fins aleshores.

El 20 d'abril de 1942 aparegué la norma sobre *Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos*. Esdevingué l'acta de constitució del que va ser el pilar fonamental del sindicalisme vertical agrari durant tot el període franquista i que, al costat de l'ajuntament i la delegació local del partit (on sovint se superposaven individus i càrrecs), integraven l'aparell polític local. Les Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos (HSLG) representaven al camp el projecte corporativista de l'Estat, inspirat directament en els postulats falangistes i catòlics. La unitat d'obriers, empleats, quadres tècnics i empresaris per sindicats verticals de rames de producció, tenia la seva correspondència al món rural en les HSLG, que integraven propietaris, parcers, jornalers,

¹⁰³ TÉBAR HURTADO, Javier: *Contrarrevolución y poder agrario en el franquismo...*, tesi doctoral citada, 2005, pp. 92-105. El mateix autor avançava algunes de les seves hipòtesis i conclusions a «Los propietarios agrícolas y el Sindicato Vertical en la provincia de Barcelona, 1939-1951», *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 82-85. Les tesis de la ruptura en el cooperativisme agrari català a MAYAYO ARTAL, Andreu: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers, 1995 i GAVALDRÀ TORRENTS, Antoni: *L'associacionisme agrari a Catalunya. El model de la Societat Agrícola de Valls, 1888-1988*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989; GAVALDRÀ TORRENTS, Antoni: *El naixement del nou sindicalisme d'ordenó y mando. Anys quaranta a Valls i comarca*, Tarragona, El Mèdol, 2006.

¹⁰⁴ «Se celebró en Cervera el primer acto de afirmación Nacional-Sindicalista», *Boletín Sindical de la Central Nacional-Sindicalista de Lérida*, núm. 5, 15-4-1939.

arrendataris, etc., en un mateix organisme i sota la significativa denominació de *hermandad*.¹⁰⁵ Com aquells sindicats verticals, les HSLG negaven la lluita de classes i sotmetien els interessos individuals a l'interès general de la producció agrària nacional.

Era el resultat d'un procés legislatiu que, en matèria sindical del camp, partia de la integració i transformació dels antics sindicats agrícoles a la OSE, establerta per la Ley de Unidad Sindical de 26 de gener de 1940. Aquesta llei havia suposat la integració definitiva d'antigues organitzacions sindicals agràries que, emparant-se amb la llei de 1938 que permetia als sindicats agrícoles transformar-se en cooperatives, havien romàs al marge de l'Organització Sindical. Era el cas de la Confederación Nacional Católico-Agraria (CNCA), fundada el 1917 i d'un important arrelament en el camp espanyol, a la qual s'havia vinculat l'Institut Agrícola Català Sant Isidre, patronal catalana de propietaris agrícoles.¹⁰⁶ La Ley de Bases de Organización Sindical de 6 de desembre de 1940 feia per primera vegada referència a la necessitat de crear les Hermandades Sindicales en el si dels Sindicatos, a les quals s'integrarien (Ley de Sindicatos Agrícolas, 2 de setembre de 1941) totes les organitzacions i serveis dels sindicats agrícoles constituïts per la llei de 28 de gener de 1906.¹⁰⁷

Per la Ley y Reglamento de Cooperación de 2 de gener de 1942 els antics sindicats agrícoles es transformaren en Cooperativas del Campo, que continuaven tenint unes funcions econòmiques i comercials: adquisició d'eines i maquinària agrícola, adobs, plantes o llavors, l'elaboració i venda dels productes del camp, la construcció d'obres agrícoles o ramaderes, etc. Va ser el cas de la Cooperativa Agrícola de Lérida y Comarca, creada el mateix 1942 com a resultat de la fusió de la Societat Agrícola Pràctica (Sindicat Agrícola), apareguda el 1906, i el Sindicat Catòlic Agrari (afí a la CNCA), nascuda el 1917 i de caràcter confessional.¹⁰⁸

---

¹⁰⁵ ORTIZ HERAS, Manuel: *Las Hermandades de Labradores en el franquismo. Albacete, 1943-1947*, Albacete, Instituto de Estudios Albacetenses, 1992, p. 61.

¹⁰⁶ Sobre la trajectòria de la CNCA, vegi's CASTILLO, Juan J.: *Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino en España (La Confederación Nacional Católica-Agraria, 1917-1942)*, Madrid, Servicio de Publicaciones Agrarias, 1979. Pel que fa a la reorganització de l'IACSI en la immediata postguerra a Barcelona, vegi's TÉBAR HURTADO, Javier: *Contrarrevolución y poder agrario en el franquismo...*, tesi doctoral citada, 2005, pp. 105-122.

¹⁰⁷ El testimoni de Claudi Esqué Boleda, president del Sindicat Agrícola de Vallbona de les Monges durant els anys de postguerra, pot resultar interessant per il·lustrar tot aquest procés de transformació dels antics sindicats agrícoles en cooperatives del camp i després la seva integració en les HSLG. Cfr. ESQUÉ BOLEDA, Claudi: *El nostre Sindicat Agrícola en plena postguerra, 1940-1956*, Vallbona de les Monges, 1985.

¹⁰⁸ «Cooperativa Agrícola de Lérida. Origen y evolución del Sindicalismo Agrícola en nuestra ciudad», *Tarea*, núm. 5, setembre 1946.

El juny de 1942, per iniciativa de l'aleshores delegat provincial de Sindicatos Juan Montseny va constituir-se la Unión Territorial de Cooperativas del Campo (UTECO), amb seu al carrer de Blondel núm. 9 de Lleida. A la sala d'actes de la Cambra de la Propietat Urbana de Lleida, el 22 de juny de 1942 van reunir-se representants de 32 cooperatives, sindicats i *hermandades* agràries de la província amb les jerarquies polítiques i van constituir la nova organització. «*Se trata de unificar y refundar en una Unión de Hermandades todas las cooperativas de carácter agrario que habían funcionado en tierras leridanas, que entran a formar parte de los Sindicatos de nuestra CNS.*» Els discursos anaren a càrrec del delegat provincial de Sindicatos, el representant dels agricultors i les cooperatives Ramon Vidal Trull, el cap provincial del Movimiento i el Governador Civil de la província. Les seves paraules anaren encaminades, totes, a destacar l'important pas cap a la integració vertical dels sindicats agrícoles existents a la província i els seus avantatges pels agricultors. La junta directiva estava formada per Marcelino Armengol Vallduvi, Gabriel Boldú, Felipe Camps, José Rubio, Ramón Pané Farré, Ramón Vidal Trull, Ramón Bordalba Carrera i Felipe Bordas Riberaigua, que decidiren nomenar Juan Montseny primer president de la Unión Territorial.¹⁰⁹ Alguns d'aquests (Armengol, Bordalba, Vidal, Pané i Bordas) també formaven part de la comissió gestora de la Cámara Oficial Agrícola de Lleida, constituïda el juny de 1944 i presidida per Mariano Laguna Reñina.¹¹⁰

La creació de la Unión Territorial de Cooperativas del Campo va estimular la transformació dels antics sindicats agrícoles en cooperatives, d'acord amb la llei de gener de 1942. La constitució de noves cooperatives oferia als Sindicatos bones ocasions per manifestar la seva política agrícola i la seva força. El febrer de 1943, per exemple, en un acte organitzat per la delegació provincial de Sindicatos en què assistiren uns 1.500 pagesos de la comarca, l'antic Sindicat Agrícola de Guissona (Segarra) es convertia en Cooperativa del Campo, integrada a la UTECO.¹¹¹ El setembre de 1943, la UTECO agrupava 59 cooperatives, amb 11.214 afiliats; a finals d'aquell any eren 72 les cooperatives integrades, amb un total de 17.170 afiliats, que representaven un 45% dels 38.000 productors agraris. El juny de 1946 el nombre de cooperatives agrupades era de 102, i els afiliats 24.952, que arribava gairebé als dos terços del total de productors

¹⁰⁹ «Se constituye en Lérida la Unión Sindical de Cooperativas», *La Mañana*, 23-7-1942.

¹¹⁰ «Nueva Comisión Gestora de la Cámara Oficial Agrícola», *La Mañana*, 30-6-1944.

¹¹¹ Podria ben ser que la xifra de pagesos congregats fos inflada, atès que és extreta del «Parte mensual del mes de febrero de 1943», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

agraris.¹¹² Les noves cooperatives eren integrades a la Obra Sindical de Cooperación, el cap provincial de la qual, Jaime Ros Estany, escrivia sobre la importància del cooperativisme en la vida del camp i utilitzava la imatge d'una gran família per descriure-la: «Cooperación es aquella gran familia que todos elaboran desde un principio a su fin a la consecuencia de aquella que el cabeza de familia, órgano rector de la misma, se propone y busca para el bien de todos, sin regatear medios ni presentar méritos».¹¹³ De les paraules de Ros Estany es dedueixen el caràcter dirigit, vertical i jeràrquic, que impregnava totes les parcel·les del *Nuevo Estado*.

Des de 1942, progressivament s'anaren creant les *Hermandades Sindicales* locals (de vegades anomenades «*entidades menores sindicales*»), la formació de les quals era recollida tan a la pàgina setmanal dels Sindicatos al diari *La Mañana*, com als informes mensuals de la Falange. Amb el decret de 17 de juliol de 1944, les *Hermandades Sindicales* adquiriren veritable naturalesa jurídica. Amb les *Hermandades Sindicales* s'establia definitivament la unitat política-social en el camp espanyol. A la seva estructura quedaren integrades les cooperatives del camp. La premsa sindical presentava aquesta unitat com un gran pas per la consecució de la revolució nacionalsindicalista al camp espanyol:

«El nacionalsindicalismo aspira a llevar a todos los pueblos la eficacia y la eficiencia de nuestros postulados, queremos conocer de cada uno de ellos, su más íntimo latir, de esta forma poder alegrarnos con sus satisfacciones y remediar sus situaciones anormales y angustiosas; podemos hablar de camarada a camarada, de amigo a amigo con toda confianza, descansando en la conversación sabiendo que se es comprendido y estimando así lograr una íntima hermandad sindical entre los pueblos de España.

Para remediar y amar hay que conocer, y esta es nuestra base; con las Hermandades agrarias conoceremos cada uno de los problemas que están latentes e insolubles en los pueblos, y les daremos el remedio. No buscamos otra cosa, y otro fin. Nuestros postulados y afanes de revolución nacionalsindicalista están íntegramente basados en el amor, y de aquí nacen nuestros desvelos cada vez más acuciantes y dolorosos de ver como en nuestra España se perdió tanto tiempo en politiquería vil y rastrera olvidando que su auténtica grandeza y riqueza está depositada en el campo.

Mediante nuestra organización agraria reforzada y revalorizada con la ley de unidad sindical en el campo, haremos resaltar y sobresalir los valores morales y materiales que hoy día permanecen escondidos y dando al agro una organización eficaz autodeterminativa con plena responsabilidad de sus actos, incorporaremos a nuestro Movimiento a toda la masa campesina depauperada por años de liberalismo e incapaz de cumplir con la misión que tienen encomendada de ser el pilar base de la existencia económica de la Patria.»¹¹⁴

¹¹² «Revolución Agraria Falangista. La Unión Territorial de Cooperativas del Campo», *Tarea*, núm. 2, juny 1946.

¹¹³ J. Ros Estany: «El porqué de nuestra cooperación», *Tarea*, núm. 2, juny 1946.

¹¹⁴ «Glosa», *La Mañana*, 22-8-1944.

Hi havia Hermandades Sindicales d'àmbit local, comarcal i provincial, que es crearen en sentit ascendent, primer les locals, després les comarcals i, finalment, la provincial. La Hermandad Sindical d'àmbit nacional, que coronava la piràmide jeràrquica, no es va crear fins el 1962. El 13 de setembre de 1944, en el primer congrés de regants i *hermandades* de la província, s'elegí la primera junta de la Hermandad Sindical Provincial. A la premsa, un dia abans, la OSE lleidatana donava per acabat el procés de creació d'«*entidades menores sindicales*» a la província, ja que deia que cada poble havia creat i disposava de la seva *Hermandad*, si bé la realitat sindical recollida el 1945 a l'Annex 8 ens mostra que tan sols a la meitat dels pobles de la província s'hi havien constituït.¹¹⁵ Un decret d'abril de 1947 va obligar les *Hermandades* provincials a fusionar-se amb les Cambres Oficials Agràries (creades el 1933 i reconstituïdes de nou el 1939), donant lloc a la Cámara Oficial Sindical Agraria (COSA). El que era prohom (cap, president) de la Hermandad Provincial de Labradores y Ganaderos, Blas Mola Pintó, fou nomenat nou president de la Cámara Oficial Sindical de Lleida, càrrec que, juntament amb el de president de la Unión Territorial de Cooperativas, va ostentar fins que va prendre possessió de l'Alcaldia lleidatana el febrer de 1952.¹¹⁶

En molts pobles la cooperativa i la Hermandad van compartir seu social i, fins i tot, president, la qual cosa feia percebre amb dificultats les diferències entre una i altra entitat. Antoni Gavaldà ha establert tres diferències bàsiques: mentre la cooperativa era una entitat de dret privat, constituïda voluntàriament pels seus associats amb una finalitat econòmica i social, la Hermandad era creada per llei, naixia com un acte d'autoritat, a la qual s'enquadrava tothom obligatòriament; si la cooperativa es basava en la igualtat dels seus socis, la voluntat dels quals s'expressava en l'assemblea general, la Hermandad es basava sobre el principi jeràrquic d'acatament de les ordres superiors provinents del Movimiento Nacional; el patrimoni de les cooperatives era dels socis i la junta rectora escollida era qui els regia, mentre que el patrimoni de la Hermandad era públic, al servei de l'OSE, de la qual depenia.¹¹⁷ Les Hermandades tenien una clara funció d'instrument de control de la

¹¹⁵ «Glosa», *La Mañana*, 12-9-1944.

¹¹⁶ «Blas Mola, nuevo Presidente de la Cámara Sindical Oficial Agraria», *La Mañana*, 26-10-1947; *Tarea*, diversos números de 1951. Com s'ha vist, la trajectòria de Blas Mola, a cavall entre la política i els interessos agraris, passa per diversos càrrecs: delegat provincial de Excombatientes (1939-1944), regidor pel terç familiar a l'Ajuntament de Lleida (1948-1951), Alcalde de Lleida (1952-1957), Procurador a Corts (1952-1957) i consejero nacional del Movimiento (1961-1964).

¹¹⁷ GAVALDÀ TORRENTS, Antoni: *El naixement del nou sindicalisme d'orden y mando...*, op. cit., 2006, p. 235.

vida i la societat agrària i, més que un sindicat, va ser un organisme públic al servei de l'Estat, de corretja de transmissió de la política agrària del règim.

El 23 de març de 1945 es publicà l'Ordre que establia les normes que havien de regir l'estructura interna i les funcions de les Hermandades Sindicales, a les quals «*conciernen la representación y disciplina de los intereses económico-sociales del campo*». Les HSLG enquadraven tots els productors que es dedicaven a les activitats agropecuàries distribuïts en famílies pageses, empreses agrícoles i agricultors independents. Les seves funcions eren socials, econòmiques i assistencials, així com d'ordre comunal i d'assessorament i col·laboració amb l'Estat.¹¹⁸ En l'ordre social, s'ocupaven, entre altres, de la conciliació sindical, del control dels contractes laborals i les targes professionals agrícoles, fomentaven la formació dels agricultors, regulaven el treball dels menors, controlaven i administraven l'atur obrer, en general s'encarregaven d'estimular iniciatives per al millorament de la vida rural. En l'ordre econòmic, s'encarregava d'establir els salaris justos de les activitats dels jornalers, adquiria adobs, plantes, llavors i eines i màquines de treball, fomentava la preparació dels agricultors i la millora de la qualitat de la producció. En l'àmbit assistencial, col·laboraven amb l'OS Previsión Social (especialment en el cas de les assegurances socials), col·laboraven amb les institucions per la formació dels agricultors, canalitzaven els recursos de la OS Educación y Descanso, o organitzaven festes tradicionals de les localitats, com per exemple la revetlla de Sant Isidre, patró de la *Hermandad*. Finalment, organitzava la policia rural i s'encarregava de l'arranjament i manteniment dels camins veïnals o la neteja de les canalitzacions d'aigua («anar a les llimpies»).¹¹⁹

Malgrat les contínues proclames a favor de la justícia social del discurs nacionalsindicalista agrari que concedia a les HSLG la representació interclassista dels productors agrícoles de cada poble, la conciliació dels interessos contraposats i la solució als problemes socials del camp, en realitat aquestes van convertir-se en un instrument més a les mans dels propietaris rics i les oligarquies agràries locals, que eren els que efectivament controlaven les juntes directives de les *Hermandades*. Mentre la propaganda falangista i catòlica de postguerra proclamava la defensa del petit propietari i dels arrendataris, les *Hermandades* mostraven el veritable caràcter contrareformista en el camp

---

¹¹⁸ «Encuadramiento de las Hermandades de Labradores», *La Mañana*, 19-6-1942; Ramón Fernández Paredes: «La Organización Agraria en la Legislación Española», *Tarea*, núm. 3, juliol 1946.

¹¹⁹ ORTIZ HERAS, Manuel: *Las Hermandades de Labradores en el franquismo...*, op. cit., 1992, pp. 70-75. Cfr. GIL GARCÍA, Pilar: *Las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos (1944-1977)*. *Historia, documentos y fuentes*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2005.

que va significar la instauració del règim. Es va desfer tota l'obra reformista agrària republicana, i en va sortir molt reforçada la propietat, enfront arrendataris, parcers o mitgers, deixant enrere el fantasma de la revolució i les col·lectivitzacions. La Ley de Arrendamientos Rústicos de juny de 1940 va facilitar els desnonaments dels arrendataris, que es van incrementar notablement. Es va establir un «*sistema de dominació de classe*» de la gran propietat, repressiu de la mà d'obra, que els va permetre de disposar de mà d'obra barata (jornalers) per cultivar les terres, sense possibilitat de sindicar-se en defensa dels propis interessos. Els salaris agrícoles van reduir-se notablement un 40% entre 1940 i 1951, i les HSLG ben poca cosa van fer per evitar-ho. El camperolat sense terra va ser obligat a viure sota unes duríssimes condicions de vida, que els va forçar a emigrar cap a la ciutat, en una fugida a la desesperada, no sense abans haver de sol·licitar els salconduits de bona conducta.¹²⁰ En altres casos, la vàlvula d'escapament d'aquesta situació de malestar i pobresa material en el món rural va ser la delinqüència comuna, en augment durant els anys de postguerra, en especial els delictes tipificats contra la propietat, que el 1941 representaven el 70% del total dels delictes comesos. Furts i robatoris de béns i productes de primera necessitat van ser els més freqüents, comesos en bona part per pagesos o jornalers agrícoles. A través de les fonts judicials, Carme Agustí ha estudiat aquesta delinqüència de baixa intensitat en el món rural català, establint la correlació entre pobresa, misèria i delinqüència.¹²¹

Probablement la situació de les comarques de Lleida, en què predominava un règim de petita propietat amb molt poques propietats extenses, presentaria algunes diferències amb l'anàlisi sobre les zones latifundistes del centre-sud peninsular realitzat per Eduardo Sevilla Guzmán; tanmateix, els efectes de la política agrària franquista es deixaren sentir en uns pobles en què les Hermandades Sindicales esdevingueren instrument de poder per als propietaris més forts. Les eleccions sindicals (instaurades el 1944, cada tres anys) acostumaven a situar els propietaris rics als llocs representatius importants, mentre que els petits en solien restar marginats. I disposar del control de les *Hermandades* volia dir exercir una influència molt notable en l'economia agrària dels pobles, car eren els

---

¹²⁰ SEVILLA GUZMÁN, E. / GONZÁLEZ DE MOLINA, M.: «Política social agraria del primer franquismo», art. cit., 1989, pp. 163-164, 180.

¹²¹ AGUSTÍ, Carme: «La delincuencia de baja intensidad durante el primer franquismo. Una aproximación desde el mundo rural» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 2003, CD-Rom. També MIR, C. / AGUSTÍ, C.: «Delincuencia patrimonial y justicia penal: una incursión en la marginación social de posguerra (1939-1945)» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 69-92.

organismes que s'encarregaven de gestionar la maquinària agrícola col·lectiva, de repartir la llavor, els adobs, de contractar els guardes rurals, etc. Però, sobretot, eren els organismes que distribuïen les quotes de producció (els *cupos*) entre els agricultors de la localitat, a la vegada que després certificaven les quantitats que aquests produïen; les pràctiques fraudulentess i el falsejament en aquestes dades permetia a alguns agricultors derivar part de la seva producció cap al mercat negre, on els preus eren molt més elevats que els oficials de *tasa*. El que resultava ser una possibilitat de subsistència de moltes famílies pageses, l'estraperlo, es va convertir en font de riquesa per d'altres, en un mercat negre on grans propietaris i industrials amassaven importants beneficis. Totes aquelles funcions atribuïdes a les HSLG, doncs, tenien una gran incidència en un món rural marcat per la penúria, l'escassetat, la intervenció econòmica i la repressió. De manera que el sindicalisme agrari va suposar un nou espai de lluita i confrontació d'interessos locals.¹²²

Tot i aquest descontentament per la situació econòmica que es patia, per l'intervencionisme estatal i pel clima repressiu que es respirava, en general els petits i mitjans propietaris van oferir el seu suport i consens a la dictadura (encara que aquesta en realitat no encarnés els seus interessos més enllà de la demagògia retòrica dels discursos) convertint-se en un ancoratge fonamental per la consolidació del règim al món rural. Una actitud, la d'aquest camperolat, que, segons Jordi Font ha mostrat en el cas gironí, es basava tant en l'esfera econòmica com en les raons morals i culturals, molt vinculades a la recuperació d'un imaginari que passava per la propietat privada, la seguretat, el catolicisme i la pau social, que contrastaven amb els sectors pagesos no propietaris (masovers, arrendataris, parcers, mitgers) o proletaritzats (jornalers).¹²³ Poc diferia la realitat rural lleidatana de la gironina, en què molts d'aquests petits i mitjans propietaris ocuparen càrrecs en les comissions gestores municipals, així com també en les *Hermandades*, que servien sovint de plataformes d'accés al poder. I més a partir de 1948, quan el sistema d'eleccions per terços oferia la possibilitat als dirigents de la *Hermandad* local perquè accedissin als ajuntaments per la via sindical, car aquelles eren les unitats sindicals bàsiques en l'àmbit local. No hi ha dubte que, al costat d'aquesta espina dorsal del règim al món rural, devia existir un sector de la pagesia contrari al nou règim, però que es trobava absolutament desmobilitzat, sobretot pels efectes de la repressió (dura, implacable als

---

¹²² CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria...*, op. cit., 2000, pp. 118-119.

¹²³ FONT AGULLÓ, Jordi: *¡Arriba el campo!...*, op. cit., 2001, pp. 58-60.

pobles) i també per unes condicions de vida que l'obligaven a concentrar tots els seus esforços en la supervivència.

Les HSLG van ser una institució bàsica en la vida de molts pobles, eminentment agrícoles, que van aconseguir els objectius d'acabar amb la protesta, implantar una harmonia social al camp basada en el predomini dels principis d'unitat, totalitat, jerarquia, en què els agricultors se sentissin representats i la reproducció del sistema social dominant.¹²⁴ Tanmateix, la funció de representació dels agricultors, així com la de fer escoltar les seves reivindicacions, van quedar diluïdes en benefici d'una creixent burocratització de les *Hermandades* i del reforçament del seu caràcter transmissor d'ordres i decisions des dels aparells de l'estat als agricultors. Només a partir de finals dels anys 50 van començar a ser utilitzades les *Hermandades* per canalitzar algun tipus de protesta o reivindicació pagesa, van servir per accedir al poder a algun sector discordant i, fins i tot, a plantejar dualitats amb l'ajuntament.

---

¹²⁴ ORTIZ HERAS, Manuel: *Las Hermandades de Labradores en el franquismo...*, op. cit., 1992, pp. 190-191.

CAPÍTOL 9

FALANGE I LA REPRESSIÓ, EL CONTROL SOCIAL I L'OPINIÓ PÚBLICA.

«[...] lo que no podemos concebir es que se opine de política, de gestiones públicas, de organismos del Estado, con el mismo desenfado con que se abordan los temas intrascendentes, apoyados en la barra del Bar, o sobre el tapete verde del juego de azar y enredo.[...] La función ordenadora del Estado no puede, de ninguna forma, andar vapuleada de corro en corro, a la intemperie desolada de la charlatanería. El Movimiento que ha creado aquél, estructurando el salvador sistema nacional, mucho menos»

La Mañana, 17-5-1942.

La implicació de Falange en el procés repressiu que s'encetà l'abril de 1938 amb l'ocupació franquista de les terres lleidatanes està fora de discussió. Com afirmava Mercè Barallat, el terror calent sense judici dels primers mesos d'ocupació, que va costar la vida a 161 persones, no es va dur a terme per part d'incontrolats o de població civil exaltada, sinó que els afusellaments sempre anaven a càrrec de l'exèrcit ocupant. Soldats del poble, de vegades, podien formar part dels piquets d'afusellament; sempre ho eren, però, del poble, les persones que assenyalaven a qui calia prendre o matar.¹ Eren persones identificades dels pobles, amb noms i cognoms, les que confeccionaven les llistes de rojos o les que els lliuraven als militars, que s'encarregaven de la resta. En els testimonis recollits per Manel Gimeno sobre la repressió inicial al Pallars, els falangistes de la comarca formaven part dels grups que anaven pels pobles, detenien els rojos de cada població i els posaven a mans dels militars.² A Tàrraga, sembla ser que també foren falangistes locals els que, tot just ocupada la ciutat per les tropes de Franco el 15 de gener de 1939, localitzaren un republicà targarí que s'havia amagat a les Pallargues i que va ser afusellat immediatament a la paret del cementiri, sense cap judici. Aquells mateixos dies un xicot de Verdú, fou tret de la presó i assassinat a cops per un grup de falangistes.³

¹ BARALLAT BARÉS, Mercè: *La repressió a la posguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 70. Per la implicació de la Falange, requetès i altra gent d'ordre en la imposició del terror de la repressió i del càstig durant els anys de la guerra i la immediata postguerra, vegi's SEVILLANO CALERO, Francisco: *Exterminio. El terror con Franco*, Madrid, Oberon, 2004.

² GIMENO, Manel: *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, pp. 55-56, 58, 65-66.

³ BONET BAQUÉ, N. / CARDONA ALCAIDE, A. / CORBELLA LÓPEZ, G.: *Tàrraga, 1939-61. Aproximació a la repressió, l'exili i la vida quotidiana*, Tàrraga, Ajuntament de Tàrraga-Museu Comarcal de Tàrraga-Memorial Democràtic, 2008, pp. 76-77.

Igualment, resulta indiscutible la participació dels homes de la Falange en els processos de la justícia militar i especial. Moltes denúncies a partir de les quals es detenien persones que després eren jutjades per les auditories de guerra, partien de les prefectures locals i provincials del Partit, signades pels delegats dels serveis o els mateixos caps locals. Des de la Falange s'assenyalaven aquelles persones que havien contret responsabilitats polítiques amb la República, que havien comès delictes de sang o que s'havien beneficiat de les col·lectivitzacions revolucionàries en temps de guerra. A principis de 1939, per exemple, el delegat comarcal de informació i investigació de Falange de Balaguer enviava un llistat amb el nom de trenta veïns de la població amb influència política o social que havien estat dirigents o propagandistes dels partits del Front Popular, amb els càrrecs que se'ls imputava. A nou dels inculpats en el llistat se'ls va incoar un expedient per responsabilitats polítiques en els propers mesos. L'informant anunciava que, a mesura que se sistematitzés la informació disponible, s'enviaria la relació de tots i cadascun dels pobles de la comarca. No tenim, però, notícia si s'arribà o no a compilar aquesta informació per enviar-la; de tota manera, aquest cas il·lustra prou bé la voluntat de la Falange d'implicar-se en l'ampli procés de la repressió dels vençuts.⁴

En molts casos, hi ha constància que elements de les Falanges locals, acompanyats o no de guàrdies civils o delegats governatius, es presentaven a les cases dels denunciats a practicar les detencions, interrogaven i sovint torturaven els detingut als mateixos locals de la Falange (o, fins i tot, en domicilis particulars dels mateixos falangistes), propinaven pallisses i administraven l'oli de ricí purgador. S'humiliava i vexava públicament els rojos i les seves famílies: algunes dones eren rapades al zero al mig de la plaça, obligades a netejar els locals del partit o de l'ajuntament, etc. Molts dels combatents republicans que retornaven dels camps de concentració eren rebuts amb un extrem menyspreu per part dels seus conveïns vencedors. S'hi referia una circular del secretari general de FET y de las JONS que, el setembre de 1939, era tramesa per part del cap provincial Francisco Mora als caps locals del partit. S'apel·lava al compliment de la norma *«gloria al vencedor y piedad para el vencido»* dels falangistes, la principal missió dels quals era *«en los momentos actuales del desarrollo del Partido, la de educar al pueblo en los más sanos principios de amor a la Patria y veneración al Caudillo, sin demostrar tibieza ni debilidad y empleando energía y dureza para los que, despreciando el perdón, no os escuchen, emprended con*

---

⁴ ACN, Fons Delegació Comarcal de Información e Investigación de FET y de las JONS, c. 8. Hem creuat les dades amb MIR, C. / CORRETGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida...*, op. cit., 1997, pp. 395-396.

entusiasmo esta Cruzada de la educación Patria, y España quedará perfectamente cimentada en su lema de UNA, GRANDE y LIBRE». Per això, es demanava als caps locals del partit que els afiliats ajustessin la seva conducta a l'esperit de la pietat i l'educació.⁵ En molts casos, aquestes crides a la pietat eren ignorades i l'esperit de revenja campava amb total impunitat.

Encara que aquest tipus de repressió, per raons òbvies, no deixà petges documentals, la memòria popular dels pobles en manté encara un viu i dolorós record.⁶ Moltes vegades, fins i tot, el zel que els falangistes dipositaven en la tasca denunciant sobrepassava l'actuació de la Guàrdia Civil, que no les podia o no les volia atendre totes. En un informe del juliol de 1940, el cap provincial accidental de FET y de las JONS de Lleida, Víctor Hellín, ho assenyalava:

«he podido notar que durante esta última quincena en muchos Puestos de la Guardia Civil no se presta la ayuda y atención necesaria a los Delegados de Información e Investigación así como a los Jefes Locales. [...] Es muy necesario prestar atención a este punto ya que al no hacer caso debido a las denuncias que firman y sellan las Jerarquías citadas, cunde en ellas desmoralización y alienta en extremo a los elementos rojos».⁷

Darrere d'aquestes actuacions hi havia una clara voluntat d'assenyalar els culpables, una decidida voluntat que, derrotada la República, els republicans paguessin pels seus pecats. La Falange, tal i com havia lluitat als camps de batalla en les files victorioses, ara havia de participar en el sanejament d'aquella part de la població que resultava indigna per la *Nueva España*. Era un deure dels falangistes, i d'aquells espanyols dignes, el de contribuir a la construcció del nou Estat, lliure de gent indesitjable. Calia arrencar de soca-rel la mala herba que havia portat a l'apocalipsi de la guerra civil. És clar que alguns falangistes devien creure's aquest discurs de la violència necessària, higiènica, purificadora que clamaven els discursos de les noves institucions; molts altres, tanmateix, devien moure's per interessos més baixos, més mundans, més materials; enveges i rancors seculars molt arrelats en el si de les comunitats locals que durant els anys republicans i, sobretot, de la guerra –context en el qual s'havia donat curs a tota mena de baixos instints–, s'havien enquistat definitivament. Ben aviat, acabada la guerra, moltes persones passaren del plor i el dol públic pels familiars que havien estat víctimes del terror revolucionari a la participació en la repressió com a compromís polític amb el nou règim, el pas de víctimes a

⁵ «Falange Española Tradicionalista y de las JONS. Jefatura Provincial. Circular nº 11», setembre 1939. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2, correspondència.

⁶ BARALLAT BARÉS, Mercè: *La repressió a la postguerra civil a Lleida...*, op. cit, 1991, pp. 399-404.

⁷ «Parte quincenal de 15-31 de julio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

botxins moguts per la venjança, que va tenir un impacte molt profund en les petites comunitats rurals, com ha descrit Conxita Mir.⁸ La por a patir represàlies o el desig de veure's reconeguts com a lleials col·laboradors movia, també, els individus a delatar o denunciar el veí, de vegades amb acusacions trivials, ridícules o infundades. La nova situació conferia un poder extraordinari sobre la vida i la mort de les persones als nous dipositaris del poder. Falange, el Partit Únic de la *Nueva España*, n'era un. La col·laboració en la repressió resultà ser un mecanisme més al servei de la cohesió social dels vencedors.⁹

Des del primer moment la Falange va dedicar un ingent esforç al control social i polític de la població. Abans i tot que funcionessin mínimament les prefectures locals, o fins i tot que estiguessin organitzades, la Falange ja exercia les funcions de control sobre el territori. El maig de 1938, tot just un mes després que les forces franquistes haguessin ocupat el marge dret dels rius Noguera Pallaresa i Segre, el delegat provincial de Información e Investigación de Lleida, Manuel González Moreno, sol·licitava al cap local de FET y de las JONS de Balaguer informes políticossocials sobre individus de la comarca. Aquest els derivava als alcaldes dels pobles d'origen dels corresponents individus perquè n'informessin. La maquinària repressiva i de control falangista havia començat.¹⁰

Les prerrogatives atorgades a FET y de las JONS en el procés repressiu i de control social del nou règim van ser amplíssimes, dins i fora del Partit. Emetien informes políticossocials dels encausats per la justícia sumaríssima militar, dels processats pels tribunals especials, com el Tribunal de Responsabilitats Polítiques; formaven part de les comissions de depuració de funcionaris, a la vegada que n'emetien informes; testimoniaven al macroprocés de la Causa General; informaven sobre les persones proposades per formar part de les comissions gestores municipals o provincials, a la vegada que elaboraven les seves pròpies propostes; recollien informació del dia a dia de l'organització, de l'opinió pública, del funcionament de les altres institucions.

La tasca de recollir tota mena de dades sobre individus i elaborar-ne fitxes i expedients personals suposava un gran volum de feina. Molts d'aquests informes eren

---

⁸ MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op. cit., 2000, especialment pp. 251-276.

⁹ COBO ROMERO, F. / ORTEGA LÓPEZ, Mª T.: *Franquismo y posguerra en Andalucía oriental. Represión, castigo a los vencidos y apoyos sociales al Régimen Franquista, 1936-1950*, Granada, Universidad de Granada, 2005, pp. 121-130.

¹⁰ ACN, Fons Delegación Comarcal de Información e Investigación de FET y de las JONS, c. 8.

sol·licitats per la delegació d'Ordre Públic. Els mesos de funcionament d'aquesta delegació a Lleida, d'abril a desembre de 1938, segons el mateix delegat Pedro Martínez, s'havien obert 5.400 expedients i fitxes personals, s'havien practicat 374 detencions per antecedents sociopolítics i delictes comuns, s'havien posat 107 persones a disposició de les autoritats i tribunals militars i s'havien imposat 220 multes.¹¹ Aquells mesos d'ocupació de la ciutat trobem inserides notes a la premsa en què la delegació provincial de Información e Investigación de la Falange o bé demana informació sobre individus atenent la petició dels familiars o bé avisa perquè llargues llistes de persones passin per les seves oficines, no sabem amb quina finalitat, si per recollir informació o facilitar dades.¹²

També a nivell intern del Partit, la tasca informativa era de vital importància. Elaboraven informes dels sol·licitants d'ingrés al Partit, segons els quals eren acceptats com a *adheridos* o *militantes*, o eren rebutjades les peticions. S'investigaven els antecedents i l'actuació dels responsables locals i provincials de la Falange. Des del 1938, les files falangistes sobredimensionades per les circumstàncies de la Unificació van ser depurades en diversos processos, en els quals els propis falangistes eren els informants. A mitjans 1939, tot just abans que el cap provincial de FET y de las JONS, Francisco Mora, emprengués el nomenament de noves jerarquies locals de Falange (veure Annex 2), des de la delegació provincial de Información e Investigación se sol·licitava als delegats comarcals els informes sobre els caps locals del partit de cadascun dels pobles de la seva jurisdicció. Al de Balaguer se li va demanar que realitzés l'informe dels caps de Falange de trenta-set pobles. Havia arribat a l'oïda de la delegació provincial que un d'ells, el de Butsènit, era d'ideologia d'esquerra. De manera que era imprescindible atendre la tasca encarregada no només amb urgència sinó, sobretot, amb el màxim interès i zel. La imatge de la Falange així ho exigia.¹³

---

¹¹ Amb la mort de Severiano Martínez Anido, a finals de 1938, va desaparèixer el ministerio de Orden Público i les funcions de les delegacions provincials foren traspassades a unes secretaries de Orden Público integrades al nou ministeri de la Gobernación, i, per tant, sota control dels governadors civils de cada província. Cfr. SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, p. 31 i 590.

¹² Se sol·licitava informació sobre la Vda. de Sangenís y Sara de Aige, Luis Alonso de Olarte, Ramón Areny o Ramón Vila Francés. *Ruta. Órgano de FET y de las JONS*, 22-4-1938. També apareixen llargs llistats de persones requerides a la Delegación provincial de Información e Investigación a *Hoja Informativa*, 11-9-1938.

¹³ Ofici del delegat provincial datat de 28-6-1939. ACN, Fons Delegación Comarcal de Información e Investigación de FET y de las JONS, c. 8. També Joan M. Thomàs es refereix a la denúncia carlista d'agost de 1938 que en sis poblacions lleidatanes (a més de disset de tarragonines) s'havien nomenat persones procedents de les esquerres al capdavant del partit i en les comissions gestores municipals. Aquestes poblacions eren Lleida, Almenar, Torrefarrera, Seròs, Alfarràs i Os de Balaguer. Cfr. THOMÀS, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, pp. 283-285.

Si fem cas de l'informe d'agost de 1939 signat per Pablo Ruiz de Alda, l'únic servei de la prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida que funcionava bé era el de Información e Investigación, que era, en paraules seves, modèlic.¹⁴ No tenim dades del volum aproximat de treball informatiu que realitzava la delegació falangista en aquells moments. A partir d'agost de 1940, els informes mensuals de la prefectura provincial lleidatana comptabilitzaven el nombre d'informes diversos confeccionats. Malgrat les dades fragmentades que ens aporten (veure annex 6), es veu clarament que la capacitat de control social i polític del Partit a través dels seus agents era molt elevada, redactant centenars i centenars d'expedients i fitxes personals mes rere mes. Moltes persones estaven *fitxades* per la Falange, de manera que quan era requerida una determinada informació només calia buscar-lo en els vastíssims fitxers que disposava.

Totes aquestes tasques corresponien al servei d'Información e Investigación de FET y de las JONS, en mans d'agents que cobraven un sou –almenys en les delegacions provincials. Les funcions d'aquest servei, en realitat, eren les d'una policia del partit i, com diu Ricardo Chueca, en els primers moments va funcionar com una veritable policia paraestatal, especialment pel que fa a les funcions repressives, d'espionatge i de control social.¹⁵ La Falange no era distinta en això dels partits feixistes europeus, que havien organitzat cossos parapolicials propis que actuaven al marge, en col·laboració o identificació (segons els casos) amb els cossos d'ordre públic de l'Estat. A la base d'aquest aparell repressiu hi havia els delegats locals i comarcals d'informació, per sobre dels quals la delegació provincial, i, per damunt de tots, la delegació nacional d'Información e Investigación. Com afirma Alfonso Lazo, va ser en els pobles i el món rural on el control social i la repressió quotidiana exercida per la Falange local va ser més insuportable i va adquirir una major efectivitat. Si a les ciutats, sobretot les grans, es podia salvaguardar una part de la vida privada, en els pobles petits això era pràcticament impossible. Les fitxes i els expedients personals elevats des de les delegacions locals i comarcals de Falange feien referència tan a les actituds polítiques com als comportaments privats, assumptes familiars, costums sexuals, pràctica religiosa i moral, etc., que eren fruit d'una tasca d'espionatge directa d'uns veïns sobre uns altres.¹⁶

---

¹⁴ «Inspección de la Jefatura Provincial de Lérida», Pablo Ruiz de Alda, 7-8-1939. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

¹⁵ CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco...*, op. cit., 1983, p. 247.

¹⁶ LAZO, Alfonso: *Retrato de fascismo rural en Sevilla*, op. cit., 1998, pp. 54-66.

Sens dubte, aquests aspectes ens situen de ple en la qüestió de la necessària implicació –en formes (delacions, denúncies, informació, vigilància, extorsions, etc.) i canals molt diversos (Església, ajuntaments, Falange, etc.)– d'amplis col·lectius de la societat civil espanyola en la consolidació del *Nuevo Estado* franquista sobre els eixos de la subordinació i l'exclusió dels vençuts.¹⁷ Un element, el de la violència des de baix, que tot just s'ha començat a estudiar en el cas espanyol, seguint l'estela de la més avançada historiografia europea.¹⁸

9.1. Una delegació comarcal d'informació: Balaguer, 1938-1943.

A l'Arxiu Comarcal de la Noguera s'han conservat els fons de la Delegació Comarcal de Investigación e Investigación de Balaguer. La documentació que s'hi ha conservat bàsicament inclou la correspondència intercanviada amb la delegació provincial del servei i els expedients personals que es confeccionaren entre els anys 1938 i 1943. La seva consulta ens ha permès de reconstruir, a grans trets, com funcionava i quines competències s'atribuïen a aquesta mena d'oficines d'informació falangistes.

La situació de l'oficina comarcal d'investigació de Falange era incerta. D'una banda, no estava lligada jeràrquicament a la prefectura local de Balaguer, i, de l'altra, funcionava des de molt abans que existís una prefectura comarcal a la qual pogués estar vinculada. De fet, funcionava des del mateix moment de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat,

¹⁷ L'obra de MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op. cit., 2000, va resultar novedosa en l'estudi de la participació de la societat civil en la violència i el control social durant la dictadura franquista. Han abordat també aquesta implicació, entre altres, CENARRO, Ángela: «Matar, vigilar y delatar: la quiebra de la sociedad civil durante la guerra y la posguerra en España (1936-1948)», *Historia Social*, núm. 44, 2002, pp. 65-86; el ja citat treball de SEVILLANO CALERO, F.: *Exterminio...*, op. cit., 2004. La metodologia de la història local ens ofereix interessants anàlisis de l'exercici de la violència en la postguerra espanyola. Vegi's CENARRO LAGUNAS, Ángela: «La lógica de la guerra, la lógica de la venganza: violencia y fractura social en una comunidad bajoaragonesa, 1939-1940» o SOUTO BLANCO, Mª Jesús: «Violencia, corrupción y caciquismo en el municipio lucense de Cervantes durante la guerra civil y la posguerra», ambdós a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés *Recerques*, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 703-715 i 1247-1262, respectivament.

¹⁸ Des de l'article d'AQUARONE, Alberto: "Violenza e consenso nel fascismo italiano", *Storia contemporanea*, X, núm. 1 (febrer 1979), pp. 145-155, on plantejava l'exercici i la participació en la violència com a mecanisme de cohesió i consens, el cas alemany ha resultat molt més analitzat. Vegi's GOLDHAGEN, Daniel J.: *Los verdugos voluntarios de Hitler. Los alemanes corrientes y el Holocausto*, Madrid, Taurus, 1997; TORO MUÑOZ, F. M. de: "Policía, denuncia y control social: Alemania y Austria durante el Tercer Reich", *Historia Social*, núm. 34, 1999, pp. 117-134; BROWNING, Christopher R.: *Aquellos hombres grises. El Batallón 101 y la Solución Final en Polonia*, Barcelona, Edhasa, 2002; GROSS, Jan T.: *Vecinos*, Barcelona, Crítica, 2002; JOHNSON, Eric A.: *El terror nazi. La Gestapo, los judíos y el pueblo alemán*, Barcelona, Paidós, 2002; GELLATELLY, Robert: *No sólo Hitler. La Alemania nazi entre la coacción y el consenso*, Barcelona, Crítica, 2003; o la interessant obra de FRITZSCHE, Peter: *Vida y muerte en el Tercer Reich*, Barcelona, Crítica, 2009.

abans fins i tot que s'organitzessin moltes prefectures locals dels pobles de la comarca. Depenia directament de la delegació provincial del servei d'informació i investigació de FET y de las JONS. Era el delegat provincial, i només ell, l'únic que podia nomenar delegats locals i comarcals del servei d'informació, atesa la gran responsabilitat que requeia sobre aquesta persona, el caràcter reservat de la seva tasca i activitats.¹⁹

Tot i el gran esforç que, com hem dit, el Partit dedicà al control social i polític de la població i la gran feina que els era encarregada, deduïm dels escrits d'Alfonso Gilabert Clua²⁰, el delegat comarcal, que el funcionament d'aquests serveis d'informació era ben precari. L'agost de 1940, Gilabert enviava un escrit a la delegació provincial on informava de les dificultats en el treball diari, sense personal suficient ni recursos propis:

«[...] cúpleme manifestarte que a pesar de mi celo, no logro poder cumplir como es mi deseo todo cuanto se me encomienda, a pesar de tener un secretario de mi cuenta, durante dos horas diarias, cargo remunerado de mi peculio particular con CIEN PESETAS MENSUALES las cuales he venido satisfaciendo desde hace cuatro meses, así como el sostenimiento de la Oficina de mi cargo. Con tu antecesor ya habíamos convenido en la creación de un Secretario afecto a esta Delegación Comarcal así como de un presupuesto de gastos mensuales, ya que de lo contrario, la Jefatura Local, no quiere abonarme nada ni me ha abonado nunca, y yo tengo que subvenir a todas las necesidades emanadas de esta Delegación. Te agradecería hicieras lo que en justicia se pueda hacer para que la vida normal de esta Delegación no sea tan precaria, ya que hasta ahora, vengo satisfaciendo desde hace muchos meses, local, luz y toda clase de material.»²¹

Aquella incertesa, doncs, afectava al sufragi de les despeses. Pocs dies després, Carlos Hernández Palmés, el delegat provincial de Información e Investigación, responia que les despeses de lloguer del local i de material corresponia sufragar-los a la prefectura local de Balaguer, mentre que no hi havia cap assignació per remunerar el personal. El delegat comarcal de Balaguer, a més a més de no cobrar, havia d'assumir les despeses de personal; el lloguer i el material li pertocava assumir-los a la prefectura local, però aquesta tampoc pagava, perquè tot just podia atendre les pròpies despeses, si tenim en compte que, en aquells primers moments, el 40% dels ingressos en concepte de quotes dels afiliats havien de ser trameses a la prefectura provincial del partit.

¹⁹ «Circular nº 8», setembre 1939. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

²⁰ Políticament, Alfonso Gilabert procedia de la CEDA balaguerina i havia estat en relació amb el grupuscle balaguerí de FE-JONS abans de la guerra. El 1935 havia estat regidor a l'Ajuntament. A l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat, Gilabert va ostentar la primera tinència fins que el desembre de 1939 va dimitir del càrrec. A més de delegat comarcal de Información e Investigación va exercir de cap local i comarcal de FET y de las JONS de Balaguer entre novembre de 1941 i abril de 1946. Igualment, entre novembre de 1943 i abril de 1946 va ser Alcalde de Balaguer. Sens dubte, Alfonso Gilabert pot ser considerat l'home fort de la Falange a Balaguer durant els primers anys de la postguerra. Posteriorment, sense ocupar càrrecs, sempre va estar lligat al Movimiento, així ha romàs en la memòria popular de Balaguer.

²¹ ACN, Fons Delegació Comarcal de Información e Investigación de FET y de las JONS, c. 8.

Gilbert, flequer de professió, disposava de poc temps, només a la tarda, per ocupar-se de les tasques de la Falange. El secretari li era necessari, però era considerat tot un luxe en aquella situació i, per tant, se l'havia de pagar de la butxaca. Al costat seu, a l'oficina comarcal d'informació de Balaguer, hi estaven adscrits dos agents auxiliars, també sense remuneració. Ells quatre havien de fer front, amb abnegació, a la tasca de confecció de fitxes i expedients politicosocials. El volum de feina que els queia a sobre era important: el setembre de 1939, per exemple, des de la delegació provincial se'ls demanava l'enviament d'un total de 170 informes. Ni més ni menys. A la pràctica no donaven a l'abast. Els era del tot inassolible. El mes de maig de 1941, Gilbert rebia una amonestació de part del delegat provincial perquè diverses ordres anteriors no havien estat complides degudament, donant-li un termini de quinze dies per fer-ho; altrament, li deia, «*lo consideraré como un acto de indisciplina*». El delegat de Balaguer ràpidament s'excusava:

«No creas que sea negligencia por mi parte, antes al contrario, tendría un verdadero interés en poder suministrar todo cuanto se me pide al día, pero me veo imposibilitado, por mis ocupaciones diarias, que me dejan poco tiempo libre. En varias ocasiones, tanto a ti como a tu antecesor, pedí para esta Delegación una remuneración para sufragar los gastos originados por el mantenimiento de un Secretario, que aunque fuera poco habría bastante para un mecanógrafo, pero como quiera que los resultados han sido infructuosos, me veo en la necesidad y lamentándolo mucho de no poder cumplir al día mis obligaciones como Delegado, yo creo que si se pudiera encontrar otra persona que tuviese más horas libres sería en beneficio del buen servicio de esta Delegación.»²²

De la mateixa manera que el febrer de 1942, Cándido Sáez de las Moras, el cap provincial de FET y de las JONS, reclamava l'enviament dels 133 informes políticosocials que s'havien demanat feia un temps per acompanyar les sol·licituds d'ingrés al partit.²³ No és estrany que, davant d'aquesta situació, el delegat comarcal insinués les seves ganes de ser rellevat en el càrrec. La militància i el servei a la Falange era sacrifici, ho deien els textos doctrinals. Gilbert ho podia comprovar directament. La seva dedicació al servei, però, li seria reconeguda amb escreix, ja que va ser nomenat cap local i comarcal quan l'octubre de 1941 es crearen oficialment les prefectures comarcals.

L'ordenació de les comarques va delimitar quins eren els pobles que quedaven sota la jurisdicció de la delegació comarcal d'Información e Investigación. A més de Balaguer, hi eren inclosos 22 pobles: Àger, Albesa, Algerri, Avellanes, Bellmunt d'Urgell, Belcaire d'Urgell, Castelló de Farfanya, Camarasa, Cubells, Fontllonga, Ivars de Noguera, Linyola, Menàrguens, Montgai, Os de Balaguer, Penelles, Santa Linya, la Sentiu de Sió, Tèrmens,

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

Torrelameu, Tragó de Noguera i Vallfogona de Balaguer. Eren també definides les seves funcions i competències. Depenien de la delegació provincial del servei i, políticament, de l'Inspector Provincial de FET y de las JONS. Havien de centralitzar la tramitació d'informes i certificats individuals, havien de fer còpia dels emesos pels caps locals de Falange, havien de recollir la informació requerida per la superioritat. Només en els casos que fos absolutament necessari per la seva importància podien nomenar delegats locals del servei, «*teniendo en cuenta lo restringido que ha de ser el número de estos en la Provincia y además el carácter delicado, secreto y de máxima responsabilidad de nuestro cometido*». En la resta de casos, el delegat comarcal de Información e Investigación estava en contacte directe amb els caps locals, que eren els qui a la pràctica elaboraven els expedients personals.²⁴

La definició i delimitació de les funcions, però, no disminuï la feina de les oficines comarcals d'investigació falangistes. A partir d'ara se'ls demanava un major esforç en la confecció d'informes sobre la situació política de la comarca. Des d'aquell juliol de 1941 se'ls havia ordenat l'enviament dels butlletins informatius quinzenals. Els dies 10 i 25 de cada mes, els delegats comarcals havien de trametre a la delegació provincial d'Información e Investigación uns llargs informes que incloïen diversos apartats sobre la marxa general del partit, l'ambient polític, l'estat de l'opinió pública, els rumors, etc. Es feia especial menció a l'interès per captar els rumors, les falsedats i els comentaris en general que poguessin córrer per cafès i llocs de reunió, «*precisando los nombres de las personas que lo realizan*».²⁵ L'ordre anava acompanyada d'un escrit del Delegado Nacional en què es feien explícites les dificultats per complir amb tot allò que se'ls demanava:

«No se me ocultan las dificultades con que tropezáis para lograr una amplia información que abarque todos los extremos a que mi Circular hacía referencia; pero precisamente en los momentos de dificultades y cuando mayor sean éstas, el verdadero espíritu falangista debe superarse hasta llegar a más. [...] Por lo tanto sin perjuicio de nuevas normas, en lo sucesivo dicho Boletín lo remitirás con arreglo al modelo adjunto y espero de ti que por tu amor a España, a la Falange y magnífico espíritu de servicio, te sobrepondrás a todas

²⁴ Escrit de la Delegación Provincial de Información e Investigación, 28-8-1941. *Ibídem*.

²⁵ Els butlletins informatius quinzenals contenien nou camps a complimentar: «*1. Política en general y actuaciones de las personas de relieve social. 2. Asociaciones de tipo político, derechistas o izquierdistas y sus relaciones con el Movimiento. 3. Orientación política. 4. Delegaciones de servicio del Partido. 5. Opinión pública y comentarios sobre los últimos actos públicos celebrados dentro y fuera de la provincia. 6. Prensa interior y exterior. Propaganda en radio y otros medios de difusión. 7. Novedades que haya en la comarca. 8. Ambiente general, rumores, bulos, etc. 9. Notas ampliatorias.*» Oficis i circulars de la Delegación Provincial de Información e Investigación, juliol-novembre 1941. ACN, Fons Delegació Comarcal de Información e Investigación de FET y de las JONS, c. 8.

las dificultades que puedan surgirse y cumplirás lo que en este oficio te digo, lo que verá con entera satisfacción, por ser la demostración de que este Servicio es uno de los más obligados a ser fiel cumplidor de los postulados de nuestra Falange.»

Pel que es veu, els esforços dels agents d'informació falangistes havien de multiplicar-se. Cada quinze dies havien d'enviar un informe a la delegació provincial que, un cop recollits tots els comarcals, al seu torn, l'enviava a la delegació nacional que editava els butlletins nacionals, de periodicitat quinzenal. A partir del març de 1942, aquesta dedicació s'extremava. Una ordre de servei del delegat provincial sol·licitava, a més del butlletí quinzenal, un comunicat diari de novetats en què s'hi reflectissin tots els fets ocorreguts a la comarca, tot indicant que *«caso de que no haya ninguno merecedor de esta mención, enviarás esta parte con el correspondiente 'Sin novedad'»*. O sigui que cada dia els delegats comarcals havien d'informar els seus superiors d'allò que passava a la seva comarca. Disposem dels informes diaris corresponents als dotze dies compresos entre el 20 i 31 de març de 1942. Tots *«Sin novedad»*. A la comarca no hi devia ocórrer res d'especial, digne de menció. I què devien informar en els butlletins quinzenals? Malauradament, no en disposem de cap per saber-ho.²⁶

Aquest era, doncs, l'organigrama del control social i polític exercit per la Falange: sobre la base d'uns caps locals i altres informadors propers, les delegacions comarcals, amb agents adscrits –i no sempre remunerats– eren la baula intermèdia amb les delegacions provincials, que rebien ordres centrals i les canalitzaven, que enviaven els informes confeccionats amb la informació recollida a través de les oficines comarcals. Pel que hem pogut deduir del cas balaguerí, l'oficina d'informació falangista va resultar ser de llarg el servei comarcal que més activitat va tenir i que, malgrat les deficiències en el funcionament denunciades, el que millor va funcionar. De la resta de serveis ben poca cosa en sabem, no s'ha conservat la documentació, però en el cas de Balaguer (com suposem en la majoria de capitals de comarca / partit judicial) les prefectures i les delegacions locals i comarcals se solapaven. La seu de la prefectura local i comarcal era la mateixa, a la plaça del Mercadal núm. 42, on hi tenien cabuda les delegacions, locals i comarcals, entre les quals la d'informació i investigació. Els delegats locals eren, a la vegada, delegats comarcals pel fet de ser Balaguer la capital. El secretari local, era també secretari comarcal i de l'oficina d'informació, aquell qui mecanografiava els expedients. I Alfonso Gilabert era cap local, cap comarcal i delegat comarcal d'investigació. A més a més, a la nòmina de

---

²⁶ *Ibíd.*

càrrecs hi afegí el d'Alcalde de la ciutat el novembre de 1943. No hi ha dubte que en aquells moments, Alfonso Gilabert era l'home fort del Partit i del règim a Balaguer i comarca, que des del primer moment havia controlat el servei d'informació i espionatge de la Falange a la comarca.

Prova de la gran dedicació al servei del control de la població en són els 1.393 expedients personals disponibles al fons de la Delegación Comarcal de Información e Investigación de Balaguer, datats tots ells entre els anys 1938 i 1943. I els 398 de la prefectura local de Balaguer, confeccionats entre 1941 i 1945. Si tenim en compte que la població de la capital de la Noguera era, segons el cens de població de 1940, de 6.031 habitants, el volum de veïns expedientats no era gens menyspreable.²⁷ El fet que s'hagin conservat aquests fons amb les fitxes personals, només comparable al del fons de la delegació d'Ordre Públic conservat a l'Arxiu Històric de Lleida, és excepcional a nivell de la província. No tenim coneixença que es disposin en d'altres arxius comarcals del Principat. El seu interès qualitatiu és desigual, atenent al divers origen dels expedients: uns eren requerits pels tribunals militars o especials de postguerra amb finalitats purament repressives; altres eren demanats per acompanyar propostes de nomenament, del mateix partit o de les comissions gestores municipals; altres eren purament burocràtics, de tràmit, certificats i avals de bona conducta política, social i moral de l'interessat.

9.2. Falange i l'ordre públic en una societat intervinguda.

En la societat de postguerra en què aquests avals i els certificats de bons antecedents sociopolítics podien determinar la sort dels individus sospitosos de simpatitzar amb els rojos, el poder que disposava la Falange era notabilíssim en l'àmbit del control social. A partir d'un cert moment, degut al volum d'expedició de certificats i avals per part dels caps locals i les delegacions d'informació, s'establí la taxa de sis pessetes que havien de satisfer els sol·licitants. No era poca cosa per l'època. Era una bona forma d'evitar certificats innecessaris a la vegada que es recaptaven uns ingressos del tot necessaris pel sosteniment econòmic de les prefectures locals i comarcals. Val a dir, tanmateix, que els militants i els adherits al Partit n'estaven exempts, de pagar la taxa.²⁸

---

²⁷ Cens de població de 1940. www.ine.es

²⁸ Ofici del delegat provincial de Información e Investigación, 10-3-1942. ACN, Fons de la Delegación Comarcal de Información e Investigación, c. 8.

La necessitat d'un segell de la Falange va motivar segurament, segons la versió tant de la Guàrdia Civil com de l'inspector provincial de FET, l'assalt a la prefectura local de FET y de las JONS de Granyena de Cervera que va tenir lloc la nit del 20 de març de 1940. L'assaltant (o assaltants) entraren al local de la prefectura a través d'un balcó i sembla que la intenció era col·locar el segell en algun document falsificat. S'havien trobat força diferents calaixos i el segell amb senyals i restes d'haver estat usat.²⁹

L'organització falangista disposava d'informants a cadascun dels pobles de la província i realitzava tasques de vigilància i control dels suposats elements marxistes. A la capital, la Secretaria Local havia estat dividida en districtes, seccions i carrers, al capdavant dels quals hi havia uns delegats o responsables. Segons José L. Rodríguez, fins i tot es van anar creant, de forma esglaonada, els càrrecs de delegats de barri, de blocs i de cases, si bé no disposem d'informació que ens ho testimonii en el cas lleidatà. Aquests delegats no només tenien una funció de corretja de transmissió de la propaganda i les ordres superiors, sinó que també els eren conferides competències de vigilància i control social i polític de la població.³⁰

Els falangistes s'encarregaven de vigilar i informar sobre els moviments d'aquelles persones considerades desafectes al règim. Era millor prevenir qualsevol tipus d'oposició. La delegació comarcal d'Información de Balaguer informava, l'agost de 1940, de les indagacions practicades sobre la concurrència a un cafè d'aquella ciutat, on es reunien *«todos los elementos marxistas que existen en esta Ciudad y los antiguos componentes de Izquierda Republicana de Cataluña, así como cuando sale un individuo de la Cárcel su primer punto donde acude es en dicho café»*. S'acusava al propietari de ser un actiu propagandista de les candidatures d'esquerra i un anticlerical declarat, i, per tant, es demanava la clausura del local. La petició va arribar al Governador Civil, que va ordenar una investigació a la comandància de la Guàrdia Civil de Balaguer. L'informe del benemèrit cos no desmentia que s'hi reunien alguns elements extremistes, ni tampoc el passat polític del cafeter, però assenyalava que algun cop aquest havia informat l'autoritat de manifestacions contràries al règim. Una mena d'eximent. No aconsellaven tancar el local, però sí sotmetre a vigilància més intensiva els que hi concorrien.³¹

²⁹ AHL, FGC, Lligall 7, Expedient 81.

³⁰ «Circular número 54», BMFET, nº 46, 20-2-1939. Les atribucions serien detallades a la «Circular número 101», BMFET, nº 92, 15-6-1940. Cfr. RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, JOSÉ L.: *Historia de Falange Española de las JONS*, op. cit., 2000, p. 447.

³¹ AHL, FGC, Lligall 7, Expedient 81.

Uns mesos més tard, l'octubre, el cap local de FET y de las JONS de Benavent de Segrià informava també que s'amagaven a Barcelona dos individus que havien format part del comitè local i que eren considerats responsables dels assassinats comesos al poble. Els sospitosos disposaven d'amistats a la localitat amb els quals intercanviaven correspondència, de manera que el cap local sol·licitava al Governador Civil la facultat de poder interceptar-la i obrir-la per esbrinar les adreces d'aquelles persones a Barcelona. El Governador negava la petició i indicava que la correspondència sospitosa calia enviar-la al Govern Civil sense obrir-la.³²

La col·laboració de la Falange amb les forces d'ordre públic anava més enllà de les tasques merament informatives. L'abril de 1939 el secretari d'Orden Público de Lleida, adscrit ja al Govern Civil, cursava un escrit a la prefectura de Milícies de FET y de las JONS de la ciutat perquè cooperessin en les tasques de manteniment d'ordre públic, atès que *«las necesidades actuales de Orden Público en esta Plaza exigen la cooperación patriótica de personas que con carácter honorífico puedan ser investidas de representación de la autoridad para coadyuvar a los servicios de aquel carácter en la forma que se determine, en tanto subsista la actual carencia de personal de Asalto y Policía»*. Per aquesta raó, es demanava un llistat de les persones que, de forma voluntària i atesa la seva ocupació i condicions adequades de conducta, moralitat i adhesió, poguessin ser nomenades agents honoraris d'ordre públic.³³

Dos mesos després, el 19 de juny, era el Governador Civil qui enviava escrit a la delegació provincial d'Información e Investigación de FET y de las JONS per una qüestió similar. Es referia a la necessitat de col·laboració en les tasques d'investigació i localització dels autors dels nombrosos robatoris, maleses i bretolades que es produïen a la ciutat, atesa la manca d'agents policials:

«Los frecuentes robos y fechorías que vienen cometándose en esta Capital, y la actual falta de fuerzas bastantes de Policía y Asalto y aún de vigilantes y serenos para atender en la extensión precisa a la vigilancia y descubrimiento de rateros y maleantes, viene obligando a improvisar los medios que puedan suplir aquella falta y contribuir al logro de dicho fin de tanto interés público y moral.

Puede ser muy estimable y eficaz la colaboración de los agentes de esa Delegación que, siendo conocedores de la Ciudad y de los elementos indeseables o extraños en ella, y animados de su espíritu de servicio, quieran simultanear meritoriamente los trabajos propios de la organización con la investigación y localización de los elementos que realizan aquellos robos y fechorías, aportando su ayuda a la Comisaría de Investigación y

---

³² *Ibídem.*

³³ *Ibídem.*

Vigilancia, en contacto con la misma y bajo la dirección de su personal técnico en los servicios a ella encomendados».³⁴

De les paraules del Governador es desprèn que la delinqüència comuna de baixa intensitat devia créixer en una ciutat que es trobava encara sota els efectes dels bombardejos patits durant la guerra, amb cases enderrocades, runa en els carrers i serveis mínims. I no disposava de suficients agents de l'ordre públic per fer front a l'augment de la delinqüència, d'aquí que se sol·licitessin els serveis i col·laboració de FET y de las JONS.

La Falange tenia, doncs, competències en les tasques informatives i de control de l'ordre públic. Al món rural eren les partides d'emboscats, gent armada i guerrillers les que amenaçaven la seguretat dels pobles. El juliol de 1940, la prefectura provincial de FET y de las JONS lleidatana informava a la Secretaría General del Movimiento que *«a pesar de haber dado batidas por diferentes términos y comarcas de la provincia, parece por los informes que aquí se reciben, hay grupos de huídos rojos escondidos por montes y bosques»*.³⁵ Uns mesos abans, el gener, l'alcalde de Pinós (nucli agregat a Torà), ja denunciava al Governador Civil l'existència de partides de *«rojos extremadamente complicados en hechos delictivos graves»* evadits dels camps de concentració francesos que s'amagaven i es reunien de nit al bosc i es presentaven a les masies del terme exigint comestibles. Donada l'insuficient nombre de forces d'ordre per la zona, l'alcalde sol·licitava el rearmament de les Milícies de Falange, *«única fuerza eficaz para estos servicios»*.³⁶ Les Milícies falangistes ja havien assumit aquestes tasques en la rereguarda franquista durant la guerra civil. Eren partides de ciutadans armats que reproduïen el model tradicional del Somatent (durant la República, l'Acció Ciutadana), que estaven molt arrelades en el món rural català com autodefensa de la col·lectivitat.

La Guardia de Franco, creada arran de la desaparició definitiva de les Milícies de Falange el juliol de 1944, va assumir les tasques parapolicials i de control social i polític d'aquelles. L'organització de grups falangistes com a forces auxiliars en la repressió de la guerrilla comunista està documentada en diverses províncies espanyoles. De fet, els falangistes estaven entre els objectius dels grups comunistes, com ho posen de manifest l'assassinat de diversos càrrecs del Partit a Astúries el juliol de 1944 o el de dos militants falangistes en l'assalt dels locals de Falange a Cuatro Caminos (Madrid) el 25 de febrer de

---

³⁴ *Ibíd.*

³⁵ «Parte quincenal 1-15 de julio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

³⁶ AHL, FGC, Lligall 17, Expedient 36.

1945. D'aquest darrer cas se'n féu ressò la premsa de tot el país (també, òbviament, *La Mañana*) i va ser motiu de diverses ordres i circulars que es cursaren des de la Secretaría General del Movimiento.³⁷

El novembre de 1944, en plena mobilització dels maquis pel Pirineu lleidatà, els alcaldes de la zona de Solsona (la Molsosa, Clariana, Castellar de la Ribera, Lladurs, Llanera, Llobera, Solsona, Navés, Olius, Pinell, Pinós i Riner) sol·licitaven permís al Governador Civil per armar partides de veïns addictes per vigilar, perseguir i detenir els grups de *maleantes* que posaven en perill la seguretat d'aquells pobles.³⁸ Es pot deduir que aquestes partides de defensa devien estar formades per falangistes i altres individus vinculats al règim. És curiós comprovar com, pocs dies abans, el Governador Civil havia ordenat la detenció de l'Alcalde de Solsona, Agustín Solé Xarpell, a la vegada cap local i comarcal de FET y de las JONS, a qui es va destituir dels càrrecs, s'obrí un expedient i va ingressar a la presó, amb l'Alcalde d'Esterrri d'Àneu, perquè havien abandonat els pobles en moments tan delicats.³⁹

9.3. De la Segona Guerra Mundial i l'estraperlo: crítiques, rumors, corrupcions i falsedats.

Els agents informants de la Falange recollien l'opinió general sobre la marxa de la guerra mundial, els comentaris populars, i n'informaven convenientment. El setembre de 1940, l'informe mensual de la prefectura provincial feia constar el ressò que havien tingut en la població lleidatana les reunions de Serrano Suñer amb els líders alemany i italià:

«Gran interés se ha demostrado estos días entre toda la población para conocer los resultados de las conversaciones sostenidas por los jefes del Estado Alemán e Italiano así como también los de sus respectivos Ministros de asuntos exteriores y esta vez con mayor fundamento e insistencia por el paper que desempeñaba en ellas España por medio del Presidente de la Junta Política de Falange Española Tradicionalista y de las JONS y por todo lo cual podía representar referente a la guerra que sostienen las naciones del antiguo continente.»⁴⁰

La Falange s'esforçava en oferir una imatge d'adhesió popular a la causa feixista internacional, que no era res més que el reflex de la tasca d'informació tergiversada i

---

³⁷ RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José L.: *Historia de la Falange Española de las JONS*, op. cit., 2000, p. 452.

³⁸ AHL, FGC, Lligall 17, Expedient 36, sol·licitud datada del 8-11-1944.

³⁹ Ens hi hem referit al capítol 4, apartat 4.5.

⁴⁰ «Parte mensual de septiembre de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

manipulada i amb contingut propagandístic que oferia la premsa oficial del Partit sobre el desenvolupament de la Segona Guerra Mundial. El febrer de 1940, segons els informants falangistes, semblava que la població lleidatana estès a favor de la identificació del *Nuevo Estado* espanyol amb les potències de l'Eix. Així s'exposava:

«Despierta gran expectación la guerra actual y se espera ver deslizar brevemente los acontecimientos que en general se opina han de adquirir gran intensidad. La actividad diplomática actual satisface y se interesa en su desarrollo.»⁴¹

Les converses de carrer, els acudits populars, els rumors, el parlar malament de les autoritats, eren intervinguts i sancionats. L'omnipresència dels agents informants, entre els quals els falangistes al costat de guàrdia civil, policia o delators anònims, era un element més de la societat vigilada de postguerra. Un informe de la delegació provincial de Información e Investigación de Lleida, de març de 1942, donava compte de l'incident que es produí en un vagó de tren, en el trajecte de Barcelona a Cervera:

«Un agente afecto a esta Delegación Provincial, en ocasión de encontrarse viajando en el tren ligero de Barcelona a Zaragoza, y en el trayecto de Barcelona a Cervera, llamó la atención y tomó nota de su documentación a tres individuos y dos mujeres que ocupaban el departamento en que viajaba, y que atacaban en voz alta y sin reparo alguno las Instituciones del Nuevo Estado, refiriendo además una serie de bulos en descrédito de nuestra División Azul y de los productores que van a trabajar a Alemania. Se ha dado cuenta de ello a la Delegación Provincial de Información de Barcelona a cuya provincia pertenecen dichos individuos [...]»⁴²

Calia estar a l'aguait i parar compte a l'hora de fer qualsevol comentari en públic, en veu alta. No se sabia mai qui escoltava. Els agents informants eren arreu, amb l'orella sempre parada. Des de la premsa, s'indicava la necessitat d'acabar amb els «*chismes*»:

«[...] lo que no podemos concebir es que se opine de política, de gestiones públicas, de organismos del Estado, con el mismo desenfado con que se abordan los temas intrascendentes, apoyados en la barra del Bar, o sobre el tapete verde del juego de azar y enredo.

La función ordenadora del Estado no puede, de ninguna forma, andar vapuleada de corro en corro, a la intemperie desolada de la charlatanería. El Movimiento que ha creado aquél, estructurando el salvador sistema nacional, mucho menos.»⁴³

Les atribucions que les instàncies governatives els havien facultat en matèria d'ordre públic sembla que els donava màniga ampla per actuar, de vegades il·lícitament i aprofitar-se de les circumstàncies. L'agost de 1939, apareixien a la premsa sengles notes del cap

⁴¹ «Parte mensual de febrero de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 59.

⁴² «Boletín nº 557 de información y ambiente...», 15-3-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

⁴³ «Hay que raer el chisme», *La Mañana*, 17-5-1942. Alguns casos de comentaris i opinions crítiques en veu alta arribaren a la justícia ordinària. Cfr. MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op. cit., 2000, pp. 84-88.

provincial de FET y de las JONS Francisco Mora i del Governador Civil Juan A. Cremades en què s'alertava els ciutadans de l'actuació de suposats agents del Partit. Mora Sádaba es referia a la suplantació de la personalitat del delegat provincial del servei:

«Teniendo conocimiento esta Jefatura provincial que hay elementos desaprensivos que se titulan delegados provinciales de Información e Investigación, se pone en conocimiento de los jefes locales y del público en general que el único delegado provincial de Investigación de FET y de las JONS en esta provincia es el camarada Manuel González Moreno, que viene desempeñando el cargo desde la liberación de esta ciudad [...]».⁴⁴

El Governador Civil indicava als ciutadans que en cas de ser requerits per ensenyar documentacions exigissin l'acreditació dels agents:

«[...] Para que nadie deje sorprenderse por individuos desaprensivos que, fingiéndose agentes de la autoridad o de Información e Investigación de FET, han cometido en algún caso actos punibles o ilícitos, se advierte a todos que, al ser requeridos bien para exhibir sus documentaciones o para acompañarles a determinadas diligencias, deben exigir la acreditación de su condición legal de agentes por medio del carnet e insignia respectiva, y avisar en caso de sospecha por el medio más rápido a cualquier individuo de la fuerza pública que encuentren, o bien a la Comisaría de Investigación y Vigilancia o a la Comandancia de la Guardia Civil, teléfonos 2152 y 1435».⁴⁵

Els sumaris de la justícia ordinària i extraordinària, com ha demostrat la professora Conxita Mir, posen de manifest com militants i caps de la Falange es veieren seduïts per la possibilitat de treure partit de les circumstàncies del moment, si convenia recorrent a la intimidació i l'extorsió. És el cas d'un cap local del Partit de Solsona que va exigir una quantitat de diners a un ramader de la localitat, sota l'amenaça de denunciar-lo a ell i altres veïns al Tribunal de Responsabilitats Polítiques, que és on va acabar l'assumpte després que el ramader rebutgés el xantatge a principis de 1939. O també és el cas d'un cap local de Falange del partit judicial de Sort, que envià el 1940 unes targetes a un Alcalde exigint-li dos sacs de civada per la seva euga. L'Alcalde, excombatent, es negà a donar allò exigint i formulà una denúncia per coacció.⁴⁶

En altres casos, elements de la Falange s'atorgaven competències que no els pertocaven, generant conflictes amb les autoritats governatives. El juliol de 1942, el Governador Civil sol·licitava explicacions a la comandància de la Guàrdia Civil de Juneda sobre el fet que dos falangistes del poble demanaven documentació pels carrers de la localitat. L'informe emès per la Guàrdia Civil confirmava que els dos falangistes havien

---

⁴⁴ *La Mañana*, 19-8-1939.

⁴⁵ *La Mañana*, 30-8-1939.

⁴⁶ MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op. cit., 2000, pp. 39-40. Pel cas solsonenc vegi's el capítol 4, apartat 4.5 del present treball.

demanat la guia de circulació de les mercaderies (diversos sacs de farina) que dos veïns de la població transportaven amb un carro. Ho havien fet, segons es deia, «*por tratarse de individuos que se sospecha se dedican al tráfico clandestino de productos intervenidos*» i es feia constar que «*todo ello lo verifican con el exclusivo objeto de colaborar en pro de la justicia ya que ambos individuos son militantes de Falange Española Tradicionalista y de las JONS y de completa adhesión al régimen constituido, no pudiendo comprobar hayan exigido otra clase de documentaciones*». Tot i evitar el càstig gràcies a l'informe de la Guàrdia Civil que com es veu minimitzava els fets denunciats, el Governador Civil ordenava a l'Alcalde del poble que fes saber als dos falangistes que «*en lo sucesivo se abstengan de arrogarse facultades que no son de su competencia y que si algo han de investigar lo comuniquen a la fuerza pública*». L'actitud dels dos falangistes junedencs formava part d'una croada personal contra l'estraperlo, que els portà a presentar nombroses denúncies contra veïns del poble i, fins i tot, contra l'Alcalde, per irregularitats en matèria d'abastaments i ocultació de béns intervinguts.⁴⁷

L'estraperlo i els nombrosos i variats tripijocs amb els abastaments van ser un tema recurrent en els informes periòdics de la Falange. La revolució nacionalsindicalista de Falange prometia el «*pan y la justicia*» a tots els espanyols i, en temps de misèria i escassetat d'aliments com els anys quaranta, tota activitat d'acaparament, ocultació, desviació i venda il·legal i a preus abusius de comestibles era un atac a l'Estat Nacionalsindicalista, que calia perseguir i castigar exemplarment. Una primerenca circular enviada pel cap provincial Francisco Mora el novembre de 1939 a les prefectures locals instava a tots els afiliats a vetllar contra tota pràctica abusiva i il·legal que calia denunciar a l'autoritat. S'expressava amb els següents termes:

«Contra los que tratan de desacreditar la política del Gobierno y establecer la inmoralidad como norma del comercio ha de reaccionar vigorosamente la Falange Española Tradicionalista y de las JONS [...]

Por ello exijo que al llegar a tu poder esta orden [...] hagas saber a todos los afiliados y Jerarquías subordinadas la obligación que tienen de fiscalizar la vida entera del comercio que todo productor, transportista o comerciante, retraiga del mercado o eleve caprichosamente los precios de las mercancías, denunciando inmediatamente ante las Autoridades Gubernativas cualquier infracción que notaren y que aquéllas castigarán severamente.

La Batalla de la Paz así lo exige.»⁴⁸

⁴⁷ AHL, FGC, Secció Administració Local, Correspondència, c. 230. Vegi's el nostre treball GELONCH SOLÉ, Josep: «Lluites pel poder municipal en temps de fam. Juneda, 1939-1943» a DD.AA: *Un segle d'electricitat a Juneda, 1902-2002*, Juneda, Editorial Fonoll, 2003, pp. 147-162.

⁴⁸ «Circular nº 16», novembre 1939. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento de Balaguer, c. 2.

L'abril de 1940, la Falange lleidatana informava la superioritat que la ciutat, en matèria d'abastaments de productes de primera necessitat, estava en molt males condicions. Mentre els lleidatans no disposaven de pa, o d'una qualitat impròpia per al consum, hi havia pobles veïns en què els mateixos productors es guardaven el blat i feien un pa d'una qualitat extraordinària. Malgrat algunes actuacions de la policia urbana, afirmaven els falangistes que l'estraperlo continuava «*con descaro e impunidad sin igual*». Especialment succeïa amb el blat, l'oli i el sucre, producte aquest del qual arribaven a l'estació vagons plens, però el repartiment era irrisori. Què se'n feia, doncs? «*No hay azúcar, pero con "sobreprecio", se alcanzan las cantidades que se precisan*», continuava l'informe. Aquesta situació tan greu provocava el malestar entre la població: «*la ciudad conoce mil casos, hechos y sucedidos con respecto a tan importantísimo problema como es el de Abastos, y cunde un desaliento, una desmoralización grande por parte de la vecindad*». ⁴⁹ El gener de 1942 s'informava que l'opinió general en la província era que les disposicions contra l'acaparament i ocultació de mercaderies (això és: l'estraperlo) establertes per la Llei de 16 d'octubre anterior havien perdut tots els efectes repressius del principi. Els trens buits per temor a l'estreta vigilància de principis de novembre, tot just dos mesos després, «*vuelven otra vez a ser materialmente asaltados por los estraperlistas, cada uno de ellos con infinidad de sacos y paquetes en los que transportan las mercancías destinadas a ser vendidas en Barcelona a precios abusivos*». ⁵⁰

L'abril de 1942 es dugué a terme una campanya en tota la premsa nacional contra l'elevació de preus. A les pàgines del diari de FET y de las JONS de Lleida, *La Mañana*, hi trobem diversos escrits al respecte, demolidors, incitant a la delació i col·laboració ciutadana per acabar amb el problema de l'estraperlo i del mercat negre, una veritable plaga:

«El alza de precios, muchas veces injustificado, la carestía de la vida que día a día se viene acentuando, no sólo en España sino en casi todo el mundo, es la pesadilla constante de los hombres de Estado y hace necesaria una intervención detallada y minuciosa, una investigación a fondo para poner coto a este desenfrenado afán de lucro, para terminar de una vez con este vergonzoso espectáculo de los que sin conciencia y sin escrúpulos de ninguna especie pretenden medrar a costa de las circunstancias especiales por que atravesamos, pretextando razones que en la mayoría de los casos no justifican tamaño proceder.

---

⁴⁹ «Información relacionada con nuestro escrito nº 18.141 del pasado año, sobre Lérida», 10-4-1940. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

⁵⁰ «Boletín nº 346 de información y ambiente de delegación provincial de Información e Investigación de Lérida», 8-1-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

[...] El afán desmedido de enriquecerse sin reparar en los medios ni procedimientos, es una lujuria social, un veneno que se apodera de todos los que comercían con algún artículo, una alucinación que pasa por la mente de los que aspiran a enriquecerse en el más breve tiempo y no piensan más que en su propio lucro, importándoles muy poco que el resto del pueblo se muera de hambre.

[...] Cuando esta inmoralidad y este robo descarado se apodera del ánimo de un comerciante o industrial, es peor que una plaga, más grave que la lepra, porque se contagia como por arte de magia. Y así el comercio, salvo honrosas excepciones, ha dejado de ser un negocio lícito y honesto, para convertirse en un lugar donde se explota a la humanidad.

[...] Y no queremos pensar lo que ocurriría si el Gobierno no tomara severísimas medidas contra todos estos desaprensivos y contraventores de la ley. Pero a veces las autoridades en sí no bastan para cortar de raíz este ya viejo problema; se hace necesario, imprescindible, la colaboración ciudadana denunciando todos aquellos actos delictivos que tiendan al encarecimiento de las subsistencias. No hacerlo así, supone un acto de solidaridad con el ladrón. Y, en este caso, tan ladrón es el que vende como el que compra. Y tal como se están poniendo las cosas, se hace menester un escarmiento severo y ejemplar. Estimamos que la horca en la plaza pública sería leve para tan grave delito.»⁵¹

Tot i la satisfacció amb què s'havia aollit la campanya, l'opinió general lleidatana creia que amb escrits i teories no n'hi havia prou, que feia falta mà dura en el càstig i aplicar sense vacil·lacions els preceptes de la Llei de 16 d'octubre de 1941. Es creia que, tot i les amenaces, no se sancionaria cap cas amb penes greus, perquè *«de hacerlo tendría que castigarse a personas muy influyentes, cuya actuación delictiva en dicha materia es de sobra conocida. [...] Se rumorea que el que tiene influencia logra evitar toda sanción, y que únicamente se sanciona al desgraciado que transporta víveres para su consumo particular o al que vende a precios abusivos pequeñas cantidades de artículos»*. Existia, per tant, l'estesa creença dels ciutadans que els grans industrials i propietaris rurals, comerciants i magatzemistes, molt sovint persones influents, s'enriquien de forma il·lícita gràcies a l'estraperlo. En una ciutat petita com Lleida, on tothom es coneixia, això no es podia amagar. Sembla impossible pensar que el gran volum d'aquest comerç clandestí pogués passar desapercbut no per la població, sinó per les autoritats competents. Alguns estraperlistes, dels grans i ben situats, es vantaven de disposar influències i que no els podien fer res, que gaudien d'impunitat davant la llei.⁵² Ara bé, solien ser els petits estraperlistes, que en molts casos s'hi veien abocats per poder subsistir, els que patien les més severes sancions de la Fiscalía Provincial de Tasas. Eren els noms d'aquests petits comerciants i traficants del mercat negre els que apareixien en els llistats de multes que la premsa donava a conèixer cada dos per tres amb voluntat exemplar. Segons els informes

⁵¹ «La horca es poco», *La Mañana*, 9-4-1942. També resulta interessant l'article «Política de precios», *La Mañana*, 10-4-1942.

⁵² BRETÓN SOLO DE ZALDÍVAR, Víctor: *Tierra, Estado y Capitalismo. La transformación agraria del occidente catalán, 1940-1990*, Lleida, Milenio, 2000, pp. 121-130.

falangistes, l'estraperlo ja no es feia clandestinament, sinó públicament, a la llum del dia i el ferrocarril era el mitjà de transport preferit pels estraperlistes, que traficaven amb oli, panís, farina de panís, fesols, pa, etc., en quantitats que oscil·laven fins a 100 litres o 80-100 kg. Es feia amb la connivència o participació del personal dels ferrocarrils, maquinistes o fogoners, que amagaven els paquets i que –asseguraven– solien cobrar fins a una pesseta per kg. A l'hora d'arribada del tren procedent de Balaguer, entre les 9 i les 10 de la nit, s'observava un intercanvi de mercaderies clandestines a la mateixa estació. Igual succeïa a l'arribada del tren lleuger de Barcelona, quan gent proveïda amb bosses i sacs arribava per adquirir articles intervinguts. A més de l'estació, s'assenyalaven diversos punts on tenia lloc l'intercanvi de mercaderies, majoritàriament en les seves proximitats: una torre en el camí d'accés a la carretera de Corbins a Torrefarrera, una casa d'un carreró que donava a la carretera de Corbins, una casa del carrer Anselm Clavé, una casa de la Plaça «de los Murmuradores», la taverna Vimbodí, el Bar Azul del carrer Condes de Urgel, un taller de bótes del carrer Obispo Huix, una torre del camí de Picos, una taverna de la Bordeta, etc. Fins i tot, s'acusava funcionaris subalterns de la Presó Provincial de sostroure aliments dels destinats als reclusos (oli, patates, mongetes, arròs, cigrons, bacallà, sucre, llenya) per després vendre'ls a preus elevats a altres persones. Els agricultors també eren acusats de pràctiques estraperlistes, ja que declaraven tan sols una mica més del que corresponia per al consum familiar destinant-se a la venda clandestina l'excedent de producció. N'hi havia, de pagesos, que sense ser-ho es feien passar per productors, per tal de camuflar les produccions excedents d'altres. Els preus de les mercaderies (blat, panís, oli...) al mercat clandestí multiplicaven els oficials que cobraven els pagesos per les quantitats que lliuraven a l'Estat en compliment dels *cupos*. Els majors beneficis, és clar, es quedaven en mans dels intermediaris que traficaven amb la mercaderia des de l'origen fins al destí.⁵³ Tot i que la Fiscalía Provincial de Tasas imposava nombroses multes, segons els falangistes, aquestes no feien desistir els estraperlistes perquè sempre eren inferiors als beneficis que treien de la venda.⁵⁴

Les autoritats provincials i nacionals eren coneixedores d'aquesta situació de trànsit clandestí i d'estraperlo generalitzat a la província de Lleida. En un butlletí d'informació i ambient polític general d'Espanya, elaborat per la Delegación Nacional de Información e

---

⁵³ BARALLAT BARÉS, Mercè: *La repressió a la postguerra civil a Lleida...*, op. cit., 1991, pp. 425-437.

⁵⁴ «Boletín nº 624 de información y ambiente...» (15-4-1942), «Boletín nº 651 de información y ambiente...» (30-4-1942), «Boletín nº 675 de información y ambiente...» (16-5-1942), «Boletín nº 876 de información y ambiente...» (15-8-1942). AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

Investigación de FET y de las JONS amb les informacions rebudes de les respectives delegacions provincials, el setembre de 1942 es feia constar en referència a la província de Lleida:

«La política de abastos continua siendo la piedra de toque para toda clase de críticas en esta Provincia; ya que siendo zona productora y estando tan próxima al mar, no consiguen obtener razonados suministros alimenticios, ni llega pescado de ninguna clase que pueda ser comprado públicamente y dentro de la legalidad. Por esta causa el straperlo es el único medio de abastecimiento que efectivamente existe en la Provincia; lo que provoca un estado de descontento y profunda crítica que propala el pueblo afectado.

También ha podido comprobarse hechos delictivos producidos en el campo del transporte clandestino, en el que sin género de duda son auxiliares y copartícipes los funcionarios de las estaciones, en las que dicho sea de paso, se realiza un escandaloso trafico de artículos intervenidos.»⁵⁵

La tasca de la delegació provincial de Información e Investigación era descobrir els estraperlistes, però al no disposar de les atribucions necessàries només podia reunir dades incomplertes. En aquests informes s'acusava el coneixement, la connivència i la complicitat de militars, guàrdies civils, empleats de l'ajuntament, funcionaris de la delegació provincial d'abastiments, agents de l'autoritat encarregats de la vigilància als trens als quals s'acusava d'estar «sucats». Un xofer de la Guardia Civil era assenyalat com el contacte amb els estraperlistes, als quals avisava quan s'havia de procedir a fer alguna inspecció. Des de la delegació provincial d'abastiments, segons els falangistes, es repartien cupos d'aliments de forma il·legal, amb la corresponent indignació de la població que se'n veia privada:

«Los funcionarios de la Delegación Provincial de Abastos, los del Servicio del Trigo y los de la Comisaría de Recursos de la 5ª Zona, se han repartido un cupo de comestibles, consistente en 24 kilos de arroz por cada persona de sus familias, 2 kilos de garbanzos y 24 kilos de alubias. Además todos ellos sacan diariamente doble ración de pan para todos sus familiares. Toda la población se ha enterado de ello y la indignación es enorme, hasta el extremo de que no se oye hablar de otra cosa, y como sucede siempre entre las censuras, también se incluye a la Falange, circulando el rumor de que también se han suministrado el referido cupo a todas las Delegaciones del Partido y a sus empleados.»⁵⁶

També eren denunciats per la Falange els tractes de favor a l'hora d'adjudicar obres. Com el cas d'un contractista, resident a la Pobla de Segur d'on era considerat un cacic, que tot i els destacats antecedents marxistes tenia al seu càrrec la major part d'obres que realitzava l'oficina de Obras Públicas a la província. La seva antiga amistat personal amb l'enginyer en cap de l'oficina esmentada li assegurava feina contínua. Segons la Falange,

⁵⁵ «Boletín núm. 1001 de información y ambiente político general de España», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 240.

⁵⁶ «Boletín nº 651 de información y ambiente...», 30-4-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

donava feina a tots els esquerrans condemnats per consells de guerra, i es temia que contribuís a la creació d'un grup contrari al Movimiento.⁵⁷

La Falange, però, no s'escapava de la rumorologia popular que els assenyalava com els principals beneficiaris de l'estraperlo i les corrupteles en matèria d'abastiments. Tampoc no deixaven de tenir certa raó. Perquè els mateixos falangistes, sovint les jerarquies locals, es veien immersos en activitats estraperlistes, aprofitant-se de situacions privilegiades de poder i d'accés als abastiments. A finals de 1939, a Juneda, diversos membres destacats de la Falange havien estat detinguts per actuacions irregulars relacionades amb el tràfic il·lícit de mercaderies. El cap local del Partit ingressava a la presó provincial de Lleida el 2 de gener de 1940.⁵⁸

L'octubre de 1940 es descobria a Maials una trama de tràfic il·legal de comestibles (bàsicament oli) en la qual hi estaven implicats l'Alcalde, el cap local de FET y de las JONS i altres autoritats municipals. Els foren imposades fortes multes econòmiques, tal i com apareixia a les pàgines de la premsa. A més a més, el cap provincial de Falange, Ángel Abril, per perseguir aquestes actuacions reprovables i contrarestar la mala imatge que es donava del Partit, escrivia una nota a la premsa en què es destituïa fulminantment del càrrec el cap local i se l'expulsava de l'Organizació:

«Esta Jefatura Provincial que ha reaccionado de esta forma en el caso presente, se mostrará inflexible con todos los casos que como éste constituyen una perversión de orden moral incalificable y recuerda a todos que está dispuesta a coadyuvar y hacer coadyuvar a todos los afiliados con las demás autoridades en la represión de cuantos actos de naturaleza delictiva se cometan sean quien sean los autores.

La Falange, cuerpo político del Nuevo Estado, no puede evitar que gentes desaprensivas se beneficien de una posición circunstancial favorable, pero con la limpidez y origen de su actuación, reprime y sanciona con mano dura, por sí propia y sin limitaciones de nadie, la menor extralimitación que pueda cometerse por cualquier miembro de la misma que olvide momentáneamente sus deberes
El Jefe Provincial».⁵⁹

El gener de 1941, la Fiscalía Provincial de Tasas descobria una trama de venda de civada a preus superiors als de taxa i imposava diverses multes de 2.000 ptes. i la incautació dels productes intervinguts. El cap local de Falange estava entre els sancionats.⁶⁰

---

⁵⁷ «Boletín nº 553 de información y ambiente...», 15-3-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

⁵⁸ AHL, FGC, Lligall 73, Expedient 85.

⁵⁹ *La Mañana*, 30-10-1940.

⁶⁰ *La Mañana*, 3-1-1941.

El Governador Civil i cap provincial de FET y de las JONS, José Carrera Cejudo, va portar a la justícia un agent de la policia per haver enviat a la SGM, a principis d'octubre de 1945, un informe en què, a més de l'escassa simpatia vers el Partit i l'estreta amistat amb els germans Hernández Palmés, se l'acusava d'ineptitud i corrupció. Dos anys després, i havent presentat a declarar diversos testimonis, l'agent de policia acusat era condemnat a tres mesos d'arrest major i una multa de 1000 ptes. per deshonrar, desprestigiar i menysprear el principi d'autoritat.⁶¹

En un altre informe de la Falange lleidatana dirigit a la Secretaría General del Movimiento el 1947, es denunciava una operació clandestina realitzada por un destacat estraperlista de la ciutat, que havia venut 890.000 kg. de sucre a diversos establiments de Barcelona, amb l'acord del Governador Civil, íntim amic de l'industrial. Es calculaven els beneficis en diversos milions de pessetes i de tots els lleidatans eren conegudes les operacions, la qual cosa feia pensar als falangistes que la notícia arribaria a Madrid i que l'esmentada autoritat governativa seria destituïda, a la vegada que se sancionaria severament els culpables. Entengui's que el governador civil, José Carrera, ostentava el càrrec de cap provincial de FET y de las JONS. Tanmateix, res va ocórrer, ni una cosa ni l'altra.⁶² Això demostra que l'exercici de l'autoritat dotava d'una immunitat que anava molt més enllà de la moralitat.

Els agents de la delegació provincial de Información e Investigación practicaven detencions i interrogatoris en les seves dependències de la capital. Alguns d'aquests falangistes, en l'intent d'aconseguir determinades declaracions dels interrogats, es devien sobrepasar en l'ús dels mitjans violents, perquè el juliol de 1943 un veí de Lleida presentava a la comandància de la Guàrdia Civil de la ciutat una denúncia per coacció contra dos agents de la Falange. Dos dies abans, complint la citació rebuda, s'havia presentat a l'oficina d'Información e Investigación de FET y de las JONS situada al carrer Major, núm. 92 de la capital. Li preguntaren si coneixia dos guàrdies civils, un guàrdia urbà i una dona de vida llicenciosa, demandes a les quals va respondre que sí i les raons de tal coneixement. Els agents no es mostraren convençuts de les explicacions i l'acusaren que *«había inchado [sic] de pesetas a los referidos Guardias Civiles y que al Guardia*

---

⁶¹ Aquest sumari a MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op. cit., 2000, pp. 116-117.

⁶² AGA, SGM-DNP, c. 191.

Urbano le había comprado un traje y un abrigo». L'interrogat negà aquestes acusacions i «se levantaron los referidos Falangistas y zarandeándole le dijeron: que dijera la verdad, porque de lo contrario le iban a moler a palos y uniendo la acción a la palabra, le dieron una pasada de puñetazos». Va ser portat a una altra habitació, on un dels agents l'advertí del pa que s'hi donava, i quan el van retornar a l'habitació inicial «volvieron ambos a darle otra pasada de puñetazos, mezclando entre ellos las palabras, de que dijera que si a lo que le preguntaban, que había hartado de pesetas a los referidos Guardias Civiles». L'interrogat protestava en veu alta de les acusacions, clamant la seva innocència, mentre «sus maltratadores le hacían señas con el dedo de que callara, dando muestras de que no querían que se enterara nadie, echándole a la calle». Acabava la seva denúncia, afirmant «que tiene conocimiento, aunque no lo pueda demostrar, de que los referidos Falangistas han maltratado de palabra y obra a otras personas de esta Capital».⁶³ No sabem com va acabar l'assumpte, però el testimoni d'aquest veí de Lleida palesa una pràctica parapolicial que devia ser bastant més habitual que no pas els rastres documentals que poden trobar-se, atès que el procediment extra legal, la manca de proves que deixaven i el temor dels interrogats a les represàlies feia que molts casos quedessin en l'anonimat.

Per contra, no quedava sense la protesta enèrgica quan els mètodes expeditius de les forces d'ordre públic requeien sobre elements de la Falange. El que era aleshores delegat provincial de les Organizaciones Juveniles, Manuel González Moreno, va ser objecte d'una detenció practicada per la Guàrdia Civil al seu domicili, el 22 de juny de 1940, tot just unes setmanes després d'haver estat rellevat del càrrec de delegat provincial de Información e Investigación. González Moreno denunciava al cap provincial de FET y de las JONS el tracte rebut per la parella de guàrdies civils que el detingueren, segons sembla per una confusió. Reproduïm les paraules de González Moreno:

«[...] en ocasión que me hallaba en mi domicilio comiendo en unión de mi familia, se personó una pareja de la Guardia Civil, quienes al serles franqueada la entrada por mi esposa requirieron mi presencia. Accedí a ello y me preguntaron mi nombre, lo dí, y sin otra explicación me comunicaron que estaba arrestado. Solicité orden de arresto y me exhibieron un oficio en el que figuraba un nombre Cándido. Me preguntaron si conocía al tal Cándido y les manifesté que no. Ante la insistencia de que los acompañara les rogué me dejaran terminar de comer, ya que no se trataba de un rojo el detenido, y en ese momento uno de los guardias en forma descompuesta (no obstante conocer mi personalidad, como más tarde dijo al Alférez de la Guardia Civil Sr. Tomé, en presencia mía) sacó la pistola y me amenazó con pegarme un tiro. Ante la actitud impropia del guardia, accedí rápidamente, mejor dicho, me dispuse inmediatamente a acompañarle y

---

⁶³ AHL, FGC, Lligall 7, Expedient 81.

una vez en el Cuerpo de Guardia del Cuartel, como un delincuente vulgar, protesté del trato vejatorio de que era objeto, amenazándome otro de los guardias abofetearme».

El cap provincial accidental de FET y de las JONS, Víctor Hellín, elevava l'escrit al Governador Civil pel seu coneixement i efectes, que ràpidament el rebotava al cap de la Comandància de la Guàrdia Civil de la província «*a fin de que llame la atención a los Guardias que dieron origen al incidente comunicado, con objeto de que se evite la repetición de hechos desagradables*». ⁶⁴ Aquells errors i pràctiques desafortunades no podien repetir-se, i menys amb el cas de les jerarquies falangistes. El fet de ser tractats com uns vulgars delinqüents, ja ho hem vist en altres moments, era entès com una total desconsideració vers la Falange.

El successor de González Moreno al capdavant de la delegació provincial de Información e Investigación, Carlos Hernández Palmés, es va veure immers el 1941 en un procés judicial per suborn i estafa que s'havia emprés contra un veí de Lleida acusat d'haver rebut quantitats de diners per «*recompensar informes favorables*» sobre individus processats i empresonats. L'inculpat, però, assenyala Hernández Palmés com autor dels informes, a canvi de diners i regals. Davant d'aquesta greu acusació, el delegat provincial féu mans i mànigues perquè el pes de la justícia caigués sobre aquell veí. En la declaració de l'inculpat afirmava haver rebut maltractaments i pressions físiques durant l'interrogatori practicat pels falangistes. Se li imputaven diversos delictes d'estafa a familiars d'empresonats, als quals suposadament cobrava altes quantitats de diners per les gestions realitzades per l'excarceració dels presoners. L'inculpat va ser condemnat a arrest major i indemnització als estafats, mentre que la carrera del falangista Hernández Palmés no es va veure afectada ni un pèl. Aquest cas posava al descobert una trama de corrupció al voltant de la redacció i expedició d'avals, informes i certificats per part de la Falange, competència aquesta que des del principi havia atorgat al Partit un poder de control social sobre la població al marge, o en tot cas paral·lel, al de les forces d'ordre públic. ⁶⁵

Progressivament, les funcions parapoliciales de la Falange van anar sent centralitzades en la Dirección General de Seguridad, a la qual s'integraren molts dels agents i personal de les delegacions provincials del servei. A mitjans anys 40, aquesta faceta de la Falange tan identificada amb les pràctiques repressives i de control dels partits feixistes resultava incòmoda per un règim que tractava de deslliurar-se de la identificació amb les potències

⁶⁴ AHL, FGC, Lligall 7, Expedient 81.

⁶⁵ Aquest sumari a MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir...*, op. cit., 2000, pp. 120-121.

derrotades en la guerra mundial. Això no vol dir que els falangistes mantinguessin la voluntat i obsessió per col·laborar en les tasques de control social i polític de la població, si bé a partir d'aquests moments no es farà a través del Partit sinó pels canals de les forces d'ordre públic d'un Estat que continuà sent repressor de les llibertats individuals i col·lectives fins al seu darrer dia. Només als anys setanta, davant l'imminent traspàs del Caudillo i la incertesa pel futur polític del país en els primers anys de la transició a la democràcia, els falangistes més abrandats, els que s'autoconsideraven els autèntics, sobretot a través d'organitzacions com la Guardia de Franco, van recuperar i exercir de nou la violència de caire esquadrista, terrorista, de carrer, sobre l'àmplia franja políticocial antifranquista.

CAPÍTOL 10

FALANGE I ELS PODERS LOCALS.

El caciquismo nació con el viejo estado liberal, y podremos decir los españoles que habrá llegado el tiempo nuevo cuando esta fauna haya desaparecido. Por eso los caciques combaten la Falange, porque supone lo nuevo, que es el fin de su oligarquía.

Francisco Mora Sádaba,
excap provincial de FET y de las JONS de Lleida, 1940.

10.1. El *Nuevo Estado* i la configuració dels poders locals.

En els plans conspiradors dels militars contra la República, la primavera de 1936, ja es feia referència a la qüestió dels poders municipals. El general Mola, en una instrucció reservada, es referia a la necessitat de tenir preparades les persones que havien de fer-se càrrec dels ajuntaments. Destituir i substituir les autoritats locals republicanes havia de ser un dels primers passos tan bon punt el cop militar hagués reeixit. En la majoria de localitats on va triomfar l'aixecament, els militars van dissoldre les corporacions municipals i provincials per nomenar-ne unes altres, de lleials als sollevats, amb caràcter interí fins que la situació s'aclarís.¹ El triomf de l'aixecament havia de consolidar-se amb unes noves autoritats. En el cas de Lleida –ho hem explicat al capítol tercer– el 19 de juliol tingué lloc una reunió a la seu del Govern Militar on el coronel Josa de Gomar es va reunir amb representants de la dreta lleidatana i s'acordà designar un carlí (Joan Recasens Ros) pel càrrec d'alcalde, mentre que el propi coronel es faria càrrec de la Diputació provincial. El fracàs de l'aixecament militar a la ciutat, l'endemà mateix, va impossibilitar que prenguessin possessió efectiva dels càrrecs. Es tractava d'aconseguir el control absolut dels ajuntaments, peça clau pels militars aixecats. No s'ha d'oblidar que tan durant la Restauració com la República el funcionament del sistema polític havia tingut en les institucions municipals la seva pedra angular, i els conflictes socials i polítics, de sempre, havien tingut un caràcter marcadament local. I, durant la guerra, la revolució social també s'havia posat en pràctica a nivell local.

¹ CENARRO LAGUNAS, Ángela: «Instituciones y poder local en el Nuevo Estado» a *Historia de España Menéndez Pidal*, tom XL: *República y Guerra Civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004, pp. 325-326.

El control i sotmetiment dels poders locals era un pas més en la conquesta global de l'estat, fórmula per aconseguir una base sòlida pel nou sistema polític; articular un model d'administració local que regulés les relacions polítiques entre el centre i la perifèria era un factor ben important en la construcció del *Nuevo Estado*. Responia a una clara voluntat de centralització del poder polític del nou esquema institucional. Des de principis de segle XX, sectors polítics reformistes vinculats al regeneracionisme havien pretès acabar o reduir amb l'autonomia que havien gaudit els ajuntaments des de la instauració del règim liberal a mitjan segle anterior i, segons algunes veus, s'havien convertit en la peça clau del caciquisme, en l'espai propi on s'havien establert les relacions clientelars que havien minat tota credibilitat del sistema. Així, les reformes de Maura (1907) o de Calvo Sotelo (1924) havien tractat de reduir l'autonomia municipal i augmentar el control i la centralització del poder.²

Les primeres ordres en matèria de poders municipals que es publicaren, la tardor de 1936, anaven dirigides a suspendre i destituir aquelles autoritats l'actuació de les quals fos contrària al Movimiento Nacional i reemplaçar-les per comissions gestores provisionals de directa designació militar. En la situació excepcional de la guerra, les autoritats militars feien ús de les normes d'excepció del règim liberal. Calia fugir del parlamentarisme, que aquestes comissions gestores fossin formades per un grup reduït de persones, fonamentalment els majors contribuents per rústica, industrial i pecuària que reunissin les característiques d'apoliticisme i eficiència, al costat dels quals podien incorporar-se persones de lleial cooperació, afectes al Movimiento.³ L'agost de 1936 ho havia expressat el general Franco a dos mitjans de premsa estrangera, *O Seculo* i *World Telegraph*: es tractava d'establir una dictadura militar que posés l'administració del país en mans de «*elemento técnicos y no políticos, ya que intentamos, y lo conseguiremos, transformar por completo la estructura de España*».⁴ Així doncs, sobre la base d'un personal polític fidel, apolític i eficient, el nou règim que es conformava pretenia desterrar d'una vegada l'autonomia i el politiqueig de l'administració municipal.

---

² Cfr. MERINO ESTRADA, V.: «El marco jurídico-legal de la administración local en la Restauración (1876-1931)», a CARASA SOTO, P. (coord.): *Ayuntamiento, estado y sociedad. Los poderes municipales en la España contemporánea*, Valladolid, Ayuntamiento de Valladolid, 2000, pp. 19-27.

³ Decreto n. 108 (13-9-1936), Decreto n. 140 (30-9-1936), BOE, n. 2, 6-10-1936.

⁴ Citat per ANDRÉS-GALLEGO, José: *¿Fascismo o Estado católico?...*, op. cit., 1997, p. 27.

A finals d'octubre de 1937 es regularitzà el procediment per a cobrir les vacants de gestors en ajuntaments i diputacions de la rereguarda nacional.⁵ En aquells moments la situació militar i política havia canviat respecte a la confusió inicial que seguí el cop militar. El general Franco havia concentrat en les seves mans el comandament militar únic i el poder polític, i des d'abril comptava amb FET y de las JONS, el partit unificat de les forces polítiques afectes i nascut com un instrument totalitari al servei del *Nuevo Estado*. El procediment es fonamentava en la proposta realitzada pel governador civil de cada província, acompanyada dels corresponents informes sociopolítics de les persones integrants. El Gobierno General (amb el temps el Ministerio de la Gobernación) es reservava el dret d'aprovar, modificar o refusar qualsevol proposta. Els informants del governador civil havien de ser fonamentalment tres: el comandant local de la Guardia Civil i els caps local i provincial de FET y de las JONS. Les directrius anaven adreçades a convertir les corporacions locals en agents fidels a la causa nacional. De la seva composició, s'excloïa tota persona que hagués pertanyut a les organitzacions polítiques del Front Popular i s'afavoria la inclusió de militants del Partit Únic, reconeguda com a cantera de personal polític per als càrrecs públics, per bé que restava oberta la possibilitat a l'accés a altres persones no necessàriament afiliades però sí identificades amb els postulats del nou règim, i de la màxima confiança.

Una pràctica d'excepció, pròpia d'una situació de guerra, s'havia convertit en la norma que, amb escasses variacions, va guiar el procés de nomenament de les institucions municipals fins el 1948.⁶ En aquest marc institucional en què desapareixia tota representativitat dels ajuntaments en benefici del seu caràcter merament administratiu i en què el governador civil era situat al bell centre de tota la cadena decisòria, absolutament discrecional i jeràrquica, FET y de las JONS adquiria un paper protagonista en la construcció dels nous poders locals franquistes. No només es prioritzava els seus militants en l'accés a les comissions gestores, sinó que a més, el partit, era un dels agents informants en la confecció de propostes.

---

⁵ Orden de 30-10-1937, BOE, n. 379, 3-11-1937.

⁶ L'ordre de 21 de juny de 1939 atorgava al governador civil la competència de nomenar els regidors de les localitats de menys de 3.000 habitants (sempre i quan no fossin caps de partit judicial) sense necessitat de l'aprovació ministerial. Aquesta modificació donava al governador civil una capacitat decisòria extraordinària, especialment en una província com la de Lleida en què el nombre de petites poblacions era molt elevat. Va ser derogada el juliol de 1942. BOE, n. 173 (22-6-1939) i BOE, n. 207 (26-7-1942).

El nou model administratiu franquista conservà i s'adaptà a les institucions i càrrecs del sistema liberal (això és: governs civils, diputacions provincials i ajuntaments), però en va canvià radicalment la naturalesa i l'essència. Martí Marín s'hi ha referit amb els termes de refundació i revolució. El franquisme eliminà tota traça de representativitat, substituïda pel principi jeràrquic a través del nomenament superior, basat en la relació de confiança-dependència, en un esquema piramidal que partia del Ministerio de la Gobernación i tenia en els governador civils, com hem dit, les peces clau de l'engranatge. Si al control ferri de la designació dels càrrecs polítics hi afegim la generació d'un cos de funcionaris absolutament fidel i submís després d'una exhaustiva depuració i una contractació selectiva i hi sumem el buidat competencial i financer, ens trobarem amb uns ajuntaments i diputacions dependents, allunyades de tota representativitat i autonomia, amb una escassa activitat política, un marc competencial raquític i unes deficientes hisendes municipals.⁷

Es tracta de la implantació a Espanya d'un model feixista d'administració municipal, inspirat pel feixisme italià, segons Martí Marín.⁸ A Itàlia, va ser durant el trienni 1926-1928 quan s'emprengué la redefinició de les relacions entre el centre i la perifèria a través d'unes reformes que van perdurar fins al final de la dictadura. Fins aquell moment, i des de l'arribada al poder dels feixistes, els governs de Mussolini havien conviscut amb poders locals controlats per opcions polítiques diverses, inclosos els socialistes. L'establiment nominal de la dictadura, el gener de 1925, va permetre realitzar una radical centralització jeràrquica de la presa de decisions que assenyalava la voluntat de l'Estat feixista de subordinar tots els representants polítics de les províncies i els municipis, fonamentalment *prefetto* (representant de l'Estat a la província, equivalent al governador civil espanyol), *segretario federale* (cap provincial del partit) i *podestà* (alcalde).⁹ El Partito Nazionale Fascista (PNF) modificà a mitjan 1926, igualment, els seus estatuts i esdevenia una estructura fortament centralitzada i jeràrquica, perdent qualsevol reminiscència democràtica en el nomenament dels dirigents i càrrecs del partit.

La *riforma podestarile* de 1926 va ser presentada per posar fi a l'elecció dels càrrecs municipals. La figura del *podestà*, generalitzada a tots els municipis el setembre de 1936, significava una autèntica revolució en el dret administratiu italià ja que posava fi a

---

⁷ MARÍN CORBERA, Martí: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya...*, op. cit., 2000, pp. 50-51.

⁸ MARÍN CORBERA, Martí: «Franquisme i poder local. Construcció i consolidació dels ajuntaments feixistes a Catalunya, 1938-1949», *Recerques*, 31, 1995, pp. 37-52.

⁹ DE FELICE, RENZO: *Mussolini il fascista. L'organizzazione dello Stato fascista, 1925-1929*, Torí, Einaudi, 1995 (1969), pp. 301-304.

l'estructura liberal dels governs comunals. Els càrrecs de *sindaco*, *consiglio comunale* i *giunta municipale*, que havien funcionat fins aleshores, eren reemplaçats per un càrrec unipersonal de nomenament governatiu, que n'assumia totes les competències. A les administracions provincials, era nomenat un *preside*, dotat de les competències de l'antic president i les diputacions provincials, acompanyat per un *rettorato*, amb funcions de consell. En un cas i altre, tan *podestà* i *preside* com els membres de les consultes municipals i provincials, eren nomenats pel ministeri de l'Interior segons les propostes dels prefectes. El *podestà* esdevenia la darrera baula en la cadena de comandament jeràrquic del centre a la perifèria. L'administració perifèrica era rígidament subordinada a l'*Stato nuovo* feixista, que pretenia al mateix temps eliminar els conflictes locals i desestructurar els mecanismes de consens clientelar, sobretot al sud del país.¹⁰

A diferència del cas italià, a Espanya s'imposà el model d'una forma molt més ràpida gràcies al context de la guerra civil. Aquí ni es crearen nous càrrecs com el *podestà* italià ni s'eliminaren els regidors de les corporacions municipals. Però, per sobre d'aquestes diferències, hi hauria unes característiques comunes dels càrrecs del govern local, que Martí Marín sintetitza en l'eliminació de l'elegibilitat i la instauració del nomenament en mans del governador civil/prefetti, l'autoritat executiva de l'alcalde/podestà similar a la del delegat governatiu d'excepció dels règims liberals i la selecció del personal polític en funció de la fidelitat política, que passa bàsicament per l'afiliació al respectiu Partit Únic.¹¹

La *Ley de Bases de Régimen Local* de juliol de 1945 posà fi al problema de la provisionalitat de les comissions gestores municipals. La llei establia el sistema d'eleccions per terços dels càrrecs municipals, que va estar vigent fins a la transició democràtica. Era la base de l'anomenada *democràcia orgànica*. Per bé que es presentà en el paquet legislatiu de la desfeixistització del règim franquista, s'inspirava amb la llei homònima italiana de 1934, model que millorà gràcies a l'experiència dels anys 1939-45 per oferir solucions a problemes específics espanyols, sobretot per resoldre la qüestió del nomenament dels

¹⁰ ROTELLI, Ettore: «Le trasformazioni dell'ordinamento comunale e provinciale durante il regime fascista», a FONTANA, Sandro (a cura di): *Il fascismo e le autonomie locali*, Bolonya, Il Mulino, 1973, pp. 73-155; LUCARINI, Federico: «Segretari comunali e podestà. Il comune in Italia durante el fascismo», a MELIS, Guido (a cura di): *Lo Stato negli anni Trenta. Istituzioni e regimi fascisti in Europa*, Bolonya, Il Mulino, 2008, pp. 201-216. Un estudi clàssic sobre les relacions entre l'Estat i la perifèria en els sistemes administratius francès i italià a TARROW, Sidney: *Tra centro e periferia. Il ruolo degli amministratori locali in Italia e in Francia*, Bologna, Il Mulino, 1979.

¹¹ MARÍN CORBERA, Martí: «Franquisme i poder local...», art. cit., 1995, pp. 43-44.

regidors. La nova llei sancionava la dependència política, administrativa i econòmica dels ajuntaments que el règim franquista havia introduït sobre el vell model liberal.¹²

El càrrec d'Alcalde, definit com «*Presidente del Ayuntamiento, Jefe de la Administración municipal y Delegado del Gobierno en el término*», continuava sent de nomenament governatiu. Atesa la triple naturalesa, se'n reforçaven les competències de comandament, de representació del municipi i les de garant de la llei i l'ordre públic. El fet que fos un càrrec no retribuït limitava extraordinàriament l'accés al poder a aquelles persones de sòlida posició econòmica. Pel que feia al càrrec de regidors aquests esdevenien electius, renovant-se la meitat de les corporacions cada tres anys. S'establien tres representacions diferents en la composició dels ajuntaments orgànics: familiar, sindical i corporativa. En el terç familiar tan el dret de vot com el dret de presentar candidatures era prou restringit. Per una banda, només podien votar els caps de família, per la qual cosa es limitava molt el vot a les dones, de forma que fins el 1971 el cens electoral va estar integrat pràcticament només per homes i fins el 1966 cap dona no va ser inclosa en una candidatura. Per altra banda, la necessitat de presentar avals per formalitzar les candidatures alternatives a les oficials tirava enrere possibles competidors i beneficiava la presència i continuïtat de persones afines al règim. En el cas dels representants sindicals, eren elegits de forma indirecta a través dels compromissaris designats per cadascun dels sindicats del municipi. I, finalment, els regidors elegits per un i altre terç representatiu anterior escollien els representants corporatius, de les entitats econòmiques, culturals i professionals, d'una llista de candidats elaborada pel Governador Civil i l'Alcalde de cada localitat.

El 1948 es portaren a terme les primeres eleccions municipals orgàniques. Una extensa normativa prèvia s'encarregà que res quedés fora de control, que resultés pràcticament impossible qualsevol permeabilitat a candidatures i candidats contraris al règim.¹³ A més, es recuperava l'article 29 de la llei electoral de 1907 que contemplava la proclamació automàtica en cas que no es presentés més d'una candidatura. Mecanisme aquest que, atès els obstacles legals per presentar-ne d'alternatives, va ser aplicat molt més sovint del que es pugui pensar, tal com Martí Marín ha comptabilitzat pel cas de la

---

¹² MARÍN CORBERA, Martí: «El nou poder local», a RISQUES, M. / VILANOVA, F. / VINYES, R. (eds.): *Les ruptures de l'any 1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, pp. 58-59.

¹³ Decreto de 30 de septiembre de 1948, *Normas para la celebración de elecciones municipales*, BOE, n. 281, 7-10-1948. Cfr. BARRUSO BARÉS, Pedro: «Poder político y representación social en Andoain durante el primer franquismo (1936-1951)», *Leyçaur*, 6, 2000, Andoain, pp. 255-350.

província de Barcelona, on de 309 pobles només en 118 s'hi van celebrar eleccions en alguna ocasió entre 1948 i 1973.¹⁴ En el cas de la província de Lleida, encara que no disposem de les dades, podem suposar que en molts pobles petits de la plana i la muntanya no s'arribés a realitzar mai cap elecció. Malgrat tots els canvis introduïts, el règim continuava controlant tot l'aparell de l'administració municipal. A partir d'aquest moment, de forma regulada, els mecanismes de cooptació política funcionaren a ple rendiment. La fidelitat política seguia sent condició indispensable per poder formar part de les institucions polítiques municipals o provincials. La posada en pràctica de la democràcia orgànica franquista no alterà substancialment les coses. La majoria d'estudis realitzats així ho constaten. I no va ser fins a finals de la dècada dels anys 50 quan van començar a incorporar-se noves generacions de personal polític, que no havien participat a la guerra i que s'havien format en les institucions socialitzadores del règim.

10.1.1. El personal polític local: a la recerca dels suports socials de la dictadura.

Qui va formar part d'aquests ajuntaments franquistes? Analitzar el perfil socioeconòmic i polític de les persones a qui se'ls va atorgar responsabilitats en la construcció del *Nuevo Estado* franquista des de les institucions polítiques municipals i provincials ens ha de permetre de conèixer les naturalesa de les bases i suports socials del règim. S'entén, òbviament, la participació o la prestació de serveis en els ajuntaments franquistes com l'expressió de la vinculació i identificació individual o col·lectiva dels diversos grups socials amb el nou projecte polític franquista. És clar que no va ser l'única via d'integració entre les variades actituds i comportaments de la societat civil vers el règim, però els poders locals franquistes esdevenen els nuclis primaris d'aglutinament dels suports socials al règim. L'estudi dels poders locals, i les seves diverses manifestacions (no només política, sinó també econòmica i social), esdevé necessari per comprendre millor la implantació del règim franquista.¹⁵ Cap règim polític pot sostenir-se sense el suport de les masses o d'una ampla i heterogènia majoria social. Cap dels règims apareguts a l'Europa d'entreguerres, ni el liberalisme ni el feixisme ni la socialdemocràcia, podien mantenir-se sense aquest suport.¹⁶ Tampoc el règim franquista, encara que hagués nascut d'una cruenta

¹⁴ MARÍN CORBERA, Martí: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya...*, op. cit., 2000, pp. 241-242.

¹⁵ NICOLÁS MARÍN, Mª Encarna: «Los poderes locales y la consolidación de la dictadura franquista», *Ayer*, 33, 1999, pp. 65-85.

¹⁶ LUEBBERT, Gregory M.: *Liberalismo, fascismo o socialdemocracia...*, op. cit., 1997, p. 18.

guerra civil i que s'estigués forjant sobre les coordenades de l'exclusió i la subordinació, de la fractura insondable entre vencedors i vençuts. Efectivament, sense una implicació voluntària de la societat civil hauria estat impossible la consolidació i reproducció del *Nuevo Estado* franquista.¹⁷

L'interès historiogràfic pel personal polític franquista ja compta amb una dilatada trajectòria. Els primers treballs, centrats en les elits polítiques de les altes instàncies del règim, venien a confirmar l'existència de diferents *famílies polítiques* o *centres d'extracció* d'on procedien els nous individus cridats a ocupar els càrrecs de poder. Dotaven d'empirisme sociològic la teoria del règim autoritari que havia formulat uns anys abans Juan J. Linz.¹⁸ Progressivament es traslladà l'atenció a l'espai local i provincial, en l'estudi dels quadres intermitjos del règim, i els treballs continuaven mostrant la diversitat d'orígens socials i polítics i la identitat d'interessos dels integrants de la coalició reaccionària que donà suport al cop militar i que, com a vencedora, ocupà els llocs de poder i constituí la base del nou règim.¹⁹

Des d'aleshores han aparegut un bon nombre de treballs i monografies que han estudiat el funcionament de les institucions municipals i provincials, atenent en bona mesura al personal polític, treballs circumscrits en àmbits reduïts d'estudi que, beneficiant-se d'una metodologia de la història local ben entesa i la història comparada, han permès aprofundir el nivell d'anàlisi i ampliar l'univers conceptual. Amb tot, potser s'ha tendit en excés a restringir el concepte de poder local a la seva faceta política, descuidant les connexions existents amb les altres manifestacions del poder local, formes i aliances socials i econòmiques sobre les quals el règim se sostenia.

Tots aquests estudis, des de perspectives i nivells d'anàlisi diversos, han intentat donar resposta a les principals qüestions plantejades. Com participaren els poders locals en la construcció del *Nuevo Estado* espanyol? La victòria de 1939 va suposar el desplaçament de les oligarquies tradicionals dels seus llocs de poder privilegiats i l'ascens d'una nova

---

¹⁷ CENARRO, Ángela: «Matar, vigilar y delatar: la quiebra de la sociedad civil durante la guerra y la posguerra en España (1936-1948)», *Historia Social*, 44, 2002, p. 79.

¹⁸ MIGUEL, Amando de: *Sociología del franquismo. Análisis ideológico de los ministros del régimen*, Barcelona, Euros, 1975; VIVER PI-SUNYER, Carles: *El personal político de Franco (1936-1945). Contribución empírica a una teoría del régimen franquista*, Barcelona, Vicens Vives, 1978; JÉREZ MIR, Miguel: *Elites políticas y centros de extracción en España, 1938-1957*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1982.

¹⁹ SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959. Diversidad de origen e identidad de intereses*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1996.

classe política? Per contra, la instauració del règim de Franco va comportar el retorn d'aquelles persones que havien controlat el poder local abans de la Segona República? L'existència de FET y de las JONS i la presència dels falangistes a les comissions gestores són l'evidència d'aquella ruptura amb el passat que imposà el franquisme? O, per contra, es tractà d'una restitució de persones i xarxes clientelars al centre de l'exercici del poder?

Fent un exercici de síntesi agosarat i perillosament reduccionista, que ens obligarà a passar per alt qüestions de detall i matís en benefici de l'exposició, pot dir-se que els treballs existents han anat dibuixant dues postures contraposades. D'una banda, hi ha autors que afirmen l'existència d'una continuïtat del personal polític franquista amb el d'èpoques anteriors, amb la restauració del domini social i polític dels vells grups oligàrquics. De l'altra, hi ha qui sostè la idea de la discontinuïtat, el recanvi de les oligarquies tradicionals en el poder per altres persones, els «homes nous» del franquisme.

En un treball pioner sobre les institucions franquistes murcianes, Mª Encarna Nicolás observava que les elits socials més rellevants, això és l'oligarquia terratinent, ocupà de nou el poder municipal de la ciutat. De vegades directament, d'altres a través de persones vinculades amb ella. Al costat hi hauria també, és clar, homes nous que servien per legitimar el *Nuevo Estado* i la seva voluntat d'acabar amb les pràctiques caciquils, però aquests romandrien sotmesos al poder real de les classes dominants.²⁰ Igualment, a Lugo Mª Jesús Souto ha mostrat la rearticulació, durant el primer franquisme, de les xarxes clientelars heretades del caciquisme, profundament arrelat en l'estructura social de la zona. Altres estudis fan pensar que la realitat descrita a Lugo va ser força general a tot Galícia.²¹ A la província de Sòria, estudiada per Ana Rosa Frías, el personal polític franquista es va caracteritzar per la continuïtat respecte a l'etapa política anterior, la Segona República, i per la seva mediocritat.²² A Catalunya, un dels casos més evidents de continuïtat dels

²⁰ NICOLÁS MARÍN, Mª Encarna: *Instituciones murcianas en el franquismo (1939-1962)*, Múrcia, Editora Regional, 1982. Utilitzava la idea de personal polític de delegació o «curatorial», concepte que havia estat introduït ja per Carles Viver Pi-Sunyer per referir-se al nou personal polític gràcies a la delegació del poder dels tradicionals grups dominants, incapacitats pels seus lligams amb la vella política que el falangisme despreciava.

²¹ SOUTO BLANCO, Mª Jesús: *Los apoyos al régimen franquista en la provincia de Lugo (1936-1940). La corrupción y la lucha por el poder*, La Corunya, Edicions do Castro, 1999; GRANDÍO SEOANE, Emilio: «El primer personal político del franquismo en la provincia de La Coruña. Cambio y continuidad e las elites políticas municipales durante la Guerra Civil en la retaguardia nacional (1936-1939)» a TUSELL, J. et al. (coords.): *El Régimen de Franco, 1939-1975: política y relaciones exteriores*, Madrid, UNED, 1993, pp. 69-87.

²² FRÍAS RUBIO, Ana R.: «Una aproximación al análisis del personal político y del Movimiento Nacional en la provincia de Soria» a TUSELL, J. / GIL PECHARROMÁN, J. / MONTERO, F. (eds.): *Estudios sobre la derecha española contemporánea*, Madrid, UNED, 1993, pp. 643-654.

poders locals sembla ser Terrassa, on Xavier Marcet va observar que, sota els formalismes del règim, hi hagué un reforçament del domini de l'oligarquia industrial que, darrere de l'etiqueta del «salisme» i el control de l'organització patronal, continuà ostentant l'exercici del poder local.²³ Probablement qui ha anat més lluny en la conceptualització d'aquesta continuïtat de les elits tradicionals, tot vinculant-la a la recuperació de la pràctica política del caciquisme, ha estat Antonio Cazorla, que troba en les seves arrels liberal-restauradores un dels trets definidors del règim franquista. Així, seguint el seu anàlisi, el caciquisme, tant arrelat en la societat contemporània espanyola mai hauria desaparegut, les pràctiques i cultures polítiques caciquils haurien romàs intactes durant la Segona República, amagades darrere les etiquetes dels partits polítics. Amb el nou règim polític franquista les pràctiques caciquils s'haurien adaptat i acomodats a la nova situació, exercint la seva capacitat d'influència a l'entorn de la figura dels governadors civils, mediador i àrbitre indiscutible de la política provincial i fins i tot infiltrant-se en el Partit Únic, absolutament mancat d'autonomia respecte l'Estat, instrument a les mans de Franco i magnífica màquina per crear lleialtats mitjançant la concessió de càrrecs i prebendes.²⁴ El caciquisme, com la contrareforma agrària o la repressió, seria per Cazorla un element substantiu del caràcter reaccionari del règim de Franco.²⁵ Molt segurament la utilització del concepte de caciquisme pateix de certes debilitats, la principal de les quals seria l'anacronisme o la incompatibilitat entre dues èpoques ben diverses, com fou la restauració alfonsina i la dictadura de Franco. Amb el nou règim les relacions entre el centre i la perifèria ja no es basaven en la capacitat d'intercessió i de negociació de les elits tradicionals que tenien el seu bastió de poder en l'autonomia de l'administració municipal, sinó que la centralització i la subordinació (manifestes en la discrecionalitat en la cadena de cooptació i el control ferri de les institucions polítiques perifèriques) impossibilitaven la reedició d'unes

---

²³ MARCET GISBERT, Xavier: «Anotacions sobre el poder municipal (1939-1945)» a BARBAGALLO, Francesco et al.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 160-161; ÍD.: «Formes i mecanismes de continuïtat del poder en l'espai local (I)» a DD.AA.: *Formes i relacions de poder local a l'època contemporània*, Barcelona, L'Avenç, 1995, pp. 87-92.

²⁴ Antonio Robles ha assenyalat que la Dictadura de Primo de Rivera, tot i la seva curta durada, va crear una nova classe de cacics a través de la Unió Patriòtica, sorgint una nova xarxa clientelar que basava el seu poder en l'exercici de càrrecs de poder a nivell provincial. Un precedent de clientelisme d'estat i partit únic que es va reproduir amb la dictadura franquista. Cfr. ROBLES EGEA, Antonio: «Sistemas políticos, mutaciones y modelos de las relaciones de patronazgo y clientelismo en la España del siglo XX» a ÍD. (ed.): *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI, 1999, pp. 229-251.

²⁵ CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: «La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo», *Historia Social*, 30, 1998, pp. 119-132; ÍD.: *Desarrollo sin reformistas. Dictadura y campesinado en el nacimiento de una nueva sociedad en Almería, 1939-1975*, Almería, Instituto de Estudios Almerienses, 1999; ÍD.: *Las políticas de la victoria. La consolidación del Nuevo Estado franquista (1938-1953)*, Madrid, Marcial Pons, 2000, pp. 43-60.

pràctiques polítiques pròpies d'altra època. I això no exclou que en el context de l'autarquia econòmica es formessin o reapareguessin xarxes de relacions clientelars, que s'utilitzés les institucions de l'Estat i el partit per pagar fidelitats, o que el règim se sostingués sobre una ferma xarxa d'interessos i relacions on confluien sectors dels poders tradicionals i nous sectors emergents gràcies a la guerra.²⁶ El nou model restava lluny del liberalisme oligàrquic que havia afavorit la generalització de les pràctiques caciquils. La fidelitat al règim, la subordinació a l'autoritat i la discrecionalitat en les relacions verticals de confiança-dependència eren els pilars mestres del funcionament polític del *Nuevo Estado* franquista.

En contrast hi ha els qui posen un major èmfasi en la ruptura de la guerra civil i de la instauració del règim franquista en relació a la tradició liberal espanyola, amb un nou ordenament jurídic i polític i un nou personal polític al capdavant de les institucions municipals i, en menor mesura, de les provincials. Precisament, un dels objectius de la sublevació militar, l'estiu de 1936, havia estat la regeneració de la vida política espanyola, i això passava per eliminar el caciquisme com a pràctica política, etiqueta que els facciosos identificaven de forma genèrica amb el sistema liberal i democràtic amb eleccions.

Martí Marín, en l'estudi sobre la Catalunya urbana, no només ha incidit en el caràcter rupturista i feixista del model d'administració municipal, sinó que ha assenyalat la política de desarrelament del vell caciquisme que va dur a terme el règim franquista mitjançant un rígid procés de centralització del poder. Així, encara que s'hi puguin rastrejar algunes continuïtats entre la classe política al poder amb èpoques precedents, les regles del joc polític franquista són unes altres, han canviat radicalment. Per Marín, el franquisme representà una instauració i no una restauració: el nou model d'administració política, basat en la fidelitat i la subordinació política, resta prioritari enfront la presència de les classes dominants tradicionals al capdavant d'aquelles institucions.²⁷ Són incompatibles per descriure el funcionament i naturalesa del règim franquista els conceptes instauració i restauració, renovació i continuïtat? No poden ser considerades dues cares d'una mateixa moneda que representen la forma i l'essència d'una dictadura que va néixer en el context de l'Europa d'entreguerres, a cavall de la tradició i la modernitat espanyola?

²⁶ Per la validesa del concepte *xarxa d'interessos* per explicar el funcionament polític del règim franquista, vegi's SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: «El franquismo como red de intereses» a SÁNCHEZ RECIO, G. / TASCÓN FERNÁNDEZ, J. (eds.): *Los empresarios de Franco. Política y economía en España, 1936-1957*, Barcelona, Crítica, 2003, pp. 13-22.

²⁷ A més dels treballs citats de Martí Marín, vegi's «Fascismo en España. Política local y control gubernativo en la Cataluña franquista: ¿Fue el porciolismo una fórmula aperturista?», *Hispania*, 199, 1998, pp. 655-678.

A Andalusia, diversos treballs han sostingut la renovació del personal polític franquista. Francisco Cobo i Teresa Mª Ortega han conclòs que el règim franquista va situar al capdavant de les corporacions municipals un nou bloc de poder, heterogeni i divers, que integrava tots aquells sectors socials que havien resultat perjudicats per la política democràtica i reformista republicana, des de la classe patronal fins als petits agricultors, passant pels sectors intermitjos. Homes relativament joves, entre 20 i 40 anys, polititzats en les forces feixistitzades dels anys trenta, que no havien format part ni de la classe política de la Dictadura ni de la República (excepte poquíssimes excepcions), integraren la major part dels ajuntaments andalusos els anys quaranta. Uns grups socials que poc o res tenien a veure amb les velles elits de la Restauració.²⁸ Un perfil molt similar d'edat, precedents polítics i manca d'experiència política dels «homes nous» del franquisme és el que presenta Miguel Ángel del Arco pel món rural del sud-est peninsular. L'extracció sociològica combina, segons els casos, aquells individus vinculats als interessos agraris (propietaris mitjans i petits), industrials i comercials o al sector funcional i professional (advocats, metges, mestres, veterinaris. Predomini de les heterogènies classes mitges, amb alguna presència de les classes altes, però exclusió, tot i els discursos interclassistes de la Falange, de les classes més humils (obrers o jornalers), majoritàriament identificades amb els vençuts.²⁹ L'heterogeneïtat en els grups socials que ocuparen el poder municipal no s'esdevé només en el món rural, sinó que igualment la trobem en el món urbà, amb les especificitats pròpies del teixit social de la ciutat.³⁰

A l'Aragó, i sobretot al medi rural, al costat de l'elit tradicional que recuperarà el poder sorgí una nova elit política, una nova classe política franquista. Ho féu de la mà de FET y de las JONS. Polítics de diversos antecedents dretans (vinculats a la Dictadura o a la dreta accidentalista dels anys trenta) es combinaren amb els nou homes en proporcions diferents

---

²⁸ COBO ROMERO, F. / ORTEGA LÓPEZ, T. M^a: «No sólo Franco. La heterogeneidad de los apoyos sociales al régimen franquista y la composición de los poderes locales. Andalucía, 1936-1948», *Historia Social*, 51, 2005, pp. 49-71; ÍD.: *Franquismo y posguerra en Andalucía Oriental. Represión, castigo a los vencidos y apoyos sociales al régimen franquista, 1936-1950*, Granada, Universidad de Granada, 2005, pp. 277-299. Per la *derechización* de la mesocràcia rural andalusa durant els anys 30, vegi's COBO ROMERO, F.: *De campesinos a electores. Modernización agraria en Andalucía, politización campesina y derechización de los pequeños propietarios y arrendatarios. El caso de la provincia de Jaén, 1931-1936*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003.

²⁹ ARCO BLANCO, Miguel Á. del: *Hambre de siglos. Mundo rural y apoyos sociales del franquismo en Andalucía oriental, 1936-1951*, Granada, Comares, 2007; ÍD.: «“Hombres nuevos”. El personal político del primer franquismo en el mundo rural del sureste español (1936-1951)», *Ayer*, 65, 2007, pp. 237-267.

³⁰ Sobre la heterogeneïtat dels suports socials al règim franquista, resulta interessant per la seva perspectiva comparada SEVILLANO CALERO, F. / MORENO FONSERET, R.: «Los orígenes sociales del franquismo», *Hispania*, 205, 2000, pp. 703-724.

i variables segons criteris i factors no sempre fàcils de precisar. En molts casos, el Partit Únic es convertia en plataforma que permetia als grups socials tradicionalment dominants recuperar el poder local.³¹ Però en les files de la Falange, el passat polític es diluïa, era fer taula rasa a les adscripcions polítiques d'abans de la guerra. La coincidència d'interessos i objectius desdibuixava qualsevol etiqueta familiar precedents, al voltant del paraigües de FET y de las JONS feien cap totes les dretes. Aquesta necessitat de disposar d'un carnet de la Falange, de pertànyer ni que només fos nominalment al Partit Únic com a mostra de la fidelitat al règim, és mostra de la ruptura del franquisme amb la tradició liberal anterior.³²

El paper central de FET y de las JONS en la configuració dels poders locals franquistes ve consignat també per Julián Sanz en el cas de Cantàbria. La Falange no va ser mera façana decorativa del règim de Franco, sinó que les extenses quotes de poder adquirides, entre les quals l'hegemonia en l'àmbit dels poders locals, mostren un partit que va esdevenir fonamental en les tasques de crear i canalitzar les bases socials del franquisme. A Cantàbria, joves generacions de falangistes, excombatents i de classe mitja o sectors populars, van desplaçar les elits de la dreta tradicional i des de mitjans anys quaranta es consolidà una nova classe política fidel a FET y de las JONS, poder que conservà fins entrats els anys seixanta, adaptant-se a les circumstàncies polítiques canviants del règim.³³ Un tret característic d'aquesta nova classe política franquista era la seva actitud en la guerra civil. Excombatents de les files nacionals, excaptius, perseguits i expropiats per la revolució, haver-se passat de files, tenir en la família víctimes de la repressió republicana, etc., tota una sèrie d'actituds que garantien una presa de partit (activa o passiva) a favor dels insurgents i la fidelitat al nou règim. Ho emfasitza Damián González en el perfil de la nova classe política manxega.³⁴

Tanmateix, en l'esmentada adequació de les dretes tradicionals als nous canals d'integració al règim franquista, bàsicament a través del partit únic i la participació en els

³¹ Aspecte assenyalat també per RIVERO NOVAL, Mª Cristina: *Política y sociedad en la Rioja durante el primer franquismo (1936-1945)*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, pp. 507-509.

³² CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón (1936-1945)*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997, pp. 141-161.

³³ SANZ HOYA, Julián: *La construcción de la dictadura franquista en Cantabria. Instituciones, personal político y apoyos sociales (1937-1951)*, Santander, Universidad de Cantabria, 2009; ÍD.: «FET-JONS en Cantabria y el papel del partido único en la dictadura franquista», *Ayer*, 54, 2004, 281-303.

³⁴ Aquest aspecte és emfasitzat per GONZÁLEZ MADRID, Damián A.: «Coaliciones de sangre en el poder político local. Castilla-La Mancha, 1939-1945», *Ayer*, 73, 2009, pp. 215-244; ÍD.: *La Falange manchega (1939-1945). Política y sociedad en Ciudad Real durante la etapa «azul» del primer franquismo*, Ciudad Real, Diputación Provincial, 2004.

poders locals, apareixen una sèrie de casos que plantegen, si més no, qüestions interessants. És el cas de les dretes regionalistes/nacionalistes que tingueren una notable presència durant tot el primer terç del segle XX. La Lliga Catalana, el Partit Nacionalista Basc o la Dreta Regional Valenciana s'havien convertit en les principals opcions de dretes i catòliques per les burgesies i classes conservadores de les respectives demarcacions. Durant els anys republicans, en un context polític complex per les dretes, la seva actuació havia estat diversa. A Catalunya, una Lliga desnonada de totes les institucions de poder veien com altres forces polítiques, catalanistes, republicanes i d'esquerres, es responsabilitzaven de fer possible el règim autonòmic pretès des de principis de segle. Això menà la Lliga a un replegament conservador, accentuà les seves propostes de defensa de l'ordre i tendí a encapçalar àmplies aliances polítiques dretanes antirepublicanes, algunes d'elles profundament espanyolistes, centralistes. Per la seva banda, i tot i que tampoc formava part dels vencedors el 1931, el PNB va evolucionar cap al centrisme polític, cercant el favor de les classes mitges basques, erigint-se com a ferm defensor de l'autonomia política i, per tant, allunyant-se d'una dreta espanyola clarament antiautonomista. Ni Lliga Catalana ni PNB va participar en la conspiració militar del juliol de 1936, però tan bon punt s'inicià la revolució social la seva actitud, de nou, va ser dispar. Mentre el PNB col·laborà en frenar els excessos revolucionaris i en el manteniment de l'ordre legítim i la legalitat republicana que va permetre aconseguir un govern autònom, els dirigents de la dreta catalana van donar el seu suport als sollevats i les seves bases van patir intensament la persecució revolucionària. D'aquesta trajectòria en resulta que, el 1939, la dreta basca fos considerada traïdora a la *Nueva España* i, per tant, perseguida i marginada de tot poder. En canvi, la dreta catalana de la Lliga es considerà entre els vencedors de la guerra civil, i només hagué d'abjurar del seu catalanisme per vèncer les reticències del nou règim i adequar-se al nou bloc de poder fidel al dictador.³⁵ En el cas de la Dreta Regional Valenciana, d'una forma potser encara més clara, la major part dels seus dirigents locals,

---

³⁵ RIQUER, Borja de: «Prólogo» a CANALES SERRANO, Antonio F.: *Las otras derechas. Derechas y poder local en el País Vasco y Cataluña en el siglo XX*, Madrid, Marcial Pons, 2006, pp. 11-21. Per la trajectòria de la Lliga Catalana durant la guerra i la postguerra, és fonamental RIQUER, Borja de: *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, Vic, Eumo, 1996. L'esforç d'una part de la intel·lectualitat burgesa barcelonina per participar en la construcció del franquisme a Catalunya a VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc: *Una burgesia sense ànima. El franquisme i la traïció catalana*, Barcelona, Empúries, 2010.

comarcals i provincials van formar part de les noves institucions polítiques, sindicals, culturals o administratives del primer franquisme, com ha assenyalat Rafael Valls.³⁶

L'estudi comparat de les dretes catalanista i basca a través dels casos de Vilanova i la Geltrú i Barakaldo i la voluntat d'integrar-les en el marc d'anàlisi de la configuració dels poders locals en la dictadura franquista, han portat a Antoni F. Canales a l'elaboració d'una de les propostes interpretatives més interessants al nostre parer dels diversos models de funcionament polític del règim. La victòria en la guerra civil va ser la font de legitimitat del *Nuevo Estado*, una victòria amb dimensions bèl·lica, política, social, religiosa, de gènere. La victòria política i la victòria social actuen com dues lògiques molt més operatives que els de les famílies polítiques per interpretar les heterogènies realitats locals i provincials. L'eix de la victòria política expressaria el grau d'identificació de les noves autoritats locals amb les tradicions polítiques que confluïren en el règim, especialment la falangista i la tradicionalista. La victòria social faria referència al retorn a les posicions de domini de les elits socioeconòmiques tradicionals, el poder de les quals havia estat desafiat durant els anys anteriors. A nivell local i provincial, algunes d'aquestes elits controlaren el poder polític en contra dels individus promocionats per la lògica de la victòria política. Del creuament d'aquests dos eixos de coordenades en resulten quatre models fonamentals de funcionament polític. El de l'ortodòxia elitista inclouria els casos de coincidència de les dues lògiques, política i social, o sigui coincidirien al capdavant de les institucions les elits socioeconòmiques i els representants de la dreta autoritària i espanyolista. És el cas de la Diputació de Biscaia o l'Ajuntament de Bilbao. Un segon model seria el de l'ortodòxia popular suposaria la preeminència de la victòria política sobre la social, de manera que un personal polític mesocràtic i popular absolutament identificat amb l'ortodòxia política del règim ocuparia els llocs de poder. És el cas de Barakaldo. En canvi, la preeminència de la victòria social sobre la política, caracteritzaria el franquisme local a Catalunya, on la limitada implantació de la ultradreta espanyolista facilità el domini de la dreta tradicional. És el cas analitzat per Canales de Vilanova i la Geltrú. L'estudi del personal polític de la província de Barcelona de Carles Viver i Teresa Climent demostrà que, a diferència del personal forà que ocupà els càrrecs de major responsabilitat (governos civils, autoritats militars, delegats ministerials...), va ser personal autòcton i

³⁶ VALLS, Rafael: «Els regionalistes valencians durant el primer franquisme» a *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 10: *La llarga postguerra, 1939-1960*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1997, pp. 150-151. Per la seva trajectòria durant la II República, vegi's del mateix autor: *La Derecha Regional Valenciana. El catolicismo político valenciano (1930-1936)*, València, Alfons el Magnànim, 1992.

tradicionalment dominant el que va controlar ajuntaments i diputacions.³⁷ Però no només la realitat catalana respondria a aquest model de preeminència de la victòria social, sinó també fóra evident en el cas canari, valencià o alacantí. Finalment, el suposat quart model, en què ni la victòria social ni la política hi predominarien, sembla poc probable que es donés.³⁸

*****

En aquest capítol abordem l'anàlisi del funcionament polític del *Nuevo Estado* a Lleida. Ens apropiem a l'estudi del rol central del Govern Civil en tot l'entramat institucional de la província, i en els casos de la Diputació provincial i de l'Ajuntament de Lleida atendrem al personal polític que n'ocupà els càrrecs en el període del primer franquisme. Hi cerquem trobar els suports socials del règim, la seva base social. Però entenem que els poders locals no només es manifesten en el control del poder polític, sinó que contempen altres dimensions socials i econòmiques, menys vistoses i informals però no menys significatives. S'intentarà trobar quines vinculacions i relacions hi havia entre els poders socioeconòmics i el polític. Quina era la coincidència d'interessos de la coalició reaccionària lleidatana? Per tant, farem una incursió en diversos espais de sociabilitat, burgesa i elitista, així com en les entitats econòmiques i professionals, a través dels quals l'oligarquia lleidatana urbana va canalitzar els seus ressorts de pressió.

La retòrica falangista propugnava barrar el pas, si convenia amb la violència, a la vella política, que intentava recuperar de nou els ressorts del poder. La revolució nacionalsindicalista acabaria amb la vella política, corcada pel caciquisme, que havia portat el país al marasme de la guerra civil. I ho faria des de l'àmbit local. En aquest sentit, pel que fa a la relació de la Falange amb els poders locals intentarem donar resposta a un seguit de qüestions bàsiques per entendre el paper del partit únic en la consolidació del règim franquista. Quin lloc ocupà FET y de las JONS a nivell local? Va ser capaç, com pretenien, d'acabar amb la vella política? Aconseguí monopolitzar el poder local? En quin grau i mesura ho va fer?

---

³⁷ VIVER PI-SUNYER, C. / CLIMENT, T.: «El personal polític de la província de Barcelona de 1939 a 1959», *Perspectiva Social*, 13, 1979, pp. 7-19. Vegi's també RIQUER, Borja de / CULLA, Joan B.: *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)* a *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, vol. 7, Barcelona, Edicions 62, 2000 (1989), pp. 49-54.

³⁸ CANALES SERRANO, Antonio F.: «Las lógicas de la victoria. Modelos de funcionamiento político local bajo el primer franquismo», *Historia Social*, 56, 2006, pp. 111-130; ÍD.: *Las otras derechas. Derechas y poder local en el País Vasco y Cataluña en el siglo XX*, Madrid, Marcial Pons, 2006, pp. 234-254.

10.2. El Govern Civil, el poder provincial omnímode.

La figura del governador civil ha estat una institució central com a representant de l'Estat a la província al llarg de tota l'època contemporània espanyola. Prenent per model l'organització centralitzada francesa i la figura del prefecte, la construcció de l'estat liberal va situar els governs civils com una baula fonamental en les relacions del centre amb la perifèria, atribuint-los en tot moment un caràcter centralitzador i jeràrquic en la cadena de disposicions emanades des de la capital de l'Estat. Els governadors eren els representants de l'Estat a les províncies i exercien d'intermediaris entre el govern central i les forces polítiques locals. Durant molts anys els governadors civils havien estat peces clau en el sistema oligàrquic i caciquil de la Restauració, combatut per la Dictadura de Primo de Rivera, que accelerà el procés de militarització del Govern Civil.³⁹ El franquisme, caracteritzat per un fort centralisme i la unificació del poder, va enfortir la figura dels governadors civils conferint-los-hi uns poders amplis com mai en diverses esferes d'actuació. Una circular del Ministerio de la Gobernación, el maig de 1941, recordava als governadors civils les funcions que en la construcció de la *Nueva España* els eren encomanades, tot insistint en la fonamental missió de delegació de l'autoritat de l'Estat a la província:

«[...] basta tener en cuenta que, a través de sus funciones, se expande a todo el territorio nacional la bienhechora función del Estado. Es, por consiguiente, de vital necesidad que los Gobernadores civiles respondan a la alta significación de su autoridad, y que el prestigio del Nuevo Estado tenga en ellos su mejor expresión.

Con el fin enunciado, interesa hacer ver a los Gobernadores civiles, máxima representación jerárquica del Gobierno e intérpretes del pensamiento de éste en las respectivas provincias, que el ejercicio de las funciones que les son encomendadas ha de desarrollarse de un modo constante dentro del riguroso cumplimiento de la Ley.»⁴⁰

S'ha destacat el paper fonamental dels governadors civils en la instauració de la dictadura franquista, com a instrument eficaç per generar fidelitats i adhesions, o sigui, per incrementar la base del consens.⁴¹ També en el manteniment de l'ordre públic. Al voltant

³⁹ Una visió de perspectiva llarga de la militarització de l'ordre públic a BALLBÉ, Manuel: *Orden Público y militarismo en la España constitucional*, Madrid, Alianza, 1985.

⁴⁰ AHL, FGC, Secretaría General, c. 1907.

⁴¹ CRIACH SINGLA, Daniel: «El paper dels Governadors Civils» a DD.AA.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 151-156.

seu girava tot l'entramat polític, administratiu i econòmic de la província.⁴² No es tracta d'un simple retorn a la tradició conservadora de la Restauració, reforçant-ne el llegat del caciquisme i la repressió, sinó que creiem que els governs civils van esdevenir un instrument més de submissió de tots els interessos a l'Estat, que responia a un model d'administració provincial diferent dels temps anteriors, com era el franquista.⁴³

A la província de Lleida, durant els anys estudiats, van passar cinc governadors civils diferents: Luis Ventalló Vergés, Fernando Vázquez Ramos, Juan A. Cremades Royo, José M. Pardo Suárez i José Carrera Cejudo. Cap d'ells era originari de la província, la qual cosa res tenia d'excepcional ja que era voluntat del règim nomenar persones vingudes de fora per exercir un càrrec tan important com el de governador civil, com també altres càrrecs (governadors militars, presidents de les audiències provincials, etc.). Se'ls suposava, així, deslligats de qualsevol interès i sense vinculacions amb cap sector de poder concret, aptes per actuar amb rectitud com a àrbitres entre els diversos grups socials.⁴⁴ El pas pel govern civil es considerava un bon esglaó en el *cursus honorum* polític, en el camí cap a l'administració central. En el cas de Lleida, tanmateix, del cinc primers governadors civils franquistes, només José M. Pardo va prosseguir la carrera en l'aparell polític de l'Estat.⁴⁵

Quadre 10.1. Governadors Civils de Lleida, 1938-1951	
Nom	Data d'inici
Luis Ventalló Vergés	5-4-1938
Fernando Vázquez Ramos	27-8-1938
Juan A. Cremades Royo	5-1-1939
José M. Pardo Suárez	8-4-1943
José Carrera Cejudo	9-6-1945

⁴² ORTIZ HERAS, Manuel: «El liderazgo de los Gobiernos Civiles como institución básica de la administración provincial» a *II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alacant, 1995, pp. 181-187.

⁴³ NICOLÁS MARÍN, Mª Encarna: «Los Gobiernos Civiles en el franquismo: la vuelta a la tradición conservadora en Murcia (1939-1945)» a TUSELL, J. / SUEIRO, S. / MARÍN, J. / CASANOVA, M. (eds.): *El régimen de Franco (1936-1975). Política y relaciones exteriores*, Madrid, UNED, 1993, pp. 135-149; MARÍN CORBERA, Martí: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya...*, op. cit., 2000, pp. 82-83.

⁴⁴ CRIACH SINGLA, Daniel: «El paper dels Governadors Civils», art. cit., 1990, p. 155.

⁴⁵ CLARA, Josep: «Els governadors civils del franquisme a Catalunya...», art. cit., 1989.

Tret dels dos primers –l'actuació dels quals va estar marcada per la situació de front de la ciutat i supeditats en bona mesura a les autoritats militars–, els altres tres, pels seus orígens socials, polítics i professionals diferents, van dotar d'un perfil concret l'exercici del seu mandat. Els poders que el règim havia conferit als governadors civils va fer que l'exercici del càrrec es caracteritzés en molts casos per un destacat personalisme, amb una gran autonomia i unes importants diferències entre uns i altres, fins al punt que s'ha parlat de cert «cabdillisme» del càrrec.⁴⁶ Lògicament, aquest fet depenia d'altres factors externs a la voluntat del governador civil i de la naturalesa del seu càrrec: a l'ambient propi de cada província s'hi afegia el temps de permanència en el càrrec, que feia possible o no que el governador establís i consolidés la seva pròpia xarxa de relacions personals. No hi ha dubte que la gestió dels nomenaments, cessaments, ascensos i relegaments dels governadors responia a la necessitat i conveniència de les instàncies superiors (Ministerio de la Gobernación) i era una bona mostra de la discrecionalitat en l'exercici del poder jeràrquic basat en grans dosis de submissió i fidelitat a canvi de contraprestacions polítiques.

Amb l'ocupació de les primeres terres catalanes, l'abril de 1938, la derogació de l'Estatut d'Autonomia català va comportar el restabliment dels governs civils, substituïts els anys republicans per les comissaries de la Generalitat de Catalunya. El 5 d'abril de 1938, Ramón Serrano Suñer, Ministro del Interior, nomenava el primer governador civil franquista de la província de Lleida. Es tractava d'un català, terrassenc, Luis Ventalló Vergés.⁴⁷ Antic tradicionalista vinculat a Alfons Sala Argemí, el comte d'Egara, havia estat secretari de la Mancomunitat quan aquell l'havia presidit, en temps de la Dictadura de Primo de Rivera. El 1934 havia propugnat la integració carlina en el Bloque Nacional impulsat per José Calvo Sotelo, en contra de la postura de la secretaria general. Durant la guerra havia estat partidari de la unificació carlina amb els falangistes. Havia ocupat un càrrec a la secretaria falangista dels Servicios de Catalunya, instal·lada a Sant Sebastià i dirigida pel falangista reusenc José Mª Fontana Tarrats. Des de l'exterior també havia treballat en pro de la causa franquista, a Biarritz, al costat d'Eduardo Aunós.⁴⁸

⁴⁶ SANZ ALBEROLA, Daniel: *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del Gobierno Civil (1939-1946)*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1999, p. 221.

⁴⁷ BOE, núm. 534, 8-4-1938.

⁴⁸ FONTANA TARRATS, José M^a: *Los catalanes en la guerra de España*, op. cit., 1951, p. 333. El seu germà, Joaquim Ventalló i Vergés, escriptor i publicista, havia col·laborat a publicacions com *L'Estevet*, *La Publicitat* o *La Rambla*, i s'havia integrat amb el grup de L'Opinió a les files d'Esquerra Republicana de Catalunya. Va ser regidor a l'Ajuntament de Barcelona per ERC i el setembre de 1936 fugí a França, perseguit per la FAI. Cfr. Sagués, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, p. 582.

La trajectòria semblava prou vàlida per ser designat el primer governador civil del règim a Catalunya. Tot just uns dies després del nomenament prenia possessió de mans de l'autoritat militar i dirigia als lleidatans una al·locució carregada de simbolisme. En ella es referia a la dominació marxista i separatista, el caos i l'anarquia que s'havia patit i que encara patien a bona part de la província, de la voluntat de reincorporar de manera efectiva Lleida i la seva província a Espanya, de la tasca que li era encomanada de fer complir les disposicions del govern amb rigor i disciplina, del record als caiguts per Déu i per Espanya, del sacrifici al servei de la Pàtria, en la nova era que s'encetava, sota el cabdillatge del general Franco.⁴⁹

L'actuació de Ventalló Vergés al capdavant del govern civil lleidatà vingué marcada per la situació de front de guerra que vivia la ciutat, instal·lat durant gairebé nou mesos al riu Segre. Una ciutat ocupada per unes forces militars vencedores, sota control estricte dels comandaments militars, primer José Voyer i després Heraclio Hernández Malillos com a governadors militars⁵⁰ o del delegat d'ordre públic, el també comandant militar Pedro Martínez García.⁵¹ En aquesta situació els intents de recuperar la normalitat resultaven del tot estèrils. La realitat militar era la que s'imposava i l'autoritat del governador civil es veia supeditada als interessos militars.

Coneixem diverses topades entre el governador civil Ventalló i les autoritats militars durant els primers mesos de l'ocupació. Sembla que l'anticatalanisme que els militars imposaven prohibint tota manifestació en català (considerada una mostra de poc espanyolisme entusiasme per la *causa nacional*)⁵² xocava tant amb el governador civil com amb una Falange que intentava presentar-se a la societat catalana com a respectuosa dels trets identitaris catalans, en especial amb la seva llengua.⁵³ No foren aquestes les

---

⁴⁹ Vegi's el text de l'al·locució a l'annex documental.

⁵⁰ No disposem de dades del coronel José Voyer, però apareix com a governador militar de Lleida al primer número de *Ruta. Órgano Oficial de FET y de las JONS*, 19-4-1938. Heraclio Hernández Malillos, que de seguit el devia rellevar, era coronel de la Guàrdia Civil i havia estat cap superior de policia de Barcelona. No sabem amb exactitud quan va rellevar al primer, però suposem que aquell va durar molt poques setmanes en el càrrec.

⁵¹ Com a delegat del Ministerio de Orden Público, dirigit pel general Severiano Martínez Anido, Pedro Martínez responia clarament a un tarannà autoritari i d'un anticatalanisme exacerbant. Cfr. THOMAS, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme...*, op. cit., 1992, p. 275.

⁵² Nota «Para el conocimiento del público en general. Delegación de Orden Público de Lérida y su Provincia», *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo del Ejército de Aragón*, 12-8-1938.

⁵³ Cfr. BENET, Josep: *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pp. 208-210. Igualment, el falangista reusenc José Mª Fontana es referia a les tensions entre l'autoritat governativa i la militar per l'ús del català. Cfr. FONTANA TARRATS, José M^a: *Los catalanes en la guerra de España...*, op. cit., 1951, p. 322.

úniques topades. A finals d'abril de 1938, el governador civil Ventalló va trametre al Ministerio del Interior la proposta de constitució de la primera comissió gestora per l'Ajuntament de Lleida. Encapçalava la llista d'individus el metge Fernando Colás, proposat també per la prefectura provincial de FET y de las JONS. Se'l presentava com l'única persona capaç per resoldre els problemes bàsics de la població. Tanmateix, la comandància militar de la ciutat havia vetat la designació. El mateix Governador Civil enviava un telegrama al Ministro de Interior, Serrano Suñer, demanant instruccions sobre el cas. Aquest darrer, fent cas a un llarg informe del governador militar, indicava que no procedia nomenar a Colás alcalde de la ciutat i que elevés una nova proposta. Finalment, Ventalló desistí i va confirmar en el càrrec a Valentín Martín Aguado, que havia estat nomenat per l'autoritat militar els primers dies de l'ocupació.⁵⁴

Aquesta topada, que s'afegia a les ja hagudes entre el governador Ventalló i els militars, posava de manifest la preponderància de l'autoritat militar per sobre la civil en la situació que vivia Lleida en aquells moments. Finalment, a finals d'agost de 1938, Luis Ventalló Vergés va ser destituït del govern civil lleidatà. El va substituir el militar Fernando Vázquez Ramos, que venia d'exercir el càrrec de governador civil a la província de Cadis. La seva procedència i la manca d'una personalitat política rellevant feren que les seves relacions amb les autoritats militars de la plaça fossin presidides per una major entesa que en temps de l'anterior governador. Però l'estada de Vázquez a Lleida va ser curta. El 23 de desembre s'inicià la segona i definitiva ofensiva de la conquesta del territori català, que d'una forma gairebé imparable amb poc més d'un mes i mig portà les tropes franquistes a ocupar fins a la frontera francesa. Ràpidament, doncs, el front s'allunyà de la ciutat de Lleida, de manera que s'imposava la urgent necessitat de recuperar la normalitat el més aviat possible.

El gener de 1939 el militar Fernando Vázquez va ser substituït en el càrrec per Juan A. Cremades Royo, jove advocat saragossà de 29 anys, procedent de la dreta catòlica aragonesa, que havia presidit les Juventudes de Acción Popular de la capital i havia estat elegit diputat de la CEDA-Frente Antirrevolucionario el febrer de 1936.⁵⁵ Aquests antecedents el feien un home relativament proper al ministre Serrano Suñer, a qui es dirigia

⁵⁴ Es pot seguir amb més detall el cas al capítol 6.4.1 referit a la primera comissió gestora de l'Ajuntament de Lleida. La documentació es troba a AHL, FGC, Administració Local, c. 191.

⁵⁵ CASANOVA, Julián: *La Iglesia de Franco*, Madrid, Temas de Hoy, 2001, p. 57. Per més informació personal de Cremades Royo, cfr. CASTELLS GRANÉS, Enric: *50 lleidatans*, Alcoletge-Lleida, Editorial Ribera & Rius, 1991-1994, vol. 4, pp. 75-99.

en algunes cartes personals com a «Querido Ramón» i sempre, per bé que amb el degut respecte del subordinat, amb un to amistós.⁵⁶ De forta personalitat i de tarannà autoritari, Cremades va imprimir al càrrec de governador civil la preeminència política que li pertocava, blindant el seu poder davant les autoritats militars (relegades, progressivament, a un segon pla) i la Falange, que intentava fer-se i consolidar una àrea d'influència que, com a partit únic de voluntat totalitària, abracés tots els aspectes de la vida política, social i econòmica.

Calia construir la nova Lleida i el governador civil havia de ser l'autoritat impulsora i coordinadora de tots els esforços. El juliol de 1939 publicava un article al diari *La Mañana* en què explicava els esforços que es duïen a terme per recobrar la normalitat. Els tres principals problemes, segons el seu criteri, eren la necessitat de posar de nou en funcionament les obres de reg que permetessin la producció agrària (això és canal d'Urgell, canal de Seròs, sèquia de Fontanet...); la reconstrucció de la capital i de les localitats devastades per la guerra, per la qual cosa s'havia obert una oficina tècnica per la reconstrucció a Lleida i s'oferiria préstecs als propietaris damnificats; i els abastiments, que amb la gran riquesa agrícola de la província i els mitjans de transport que recuperaven la normalitat semblava de fàcil solució. Cremades assenyalava una realitat que s'imposava arreu: la venda a preus abusius per part dels comerciants. Per això demanava l'ajuda dels ciutadans, tot exhortant-los a que denunciessin els casos d'abusos.⁵⁷ Val a dir, però, que un impuls important per la reconstrucció de la ciutat vingué donat pel fet que la ciutat de Lleida va ser *adoptada por el Caudillo* el 1939 i, per tant, va recaure bona part de l'esforç en l'organisme de Regiones Devastadas. La capital no va ser l'única. Les Borges Blanques, Isona, Tírvia, Agramunt, Belcaire d'Urgell, Castellans, La Ràpita (Vallfogona de Balaguer) i Vilanova de la Barca, totes elles localitats profundament destruïdes pels efectes de la guerra, van beneficiar-se dels privilegis que atorgava l'Estat per la seva reconstrucció. Tanmateix, a la ciutat de Lleida, encara el març de 1943, quatre anys després d'haver finalitzat la guerra, el governador civil Juan A. Cremades havia

---

⁵⁶ Carta personal de Juan A. Cremades a Ramón Serrano Suñer, 10-2-1939. AHL, FGC, Secció Administració Local, c. 191. La carta finalitzava: «*Tengo verdaderos deseos de hablar contigo para comunicarte algunas cosas de interés para esta Provincia. A mi juicio, no es el Ayuntamiento el único organismo que hay que remozar. Te supongo atareadísimo con los preparativos ante los próximos triunfos del Ejército que es de esperar sean los definitivos. Mi hermano Agustín se liberó por fin. Te agradezco, una vez más, cuanto has hecho por él. Te abraza tu amigo y subordinado.*»

⁵⁷ «Hacia la normalidad», *La Mañana*, 11-7-1939.

d'amençar amb sancions econòmiques tots aquells propietaris urbans (especialment de les vies cèntriques) que no haguessin arreglat els desperfectes produïts per la guerra:

«[...] Van a cumplirse cuatro años de la liberación total de España y buen número de fincas urbanas de la capital ofrecen un aspecto de guerra y otras un estado de abandono, incompatible con elementales principios de buen gusto, que es indispensable desaparezca a todo trance.

En atención a lo expuesto, prevengo a todos los propietarios de fincas urbanas de la capital y en primer término a los que las tengan enclavadas en vías céntricas, que si nuevo aviso, impondré sanciones de cuantía hasta diez mil pesetas, a cuantos dentro del plazo de 15 días no hayan comenzado las obras o no puedan exhibir contrato para hacerlas tan pronto lo permita la mano de obra, para restaurar los daños de guerra de sus fincas o poner en condiciones de limpieza o decoro aquéllas que lo necesiten.»⁵⁸

El franquisme va reforçar el caràcter d'autoritat delegada de l'Estat dels governadors civils, i un dels seus principals àmbits d'actuació va ser el control polític de la província.⁵⁹ Des dels primers moments, els governadors civils disposaren dels mecanismes i dels ressorts de nomenament i cessament del personal polític d'ajuntaments i diputacions, la qual cosa assegurava l'adhesió i fidelitat d'aquestes institucions al projecte del governador. Amb molt poques excepcions el Ministerio de la Gobernación refusava les propostes dels governadors civils, que en principi eren els qui coneixien el territori i disposaven d'informants acreditats.⁶⁰ Els canvis introduïts el 1948 no van variar substancialment la capacitat de control del personal polític per part del governador civil, atès que el càrrec d'alcalde continuava sent de designació governativa i, amb aquests, es preparaven els comicis electorals. Els alcaldes, que havien perdut tota naturalesa representativa, eren els delegats governatius al terme municipal en una perfecta escala jeràrquica, sota les ordres del governador, amb grans competències executives. Al costat del control del personal polític, els governadors civils fiscalitzaven les actuacions dels ajuntaments i diputacions. En aquest sentit, podien revocar acords municipals i les diputacions havien de rebre la seva aprovació dels pressupostos, car era el president nat de les diputacions.

La gestió de Juan A. Cremades al capdavant de la província va sostenir-se sobre el suport dels poders locals tradicionals. La seva idea de la *Nueva España* entroncava

⁵⁸ «A los propietarios de fincas urbanas. (Nota del Gobierno Civil», *La Mañana*, 24-3-1943.

⁵⁹ El treball de Daniel Sanz Alberola sobre el Govern Civil alacantí continua sent el més sistemàtic sobre les funcions, competències i funcionament d'aquesta institució durant el primer franquisme. L'hem seguida en tot allò referent als àmbits d'actuació dels governs civils. Vegis' també SANZ ALBEROLA, Daniel: «La implantación del régimen franquista a escala local: el paper fundamental del Gobierno Civil» a *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pp. 278-281.

⁶⁰ Entre 1939 i 1942, els governadors civils tingueren la capacitat per nomenar els regidors de les localitats de menys de 3.000 habitants, que no fossin caps de partit judicial, sense l'aprovació ministerial. BOE, n. 173, 22-6-1939 i BOE n. 207, 26-7-1942.

perfectament amb la trajectòria històrica del país, profundament arrelada en el catolicisme, al marge dels experiments estrangeritzats. Aquesta era l'Espanya vencedora de la guerra civil, la dels espanyols fidels a la pàtria i a Déu. No cal dir que Juan A. Cremades era una persona poc permeable a la retòrica falangista de la revolució nacionalsindicalista. S'observa en la direcció donada als nomenaments del personal polític de la Diputació i dels ajuntaments (i no només de la capital): gent de dretes, de procedència política heterogènia però conservadora i fidel al règim, amb escàs passat polític, que representessin tots els interessos, sense una atenció especial als afiliats a Falange. Amb més de quatre anys al càrrec, Juan A. Cremades va ser capaç de generar una pròpia base de suport, amb importants implicacions amb els interessos econòmics i socials més destacats de la capital i la província. La fidelitat de les principals institucions polítiques de la província, Diputació (amb José Mª Porcioles) i ajuntament de Lleida (amb Juan J. Arnaldo), a més de les institucions patronals i econòmiques i d'entitats locals de prestigi i pes social (Caliu Ilerdenc) li asseguraven un poder personal fort.

Des de la Falange, és clar, i ja ho hem vist en capítols anteriors, era mal vista tal acumulació de poders. El Partit Únic maldava per desplegar la seva estructura i consolidar el seu control del poder polític i, en això, topava amb la personalitat del governador civil, amb qui la convivència institucional no els resultava còmoda. Se l'acusava, al governador Cremades, de no tenir en compte els informes i propostes que li proporcionava la prefectura en els nomenaments d'alcaldes i regidors, de marginar el partit a l'hora de nomenar les comissions gestores. També l'acusaren de les seves simpaties vers els carlins de la ciutat, quan s'intentaven organitzar tot minant la unitat de FET y de las JONS (constitució del Círculo España). I d'actuar no només al marge del partit sinó en contra. Malgrat la seva edat, Cremades era vist com un representant de la vella política, que en permetia i afavoria la reproducció i la recuperació per part dels grups dominants tradicionals de les seves quotes de poder. Representava per la Falange tot allò de la política i el politiqueig que calia eliminar en la *Nueva España*. La qüestió dels nomenaments, certament, va ser font de conflictes freqüents entre la prefectura provincial de Falange i el governador civil. Per tota la geografia espanyola es documenten enfrontaments entre les dues autoritats provincials, fins que s'anà generalitzant la fórmula de la unificació dels càrrecs en una mateixa persona. Més enllà, però, d'aquella retòrica grandiloqüent, revolucionària i nacionalsindicalista, dels falangistes, en el fons es tractava d'una lluita per establir espais d'influència i control entre dues institucions (o dues persones) que es

disputaven el poder, en el context de l'autarquia econòmica de postguerra. No es tractava tant de diferències ideològiques, que probablement hi eren però que ocupaven un espai marginal en el conflicte atesa la coincidència bàsica d'interessos, sinó d'una pugna pel control dels principals ressorts del poder.

Després d'una etapa d'interinitat al capdavant de la Falange prou llarga (1939-1941), que va facilitar al Governador Cremades l'afiançament del seu poder d'una manera gairebé indiscutible, l'arribada de Cándido Sáez de las Moras significà la represa de la flama del conflicte. Ho hem vist en un capítol anterior. El conflicte s'estenia a les altres institucions de poder municipal i provincial: les males relacions del cap provincial de Falange també afectaven a l'ajuntament de Lleida i la Diputació provincial, autoritats d'absoluta fidelitat al Governador, que era qui els havia nomenat.

L'enfrontament s'enquistà de tal manera que només el relleu dels dos càrrecs va posar-hi punt final. L'arribada del nou governador civil José M. Pardo Suárez va acabar amb aquesta situació de rivalitat i enfrontament entre el govern civil i FET y de las JONS. Amb Pardo es va materialitzar la unió personal dels càrrecs de governador civil i cap provincial del Movimiento. Va ser l'abril de 1943 quan prengué possessió. Malgrat compartia generació amb el seu precedent, tenia tres anys menys, el seu perfil era diferent del de Cremades. Havia nascut a Santander el 1913 i era enginyer agrònom. Políticament s'havia format a la Falange madrilenya dels anys republicans i, tot just acabada la guerra, havia estat nomenat conseller nacional del Servicio Español Universitario (SEU). El 1940 havia estat cap provincial de Política agrària i delegat provincial de Sindicatos de Badajoz. Era una persona del Partit, a través del qual accedí a les quotes de poder de l'Estat i la seva estada a Lleida va significar l'inici d'una carrera política ascendent que el portà al govern civil de diverses províncies: Balears (1945-1951), la Corunya (1951-1953), Saragossa (1953-1965) i Madrid (1965-1969).⁶¹

Des del cas sevillà de Pedro Gamero del Castillo, ja el 1938, s'anà estenent la pràctica de fer recaure en una mateixa persona els dos càrrecs polítics màxims de la província: l'un governatiu, l'altre del Partit. La principal causa eren els freqüents conflictes derivats de la rivalitat (personal i competencial) entre les dues autoritats. A finals d'aquell any, el 1943, la unificació de càrrecs era estesa pràcticament a tot el territori. S'atorgava així tot el poder polític als governadors civils i es posava fi a les discòrdies que havien

⁶¹ *La Mañana*, 16-4-1943; CLARA, Josep: «Els governadors civils del franquisme a Catalunya...», art. cit., 1989.

proliferat per tota la geografia espanyola els anys anteriors. Es tractava d'una aspiració falangista, la possibilitat de controlar els governs civils, per poder donar al Partit allò que es mereixia. La realitat, però, va ser distinta i allò que va donar-se va ser una estatalització del Partit, perquè sempre va ser l'autoritat i el caràcter governatiu els que van prevaldre, nomenats pel Ministerio de la Gobernación, que era de qui realment depenien jeràrquicament i no pas de la Secretaría General del Movimiento. Independentment, això, que fossin nomenats per tals càrrecs persones de procedència i militància falangista, com és el cas de José M. Pardo i com acostumava a succeir.

Al Gobernador se li encomanava a partir d'aquest moment la direcció del Partit. La duplicitat de funcions, governativa i política, suposà una acumulació de tasques que motivà que els governadors cedissin el control del Partit al subcap provincial del Movimiento, càrrec de responsabilitat política de nova creació el 1944, que, a efectes pràctics i del dia a dia, esdevenien els veritables caps del Partit, els qui controlaven l'aparell del Movimiento. Aquestes persones, a diferència dels governadors civils, acostumaven a ser triats entre la militància de la província. A Lleida, durant els anys quaranta, van ser l'advocat Carlos Hernández Palmés (1944-1946) i el pèrit agrícola Fernando Barriga Rubín de Celis (1946-1951) els qui van ostentar el càrrec de subcap provincial de FET y de las JONS.

L'arribada de Pardo Suárez, lògicament, va posar fi a les males relacions entre el Govern Civil i la Falange lleidatana. El nou governador civil-cap provincial del Movimiento va imposar un nou ritme i rumb en els nomenaments de noves comissions gestores. Per les dades que disposem del fons del Ministerio de la Gobernación dipositat a l'Archivo General de la Administración, durant els anys 1943-45 corresponents al mandat de Pardo Suárez, es renovaren gairebé la meitat de les comissions gestores de la província. Com pot veure's al quadre 10.2, el 1944 és, amb gran diferència, l'any amb el major nombre de renovacions de comissions gestores (70), la major part de les quals (60) es tractava de renovacions totals. El criteri de la Falange es va imposar i entre els nous gestors municipals de les comissions prioritzaren els afiliats a FET y de las JONS. És en aquests moments quan s'observa, en general, una entrada massiva d'individus afiliats al Movimiento. Aquest fet, que contrasta amb la pèrdua de pes polític de Falange a nivell de l'Estat, és també observat en el cas aragonès o santanderí.⁶²

---

⁶² Cfr. CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997; SANZ HOYA, Julián: «FET-JONS en Cantabria y el papel del partido único en la dictadura franquista», *Ayer*, núm. 54, 2004, pp. 281-303.

Quadre 10.2. Renovació de comissions gestores. Lleida, 1939-1948.										
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948
gener	0	1	0	0	1	6	1	1	12	2
febrer	0	1	1	0	11	3	2	6	1	4
març	0	2	0	0	0	2	2	3	3	8
abril	0	2	2	1	0	7	3	0	0	8
maig	0	2	1	0	0	11	4	5	12	5
juny	0	0	0	0	9	7	9	1	13	5
juliol	0	0	0	1	1	12	5	0	4	6
agost	0	0	0	5	5	1	0	7	0	8
setembre	1	0	1	4	8	5	3	0	0	0
octubre	6	0	0	11	0	7	5	0	3	0
novembre	0	0	0	8	1	1	7	14	4	0
desembre	0	1	0	3	5	8	0	0	1	0
TOTAL	7	9	5	33	41	70	41	37	53	46
Renovació total					17	60	23	25	43	33
Renovació parcial					24	10	18	12	10	13

Elaboració pròpia.

Font: AGA, Min Gob, DGAL, c. 2543, 2597, 2762, 2776, 2907, 2918, 3010.

Les desavinences entre la Falange i el governador civil tornaren a fer-se presents amb el governador civil José Carrera Cejudo, que va rellevar a Pardo Suárez el 30 de juny de 1945. José Carrera, madrileny de 52 anys, era enginyer forestal i llicenciat en dret, políticament procedia de la CEDA i, després de la guerra, havia estat alcalde de Sòria i president de la Diputació d'aquella província. A diferència del seu predecessor, que s'havia iniciat en l'aparell del Partit, el perfil de Carrera corresponia més al model conservador tradicional de la dreta espanyola. Encara que quan va prendre possessió va estar acompanyat pel conseller nacional del Movimiento, el saragossà Jesús Muro Sevilla, qui el presentà a les jerarquies provincials del Partit com una persona amb dots de comandament, amor profundíssim a Espanya i unes arrelades conviccions falangistes que n'asseguraven

l'èxit en la gestió, la seva relació amb alguns sectors de la Falange no va ser mai del tot bona, especialment amb la Vieja Guardia.⁶³ Durant el seu mandat, com s'ha vist en altre lloc, la Falange en criticà el seu allunyament del Partit, la seva poca convicció en els ideals falangistes. Però, sobretot, els informes de la Falange n'assenyalaren les seves connexions amb els interessos empresarials de la ciutat, vinculant-lo en diverses trames de corrupció i estraperlo de gran magnitud, al costat del seu secretari Laureano Alija. Com era habitual, les autoritats es mantenien immunes per eludir tota responsabilitat judicial.

Els governadors civils van tenir un paper molt rellevant en l'aplicació de la política econòmica autàrquica i intervencionista del *Nuevo Estado* espanyol dels anys 40. Totes les qüestions de repartiment de cupos de producció, polítiques de preus, abastaments de matèries primeres i racionament dels productes eren dirigides des de les comissaries, delegacions i juntes provincials d'abastaments i transports dependents dels Govern Civils. Homes de confiança del governador acostumaven a portar personalment aquests temes que sovint eren origen de pràctiques corruptes, molt més enllà del que les petges documentals poden demostrar. En una Espanya de postguerra en què la fam i la misèria eren predominants, la gestió dels recursos alimentaris era un instrument de poder, de repartiment de prebendes i creació de fidelitats, dependències, clientelismes. Si hi afegim que els mateixos governadors civils eren els encarregats de perseguir l'estraperlo i sancionar les infraccions comeses en matèria de comerç il·lícit en el mercat negre no resulta estranya la implicació de les autoritats provincials i municipals en assumptes i negocis de l'estraperlo. La rumorologia popular, més que no pas la constància documental, s'hi referien abundantment. Com hem vist, també els informes falangistes. Les denúncies falangistes de la implicació del governador civil Carrera en l'estraperlo i el mercat negre, ja s'havien donat en temps del governador Juan A. Cremades, a qui s'acusava, amb el seu secretari Julio Gómez i l'inspector provincial Javier Bernat, de pràctiques corruptes i d'afavorir els seus propers i simpatitzants carlins de la província. Altres autoritats, amb major o menor accés al poder com alcaldes, regidors, caps locals i jerarquies de Falange, etc., hi van estar també implicades. En una circular de principis de 1941, el governador Cremades recordava a tots els Alcaldes «*la prohibición más absoluta de cargar por ningún concepto el precio de las mercancías que se les entreguen para el abastecimiento. La infracción en esta materia será considerada grave y como tal sancionada.*»⁶⁴ Devia ser

---

⁶³ La presa de possessió a *La Mañana*, 1-7-1945.

⁶⁴ AHL, FGC, Secretaria particular, c. 1898. Circular de 4-1-1941.

una pràctica existent, però només els casos més flagrants i –segons la veu popular– els petits estraperlistes foren sancionats. Les multes imposades, bàsicament degudes a infraccions d'abastiments, preus i taxes, apareixien publicades a la premsa oficial, amb una clara voluntat exemplificant. Encara que el setembre de 1940 les funcions de persecució i sanció de l'estraperlo foren traspasades a la Fiscalía Provincial de Tasas, els governadors civils continuaren exercint un paper rellevant en aquesta matèria, fins al punt que el funcionament autònom d'aquell organisme era més que discutible.

Al voltant de l'estraperlo, que al costat de la por a la repressió i la misèria general van ser protagonistes principals de la vida quotidiana de postguerra, es teixiren xarxes clientelars verticals que arribaven fins a les cúpules ministerials. Els beneficis de l'estraperlo, realment sucosos i atractius per tota persona propera al poder, posava però els individus a la ratlla de la il·legalitat, de manera que l'equilibri s'aconseguia gràcies a la dependència, la subordinació i la fidelitat respecte a la superioritat. El juny de 1945, l'exalcalde de Tàrraga, Jaime Trepas Andreu, era expedientat per la Fiscalía Provincial de Tasas acusat de sacrificis il·legals de ramat oví i boví. En el recurs presentat per aquell, al·ludia a l'autorització rebuda al seu moment de part del Governador Civil Cremades perquè davant la carestia general de tota mena d'aliments i per la relativa abundància d'aquesta carn es procedís al sacrifici esmentat. Es remuntava al mes de març o abril de 1943, i segons sembla la seva versió era confirmada pel Servicio Provincial de Ganadería de la província.⁶⁵

Seria interessant poder-ho analitzar a nivell local i provincial per intentar dibuixar l'esquema d'aquestes relacions perilloses. Ho vam provar ja fa un temps amb el cas del poble de Juneda, on a primers anys 40 l'Alcalde hagué de defensar-se de diverses denúncies presentades al Govern Civil per part dels falangistes més abrandats. I en algun cop va ser sancionat amb multes econòmiques.⁶⁶ La connivència amb l'acapament i vendes abusives en el mercat negre resultà ser un argument recurrent per part de la Falange per atacar les autoritats i els poders econòmics de cada localitat, formava part de la demagògia pròpia dels falangistes per acabar amb la vella política i el caciquisme, que suposadament explotava les classes socials populars en detriment de la justícia del *Nuevo Estado*. Tanmateix, com s'ha vist, els mateixos falangistes tampoc no s'escapaven de

⁶⁵ AHL, FGC, Secretaría General, Asuntos generales y régimen interior, c. 2768.

⁶⁶ Cfr. GELONCH SOLÉ, Josep: «Lluites pel poder municipal en temps de fam. Juneda, 1939-1943» a DD. AA.: *Un segle d'electricitat a Juneda, 1902-2002*, Juneda, Editorial Fonoll, 2003, pp. 147-162.

sentir-se atrets pels beneficis que procurava el comerç il·legal de productes intervinguts i, en molts casos, era el Partit el que en sortia més desprestigiat atès que se l'associava a totes les pràctiques corruptes del règim..

Al mateix temps, com a màxims representants de l'Estat a les províncies, els governadors civils eren els encarregats del control i manteniment de l'ordre públic. Inicialment, als governadors civils se'ls va atorgar les competències d'acció política, així com la prevenció i la repressió administrativa, mentre que als delegats d'ordre públic se'ls encomanà la seguretat i l'ordre públic. Tanmateix, com tots els delegats ministerials a la província, els delegats d'ordre públic estaven subordinats al governador civil. Amb la desaparició del Ministerio de Orden Público a finals de 1938, les seves funcions van ser assumides pel Ministerio de la Gobernación, o sigui pels governs civils a les províncies, que les integraren en secretariats específics d'ordre públic. Des de finals de 1939, els governadors civils van assumir la direcció de les forces d'ordre públic, Guardia Civil i els diferents cossos de Policia, que fins aleshores havien estat en mans de les autoritats militars. Com s'ha vist en el capítol anterior, també les milícies i els serveis d'informació i investigació de Partit van dur a terme tasques d'ordre públic, sempre en col·laboració i estricta subordinació a l'autoritat del governador civil. És l'assumpció de les tasques d'ordre públic, fortament militaritzades al llarg dels temps contemporanis a Espanya, i en un clima bèl·lic de postguerra i guerra mundial el que ha portat a parlar de militarització o comportament militarista del Govern Civil, amb l'assumpció de valors i actituds pròpies de l'exèrcit.⁶⁷ Al Pirineu lleidatà, la delimitació de la zona fronterera amb finalitats repressives, defensives i d'ordre públic féu que el control directe recaigués en mans de l'exèrcit, que durant deu anys actuaren com a forces ocupants, a les quals restaren subordinades totes les autoritats civils, i que sotmeteren a un rigorós control social a la població.⁶⁸

Els governadors civils disposaven de capacitat punitiva de les actituds contràries a l'ordre públic, a la moralitat i disciplina de costums o a les faltes de respecte i obediència a l'autoritat. Tenien capacitat per imposar multes, que cobraven ells mateixos, així com per

---

⁶⁷ SANZ ALBEROLA, Daniel: *La implantación del franquismo en Alicante. El paper del Gobierno Civil (1939-1946)*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1999, pp. 34-36.

⁶⁸ CALVET BELLERA, Josep: «“Indeseables y sospechosos”. Repressió i control social al Pirineu de Lleida durant el primer franquisme», *L'Avenç*, n. 275, desembre 2002, pp. 18-25.

practicar detencions governatives ja fossin preventives o directament punitives. Davant la manca dels mecanismes de control de l'exercici d'aquests instruments, val a dir que en general la discrecionalitat (o, a voltes, més aviat l'arbitrarietat) van ser la tònica dominant. De forma freqüent la situació econòmica o la conceptualització política eren elements atenuants o agreujants (segons els casos o les necessitats) de les sancions que imposaven.⁶⁹ Tot plegat va convertir els governs civils en una mena de poders judicials paral·lels als ordinaris.

Finalment, les competències dels governadors civils en el control social els conferia amplis poders en matèria de regulació de la moral pública i dels bons costums, així com del moviment de persones en el territori. Tothom que havia de desplaçar-se de la seva residència habitual necessitava un salconduit, que s'expedia en els governs civils o en les comissaries de Policia. Als responsables del transport públic (autocars de línia, ferrocarrils...) els era prohibit expedir bitllets a persones que no ensenyessin el salconduit corresponent. Hi havia, tanmateix, alguns col·lectius que estaven exempts de la necessitat de salconduits, com eren els funcionaris i els seus familiars. Als militants de FET y de las JONS, la simple possessió del carnet era suficient per l'expedició del salconduit, sense necessitat dels informes avaladors; cosa que no s'estalviaven els afiliats al Partit amb la condició d'adherits.

Pel que fa al control d'activitats d'oci, entreteniment i diversió, l'actuació dels governadors civils va anar encaminada a la imposició de l'estricta moral catòlica. Els comportaments individuals en els establiments i espais públics, àdhuc les conductes particulars, van estar fortament intervinguts i reglamentats per les ordres dels governadors civils i els bans dels alcaldes. El febrer de 1941 es publicava una ordre-circular del ministerio de Gobernación sobre la laxitud moral dels ciutadans:

«Por una punible laxitud en los resortes de la Autoridad, paralela a un aflojamiento de los ideales religiosos, ha entrado en nuestras costumbres la licencia para la palabra soez y la murmuración, que corrompen la moral y la decencia públicas, constituyendo, en algunos casos, sólo una grave falta de educación, que tiene entonces su castigo en la vida de relación, pero que trasciende, en los más, al orden jurídico cuando pretende robar la fama del Poder público o morder en la honra de sus conciudadanos con la maledicencia, que es la lacra de las conversaciones de corro, café o tertulia, y más injusta y gravemente si se querrela contra el Cielo profiriendo blasfemias de aleve injuria para Dios o sus Santos.

⁶⁹ És el cas d'un industrial de l'Albagés que, a principis d'agost de 1939, va ser multat amb 10.000 ptes. per venda d'oli a preus superiors a les taxes i per exportar-los fora de la província sense l'autorització. Uns mesos després, l'abril de 1940, el mateix individu era multat amb 20.000 ptes. per vendre farina a un preu superior a la taxa. Aquest cop, per reincident, li era imposat un mes d'arrest governatiu. *La Mañana*, 3-8-1939 i 11-4-1940 respectivament. Era germà d'un futur regidor de l'Ajuntament de Lleida.

Para extirpar en su raíz estos sedimentos de ponzoña, reliquia de pasados achaques, los Gobernadores civiles [...] desplegarán el mayor celo en la vigilancia y una acentuada severidad en el castigo de la difamación, cuando ésta es manifiesta, y de la blasfemia, aunque no produzca escándalo público, decretando arrestos e imponiendo multas con toda la amplitud que permiten sus facultades gubernativas.»⁷⁰

Havien de ser castigats amb severitat els casos de blasfèmia i de difamació, embriacs, rumors i tota mena d'atacs contra el poder terrenal i diví. Les autoritats locals devien vetllar perquè els diumenges i les festes religioses es paralitzessin totes les activitats i treballs per tal que els veïns poguessin assistir al sant ofici. L'endemà, a l'escola, després d'hissar les banderes i cantar els himnes, es passava llista d'aquells alumnes que havien assistit a missa o no. Els menors de 18 anys, d'ambdós sexes, no podien entrar a les sales de ball; eren prohibits tota mena de balls de Carnaval, atès que es consideraven perniciosos i que permetien crítiques velades a les autoritats; calia vigilar amb ull ben obert que als cines no es colessin menors de 16 anys a les pel·lícules autoritzades per a majors; etc. Són nombrosíssimes les circulars i ordres emanades des dels governs civils reglamentant aspectes de l'esfera particular de les persones. Quan començaven les calors freqüentaven les circulars i els bans d'alcaldia que prohibien els banys públics (veure apèndix documental). Una circular del governador Pardo Suárez als alcaldes de la província, el juny de 1943, és ben il·lustrativa de fins a quin punt arribava el control governatiu:

«Siendo uno de los postulados del Nuevo Estado el velar por la decencia y moralidad en las costumbres, por la presente encargo a todas las autoridades dependientes de mi mando impidan en los diferentes lugares y establecimientos públicos, tales como cinematógrafos, teatros, cafés, bares, restaurantes, etc., que los asistentes a los mismos se despojan de la americana, quedándose en mangas de camisa, lo que constituye una incorrección que no se puede tolerar.»⁷¹

10.3. La Diputació Provincial: personal polític.

En l'esquema d'administració territorial implantat pel règim franquista, les diputacions provincials tenien un paper absolutament marginal i subordinat a l'administració central. S'agreujava així la situació de dependència al govern central pròpia de les diputacions provincials des dels inicis del règim liberal a Espanya. La escassetat de mitjans econòmics per afrontar les diverses funcions assignades era un tret característic de la esllanguida vida de les diputacions. En temps de la dictadura de Franco, les diputacions

---

⁷⁰ BOPL, 1-2-1941. En tenim altres casos a *La Mañana*, 1-5-1943.

⁷¹ AHL, FGC, Secretaria particular, c. 1898. Circular del 2-6-1943.

eren sotmeses a la vigència legal del Estatuto Provincial de Calvo Sotelo (1925), i van ser regides per comissions gestores provincials idèntiques en llur concepció i procés de nomenament a les dels ajuntaments. Com aquests, les diputacions provincials eren enteses com a òrgans bàsicament de gestió administrativa, apolítics, allunyats de la lluita de partits i del joc polític liberaldemocràtic. La dependència de les diputacions provincials respecte el governador civil era pràcticament vexadora: el governador, enllaç entre el poder central de l'estat i la província, era el «president nat» de la institució provincial, càrrec que l'exercia en les sessions que assistia. La dependència política, administrativa i, molt especialment, econòmica de les diputacions en garantien la marginalitat, en un organigrama institucional que els reservava poc més que un paper merament col·laborador, amb competències en matèria d'obres públiques, foment, sanitat, benèfico-assistencials, cultura i serveis als municipis. Unes limitacions que han estat assenyalades pels pocs estudis sistemàtics de les diputacions provincials sota el règim franquista existents, el més reeixit dels quals continuen sent els de Carme Molinero i Pere Ysàs sobre la de Barcelona i el de Manuel Ortiz sobre la d'Albacete.⁷²

Igualment, en un volum memòria de 1942, la mateixa diputació provincial de Lleida reconeixia les extraordinàries limitacions que la estreta capacitat econòmica de la institució imposava per fer front a les moltes competències que li eren atorgades:

«Las Diputaciones Provinciales, a pesar de sus modalidades propias, ofrecen entre sí como comunes, sus raigambre y prestigio en el país; su gestión austera y singularmente celosa; y su evidente desproporción entre los propios fines y recursos.

[...] se da el caso aludido que muchas Diputaciones, a pesar del gran cúmulo de atribuciones de su competencia, —lógicas todas sino indispensables a su función y naturaleza—, ni siquiera han podido ver, por falta de recursos, el inicio de la realización de sus más primordiales obligaciones.

Entre ellas contábase la de Lérida. Su arraigo y prestigio ha sido indiscutible. Notorio, el celo y austeridad de la mayoría de sus dirigentes, casi todos destacadas personalidades de la Provincia. No obstante, a causa de estrecheces económicas, su misión quedó reducida prácticamente a lo más elemental.»⁷³

Però malgrat el pretès apoliticisme de les corporacions provincials, l'actuació d'aquestes, com a òrgans de l'administració perifèrica de l'Estat, no podia deixar de ser sempre política, i, com a espai de poder, el seu control polític va ser objecte de disputa

⁷² MOLINERO, Carme / YSÀS, Pere: «La Diputació de postguerra: 1939-1949» i «La Diputació de 1949 a 1977», a RIQUER, Borja de (dir.): *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1988, vol. III, pp. 10-103; ORTIZ HERAS, Manuel: «La Diputació provincial en el primer franquisme (1939-1959)» a DD. AA.: *Historia de la Diputación de Albacete*, Albacete, Diputación provincial, 1993, vol. II, pp. 97-162.

⁷³ *Diputación Provincial de Lérida. Dos años de labor, MCMXL-MCMXLII*, Lleida, Diputació de Lleida, 1942, pp. 17-18.

entre les diverses faccions del franquisme. En aquest capítol ens proposem analitzar el personal polític de la Diputació provincial de Lleida, més que no pas la seva gestió i activitat política derivada de les competències atribuïdes.

10.3.1. El retorn de les elits tradicionals a la Diputació provincial, 1938-1940.

Sota la presidència del Governador Civil de Lleida, Luis Ventalló, i amb l'assistència del cap provincial de FET y de las JONS, Javier Bañeres, l'11 de juny de 1938, al Palau de la Diputació es constituí la primera comissió gestora provincial. Per decret del governador, dues setmanes abans, el 27 de maig, havia estat nomenat president de la corporació provincial l'advocat trempolí Conrado Cortada Barri. Per iniciar l'activitat encarregada a la Diputació, uns dies després el president havia nomenat Luis Neve García de la Mata secretari de la Diputació amb caràcter provisional (a l'espera del procés de depuració). Havia estat Oficial Major Lletrat de l'anterior corporació provincial i era considerada, a més d'apta pel càrrec, «*persona afecta al Movimiento Nacional de la absoluta confianza*».⁷⁴

Quadre 10.3. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 11-6-1938.			
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política
President	Conrado Cortada Barri	Advocat	UP, Lliga Catalana
Vicepresident	José M ^a Martínez de San Miguel y de Torres	Catedràtic secundària	UP
Gestors	Luis Alonso de Olarte	Odontòleg	Lliga Catalana
	Luis Civit Castellà	Advocat i propietari	Tradicionalista
	José Sol Ballespí	Advocat	Lliga Catalana
	Santiago Jené Aixalá	Procurador als tribunals	Renovación Española
	Domingo Agustí Gibert	Empresari	Lliga Catalana
	Antonio Secanell Aparicio	Comerç i empleat de banca	Lliga Catalana
	Juan Ademá Abadía	Metge	CEDA

Font: ADPL, Actes plenàries en microfitxa, 11-6-1938.

⁷⁴ ADPL, actes plenàries, microfitxa, 11-6-1938.

Com es pot comprovar en el quadre anterior, el perfil polític dels components de la primera comissió gestora provincial de l'etapa franquista responia a les directrius de gent de dretes i d'ordre, de tarannà conservador i de posició social i econòmica benestant, ateses les seves professions. Tanmateix, passava per alt aquelles altres directrius que demanaven un personal apolític i eficaç, allunyats de la vella política liberal. Diversos dels seus membres havien tingut una participació més o menys significativa en la política local o provincial dels anys anteriors. Conrado Cortada, el president, s'havia iniciat com a dirigent local de la Unión Patriótica de Tremp i s'havia erigit com a oponent a la influència d'arrel caciquil dels pallaresos Josep Llari i Daniel Riu. Havia estat diputat provincial durant cinc anys de la Dictadura de Primo de Rivera. Durant la Segona República Cortada havia evolucionat cap al regionalisme de la Lliga Catalana.⁷⁵ També en temps de la Dictadura de Primo de Rivera, José Mª Martínez de San Miguel havia estat dirigent provincial de la Unión Patriótica i vicepresident de la Diputació provincial (1929-1930) i comptava amb el trist mèrit de ser el pare d'un dels primers falangistes lleidatans, afusellat el desembre de 1936.⁷⁶ L'advocat i propietari Luis Civit també havia estat regidor i jutge municipal a Ponts en temps de Primo de Rivera. Per la seva part, havien militat a la Lliga Catalana José Sol, el balaguerí Domingo Agustí (nomenat alcalde de Balaguer per les autoritats militars ocupants, l'abril de 1938) i el targarí Antonio Secanell. Sol Ballespí, fill del prohoms de la Lliga Romà Sol Mestres i descendent d'una de les nissagues polítiques més il·lustres de la ciutat, ja havia estat diputat provincial abans de la guerra i reprenia així una carrera en les institucions franquistes, que el portaria a ser una de les persones més influents a la Lleida dels anys quaranta i cinquanta a nivell polític, social i cultural. Era militant de FET y de las JONS, i uns mesos després va ser nomenat delegat provincial de Justicia y Derecho. Per la seva part, Antonio Secanell havia dirigit l'actiu grup catòlic d'Acció Social Popular de Tàrraga i havia estat diputat al Parlament de Catalunya en representació de la Lliga Catalana des de 1932.⁷⁷ El metge aranès Juan Ademá havia estat el cap comarcal de la

⁷⁵ AHPL, FGC, Lligall 55, Expedient 53. Referències a la trajectòria política de Conrado Cortada durant la Dictadura i la II República poden trobar-se a ARMENGOL SEGÚ, Josep: *L'ajuntament de Tremp entre 1868 i 1931*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida, 1993 i PRATS ARMENGOL, Francesc: *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la guerra civil (1931-1938)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1990.

⁷⁶ AHPL, FGC, Lligall 57, Expedient 28. El 1938 va ser nomenat Director del Instituto Nacional de Enseñanza Media de Lleida, càrrec que ocupà fins a la jubilació el 30 de juny de 1942. Durant la dominació marxista havia estat forçat a la jubilació.

⁷⁷ Per la biografia i trajectòria política fins el 1936 d'Antoni Secanell Aparicio (Tàrraga, 1899-1956), cfr. CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923): societat, política i imaginari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 625-628. Resulta interessant l'anàlisi del catalanisme conservador de la Lliga a les comarques lleidatanes que fa MIR CURCÓ, Conxita: «El catalanisme

CEDA a la Vall d'Aran, i Santiago Jené de Renovación Española, encara que ni un ni l'altre havien ostentat càrrecs polítics electes. Cap d'ells havia estat excombatent, alguns havien estat perseguits durant la guerra i s'havien evadit a la zona franquista, passant per França i en general establint-se a Sant Sebastià. Havia estat el cas de Juan Ademà, Santiago Jené, Antonio Secanell o el mateix president Conrado Cortada.

Hi eren representades les principals forces polítiques dretanes i conservadores de l'etapa republicana a les terres lleidatanes, amb una destacada presència del regionalisme de la Lliga. També hi resultava pràcticament representat tot el territori de la província, amb diputats procedents, a més de la capital, de Viella, Tremp, Ponts, Balaguer i Tàrraga. Les elits tradicionals semblaven recuperar, de la mà del nomenament governatiu, el control de la Diputació provincial. Perquè, certament, la composició d'aquesta primera comissió gestora provincial poc atenia als propòsits regeneracionistes que s'havia imposat la sublevació militar, d'extirpar d'una vegada per totes el rastre de la demonitzada vella política del sistema liberal, que la Falange estava disposada a acabar.

Atesa l'escassa presència d'elements falangistes a la corporació provincial, i els antecedents catalanistes d'alguns dels diputats, els recels de FET y de las JONS eren inevitables. De José Sol, la delegació provincial de Información e Investigación informava el novembre de 1938 que mancava d'esperit nacionalsindicalista, si bé havia estat nomenat recentment delegat provincial de Justicia y Derecho del Partit. A Juan Ademà se l'assenyalava com un antic catalanista, amic de Francesc Macià, que s'havia passat a les files de la CEDA; un oportunista polític que, segons el delegat provincial d'informació, «no es apto para el desempeño de cargos públicos».⁷⁸

El president de la Diputació, Conrado Cortada, va ser qui va patir de més a prop l'oposició dels falangistes. En un informe personal de novembre de 1938 confeccionat per la delegació provincial de Información e Investigación de Falange se'l considerava un cacic de Tremp, de dretes però cacic, que s'havia oposat als cacics d'esquerres del districte (Riu i Llari). Actitud aquesta en la qual persistia des que havia estat nomenat president de la Diputació. En diverses visites realitzades a Tremp semblava manifestar afany per continuar sent el cacic de la comarca, la qual cosa era mal vista per la Falange.⁷⁹ Afiliat al

---

conservador a Lleida: balanç d'un trajecte», a DD. AA.: *El catalanisme conservador*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1996, pp. 217-239.

⁷⁸ AHL, FGC, Expedients nominals, respectivament Lligall 11 Expedient 56 i Lligall 49, Expedient 38.

⁷⁹ AHL, FGC, Lligall 55, Expedient 53.

Movimiento, a mitjan 1939 la prefectura provincial de FET y de las JONS a través de la delegació de Justicia y Derecho li obrí un expedient de depuració per expulsar-lo del Partit com a conseqüència de les «*graves manifestaciones expresadas y proferidas en el despacho del Sr. Alcalde de dicha Capital*», es tractava de manifestacions contra Franco i el règim. El cap provincial de FET y de las JONS, Ramon Trepas, feia constar que:

«la opinión que merece en esta capital el citado camarada como Presidente de la Diputación son de que es individuo activo y emprendedor, de carácter agrio, con salidas intempestivas como la que fue motivo del expediente y aún que su actuación con respecto a los problemas de la provincia es buena, su persona sin fijar actos concretos es bastante discutida por este carácter».⁸⁰

L'oficina provincial d'informació de Falange emetia un informe en què se'l acusava d'estar implicat en un manifest de tipus catalanista. S'adjuntava el manifest signat per Conrado Cortada el novembre de 1932, en el context de la campanya per les eleccions del Parlament català, contra la candidatura del Front Proporcionalista en la qual hi havia els dos cacics Riu i Llari i a favor de les veritables candidatures republicanes, catalanistes i esquerrana. L'abril de 1940, uns mesos després, des de la Falange lleidatana no s'entenia perquè no se cessava Cortada davant de la veracitat de les acusacions que pesaven sobre d'ell:

«El Presidente de la Diputación [...] se dice ha sido destituido, pero lo que si se sabe es que continúa ejerciendo sus funciones y aún más que los componentes de dicho Organismo se han solidarizado con él.
[...] Como la existencia del referido manifiesto es cosa pública, y las frases pronunciadas son conocidas por todo Lérida, causa sorpresa y a la vez desencanto, que pueda seguir expedientado en las filas de la Organización y ocupando una alta representación provincial, hecho insólito que produce desmoralización, desvirtuando con esta actitud inexplicable, nuestros principios de disciplina, de rigidez y de alto espíritu».⁸¹

La relació de la Falange amb la Diputació provincial, en tot el període de la presidència de Cortada, segons les informacions del Partit va ser nul·la o dolenta. Aquesta mena de situacions en què la Falange no veia complerts els seus desitjos de renovar les institucions polítiques amb un nou esperit, el nacionalsindicalista, i que les seves denúncies queien en sac foradat, desmoralitzava la militància, que veia que els seus principis eren bandejats en benefici dels interessos de les elits tradicionals que havien recuperat el poder. Perquè, certament, ni a través dels papers de la Falange ni tampoc en les pàgines del

⁸⁰ AGA, SGM-DNP, 16-1-1940, c. 368.

⁸¹ AGA, SGM-DNP, c. 368, «Información relacionada con nuestro escrito nº 18141 del pasado año sobre Lérida», sense data, però suposem de principis de 1940.

Boletín Oficial del Movimiento, no tenim constància que Conrado Cortada fos expulsat del Partit. I de la Diputació provincial no va ser substituït fins el mes de setembre de 1940.

10.3.2. José Mª Porcioles, president de la Diputació, 1940-1943.

El 21 de setembre de 1940, en una sessió al palau de la Diputació presidida pel Governador Civil Juan A. Cremades i el cap provincial accidental de FET y de las JONS Víctor Hellín, prengué possessió una nova comissió gestora provincial, la composició de la qual apareix al quadre següent.

Quadre 10.4. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 21-9-1940.			
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política
President	José M ^a Porcioles Colomer	Notari	Acció Social Popular
Vicepresident	José Martínez de Sanmiguel y de Torres	Catedràtic secundària	UP
Gestors	Luis Alonso de Olarte	Odontòleg	Lliga Catalana
	Santiago Jené Aixalá	Procurador als tribunals	Renovación Española
	José Sol Ballespí	Advocat	Lliga Catalana
	Sebastián Monsonís Ortiz	Ns	FET JONS
	Ramón Aytés Pla	Advocat i empresari	Lliga Catalana, FE JONS
	Jaime Carbonell Esteve	Empresari	Desc.
	Andrés Galindo López	Metge	CEDA

Font: ADPL, Actes plenàries en microfitxa, 21-9-1940.

Romanien quatre gestors de l'anterior comissió mentre que se'n incorporaven cinc de nous: l'advocat excombatent Ramón Aytés, home fort del règim a Sort, on era regidor i estava vinculat a diversos interessos empresarials com l'Hotel Pessets i la Sociedad de Industrias Lácteas del Pirineo, a més de la Falange comarcal; l'inspector provincial de FET y de las JONS Sebastián Monsonís; el metge excombatent Andrés Galindo, de la Seu d'Urgell, exmilitant de la CEDA; i l'empresari ceriverí Jaime Carbonell Esteve.

Sens dubte, la principal novetat de la comissió gestora era en la seva presidència: el notari José Mª Porcioles Colomer. Havia estat president d'Acció Catòlica de Balaguer des de 1931, així com de l'actiu grup catòlic d'Acció Social Popular de Balaguer, vinculat a la

Lliga Catalana, de la qual es féu militant el 1933. Els seus orígens polítics, doncs, arrelaven en el conservadorisme social i el catolicisme, més que no pas el catalanisme polític. L'agost de 1936 havia estat empresonat, acusat de connivència amb el cop militar i va ser alliberat el març de 1937, tot i reconèixer que se li havia proposat d'assumir el lideratge de l'aixecament a Balaguer, si bé ell refusà. Aquell any, el novembre, va passar a l'Espanya de Franco per França, i s'establí a Valladolid, on va entrar en contacte amb l'equip de col·laboradors de Mercedes Sanz Bachiller, delegada nacional d'Auxilio Social. Allí ingressà a FET y de las JONS i obtingué el compromís de Sanz Bachiller d'encarregar-li serveis d'Auxilio Social. Així va ser. A l'entrada de les tropes de Franco a Balaguer va exercir de delegat local del servei assistencial fins que el novembre de 1938 era nomenat per fer-se càrrec de la delegació provincial d'Auxilio Social.

El juliol de 1939 un grup de veïns van remetre un escrit al cap provincial de FET y de las JONS denunciant la situació política que es vivia a Balaguer, en el qual apareixia José Mª Porcioles en el vèrtex de poder. Segons els denunciants a la ciutat del Segre les persones que ostentaven els càrrecs polítics inspiraven una profunda desconfiança entre la població atesa la seva indecorosa i fracassada actuació d'abans de la guerra i el fet que seguien mantenint relacions amb elements esquerranosos. Els veritables patriotes balaguerins veien defraudades les seves aspiracions a causa dels desencerts polítics des de l'ocupació de la ciutat. Es describia una situació en què *«estos señores infiltrados y advenedizos a la política Nacional Españolista, faltos de prestigio y cuyo solo mérito consiste en ostentar título académico y revestido de aparente buena voluntad, han adquirido la nefasta virtud prosélica, al objeto de regenerarse para situarse en situaciones privilegiadas para el mañana»*. Les seves actuacions, segons la denúncia, no estaven en consonància als principis fonamentals de la *Nueva España* i aquest fet exercia una depriment influència en l'ànima de *«las buenas gentes»* de la ciutat, que començaven a creure que es reproduïen els mateixos vicis de les influències i les recomanacions de la vella política. *«Los mismos que durante la República propagaban sus excelencias y se eregían defensores de dicho régimen, hoy infiltrados e investidos de nueva autoridad o prestigio obran de idéntica manera, por lo cual demuestran que la cuestión de régimen y principio no es asunto para ellos de mucha trascendencia, con tal de que puedan politiquear a sus anchas»*. Aquest politiqueig i la pervivència de les velles pràctiques polítiques calia desterrar-los en el nou règim. S'assenyala a José Mª de Porcioles, el notari, al centre de tota aquesta situació descrita, erigit com a àrbitre, com ja ho havia estat en

temps de la República. A l'escrit s'enumeraven una sèrie de fets suposadament comprovats que demostraven la incompatibilitat de Porcioles amb els postulats de la *Nueva España*. Se'l qualificava com a catalanista separatista, fundador d'Acció Social Popular i la seva revista quinzenal *Acció*, oposat als joves falangistes i als requetès de la ciutat, que es negà a encapçalar l'aixecament militar el juliol de 1936 a Balaguer i que, tot i ser empresonat, sempre va gaudir de tracte preferent entre els marxistes, a molts dels quals ara els encobria.⁸²

Davant aquesta denúncia, la secretaria d'ordre públic del Govern Civil de Lleida instruí l'expedient corresponent. S'instà Porcioles a presentar un escrit de descàrrec i es demanà les informacions pertinents. L'inculpat redactà un llarg plec de descàrrecs en què desmuntava una per una les acusacions fetes i va aconseguir mobilitzar un bon nombre i qualificats testimonis favorables. L'ajuntament de Balaguer en ple, la Falange local, la Hermandad de Cautivos por España de Balaguer, la Juventud Femenina de Acción Católica de Balaguer, el secretari de les Escoles Pies, el pare provincial dels franciscans, l'alcalde de Lleida Ramón Areny, el president de la Diputació Conrado Cortada o el fundador de la Falange balaguerina, Juan Mesegué, presentaren un Porcioles d'inqüestionable trajectòria personal i política a favor de les dretes de la ciutat i absolutament afecte al Movimiento Nacional; que finançà i cedí un espai als primers falangistes balaguerins; que el 19 de juliol de 1936 exercí d'enllaç amb els sollevats a Lleida, per la qual cosa havia estat empresonat; i l'actuació del qual al capdavant d'Auxilio Social era molt encertada.

Cal entendre aquesta denúncia de l'actuació de José Mª Porcioles dins un context més ampli de conflicte pel control del poder local que es vivia a Balaguer el 1939, en el qual la Falange local no hi era del tot aliena, tal com es dona major notícia més avall. Porcioles, ben situat entre les elits socials i econòmiques dominants de Balaguer i la província, havia aconseguit mobilitzar importants influències al seu favor. L'abril de 1940 el governador civil Juan A. Cremades, de qui seria un fidel col·laborador, li comunicava que havia quedat perfectament demostrada la seva adhesió al *Glorioso Movimiento*

---

⁸² AHL, FGC, Expedients personals, Lligall 23, expedient 53.

Nacional.⁸³ En les seves memòries, Porcioles feia esment a l'expedient incoat com l'origen del seu nomenament per la Diputació:

«La absurda denuncia tuvo, indirectamente, una virtud: sirvió para movilizar en mi favor las instituciones religiosas y cívicas de solera, así como a las personalidades leridanas de mayor prestigio. Todo terminó con el ofrecimiento, por parte del gobernador civil, de la presidencia de la Diputación Provincial de Lérida.»⁸⁴

El cas és que, el setembre de 1940, el nomenament de Porcioles per presidir la Diputació provincial sembla que agradà a les jerarquies falangistes lleidatanes, en aquells moments sumides en una situació d'interinatge i provisionalitat exasperant. Era vist com una oportunitat per treballar conjuntament: *«se desprende que de hoy en adelante la colaboración entre el Partido y la Diputación en todo momento será estrechísima, al propio tiempo de haber conseguido unificar la beneficencia Provincial, parte tan interesante tant en el Partido como en la Corporación Provincial ya que así se conseguirá que en esta labor tan loable reine en todo momento nuestro espíritu y doctrina»*.⁸⁵ De fet, a partir d'aquell moment i almenys fins l'agost de 1941, en els informes mensuals que enviava la prefectura falangista de Lleida es feia constar la *«íntima compenetración y estrecha colaboración»* amb la Diputació provincial, *«en la que poseemos valiosos elementos Camaradas del Partido»*.⁸⁶ Al capdavall, Porcioles controlava diversos mecanismes de poder, tant a Balaguer, com a la Diputació, com a la Falange lleidatana, car era delegat provincial d'Auxilio Social.

La compenetració i bona relació que afirmaven els informes falangistes que tenia Porcioles amb la prefectura provincial va capgirar-se amb l'arribada d'un nou cap provincial de FET y de las JONS, el novembre de 1941. Cándido Sáez de las Moras recuperà l'esmentat expedient instruït contra Porcioles l'any 1939 i s'insistia en la necessitat de donar curs al procés de depuració que no havia estat tancat:

«[...] Convendría en gran manera, en bien del Partido y de su prestigio, el activar la resolución del expediente de depuración referido, pues a pesar de ser pública la actuación del camarado PORCIOLES el día del Alzamiento Nacional, sigue siendo Presidente de la Diputación y Delegado Provincial de Auxilio Social, aprovechando dichos cargos precisamente para laborar en contra de la Falange y para hacer constante obstrucción a

⁸³ Es recull també l'expedient instruït contra Porcioles a SAGUÉS SANJOSÉ, Joan: «La societat de la tensió i de la sospita. Disputes i enfrontaments entre els vencedors a les comarques de Lleida, 1938-1939», article citat, 2001, pp. 746-747.

⁸⁴ PORCIOLES, José M^a de: *Mis memorias*, Barcelona, Editorial Prensa Ibérica, 1994, p. 53.

⁸⁵ «Parte mensual de septiembre de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 58.

⁸⁶ «Parte mensual de diciembre de 1940» i «Parte mensual de febrero de 1941», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 58.

todo lo que representa un avance hacia la implantación de nuestro Estado Nacional-sindicalista.

Se mantiene apartado por completo del Partido. En Balaguer, donde tiene su residencia y de donde es Notario, actua como un verdadero cacique dando impulso a actividades ajenas a la Falange y puede decirse que contrarias a la misma.»⁸⁷

A les anteriors acusacions de catalanista i de contrari al Movimiento Nacional, ara s'hi afegien les seves actuacions, des del capdavant de la Diputació i de la delegació provincial d'Auxilio Social, en contra del Partit, en contra dels avenços dels postulats nacionalsindicalistes. Se l'acusava igualment d'actuacions caciquils des dels càrrecs que ostentava, recurs habitual de la Falange contra els poders locals no estrictament falangistes. La seva tasca com a màxim responsable d'Auxilio Social a la província també generava acusacions que es repetien informe rere informe:

«Esta Delegación está falta de dirección. El Delegado Provincial camarada José María Porcioles Colomer es el Presidente de la Diputación Provincial y al mismo tiempo Notario de Balaguer, por lo que para atender a estos dos cargos descuida la Delegación con la agravante que en la misma no hay Secretario Provincial.»⁸⁸

La pressió falangista sobre José Mª Porcioles, que s'inseria en un major conflicte entre la Falange i les institucions polítiques provincials, arribà al punt que el març de 1943, la delegació nacional de Justicia y Derecho, a instància de les delegació provincial lleidatana, proposés a la Vicesecretaría General del Movimiento la expulsió de Porcioles del Partit.⁸⁹ Tanmateix, no hem trobat cap referència a la resolució de l'expedient de depuració, de manera que creiem que va caure en l'oblit, afavorit sens dubte pel fet que l'abril de 1943 Porcioles va ser nomenat Director General de Registros y Notariado pel ministre de Justicia, el lleidatà Eduardo Aunós. En les memòries, Porcioles es refereix al malestar que va provocar el seu nomenament a Madrid entre els falangistes, raó per la qual pactà amb el ministre d'Agricultura, Miguel Primo de Rivera, de prendre possessió del nou càrrec vestit amb l'uniforme de delegat local d'Auxilio Social de Balaguer.⁹⁰ Amb l'ascens a Madrid feia un salt qualitatiu en la seva carrera política, que l'allunyava de Lleida i de les tensions falangistes i que, per sobre de tot, li permetria teixir una xarxa de contactes que li facilitaren després la instal·lació com a notari a Barcelona (1947) i posterior accés a l'alcaldia, sempre sota el braç protector d'Eduardo Aunós.

⁸⁷ AGA, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, Informes de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lleida, 30-6-1942.

⁸⁸ AGA, Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17, Informes de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lleida, 15-3-1942.

⁸⁹ AGA, SGM-DNP, c. 191.

⁹⁰ PORCIOLES, José M^a de: *Mis memorias*, obra citada, 1994, p. 57-58.

10.3.3. Les diputacions provincials més grises, 1943-1949.

La marxa de José Mª Porcioles cap a Madrid es va produir en un moment d'importants canvis en la situació política de la província. Aquell mateix abril de 1943 prenia possessió José M. Pardo Suárez, persona en qui s'unificaven els càrrecs de governador civil i cap provincial de FET y de las JONS, inaugurant així una nova etapa política. Fins el juliol de 1943 no va prendre possessió la nova comissió gestora provincial; fins aleshores va ser el vicepresident José Martínez de San Miguel el que es féu càrrec provisionalment de la presidència.

Quadre 10.5. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 20-7-1943.				
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política	Relació amb FET JONS
President	Adolfo Serra Castells	Advocat, President del Tribunal Tutelar de Menors	UP, Renovación Española	Adherit
Vicepresident	José Martínez de San Miguel y de Torres	Catedràtic secundària	UP	Militant
Gestors	José M ^a Simón Vilella	Advocat, secretari del Tribunal Tutelar de Menors	Lliga Catalana	Militant
	José M ^a Boixareu Areny	Industrial	-	Militant
	Andrés Galindo López	Metge	CEDA	Militant
	José Pagés Costart	Notari	Dretes, FET JONS	Militant
	Francisco Clavera Armenteros	Arquitecte de Regiones Devastadas	-	Militant
	Jacinto Martín Rodríguez	Funcionari del Govern Civil	Tradicionalista	Militant
	Emilio Raimat Mola	Odontòleg	Tradicionalista	Militant

Font: ADPL, Actes plenàries en microfitxa, 20-7-1943.

La constitució de la comissió provincial suposava una renovació gairebé total del personal polític de la Diputació, tan sols continuaven de l'anterior el vicepresident Martínez de San Miguel i el metge Andrés Galindo. Els nous membres de la gestora presentaven un perfil socioprofessional que continuava sent elitista i políticament d'inqüestionable adscripció dretana. Tots ells eren afiliats a FET y de las JONS, condició

que garantia l'adhesió i fidelitat al règim i condició gairebé inexcusable per formar part de les institucions polítiques en temps del governador Pardo Suárez. Pocs havien exercit algun càrrec anteriorment: José Mª Simón havia estat tinent d'alcalde en l'ajuntament governatiu de Lleida nomenat arran dels fets d'octubre de 1934; també tinent d'alcalde, però durant la Dictadura de Primo de Rivera, havia estat Emilio Reimat. La resta de components eren el jove excombatent José Mª Boixareu, industrial de la Pobla de Segur era nebot del que havia estat Alcalde de la ciutat de Lleida, Ramón Areny; el jove granadí funcionari del Govern Civil Jacinto Martín (el novembre de 1944 renuncià al càrrec per canvi de residència); i l'arquitecte vinculat a l'oficinal de Regiones Devastadas, Francisco Clavera, el germà del qual, el farmacèutic Simón Clavera, havia estat regidor i delegat de districte de FET y de las JONS a la capital lleidatana. Destacava el perfil polític netament *fetista* del notari establert a Tàrrega José Pagés que, sense una militància política de preguerra, s'havia afiliat a FET y de las JONS, de la qual havia ostentat els càrrecs de cap local de Bellpuig i el d'inspector comarcal del Partit. En aquells moments era regidor a l'Ajuntament de Tàrrega.⁹¹

Malgrat que tots els components de la nova comissió gestora, com hem dit, lluien el carnet d'afiliació a FET y de las JONS, no podem dir que els seus perfils respongessin exactament a l'ortodòxia política de la Falange. El president Adolfo Serra era un bon representant de la dreta més conservadora i reaccionària de Lleida, que tota la seva experiència política es remuntava als temps de la Dictadura de Primo de Rivera. Va ser diputat provincial i presió la institució entre 1929 i la caiguda del règim, el gener de 1930. També va presidir el comitè provincial de la Unión Patriótica i el 1928 va ser nomenat president del Tribunal Tutelar de Menors de Lleida, càrrec que a mitjans dels anys quaranta encara exercia.⁹²

Significativament, amb Adolfo Serra i José Martínez de Sanmiguel al capdavant de la Diputació, el 1943, es reproduïa la institució provincial dels darrers temps de la Dictadura, la qual cosa suposava, per un costat, una vinculació directa amb l'experiència dictatorial anterior, amb la qual el règim franquista compartia una voluntat regeneradora de la vida política local. Per l'altra banda, s'apostava per un personal polític específicament fidel al governador civil. Davant un president com havia estat Porcioles, amb una

---

⁹¹ Informes personals que acompanyaven la proposta de nomenament del Governador Civil a AGA, Gobernación, c. 2543.

⁹² *Ibídem*.

personalitat política definida i ambicions quant als objectius a assolir, el governador civil José M. Pardo posava al capdavant de la Diputació provincial un gris personal polític, de compromís amb tots els sectors polítics i socials de la ciutat i amb el Partit Únic, amb el qual s'acabarien els enfrontaments, inaugurant –segons s'afirma en nombrosos informes mensuals falangistes– una etapa de perfecta col·laboració institucional. Referint-se a la col·laboració amb les institucions, en el cas de la Diputació, el gener de 1945, la Falange lleidatana assenyalava que *«es buena y todos los Gestores Provinciales están completamente identificados con el Movimiento, siendo afiliados a la Organización y obteniéndose desinteresada ayuda cuantas veces se haya requerido»*.⁹³

L'activitat d'aquesta comissió gestora va seguir fins el juliol de 1946 quan, arran de la dimissió d'Adolfo Serra, s'hagué de remodelar. La comissió constituïda segona la proposta del governador civil José Carrera Cejudo era la següent:

Quadre 10.6. Diputació de Lleida. Comissió gestora, 12-7-1946.				
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política	Relació amb FET-JONS
President	José Pagés Costart	Notari	FET JONS	Militant
Vicepresident	José Martínez de San Miguel y de Torres	Catedràtic secundària	UP	Militant
Gestors	Francisco Montull Rosell	Odontòleg	Sense filiació	Adherit
	Luis Hernández Palmés	Notari	FET JONS	Militant
	Ramón Aytés Pla	Advocat i empresari	Lliga Catalana, FE	Militant
	Felipe Bordes Riberaigua	Agricultor	Sense filiació	s/d
	Francisco Pifarré Nebot	Industrial	Dretes	s/d
	Jaime Torres Farreny	Enginyer i funcionari	Dretes	s/d
	José M. Abrás Roca	Advocat	FET JONS	Militant

Font: ADPL, Actes plenàries en microfítxes, 12-7-1946.

A més del vicepresident –vitalici, com veiem– José Martínez de San Miguel, només el nou president, José Pagés, continuava en la comissió provincial. S'incorporaven a la comissió l'odontòleg lleidatà Francisco Montull; el notari Luis Hernández Palmés, cap

⁹³ AGA, SGM-DNP, c. 174.

local de FET y de las JONS de Cervera el 1939 i membre d'una de les famílies amb més poder en la prefectura provincial de Falange durant els primers anys quaranta; es recuperava la presència de Ramón Aytés, advocat, empresari, Alcalde i Jefe Local de FET y de las JONS de Sort que ja havia participat en la comissió gestora del president Porcioles; l'agricultor Felipe Bordes, primer tinent d'alcalde de la Seu d'Urgell; l'industrial i comerciant d'articles de pell Francisco Pifarré, de prestigi social i econòmic arrelat a la capital; l'enginyer i funcionari a la prefectura de boscos Jaime Torres, natural d'Almacelles però resident a Lleida; i l'advocat solsoní José M. Abrás Roca, que també havia estat cap local de la Falange.⁹⁴

A excepció de Felipe Bordes, Jaime Torres i Francisco Pifarré, dels quals no disposem de dades, els altres diputats eren afiliats a FET y de las JONS, en general com a militants, i els únics càrrecs que havien ocupat havien estat a partir de 1938. Es tractava d'un personal polític específicament franquista, que havia iniciat la seva trajectòria política en les institucions municipals o bé en les prefectures locals del partit.

El nou president de la Diputació provincial, José Pagés Costart, era natural de Palamós però en l'exercici de la seva professió havia desembarcat a les comarques de Ponent el 1935, exercint de notari a Bellpuig. Durant la guerra es passà a la zona franquista i va ser destinat com a notari a Redondela (Pontevedra) on va afiliar-se a FET y de las JONS i va ser delegat local de Propaganda. El 1939 va recuperar la seva plaça a Bellpuig, d'on va ser nomenat cap local de FET y de las JONS. El juliol de 1940 es traslladà a Tàrrrega, d'on havia estat regidor municipal des de 1942. També era cap comarcal de Tàrrrega de FET y de las JONS. Des de juliol de 1943 era diputat provincial, exercint a més de Procurador en Cortes en representació de la província. Amb el president de les Corts, Esteban Bilbao, s'havien conegut en un poble gallec durant els anys de la República, l'un com a notari, l'altre com a desterrat. Fidelitat absoluta al règim, destacada trajectòria a la Falange local i comarcal, magnífics lligams amb les forces vives lleidatanes i bons contactes establerts a Madrid eren bons i necessaris ingredients per encetar una carrera política professional. Des del càrrec de la presidència de la Diputació provincial de Lleida va ser ascendit al de governador civil, primer de Tarragona (1950-51), per continuar a Lleida (1951-56) i Girona (1956-62). Serà el primer lleidatà –certament, d'adopció– que arribi a ocupar el càrrec de governador civil, dels pocs catalans que exerciran aquesta

---

⁹⁴ AGA, Gobernación, c. 2907.

responsabilitat a la mateixa Catalunya, i si més no l'únic que l'exercirà en tres províncies diferents de forma consecutiva, entre les quals la d'origen –Girona– i l'adoptiva –Lleida.⁹⁵

Els mesos de març, abril i maig de 1948, la comissió gestora provincial va patir diverses modificacions, provocades per baixes entre els seus components. Per una part, la mort del vicepresident de la Diputació José Martínez de San Miguel, el mes de febrer, va fer que Francisco Montull ocupés la vicepresidència vacant. Jaime Torres i Francisco Pifarré, per assumptes professionals, van causar baixa i foren substituïts pel propietari agrícola i excombatent Jaime Culleré Maspons, alcalde de Mollerussa (1939-1947) i Procurador en Cortes en representació dels pobles de la província, i el farmacèutic Luis Garriga Sitller, també excombatent. Finalment el 5 de maig prenia possessió un nou gestor, José A. Sanchís Rodríguez, per ocupar la plaça vacant de Francisco Montull. Sanchís Rodríguez era arquitecte de la Obra Sindical del Hogar y Arquitectura, que havia arribat a la ciutat el 1942 i era membre de la Vieja Guardia de Franco, com a afiliat a FE de las JONS des de 1934.⁹⁶

10.3.4. La primera Diputació «orgànica», 1949-1952.

L'abril de 1949 prengué possessió la primera de les Corporacions provincials constituïdes en base a la normativa derivada de la Ley de Bases de Régimen Local de 1945. Aquesta normativa establia que les diputacions «orgàniques» havien d'estar compostes per diputats dividits en tres grups: els representants dels ajuntaments de cada partit judicial, els diputats sindicals i els representants de les entitats econòmiques, professionals i culturals. El nombre d'aquests dos últims grups no podia superar la meitat dels diputats representants dels partits judicials. Els compromissaris de cada poble del partit judicial escollia un representant entre els regidors i alcaldes. Nou diputats en representació dels nou partits judicials de la província: Lleida, Borges Blanques, Balaguer, Cervera, la Seu d'Urgell, Solsona, Sort, Tremp i Viella. Les diputacions adquirien una important funció representativa dels interessos de la província. En el cas dels diputats de representació sindical i corporativa s'escollien pels compromissaris sindicals i d'entitats

⁹⁵ Per les dades biogràfiques de José Pagés hem utilitzat informació de AGA, Gobernación, c. 2907 i CLARA, Josep: «Els governadors civils del franquisme a Catalunya. Notes sociològiques», art. cit., 1989.

⁹⁶ AGA, Gobernación, c. 3010 i ADPL, Actes plenàries en microfita, 13-4-1948 i 5-5-1948. Jaime Culleré serà president de la Cámara Oficial Sindical Agraria els anys 50 i president de la Hermandad de Excombatientes de Lérida els anys 60.

d'entre una llista elaborada pel governador civil. Perquè una entitat econòmica, professional o cultural pogués proposar un candidat i el seu compromissari participar en l'elecció del diputats, havia d'estar inscrita al Registre Especial de Corporacions i Entitats Econòmiques, Culturals i Professionals, en mans del Govern Civil. Disposem de les llistes de candidats i compromissaris de les diverses entitats i corporacions amb dret a participar en les eleccions provincials celebrades el 20 de març de 1949, que reproduïm al quadre 6.?

Hi trobem persones que en diversos moments han ocupat càrrecs de poder en la Lleida dels anys quaranta. És un bon exemple de com el terç corporatiu va servir de via d'accés al poder polític a representants dels interessos econòmics i socials tradicionals i més destacats de la ciutat.

Quadre 10.7. Eleccions a la Diputació provincial. Terç Corporatiu, 1949.		
Entitat/corporació	Candidats	Compromissari
Cambra Oficial de Comerç i Indústria de la Província	Jaime Culleré Maspons (Mollerussa) Francisco Gibert Ribó (Trep))	José Artigas Fargas
Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Tàrraga	Sense proposta	Jaime Trep) Andreu
Cambra Oficial de la Propietat Urbana	Fernando Colás Mateo José Pal Falguera Miguel Mangrané Alimbau Jaime Pifarré Nebot	Ramon Aige Claramunt
Col·legi Oficial de Titulats Mercantils	Eduardo Martínez Martínez	José Perera Farré
Col·legi Oficial de Practicants	José Florensa Mesalles Gregorio Salmerón Giménez Pedro Cumellas Marcet	Alejandro Cruz Torres
Col·legi Oficial de Farmacèutics	Blas Amorós Llasterra (Pont de Suert) Ramon Pujol Oliva (Guissona) Francisco Pons Segué) Francisco Mestres Pintó	Arturo Hellín Sol
Col·legi Oficial de Metges	Francisco Montull Rosell Miguel Cava de Llano Severo Alonso Nieto Antonio Porta Escayola	Manuel Mercé Sendra

Col·legi de Procuradors dels Tribunals	Juan Gené Pinell	Santiago Jené Aixalà
Col·legi d'Advocats	Enrique Mut Remolá José M ^a Corriá Mangrané	José Sol Ballespí
Col·legi Oficial de Veterinaris	José M ^a Nogués Manresa (Puigverd de Lleida)	Ramon Anadón Pintó
Delegació del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears	José A. Sanchís Rodríguez	Francisco Clavera Armenteros
Servicio Español del Magisterio (SEM)	Félix Insa Liso Ginés Ginés Grao Francisco Jansá Olivart	José Calzada Benet
Servicio Español de Profesorado de Enseñanza Media (SEPEM)	Manuel Oliveras Dalmau	Manuel Portugués Hernando
Asociación de Amigos de los Museos	Fernando Colás Mateo Luis Hernández Palmés	José M ^a Simón Vilella
Asociación de Prensa	Estanislao de K. Montaña Pradera Fernando Colás Mateo	Ramon Gimeno Egea
Instituto de Estudios Ilerdenses	Luis Hernández Palmés Fernando Colás Mateo	José M ^a Álvarez Pallás

Elaboració pròpia.

Font: AHL, FGC, Administració Local, Eleccions. Normativa, 1946-1952, c. 1181.

El càrrec de president de la Diputació, en paral·lel al d'Alcalde, continuava sent de nomenament governatiu, en mans del Ministerio de la Gobernación segons proposta realitzada pels Governadors Civils. Tot plegat feia que no es produís cap elecció directa dels diputats de la Diputació i el control del governador civil fos, si és vol, encara més gran que en el cas dels ajuntaments.⁹⁷

Seguint el cicle de les primeres eleccions orgàniques per terços, si el febrer de 1949 es constituïren els consistoris municipals, les eleccions provincials es dugueren a terme el març de 1949. I l'abril es constituïren les corporacions provincials. A Lleida va ser el 24 d'abril.

Quadre 10.8. Diputació de Lleida. Corporació provincial, 24-4-1949.

Càrrec	Nom	Representació
---------------	------------	----------------------

⁹⁷ Ley de Bases de Régimen Local, 17-7-1945, bases XXXVIII-XLI.

President	José Pagés Costart	
Vicepresident	Francisco Montull Rosell	Representació sindical
Diputats	Benjamín Ramírez Costa	Partit judicial de Balaguer
	José Falcó Farré	p.j. Borges Blanques
	Ramón Condal Cisquella	p.j. Cervera
	Jaime Culleré Maspons	p.j. Lleida
	Felipe Bordes Riberaygua	p.j. Seu d'Urgell
	Miguel M. Flores Flaquer	p.j. Solsona
	Ramón Aytés Pla	p.j. Sort
	Francisco Gibert Ribó	p.j. Tremp
	Alfonso Abadía Cabiró	p.j. Viella
	José A. Sanchís Rodríguez	Representació sindical
	Fernando Colás Mateo	Representació corporativa
	Luis Hernández Palmés	Representació corporativa

Elaboració pròpia

Font: ADPL, Actes plenàries en microfitxes, 24-4-1949.

Malgrat l'important canvi en el mecanisme de renovació del personal polític de les Diputacions provincials, s'observa que en el cas lleidatà dels tretze diputats de la Corporació sis ja formaven part de l'anterior comissió gestora: Jaime Culleré, Felipe Bordes, Ramón Aytés, Luis Hernández, Francisco Montull i José A. Sanchís. Aquests darrers en representació sindical i corporativa, la qual cosa suposava que eren candidats presentats pel governador civil, que consolidava d'aquesta manera un equip de treball de la seva confiança. Van ser els sis diputats renovats de l'anterior comissió gestora els que, significativament, es repartiran les sis comissions de treball: Beneficència i Obres Socials (Francisco Montull), Sanitat, Urbanisme i Habitatge (Ramón Aytés), Agricultura, Ramaderia i Repoblació forestal (Jaime Culleré), Educació, Esports i Turisme (Luis Hernández), Obres Públiques i Atur Obrer (José A. Sanchís) i Hisenda i Economia (Felipe Bordes).⁹⁸ I la presidència i vicepresidència de la institució continuaria en mans de José Pagés Costart i Francisco Montull, respectivament, tal i com funcionava des de la mort de José Martínez de Sanmiguel, el març de 1948.

Efectivament, una característica de les Diputacions d'aquells anys fou la llarga permanència d'alguns diputats, que amb els mecanismes de representació sindical o

⁹⁸ ADPL, Actes plenàries en microfitxes, 24-4-1949.

corporativa van trobar una via per perpetuar-se al poder: alguns quan no eren elegits per un grup, ho eren per un altre, configurant així un tipus de personal polític fix.⁹⁹ Per exemple, Luis Hernández Palmés acumularà amb el temps una permanència de quinze anys a la Diputació (1946-1961) o Jaime Culleré Maspons, que hi serà durant deu anys (1948-1958).

José Pagés Costart exercí de president de la Diputació provincial fins a finals d'octubre de 1950, quan fou nomenat governador civil de la província de Tarragona. Interinament, el vicepresident Francisco Montull Rosell ocupà la presidència fins el desembre de 1951, quan el substituí Luis Hernández Palmés, que l'ostentaria fins que el proper president de la institució provincial, Víctor Hellín Sol, en prengué possessió el 2 de febrer de 1952. Aquest darrer deixava l'Alcaldia de la ciutat per ocupar la presidència de la Diputació, fins el febrer de 1961. Un ascens promogut pel propi José Pagés, que exercia de governador civil de Lleida des d'octubre de 1951.

Amb el relleu de Víctor Hellín al capdavant de l'Ajuntament i el seu ascens a la presidència de la Diputació es posava fi a una etapa per la ciutat i la província lleidatana. Es posava fi a la postguerra més immediata, al primer franquisme, iniciant-se un període de transició que a la ciutat coincidiria amb l'Alcaldia de Blas Mola Pintó (1952-1957).

10.4. L'Ajuntament de Lleida: personal polític.

A l'hora d'analitzar el personal polític de l'Ajuntament de Lleida és necessari considerar que durant el període que va des de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat, l'abril de 1938, fins el 1951 es produïren cinc constitucions de comissions gestores i una corporació orgànica el 1949. Per procedir al seu estudi n'hem diferenciat quatre etapes, atenent a les característiques pròpies que hem atribuït a cadascuna d'elles.

10.4.1. Un Ajuntament interí per una ciutat en línia de front, abril de 1938-abril de 1939.

El 3 d'abril de 1938 les tropes franquistes ocupaven la part de la ciutat de Lleida situada al marge dret del riu Segre, que s'estabilitzà com a línia de front durant gairebé nou mesos. Les de Lleida eren les primeres terres catalanes en ser ocupades i la seva significació en l'imaginari del bàndol sollevant vingué transcrit sobre el paper amb la

⁹⁹ MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «La Diputació de 1949 a 1977», article citat, 1988, p. 45.

derogació de l'Estatut d'Autonomia, «*en mala hora concedido por la República*», retornant a les quatre províncies catalanes «*el honor de ser gobernadas en pie de igualdad con sus hermanas del resto de España*».¹⁰⁰ Les tropes ocupants es trobaren amb una ciutat derruïda pels intensos bombardejos soferts i pràcticament deserta: la població havia marxat cap a llocs més segurs, a l'horta i les localitats més properes. A la ciutat tan sols quedaren uns pocs milers d'habitants. El mateix dia de l'ocupació, les autoritats militars designaren les primeres autoritats municipals. Eren els militars els qui nomenaven les comissions gestores de les localitats ocupades, en un primer moment, fins que o bé s'allunyava el front o bé es consolidava la situació, com va ser el cas de Lleida. No resulta estrany que, en aquella situació, per ocupar el càrrec d'Alcalde de la ciutat fos nomenat Valentín Martín Aguado, un capità d'infanteria retirat uns anys abans per la controvertida llei d'Azaña de reforma de l'exèrcit. Tenia 62 anys i era natural d'Autilla del Pino, província de Palència, si bé des de feia un temps (que no podem precisar) residia a Lleida, on estava casat. A pesar de les seves declaracions en sentit contrari, la participació de Valentín Martín en la revolta militar de juliol de 1936 sembla que o no existí o fou molt poc significativa, atesa a la mínima multa de 1.000 pessetes que li imposà el Tribunal Popular de Lleida.¹⁰¹ Igualment, si bé el militar assenyalava ser *camisa vieja* de Falange, un informe de la Delegación Provincial de Información e Investigación de FET y de las JONS datat de 17 de novembre de 1938 afirmava que aleshores encara no havia sol·licitat l'ingrés al partit únic i que, fins i tot, «*su actuación al frente del Ayuntamiento [...] es contraria al espíritu que anima a nuestro Glorioso Movimiento*».¹⁰²

És evident que les necessitats i preocupacions més urgents de l'escassa població civil que romangué a la ciutat destruïda i ocupada per l'exèrcit eren, bàsicament, l'abastament d'aliments, la salubritat pública, l'habitatge i els serveis mínims. Joan Sagués ha reconstruït amb minuciositat la vida quotidiana dels primers mesos d'una ciutat en estat de guerra.¹⁰³ Les batudes bèl·liques impossibilitaven la normalització de la vida quotidiana: l'edifici de la Paeria, situat a primera línia de foc, fou desallotjat i l'ajuntament es traslladà

¹⁰⁰ Llei de 5-4-1938, BOE, núm. 534, 8-4-1938.

¹⁰¹ Testimoni personal de Valentín Martín Aguado (4-11-1938) incorporat a la Causa General, AHN, Lligall 1468, Exp. 1-2, 2a Peça: del «Alzamiento Nacional». En quant a la sentència del TPLI, cfr. BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Pagès Editors, Lleida, 1995, p. 135.

¹⁰² AHPL, FGC, Lligall 9, Expedient 13.

¹⁰³ Informe de la comissió gestora municipal responnent un qüestionari del govern civil adreçat a tots els ajuntaments de la part ocupada de la província, agost 1938. AHL, FGC, Secció Administració Local, c. 191. SAGUÉS SANJOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra...*, obra citada, 2003.

a l'edifici de l'Asil Borràs, a l'actual carrer de Balmes, més resguardat del foc enemic.¹⁰⁴ Una setmana després, però, les necessitats assistencials obligaven a cedir aquell edifici a l'Auxilio Social, instal·lant-se les oficines de la corporació municipal a l'edifici que ocupava abans la Residència d'Estudiants, al passatge de l'Empordà.¹⁰⁵ Segons Luis Mezquida encara hi hauria un altre canvi, motivat per la manca d'espai, que dugué les oficines municipals a l'edifici de la Caritat, al costat de la Panera.¹⁰⁶

No es va nomenar la primera comissió gestora municipal fins a principis de juny de 1938. Mentrestant, va funcionar una comissió de caràcter tècnic encapçalada per l'Alcalde Martín Aguado i, com a col·laboradors, els caps de departaments municipals: l'Arquitecte Francisco de P. Morera Gatell, l'Interventor José Figueras Luna i l'Oficial José M. Álvarez Pallás, assessorats pel Secretari de la Corporació Enrique Corbella Álvarez. Tant el secretari Corbella com l'arquitecte Morera havien estat jubilats del servei «*por los dirigentes rojos*».¹⁰⁷ Per la seva part, l'interventor Figueras i l'oficial Álvarez Pallás havien exercit les seves funcions a l'Ajuntament durant tot el temps de la guerra i, quan es produí l'entrada de les tropes de Franco, romangueren a la ciutat.¹⁰⁸ Tots ells eren declarats lliures de tota responsabilitat administrativa el primer de juliol d'aquell mateix 1938, «*por no aparecer contra los mismos cargo alguno y resultar personas adictas al Glorioso Movimiento Nacional*».¹⁰⁹

Quadre 10.9. Ajuntament de Lleida. Comissió tècnica, abril-juny 1938.	
Càrrec	Nom
Alcalde	Valentín Martín Aguado
Secretari municipal	Enrique Corbella Álvarez

¹⁰⁴ AML, Actes Municipals, carpeta d'actes soltes, 12-4-1938.

¹⁰⁵ *Ibidem.*, 19-4-1938.

¹⁰⁶ Citat per SAGUÉS SANJOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra...*, obra citada, 2003, p. 592.

¹⁰⁷ AML, Actes Municipals, carpeta d'actes soltes, 5-4-1938.

¹⁰⁸ Segons un informe de 2-5-1938, José M. Álvarez Pallás havia pertanyut al Partit Radical, si bé –es deia– era simpatitzant del *Estado Nacional-sindicalista* (AHPL, FGC, Lligall 8, Expedient 34). Durant tota la guerra havia estat cap del negociat de Governació a l'Ajuntament, on treballava de funcionari des del mes de setembre de 1923, quan guanyà la plaça per oposició. La seva posició professional el convertiren en testimoni privilegiat de «*los desmanes*» comesos durant la revolució, desgranats un a un en diverses i llargues declaracions a la Causa General i en el seu llibre *Lérida bajo la horda, 1934-1936-1938*, Lleida, Imprenta Comercial, 1941.

¹⁰⁹ AML, Actes municipals, carpeta d'actes soltes, 1-7-1938.

Interventor	José Figueras Luna
Arquitecte municipal	Francisco de P. Morera Gatell
Oficial	José M ^a Álvarez Pallás

Font: AML, Actes Municipals, carpeta d'actes soltes, 5-4-1938.

Des dels primers dies de l'ocupació, el governador civil Luis Ventalló Vergés havia endegat les gestions corresponents per nomenar una primera comissió gestora municipal. Ja a mitjan abril de 1938, el Governador Civil Ventalló Vergés havia demanat informació al cap provincial de FET y de las JONS, Javier Bañeres Piniés, sobre els residents a la ciutat possibles candidats a formar part de la comissió, tasca aquesta que podia presentar alguna dificultat atesa l'escassa població civil de la ciutat.¹¹⁰ En la configuració de la proposta, el governador topà amb seriosos problemes de competències. Resulta, doncs, que Ventalló decidí, coincidint el criteri de la prefectura provincial de Falange, nomenar Alcalde de la ciutat a Fernando Colás Mateo, però l'autoritat militar de Lleida s'hi va oposar frontalment. El 28 d'abril de 1938, Heraclio Hernández Malillos, comandant militar de la ciutat, envià un llarg escrit al Ministerio del Interior vetant el nomenament del doctor Colás, que aleshores estava destinat al front del Jarama. Pel comandant militar, l'actitud lleugera i mancada de discreció del metge Colás, com el seu passat polític com a destacat militant del Partit Radical, en desaconsellaven el nomenament. A l'igual que el del metge Ramón Bordalba Armengol, proposat –també amb el concurs de la Falange– per gestor municipal, la trajectòria política del qual era encara més reprobable, doncs des de les files separatistes de Macià havia anat a parar a Falange, passant –deia l'informe– per partits socialistes i la CEDA, en una evolució marcada per la successiva conveniència en cada moment polític. L'informe conclouïa amb una proclama on s'expressaven molt bé els objectius regeneracionistes del nou règim –almenys en teoria–, d'acabar amb tot reducte de la «vella política»:

«De todo ello y de diversos detalles observados, deduje que con el apoyo o sorprendiendo la buena fe de FET se pretendía al parecer formar una camarilla política en el Ayuntamiento a base de personas políticamente taradas y fácilmente manejables, y todo ello produciría el consiguiente efecto desmoralizador en el elemento sano de la población, que espera y confía en que la Nueva España haga desaparecer para siempre todos los planes de partido y camarillas políticas.»¹¹¹

¹¹⁰ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 15-4-1938.

¹¹¹ *Ibidem.*, 28-4-1938.

Joan Sagués, que ha explicat aquest cas i al qual remetem per una major informació, l'ha vinculat directament amb la constitució inicial d'un grup informal de poder que es movia al voltant de la Clínica Montserrat i del qual, a més dels citats metges Fernando Colàs i Ramón Bordalba, en formaven part el germà d'aquest últim, Francisco Bordalba, i, en menor mesura, el també metge José M. Mostany i el farmacèutic Francisco Pons Segués. Aquests elements havien tingut una trajectòria política anterior més o menys destacada i, ocupada la ciutat, s'havien constituït en una mena «*de camarilla, que se formó en la que se repartían los cargos y se daban autobombo*».¹¹²

El Ministerio del Interior féu cas a les reserves de l'autoritat militar i resolgué que no procedia el nomenament de Fernando Colàs pel càrrec d'Alcalde, de manera que s'indicava al Governador que reelaborés la proposta.¹¹³ Al capdavall, en les ciutats ocupades que estaven en el front de guerra, la facultat de nomenar les comissions gestores municipals corresponia a l'autoritat militar i, si es delegava en l'autoritat civil, això no significava que aquella no es reservés el dret de veto en les propostes. El cas lleidatà, en aquest sentit, constitueix un exemple perfecte.

Així doncs, frustrades les intencions de Falange i governador civil (que de moment coincidien en el criteri), el 27 de maig de 1938 Ventalló ratificava Valentín Martín Aguado Alcalde de la ciutat, «*confirmando el nombramiento que le hizo la Autoridad Militar al ser liberada esta Capital*», especificant-ne tanmateix el caràcter interí.¹¹⁴ L'endemà feia el mateix amb les persones que havien de formar part de la comissió com a gestors. Uns dies després, el 3 de juny de 1938, i a l'edifici de l'antiga Residència d'Estudiants del Passatge de l'Empordà es constituïa la primera comissió gestora municipal de Lleida. Estava formada per l'Alcalde i nou regidors, tal com establí l'Ordre de 30 de setembre de 1937 per a les poblacions que oscil·laven entre 3.000 i 6.000 habitants, que devien ser els que

---

¹¹² SAGUÉS SANJOSÉ, J.: «La societat de la tensió i de la sospita. Disputes i enfrontaments entre els vencedors a les comarques de Lleida, 1938-1939», a ARNABAT, R. / MARÍN, M. (EDS.): *Franquisme i transició a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*, Cossetània Edicions, Valls, 2001, pp. 741-753; o, del mateix autor, «L'organització del poder franquista en temps de guerra a Catalunya. Lleida, 1938» a RISQUES, M. / VILANOVA, F. / VINYES, R. (EDS.): *Les ruptures de l'any 1939*, obra citada, 2000, pp. 69-93. Un dels proposats, Francisco Pons Segués, va ser jutjat en consell de guerra i després pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques, absolt en ambós casos.

¹¹³ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 9-5-1938.

¹¹⁴ *Ibidem.*, 27-5-1938.

vivien en aquell moment a la ciutat de Lleida, fustigada diàriament pel foc creuat de la guerra.¹¹⁵

Quadre 10.10. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 3-6-1938.			
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política
Alcalde	Valentín Martín Aguado	Militar retirat	Dreta
1r T.A.	Diego Abizanda Puntas	Director de banca	APC/CEDA-FET JONS
2n T.A.	Ramón Vilalta Salvadó	Comerciant	Dreta-FET JONS
3r T.A.	Andrés Chordi Bergua	Metge	Dreta
4t T.A.	Simón Clavera Armenteros	Farmacèutic	APC/CEDA-FET JONS
5è T.A.	Juan Agelet Rosich	Industrial	Lliga Catalana
Gestor	Matías Pinell Pallasó	Funcionari municipal	Monàrquic
	Juan Llavaneras Borrás	Agricultor	Tradicionalista
	Francisco García Terán	Aparellador / funcionari	APC/CEDA-FET JONS
	Julio Corderas Mestre	Propietari agrícola	APC/CEDA-FET JONS

Font: AML, Actes Municipals, carpeta d'actes soltes, 3-6-1938.

En la comissió gestora apareixia representat gairebé tot l'espectre de forces polítiques dretanes amb presència a la ciutat: des de l'agricultor tradicionalista Juan Llavaneras a l'industrial de conserves regionalista Juan Agelet, passant pel comerciant monàrquic Matías Pinell,¹¹⁶ amb una presència destacada d'Acció Popular Catalana-CEDA a la qual havien militat el director de banca Diego Abizanda, el farmacèutic Simón Clavera, l'aparellador funcionari Francisco García Terán o el propietari agrícola Julio Corderas¹¹⁷, tots ells ara militants de FET y de las JONS. La resta de gestors, l'Alcalde Valentín Martín, el comerciant Ramón Vilalta o el metge Andrés Chordi (cunyat

¹¹⁵ Segons aquesta Ordre de 30 de setembre de 1937, a les ciutats d'entre 25.001 i 50.000 habitants com era el cas de Lleida en el cens de 1930, havien de tenir 15 regidors.

¹¹⁶ Un germà seu, Domènec Pinell Pallassó, havia exercit en diversos períodes el càrrec d'Alcalde de Lleida, com a conservador, entre el desembre de 1913 i el gener de 1916, els tres mesos entre setembre i desembre de 1917 i, encara, entre el març de 1930 i l'abril de 1931. Cfr. BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme*, op. cit., 2003, pp. 109-110.

¹¹⁷ El seu pare, Josep Corderas Pàmpols, havia estat membre actiu de la Cambra de Comerç i Indústria de Lleida durant el primers anys de segle i Alcalde liberal de la ciutat durant dos mesos entre el novembre de 1905 i el gener de 1906. Cfr. BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme*, op. cit., 2003, p. 109.

d'Abizanda), eren considerats genèricament de dretes, sense presentar una determinada militància. Si bé alguns dels gestors com Matías Pinell, Juan Agelet o Juan Llavaneras havien format part de llistes electorals dretanes (tots tres havien format part de la Candidatura d'Ordre Social a les municipals d'abril de 1931, sense sortir elegits), només Llavaneras havia estat elegit i havia exercit el càrrec de regidor municipal per la candidatura de Concentració Lleidatana, entre el gener de 1934 i el juliol de 1935, quan amb el seu company carlí Lluís Besa presentaren la dimissió.¹¹⁸

Pel que fa a la seva relació amb FET y de las JONS, és d'assenyalar que alguns gestors estaven ben integrats al partit únic, on exercien càrrecs de responsabilitat: Julio Corderas en va ser secretari provincial entre l'abril de 1938 i maig de 1939; Diego Abizanda exercí de tresorer provincial fins el juliol de 1939; Francisco García Terán va ser cap local del partit a Lleida des de l'abril de 1938 fins l'octubre de 1943 i, finalment, Ramón Vilalta ocupà el càrrec de delegat provincial d'Auxilio Social entre l'abril i el desembre de 1938.¹¹⁹ Per la seva part, Andrés Chordi exercia de secretari provincial de Sanitat de FET y de las JONS el 1938;¹²⁰ i Simón Clavera, president del Col·legi Oficial de Farmacèutics de Lleida entre 1939 i 1949, seria el 1940 delegat del districte II de la Secretaria Local de Falange a Lleida.¹²¹ Tots ells, però, presentaven un perfil polític i ideològic baix. No hi havia cap *camisa vieja* de Falange, la qual cosa era reflex, per una banda, de la reduïda militància falangista en el període anterior a la ciutat, dels estralls que els infringí la repressió republicana per una altra, i, encara, del fet que alguns d'ells estaven enquadrats a l'exèrcit de Franco.

Un element comú a la majoria de gestors era el fet d'haver viscut de prop la repressió republicana durant la guerra: alguns d'ells havien patit presó (era el cas de Valentín Martín, Matías Pinell, Juan Agelet, Juan Llavaneras, Julio Corderas), d'altres incautacions (Juan Agelet, Matías Pinell) o havien perdut algun dels seus familiars. Valentín Martín havia perdut el seu cunyat, el comerciant militant de la CEDA José Abadías Rocaspana; a Diego Abizanda li havien afusellat dos germans: José, notari de les Borges Blanques,

¹¹⁸ Cfr. MIR, C. / CORRETGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme...*, op. cit., 1997, pp. 251-256.

¹¹⁹ Vegi's l'annex 1.

¹²⁰ Apareix en la correspondència procedent de la delegació de Sanitat de FET y de las JONS amb la prefectura local d'Albesa, el 1938. ACN, Fons Prefectura Local del Movimiento d'Albesa, c. 2.

¹²¹ Vegi's quadre 3.8. Per la referència al Col·legi Oficial de Farmacèutics de Lleida, AHL, FGC, Secció Associacions, c. 8-G.

dirigent d'APC-CEDA i cap civil de la revolta militar a Lleida, i Luis, militar retirat també compromès amb la revolta; Andrés Chordi havia perdut el seu germà José M^a, falangista que participà en la revolta; a Juan Llaveneras li havien matat el seu germà sacerdot Ramón; i Francisco García Terán havia perdut el seu pare Francisco García Garrido, cap provincial d'Acció Ciutadana. La contribució en sang a la *Nueva España* era un criteri bastant eficaç a l'hora de nomenar els gestors de les comissions en la immediata postguerra, configurant així autèntiques coalicions de sang en l'exercici del poder de moltes localitats. Haver estat perseguit pels republicans –en totes les seves diverses formes–, en aquells moments, era entès com un mèrit (involuntari, és clar) tant o més valorat que la filiació, simpatia o significació política de preguerra per ocupar càrrecs polítics. Al capdavant, oferir càrrecs de responsabilitat era una vàlida forma de retribuir les contribucions –directes o indirectes– al Movimiento.¹²²

El funcionament d'aquesta primera comissió gestora vingué marcat per la seva inestabilitat, producte de la provisionalitat de la situació bèl·lica i personal de cadascun dels seus membres. Lògicament, tal inestabilitat afectava al desenvolupament normal del serveis municipals en uns moments en què les necessitats i urgències eren moltes i els recursos ben precaris. En els quatre mesos que van entre juny i finals de setembre de 1938 es produïren quatre baixes en la comissió: Matías Pinell dimití per incompatibilitat del càrrec amb el de majordom municipal pel qual se'l nomenà de forma interina; Francisco García Terán per incorporar-se al 8° Batallón de Zapadores de guarnició de La Corunya; Ramón Vilalta perquè hagué d'absentar-se de la ciutat i, finalment, Andrés Chordi que s'incorporà a les files de l'exèrcit com a mosso del reemplaçament de 1928.¹²³ En contrapartida, només va ser nomenat –en substitució de Matías Pinell– José Artigas Fargas (comerciant de militància tradicionalista abans de la guerra, que havia format part de l'ajuntament governatiu entre juliol de 1935 i juliol de 1936), que prengué possessió el 2 de setembre de 1938.¹²⁴ D'aquesta manera, a finals de setembre, el Governador Civil hagué d'advertir l'Alcalde que *«la Corporación municipal queda sólo constituída por el Alcalde*

---

¹²² GONZÁLEZ MADRID, Damián A.: «Coaliciones de sangre en el poder político local. Castilla-La Mancha, 1939-1945», *Ayer*, núm. 73, 2009, pp. 215-244.

¹²³ AML, Actes Municipals, carpeta d'actes soltes, 1-7-1938, 2-9-1938 i 30-9-1938. Pel cas d'Andrés Chordi, AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 21-10-1938.

¹²⁴ AML, Actes Municipals, carpeta d'actes soltes, 2-9-1938. En la seva presa de possessió, José Artigas Fargas dedicà *«un sentido recuerdo a los compañeros de Consistorio del último Ayuntamiento que fueron vilmente asesinados por los rojos»*. El majordom Matías Pinell va morir el gener de 1939, segons es feia constar el condol al llibre d'actes municipals.

*y seis Gestores, que deberán reunirse todos en cuantas Juntas celebre la Corporación ya fueran aquellas con carácter permanente o de Pleno».*¹²⁵ Els sis regidors que acompanyaven l'Alcalde, aleshores, eren Diego Abizanda, Juan Agelet, Juan Llavaneras, Simón Clavera, Julio Corderas i José Artigas.

10.4.2. Les comissions gestores del Governador Cremades, abril de 1939-novembre de 1943.

Aquella primera comissió gestora, la del front de guerra, restà sota mínims fins l'abril de 1939, quan se'n constituí una de nova. Des del gener de 1939, ocupava el càrrec de Governador Civil Juan A. Cremades Royo que, com hem vist, procedia de la dreta catòlica saragossana. Després de fer les corresponents consultes, Cremades enviava al Ministro de la Gobernación una proposta de renovació de la comissió gestora de l'Ajuntament de Lleida, especificant-ne les motivacions:

«[...] La Comisión Gestora del Ayuntamiento de Lérida, nombrada por la Autoridad Militar a raíz de la liberación de esta Ciudad por el Ejército Nacional, ha cumplido, a juicio de este Gobierno Civil, la misión que se le encomendó.- Alejado el frente de esta plaza, es necesario normalizar su vida llevando al Ayuntamiento a aquellas personas, que, por su preparación y prestigio, sean capaces de resolver los enormes problemas que Lérida tiene planteados.»¹²⁶

Com es pot veure, la prioritat del Governador Civil era la normalització de la vida quotidiana municipal, de manera que calia nomenar persones de prestigi i preparades. Paraules aquestes que recorden força les ordres i normes dictades sobre la provisió de personal polític. Com deia el propi Cremades, en la proposta de quinze gestors (nombre que li corresponia a la ciutat, amb una població entre 25.001 i 50.000, com hem assenyalat), estaven «*representados todos los intereses y aún todas las ideas políticas que deben estarlo, abundando, no obstante, los hombres independientes y sin historial político*».¹²⁷ Es tractava, doncs, de buscar eficàcia i apoliticisme.

Malgrat tot, l'ocupació completa del territori català a mitjan mes de febrer comportà algunes variacions en la proposta del Governador, fruit del retorn a la ciutat de refugiats i d'algun que altre excombatent. El 13 de març el governador Cremades remetia a l'esmentat

¹²⁵ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 20-9-1938; AML, Actes Municipals, carpeta d'actes soltes, 30-9-1938.

¹²⁶ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 10-2-1939.

¹²⁷ *Ibidem*.

Ministerio una nova proposta amb lleugeres modificacions, ja que «*como consecuencia de la total liberación de Cataluña, desde el 10 del pasado mes de febrero, [...] se han presentado varias personas a las que creo acreedores de formar parte de dicha Corporación*». ¹²⁸ La proposta, que renovava quatre gestors de l'anterior comissió, va ser aprovada per la Direcció General de Administració Local i el 24 d'abril de 1939 prenia possessió.

Quadre 10.11. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 24-4-1939.			
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política
Alcalde	Ramón Areny Batlle	Industrial de la fusta	Dreta de Catalunya –RE
1r T.A.	Ignacio de Villalonga Casañes	Arquitecte Diputació	Dreta
2n T.A.	Luis Aige Corbella	Advocat	Lliga Catalana-FET JONS
3r T.A.	José Cava Comabella	Metge	Dreta
4t T.A.	Juan J. Arnaldo Targa	Enginyer industrial	Dreta
Gestors	Juan Agelet Rosich	Industrial conserver	Lliga Catalana
	Miguel F. Mor Castany	Mestre	CEDA, Acció Catòlica
	Mariano Sesé Gil	Comerciant	Dreta
	Serafín Piñol Bosch	Contractista d'obres	Dreta
	Francisco Casamiquela Porta	Ferrovieri	Tradicionalista
	Diego Abizanda Puntas	Director de banca	APC/CEDA-FET JONS
	Juan Llavaneras Borrás	Agricultor	Tradicionalista
	Francisco García Terán	Aparellador / funcionari	APC/CEDA-FET JONS
	Miguel Seguí Vidal	Empleat de banca	Dreta

Font: AML, Actes Municipals, Llibre S-120, 24-4-1939.

Aquell dia, Ignacio de Villalonga prengué possessió del càrrec de primer tinent d'alcalde en funcions d'Alcalde, degut a l'absència de la ciutat de Ramón Areny, investit tres dies després, el 27 d'abril. La presa de possessió de la comissió gestora, amb les absències –a més d'Areny– de Luis Aige Corbella (mobilitzat encara a la Agrupación

¹²⁸ *Ibidem.*, 13-3-1939.

Antitanques establerta a Valladolid), José Cava Comabella (metge cirurgià a l'hospital de Viella) i Julio Corderas. Aquest darrer, gestor en l'anterior comissió, no prengué possessió perquè es trobava immers en un procés judicial per violació de les disposicions sobre abastiments i es considerà oportú que no ho fes, «*con la finalidad de evitar la publicidad del nombramiento al mismo tiempo que la de la sanción que pudiera recaer*». Atesa la sanció econòmica que li fou imposada, el 9 de maig s'anul·lava el nomenament.¹²⁹

El nou Alcalde de Lleida, Ramón Areny Batlle havia nascut feia 51 anys a Lleida, al sí d'una família petit burgesa dedicada al comerç de la fusta, nacional i d'importació, negoci que ell va contribuir a engrandir. La seva solvència econòmica era contrastada i el seu prestigi social s'havia forjat en la participació en distintes institucions econòmiques (Cambra de Comerç i Indústria) i recreativo-culturals (l'Ateneu Lleidatà, Cercle Mercantil Industrial, el Casino Principal...). Una participació en activitats i institucions culturals que continuà durant la postguerra: membre fundador del Caliu Ilerdenc, conseller del Instituto de Estudios Ilerdenses, soci de l'associació d'Amigos de los Museos, etc. Políticament, si bé a principis de segle milità en la Joventut Republicana, poc a poc evolucionà cap a posicions dretanes i, durant la Segona República, es presentava com a monàrquic alfonsí de la Dreta de Catalunya –adherit a Renovación Española–, partit al qual finançà campanyes electorals fins l'aixecament militar de juliol de 1936. El cop d'estat el trobà a Manresa on romangué fins a principis d'agost que pogué passar la frontera cap a França, on visqué tot un any. El setembre de 1937 va passar a la zona franquista, a Sant Sebastià, on residí aproximadament un altre any treballant en la censura militar fins que a l'agost o setembre de 1938 retornà a la Lleida ja ocupada per les tropes franquistes.¹³⁰

L'elit econòmica de la ciutat era molt ben representada en aquesta comissió gestora municipal, on a més de comptar amb l'industrial Ramón Areny a l'Alcaldia, ho feia amb el també industrial i alhora important propietari urbà Juan Agelet i l'arquitecte de la Diputació Ignacio de Villalonga, cunyat de l'anterior (casat amb la germana d'aquell). Segons el padró de contribució urbana de l'any 1949 –el que hem pogut consultar de forma més completa–, tant Areny, com Agelet i Villalonga, són tres importants contribuents

¹²⁹ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 1-5-1939. Aleshores, Julio Corderas també va ser cessat del càrrec de secretari provincial de FET y de las JONS, càrrec que havia exercit des d'abril de 1938 i del qual ja estava apartat provisionalment, tot desapareixent de l'escenari polític lleidatà de postguerra.

¹³⁰ Per la ressenya biogràfica de Ramón Areny, cfr. DD. AA.: *Biografies de Lleidatans Il·lustres*, Lleida, Edicions La Clamor, 1995, pp. 17-20. També apareixen expedients nominals a l'AHL, FGC, lligall 162, expedient 14 o bé lligall 73, expedient 90.

urbans.¹³¹ Al seu costat representants de la petita burgesia local, formada per professions liberals (advocats, metges), comerciants, funcionaris i dependents de coll blanc. Procedents de famílies amb cert prestigi social basat en una còmoda situació econòmica, com podien ser els Areny, els Agelet, els Aige, els Arnaldo, els Abizanda o els Cava.

Políticament, predominaven els elements amb un historial ben migrat. El comerciant Mariano Sesé, l'empleat de banca Miguel Seguí, el ferroviari Francisco Casamiquela, el contractista d'obres Serafín Piñol, l'enginyer industrial Juan J. Arnaldo, el metge José Cava o el mateix Ignacio de Villalonga, responien a un perfil polític genèricament de dretes, d'ordre, sense –o insignificant– militància política de preguerra. Completava la comissió gestora municipal el mestre nacional Miguel F. Mor, un destacat militant d'Acció Catòlica que s'havia mogut entre el tradicionalisme i la CEDA durant els anys republicans, fidel als postulats de l'integrisme catòlic. Es buscava, així, consolidar un col·lectiu d'homes fidels al règim procedents genèricament de la dreta local, amb o sense carnet de FET y de las JONS, representants dels grups de poder tradicionals i amb un cert èxit en la seva activitat professional que justificués el seu nomenament. Però sense una història política significativa i que no presentessin excessives dificultats; persones de perfils polítics més aviat grisos, de baix compromís ideològic, que, en bona mesura, feien efectives les directrius sobre el nomenament de persones apolítiques per als càrrecs de poder i posaven de manifest la preeminència de la victòria social sobre l'ortodòxia política del nou règim (Falange). En aquest sentit, reproduïa el tarannà conservador i tradicional del Governador Cremades, i el seu concepte del nou règim.

La prefectura provincial de FET y de las JONS de Lleida –que ja havia mostrat reticències sobre l'actuació de l'anterior Alcalde Valentín Martín, la qual consideraven de poc impregnada dels ideals nacionalsindicalistes– ben aviat mostraren un cert malestar per la composició d'aquesta nova comissió gestora. Els falangistes, tots ells advinguts a la partit unificat, havien perdut pes específic en la composició: només tres dels quinze gestors estaven vinculats a la prefectura. Continuaven Diego Abizanda (que aviat deixà de ser-ne el tresorer) i Francisco García Terán, i s'hi afegia Luis Aige Corbella, exmilitant de la Lliga Catalana, que ocupà el càrrec de secretari provincial durant uns mesos, entre el setembre de 1939 i el maig de 1940.¹³² FET y de las JONS feia constar que la majoria dels

---

¹³¹ Padró d'Urbana (1949) consultat a AHL, Secció Hisenda, Llibre 3167.

¹³² El seu pare, Ramon Aige Roselló, que havia estat funcionari de l'Ajuntament, havia exercit el càrrec d'Alcalde conservador entre el desembre de 1902 i el gener de 1904. Cfr. BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme*, obra citada, p. 109.

gestors de la comissió no pertanyien al partit, com tampoc l'Alcalde Areny, que a més a més, afirmaven, «*está incurso en la Ley de Responsabilidades Políticas*».¹³³ Anteriorment, a mitjans de 1939, ja se l'havia assenyalat (amb dos diputats provincials més) com els avaladors del crèdit de 70.000 ptes. que els tradicionalistes dissidents havien emprat per la creació del Círculo España, de la junta directiva del qual formaven part dos regidors, Juan Llaveneras i Miguel F. Mor. Intent de reobrir el centre tradicionalista a Lleida que no reeixí per l'oposició principal de la prefectura provincial de FET y de las JONS.¹³⁴ La informació falangista, tanmateix, no era del tot precisa. Ramón Areny no havia estat expedientat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques lleidatà, el que sí que féu va ser testificar a favor de diversos inculpats, com va ser el cas de l'advocat i polític Manuel Florensa Farré, el farmacèutic Francisco Pons Segués o els germans banquers Jaime i Celestino Llorens Roca.¹³⁵ Era prou explícit, doncs, que l'Alcalde Areny no era pas del gust preferent del partit. Així mateix, el 13 de juliol de 1940 la Dirección General de Seguridad remetia al Governador Civil de Lleida un informe sobre la discutible i sospitosa actuació de Ramón Areny durant i després de la guerra, que reproduïm:

«Por sus negocios de maderas con el Norte de Europa había de tener depósito en oro en los Bancos de Inglaterra.

Al estallar el Glorioso Movimiento Nacional se marchó de España no incorporándose a la Zona Nacional hasta los dos años.

Su fe en la Victoria del Caudillo no fue, por tanto, muy efectiva y como lógica consecuencia sus depósitos de Inglaterra no fueron trasladados a la España leal oportunamente. Sin embargo, estos depósitos vinieron posteriormente, hasta que el conflicto internacional lo impidió, convertido en maderas, las cuales vende en pequeñas partidas a 400 pts los 491 dm. a los industriales, pero la mayor cantidad la vende en "straperlo", a su conveniencia.

Por mediación de un cuñado suyo de Pobla de Segur llamado Ángel Boixereu, posee todos los derechos de explotación de los terrenos que los Duques de Medinaceli poseían en el Alto de Pallars de la provincia de Lérida, distrito municipal de Espot y Sorpe, así como el famoso bosque "La Mata de Valencia", cuya riqueza forestal es inmensa. Esta explotación que supone millones de pts. no puede nadie explicarse como se ha adquirido y que según parece está inscrita en el Registro de la Propiedad de Sort por un valor de 65.000 pts solamente.

En aquel Registro hay un oficial del mismo llamado Federico (por más señas manco) que podría dar interesantes detalles sobre este asunto, así como el Jefe de Información de FET de Lérida.»¹³⁶

¹³³ «Información relacionada con nuestro escrito nº 18141 del pasado año sobre Lérida», 10-4-1940. AGA, SGM-DNP, c. 368.

¹³⁴ AGA, SGM-DNP, c. 118, «Inspección de la Jefatura Provincial de Lérida», 7-8-1939. (Vegi's el capítol 4, apartat 4.3)

¹³⁵ Cfr. MIR, C. / CORRETGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme...*, op. cit., 1997, pp. 272-279.

¹³⁶ AHPL, FGC, lligall 162, expedient 14.

La seva fidelitat al règim era posada en dubte, o si més no, era vista de conveniència i no pas des del primer moment. El fet d'haver viscut un temps a França (aquí es diu dos anys, creiem que només va ser un) abans de passar-se a l'Espanya de Franco i el fet de no traspassar els comptes bancaris als bancs espanyols era sospitós de la seva adhesió sense reserves al *Nuevo Estado*. Només quan el signe de la guerra estava més clar, Areny s'havia passat a l'«Espanya nacional». La d'Areny era considerada una actitud «ambigua» pels falangistes; aquesta mateixa actitud ambigua havia portat davant el Tribunal de Responsabilitats Polítiques altres lleidatans no menys cabdalats que Areny.¹³⁷

A Areny se li assenyalaven vinculacions amb l'estraperlo, a través de les quals se suposava que s'enriquia extraordinàriament, així com de les relacions personals que li procuren contractes avantatjosos i pràctiques administratives viciades o corruptes. De fet, poques setmanes abans de prendre possessió del càrrec d'Alcalde, la comissió gestora municipal havia donat suport a la sol·licitud de permís d'importació de fustes dels Països Bàltics efectuada per Ramón Areny Batlle, al considerar-la justificada per la necessitat immediata de reconstrucció de la ciutat.¹³⁸

L'abril de 1940, Ramón Areny sol·licitava al Governador Civil la renúncia del seu càrrec, adduint el seu «*delicado estado de salud, quebrantada por exceso de trabajo y disgusto y penalidades sufridas y que de un tiempo á esta parte requiere especiales cuidados*».¹³⁹ No ens estranyaria que hi tingués a veure també l'ambient hostil contra la seva persona que estava creant la Falange. Malgrat no disposem de la resposta del Governador, sí que sabem que un mes després sol·licitava informació sociopolítica de 24 persones de la capital al delegat provincial d'Información e Investigación de FET y de las JONS, encetant el procés que duria a la renovació de l'Ajuntament.

I és que la sol·licitud de Ramón Areny no havia estat l'única en l'escàs any de vida de la comissió. Ignacio de Villalonga, el seu primer tinent d'Alcalde, l'havia presentat ja el 22 d'abril de 1939, curiosament dos dies abans de prendre possessió. Les seves motivacions eren bàsicament l'acumulació de feina que tenia com a Arquitecte de la Diputació en la reconstrucció de la ciutat i la província dels devastadors efectes de la

---

¹³⁷ Va ser el cas de Francisco Pons Segué, el farmacèutic, o el dels germans banquers Jaime i Celestino Llorens Roca, als processos dels quals Ramón Areny va testificar a favor dels incausats.

¹³⁸ AML, Actes Municipals, Llibre S-120, 15-3-1939. Cfr. SAGUÉS SANJOSÉ, J.: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., 2003, p. 548.

¹³⁹ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 24-4-1940.

guerra. Villalonga deixava definitivament el càrrec l'agost d'aquell any, tot just uns mesos després.¹⁴⁰ Aquell mateix agost elevava la seva renúncia Miguel Seguí Vidal, al·legant el molt de treball que li suposava la feina de Tresorer al Banc d'Espanya. Sol·licitud, però, que no era acceptada pel Ministerio de la Gobernación.¹⁴¹ Finalment, el 12 de juny de 1940 era el quart tinent d'alcalde, Juan J. Arnaldo, el que presentava la seva renúncia al càrrec argumentant obligacions professionals, i que tampoc va ser acceptada pel Ministerio competent.¹⁴²

Tot plegat era reflex de la inestabilitat personal dels gestors i el sobre esforç que podia resultar per molts d'ells el fet d'exercir uns càrrecs no retribuïts econòmicament en les dures circumstàncies materials de la immediata postguerra. Malgrat que els gestors acatessin les ordres superiors, difícilment el funcionament de l'ajuntament podia ser l'òptim, amb persones que hi estaven a disgust i havien demanat formalment el seu cessament.

El segon semestre de 1940, la renovació de la comissió gestora es precipità degut a la llei de 13 de juliol d'aquell any sobre el règim municipal transitori de les *poblaciones adoptadas por el Caudillo*. Lleida havia estat *adoptada* per decret de 21 d'octubre de 1939. Aquesta llei determinava que les ciutats de més de 30.000 habitants (Lleida, segons el cens de 1940, en tenia 41.464) havien de comptar amb deu regidors, a més de l'Alcalde. Així, la comissió municipal acordava per unanimitat «*ofrecer al Excmo. Sr. Gobernador civil de la provincia los cargos de todos los componentes de la actual Corporación municipal para que, con perfecta libertad de acción y con el espíritu de justicia que siempre inspira sus actos y determinaciones, pueda disponer los que sea conveniente para la composición numérica legal de este Ayuntamiento, del modo y en la forma que lo considere más acertado*».¹⁴³ Uns mesos després, el 2 de gener de 1941, prenia possessió la nova comissió gestora de l'Ajuntament de Lleida, aprovada pel Ministerio de la Gobernación a mitjans novembre.

Quadre 10.12. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 4-1-1941.			
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política

Càrrec	Nom	Professió	Procedència política
---------------	------------	------------------	-----------------------------

¹⁴⁰ *Ibidem.*, 22-4-1939 i 9-5-1939.

¹⁴¹ *Ibidem.*, 24-8-1939 i 6-10-1939.

¹⁴² *Ibidem.*, 12-6-1940.

¹⁴³ AML, Actes Municipals, Llibre S-121, 12-8-1940.

Alcalde	Juan J. Arnaldo Targa	Enginyer industrial	Dreta
Gestors	Joaquin Arranz Monasterio	Empleat de banca	FET-JONS
	Juan Montseny Arqués	Mecànic	FET-JONS
	Juan Ballespí Mor	Comerciant	Lliga Catalana
	Antonio Serentill Sans	Metge	JAP/CEDA
	Miguel F. Mor Castany	Mestre	CEDA, Acció Catòlica
	Juan Llavaneras Borrás	Agricultor	Tradicionalista
	Víctor Hellín Sol	Pèrit mercantil i polític	CEDA-FE JONS
	Juan Ferrer Alsina	s/d	-
	Andrés Cemelis Miret	Comerciant	-
	Buenaventura Calzada Bonet	Empleat de banca	Lliga Catalana

Elaboració propia.

Font: AML, Actes Municipals, Llibre S-121, 4-1-1941.

En la nova comissió gestora continuaven tres persones de l'anterior: Juan J. Arnaldo que, malgrat les seves sol·licituds de renúncia, era elevat al càrrec d'Alcalde, Miguel F. Mor i Juan Llavaneras. La resta de membres eren de nou nomenament. Al costat de persones sense cap tipus de passat polític com el comerciant Andrés Cemelis, l'empleat de banca Joaquin Arranz, el mecànic Juan Monseny o Juan Ferrer; entraven a formar part de la comissió d'altres que havien tingut una mínima militància política, com el comerciant Juan Ballespí, que com a representant de la Lliga Catalana entrà a formar part de l'ajuntament governatiu el gener de 1936, fins el febrer d'aquell any; o el metge Antonio Serentill, que havia estat secretari de la Joventut d'Acció Popular de Lleida entre el desembre de 1934 fins el juliol de 1936. Només Víctor Hellín, exmilitant de la CEDA que la primavera de 1936 passà a FE de las JONS, essent dels pocs *camisas viejas* lleidatans que sobrevisqueren la guerra, presentava un perfil polític destacat, forjat després de la guerra a la prefectura provincial de FET y de las JONS. La presència de representants del Partit Únic, per bé que poc nombrosa, era qualitativament més important, ja que tots tres ocuparen càrrec de responsabilitat: Hellín el de delegat provincial de Transportes i secretari provincial en funcions de cap provincial en aquells moments, Montseny seria nomenat aviat delegat provincial de Sindicats (gener 1942) i Arranz (que dimití del càrrec el març de 1942, per canvi de residència) era el secretari provincial de Transportes i de Deportes.

Hellín, a més a més, aconseguia un lloc de poder a l'Ajuntament, ja que era proposat per l'Alcalde Arnaldo com el seu substitut en cas d'absència o malaltia.¹⁴⁴

Probablement, aquest fet, l'entrada del primer *camisa vieja* de Falange a l'Ajuntament, sigui el més destacable d'aquesta comissió gestora que, per la resta, era ben continuista de l'anterior. Un altre *camisa vieja* havia estat proposat per formar part de la comissió, Francisco Pons Castellà, però no pogué prendre possessió del seu càrrec perquè no disposava de la nacionalitat espanyola, sinó l'argentina, on havia nascut el 1913. El farmacèutic Pons Castellà era excombatent i havia exercit diversos càrrecs en la prefectura provincial de FET y de las JONS: secretari polític del primer cap provincial Javier Bañeres, secretari provincial accidental entre abril i juliol de 1939 i, des de 1940, delegat provincial d'esports de FET y de las JONS.¹⁴⁵ El seu substitut va ser l'empleat de banca Buenaventura Calzada Bonet, exmilitant de la Lliga Catalana, que, com Ballespí, havia format part de l'Ajuntament governatiu el gener de 1936.

L'ajuntament continuava, doncs, en mans d'un personal polític genèricament de dretes, tradicionalment conservador, sense un passat polític rellevant, reservant un espai limitat als homes de la Falange, entre els quals destacava únicament Víctor Hellín. De fet, la prefectura provincial de FET y de las JONS feia dies que es queixava que les institucions polítiques, tant l'Ajuntament de Lleida com la Diputació provincial, actuaven d'esquena a la Falange. Diversos informes localitzats a la Secretaria General del Movimiento testimonien el malestar que provocava que aquelles institucions fossin encapçalades per individus «allunyats» del partit i que la seva activitat fos poc o gens dirigida pels valors del nacionalsindicalisme. Si serveix de mostra, en la presa de possessió de la nova comissió gestora, el 2 de gener de 1941, pronunciaren discursos l'alcalde sortint (Ramon Areny), l'entrant (Juan J. Arnaldo) i el governador civil (Juan A. Cremades). Tots ells parlaren de deures fets, de necessària col·laboració i sacrifici al servei de la ciutat, de record als màrtirs, etc. Les referències a la Falange, però, foren ben curtes. Només Arnaldo es referí a la necessitat de deixar de banda les polítiques partidistes i interessades, tots del Movimiento, a qui pertoca les qüestions polítiques.¹⁴⁶

El malestar no era nou entre els falangistes que des de feia dies denunciaven la divergència de criteris amb el Governador Civil a l'hora de nomenar el personal polític.

¹⁴⁴ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 1-2-1941.

¹⁴⁵ AHPL, FGC, Secció Administració Local, Correspondència, c. 232, 8-2-1941 i 28-2-1941.

¹⁴⁶ *La Mañana*, 3-1-1941.

Certament, com s'ha vist, en aquesta matèria les directrius privilegiaven els membres de FET y de las JONS per ocupar els càrrecs de responsabilitats, a la vegada que els oferia la competència de realitzar les seves pròpies propostes. Tanmateix, deixava en mans del Governador Civil la facultat de procedir als nomenaments i l'aprovació venia del Ministerio de la Gobernación. Les protestes falangistes perquè als seus afiliats no els era conferit el poder es poden resseguir en nombrosos informes mensuals que es disposen des de mitjan 1940. El 6 de juliol de 1940, el cap provincial accidental de FET y de las JONS lleidatana, Víctor Hellín, enviava el primer informe i ja s'assenyalava que *«El Gobierno Civil de la Provincia, en muchos casos ha solicitado de esta Provincial propuesta para Gestoras Municipales ignorando en la mayoría oficialmente el resultado de esta propuesta. Contadísimas en extremo son las Gestoras Municipales que han sido nombradas de acuerdo con las propuestas de la Jefatura Provincial»*.¹⁴⁷ Aquesta percepció es va aguditzar amb l'arribada de Cándido Sáez de las Moras, l'octubre de 1941 per vitalitzar una prefectura provincial de FET y de las JONS que es mostrava presa de la interinitat. Com s'ha vist en els capítols anteriors, el 1941 la situació de la Falange provincial no oferia gaires expectatives: a la incompetència d'algunes jerarquies i l'actitud manifestament antifalangista del Governador Civil Cremades, s'afegia la interinitat i absència continuada dels seus últims caps provincials que havia cedit la direcció del Partit a individus que, si bé ben situats socialment en la ciutat, estaven mancats d'empenta revolucionària i d'esperit falangista. Una situació que contrastava amb el dolç moment que la Falange vivia a nivell nacional, encimbellada per un règim feixistitzat i unes circumstàncies internacionals favorables. A més d'accentuar el discurs nacionalsindicalista i depurar la militància, Sáez de las Moras es proposà reclamar el poder que li pertocava a Falange, entre el qual el control de les principals institucions locals i provincials. Aquest fet augmentà i radicalitzà les friccions entre la Falange lleidatana i el Governador Civil.

De l'Alcalde de la ciutat, Juan J. Arnaldo Targa, els falangistes deien que només tenia de falangista el carnet de militant, que posseïa indegudament, i la seva actuació al capdavant de l'Ajuntament *«cada día se aparta más de las directrices del Nuevo Estado y se caracteriza por su constante oposición a la Falange»*.¹⁴⁸ Es referien a l'incompliment

¹⁴⁷ La diferència de criteri en el nomenament de les comissions gestores municipals és una constant manifesta en els *partes mensuales* des de força temps abans de l'arribada de Sáez de las Moras. AGA, SGM-DNP, c. 368.

¹⁴⁸ «Boletín de información y ambiente de la Delegación Provincial de Información e Investigación de Lérida», nº 624 (15-4-1942), nº 651 (30-4-1942). AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

de les disposicions encaminades a protegir o premiar els excombatents, ja que havent-se anunciat definitivament el concurs per proveir les places vacants del funcionariat municipal, *«se han repartido las plazas entre los diferentes grupos, sin cumplir las disposiciones vigentes, resultando perjudicados los mutilados y los excombatientes»*.¹⁴⁹ Tant a mode de repartir-se l'Estat com un botí de guerra com per la voluntat d'aconseguir un funcionariat fidel, els *excautivos*, *excombatientes* i *hijos de caídos*, tenien privilegis reglats per llei a l'hora d'accedir a aquells llocs funcionaris que uns processos exhaustius de depuració havien deixat vacants. Un cas significatiu ens l'ofereix l'expedient de Gonzalo Font Vehils. Quan s'allistà a la División Azul, el juliol de 1941, treballava de forma interina a l'Ajuntament de Lleida. El setembre d'aquell any s'acordava continuar pagant a la seva mare el sou que hi cobrava i el regidor Hellín, tenint en compte el gest d'incorporar-se a la División Azul *«en lucha por la civilización y la cultura»*, va proposar guardar-li una plaça com la que ocupava. El cas és que, retornat del front rus, va presentar-se a les oposicions d'auxiliar administratiu, però no les va aprovar. Malgrat aquest fet, i tot i el que deien els falangistes, el Tribunal proposava a l'Ajuntament que *«haga una excepción en las normas en recompensa de la actitud generosa y desprendida del Sr. Font»*, la qual cosa motivà que l'Ajuntament acordés sol·licitar la creació d'una nova plaça d'auxiliar administratiu *«con idéntica retribución que las demás de la misma naturaleza»* per ser adjudicada a Gonzalo Font Vehils.¹⁵⁰

Enmig d'aquests enfrontaments els equilibris personals de Víctor Hellín devien ser de trapezista per la incòmoda situació de ser alhora home de confiança d'Arnaldo a l'ajuntament i secretari provincial de FET y de las JONS, per bé que creiem no del tot avingut amb Sáez de las Moras, més proper al seu secretari particular Juan Azcona Posadas, també vallisoletà.¹⁵¹ El 26 de novembre de 1942, el mateix Víctor Hellín llegia una moció en el ple de la comissió gestora en què exposava *«que falta entre los señores Concejales la compenetración debida, la relación estrecha para abordar, plantear y resolver los problemas que interesan a la ciudad, existiendo de cierta manera un malestar latente que hace ineficaz, o por lo menos disminuye, la labor y el entusiasmo que deben ser*

¹⁴⁹ «Informe de la Delegación Provincial de Lérida», 8-1-1942. AGA, Presidencia, SGM-Vicesecretaría General del Movimiento, c. 17.

¹⁵⁰ AML, Actes Municipals, Llibre S-121, 17-9-1941, 2-10-1941, 11-12-1942. Localitzat també l'expedient a AGA, Gobernación, DGAL, c. 2981.

¹⁵¹ A més, Juan J. Arnaldo i Víctor Hellín compartien taula –com a fundadors que n'eren– en les trobades mensuals del Caliu Ilerdenc, el grup lleidatà fundat el juliol de 1941 que s'analitza més endavant.

*normas de la actuación de los señores Concejales».*¹⁵² Aquesta moció reflectia, doncs, el malestar que imperava entre regidors i institucions que no afavoria pas el bon treball de la comissió gestora.

10.4.3. L'Alcaldia de Víctor Hellín i la presència de FET y de las JONS, novembre de 1943-febrer de 1949.

La unificació dels càrrecs al capdavant de la província, produïda l'abril de 1943, va tenir repercussions pel que fa a la renovació de les comissions gestores, tan locals com provincials. Si la Diputació provincial va ser renovada el juliol de 1943, uns mesos més tard ho seria l'Ajuntament de Lleida. En sessió plenària de 30 de setembre de 1943, l'Alcalde Juan J. Arnaldo presentava la seva dimissió al càrrec i en una carta al Governador Civil José M. Pardo exposava els principals motius de la renúncia, que bàsicament eren de tipus professional, que havia dedicat *«un esfuerzo extraordinario a la Entidad municipal, con el deseo de servir los intereses públicos en esta Ciudad y los sagrados de la Patria, abandonando sus propios asuntos de carácter profesional y de índole particular, causándole al exponente fatiga y quebranto en su salud».*¹⁵³ Al costat d'aquestes motivacions, molt probablement hi havia el fet del relleu de Juan A. Cremades del càrrec governatiu provincial. El saragossà era qui l'havia nomenat Alcalde en un moment que Arnaldo volia deixar el càrrec de gestor, i el seu principal avalador enmig del tens ambient que havia contribuït a crear FET y de las JONS i del qual la moció abans esmentada de Víctor Hellín n'era testimoni. La renúncia d'Arnaldo s'anticipava al procés de renovació de la comissió gestora que el Governador Civil i cap provincial de FET y de las JONS havia endegat des dels mesos de juny-juliol d'aquell any. El 20 d'octubre de 1943, el mateix dia que el Ministerio de la Gobernació acceptava la renúncia d'Arnaldo, aprovava la proposta de nova comissió gestora per l'Ajuntament de Lleida.

Quadre 10.13. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 4-11-1943.				
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política	Relació amb FET-JONS
1r T.A.	Víctor Hellín Sol	Pèrit mercantil i	CEDA-FE JONS	Militant

¹⁵² AML, Actes Municipals, Llibre S-121, 26-11-1942.

¹⁵³ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 9-10-1943.

(f. d'Alcalde)		polític		
Gestors	Salvador Montagut Cuadrat	Enginyer de camins de Regiones Devastadas	Dretes	Militant
	Juan Ballespí Mor	Comerciant	Lliga Catalana	Militant
	Luis Domènech Torres	Arquitecte de Regiones Devastadas	Dretes	Militant
	Ramón Bordalba Carrera	Propietari rural	Tradicionalista	Militant
	Fernando Colás Mateo	Metge	P.R.Radical	Adherit
	Ramón Aige Claramunt	Propietari urbà	Renovación Española	Militant
	Manuel Portugués Hernando	Professor institut	AP/CEDA, FET JONS	Militant
	José Sol Ballespí	Advocat	Lliga Catalana	Militant
	Carlos Hernández Palmés	Advocat	Lliga Catalana, FET JONS	Militant

Font: AML, Actes Municipals, Llibre S-122, 5-11-1943.

La renovació de la comissió gestora havia estat pràcticament total, tan sols dos membres de l'anterior continuaven: Juan Ballespí Mor i Víctor Hellín, a qui es ratificava en el càrrec de primer tinent d'alcalde, exercint les funcions d'Alcalde. S'incorporaven a la comissió vuit nous membres, tots ells militants de FET y de las JONS, aspecte aquest significatiu si recordem les queixes del partit respecte anteriors comissions gestores, en què s'acusava el Governador Civil de nomenar persones no afiliades a FET y de las JONS. Els falangistes lleidatans havien hagut d'esperar la unificació personal dels primers càrrecs provincials perquè es respectés el seu criteri; de fet el nomenament coincidia al cent per cent amb la proposta realitzada per la Delegación Provincial de Información e Investigación de FET y de las JONS, signada per Carlos Hernández Palmés. A més a més, a Víctor Hellín se li atorgava la màxima responsabilitat, encara en funcions, i al seu costat dues persones ben influents en la Falange lleidatana: l'advocat Carlos Hernández (delegat provincial de Información e Investigación) i el catedràtic de secundària Manuel Portugués (delegat provincial de Educación Nacional).

Al costat d'aquests destacats neofalangistes, hi eren ben representats els diversos poders locals de la ciutat, especialment l'econòmic i social. Ramón Aige, propietari rendista, exmilitant de Renovación Española, era president de la Cambra Oficial de Propietat Urbana de Lleida des dels anys republicans i que continuà exercint fins a la seva

mort, el novembre de 1951. José Sol, advocat exmilitant de la Lliga Catalana, fill del prohoms local Romà Sol i Mestre, havia ocupat diversos càrrecs a la *Nueva España*: delegat provincial de Justicia y Derecho de FET y de las JONS (oct.1938 / juny 1939), diputat provincial (juny 1938 - juliol 1943); havia estat promotor del Instituto de Estudios Ilerdenses i era secretari en diverses institucions econòmiques i professionals: la Cambra de Comerç i Indústria, el Col·legi d'Advocats i a la Caja de Ahorros y de Monte Pío de Lleida. El metge Fernando Colás Mateo, excombatent i exmilitant del Partido Republicano Radical, havia estat regidor durant la Dictadura de Primo de Rivera i de la corporació governativa de juliol de 1935, participava activament de l'IEI, així com en la Cambra Oficial de Propietat Urbana, de la qual el 1952 seria nomenat president. Finalment, com a bon representant dels interessos agraris de l'horta, Ramón Bordialba Carrera, propietari agrícola, extradicionalista, que havia format part de la junta del Sindicat Agrícola Catòlic (1932-1936) i era el secretari de la Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos, així com de la Cooperativa de Lleida i comarca.

El fet que completessin la comissió gestora dos tècnics de l'oficina de Regiones Devastadas a Lleida, Luis Domènech i Salvador Montagut, arquitecte i enginyer de camins respectivament, posava de manifest que una de les principals preocupacions per la ciutat, en aquells moments, continuava sent la reconstrucció material. Era important poder continuar gaudint del règim especial de població «*adoptada por el Caudillo*», que suposava, entre altres beneficis, que l'Estat, a través d'organismes diversos, es feia càrrec de la reconstrucció de la ciutat. El gener de 1943, Hellín i Montagut es desplaçaren a Madrid per entrevistar-se amb el Director General de Regiones Devastadas i sol·licitar la pròrroga del règim especial, petició aquesta que va ser resolta favorablement a finals de maig d'aquell any, tot allargant l'adopció fins l'octubre de 1945. Tot just feia unes setmanes, concretament el 8 de maig, que el ministre d'Obres Públiques, Alfonso Peña Boeuf, havia inaugurat el nou pont sobre el riu Segre, dinamitat pels republicans l'abril de 1938. En reconeixement de l'esforç realitzat per la ciutat, l'Ajuntament acordava nomenar el ministre fill adoptiu de la ciutat. Més de cinc anys havien tardat per reconstruir l'únic pont que enllaçava les dues parts de la ciutat separades pel riu, la qual cosa era una mostra palpable de la lentitud amb què es duïen a terme les tasques de reconstrucció.

El 9 de maig de 1944, finalment, Víctor Hellín prenia possessió del càrrec d'Alcalde a tots els efectes. Ho feia de la mà del Governador Civil José M. Pardo, al Saló d'Actes de la Paeria. Al seu costat, prenien possessió dels seus respectius càrrecs de regidors Eduardo

Martínez Martínez i Federico Montaner Muruzábal, amb l'objectiu de cobrir la plaça vacant de Luis Doménech i la de Víctor Hellín.¹⁵⁴ Eduardo Martínez era funcionari del Cos d'Estadística, tradicionalista unificat, membre de la Vieja Guardia de FET y de las JONS, que ocupava diversos càrrecs en la prefectura provincial del Partit. A més, era president de la secció d'homes d'Acció Catòlica. Per la seva banda, Federico Montaner, enginyer de 32 anys, excombatent, era representant de la Compañía Arrendataria de Tabacos a Lleida, així com gerent de la raó comercial «*Vda. e hijos de Montaner*».

L'Alcalde Víctor Hellín ens ofereix el perfil modèlic d'un professional de la política, que en aquells moments iniciava la seva carrera. Procedent d'una de les famílies més influents socialment i política a la ciutat, els Sol, era dels pocs lleidatans que esgrimien la condició d'excaptiu i de *camisa vieja*. L'accés a l'alcaldia lleidatana simbolitzava el pretés equilibri entre les pretensions de poder de FET y de las JONS i els esforços dels diversos grups econòmics i socials dominants de la ciutat per conservar aquell poder. La unificació personal de càrrecs al capdavant de la província havia permès per fi a la Falange accedir al control de l'Ajuntament lleidatà, fet que fins aleshores li havia estat negat. Tanmateix, el fet que fos Hellín, membre de l'influent Caliu Ilerdenc i ben relacionat amb els poders reals de la ciutat, l'encarregat de materialitzar aquest control era mostra de la seguretat i la garantia dels interessos dels grups de poder tradicional. Va reforçar aquesta intuïció el fet que nomenés el seu cosí José Sol Ballespí per al càrrec d'Alcalde substitut, que en el règim especial equivalia al càrrec de primer tinent d'alcalde. José Sol, com hem assenyalat, igualment representant dels poders tradicionals a la ciutat, esdevindria des d'aquesta posició un veritable home fort al consistori municipal, atès que ocupà el càrrec fins a la seva mort, el 1960, amb Hellín, Blas Mola i Francisco Pons d'alcaldes de la ciutat.¹⁵⁵

La fi de la pròrroga del règim especial d'adopció «por el Caudillo», l'octubre de 1945, significava la fi del règim transitori municipal, i calia modificar la composició de la comissió gestora d'acord amb la llei municipal, que atribuïa a la ciutat de Lleida, pels seus habitants, quinze regidors. Fins aquell moment s'havia produït la baixa de Salvador

¹⁵⁴ Luis Doménech presentà la renúncia al càrrec adduint incompatibilitat amb el d'Arquitecte Municipal interí, nomenat en substitució de Francisco de P. Morera. Va ser nomenat Arquitecte Municipal el 21 de març de 1946, després d'haver guanyat les oposicions convocades. AML, Actes Municipals, Llibre S-123, 21-3-1946.

¹⁵⁵ AHPL, FGC, Secció Administració Local, c. 191, 2-6-1944.

Montagut, el juny de 1945,¹⁵⁶ i encara el desembre la de Carlos Hernández Palmés,¹⁵⁷ i el juny de 1946 la renúncia de Juan Ballespí.

A mig mes de juny de 1946 prenia possessió la nova comissió gestora de l'Ajuntament de Lleida, nomenada pel Governador Civil José Carrera. Respecte a l'anterior comissió, a més de l'Alcalde Hellín, continuaven als càrrecs set regidors, pels quals van ser reservades les responsabilitats de les tinències d'alcaldia. Dels altres set nous components nous de la gestora municipal, dos ja havien participat en anteriors: eren l'industrial Juan Agelet Rosich i el comerciant Mariano Sesé Gil. El cinc gestors restants oferien un perfil polític més aviat indefinit, genèricament de dretes i catòlics. Luis de Gomar, propietari rendista, pertanyia a una de les últimes famílies nobles de la ciutat, els barons de la Granadella, i com a gran contribuent havia estat regidor durant la Dictadura de Primo de Rivera.¹⁵⁸ Destacava l'inspector d'ensenyament Ginés Ginés, president de la Junta Diocesana d'Acció Catòlica.¹⁵⁹

Quadre 10.14. Ajuntament de Lleida. Comissió gestora, 15-6-1946.				
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política	Relació amb FET-JONS
Alcalde	Víctor Hellín Sol	Pèrit mercantil i polític	CEDA, FE JONS	Militant
1r T.A.	José Sol Ballespí	Advocat	Lliga Catalana	Militant
2n T.A.	Ramón Aige Claramunt	Propietari rendista urbà	Renovación Española	Militant
3r T.A.	Federico Montaner Muruzábal	Enginyer i Gerent d'empresa	Apolític	-
4t T.A.	Fernando Colás Mateo	Metge	P.R. Radical	Adherit
Gestors	Ramón Bordalba Carrera	Propietari rural	Tradicionalista	Militant
	Eduardo Martínez	Funcionari	Tradicionalista, FET-JONS	Militant
	Manuel Portugués Hernando	Catedràtic secundària	APC/CEDA, FET-JONS	Militant

¹⁵⁶ AML, Actes Municipals, Llibre S-123, 25-6-1945.

¹⁵⁷ *Ibidem.*, 1-12-1945. (vegi's cap. 3, apartat 3.7.1)

¹⁵⁸ Per l'arbre genealògic de la nissaga Gomà (o Gomar), cfr. CASALS BERGÉS, Q.: *Polítics de Lleida. El poder local i les seves mutacions a través del temps (1716-1868)*, Edicions de la Universitat de Lleida / Ajuntament d'Alguaire, 2002, p. 299.

¹⁵⁹ Cfr. SOL CLOT, R. / TORRES GRAELL, C.: *L'Acció Catòlica del bisbat de Lleida. Període 1928-1968*, Junta Diocesana d'Acció Catòlica, Lleida, 1997, p. 270.

	Juan Agelet Rosich	Industrial conserver	Lliga Catalana	Adherit
	Augusto Font Vehils	Aparellador	FEJOC, Tradicionalista	Adherit
	Luis de Gomar y Veciana	Propietari rendista	Dretes	Militant
	Antonio Mateu Marsal	Comerciant	Lliga Catalana, Tradicionalista	-
	Ginés Ginés Grao	Inspector d'ensenyament primari	Acció Catòlica	Militant
	Mariano Sesé Gil	Comerciant	CEDA	Militant
	Antonio Torres Panadés	Industrial	Dretes	-

Font: AML, Actes Municipals, Llibre S-123, 15-6-1946.

El perfil d'aquesta nova comissió gestora municipal era novament el d'un personal polític genèricament de dretes, profundament conservador, amb un component catòlic tradicional molt arrelat, la major part d'ells procedents de la petita i mitjana burgesia de la ciutat, formada per comerciants, industrials, professionals liberals i tècnics i rendistes. Respecte a l'anterior comissió, probablement, encara es reforçava més la representació dels interessos socials i econòmics de les classes tradicionalment dominants a la ciutat. Cinc dels gestors d'aquesta comissió eren membres de la junta de govern de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana: Ramón Aige (president), Luis de Gomar (vicepresident segons), Antonio Torres (tresorer), Juan Agelet (comptador) i Fernando Colás (vocal).¹⁶⁰ Com en l'anterior, gairebé tots els gestors continuaven estant afiliats a FET y de las JONS, la majoria amb la condició de militants. La pertinença al partit continuava sent la principal garantia d'adhesió al règim de Franco. A diferència de totes les anteriors comissions gestores aquesta va ser la primera que aconseguí una estabilitat perdurable, car van romandre tots els regidors en el càrrec fins la constitució d'una nova Corporació municipal, el febrer de 1949, ja orgànica, resultat de les eleccions per terços de finals de 1948.

10.4.4. La Corporació municipal «orgànica», 1949-1951.

El sistema electoral municipal per terços (familiar, sindical i corporatiu), com a mecanisme de provisió de personal polític municipal legislat per la Ley de Bases de Régimen Local de 1945, no es posà en marxa fins a la tardor de 1948, tres anys després. Com s'ha vist al capítol tercer, la recuperació dels sufragis electorals i el que això

¹⁶⁰ AHL, FGC, Secció Administració Local, c. 1181.

significava de mobilització popular, per limitats i dirigits que fossin, era una qüestió que preocupava força el règim. Ens ho confirmen les instruccions reservades que, tan des del Ministerio de la Gobernación com des de la Secretaría General del Movimiento, s'enviaren als governs civils. Els comicis municipals eren entesos com una veritable prova de foc pel règim i pel Partit Únic. Des dels Governos Civils i les prefectures de FET y de las JONS es controlà tot el procés electoral, des de l'elaboració del cens fins als mecanismes d'escrutini passant per la formació de les meses i la presentació de candidats en cadascun dels terços.¹⁶¹ Sens dubte, era el terç familiar que mobilitzava més població electora i que oferia, teòricament, més espais a la presentació de candidatures independents i alternatives a les oficials. En algun cas, fins i tot, a més de presentar les candidatures oficials es preparaven altres candidatures d'oposició sense possibilitats de triomf, tan sols per donar la impressió de l'existència de veritable competència electoral. En molts casos, tanmateix, per l'aplicació de l'article 21 de les normes electorals, ni se celebraren eleccions car només es presentava una candidatura, oficial és clar. Calia evitar la infiltració d'individus contraris al Movimiento, assegurant que *«resulten triunfantes los candidatos que reuniendo las condiciones de honestidad y capacidad antes señaladas sean incondicionales de Franco y de la Falange, sin perjuicio de que en algunos casos y en proporción mínima convenga resulten elegidos por este tercio [el familiar] elementos que no sean calificadamente falangistas a base de que no sean adversarios»*.¹⁶² Els altres dos terços, el sindical i el corporatiu, es prestaven a un major control governatiu, que evités cap sorpresa, atès que el cens electoral era molt més reduït pel fet que es tractava d'una elecció indirecta a través dels compromissaris i que la llista de candidats del terç corporatiu la confeccionava directament el Governador Civil, d'aquí que se'n digués la *«lista del Gobernador»*.

La tardor de 1948, doncs, se celebraren les eleccions municipals per terços corporatius. Els tres diumenges consecutius assenyalats per celebrar-les foren el 22 i el 29 de novembre i el 6 de desembre, respectivament, pels terços familiar, sindical i d'entitats econòmiques i corporatives. Atès que la corporació municipal lleidatana era formada per quinze regidors, corresponia designar per cada terç representatiu cinc regidors.

---

¹⁶¹ SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959*, Alacant, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert», 1996, pp. 57-58.

¹⁶² AGA, SGM-DNP, c. 197., «Instrucciones reservadas para las elecciones municipales». Aquí hem utilitzat per model la documentació falangista, però per les instruccions reservades trameses pel Ministerio de la Gobernación als governs civils, cfr. MARÍN, M.: *Els ajuntaments franquistes...*, obra citada, 2000, pp. 234-240 i 248-251.

En el familiar resultaren elegits Blas Mola Pintó (falangista) amb 6879 vots, José Mª Plana Sala (tradicionalista) amb 6711 vots, Hermenegildo Agelet de Dalmases (falangista) amb 6620 vots, Enrique Bosqué Miranda (tradicionalista) amb 6524 vots i José Mª Aixut Boixadera (falangista) amb 6457 vots, tots ells eren militants de FET y de las JONS.

Pel terç de representació sindical van ser elegits Heriberto Camí Castany (militant) amb 31 vots, Juan Llavaneras Borrás (tradicionalista) amb 29, Francisco Pons Castellà (falangista) amb 26, Mateo Piñol Bosch (no afiliat) amb 19 i Francisco Ferré Solanes (militant) també amb 19.¹⁶³

Finalment, en les eleccions pel terç corporatiu, que com s'ha comentat duïen a terme els regidors escollits en els altres dos terços restants, resultaren proclamats José Sol Ballespí, Ramón Aige Claramunt, Federico Muntaner Muruzábal, Miguel Cava de Llano i Ignacio Prat Espinal.

Com informava la prefectura provincial de FET y de las JONS a la superioritat, les candidatures oficials del Movimiento s'havien imposat en cadascun dels terços. No hi havia hagut cap ingrata sorpresa. Tres falangistes i dos tradicionalistes pel terç familiar; quatre militants i un afecte pel terç sindical i, pel corporatiu, dos militants, un tradicionalista i dos afectes,¹⁶⁴ asseguraven la composició de la nova corporació orgànica de l'Ajuntament de Lleida. Podem considerar que les eleccions per terços va suposar una renovació general del personal polític municipal a Lleida, on onze dels quinze regidors eren nous al càrrec, no l'havien exercit en cap moment. Destacaven, per sobre de tot, l'entrada amb força de destacats membres de la Falange local: Blas Mola (exdelegat provincial d'Excombatents; propietari rural, president de la Cámara Oficial Sindical Agraria i de la Unión Territorial de Cooperativas del Campo i que durant els anys 50 i 60 continuarà vinculat a la representació dels interessos agraris de la província lleidatana), Miguel Cava de Llano (exdelegat de Sanitat) i els *camisas viejas* Hermenegildo Agelet¹⁶⁵ (entre altres càrrecs al Partit, lloctinent provincial de la Guardia de Franco) i Francisco Pons (delegat d'Esports). Mai com ara havia estat tan important la presència del

¹⁶³ Pel nombre de vots aconseguits, veure GRAUS FORCÉN, J.: *Crònica de la Lleida franquista...*, obra citada, 1989, p. 63.

¹⁶⁴ AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 197.

¹⁶⁵ El seu pare, Antoni Agelet Romeu, havia estat Alcalde liberal de la ciutat en diverses ocasions: d'agost a novembre de 1905 i de gener de 1916 a maig de 1917. Un cosí seu, Juan Agelet Rosich, havia format part en diverses comissions gestores des del mateix 1938 fins el 1949. Cfr. BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme*, obra citada, p. 109.

Movimiento a l'Ajuntament de Lleida, amb tant destacats membres al costat de l'Alcalde Víctor Hellín, també falangista. S'havia cercat, en les candidatures oficials, un cert equilibri entre els falangistes i els tradicionalistes, que aconseguiren ser representats a la corporació per José Mª Plana, Enrique Bosqué i Juan Llavaneras. Aquests dos últims ja havien estat regidors amb anterioritat: Bosqué en temps de la Dictadura de Primo de Rivera i Llavaneras en les primeres comissions gestores franquistes. El 1939, tan Bosqué com Llavaneras, havien estat entre els carlins impulsors del Círculo España que, com s'ha vist en un capítol anterior, aglutinà bona part del tradicionalisme lleidatà oposat a la unificació amb Falange i a la desigual distribució de poder; però que, tanmateix, no reeixí a sobreviure. Cal pensar, doncs, que com a militants i dins de les candidatures oficials ara, a finals dels anys 40, estaven assimilats a FET y de las JONS.

Així doncs, de l'anterior comissió gestora només continuaven tres regidors: José Sol, Ramón Aige i Federico Muntaner. Tots tres havien estat escollits pel terç corporatiu que, amb el pas del temps, es mostrà com el més impermeable a les noves incorporacions i com un vàlid mecanisme instància per renovar regidors que interessaven o bé a l'Alcalde o bé al Governador Civil. Ara bé, continuaven des dels mateixos càrrecs de confiança de l'Alcalde Hellín, les tres primeres tinències d'alcaldia i les presidències de les comissions de més pes, Governació, Hisenda i Foment, respectivament. Aquesta serà una pràctica habitual en la constitució de les corporacions municipals de Lleida a partir d'aquest moment: cada convocatòria electoral per terços, en què es renovava la meitat dels regidors, els que romanien com a regidors passaven a ocupar els càrrecs de més relleu i responsabilitat, oferint així una solució de continuïtat a les corporacions orgàniques.

Quadre 10.15. Ajuntament de Lleida. Corporació Municipal, 6-2-1949.				
Càrrec	Nom	Professió	Procedència política	Relació amb FET-JONS
Alcalde	Víctor Hellín Sol	Pèrit mercantil i polític	CEDA, FE JONS	Militant
1r T.A.	José Sol Ballespí	Advocat	Lliga Catalana	Militant
2n T.A.	Ramón Aige Claramunt	Propietari rendista	Renovación Española	Militant
3r T.A.	Federico Montaner Muruzábal	Enginyer i gerent d'empresa	Dretes	Militant
4t T.A.	Francisco Pons Castellà	Farmacèutic	FE JONS	Militant
5è T.A.	Blas Mola Pintó	Propietari agrícola	FET JONS	Militant
Regidors	Francisco Ferré Solanes	Industrial	Dretes	Militant

	José Aixut Boixadera	Agricultor	Dretes	Militant
	José M ^a Plana Sala	Inspector ensenyament	Tradicionalista	Militant
	Miguel Cava de Llano	Metge	FET JONS	Militant
	Mateo Piñol Bosch	Contractista d'obres	Dretes	No afiliat
	Juan Llaveneras Borrás	Agricultor	Tradicionalista	Militant
	Enrique Bosqué Miranda	Industrial	Tradicionalista	Militant
	Ignacio Prat Espinal	Comerciant	Dretes	No afiliat
	Hermenegildo Agelet de Dalmases	Advocat	FE JONS	Militant
	Heriberto Camí Castany	Empleat	Dretes	Militant

Elaboració pròpia.

Font: AML, Actes Municipals, Llibre S-124, 6-2-1949.

Hi continuaven representades les principals entitats econòmiques i patronals de la ciutat. José Sol era secretari del col·legi oficial d'advocats i de la Cambra de Comerç i Indústria de Lleida, a més de ser un incansable activista cultural, des del Caliu Ilerdenc o l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Els interessos dels propietaris urbans hi eren ben representats per Ramón Aige, que continuava sent el president de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana de la ciutat. La incorporació de destacats membres del Movimiento de Lleida a la nova corporació municipal no mermà ni un mil·límetre aquesta representativitat de les elits de poder tradicional de la ciutat. Com certifiquen els seus cognoms, tots ells procedien de famílies locals de gran prestigi social, econòmic i professional. Malgrat el discurs regenerador de la Falange pel que feia als poders locals dels primers anys 40, es pot comprovar que en el cas lleidatà, a diferència d'altres ciutats espanyoles, l'estructura de FET y de las JONS no serví per accedir al poder a persones que, representants de les classes populars o subalternes, possessin en qüestió el domini tradicional de les elits ciutadanes. Ans al contrari, el Movimiento, a Lleida, va servir per reforçar i reproduir el poder d'aquests grups socials i econòmics.

Les filiacions polítiques de preguerra, en aquelles alçades, ja havien perdut tota importància en benefici de l'adhesió al règim, la millor garantia de la qual era disposar del carnet d'afiliació a FET y de las JONS. Dels quinze regidors escollit en les eleccions orgàniques de 1948 a la capital, tretze estaven afiliats al Movimiento, tots com a militants. La militància al Movimiento anul·lava qualsevol diferència en els antecedents polítics, que en la immediata postguerra havia pogut provocar certes friccions. La fidelitat indiscutible al règim seria la característica principal del personal polític que accedeix al poder municipal a través d'unes eleccions per terços absolutament controlades pels Governos

Civils i Alcaldes que dotaren els ajuntaments de la normalitat i l'estabilitat que els mancava fins aleshores. Aquest sistema va assegurar la presència dels militants del Partit Únic, així com la pròpia regeneració de la classe política. D'aquesta primera corporació orgànica en sortiren els propers dos alcaldes de la ciutat: els falangistes Blas Mola (Alcalde entre 1952 i 1957) i Francisco Pons (Alcalde entre 1957-1967).

10.5. Grups de pressió a la Lleida del primer franquisme.

Després de l'atzucac de la guerra civil, que va significar la paràlisi i destrucció de tota mena d'organització social i econòmica, la reconstrucció (material, moral i social) de la ciutat de Lleida va ser molt lenta. La lògica de la guerra imposava una fractura profunda i insondable entre vencedors i vençuts. Mentre els vençuts cercaven de sobreviure entre la por, la misèria, la repressió i el silenci que paralitzava qualsevol intent de reorganització, els vencedors poc a poc van anar reconstruint algunes de les formes d'organització pròpies. Les elits socials i econòmiques recuperaren algunes de les institucions patronals a través de les quals havien defensat els seus interessos. És el cas de la Cambres de Comerç i Indústria o la de la Propietat Urbana, que es van mantenir independents al marge de la Organización Sindical Española (OSE). Malgrat que durant aquells anys de penúria econòmica i reconstrucció material la seva activitat va ser molt menor a la realitzada els decennis anteriors, alguns dels seus homes van estar col·locats als càrrecs de responsabilitat política a l'Ajuntament de Lleida i a la Diputació provincial. D'una manera o altra, doncs, continuaven exercint la seva capacitat d'influència.

10.5.1. El Casino Principal: espai recreatiu privilegiat.

Recuperaren també els seus espais propis de sociabilitat. A Lleida un d'aquests va ser el Casino Principal, que va reprendre la seva activitat l'agost de 1939. El president Romà Sol Mestre, en compliment de la normativa associativa imposada pel nou règim, va presentar els estatuts al Govern Civil. Els va ser fàcil recuperar l'estatus associatiu, més els va costar recuperar el local, ocupat aleshores per la prefectura provincial de FET y de las JONS, fins que a principis de 1940 passà a ocupar l'edifici a la plaça España. Durant la guerra ja els havia estat incautat l'edifici pel POUM, que hi establí la seva seu social.

El Casino Principal, fundat el 1852, havia estat l'espai de sociabilitat burgesa de més prestigi durant el primer terç de segle XX. El seu edifici, construït el 1919 al carrer Major, havia estat el principal espai de tertúlia, oci i relacions socials de la classe burgesa de la capital. Metges, advocats, arquitectes, industrials, comerciants i polítics de Lleida es trobaven diàriament als seus estatges, on s'hi podia prendre el cafè o un refresc, s'hi practicava el joc, s'hi podien llegir els periòdics o accedir a la biblioteca, i de tant en quant s'hi organitzaven conferències o debats. També, els diumenges a la tarda, animats balls. Als seus racons i tertúlies hi evolucionà la vida política burgesa lleidatana, de signe conservadora, catòlica i catalanista, des del Partit Liberal cap a la Lliga Regionalista (representada per Miquel Agelet Besa, Magí Morera Galícia i Romà Sol Mestres, tots tres socis del Casino). Antoni Bergós, a les seves memòries, es referia a la penya dels savis, que reunia cada dia a la flor i nata de la Lleida del moment: Magí Morera (literat i polític), Romà Sol (advocat i polític), Manuel Florensa Farré (advocat i polític), Josep A. Inglés (metge), Artur Hellín (metge), Josep Pujol Cercós (industrial i polític), Marià Jacques Piñol (advocat i polític), Francesc de P. Jené Aixalà (advocat i polític), Josep M. Álvarez Pallás (periodista i funcionari) i Josep Sol Ballespí (advocat, fill de Romà Sol).¹⁶⁶

Romà Sol Mestres (1870-1951) era president del Casino Principal des de 1915. Membre d'una de les nissagues familiars de major influència social i política de Lleida al llarg dels segles XIX i XX, fill i nét d'alcaldes de la ciutat (Josep Sol Torrents –fundador del Casino Principal– i Josep Sol Bertran, respectivament), va ser alcalde el 1901. Va militar al Partit Liberal dinàstic fins el 1917, quan va passar a la Lliga Regionalista. Diputat provincial des de 1913, va destacar en la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923), especialment quan, a la mort d'Enric Prat de la Riba, el 1917, n'assumí la presidència accidental durant uns mesos. Entre 1919 i 1923 va ser president de la Diputació provincial i, els anys republicans, diputat al Parlament de Catalunya. El 1939, representava com ningú la vella política, el catalanisme conservador burgès a la ciutat de Lleida.

A pesar de les moltes dificultats materials del moment, a partir de 1940 el Casino Principal de Lleida anà recuperant les seves activitats i la seva funció d'espai de sociabilitat recreatiu pel grup més benestant de la ciutat. Com aquests grups, el Casino Principal també s'adaptà a la nova realitat política. Als seus salons s'hi realitzaven també actes institucionals, recepcions oficials o balls en les festes assenyalades en el calendari franquista. Les autoritats locals i provincials hi assistien vestits de gala, amb els distintius

¹⁶⁶ BERGÓS, Antoni: *Memòries*, Lleida, La Paeria, 1990, pp. 153-154.

del seu poder. El 3 d'abril de 1940, entre els diversos actes programats per celebrar el segon aniversari de la *liberación*, s'hi va fer un «*Gran te-Baile en honor a las autoridades, ofrecido por el Excmo. Ayuntamiento y organizado por el Tenis Club, en el Salón de Fiestas del Casino Principal. Servicio a cargo del Hotel Nacional, Orquesta Los Caballeros del Jazz*». ¹⁶⁷ L'alcalde de la ciutat en aquells moments, Ramon Areny, era soci del Casino Principal, que resultava ser el local més noble i distingit d'una ciutat mig derruïda pels efectes de la guerra.

El llistat dels 50 socis propietaris del Casino Principal a principis de 1943 ens ha de donar una idea prou aproximada de l'elit social lleidatana que s'hi agrupava.

Quadre 10.16. Socis propietaris del Casino Principal, gener 1943.	
Agelet Rosich, Juan	Abadal Corominas, Luis
Alonso de Olarte, Luis	Aige Claramunt, Ramón
Alsina Bergadà, Felipe	Areny Batlle, Ramón
Álvarez Pallás, José M.	Camí Nicolás, José
Aresté Roca, Mariano	Ferreri Bosch, Federico
Cava Pintó, Francisco	Figueras Luna, José
Clua Pintó, Miguel	Franco López, Alfonso
Colás Mateo, Fernando	García Sanmartín, José M.
Geli Planas, Jacinto	Gené Reales, Carlos
Gené Reales, Luis	Giralt Manot, José
Gomá Oriach, Mariano	Gomar y de Veciana, Luis de
Grau Danté, Mariano	Hellín Mulleras, Arturo
Guix Pujol, Ramón	Jacques Piñol, Mariano
Guixá Corominas, Ramón	Morera Gatell, Francisco de P.
Jené Aixalá, Santiago	Murillo Domingo, José
Llorens Coma, Juan	Porta Miret, Juan
Llorens Roca, Celestino	Reimat Mola, Emilio
Mangrané Alimbau, Julián	Roch Sevina, Domingo
Martínez de San Miguel, José	Serra Castells, Adolfo
Montlleó Serra, José	Sirés, Ignacio
Moreno Portalés, José	Sol Ballespí, José
Neve G. de la Mata, Luis	Sol Mestre, Román

¹⁶⁷ *La Mañana*, 3-4-1940.

Pons Segués, Francisco	Suñé Llovet, José
Sanuy Ramonich, José M.	Twose Fontanet, Enrique
Villalonga Casañes, Ignacio de	Vilalta Giménez, Rafael

Font: AHL, FGC, Secció Associacions, c. 5-G.

Hi trobem, doncs, comerciants (Julián Mangrané, Domingo Roch –president de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria, 1938-1953), industrials (Ramón Areny, Juan Agelet), propietaris rendistes (Ramón Aige –president de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana des de 1934-, Luis de Gomar), professionals liberals, advocats (Romà Sol, José Sol, Mariano Jacques, Adolfo Serra), procuradors als tribunals (Santiago Jené –president de la Caixa d’Estalvis del Mont Pietat de Lleida–, José M. Sanuy), metges (Fernando Colás, Arturo Hellín, Alfonso Franco), un farmacèutic (Francisco Pons Segués), odontòlegs (Enrique Twose, Emilio Reimat, Luis Alonso), arquitectes (Francisco de P. Morera, Ignacio de Villalonga), banquers o empleats de banca (Celestino Llorens, José M. García) i funcionaris (José Murillo, Miguel Clua, José M. Álvarez, Luis Abadal, Luis Neve). En definitiva, la petita i mitjana burgesia local lleidatana que havia sabut adaptar-se perfectament a les noves circumstàncies polítiques del moment, que formava part de les juntes directives dels principals col·legis professionals (d’advocats, de procuradors als tribunals, de metges) i institucions patronals (Cambra de Comerç i Indústria, Cambra de la Propietat Urbana) i que ocupaven càrrecs polítics en l’Ajuntament i la Diputació provincial. Posem exemples. Domingo Roch i José Sol van ser durant tots els anys 40 respectivament president i secretari de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Lleida; José Sol, fill de Romà Sol, recordem-ho, era secretari del Col·legi d’Advocats de Lleida i de la Caixa d’Estalvis local de Mont Pietat, presidida en aquells moments per Santiago Jené, a la vegada degà del Col·legi de Procuradors als Tribunals; Ramón Aige, des d’abans de la guerra civil i fins a la seva mort el 1951, va ser president de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana, de la qual també n’eren socis destacats Luis de Gomar, Fernando Colás, José Mª Álvarez o Luis Alonso de Olarte i que n’ocuparien càrrecs directius (com presidents) en els anys posteriors.

La Lleida oberta i florent del primer terç de segle, després de la guerra esdevingué una petita i grisa ciutat de províncies, dominada pel que Manel Lladonosa denominà l’«*actitud botiguera*» de la seva petita i mitjana burgesia, la mentalitat tancada a les quatre

parets del negoci o als horitzons de les quatre pórques.¹⁶⁸ Lleida era petita i la coincidència d'individus al capdavant de les institucions era la visualització de les concomitàncies entre poder polític, poder social i poder econòmic, els diversos poders locals, formal i real, de la ciutat.

L'elit social i econòmica lleidatana mantenia la cohesió de grup a través de la xarxa de relacions personals. I es mobilitzaven quan era necessari. Dos expedients de responsabilitats polítiques ens ofereixen bons exemples. Absolt d'un consell de guerra, l'octubre de 1939 al farmacèutic Francisco Pons Segués li va ser incoat un expedient de responsabilitats polítiques. Era acusat d'haver pertanyut a Joventut Republicana de Lleida, d'haver estat el proveïdor oficial de medicaments dels rojos durant la guerra, de no haver-se incorporat a l'Espanya nacional un cop passat a França. L'inculpat, tiet del falangista Francisco Pons Castellà, a més de presentar el plec de descàrrecs en què desmontava les acusacions, va haver de presentar el carnet provisional de FET y de las JONS per demostrar la seva adhesió al nou règim, els informes de les autoritats i va haver de cercar testimonis favorables, entre els quals van testificar Eduardo Aunós, Ramon Areny (alcalde de Lleida), Josep Sol Ballespí (diputat provincial) i destacats advocats, metges, comerciants i notaris de la ciutat. La sentència va ser absolutòria.

Igualment, hi ha el cas de Manuel Florensa Farré, que havia estat destacat membre de la Lliga a Lleida al llarg del primer terç del segle. El setembre de 1939 també se li incoà expedient de responsabilitats polítiques, acusat d'haver estat elegit diputat a les Corts frontpopulistes i d'haver participat en una sessió de les Corts a València. Florensa no va ser l'únic cas de polític lliguer perseguit per la justícia franquista: el catalanisme de la Lliga els feia sospitosos per un règim manifestament anticatalà.¹⁶⁹ En realitat, el febrer de 1936 Florensa havia encapçalat la candidatura del Front d'Ordre. Tot i la seva trajectòria marcadament dretana (a favor de la unió de les dretes contra les esquerres republicanes) i al servei de les classes conservadores i propietàries,¹⁷⁰ i malgrat el fet que havia estat

---

¹⁶⁸ LLADONOSA, Manuel: «La societat civil lleidatana sota el franquisme», a DD. AA.: *Lleida, 1910-1985*, Fundació La Caixa, Barcelona, 1985, pp. 20-28.

¹⁶⁹ Cfr. VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc: *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra (1939-1942)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

¹⁷⁰ Manuel Florensa procedia del Partit Liberal dinàstic i ingressà a la Lliga Regionalista els anys 1917-1918. Diputat provincial pel districte Solsona-Cervera entre 1911 i 1921, va ser governador civil de Logronyo (1921). President del Círculo Mercantil (1911, 1915), era membre de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) i especialista en qüestions agràries. Durant la Segona República va ser Diputat a Corts (1933-1936) per la Lliga Catalana i es destacà en l'ofensiva contra la polèmica llei de contractes col·lectius.

perseguit i empresonat els primers mesos de la guerra a Lleida, Florensa hagué de demostrar la seva adhesió al *Nuevo Estado* i mobilitzar testimonis a favor. Tasca que, pel que es veu a l'expedient, i tot i residir aleshores a Saragossa, no li devia resultar excessivament complicada. Advocats, notaris, procuradors, industrials, comerciants de prestigi a la ciutat i comarques, van testificar a favor del polític. Més d'una seixantena, en total, entre els quals persones com Romà Sol Mestres, Adolfo Serra, Conrado Cortada, Josep M. Porcioles, Ramon Areny, Ramon Aige, Domingo Roch o Joan Ventosa i Calvell, van mobilitzar-se a favor de Manuel Florensa. El febrer de 1940, Florensa va ser absolt pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques. La guerra va estroncar la seva vida política, certament, però, domiciliat de nou a Lleida va tornar a figurar entre els principals grups de pressió: el 1949 va ser nomenat soci d'honor del Caliu Ilerdenc i durant els primers anys cinquanta va presidir el Casino Principal.¹⁷¹

Espais com el Casino Principal, que les elits socials i econòmiques de la ciutat havien recuperat, aixecaven les sospites de la Falange. Hi ha constància que havia estat assenyalat repetidament pels falangistes com un dels nuclis on s'hi realitzaven activitats de signe catalanista i on es reorganitzava el carlisme. Probablement per això, el gener de 1944, el Governador Civil José M. Pardo va nomenar una nova junta directiva de Casino Principal, composta tal com es veu al quadre 6.17. Romà Sol era rellevat per José Martínez de San Miguel, vicepresident de la Diputació i home tan dòcil com gris, fidel a tots i cadascun dels governadors que van anar passant per la ciutat durant la postguerra immediata. Com a vicepresident, va ser nomenat Marcelino Armengol Vallduvi, president de la Hermandad Sindical de Labradores de Lleida; de secretari hi posà a Carlos Hernández Palmés, falangista, que aviat va ser nomenat subcap provincial del Movimiento; de comptador, el també falangista Hermenegildo Agelet de Dalmases. D'aquesta manera sembla que el Casino Principal entrava a l'òrbita de control del governador civil i cap provincial del Movimiento. Molt significativament, el dia de prendre possessió la Junta Directiva, s'acordà designar president d'honor al Governador Civil, «*rogándole [...] se digne aceptar [...] pues será nuestro mayor honor el ser presididos por su dignísima Autoridad que con*

¹⁷¹ Els casos de Francisco Pons Segués i Manuel Florensa Farré a MIR, C. / CORRETGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme...*, op. cit., 1997. Resulta d'interès l'article MIR CURCÓ, Conxita: «El catalanisme conservador a Lleida: balanç d'un trajecte» a DD.AA.: *El catalanisme conservador*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1996, pp. 217-239.

*tantos desvelos y aciertos rige nuestra querida provincia».*¹⁷² Es tractava d'una simple deferència a l'autoritat o era una mostra de submissió al Governador Civil?

Quadre 10.17. Composició de la Junta Directiva Casino Principal, gener 1944.	
Càrrec	Nom
President	Martínez de San Miguel, José
Vice-president	Armengol Vallduvi, Marcelino
Secretari	Hernández Palmés, Carlos
Tresorer	Aige Claramunt, Ramón
Comptador	Izquierdo Núñez, Carmelo (substituït un mes després per Hermenegildo Agelet de Dalmases).
Vocals	Agelet Saracíbar, José
	Miarnau Rodríguez, Marcelino
	Montaner Muruzábal, Federico
	Hellín Sol, Miguel
	Gutiérrez, Francisco J.
	Álvarez Pallás, José M ^a

Font: AHL, FGC, Secció Associacions, c. 5-G.

10.5.2. El Caliu Ilerdenc: grup cultural amb influència política.

El Casino Principal, però, no era l'únic espai i grup de pressió a la Lleida del primer franquisme. El Caliu Ilerdenc era una tertúlia cultural al voltant d'un àpat mensual que influí decisivament en la vida política lleidatana durant tota la dictadura franquista. Els seus orígens cal buscar-los en la postguerra civil lleidatana més immediata. Era opinió estesa entre les classes benestants de la ciutat que les autoritats polítiques del nou règim, especialment els governadors civils i els caps provincials de la Falange, els anomenats *hijos de Valladolid*¹⁷³, forasters i estranys a la ciutat, feien ben poc per entendre la personalitat dels lleidatans. No era només una opinió, sinó que formava part d'una decisió conscient de desarticular la cultura marcadament catalanista que havia florit al primer terç de segle XX en tot el Principat.¹⁷⁴ Això, però, no ens ha de fer pensar que el franquisme va

¹⁷² AHPL, FGC, Secció Associacions, c. 5-G.

¹⁷³ Aquesta denominació l'hem recollida de la conversa que tinguérem amb Romà Sol i Clot el 29-6-2001.

¹⁷⁴ BENET, Josep: *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985. Com en tantes altres ciutats del país, la guerra civil va comportar la mort o

ser quelcom imposat a la realitat lleidatana; entre els lleidatans hi va haver vençuts i hi hagueren vencedors i bona part de les classes benestants, en especial la petita burgesia industrial, comercial o professional, estaven sense massa excepcions al costat dels vencedors. La *victòria social* del nou règim havia significat un retorn a l'ordre social discutit els anys republicans i de revolució. En aquest sentit, Miquel Pueyo afirma que «*la nova classe dominant va estructurar-se a l'entorn dels administradors i funcionaris enviats per governar la província, de les autoritats eclesiàstiques i d'una crosta autòctona d'arribistes, petit burgesos i, fins i tot, trànsfugues de l'antic electoralisme caciquista i de la Lliga*».¹⁷⁵ Entre aquests últims sectors hi trobaríem bona part dels lleidatans que van donar vida al Caliu Ilerdenc.

Hem de situar el naixement del Caliu Ilerdenc en el context d'una ciutat materialment destruïda que havia esdevingut un desert cultural. La seva fundació data de la nit de Sant Jaume de 1941, el 25 de juliol. La primera vetllada tingué lloc a l'Hostal del Roig, situat tot just al l'altre costat de pont sobre el riu. Els convocants van ser quatre lleidatans de soca-rel, Josep Sol Ballespí, Josep M. Álvarez Pallás, Fernando Colás Mateu i Ramon Areny Batlle perquè –segons explica la versió oficial– havien observat la poca rellevància que se'ls havia concedit en l'organització política i cultural de la *nova* Lleida i resolgueren que era necessari fer quelcom per conservar les tradicions i les costums més típicament lleidatanes.¹⁷⁶ Allí, al voltant d'una taula i d'unes viandes típicament lleidatanes van explicar cadascú la seva anècdota, els seus gustos i aficions, en un ambient distès i familiar. Tot recordant la tertúlia del Xop-Bot que s'havia reunit al voltant dels germans Morera i Galícia des dels anys 70 del segle anterior, de la qual pretenien ser hereus, van decidir constituir el Caliu Ilerdenc per reunir-se periòdicament. Poc temps després de la vetllada fundacional Álvarez Pallás –qui per la seva privilegiada posició d'accés al poder com a funcionari de l'Ajuntament va ser el cap visible del Caliu Ilerdenc– deia: «*Va*

---

l'exili de tota una generació de polítics, escriptors i artistes –Rovira Roure, l'eclesiàstic Bonaventura Pelegrí, els germans Torres Perenya, Salvador Roca Lletjós, els germans Xuriguera, Antoni Bergós, Enric Crous, el pintor Garcia Lamolla...–, un capital humà excel·lent i insubstituïble que significà l'estroncament de l'activa vitalitat cultural i política lleidatana del primer terç del segle XX. Després de la guerra, afirma Manuel Lladonosa, que «*la ciutat s'anà omplint d'immigrants de les comarques properes i de fora del Principat, sense arrelament històric a la ciutat. Els lleidatans que restaren o retornaren eren o bé conservadors o bé cívicament inhibits. Els qui s'havien distingit per una acció més o menys progressiva o més o menys revolucionària eren a l'exili, i si algun en restava prou maldava per amagar el seu passat*». Cfr. LLADONOSA, Manuel: «Actituds cíviques i culturals», *Serra d'Or*, 133 (1970), pp. 25-28 i «La societat civil lleidatana sota el franquisme», art. cit., 1985.

¹⁷⁵ PUEYO, Miquel: *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*, Barcelona, Edicions 62, 1984, p. 78.

¹⁷⁶ La història oficial del Caliu Ilerdenc a NADAL GAYA, Joan M. / REIMAT MONTULL, Emili: *Caliu Ilerdenc, 50 anys de vida lleidatana (1941-1991)*, Lleida, Caliu Ilerdenc, 1991.

*estimar-se que deuria crear-se un grup d'amics amants de Lleida, que en constant i desinteressat treball, anirien a recordar llurs tradicions, reviure coses nostrades, i mantenir un caliu que per sempre fos mantenidor de tot quant a la Ciutat és espiritualitat i joia».*¹⁷⁷ Tanmateix, al costat d'aquesta voluntat de preservar les tradicions lleidatanes, el Caliu Ilerdenc no renunciava a tenir una determinada presència pública. La versió de dos membres dels anys noranta és prou clara: *«no és, no ha estat, ni vol ser solament una societat d'amics més o menys donats al bon menjar, i vagament amants de les coses de la seva terra. El Caliu va tenir una vocació inicial, que encara conserva, de constituir-se en un dipòsit dels costums i tradicions de la ciutat, d'estudiar amb passió, però amb objectivitat, els seus problemes, i de projectar totes aquestes inquietuds de la manera més idònia».*¹⁷⁸ O sigui, una voluntat clara d'incidència pública, de crear opinió, d'intervenir en els afers públics (polítics?) de la ciutat.

Qui eren, doncs, els vint fundadors del Caliu Ilerdenc? Com es pot veure en el quadre 6.14, els lleidatans que hi van participar procedien de posicions socials i econòmiques solvents i acomodades de la ciutat. Principalment eren professionals liberals (metges, advocats, professor, odontòleg...) i funcionaris, així com algun comerciant i industrial. Alguns dels membres fundadors eren a la vegada socis del Casino Principal, és el cas d'Areny, Álvarez Pallás, Sol Ballespí, Colás, Alonso de Olarte, Abadal i Murillo. Formaven part, tots ells, de la petita i mitjana burgesia local que va saber introduir-se perfectament en les noves estructures de poder polític franquista. Molts d'ells exercien ja posicions de poder, especialment en l'administració municipal i/o provincial. Així, hi trobem l'Alcalde de la ciutat del moment (Juan J. Arnaldo), els seus predecessors i successor en el càrrec (Ramón Areny i Víctor Hellín), exregidors i futurs regidors de l'Ajuntament (José Cava, Fernando Colás i José Sol), diputats i futurs diputats provincials (Luis Alonso, José Sol i José M. Simón). Víctor Hellín, a més de regidor, ocupava la secretaria provincial de FET y de las JONS, i sovint actuava en funcions de cap provincial. La llista de caliuencs amb càrrecs polítics augmentà amb el pas dels anys.

¹⁷⁷ *Festividades del Caliu Ilerdenc*, Lleida, 1942, opuscle, p. XV. Sembla ser que Álvarez Pallás, com a funcionari de l'ajuntament i un accés directe al poder, va ser el cap visible de la fundació del Caliu Ilerdenc. S'han consultat els opuscles i targetes del Caliu Ilerdenc a la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, institució cultural oficial a la qual van estar molt lligats alguns dels membres del Caliu, com Josep M. Álvarez, Ramon Areny, Fernando Colás, Josep Sol o Josep A. Tarragó.

¹⁷⁸ NADAL GAYA, Joan M. / REIMAT MONTULL, Emili: *Caliu Ilerdenc, 50 anys de vida lleidatana...*, op. cit., 1991, p. 45.

Quadre 10.18. Membres fundadors del Caliu Ilerdenc, 1941.		
Nom	Professió	Pseudònim
Areny Batlle, Ramón	Industrial	Rab
Arnaldo Targa, Juan J.	Enginyer industrial	Mandoni
Álvarez Pallás, José M.	Funcionari municipal i periodista	Airamesoj
Abadal Corominas, Luis G.	Funcionari de la Diputació	Boix
Alonso de Olarte, Luis	Odontòleg	Lladó
Colàs Mateo, Fernando	Metge	Sicorí
Corbella Albiñana, Luis	Fotògraf	Diafragma
Cava Comabella, José	Metge	Permanganato
Fenech Muñoz, Carmelo	Delegat d'Hisenda a Lleida	Lo de la Placeta
Hellín Sol, Miguel	Metge	606
Hellín Sol, Víctor	Pèrit mercantil i polític	Terradet
Larrosa Hospital, Carlos	Funcionari municipal	Gínjol
Murillo Domingo, José	Funcionari jubilat	Indíbil
Miarnau Rodríguez, Marcelino	Comerciant	Maricel
Puig Bayer, Joaquin	Funcionari municipal	Tupinet
Rabasa Fontseré, José	Metge	Soca
Sol Ballespí, José	Advocat	Ilergeta
Sirera Gené, Jorge	Professor institut	Parrús
Simón Vilella, José M.	Advocat i jutge municipal	Rampill
Tarragó Pleyán, José A.	Funcionari	Dropo

Elaboració pròpia.

Font: NADAL, J. M. / REIMAT, E.: *Caliu Ilerdenc, 50 anys de vida lleidatana...*, op. cit., 1991.

Amb el Caliu Ilerdenc, el grup de poder econòmic, social i cultural més destacat de la ciutat, absolutament identificat amb el nou règim, es dotava d'un espai de sociabilitat propi, impermeable a l'exterior, que, a més de garantir la cohesió de grup (desarticulada per la guerra civil) i d'oferir-los possibilitats per les seves aficions literàries, els havia de servir com a plataforma de cooptació i d'ascens polític. En certa mesura, resultava ser una reacció localista de les elits lleidatanes per conservar i preservar determinades quotes de poder davant l'arribada de forans vinculats a les estructures del *Nuevo Estado* franquista, com el funcionariat i el personal del Govern Civil i de la Jefatura Provincial de FET y de las JONS arribats amb les autoritats foranes. Recollint el testimoni dels propis caliuencs, Paquita Sanvicén ha afirmat que «la motivació que el crea és significativa de la necessitat

*de certes elits locals de prendre posicions per mantenir el lloc de poder i influència davant l'arribada d'autoritats foranes».*¹⁷⁹

Aquesta reacció localista, que no catalanista, serveix per entendre la vessant cultural del Caliu Ilerdenc. La seva constitució no va tenir per objectiu la represa de la cultura catalanista de la ciutat d'abans de la guerra. Cosa que hagués suposat situar-se en una posició del tot incòmoda amb el règim franquista, anticatalà per definició. És cert que alguns dels membres tenien un passat polític vinculat amb el regionalisme catalanista de la Lliga, amb la qual s'havien identificat els sectors conservadors de la burgesia comercial i professional lleidatana. També és cert que algunes de les seves manifestacions –internes i restringides, tot sigui dit– eren en català. Però d'aquí a que propugnessin una represa de la cultura catalanista hi ha un bon camí. Les del Caliu Ilerdenc eren manifestacions nostàlgiques de les tradicions, llegendes i costums de Lleida, que donaven esbarjo a les inquietuds localistes dels seus membres.¹⁸⁰

Les manifestacions culturals del Caliu Ilerdenc no passaven de ser un mer provincianisme, quan no del localisme més furibund i tronat, absolutament desconnectat de cap reconeixement ni referència a una realitat catalana superior. Les referències a Lleida, molt sovint presents en els seus escrits, sempre es troben dins els estrets marges del provincialisme, esquema potenciat des del mateix Estat. Rarament hi apareix cap referència a Catalunya o la catalanitat. L'expressió màxima del provincianisme cultural que conscientment fomentà el franquisme per desarticlar qualsevol projecte cultural i consciència catalanista va ser, en el nostre cas, el «leridanismo». Concepte aquest que presentava Lleida i la seva demarcació provincial com una entitat històrica i cultural amb uns trets propis, diferenciada tant de la resta de Catalunya com dels veïns aragonesos. El leridanismo exaltava els valors, les necessitats, els interessos, els problemes i les virtuts de la província i descansava sobre una actitud política conformista, resignada, i una activitat cultural folclòrica, rànica i marcadament localista, claustrofòbica i endogàmica (tot el contrari de l'activitat cultural del primer terç de segle, catalanista, oberta, amb voluntat cosmopolita). Vingué a sintetitzar el projecte cultural provincialista descatalanitzador pròpiament franquista, que, en llengua castellana i seguint les directrius oficials del nou

---

¹⁷⁹ SANVICÉN TORNÉ, Paquita: *La cultura a la ciutat de Lleida sota el Franquisme: una anàlisi sociològica*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2002, p. 259.

¹⁸⁰ Com va dir Miquel Pueyo amb molta ironia, els caliuencs eren representants d'un innocu jocfloralisme enyoradís d'aquella Lleida vital de tombants de segle, que es dedicaven a apilonar mòmies locals en afany d'egiptòleg. Cfr. PUEYO, Miquel: *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*, op. cit., 1984, p. 127.

règim, intentaria construir el *nou* panorama cultural de la *nova* Lleida. L'ús del català com a llengua vehicular de les manifestacions del Caliu Ilerdenc, de consum intern i que no traspassaven la porta del local, resultava un fet merament folclòric, mostra de la «*riqueza cultural de España*», permesa pel règim. Endemés, el leridanismo va ser la forma d'adaptació del principal grup social dominant de la ciutat al nou marc polític del franquisme, una actitud de renúncia dels que van arracoar el tebi regionalisme catalanista de preguerra a canvi de mantenir la seva quota de poder.

El projecte cultural del leridanismo va ser impulsat principalment per l'Institut de Estudios Ilerdenses (IEI), creat i finançat per la Diputació provincial de Lleida presidida per José Mª Porcioles el 1942. L'IEI constitueix el símbol més destacat del franquisme cultural, del provincianisme cultural lleidatà,¹⁸¹ que es bastí sobre un triangle format, a més de l'IEI, pel Caliu Ilerdenc i, des de 1949, la revista *Ciudad*.¹⁸² No ens sembla exagerat assenyalar els homes del Caliu Ilerdenc com els principals difusors del leridanismo. Algunes de les persones que, des del juliol de 1941, es reunien mensualment al voltant d'una taula i un àpat al Caliu Ilerdenc van dirigir des del principi la política cultural de l'IEI i les seves revistes, la científica *Ilerda* i el suplement poètic *Mensaje*, aparegut el 1953. A partir de 1949, la revista *Ciudad*, creada i dirigida per Josep M Álvarez Pallás, esdevingué una important eina difusora del leridanismo i canalitzadora de la presència del Caliu Ilerdenc en els afers públics i polítics de la ciutat.¹⁸³ Quatre persones claus en el control dels ressorts de poder cultural en la Lleida oficial d'aquells anys foren Josep Sol Ballespí, Josep A. Tarragó, Josep M. Álvarez i Fernando Colás, impulsors i destacades personalitats en totes aquelles iniciatives. Josep Rabasa també va ser conseller de número de l'IEI i, amb el pas dels anys, molts més caliuencs en van formar part. Val recordar que qui va formular, el 1963, d'una forma més clara la tesi que «*ni catalana ni aragonesa, Lérida es leridana*» (autèntica culminació del

¹⁸¹ El règim franquista va fomentar la creació d'institucions científiques i culturals lligades a un marc estrictament provincial. És el cas del Instituto de Estudios Riojanos, Instituto de Estudios Asturianos, Instituto de Estudios Gerundenses, Instituto de Estudios Canarios, Instituto de Estudios «Príncipe de Viana» de Pamplona, etc., tots ells vinculats al Centro Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), dependent del Ministerio de Educación Nacional. Una bona forma de centralitzar les polítiques culturals oficials del règim. Igualment, l'Institut d'Estudis Catalans va ser desnaturalitzat de tota naturalesa catalanista i substituït per l'Institut Español de Estudios Mediterráneos.

¹⁸² LLADONOSA, J. / PORTA, F. / MIQUEL, S. / VALLVERDÚ, J. / GABERNET, J.: *Lleida, problema i realitat*, Barcelona, Edicions 62, 1967; PUEYO, Miquel: *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*, op. cit., 1984; SANVICÉN TORNÉ, Paquita: *La cultura a la ciutat de Lleida sota el franquisme...*, tesi doctoral citada, 2002.

¹⁸³ En el primer número apareixia una declaració d'adhesió inquebrantable al règim i al Caudillo: «*No podíam deixar sin consignar en nuestros Cuadernos la expresión sincera de nuestra fé en los destinos de España, y en la obra genial y patriótica de nuestro Caudillo Franco*». Revista *Ciudad*, Cuaderno I (1949), p. 5.

leridanismo) va ser Antonio Hernández Palmés, conseller de número de l'IEI des del 1947 i membre actiu del Caliu Ilerdenc des de 1948.¹⁸⁴

10.5.1.1. El Caliu i la influència política.

S'ha assenyalat que la voluntat dels caliuencs no era tan sols la de reunir-se un cop al mes al voltant d'un àpat i donar regna a les seves aficions literàries, de preservar els costums i les tradicions lleidatans, sinó que també tenia per objectiu de projectar les seves inquietuds i la seva influència, de crear opinió pública, d'intervenir en els afers públics de la ciutat. Ningú no dubta que les persones del Caliu Ilerdenc gaudien d'un eminent prestigi social i professional a la ciutat; igualment, ningú no dubta tampoc de la seva capacitat d'influència política durant bona part dels anys franquistes. Aquesta capacitat d'influència depenia de la seva proximitat al governador civil de la província, qui per la seva capacitat de nomenament i les competències que disposava, era qui distribuïa el poder i repartia les prebendes. El 1941, quan es va fundar el Caliu Ilerdenc, el Governador Civil de Lleida era el saragossà Juan A. Cremades Royo, amb qui van sintonitzar des del primer dia.¹⁸⁵ Això explicaria, suposem, que tot i la restrictiva legislació en matèria associativa, al Caliu Ilerdenc no li foren requerits els estatuts fins el 1946, en temps del Governador Carrera Cejudo. Cremades es va recolzar amb el grup del Caliu en el seu particular pols amb FET y de las JONS, especialment durant el període en què va ser dirigida per Cándido Sáez de las Moras, quan els enfrontaments –com s'ha indicat– van ser més ferotges. Cremades defensava el poder governatiu davant la pretensiosa Falange, que maldava per aconseguir tot el poder polític. Per la seva banda, era voluntat dels membres del Caliu defensar els seus interessos com a bloc dominant davant els nouvinguts al poder, forasters i autòctons, que pretenien aconseguir amb la Falange una vàlida palanca de promoció política. La

---

¹⁸⁴ HERNÁNDEZ PALMÉS, Antonio: *Lérida entre Aragón y Cataluña, en la geografía y en la historia*, Lleida, IEI, 1963. Advocat, excombatent de la División Azul i secretari local de la Falange els anys 40, Antonio Hernández Palmés va ser diputat provincial entre 1961 i 1967 i regidor municipal entre 1971 i 1979, sempre com a representant del Terç Corporatiu.

¹⁸⁵ Quan Juan A. Cremades va ser cessat del càrrec l'abril de 1943 i reingrésà a l'exercici de l'advocacia a Saragossa va crear l'agrupació La Cadiera, que seguia el model i compartia els objectius del Caliu Ilerdenc. El 1951 el Caliu Ilerdenc i La Cadiera s'intercanviaren visites a Saragossa i Lleida respectivament.

burguesia local sentia amenaçada la seva posició tradicionalment dominant pels arribistes de la Falange i, soterradament, es convertí en un contrapoder a FET y de las JONS.

El març de 1943, en el punt culminant de l'enfrontament entre el governador civil i el cap provincial de FET y de las JONS, Sáez de las Moras va escriure una denúncia de les brutes maniobres i campanyes per minar la unitat del Partit Únic. S'hi identificaven algunes de les plataformes culturals oficials o oficialistes que utilitzaven els grups dominants de la ciutat per limitar el poder i obstaculitzar el desenvolupament de la Falange:

«La campaña contraria a nuestros postulados y de una forma especial la encaminada a destruir la Unidad que el punto segundo de Falange Española Tradicionalista y de las JONS nos ordena, se hace con tanto disimulo y se enfoca con tanta habilidad, que ciertos Organismos Oficiales la amparan, protegen y subvencionan.

Me refiero a la labor que en este sentido creo realiza el Instituto de Estudios Ilerdenses, creado por la actual Diputación, y más concretamente por su presidente camarada José Mª Porcioles y Colomer [...]

Aunque su nombre quiera indicar otra cosa, en realidad no es ni más ni menos que un foco o una forma de separatismo dirigido por la ALTA CULTURA de señores que no saben más de que cosas localistas.

Filial del mismo Instituto y constituido casi por las mismas personas existen también una agrupación que se denomina Amigos de los Museos. Su orientación es casi la misma que la del Instituto pero de menor importancia.

Y por último existe no sé si legalmente pero creo que si (por las personas que de ello forman parte entre otras el Alcalde de la Ciudad) una agrupación que denomina "Los Calius" (Rescoldo) con organización y formas muy parecidas a las de ciertas logias masónicas.

Su número es limitado, el ingreso se realiza por votación (bolitas blancas y bolitas negras) que ha de ser por unanimidad. No se puede ingresar si no se es catalán. En las reuniones que se celebran una vez al mes, dicen que con fines literarios, yo creo que son fines gastronómicos y algo más no se puede hablar más que en catalán y si se hace o se presenta algún trabajo ha de ser en catalán y de exaltación de cosa provinciana.

Estos "Calius" han conseguido coger desprevenido al Sr. Aunós, que no sabe nada de los que en si encierra esta agrupación, y le han hecho socio de honor, con fines puramente políticos ya que según ellos está nombrado Ministro de Justicia.

Los componentes de todas estas agrupaciones (llamémosle así) son de su mayoría seudointelectuales, separatistas, antiguos radicales, anfibios y algún que otro falangista despistado.»¹⁸⁶

L'Institut d'Estudis Ilerdencs, el Caliu Ilerdenc i en menor mesura l'associació Amics dels Museus (en què tres caliuencs Josep M. Simón, Josep Rabasa i Josep M. Álvarez ocupaven càrrecs a la junta directiva el 1941)¹⁸⁷ eren vistos com a nuclis de cultura catalana separatista i d'actuació manifestament antifalangista, refugi de la vella política lleidatana que s'adaptava a la nova situació. Josep M. Porcioles era assenyalat

¹⁸⁶ Escrit de Cándido Sáez de las Moras al delegat nacional de Provincias, 4-3-1943. AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 118.

¹⁸⁷ AHL, FGC, Secció Associacions.

directament. Amb l'etiqueta de «falangistes despistats» Sáez de las Moras es devia referir a Carlos Larrosa (membre de la Vieja Guardia i futur delegat provincial de Transportes) i Víctor Hellín. Hellín jugava totes les cartes de la baralla del poder local, formal i informal. La seva capacitat per moure's entre aigües revoltades era proverbial, bisagra i coixí entre tensions, adaptable al guió que imposava cada moment.

Es feia referència al seu funcionament similar al d'una lògia masònica. L'accés hi era restringit i havia de comptar la proposta d'un membre i amb la unanimitat de tots els socis. N'eren excloses les dones. En les relacions interiors els membres utilitzaven pseudònims. Tot això li donava un caràcter marcadament tancat i endogàmic; el fet que des de 1943 es reunissin en un xalet de Carlos Larrosa als afores de la ciutat, al costat del que havia estat Camp d'Esports de Joventut Republicana hi contribuïa. Cada caliuada mensual hi acostumaven a assistir convidats d'honor, especialment autoritats civils i militars de la ciutat, intel·lectuals i artistes. Al final de l'àpat, dos socis presentaven un treball sobre qualsevol tema d'història, literatura, arquitectura o societat, del passat o present de la ciutat. Cada mes s'editava una tarja commemorativa i, de tant en quant, un volum, opuscle o llibret.¹⁸⁸

A més dels socis numeraris (inicialment vint; amb el temps s'amplià fins als quaranta), existien els socis forans i els honoraris. Entre els forans destacava els primers anys el notari balaguerí Josep M. Porcioles, president de la Diputació i delegat provincial d'Auxilio Social. Durant els anys quaranta van ser socis honoraris del Caliu Ilerdenc el pianista Ricardo Vinyes (1941), Romà Sol Mestre (1944) i Manuel Florensa Farré (1949). Per sobre de tots destacava Eduardo Aunós, nomenat president d'honor el 1942. La seva relació amb el Caliu Ilerdenc, més que agafar-lo per sorpresa, era pública i notòria a la ciutat.

S'ha assenyalat aquest contacte directe amb Eduardo Aunós com el principal canal d'influència política i social del Caliu a la ciutat. Aunós, president d'honor des de 1942 fins a la seva mort el 1967, va ser un dels patrocinadors i el mantell protector del Caliu Ilerdenc.¹⁸⁹ Era el «Fidus», dins el Caliu. Igualment, hi ha qui ha vist el Caliu com un

---

¹⁸⁸ El funcionament intern del Caliu Ilerdenc venia regulat per les «Ordenacions e altres usos per al bon viure del "Caliu Ilerdenc"», escrites en vers per Fernando Colás i presentades el novembre de 1941. Alguns d'aquests aspectes del funcionament intern a SOLÀ, Eulàlia: «Testimonis (2). Lleida sota el "Ileridanismo": El Caliu», *L'Estrof*, núm. 4, Lleida, hivern-primavera 1981, p. 57-67.

¹⁸⁹ Eduardo Aunós va ser el lleidatà més ben situat dins el règim de Franco, potser el català que durant més anys va ostentar càrrecs de poder. Ministre de Treball amb la Dictadura de Primo de Rivera, va destacar pel seu intent d'introduir el corporativisme feixista italià sobre la base de les doctrines del catolicisme social. Vinculat a l'alfonsisme de Renovación Española i al grup de la revista *Acción Española*, a l'inici de la guerra

instrument del qual se serví Aunós per mantenir la seva influència a Lleida.¹⁹⁰ Un i altre aspecte no deixen de ser dues cares d'una mateixa realitat, una relació de patronatge, amb interessos compartits i beneficis per ambdues parts. Aunós mantenia especials relacions d'amistat amb el patrici del Caliu Ilerdenc, José Mª Álvarez Pallás, amistat que es remuntava als temps d'infància a la Lleida de principis de segle.¹⁹¹ Quan Eduardo Aunós visitava la ciutat, ja fos per rebre honors o per descansar en la seva atrafegada agenda, li agradava passejar pels carrers, per la Seu Vella, la Banqueta, el carrer Major o la Paeria i sentir l'admiració dels lleidatans. Aquelles eren bones ocasions per acompanyar-lo en comitiva, i no hi faltaven els caliuencs. Sovint, les estades d'Aunós a la ciutat acabaven amb un àpat al Caliu, on sadollava la nostàlgia d'aquella ciutat i aquella infància que cada cop eren més llunyanes. Participava en algun dels opuscles que editava el Caliu, amb escrits normalment evocadors de temps passats.¹⁹² Per la seva part, el Caliu l'homenatjava i l'adulava amb la dedicació de targes-opuscles.¹⁹³ De la seva mà passaren per les caliuades representants de la cultura oficial franquista: el poeta Eduardo Marquina, l'intel·lectual Pedro Murlane Michelena o el dramaturg Guillermo Fernández Shaw.

Eduardo Aunós podia intercedir a Madrid pels interessos privats i públics de la ciutat i dels caliuencs. En un sistema de poder en què aquest es gestionava de forma similar al d'una xarxa d'interessos en què les autoritats locals i provincial anaven a Madrid a demanar era molt important poder comptar amb un interlocutor de la talla d'Aunós perfectament instal·lat al centre de poder. El novembre de 1943, Víctor Hellín, caliuenc fundador i primer tinent en funcions d'Alcalde, feia constar en un ple *«las atenciones de que fue objeto por parte del ilustre leridano Excmo. Sr. D. Eduardo Aunós, Ministro de Justicia, que con el mayor cariño y atención interesándose vivamente por los problemas*

---

i des de París s'aproximà a FE de las JONS i l'abril de 1937 va ser nomenat conseller nacional de FET y de las JONS. Participà activament en la confecció del Fuero del Trabajo (1938) i, acabada la guerra, va ser enviat com ambaixador a Bèlgica i Argentina. El 1943 va ser nomenat ministre de Justícia, càrrec que ostentà fins el 1945. Des de 1947 fins a la seva mort va presidir el Tribunal de Comptes. Cfr. DD. AA.: *Biografies de Lleidatans Il·lustres*, op. cit., 1995, pp. 21-25, perfil realitzat per Conxita Mir.

¹⁹⁰ MIR, Conxita: «Lleida, línia de front», *L'Avenç*, núm. 126, 1989, pp. 34-...]55.

¹⁹¹ AUNÓS, Eduardo: *Discurso de la vida. Autobiografía*, Madrid, Sociedad Española General de Librería, 1951. Eduardo Aunós va prologar el llibre que Álvarez Pallás va publicar el 1941, a mode de martirologi de la *Cruzada Nacional* a Lleida i que serví de base pel procés de la Causa General: ÁLVAREZ PALLÁS, José M^a: *Lérida bajo la horda, 1934-1936-1938*, Lleida, Imprenta Comercial, 1941.

¹⁹² AUNÓS, Eduardo: «Lérida evocadora», a l'opuscle *«Caliu Ilerdenc. Primer Volumen»*, Lleida, 1942, pp. 8-9.

¹⁹³ Tarja-opuscle *«El "Caliu" a "Fidus" con motivo de la semana del escritor Eduardo Aunós»*, febrer de 1945; Tarja mensual núm. 50, agost de 1945, a *Targes del Caliu Ilerdenc, vol. I, 1941-1950*, Lleida, 1987.

municipales prestó un apoyo decidido y completo en todas las cuestiones que le fueron expuestas». En aquell viatge a Madrid s'havia aconseguit la concessió d'un crèdit de 2.000.000 de pessetes per l'adquisició del Palau de Justícia i d'un altre de 500.000 pessetes per la construcció de la nova presó provincial. De fet, tot just nomenat ministre, Aunós havia iniciat els tràmits per traslladar la presó provincial a una nova ubicació, tot construint un monument als caiguts al seu lloc.¹⁹⁴ En aquell ple, Hellín demanava que «*se coloque en lugar preferente del Palacio municipal el retrato del preclaro hijo de Lérida, como testimonio de respeto y consideración*». La proposta d'Hellín va ser aprovada unànimament per tots els gestors, en graïment a la feina que Aunós feia per la seva ciutat natal.¹⁹⁵

Uns mesos abans, el maig de 1943, tot just nomenat ministre de Justícia, l'Ajuntament de Lleida encapçalada pel caliuenc Arnaldo, havia concedit a Eduardo Aunós la Medalla d'Or de la Ciutat, «*como testimonio de gratitud por sus constantes desvelos en el apoyo y solución de los problemas y aspiraciones de Lérida*».¹⁹⁶ La Medalla li va ser imposada en el marc de les Festes de Sant Anastasi d'aquell mes de maig, que Aunós les va passar a la ciutat, enmig de multitud d'actes d'homenatge. A petició de la comissió de festes municipal, Aunós va exercir de mantenidor dels Jocs Florals, represos un any abans i absolutament descatalanitzats.¹⁹⁷

Molt probablement, gràcies a la intervenció d'Eduardo Aunós s'aconseguí que el maig de 1944 es prorrogués la condició de *ciudad adoptada por el Caudillo*. El gener havien viatjat l'Alcalde Hellín i un regidor per aconseguir la pròrroga dels beneficis de l'adopció i per exposar al Director General de Regiones Devastades la situació material de la ciutat. Era important poder continuar gaudint de tal condició per cotinuar amb la reconstrucció material de la ciutat.¹⁹⁸

Tanmateix els beneficis d'aquesta estreta i directa relació no devien ser únicament per la ciutat de Lleida. Al costat devien haver altres beneficis personals, en alguns casos

¹⁹⁴ Igualment, sol·licitava a l'Ajuntament l'elecció d'uns terrenys aptes i suficients per la construcció del Palau de la Justícia. *La Mañana*, 30-4-1943.

¹⁹⁵ AML, Actes Municipals, 30-11-1943, Llibre S-122.

¹⁹⁶ AML, Actes Municipals, 1-5-1943, Llibre S-121, i *La Mañana*, 4-5-1943.

¹⁹⁷ El diari *La Mañana* va cobrir informativament tota l'estada d'Eduardo Aunós a la ciutat, des de la brillant rebuda que va arribar, acompanyat de José Me Porcioles, el 10 de maig, fins al comiat oficial tres dies després.

¹⁹⁸ El març de 1944 l'Ajuntament de Lleida sol·licitava al Ministro Secretario General del Movimiento que «*se conceda al Excmo. Sr. D. Eduardo Aunós el ingreso en la Orden de Cisneros, otorgándole el galardón que corresponde a figura tan relevante*». AML, Actes Municipals, Llibre S-121, 23-3-1944.

intangents, en d'altres, d'ascens polític, evidents. Dos casos són notoris: Josep M. Porcioles i Víctor Hellín, ambdós caliuencs. Porcioles, després d'ocupar la presidència de la Diputació provincial de Lleida i exercir de delegat provincial d'Auxilio Social, va ser nomenat Director General de Registros y Notariado pel ministre Aunós.¹⁹⁹ El 1947 s'instal·là com a notari a Barcelona, on adquirí influència a través d'interessos industrials i financers, fins que el 1957 va ser nomenat Alcalde de la ciutat, càrrec que ostentà fins el 1973. Per la seva part, l'ascens polític de Víctor Hellín no s'aturà a la Paeria lleidatana, ja que el febrer de 1952 va ser ascendit a la presidència de la Diputació provincial (1952-61), romanent més de vint anys al centre de la política local. Va ser a la vegada president de la Caixa d'Estalvis de Mont Pietat de Lleida entre 1951 i 1961. Hellín sabé aprofitar les anades i vingudes de Madrid com a procurador en Cortes, ininterrompudament entre 1944 i 1961, en diverses condicions (alcalde, president de la Diputació i consejero nacional del Movimiento). Després accedí als governs civils de Zamora (1961-62), Girona (1962-68), Balears (1968-72) i Sevilla (1972-74), convertint-se, sens dubte, en el polític franquista lleidatà de referència i més dilatada carrera.²⁰⁰

No resulta estrany, doncs, considerar que la figura d'Aunós va ser utilitzada pels membres del Caliu Ilerdenc per promocionar-se i treure rendibilitat a la seva influència política. Les bones relacions amb els governadors civils, tant Juan A. Cremades com José M. Pardo Suárez (1943-1945) permeteren al Caliu de gaudir d'una gran influència social, cultural i política a la ciutat. I encara que el Governador José Carrera Cejudo (1945-1951) els obligà a registrar-se i complir amb el decret d'associacions de 25 de gener de 1941 per sotmetre's al control governatiu i intentés contrarrestar la seva capacitat de pressió amb la creació d'un grup alternatiu, Los Grajos, la influència del Caliu Ilerdenc continuà intacta, amb membres ben situats en el poder polític, tan a l'Ajuntament de Lleida com a la Diputació provincial. Hom ha cregut que el governador civil Alberto Fernández Galar (1956-1960) posà fi definitivament a aquesta influència, substituint al capdavant de l'Ajuntament a Blas Mola Pintó pel falangista Francisco Pons Castellà, absolutament deslligat del Caliu. Tanmateix, no hem d'oblidar que mentre Pons va ser Alcalde (1957-1967), i malgrat les discussions públiques amb el Caliu per temes ciutadans, alguns dels

¹⁹⁹ Segons el propi Porcioles, amb Aunós es van conèixer al sopar de gala de la inauguració de l'Institut de Estudios Ilerdenses, el 1942. Cfr. PORCIOLES, José M^a: *Mis memorias*, op. cit., 1994, p. 56.

²⁰⁰ Emilio Romero, director del diari falangista *La Mañana* (1941-1944), en ressaltava la traça que, malgrat la joventut, demostrava en les seves audiències al Pardo, comparant-lo amb el polític britànic Anthony Eden. ROMERO, Emilio: *Tragicomedia de España*, Barcelona, Planeta, 1985, p. 69.

seus col·laboradors de més confiança com José Sol, Jorge Sirera, José A. Tarragó o Román Sol Clot, eren membres del grup.

Així doncs, el Caliu Ilerdenc continuà exercint la seva influència política fins el final de la dictadura. A pesar de tots els intents d'acabar amb ella. I ho féu perquè representava els sectors socials i polítics lleidatans més identificats amb el règim de Franco; era la forma més autèntica del franquisme autòcton lleidatà i el seu funcionament arrelava en les xarxes d'interessos i clientelars i en els contactes personals que van estar a la base del règim franquista, sobre la qual actuà, d'una forma absolutament discrecional, la distribució de poder. La cara més visible d'aquesta influència és que tots els alcaldes de la ciutat, excepte Francisco Pons Castellà, formaren part del Caliu Ilerdenc, durant o després de l'exercici. És el cas de Ramón Areny (1939-1941), Juan J. Arnaldo (1941-1943), Víctor Hellín (1943-1952), Blas Mola (1952-1957), Juan C. Sangenís Corrià (1967-1974), Miguel Montaña Carrera (1974-1976) i Ernesto Corbella Albiñana (1976-1979). Però també molts regidors, la llista dels quals seria difícil reproduir per la seva extensió, eren del cenacle. I nombrosos diputats i presidents de la Diputació: José M. de Porcioles (1940-1943), José Pagés Costart (1946-1950), Víctor Hellín (1952-1961), Antonio Aige (1961-1968) o Juan C. Sangenís (1974-1979).

10.5.3. Los Grajos: cooptació política i interessos econòmics.

El Governador Civil José Carrera Cejudo va intentar sotmetre al seu control el Caliu Ilerdenc i contrarrestar-ne la influència política. No només va exigir-los el compliment de la normativa associativa, fins aleshores eximits, sinó que va promoure la creació d'un grup alternatiu, Los Grajos, de la seva absoluta confiança. Popularment se'ls coneixia com *Los Grajos de Fernando*, ja que la majoria de comerciants i industrials que el formaven tenien els seus negocis a la rambla de Ferran. Més maliciosament, i referint-se a les seves activitats econòmiques especulatives, hom també els motejava amb el sobrenom «*els jueus de Fernando*».²⁰¹

Los Grajos va ser un grup informal que reuní vint-i-vuit individus cooptats directament pel Governador Civil, a través del seu secretari personal Laureano Alija. No en formava part qui volia, sinó qui era considerat apte i de confiança per formar-ne part. La informació que

---

²⁰¹ MIR, Conxita: «Lleida, línia de front», *L'Avenç*, n° 126, 1989, pp. 34-[...]55, nota 9.

disposem d'aquest grup de pressió lleidatà és molt limitada, atesa la seva naturalesa de tertúlia tancada, que mai va donar-se d'alta al registre governatiu ni es va atènyer a la legislació existent sobre associacions. Qui els hi obligava si al capdavant hi havia el Governador Civil i el seu secretari personal, els suposats responsables de fer complir la llei?

Quadre 10.19. Membres de Los Grajos, 1948-1953.	
Nom	Professió
Carrera Cejudo, José	Governador Civil
Hellín Sol, Víctor	Alcalde de Lleida
Mangrané Alimbau, Miguel	Industrial i comerç al major d'olis
Roch, Antonio	Industrial del ciment
Bordalba Armengol, Francisco	Metge
Mercé, Manuel	Metge
Alija, Laureano	Secretari personal del Governador
Subirà, Ramón	Empresari cerealista – havia estat Jefe Provincial del SN del Trigo
Alvarado, Jaime	Inspector d'Hisenda
Roch, Juan	Professor
Pifarré Nebot, Francisco	Industrial de pells adobades
Pifarré Nebot, Jaime	Industrial de pells adobades
Cemeli Miret, Andrés	Comerciant de patates
Mangrané Alimbau, Julián	Industrial de conserves
Pàmies Sirés, Antonio	Financer
Plana, Julián	Funcionari de l'Ajuntament
Duch Salisi, Juan	Industrial fariner
Sanjuan, José	Comerciant
Castells, Jaime	Empresari teatral
Dalmau, José M ^a	Hoteler, propietari taller mecànic i gasolinera
Ametlla, Ricardo	Industrial lleter
García, Francisco	Empleat banca
Pons Segués, Francisco	Farmacèutic
Vilalta, Buenaventura	Propietari
Puig, Miguel	Gestor
Escudé, Gaspar	Empleat de l'empresa Alsina Graells
Fuset, Jaime	Joier
Ferrándiz, Vicente	Metge

Elaboració pròpia.

Font: llistat de membres, numerats de l'1 al 28, facilitat per Francisco Pons Castellà, 26-6-2003.

Com pot observar-se al quadre anterior, Los Grajos agrupava principalment homes de negocis, comerciants, empresaris, funcionaris i algun professional liberal. Es reuní per primer cop el 28 de desembre de 1948, a l'Hotel Palace dels Porxos Baixos, regentat per un dels seus membres, Josep M. Dalmau. Tots ells disposaven de pseudònims que utilitzaven en les seves relacions internes així com en els opuscles que editaven pel seu consum estrictament intern. També d'unes caricatures personals que decoraven la sala i d'una vestimenta pròpia a mode de toga, amb els motius personals brodats, i un birret i borla. El seu funcionament, per tant, era ben similar al del Caliu Ilerdenc, grup amb el qual hom els ha contraposat i sembla que rivalitzaven en capacitat d'influència. A diferència d'aquells, Los Grajos no tenien cap pretensió ni literària ni cultural. Sota el lema «*Veni, vidi, vici*», i per anagrama unes gralles amb niu al capdamunt del campanar de la Seu Vella, la seva activitat central era la reunió mensual amb un bon sopar, on versaven, conversaven, es mofaven del mort i del qui el vetlla i, d'una forma descarada, adulaven el Governador Civil. Disposaven, fins i tot, d'un «*Himno de los Grajos*» que deia:

*«Vivan los Grajos!
Que, con hadalguía,
Cumplen noche y día
Su plan de labor.
¡Vivan los Grajos!
Con sus idearios
Revolucionarios
De paz y amor.
A la “Grajería”
Le gusta el cazar,
Le gusta la foto,
Le gusta el pescar,
Le gusta la farra
Con un buen manjar.
¡Vivan los Grajos!
Que, con hidalguía,
Cumplen noche y día
Su plan de labor.
¡Vivan los Grajos!
Con sus idearios
Revolucionarios*

*De paz y de amor.»*²⁰²

No sabem a què es referien amb els seus idearis revolucionaris de pau i amor; com a bons representants de la burgesia local, podem intuir a què es referien els seus plans de treball, que complien nit i dia. Segons Francisco Pons, eren un grup de *bonvivants* que es reunien com a mínim una vegada cada mes, amb l'objectiu de fer xerinola i poca cosa més. Reconeixia, però, que hi havia qui òbviament hi cercava aconseguir certa influència, contractes beneficiosos o privilegis en el repartiment de les quotes d'abastiments. Els seus veritables interessos no eren pas ni la cultura ni la literatura, sinó els negocis.²⁰³

Els membres de Los Grajos eren considerats com els Anti-Caliu, de vegades pels mateixos caliuencs. Ells defugien aquesta identificació: «*Mas, no es l'“Anticaliu”, / discordante del “Caliu”, / el nudo y la ligazón / de esta magna reunión. / Que l'“Anticaliu” murió / tan pronto como nació.*».²⁰⁴ En aquest marc de contraposició d'influències d'uns i altres, més cultural i política del Caliu Ilerdenc, més econòmica de Los Grajos, pot sorprendre la presència de Víctor Hellín (caliuenc) en els dos grups. El 1948 era l'Alcalde de la ciutat i sembla lògic pensar que Carrera Cejudo volgués comptar amb la seva participació; ja hem dit abans que no s'ha de menystenir la capacitat de maniobra d'Hellín, el seu saber estar bé amb tothom, sense crear-se ni problemes ni enemics, un exemple de la mentalitat botiguera lleidatana i sens dubte una de les claus d'èxit de la seva llarga vida política durant el règim franquista.

Veient les professions i els negocis dels membre de Los Grajos, a ningú se li escapa que els vinculaven uns interessos econòmics molt concrets. A diferència del Caliu Ilerdenc, que com hem vist dirigia la seva influència cap al benefici polític, la capacitat de pressió de Los Grajos anava dirigida a aconseguir una posició privilegiada en la distribució de matèries primeres, o contractes comercials avantatjosos. La constitució de Los Grajos segellava la proximitat real dels empresaris, industrials i comerciants lleidatans (representants de la burgesia comercial de la ciutat) amb el Governador Civil, que els oferia protecció i impunitat a canvi de connivència en el repartiment dels grans beneficis que s'amanien amb l'estraperlo i el mercat negre. Un dels seus membres, Julián Mangrané, ostentava el càrrec de Jefe del Sindicato Provincial del Olivo, encarregat de repartir els cupos de producció

²⁰² BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme...*, op. cit., 2003, p. 249.

²⁰³ Entrevista a Francisco Pons, 26-6-2003.

²⁰⁴ Opuscle «*Un año de labor. Curso 1948-49*», 28-12-1949.

d'olives i d'elaboració d'olis. Laureano Alija, el secretari personal del Governador, era qui controlava personalment les disposicions dels abastaments i transports a la província de Lleida, i, segons algun testimoni, la seva moralitat era més que dubtosa. Els Grajos també li dedicaven versos: «*Mientras los Abastos rija / el Subdelegado Alija, / velará, con gran talento, / por nuestro Racionamiento. / Y debemos comprender / que, si lo que hay que comer, / lo limita cada día, / evita la apoplejía*».²⁰⁵ Com s'ha vist en el capítol anterior, amb el Governador, el secretari Alija va estar compromès amb més d'un assumpte d'estraperlo i corrupció, i la seva relació amb alguns sectors de la Falange no va ser del tot bona.

Al tractar-se d'un grup identificat amb el governador Carrera Cejudo, l'existència de Los Grajos no sobrevisqué gaire temps la seva marxa de la ciutat, el setembre de 1951, quan va ser nomenat Director General de Montes. Va ser aleshores quan li dedicaren un sopar d'homenatge i un opuscle commemoratiu «*al Honorable Grajo Primero Excmo. Sr. Duque de Castellgrajo, que con motivo de su cambio de nido le dedican sus desconsolados compañeros de toda Grajilandia*». L'adulació vessava per tots costats: «*Los dioses sean con vos, / Oh, duque de Castellgrajo! / [...] La nobleza que ante vos / Hoy viene a testimoniaros / La obediencia más sincera / Que ofrecer pueda un vasallo, / Cuando parte su señor / A conquistar nuevos campos [...]*».²⁰⁶

A partir d'aquell moment, es continuaren reunint i intentaren atreure al nou Governador Civil, el notari José Pagés, que ja havia estat president de la Diputació provincial i es trobava molt més identificat amb el leridanismo cultural impulsat pels membres del Caliu Ilerdenc, entitat de la qual després en seria membre. L'última constància de l'existència de Los Grajos és l'opuscle commemoratiu de la trobada que celebraren el 31 de gener de 1953. En aquest sopar hi degué assistir el Governador Pagés si fem cas dels versos escrits: «*Mas ¿quién no se emociona / teniendo entre nosotros la persona / de este Pagés extraordinario / Foral Gobernador, / con lazos de Notario / y... con que visos de orador!...*».²⁰⁷ De tota manera, la marxa del Governador que els havia cooptat i la incipient introducció de mesures liberalitzadores de l'economia espanyola el 1951 –que acabaren amb els cupos i el racionament–, deixaven fora de joc els dos pilars sobre els quals s'havia assentat el grup: una influència oficial i alternativa al Caliu

²⁰⁵ Ibídem.

²⁰⁶ Opuscle «*Homenaje al Honorable Grajo Primero, Excmo. Sr. Duque de Castellgrajo...*», setembre de 1951.

²⁰⁷ Opuscle «*A la Grajilandia en mi final de curso, 1952-53*», 31-1-1953.

Ilerdenc, i la coincidència d'interessos econòmics que es concretaven amb el control del repartiment dels cupos i els abastiments i d'una impunitat oficial per les seves activitats en el mercat negre. A partir d'aquest moment, es van recloure en les organitzacions patronals (la Cambra Oficial de Comerç i Indústria) per defensar els seus interessos i des d'on exercir la influència. El 1953, Miguel Mangrané i Juan Duch, membres de Los Grajos, esdevenien president i vice-president de la Junta Directiva de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Lleida.²⁰⁸

10.6. El nou poder franquista a Lleida: un balanç.

L'anàlisi del personal polític de la Diputació provincial i l'Ajuntament de Lleida durant el primer franquisme ens permet conèixer millor quines foren les bases socials i polítiques sobre les quals s'edificà el règim franquista a Lleida.

Per començar, tal com ens indica el quadre 10.20 sobre l'edat de regidors i diputats, i malgrat ens manquin dades d'un nombre considerable, es pot afirmar que la major part de diputats provincials i regidors municipals tenien una edat compresa entre els 30 i els 50 anys, decantant-se cap al grup dels més joves els de l'ajuntament i cap al dels més grans els de la Diputació. No es tractava, doncs, d'un personal polític estrictament jove, però tampoc envellit, sinó que hi trobem individus de les franges intermitges d'edat.

Quadre 10.20. Edat dels diputats, alcaldes i regidors franquistes (1938-1951)				
	Diputació provincial, 1938-1948		Ajuntament de Lleida, 1938-1951	
Edat	Nombre	Percentatge (%)	Nombre	Percentatge (%)
20-30 anys	3	10	2	3,64
30-40 anys	7	23,3	18	32,73
40-50 anys	10	33,3	11	20
50-60 anys	3	10	6	10,91
+ de 60 anys	1	3,3	1	1,82
Sense dades	6	20	17	30,91
Total	30	100	55	100

Elaboració pròpia.

Font: AGA, Min Gob-DGAL, c. 2543, 2907 i AHL, FGC, Expedients personals. AGA, SGM-DNP, c. 208; AGA, Min Gob-DGAL, c. 2907; AHL, FGC, AL, c. 191.

²⁰⁸ *La Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Lleida*, llibre commemoratiu del seu centenari, Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Lleida / Dilagro, Lleida, 1998, p. 201.

Si analitzem els antecedents polítics dels components de les diverses corporacions municipals i provincials, s'observa una destacada presència dels que o bé no havien estat afiliats en cap partit o bé són considerats genèricament de dretes. Tan a l'ajuntament de Lleida com a la Diputació provincial superen el terç del total. Persones d'ordre, catòlics i per suposat afectes al règim que no s'havien implicat gens en la política de partits de la Segona República, que responien a a voluntat regeneracionista del règim franquista de cercar i posar l'administració en mans de gent eficient i apolítica, idònia per fer-se càrrec d'unes institucions provincials i municipals essencialment administratives i teòricament del tot despolititzades. D'entre els que sí havien tingut algun tipus de militància política de preguerra, com és de suposar, apareixen representades aquelles forces polítiques que majoritàriament havien captat el vot dretà de la ciutat, les diferents opcions dretanes que havien tingut una major implantació i presència a nivell local durant els anys republicans a la ciutat i a les comarques de Lleida. Ens referim a la Lliga Catalana, la Comunió Tradicionalista i l'Acció Popular Catalana-CEDA. És un reflex de l'espectre polític dretà dels anys trenta. Mentre al consistori municipal hi ha un equilibri entre les tres forces polítiques, a la Diputació ressalta l'antiga militància a la Lliga Catalana, que supera llargament la de cap altra etiqueta política. Com s'ha dit al principi del capítol, la Lliga Catalana, representant dels interessos conservadors i catòlics de la burgesia del país, va formar part de la coalició vencedora de la guerra civil i, un cop feta la deguda abjura del seu catalanisme, va ser integrada en el repartiment del poder franquista. D'aquí que la seva presència en les institucions polítiques provoqués força recels entre els falangistes més abrandats que, a més del seu catalanisme, els veien com a representants de la vella política que calia desterrar.

Quadre 10.21. Antecedents polítics de regidors municipals i diputats provincials (1938-1951)²⁰⁹

Partit polític	Ajuntament Lleida		Diputació provincial	
	Nombre	Percentatge (%)	Nombre	Percentatge (%)
Lliga Catalana	8	14'5	8	26'6
Comunió Tradicionalista	8	14'5	3	10
CEDA	8	14'5	2	6'6

²⁰⁹ En els casos de gestors amb diversa militància prèvia a la guerra, s'ha considerat la darrera abans del juliol de 1936.

Renovación Española	2	3'6	1	3'3
P.R.Radical	1	1'8	-	-
Unión Patriótica	-	-	2	6'6
FE-JONS	4	7'2	1	3'3
Monàrquic	1	1'8	-	-
Integrisme catòlic	2	3'6	-	-
Dretes	10	18'1	6	20
SF	9	16'3	5	16'6
Sense dades	2	3'6	2	6'6
Total	55	100	30	100

Elaboració pròpia.

Font: AGA, Min Gob-DGAL, c. 2543, 2907 i AHL, FGC, Expedients personals. AGA, SGM-DNP, c. 208; AGA, Min Gob-DGAL, c. 2907; AHL, FGC, AL, c. 191.

L'escassa presència de falangistes d'abans de la guerra s'explica per la existència absolutament marginal (com s'ha descrit en un altre paràgraf) de FE-JONS en l'escenari polític lleidatà abans del cop militar de juliol de 1936. La repressió republicana va delmar extraordinàriament uns quadres ja de per si escassos. Sabem que pocs falangistes d'abans de la guerra, a Lleida, van sobreviure a la repressió republicana. Alguns dels que ho van aconseguir, com a *camisas viejas*, van aconseguir altes quotes de poder al Partit i a les institucions polítiques, com és el cas de Víctor Hellín o Francisco Pons.

La repressió revolucionària no només va afectar a les files de la Falange, sinó també a la resta de forces polítiques implicades amb el cop militar fracassat, això és el tradicionalisme i la CEDA. La Lliga Catalana, tot i no participar en la trama civil de l'aixecament, tampoc se'n va lliurar del tot. Aquests partits van veure escapçades les seves direccions i molts dels seus elements que havien tingut una destacada actuació política els anys anteriors van ser perseguits, empresonats i executats en nom de la revolució social. Si hi afegim el fet que el nou règim es proposava renovar el sistema polític espanyol, començant pel personal polític, no ens ha d'estranyar que la presència d'homes nous als consistoris municipals i provincials fos un dels trets que caracteritzessin el personal polític franquista. En general es tracta d'individus que, encara que haguessin militat en algun partit polític, no havien ocupat càrrecs públics de gestió i responsabilitat política. Si observem el quadre 6.22, veurem que un baix percentatge de regidors de l'Ajuntament de Lleida tenien experiència en càrrecs polítics, majoritàriament durant en temps de la República. Només Joan Llavaneras ho havia estat per elecció lliure, el gener de 1934 en

representació dels tradicionalistes lleidatans. Formaren part especialment en els ajuntaments de nomenament governatiu de després dels fets revolucionaris d'octubre de 1934. Algun d'ells, havien estat regidors en un període tan breu com del gener al febrer de 1936, de manera ben insignificant: és el cas de Joan Ballespí, Bonaventura Calzada i Carlos Hernández. Tres regidors de més edat (Fernando Colás, Luis Gomar i Enrique Bosqué) ho havien estat en temps de la Dictadura.

Entre els diputats provincials aquest percentatge d'experiència política prèvia ascendia a un terç del total. En aquest cas, s'observa un major reciclatge d'alguna trajectòria política anterior. Igual que en el cas anterior havien exercit els càrrecs de regidor o diputat en temps de la Dictadura de Primo de Rivera o durant el bieni radical-cedista de la República. En la primera comissió gestora provincial, de 1938, dels nou membres n'hi havia sis que havien exercit càrrec prèviament. El president i el vicepresident, Conrado Cortada i José Martínez de San Miguel, havien estat diputats provincials en temps de la Dictadura. Un cas curiós era el d'Antonio Secanell, targarí, que havia estat diputat per la Lliga al Parlament de Catalunya des de 1932 a 1936. Un altre cas significatiu és el de la comissió gestora de juliol de 1943, que reproduïa la presidència i vicepresidència de la institució dels anys 1928-1929, amb Adolfo Serra i José Martínez de San Miguel. En la Diputació s'hi troben majors línies de continuïtat amb els períodes anteriors, un percentatge menor d'homes nous respecte a l'Ajuntament i representants del que podria ser entès com la vella política hi ocuparen càrrecs de major rellevància. A la Diputació de Barcelona també s'ha observat aquesta gran continuïtat amb el període de Primo de Rivera.²¹⁰ Les diputacions provincials foren els espais polítics més permeables a la restauració del poder de les elits tradicionals. Hom ha vist les diputacions com refugis de la reacció,²¹¹ especialment en els primers moments de la postguerra, quan foren col·locats homes amb trajectòria política prèvia i vinculats als interessos econòmics i socials dominants. Es convertiren en institucions d'un gran immobilisme, amb poques competències i recursos mínims, de grisa gestió durant tots els anys quaranta, amb una funció de representació dels interessos econòmics de la província, de la capital i del territori.

---

²¹⁰ MOLINERO, Carme / YSÀS, Pere: «La Diputació de la postguerra: 1939-1949», art. cit., p. 12.

²¹¹ Utilitza l'expressió RIVERO NOVAL, Mª Cristina: *Política y sociedad en la Rioja durante el primer franquismo...*, op. cit., p. 275. També en el cas de Cantàbria, la Diputació provincial va estar en mans de l'elit tradicional en la primera etapa (1937-1942), SANZ HOYA, Julián: *El primer franquismo en Cantabria. Falange, instituciones y personal político*, tesi doctoral citada, 2003, p. 180.

Quadre 10.22. Experiència del personal polític franquista lleidatà (1938-1951)				
	Diputació provincial (1938-1948)		Ajuntament de Lleida (1938-1951)	
	Nombre	Percentatge (%)	Nombre	Percentatge (%)
Dictadura Primo de Rivera	5	16,66	2	3,64
Governos 1930-1931				
Segona República	5	16,66	6	10,91
Diversos períodes			1	1,82
Total	10	33,33	9	16,36
Sense participació	20	66,66	46	83,64
Total	30	100,00	55	100,00

Elaboració pròpia.

Font: AGA, Min Gob-DGAL, c. 2543, 2907 i AHL, FGC, Expedients personals. AGA, SGM-DNP, c. 208; AGA, Min Gob-DGAL, c. 2907; AHL, FGC, AL, c. 191.

Però ni el passat polític ni la seva experiència no foren criteris per nomenar el personal polític de les institucions franquistes. Teòricament, havia de ser tot just el contrari. La voluntat del nou règim era triar individus apolítics i eficients per ocupar els càrrecs de responsabilitats. Per la Falange, calia que fossin membres del partit i que sentissin la revolució nacionalsindicalista. Era necessari col·locar homes del partit per portar-la a terme, des de la base local i provincial. En tot cas, es necessitava homes fidels al nou règim. Les etiquetes polítiques devien importar menys del que es pugui pensar, sempre i quan s'hagués militat en partits de dreta i la poca experiència política hagués estat en governs de dreta. Prendre part activa o passiva al costat dels insurgents, haver patit la persecució revolucionària en les seves diverses formes, i sobretot estar afiliats a FET y de las JONS havia de ser suficients garanties d'adhesió al règim. Dins el Partit Únic, teòricament i a la pràctica s'esborraven les diferències polítiques preexistents.

Certament, no era indispensable gaudir del carnet del partit per accedir als càrrecs de poder municipal o provincials, però atesa la situació privilegiada com a informant i com a cantera del personal política de FET y de las JONS sí que era un mèrit important. Ho podem observar en el quadre 6.23 referit a l'afiliació al Partit Únic de regidors i diputats. Dels que disposem de la informació, més de la meitat dels regidors de l'ajuntament de Lleida del primer franquisme estaven afiliats a FET y de las JONS; en el cas de la

Diputació aquest percentatge sobrepassava les tres quartes parts. Ens falten les dades referides a un bon nombre d'individus, és cert, especialment de les primeres comissions gestores, els informes sociopolítics dels quals o bé eren molt senzills i fragmentaris, o bé no s'han conservat. Tanmateix, pensem que molts dels que no disposem dades referents en aquest sentit, no devien ser afiliats a FET y de las JONS, perquè normalment es feia constar en cas de ser-ne, i perquè s'han constatat queixes per part dels falangistes que la majoria dels components de les primeres comissions gestores no eren afiliats al Partit. En temps del Governador Civil Juan A. Cremades acostumava a passar per alt les propostes de nomenament que rebia de part de la prefectura provincial de FET y de las JONS, com s'ha vist motiu de fortes disputes entre unes i altres autoritats.

Quadre 10.23. Afiliació a FET y de las JONS de regidors municipals i diputats provincials (1938-1951)

	Ajuntament Lleida (1938-1951)		Diputació provincial (1938-1948)	
	Nombre	Percentatge (%)	Nombre	Percentatge (%)
Militant	29	52'7	21	70
Adherit	2	3'6	2	6'6
No afiliat	6	10'9	2	6'6
NS	18	32'7	5	16'6
Total	55	100	30	100

Elaboració pròpia

Font: AGA, Min Gob-DGAL, c. 2543, 2907 i AHL, FGC, Expedients personals. AGA, SGM-DNP, c. 208; AGA, Min Gob-DGAL, c. 2543, 2907; AHL, FGC, AL, c. 191.

Val a dir que la presència de persones afiliades al Partit Únic, tan a l'Ajuntament de Lleida com a la Diputació provincial, experimenta un canvi radical amb la unificació dels càrrecs de cap provincial de FET y de las JONS i governador civil. A la província de Lleida es va produir el mes d'abril de 1943, amb l'arribada de José M. Pardo Suárez. La política de renovació de gestores i de nomenaments va canviar. S'aconsegueix una total unitat de criteris i les propostes de la prefectura provincial de FET y de las JONS són les que s'imposen. Això permet que s'incorporin nombrosos falangistes a les institucions estudiades. Ja s'ha vist que, a partir de 1943, la pràctica totalitat de persones que accedeixen a l'ajuntament de la capital i la Diputació pertanyen a la Falange, fonamentalment en qualitat de militants. Hi ha qui considera que aquesta «falangistització» de les institucions municipals i provincials pretenia compensar el progressiu allunyament

dels llocs clau a nivell nacional que FET y de las JONS va patir en aquells moments.²¹² Aquesta és una tendència que, en el cas de les institucions estudiades, es consolida amb el temps i que ni els canvis de 1945 degut a les circumstàncies internacionals ni la introducció del sistema d'elecció per terços de 1948 és veu alterada. De tota manera, va ser una falangistització real que suposà la impregnació dels valors nacionalsindicalistes de les institucions municipals? O, senzillament, va ser una falangistització nominal, que indicava la possessió del carnet del Partit i poca cosa més? La informació falangista que s'ha utilitzat en els capítols precedents ens fa pensar que va ser més teòrica que no pas real, aquesta falangistització dels consistoris municipals.

Succeí el mateix a la resta de la província? Presenten dinàmiques diferents els àmbits urbans respecte els àmbits rurals? En els pobles de la província, la unificació dels càrrecs d'alcalde i cap local del partit anà acompanyada d'una «falangistització» de les institucions municipals? Caldria realitzar una anàlisi general de la província, poble a poble, per poder donar resposta a aquestes qüestions. Nosaltres no l'hem realitzat, i, per tant, no disposem de dades per atrevir-nos a treure conclusions. Tanmateix, les dades disponibles sobre l'afiliació a FET y de las JONS de regidors i alcaldes de les primeres corporacions orgàniques a la província, l'any 1948, mostren una diversitat de realitats interessant. Ho podem veure al quadre 10.24. El que succeix a l'ajuntament de Lleida contrasta amb el que es dibuixa en el conjunt de la província. Si bé el grau d'identificació i adhesió al règim és altíssim (superior al 90%) tant en alcaldes com regidors en tots els àmbits diferenciats, el nivell d'afiliació a FET y de las JONS és ben diferent. El 1948, al voltant del 60% dels regidors de la província, incloses les capitals de partit judicial, no estaven afiliats al Movimiento. Pel que fa als alcaldes, mentre que a la capital i les localitats caps de partits judicials gairebé tots estaven afiliats, a la resta de la província tan sols la meitat disposaven de carnet de FET y de las JONS.

Quadre 10.24. Afiliació de regidors i alcaldes a FET y de las JONS. Lleida, 1948.

Regidors	Adictos (%)	Tibios (%)	Dudosos (%)	No afiliats a FET y de las JONS (%)	Militants (%)	Adherits (%)
----------	-------------	------------	-------------	-------------------------------------	---------------	--------------

²¹² CENARRO LAGUNAS, Ángela: *Cruzados y camisas azules...*, op. cit., 1997, p. 105.

Lleida	100	-	-	13,33	86,66	-
Capitals de partit judicial ²¹³	98,48	1,51	-	57,58	33,33	9,09
Província	91,63	6,74	1,64	63,77	12,82	23,41
Alcaldes	Adictos (%)	Tibios (%)	Dudosos (%)	No afiliats a FET y de las JONS (%)	Militants (%)	Adherits (%)
Lleida	100	-	-	-	100	-
Capitals de partit judicial	100	-	-	12,5	62,5	25
Província	94,59	5,41	-	49,04	20,70	30,25

Elaboració pròpia.

Font: MARÍN CORBERA, Martí: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya...*, op. cit., 2000, pp. 227-228, i AGA, SGM-DNP, c. 208.

Entre les capitals de partit judicial hi ha algun cas curiós. A les Borges Blanques, l'Alcalde i set regidors eren conceptuals com a tradicionalistes abans de la guerra, tots ells amb el carnet de militants del Partit. També ho eren, de militants, els altres dos regidors, els més joves, que per edat (27 i 26 anys, respectivament) no podien haver tingut cap compromís polític de preguerra. El tradicionalisme borgenc, d'històric arrelament, sembla que en aquelles alçades s'havia integrat perfectament a FET y de las JONS i participava al complet del poder franquista de la localitat. A l'altre extrem hi trobem Tremp i Viella, on, excepte els Alcaldes, cap dels regidors de les corporacions estaven afiliats al Partit.²¹⁴

Martí Marín ha comparat les dades en les províncies de Girona, Lleida i Tarragona. Mentre que Lleida presenta uns altíssims percentatges de regidors i alcaldes adictes al règim, molt superior al Tarragona i, sobretot, a Girona (on, sorprenentment, hi ha molts *tibios*), el nivell d'afiliació a FET y de las JONS entre regidors i alcaldes és molt similar al cas gironí, ambdós allunyats de la realitat tarragonina, on tots els alcaldes estaven afiliats al Partit.²¹⁵ En contra del que afirma Martí Marín, entenem que els percentatges d'afiliació d'alcaldes i regidors a FET y de las JONS a la província de Lleida resulten més aviat baixos, si considerem que, segons el decret de creació d'abril de 1937, el Movimiento havia de formar i facilitar el personal capacitats per les institucions polítiques. Si partim del fet que FET y de las JONS havia de ser el veritable viver polític del règim, la realitat

²¹³ Hem considerat les vuit capitals de partit judicial: Balaguer (7.028 habs.), les Borges Blanques (4.861 habs.), Cervera (4.878 habs.), Solsona (3.447 habs.), la Seu d'Urgell (6.543 habs.), Sort (923 habs.), Tremp (4.015 habs.) i Viella (654 habs.).

²¹⁴ AGA, SGM-DNP, c. 208.

²¹⁵ MARÍN CORBERA, Martí: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya...*, op. cit., 2000, pp. 227-228.

sembla estar lluny de la formulació. Si comparem els percentatges lleidatans amb les províncies estudiades per Glicerio Sánchez Recio, els nostres resulten encara molt menors. En les dotze províncies analitzades pel professor alacantí només el 28,6% dels regidors i el 12,0% d'alcaldes no estaven afiliats a FET y de las JONS. En aquest cas sí que ens trobem amb una posició dominant del Partit Únic, on gairebé monopolitza els canals d'accés al poder municipal, ben diferent al cas lleidatà.²¹⁶

Per una banda, els alts percentatges d'adhesió al règim posen de manifest la capacitat de control gairebé absolut de les eleccions orgàniques per part de les institucions governatives, que impedièn l'accés a les corporacions municipals a persones no identificades amb el règim. Si més no en aquest primer moment; caldria veure com el control i l'homogeneïtat en l'adhesió va evolucionar amb el pas del temps i si hi va haver candidats alternatius o opositors que van ser capaços d'infiltrar-se en les institucions de poder franquistes. Però no era el Movimiento qui realment controlava el procés d'elecció, en mans de governadors civils i alcaldes. Regidors i alcaldes procedien àmpliament dels sectors identificats amb el règim, però no necessàriament afiliats a FET y de las JONS. Aquest fet posa en evidència que hi havia moltes persones identificades amb el règim que no creien necessari estar afiliat a FET y de las JONS per demostrar-ho. Per altra banda, els baixos nivells d'afiliació a FET y de las JONS dels regidors i Alcaldes que formaren les primeres corporacions municipals orgàniques palesen una escassa penetració social del partit, molt més acusada en els mitjans rurals que no pas en la capital. En els pobles i petites ciutats l'accés al poder no venia tant per l'afiliació o no al Partit sinó per altres variables que, amb el pas dels anys, van demostrar-se més estables, com era l'adhesió, la confiança, la fidelitat i la submissió al règim.

És necessari completar la radiografia del personal polític de la ciutat de Lleida atenent a la seva extracció socioprofessional, que ens ha d'aportar més dades sobre les bases socials que sostingueren el règim franquista, que s'identificaren i participaren activament en la construcció de la dictadura des de l'àmbit local. En el quadre 10.25 hi observem que el poder municipal a Lleida va recaure en mans de la classe benestant. Comerciants, arquitectes, enginyers i aparelladors, industrials, propietaris (urbans i rurals), metges, advocats, mestres i empleats de banca apareixen com les professions més freqüents

---

²¹⁶ SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1939...*, op. cit., 1996, pp. 60-61. Les dotze províncies analitzades són: Alacant, Ciudad Real, La Coruña, Girona, Granada, Huesca, Oviedo, Sevilla, Toledo, València, Valladolid i Biscaia.

dels regidors de l'Ajuntament; contrasta la pràctica exclusió dels sectors més baixos de l'escala laboral, això és els jornalers, obrers o dependents. En el cas de la Diputació hi destaca la presència del conjunt de dedicacions relacionades amb l'exercici de les lleis: advocats, notaris i procurador als tribunals representen més d'un terç del total de diputats. Hi són també exclosos, encara més descaradament, els baixos estrats professionals, les persones amb baixos nivells adquisitius que eren identificats majoritàriament amb els vençuts de la guerra.

Quadre 10.25. Professions dels gestors municipals i provincials (1938-1951).				
Professions	Ajuntament Lleida (1938-1951)		Diputació provincial (1938-1948)	
	Nombre	Percentatge (%)	Nombre	Percentatge (%)
Agricultor	2	3'6	1	3'3
Propietari ²¹⁷	5	9	1	3'3
Ferrovitari	1	1'8	-	-
Mecànic	1	1'8	-	-
Contractista d'obres	2	3'6	-	-
Industrial	5	9	2	6'6
Empresari	-	-	1	3'3
Empleat	1	1'8	-	-
Empleat banca	4	7'2	-	-
Comerciant	8	14'5	1	3'3
Pèrit mercantil	1	1'8	-	-
Funcionari	1	1'8	2	6'6
Arquitecte, enginyers i professions tècniques	7	12'7	3	10
Mestre	4	7'2	1	3'3
Farmacèutic	2	3'6	1	3'3
Metge	5	9	2	6'6
Odontòleg	-	-	3	10
Advocat	4	7'2	7	23'3

²¹⁷ Les diferències entre l'etiqueta propietari i agricultor són, de vegades, confuses. En els informes de l'època s'utilitzen ambdues denominacions d'una forma poc precisa. Bàsicament, fan referència al volum de terres i la forma d'explotar-les. Mentre l'agricultor cultiva directament les terres de la seva propietat, d'un volum reduït que n'assegura el sosteniment i reproducció familiar, el propietari pot tenir jornalers assalariats al seu compte per explotar les seves propietats rústiques, majors en volum que les anteriors. Endemés, l'etiqueta propietari es refereix als rendistes urbans que viuen de les llurs propietats immobles urbanes.

Notari	-	-	3	10
Procurador tribunals	-	-	1	3'3
Militar	1	1'8	-	-
NS	1	1'8	1	3'3
Total	55	100	30	100

Elaboració pròpia.

Font: AGA, Min Gob-DGAL, c. 2543, 2907 i AHL, FGC, Expedients personals. AGA, SGM-DNP, c. 208; AGA, Min Gob-DGAL, c. 2543, 2907; AHL, FGC, AL, c. 191.

Com pot veure's van ser representants de les classes mitges i mitja-alta lleidatana els que controlaren el funcionament de la institució municipal i provincial. Les elits professionals locals, la petita burgesia industrial o comerciant, funcionaris i empleats de banca controlaren els ressorts de poder franquista a la ciutat. Professions de prestigi que conferien estatus social als individus que accedien al poder. Individus que havien realitzat estudis, universitaris o tècnics, condició privilegiada reservada a les famílies més benestants de l'època. Cognoms com Sol, Aige, Agelet, Cava, Pons, Bordalba, etc., ben presents en les comissions gestores de la postguerra, confirmen que les famílies rellevants de la ciutat, conservadores i d'ordre, van veure de nou projectat el seu pes social i econòmic cap al poder polític.²¹⁸ Individus que, com hem vist, en molts casos estaven ben relacionats amb les principals institucions econòmiques i professionals de la ciutat: cambra d'indústria i de comerç, cambra de la propietat urbana, caixa d'estalvis, col·legis d'advocats, de metges, de farmacèutics, etc., institucions representants dels interessos econòmics i socials de les elits urbanes.²¹⁹ Sectors socials que, amb l'adveniment de la República, havien perdut el monopoli del poder polític, que havien vist les seves posicions de privilegi social i econòmic, així com l'univers cultural i de valors, més amenaçats pel reformisme republicà. La mateixa base sociològica dels partits dretans antirepublicans cada cop més feixistitzats dels anys trenta. Nous homes polítics, fills i representants dels poders locals tradicionals, que recuperaven el poder polític. Els mateixos individus que s'incorporaren a FET y de las JONS, que els trobem al capdavant de moltes delegacions provincials del partit, que l'utilitzaren com una plataforma més per projectar la seva

²¹⁸ Des del camp de la sociologia, Paquita Sanvicén s'ha referit a les elits oficials lleidatanes, les famílies rellevants i la seva continuïtat en el poder i la construcció de la pròpia unitat local enfront de la unitat nacional. SANVICÉN TORNÉ, Paquita: *La cultura a la ciutat de Lleida sota el franquisme: una anàlisi sociològica*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2002.

²¹⁹ Sobre l'adhesió de la burgesia industrial catalana a la dictadura franquista, vegi's MOLINERO, Carme / YSÀS, Pere: *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic, Eumo, 1991.

influència, per beneficiar-se del clientelisme institucional que oferia. Sectors socials que veieren no només restaurat el seu poder social i econòmic, sinó fins i tot augmentat. La dictadura franquista no s'implantà pas en el territori sense pactar amb els poders locals tradicionals.²²⁰ Aquesta va ser la funció social restauradora del règim franquista, el predomini en el cas lleidatà de la victòria social sobre la victòria política.

El novembre de 1940, l'excap provincial de FET y de las JONS de Lleida publicava un article a *La Mañana* en què deixava clara la postura del partit davant el retorn del que es considerava «la vella política», el caciquisme:

«La plaga del caciquismo se ha vestido según las circunstancias: ha sido liberal, conservador, somatenista, berenguerista, republicano, cedista, azañista, y al iniciarse el Movimiento, falangista o requeté, según soplara el viento en la comarca donde el cacique ejercía su dominio.

El caciquismo nació con el viejo estado liberal, y podremos decir los españoles que habrá llegado el tiempo nuevo cuando esta fauna haya desaparecido. Por eso los caciques combaten la Falange, porque supone lo nuevo, que es el fin de su oligarquía. [...] Pero la Falange espera su tiempo; no tiene prisa, a pesar de que el caciquismo quiere ahogarla con el ataque encubierto, y con la rémora, sin pensar que existe una minoría que la mantiene, y que está minoría es inasequible a todo desaliento. [...]

Eran y son los profesionales de la representación, que se han perpetuado a través de todas las situaciones políticas, y han navegado en todas las aguas, las más turbias como las menos. Pero en el Nuevo Estado no habrá clima propicio para el desarrollo de esa fauna semidelincuente, aunque muchos incrédulos no lo piensen así. [...]

Al caciquismo político, oponemos nuestra jerarquía, jerarquía de los mejores, los que mejor respondan a la voluntad del pueblo por la austeridad de su conducta. Y esto es la Falange, única forma perfecta de dirección, pues está y debe estar regida por la más dura y absoluta Jerarquía. [...]

La Falange es amor viril, pero si hace falta también es violencia, de la que hará uso si es preciso para obtener, dentro de una vida de dolores y alegrías, una justicia más humana y que alcance a todos.»²²¹

La retòrica anticaciquil de Francisco Mora no ens ha de portar a creure que en els primers anys s'assistí a la restauració automàtica dels vells cacics als seus espais de poder. Es tractava d'un recurs habitual en mans dels falangistes, d'acusar de vella política i caciquisme el repartiment del poder quan no se'ls tenia prou en compte. En temps del governador Juan A. Cremades, en no coincidir els seus criteris amb els de la Falange, va ser freqüent. Després, amb la unificació de càrrecs i l'accés als poders municipals d'afiliats falangistes, les queixes i crítiques van desaparèixer per complet.

²²⁰ NICOLÁS MARÍN, Mª Encarna: «Los poderes locales y la consolidación de la dictadura franquista», art. cit., 1999, p. 85.

²²¹ «Caciquismo, vieja dolencia», *La Mañana*, 9-11-1940. En aquells moments, Francisco Mora ja no era el cap provincial de FET y de las JONS.

Però, com s'ha vist en el present capítol, no només al voltant de FET y de las JONS es crearen noves xarxes de clientelisme polític, sinó que altres espais serviren a la petita i mitjana burgesia local lleidatana identificada plenament amb el franquisme per canalitzar els seus interessos individuals i col·lectius vers les instàncies polítiques que exercien i repartien el poder. L'existència d'aquestes múltiples formes de promoció política foren mal vistes des del Partit Únic, que s'esforçà en reclamar el seu monopoli però que no sempre aconseguí imposar-lo. La discrecionalitat en el repartiment de poder que s'exercia en direcció jeràrquica de dalt a baix, seguint els criteris de fidelitat i submissió, de confiança personal, va permetre que la política d'interessos i influència dels grups de pressió es dirigís a aconseguir favors dels individus que ostentaven els càrrecs polítics, en especial de la màxima autoritat a la província, que era el governador civil.²²² I que entitats com el Caliu Ilerdenc gaudissin d'una notable influència política durant bona part del franquisme; o que el Governador Carrera Cejudo reunís al seu voltant representants de la burgesia industrial i comercial de la ciutat, que, més enllà de l'adulació oficial, es mostraven interessats amb les prebendes econòmiques. La complexa xarxa de relacions personals va funcionar com mai en una Espanya de postguerra on la corrupció –econòmica i política– hi era generalitzada. Al voltant de determinats espais de sociabilitat o entitats econòmiques i professionals, a cavall entre el poder formal i el poder informal de la societat lleidatana, es teixiren les noves xarxes de solidaritat i patronatge, de clientelisme polític, que potser en reproduïen o recuperaven de velles però que, en tot cas, s'havien adaptat al nou sistema de funcionament polític del règim franquista. I és que en el marc local, com ben afirmava Martí Marín ja fa uns anys, la clau del joc polític i l'exercici del poder durant el règim franquista cal buscar-la més en l'àmbit de les «*clienteles*» que no pas en el de les «*famílies polítiques*».²²³

²²² MORENO FONSERET, Roque: «El régimen y la sociedad. Grupos de presión y concreción de intereses», *Ayer*, núm. 33, 1999, pp. 87-113.

²²³ MARÍN CORBERA, Martí: «La política dins del règim franquista: famílies o clienteles? Algunes aportacions des de la perspectiva microhistòrica», *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 43-46.

CONCLUSIÓ

En el treball hem analitzat la construcció de la dictadura franquista a Lleida, atenent al paper central atribuït al partit únic FET y de las JONS. Hem realitzat el treball combinant diverses perspectives complementàries: la perspectiva microhistòrica, la nacional i la internacional. S'ha circumscrit la realitat lleidatana en el marc de l'evolució política del règim franquista, des dels temps de la guerra civil fins els anys cinquanta. Igualment, el context internacional de l'Europa dels totalitarismes ens ha proporcionat elements comparatius per comprendre millor la naturalesa i la configuració política de la dictadura de Franco. Creiem que la validesa de la història local o regional rau, precisament, en aquesta capacitat d'interactuar en els diferents plans d'anàlisi. La realitat local, provincial, regional, no és una realitat aïllada sinó que forma part d'un continu que l'influeix, el modifica i el transforma. Això no implica necessàriament una determinació, és a dir, la realitat local no és un mirall de la realitat general. No sempre hi trobem una correlació directa d'allò que succeeix a nivell general, cada realitat local té una dinàmica pròpia que cal cercar de comprendre d'una forma interrelacionada. En general, l'estudi de microrealitats ens mostren una major heterogeneïtat que el que ens podria fer suposar un règim centralitzador i uniformitzador com el franquista.

Assagem una valoració conclusiva de les que pensem que constitueixen les principals aportacions del nostre treball, centrat en una realitat local, però realitzat en una perspectiva general.

A Lleida, el 1938, hi havia molt pocs *camisas viejas* de Falange. Dos anys abans, els pocs falangistes de la ciutat havien participat en l'aixecament armat contra la República. La recepció del feixisme falangista a la ciutat havia estat poca: un grupet de no més de 50 joves, la majoria d'ells estudiants fills de famílies dretanes, que estaven en contacte amb els grups universitaris de Saragossa, Barcelona o Madrid, des d'on importaren les idees a Lleida. Fora de la capital, tan sols destacava un grup a l'Espluga Calba i pocs individus que havien connectat amb aquells primers de la capital. En el conjunt de forces dretanes, la Falange hi era del tot marginal. A Lleida les principals forces polítiques conservadores eren la Comunió Tradicionalista, la Lliga Catalana i, de feia poc, Acció Social Popular-CEDA. Van ser una part de la petita i mitjana burgesia local (industrial, comercial, rendista, professions liberals) i els grans propietaris agrícoles i la petita i mitjana pagesia,

els grups tradicionalment dominants, els que amb la República van veure perillar les seves posicions de poder i van veure amenaçat el seu univers cultural i de valors, els que se situaren en posicions clarament oposades al reformisme republicà. El conservadorisme es mobilitzà a l'entorn de la defensa, bàsicament, de la propietat, el catolicisme i l'ordre social. En aquests sectors es troba el nucli dur dels futurs suports socials del franquisme, el que s'ha convingut en anomenar la coalició reaccionària. A excepció de la Lliga, tots ells, inclosa la minúscula Falange, ben relacionada amb l'entorn militar de la ciutat, van participar en el cop militar del 18 de juliol de 1936.

La sufocació i la frustració del cop d'estat van fer que la repressió revolucionària s'abatés sobre les files d'aquests partits. Com va passar en la major part dels territoris on va fracassar el cop militar, a Lleida els partits de dretes van patir, juntament amb el clergat, els excessos de violència política revolucionària. D'aquí que la coalició reaccionària fos escapçada política i socialment, i que a l'entrada de les tropes franquistes es trobessin delmades, amb els seus principals líders morts i amb molt poca capacitat per presentar-se com a grup. Els llaços de sang, i la coincidència d'interessos contrareformistes, compactaren unes bases socials ideològicament diverses però que compartien la inqüestionable victòria. Per damunt de les diferències ideològiques, va perviure un sentiment de pertinença als vencedors. La victòria de 1939, per ells, va ser font de legitimitat i la fractura amb els vençuts infranquejable.

Des dels primers moments de l'ocupació, els esforços dels falangistes es dirigiren a establir el Partit en els pobles i en desplegar les seves seccions, especialment les d'enquadrament masculí i femení, de les joventuts i dels treballadors. Per bé que, amb l'excepció del targarí Ramón Trepal, la direcció va estar en mans d'individus forans, hem vist com la majoria dels quadres dirigents, les persones que ocuparen les delegacions provincials dels serveis del Partit, eren originàries de Lleida i les seves comarques, amb un important arrelament en el teixit social del país. Noms destacats de les famílies lleidatanes amb més prestigi social apareixen en les llistes de dirigents falangistes. Amb tot, la implantació i desplegament de FET y de las JONS a Lleida, a partir de l'abril de 1938, va fer-se però sobre unes bases bastant febles.

Al Partit Únic, com s'ha dit, se li encarregaren unes àmplies funcions com a instrument totalitari. Els informes de la Falange lleidatana parlen d'una crònica manca de recursos i de finançament, així com de manca d'homes preparats, per fer funcionar una gran maquinària política, amb totes les seves delegacions i serveis. Els recursos eren tan

limitats en els primers moments (i encara després) que la prefectura provincial de Falange es va veure engolida per la seva pròpia magnitud, amb un lentitud de moviment exasperant. Calia posar en funcionament tots els serveis alhora, i aquesta tasca, en temps de misèria i destrucció, era gairebé una quimera.

Un factor negatiu va ser la inestabilitat dels càrrecs, els freqüents canvis al capdavant de la prefectura provincial de FET y de las JONS. En aquest sentit, en els cinc anys que van des de l'entrada de les tropes franquistes a Lleida, l'abril de 1938 i la unificació del càrrec amb el de Governador Civil, passaren per la direcció cinc persones: Javier Bañeres, Francisco Mora, Ramón Trepas, Ángel Abril i Cándido Sáez de las Moras. Aquesta inestabilitat era reflex, certament, de les grans dificultats per tirar endavant el projecte polític del Movimiento, però a la vegada el dificultava enormement. Val a dir, que a la inestabilitat s'hi afegia la interinitat amb què s'exercí la funció, o sigui, els llargs períodes de mesos en què la prefectura va estar en mans dels secretaris provincials, primer Luis Aige i després Víctor Hellín (ambdós lleidatans de soca-rel). La situació provocava una paralització de la prefectura i els serveis del Partit, així com un alentiment en la presa de decisions, del qual sovint es queixaven els mateixos falangistes.

Els carlins, que havien aportat el major gruix d'efectius a l'aixecament a la ciutat i a Catalunya, de seguit es veieren marginats del control del Partit. D'entrada, suposem que la plana major carlina lleidatana, identificats amb Fal Conde i don Javier, van oposar-se al decret d'Unificació. Els falangistes catalans a Burgos van aconseguir capgirar una situació numèrica inicial desfavorable i fer-se amb el control de la Territorial Catalana de FET y de las JONS ben aviat. De manera que quan les tropes franquistes van entrar a Lleida i s'inicià la implantació en el territori català de les prefectures provincials de Falange es va fer palès l'arraconament dels tradicionalistes, als quals se'ls reservà una petita quota de poder. Com va succeir també en altres províncies espanyoles, la integració dels carlins al Partit Únic va comportar seriosos problemes interns. Els tradicionalistes lleidatans reclamaren el poder que se'ls havia negat, maldaren per mantenir l'autonomia tot i la Unificació i intentaren reconstruir espais de socialització propis, dins (Frentes y Hospitales fins el maig de 1939) i fora del Partit (el Círculo España, estiu 1939). Aviat, però, es demostrà que això, a la *Nueva España*, era impossible. Des d'aquell moment, els carlins van girar l'esquena a FET y de las JONS, s'automarginaren i, quan pogueren, s'oposaren a l'hegemonia falangista. L'acte de protesta en la desfilada d'un grup d'excombatents carlins davant del general Franco el gener de 1942, i les conseqüències que comportà, van ser la punta d'iceberg de la

posició crítica del carlisme lleidatà, que va perdurar al llarg dels anys quaranta tal i com s'ha mostrat en el treball. Val a dir, tanmateix, que aquesta oposició carlina, *blanca*, en molts casos silenciosa, que sovint consistia en obviar o menystenir els actes del Partit i, en canvi, acudir en massa a les pròpies concentracions, va ser en termes antifalangistes, no pas antifranquistes, i el seu major efecte va ser el de minar la pretesa imatge d'unitat del Movimiento, cosa que, en una població lleidatana històricament més identificada amb el Déu, Pàtria i Rei carlí, devia suposar una minva de suports i adhesions.

Els carlins no van ser els únics que portaven a terme una tasca antifalangista. Els informes de FET y de las JONS no es cansaven de repetir el poc suport que rebien de les autoritats locals i provincials. La dualitat d'autoritats al capdavant de la província i en els municipis era mostra de l'estructura dual del règim i va provocar no pocs conflictes i tensions entre l'autoritat governativa i la del Partit. Des del primer moment, les jerarquies falangistes acusaren el Governador Civil Juan A. Cremades d'obstaculitzar la tasca i els esforços de la Falange per encarrilar les delegacions i els serveis. L'antifalangisme de Cremades era notori en la Lleida de l'època. Els enfrontaments entre el Governador Cremades i el cap provincial Cándido Sáez de las Moras van ser sonats. En el treball n'hem pogut reconstruir algun a través dels testimonis falangistes. A nivell local, es reproduïen les acusacions contra els alcaldes o els capellans, que actuaven contra el Partit. En general, aquestes acusacions i denúncies s'inserien en conflictes per ocupar parcel·les de poder, de lectura estrictament local. Endemés, els falangistes tendien a exagerar, creguts que el poder a dreta llei els pertocava. Els informes falangistes donaven certa sensació de mania persecutòria, però la realitat és que d'aquests enfrontaments amb les autoritats governatives, era el Partit el que, per la seva posició subordinada a l'Estat, n'acostumava a sortir més malparat.

El franquisme, caracteritzat per un fort centralisme, la unificació i la jerarquització del poder, va enfortir la figura dels Governadors Civils, conferint-los amplis poders. D'aquesta manera, es convertiren en una figura fonamental en la instauració de la dictadura franquista, ja que al voltant seu girava tot l'entramat polític, administratiu i econòmic de la província. Al costat de les importants tasques de control de l'ordre públic o els abastiments, una de les competències més destacades dels Governadors Civils era el control polític de les províncies. Des del primer moment disposaren dels ressorts de nomenament i cessament del personal polític d'ajuntaments i diputacions, institucions bàsiques en la canalització dels suports socials al règim. Els nomenaments de les

comissions gestores acostumava a ser un motiu d'enfrontament entre la prefectura provincial de Falange i el Governador Civil, al qual s'acusava de no tenir en compte les propostes que li enviaven des del Partit. La Falange no participava de les decisions governamentals. Als pobles, els caps locals estaven sotmesos a l'autoritat dels alcaldes.

La unificació dels dos càrrecs provincials en la mateixa persona –que a Lleida tingué lloc el 1943 amb José M. Pardo– es presentà pels falangistes com la solució als conflictes, necessària per reforçar la posició del Partit. Igualment, es procedí a la unificació dels dos càrrecs en l'àmbit municipal, on els Alcaldes passaven a ser també els caps locals de FET y de las JONS. Des d'aquest moment, s'observa la tendència a nomenar per als càrrecs polítics, municipals o provincials, a persones afiliades al Partit. Tot semblava haver canviat, s'havien acabat els conflictes amb els Governadors i els falangistes ocupaven els llocs de poder real, fent bona aquell lema de *«todo el poder para la Falange»*. Succeïa, però, que els Governadors eren nomenats pel Ministerio de la Gobernación i no pas per la Secretaría General del Movimiento i era a aquell a qui devien submissió i acatament d'ordres. S'havia fos l'aparell de FET y de las JONS en l'aparell de l'Estat, i aquest, i no aquell, en sortia reforçat. Als pobles, la unificació es va dur a terme d'una manera més desigual, encara que a finals dels anys quaranta s'havia generalitzat en tota la província. Suposava, en paral·lel a la provincial, la submissió definitiva del Partit a l'Alcalde, que, encara que fos afiliat a Falange, també depenia orgànicament del Governador i, en última instància del Ministerio de la Gobernación. Temps a venir, alguns falangistes van veure en la unificació de càrrecs una de les raons del fracàs de Falange, que va perdre tota radicalitat i es van burocratitzar les seves files. La retòrica falangista va perdurar, certament, però es quedà en això, paraules i més paraules, en molts casos buides de contingut real. Va ser en el conjunt de ritus de la litúrgia política del règim (i sempre al costat de l'essència nacionalcatòlica, amb la qual es mesclà) que, segurament, l'estil i la retòrica falangista més va perdurar.

A la llum de les informacions que hem recollit al llarg del treball, les Falanges locals deixaven bastant que desitjar. La imatge que oferien les prefectures locals en una enquesta de finals de 1941 (en un moment en què se suposa que la Falange estava al màxim de la seva hegemonia) era de deixadesa, de bona voluntat per part dels caps locals però molts pocs recursos materials i humans a disposició. Les prefectures locals no disposaven ni de la infraestructura bàsica per assegurar el funcionament diari. De vegades, per la penúria econòmica general i la impossibilitat de pagar el lloguer d'un hostatge, s'allotjaven en el

mateix domicili del cap local, o a tot estirar en un local cedit per la mateixa ajuntament. Si en disposaven, de local, es passava els dies tancat, sense gairebé activitat i, en alguns casos, sense els signes externs bàsics. Molts afiliats no pagaven les quotes i les prefectures locals no podien contribuir al sosteniment econòmic de la prefectura provincial, com estipulaven els estatuts del Partit. En altres casos, els seus afiliats ni es reunien, ni tampoc contestaven els oficis de la prefectura. El funcionament de moltes prefectures locals era pràcticament autònom respecte a la provincial, i existia un descontrol absolut en l'àmbit administratiu. Les Falanges dels pobles tenien poca activitat i a la llarga, per inacció, van anar desapareixent de la vida local i la seva presència a l'espai públic es va reduir, malgrat que de forma nominal no van desaparèixer fins el 1977. Van ser engolides per l'Alcaldia i les seves funcions, poc a poc, anul·lades. Només en els pobles més grans, capitals de partit judicial, o bé en aquells pobles on romania un nucli actiu d'afiliats (una centúria del Frente de Juventudes, una centúria de la Guardia de Franco) van mantenir un mínim d'activitat avançats els anys 50.

El nivell d'afiliació a la Falange lleidatana va ser bastant menor del que un partit amb pretensions totalitàries es proposava. Les dades que hem aconseguit ens parlen, a mitjan 1939, d'uns 7.000 afiliats en tota la província comptant militants i adherits masculins i la Sección Femenina. No superava el 2,5% de la població total. La ciutat de Lleida disposava en aquella mateixa data uns 750 afiliats, que no arribaven al 2% del total de la població. Aquestes dades contrastaven amb dues províncies ben properes, Tarragona i Saragossa, amb uns nivells d'afiliació molt més alts en aquells moments. La capacitat de creixement de FET y de las JONS durant la dècada dels quaranta, malgrat la posició política privilegiada que va gaudir, es va mostrar limitada. L'any 1950, les dades ens mostren una afiliació de 9.476 afiliats en el conjunt de la província, que representaven poc menys del 3% de la població. Una cosa són les dades numèriques i altra, de ben divers, era el grau de compromís d'aquesta afiliació al Partit. Dels afiliats el 1950, uns 7.035 afiliats ho eren en condició d'adherits, o sigui des d'una segona línia, i molts d'ells tan sols constaven en les fitxes i no pagaven ni les quotes ni participaven en moltes de les activitats del Partit. Des de ben aviat, les jerarquies es dolien de la manca de compromís dels seus afiliats, que només veien deures i sacrificis en el Partit, i havien d'esforçar-se en animar, comminar o obligar l'assistència, de vegades amb amenaces, als actes de l'organització.

Finalitzada la guerra, moltes persones sol·licitaren el carnet de Falange perquè era el millor certificat d'adhesió a la *Nueva España* de Franco. Això va fer que la militància al

Partit Únic fos realment heterogènia, amb individus procedents de totes les opcions dretanes, que hi veien, com no es cansaven de repetir els informes, més possibilitats que no pas compromisos. Al costat dels falangistes convençuts, i dels molts oportunistes, hi apareixien individus genèricament de dretes, antics regionalistes, monàrquics, catòlics i alguns tradicionalistes. Com hem comprovat, molts d'aquests ocuparen posicions de responsabilitat en les files de FET y de las JONS. Fins i tot, alguns elements esquerrans s'afanyaren a demanar l'entrada al Partit per tal de netejar un expedient polític inadequat. La heterogeneïtat de la militància portà tensions internes, especialment entre aquells sectors radicals que entenien la militància com un servei a la revolució nacionalsindicalista i, per tant, patrimoni de la puresa ideològica, i aquells altres que concebien el Partit Únic com un mer acte d'adhesió a la nova situació. Tot plegat portà al tancament de les portes de Falange a finals de 1941 i a la necessitat d'una persistent tasca de depuració de les files, per detectar i expulsar tots aquells elements que, immerescudament, disposaven del carnet. Existia la idea que la gent sol·licitava l'ingrés amb la finalitat d'aconseguir algun benefici personal. El proselitisme de captació de les masses de seguit es va acabar i les portes d'accés es van reduir als canals que oferien les pròpies organitzacions de joventut. Però la seva aportació va ser molt reduïda. El degoteig de noves afiliacions a partir de 1941 es va limitar extraordinàriament i, fins i tot, en algun mes s'observaren més baixes que altes.

En general, la Falange despertà poques simpaties en el conjunt de la població lleidatana. Almenys, això és el que es desprèn de bona part dels informes interns confidencials del partit i d'algunes entrevistes realitzades. Els falangistes es queixaven que la població veia el Partit com una cosa exòtica, que no entenien els valors falangistes per molt que les jerarquies locals o provincials s'esforcessin en actes de propaganda i proselitisme o a través d'una premsa controlada. La impopularitat del Partit Únic era creixent, a molts dels seus homes se'ls veia com uns aprofitats, arribistes, pinxos, caragirats que ocupaven càrrecs en benefici propi. Als pobles tothom es coneixia i els rumors corrien de pressa. La Falange era un blanc molt més fàcil que no pas les autoritats governatives o la Guàrdia Civil. La gent parlava i a la Falange se li carregaven molts dels problemes de la postguerra (estraperlo, falta d'abastiments) i els errors polítics del règim. El partit n'era conscient però ben poca cosa podia fer-hi. Per bona part de la població, i no només entre els vençuts sinó també entre determinats sectors dels vencedors, la imatge de la Falange estava minada. L'actitud prepotent d'algun dels dirigents falangistes locals o els excessos en les funcions parapolicials no ajudaven pas a millorar aquesta imatge.

La Falange participà des dels primers moments en les variades formes de repressió i violència política que el règim de Franco implantà per castigar els derrotats. Alguns dels seus homes atonyinaren veïns destacats, presentaren denúncies i assenyalaren a més d'un sospitós amb el dit, es presentaven amb la Guardia Civil a les cases a practicar les detencions, interrogaren individus en dependències oficials i particulars, amenaçaren, extorquiren, cobraren suborns. La major part d'aquestes actuacions, al marge de la legalitat, no van deixar petja documental, però la memòria n'ha conservat un trist record. Al Partit, certament, li foren conferides unes determinades funcions parapolicials i l'Estat l'utilitzà com a complement de les pròpies forces d'ordre públic. L'activitat frenètica de la delegació provincial i les comarcals de Información e Investigación es traduí en milers d'informes personals i milers d'individus fitxats. Igualment, els seus agents s'encarregaren de captar l'opinió pública de la població, interceptar rumors, crítiques i comentaris al voltant de la marxa general del país, de la guerra mundial. Els informes confidencials demostren que posaren un zel extraordinari en aquestes funcions. A la fi de la Segona Guerra Mundial i els canvis polítics operats, van anar en declivi i molts dels seus agents s'integraren en les forces policials.

A FET y de las JONS se li encarregaren funcions de control, enquadrament i socialització de la població. Especialment important va ser la socialització de la joventut espanyola, a través primer de les Organizaciones Juveniles i, des de finals de 1940, del Frente de Juventudes. Segons la retòrica del moment, la formació dels infants i els joves en un sentit falangista era la garantia per la consecució de la revolució nacionalsindicalista. Calia adoctrinar-los en els valors de la Falange per fer-ne uns futurs quadres dirigents del Partit, de l'Estat. En aquest sentit, FET y de las JONS va intentar dur a terme un projecte totalitari seguint el model dels règims feixismes europeus. Va topa però, des del primer moment, amb les reticències i l'oposició de l'Església espanyola, a la qual l'Estat li va concedir el control de l'educació i li va permetre mantenir l'Acció Catòlica, en clara competència amb les organitzacions juvenils de Falange. El Frente de Juventudes, creat el desembre de 1940, instituïa l'enquadrament obligatori de tots els joves espanyols de 7 a 21 anys, posant fi a l'afiliació voluntària que havia tingut les Organizaciones Juveniles fins aleshores. El procés de formació i consolidació del Frente de Juventudes a Lleida va ser lent, ple de dificultats de tota mena, especialment de recursos materials i d'inestabilitats i canvis en la direcció provincial. Curiosament, va ser a partir de 1945, quan es produí el replegament definitiu de la Falange a nivell estatal, que el Frente de Juventudes lleidatà va

aconseguir consolidar l'estructura organitzativa i esdevenir una de les seccions més actives del Partit. Les dades mostren que el FJ enquadrava 8.752 joves a la província de Lleida el 1947, dels quals destacaven per sobre de la resta els dels centres d'ensenyament primari. Les Falanges Juveniles de Franco, que eren d'afiliació voluntària, sobrepassaven els 1.500 joves, si bé s'observava una clara tendència a apartar-se'n a mesura que es feien grans. Les propostes del FJ (sobretot els campaments) resultaven atractives per uns sectors socials que no disposaven d'alternatives, mentre que d'altres, amb més possibilitats, preferien els ambients menys ideologitzats i menys igualitaris de l'Església.

Per la seva part, la Sección Femenina va rebre l'encàrrec d'enquadrar i socialitzar les dones espanyoles en una direcció falangista, a la vegada que va servir per estendre la política de gènere del *Nuevo Estado* franquista, que es basava en el model conservador i catòlic de dona subordinada a l'home. En el cas de Lleida, en què comptàvem amb l'estudi d'Antonieta Jarne sobre l'actuació de la SF durant el primer franquisme, hem intentat ressaltar-ne el contingut d'instrument al servei de l'Estat, tot integrant-lo en el quadre general de la FET y de las JONS lleidatana. A la divulgació ideològica dels valors falangistes i tradicionals, l'activitat de la SF va dirigir-se cap als terrenys de la formació i l'assistència social. Així, la SF disposava d'escoles pròpies de formació, impartia l'assignatura d'*hogar* per les noies a les escoles, promocionava la pràctica esportiva, les activitats culturals, els *coros y danzas*, a la vegada que realitzava tasques benèfiques i sanitàries entre els sectors més desfavorits. En moltes d'aquestes activitats va topiar amb la competència de les organitzacions de l'Església, especialment amb les rames femenines d'Acció Catòlica, que disposava d'una molt major tradició i instruments d'atracció de la dona. La integració de les margarides carlines a la SF, com en el cas masculí, no va ser fàcil i va generar més d'un conflicte entre les lleidatanes. A través del compliment del Servicio Social de la Mujer, o de forma voluntària, moltes dones lleidatanes van col·laborar en les tasques d'Auxilio Social, l'organització assistencial de FET y de las JONS, que partint d'un discurs revolucionari de justícia social acabà convertint-se en un instrument més de caritat i optant per fórmules tradicionals de beneficència.

Finalment, els treballadors també van ser enquadrats en els Sindicatos Verticales. Va ser en el terreny dels Sindicatos on el monopoli falangista es va fer incontestable. Però, segurament, va ser amb els Sindicatos on es féu més palpable l'abisme entre la retòrica revolucionària i la realitat de l'Espanya franquista. La Falange radical (la de Salvador Merino) pretenia col·locar els Sindicatos en el centre de la societat i l'economia del país,

però aviat, en paral·lel a les derrotes dels falangistes de 1941-1942, aquests es convertiren en la major maquinària burocràtica del Partit, on hi van col·locar i hi van fer carrera molts falangistes. La unitat d'obrers, empleats, quadres tècnics i empresaris per sindicats verticals de rames de producció representaven la unitat nacional de producció i la lluita de classes hi era negada. El nomenament de Fermín Sanz Orrio en substitució del defenestrat Salvador Merino va significar el canvi de rumb dels Sindicatos. Desaparegué el projecte propi, s'intensificà la dependència de l'Estat, que, amb l'afiliació obligatòria, el considerava més un instrument d'enquadrament dels *productores* que cap altra cosa. A finals dels anys quaranta, l'OSE lleidatana enquadrava 71.714 treballadors que, si bé eren poc més de la meitat dels treballadors de la província, representaven una ampla capacitat de mobilització, especialment en dates assenyalades i segons els interessos del règim. Se'n va reforçar el caràcter assistencial a través de les Obras Sindicales, amb les quals van pretendre dur a terme les polítiques socials del règim. Hem estudiat les seves principals consecucions a les comarques de Lleida i, probablement, van ser aquestes Obras Sindicales, d'entre totes les del règim, les que aconseguiren una major acceptació de la població, necessitada en tots els sentits. Exemples n'eren els *Hogares del productor*, la promoció de la pràctica esportiva per les classes populars o bé la possibilitat de realitzar viatges a baix cost. L'acció de les Obras Sindicales només mitigava molt parcialment les necessitats del moment, però convenientment utilitzats els recursos propagandístics foren posades al servei de la captació de les masses i donaren al règim bons rèdits d'imatge populista i paternal.

Al camp, les Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos van ser la concreció del verticalisme franquista i la integració de propietaris, parcers, jornalers i arrendataris vingué a situar-se sobre una realitat, la del sindicalisme agrari, que en els anys anteriors a la guerra, tingué un enorme vitalisme a les comarques lleidatanes. Hem vist com es van anar creant les unitats sindicals menors als pobles, i en un procés de convergència en sentit ascendent les comarcals i les provincials, fins que la provincial s'integrà el 1947 a la Cámara Oficial Sindical Agraria. Les funcions de les *hermandades* eren socials, econòmiques i assistencials i, en els pobles, d'economia bàsicament agrària, ocupava un lloc de poder central. Tot i les proclames a favor de la justícia al camp i la conciliació d'interessos contraposat del discurs agrarista del nou règim, les HSLG es van convertir en una institució més en mans dels propietaris rics i les oligarquies agràries locals, que en controlaven les juntes directives. Les HSLG van mostrar el caràcter

contrareformista en el camp que va suposar el règim franquista, que va desfer tota l'obra reformista agrària que havia endegat el govern republicà.

L'anàlisi del personal polític de l'Ajuntament de Lleida i de la Diputació provincial durant els anys quaranta ens ha permès conèixer millor quines van ser les bases socials i polítiques sobre les quals s'edificà el règim franquista a Lleida. L'anàlisi de la seva edat, els antecedents i l'experiència política o els perfils socioprofessional dels gestors municipals i provincials, ens ha permès trobar-hi homes, majoritàriament d'entre 30 i 50 anys, qualificats genèricament de dretes, que, si havien pertanyut a algun partit abans del 1936, havien militat a les formacions de la Lliga Catalana, la Comunió Tradicionalista o la CEDA. Hi havia pocs falangistes degut als efectes de la repressió republicana sobre la migrada militància d'abans de 1936. El nou personal polític, especialment el de l'Ajuntament de Lleida, tenia una escassa experiència en l'exercici de poder polític; només en el cas de la Diputació s'hi observa alguna línia de continuïtat, especialment remarcable, amb la Dictadura de Primo de Rivera. El perfil socioprofessional ens els presenta com a representants de les classes mitges i altes de la societat lleidatana, les elits professionals, la petita i mitjana burgesia industrial i comerciant, funcionaris i empleats de banca, etc., individus ben relacionats amb les institucions econòmiques i professionals de la ciutat i cognoms rellevants en el teixit social lleidatà. Els nous homes al poder, eren fills i representants dels poders locals tradicionals. Era un reflex de la coalició reaccionària que s'havia oposat de bell antuvi al reformisme republicà, que havia perdut el seu monopoli tradicional del poder i havia vist perillar les seves posicions de domini social i econòmic.

La restauració en el poder de les elits socials i polítiques, majoritàriament a través d'homes nous, que va significar la instauració del règim franquista, no vol dir un retorn sense més a la situació d'abans de 1931 ni un retorn al caciquisme, ja que el nou sistema administratiu franquista canvià radicalment la naturalesa de les institucions ja existents. En el nou model, d'inspiració feixista, hi era eliminada tota traça de representativitat, substituïda pel nomenament jeràrquic que es basava en una relació de confiança-dependència i en una absoluta fidelitat vers el càrrec superior. En aquest sistema de distribució del poder, el Governador Civil hi ocupava el lloc central. Ell era qui nomenava els regidors, alcaldes i diputats, i el Ministerio signava el nomenament. Com s'ha vist, en aquest sistema administratiu, el carnet de militant o adherit a FET y de las JONS no va ser condició imprescindible per accedir a càrrecs de poder municipal i provincial. En tot cas, era un mèrit, un certificat d'adhesió al règim que, amb la fidelitat a la superioritat, era allò

veritablement important. Aquest sistema arbitrari de repartiment del poder va regenerar i produir velles i noves xarxes de clientelisme, que tenien com a objectius aconseguir favors, bàsicament polítics i econòmics, del Governador Civil de torn. El Partit Únic també en va ser una, d'estructura clientelar, però com hem demostrat a la Lleida franquista no va ser ni la única ni potser, a desgrat seu, la més important.

L'estudi del cas lleidatà ens aporta elements per entendre millor el règim franquista i el lloc que hi ocupà FET y de las JONS.

La dictadura de Franco sorgeix de la Guerra Civil espanyola de 1936-1939. El procés històric que condueix a l'aixecament militar que fa fracassar l'experiència democràtica de la Segona República, no pot sostreure's del context de crisi de l'estat liberal que pateix l'Europa sencera. La guerra i la imposició de la dictadura franquista representen una resposta violenta a la profunda crisi de l'estat liberal espanyol. Va ser durant els anys de la guerra quan el règim naixent prengué forma institucional, que, afavorida per l'ajuda militar i econòmica d'Itàlia i Alemanya i la coincidència d'interessos amb ells, va tenir una clara orientació feixista. El partit únic FET y de las JONS i el Fuero del Trabajo (1938) en van ser fites destacades.

La creació de FET y de las JONS l'abril de 1937 va suposar la integració en el Partit Únic dels diversos components polítics dretans de la coalició, falangistes, tradicionalistes, catòlics i monàrquics-alfonsins. Va ser la Falange la que va aportar l'estructura, el vocabulari, la propaganda, la retòrica, l'estètica, el discurs al nou partit creat, en reconeixement de la seva capacitat de mobilització de masses que havia mostrat, des de l'inici de la guerra. FET y de las JONS venia definit com un instrument totalitari al servei de l'Estat, amb unes atribucions molt àmplies pel que fa a la delimitació de l'orientació ideològica del règim, l'enquadrament, control i socialització de la població espanyola a través d'uns organismes capil·lars, així com la formació d'un personal polític polític capacitat per ocupar les institucions de poder. Des d'aquest moment s'inicià un procés de feixistització de totes les esferes de l'Estat franquista en clau totalitària, amb un protagonisme principal de Ramón Serrano Suñer, que féu que en els primers anys quaranta es produís una identificació gairebé absoluta entre Falange i franquisme. Era un clar reflex de la situació internacional de victòries de l'Eix.

El Partit Únic era la novetat més palpable d'un sistema polític dictatorial que es presentava com un *Nuevo Estado*. Es trobava, però, subordinat al control de Franco, que l'abril de 1937, a través del decret de creació, s'havia autonomenat *jefe nacional*. El càrrec s'afegia als de Generalíssim i de cap d'Estat, tots els poders es concentraven en les seves mans. El general Franco va utilitzar la Falange, aquesta li va ser útil en una conjuntura internacional favorable als feixismes. El projecte autònom de la Falange, de clara voluntat totalitària, va durar poc. La submissió del Partit Únic al general Franco, i la concentració de tots els poders en un sistema summament jerarquitzat, li va permetre desprendre's de la Falange més totalitària quan li va ser necessari, quan les circumstàncies internacionals de la Segona Guerra Mundial començaren a canviar en benefici dels aliats i aconsellaven procedir a la desfeixistització, el maquillatge del règim. El Movimiento Nacional no serà llicenciat, ni el 1943 ni el 1945, com tampoc serà eliminat l'element feixista de Falange, que perduraran fins a la seva desaparició el 1977. Però els falangistes radicals anaren sent desplaçats dels llocs clau del Movimiento, arraconats i substituïts pels anomenats francofalangistes, en un joc d'equilibris polítics complexos que Franco sempre va saber manejar. El francofalangisme entengué ben aviat que el futur de la Falange passava per la fidelitat prioritària i inqüestionada al general i que anava lligat al mateix esdevenir del règim, així com en renunciar al projecte feixista i totalitari i saber nedar i guardar la roba en les corrents cada vegada més burocratitzades del Movimiento Nacional.

Aquesta renúncia per sobreviure mostra la contradictòria situació del Partit Únic en la configuració institucional del *Nuevo Estado*. La creació de FET y de las JONS havia estat artificiosa l'abril de 1937, la Falange no havia conquerit el poder com ho havien fet els altres partits feixistes europeus. La Falange havia estat cooptada en un nou partit, de caràcter únic, que havia d'integrar les expressions polítiques de la coalició dretana que havia acabat amb la República. Per una banda, estava al centre de la vida política del país i se li atribuïen unes tasques molt àmplies; per l'altra, restava subordinada als designis del *jefe nacional*, que era el cap d'Estat, Franco, i a les necessitats de supervivència del règim. Per tant, la seva situació era molt més feble del que la retòrica i l'estil polític dels primers anys quaranta semblaven indicar. El seu poder molt més aparent que real, tal i com denunciaven moltes de les seves jerarquies provincials, que es veien subordinades a l'Estat, representat a les províncies pels governadors civils. I aquest fet sempre va ser un llast per la Falange i el seu projecte totalitari, que mentre els vents internacionals eren favorables va ser utilitzat pel règim però quan es van girar en contra van ser relegats. La Falange mai va

disposar de tot el poder polític. Dins el Movimiento Nacional hi havia diverses cartes per jugar i Franco, a partir de 1945, estratègicament va triar els catòlics i el nacionalcatolicisme. El Movimiento Nacional va continuar sent la marca pròpia del franquisme, el segell que certificava l'adhesió al règim, però cada vegada més desnaturalitzat.

FET y de las JONS no era l'únic pilar fonamental sobre el qual descansava l'arquitectura del règim. L'Exèrcit va ser des del primer dia la columna vertebral del règim. No només perquè Franco fos el cap màxim de l'exèrcit, sinó perquè va ser l'exèrcit el dipositari primer de la legitimitat guanyada al camp de batalla per les armes i perquè, al llarg dels quaranta anys de dictadura, membres del cos van ocupar multitud de càrrecs ministerials de primer ordre. L'altra institució va ser l'Església, que havia patit el martiri dels seus servidors durant la guerra (i abans) i s'afanyà en beneí l'aixecament militar com una croada contra la antiespanya atea i comunista. L'Església va ser la principal legitimadora del nou règim i de part seva vingué la transferència de sacralitat religiosa en la persona del general Franco. El mite del Caudillo tenia més de salvador i providencial, «*por la gracia de Dios*», que no pas de guia i conductor de masses, del poble. El nou ritual polític de la dictadura sempre va estar impregnat de la simbologia catòlica que es mesclà indistriablement amb el de procedència feixista. Església i Exèrcit, que sempre van mantenir-se al marge del Partit Únic i van conservar els seus canals d'intervenció en la vida política del país, van ser els principals opositors al projecte totalitari de la Falange. La capacitat del general Franco per arbitrar entre els interessos de tots els sectors polítics de la coalició reaccionària li va permetre anar sortint indemne de les múltiples crisis internes i externes que va patir al llarg dels quaranta anys de dictadura.

La dictadura de Franco va ser un règim autoritari, personal, antiliberal, antidemocràtic i antimarxista, de partit únic, contrareformista, militar, catòlic, que, com d'altres de l'Europa d'entreguerres, va sentir-se atret pels models feixistes del moment. Certament, el règim de Franco no va ser una reedició de la dictadura del general Primo de Rivera, sinó que tenia la intenció de crear un *Nuevo Estado*. Però tampoc creiem que, tenint en compte les pròpies especificitats, fos una dictadura feixista homologable a la italiana o a l'alemanya. El règim de Franco va ser capaç d'utilitzar aquells elements del feixisme més compatibles, assimilables o tolerables pels sectors dominants tradicionals, l'Exèrcit i l'Església. La feixistització del règim franquista (com ho havien estat les forces dretanes espanyoles dels anys trenta) dels primers anys va ser notòria, tan en aspectes d'essència com externs: en la legislació fonamental, en la ideologia dominant, en

l'enquadrament de masses, en el rol atribuït al partit únic FET y de las JONS, en la centralització del poder o en el control dels mitjans de comunicació. Però no va ser suficient per travessar el Rubicó i no poder fer marxa enrere quan les circumstàncies internacionals ho van aconsellar. La dictadura mai va oferir una via integradora en la comunitat nacional a aquells sectors vençuts; al contrari, sempre va mantenir oberta la fractura entre vencedors i vençuts i els mites de la guerra, amb el culte als caiguts com ritual central en la litúrgia política, com la principal font de legitimitat històrica. Tampoc es va posar per objectiu la mobilització totalitària de les masses, el Partit Únic feixista no va aglutinar tot el poder polític sinó que aquest sempre va residir en mans de l'Estat, personalitzat en el general Franco. El règim de Franco es va caracteritzar durant tota la seva llarga existència per una capacitat camaleònica de transmutar el color de la pell, per una flexibilitat i adaptabilitat a la realitat interna i externa canviant. I d'aquí que continuï sent difícil elaborar una definició que n'englobi tots els moments, totes les seves etapes històriques i que gaudeixi del consens dels historiadors.

ANNEX 1. COMANDAMENTS PROVINCIALS DE FET Y DE LAS JONS DE LLEIDA, 1938-1951.

CAPS PROVINCIALS DE FET Y DE LAS JONS:

Javier Bañeres Piniés: abril 1938-juny 1939
Francisco Mora Sádaba: juny-novembre 1939
Ramón Trepas Andreu: novembre 1939-octubre 1940
Ángel Abril Lefort: octubre 1940-octubre 1941
Cándido Sáez de las Moras: octubre 1941-abril 1943
José M. Pardo Suárez: abril 1943-juny 1945
José Carrera Cejudo: juny 1945-octubre 1951

SECRETARIS PROVINCIALS DE FET Y DE LAS JONS

Julio Corderas Mestre: abril 1938-juny 1939
Francisco Pons Castellá: abril-juliol 1939
Francisco García Terán: juliol-agost 1939
Luis Aige Corbella: agost 1939-maig 1940
Víctor Hellín Sol: maig 1940-octubre 1944

SUBCAPS PROVINCIALS DEL MOVIMIENTO

Carlos Hernández Palmés: octubre 1944-març 1946
Fernando Barriga Rubín de Celis: març 1946-1951
Marcos Peña Royo, 1951- juliol 1954
Ramón Fraguas Masip, juliol 1954-gener 1956
Antonio Díaz-Prieto Cassola, gener 1956-gener 1963
Martín Rodríguez Esteban, gener 1963-febrer 1967
Joaquín Gías Jové: febrer 1967-juliol 1971
Rafael Oliver Ypiens
Ramón Gabás Cebollero

CAPS LOCALS DE FET Y DE LAS JONS A LLEIDA / SECRETARIS LOCALS

Francisco García Terán: abril 1938-octubre 1943
Antonio Hernández Palmés: octubre 1943-novembre 1945
Carlos Castillo Pereña: novembre 1945- ??

Manuel Coll Estivill

Martín Rodríguez Esteban

DELEGATS PROVINCIALS D'ADMINISTRACIÓN / TESORERÍA

Miguel Torres Garriga: gener-juliol 1939

Eduardo Martínez Martínez: juliol 1939-març 1948

Federico Miguelsanz Ramos: març-setembre 1948

Ginés Ginés Grau: setembre 1948- ??

DELEGATS PROVINCIALS D'AGRICULTURA

Francisco Mora Sádaba: octubre 1938-juliol 1939

José Mª Mora Gaya: juliol 1939- ??

DELEGATS PROVINCIALS D'AUXILIO SOCIAL

Ramón Vilalta Salvadó: abril-novembre 1938

José Mª Porcioles Colomer: novembre 1938-maig 1943

Mª Ángeles Abizanda Puntas: maig 1943 (interinament)- a mitjan anys 50 encara ho era

DELEGATS PROVINCIALS DE COMUNICACIÓN Y TRANSPORTES

Martín Montagut Iglesias: juny-juliol 1938

Ramon Viladrich Capella: juliol 1938-març 1939

Miguel Niubó Casanellas: març-juliol 1939

Víctor Hellín Sol: juliol 1939-setembre 1944

Carlos Larrosa Hospital: setembre 1944- ??

DELEGATS PROVINCIALS DE DEPORTES

Francisco Pons Castellá: 1940-??

DELEGATS PROVINCIALS DE EDUCACIÓN POPULAR / NACIONAL

Manuel Portugués Hernando: març 1943-març 1944

Alfonso Caravaca Cerdón: març 1944-març 1945

Eduardo Martínez Martínez: març 1945- ??

DELEGATS PROVINCIALS DE EXCAUTIVOS (HERMANDAD DE CAUTIVOS POR ESPAÑA)

Ignacio Piérola Ciordia: setembre 1940-setembre 1943

Miguel F. Mor Castany: març 1944-agost 1945

Ignacio Piérola Ciordia: agost 1945- (el març de 1951 encara ho era)

DELEGATS PROVINCIALS DE EXCOMBATIENTES

Blas Mola Pintó: novembre 1939-desembre 1944

Fernando Barriga Rubín de Celis: desembre 1944- ??

DELEGATS PROVINCIALS DE FRENTE Y HOSPITALES

María Recasens Gassió: abril 1938-maig 1939

LUGARTENIENTE PROVINCIAL DE LA GUARDIA DE FRANCO

Hermenegildo Agelet Dalmases: novembre 1947- ??

Antonio L. Herce Fernández: anys 50

Miguel Gómez Benet: anys 70

DELEGATS PROVINCIALS DE INFORMACIÓN E INVESTIGACIÓN:

Manuel González Moreno: juny 1938-juliol 1940

Carlos Hernández Palmés: juliol 1940-setembre 1944

Ramón Arnalot Casanova: setembre 1944- ?? [era el secretari provincial amb Hernández]

DELEGATS PROVINCIALS DE JUSTICIA Y DERECHO:

Carlos Hernández Palmés: maig-octubre 1938

José Sol Ballespí: octubre 1938-desembre 1939

Hermenegildo Agelet Dalmases: desembre 1939-juny 1940

José Mª Hernández Palmés: juny 1940-desembre 1945

José Agelet de Saracibar: desembre 1945- ??

CAPS PROVINCIALS DE MILICIAS:

Enrique Monteys Carbó: abril 1938-gener 1939

Claudio Racionero Belmonte: gener-novembre 1939

Crescenciano Girbal Robles: novembre 1939-març 1940

Juan Messeguer Taribó: març 1940- ??

Antonio Denis Bernal: ?? (gener 1943 ja ho és)-maig 1944

DELEGATS PROVINCIALS DE ORGANIZACIONES JUVENILES / FRENTE DE JUVENTUDES:

Álvaro Ardura Baragaña: abril 1938- ??

Carlos Cava de Llano: ?? - ??

Manuel González Moreno: maig 1940-juliol 1942

Jesús Fragoso del Toro: juliol-novembre 1942

Antonio L. Herce Fernández: novembre 1942-gener 1944

Pedro Allende Martínez: gener 1944-febrer 1945

José M. Pardo Suárez: febrer-març 1945 (amb caràcter extraordinari)

José Mª Sarrate Corbinos: març 1945-abril 1947

José Mª Portugués Hernando: abril 1947- gener 1955

DELEGATS PROVINCIALS DE PRENSA Y PROPAGANDA:

Eduardo Martínez Martínez: ??-deseembre 1938

Primitivo García Rodríguez: deseembre 1938-abril 1939

Manuel Portugués Hernando: abril-deseembre 1939

Antonio Baró Bonet: deseembre 1939-octubre 1940

Eduardo Martínez Martínez: octubre 1940- ??

DELEGATS PROVINCIALS DE SANIDAD:

José Mª Calvet Rovira: abril-octubre 1938

Miguel Cava de Llano: març 1939-març 1946

José Bureu Baqué: març 1946- ?? (al 1954 encara ho era)

DELEGADA PROVINCIAL DE SECCIÓN FEMENINA:

Isabel Piñeiro Miarnau: abril 1938-anys 70 (1973?)

María Josefa Artigas Solanes: 1973?-abril 1977

Secretàries provincials:

Elvira Arrufat Griñó: 1938-1939

Consuelo Franco de Gaminde: 1939-abril 1977

DELEGATS PROVINCIAL DEL SERVICIO ESPAÑOL DEL MAGISTERIO (SEM):

Ramón Farrando Solé: abril 1942-abril 1944

Félix Insa Liso: abril 1944- (el juny de 1948 encara ho era)

DELEGATS PROVINCIALS DEL SERVICIO ESPAÑOL UNIVERSITARIO (SEU):

José Mª Porqueras Mayo: abril (?) - setembre 1938

Jaime de la Peña Méndez: setembre 1938 (?) - desembre 1939

Luis C. Franco de Gaminde: desembre 1939 - setembre 1940

Antonio Hernández Palmés: setembre 1940 - febrer 1941

Concepción Pérez Pérez: febrer 1941 - gener 1942

Julio Mejón Sudor: agost 1942 - ??

DELEGATS PROVINCIALS DE SINDICATOS:

Francisco Mora Sádaba: abril 1938 - febrer 1940

Hermenegildo Agelet Dalmases: maig 1940 - gener 1942

Juan Montseny Arqués: gener 1942 - desembre 1946

Claudio E. Sánchez García: desembre 1946 - agost 1950

Carlos Castillo Pereña: setembre 1950 - 1953

DELEGATS PROVINCIALS DE LA VIEJA GUARDIA:

Cándido Sáez de las Moras: maig 1942 - abril 1943

Ramón Fernández Paredes: maig 1947 - ??

Fernando Puertas: anys 50

ANNEX 2. NOMENAMENT DE CAPS LOCALS DE FET Y DE LAS JONS, 1939.

Font: *La Mañana*, 16-8-1939 (1) , 24-9-1939 (2), 16-11-1939 (3)

Localitat	Cap local
Àger	Enrique Garrobé Masià (1)
Agramunt	José Fernández Perera (2)
Aitona	Mariano Jornet Capdevila (2)
Alamús, els	Serapio Mor Castelló (3)
Alàs	Pedro Gabriel Casimiro (3)
Albagés, l'	Ramón Mor Mor (2)
Albesa	José Piqué Costa (2)
Albi, l'	Cosme Cunillera Vives (3)
Alcarràs	Carlos Salinas de Gaminde (2)
Alcoletge	Ramón Cortasa Guasch (1) Basilio Cortasa Realp (3)
Algerri	Tomás Palomos Borràs (2)
Alguaire	Francisco Jofre Rius (3)
Alins	Enrique Cerceda Portella (2) Juan Fàbregas Carmeniu (3)
Almacelles	José Palau Tera (3)
Almatret	Pedro Molins Ballesté (2) *Francisco Arbonés Carulla havia mort el 31-8-29
Almenar	Juan Boncompte Escola (2)
Alòs de Balaguer	José Guillamet Español (3)
Anyà	Jaime Torra Pané (2)
Aravell	Domingo Canut Tuca (2)
Aramunt	Ramón Subirá Rius (3)
Aranyó	Isidro Vila Timoneda (3)
Arfa	Juan Farré Servat (3)
Arrés	Miguel Colom Farré (1)
Arsèguel	José Bonet Carcolés (3)
Artesa de Lleida	Javier Castelló Oró (3)
Arties	Felipe Delseny Barra (3)
Aspa	José Masot Aixut (2) Amadeo Aixut Aixut (3)
Avellanes	Miguel Baldomá Farré (3)
Balaguer	Jaime Tena Camarasa (2)
Baronia de Rialp	Francisco Balagué Roger (1)
Basella	José Mitjana Vilà (3)
Bell-lloc	Ramón Aiguabella Mestres (1) José Teixidó García (3)
Bellpuig	José Pagés Costart (1)
Bellver	Francisco S. Blasi Martí (2)
Bellví	Víctor Aran Roselló (3)
Benavent de Lleida	Bartolomé García Subirà (1) Pedro Serentill Miquel (2)
Benavent de Tremp	Francisco Aubert Bertrán (3)
Camarasa	Juan Terrés Figueres (3)
Canejan	Francisco Deó Deó (3)
Castelldans	Modesto Sevis Ballesté (3)

Castellserà	José Solé Mateo (2)
Cervera	Luis Hernández Palmés (2) José Trilla Bacardí (3)
Ciutadilla	José Vives Sanfeliu (3)
Claravalls	José Farré Gols (3) *José Solé Teixidó havia estat destituït a finals d'agost 1939, pel seu escàs esperit falangista.
Cogul, el	Ramón Reig Pau (3)
Doncell	Jaime Balagueró Viles (3)
Durro	Antonio Gallart Guillen (3)
Éllar	Isidro Ribot Vilatg (3)
Escaló	Juan Bardina Lladós (3)
Escunyau	Alejo Vidal Osó (1)
Espluga Calba, l'	Juan Gaya Camprubí (2)
Figuerola d'Orcau	Antonio Clotet Farrús (3)
Florejachs	José Orobitg Brichs (3)
Floresta, la	José Sala Sans (3)
Fontllonga	Juan Capella Domingo (3)
Fuliola, la	Pablo Bernaus Rius (1)
Gabarra	Pedro Fité Armengol (1)
Gerri de la Sal	Luis Baró Rispa (2)
Golmés	Isidro Llobera Vilalta (1)
Granja d'Escarp, la	Fernando Mallol Valls (2)
Granyena de Cervera	Juan B. Anguera Mestres (3)
Granyena de les Garrigues	Luis Monfá Montagut (3)
Guimerà	José Minguell Minguella (2) Jaime Roselló Badías (3)
Guissona	Ramón Condal Cisquella (3)
Guixers	José Soler Vilanova (2)
Isona	Agustín Comet Sallent (3)
Ivars d'Urgell	Antonio Ros Segarra (1) Antonio Gaspá Nenet (3)
Ivars de Noguera	José Naval Alòs (2)
Ivorra	Antonio Molins Sangrà (3)
Les	Manuel Rodríguez Barés (2)
Lladorre	Juan Camarasa Camarasa (1)
Llardecans	Ramón Montagut Esquerda (2)
Llavorsí	Francisco Punsola Baró (2)
Llessui	Antonio Tarragona Agulló (3)
Maials	Francisco Llop Prats (1)
Maldà	José Capdevila Farré (3)
Massalcoreig	Miguel Soler Guardiola (2)
Massoteres	Antonio Garriga Codina (3)
Menàrguens	José M. Ortiz Vicens (2)
Miralcamp	Mateo Verdés Bosch (2)
Mollerussa	Ignacio Calvis Jové (1)
Montanissell	Rosendo Masana Terrés (3)
Montgai	Carlos Bonifaci Monsonís (2)
Montoliu de Lleida	Nonito Prim Mòdol (3)
Montornés	José Targa Corbella (3)
Nalec	Ramón Farré Corbella (2)
Oliola	Francisco Caba Piulats (1)
Olius	Marcelino Sala Besora (2)

Omellons, els	Jaime Domingo Gaya (3)
Omells de Na Gaia, els	Vicente Piqué Farré (3)
Os de Balaguer	David Corsá Rubies (1)
Ossó de Sió	José Sans Gabernet (2)
Palau d'Anglesola,	Emilio Tribó Montserrat (2)
Pallargues, les	Juan Cucurull Bernaus (3)
Pobla de Segur, la	José Civis Botella (2)
Ponts	Antonio Gabriel Golet (2)
Portella, la	Francisco Piqué Roig (3)
Puiggròs	Miguel Chimeno Gelonch (3)
Puigverd d'Agramunt	Luis Garriga Figueras (3) <i>(el mateix que a Sanahuja)</i>
Puigverd de Lleida	Buenaventura Vilalta Barberà (3)
Rialp	Juan Tomás Portella (2)
Salardú	José Abadía Vidal (3)
Sanahuja	Luis Garriga Figueras (3)
Sant Guim de la Plana	Ramón Ribera Canela (3)
Sant Miquel de la Vall	Jaime Badia Grasa (3)
Sant Romà d'Abella	Matías March Vilella (3)
Sant Salvador de Toló	Domingo Torra Plana (3)
Sarroca de Lleida	Francisco Esteré Alentà (1) José Esteve Ballesté (3)
Seu d'Urgell, la	Salvador Codina Roca (3)
Sidamon	José Llanes Tribó (3)
Solsona	José Melet Antichs (2) Pablo Serra Forn (3)
Sort	Ramón Aytés Pla (3)
Sudanell	Ramón Mor Guillamet (3)
Sunyer	José Calderó Soler (1)
Talarn	José Molins Boncompte (3)
Talladell	Felipe Castelló Puiggené (2)
Tàrrega	José Batalla Closa (1)
Térmens	Jesús Cerbós Dalmau (1)
Torms, els	Ramón Farrús Vila (3)
Torre de Capdella, la	Anselmo Juan Martí Jordana (3)
Torrebeßes	Hermenegildo Gort Castelló (1)
Torrefarrera	José Vilaplana Comabella (2)
Torregrossa	Ramón Bordialba Roig (3)
Torres de Segre	Pedro Casadella Mira (2)
Torre-serona	Antonio Gabás Mora (3)
Tremp	Antonio Montoliu Escales (1)
Vallbona de les Monges	José M. Solsona Tarragó (2)
Vallfogona de Balaguer	Francisco Piqué Berenguer (3)
Verdú	Antonio Roca Esqué (1)
Viella	José Torms Redonet (3)
Vilach	José Sarcós Deó (3)
Vilagrassa	José Aguilar Rosell (2)
Vilaller	Juan Esteve Rius (2)
Vilanova de la Barca	Ramón Sarroca Llorens (2)
Vilanova de Segrià	Santiago Pujol Puigarnau (3)
Vilosell, el	Pablo Cornadó Prenafeta (3)
Vinaixa	Pablo Miravall Pelegrí (2)
Viu de Llevata	José Palacín Pujol (3)

ANNEX 3. RELACIÓ DE PREFECTURES I CAPS LOCALS DE FET Y DE LAS JONS A LA PROVÍNCIA DE LLEIDA, 1943.

Aquest document no està datat, si bé creiem que el llistat va ser realitzat entre març i abril de 1943, tot just al final del mandat de Cándido Sáez a la prefectura provincial de FET y de las JONS.

Font: AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 133.

Partit judicial de Balaguer	
Àger	Ramón Palau Francino
Agramunt	Manuel Mazón Ribó
Albesa	Luis Palau Sales
Alfarràs	José Chicot Fábregas
Algerri	Tomás Palomos Borrás
Alguaire	Alfonso Agustí Roca
Almenar	Juan Figueras Miranda
Alòs de Balaguer	José Guillamet Español
Anya	Jaime Torra Pané
Artesa de Segre	Cirilo Castellana Graells
Avellanes	Miguel Baldomá Farré
Balaguer	Alfonso Gilabert Clua
Barbens	José M ^a Huguet Cucurull
Belcaire d'Urgell	Jaime Nart Corberó
Bellmunt	José Regué Codina
Bellví	Alfredo Fábregas Bragós
Cabanabona	<i>agregat a Guissona</i>
Camarasa	Juan Tarrés Figueras
Castelló de Farfanya	José Ortella Bernat
Castellserà	José Solé Mateu
Cubells	José Armengol Pomés
Doncell	<i>agregat a Agramunt</i>
Fontllonga	José Capellá Domingo
Foradada	Juan Mases Sabies
Fuliola	Pablo Bernaus Rius
Ivars de Noguera	José Naval Alós
Ivars d'Urgell	Jacinto Solé Gili
Linyola	Juan Camarasa Camarasa
Menàrguens	Jaime Vidal Monsó
Montgai	Carlos Bonifaci Monsonís
Oliola	Francisco Cava Piulats
Os de Balaguer	Salvador Fortuny Polo
Penelles	Francisco Font Gasset
Poal, el	Luis Gené Fusté
Portella, la	<i>agregat a Albesa</i>

Preixens	Salvador Novell Sendrós
Puigvert d'Agramunt	Pedro Añer
Santalinya	Domingo Camarasa Brufau
Sentiu de Sió, la	José M ^a del Castillo de Gomar
Térmens	Jaime Ramons Salvany
Tornabous	Francisco Andrés Ardèvol
Torrelameu	Ramón García Torres
Tossal	José Solé Puigpinós
Tragó de Noguera	Domingo Guiu Juvilá
Tudela de Segre	José Llinás Vicens
Vallfogona de Balaguer	<i>agregat a Balaguer</i>
Vilanova de Meià	Francisco Oromí Costa
Vilanova de Segrià	Teodoro Iturbe Pérez
Partit judicial de Borges Blanques	
Albagès, l'	Ramón Mor Mor
Albi, l'	Antonio Albagés Amoroós
Arbeca	Jaime Pelegrí Roset
Belianes	Ramón Franquesa Capdevila
Bovera	Juan Amorós Martí
Borges Blanques	Antonio Josa Falcó
Castelldans	José Manuel Farrán Martí
Cervià	Salvador Manresa Llurba
Cogul, el	Ramón Reig Pau
Espluga Calba	Juan Gaya Camprubí
Floresta, la	José Sala Sans
Fulleda	<i>agregat a Espluga Calba</i>
Granadella, la	José M ^a Arbonés Panes
Juncosa	Antonio Gregorio Mor
Juneda	Francisco Torrent Pons
Omellons, els	Jaime Domingo Gaya
Pobla de Cèrvoles, la	Enrique Dalmau Gort
Pobla de Granadella, la	José Domingo Pujol
Puiggròs	Miguel Chimeno Gelonch
Soleràs, el	Isidro Monner
Tarrés	Antonio Sanahuja Pascual
Torms, els	Jesús Reig Franch
Torregrossa	Jaime Campmajó
Vilosell, el	Pablo Cornadó Prenafeta
Vinaixa	Ramón Tost Xifré
Partit judicial de Cervera	
Anglesola	Pablo Forés Valle

Aranyó	<i>agregat a Cervera</i>
Bellpuig	Cándido Garriga Pons
Cervera	Juan Martorell Puigdoménech
Ciutadilla	Ramón Graells Miralles
Claravalls	José Farré Gols
Estaràs	José Llorens Serret
Figuerosa	Ramón Ortiz Recasens
Florejachs	José Orobitg Bruchs
Freixanet i Altadill	Juan Canela Gassol
Granyanella	José Escudé Margell
Granyena	Manuel Castellar Montagut
Guimerá	Jaime Roselló Badías
Guissona	Javier Mercader Pau
Ivorra	Ramón Pijuan Pradell
Maldà	José Vilamajó Capdevila
Manresana	<i>agregat a Sant Ramon</i>
Massoteres	<i>agregat a Guissona</i>
Montoliu de Cervera	José Gabarró Cisteré
Montorné	José Targa Corbella
Nalec	<i>Delegat local de Excombatientes (provisional)</i>
Oluges, les	Baltasar Rosinés Pintó
Omells de Na Gaia	Ramón Pallàs Falip
Ossó de Sió	José Sans Gabernet
Pallargues, les	Juan Pucurull Bernaus
Portell	<i>agregat a Sant Ramon</i>
Preixana	Buenaventura Pagés Torres
Preyanosa	Manuel Aldomà Cardena
Rocafort de Vallbona	José Prenafeta Capdevila
Rocallaura	José Vilanova Tarruella
Sant Antolí i Vilanova	Pedro Roca Costa
Sant Guim de la Plana	Ramón Ribera Canela
Sant Martí de Maldà	Joaquín Fonts Boré
Sant Pere dels Arquells	<i>agregat a Cervera</i>
Talavera	Magín Sicart Solé
Talladell	Felipe Castelló Puiggené
Tàrrega	Ramón Burgués Parareda
Tarroja	<i>agregat a Torrefeta</i>
Torrefeta	Juan Roca
Vallbona de les Monges	José M ^a Solsona Tarragó
Verdú	Antonio Roca Escué
Vilagrassa	Ramón Tosquella Companys
Vilanova de Bellpuig	Buenaventura Penellas Bonet

Partit judicial de Lleida	
Alamús, els	Serapio Mor Castelló
Albatàrrec	José Vilà Falguera
Alcanó	Tomás Vidal Beà
Alcarràs	Carlos Salinas de Gaminde
Alcoletge	Basilio Cortasa Realp
Alfés	Magín Ros Peiró
Almacelles	Francisco Tomàs Segarra
Almatret	Manuel García Blanch
Artesa de Lleida	Javier Castilo Oró
Aspa	Amadeo Aixut Aixut
Aitona	Ramón Prim Esquerda
Bell-lloch	Ramón Aiguabella Mestres
Benavent	Manuel Lles Palau
Castellnou de Seana	Ramón Segarra Ribalta
Corbins	Luis Solans Pujol
Fondarella	José Vilalta Espart
Golmés	Francisco Caseny Barba
Granja d'Escarp	Antonio Roca Boldú
Granyena de les Garrigues	Ramón Ravés Revés
Lleida	Francisco García Terán
Llardecans	José Oró Vidal
Massalcoreig	Miguel Solé Guardiola
Maials	Pedro Miró Prats
Miralcamp	Manuel Solà Pol (el mateix que Mollerussa)
Mollerussa	Manuel Solà Pol (Pou?)
Montoliu de Lleida	Nonito Prim Mòdol
Palau d'Anglesola	Emilio Tribó Montserrat
Puigvert de Lleida	Buenaventura Vilalta Barberà
Rosselló	Pedro Jové Serés
Sarroca de Lleida	José Farrés Ravés
Seròs	José Alba Tarruella
Sidamunt	José Llanes Tribó
Soses	José M ^a Anclamente San Clemente
Sudanell	Ramón Mor Guillamet
Sunyer	José Calderó Soler
Torrebeßes	Hermenegildo Gort Castelló
Torrefarrera	Ramón Siurana Sales
Torres de Segre	Juan Gomá Ruestes
Torre-serona	Enrique Sandiumenge Calvet
Vilanova d'Alpicat	Enrique Beà Setó
Vilanova de la Barca	Ramón Sarroca Llorens

Partit judicial de la Seu d'Urgell	
Alàs	Pedro Gabriel Casimiro
Alinyà	Juan Pubill Grau
Anserall	José Valentí Argerich
Aravell	Domingo Canut Tuca
Arcavell	José Casals Alís
Arfa	<i>agregat a la Seu d'Urgell</i>
Aristot	Andrés Vila Simón
Ars	Miguel Solans Ruf
Arsèguel	José Bonet Carcolés
Bellver	Buenaventura Martí Pont
Bescaran	<i>agregat a la Seu d'Urgell</i>
Cabó	José Obiols Boix
Castellàs	Jesús Vázquez Fernández
Castellbò	Paulino Navarro Castellidesús
Castelciutat	Marcos Comes Vidal
Cavà	<i>agregat a Arsèguel</i>
Civís	Buenaventura Oliva Colell
Coll de Nargó	Juan Duró Argerichs
Éllar	<i>agregat a Bellver</i>
Estimariu	Antonio Bastida Nevot
Fígols d'Organyà	Basilio Finestres Sala
Fórnols	<i>no hi ha prefectura</i>
Guàrdia d'Ares, la	Antonio Oliva Roy
Guils	Jaime Solé Vidal
Lles	Sebastián Servat Forga
Montanissell	<i>agregat a Coll de Nargó</i>
Montellà	Jaime Giménez Vilatort
Musa i Aransà	Ramón Martí Sirvent
Novés de Segre	Bartolomé Choy Dalmau
Organyà	José Boix Majoral
Pallerols	Victoriano Farrús Bresolí
Parròquia d'Hortó, la	Benito Espart Samsa
Pla de Sant Tirs	Jaime Villarubla Eroles
Prats i Samsó	José Arro Puig
Prullans	Alberto Font Aleix
Riu	José Agrulló Ticó
Seu d'Urgell	Salvador Codina Roca
Serch	Saturnino Cerqueda Altisent
Taús	Andrés Gava Ribó
Talltendre	<i>agregat a Bellver</i>
Toloriu	<i>agregat a Seu d'Urgell</i>
Tost	Esteban Salvador Canals

Tuixén	José Pascuet
Vansa, la	Pedro Pal Colell
Vilech i Estana	<i>agregat a Bellver</i>
Partit judicial de Solsona	
Baronia de Rialp	Francisco Balaguer Roger
Basella	José Mitjana Vilà
Biosca	José Cuadros Bernaus
Castellar de la Ribera	Cándido Pla Besora
Clariana de Cardener	Miguel Ambarell Escolá
Gabarra	Pedro Fité Armengol
Gósol	Francisco Viñas Castellà
Guixers	José Soler Vilanova
Josa del Cadí	<i>agregat a Tuixén</i>
Lladurs	Fidel Albertí Ginestá
Llanera	Alfonso Feixas Parera
Llobera	
Molsosa, la	Buenaventura Vilaseca Sala
Navès	José Barcons Font
Odèn	Juan Casals Ribera
Oliana	José Ribalta Betriu
Olius	Marcelino Sala Besora
Coma i la Pedra, la	<i>agregat a Sant Llorenç de Morunys</i>
Peramola	Jaime Gualdo Farrás
Pinell	Ramón Bernaus Torregasa
Pinós	José Casas Torentó
Pons	Luis Maig Ros
Riner	Melitón Casamartina Gispert
Sanauja	José Vilella Barbé
Sant Llorenç de Morunys	Manuel Cols Obach
Solsona	José M ^a Abrás Roca
Tiurana	Francisco Potrony Reig
Torà	Juan Suñé Sangrás
Vilanova de l'Aguda	Francisco Solsona Farré
Partit judicial de Sort	
Alins	Juan Fábregas Carmanius
Altron	Federico Santillari Mitjana
Baén	Daniel Colomer Pachecho
Enviny	José de Monner Carrera
Escaló	<i>agregat a Llavorsí</i>
Espot	<i>agregat a Esterri d'Àneu</i>
Estach	Isidro Isanta Gasol

Estaon	Jacinto Vidal Font
Esterri d'Àneu	Ramón Pradera Garrofé
Esterri de Cardós	Manuel Castellá Baró
Farrera	Francisco Lladós Carabina
Gerri de la Sal	Luis Baró Rifa
Ìsil	<i>agregat a Esterri d'Àneu</i>
Jou	José Forcada
Lladorre	Florencio Lladós Cortés
Llavorsí	Marcelino Palau Cervós
Llessui	Antonio Tarragona Agulló
Moncortès	Antonio Martí Siurana
Monrós	Ramón Font Badia
Peramea	Jaime Baró Montaner
Pobleta de Bellvehí	José Farrera Jordana
Rialp	Juan Tomás Portella
Ribera de Cardós	Ignacio Ferrer Ferrer
Son	<i>no hi ha prefectura</i>
Soriguera	Antonio Roca Clop
Sorpe	<i>agregat a Esterri d'Àneu</i>
Sort	Ramón Aytés Pla
Surp	Antonio Galí
Tírvia	José Ricart Orteu
Torre de Capdella	Celestino Soldevila Nadal
Unarre	<i>agregat a Esterri d'Àneu</i>
València d'Àneu	<i>agregat a Esterri d'Àneu</i>
Partit judicial de Tremp	
Abella de la Conca	José Bernadó Bertran
Aramunt	Ramón Subirá Riu
Barruera	José Turmo Acosta
Benavent de Tremp	Francisco Aubert Bertran
Benés	Ramón Farré Sirvent
Claverol	<i>agregat a Pobla de Segur</i>
Conques	Antonio Bayona
Durro	<i>agregat a Barruera</i>
Eroles	Fernando Salazar Bergé
Espluga de Serra	José Munich Adillón
Figuerola d'Orcau	Antonio Feliu Albert
Guàrdia de Tremp, la	José Borràs Pons
Gurp	Juan Borrell Gastarri
Isona	Agustín Canet Sallen
Llesp	José Farré Iglesias
Llimiana	Ricardo Mullol Monsó

Malpàs	Ramón Gallar Gabás
Mur	Hermenegildo Fillat Pons
Orcau	Buenaventura Aubert Font
Ortoneda	Miguel Castells Torms
Palau de Noguera	<i>agregat a Tremp</i>
Pobla de Segur	José Civís Botella
Pont de Suert	Jesús Díez Visa
Salàs de Pallars	Luis Llusà Farriol
Sant Cerni	<i>agregat a Tremp</i>
Sant Esteve de la Sarga	Fernando Gaset Capdevila
Sant Miquel de la Vall	<i>no hi ha prefectura</i>
Sant Romà d'Abella	Matías Marchs Vilella
Sant Salvador de Toló	Domingo Torrá Plana
Sapeira	<i>agregat a Tremp</i>
Sarroca de Bellera	Ramón Comas Nadal
Serradell	<i>agregat a Tremp</i>
Senterada	José Perascoll Canut
Suterraña	<i>agregat a Tremp</i>
Talarn	José Molins Boncompte
Tremp	Arsenio Gento López
Vilaller	Modesto Saura
Vilamitjana	Juan Llorens Ossé
Viu de Llevata	José Palacín Pujol
Partit judicial de Viella	
Arties	Tomás Leja Encuentra
Arrès	<i>agregat a Les Bordes</i>
Arròs	Antonio de Miguel Vidal
Bagergue	Manel Tarrau Amiell
Bausén	Ramón Rodes Amiell
Betlan	José Dedieu Monge
Bòrdes, Es	Eugenio Rodríguez Baile
Bossòst	Emilio Delaurens Safont
Canejan	Francisco Deó Deó
Escunyau	Alejo Vidal Deó
Gausach	Francisco Ordóñez Castellón
Gessa	Francisco Caseny Barba
Lès	Nonito Pérez Ribet
Salardú	José Abadía Vidal
Tredós	José Paba Salís
Viella	Casimiro Calbetó Mora
Vilach	José Sercós Deó
Vilamòs	<i>agregat a Les Bordes</i>

**ANNEX 4. MEDALLA MUNICIPAL «LÉRIDA A SUS EX COMBATIENTES»,
1940-1945.**

Font: AML, Actes Municipals, 1940-1945.

Ángel Ruiz de Angulo Ibáñez	Ramón Vidal Solé
Santiago Gosé Fernández	Domingo Serra Xammar
Carlos Hernández Palmés	Víctor Hellín Sol
Antonio Rodríguez Moreno	Carlos Larrosa Hospital
Agustín Roig Ros	Antonio Castellón Vivies de la Cortada
Domingo Mortes Arqués	José A. Salvadó Torrebaddella
Clemente Balleespí Vallés	Ramón Costa Vilella
Manuel Pelegrí Rovira	Francisco Ferré Solans
Nicanor Castillo Pereña	José Gracia Sanmartín
Blas Mola Pintó	Ramón Martí Palaus
José Posino Badía	Jaime Isac Aresté
Juan Roch Carulla	Alfredo Roma Estaran
Miguel Sagala García	Francisco Ribera Balleespí
Antonio Sirera Gené	Rogelio Serrate Nebot
Salvador Montagut Cuadrat	Antonio Sanjuan Casas
Luis Monfá Montagut	Enrique Mola Pintó
Jaime Ormo Gomis	Manuel Martín Falcó
Ramón Pelegrí Macarulla	Pablo Pelegrí Macarulla
Ignacio Fornos Roigé	Francisco Porta Vilalta
Antonio Granés Roig	José Grau Ribera
Antonio Hurtado Fernández	José M. Hernández Palmés
Emilio Lladós Mir	Daniel Infante Brufau
José Qui Gilabert	Francisco Pons Castellá
Ramón Servalls Adema	Juan Roure Palau
Jorge Sirera Gené	Francisco Saldaña López
Tomás Merola Rovira	Juan Mesull Siscart
Celestino Pol Pol	Miguel Miguel Pons
Luis Gené Queralt	José Peralta Giró
Santiago Gené Egea	Juan González Ballesté
Antonio Hernández Palmés	José Gené Rodes
Francisco Josa Pociello	Manuel Hurtado Fernández
Enrique Llavería Vidal	Jesús Larruga Compte
José M. Álvarez Gaudens	Humberto Aixalá Sol
Francisco José Bielsa Molins	Luis Abenoza Villas
Juan Bosch Bofarull	José Baiget Rodríguez
José Casas Mor	Sebastián Blanch Florensa
Francisco Clavera Armenteros	José Cañelles Ribes
Jaime Casañé Barrera	Jaime Codina Siscart
Miguel Llop Pardell	Ramón Grau Agustí
José Roselló Bria	José M ^a Porqueras Mayo
Jaime Merola Morros	Buenventura Marine Molluna
José Pérez Farré	Genaro Pelegrí Esquerda
Lorenzo de Torres Mateos	Luis Hellín Sol
José Borrás Olivart	Luis Ruiz Mostany

Juan Font Cruset	Antonio Cuito Miguel
Alfonso Porta Vilalta	Fernando Villabona Velillas
Lorenzo Agustí Clavería	Salvador Masip Biendicho
Luis Aige Corbella	Miguel Aixalá Sol
Manuel Boneu	Marcelino Aleuta Mola
Miguel Bota Polo	Gaspar Boneu Domingo
Ramón Ballepí Polo	Francisco Bosch Piró
Antonio Cadena Llombart	José M. Castro Corberó
Carlos Cava de Llano	Fernando A. Colás Mateo
José Domingo Salillas	Miguel Tena Clerigué
Alejandro Reñé Quiroga	José A. Abadías Pedrol
José M. Mas Armengol	Lorenzo Rosell Font
Damián Pamies Manonelles	Vicente Ros Balaguer
Juan Piñeiro Miarnau	
Font: AML, Actes Municipals, 10-5-1940, Llibre S-121. El llistat també va ser publicat a <i>La Mañana</i> , 11-5-1940.	

Andrés Imbernón Vila (19-6-40)	Joaquín Mora Gaya (19-6-40)
Sabino Samplón Valls (5-9-40)	Gabriel Jardí Villar (5-9-40)
Joaquín Rodríguez Pachecho (5-9-40)	Alejandro Rius (5-9-40)
Gregorio Villa Tolosa (5-9-40)	Julián Vives Farré (5-9-40)
Luis González Perdígones (5-9-40)	Juan Solé Gilart (25-11-40)
Alfredo Palmés Pomés (25-11-40)	Juan Franchs Masana (1-2-41)
Feliciano González Carvalló (1-2-41)	Francisco Farreres Zaragoza (1-2-41)
José M. Aresté Casals (1-2-41)	Francisco Vidal Gabás (1-2-41)
Antonio Vidal Gabás (1-2-41)	César Canut Vidal (1-2-41)
Mariano Gomá Pujadas (1-2-41)	José Corbella Albiñana (1-2-41)
Francisco Archidona Chamorro (1-2-41)	José Cuito Miquel (1-2-41)
Manuel Labrador Forné (1-2-41)	José Gros Toro (1-2-41)
Rosendo Martínez Sánchez (1-2-41)	José Serrando Torné (1-2-41)
Juan Duro Oriol (1-2-41)	Juan Ferrer Mari (1-2-41)
Ramón Vila Francés (1-2-41)	Antonio Jauset Ebrio (1-2-41)
Pedro Sabté Torres (1-2-41)	Francisco Serrano Gómez (1-2-41)
Francisco Penella Blanch (1-2-41)	Francisco Casamiquela Porta (1-2-41)
José M. Marcet Ballver (1-2-41)	José Prieto Vidal (1-2-41)
Ramón Collell Rosell (1-2-41)	Cándido Setó Tella (1-2-41)
Manuel Esteve Camps (1-2-41)	Javier Bernat Guixá (1-2-41)
Andrés Cueto Miró (23-11-41)	José J. Navasa Martí (20-3-42)
Francisco García Terán (28-7-42)	José Guillermo Gimeno Giménez (14-2-44)
Santiago Gosé (14-2-44)	Ramón Gimeno Egea (14-2-44)
Agapito Baquero Sánchez (DEV, 1-5-43)	Bernardo Baquero Sánchez (DEV, 1-5-43)
José M. Sanz Beso (DEV, 1-5-43)	Antonio Navés Balsells (DEV, 1-5-43)
Manuel Barón Domper (DEV, 1-5-43)	Gonzalo Font Vehils (DEV, 1-5-43)
Jaime Farré Albiñana (DEV, 1-5-43)	José M. Farré Albiñana (DEV, 1-5-43)
Francisco Salafranca Gías (DEV, 1-5-43)	Ramón Aleu Benítez (DEV, 1-5-43)
Luis C. Franco de Gaminde (DEV, 1-5-43)	Juan Piñeiro Miarnau (DEV, 1-5-43)
Julio Mejón Sudor (DEV, 1-5-43)	Luis Abardía López (DEV, 1-5-43)
José J. Curiá Griñó (DEV, 1-5-43)	Salvador Masip Biendicho (DEV, 1-5-43)
José Abadías Pedrol (DEV, 1-5-43)	

Agustín Luque Molinello (DEV, 26-5-45)	Andrés Rivadulla Buiria (DEV, 26-5-45)
José Herrero Álvarez (DEV, 26-5-45)	Carlos Gallardo Rodríguez (DEV, 26-5-45)
Pascual González Nieto (DEV, 26-5-45)	José González Miguel (DEV, 26-5-45)
José M. Sarrate Corbinos (DEV, 26-5-45)	Juan Ribas Ribas (DEV, 26-5-45)
Matías Pardell Terrés (DEV, 26-5-45)	Antonio Vigatá Falguera (DEV, 26-5-45)
Antonio León Herce Fernández (DEV, 26-5-45)	Antonio Hernández Palmés (DEV, 26-5-45)
Francisco Salafranca Gías (DEV, 26-5-45)	Emilio Zamora López (DEV, 26-5-45)
José Cañadell Borrás (DEV, 26-5-45)	
Font: AML, Actes Municipals, dates expressades.	

ANNEX 6. DELEGACIÓ PROVINCIAL DE INFORMACIÓ E INVESTIGACIÓ, 1940-1946. VOLUM DE TREBALL.

Font: AGA, Presidencia, SGM-DNP, *partes mensuales*, 1940-1946.

Secció/mes	ago-40	feb-41	mar-41	abr-41	feb-43	mar-43	abr-43	maig-43	juny-43	jul-43	ago-43	set-43
Informes facilitats pels agents	237					52	75	47				
Informes emesos a les autoritats	191	782	550	509	130	175	176	208	186	118	109	107
Sol·licituds ingrés FET informades	908	536	384	267		40	42	1		2	3	1
Fitxes confeccionades	800	2.000	1.000	800	148	386	432	458	174	247		
Expedients confeccionats	750	1.641	670	603	128	264	293	302	147	183	101	185
Informes per la depuració						119	93	46		93	33	56
Secció/mes	oct-43	nov-43	des-43	gen-44	feb-44	mar-44	abr-43	maig-44	juny-44	jul-44	ago-44	set-44
Informes facilitats pels agents			20	26	20	25	32	35	35		29	28
Informes emesos a les autoritats	145	105	131	97	99	99	74	91	306	137	84	77
Sol·licituds ingrés FET informades	1	5	8				8	6	2	11	29	14
Fitxes confeccionades		390		167	385	347	269	245	149	189	302	332
Expedients confeccionats	466	282		132	237	175	170	116	117	118	104	95
Informes per la depuració	27	32	8				3			48	48	60
Secció/mes	oct-44	nov-44	des-44	gen-45	mar-45	abr-45	jul-45	gen-46				
Informes facilitats pels agents	30	24	20	52	20	11	26	21				
Informes emesos a les autoritats	101	97	82	79	111	73	56	70				
Sol·licituds ingrés FET informades	13	5		6	17	14	31	3				
Fitxes confeccionades	312	168	154	140	296	193	200	302				
Expedients confeccionats	115	55	80	120	152	112	154	183				
Informes per la depuració	39	14		80								

ANNEX 7. INFORME DE FET Y DE LAS JONS SOBRE LA SITUACIÓ DE LA BENEFICÈNCIA PROVINCIAL, JUNY 1940.

Font: «Parte quincenal 15-31 de junio de 1940», AGA, Presidencia, SGM-DNP, c. 368.

EXPOSICIÓN SOBRE BENEFICENCIA PROVINCIAL.

En la Provincia de Lérida la Beneficencia está atendida por la Diputación en alguno de sus aspectos, tal como Casa de Misericordia, Hospital Provincial, etc.

Instituciones de carácter benéfico, tales como conferencias de San Vicente de Paul, Damas de Caridad, etc. no actúan en nuestra Provincia desde que Auxilio Social ha asumido para si el sagrado deber de atender en múltiples aspectos a los necesitados de la Provincia; para ello tiene montado Hogares Infantiles de Tremp y Tárrega donde tienen cobijo 29 niños en el primero y 31 niñas en el segundo; Guardería Infantil en la Capital con 80 acogidos; Centro de Alimentación Infantil con una asistencia media diaria de 20 niños; Comedores Infantiles en número de 15 en toda la Provincia con un total de asistidos de 2.045; Cocinas de Hermandad funcionan 25 de las que dos tienen abiertas sus puertas en la Capital, con un total de auxiliados de 2.593.

Recién establecida la OBRA, en la Provincia surgió un problema que de momento parecía insoluble, se trataba del socorro a necesitados en pequeños grupos urbanos ya que el coste de una Cocina de Hermandad en los mismos era elevadísima, no habiendo otra solución que dejarlos sin el auxilio debido o bien obligarlos a desplazarse a la Capital aumentando con ello su estado de indigencia. Para esto se dió con la solución del Socorro en Frío que en la actualidad funciona en casi todos los pueblos de la Provincia.

Entre los proyectos a realizar se halla el de la construcción de Colonias Infantiles con carácter permanente mediante la aportación de todos los Municipios de la Provincia que en la actualidad tienen suscritas un millón quinientas mil pesetas. Estas Colonias tendrán como finalidad lograr que la clase baja acuda a ellas gratuitamente extendiendo sus beneficios a la clase media que mediante una módica cuota diaria podrá disfrutar de ellos.

IMPRESIÓN SOBRE EL VOLUMEN DE LAS NECESIDADES DESATENDIDAS.

En la Provincia de Lérida, hoy por hoy, se hallan cubiertas totalmente todas las necesidades de primer grado, en cambio las de segundo grado, las llamadas suplementarias faltan en parte por cubrir, tales como asistencia sanitaria, vestidos, hogares maternos, Policlínicas, Comedores lactantes, dietéticos, casas convalecencia, Hogares-cuna, etc.

ACCIÓN FALANGISTA EN LOS CENTROS BENÉFICOS.

Toda la función benéfica que no fuere médica o de asistencia de viejos, debería depender de Auxilio Social no tan solo para desarrollar la acción falangista entre la masa indigente española, sino para unificar servicios con todos sus beneficios de tipo social y económico, a que se evitarían múltiples gastos.

En nuestras instituciones Provinciales donde especialmente los niños permanecen algunas horas entre nosotros se les dan charlas patrióticas y de formación falangista, así como de tipo religioso. En Comedores, Hogares y Guardería después de cada comida cantan nuestros pequeños asistidos el «Cara al Sol».

Entendemos conveniente acentuar la nota de que Auxilio Social ha dado en esta Provincia de asistir a la clase media mediante pago una cuota reducida en las Colonias Infantiles permanentes.

ANNEX 8. ENTITATS SINDICALS PER MUNICIPIS I DELEGACIONS COMARCALS. 1945.

Font: CNS. Comarcas sindicales. Pueblos y agregados-Habitantes-Entidades Sindicales. 1945. Opuscle. IEI, Secció Arxius i Llegats, Llegat Areny.

Comarcal de Balaguer					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Àger	1.479	Sí			Sí
Algerri	940	Sí			Sí
Avellanes	869	Sí			Sí
Balaguer	6.031	Sí	Sí	Sí	Sí
Bellcaire d'Urgell	1.487	Sí	Sí		Sí
Camarasa	1.595	Sí	Sí		Sí
Castelló de Farfanya	1.106	Sí	Sí		Sí
Cubells	941	Sí	Sí		Sí
Fontllonga	426	Sí			
Os de Balaguer	1.405	Sí			Sí
Santa Linya	301				Sí
Sentiu de Sió, la	745	Sí	Sí		
Tragó de Noguera	730				Sí
Vallfogona de Balaguer	1.010	Sí	Sí		Sí
	14 19.065	12	7	1	12
Comarcal de Bellpuig					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Barbens	948	Sí	Sí		Sí
Belianes	1.047	Sí	Sí		Sí
Bellpuig	2.927	Sí	Sí	Sí	Sí
Castellnou de Seana	981	Sí	Sí		Sí
Ivars d'Urgell	1.905	Sí	Sí		Sí
Maldà	803	Sí	Sí		Sí
Omells de Na Gaia	531	Sí	Sí		Sí
Preixana	674	Sí	Sí		Sí
Rocallaura	360	Sí			
Vallbona de les Monges	598	Sí	Sí		Sí
Vilanova de Bellpuig	1.516	Sí	Sí		Sí
	11 12.290	11	10	1	10
Comarcal de Borges Blanques					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Albi, l'	1.083	Sí	Sí		Sí
Arbeca	2.948	Sí	Sí		Sí
Borges Blanques	4.240	Sí	Sí	Sí	Sí
Castelldans	1.340	Sí	Sí		Sí
Cervià	1.536	Sí	Sí		Sí
Espluga Calba, l'	993	Sí	Sí		Sí
Floresta, la	463	Sí	Sí		
Fulleda	285	Sí			

Juneda	3.177	Sí	Sí		Sí	
Omellons	420	Sí	Sí			
Pobla de Cérvoles	551	Sí	Sí		Sí	
Puig-gròs	381	Sí				
Tarrés	243	Sí				
Vilosell, el	531	Sí	Sí			
Vinaixa	944	Sí	Sí		Sí	
	15	19.135	15	12	1	9
Comarcal de Cervera						
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión	
Aranyó	700				Sí	
Biosca	621				Sí	
Cabanabona	277				Sí	
Cervera	4.826	Sí	Sí	Sí	Sí	
Estaràs	424				Sí	
Florejachs	900				Sí	
Freixanet i Altadill	1.141					
Granyanella	413				Sí	
Granyena de Cervera	425				Sí	
Guissona	1.692	Sí	Sí		Sí	
Ivorra	303				Sí	
Llanera	567	Sí				
Massoteres	496					
Montoliu de Cervera	735				Sí	
Oluges, les	560				Sí	
Preyanosa	384				Sí	
Sanahuja	903	Sí			Sí	
Sant Ramon	977				Sí	
Sant Antolí i Vilanova	697					
Sant Guim de la Plana	365	Sí			Sí	
Sant Pere dels Arquells	370					
Talavera	739				Sí	
Tarroja	340				Sí	
Torà	967	Sí			Sí	
Torrefeta	943					
	25	20.765	6	2	1	19
Comarcal de Lleida						
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión	
Aitona	2.211	Sí	Sí		Sí	
Alamús, els	502	Sí				
Albagés, l'	736	Sí	Sí		Sí	
Albatàrrec	757	Sí			Sí	
Albesa	1.515	Sí	Sí		Sí	
Alcanó	408	Sí				
Alcarràs	3.110	Sí			Sí	
Alcoletge	911	Sí				
Alfarràs	1.746	Sí	Sí		Sí	
Alfés	528	Sí			Sí	
Alguaire	2.472	Sí			Sí	

Almacelles	3.114	Sí	Sí		Sí
Almatret	1.110	Sí	Sí		Sí
Almenar	2.827	Sí	Sí		Sí
Artesa de Lleida	1.097	Sí	Sí		Sí
Aspa	477	Sí	Sí		Sí
Bell-lloch	1.577	Sí	Sí		Sí
Bellví	2.641	Sí	Sí		Sí
Benavent de Lleida	818	Sí			Sí
Bovera	790	Sí			
Cogul, el	413	Sí			
Corbins	859	Sí	Sí		Sí
Granadella	1.456	Sí	Sí		Sí
Granja d'Escarp	1.017	Sí			Sí
Granyena de les Garrigues	436	Sí			
Ivars de Noguera	448	Sí	Sí		
Juncosa	1.011	Sí	Sí		Sí
Lleida	41.464	Sí	Sí	Sí	Sí
Llardecans	1.094	Sí	Sí		Sí
Massalcoreig	782	Sí			
Maials	1.988	Sí	Sí		Sí
Menàrguens	1.234	Sí	Sí		Sí
Montoliu de Lleida	466	Sí			
Pobla de Granadella	631	Sí	Sí		
Portella, la	563	Sí			
Puigvert de Lleida	1.081	Sí	Sí		Sí
Roselló	962	Sí			Sí
Sarroca de Lleida	791	Sí	Sí		Sí
Seròs	2.314	Sí			Sí
Soleràs, el	822	Sí	Sí		Sí
Soses	1.139	Sí			Sí
Sudanell	665	Sí			Sí
Sunyer	373	Sí			
Térmens	1.511	Sí	Sí		Sí
Torms, els	397	Sí			
Torrebeßes	683	Sí			
Torrefarrera	1.199	Sí			Sí
Torrelameu	614	Sí	Sí		
Torres de Segre	1.348	Sí	Sí		Sí
Torre-serona	324	Sí			
Vilanova de Segrià	648	Sí			Sí
Vilanova d'Alpicat	1.675	Sí	Sí		Sí
Vilanova de la Barca	755	Sí			Sí
53	100.510	53	27	1	37
Comarcal de Mollerussa					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Fondarella	383	Sí	Sí		
Golmés	1.377	Sí	Sí		
Linyola	1.924	Sí	Sí		Sí
Miralcamp	1.003	Sí	Sí		
Mollerussa	3.290	Sí	Sí	Sí	Sí

Palau d'Anglesola	1.379	Sí	Sí		Sí
Poal, el	682	Sí	Sí		Sí
Sidamon	446	Sí			
Torregrossa	2.318	Sí	Sí		Sí
Vila-sana	645	Sí	Sí		
10	13.447	10	9	1	5
Comarcal de Ponts					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Alinya	635				
Alòs de Balaguer	390				Sí
Anya	1.274	Sí	Sí		
Artesa de Segre	2.537	Sí			Sí
Baronia de Rialb	839				Sí
Basella	784	Sí			Sí
Cabó	425				
Coll de Nargó	766	Sí			Sí
Fígols d'Organyà	389	Sí	Sí		
Foradada	509	Sí			
Gabarra	129				
Montanissell	486				
Oliana	1.046	Sí			Sí
Oliola	692				
Organyà	987	Sí	Sí		Sí
Peramola	656	Sí			
Ponts	1.485	Sí	Sí	Sí	Sí
Tiurana	404				
Tossal	163				
Tost	415				
Tudela de Segre	631	Sí			Sí
Vilanova de l'Aguda	604				Sí
Vilanova de Meià	1.124	Sí	Sí		Sí
23	17.370	12	5	1	11
Comarcal de la Seu d'Urgell					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Alas	352				
Anserall	206				
Aravell	326				
Arcavell	184				
Arfa	379				
Aristot	204				
Ars	165				
Arsèguel	181				Sí
Bellver	1.433	Sí			Sí
Bescaran	189				
Castellciutat	415				
Cava	269				
Civis	403				
Éllar	100				
Estimariu	228				

Fórnols	256					
Guàrdia d'Ares, la	180					
Guils	194					
Lles	336					
Montellà	590	Sí			Sí	
Musa i Aransa	257					
Noves de Segre	476	Sí			Sí	
Pallerols	192					
Parròquia d'Hortó, la	441					
Pla de Sant Tirs	436				Sí	
Prats i Sampsor	147					
Prullans	406	Sí			Sí	
Riu	66					
Seu d'Urgell, la	4.149	Sí	Sí	Sí	Sí	
Serch	524					
Taús	241					
Tallendre	91					
Toloriu	247					
Vall de Castellbò	676					
Vilech i Estana	108					
	35	15.047	5	1	1	7
Comarcal de Solsona						
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión	
Castellar de la Ribera	376					
Castellàs	167					
Clariana de Cardener	362					
Gòsol	520	Sí				
Guixers	535					
Josa del Cadí	92					
Lladurs	729					
Llobera	523					
Molsosa, la	284					
Navès	1.053					
Odén	640					
Olius	600					
Pedra i Coma	463				Sí	
Pinell	727					
Pinós	883				Sí	
Riner	540					
Sant Llorenç de Morunys	663	Sí				
Solsona	3.103	Sí	Sí		Sí	
Tuixen	221					
Vansa, la	563	Sí			Sí	
	20	13.044	4	1	0	4
Comarcal de Sort						
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión	
Alins	719	Sí			Sí	
Altron	249					

Enviny	550				
Escaló	245				
Espot	295				
Estach	386				
Estahon	352				
Esterrí d'Àneu	501	Sí			Sí
Esterrí de Cardós	171	Sí			
Farrera	330				
Ísil	355				
Jou	260				
Lladorre	412				
Llavorsí	638	Sí			Sí
Llessui	348				
Rialp	441	Sí			
Ribera de Cardós	286				Sí
Son	181				
Soriguera	525				
Sorpe	218				
Sort	808	Sí	Sí		Sí
Surp	299				
Tírvia	162	Sí			
Unarre	407				
València d'Àneu	105				
	25 9.243	7	1	0	5
Comarcal de Tàrraga					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Agramunt	2.527	Sí	Sí		Sí
Anglesola	1.956	Sí			Sí
Bellmunt	387	Sí			Sí
Castellserà	1.369	Sí	Sí		Sí
Ciutadilla	579	Sí	Sí		
Claravalls	617	Sí			Sí
Doncell	585				Sí
Figuerosa	631				Sí
Fuliola, la	1.014	Sí	Sí		Sí
Guimerà	1.155	Sí			Sí
Montgai	1.168	Sí			Sí
Montornés	307				
Nalec	358	Sí	Sí		Sí
Ossó de Sió	480				Sí
Pallargues, les	675				
Penelles	1.091	Sí	Sí		Sí
Preixens	1.264	Sí			Sí
Puigverd d'Agramunt	452				
Rocafort de Vallbona	606		Sí		
Sant Martí de Maldà	1.025	Sí	Sí		Sí
Talladell	476				
Tàrraga	6.059	Sí	Sí	Sí	Sí
Tornabous	1.424	Sí			
Verdú	1.619	Sí	Sí		Sí
Vilagrassa	582	Sí	Sí		

	25	28.406	17	11	1	17
Comarcal de Tremp						
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal	Previsión
Abella de la Conca	527					
Aramunt	275					
Baen	174					
Barruera	728					Sí
Benavent	368					
Benes	405					
Claverol	387					
Conques	238					
Durro	232					
Espluga de Serra	376					
Fígols de Tremp	526					Sí
Figuerola d'Orcau	400					Sí
Gerri de la Sal	360	Sí				Sí
Guardia de Tremp	405					Sí
Gurp	300					
Isona	853	Sí				Sí
Llesp	337					
Llimiana	462					
Malpàs	383					
Montcortés	420					
Monrós	493					Sí
Mur	260					
Orcau	244					
Ortoneda	329					
Palau de Noguera	326					
Peramea	276					
Pobla de Segur	2.511	Sí	Sí	Sí		Sí
Pobleta de Bellvehí	443	Sí				
Pont de Suert	475	Sí				Sí
Salàs de Pallars	667	Sí	Sí			Sí
Sant Cerni	334					
Sant Esteve de la Sarga	620					
Sant Miquel de la Vall	372					
Sant Romà d'Abella	228					
Sant Salvador de Toló	359					Sí
Sapeira	437					Sí
Sarroca de Bellera	392	Sí				Sí
Senterada	479	Sí				Sí
Serradell	511					Sí
Suterranya	240					
Talarn	430	Sí	Sí			
Torre de Cabdella	874					
Tremp	3.521	Sí	Sí	Sí		Sí
Vilaller	580					Sí
Vilamitjana	399					
Viu de Llevata	463					Sí
	46	24.429	10	4	2	18

Comarcal de Viella					
Localitat	Habitants	HSLG	Coop.	Gremis	Corresponsal Previsión
Arres	126				
Arros	180				
Arties	271				
Bagerque	85				
Bausen	169				
Betlan	210				
Bordes, les	297				Sí
Bossost	606	Sí			
Canejan	317				
Escunyau	227				
Gausach	140				
Gessa	121				
Les	614	Sí			Sí
Salardú	301	Sí			Sí
Tredós	126				
Viella	678	Sí			Sí
Vilach	95				Sí
Vilamós	118				
	18	4.681	4	0	0
TOTALS					
	320	297.432	166	90	11

FONTS I BIBLIOGRAFIA

a) Arxius

□ ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN

FONDO DE PRESIDENCIA

- Secretaría General del Movimiento
- Delegación Nacional de Provincias
- Vicesecretaría General del Movimiento

FONDO DE CULTURA

- Delegación Nacional de Auxilio Social

FONDO DEL MINISTERIO DE GOBERNACIÓN

- Dirección General de Administración Local
- Dirección General de Política Interior
- Expedientes de Asociaciones

□ ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL

FONDO DE LA CAUSA GENERAL

□ ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

FONS JOSEP M. DE PORCIOLES COLOMER

□ ARXIU HISTÒRIC DE LLEIDA

FONS GOVERN CIVIL

- Secretaria General
- Delegación de Orden Público
- Secció Administració Local
- Secció Associacions

FONS FRENTE DE JUVENTUDES

FONS AUXILIO SOCIAL

FONS SECCIÓN FEMENINA

FONS AISS (SINDICATOS)

□ ARXIU DE LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE LLEIDA

ACTES DE LA DIPUTACIÓ

❑ ARXIU MUNICIPAL DE LLEIDA

ACTES MUNICIPALS

FONS HEMEROGRÀFIC

❑ ARXIU COMARCAL DE LA NOGUERA

FONS PREFECTURA COMARCAL DE BALAGUER DEL MOVIMIENTO

FONS DELEGACIÓ COMARCAL D'INFORMACIÓN E INVESTIGACIÓN DE FET Y
DE LAS JONS DE BALAGUER

FONS PREFECTURA LOCA DEL MOVIMIENTO DE BALAGUER

FONS PREFECTURA LOCAL DEL MOVIMIENTO D'ALBESA

FONS PREFECTURA LOCAL DEL MOVIMIENTO DE CUBELLS

❑ ARXIU COMARCAL DE LA SEGARRA

FONS MUNICIPAL DE LLOBEROLA

FONS MUNICIPAL DE BIOSCA

FONS MUNICIPAL DE TARROJA DE SEGARRA

❑ ARXIU COMARCAL DEL PALLARS SOBIRÀ

FONS DEL CONSEJO LOCAL DEL MOVIMIENTO DE SORT

❑ ARXIU COMARCAL DE L'URGELL

FONS MUNICIPAL DE GUIMERÀ

FONS MUNICIPAL DE TÀRREGA

❑ INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCIS

FONS HEMEROGRÀFIC

SERVEI D'ARXIUS I LLEGATS
-Llegat Ramon Areny Batlle

❑ UNIVERSITAT DE LLEIDA

FONS ROMÀ SOL / CARME TORRES

b) Publicacions periòdiques de l'època:

Acción, Balaguer, 1944
Boletín de Organizaciones Juveniles, Lleida, 1940
Boletín Sindical. Central Nacional-Sindicalista, Lleida, 1938-1939
Combat, 1936-1937
El Correo, Lleida, 1931-1936
El País, Lleida, 1933-1936
Frente de Juventudes, Lleida, 1941
Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo del Ejército de Aragón, Lleida, 1938
Horitzó, les Borges Blanques, 1932-1936
Inquietud. Órgano de la Jefatura Provincial del Movimiento, Lleida, 1954-1957
La Jornada, Lleida, 1930-1935
La Mañana, Lleida, 1938-1951
La Tribuna, Lleida, 1934-1936
L'Ideal, Lleida, 1936 (segona època)
Nueva Tàrrega, Tàrrega, 1944
Ruta. Órgano de FET y de las JONS, Lleida, 1938
Servicio. Falanges Juveniles de Fanco de Lérida, Lleida, 1944
Tarea. Boletín de órdenes para mandos, Lleida, 1944-1945
Tarea, Lleida, 1946-1950
Terra Ferma, Lleida, 1932-1936

c) Publicacions oficials de l'època.

Boletín del Movimiento de FET y de las JONS, Madrid, 1938-1951
Boletín Oficial de la Provincia, Lleida, 1938-1951
Boletín Oficial del Estado, Madrid, 1936-1951

d) Publicacions no periòdiques i recopilacions de l'època.

Arriba. Reproducción facsímil del Semanario de la Falange, Madrid, Ediciones FE, 1939.
ASOCIACIÓN DE LAS JÓVENES DE ACCIÓN CATOLICA DE LA DIÓCESIS DE LÉRIDA: *Memoria, 15 Abril 1938-15 Abril 1941*. Lleida, 1941. (opuscle)
CALIU ILERDENC: *Festividades del Caliu Ilerdenc*, Lleida, 1942. (opuscle)
CALIU ILERDENC: *Primer Volumen*, Lleida, 1942. (opuscle)
CNS: *Comarcas sindicales. Pueblos y agregados-Habitantes-Entidades Sindicales*, Lleida, 1945. (opuscle)
DELEGACIÓN PROVINCIAL DEL FRENTE DE JUVENTUDES: «Campamento de Verano “8 de Abril”», Lleida, novembre 1940. (opuscle)
DEPARTAMENTO PROVINCIAL DE SEMINARIOS DE ESTUDIOS ECONÓMICOS, POLÍTICOS Y SOCIALES: «Cosecha de ideas», *Cuaderno 2*, Jefatura Provincial de FET y de las JONS, Lleida, 1951. (opuscle)

- DEPARTAMENTO PROVINCIAL DE SEMINARIOS DE ESTUDIOS ECONÓMICOS, POLÍTICOS Y SOCIALES: «Lección del Día de la Fe» a *Cuaderno 1*, Jefatura Provincial de FET y de las JONS, Lleida, 1950. (opuscle)
- DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE LÉRIDA: *Dos años de labor, MCMXL-MCMXLII*, Lleida, 1942.
- F.E. Reproducción facsímil del Semanario de la Falange*, Madrid, Editora Nacional, 1943.
- FET Y DE LAS JONS: *Reglamento y ponencias del I Congreso Provincial de la Falange Leridana*, Lleida, setembre 1953. (opuscle)
- Fuero del Trabajo* (1938), Barcelona, Editora Nacional, 1939.
- JEFATURA PROVINCIAL DEL MOVIMIENTO: *Orden sobre constitución de los Consejos Locales del Movimiento*, Lleida, 1963. (opuscle)
- JONS. *Órgano teórico de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*, Madrid, Ediciones FE, 1939, antología i pròleg de Juan Aparicio.
- La Obra Nacional «Dopolavoro» (Postrabajo) en Italia*, Roma, Società Editrice di Novissima, 1938.
- LOS GRAJOS: *A la Grajilandia en mi final de curso, 1952-53*, Lleida, 1953. (opuscle)
- LOS GRAJOS: *Homenaje al Honorable Grajo Primero, Excmo. Sr. Duque de Castellgrajo...*, Lleida, 1951. (opuscle)
- LOS GRAJOS: *Un año de labor. Curso 1948-49*, Lleida, 1949. (opuscle)
- Reglamento del Grupo de Viviendas Protegidas “Ramon y Cajal” de Lérida*. Imprenta Coca, Lleida, 1944. (opuscle)
- Reglamento del Grupo de Viviendas Protegidas “Ruiz de Alda” de Lérida*. Imprenta Coca, Lleida, 1945. (opuscle)

e) Fonts orals:

- Víctor Hellín Sol (Lleida, 20-6-2001 i 29-7-2004)
- Romà Sol Clot (Lleida, 29-6-2001)
- Miquel Roig Nadal (Lleida, 13-8-2001)
- Francisco Pons Castellà (Lleida, 26-6-2003)

f) Bibliografia:

- AGUILAR, Paloma: *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, Madrid, Alianza, 1996.
- AGUSTÍ ROCA, Carme: *Rússia és culpable! Memòria i record de la Divisió Azul*, Lleida, Pagès Editors, 2003.
- AGUSTÍ, Carme: «La delincuencia de baja intensidad durante el primer franquismo. Una aproximación desde el mundo rural» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 2003, CD-Rom.
- ALTED, Alicia: «Notas para la configuración y análisis de la política cultural del franquismo en sus comienzos: la labor del Ministerio de Educación Nacional durante la guerra» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), pp. 215-229.

- ÁLVAREZ JUNCO, José: «Mitos de la nación en guerra» a *Historia de España Menéndez Pidal*, tomo XL, *República y Guerra Civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004, pp. 635-682.
- ÁLVAREZ PALLÁS, José M^a: *Lérida bajo la horda, 1934-1936-1938*, Lleida, Imprenta Comercial, 1941.
- ANDRÉS-GALLEGO, José: *¿Fascismo o Estado católico? Ideología, religión y censura en la España de Franco, 1937-1941*, Madrid, Ediciones Encuentro, 1997.
- ANTÓN MELLÓN, Joan (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002.
- APARICIO, Miguel Á.: «Sobre los comienzos del sindicalismo franquista, 1939-1945» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), pp. 78-99.
- APARICIO, Miguel Á.: *El Sindicalismo vertical y la formación del Estado franquista*, Barcelona, Eunibar, 1980.
- AQUARONE, Alberto: “Violenza e consenso nel fascismo italiano”, *Storia contemporanea*, X, núm. 1 (febrer 1979), pp. 145-155.
- AQUARONE, Alberto: *L'organizzazione dello Stato totalitario*, Torino, Einaudi, 1965.
- ARCO BLANCO, Miguel Á. del: «“Hombres nuevos”. El personal político del primer franquismo en el mundo rural del sureste español (1936-1951)», *Ayer*, 65, 2007, pp. 237-267.
- ARCO BLANCO, Miguel Á. del: *Hambre de siglos. Mundo rural y apoyos sociales del franquismo en Andalucía oriental, 1936-1951*, Granada, Comares, 2007.
- ARMENGOL SEGÚ, Josep: *L'ajuntament de Tremp entre 1868 i 1931*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida, 1993.
- ARÓSTEGUI, Julio: «Introducción: La militarización de la política durante la II República», *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1994, pp. 13-27.
- ARÓSTEGUI, Julio: «La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades», *Historia Contemporánea*, núm. 7, 1992, pp. 77-99.
- ARÓSTEGUI, Julio: «Opresión y pseudo-juricidad. De nuevo sobre la naturaleza del régimen franquista», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 24, 1996, pp. 31-46.
- ARRARÁS, Joaquín: *Historia de la Cruzada Española*, Madrid, Ediciones Españolas, 1942, vol. 5, tom XXII.
- ARRIBAS, José M^a: «El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura», *Historia Social*, núm. 4, 1989, pp. 33-52.
- AUNÓS, Eduardo: *Discurso de la vida. Autobiografía*, Madrid, Sociedad Española General de Librería, 1951.
- BABIANO, José: «¿Un aparato fundamental para el control de la mano de obra? (Reconsideraciones sobre el sindicato vertical franquista)», *Historia Social*, núm. 30, 1998, pp. 23-38.
- BALLBÉ, Manuel: *Orden Público y militarismo en la España constitucional*, Madrid, Alianza, 1985.
- BARAHONA, A. / AGUILAR, P. / GONZÁLEZ, C.: *Las políticas hacia el pasado. Juicios, depuraciones, perdón y olvido en las nuevas democracias*, Madrid, Istmo, 2002.
- BARALLAT BARÉS, Jaume: «L'Acció Catòlica de Lleida sota els bisbes Moll i Villar (1938-1946)» a DD.AA.: *El primer franquisme a les terres de Lleida (1938-1950)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, pp. 123-148.

- BARALLAT BARÉS, Jaume: *Devotes, croats i militants. L'apostolat seglar sota el franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1996.
- BARALLAT BARÉS, Jaume: *L'Església sota el franquisme. Lleida (1938-1968)*, Lleida, Pagès Editors, 1994.
- BARALLAT BARÉS, Mercè: *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- BARIS, Tommaso: *Il fascismo in provincia. Politica e società a Frosinone (1919-1940)*, Roma-Bari, Laterza, 2007.
- BARRAL ALTED, Xavier: *L'art de la victòria. Belles arts i franquisme a Catalunya*, Barcelona, Columna, 1996.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume: «Carlistes i integristes: presència institucional i debat ideològic durant el primer terç del segle XX» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993, pp. 209-229.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume: «El franquisme a Lleida: aproximació a un balanç» a DD.AA.: *El primer franquisme a les terres de Lleida (1938-1950)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, pp. 5-32.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Lleida, Pagès Editors, 1995.
- BARRULL, J. / JARNE, A. / MIR, C.: *De la Restauració al franquisme*, vol. 8, *Història de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 2003.
- BARRULL, Jaume / MIR, Conxita: *Història Gràfica de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida-Pagès Editors, 2002.
- BARRUSO BARÉS, Pedro: «Poder político y representación social en Andoain durante el primer franquismo (1936-1951)», *Leyçaur*, 6, 2000, Andoain, pp. 255-350.
- BENET, Josep: *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- BERGÓS, Antoni: *Memòries*, Lleida, La Paeria, 1990.
- BERMEJO, Benito: «La Vicesecretaría de Educación Popular (1941-1945): un "ministerio" de la propaganda en manos de Falange», *Espacio, Tiempo y Forma. Historia Contemporánea*, 1991, n. 4, UNED, pp. 73-96.
- BLASCO HERRANZ, Inmaculada: *Armas femeninas para la contrarrevolución: la Sección Femenina en Aragón (1936-1950)*, Málaga, Universidad de Málaga, 1999.
- BLASCO HERRANZ, Inmaculada: *Paradojas de la ortodoxia. Política de masas y militancia católica femenina en España (1919-1939)*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2003.
- BLINKHORN, Martin: *Carlismo y contrarrevolución en España, 1931-1939*, Barcelona, Crítica, 1979 (edició original en anglès de 1975).
- BONET BAQUÉ, N. / CARDONA ALCAIDE, A. / CORBELLA LÓPEZ, G.: *Tàrrega, 1939-61. Aproximació a la repressió, l'exili i la vida quotidiana*, Tàrrega, Ajuntament de Tàrrega-Museu Comarcal de Tàrrega-Memorial Democràtic, 2008.
- BOTTI, Alfonso: *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*, Madrid, Alianza, 1992.
- BRAGA DA CRUZ, Manuel: *Monárquicos e republicanos no Estado novo*, Lisboa, Publicações Dom Quixote, 1986.

- BRAVO MARTÍNEZ, Francisco: *Historia de la Falange Española de las JONS*, Madrid, Editora Nacional, 1943 (2a edició).
- BRETÓN SOLO DE ZALDÍVAR, Víctor: *Tierra, Estado y Capitalismo. La transformación agraria del occidente catalán, 1940-1990*, Lleida, Milenio, 2000.
- BROSZAT, Martin: *The Hitler State. The foundation and development of the internal structure of the Third Reich*, Longman, Londres, 1981 (1969).
- BROWNING, Christopher R.: *Aquellos hombres grises. El Batallón 101 y la Solución Final en Polonia*, Barcelona, Edhasa, 2002 (edició original en anglès de 1992).
- BURLEIGH, Michael: «National Socialism as a Political Religion», *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol. 1, núm. 2, 2000, pp. 1-26.
- BURLEIGH, Michael: *El Tercer Reich. Una nueva historia*, Taurus, Madrid, 2002.
- BURRIN, Phillippe: «Política i societat. Les estructures de poder a l'Itàlia feixista i a l'Alemanya nazi», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 485-510.
- CALVET BELLERA, Josep: «“Indeseables y sospechosos”. Repressió i control social al Pirineu de Lleida durant el primer franquisme», *L'Avenç*, n. 275, desembre 2002, pp. 18-25.
- CALVET BELLERA, Josep: *Les muntanyes de la llibertat*, Barcelona, L'Avenç, 2008.
- CALVO VICENTE, Cándida: «El concepto de consenso y su aplicación al estudio del régimen franquista», *Spagna contemporanea*, núm. 7, 1995, pp. 141-158.
- CÁMARA VILLAR, Gregorio: *Nacional-catolicismo y escuela. La socialización política del franquismo (1936-1951)*, Jaén, Hesperia, 1984.
- CANAL, Jordi: «Els èxits i els fracassos del “carlisme nou” (1889-1900): una aproximació des de la Catalunya occidental» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes...*, op. cit., 1993, pp. 127-145.
- CANAL, Jordi: *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo, 1876-1939*, Madrid, Marcial Pons, 2006.
- CANAL, Jordi: *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888-1900)*, Vic, Eumo, 1998.
- CANAL, Jordi: *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España*, Madrid, Alianza, 2000.
- CANALES SERRANO, Antonio F.: «Las lógicas de la victoria. Modelos de funcionamiento político local bajo el primer franquismo», *Historia Social*, 56, 2006, pp. 111-130.
- CANALES SERRANO, Antonio F.: *Las otras derechas. Derechas y poder local en el País Vasco y Cataluña en el siglo XX*, Madrid, Marcial Pons, 2006.
- CANNISTRARO, Philip V.: *La fabbrica del consenso. Fascismo e mass media*, Roma-Bari, Laterza, 1975.
- CANTERO, Pedro: *La hora católica en España*, Madrid, Ediciones Ruta, 1942.
- CAÑABATE VECINA, José A.: «Juventud y franquismo en España: el Frente de Juventudes (1940-1960)» a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras. Propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007, pp. 135-196.
- CAÑABATE VECINA, José A.: «Por el Imperio hacia Dios: la trajectòria de l'Organización Juvenil (1937-1940) a Espanya» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés Recerques, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 669-685.

- CANABATE VECINA, José A.: *Les organitzacions juvenils del règim franquista (1937-1960)*, Palma de Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2004.
- CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrrega (1898-1923): societat, política i imaginari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- CARASA SOTO, Pedro: «La revolución nacional-asistencial durante el primer franquismo», *Historia Contemporánea*, núm. 16, 1997, pp. 98-140.
- CARBAJOSA, Mónica / CARBAJOSA, Pablo: *La corte literaria de José Antonio. La primera generación cultural de Falange*, Barcelona, Crítica, 2003.
- CASALI, Luciano: «Il fascismo di tipo spagnolo» a CASALI, Luciano (a cura di): *Per una definizione della dittatura franchista*, Milano, Franco Angeli, 1990, pp. 7-37.
- CASALI, Luciano: «José Antonio Primo de Rivera, teórico fascista. La fortuna di una costruzione mitica» a THOMÀS, Joan M. (ed.): *Franquisme / Feixisme*, Reus, Fundació d'Estudis Socials i Nacionals Josep Recasens i Mercadé, 2001, pp. 53-79.
- CASALI, Luciano: *Società di massa, giovani, rivoluzione. Il fascismo di Ramiro Ledesma Ramos*, Bolonya, CLUEB, 2002.
- CASALS BERGÉS, Quintí: *Polítics de Lleida. El poder local i les seves mutacions a través del temps (1716-1868)*, Edicions de la Universitat de Lleida / Ajuntament d'Alguaire, 2002.
- CASANOVA NUEZ, Ester: *Violencia anticlerical y memoria de los mártires (1936-1945)*, tesi doctoral inèdita, Universidad de Zaragoza, 2004, 4 vols.
- CASANOVA, Julián: «Guerra Civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el pasado», *Historia Social*, núm. 20, 1994, pp. 15-150.
- CASANOVA, Julián: «La sombra del franquismo: ignorar la historia y huir del pasado» a CASANOVA, Julián et al.: *Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1992, pp. 1-28.
- CASANOVA, Julián: «Una dictadura de cuarenta años» a CASANOVA, J. (coord.) / ESPINOSA, F. / MIR, C. / MORENO GÓMEZ, F.: *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica, 2002, pp. 1-50.
- CASANOVA, Julián: *La iglesia de Franco*, Madrid, Temas de Hoy, 2001.
- CASAS DE LA VEGA, Rafael: *Las milicias nacionales*, vol. I, Madrid, Editora Nacional, 1977.
- CASTELLS GRANÉS, Enric: *50 lleidatans*, Alcoletge-Lleida, Editorial Ribera & Rius, 1991-1994, 5 vols.
- CASTILLO, Juan J.: *Proprietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino en España (La Confederación Nacional Católica-Agraria, 1917-1942)*, Madrid, Servicio de Publicaciones Agrarias, 1979.
- CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: «La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo», *Historia Social*, 30, 1998, pp. 119-132.
- CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Desarrollo sin reformistas. Dictadura y campesinado en el nacimiento de una nueva sociedad en Almería, 1939-1975*, Almería, Instituto de Estudios Almerienses, 1999.
- CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria. La consolidación del Nuevo Estado franquista (1938-1953)*, Madrid, Marcial Pons, 2000.
- CENARRO, Ángela: «Beneficencia y asistencia social en la España franquista: el Auxilio Social y las políticas del régimen» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.):

- Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 93-111.
- CENARRO, Ángela: «Instituciones y poder local en el Nuevo Estado» a *Historia de España Menéndez Pidal*, tom XL: *República y Guerra Civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004, pp. 325-326.
- CENARRO, Ángela: «La lógica de la guerra, la lógica de la venganza: violencia y fractura social en una comunidad bajoaragonesa, 1939-1940» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés *Recerques*, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 703-715.
- CENARRO, Ángela: «Matar, vigilar y delatar: la quiebra de la sociedad civil durante la guerra y la posguerra en España (1936-1948)», *Historia Social*, núm. 44, 2002, pp. 65-86.
- CENARRO, Ángela: «Muerte y subordinación en la España franquista: el imperio de la violencia como base del “Nuevo Estado”», *Historia Social*, núm. 30, 1998, pp. 5-22.
- CENARRO, Ángela: *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón (1936-1945)*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.
- CENARRO, Ángela: *La sonrisa de Falange. Auxilio Social en la guerra civil y en la posguerra*, Barcelona, Crítica, 2006.
- CENARRO, Ángela: *Los niños de Auxilio Social*, Madrid, Espasa Calpe, 2009.
- CHILDERS, Thomas: *The Nazi Voter. The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*, Londres, Chapel Hill, 1983.
- CHUECA, Ricardo: «FET y de las JONS: la paradójica victoria de un fascismo fracasado», a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), pp. 60-77.
- CHUECA, Ricardo: *El Fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET-JONS*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1983.
- CIRICI, Alexandre: *La estética del franquismo*, Barcelona, Gustavo Gili, 1977.
- CLARA, Josep: «Els governadors civils del franquisme a Catalunya. Notes sociològiques», a DD. AA.: *L'època franquista. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1989, pp. 33-54.
- CLARA, Josep: *El Partit Únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1999.
- CLARET MIRANDA, Jaume: *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 2006.
- CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació a la premsa carlina a Lleida. Ideologia i poder a El Almogávar leridano, El Loredan i l'Almogáver (1890-1910)*, Lleida, Pagès Editors, 2002.
- COBO ROMERO, F. / ORTEGA LÓPEZ, Mª T.: *Franquismo y posguerra en Andalucía oriental. Represión, castigo a los vencidos y apoyos sociales al Régimen Franquista, 1936-1950*, Granada, Universidad de Granada, 2005.
- COBO ROMERO, F. / ORTEGA LÓPEZ, T. M^a: «No sólo Franco. La heterogeneidad de los apoyos sociales al régimen franquista y la composición de los poderes locales. Andalucía, 1936-1948», *Historia Social*, 51, 2005, pp. 49-71.
- COBO ROMERO, F.: *De campesinos a electores. Modernización agraria en Andalucía, politización campesina y derechización de los pequeños propietarios y arrendatarios. El caso de la provincia de Jaén, 1931-1936*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003.

- COBO ROMERO, Francisco: «Represión y persecución de minorías y disidentes en las dictaduras fascistas europeas del periodo de entreguerras. Los apoyos sociales y la colaboración de ciudadanos comunes. La Alemania nazi y la España franquista» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 13-49.
- COLLOTTI, Enzo: «Cinc formes de feixisme europeu: Àustria, Alemanya, Itàlia, Espanya i Portugal», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 511-524 (ed. or. italià 1990).
- COLLOTTI, Enzo: *Fascismo, fascismi*, Firenze, Sansoni, 1989.
- CRIACH SINGLA, Daniel: «El paper dels Governadors Civils» a DD.AA.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 151-156.
- CRUZ, Rafael: *En el nombre del pueblo. República, rebelión y guerra en la España de 1936*, Madrid, Siglo XXI, 2006.
- DD. AA.: *Biografies de Lleidatans Il·lustres*, Lleida, Edicions La Clamor, 1995.
- DD. AA.: *Lleida 1938. Fotografies de José Demaría «Campúa»*, catàleg de l'exposició organitzada per l'Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 5 agost – 7 setembre 2008.
- DE FELICE, Renzo: *Mussolini il fascista. L'organizzazione dello Stato fascista, 1925-1929*, Torino, Einaudi, 1995 (1968).
- DI FEBO, Giuliana / MOLINERO, Carme (eds.): *Nou Estat, nova política, nou ordre social. Feixisme i franquisme en una perspectiva comparada*, Barcelona, Fundacio Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals / CEFID-UAB, 2005.
- DI FEBO, Giuliana / MORO, Renato (cur.): *Fascismo e franchismo. Relazioni, immagini, rappresentazioni*, Soveria Mannelli (Catanzaro), Rubbetino Editore, 2005.
- DI FEBO, Giuliana: *La Santa de la Raza. Un culto barroco en la España franquista (1937-1962)*, Barcelona, Icària, 1988.
- DI FEBO, Giuliana: *Ritos de Guerra y de Victoria en la España franquista*, Bilbao, Desclée de Brouwer, 2002.
- DUEÑAS CEPEDA, Mª Jesús: «Cultura y adoctrinamiento de las mujeres: la Sección Femenina en Castilla y León durante el primer franquismo, una revisión crítica (1940-1960)» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés *Recerques*, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 769-785.
- DURKHÉIM, Émile: *Les formes elementals de la vida religiosa*, Barcelona, Edicions 62, 1986 (1912).
- DURÓ FORT, Robert: *Isona: la reconstrucció d'un poble de la línia de front del prePirineu català*, Tremp, Garsineu, 2002.
- EGIDO LEÓN, Ángeles (ed.): *Memoria de la Segunda República. Mito y realidad*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2006.
- ELLWOOD, Sheelagh: *Prietas las filas. Historia de la Falange Española, 1933-1983*, Barcelona, Crítica, 1984.
- ELORZA, Antonio: «Mitos y simbología de una dictadura», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 24, 1996, pp. 47-68.
- ESPINAGOSA MARSÀ, Jaume: «Nueva Tárrega, el setmanari de Tárrega durant el franquisme: anys 1944-1949», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, n. 4, 1992, pp. 199-220.
- ESQUÉ BOLEDA, Claudi: *El nostre Sindicat Agrícola en plena postguerra, 1940-1956*, Vallbona de les Monges, 1985.

- FERNÁNDEZ, Pedro V.: *El franquismo en la provincia de León: sus sindicatos verticales (1938-1977)*, Lleó, Instituto Leonés de Cultura, 2003.
- FOARD, Douglas W.: *Ernesto Giménez Caballero (o la revolución del poeta)*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1975.
- FONT AGULLÓ, Jordi: *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, 2001.
- FONTANA TARRATS, José M.: *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951.
- FONTANA, Josep: «Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), pp. 9-38.
- FRADDOSIO, Maria: «La militanza femminile nella Repubblica sociale italiana. Miti e organizzazione», *Storia e problemi contemporanei*, núm. 24, 1999, pp. 75-88.
- FRÍAS RUBIO, Ana R.: «Una aproximación al análisis del personal político y del Movimiento Nacional en la provincia de Soria» a TUSELL, J. / GIL PECHARROMÁN, J. / MONTERO, F. (eds.): *Estudios sobre la derecha española contemporánea*, Madrid, UNED, 1993, pp. 643-654.
- FRIED, Robert C.: *Il prefetto in Italia*, Milano, Giuffrè, 1967 (edició original en anglès de 1963).
- FRITZSCHE, Peter: *Vida y muerte en el Tercer Reich*, Barcelona, Crítica, 2009.
- GALLEGO MÉNDEZ, Mª Teresa: *Mujer, Falange y franquismo*, Madrid, Taurus, 1983.
- GALLEGO, Ferran: *De Múnich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945*, Barcelona, Plaza y Janés, 2001.
- GALLEGO, Ferran: *Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español*, Madrid, Síntesis, 2005.
- GALLEGO, Ferran: *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*, Barcelona, DeBolsillo, 2008 (2006).
- GARCÍA VENERO, Maximiliano: *Historia de la Unificación (Falange y Requeté en 1937)*, Madrid, AGESA, 1970.
- GAVALDÀ TORRENTS, Antoni: *El naixement del nou sindicalisme d'orden y mando. Anys quaranta a Valls i comarca*, Tarragona, El Mèdol, 2006.
- GAVALDÀ TORRENTS, Antoni: *L'associacionisme agrari a Catalunya. El model de la Societat Agrícola de Valls, 1888-1988*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989.
- GELLATELLY, Robert: *No sólo Hitler. La Alemania nazi entre la coacción y el consenso*, Barcelona, Crítica, 2003 (edició original de 2001).
- GELONCH SOLÉ, J. / SAGUÉS SAN JOSÉ, J.: «Joventut Republicana de Lleida i la modernització política de la ciutat, 1901-1938» a DD.AA.: *La memòria d'una ciutat llunyana. Lleida, 1900-1979*, Lleida, Ateneu Popular de Ponent / Pagès Editors, 2004, pp. 37-66.
- GELONCH SOLÉ, Josep: «Jóvenes y fascismo en Italia. La socialización de la juventud durante el ventenio fascista (1922-1943)» a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras. Propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007, pp. 19-54.
- GELONCH SOLÉ, Josep: «Lluites pel poder municipal en temps de fam. Juneda, 1939-1943» a DD.AA.: *Un segle d'electricitat a Juneda, 1902-2002*, Juneda, Editorial Fonoll, 2003, pp. 147-162.

- GELONCH SOLÉ, Josep: *La dictadura franquista a Lleida: de la consolidació del règim al desenvolupament econòmic dels anys seixanta*, TAD, UdL, 2000.
- GELONCH SOLÉ, Josep: *Poder, sociabilitat i llocs de memòria a la Lleida del primer franquisme, 1938-1951*, Treball de recerca 12 CA de Doctorat, UdL, 2003.
- GENTILE, Emilio: «El fascismo italiano» dins ANTÓN MELLÓN, J. (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 77-102.
- GENTILE, Emilio: *Fascismo. Storia e interpretazione*, Roma-Bari, Laterza, 2002.
- GENTILE, Emilio: *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1993.
- GENTILE, Emilio: *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al fascismo*, Roma-Bari, Laterza, 1999 (1982).
- GENTILE, Emilio: *La via italiana al totalitarismo. Il partito e lo Stato nel regime fascista*, Roma, La Nuova Italia Scientifica, 1995.
- GENTILE, Emilio: *Le origini dell'ideologia fascista, 1918-1925*, Bolonya, Il Mulino, 1996 (1a ed. a Roma-Bari, Laterza, 1975).
- GENTILE, Emilio: *Storia del partito fascista, 1919-1922. Movimento e milizia*, Laterza, Roma-Bari, 1989.
- GERMANI, Gino: «Political Socialization of Youth in Fascist Regimes: Italy and Spain» a HUNTINGTON, S. P. / MOORE, C. H.: *Authoritarian Politics in Modern Society*, Nova York-Londres, Basic Books, 1970, pp. 339-379.
- GERMINO, Dante L.: *Il partito fascista italiano al potere. Uno studio sul governo totalitario*, Bolonya, Il Mulino, 2007 (edició original en anglès, 1959).
- GIL GARCÍA, Pilar: *Las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos (1944-1977). Historia, documentos y fuentes*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2005.
- GIL PECHARROMÁN, Julio: *Conservadores subversivos. La derecha autoritaria alfonsina (1913-1936)*, Madrid, Eudema, 1996.
- GIL PECHARROMÁN, Julio: *José Antonio Primo de Rivera. Retrato de un visionario*, Madrid, Temas de Hoy, 1996.
- GIL ROBLES, José M^a: *No fue posible la paz*, Barcelona, Ariel, 1968.
- GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto: «Ante la tumba del catalanismo. Notas de un viaje con Franco por Cataluña», *Vértice*, suplemento, 1942.
- GIMENO, Manel: *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- GIOVANNINI, Paolo: «*Tutto da abbattere, tutto da creare*». *Le origini del fascismo nella provincia pesarese (1919-1922)*, Bolonya, CLUEB, 1993.
- GOLDHAGEN, Daniel J.: *Los verdugos voluntarios de Hitler. Los alemanes corrientes y el Holocausto*, Madrid, Taurus, 1997.
- GÓMEZ CUESTA, Cristina: «El adoctrinamiento en paralelo: la rama femenina de Acción Católica en Valladolid (1939-1959)» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 13/15-11-2003, CD-Rom.
- GÓMEZ CUESTA, Cristina: «Mujeres teñidas de azul: trayectoria y alcance de la Sección Femenina en Valladolid (1939-1959)» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés Recerques, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 848-867.

- GÓMEZ RODA, José Alberto: «La primera jefatura provincial de FET-JONS de Valencia, 1939-1943» a *II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alicante, 11/13-5-1995, pp. 127-134.
- GÓMEZ RODA, José Alberto: *Política i poder local. Catarroja: un municipi valencià durant el primer franquisme*, Catarroja-València, Afers, 1998.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo: «La dialéctica de las pistolas: la violencia y la fragmentación del poder político durante la Segunda República» a MUÑOZ, J. / LEDESMA, J. L. / RODRIGO, J. (coords.): *Culturas y políticas de la violencia en la España del siglo XX*, Madrid, Siete Mares, 2005, pp. 101-146.
- GONZÁLEZ CUEVAS, Pedro C.: «Política de lo sublime y teología de la violencia en la derecha española» a JULIÁ, Santos (dir.): *Violencia política en la España del siglo XX*, Madrid, Taurus, 2000.
- GONZÁLEZ CUEVAS, Pedro C.: *Acción Española. Teología política y nacionalismo autoritario en España (1913-1936)*, Madrid, Tecnos, 1998.
- GONZÁLEZ MADRID, Damián A.: «Coaliciones de sangre en el poder político local. Castilla-La Mancha, 1939-1945», *Ayer*, 73, 2009, pp. 215-244.
- GONZÁLEZ MADRID, Damián: “Le relazioni tra il partito e lo stato: il prefetto e il governatore civile (1922-1945)” a DI FEBBO, G. / MORO, R. (cur.): *Fascismo e franchismo. Relazioni, immagini, rappresentazioni*, Rubbetino Editore, 2005, pp. 469-481.
- GONZÁLEZ MADRID, Damián-Alberto: *La Falange manchega (1939-1945). Política y sociedad en Ciudad Real durante la etapa «azul» del primer franquismo*, Ciudad Real, Diputación Provincial, 2004.
- GONZÁLEZ VILALTA, Arnau: *Cataluña bajo vigilancia. El consulado italiano y el fascio de Barcelona (1930-1943)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- GRANDÍO SEOANE, Emilio: «El primer personal político del franquismo en la provincia de La Coruña. Cambio y continuidad e las elites políticas municipales durante la Guerra Civil en la retaguardia nacional (1936-1939)» a TUSELL, J. et al. (coords.): *El Régimen de Franco, 1939-1975: política y relaciones exteriores*, Madrid, UNED, 1993, pp. 69-87.
- GRAUS FORCÉN, Julià: *Crònica de la Lleida franquista, 1938-1975*, Lleida, Virgili&Pagès, 1989.
- GRAZIA, Victoria de: *Consenso e cultura di massa nell'Italia fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1981.
- GRAZIA, Victoria de: *La donna nel regime fascista*, Venècia, Marsilio, 1993 (ed. or. en anglès de 1992).
- GRIFFIN, Roger: «Cruces gamadas y caminos bifurcados: las dinámicas fascistas del Tercer Reich» dins ANTÓN MELLÓN, J. (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 103-157.
- GRIFFIN, Roger: *The nature of fascism*, Londres-Nova York, Routledge, 1993.
- GROSS, Jan T.: *Vecinos*, Barcelona, Crítica, 2002.
- GUERRA PALMERO, Ricardo A.: «FET y de las JONS en Canarias en la década de 1940. Una primera aproximación», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 3, 2003, pp. 230-253, <http://hispanianova.rediris.es>
- GUERRA PALMERO, Ricardo A.: *La Falange en Canarias (1936-1950)*, Centro de Cultura Popular Canaria, 2007.

- GUIXÉ COROMINES, Jordi: «El conflicte de l'Ateneu. El pal de paller de la reconquesta del poder municipal a Solsona durant el primer franquisme (1939-1945)», *Oppidum. Revista cultural del Solsonès*, núm. 3, desembre 2004, pp. 7-20.
- HOLGUÍN, Sandie: *República de ciudadanos. Cultura e identidad nacional en la España republicana*, Barcelona, Crítica, 2003 (ed. or. en anglès, 2002).
- HÜTTENBERGER, Peter: «Policracia nacionalsocialista», *Ayer*, núm. 5, 1992, pp. 159-190.
- IBÁÑEZ HERNÁNDEZ, Rafael: *Estudio y acción: la Falange fundacional a la luz del Diario de Alejandro Salazar (1934-1936)*, Madrid, Ediciones Barbarroja, 1993.
- JARNE MÒDOL, Antonieta: «Dominio político y organización del poder en la Lleida del primer franquismo. Perspectivas de trabajo para su estudio», *IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pp. 216-218.
- JARNE MÒDOL, Antonieta: «L'Auxilio Social: beneficència i nacionalsindicalisme a la "nova" Lleida (1938-1940)», *Revista de Catalunya*, núm. 39, 1990, pp. 47-56.
- JARNE MÒDOL, Antonieta: «La branca femenina del carlisme lleidatà. República, Guerra Civil i Primer Franquisme» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993, pp. 177-207.
- JARNE MÒDOL, Antonieta: «Models formals i sentimentals al servei de la femeneïtat: La postguerra a Lleida (1939-1945)», *Ilerda. Humanitats*, núm. XLIX, Lleida, 1991, pp. 189-207.
- JARNE MÒDOL, Antonieta: «Niños "vergonzantes" y "pequeños rojos". La población marginal infantil en la Cataluña interior del primer franquismo», *Hispania nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 4, 2004, <http://hispanianova.rediris.es>
- JARNE MÒDOL, Antonieta: «Vencidos y pobres en la Cataluña rural: la subsistencia intervenida en la posguerra franquista», *Historia del Presente*, núm. 5, 2005, pp. 167-183.
- JARNE MÒDOL, Antonieta: *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1998.
- JARNE MÒDOL, Antonieta: *La Secció Femenina a Lleida. Els anys «triomfals»*, Lleida, Pagès Editors, 1991.
- JÉREZ MIR, Miguel: *Elites políticas y centros de extracción en España, 1938-1957*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1982.
- JIMÉNEZ CAMPO, Javier: *El fascismo en la crisis de la Segunda República española*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979.
- JOHNSON, Eric A.: *El terror nazi. La Gestapo, los judíos y el pueblo alemán*, Barcelona, Paidós, 2002.
- JUDT, Tony: *Postguerra. Una historia europea desde 1945*, Barcelona, Península, 2006.
- JULIÀ, Santos (coord.) / CASANOVA, J. / SOLÉ I SABATÉ, J. M. / VILLARROYA, J. / MORENO, F.: *Víctimas de la Guerra Civil*, Madrid, Temas de Hoy, 1999.
- JULIÀ, Santos: «Echar al olvido. Memoria y amnistía en la transición», *Claves de Razón Práctica*, núm. 129, 2003, pp. 14-24.
- JULIÀ, Santos: «Introducción» a *Historia de España Menéndez Pidal*, tomo XL, *República y Guerra Civil*, Madrid, Espasa Calpe, 2004, pp. IX-XXX.
- JULIÀ, Santos: «Memoria, historia y política de un pasado de guerra y dictadura» a JULIÀ, Santos (dir.): *Memoria de la guerra y del franquismo*, Madrid, Taurus/Fundación Pablo Iglesias, 2006, pp. 56-58.
- KERSHAW, Ian: *El mito de Hitler. Imagen y realidad en el Tercer Reich*, Barcelona, Paidós, 2003 (ed. or. en anglès de 1987).

- KERSHAW, Ian: *Hitler, 1889-1945*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1999 (ed. or. en anglès de 1998), 2 volums.
- KERSHAW, Ian: *The Nazi Dictatorship. Problems and perspectives of interpretation*, Londres, Edward Arnold, 1989.
- KOON, Tracy H.: *Believe, Obey, Fight. Political socialization of youth in fascist Italy, 1922-1943*, Chapel Hill / London, University of North Carolina Press, 1985.
- KOONZ, Claudia: *Mothers in the Fatherland. Women, the Family and Nazi politics*, Nova York, St. Martin's Press, 1987.
- La Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Lleida*, Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Lleida / Dilagro, Lleida, 1998.
- LA ROVERE, Luca: *Giovinezza in marcia. Le organizzazioni giovanili fasciste*, Novara, Editoriale Nuova, 2004.
- LA ROVERE, Luca: *Storia dei GUF. Organizzazione, politica e miti della gioventù universitaria fascista, 1919-1943*, Torino, Bollati Boringhieri, 2003.
- LAÍN ENTRALGO, Pedro: *Los valores morales del nacionalsindicalismo*, Madrid, Editora Nacional, 1941.
- LAZO, A. / PAREJO, J. A.: «La militancia falangista en el suroeste español», *Ayer*, núm. 52, 2003, pp. 237-253.
- LAZO, Alfonso: *Retrato de fascismo rural en Sevilla*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1998.
- LEDESMA, José L. / RODRIGO, Javier: «Caídos por España, mártires de la libertad. Víctimas y conmemoración de la Guerra Civil en la España posbélica (1939-2006)», *Ayer*, núm. 63, 2006, pp. 233-255.
- LEDESMA, Ramiro: *¿Fascismo en España?*, Barcelona, Ariel, 1968 (editat el 1935, amb el pseudònim de Roberto Lanzas).
- LEDESMA, Ramiro: *Discurso a las juventudes de España*, Madrid, Ediciones FE, 3a edició, 1939 (edició original de 1935).
- LINZ, Juan J.: «An Authoritarian Regime: Spain» a ALLARDT, E. / LITTUNEN, Y. (eds.): *Cleavages, Ideology and Party Systems*, Helsinki, Westermack Society, 1964. [La traducció i publicació a Espanya no es produí fins el 1974. Cfr. FRAGA, M. / VELARDE, J. / CAMPO, S. del (dirs.): *La España de los años 70*, Madrid, Editorial Moneda y Crédito, 1974, vol. III, t. 1, pp. 1467-1531]
- LINZ, Juan J.: «From Falange to Movimiento-Organization. The Spanish single party and the Franco regime, 1936-1968» a HUNTINGTON, S. P. / MOORE, C. H.: *Authoritarian Politics in Modern Society. The dynamics of established one-party systems*, Nova York-Londres, Basic Books, 1970.
- LLADONOSA PUJOL, Josep: *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, 1980.
- LLADONOSA PUJOL, Josep: *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, Lleida, Virgili & Pagés / Ajuntament d'Alguaire, 1989.
- LLADONOSA VALL-LLEBRERA, Manuel: «Actituds cíviques i culturals», *Serra d'Or*, 133 (1970), pp. 25-28.
- LLADONOSA VALL-LLEBRERA, Manuel: «Carlisme i liberalisme a Lleida. Aproximació a un conflicte en una societat en transició» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993, pp. 51-80.
- LLADONOSA VALL-LLEBRERA, Manuel: «La societat civil lleidatana sota el franquisme», a DD. AA.: *Lleida, 1910-1985*, Fundació La Caixa, Barcelona, 1985, pp. 20-28.

- LLADONOSA, J. / PORTA, F. / MIQUEL, S. / VALLVERDÚ, J. / GABERNET, J.: *Lleida, problema i realitat*, Barcelona, Edicions 62, 1967.
- LLOBET PORTELLA, Josep M.: «La conflictiva candidatura carlina pel districte de Cervera a les eleccions de diputats a Corts de l'any 1910» a DD.AA.: *El carlisme com a conflicte*, Vic, Eumo Editorial, 1993, pp. 247-268.
- LÓPEZ GALLEGOS, Mª Silvia: «El control del ocio en Italia y España: de la Opera Nazionale Dopolavoro a la Obra Sindical de Educación y Descanso», *Investigaciones Históricas: época moderna y contemporánea*, núm. 24, 2004, pp. 215-236.
- LÓPEZ GALLEGOS, Mª Silvia: *Trabajadores vallisoletanos. La creación de la organización sindical española (1939-1951)*, Valladolid, Diputación Provincial de Valladolid, 2008.
- LÓPEZ VILLATORO, Francisco: *Los inicios del franquismo en Córdoba. FET y de las JONS*, Còrdova, Universidad de Córdoba / Ayuntamiento de Córdoba, 2003.
- LUCARINI, Federico: «Segretari comunali e podestà. Il comune in Italia durante el fascismo», a MELIS, Guido (a cura di): *Lo Stato negli anni Trenta. Istituzioni e regimi fascisti in Europa*, Bolonya, Il Mulino, 2008, pp. 201-216.
- LUDEVID, Manuel: *Cuarenta años de sindicalismo vertical*, Barcelona, Laia, 1976.
- LUEBBERT, Gregory M.: *Liberalismo, fascismo o socialdemocracia. Clases sociales y orígenes políticos de los regímenes en la Europa de entreguerras*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.
- LYTTELTON, Adrian: *La conquista del potere. Il fascismo dal 1919 al 1929*, Roma-Bari, Laterza, 1974 (edició original en anglès de 1973).
- MANN, Michael: *Fascistas*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006 (ed. or. en anglès, 2004).
- MANOILESCU, Mihail: *El Partido Único. Institución política de los nuevos regímenes*, traducció de Luis Jordana de Pozas, Saragossa, Biblioteca de Estudios Sociales, 1938.
- MARCET COLL, José M^a: *Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía, 1940-1960*, Barcelona, edició de l'autor, 1963.
- MARCET GISBERT, Xavier: «Anotacions sobre el poder municipal (1939-1945)» a BARBAGALLO, Francesco et al.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 160-161.
- MARCET GISBERT, Xavier: «Formes i mecanismes de continuïtat del poder en l'espai local (I)» a DD.AA.: *Formes i relacions de poder local a l'època contemporània*, Barcelona, L'Avenç, 1995, pp. 87-92.
- MARÍN CORBERA, Martí: «El nou poder local», a RISQUES, M. / VILANOVA, F. / VINYES, R. (eds.): *Les ruptures de l'any 1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, pp. 58-59.
- MARÍN CORBERA, Martí: «Fascismo en España. Política local y control gubernativo en la Cataluña franquista: ¿Fue el porciolismo una fórmula aperturista?», *Hispania*, 199, 1998, pp. 655-678.
- MARÍN CORBERA, Martí: «Franquisme i poder local. Construcció i consolidació dels ajuntaments feixistes a Catalunya, 1938-1949», *Recerques*, 31, 1995, pp. 37-52.
- MARÍN CORBERA, Martí: «La política dins del règim franquista: famílies o clienteles? Algunes aportacions des de la perspectiva microhistòrica», *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 43-46.
- MARÍN CORBERA, Martí: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès Editors, 2000.

- MARÍN CORBERA, Martí: *Josep Maria de Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*, Barcelona, Editorial Base, 2005 (2000).
- MARTÍNEZ DE BEDOYA, Javier: *Memorias desde mi aldea*, Valladolid, Ámbito, 1996.
- MARTÍNEZ VAL, José M^a: *¿Por qué no fue posible la Falange?*, Barcelona, Dopesa, 1975.
- MAS QUETGLAS, Joan: *Els mallorquins de Franco. La Falange i el Moviment Nacional*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2003.
- MAYAYO ARTAL, Andreu: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers, 1995.
- MAZA ZORILLA, Elena: «Panem et circenses. Cultura asociativa en el franquismo», *Alcores*, núm. 6, 2008, pp. 83-112.
- MERINO ESTRADA, V.: «El marco jurídico-legal de la administración local en la Restauració (1876-1931)», a CARASA SOTO, P. (coord.): *Ayuntamiento, estado y sociedad. Los poderes municipales en la España contemporánea*, Valladolid, Ayuntamiento de Valladolid, 2000, pp. 19-27.
- MEZQUIDA GENÉ, Luís M^a: *La Batalla del Segre. Repercusiones del Ebro en el Oeste de Cataluña*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1972.
- MICHONNEAU, Stéphane: *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic, Eumo Editorial, 2002.
- MIGUEL, Amando de: *Sociología del franquismo. Análisis ideológico de los ministros del régimen*, Barcelona, Euros, 1975.
- MIR CURCÓ, Conxita (ed.): *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993.
- MIR CURCÓ, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras. Propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007.
- MIR CURCÓ, Conxita: «El catalanisme conservador a Lleida: balanç d'un trajecte», a DD. AA.: *El catalanisme conservador*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1996, pp. 217-239.
- MIR CURCÓ, Conxita: «Lleida, línia de front», *L'Avenç*, núm. 126, 1989, pp. 34-[...]55.
- MIR CURCÓ, Conxita: *Lleida (1890-1936): caciquisme polític i lluita electoral*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Editorial Milenio, 2000.
- MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005.
- MIR, C. / AGUSTÍ, C.: «Delincuencia patrimonial y justicia penal: una incursión en la marginación social de posguerra (1939-1945)» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 69-92.
- MIR, C. / AGUSTÍ, C.: «Delincuencia patrimonial y justicia penal: una incursión en la marginación social de posguerra (1939-1945)» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 69-92.
- MIR, C. / CORRETGÉ, F. / FARRÉ, J. / SAGUÉS, J.: *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

- MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «El fracàs de l'obra predilecta del règim» a *La joventut a Catalunya al segle XX*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, pp. 370-383.
- MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «El malestar popular por las condiciones de vida. ¿Un problema político para el régimen franquista?», *Ayer*, núm. 52, 2003, pp. 255-280.
- MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «La Diputació de postguerra: 1939-1949» i «La Diputació de 1949 a 1977», a Riquer, Borja de (dir.): *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1988, vol. III, pp. 10-103.
- MOLINERO, C. / YSÀS, P.: «*Patria, Justicia y Pan*». *Nivell de vida i condicions de treballa Catalunya, 1939-1951*, Barcelona, La Magrana, 1985.
- MOLINERO, C. / YSÀS, P.: *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 1992.
- MOLINERO, C. / YSÀS, P.: *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic, Eumo, 1991.
- MOLINERO, C. / YSÀS, P.: *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI, 1998.
- MOLINERO, Carme: «“Crónica sentimental” y falsa memoria del franquismo», *Historia del Presente*, núm. 1, 2002, pp. 98-100.
- MOLINERO, Carme: «La política de reconciliación nacional. Su contenido durante el franquismo, su lectura en la Transición», *Ayer*, núm. 66, 2007, pp. 201-225.
- MOLINERO, Carme: «La política social del régimen franquista. Una asignatura pendiente de la historiografía», *Ayer*, núm. 50, 2003, pp. 319-331.
- MOLINERO, Carme: «Mujer, franquismo, fascismo: la clausura forzada en un “mundo pequeño”», *Historia Social*, núm. 30, 1998, pp. 97-118.
- MOLINERO, Carme: *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Madrid, Cátedra, 2005.
- MOMMSEN, Hans: «Determinantes estructurales de la dictadura nazi» a PÉREZ LEDESMA, Manuel (comp.): *Los riesgos para la democracia. Fascismo y neofascismo*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 1997, pp. 65-72.
- MONTERO, Feliciano: «Asistencia social, catolicismo y franquismo: la actuación de Acción Católica en la posguerra» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 113-137.
- MONTERO, Feliciano: *El movimiento católico en España*, Madrid, Eudema, 1993.
- MONTERO, José Ramón: «Los católicos y el Nuevo Estado: los perfiles ideológicos de la ACNP durante la primera etapa del franquismo» a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (1986), pp. 100-122.
- MORADIELLOS, Enrique: «Ni gesta heroica, ni locura trágica: nuevas perspectivas históricas sobre la guerra civil», *Ayer*, núm. 50, 2003, pp. 11-39.
- MORADIELLOS, Enrique: *La España de Franco (1939-1975). Política y sociedad*, Madrid, Síntesis, 2000.
- MORANT ARIÑO, Toni: «“Por amor y fidelidad a nuestro Führer”: El Bund Deutscher Madel (BDM) en la Juventud Hitleriana, 1930-1945» a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras. Propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007, pp. 55-85.
- MORENO FONSERET, R. / SÁNCHEZ RECIO, G.: «Los partes mensuales: la información interna de FET y de las JONS y el control político de la sociedad española» a *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 66-69.

- MORENO FONSERET, Roque: «El régimen y la sociedad. Grupos de presión y concreción de intereses», *Ayer*, núm. 33, 1999, pp. 87-113.
- MORENO FONSERET, Roque: «Pobreza y supervivencia en un país en reconstrucción» a MIR, C. / AGUSTÍ, C. / GELONCH, J. (eds.): *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*, Lleida, Universitat de Lleida, 2005, pp. 139-164.
- MORENO JULIÀ, Xavier: *La División Azul. Sangre española en Rúsia, 1941-1945*, Barcelona, Crítica, 2005.
- MORENO SECO, Mónica: «La evolución de un rito político: el 20 de noviembre en Alicante durante el franquismo», a *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pàgs. 662-667.
- MORENTE VALERO, Francisco: «Hijos de un Dios menor: la Falange después de José Antonio» a GALLEGO, F. / MORENTE, F. (eds.): *Fascismo en España. Ensayos sobre los orígenes sociales y culturales del franquismo*, Barcelona, El Viejo Topo, 2005, pp. 211-250.
- MORENTE VALERO, Francisco: *La escuela y el Nuevo Estado. La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943)*, Valladolid, Ámbito, 1997.
- MORODO, Raúl: *Acción Española. Orígenes ideológicos del franquismo*, Madrid, Túcar, 1980.
- MOSSE, George L.: *Le guerre mondiali. Dalla tragedia al mito dei caduti*, Roma-Bari, Laterza, 2002 (ed. or. en anglès, 1990).
- MOSSE, George L.: *The Nazionalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York, Howard Fertig, 1974 (hi ha traducció al castellà, de Marcial Pons).
- MÜHLBERGER, Detlev: *The Social Bases of Nazism, 1919-1933*, Cambridge, CUP, 2003.
- MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda: «Enfermeras de Falange. Un modelo de sacrificio, abnegación, religiosidad y trabajo en la mujer falangista» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés Recerques, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 1050-1067.
- MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda: «Jóvenes y fascismo en Portugal» a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras. Propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007, pp. 113-133.
- MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda: «Orígen y configuración de la Sección Femenina en Castilla-La Mancha, 1936-1945: mujeres que construyeron el régimen franquista» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 13/15-11-2003, CD-Rom.
- MUSIEDLAK, Didier: *Lo stato fascista e la sua classe politica (1922-1943)*, Bolonya, Il Mulino, 2003.
- NADAL GAYA, J. M. / REIMAT MONTULL, E.: *Caliu Ilerdenc, 50 anys de vida lleidatana (1941-1991)*, Lleida, Caliu Ilerdenc, 1991.
- NELLO, Paolo: *L'avanguardismo studentesco alle origini del fascismo*, Roma-Bari, Laterza, 1978.
- NEUMANN, Franz: *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*, Londres, 1942.
- NICOLÁS MARÍN, Mª Encarna: «Los Gobiernos Civiles en el franquismo: la vuelta a la tradición conservadora en Murcia (1939-1945)» a TUSELL, J. / SUEIRO, S. / MARÍN, J. / CASANOVA, M. (eds.): *El régimen de Franco (1936-1975). Política y relaciones exteriores*, Madrid, UNED, 1993, pp. 135-149.

- NICOLÁS MARÍN, Mª Encarna: «Los poderes locales y la consolidación de la dictadura franquista», *Ayer*, 33, 1999, pp. 65-85.
- NICOLÁS MARÍN, Mª Encarna: *Instituciones murcianas en el franquismo (1939-1962)*, Murcia, Editora Regional, 1982.
- NOLTE, Ernst: *El fascismo en su época. Action Française. Fascismo. Nacionalsocialismo*, Madrid, Península, 1967.
- NÚÑEZ SEIXAS, X. M.: «Nations in arms against the invader: on nationalist discourses during the Spanish Civil War» a EALHAM, C. / RICHARDS, M. (eds.): *The Splintering of Spain. New Perspectives on the Spanish Civil War*, Cambridge, CUP, 2004.
- ORDUÑA PRADA, Mónica: *El Auxilio Social (1936-1940). La etapa fundacional y los primeros años*, Madrid, Escuela Libre Editorial, 1996.
- ORTIZ HERAS, Manuel: «El liderazo de los Gobiernos Civiles como institución básica de la administración provincial» a *II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alacant, 1995, pp. 181-187.
- ORTIZ HERAS, Manuel: «La Diputación provincial en el primer franquismo (1939-1959)» a DD. AA.: *Historia de la Diputación de Albacete*, Albacete, Diputación provincial, 1993, vol. II, pp. 97-162.
- ORTIZ HERAS, Manuel: *Las Hermandades de Labradores en el franquismo. Albacete, 1943-1977*, Albacete, Instituto de Estudios Albacetenses, 1992.
- ORTIZ, Carmen / RAMÓN, Manuel de: *Madrina de guerra. Cartas desde el frente*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2003.
- PALACIOS, Jesús: *La España totalitaria. Las raíces franquistas, 1934-1946*, Barcelona, Planeta, 1999.
- PALAU CARRERA, Montse: *La Secció Femenina a Lleida, 1950-1977*, treball inèdit de 12 CA de Doctorat, Universitat de Lleida, 2008.
- PALLA, Marco: «Caracteres y estructura del régimen fascista italiano» a MORENO FONSERET, R.: *Plebiscitos y elecciones en las dictaduras del sur de Europa (siglo XX)*, Alcoi, Marfil, 2003, pp. 79-98.
- PALLA, Marco: *Firenze nel regime fascista (1929-1934)*, Florència, Leo S. Olschki Editore, 1978.
- PAREJO FERNÁNDEZ, José A.: *La Falange en la Sierra Norte de Sevilla (1934-1956)*, Sevilla, Universidad de Sevilla-Ateneo de Sevilla, 2004.
- PAREJO FERNÁNDEZ, José A.: *Las piezas perdidas de la Falange: el Sur de España*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2008.
- PAREJO FERNÁNDEZ, José A.: *Señoritos, jornaleros y falangistas*, Sevilla, Bosque de palabras, 2008.
- PAXTON, Robert O.: *Anatomía del fascismo*, Barcelona, Península, 2005 (ed. or. en anglès, 2004).
- PAYÁ LÓPEZ, Pedro: «Violencia, legitimidad y poder local. La construcción simbólica de la dictadura franquista en una comarca alicantina. El Vinalopó medio, 1939-1948», *Pasado y memoria. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 1, Universitat d'Alacant, 2002, pp. 197-222.
- PAYNE, Stanley G.: «¿Existió realmente un fascismo catalán?», *La Vanguardia*, 2-10-1998.
- PAYNE, Stanley G.: *El fascismo*, Barcelona, Altaya, 1996.
- PAYNE, Stanley G.: *El régimen de Franco, 1936-1975*, Madrid, Alianza Editorial, 1987.

- PAYNE, Stanley G.: *Falange. Historia del fascismo español*, Madrid, Sarpe, 1985 (ed. or. en anglès, 1965).
- PAYNE, Stanley G.: *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español*, Planeta, Barcelona, 1997.
- PAYNE, Stanley G.: *Historia del fascismo*, Barcelona, Planeta, 1995.
- PAYNE, Stanley G.: *La primera democracia española. La Segunda República, 1931-1936*, Barcelona, Paidós, 1995.
- PEMARTÍN, José: *Qué es «lo Nuevo»... Consideraciones sobre el momento español presente*, Madrid, Espasa-Calpe, 1940, 3a edició.
- PEÑA SÁNCHEZ, Victoriano: *Intelectuales y fascismo. La cultura italiana del Ventennio fascista y su repercusión en España*, Granada, Universidad de Granada, 1995.
- PÉREZ LEDESMA, Manuel: «Una dictadura “por la gracia de Dios”», *Historia Social*, núm. 20, 1994, pp. 173-193.
- PETERSEN, Jens: «Elettorato e base sociale del fascismo italiano negli anni venti», *Studi storici*, a. 16, n. 3, 1975, pp. 627-669.
- PIÉROLA NARVARTE, Gemma: «El ideal de mujer en el discurso de Pilar Primo de Rivera: continuidad y cambio en el culto a la feminidad» a *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete, 13/15-11-2003, CD-Rom.
- PINTO, António Costa: «Lo “stato nuovo” di Salazar e il fascismo europeo. Problemi e prospettive interpretative», *Storia contemporanea*, anno XXIII, núm. 3, giugno 1992, pp. 469-524.
- PINTO, António Costa: *Os Camisas Azuis. Ideologia, Elites e Movimentos Fascistas em Portugal (1914-1945)*, Lisboa, Estampa, 1994.
- POMBENI, Paolo: *Demagogia e tirannide. Uno studio sulla forma-partito del fascismo*, Bolonya, Il Mulino, 1984.
- PONS GARLANDÍ, Joan: *Un republicà enmig de faistes*, edició a cura de Josep Poca Gaya, Barcelona, Edicions 62, 2008.
- PONT SASTRE, Amparo: «El referéndum de 1947: orientación, coacción y fraude», *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pp. 244-250.
- PONZIANI, Luigi: *Il fascismo dei prefetti. Amministrazione e politica nell'Italia meridionale, 1922-1926*, Catanzaro, Meridiana Libri, 1995.
- PORCIOLES COLOMER, José M^a de: *Mis memorias*, Barcelona, Prensa Ibérica, 1994.
- PRATS ARMENGOL, Francesc: *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la guerra civil (1931-1938)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1990.
- PRESTON, Paul: *Franco. «Caudillo de España»*, Barcelona, Grijalbo, 1994.
- PRESTON, Paul: *La destrucción de la democracia en España. Reforma, reacción y revolución en la Segunda República*, Barcelona, Grijalbo, 2001 (1978).
- PRESTON, Paul: *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en a España del siglo XX*, Barcelona, Península, 1997.
- PRESTON, Paul: *Las tres Españas del 36*, Barcelona, Plaza y Janés, 1999.
- PRESTON, Paul: *Palomas de guerra. Cinco mujeres marcadas por el enfrentamiento bélico*, Barcelona, DeBolsillo, 2002.
- PRIMO DE RIVERA, José Antonio: *Obras Completas*, Madrid, Ediciones de la Vicesecretaría de Educación Popular de FET y de las JONS, 1945.

- PRIMO DE RIVERA, Pilar: *Recuerdos de una vida*, Madrid, Dyrsa, 1983.
- PUEYO, Miquel: *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*, Barcelona, Edicions 62, 1984.
- QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO, Alejandro: *Haciendo españoles. La nacionalización de las masas en la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.
- QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO, Alejandro: *Los orígenes del nacionalcatolicismo. José Pemartín y la Dictadura de Primo de Rivera*, Granada, Comares, 2006.
- RADCLIFF, Pamela: «La representación de la nación. El conflicto en torno a la identidad nacional y las prácticas simbólicas en la Segunda República» a CRUZ, R. / PÉREZ LEDESMA, M. (eds.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997, pp. 305-325.
- RADER, Olaf B.: *Tumba y poder. El culto político a los muertos desde Alejandro Magno hasta Lenin*, Madrid, Siruela, 2006 (ed. or. alemanya, 2003).
- RAGUER, Hilari: *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*, Barcelona, Península, 2001.
- RAMON MUÑOZ, Josep M.: *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès Editors, 1999.
- RAMOS RAMOS, Gemma: «El Sindicat Vertical: mecanisme de control social i instrument de poder» a DD. AA.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 142-150.
- RANZATO, Gabriele: «Guerra civil y guerra total en el siglo XX», *Ayer*, núm. 55, 2004, pp. 127-148.
- REIG TAPIA, Alberto: «El recuerdo y el olvido. Los lugares de memoria del franquismo» a BÉDMAR, A. (coord.): *Memoria y olvido de la guerra civil y la represión franquista*, Lucena, Ayuntamiento de Lucena, 2003, pp. 59-100.
- REIG TAPIA, Alberto: «Quosque tandem Pio Moa?», article publicat a www.h-debate.com
- RICHARDS, Michael: *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 1999.
- RICHMOND, Kathleen: *Las mujeres en el fascismo español. La Sección Femenina de la Falange, 1934-1939*, Madrid, Alianza, 2003.
- RICOEUR, Paul: *La memoria, la historia, el olvido*, Madrid, Trotta, 2003.
- RIDOLFI, Maurizio: «Asociacionismo, mundo del trabajo y culturas populares en la Italia fascista», *Alcores*, núm. 6, 2008, pp. 21-44.
- RIDRUEJO, Dionisio: *Casi unas memorias*, Barcelona, Planeta, 1976.
- RIQUER, Borja de / CULLA, Joan B.: *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)* a *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, vol. 7, Barcelona, Edicions 62, 2000 (1989).
- RIQUER, Borja de: «Los límites de la modernización política. El caso de Barcelona, 1890-1923» a GARCÍA DELGADO, José L. (ed.): *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, Madrid, Siglo XXI, 1992, pp. 21-60.
- RIQUER, Borja de: «Rebuig, passivitat i suport. Actituds polítiques catalanes davant el primer franquisme (1939-1951)» a DD.AA.: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*, Barcelona, Crítica, 1990, pp. 179-193.
- RIQUER, Borja de: *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, Vic, Eumo, 1996.

- RIVERO NOVAL, Mª Cristina: *Política y sociedad en la Rioja durante el primer franquismo (1936-1945)*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2001.
- ROBIN, Régine: *La mémoire saturée*, París, Stock, 2003.
- ROBLES EGEA, Antonio: «Sistemas políticos, mutaciones y modelos de las relaciones de patronazgo y clientelismo en la España del siglo XX» a ROBLES EGEA, Antonio (ed.): *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI, 1999, pp. 229-251.
- RODRIGO, Javier: *Hasta la raíz. Violencia durante la guerra civil y la dictadura franquista*, Madrid, Alianza, 2008.
- RODRÍGUEZ BARREIRA, Óscar J.: «La historia local y social del franquismo en la democracia, 1976-2003. Datos para una reflexión», *Historia Social*, núm. 56, 2006, pp. 153-175.
- RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José L.: *Historia de Falange Española de las JONS*, Madrid, Alianza Editorial, 2000.
- RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José L.: *La extrema derecha española en el siglo XX*, Madrid, Alianza Editorial, 1997.
- RODRÍGUEZ LÓPEZ, Sofía: «Niñas y jóvenes en el franquismo» a MIR, Conxita (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras. Propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007, pp. 197-242.
- ROMERO, Emilio: *Tragicomedia de España. Unas memorias sin contemplaciones*, Barcelona, Planeta, 1985.
- ROS, Samuel / BOUTHELIER, Antonio: *A hombros de la Falange. De Alicante al Escorial*, Madrid, Ediciones Patria, 1940.
- ROTELLI, Ettore: «Le trasformazioni dell'ordinamento comunale e provinciale durante il regime fascista», a FONTANA, Sandro (a cura di): *Il fascismo e le autonomie locali*, Bolonya, Il Mulino, 1973, pp. 73-155.
- RUIZ BAUTISTA, Eduardo: *Los señores del libro: propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*, Gijón, Trea, 2005.
- RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «El aparato falangista ante la caída de los fascismos. FET y de las JONS en 1945» a *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 58-61.
- RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Falange en la penumbra: FET y de las JONS entre la rebelión y la resignación. 1945-1951» a *IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Valencia, 1999, pp. 257-264.
- RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Juventud universitaria y fascismo. GUF, NSDStB y SEU. Un análisis comparativo» a CARRERAS ARES, J. J. / RUIZ CARNICER, M. A. (eds.): *La Universidad española bajo el régimen de Franco (1939-1975)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1991, pp. 63-92.
- RUIZ CARNICER, Miguel Á.: «Violencia, represión y adaptación. FET-JONS, 1943-45» a *II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alacant, 1995, pp. 193-203.
- RUIZ CARNICER, Miguel Á.: *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965*, Madrid, Siglo XXI, 1996.
- SÁEZ MARÍN, Juan: *El Frente de Juventudes. Política de juventud en la España de postguerra (1937-1960)*, Madrid, Siglo XXI, 1988.

- SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: «L'organització del poder franquista en temps de guerra a Catalunya. Lleida, 1938» a RISQUES, M. / VILANOVA, F. / VINYES, R. (EDS.): *Les ruptures de l'any 1939*, obra citada, 2000, pp. 69-93.
- SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: «La societat de la tensió i de la sospita. Disputes i enfrontaments entre els vencedors a les comarques de Lleida, 1938-1939» a ARNABAT, R. / MARÍN, M. (eds.): *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*. Actes del 2on Congrés de la CCEPC, Valls, Cossetània Edicions, 2001, pp. 741-753.
- SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- SALVATTI, Mariuccia: *Il regime i gli impiegati. La nazionalizzazione piccolo-borghese nel ventennio fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1992.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: «Características del régimen salazarista», *Studia historica. Historia Contemporánea*, núm. 21, 2005, pp. 115-136.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: «El *Estado Novo* salazarista: una dictadura autoritaria y corporativa» a ANTÓN MELLÓN, Joan (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 197-245.
- SÁNCHEZ LÓPEZ, R. / NICOLÁS MARÍN, Mª E.: «Sindicalismo vertical franquista: la institucionalización de una antinomia (1939-1977)» a RUIZ, David (dir.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI, 1993, pp. 1-46.
- SÁNCHEZ LÓPEZ, Rosario: *El sindicato vertical: dimensión teórica y ámbito programático de una institución del franquismo. El ejemplo de Murcia*, tesi doctoral, Universidad de Murcia, 2000, edició electrònica.
- SÁNCHEZ LÓPEZ, Rosario: *Mujer española, una sombra de destino en lo universal. Trayectoria histórica de Sección Femenina de Falange (1934-1977)*, Múrcia, Universidad de Murcia, 1990.
- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: «El franquismo como red de intereses» a SÁNCHEZ RECIO, G. / TASCÓN FERNÁNDEZ, J. (eds.): *Los empresarios de Franco. Política y economía en España, 1936-1957*, Barcelona, Crítica, 2003, pp. 13-22.
- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959. Diversidad de origen e identidad de intereses*, Alacant, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert», 1996.
- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio: *Sobre todos Franco. Coalición reaccionaria y grupos políticos en el franquismo*, Barcelona, Flor del Viento, 2008.
- SANTIAGO MASCARAQUE, Mª Carmen: *La Iglesia de Lleida durante el franquismo (1938-1967)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Lleida, 1995.
- SANVICÉN TORNÉ, Paquita: *La cultura a la ciutat de Lleida sota el Franquisme: una anàlisi sociològica*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2002.
- SANZ ALBEROLA, Daniel: «La implantación del régimen franquista a escala local: el paper fundamental del Gobierno Civil» a *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pp. 278-281.
- SANZ ALBEROLA, Daniel: *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del Gobierno Civil (1939-1946)*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1999.
- SANZ HOYA, Julián: «FET-JONS en Cantabria y el papel del partido único en la dictadura franquista», *Ayer*, núm. 54, 2004, pp. 281-303.

- SANZ HOYA, Julián: *El primer franquismo en Cantabria. Falange, instituciones y personal político (1937-1951)*, tesi doctoral, Universidad de Cantabria, 2003.
- SANZ HOYA, Julián: *La construcción de la dictadura franquista en Cantabria. Instituciones, personal político y apoyos sociales (1937-1951)*, Santander, Universidad de Cantabria, 2009.
- SARACENO, Chiara: «Políticas de género del estado fascista» a PÉREZ LEDESMA, Manuel (comp.): *Los riesgos para la democracia. Fascismo y neofascismo*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 1997, pp. 37-64.
- SAZ, I. / GÓMEZ RODA, J. A. (eds.): *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, València, Episteme, 1999.
- SAZ, Ismael: «Escila y Caribdis: el franquismo, un régimen paradigmático» a ANTÓN MELLÓN, J. (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 159-196.
- SAZ, Ismael: «Les peculiaritats del feixisme espanyol», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 623-637.
- SAZ, Ismael: «Les peculiaritats del feixisme espanyol», *Afers*, núm. 25, 1996, pp. 623-637.
- SAZ, Ismael: «Política en zona nacionalista: la configuración de un régimen», *Ayer*, núm. 50, 2003, pp. 55-83.
- SAZ, Ismael: «Tres acotaciones a propósito de los orígenes, desarrollo y crisis del fascismo español», artículo recollit a *Fascismo y franquismo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004, pp. 31-63 (edició original a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 50, 1986).
- SAZ, Ismael: *España contra España. Los nacionalismos franquistas*, Madrid, Marcial Pons, 2003.
- SAZ, Ismael: *Fascismo y franquismo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004.
- SAZ, Ismael: *Mussolini contra la II República. Hostilidad, conspiraciones, intervención (1931-1936)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1986.
- SELVA, Enrique: *Ernesto Giménez Caballero entre la vanguardia y el fascismo*, València, Pre-Textos, 2000.
- SERRANO SUÑER, Ramón: *Siete discursos*, Bilbao, Editora Nacional, 1938.
- SEVILLA GUZMÁN, E. / GONZÁLEZ DE MOLINA, M.: «Política social agraria del primer franquismo» a GARCÍA DELGADO, José L. (ed.): *El primer franquismo. España durante la segunda guerra mundial*, Madrid, Siglo XXI, 1989, pp. 135-187.
- SEVILLA GUZMÁN, Eduardo: *La evolución del campesinado en España. Elementos para una sociología política del campesinado*, Barcelona, Península, 1979.
- SEVILLANO CALERO, F. / MORENO FONSERET, R.: «Los orígenes sociales del franquismo», *Hispania*, núm. 205, 2000, pp. 703-724.
- SEVILLANO CALERO, Francisco: «Consenso y violencia en el “Nuevo Estado” franquista: historia de las actitudes cotidianas», *Historia Social*, núm. 46, 2003, pp. 159-171.
- SEVILLANO CALERO, Francisco: *Ecos de papel. La opinión de los españoles en la época de Franco*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2000.
- SEVILLANO CALERO, Francisco: *Exterminio. El terror con Franco*, Madrid, Oberon, 2004.
- SEVILLANO CALERO, Francisco: *Propaganda y medios de comunicación en el franquismo (1936-1951)*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1998.
- SOL CLOT, R. / TORRES GRAELL, C.: *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida, període 1928-1968*, Lleida, Junta Diocesana d'Acció Catòlica, 1997.

- SOL, Romà / TORRES, Carme: «El primer franquisme i l'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida (1938-1947)» a DD.AA.: *El primer franquisme a les terres de Lleida (1938-1950)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, pp. 149-155.
- SOLÀ GUSSINYER, Pere: «La repressió de la sociabilitat organitzada al primer franquisme: política, moral pública i esbarjo a les associacions i exassociacions. Estudi d'un cas: l'Ateneu de Solsona» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés *Recerques*, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp.1228-1246.
- SOLÀ, Eulàlia: «Testimonis (2). Lleida sota el "leridanismo": El Caliu», *L'Estrof*, núm. 4, Lleida, hivern-primavera 1981, p. 57-67.
- SOLÉ MAURI, Belén: *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Lleida, 1994.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M.: «Lleida, ciutat màrtir», *Ressò de Ponent*, núm. 68, 1988.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M.: *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, Barcelona, Edicions 62, 1985.
- SOUTO BLANCO, Mª Jesús: «Violencia, corrupción y caciquismo en el municipio lucense de Cervantes durante la guerra civil y la posguerra» a *Enfrontaments Civils: Postguerres i Reconstruccions*, Segon Congrés *Recerques*, Lleida, abril 2002, Lleida, Pagès Editors, 2002, vol. II, pp. 1247-1262.
- SOUTO BLANCO, Mª Jesús: *Los apoyos al régimen franquista en la provincia de Lugo (1936-1940). La corrupción y la lucha por el poder*, La Corunya, Edicions do Castro, 1999.
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis: *Crónica de la Sección Femenina y su tiempo*, Madrid, Asociación Nueva Andadura, 1993.
- TANNENBAUM, Edward R.: *La experiencia fascista. Sociedad y cultura en Italia (1922-1945)*, Alianza Editorial, Madrid, 1975 (edició original en anglès de 1972).
- TARROW, Sidney: *Tra centro e periferia. Il ruolo degli amministratori locali in Italia e in Francia*, Bologna, Il Mulino, 1979.
- TÉBAR HURTADO, Javier: «Los propietarios agrícolas y el Sindicato Vertical en la provincia de Barcelona, 1939-1951» a *I Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Barcelona, 1992, pp. 82-85.
- TÉBAR HURTADO, Javier: *Contrarrevolución y poder agrario en el franquismo. Rupturas y continuidades. La provincia de Barcelona (1939-1945)*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005.
- THOMÀS, Joan M.: «Falangistes i carlins catalans a la "zona nacional" durant la Guerra Civil (1936-1939)», *Recerques*, núm. 31, 1995, pp. 7-18.
- THOMÀS, Joan M.: «La configuración del franquismo. El partido y las instituciones», *Ayer*, núm. 33, 1999, pp. 41-63.
- THOMÀS, Joan M.: «Los estudios sobre las Falanges (FE de las JONS y FET y de las JONS): revisión historiográfica y perspectivas», *Ayer*, núm. 71, 2008, pp. 293-318.
- THOMÀS, Joan M.: *Falange, guerra civil, franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys del règim franquista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- THOMÀS, Joan M.: *Feixistes! Viatge a l'interior del falangisme català*, Barcelona, L'Esfera dels llibres, 2008.

- THOMÀS, Joan M.: *José María Fontana Tarrats. Biografía política d'un franquista català*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1997.
- THOMÀS, Joan M.: *La Falange de Franco. Fascismo y fascistización en el régimen franquista (1937-1945)*, Barcelona, Plaza y Janés, 2001.
- THOMÀS, Joan M.: *Lo que fue la Falange*, Barcelona, Plaza y Janés, 1999.
- THOMÀS, Joan M.: *Roosevelt y Franco. De la Guerra Civil española a Pearl Harbor*, Barcelona, Edhasa, 2008.
- TODOROV, Tzvetan: *Los abusos de la memoria*, Barcelona, Paidós, 2000 (1995).
- TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís F.: «Entre el sermó i el trabuc: la mobilització política del carlisme lleidatà davant la revolució democràtica (1868-1875)» a MIR, Conxita (ed.): *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993, pp. 99-126.
- TORO MUÑOZ, F. M. de: "Policía, denuncia y control social: Alemania y Austria durante el Tercer Reich", *Historia Social*, núm. 34, 1999, pp. 117-134.
- TORRES FABRA, Ricard C.: *Camp i política: la Falange en una comunitat rural (la Ribera Baixa)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2005.
- TUSELL, J. / GENTILE, E. / DI FEBBO, G. (eds.), SUEIRO, S. (coord.): *Fascismo y franquismo cara a cara. Una perspectiva histórica*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003.
- TUSELL, Javier: *La dictadura de Franco*, Madrid, Altaya, 1996, (ed. original de 1988).
- TUSELL, Javier: «El revisionismo histórico español», *El País*, 8-7-2004.
- TUSELL, Javier: «Franchismo e fascismo» a BOCA, A. del / LEGNANI, M. / ROSSI, M. G. (a cura di): *Il regime fascista. Storia e storiografia*, Roma-Bari, Laterza, 1995, pp. 57-92.
- TUSELL, Javier: «Introducción al franquismo» en TUSELL, J. / GENTILE, E. / DI FEBBO, G. (eds.) / SUEIRO, S. (coord.): *Fascismo y franquismo cara a cara. Una perspectiva histórica*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2004, pp. 25-31.
- TUSELL, Javier: *Franco en la Guerra Civil. Una biografía política*, Barcelona, Tusquets, 1992.
- TUSELL, Javier: *Franco y los católicos. La política interior española entre 1945 y 1957*, Madrid, Alianza, 1984.
- TUSELL, X. / GARCÍA QUEIPO DE LLANO, G.: *Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial*, Barcelona, Planeta, 1985.
- UCELAY DA CAL, Enric: «Buscando el levantamiento plebiscitario: insurreccionalismo y elecciones», *Ayer*, núm. 20, 1995, pp. 49-80.
- UCELAY DA CAL, Enric: «Introducción histórica a una categoría imprecisa: unas reflexiones sobre el "fascismo antes del fascismo" en perspectiva hispana» a ANTÓN MELLÓN, Joan (coord.): *Orden, jerarquía, comunidad. Fascismos, dictaduras y postfascismos en la Europa contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2002, pp. 17-76.
- UCELAY DA CAL, Enric: «Vanguardia, fascismo y la interacción entre nacionalismo español y catalán: el proyecto catalán de Ernesto Giménez Caballero y algunas ideas corrientes en círculos intelectuales de Barcelona, 1927-1933» a BERAMENDI, J. G. / MÁIZ, R. (comps.): *Los nacionalismos en la España de la II República*, Madrid, Siglo XXI, 1991, pp. 39-95.
- UCELAY DA CAL, Enric: *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003.
- UCELAY DA CAL, Enric: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Barcelona, La Magrana, 1982.

- UGARTE TELLERÍA, Javier: *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998.
- VALLS, Rafael: «Els regionalistes valencians durant el primer franquisme» a *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 10: *La llarga postguerra, 1939-1960*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1997, pp. 150-151.
- VALLS, Rafael: *La Derecha Regional Valenciana. El catolicismo político valenciano (1930-1936)*, València, Alfons el Magnànim, 1992.
- VALLVERDÚ MARTÍ, Robert: *El carlisme català durant la Segona República Espanyola (1931-1936). Anàlisi d'una política estructural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- VARELA SERRA, Josep: *Converses amb sis alcaldes de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1993.
- VEIGA, Francisco: *La mística del ultranacionalismo. Historia de la Guardia de Hierro, Rumanía, 1919-1941*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.
- VILÀ, Frederic et al.: *Monografies d'Arquitectes Lleidatans*, Lleida, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1990-1993, 4 vols.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc: *Als dos costats de la frontera. Relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1948*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc: *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra (1939-1942)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc: *Una burgesia sense ànima. El franquisme i la traïció catalana*, Barcelona, Empúries, 2010.
- VILLAFRANCA JOVER, José L.: *La hora de España*, Lleida, Artis, 1953.
- VILLANUEVA, Aurora: *El carlismo navarro durante el primer franquismo: 1937-1951*, Madrid, Actas, 1998.
- VINYES, Ricard: «La memoria del Estado» a VINYES, Ricard (ed.): *El Estado y la memoria. Gobierno y ciudadanos frente a los traumas de la historia*, Barcelona, RBA, 2009, pp. 23-66.
- VINYES, Ricard: *La Catalunya internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983.
- VIOLA, Ramiro (ed.): *Memòries de planes viscudes (1936) o un juliol que ha fet història*, Lleida, edició d'autor, 1993.
- VIVER PI-SUNYER, C. / CLIMENT, T.: «El personal polític de la província de Barcelona de 1939 a 1959», *Perspectiva Social*, 13, 1979, pp. 7-19.
- VIVER PI-SUNYER, Carles: *El personal político de Franco (1936-1945). Contribución empírica a una teoría del régimen franquista*, Barcelona, Vicens Vives, 1978.
- WANROOIJ, Bruno: «The rise and fall of Italian Fascism as a generational revolt», *Journal of Contemporary History*, vol. 22, 1987.
- WEBER, Eugen: *L'Action Française*, París, Fayard, 1985.
- ZAPPONI, Niccolò: "Il partito della gioventù. Le organizzazioni giovanili del fascismo, 1926-1943", *Storia contemporanea*, anno XIII, n. 4-5, 1982, pp. 569-633.
- ZUNINO, Pier G.: *L'ideologia del fascismo. Miti, credenze e valori nella stabilizzazione del regime*, Bologna, Il Mulino, 1995 (1985).